

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

OSMANLI EDEBİYATINDA MANZUM

FETİHNAMELER

Doktora Tezi

MUHAMMED EMİR TULUM

OCAK 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

OSMANLI EDEBİYATINDA MANZUM
FETİHNAMELER

Doktora Tezi

MUHAMMED EMİR TULUM

DANIŞMAN

Prof. Dr. SADIK YAZAR

OCAK 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Muhammed Emir TULUM

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Sadık YAZAR

İMZA SAYFASI

Muhammed Emir TULUM tarafından hazırlanan “Osmanlı Edebiyatında Manzum Fetihnameler” başlıklı bu doktora tezi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Sadık YAZAR

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. H. Ahmet ARSLANTÜRK

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

.....

Kurumu: İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ümran AY SAY

.....

Kurumu: Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 20/01/2022

ÖNSÖZ

Osmanlı edebiyatı, birçok farklı ilim alanına açılımı olan, kültür tarihimizi zenginlikleriyle besleyen bir edebiyat geleneğidir. Bu edebiyat geleneğinde kahramanlıkları, fetih ve zaferleri konu alan bazı edebî türler mevcut olup bunlardan biri de müstakil kitap formundaki fetihnamelerdir. Çalışmamızda, tespit edilen fetihnamelerin dökümü verilmiş, bunlar arasındaki manzum fetihnameler ise ana inceleme konusu edilmiştir. Bu bağlamda manzum fetihnamelerin hem edebiyat geleneğimizdeki hem de askerî ve kültürel tarihimizdeki konumuna dair çeşitli tespitlere ulaşılmıştır. İncelemeye dâhil ettiğimiz manzum fetihnamelerden biri de Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi* olup eserin yazma nüshalarından hareketle yaptığımız incelemesi, çalışmamızda yeni bir manzum fetihnameyi tanıtmak yönüyle önem arz edecektir.

Fetihnameler, destanlar ve gazavatnameler gibi edebî türlerle bağları olan, bu türdeki eserlerin edebî gelenekteki birer devamı sayılabilecek eserlerdir. Ancak yüzyıllar içerisinde tarihî, siyasi, edebî, kültürel ve sosyolojik gelişmelerden etkilenip gelişerek kendine has bir muhteva ve nitelik kazanmış olan fetihnameler, bu yönüyle neşet ettiği gazavatnamelerden ayrılarak müstakil bir mecra oluşturmuştur. Yazılma amaçları, muhteva özellikleri ve niteliklerine bakıldığında mektup şeklindeki fetihnameler ile inceleme konumuz olan fetihnameler arasında da dikkat çekici ilişki ve benzerlikler görülür. Bu da kökenleri daha eski tarihlere dayanan fetihname mektuplarının, müstakil kitap formundaki fetihnamelerin ilk örnekleri olabileceklerini düşündürmektedir. Çalışmamızda manzum fetihnamelerden hareketle bu türlerin aralarındaki ilişkileri ile ortak veya farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Öte yandan çoğunlukla tarihî açıdan değerlendirilmiş olan fetihname mektuplarının inşa geleneği çerçevesinde edebî açıdan da kıymeti haiz oldukları saptanmıştır. Konuları itibarıyla fetihnamelerle ilişkili olan, divanlardaki fetih konulu tarih manzumeleri başta olmak üzere, kasideler ve diğer şiirler de klasik edebiyat geleneğimizde hayli dikkat çekici bir yekuna sahiptir. Bu şiirler biçim özellikleriyle inceleme konumuz olan manzum fetihnamelerden ayrılırlar da muhtevaları ve bazı nitelikleri yönüyle manzum fetihnamelerin edebiyat geleneğimize aks eden birer

minyatürü gibidirler. Çalışmamızda bu şiirler hakkında da birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

Fetihnameler edebî türler içerisinde değerlendirilmekle birlikte tarihî konuları ihtiva etmeleri yönüyle tarih disiplininde de inceleme konusu olabilecek eserlerdir. Nitekim, çalışmamızda bu eserlerin kurgu ve propagandaya bakan yönleri dikkate alınarak tarihî kaynak değerleri hakkında da tespitler yapılmış, ayrıca bazı manzum fetihnamelerin resmî tarihler grubunda değerlendirilen menzilnamelere yakın özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın sonuna fetihnamelerin türüne has terimleri açıklayan bir de sözlük eklenmiş olup bu yolla, incelenen manzum fetihnamelerin muhtevalarına daha rahat nüfuz edinilebilmesi amaçlanmıştır.

Müstakil kitap formundaki fetihnameler, fetihname mektupları ve divanlarda yer alan farklı nazım biçimlerindeki fetih konulu şiirlere bir bütün olarak bakıldığında edebiyat geleneğimizde *fetih edebiyatı* olarak adlandırılabilen müstakil bir alanın var olduğu anlaşılmaktadır.

Doktora eğitimimde aktardığı bilgilerinden ve ufuk açıcı yönlendirmelerinden çokça istifade etmiş olduğum danışman hocam Prof. Dr. Sadık Yazar'a bilhassa teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme ve savunma jürimde bulunarak değerli tavsiyeleriyle tezime katkılarda bulunan Prof. Dr. İsmail Güleç (İMÜ) ve Prof. Dr. H. Ahmet Arslantürk'e (İMÜ) minnettarım. Tez savunma sınavıma jüri olarak katılan ve tezimi geliştirmeme yönelik tavsiyeler veren Prof. Dr. Mücahit Kaçar (İÜ) ve Doç. Dr. Ümrân Ay Say'a (MÜ) minnettarım. Doktora derslerinde kendisinden istifade ettiğim Prof. Dr. Emine Yeniterzi'ye (Üsküdar Üni.), doktora öncesinde akademik anlamda desteklerini gördüğüm Prof. Dr. Yavuz Bayram (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Bayram Ali Kaya (SAÜ) ve Prof. Dr. Ozan Yılmaz'a (SAÜ), ayrıca eğitimimde emeği olan her bir hocama teşekkür ederim. BİDEB 2211A Yurt İçi Doktora Burs Programı vasıtasıyla doktora eğitimime ve tezime destek olan TÜBİTAK ve çalışanlarına minnettarım. Doktora eğitimim sürecinde sosyal bilimler alanında akademik eğitim aldığım İBAV'ın değerli hocalarına, bu kurumun idarecilerinden Prof. Dr. Gülfettin Çelik (İMÜ) ile Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e (İMÜ), ayrıca bu kurum vesilesiyle maddi desteklerini gördüğüm Bereket Vakfı'na teşekkürlerimi sunarım. Doktora eğitimim sürecinde sundukları geniş çalışma

olanaklarından yararlandığım, birçok dostluklar kurmama ve etkileşimlerde bulunmama vesile olan TDV İSAM nezdinde kurumun bütün idareci ve çalışanlarına, Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürü M. Birol Ülker'e, ayrıca kurumun çayhane çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Akademik açıdan ufuk açıcı yönlendirmelerini ve yardımlarını gördüğüm meslektaşım ve arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Korkmaz'a (MSÜ), ayrıca, bu açıdan fikirlerini veya desteklerini aldığım her bir meslektaşına teşekkür ederim. Eğitim hayatımın başından beri maddi ve manevi olarak sürekli bana destek olan ve eğitimin önemini bilerek en değerli yatırımını eğitim alanına yapmış bulunan aziz babam Sami Tulum'a şükranlarımı sunarım. Yine eğitim hayatımda benden daima ümitvar olan ve bu uğurda çıktığım yollarda hüznün ve sevgiyle bekleyen cefakâr anneme; bu süreçte bana sabır ve tahammül gösteren değerli refikama, yaptığım bu işe saygı duyan ve işimin neticesi için muvaffakiyet dileyen akraba ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Teşekkürlerimi sonlandırırken, çalışmamı, bu zorlu sürecin sonlarında dünyaya gelen oğlum Ahmet Efe'ye ithaf ettiğimi belirtmek isterim.

Muhammed Emir Tulum

İstanbul, Ocak 2022

ÖZET

Osmanlı Edebiyatında Manzum Fetihnameler

Tulum, Muhammed Emir

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Sadık Yazar

Ocak 2022. xv+866 Sayfa

Kahramanlıkları, zafer ve fetihleri konu alan eserler Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında geniş yer tutmaktadır. Eski Türkler’de, sözlü edebiyat geleneğinden gelen *Oğuz Kağan Destanı* gibi kahramanlık temalı ilk destan örnekleri görülmüş, daha sonra Türklerin İslam dinine geçişiyle birlikte bu tür eserlerde İslami etkiler de artmıştır. Bu süreçte edebiyatımızda, Anadolu’nun Türkler tarafından ilk fetihlerini konu alan ve kahramanlarına bazı olağanüstülük özellikler de yakıştırılan *Saltukname*, *Battâlname* gibi gazavatnameler görülmüş, daha sonra Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarındaki gazaları konu alan *Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavatnemesi* gibi çalışmamızda inceleyeceğimiz türün ilk örnekleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti’nin yeni fetihlerle gelişme ve yükselme gösterdiği XV. ve XVI. yüzyıllarında artık yalnızca gazavatnameler değil, fetihname, sefername, Selimname, Süleymanname gibi bu eserlerin farklı türevleri olan özel tarihler ile ruzname, şehname, menzilname gibi resmî tarih hüviyetindeki eserler de yazılmıştır. Bahsi geçen özel tarihler aynı zamanda edebî türler arasında değerlendirilmekte olup bunlar içindeki fetihnameler, gazavatnamelerin birer devamı niteliğindeki eserlerdir. Ancak bu eserler kurumsal olan ve fetihle sonuçlanan seferleri konu almaları, ayrıca sahip olduğu başka bazı özellikleriyle gazavatnamelerden ayrılan müstakil bir türdür. Başlangıcı, Osmanlı Devleti’nin siyasi olarak yükselişe geçtiği XV. yüzyıla tekabül eden fetihname yazımı, XVI. yüzyılda çoğalan fetihlere paralel olarak artış göstermiş, devletin duraklama sürecine girdiği XVII. yüzyılda devam etmiş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar sürmüştür. Öte yandan XVII. yüzyıldan itibaren, kaybedilen yerlerin geri alınması veya savunma savaşlarındaki zaferleri konu alan zafername olarak adlandırılan eserler de yazılır olmuştur. Bahsi geçen yüzyıllar

aralığında yazılmış olan fetihnamelerin manzum şekilde olanları ise mevcut tespitlerimize göre XVI. yüzyılda kümelenmiştir.

Hazırlanan bu tezde Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği fetihlerin Osmanlı edebiyatı geleneğindeki yansımaları ele alınmış, edebî bir tür olan müstakil kitap formundaki fetihnamelerin manzum olanları ise ana inceleme konusu edilmiştir. Bu bağlamda, önce fetih kavramı açıklanıp ilk Arap-İslam toplumlarında fetih anlayışının nasıl olduğu ve bu anlayışın Osmanlı Devleti'nin başlarındaki fetih hareketlerine nasıl yansıdığına değinilmiştir. Fetihnameler ile benzeri diğer edebî türler hakkında bilgiler verilerek fetihname türünün tarihî gelişimi açıklanmıştır. Amaçları ve muhteva özelliklerindeki benzerliklerden hareketle, kökenleri daha eski tarihlere dayanan fetihname mektuplarının müstakil kitap formundaki fetihnamelerin ilk örnekleri olabileceği belirtilmiş, ayrıca, bu mektupların inşa geleneği çerçevesinde edebî açıdan da kıymeti haiz oldukları saptanmıştır. Divanlarda yer alıp muhtevaları itibarıyla fetihnamelerle ilişkili olan fetih konulu tarih manzumeleri, kasideler ve diğer şiirler de tezimizde üzerinde durulan hususlardan biri olmuştur. Fetihname türünün ilişkili olduğu türlerin çerçevesi belirlendikten sonra tespit edilen müstakil kitap formundaki fetihnamelerin dökümü verilmiş ve manzum fetihnameler incelenmiştir. İncelenen manzum fetihnamelerden biri de Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi*'dir. Eserin yazma nüshalarından hareketle yaptığımız incelemesi, aynı zamanda yeni bir manzum fetihnâmenin tanıtımı olmuştur. Yapılan incelemelerden sonra manzum fetihnamelerin üslup ve muhteva özellikleri mukayese edilip genel veya hususi yönleri belirlenmeye çalışılmış, manzum fetihnamelerin ilişkili olduğu türler açıklanmış, ayrıca bu eserlerin kurgu ve propagandaya bakan yönleri dikkate alınarak tarihî kaynak değerleri hakkında da birtakım tespitlerde bulunulmuştur. Son olarak, incelenen manzum fetihnamelerde zikredilen fetihname türüne has terimlerin açıklandığı bir sözlük de teze eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fetih, Müstakil Kitap Formlu Fetihnameler, Manzum Fetihnameler, Fetihname Mektupları, Divanlardaki Fetih Konulu Şiirler, Osmanlı Edebiyatı, Osmanlı Devleti'nin Askerî ve Denizcilik Tarihi.

ABSTRACT

Poetic Versions of Fetihnames in Ottoman Literature

Tulum, Muhammed Emir

Doctorate Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Sadık Yazar

January 2022. xv+866 Pages

Works on heroism, victories and conquests have a large place in Turkish, Arab and Persian literatures. In the ancient Turks, the first examples of heroic-themed epics such as the *Epic of Oghuz Khagan* from the oral literature tradition were seen, and later, with the conversion of the Turks, Islamic influences in such works also increased. During this period, gazavatnames such as *Saltukname*, *Battâlname*, which are about the first conquests of Anatolia by the Turks and attributed some extraordinary features to their heroes, were seen in our literature, and then showed up the first examples of the genre that we will examine, such as *Gazavatnâme of Mihaloğlu Ali Bey*, which deals with the gaza's in the founding years of the Ottoman Empire.

The 15th and 16th centuries, when the Ottoman Empire expanded and developed through new conquests, not only gazavatnames, but also special histories such as fetihname, sefername, Selimname, Süleymanname and other works of official identity such as ruzname, şahname and menzilname were written. The aforementioned special histories are also considered among literary genres, and the fetihnames with in them are works that are continuation of the gazavatnames. However, these works are an individual genre that differs from gazavatnames with the subjects of the corporate (official) campaigns that ended in the conquest, and also with some other features. Writing of the fetihname started in the 15th when the Ottoman Empire was on the rise politically, increased in parallel with the increasing conquest, continued in the 17th century, when the Ottoman Empire endured a relatively process of stagnation, and lasted until the first half of the 18th century. On the other hand, since the 17th century, works named zafername, which mostly focus

on the recapture of lost places or victories in defensive wars, have been written. According to our current findings, poetic versions of the fetihnames written in the aforementioned period were clustered in the 16th century.

In this thesis, the reflections of the conquests carried out by the Ottomans in the Ottoman literary tradition are discussed. poetic versions of the fetihnames in the form of individual books among the mentioned species were examined. In this context, firstly, concept of conquest was explained, and then, how concept of conquest was in the first Arab-Islamic societies and how this understanding was reflected conquest movements at the beginning of the Ottoman Empire was mentioned. The historical development of fetihname is explained by giving information about fetihnames and other similar literary genres. Based on the similarities in their purpose and content, it was stated that fetihname letters, whose origins date back to earlier dates, may be the first examples of fetihnames in the form of individual books, and it was determined that these letters were also valuable in literary terms within the framework of the construction tradition. Isopsephic poems, qasidas and other poems relating to the conquests, which are in the *divans* and related to the fetihnames in terms of their subjects, are also one of the issues that are emphasized in our thesis. After determining the framework of the genres to which the type of fetihname is related, all other fetihnames in the form of individual books were listed and the poetic versions of the fetihnames were examined. One of the poetic versions of fetihnames examined is Rumûzî's *Fetihnâme of Tunisia and Halku'l-Vâd*. This examination, which we have made based on the manuscripts of the work, has also been the introduction of a new fetihname in verse. After the examinations made, the style and content features of the fetihnames in verse were compared and their general or specific aspects were tried to be determined, the genres that is associated with fetihnames in verse were explained, and also some determinations were made about the historical resource values of these works, taking into account the aspects of fiction and propaganda. On the other hand, a dictionary in which the terms specific to the type of fetihnames mentioned in fetihnames in verse, has been added to the thesis.

Key Words: Conquest, Fetihnames in The Form of Individual Books, Poetic Versions of the Fetihnames, Fetihname Letters, Poems on Conquest in the Divans, Ottoman Literature, Military and Maritime History of Ottoman Empire.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	2
2. Literatür Taraması ve Çalışmanın Önemi	6
3. Çalışmanın Yöntemi	13
BÖLÜM I: FETİHNAME TÜRÜ VE OSMANLI EDEBİYATINDAKİ GELİŞİMİ.....	18
1.1. FETİH KAVRAMI VE FETİH ANLAYIŞININ ŞEKİLLENMESİ.....	18
1.1.1. Fetih Kavramı.....	18
1.1.2. İlk Dönem Arap-İslam Fetihleriyle İlgili Bazı Değerlendirmeler.....	22
1.1.3. Osmanlıda Fetih Hareketlerinin Şekillenmesi.....	25
1.2. FETİHNAME TÜRÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ VE BENZERİ TURLERLE İLİŞKİSİ.....	27
1.3. FETİHNAME TURLERİ.....	33
1.3.1. Fetihnamelerin İlk Örneği: Mektup Şeklindeki Fetihnameler.....	33
1.3.1.1. Feridun Bey Münşeati'ndan hareketle mektup şeklindeki fetihnamelerin edebî yönleri ve muhteva özellikleri	35
1.3.2. Fetih Konulu Tarih Manzumeleri ile Diğer Şiirler.....	48
1.3.3. Müstakil Bir Tür Olarak Fetihnameler	53
1.3.3.1. Mensur fetihnameler	66
1.3.3.2. Manzum fetihnameler	92
BÖLÜM II: II. BAYEZİD VE KANUNİ DÖNEMLERİNDEKİ FETİHLERİ KONUSU ALAN MANZUM FETİHNAMELERİN İNCELEMELERİ (1499-1566 ARASI).....	94
2.1. SİNOPLU SAFÂİYÎ: FETİHNÂME-İ İNEBAHTI VE MOTON	94
2.1.1. Sinoplu Safâiyî'nin Hayatı ve Eserleri	94
2.1.2. Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton İncelemesi	99
2.1.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	99
2.1.2.2. Sebeb-i telif.....	101
2.1.2.3. Muhteva	102
2.1.2.3.1. Eserin özeti.....	102
2.1.2.3.2. Şahıslar	134
2.1.2.4. Eserin edebî değeri.....	147
2.1.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	147
2.1.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	155
2.1.3. Sonuç	167
2.2. BAHÂRÎ: KIYÂMETNÂME (FETİHNÂME-İ ÜNGÜRÜS).....	169
2.2.1. Bahârî'nin Hayatı ve Eserleri	169
2.2.2. Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs) İncelemesi.....	170
2.2.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	170
2.2.2.2. Sebeb-i telif.....	172

2.2.2.3. Muhteva	173
2.2.2.3.1. Eserin özeti.....	173
2.2.2.3.2. Şahıslar.....	175
2.2.2.4. Eserin edebî değeri.....	176
2.2.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi.....	176
2.2.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	182
2.2.3. Sonuç	193
2.3. FÜTÛHÎ: ENÎSÜ'L-GÜZÂT	194
2.3.1. Fütûhî'nin Hayatı ve Eserleri	194
2.3.2. Enîsü'l-Guzât İncelemesi	198
2.3.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	198
2.3.2.2. Sebeb-i telif.....	203
2.3.2.3. Muhteva	205
2.3.2.3.1. Özet.....	205
2.3.2.3.2. Şahıslar.....	209
2.3.2.4. Eserin edebî değeri.....	212
2.3.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi.....	212
2.3.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	218
2.3.3. Sonuç	229
2.4. NİDÂÎ: FETİHNÂME-İ KAL'A-İ CERBE	230
2.4.1. Nidâî'nin Hayatı ve Eserleri.....	230
2.4.2. Fetihname-i Kal'a-i Cerbe İncelemesi	236
2.4.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	236
2.4.2.2. Sebeb-i telif.....	237
2.4.2.3. Muhteva	238
2.4.2.3.1. Eserin özeti.....	238
2.4.2.3.2. Şahıslar.....	246
2.4.2.4. Eserin edebî değeri.....	252
2.4.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi.....	252
2.4.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	260
2.4.3. Sonuç	268
2.5. MERÂHÎ: FETİHNÂME-İ SİGETVAR	269
2.5.1. Merâhî'nin Hayatı ve Eserleri	269
2.5.2. Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar İncelemesi	270
2.5.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	270
2.5.2.2. Sebeb-i telif.....	271
2.5.2.3. Muhteva	273
2.5.2.3.1. Eserin özeti.....	273
2.5.2.3.2. Şahıslar.....	278
2.5.2.4. Eserin edebî değeri.....	282
2.5.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi.....	282
2.5.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	289
2.5.3. Sonuç	296
BÖLÜM III: II. SELİM VE III. MURAD DÖNEMLERİNDEKİ	
FETİHLERİ KONU ALAN MANZUM FETİHNAMELERİN	
İNCELEMELERİ (1569-1585 ARASI).....	298
3.1. RUMÛZÎ: NÂME-İ FÜTÛH-I YEMEN.....	298
3.1.1. Rumûzî'nin Hayatı ve Eserleri	298

3.1.2. Nâme-i Fütûh-ı Yemen İncelemesi	302
3.1.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	302
3.1.2.2. Sebeb-i telif.....	313
3.1.2.3. Muhteva	314
3.1.2.3.1. Eserin özeti.....	314
3.1.2.3.2. Şahıslar.....	379
3.1.2.4. Eserin edebî değeri.....	388
3.1.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	388
3.1.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	395
3.1.3. Sonuç	402
3.2. NİHÂLÎ: FETHİYYE-İ YEMEN	403
3.2.1. Nihâlî'nin Hayatı ve Eserleri.....	403
3.2.2. Fethiyye-i Yemen (Fethnâme-i Yemen) İncelemesi	406
3.2.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	406
3.2.2.2. Sebeb-i telif.....	409
3.2.2.3. Muhteva	410
3.2.2.3.1. Eserin özeti.....	410
3.2.2.3.2. Şahıslar.....	430
3.2.2.4. Eserin edebî değeri.....	435
3.2.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	435
3.2.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	441
3.2.3. Sonuç	447
3.3. RUMÛZÎ: FETHNÂME-İ TÛNUS VE HALKU'L-VÂD	448
3.3.1. Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd İncelemesi	448
3.3.1.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	448
3.3.1.2. Muhteva	451
3.3.1.2.1. Eserin özeti.....	451
3.3.1.2.2. Şahıslar.....	459
3.3.1.3. Eserin edebî değeri.....	463
3.3.1.3.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	463
3.3.1.3.2. Dil ve belagat incelemesi	469
3.3.2. Sonuç	475
3.4. ADLÎ: MANZUME-İ FETH-İ ŞİRVAN VE DEMİRKAPI	476
3.4.1. Adlî'nin Hayatı ve Eserleri.....	476
3.4.2. Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı İncelemesi	478
3.4.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	478
3.4.2.2. Sebeb-i telif.....	479
3.4.2.3. Muhteva	480
3.4.2.3.1. Eserin özeti.....	480
3.4.2.3.2. Şahıslar.....	487
3.4.2.4. Eserin edebî değeri.....	490
3.4.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	490
3.4.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	497
3.4.3. Sonuç	504
3.5. HARİMÎ: GONCA-İ BÂĞ-I MURÂD	506
3.5.1. Harîmî'nin Hayatı ve Eserleri	506
3.5.2. Gonca-i Bâğ-ı Murâd İncelemesi	510
3.5.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri	510

3.5.2.2. Sebeb-i telif.....	512
3.5.2.3. Muhteva	514
3.5.2.3.1. Eserin özeti.....	514
3.5.2.3.2. Şahıslar	524
3.5.2.4. Eserin edebî değeri.....	535
3.5.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi	535
3.5.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi	542
3.5.3. Sonuç	553
BÖLÜM IV: MANZUM FETİHNAMELERİN ÜSLUP VE MUHTEVA	
ÖZELLİKLERİ	556
4.1. MANZUM FETİHNAMELERİN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	556
4.1.1. Manzum Fetihnamelerin Nazım Biçimleri ve Tertip Özellikleri	556
4.1.2. Manzum Fetihnamelerin Edebî Değerleri	560
4.1.3. Manzum Fetihnamelerin Tahkiyevî Yönleri	576
4.1.3.1. Bakış açısı ve anlatıcı	581
4.1.3.2. Olay zinciri	588
4.1.3.3. Şahıs kadrosu	596
4.1.3.4. Mekân	599
4.1.3.5. Zaman	625
4.1.4. Manzum Fetihnamelerin Anlatım Teknikleri.....	639
4.1.4.1. Üst kurmaca	640
4.1.4.2. Özetleme	648
4.1.4.3. Gösterme/sahneleme	656
4.2. MANZUM FETİHNAMELERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	693
4.2.1. Manzum Fetihnamelerin Genel Muhtevası	693
4.2.1.1. Aynı Seferi Konu Alan Manzum Fetihnamelerin Muhtevalarındaki Ortaklık ve Farklılıklar	695
4.2.2. Manzum Fetihnamelerde Sosyal Hayattan Kesitler	699
4.2.3. Manzum Fetihnamelerde Sosyal ve Siyasi Eleştiriler	704
4.2.4. Manzum Fetihnamelerde Devlet ve Ordu Gelenekleri.....	711
4.3. MANZUM FETİHNAMELERİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ.....	731
4.4. MANZUM FETİHNAMELERİN PROPAGANDA YÖNÜ	748
4.5. MANZUM FETİHNAMELERİN TARİHÎ KAYNAK DEĞERİ	766
SONUÇ.....	780
KAYNAKÇA	807
Ek-1. Terimler Sözlüğü	822
Ek-2. Taranan Katalog ve Tezkireler Listesi	849
ÖZ GEÇMİŞ.....	864

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.k.:	Adı geçen katalog
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
a.g.s.:	Adı geçen sözlük
a.i.c.:	Arapça isim cemi
a.i.c.c.:	Arapça isim ceminin cemi
a.s.:	Aleyhisselam
akt.:	Aktaran
AKM:	Atatürk Kültür Merkezi
Araşt.:	Araştırmaları
AÜDTCF:	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi
b.:	Beyit
bkz.:	Bakınız
Bld.:	Belediye
c.:	Cilt
g:	Gram
İng.:	İngilizce
İsth. Tar.:	İstinsah Tarihi
İÜ:	İstanbul Üniversitesi
İMÜ:	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Haz.:	Hazırlayan
Der.:	Derleyen

EAT:	Eski Anadolu Türkçesi
Eds.:	Editörler
Ed. Fak.:	Edebiyat Fakültesi
Ef.:	Efendi
Ens.:	Enstitüsü
FSMVÜ:	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Fr.:	Fransızca
k.:	Kaside
KTB:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
TYEKB:	KTB Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
ktg.:	Katalogu
Ktp.:	Kütüphane
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
Mikr.:	Mikrofilm
MÜ:	Marmara Üniversitesi
ms:	Manuscript
nr:	Numara
Ü:	İÜ Nadir Eserler Ktp. nüshası
or.:	Oriental
ö.:	Ölüm yılı
s.:	Sayı
S.H.M.H.K.:	Sadberg Hanım Müzesi Ktp. Hüseyin Kocabaş (Yazmaları Kataloğu)
suppl.:	Supplement

SAÜ:	Sakarya Üniversitesi
SÜ:	Selçuk Üniversitesi
s.s.:	Sayfa sırası
T:	Topkapı Sarayı Müz. Ktp. nüshası
T.C.:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK:	Türk Dil Kurumu
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TDV DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV İSAM:	Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi
Terc.:	Tercüman
TSMK:	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TY:	Türkçe Yazmaları
Üni.:	Üniversitesi
Yay.:	Yayınları
v.:	Varak
Yazm.:	Yazmalar
YK:	Yapı Kredi
vb.:	Ve benzeri
vd.:	Ve diğerleri
VT:	Veri tabanı
Vol.:	Volume
YÖK:	Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı
yy.:	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Rumûzî'nin <i>Nâme-i Fütûh-ı Yemen</i> Adlı Fetihnamesindeki Tarih Manzumeleri Listesi	305
Tablo 2 : Nihâlî'nin <i>Fethiyye-i Yemen</i> Adlı Fetihnamesindeki Tarih Manzumeleri Listesi	407
Tablo 3 : Rumûzî'nin <i>Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi</i> 'ndeki Gazeller Listesi	450
Tablo 4 : Rumûzî'nin <i>Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi</i> 'ndeki Tarih Manzumeleri Listesi	450
Tablo 5 : Rumûzî'nin <i>Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi</i> 'ndeki Kıt'alar Listesi	451
Tablo 6: Manzum Fetihnamelerin Beyit Sayısı	560

GİRİŞ

Kahramanlıkları, zafer ve fetihleri konu alan eserler Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında geniş yer tutmaktadır. Dünya toplumları arasında asker-millet olarak temayüz etmiş olan Türkler, tarihî süreçte kazandıkları zaferlerle veya gerçekleştirdiği kahramanlıklarla dikkat çekmiştir. Türklerin ön plana çıkan bu toplum karakterinin bir sonucu olarak, kendilerinden sözlü veya yazılı kanallarla günümüze ulaşan kahramanlık temalı pek çok eser olmuştur. Eski Türkler’de, sözlü edebiyat geleneğinden gelen *Oğuz Kağan Destanı* gibi kahramanlık temalı ilk destan örnekleri görülmüş, daha sonra Türklerin İslam dinine geçişiyle birlikte bu tür eserlerde İslami etkiler de artmıştır.

Konuyla ilgili olarak Arap edebiyatındaki sürece baktığımızda, şiirle kendini ifade etmenin ön planda olduğu Arapların cahiliye döneminde aşk, şarap gibi konular ile ırk üstünlüğü gibi sebeplerden ortaya çıkan kabile savaşlarını ve şairin kabilesini övmesini konu alan şiirler görülmüştür. İslam dininin Araplar arasında ortaya çıkışı ve yayılmasıyla birlikte Araplar, bu dinin bir emri olarak cihat etmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla bu dönemlerde Hz. Peygamber’in (a.s.) savaşlarını konu alan megâzîler, önde gelen sahabîlerden Hz. Hamza’nın savaş ve kahramanlıklarını konu alan *Hamzanâme* adlı eserler veya Hz. Ali’nin cenglerini konu alan cenkname örnekleri görülür. Zamanla bu ve benzeri türdeki eserlere gazavatname adı da verilebilmiştir.

Türklerin İslamiyet’e geçişi, özellikle de Anadolu’nun ilk fetihleriyle birlikte Türk edebiyatında *Saltukname*, *Battâlname* gibi kahramanlarına bazı olağanüstülükler de yakıştırılan gazavatnameler görülür. Ardından, Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da temayüz etmeye başlamasıyla *Mihaloğlu Ali Bey’in Gazavatnâme* gibi Osmanlıların kuruluş yıllarındaki gazalarını konu alan gazavatnameler ortaya çıkmıştır. Aynı yüzyıllarda Fars edebiyatında ise Firdevsî’nin Farsça kaleme aldığı *Şehname*’si veya Şerefeddin Ali Yezdî’nin Timur Leng’in zafer ve fetihlerini anlattığı yine Farsça yazılan *Emir Timur (Zafernâme)* adlı eseri gibi örnekler görülür.

XV. ve XVI. yüzyıllar Osmanlı Devleti’nin yükseliş devirleri olup özellikle Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın idareleri dönemlerinde fetihler hayli artmıştır. Ayrıca, artık bu sefer ve fetihler devletin ilk

devirlerine nazaran daha kurumsal bir düzene girmiştir. Artan fetihlere paralel olarak tıpkı devletin resmî fetihname mektubu yazma geleneğinin çoğalması gibi, edebî bir tür olarak müstakil kitap formundaki fetihnamelerin yazımı da çoğalmıştır. Devletin yükseliş devrinde edebiyat sahamızın tamamına yansıyan zenginlik ve çeşitlilik kendini yalnızca edebî formlu fetihnamelerde değil, benzeri diğer türlerde de göstermiştir. Artık yalnızca, *Gazavatnâme-i Hayreddin Paşa* gibi gazavatname türünde olan ve belirli bir şahsın yenme-yenilme şeklindeki tüm mücadelelerini konu alan eserler değil, farklı yönleri sahip birçok eserler yazılmıştır. Fetihnamelerin de dâhilinde olduğu, yükseliş devrinde çeşitlenen bu diğer eserlerin belirgin bir yönü gazavatnamelere kıyasla artık daha kurumsal olan sefer ve fetihleri konu almalarıdır. Bu açıdan sultanların emriyle resmî görevliler tarafından yazılan şahname, ruzname, menzilname gibi resmî hüviyetteki eserlerden başka, yine sultanların veya seferi idare eden serdarların istekleriyle yazılan, müelliflerinin de ihsan beklentisiyle kaleme aldıkları, özel tarihler grubunda değerlendirilen sefername, Selimname, Süleymanname gibi eserler yazılmıştır. Yeni fetihlerin azalıp devletin duraklama ve yıkılma sürecine girdiği XVII. yüzyıl ve sonrasında ise daha ziyade kaybedilen yerlerin geri alınması veya savunma savaşlarındaki zaferleri konu alan zafername adlı eserler ön plana çıkmıştır.

Çalışmamızda yukarıda geniş yelpazesinden kısaca bahsedilen savaş ve kahramanlık temalı eserler arasındaki müstakil kitap formlu fetihnamelerin manzum olanları ele alınacaktır.

1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Tezimizin ana amacı, Osmanlı edebiyatı döneminde müstakil kitap formunda yazılan fetihnamelerin manzum şekilde olanlarının incelenmesidir. Bu amaçla tespit ettiğimiz on bir manzum fetihnameden on tanesinin¹ şekil ve muhteva özelliklerini inceleyip elde ettiğimiz sonuçları karşılaştırdık. Manzum fetihnameler incelenirken bu eserin şekil ve muhteva olarak genel hatlarla nasıl bir görünüm arz ettiği, bu eserlerde ana temadan hariç ne gibi farklı konuların işlendiği, manzum

¹¹ Bu fetihnamelerden biri olan Arifî Fethullah Çelebi'nin *Fütuhât-ı Cemîle* adlı manzum eseri Farsça kaleme alınmış olduğundan incelememize dâhil edilmemiştir.

fetihnamelerin dil ve belagat özelliklerinin neler olduğu, bu eserlerden hangilerinin belagat yönüyle ön plana çıktığı, bu eserlerin hangilerinde tarihî olayların doğrudan aktarılması gayesi güdülürken hangilerinde edebî üslubun daha baskın vaziyette olduğu, bu eserlerde savaşların, şahısların veya mekanların nasıl tasvir edildiği gibi sorulara cevaplar aranmıştır.

Çalışmada yalnızca manzum fetihnamelerin incelenmesi değil, bir edebî tür olarak fetihname türünün Osmanlı edebiyatı dönemindeki oluşumunu ortaya koymak ve sınırlarını belirlemek de amaçlanmıştır. Bu bağlamda, çeşitli başlıklar altında fetihnamelerin ne olduğu, fetihnamelerin Osmanlılardan önceki ilk örneklerinin neler olduğu, fetihnamelerin gelişiminin ne şekilde ilerlediği ve bu gelişimin Osmanlı edebiyatına tesirlerine dair hususlara değinilmiştir. Öte yandan, manzum veya mensur olmak üzere, Osmanlı edebiyatı sahasında yazılan bütün müstakil kitap formu fetihnameler tespit edilmeye çalışılmış, bu eserlerin dökümünün ortaya çıkarılmasına ve bu eserler hakkında oluşan literatürün belirlenmesine çalışılmıştır. Fetihnameler belirlenirken ve manzum fetihnameler incelenirken destan, gazavatname, Selimname, Süleymanname, menzilname, şehname gibi türlerden başka, fetihname mektupları ile divanlarda yer alan fetih konulu şiirlerin müstakil kitap formu manzum fetihnamelerle ilişkilerinin, ortaklık ve farklılıklarının neler olduğu, ayrıca bu türlerin müstakil kitap formu fetihnamelerin oluşumuna etkilerinin nasıl olduğu gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Diğer taraftan muhtevalarıyla tarih biliminin de çalışma sahasında bulunan bu eserlerin kurgusal veya propagandaya bakan yönleri (subjektif bilgiler) dikkate alınarak tarihî kaynak değerleri hakkında da birtakım tespitlere ulaşmak hedeflenmiştir. Son olarak, tali bir amaçla incelediğimiz manzum fetihnamelere özgü terimler derlenip bu bağlamda bir sözlük oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın kapsamına bakılacak olursa, tezin ilk bölümünde fetih kavramı ve bu kavramın İslâm'ın yayıldığı ilk yıllardaki ve Osmanlı'daki yansımaları, yine bu kavramla bağlantılı olarak ortaya çıkan fetihname türünün tanımı ile Osmanlı edebiyatındaki gelişimi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, müstakil kitap formu fetihnamelerle ilişkili olan diğer müstakil eserler, fetihname mektupları ve divanlarda yer alan fetih konulu şiir türleri değerlendirilmiştir. Öte yandan, literatürde ve yazma

eser kütüphanelerinde yapılan taramalarlardan sonra bazı kıstaslar dikkate alınarak bütün müstakil kitap formlu fetihnameler tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilen mensur ve manzum formdaki fetihnameler ile bu eserler hakkındaki nüsha bilgileri ve/veya çalışmalar liste halinde sunulmuştur. Böylece, XV. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyılda sayıları artan, XVII. yüzyılda ise bazı örnekleri devam eden fetihnameler hakkında bir çerçeve oluşturulmuştur.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, tarafımızca ilk defa tanıtım ve incelemesi verilen fetihnameyle birlikte, tespit edilen manzum müstakil kitap formundaki on fetihname Osmanlı sultanlarının devirleri dikkate alınarak (XVI. yüzyılın ilk ve ikinci dönemleri) kronolojik sırayla gruplandırılmıştır. Tezin ikinci bölümünde incelenen ilk beş fetihname II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerini kapsayacak şekilde yüzyılın ilk yarısındaki fetihnameleri, tezin üçüncü bölümünde incelenen diğer beş fetihname ise II. Selim ve III. Murad dönemlerini kapsayacak şekilde yüzyılın ikinci yarısındaki fetihnameleri içerir. Bu incelemelerde metinlerin şekil ve muhteva özellikleri oldukça geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Bu noktada fetihname şairlerinin hayatları, eserleri gibi ilk bilgilerden sonra bu eserlerin şekil bilgileri, fesahat bağlamında aruz incelemeleri dâhilinde verilmiş; daha sonra bu eserlerin özetleri, bu eserlerde anlatılan olaylardaki şahıslar veya bu eserlerin dil ve belagat özellikleri gibi yönleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde incelediğimiz manzum fetihnamelere dair karşılaştırmalı bilgilere yer verilmiştir. Aktarılan karşılaştırmalı bilgiler manzum fetihnamelerin üslup ve muhteva özellikleri hakkındaki başlıklar ile fetihnamelerin diğer türlerle ilişkisi, propaganda yönü ve tarihî kaynak değeri hakkındaki başlıklarda yapılmıştır. Manzum fetihnamelerin üslup özelliklerine dair açılan ana başlık altındaki ilk iki başlıkta fetihnamelerin nazım biçimleri ve tertip özellikleri ile edebî değerleri üzerinde durulmuştur. Bu iki alt başlık altındaki karşılaştırmalı değerlendirmeler tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde yapılan incelemelerden elde edilen sonuçlara göre düzenlenmiştir. Manzum fetihnamelerin üslup özelliklerine dair bahsi geçen şekilde karşılaştırma yapılan ilk iki alt başlıktan sonra, sırasıyla bu fetihnamelerin tahkiyevî yönleri ve anlatım teknikleri incelenmiştir. Manzum fetihnamelerin muhteva özelliklerini ele alan ana başlıkta ise önce bu eserlerin genel muhtevası üzerinde durulmuş, daha sonra aynı seferi konu alan Bahârî ve Fütûhî'nin

fetihnameleri ile Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin fetihnamelerinin muhtevalarındaki benzerlik veya farklılıklar belirtilmiştir. Aynı ana başlık altındaki diğer alt başlıklarda ise manzum fetihnamelerde aktarılan sosyal hayata dair bilgiler, bu eserlerin müelliflerinin sosyal ve siyasal olarak yaptığı bazı eleştiriler, bu eserlerde sıkça rastlanılan devlet ve ordu geleneklerine dair hususlar incelenmiştir.

Tezin dördüncü bölümündeki manzum fetihnamelerin üslup ve muhteva özelliklerine dair başlıklardan sonra, bu fetihnamelerin diğer türlerle ilişkisi, propaganda yönü ve tarihî kaynak değerleri hakkındaki başlıklar gelmektedir. Manzum fetihnamelerin diğer türlerle ilişkisine dair açılan başlık, muhteva olarak birinci bölümde açılan bazı başlıkların tamamlayıcısı veya bu başlıkların başka yönlerine bakan şekli gibi değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında, tezin birinci bölümünde ele alınan tarih manzumeleri ve fetih konulu diğer şiirlere dair başlıkta, bu şiirlere dair genel olarak bilgi verilip örneklendirmeler yapılmıştır. Tezin dördüncü bölümündeki bahsi geçen başlıkta ise bu şiirler arasında ön plana çıkan kaside ve tarih manzumelerinin şekil ve muhteva olarak müstakil manzum fetihnamelerle olan ilişkisine değinilmiştir. Benzer şekilde, tezin birinci bölümünde fetihname mektuplarına dair açılan başlıkta, genel bir bilgi verildikten sonra fetihname mektupları inşa geleneği çerçevesinde ele alınmış iken tezin dördüncü bölümdeki bahsi geçen başlıkta ise bu mektupların müstakil manzum fetihnamelerle olan amaç ve muhteva doğrultusundaki ilişkisine değinilmiştir. Ayrıca bahsi geçen başlıkta, mekânların ve lafzen verilen zaman bilgilerinin fetihnamelere yansıyan özellikleri ile menzilnameler arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Manzum fetihnamelerin propaganda yönü ile tarihi kaynak değeri üzerinde duran başlıklarda ise bu eserlerin propaganda ve propagandayla ilişkili olarak kurgusallık içeren kısımları irdelenmiş, bu hususlar dikkate alındığında tarihî kaynak değerlerine nasıl bakılabileceğine temas edilmiştir. Netice olarak, tezin dördüncü bölümünün bir kısmı tezin birinci, ikinci ve üçüncü bölümünde yapılan incelemelere dair kıyaslamaları, diğer bir kısmı ise aynı amaçla oluşturulan ek başlıklar şeklindeki kıyaslamaları kapsamaktadır.

Tezin ekler kısmında ise fetihname terimlerine dair bir sözlük ve yazma eserler açısından taranan kütüphane katalogları ve terzkirelere ait liste verilmiştir.

2. Literatür Taraması ve Çalışmanın Önemi

Müstakil kitap formundaki fetihnameler, gazavatnamelere benzer şekilde klasik Türk edebiyatındaki türlerden biri olduğundan tez konumuz bir tür incelemesidir. Manzum şekilde yazılmış tür incelemelerine dair klasik Türk edebiyatı alanında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu anlamda M. Fatih Köksal'ın *Mevlidname*², M. Arslan'ın *Sâkinameler*³, Haluk Gökalp'in *Eski Türk Edebiyatı'nda Manzum Sergüzeştname*⁴ ve Mehtap Erdoğan'ın *Türk Edebiyatı'nda Manzum Hilyeler*⁵ adlı çalışmaları örneklendirilebilir.

Osmanlı edebiyatı literatürüne bakıldığında, fetihnamelerle ilgili doğrudan veya dolaylı olarak bizden önce çeşitli çalışmalar yapılmış ve epey mesafe kat edilmiştir. Bu bağlamda, fetihnamelerin de dâhil olduğu gazavatname, sefername, Süleymanname, Selimname, menzilname vb. bütün özel ve resmî tarihlerle ilgili ilk derleme ve tanıtma çalışması Agâh Sırrı Levend'in *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*⁶ adlı eseridir. Dolayısıyla bu eser çalışmamızın yol göstericilerinden biri olmuştur. Gazavatnameler başlığı altında bu tür eserlere dair genel bir tarama içeren bu ilk çalışmadan sonra Hasan Aksoy'un "Tarihî Bir Belge ve Türk İslam Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnameler" adlı makalesi⁷, mektup şeklindeki fetihnameleri de açıklayarak müstakil kitap formundaki fetihnameleri odak noktasına alıp tanıtan ilk çalışmadır. Bu makalede mensur veya manzum olmak üzere bazı fetihnameler örneklendirilmiştir. Müstakil kitap formundaki fetihnamelerden de örnekler veren bir diğer çalışma ise Erhan Afyoncu'nun "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana kaynakları: Kronikler" başlıklı makalesidir.⁸ Bu makalede fetihnameler, resmî ve özel tarihler şeklinde sunulularak tanıtılan eserler içerisinde özel tarihler grubunda ele alınmıştır. Öte yandan, gazavatnameler çatısı altında yapılmış çalışmaları derleyerek literatüre katkıda bulunan Kürşat Şamil Şahin'in "Gazavatnameler Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya

² (Ankara: TDV Yay., 2011).

³ (İstanbul: Kitabevi Yay., 2012).

⁴ (İstanbul: Kitabevi Yay., 2009).

⁵ (İstanbul: Kitabevi Yay., 2013).

⁶ (Ankara: TTK Yay. [2. Baskı], 2000).

⁷ *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, S. 2 (İstanbul 1997), s.s.: 9-19.

⁸ *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V, S. 2 (2003): 101-177.

Denemesi” başlıklı makalesi⁹ de çalışmamız için yönlendirici olmuştur. Çalışmamızı yapılandırırken bu ve benzeri çalışmalar fetihnameler konusuna girişte yönlendirici olmuştur.

K. Şamil Şahin, yalnızca bahsi geçen çalışmasıyla değil diğer kitap ve makale çalışmalarıyla da gazavatnameler ve fetihnameler alanına katkılarda bulunmuştur. Nitekim incelediğimiz fetihname şairlerinden Adlî’nin *Manzume-i Feth-i Şirvan ve Demirkepî* adlı eseri de Şahin tarafından tanıtılıp yayınlanmıştır.¹⁰ Yine, ilgili kısımda künyesi verildiği üzere, aynı araştırmacının “Fârisî’nin Ravza-i Alî Adlı Eserindeki Tarih Manzumeleri” başlıklı makalesi¹¹ ve Muhittin Eliaçık’la beraber yayınladığı “Sa’yî Mustafa Çelebi’nin Belgrad Fetihnâmesi” başlıklı makalesi¹² mevcuttur. Veysel Göger ve Hüseyin Sarıkaya’nın da hem gazavatnameler hem de fetihnameler üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekici miktardadır. Bu araştırmacıların hazırladıkları *Serhengî, Fetihnâme-i ‘Akl-i Vâdî-i Serhengî (Bir Müşahidin Dilinden Osmanlıların 1574 Tunus Seferi)* adlı kitap çalışması¹³ yanında, “Mora’nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir’in Vâkı‘ât-ı Gazavât’ı”¹⁴ adlı makaleleri veya gazavatname sahibi Vücûdî’ye dair TDV DİA’da yazdıkları madde mevcuttur.¹⁵ Veysel Göger ile İrfan Aladağ’ın “Girit’in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler Üzerine Notlar” adlı makale¹⁶ ise Girit’in fethiyle ilgili birbirine karıştırılmış birçok eserin ayrımının yapıldığı ve konuya açıklık getirildiği çalışma olmak yönüyle faydalı olmuştur. Göger’in hazırladığı, “16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)” başlıklı doktora tezi¹⁷ de aynı literatüre dair bir çalışma çeşidi olarak dikkat çekicidir. Mustafa Eravcı’nın Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Nusretnâme* ve *Heft Meclis* adlı Kanuni’nin fetihlerini konu alan iki eseri hakkındaki kitap¹⁸ ve makale¹⁹ çalışmaları

⁹ *Turkish Studies*. S. 7/2 (2012): 997-1022.

¹⁰ (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017).

¹¹ *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 20 (2020): 416-433.

¹² *International Journal of Language Academy*, Vol. 3/4 (2015): 141-159.

¹³ (İstanbul: Nizamiye Akademi Yay., 2015).

¹⁴ *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 20 (2009): 1-32.

¹⁵ “Vücûdî.” *TDV DİA*, c. Ek 2 (üçüncü basım), (Ankara: TDV Yay., 2019), 653-654.

¹⁶ *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5/2 (July 2019): 553-563. Benzer bir makale örneği için ayrıca bkz. Ersin Gülsoy, “Girit Seferleri Gazavât-nâmeleri ve Özellikleri,” *Yeni Türkiye*, S. 33 (Ankara, 2000): 640-642.

¹⁷ Marmara Üni., 2014.

¹⁸ H. Mustafa Eravcı. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Nusretnâme* (Ankara: TTK Yay., 2014).

da fetihname literatürüne katkılar sağlayan çalışmalardan sayılabilir.

Fetihnameler ve fetihnamelerle ilişkili eserler üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çeken bir diğer isim M. Fatih Gökçek'tir. Gökçek, IV. Murâd'ın Bağdat fethini konu alan Nûrî İbrâhîm'in *Fetihname-i Bağdâd* adlı eseri ile Kadızâde Ahmed Çelebi'nin *Fetihname-i Bağdâd* adlı eserine dair çeviri yazı ve değerlendirme içeren doktora tezi hazırlamıştır.²⁰ Yine aynı araştırmacının, IV. Murad'ın Bağdat fethini konu alan Müteferrika Ahmed'in *Târihü'l-ihimâm bi-fethi Dâri's-selâm* adlı eseri üzerine hazırladığı kitap yayını²¹ ve aynı sefer hakkında *Feth-i Bağdâd Kıssası* adlı anonim bir esere dair makalesi²² mevcuttur. Diğer taraftan araştırmacının, yine IV. Murad'ın Bağdat fethi hakkında Avnî'nin *Târîh-i Feth-i Kal'a-i Bağdâd An-Yed-i Sultân Murâd Hân-ı Râbi' İbn Sultân Ahmed Hân* isimli kasidesine dair makalesi²³ mevcuttur. Gökçek, güncel bir çalışma olarak ise *Nâmî'nin Fetihnâme-i Nâmî Der Hakk-ı Gürcistan* adlı eserini hazırlamıştır.²⁴ Dolayısıyla bahsi geçen araştırmacı aynı konuda farklı müelliflerin eserlerini incelediği gibi, müstakil fetihnamelerden hariç olarak kaside nazım şeklindeki bir şiiri de inceleyerek fetih konusunu ele alan farklı eserleri değerlendirmeye almıştır.

Necati Avcı, Tabib Ramazan'ın *er-Risâle el-Fethiyye es-Süleymaniyye'si* ve *er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye* adlı eserleri üzerine tez ve makale çalışmaları yapmıştır.²⁵ Ayrıca, "Osmanlı Tarihi Yazarlarından Mısırlı Abdurrahim

¹⁹ H. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nusretnâmesinin Osmanlı Diplomatiği Bakımından Önemi," *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IV, S. 4 (2003): 5–20; H. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Heft Meclis Adlı Eseri," *Tarih Okulu*, c. VI (2010): 1–16.

²⁰ "IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd - Kâdizâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme)," (Doktora Tezi, Marmara Üni., 2013).

²¹ Müteferrika Ahmed, *Târihü'l-ihimâm bi fethi Dâri's-selâm. Mısırlı Bir Askerin Kaleminden IV. Murad'ın Bağdat Seferi (1638)*, haz. M. Fatih Gökçek (İstanbul: Yeditepe Yay., 2020).

²² "IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6 (2018): 269-296.

²³ "Avnî'nin Târîh-i Feth-i Kal'a-ı Bağdâd An-Yed-i Sultân Murâd Hân-ı Râbi' İbn Sultân Ahmed Hân İsimli Kasidesi," *Mavi Atlas*, S. 5 (2015): 1-13.

²⁴ İstanbul: Yeditepe Yay. 2021.

²⁵ Necati Avcı, "Tabib Ramazan'ın Er-Risâle El-Fethiyye Es-Süleymaniyye'si," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989); Necati Avcı, "Tabib Ramazan, Er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye," (Doktora Tezi. Erciyes Üni., 1993); *Kanûnî'nin Belgrad Seferi (Tabib Ramazan)*. haz. Necati Avcı. Osmangazi Üniversitesi Yay., 2000; Necati Avcı, "Kanûnî Dönemi Tarihçilerinden Tabib Ramazan ve İki Eseri," *Dini*

El-Abbasi ve Eserleri" adlı makalesiyle²⁶ aynı müellifin Arapça bir fetihnamesini de tanıtmıştır. İlgili bu eser de Kanuni Sultan Süleyman'ın 929/1522'de Rodos fethini konu almaktadır.

Fetihnameler hakkında yapılan çalışmalara topluca bakıldığında, literatürdeki bazı eserlerin tekraren çalışıldığı görülmektedir. Bunlardan kimisi lisans veya lisansüstü bir teze konu olduktan sonra bir başka lisansüstü teze veya kitap yayını gibi bir çalışmaya konu olabilmıştır. Tacîzâde Tuğrayî Câfer Çelebi'nin *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi*, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Heft Meclis ve Fursatname* adlı eserleri, Kıvâmî'nin *Fetihname-i Sultan Mehmed* adlı eseri, Rahîmîzâde İbrahim Harîmî Çavuş'un *Zafername-i Hazret-i Sultan Murad Han* ve *Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence* adlı eserleri, Andelib'in *Tarih-i Feth-i Üngürüs* adlı eseri, Ziyaeddin İbrahim Nuri'nin *Fetihname-i Bağdad* adlı eseri, Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)* adlı eseri, Mehmed Necâtî'nin *Menakıb-ı Gazâ ve Cihâd (Tarih-i Sultan Mehmed Han [bin] İbrahim Han)* adlı eseri bu eserler arasında gösterilebilir. Diğer taraftan, bu yayınlardan bazıları yurt dışında yapılmıştır. Kıvâmî'nin *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* adlı eseri²⁷, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Fursatnâme* adlı eseri, Ziyaeddin İbrahim Nuri'nin *Fetihname-i Bağdad* adlı eseri, adı ve müellifi belli olmayan 1089/1678 tarihli Çehrin seferini konu alan eser gibi bazı eserler hakkında yurt dışında yapılmış çalışmalar görülmektedir.²⁸ Öte taraftan, incelediğimiz manzum fetihnameler içerisinde bulunan Safâyî'nin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı fetihnamesi ulusal yayınlar yanında, Murat Cem Mengüç tarafından İngilizce iki makaleyle tanıtılmıştır.²⁹

Çalışmamızda literatüre katkı sağlamaya çalıştığımız hususları belirtecek olursak,

Araştırmalar, S. 3/7 (Mayıs-Ağustos, 2000): 205-226.

²⁶ *Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8 (Kayseri, 1999): 291-298.

²⁷ Eser hakkında birçok ulusal yayın yanında uluslararası yayınlar da vardır. Bu durum, ilk fetihname örneklerinden biri olan ve Fatih Sultan Mehmet'in seferlerini anlatan bu eserin yabancı araştırmacılar nezdinde dikkat çekmiş olduğunu gösterir.

²⁸ Bahsi geçen eserler hakkındaki çalışmaların künye bilgileri için tezin birinci bölümünde yer alan *Müstakil Bir Tür Olarak Fetihnameler* başlığı altındaki mensur fetihnamelere dair listeye bakınız.

²⁹ "Maritime Warfare in the Aegean and Ionian Islands: Safai's History of the 1499 Lepanto Expeditioni" *Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, Princeton Papers, Vol. VIII, Spring 2017. p. 87-104; "An Ottoman Historian, Safai," https://www.academia.edu/1906875/An_Ottoman_Historian_Safai [Erişim Tairhi 09.11.2019].

öncelikle, çalışmamızın üzerine bina edildiği fetih kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavramının ne olduğu, bu kavramın İslam'ın ilk dönemlerinde nasıl anlaşıldığı ve Osmanlılardaki fetih hareketlerine nasıl yansıdığı hususlarında bazı değerlendirmeler aktarılmıştır. Ardından, müstakil kitap formundaki fetihnamelerin oluşumuna etki eden türler ile bu eserlere benzerlik arz eden türler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, fetihnamelerin İslamiyet'le tanışmamızdan önceki sözlü edebiyat geleneğimizde üretilen destanlarımızla ve İslamiyet'le tanışmamızdan sonra bizde de yazılmaya başlanan gazavatnamelerle olan etkileşimine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Daha sonra fetihnamelerin de aralarında bulunduğu gazavatname, sefername, Selimname, Süleymanname, zafername gibi özel tarihler ile şehname, menzilname gibi resmî tarihlerin fetihnamelerle ilişkili yönleri, ortaklık veya farklılıkları üzerinde durulmuştur. Öte yandan, müstakil kitap formundaki fetihnameler ile fetihname mektupları arasında da ilişkiler ve benzerlikler vardır. Buradan hareketle bu eserlerin fetihname mektuplarıyla olan ortak yönlerine değinilmiş, bu mektupların müstakil kitap formundaki fetihnamelerin ilk örnekleri olabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, ilk defa olarak fetihname mektuplarının inşa geleneği çerçevesinde edebî açıdan da kıymete haiz oldukları saptanmıştır. Yine bu noktayla bağlantılı olarak, divanlarda bulunan fetih konulu tarih manzumeleri, kasideler ve diğer şiirler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş, özellikle bu şiirler içinden kaside ve tarih manzumelerinin fetihnamelerle olan ilişki, ortaklık veya farklılıklarına değinilmiştir.

Literatürle ilgili akademik çalışmalarda fetihnamelere dair örnek liste verilirken çoğunlukla bu alandaki ilk derleme çalışmasını yapan ve ilk tespitlerde bulunan Levend'in *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi* adlı bahsi geçen çalışmasından yararlanıldığı görülür. Ancak, verilen listelerde gazavatname, Selimname, Süleymanname, zafername gibi diğer özel tarihlerin veya şehname, menzilname gibi resmî tarihlerin de bulunduğu görülür.³⁰ Buna bağlı olarak, çalışma yapılmış bazı eserlerin gazavatnamelere mi, fetihnamelere mi yahut başka bir türe mi

³⁰ Bkz. Aksoy, a.g.m., s. 11-17; Harun Er, "Fetihnâmeler'deki Hadislerin Tesbîti ve Tenkidi" (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni., 2007), s. 58-73; Yusuf Babür, Nihâlî, "Fethiyye-i Yemen Mesnevîsi (Giriş, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Dil İçerisi Çeviri ve Tıpkıbasım)," (Doktora Tezi, Erzincan Üni., 2016), s. 322-373. Öte yandan, Babür, bu çalışmasında gazavatnameleri de fetihnameler kategorisinde değerlendirmiştir (bkz. Babür, a.g.t., s. 322).

dâhil edileceği noktasında belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir. Nitekim yapılan bazı çalışmalarda kimi eserlerin kendi türünün dışında bir tür grubu içinde tanıtılıp literatüre bu şekilde yansıtılmıştır. Bu noktalardan hareketle yaptığımız çalışmada daha önce fetihname olarak tespit edilen bazı eserlerin fetihname olmadığı veya bu eserlerin başka bir eserin birer bölümü olduğu yahut fetihname dışındaki bir tür içerisinde değerlendirilen bazı eserlerin ise fetihname olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, çalışmamızda yalnızca fetihnameleri tespit etmekle kalmayıp yazma eser kütüphanelerinde fetihname olarak kayıtlı olan veya literatürde fetihname olarak tanıtılmış olan bazı eserleri niçin fetihnameler dâhiline almadığımızı, ya da bu durumun tam tersi olarak yazma eser kütüphanelerinde veya literatürde fetihname olarak tespit edilmemiş bazı eserleri niçin fetihnameler dâhiline aldığımızı, ilgili listeden önce örnekler eşliğinde açıklamaya çalıştık. Böylece fetihnameleri belirlerken dikkat ettiğimiz hususları da uygulamalı olarak göstermiş olduk.

Fetihname türünün literatürüne dair bazı çalışmalar daha önce sunulsa da her geçen gün yeni kataloglar ve çalışmalar ortaya konduğundan, bu listenin güncellenmesi gerekmiştir. Bu noktadan hareketle, çalışmamızda fetihnameler diğer türlerden ayrıştırılmaya çalışılmış, yeni tespit edilenler de dâhil olmak üzere bütün fetihnameler listelenmiş ve fetihnamelere dair güncel çalışmalar derlenmiştir. Dolayısıyla çalışmamız bir yönüyle fetihnamelere dair daha önce yapılan tanıtma ve listelemelerin güncellenmiş ve önemli oranda geliştirilmiş şeklidir.

İnceleme konumuz olan manzum fetihnameler hakkındaki literatüre bakıldığında yapılan çalışmalar çoğunlukla belirli bir fetihnameyi odağına alan inceleme çalışmalarıdır. Manzum fetihnamelerin geneline dair mukayeseli inceleme çalışması tarafımızca ilk defa yapılmış olup ayrıca, Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı eseri ilk defa tanıtılıp bu incelemelere dâhil edilmiştir. Böylece fetihname türü içindeki manzum fetihnamelerin şekil ve muhteva olarak genel ve hususi özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapılan bu inceleme ve mukayeseler mümkün mertebe geniş ve teferruatlı şekilde ele alınmış, diğer taraftan ek başlıklarla da inceleme konuları zenginleştirilmiştir. İncelenen her bir manzum fetihname için önceki çalışmalardan yararlanılmakla birlikte, adeta bu eserler ilk defa inceleniyormuş gibi hareket edilmiştir. Dikkatli okumalardan sonra her bir fetihnamenin özeti diliçi çevirilere yaklaşır şekilde genişçe verilmiştir. Bu noktada

özellikle Safâyî, Nihâlî ve Rumûzî'nin (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) fetihnameleri üzerine yaptığımız özetler, ön plana çıkmaktadır. Öte taraftan, manzum fetihnamelere dair fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemeleri tarafımızca ilk defa yapılmış, böylece bu eserlerin dillerindeki akıcılık ve anlaşılabilirlik noktasındaki durumları üzerine değerlendirmeler aktarılmıştır. Manzum fetihnameler, mesnevi geleneğinden gelen hikâye etme yönlerinden hareketle tahkiyevî metin olarak değerlendirilmiş, bu eserlerin şahıs kadroları, zaman ve mekân unsurları hakkında bu yönden birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Fetihnamelerin anlatım teknikleri hakkında da inceleme başlıkları açılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Fetihnamelerin teknik yönlerine bakan bu incelemelerden ayrı olarak, manzum fetihnamelerin diğer bir takım özelliklerinin de tespit edilmesine gayret edilmiştir. Bu amaçla, manzum fetihnamelerde aktarılan sosyal hayata dair bilgiler, fetihname şairlerinin sosyal ve siyasal olarak yaptığı bazı eleştiriler, bu eserlerde sıkça rastlanılan devlet ve ordu geleneklerine dair hususlar; ayrıca bu eserlerin propaganda yönleri ile tarihî kaynak değerleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak, manzum fetihnamelerdeki terimlerinin açıklandığı bir terimler sözlüğü teze eklenmek suretiyle, okuyucuların, hayli miktarda teknik terimlere sahip olan fetihnameleri daha kolay anlayabilmesi hedeflenmiştir.

Manzum fetihnamelere dair yapılan çalışmalar içerisinde Ümran Ay'ın hazırladığı *Nidâî. Fetihname-i Kal'a-i Cerbe* adlı çalışma³¹ inceleme metodu ve başlıklandırmaları açısından çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışma, inceleme başlıkları açısından önceki fetihname çalışmaları içerisindeki en geniş çalışmadır. Ancak, bahsi geçtiği üzere, tarafımızca bu çalışma ve diğer fetihname çalışmalarının yöntemlerine bütünüyle bağlı kalınmayıp farklı başlıklarla veya farklı inceleme metotlarıyla, çalışmamız zenginleştirilmiştir. Manzum fetihnamelere dair eserler özelinde bakıldığında yaptığımız çalışma ile literatüre katkı sağladığımız fetihnameleri şöyle açıklayabiliriz. İncelediğimiz eserler içindeki en hacimli fetihname olan Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eseri hakkında daha önce yapılan çalışma tarih disiplini altında yapılan bir çalışmadır.³² Bu çalışmada fetihnamenin çeviri yazı metni, çok kısa bir özeti, daha ziyade tarih alanına bakan

³¹ (İstanbul: Kocav Yay., Temmuz 2015).

³² Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, II Cilt (Ankara: TTK Yay. 2003).

şekilde bir değerlendirmesi ve az miktarda da edebî değerlendirmesi mevcuttur. Dolayısıyla bu eser, edebî açıdan ve başka inceleme başlıkları açısından tarafımızca ilk defa geniş bir incelemeye alınmıştır. Öte yandan aynı şairin Tunus seferini konu alan ikinci fetihnamesi tarafımızca yazma nüshalarından hareketle tanıtılıp fetihname incelemelerine dâhil edilmiştir.

Manzum fetihnameler özelinde literatüre katkılarımız açısından belirtebileceğimiz diğer hususlar ise Safâî ve Rumûzî'nin hayatları hakkında, bu şairlerin incelediğimiz fetihnamelerinden hareketle bazı bilgiler eklenmiştir. Ayrıca, Rumûzî'nin fetihnamesi hakkında çalışması bulunan Hulusi Yavuz'un bu noktadaki bazı değerlendirmelerine şerh düşülmüştür. Fütûhî'nin fetihnamesine dair daha önce yapılan çalışmalarda eserin nazım biçimi ve tertip özellikleri hakkında aktarılan bazı bilgilerde hatalar tespit edilerek, bu konuda açıklamalarda bulunulmuştur. Harîmî'nin fetihnamesinin sebep-i telifiyle ilgili daha önce yapılan hatalı bir tespite de düzeltme yapılmıştır.

Toparlayacak olursak, bu çalışmada klasik Türk edebiyatı türleri içerisinde bir tür olarak değerlendirilen ancak benzeri türler içindeki konumu üzerine yeterince odaklanılmamış olan, ayrıca yazma kütüphanelerindeki mevcudiyetleri ve hakkında yapılan çalışmalarla meydana çıkan literatür birikimi güncel şekilde derlenmemiş olan fetihnamelere genel bir bakış sunulmaya çalışılmıştır. Müstakil kitap formundaki fetihnameler, bu fetihnameler arasındaki manzum fetihnameler, fetihname mektupları ve fetih konulu diğer şiirlere bir bütün olarak bakılarak bunların edebiyat geleneğimizdeki çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, manzum fetihnamelerin şekil, muhteva ve edebî yönlerine dair daha önce toplu bir değerlendirme yapılmamış olduğundan bu noktada da detaylı bir incelemeyle çeşitli sonuçlara varılmaya çalışılmıştır.

3. Çalışmanın Yöntemi

Tez başlığında *Osmanlı edebiyatı* tanımlaması tercih edilmiştir. Bu tercihimiz, hem konunun Osmanlı Devleti dönemi ve coğrafyasını kapsaması hem de bu edebiyat döneminin *eski Türk edebiyatı*, *klasik Türk edebiyatı*, *divan edebiyatı* gibi çeşitli adlandırmalar yanında *Osmanlı edebiyatı* olarak da adlandırılabilmesinden ileri

gelmektedir.³³

Dört bölüm şeklinde sunulan çalışmamız, ilk planda üç bölüm olacak şekilde tasarlanmış iken giriş mahiyetinde düşündüğümüz kısmın konularının geniş bir yekun tutması neticesinde bu kısım birinci bölüm şeklinde düzenlenmiştir. İlk bölümde yer alan fetih kavramı ve fetih anlayışının şekillenme sürecini ele aldığımız başlık ile fetihname türünün tarihî gelişimi ve benzeri türlerle ilişkisine değindiğimiz başlığı mevcut literatürdeki bilgilerden hareketle oluşturduk. Aynı bölümde yer alan fetihname türlerini ele aldığımız üçüncü başlık ise daha ziyade bizim bu türlere bakış açımızı ve değerlendirmelerimizi içermektedir. Bu başlığın ilk alt başlığında incelenen fetihname mektuplarının belirlenmesinde, bu mektupların Osmanlı döneminde yazılan önemli bir kısmını ihtiva eden *Feridun Bey Münşeati* tercih edilmiştir. Münşeatta yer alan fetihname mektuplarının seçiminde ise Osmanlı sultanlarının gönderdiği fetihnameler ve bu fetihnamelerin Türkçe olanları dikkate alınmıştır. Belirlenen bu kıstasla, münşeatta fetihnemesi verilen her sultanın döneminden belirli miktarda örnekler alınarak ilgili incelemede sunulmuştur. Fetihname türlerini ele aldığımız üçüncü başlığın üçüncü alt başlığında müstakil kitap formu fetihnameler belirlenip listelenmiştir. Fetihnameler belirlenirken öncelikle daha evvel konuyla ilgili çalışmalarda listelenen fetihnameler kaydedilmiş, daha sonra ulusal ve uluslararası kütüphanelerde var olan yazma eser kütüphanelerinin ulaşılabilen katalogları taranmış, ayrıca dijital kataloglara da bakılmaya gayret edilmiştir. Öte yandan İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Bursa İnebey Yazma ve Basma Eserler Ktp. gibi ülkemizin önde gelen yazma eser kütüphanelerine de bizzat gidilerek taramalar yapılmıştır.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümleri tezimizin ana kısmını meydana getirmekte olup manzum fetihnamelerin incelemelerini ele almaktadır. Zaman olarak XVI. yüzyılı kapsamında olan bu fetihnameler kronolojik tarihlere göre sıralanmış ve

³³ Örnekler için bkz. Elias John Wilkinson Gibb. *A History of Ottoman Poetry 1857-1901*; Luzac 8 Co., Great Ruselli Street, London: 1900. Ahmet Atilla Şentürk. *Osmanlı Şiir Antolojisi* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1999); Halil İnalcık, *The Origins of Classical Ottoman Literature: Persian Tradition, Court Entertainments and Court Poets*. (Translated by Michael D. Sheidan). *Journal of Turkish Literature*. (Ankara: 2008): 5-75; Elif Sezer. *The Oral And The Written İn Ottoman Literature: The Reader Notes On The Story Of Firuzşah* (İstanbul: Libra Yay., 2015).

incelemelerin hacimleri sebebiyle iki bölüm halinde sunulmuştur. Tezde incelemeye alınan her bir metin için önceki çalışmalarda sunulmuş olan çeviri yazı metinleri dikkate alınmış, ihtiyaç duyuldukça önceki çalışmalarda verilen incelemelerden de yararlanılmıştır. Tarafımızca ilk defa tanıtılıp bu incelemelere dâhil edilmiş olan Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı eseri, fetihnâmenin İÜ Nadir Eserler Ktp. ile Topkapı Sarayı Müz. Ktp. nüshalarından hareketle incelenmiştir. Öte yandan, Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnâmesinin çeviri yazı metninde hayli miktarda hatalara rastlanıldığından bu esere dair incelemede eserin yazma metninden daha sık bir şekilde istifade edilmiştir.³⁴

Tezin iki ve üçüncü bölümlerindeki muhteva başlıkları altında fetihnâmelerin özetleri verilirken adeta diliçi çeviri olacak şekilde geniş bir özetleme yöntemi tercih edilmiştir. Fetihnâmelerdeki şahıslar incelenirken, her bir şahıs hakkında metinlerde geçen bilgiler üzerinden açıklama ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak, fetihnâmelerde her bir şahsın kişisel özelliklerine değinilmediğinden, daha ziyade haklarında bilgi verilmiş olan şahıslar üzerine değerlendirmelerde bulunulmuş ve bu değerlendirmeler için idarî olarak devletin üst kademesinde bulunan şahıslardan başlanmıştır. Değerlendirmeler yapılırken bahsi geçen şahısların her bir olaydaki dahliyle ilgili motomot bilgiler aktarmaktan ziyade, fetihname şairlerinin bu şahısları eserlerinde nasıl bir konumda değerlendirdikleri, bu şahısların ilgili eserde ön plana çıkan özelliklerinin ne olduğu ve onların karakter özelliklerine dair şairin izlenimlerinin ne olduğu gibi noktalara odaklanılmıştır. Öte taraftan, fetihnâmelerde birçok şahıs ismi geçmektedir. Her ne kadar bu eserlerde zikri geçen her bir ismi ve bunların askerî vazifelerini belirtsek de, her bir şahsın kim olduğu hakkında tarihi kaynaklardan bilgi aktarabilmemiz tezin kapsamı açısından zor olacaktı. Bu noktada, hakkında kolayca malumat bulanabilecek olan, tanınmış bir sultan veya paşa hakkında haricî kaynaklardan malumat aktarılmamıştır. Ancak bahsi geçen bir sultan veya paşayla aynı ada sahip başka bir sultan veya paşa var ise bu hususta bir açıklama notu eklenmiştir. Diğer taraftan, açıklama yazılmasında fayda görülen bazı şahıslar hakkında da kaynaklardan bilgi aktarılmıştır. Şahıslarla ilgili duruma benzer şekilde fetihnâmelerde birçok mekân ismi zikredilmekte olup bahsi geçen her mekân

³⁴ Bkz. Mustafa Karanfil, “Harîmî'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa,” (Yüksek Lisans Tezi, İÜ, 1999), Ek 1 ve Ek-2.

hakkında coğrafi bilgi vermek de tezin kapsamı açısından mümkün olmayacaktı. Bu noktada yalnızca konunun bağlamı açısından bilgi aktarılması gereken bazı mekânlar hakkında açıklama notu eklenmiştir. Bahsi geçen diğer mekânlar hakkında ise yalnızca ilgili fetihname üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Fetihnamelerin edebî değerleri incelenirken bu eserlerin fesahat ve belagat özelliklerine bakılmıştır. Fesahat yönüne dair kanaat elde edebilmek için yöntem olarak her bir fetihnamenin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen varaklar incelenmiştir. Fetihnamelerin belagat özellikleri incelenirken ise şairlerin daha ziyade mecazlı bir dil mi, hakikat ağırlıklı günlük konuşma dili mi kullandıkları noktasına odaklanılmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümü, incelenen manzum fetihnamelere dair genel sonuçlara ulaşmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde mukayese yöntemi sıklıkla kullanılmış, bu mukayeseler yapılırken gerekli görüldüğünde tezin diğer bölümleriyle de ilişkiler kurulmuştur. Fetihnameleri okumaya başlamadan önce çalışmamız için genel bir inceleme yapısı oluşturduğumuz halde, eserleri okurken bunların bazı özel durumlarına göre ek başlıklar oluşturulmuştur. İnceleme planımızın dışına çıkan bu ek başlıklar, tezin dördüncü bölümünde yine manzum fetihnamelerin genel özelliklerini öne çıkarır şekilde bir araya getirilmiştir.

Fetihnameler özetlenirken, her bir fetihnamenin kronolojik özet sırasına göre karşılaşılan terimler italik olarak işaretlenmiş ve bu terimlerin açıklamaları tezin sonundaki “Terimler Sözlüğü”nde verilmiştir.

Çalışmamızda gerek incelemeler için alıntıladığımız beyitler gerekse fetihnamelerle ilgili klasik metinlerden alınan diğer alıntılar büyük oranda yapılan önceki neşirlerden alıntılanmıştır. Ancak alıntılanan bu beyitler şekil ve anlam açısından irdelenerek bunlardaki açık hata bulunan kısımlara müdahale edilmiştir. Bu noktada ulaşılabilmişse yazmanın aslı da kontrol edilmiştir. Diğer taraftan kontrollerimize rağmen bazı şüpheli kalan kısımlar varsa, buralara parantez içerisinde soru işareti bırakılmıştır.

Tezde takip edilen yazım kuralları hususunda genel olarak TDK’ya uyulmuş olup özel isimlerin ve terimlerin yazımında ise TDV DİA’nın yazım usulü tercih edilmiştir. Fetihnamelerden aktarılan beyitlerin çeviri yazısında veya yazma-matbû

metinlerinden yapılan diğ er alıntılarda TDV D  A ve MEB İ lam Ansiklopedisi'nde uygulanan ilm  transkripsiyon us  l  kullanılmıştır. Fetihname, gazavatname gibi türlere dair isimlendirmelerde TDK'ya uyularak Farsça asıllı n me kelimesi  apkasız olarak (name) yazılmıştır. Ancak, zikri geçen herhangi bir kaynak eserin ismindeki fetihn me veya gazavatn me şeklindeki literatüre yansımış adlandırmalar için  apkalı ifade korunmuştur. Manzum fetihname metnlerinin  zetleri verilirken aktarılan hicri tarihlerin miladi tarih karşılıkları TTK'nın Tarih  evirme Kılavuzu'ndan çevrilerek aktarılmıştır. Hicri tarihler ile miladi tarihlerin  zet metnindeki gösteriminde bu tarihler arasına e ik çizgi (/) işareti konmuştur. Ancak, aynı paragrafta gün, ay ve yıl olarak tam tarihi verilen bir tarih, ilerleyen cümlelerde gün farkıyla tekrar verilecek olursa yalnızca ilgili ay ve gün belirtilmiştir. Diğer taraftan bazı özel günlerin doğrudan zikredildiği (Arefe günü vb.) veya tam tarihi belirtilmemiş olan tarihlerin aktarımında, cümlenin akışı bozulmaması amacıyla tarihler parantez içerisinde verilmiştir.

BÖLÜM I: FETİHNAME TÜRÜ VE OSMANLI EDEBİYATINDAKİ GELİŞİMİ

1.1. FETİH KAVRAMI VE FETİH ANLAYIŞININ ŞEKİLLENMESİ

1.1.1. Fetih Kavramı

Besmeleyle idelüm feth-i kelâm

*Feth ola tâ bu mu ‘ammâ-yı benâm*³⁵

Kurtulur feth ittügi kişver belâ-yı fitneden

*Kim açıldıkda dikenden ayrılır nâ-çar gül*³⁶

Fetih kelimesi Arapça *feth* (a.i.c. fütûh; a.i.c.c. fütûhât) kelime kökünden gelir. İlk anlamı kapalı bir nesneyi açmak³⁷ olup *feth-i bâb* şeklindeki ifade terkibi klasik metinlerde sıkça karşılaşılr.³⁸ Kelimenin *fatih*, *fettâh*, *meftuh*, *miiftah* gibi çeşitli türevleri de vardır.³⁹ Fetih kelimesinin anlam sahasını biraz daha açacak olursak,

³⁵ Hâkanî Mehmed Bey, *Hilye-i Saadet*, Haz. İskender Pala (İstanbul: Kapı Yay. 2008), s. 22. Beyit, eserin giriş bölümündeki ilk beyittir.

³⁶ Fuzûlî'nin Divanı'ndaki kasideler içinden, Sultan Süleyman için yazdığı, dokuzuncu sıradaki kasidenin 48. beytidir. Bkz. Fuzûlî, *Türkçe Divan*, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur (Ankara: TTK Yay., 1958), s. 47.

³⁷ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*. c. 1. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1887, s. 935.

³⁸ Kelimenin Arapça anlamından hareketle dilimizde de bir yeri fetheden, açan anlamında fatih kelimesi kullanılmıştır. Kur'an'ın ilk suresine, açmak, açılış, fethetmek anlamlarının kastıyla Fatiha suresi denmiştir. Bu kelimenin zikredildiği *Allâhümme ya müfettiha'l-ebvâb, iftah lenâ hayra'l-bâb* (Ey kapıları açan Allah'ım, bize hayır kapılarını aç!) şeklindeki meşhur dua çeşitli camilerde hat levhalarında yazılı olarak görülebilmektedir. Şiirlerde de feth-i bâb ifadesi sıkça kullanılır. Enderunlu Vasıf'ın bir şiirinde şu şekilde kullanılmıştır:

Kıl kendi dest-i kudret-i lütfunla feth-i bâb

Ben gayrıdan makâsıdımı yâ Rab istemem (G. 79/5)

Bkz. Rahşan Gürel, "Enderunlu Osman Vasıf, Gazeller," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., 1987) s. 55.

³⁹ Fâtih; fetheden, açan, zapt eden, kapıları selamet üzere açan Cenabıhak gibi anlamlara gelir. Fettâh ise Allah'ın 99 isminden biri olup en iyi, en çok fetheden, hüküm veren, iyilik kapılarını açan, zafer ve fetih lütfeden anlamlarına gelir. Meftuh, açılmış, ele geçirilmiş, zapt

kelimenin hayırlı ve faydalı şeyleri elde etmek için yolları açmak, muğlak şeyleri açmak, bir zorluğu ya da problemi çözmek; lütf-ı ilahiye ulaşmak gibi mecaz anlamları da vardır. Somut ve soyut anlam çerçevesi geniş olan kelimenin çalışmamızda konu ettiğimiz ıstılah anlamı ise İslami kaynaklara dayanmakta olup İslam'da meşru görülen savaşlar hakkında kullanılan cihat⁴⁰ kelimesinin kapsamı içerisinde. Bu açıdan baktığımızda, halkı ve idarecisi müslüman olmayan bir şehri veya memleketi İslam mülkü yapmak amacıyla (askerî güç kullanarak) zapt etmeye fetih denmektedir. Buradaki İslam mülkü yapmaktan kasıt, İslam mesajının önündeki engelleri kaldırmak, insanların kalplerinin ve akıllarının İslam'la tanışabilmesi için ihtiyaç olan ortamı meydana getirmektir.⁴¹ Dolayısıyla kelime, doktrinel olarak istila, işgal ve sömürü kavramlarının karşıladıkları anlamlardan uzaktır.⁴² İstila yoktur. Çünkü Allah yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağırmak ve buna karşı gelenlerle en güzel şekilde mücadele etmek emredilmiştir. Cihat ve cihatın zaferle⁴³ sonucu olan fetih de Allah'ın yolunun üzerine konulan engelleri kaldırma çabasıdır.

Kelimenin ıstılah anlamının çıkış noktası Fetih suresi olup surenin nüzul sebebi şu hadiseye dayanır: Hz. Muhammed (a.s.) ve ashabı Kabe'yi ziyaret etmek amacıyla Medine'den yola çıkarlar. Mekke'ye yakın bir yer olan Hudeybiye'ye vardıklarında müşrikler tarafından Mekke'ye girmeleri engellenmek istenir. Çatışma doğmaması için her iki tarafın elçileri müzakere yapar. Akabinde, Hz. Peygamber (a.s.) ve

edilmiş; miftah da anahtar anlamındadır.

⁴⁰ İslam, insanın serbestçe iman edebilme ve ibadet edebilme hürriyetini ve ortamını hazırlar. Tarihte Nemrut ve Firavun gibi tiranlar, insanların inancını seçme ve ibadet hürriyetlerine ambargo koymuşlardır. İşte İslamiyet insanlar üzerinden bu baskıyı kaldırıp Allah ile kul arasına giren zulüm engellerini bertaraf etmeyi hedeflemiştir. İslamdaki cihat da bunun içindir. Savaşa karşı savaş, inancını yaşama hürriyetine karşı yapılan baskı ve zulme karşı savaş anlayışı vardır. Bu anlayışın bir sonucudur ki Müslümanların çekildiği ülkelerden pek çok gayri müslim milletler ve devletler ortaya çıktığı halde, Hristiyanlar Avrupa'da ve bilhassa Endülüs'te Müslümanların asırlarca hâkimiyetlerinin ardından oradan çekilince neredeyse bir tek Müslüman bırakmamışlardır (Veli Ulutürk, *Kur'an'da Zulüm Kavramı* [Konya: İstışare Yay., 1990], s. 62.) Ganimet ise islam fetihlerinin asli amacı olmayıp fetihler sonucunda elde edilen unsurlardan biridir. Çünkü İslam ne ganimet elde etmek, bir soyun hâkimiyetini veya ırkın galebesini sağlamak, yahut şan ve şeref kazanmak için savaş yapılmasını caiz görmez (Mustafa Fayda, "Fetih," *TDV DİA*, c. 12 [İstanbul: TDV Yay., 1995], s. 469).

⁴¹ *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. c. 2. Ankara: AKM Başkanlığı Yay., 2003, s. 482; Fayda, a.g.m., s. 467.

⁴² Bu yönüyle, Farsçadaki küşâd, İngilizcedeki conquest, conquering kelimeleri fetih kelimesinin tam anlamını karşılamaz.

⁴³ İnceleyeceğimiz fetihnamelerde genellikle fetih ve zafer veya nusret kelimelerinin beraber zikredildiği görülür. Fetih kelimesinden zafer de anlaşılmalıdır.

müşrikler arasında müslümanların aleyhine gibi gözüken Hudeybiye anlaşması⁴⁴ yapılır. Yapılan bu anlaşma şartlarından biri de Hz. Peygamber (a.s.) ve ashabının Mekke'yi ziyaret etmeden Medine'ye geri dönmeleridir. Anlaşmadaki bu gibi şartlar sebebiyle hayal kırıklığı yaşayıp üzülen sahabiler her şeye rağmen Hz. Peygamber'e (a.s.) tabi olarak Medine'ye dönerlerken fetih müjdesi veren ayetler nazil olmuştur. Surenin "Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik." mealindeki⁴⁵ ilk ayetinde *Feth-i mübîn*⁴⁶ ifadesi geçer. Bu ifadenin karşıladığı manalardan biri de birçok İslami fetihlerin kaynağı olan Hudeybiye antlaşmasıdır.⁴⁷ Taberî, Fetih suresi birinci ayeti hakkında, Mücammî b. Cariye el Ensai'den şunları rivayet eder: "Biz Hz. Peygamber'le (a.s.) Hudeybiye'de idik. Hudeybiye'den ayrıldığımızda insanlar develerini şarkılarla coşturuyorlardı. İnsanların bazısı "Bu insanlara ne oluyor?" diye sorduklarında dediler ki "Hz. Peygamber'e (a.s.) Fetih suresi nazil oldu." Bunun üzerine oradan bir sahabe Peygamber'e (a.s.) "Ey Allah'ın Rasulü, Hudeybiye bir fetih midir?" diye sorunca Hz. Peygamber de (a.s.) "Evet fetihtir. Nefsim elimde olan Allah'a yemin ederim ki evet, bu bir fetihtir." buyurdu.⁴⁸ Buradaki şenlik hali, mektup suretindeki fetihnamelerin zaferi tebşir etmesinin ardından İslam toplumlarında yapılan şenlikleri hatırlatmaktadır. Fetih ve zafer ayetler yoluyla erkenden tebşir edilmiş, Müslümanlar da şenlik yapmaktadır. Nitekim kısa süre sonra Mekke fethedilecektir.

Fetih kelimesinin bir barış antlaşmasından sonra inmesi manidardır.⁴⁹ İslam bir barış dinidir. İnsanları Allah'a davet etmek için de en uygun ortam barış ortamıdır. Daha

⁴⁴ Hudeybiye'de bir barış antlaşması yapılması, Müslümanların varlığının resmen kabulü anlamına gelmiştir.

⁴⁵ Ayet mealleri için Türkiye Diyanet Vakfı'nın yeni meali tercih edilmiştir: <http://www.kuranmeali.com> [Erişim Tarihi: 22.09.202].

⁴⁶ İlk anlamıyla açık ve parlak zafer anlamına gelen ifade, daha geniş anlamıyla, hakkı batılın tahakkümünden kurtaran veya birbirine zıd olan hak ile batılın karışıklığını ayırarak hakkı galip kılan fetih ve zafer anlamlarına gelir. Bu zafer, harp ile olabileceği gibi harpsiz de olabilmektedir.

⁴⁷ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması," *TDV DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV Yay., 1998), s. 298-299.

⁴⁸ Taberî, Ebu Cafer b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*, c. 26-38 (Mısır: Darü'l-Halebi, 1954), s. 71 (akt.: Akif Topuz, "Kur'an'da Fetih Kavramı," (Doktora Tezi, Erciyes Üni., 2004), s. 71).

⁴⁹ Sulhu önce müşrikler istemiş daha sonra Müslümanlar kabul etmiştir. Bu da üstünlüğün Müslümanlara geçtiğinin delillerinden biridir. Kısaca feth ile sulh arasındaki ilişkiyi şöyle özetleyebiliriz: Gayri Müslimlerin beldelerini, İslam dinine ve Müslümanlara açan her türlü barış üstünlüğüne fetih diyebiliriz (Akif Topuz, a.g.t., s. 104).

sonra maddî fetihler de kolayca gelmektedir. Nitekim ilk başta Müslümanların aleyhine gibi gözüken bu antlaşmanın aslında Müslümanların lehine olduğu anlaşılmış, kısa bir sürede Müslüman olanların sayısı hızla artmış; iki yılın sonunda Hz. Peygamber (a.s.) on bin civarındaki İslam ordusuyla Mekke'yi, istisnalar hariç olarak, savaş yapmadan fethetmiştir.

Fetih suresinin ilk ayetindeki müjdeden başka, Nasr süresinin 1. ve Hadid süresinin 10. ayetlerindeki *el-feth* kelimesi de Mekke'nin fethine işaret etmektedir.⁵⁰ Diğer taraftan Mekke'nin fethi için *yevmü'l-feth* (fetih günü) ifadesi de zikredilir. Böylece, İslam'ın maddi ve manevi fetihleri, adeta Kâbe'nin kapılarının açılmasıyla başlamıştır.⁵¹ Dolayısıyla megâzî ve siyer kitaplarında fetih denildiğinde Mekke'nin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından fethi⁵² anlaşılmıştır.⁵³

Fetih sürekliliği olan bir zaferdir. İslam memleketine katılan bir şehir veya memleketten artık ayrılmamak da fethin nişanesidir. Türkler fethettikleri yerleri yurtları olarak kabul etmiş ve ayrılmayı düşünmemişlerdir.⁵⁴ Nitekim Sultan Alparslan ve Fatih Sultan Mehmed'e Ebu'l-feth⁵⁵ ünvanının yakıştırılmasında yaptıkları fetihlerin büyüklüğünün yanında, kalıcı olmasının da payı olmuştur. İsmet Kayaoğlu bu hususu “Fetihler sonunda itici gücünü dinden, yani İslam'dan alan, gittiği yerin mahalli zenginliklerini kendi potasında eriten, dinlere ve düşüncelere geniş bir tolerans gösteren insani değerleri koruyup, her şeyden önce ‘insan’ olmayı savunan, canlılığını bilimden alan bir medeniyet doğdu. Bu da Klasik İslam Medeniyeti'dir.” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁶

⁵⁰ Mustafa Fayda, a.g.m., s. 468.

⁵¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IX (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), s. 6239.

⁵² İslami terminolojide fetih denildiğinde Hudeybiye anlaşması ve ardından gelen Mekke'nin fethinin anlaşılmasında ve bu fethin diğer sıradaki fetihlerin yolunu açtığı yorumu yapılmasında saklı mesaj görünmektedir. Çünkü sulhtan sonra gelen bu fetih bir istila (Invasion) değildir. Mekke savaşı alınmış, fetihten sonra Mekke halkına da eman verilmiştir.

⁵³ *Kâmûs-ı Türkî*. Der.: Şemseddin Sâmî. İstanbul: Çağrı Yay., 2010, s. 981.

⁵⁴ Osmanlı Devleti, yıkılma sürecinde iken tıpkı Anadolu'da olduğu gibi hâkimiyet kurmuş olduğu diğer coğrafyaları da elde tutmak için azami gayret sarf etmiş, birçok askerini sınır boylarında şehit vermiştir. Balkanlar, Galiçya, Filistin, Arabistan, Yemen gibi birçok cephede yapılan mücadeleler ve gösterilen fedakârlıklar, Türklerin oraları da vatan bellediklerinin ve bırakmak istemediklerinin açık bir göstergesidir.

⁵⁵ Tursun Bey'in Fatih'in İstanbul'u fethini konu aldığı ve II. Bayezid'e sunduğu Târih-i Ebu'l-feth adlı eseri kendisine bu ünvanın verilmesine örnek olarak zikredilebilir.

⁵⁶ İ. Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi II* (Konya: SÜ Basımevi, 1994), s. 32.

1.1.2. İlk Dönem Arap-İslam Fetihleriyle İlgili Bazı Değerlendirmeler⁵⁷

İslam'ın ilk dönemlerinde sözlü yolla ve çatışmadan kaçınarak devam eden İslam'a davet usulü, müslümanların güçlenmesinden ve cihat emrinin verilmesinden sonra Hz. Peygamber'in (a.s.) bizzat katıldığı gazve veya onun emriyle gönderilen seriyyeler⁵⁸ ile devam etmiş, böylece daha kalabalık toplulukların, kabilelerin yahut şehirlerin İslamlaşma süreci hız kazanmıştır. Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra, Hz. Ebubekir ve Ömer dönemlerinde bu faaliyetler bir fetih harekâtı şeklini almıştır. Mustafa Fayda, fetihle alakalı makalesinde, fetihlerin esas gayesinin yalnızca *i'lâ-yı kelîmetullâh* olduğunu söyler.⁵⁹ Fakat, özellikle batılı bazı araştırmacılar olmak üzere, fetihleri iktisadi veya daha başka sebeplere bağlayan araştırmacılar da vardır. Bu araştırmacılar, fetihlerle ganimet elde etmek ve ekonomik kazanca ulaşmak amacı güdüldüğünü savunurlar. Bu araştırmacılara göre, Hz. Peygamber'den (a.s.) sonra baş gösteren dinden ric'at ve isyan girişimlerine karşı yapılan savaşlar sebebiyle ekonomik kayıpların yaşanması ve bu zararın telafi edilmek istenmesi; diğer taraftan merkezdeki yöneticilerin de tacir sınıfından olmaları ve ticari amaçlar gütmeleri sebebiyle sahabîlerin fetihlere yöneldiklerini; ele geçen Suriye, Irak gibi şehirler üzerinden ticari ağların büyüdüğünü, böylece tacir sınıfındaki Müslüman idareciler için cazip sonuçlar doğduğunu savunurlar.⁶⁰ Bazı araştırmacılar ise ilk dönem fetihlerini bedevî Arapların ganimet ve mal hırsları

⁵⁷ Ahmet Turan Yüksel'in "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri" adlı makalesi üzerinden batılı araştırmacıların bu konudaki görüşleri özetlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Yüksel, a.g.m., *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. s. 6 (Konya 1996), s.s. 169-195.

⁵⁸ Seriyeye, Hz. Peygamberin hayatta olduğu dönemde, bizzat katılmadığı, ashabından birinin önderliğinde gönderdiği küçük çaplı savaşçı birliğine verilen addır.

⁵⁹ M. Fayda, bu konuyu delillendirmek için şu hadisi aktarmaktadır: Hz. Peygamber'e "Allah yolunda olan kimdir? Ganimet kazanmak için harp eden mi, cesaretiyle şöhret kazanma amacıyla olan mı, yoksa kabilesiyle dayanışma halinde bulunduğunu göstermek isteyen mi?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Hiçbiri değildir. Sadece Allah'ın adını yüceltmek için savaşan kimse Allah yolundadır." (Buhârî, "İlim", 45, "Cihâd", 15, "Tevhîd", 28; Müslim, "İmâre", 149-151. Akt.: Fayda, "Fetih," *TDV DİA*, a.g.m., s. 469).

⁶⁰ Örneğin, M. A. Shaban Hz. Ebubekir dönemi fetihlerini, dinden recat edenlerle yapılan (Ridde adı verilen) savaşlardan dolayı yaşanan ticaretin aksaması ve ekonomik kriz sebebiyle, bu zararı telafi etmek için bir gelir kaynağı olarak görüldüğünü belirtir. 634 yılında Kuzey Filistin'e yapılan seferde Kureşy'in önde gelenlerinden Amr b. El-As ve Yezid b. Ebu Sufyan'ın ticari seyahatler nedeniyle sefer yapılacak coğrafyayı bildiklerinden ötürü, komutan tayin edildiklerini ve hedefin Bizans bölgelerinden mümkün olan en çok ganimeti almak olduğunu belirtir. Ganimetin beşte biri halifeye, kalanlar savaşa katılanlar arasında bölüşülüyordu (Yüksel, a.g.m., s. 172-173-192).

sebebiyle yaptıkları yağma ve saldırılar şeklinde yorumlar.⁶¹ Diğer taraftan, fetihlerde ekonomik, siyasi veya sosyal⁶² etkenler de olmakla birlikte, dinî amacın asıl etken olduğunu belirten⁶³ batılı araştırmacılar da mevcuttur. Örneğin Fred McGraw Donner, ganimet ve ekonomik sebepleri zikretmek yanında, manevi saikin varlığını kabul eder. Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği İslami esas ve prensiplerin Arap toplumunun ideolojik temellerini ve siyasi yapılarını değiştirerek, ilk defa yayılmacı bir hareketi gerçekleştirecek devletin doğuşunu sağladığını vurgular. Bu noktada Donner, İslam devletinin doğuşunda ümmet, ilahi hukuk veya Allah'ın hâkimiyeti ve otoritenin merkezileştirilmesi şeklinde üç mefhumun etkili olduğunu dile getirir.⁶⁴ Ayrıca dinden rec'at edenlerle yapılan Ridde savaşlarının da siyasi açıdan yayılmanın bir çıkış noktası olduğunu vurgular. Bu savaşlar sırasında ilk defa Bizans ve Sasani imparatorluklarıyla doğrudan çarpışmalara girilmiştir. Yazar, diğer araştırmacıların, fetihleri kıtlık, göç, ganimet arzusu ve ticaret gibi ekonomik

⁶¹ William Muir ve Henri Lammens bu kanaattedir. Bu kişilerden ayrı olarak Leone Caetani, Carl Heinrich Becker ve Bernard Lewis de ise Arabistandaki kuraklıklara bağlı olarak fakirlik ve güç kaybına bağlı olarak yapılan göçlere bağlar (Yüksel, a.g.m., s. 171-172).

⁶² Marius Canard, fetihlerin geniş çapta Müslümanların rakipleri arasındaki zayıflığın sonucu olduğunu ifade edererek, bu durumu Bizans ve Sasanilerin içinde bulundukları olumsuz şartlara bağlar. E. S. Shoufani ise Ridde savaşlarından sonra Medine'nin siyasi hakimiyetinin bütün Arabistan ve Suriye çöllerindeki Araplar üzerine yayılmasının hedeflendiğini belirtir. C. Cahen ise diğer ilim adamlarının belirttiği unsurların çoğunu birleştirerek, Bizans ve İran'da yaşayan nüfusun kendi devletlerine muhalefeti ve idarecilerine sadakat göstermemeleri ile dini inancın sağladığı teşvik edici unsur ile ganimete duyulan istek üzerinde özellikle durmaktadır (Yüksel, a.g.m., s. 175-176-177).

⁶³ G. H. Bousquet'in 1956 yılında yayınladığı bir makalede fetihlerin amacı konusunda ganimeti ikinci planda görür. Ganimet cazibesinden ziyade dinî saikin ön planda olduğunu söyler. Başlangıçta ganimetle cezbolan askerlerin dahi savaş meydanında dini heyecana kendilerini kaptırdıklarını belirtir. Francesso Gabrieli ise, dinin fetihlerdeki rolü konusunda, Araplar içerisinde fetihlerin idaresini yürüten elit tabakanın birlik olmalarının da etkili olduğunu vurgular (Bu noktada, Ebu Sufyan'ın müşrik olduğu dönemde müşriklerin liderlerinden biri olması, Müslüman olduktan sonra ise 634'teki Kuzey Filistin seferinde komutan olması örnek gösterilebilir). Patricia Crone da fetihleri islam dininin etkisine bağlar. Arapların ilahi bir devlet teşkili ve fetih programına sahip oldukları, dolayısıyla fetihlerin ilahi bir düşünce ve vahiy mahsulü olduğunu belirtir. Benzer konuya temas eden Donner, önceleri sadece birbiriyle savaşan ve siyasi ufukları kabilelerinin ötesine taşmayan savaşçı Arapların, islamdan sonra hayli etkili bir savaş gücü haline geldiğini ve fetihlerde İslami kaynağın ana sebep olduğunu belirtir (Yüksel, a.g.m., s. 174-175-187).

⁶⁴ Ümmet kavramında önemli husus tevhit inancıdır. Putperestliğin reddedilişinde yalnız Arap coğrafyası değil, bütün dünya hedefti. Fertlerin değil de Allah'ın hâkimiyetinin esas alınması ve Allah'ın hâkimiyetini gerçekleştirmek için çalışan idarecilere sadakatli olunması ümmet içinde kenetlenmeyi sağlamıştır. Bu kenetlenme, ümmetin tek bir Allah'tan sonra Hz. Peygambere, Hz. Peygamberin vefatından sonra ise seçilen halifeye bağlılığı ve yine tevhid inancının birleştiriciliği şeklindedir (Yüksel, a.g.m., s. 178-179).

sebeplere bağlamalarını da tenkit ederek göç konusunun devletin özellikle göçebe kabile mensuplarına karşı onları daha kolayca kontrol altına almak için izlediği bir politika olduğunu ve bir bedevinin ganimetin her zaman garanti olmayacağını bilmesi gerektiğini söyler. Ticaretin ise fetihlerde asıl sebep olamayacağını, zira bunun sadece ticaretle meşgul olan Kureyşlileri vs. ilgilendirdiğini belirtir. Sonuç olarak Donner, halifenin ve ümmetin, İslam hâkimiyetini ve İslam mesajını yaymayı Allah'ın kendilerine yüklediği bir misyon olarak görmelerinin fetihlerin asıl amili olduğunu ifade eder.

Donner'ın görüşlerine yakın görüşlere sahip olan bir diğer araştırmacı ise Mahmood İbrahim olup İlk dönem fetihleriyle ilgili olarak, fetih ve yayılma hareketinin tüccarlar tarafından kontrol edilen ve onların çıkarlarına hizmet eden bir devletin doğuşuyla bağlantılı olduğunu belirtir. Suriye fetihlerinde Ba'lebek ile yapılan antlaşmanın ve yine Antakya'nın fethinden sonra yapılan antlaşmanın tüccarların menfaatlerini ortaya koyduğunu; yine, Hz. Ebubekir'in Bizanslılarla savaşacak askerleri harekete geçirirken, manevi ve maddi mükâfatları eşit oranda dile getirdiğini belirterek bu noktaları örnek gösterir. Konuyu yalnızca yağma ve ganimete bağlayan araştırmacıları da tenkit eden İbrahim, "Yayılma eğer ganimet amacıyla yapıldıysa, niçin bu kişiler fethedilen şehirlerde hayatı, mal ve mülkleri teminat altına aldılar ve bu şehirlerde yerleşip şehirleşme sürecine girdiler?" demektedir. İslam fetihlerinin sonuçları itibariyle ekonomik hayata da katkılarının olduğuna değinen İra M. Lapidus ise Sasani ve Bizanslıların idaresi altındaki bölgelerin ele geçirilmesi sonucu, ticaretin önündeki siyasi ve stratejik engellerin kaldırılıp, ticarete esaslı bir canlanma için gerekli olan temellerin atıldığı görüşündedir.

Netice olarak Müslüman araştırmacılar ayetler ve hadisler ışığında ve sahabîlerin hayatlarını inceleyerek ilk dönem fetihlerini inancın bir gereği olarak yorumlarken elde edilen ganimetleri ve zenginlikleri de bu fetihlerin ikincil değerdeki maddi sonuçları olarak görürler. Özellikle batılı araştırmacılar olmak üzere birtakım diğer araştırmacılar ise fetihleri ya maddi gerekçelere veya her iki sebebe bağlar. Bu noktada konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, çoğunluk görüşün, fetihlerde dinî gerekçelerin daha ön planda olduğu görüşünü kabul ettiğini söyleyebiliriz.

1.1.3. Osmanlıda Fetih Hareketlerinin Şekillenmesi

Tarihî süreç içerisinde her devlet toplumunun inançlarını ve kendi tarihî tecrübelerinden gelen geleneklerini siyasi uygulamalarına yansıtmıştır. Nitekim, bir önceki başlıkta ilk dönem Arap-İslam fetih hareketlerindeki amaçlardan birinin ganimet elde etmek olduğu, ancak bu hareketlerin daha ziyade inanç kökenli amillerle yapıldığı belirtilmiştir. Konuyla ilişkili olarak Osmanlı dönemi fetih hareketlerinin amillerine bakıldığında da ekonomik sebepler göz ardı edilemeyecektir. Zira, dönemin şartlarında fetihlerle birlikte kazanılan ganimetlerin devlet ekonomisine katkıları önem arz etmiştir. Ancak Osmanlıların ilk dönemlerindeki inanç yapısına ve bu inanca bağlı olarak incelediğimiz fetihnamelere yansıyan düşünce planına baktığımızda, fetih hareketlerinde inanca dair amillerin hayli etkili olduğu görülür. Çalışmamızın dördüncü bölümünde manzum fetihnamelerdeki propaganda unsurlarının incelendiği başlıkta da örnekleneceği üzere, Osmanlı Devleti yaptığı seferler için dinî amilleri sıkça vurgulamış, askerini de din askeri olarak vasıflandırmıştır. Manzum fetihnamelere yansıyan savaş meşrulaştırıcı bu ve benzeri vurguların yalnızca propaganda unsuru olduğu düşünülmemelidir. Zira, ilk dönem Osmanlı fetihlerinde dervişlerin oynadıkları rollere, Osmanlı beylerinin bu dervişlerle olan ilişkilerine ve Osmanlıların beylikler döneminden itibaren fethini amaçladığı bölgeler için uyguladığı hoşgörü politikasına bakıldığında yapılan fetihlerde inanca dair amillerin önemsendiği anlaşılr.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Balkanlara yerleşmesinde de maneviyata çok önemli katkıları olan dervişlerin aktif bir rolü olmuştur. Doğu'da Timur baskısı neticesinde Anadolu'ya gerçekleşen Türkmen göçleriyle beraber bölgeye çok sayıda derviş gelmiştir. Bu dervişler, bölgede yapılan fetihlerde ve bölgeye yerleşen Türkmenelerin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde önemli etkiler yapmışlardır. Anadolu coğrafyasında faaliyette olan bu dervişlerin bir kısmı geçimlerini temin etmek için Osmanlı Beyliği'ne gelmiş, bey ile ilişki kurup yanlarındaki bir grup dervişle birlikte gönüllü olarak seferlere katılmışlardır. Böylece dervişler fütuhatta aktif rol oynayarak Balkan coğrafyasına geçmiştir. Dervişlerin fetihteki en önemli katkıları ise, Türkleştirme ve

İslamlaştırma alanında olmuştur. Şeyh ve dervişler, Balkanlar'da kurmuş oldukları zaviye ve tekkeler vasıtasıyla bölgenin gayrimüslim halkını etkilemekte ve Osmanlı ordusunun bölgeyi fethetmesinden önce bir anlamda halkı psikolojik olarak fethetmeye hazır hale getirmekte, ayrıca fetih hareketlerine de katılmaktadır.⁶⁵ Konuyla ilişkili olarak, Mevlevilerin tesiriyle Anadolu'daki bazı beylerin hem *çelebi* hem de *mücahid gazi* ünvanlarını kullandıklarını ifade eden Feridun Emecen, Saruhanoğlu İshak Çelebi'nin yaptırdığı Ulu Cami külliyesinin (1365-1380) kitabesinde kendisini bu ünvanlarla andığını belirtir.⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi hakkındaki benzer vasıflandırma da bu açıdan dikkat çekici olmaktadır.

Osmanlı Devleti yalnızca kendisine katılan dervişlerin uygulamalarıyla değil, kendisinin uyguladığı hoşgörü siyasetiyle de fetih hareketlerini kolaştırmıştır. Halil İncik'ın Osmanlı Devleti'nin fetihleri ve iskân faaliyetleri hakkındaki tespitlerine baktığımızda, İncik, Osman Gazi'nin, Germiyan tarafından gelen yağma akınlarına karşı bölge Hristiyanlarını koruduğunu, benzer şekilde fetholunan yerlerde de yerli Hristiyan halkı, köylü ve şehirliyi istimâlet siyasetiyle yerlerinde bırakıp koruduğunu belirtir. Dolayısıyla Osmanlıların İslam'ın ehli'z-zimme hukukunu dikkate almış olması Osmanlı egemenliğinin hızla yayılış sırrını açıklamaktadır. Yani, Osmanlı egemenliğini kabul eden gayrimüslimler, İslami bir kaide olarak zımnî hakkı kazanmış, onların canı ve malı korunup dinlerini serbestçe yaşamaları sağlanmıştır. Diğer taraftan, İncik, Osmanlılar'ın bir yeri zorla fethetme girişmeden önce üç kez teslim önerisinde bulunduklarını, kabul ederlerse emân verildiğini; bu şehirlere amânname veya ahdname ile güvenceler tanındığını aktarır.⁶⁷

Netice olarak Osmanlı Devleti Osman Gazi'den itibaren gaza ve fetihlerinde i'lây-ı kelîmetullah doktriniyle hareket etmiş ve savaşların itici gücü, tıpkı ilk dönem İslam fetihlerinde olduğu gibi daha ziyade inanca dayalı anlayış olmuştur. Ayrıca devlet, bu fetih hareketlerinde gayrimüslimlere karşı İslami anlayıştan gelen hukukî uygulamaları ve hoşgörü sergilemeyi devlet siyaseti olarak görmüş, bu uygulamalar gayrimüslimler nezdinde olumlu etkiler bırakmıştır. Diğer taraftan Osmanlı

⁶⁵ Fatma Rodoplu, "Türklerin Balkanlardaki Manevi Nüfuzu Olan Şeyh ve Dervişlerin Önemi: Demirbaba Örneği," *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 2, S. 2 (Aralık 2013), s. 120-122.

⁶⁶ Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar* (İstanbul: Timaş Yay., 2012), s. 116.

⁶⁷ Halil İncik, *Halil İncik'in Merceğinden Osmanlı* (İstanbul: Profil Kitap, 2017), s.14.

beyleriyle beraber hareket eden dervişlerin de gayrimüslimler üzerindeki tesiri bu fetihleri kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Osman Gazi'den itibaren Osmanlı Devleti'nin kurucu liderlerinin gaza anlayışını benimseyerek kendilerini gazi olarak vasıflandırmaları da Osmanlıların gaza ve fetih anlayışlarının izdüşümleri olarak görülebilir.

1.2. FETİHNAME TÜRÜNÜN TARİHİ GELİŞİMİ VE BENZERİ TÜRLERLE İLİŞKİSİ

Fetihname ismi, Arapça *feth* ve Farsça *nâme* kelimelerinden oluşur. Müstakil formadaki fetihnameler, savaş edebiyatı⁶⁸ dâhilinde edebî bir türdür. Eski Türklerdeki sözlü edebiyattan gelen destanlar ile ilk dönem Arap-İslam edebiyatındaki menakıpname, gazavatname türü eserlerin devamı niteliğindeki bu eserler, mektup şeklindeki resmî hüviyete sahip fetihnamelerden ayrılır. Diğer taraftan, bu eserler mektup şeklindeki fetihnamelerden sonra ortaya çıkmış olup bir yönüyle mektup şeklindeki fetihnamelerin de genişletilmiş ve daha edebî bir formudur. Ayrıca, bu iki fetihname türünden hariç olarak, klasik Türk edebiyatında bir kalenin veya şehrin fethedilmesi münasebetiyle memduhun kazandığı zaferleri ve fethettiği yerleri işleyen kasidelere *fethiyye* denilmekte⁶⁹ olup bir yerin fethi münasebetiyle manzum tarihler de yazıldığını, hatta gazel, terkiibent, terciibent gibi farklı nazım şekilleriyle de şiirler yazıldığını hatırlatmalıyız.

Müstakil fetihnameler, gazavatnamelerle dolayısıyla Arap edebiyatıyla öncelikli olarak ilişkili olsa da Türklerin sözlü ve yazılı edebiyatında var olan destan

⁶⁸ Savaş edebiyatı ve bu edebiyata dair literatür için bkz. Hasan Ulucutsoy, “Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda,” *Doktora Tezi*, Marmara Üni., 2019, s. 15-22.

⁶⁹ Bu ismi alan kasideler ya tamamen fethi gerçekleştirenin övgüsünü konu almakta veya kasidenin nesib bölümünde fetih konusu işlenmektedir. Neşâtî'nin Bağdat'ın fethi münasebetiyle Sultan IV. Murad'a yazdığı kasidesi, Mezâkî'nin Kandiye ve Uyvar Kalesi'nin fethi münasebetiyle Fazıl Ahmed Paşa'ya yazdığı kasidesi, Nadirî'nin Nasuh Paşa'ya yazdığı İsfahan fethiyesi ve Murad Paşa'ya Celâli isyanlarını bastırması münasebetiyle yazdığı kasidesi doğrudan methiyeden başlayan fethiyye kasidelerine örnektir. Mezâkî'nin Kamanîçe fethi münasebetiyle Sultan IV. Mehmed'e yazdığı kasidenin ise nesib bölümü ilgili fethi işlediğinden bu kaside de fethiyye olarak kabul edilir (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü. c. 2. Ankara: A.K.M. Başkanlığı Yay., 2003. s. 483).

geleneğinin Osmanlı coğrafyasındaki gazavatname-fetihname gibi türlere tesiri olmadığını söylemek de mümkün değildir. Türkler'in İslamiyetten önceki dönemlerine ait ilk destanlar sözlü edebiyat yoluyla nakledilmiş olup bunlar Büyük Hun İmparatorluğu dönemlerine rastlar. Sözlü yolla gelen bu ilk destanlar *Alp Er Tunga Destanı*, *Oğuz Kağan Destanı* şeklindeki örnekler iken Göktürk Devleti dönemlerinde *Ergenekon Destanı* gibi örneklerle de karşılaşılır. Bu noktada M. Fuat Köprülü'nün bazı tespitleri, fetihname geleneği ile destan geleneği arasındaki irtibatı göstermesi yönüyle önem arz eder. Köprülü, eski Türk hakanlarının yanlarından eksik etmedikleri ozanların, yalnızca eski destanları değil kendi zamanlarında gerçekleşen savaş, ölüm veya başka olaylar hakkında da şiirler söylediklerini belirtir.⁷⁰ İncelediğimiz fetihname müelliflerinin de çoğunlukla ya sultanın veya seferin başında bulunan serdarın yanında bulunarak sefere katıldığını ve fetihle sonuçlanan bu seferi şiir yoluyla ayrıntılı şekilde aktardığını görürüz. Diğer taraftan fetihname şairlerinin bazı ifadeleri bu eserlerin dâsitân geleneğiyle ilişkisini düşündürmektedir. Örneğin Bahârî, eserinin ana konuya giriş yaptığı bölümünde destan olarak nitelediği eserinin tüm dünyada okunmasını murat etmektedir:

Niçe kim devr ide çarh ey dōstān
‘Ālem içre oğına bu dâsitān (b. 41)

Fütûhî'nin eserine baktığımızda ise bu eserin destan türüyle ilişkili yönü daha da dikkat çekicidir. Fütûhî'nin fetihnemesinde incelediğimiz diğer manzum fetihnamelerden farklı bir şekilde eserin ana kahramanına olağanüstülükler atfedildiği, şairin de eserini destanlarla ilişkilendirdiği görülür. Bu durum da eserin destan geleneğiyle belli açıdan irtibatına işaret olabilir. Şair önceki meşhur komutanların (İskender, İsfendiyar, Dahhâk, Yıldırım Bayezid) başarıları gibi Sultan Süleyman'ın gazası ve zaferini anlatacağını söyledikten sonra, tarih yazarların bu yazılanlara bakarlarsa kâr elde edeceklerini vurgular. Sultan'ın bu zaferi zamanla destana dönüşecektir:

Bileler tâ bu şeh-bâz-ı cihân-gîr
Niçe şeh-bâzı eyler şayd u naḥçîr

⁷⁰ Hacer Gülşen, “Milli Mücade Dönemi'nde Savaş Edebiyatımız,” *İlmî Araştırmalar*, S. 25, (2008), s. 86.

Cihāndur bu geçer işbu zamāna

Rücū⁷¹ eylerler āḫir dāsītāna (v. 22b-2-3)

Şair, eserinin bazı yerlerinde Sultan'ın vasıflarını eski destanlarda karşılaşılan olağan üstü kuvvete sahip kişilerin vasıflarına benzer şekilde tanıtır. Sultan'ı Allah'ın gölgesi (v. 44b-1) olarak niteleyen şair, Allah'tan Sultan'a verilen ilhama göre Üngürüs memleketinin şu an için darüislam olmayacağını ifade eder:

Ḥudā'dan baña şöyle oldu ilhām

Bu mülket şimdi olmaz dārü'l-İslām (v. 44b-2)

Şairin Sultan'a olağan üstü özellikler atfettiği diğer örneklerle baktığımızda, Mohaç Savaşı sonrasında ele geçen bazı techizatın yakılması sırasında Sultan'ın rüzgâra emretmesiyle esen rüzgâr ateşi harlar (v. 45a-8-9). Sultan Budin sarayına girince nurlar beşer şeklinde bürünüp Sultan'ın ayağına secde eder. Sultan, İstanbul'a kadem bastığında bütün mahlukat tahiyyat okur:

Ayağı tozına 'arz oldu envār

Beşer şeklinde secde kıldı yek-bār

Kulaḫ tıtdum nebātāt u cemādāt

Oḫur her biri biñ dürlü taḫiyyāt (v. 47b-6, 53a-7)

Yukarıda bahsi geçen hususlar bir geleneğin devamı ve etkileşimi noktasında destanlarla fetihnamelerin ilişkisine işaret olabilir. Ancak, bu ilişki doğrudan bir ilişki ve benzerlik olmayıp daha ziyade motif şeklindedir. Zira, Fütûḥî'nin eserini istisna tuttuğumuzda, fetihnamelerin muhtevalarında özellikle destanlarda ve kısmen gazavatnamelerde görülen olağanüstülüklerin ⁷¹ veya mitolojik öğelerin bulunmadığını, bu eserlerin gerçek olayları anlattığını belirtmeliyiz. Fetihnamelerde fethedilen kalelerin yüksekliği ve muhkemliği veya düşman ordusunun sayısının fazlalığı noktasında ifade edilen bazı mübalağaları ise edebî birer tasarruf olarak değerlendirmeliyiz.

Osmanlı edebiyatındaki müstakil fetihnamelerin eski formlarına bakarken bu eserleri Türk destanları ve Arap edebiyatından gelen menakıpname, gazavatname türü eserlerle ilişkilendirdiğimiz gibi Fars edebiyatındaki bazı eserlerle de ilişkilendirmek

⁷¹ Gazavatnamelerde olayın baş kahramanına birtakım olağanüstülükler yakıştırılmaktadır.

mümkündür. Özellikle Fars edebiyatının büyük eserlerinden biri olarak kabul edilen Firdevsî'nin *Şehname*'si de bu türün eski formlarından biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim, bir önceki paragrafta fetihname şairlerinin *Şehname*'ye veya *Şehname* kahramanlarına dair atıflarına değinilmişti. Diğer taraftan, Timur Leng'in zafer ve fetihlerini anlatan ve Farsça yazılmış olan Nizamüddin Şâmî'nin *Zafername* adlı eseri ile Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Emir Timur (Zafername)* adlı eserleri de bu türle ilişkili eserler arasında sayılabilir.

Müstakıl fetihname türünün Osmanlı edebiyatındaki ilk evrelerine baktığımızda, Erhan Afyoncu, Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örneklerinin kuruluştan yaklaşık yüzyıl sonra kaleme alınmaya başlandığını, bize ulaşabilen ilk Osmanlı tarihinin ise Ahmedî'nin *İskendernâme* isimli eserinin sonunda yer alan manzum *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân* adlı bölüm olduğunu ifade eder.⁷² Dolayısıyla, Osmanlı döneminde tarihçilik XV. yüzyılın ortalarına kadar halk hikâyeleri, halk destanları ve menakıpnameler havası içinde bir gelişim göstermiş ve bu süreç, kroniklerin yazılmaya başlandığı XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bahsi geçen bu yüzyıllar içerisinde *Âşıkpaşazâde Târihi* ile gazavatname, fetihname, Selimname, Süleymanname veya zafername diye bilinen belirli türdeki eserler ön planda kalmıştır.⁷³ İçeriği itibarıyla bazı açılardan fetihname özellikleri taşıyabilen fakat fetihname türüne dâhil olmayan bu türler, başta, türün ilk örneklerinden olan gazavatnameler olmak üzere sefername, Selimname, Süleymanname veya Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde literatüre yansıyan zafernamelerdir.⁷⁴ Bu türlerdeki eserlerin de her biri kendi sınıfında değerlendirilerek literatüre yansımıştır. Bu noktada fetihnameler ile benzeri türleri birbirinden ayıran özelliklere bakmak gerekecektir. Gazavatnamelere bakıldığında, bu eserlerde dinî duyguların daha yoğun hissedildiği, din eksenli cihat kavramının esas alındığı, küffâra karşı savaşmanın fazilet görüldüğü anlaşılır. Fetihname ve benzeri diğer türlerde de din ve cihat vurgusu olmakla birlikte gazavatnamelerdeki kadar ön planda değildir.

⁷² Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi* (İstanbul: Yeditepe Yay., 2007), 19-20.

⁷³ Fahir İz ve Günay Kut, *Dîvân Nazım ve Nesri. Büyük Türk Klasikleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985), 243-253.

⁷⁴ Bu türlerin birkaç temsilci örneğini zikretmek gerekirse, gazavatname türünde Seyyid Muradi'nin *Gazavatnâme-i Hayreddin Paşa'sı*; Selimname türünde Muhyî Çelebi'nin *Selîmî-nâme'si*; Süleymanname türünde Hâkî'nin *Süleymannâme'si*; zafername türünde ise Edirneli Güftî'nin *Zafernâme'si* örnek verilebilir.

Gazavatnamelerde bir şahsın veya şahısların tüm gazaları anlatılırken bu savaşlarda zafer kazanmak asıl amaç olmayıp yenme ve yenilmeler bir arada işlenir. Gazavatname türü eserler İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte ön plana çıkmış olup önceleri Hz. Peygamber (a.s.) ve önde gelen sahabîler için yazılmış, Türkler arasında ise Anadolu'nun İslamlaşmasını sağlayan din kahramanlarından Battal Gazi, Sarı Saltuk gibi kahramanların savaşları *Battalname*, *Saltukname* şeklindeki eserlerle konu edilmiştir. Konu hakkında tespitlerde bulunan Engin Yılmaz, ilk zamanlar yalnızca gayrimüslimlere karşı yapılan savaşları konu alan eserlere gazavatname dendiğini, ilerleyen zamanlarda ise müslümanlar arasındaki savaşlara da aynı ismin verildiğini ifade eder.⁷⁵ Osmanlı dönemini konu alan gazavatnameler ise, ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden başlayıp⁷⁶ XVI. yüzyıl sonralarına kadar devam eden⁷⁷ dönemlerdeki savaşlarda kahramanlıklar gösteren padişah, vezir, kumandan veya akıncı beylerini konu alır.⁷⁸

Selimname ve Süleymanname türü eserlere bakıldığında, bunlar genellikle ismi geçen padişahların saltanatları boyunca gerçekleşen olaylar ile yapılan sefer ve zaferleri konu alır. Ancak, bu seferlerin hepsi zaferle neticelenmemiştir. Son devirlerde ise bazı fetihleri veya zaferle sonuçlanan başarılı savunma savaşlarını konu alan eserlere *zafername* denilmiştir. Osmanlı'nın son devirlerinde yenilgilerin artması sebebiyle kazanılan bu tür zaferlerde başarıyı daha fazla vurgulamak maksadıyla zafer kelimesi tercih edilmiş olabilir. Diğer taraftan, isminde fetih veya zafer ifadesi olmakla birlikte farklı konuları ele alan eserler de mevcuttur.⁷⁹

⁷⁵ Engin Yılmaz "Gazavatname Tanımı, Tarihi Gelişimi, Kapsamı, Yeni Bir Tasnifi," *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 118 (Şubat, 1999), s. 181-184.

⁷⁶ Sûzî Çelebi'nin Mihaloğlu Ali Bey için yazdığı gazavatname bu türün Osmanlı sahasındaki ilk örneklerindendir.

⁷⁷ Kâtip Çelebi'ye göre akıncı beyleri ve akıncılar olarak anılanların nesli XV. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. 1595'te III. Mehmet zamanında Sinan Paşa'nın Bükreş'ten çekilirken, Tuna'dan karşı yakaya geçeceği sırada, akıncıların getirdiği esirlerle hayvanlardan *baş* ve *humus* almaya kalkması, bu yüzden vakit kaybedilerek, köprüden geçmekte olan ordunun Eflak Prensi Mihal'in hücumuna uğramasıyla büyük bir bozgun olmuş ve orduda bulunan akıncılar toptan kırılmışlardır (Kâtip Çelebi, *Fezleke*, c. I, s. 60-61; Akt.: Levend, a.g.e., s. 186-187).

⁷⁸ *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavatnâmesi*, *Özdemiroğlu Osman Paşa Gazavatnâmesi* gibi eserler ön plana çıkan örneklerdendir.

⁷⁹ Örneğin, Şirvanlı Fatih Efendi'nin *Gülzâr-ı Fütûhât*, Vekayinüvis Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer*, Nazif Ağakulu'nun *Emâre-i Zafer* veya Aynî'nin manzum *Nusretnâme* adlı eserleri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını anlatır (Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana

Fetihnamelerle ilgili ilk tespitlerde bulunanlardan biri olan Hasan Aksoy manzum veya mensur olmak üzere fetihnamelerin muhteva özellikleri hakkında şu çerçevenin bulunduğunu ifade eder: “1- Tevhid 2- Münacat 3- Naat 4- Ashab-ı kirama dua (bazılarında sadece çehar yâr-ı güzîne dua vardır) 5- İslam kahramanlarına dua 6- Sebeb-i telif 7- Zamanın padişahına dua (bu kısım bazen sebeb-i teliften önce gelir) 8- Savaşa hazırlık 9- Techizat 10- Sefer 11- Düşmanla karşılaşma 12- Düşmanın durumu 13- Savaş cereyanı, İslam askerlerinin başarısı 14- Dönüş; padişahın veya komutanın karşılanması 15- Dua 16- Hatime.” Aksoy, bu eserlerde muhtevayla ilgili ayet ve hadislere de çok sıkça yer verildiğini ifade eder.⁸⁰ Çalışmamızda incelemelerde bulunduğumuz manzum fetihnamelerin çerçevesine baktığımızda genelde benzer özellikler olmakla birlikte, bu eserlerin bazılarının giriş kısmında tevhid, münacat, naat, çehâr yâr-ı güzîne dua, İslam kahramanlarına dua gibi bölümlerin bulunmadığı görülür. Ayrıca, çehâr yar-ı güzîne, sahabeye ve İslam kahramanlarına dua bölümlerine çok az rastlanmaktadır. Bir yönüyle fetihnamelerin genel muhtevasını başlıklar hâlinde karşılayan bu çerçevenin geniş şekli çalışmamızın dördüncü bölümünde manzum fetihnamelerin genel muhtevasına dair başlıkta ele alınacaktır.

Fetihnamelerin adlandırılmasında çoğunlukla fetihname ifadesi tercih edilmekle birlikte inceleyeceğimiz manzum fetihnamelerde de görüleceği üzere bazı fetihnameler *Kıyâmetnâme*, *Gonca-i Bâğ-ı Murad* gibi doğrudan türü anımsatmayan artistik (estetik) isimler de alabilmiştir.

kaynakları: Kronikler," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V, S. 2, s.167–169). Diğer taraftan Ziya Paşa'nın *Zafernâme* adlı eseri ise hicviye türünde bir eserdir. Sadrazam Ali Paşa, 1867 tarihinde Girit'te bazı ıslahatlar yaparak orada sulhu temin etmiş görünür ve İstanbul'da başarı elde etmiş olarak karşılanır. Ancak bir müddet sonra Girit tamamen elden çıkar. Ziya Paşa da ilgili eserde Ali Paşa'yı över görünüp yerer. Eser hakkında bkz. Ali Budak, *Zafernâme, Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi, Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2013).

⁸⁰ Hasan Aksoy, "Tarihî Bir Belge ve Türk İslam Edebiyatı'nda Bir Tür Olarak Fetihnâmeler," *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, S. 2 (İstanbul 1997), s. 10.

1.3. FETİHNAME TÜRLERİ

Fetihname ifadesiyle tarih disiplini altında fetihname mektupları, Osmanlı edebiyatında ise edebî bir tür olarak müstakil kitap formu fetihnameler kast edilmektedir. Çalışmamızda edebî bir tür olan fetihnamelerin manzum olanları ele alınmaktadır. Öte yandan, Osmanlı edebiyatında fetih konusu yalnızca müstakil eserlerle değil divanlara yansıyan şekilde kaside, tarih manzumesi, terkiibent, terciibent, hatta gazel nazım şekliyle dahi yazılabilmektedir. Bu başlık altında fetihnamelerin türleri ile divanlardaki fetih konulu nazım biçimleri üzerine bazı tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

1.3.1. Fetihnamelerin İlk Örneği: Mektup Şeklindeki Fetihnameler

Müstakil manzum fetihnameler amaç ve muhteva yönüyle fetihname mektuplarıyla benzer özelliklere sahiptir. Her iki tür de fethin nasıl gerçekleştiğini duyurmak ve bu haberle dostu sevindirip düşmanı korkutmak amacı taşır. Fetihname mektuplarında fethi gerçekleştiren sultan zaferini övgüyle anlatırken müstakil fetihnamelerde de fethi gerçekleştiren sultan veya paşasının övülmesi amaçlanır. Her iki tür de edebî yöne sahiptir. Bu noktada kuşatılan kalenin yüksekliği ve kale kuşatmasında kullanılan topların heybetleri gibi hususlarda yapılan tasvirler her iki türde de benzerlikler taşır. Öte yandan fetihname mektuplarının gönderilmesi ve ulaşması süreçlerinde yapılan uygulamalardan müstakil fetihnamelerde de bahsedilmektedir. Bu eserlerde de fetih mektubunun gönderilmesi, fetih mektubunun ulaştığı sultanın müjdeciye ihsanlarda bulunması gibi devlet gelenekleri söz konusu edilmiştir.⁸¹ Her iki türün aynı isimle anılması, ortak bir amaca ve ortak yönlelere sahip olmaları, fetihname mektuplarının müstakil bir tür olan fetihnamelerin ilk örnekleri olabileceğini düşündürmektedir.

Kazanılan zaferleri bildiren resmî mektup türündeki fetihnameleri yazma geleneği ilk olarak İslam devletlerinde başlamış ve Türk-İslam devletlerinde de bu gelenek

⁸¹ Çalışmamızın dördüncü bölümünde fetihnamelerin diğer türlerle ilişkisi başlığı altında müstakil fetihnamelerin fetihname mektuplarıyla olan ilişkisine temas edilip bazı örnekler aktarılmıştır.

yüzyıllarca devam etmiş, Osmanlı Devleti de bu geleneği sürdürmüştür.⁸² Sultanlar, İslam gelenekleri uyarınca kazandığı zaferi ve fethettiği kaleleri diğer devlet hükümdarlarına fetihnamelerle haber verirdi. Bu mektuplarda, fethi haber vermenin yanı sıra, zafer kazanan hükümdarın, ülkesinin içinde ve dışında başarısını gösterme ve otoritesini ispat etme amacı da vardır. Şekil bakımından fermana benzeyen, padişahın tuğra ve imzasını taşıyan bu mektuplar gönderildiği devletin resmî lisanıyla yazılmakla birlikte, Arapça, Farsça, Uygurca örnekleri de vardır. Baş kısmı ayet-i kerime, hadis-i şerif ve Arapça cümlelerle süslenmiş olan bu mektuplarda zaferin nasıl kazanıldığı yiğitçe ifadelerle aktarılmaktadır. Fetihnamelerde mutantan bir ifade kullanılır, memleketlerin fethinde padişahın güç ve kudretini göstermek için düşmanın asker sayısının fazlalığı dile getirilerek hadiseler genellikle tafsilatlı bir şekilde anlatılırdı. Düşmanlara gönderilen tehditnamelerde ise ağır ve küçültücü ifadeler yer almaktaydı.⁸³

Fetihname mektupları ülke dâhilinde valilere, ülke haricinde ise hem dost hem de düşman devletlere yazılır; ele geçirilen ganimet veya hediyelerle birlikte sefaret heyetleri aracılığıyla gönderilirdi.⁸⁴ Osmanlı dâhilindeki makamlara tebşir edildiği zaman şenlikler yapılması da bildirilirdi. Dost devletlere gönderilmesinde müjde

⁸² Fuat Köprülü, Osmanlılardaki fetihname gönderme âdetini, Rambaud'un Roma İmparatorlarının Letter Laureatae'leriyle ilişkili görmesini eleştirirken yalnızca Osmanlı Devletinde değil bütün İslam ve Türk devletlerinde bu geleneğin bulunduğunu belirtmektedir. Köprülü'ye göre, mesela Gaznevîler bir zafer kazandığında bütün imparatorluk dâhilindeki yarı müstakil hükümdarlara fetihnameler gönderdiği gibi, Abbâsî Halifelerine ve civardaki diğer devletlere de fetihnameler yazarlardı. Sonraları Büyük Selçuklular'da ve Selçuklulara halef olan muhtelif devletlerde, Harzemşahlar'da, Anadolu Selçuklularında, İlhanlılar'da ve onları takip eden diğer Türk devletlerinde de fetihnâme yazma geleneği sürmüştür. Memluk İmparatorluğunda da bu usul mevcuttur. Osmanlı Devleti ise, İstanbul'un fethinden evvel dahi bu usulü takip etmiş, özellikle Hristiyan âlemine karşı kazanılan zaferleri diğer İslam hükümdarlarına fetihnâmelerle haber vermiştir. Dolayısıyla Köprülü'ye göre, doğu ve batı ülkelerinde mevcut olan bu âdetin herhangi bir iktibas veya taklitle bağlanması yerine, tabii zaruretlerin sonucu olarak ortaya çıktığını ifade etmek daha doğru olacaktır (M. Fuat Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar," *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. 1 [İstanbul 1931], s. 272-273).

⁸³ Hasan Aksoy, a.g.m., s. 7-9.

⁸⁴ Örneğin; Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, hem Mısır'ın yeni Memluklu Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfü'd-dîn İnal'ı tebrik, hem de İstanbul'un fethini tebşir etmek üzere Memlûk sultanına elçi gönderdiği ve elçinin fetihnâmeyle beraber hediyeler de getirdiği; hatta Kahire'de duyulan sevinç ve şehrin şenliklerle donatılması o dönemin Memlûklü tarih kayıtlarında da mevcuttur. Bu konuda bkz. Cenab Şahabettin, "Fetih Hakkında Bibliyografya," *İslam Medeniyeti*, S. 10 (29 Mayıs 1968), s. 16.

vermek ve sevinci paylaşıp dostluğu pekiştirmek; düşman devletlere gönderilmesinde ise saldırmak için fırsat kollayan düşmanın ümidini kırmak amaçlanırdı. Bazen de düşmanının dostu olan bir hükümdara onu etkilemek ve çelişkiye düşürmek amacıyla kasıtlı olarak gönderilirdi. Amaçlarından dolayı fetihnameler zafername, beşaretname ve tehditname diye de anılmıştır. Fetihnameler haber vermenin dışında söz konusu savaşı anlatması, dönemin ünlü bir bilgin, tarihçi veya yazarına yazdırılması⁸⁵ bakımından tarihî ve edebî değer de taşır. Hatta diyebiliriz ki dil ve üslup açısından birer edebî inşa numuneleridir.

Fetihnameler genellikle resmi memurlar tarafından yazılsa da hususi yazılanlar da mevcuttur. Örneğin Fatih, Mısır hükümdarına gönderdiği İstanbul'un fethini bildiren fetihnameyi Molla Gürânî'ye yazdırtmıştır. Bu fetihnamenin belirgin vasfı zaferin padişah adına yazılmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin fetihlerin çok olduğu yükselme çağlarında bu tür mektuplar sıkça yazılırdı. Son dönemlerde çekilmeler artıp, fetihler bittiğinden bu tür mektuplar da yazılamaz olmuştur.⁸⁶

1.3.1.1. Feridun Bey Münşeati'ndan⁸⁷ hareketle mektup şeklindeki fetihnamelerin edebî yönleri ve muhteva özellikleri

Düz yazı anlamında kullanılan nesir türü, sade ve süslü nesir olarak ikiye ayrılmıştır.⁸⁸ Süslü nesrin İslam ülkelerindeki gelişimine bakıldığında, ilk olarak, İslam öncesi dönemlerden intikal eden hutbeler görülür. Bunlar çoğunlukla irticalen söylenen, kısa ve secili ifadeler şeklinde olmuştur. İslam döneminin başlarında Kur'an'ın Mekke'de inen surelerinde his ve heyecana hitap eden şiiriyet üslubu görülür. İlerleyen süreçte Hz. Peygamber'in (a.s.) kısa ve secili hadisleri ve duaları ile Peygamber'in (a.s.) etkisiyle ilk İslam halifelerinin mektuplarında da süslü nesir örnekleri görülür. Emevîler döneminde, edebî mektup türü Câhiz'in risaleleriyle

⁸⁵ Örneğin, Fatih Mısır hükümdarına gönderdiği İstanbul'un fethini bildiren fetihnâme'yi Molla Gürânî'ye yazdırtmıştır.

⁸⁶ *Osmanlı Tarihi Sözlüğü (Kavramlar, Kurumlar, Olaylar)*, haz. Necdet Sakaoğlu (İstanbul: Alfa Yay., 2017), s. 246.

⁸⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeati's-selâtin*. 2. bs. c. 1 (İstanbul: Dârü't-tıbbâti'l-âmire, 1274); c. 2 (İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1265).

⁸⁸ Atabey Kılıç'ın nesrin üçe ayrılıp ayrılamayacağına dair de teklifi mevcuttur. Bkz. Atabey Kılıç, "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür ?" *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Abdulkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, S. 3 (2016): 51-79.

doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim, Câhiz, *Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde hitabet, seci, paralel ifade ve klişeler gibi konuları da ele almaktadır.⁸⁹ Süslü nesrin klasik Türk edebiyatındaki karşılıklarına baktığımızda Sinan Paşa'nın *Tazarrûnâmesi* ilk akla gelen metinler arasında yer alır. Diğer taraftan, tarih sahasında Tursun Bey, İbn Kemal, Hoca Sadettin gibi müverrihler, edebiyat sahasında Aşık Çelebi, Sâlim vb. tezkire yazarları, resmî veya özel yazışmaları içeren çeşitli mecmualar, Veysî'nin *Dürretü'c-Tâc*'ı ile *Münşeat*'ı, Kâtip Çelebi veya Evliya Çelebi gibi meşhur müelliflerin eserleri süslü nesrin klasik Türk edebiyatına yansıyan örnekleridir.⁹⁰

Süslü nesir edebiyat sahasında inşa olarak ifade edilen terimin bir parçası olmaktadır. Bu terim, yazma sanatı ve kompozisyon anlamlarına gelerek resmî veya özel yazışmaların usûllerini ve mektup yazma sanatını karşılamaktadır. İnşa ilminin kurallarına göre yazılmış eserlere münşeat, resmî veya özel mektuplardan inşa geleneği çerçevesinde yazılmış olanların derlenmesiyle oluşturulan eserlere de münşeat mecmuaları denmiştir. Öte yandan edebiyatta belagat ve fesahat kurallarına göre söylenmiş olan her türlü söz veya düz yazı (nesir) de inşa terimiyle ifade edilmiştir.⁹¹ İnşa geleneği çerçevesinde bakıldığında, klasik Türk edebiyatı sahasındaki önemli eserlerden biri de Feridun Ahmed Bey'in *Münşeatü's-selâtin* adlı eseridir. Bu eser, *Mecmua-i Münşeatü's-selatin* veya *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bey* olarak da bilinmektedir. Feridun Ahmed Bey'in şöhretini sağlayan bu eser, ilk Osmanlı padişahından III. Murad'a kadar gelen hükümdar mektuplarının suretlerini ihtiva etmekte olup bu sahada yazılmış eserlerin en hacimlisi ve en mükemmeli olarak kabul edilir. Feridun Bey'in eserindeki mektupların içerikleri hakkında bazı şüpheler olduğuna dair birtakım iddialar olmakla birlikte bu iddialarda kesinlik yoktur.⁹²

⁸⁹ İsmail Durmuş, "Nesir," *TDV DİA*, c. 33 (İstanbul: TDV Yay., 2007), s. 6-8.

⁹⁰ Süleyman Çaldak, "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)," *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 77-78 (2000), s. 76.

⁹¹ İsmail Durmuş, "İnşâ," *TDV DİA*, c. 22 (İstanbul: TDV Yay., 2000), s. 334.

⁹² Eser hakkında, Feridun Bey'in mektuplara müdahaleleri olduğu, dil ve üslûbunun yazarın yaşadığı XVI. asrın dil ve üslûbuna uydurulmuş olabileceği hatta mektupların Farsça bir münşeatan alınıp kişi ve yer isimlerinin değiştirilerek oluşturulduğu gibi iddialar görülmektedir. Buna karşın Irène Beldiceanu, belgelerin asıllarının da elde bulunmaması sebebiyle derinlemesine bir araştırma yapılmadan bu mektupların sahte olduğunun iddia edilemeyeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan ilk üç Osmanlı padişahı dönemi mektuplarıyla ilgili şüphelerini ilk defa ortaya atan Friedrich von Kraelitz-Graifenhorst, mektupların

Osmanlı sultanlarının yazdıkları mektup şeklindeki fetihnamelerin karşılaştırılabileceği derli toplu örneklerin bir arada bulunması sebebiyle incelemeler için Feridun Ahmed Bey'in bahsi geçen münşeâtından istifade edilmiştir. Eserden belirli kıstaslarla göre tespit edilen fetihnamelerden⁹³ bazıları dönemin Osmanlı sultanlarına göre kronolojik olarak örneklendirilecektir. Bu örnekler Orhan Gazi döneminden iki, Yıldırım Bayezid döneminden iki, Fatih Sultan Mehmed döneminden bir, II. Bayezid döneminden iki, Yavuz Sultan Selim döneminden iki, Kanuni Sultan Süleyman döneminden iki ve III. Mehmed döneminden bir tane olacak şekilde sıralanmıştır.

Daha önce inşa geleneği bağlamında ele alınmamış olan fetihname mektupları hakkında bu açıdan bir kanaat elde edebilmek adına ilgili fetihnamelerden bazı örneklerle bakılabilir. Dil ve anlatım açısından daha yalın olan ilk dönem fetihnâmelerinde görece daha az oranda edebî amaç güdüldüğü görülür. Ancak, devletin siyasi olarak yükselişe geçtiği, fetihlerin arttığı dönemlerde yazılan fetihnamelerde inşa usüllerinin geliştiği, edebîliğin de arttığı görülmektedir. Bu fetihnamelerde nesre ahenk ve anlam katan Arapça-Farsça kelimeler ile tamlamalar çeşitlenmiş, Arapça-Farsça kelimelerle meydana getirilen secili ifadeler artmış, mecaza dayalı sanatların kullanılmasıyla da mektupların belagat yönü güçlenmiştir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yazılan fetihnamelerden bazı örneklerle bakıldığında, Şehzade Süleyman Şah tarafından babası Orhan Gazi hizmetinde Rum ilindeki bazı kalelerin fethi münasebetiyle gönderilen 'Ubûdiyetnâme'nin⁹⁴ inşa yönü zayıftır. Bir diğer mektup ise İnce Balaban tarafından Sultan Murad Han Gazi'ye Sofya'nın fethi müjdesiyle yazılan arz ve Orhan Gazi'nin cevaben yazdığı hüküm-i şerîfidir.⁹⁵ Yazılan arzda, kalıplaşmış ifadelerle sultana kısaca övgü yapıldıktan sonra konuya girildiği ve sade bir dille konunun anlatıldığı görülür. Metnin mecazi yönden geliştirilen edebi

sahteliği konusunda iddialı olmayarak, Feridun Bey'in muhtemelen bu mektupları eski diliyle aynen almayıp kendi zamanının diline uydurmuş olabileceği üzerinde durur (Abdülkadir Özcan, "Münşeâtü's-Selâtin," *TDV DİA*, c. 32 [İstanbul: TDV Yay., 2006], s. 21-22).

⁹³ Tespit edilen fetihnameler Osmanlı sultanları tarafından yazılan fetihnameler olup diğer sultanların Osmanlı sultanına gönderdiği fetihnameler listeye dâhil edilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, tespitlerimize göre 28 adet Türkçe, 8 adet Arapça, 19 adet de Farsça fetihname vardır. İncelememizde yalnızca Türkçe fetihnamelerden seçilenler örneklendirilecektir.

⁹⁴ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 70-71.

⁹⁵ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 108-109.

yönü ise oldukça zayıf olup konu kelimelerin hakikat anlamlarına dayalı yalın ifadelerle kaleme alınmıştır. Orhan Gazi'nin cevabî mektubu da aynı şekilde sade bir dil ve anlatımı havi olup mektubun edebîlik yönü de dikkat çekici değildir.

Yıldırım Bayezid döneminde yazılan fetihnamelerden seçtiğimiz ilk örnek, Kosova savaşında kazanılan zaferin ardından Sultan I. Murad'ın vefatı sebebiyle onun yerine cülus eden şehzadesi Yıldırım Bayezid tarafından babasının ağzından Bursa kadısına gönderilen fetihnamedir.⁹⁶ Fetihnamenin giriş kısmında Allah'a hamd edilip cihat ve şehadetle alakalı ayet ve hadislerden iktibaslar yapılır. Ardından savaşın nasıl olduğu ile ilgili bilgiler verilmeye başlanır. Metne baktığımızda, İnce Balaban'ın düşman gaflette iken *şîr-i jiyân, bebr-i girân gibi* o hınzırların karavuluna⁹⁷ dokunduğu, düşmanlardan olan Eflak, Engürüs, Bulgar, Arnavud banlarının başbuğlarının *yedi başlı ejderha gibi zümre-i İslâm kaçdına baş berkitikleri*, Yıldırım Bayezid'in etrafındaki *asâkir-i manşûre ile içdâm-ı tām ve ihtimâm-ı tamām idüp seyl-i revân ve deryâ-yı bî-gerân gibi* düşman üzerine yürüyüş ettiği şeklindeki secili ifadeler ve teşbih ağırlıklı sanatlar bu açıdan dikkat çeker. Mektubun sonunda kazanılan zaferden sonra yine konuyla alakalı Kur'andan ayetler iktibas edilmektedir.

Yıldırım Bayezid döneminde yazılan bir diğer fetihname ise Yıldırım Bayezid Han Gazi'nin Engürüs üzerine vuku bulan zaferi münasebetiyle Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'ye gönderilen fetihname⁹⁸dir. Bu fetihname, Sultan İstanbul kuşatmasında iken Engürüslülerin Niğbolu Hisarı'na saldırmaları neticesinde, Sultan'ın İstanbul kuşatmasını kaldırıp Niğbolu'ya yönelmesini konu alır. Bu mektupta da yine secili ifadeler ve muhtelif edebî sanatlarla oluşturulmuş mecazi anlatım dikkat çeker. Engürüs kralı *ma'lûm tekfûr-ı bî-şu'ûr-ı ma'khûr* şeklinde olumsuz sıfatlarla ifade edilirken İslam askerleri (Osmanlı askeri) ise *merdân-ı meydân u mübârizân-ı İslâmiyân* olarak ifade edilir. Ayrıca teşbihlere başvurularak bu askerlerin *kûh-ı Kâf-peyker ü bağır-i âhen-lenger* oldukları belirtilir. Kralın askerleri ise *küffâr-ı henâzir-girdâr* olarak teşbihli şekilde tarif edilir. Mektubun devamında bazı İslam askerinin *şehâdet şerbetin nûş idüp* şehit olduğu belirtilip ardından "...onlara ölü demeyin bilakis diridirler." (Bakara, 154) mealindeki ayet iktibas edilir. Ayrıca, şehit olanların

⁹⁶ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 113-115.

⁹⁷ Gece nöbetçisi, gözcü. Bkz. Terimler Sözlüğü.

⁹⁸ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 122-124.

*cennātin tecrī min taḥtiha 'l-enhār*⁹⁹ *gūlzārında qarār* kıldığı ifade edilerek, yine ayetlerden iktibas yapılır.

Mektupta aktarılanlara göre muharebenin devamında savaş şartları Osmanlıdan yana geliştiği secili ifadelerle ve teşhis sanatıyla *fī 'l-cümle ğubār-ı kār-zār çehre-i rūzgārdan maḥv olup ḥurşid-i tābān āyinesi 'ıyān olmağ-ıla çarḥ-ı kīne-güzār sūret-i āher gösterüp* şeklinde ifade edilir. Metnin bu kısmından itibaren mübalağa ve teşbihlerle ve mecazlı ifadelerle anlatıma daha fazla coşkunculuk kazandırılır. Ayrıca fetih suresindeki bazı ayetlerden iktibaslar yapılır: *...her ṭarafdan dest ü girībān u 'inān ber-'inān ḥarb u ḍarba başlanup ve āteş-i kıtāl iştī'āl-i tām ile evc-i 'ayyūka irişüp 'alevi şafağa peyveste ve şem'-i ṭiğā qarīn olan a'dā pervāne-mānend dembeste düşüp bi 'l-āhare bād-ı nuşret mehebb-i 'innā feteḥnā leke fethen mübīnā*¹⁰⁰ *'dan mütenessim ve gonca-i feth-i gülşen-i 've yanşurake'llāhü naşran 'azizā*¹⁰¹ *'dan mütebessim olup kıral-ı bed-fī'āl baḳıyyetü 'l-süyūfla firārı ihtiyār idüp...*

Mektubun sonunda, fetihname mektuplarının tanımında belirtilen hususa örnek olacak şekilde, bir gelenek olarak, Sultan'ın göndermiş olduğu bu fetih mektubu Mahmud Zeyd Mecid'e ulaştıktan sonra, hiç vakit kaybedilmeden bu haberin duyurulması ve şehirlerin sokaklarının süslenmesi, fetih sevincinin paylaşılması, sultanın devletinin devamına dualar edilmesi, nümayiş yapılması gibi istekler belirtilmektedir.

Fatih Sultan Mehmed tarafından Kastamonu hâkimi Şehzade Cem'e Uzun Hasan'ın inhiżâmını müjdelemek gayesiyle gönderilen fetihname¹⁰² nin giriş kısmında Sultan, oğluna ve saltanata dair kalıplaşmış övgülü sözler sarf ettikten sonra konuya giriş yapar. Fetihnamedeki mecazlı dil, secili ifadeler ve iktibas edilen Farsça beyitler metnin edebî yönünü güçlendirmektedir. Uzun Hasan'ın isyana kalkıştığı *dimāğ-ı cenānı biḥār-ı 'iṣyān ile pūr olmışdı...* şeklindeki mecazlı ifadelerle belirtildikten sonra yapılan savaş meydanındaki askerlerin kalabalıklığı *...ḥaylī mevākib-i kevākib şükūh-ı gürūh-ı enbūh...* şeklinde mübalağalı olarak ifade edilir. Yine teşhis ve hüsnütalile başvurularak Sultan'ın ordusundaki davulların feleğin kulağını çınlattığı

⁹⁹ “Altından ırmaklar akan cennetler...” (Muhammed, 12; Fetih, 17).

¹⁰⁰ “Şüphesiz sana fetih verdik.” (Fetih, 1).

¹⁰¹ “Allah sana şanlı bir zaferle yardım eder.” (Fetih, 3).

¹⁰² Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 283.

ifade edilir: ...*nāle-i rüyân-i Husrevânî ve sadâ-yı tabl-ḥâne-i sulṭânî dimāğ-ı felegi pür-tanîn eyledi.* Savaşta Uzun Hasan'ın yanında bulunan oğlu Zeynel'in cesur ve zeki bir yiğit olduğu *Zeynel nām oğlu ki fârṭ-ı şecâ'at ü kemâl-i şehâmet ile meşhûr idi...* şeklinde secili şekilde ifade edilir. Uzun Hasan'ın, yenileceğini anlayınca savaş meydanında kaçtığı ifade edildikten sonra bu durumu betimleyen Farsça bir beyit iktibas edilir:

Kesî bâ mâ¹⁰³ şevved 'âşî ki ü rā baht ber gereded

Çü vaḳt-i merg mî âyed be-gird-i reh güzêr gereded¹⁰⁴

II. Bayezid tarafından Şehzade Ahmed'e gönderilen Moton fetihnâmesi¹⁰⁵ secili ifadelerle ve aynı kökten türeyen Arapça kelimelerle süslenmiş şekilde şehzade övgüsüyle başlar: *Ferzend-i ercümend-i erşed ü emced mişbâḥ-ı şabâḥ-ı devlet ü kām-rânî ve miftâḥ-ı iftitâḥ-ı şevket ü gîṭî-sitânî maḥẓ-ı luṭfullâhî 'ş-Şamed oğlum Aḥmed...* Devamında, ilgili ayetlerden iktibaslar yapılarak gaza ve cihad övgüsü yapılır. Daha sonra Moton kalesinin nasıl metin bir kale olduğu mübalağalar ve teşbihlerle şöyle ifade edilir: *Moton ki metânet ü medâḥili ve şu'ûbet-i merâḥili şerḥinde zebân-ı endîşe 'âciz u kâşîrdur. Burûc-ı müşeyyedesî evc-i âsumâna mûmâs olup esâs-ı mûmehhededî merkez-i küre-i 'âleme temâs bulmuşdur ve her kûşesi cûfûn-ı 'uyûn-ı mellâḥ gibi pür-merdüm...* Savaş esnasında yaşananların aktarıldığı kısımda yine teşbihlerle kalenin her yanında savaşın şiddetlendiği, oklar ve küçük topların hisar içine yağmur gibi yağdığı belirtilirken günahkârların üzerlerine yağın yağmurla uğradıkları azabı konu alan bir ayetten de iktibas yapılır: *ve her taraḫdan ceng ü âşûb ulaşıp nâvek-i çarḥ u zenberek ḫisâr içine yağmur gibi yağdı 've emṭarnâ 'aleyhim maṭaran fe'nzur keyfe kâne 'âḫibetü'l-mücrimîn¹⁰⁶...* Mektubun devamında cengin bu şekilde dört gün devam ettiği ve beşinci gün fethin müyesser olduğu belirtilir. Ardından, Farsça *devlet-i mâ-râ musaḥḥar şod be-te'yîd-i Hudâ¹⁰⁷* şeklindeki cümle iktibas edilir. Osmanlı ordusundaki her bir geminin savaş ehli mert

¹⁰³ Metnin aslında *bâ* ifadesi önde, *mâ* geridedir. Anlam dikkate alınarak bu şekilde düzenlenmiştir.

¹⁰⁴ Biri bize asilik yaptığında talih onu ters çevirir. Ölüm vakti gelince yolunun toprağı yakar.

¹⁰⁵ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 338-339.

¹⁰⁶ “üzerlerine yağmur yağdırdık şimdi bak günahkârların sonları nasıl oldu.” (Şuara, 173)

¹⁰⁷ “Allah'ın yardımıyla devletimiz muzaffer oldu.”

kimseler ve şehirler fetheden yiğitler gibi oldukları belirtilir: *her birisi dilārān-ı rezm-āzmā ve dilāverān-ı kişver-güşāy gibi..* Üç yüz adet olan bu gemiler, kaleyi kuşatmıştır. Bu kısımdan sonra kaledeki düşmana karşı girişilen savaşın sahneleri *peyāpey peykān-ı sihām ahālī-i kal‘aya ‘Eynemā tekūnū yudrikkumu’l-mevtu ve lev kuntum fī burūcin muşeyyede¹⁰⁸..* şeklinde ünlü ve ünsüz seslerin tekrarıyla yararlanılan (aliterasyon ve asonans) sanatlarla ve ayetlerden iktibaslarla aktarılır. Akabinde, düşman gemilerinin de Osmanlı gemilerine yanaştığı ve onlarla yapılan çatışmalarda kimi gemilerin ele geçirildiği kimilerinin de yakıldığı belirtilir. Yakılan gemilerin içindekilerin hali şu şekilde secili ifadelerle tasvir edilir: *cehennemīlerden ba‘zısı ‘azāb-ı elīm-i hārağa ve ba‘zısı āl-i fir‘avn gibi belā-yı gārğa mübtelā olup...* Devamında, yenilince kaçmaya çalışan düşman Farsça olarak *Ez-bād-ı hevā āmed ve ber-bād-ı hevā ref¹⁰⁹* sözleriyle tarif edilir. Bu başarıdan sonra kalelere atılan toplar çeşitli sıfatlarla, hendekler de mübalağalarla tasvir edilir: *..bir niçe gün geçüp rüyīn-ten leşker-şiken seng-dil kavī heyākıl-i menār-kāmet-i pūr-şalābet sāl-ıka-girdār haşm-şikār nuşret-nigār zafer-rehber ejdehā-peyker topar-ıla der-i dīvārı zir ü zeber kılinup hādekinūñ tūl u ‘arzı ki efkār-ı ‘uğalādan ‘amīkdür hāşāk ü hār u hicār u eşcārla saḥḥ-ı zāhiri ‘arşa-i zemīne müstevī kılinmak şadedinde iken...* Türlü meşakkatlerden sonra savaşın neticelendiği teşbihlerle ve konuyla ilişkilendirilen bir ayetten iktibasla *‘ve veḍā‘nā ‘anke vizrak¹¹⁰’ hāletin hikāyet eyledi ve gürz-i kūh-peyker mūhre-i pūşt-i a‘dāyı şikest idüp...* şeklinde ifade edilir. Son olarak, savaşın neticesinde erkeklerin öldürüldüğü, kadınların esir edildiği, küçük çocukların yetim kaldığı, ileri gelenlerin evlatlarının da esir edildiği *...zūkūrı maḳtūl u ināşı maḡlūl ve eṭfāl-ı şıḡārı yetāmī ve evlād-ı kibārı esārī...* şeklindeki secili ifadelerle belirtilir.

Mektupta verilen bu muhtelif bilgilerden başka, düşmanın kaleye yardım amaçlı gönderdiği gemilerin kaleye ne zaman ve nasıl ulaştığı, kalenin tamamen fethinin ne zaman gerçekleştiği gibi başka bazı bilgiler de verilmektedir.

II. Bayezid tarafından oğlu Abdullah’a Karaboğdan fethi münasebetiyle gönderilen fetihname¹¹¹ nin giriş kısmı Sultan’ın oğluna hitaben *Nihāl-i bāḡ-ı devlet-i ebedī ve*

¹⁰⁸ “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.” (Nisa, 78).

¹⁰⁹ ...havadaki rüzgarla geldi ve havadaki rüzgarla gitti...

¹¹⁰ “Senden yükünü kaldırmadık mı?” (İnşirah, 2).

¹¹¹ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 319-320.

şemere-i şecere-i se'âdet-i sermedî nûr-ı hadêka-i kişveristânî ve nûr-ı hadîka-i kām-rânî mübârizü'd-devlet ve'd-dîn maḥz-ı lüṭfullāhi'l-mu'în oğlum 'Abdullāh... şeklindeki secili ifadeler ve istiare sanatlarıyla örülü olan övgü içerikli sözleriyle başlar. Devamında niçin sefere azmedildiği açıklanır: *...resm-i iṭā'at u ḥarāc-güzārî ve maḥz-ı 'ubūdiyyet ü ḥıdmet-kārî der-mü'eddî kılrurken...* şeklinde devam eden secili ifadelere göre, daha önce itaatkâr olup haracını düzenli şekilde vererek ubdiyyet gösteren düşman şimdi isyan ettiğinden, Sultan'ın, saltanatının itibarını koruması ve isyan edenin devlet çirasını söndürüp sona erdirmesi gerekmiştir: *...lābüd'ırk-ı ḥamiyet-i salṭanat-ı kāhire ve muḳtezā-yı gayret-i saṭvet-i bâhire bu ma'nā mūcib u muḳtezā oldu ki anıñ çerāğ-ı devleti munṭafî bel munḳazî ola..* Mektup içerisinde savaş sahnelerinin aktarımında mecaza dayalı teşbih, teşhis ve istiareli ifadeler artar: *ṭā'ife-i şüc'ân-ı nuşret-penāh ki ufḳ-ı rezm-gāhdan ṭulū' eyledi gördiler ki maḥālib-i rimāḥ ihdār-ı ervāḥı eşbāḥdan tefrîḳ idüp kılabistân-ı revānistân-ı ebdāndan cānları kabz ider..*

On bin kâfirin dest-beste (esir) edilip kılıçtan geçirildiği belirtildikten sonra Farsça bir beyit iktibas edilir:

Der-rezm-gāh geşte zi-her koşte poştā

V'ender kenārḥā şode ez-ser-menārḥā¹¹²

Yavuz Sultan Selim dönemi fetihnamelerinde kullanılan dilde nisbeten sadelik göze çarparken üslup olarak da belîğ bir anlatımın ön planda olmadığı görülür. Bu durum özellikle Çaldıran zaferine dair fetihnamelerde dikkat çekmektedir. Kemah ve Zü'l-kadr ile Mısır fethine dair fetihnamelerde ise secili ifadeler ve belagatli anlatım artmıştır. Örneklere baktığımızda, Yavuz Sultan Selim tarafından doğudaki emirlere, Kürtlere ve umuma hitaben gönderilen Çaldıran fetihnamesi¹¹³, Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran fethi münasebetiyle Sevindük Han'a gönderilen Çaldıran fetihnâmesi¹¹⁴ ve Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran fethi münasebetiyle Şehzade Sultan Süleyman'a gönderilen fetihname¹¹⁵ye bakıldığında, bahsi geçtiği üzere, dilde sadelik görülürken bu mektuplarda edebîlik de ön planda değildir.

¹¹² Savaş meydanında ölümlerden tepeler ve kenarlarında başlardan minareler oluştu.

¹¹³ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 390.

¹¹⁴ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 393-394.

¹¹⁵ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 386-387.

bakıldığında mektubun girişinde Şehzade'ye hitaben kullanılan övücü ifadelerin haricinde edebî ifade örneği sınırlıdır.

Yavuz Sultan Selim tarafından Kemah ve Zü'l-kadr fethi münasebetiyle Tatar Hânı'na gönderilen fetihname¹¹⁶de fethedilen hisarın yüksekliği ve metinliği ifade edilirken II. Bayezid'in fetihnemesinde de görülen mübalağalara ve secili ifadelere benzerlik görülür: *...egerçi hışâr-ı mezbûruñ irtifâ'ı taşvîr-i endîşeden dūr ve hāndeķiñ 'umķı mülāhaza-i fıkrdan mehcūr idi...* Mektubun devamında kaleye atılan toplar ve savaş esnasında düşmanın durumu teşbihlerle ve mecazlı ifadelerle belirtilir: *her taraftan ejder-fem ü āteş-dem neheng-hey'et menār-ķāmet sengîn toplar āhenîn bādлуşcalar ve rüyîn đarbzenler havāle idüp... içinde olan Kızılbaş-ı bed-me'āşîñ başına 'alāmet-i kıyāmet zāhir olup...* Mektubun sonunda, mektubun halka da okunması ve bu sevincin paylaşılarak padişaha dua edilmesi belirtilir.

Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'ın teshîri münasebetiyle Şehzade Süleyman'a gönderilen fetihname¹¹⁷ nin giriş kısmında yine secili ifadelerle Şehzade övüldükten sonra Osmanlı askeri de benzer şekilde medhedilirken bazı teşbihler de kullanılır: *..i'lām-ı zafer-nigār u elviye-i se'ādet-şî'ār ve 'asākir-i ceng-cūy u şā'ika-hūy dilirān-ı āhenîn-ķabā-yı memālik-güşāy ve mübārizān-ı tāzî-süvār-ı haşm-şikār ile mahmiye-i Dimaşķdan ķalkup...* İlerleyen kısımda savaş sahnesi teşbih ve istiarelerle şu şekilde ifade edilir: *ve çün gurābu'l-beyn-i şeb-i zulmānî baķt-ı düşmen gibi rū-yı hevādan ķazā-yı 'ademe tayerān idüp tāvus-ı felek beyzā-i şubķ-ı şādıķdan āfāķa cilve-ger oldu...* Mektubun devamında *yümn-i nuşret ber-yemîn ü yüsr-i fūrşat ber-yesār.*¹¹⁸ şeklindeki Farsça söz iktibas edilir. Mektubun sonunda, diğer bazı fetihnamelerde de örneği görüldüğü üzere, bu haberin halka duyurulması, kale burçlarından top atışı yapılması, sokakların süslenmesi ve sultana dua edilmesi gibi hususlar belirtilir.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi fetihnamelerinde önceki sultanlarınkine kıyasla edebîlik daha da ön planda olup secili ifadeler ve mecaza dayalı sanatlar artar. Ayrıca ses benzerliklerinden yararlanılarak aliterasyon ve asonas benzeri kullanımlara da sık başvurulur. Örneğin Belgrad fethi münasebetiyle Memālik-i Mahrûse kadılarına

¹¹⁶ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 410-411.

¹¹⁷ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 427-430.

¹¹⁸ ...nusret uğuru sağında, fırsat kolaylığı solunda...

gönderilen fetihname¹¹⁹ nin girişindeki ifadeler şöyledir: *..sāye-i devleti ‘āmmе-i re‘āyā ve sāyebān-ı kаşmeti kāffe-i berāyā üzerine memdūd olup ‘aks-i süm-i semend-i gītī (?), nūrdandan (?) şūr-ı aқmār-ı kāmranī ve pertev-i ‘alem-i ‘ālem-ārāsından mişāl-i şümūs-ı şād-mānī zuhūr idüp nāşiye-i se‘ādet-nümāsında nūr-ı nuşret vāzih ve çehre-i devlet-efzāsında sitāre-i rif‘at lāyih olur...*

Mektupta ayetlerden iktibaslar olduğu gibi özlü sözlerden ve beyitlerden de iktibaslar yapılmıştır: *... ‘men lem yeşkürü’l-‘abde lem yeşkürü’llāh¹²⁰’ mazmūnından gāflet gösterüp ve vesvese-i şeytāniye i‘vicāc-ı cibilletine takvīyet itmeyle kāse-i dimāğı şūrūr u gurūrdan memlū olup... belādetinden gurūb-ı āfitāb-müvelled-i tūlū‘-ı dīger ve zuhūr-ı zulmet-ma‘ad nūr-ı āhār olacağını fehm itmeyüp... hāmle-i Hüsrevānī ile feth idüp, beyt:*

Ne hāmle muқābil eger Kāf ola

Yaқar himmetiyle ger ālāf ola¹²¹

‘aқabince ordū-yı hümāyūn leşker-i mezkūra mulhāқ olup kenār-ı nehr-i Şava ki, beyt:

Eger cem‘ olınsa Fırāt ile Nīl

Mehābetde_olımaz bu nehre ‘adīl¹²²

eṭrāf u cevānib-i nehr-i mezkūr muhayyem ordū-yı leşker-i manşūr vākī‘ olup müddet-i çend berā-yı ‘ubūr ez-nehr-i mezbūr vaż‘-ı қaңtara emrine iştiğāl gösterilüp, beyt:

Bu nehr ile bu puldan olur nişān

Semāyıla üstündeki kehkeşān

Dah sonra Veziriazam Pîr Mehmed Paşa’nın çeşitli hasletleri şöyle övülüp belirtilir: *...vezīr-i a‘zam Pîr Mehemmed Paşa ki hāmīl-i tedābīr-i cemāhīr-i ümem ve kāmīl-i meşālīh-i ekābir ü aşāğīr-i benī Ādem, mir‘at-ı cemāl-i қavānīn-i Oşmānī gencīne-i dūrер-i me‘ārīf ü ma‘ānī, dil-i müşkil-güşāsı felek-i tāsi‘ gibi vāsi‘ ve ṭab‘-*

¹¹⁹ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, s. 515-518.

¹²⁰ “Kula teşekkür etmeyen Allah’a da teşekkür etmez [şükretmez]”

¹²¹ (Düşman) Kaf dağı gibi olsa dahi ona mukabele edemez. O, himmetiyle (Kaf dağının) binlercesini yakabilir.

¹²² Fırat ve Nil eğer birleştirilse ihtişamda bu nehre (Sava) denk olamazlar.

ı ‘ālem-ārāsı ‘aql-ı ‘āşir gibi hâzırdur...

Mektubun devamında kuşatılan kalede vaki olan savaş sahneleri aktarılırken hem edebî ifadeler kullanılır hem de Farsça beyitler ile çeşitli ayetlerden iktibaslar yapılır.

Kanunî Sultan Süleyman’ın Rodos fethi münasebetiyle Bursa hakimi dairesine gönderilen fetihnamede¹²³ genel olarak edebî bir dil ve üslup hâkim olup kuşatılan kalenin tasvirindeki mecaza dayalı edebî sanatlarla aktarılan ifadeler de dikkat çekicidir: *..ibtidā‘-i zuhūr-ı dīnden ilā hāze‘l-hīn temellük-i zafer hayâlde imtinā‘ ve farz-ı muḥāl ile mevşūf u men‘ūt ve ḥışānet ü metānetinūñ keyfiyet-i ta‘bīrinde ‘uḫūl-ı ‘uḫālā ‘aciz ü mebhūt olup der ü dīvārınñ fūl u ‘arzı taḫdīrinde ḥired-i ḥurde-bīn-i ḥukemā ḳāşır u ḥābirdür ḥandeḳinūñ gūrı ‘ibret-nümā-yı vehm dūrbīn-i cevvi-i saḳfinūñ dūrı ḡayret-efzā-yı çarḥ-ı berīn ü küngüre-i bārūsı efser-i āfītāba hem-ser ve ḳullesinūñ kellesi menzil-i simāke berāber olup...*

Kalenin tasvirinden sonra kaleye karşı yapılan hücumlar ve savaş da şöyle aktarılmaktadır: *...her cānibden çok çok ‘asker-i nuşret fevc ü deryā-mevc sevḳ olunup mevāzı‘-ı ‘adīdeden şā‘iḳa-girdār toplar ḳurılıp āvāze-i dār u gīr dervāze-i çarḥ-ı eşire irişdirilüp her toptñ nere-fil bel sūr-ı İsrāfil-āvāz-ı vācibū‘l-iḥtirāz u mūcibū‘l-ihtizāzını istimā‘ idenler...hevāyī toplar daḥı şāhīn-i bülend-pervāz gibi ol nākesleriñ ser-i bī-devletleri üzre biri şu‘ūd u biri hūbūt idüp subḥ u şām bām-ı āsumāndan başlarına taş yağardı... ve‘l-hāşıl bu ṭariḳle ‘ala‘t-tevālī niçe eyyām u leyālī ḡurre-i ḡarrā-yı şabāḥdan ṭurre-i muṭarrā-yı revāḥa deḡin ceng ü cidāl ve ḥarb u ḳitāl olup...*

Uzunca bir metin olan bu fetihname bu şekilde secili ve belagatli ifadeler kullanılarak ve ayetlerden iktibaslar yapılarak devam eder. Mektubun sonlarında kullanılan cümlelerden bir kısmı şöyledir: *..ecnās-ı encās-ı envā‘-i elvās-ı ehl-i küfr ü ḍalāl ile mālāmāl olan ḳal‘a-i menī‘a-i Rodos bi-‘ināyeti‘l-meliki‘l-ḳuddūs iḳdām u ihtimām-ı ‘asākīr-i muṣaffere-i İslām ile tanṣīf ü taḥhīr ḳılınup...*

Görüldüğü üzere, fetihnamede ahenk ve musiki yönü güçlü seciler ve paralel yapılarla kuvvetli bir şiirsellik oluşturulmuşken konu da teşbih ve mecazlarla örülü dolaylı bir anlatım ile verilmeye çalışılmıştır. Bu da ortaya edebilik açısından güçlü bir metin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Mektubun bu gibi edebî

¹²³ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 1, 522-225.

hususiyetlerinden ayrı olarak bazı kısımlarında anlatılan olayların tarihleri de verilmektedir. Ayrıca İstanköy vb. şekilde 11 adet kalenin daha fethedildiği belirtilir. Mektubun sonunda ise Sultan, bu fetih haberinin kendilerine ulaşmasından sonra duyurulup çeşitli şenlikler yapılmasını, şehrin süslenmesini ve etraftaki bölgelere de bu sevinç veren fethin haber edilmesini, kendisinin devleti ve saltanatına dualar edilmesini talep eder.

III. Mehmed tarafından İstanbul'a gönderilen Eğri fetihnamesi ¹²⁴ nde kalenin metinliği yine secili ifadeler yanında teşbih ve mübalağalarla şöyle tasvir edilir: *..kal'a-i mezbûreye geldükde evvelâ mesâfe-i ba'ideden hemçü küh-ı Demâvend ü mişâl-i cibâl-i Elbruz u Elvend bir kal'a-i bî-mişl ü mânend müşâhede olunup ba'de yakîn varıldukda küh-ı Kâf gibi bir hısn-ı haşîn ve bir kal'a-yı metîn göründi ki kulel ü burûcî felekü'l-burûca hem-ser ve bünyân-ı merşûşî taht-ı ferşde şevr ü mâhiye ber-ser ve pâye-i esâs-ı hamâsı (?) ser-i semek ve fark-ı kulle-i bâlâsı berâber-i simâk-ı felek olup 'Ankâ-yı Kâf-ı rif'at yanından geçse heybetinden kanadıñ bükerti ve hümâ-yı evc-i izzet üzerinden pervâz itse dehşetinden bâl u perin dökerdi toplarınıñ duhânı şehâb-veş göklere ağup ve tüfengleriniñ findıkları kâtrât-ı bârân u tolılar gibi yağup kal'anıñ etrâfına 'asker getürmek degil kuş bile uçurtamaz iken...*

Yapılan bu tasvirlerden sonra bahsi geçen bu kaleye yaklaşmak güçlüğü sebebi ile meterisler kazıldığı ve yirmi gün kadar harb u darb olduğu, beş altı bin kişinin kılıçtan geçirildiği, bahsi geçen ayın (Safer) on dokuzu Cumartesi gününde fethin gerçekleştiği ifade edilmektedir. Fethin gerçekleşmiş olması ise *...ol rûz-ı firûzda miftah-ı ebvâb-ı feth-i mübîn ve mübeşşir-i âyât-ı 've beşşiri'l-mü'minîn* ¹²⁵ , *cânibinden 'innâ fetahnâleke fethen mübînâ* ¹²⁶ ' *şadâsı gûş-ı câna 've yanşurakellâhü naşran 'azîzâ* ¹²⁷ ' *nidâsı şimâh-ı cinâne irişüp...* şeklinde fetih ayetlerinden iktibaslarla ve ahenkli ifadelerle belirtilir. Mektubun sonunda bu sevinçli haberin ilan edilmesi, Sultan'ın zaferlerinin devamı için dualar edilmesi talep edilir.

Netice olarak, şeklen bakıldığında, mektup şeklindeki fetihnamelerde genellikle fetihnamenin gönderildiği kişi adına kalıplaşmış belirli övgülerle konuya giriş yapılır. Sonra, sırasıyla seferin niçin yapıldığı belirtilip fethedilen kalenin metinliği

¹²⁴ Feridun Ahmed Bey, a.g.e., c. 2, s. 2-3.

¹²⁵ "ve mü'minleri müjdele!" (Ahzab, 47; Saff, 13).

¹²⁶ "Şüphesiz sana fetih verdik." (Fetih, 1).

¹²⁷ "ve Allah sana şanlı bir zaferle yardım eder." (Fetih, 3).

ve atılan topların heybeti mübalağa, teşbih ve istiare gibi edebî sanatlarla tasvir edilir. Fethin ne zaman gerçekleştiği, kuşatmanın kaç gün sürdüğü ve bazen de öldürülenler ve esir edilenler de belirtildikten sonra, son olarak bu müjdenin ulaştırıldığı yerde duyurulması ve sokakların tezyin edilip nümayiş yapılması istenir. Mektuplarda verilen bu bilgilerin ise mümkün olduğunca öz ve kapsayıcı şekilde verildiği görülmektedir. Öte taraftan bu mektuplarda batı ülkelerine yapılan sefer ve fetihlerde düşman tarafı küfürle itham edilirken, İran üzerine yapılan sefer ve fetihlerde ise Şiilik ve Kızılbaşlık itham edilerek karşı taraf ötekileştirilir. Dolayısıyla fetihname mektupları da tıpkı müstakil fetihnâmeler veya fetih konulu kaside ve tarih manzumelerinde olduğu gibi propaganda özellikleri taşır.

Fetihname mektuplarına inşa geleneği bağlamında bakıldığında ise Arapça-Farsça kelimelerle süslü nesir, ifadelerdeki seci ve üsluptaki belagat ilk dönem fetihnamelerinde kısmen, Yıldırım Bayezid devrinden itibaren ise daha yoğunluklu bir formda görünmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde kaleme alınan bazı fetihnamelerde edebîlik kaygısı dikkat çekerken bazılarında ise bu yönde bir kaygının asgari düzeyde kaldığı görülmektedir. II. Beyazıt döneminden itibaren fetihname türündeki mektupların inşa geleneğine uygun olarak gerek lafız gerekse de anlam sanatlarına başvurularak fasih ve belîğ bir yapıda yazıldıkları böylece bu metinlerin edebîlik vasıflarının daha belirgin hale geldiği görülmeye başlarken Kanuni dönemi fetihnâmelerinde bu özellik adeta zirveye ulaşır. Çalışmamız kapsamında üzerinde durduğumuz III. Mehmet dönemi fetihnamelerinde de inşa geleneğinin bu her yönden güçlü edebî vasfı aynı şekilde sürmüş görünmektedir. Fetihname mektuplarında bu şekilde güçlü bir edebî görünümün ortaya çıkmasında, mezkur metinlerin konunun akışına uygun ayet, beyit veya özlü söz iktibaslarla desteklenmesinin de payı olmuştur. İktibas edilen bu ayetler çoğunlukla Fetih suresinden olurken başka surelerden seçilen ayetlerin de iktibas edildiği görülür. Beyitler ise çoğunlukla Farsça olan ve yine konuyla ilgili olan örneklerdir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında fetihname mektuplarının çoğunluk olarak edebî kıymeti haiz eserler oldukları anlaşılmaktadır.

1.3.2. Fetih Konulu Tarih Manzumeleri ile Diğer Şiirler¹²⁸

Fetihname dendiğinde öncelikle, fetih konusunu işleyen resmî mektup suretindeki fetihnameler ile müstakil bir tür olan kitap formundaki fetihnameler akla gelmektedir. Ancak, fetih olgusu klasik Türk edebiyatında yalnızca müstakil eserlerle değil divanlardaki muhtelif nazım biçimi ve türleriyle tezahür edebilmektedir. Bu itibarla fetih konusu, daha ziyade kıta nazım biçimiyle yazılan tarih manzumeleri, kaside, terkiibent, terciibent, hatta gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerde de akis bulabilmektedir. Bununla birlikte fetih konusunun daha ziyade manzum tarihlerde işlendiği görülür.

Malum olduğu üzere tarih manzumeleri geniş bir konu yelpazesinde yazılmıştır. Bir kalenin veya şehrin fethi ise tarih düşürmek noktasında önemli bir konu olup bu tür zaferler birçok şairin ilgisini çekmiştir. Klasik Türk edebiyatında başta İstanbul'un fethi olmak üzere birçok fetih ve zafere şairler tarafından düşürülmüş tarihler vardır. Divanlara yansıyan bu şiirlerin çoğunlukla kıt'a nazım şekliyle yazılmasından başka, müstakil fetihnamelerden en bariz farkları muhteva olarak muhtasar bir içeriğe sahip olmalarıdır. Çalışmamızın inceleme konusu olan müstakil kitap formundaki fetihnamelerle de çeşitli açılardan benzerliklere sahip olan fetih konulu tarih manzumeleri hakkında kitap veya makale şeklinde hazırlanmış olan bazı çalışmalar literatüre kazandırılmıştır.¹²⁹

Öte taraftan, incelediğimiz müstakil manzum fetihnameler içerisinde de birçok miktarda tarih manzumesi örneği görülmektedir. Dolayısıyla müstakil manzum fetihname metinleri içerisinde yer alan bu şiirler, fetih konulu tarih manzumelerinin özellikleri hakkında kanaat sahibi olmaya kıfayet edebilecek imkânı sunmaktadır. Örneğin, eserini incelediğimiz şairler arasında yer alan Rumûzî, Yemen fethini konu alan fetihnemesinde hem fetihleri geniş olarak ele almakta hem de elde edilen her

¹²⁸ Bu başlık altında fetih konulu çeşitli şiir türleri ve nazım şekilleri hakkında kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur. Kaside ve tarih manzumeleri ile müstakil manzum fetihnamelerin şekil ve muhteva özellikleri açısından yapılan karşılaştırma ve değerlendirmeler için tezin dördüncü bölümündeki *Manzum Fetihnamelerin Diğer Türlerle İlişkisi* adlı başlığa bakılabilir.

¹²⁹ Bkz. Fatih Sona, *Osmanlı Şairlerinin Divanlarında Fetihler-Zaferler (18. yy.)* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2019); Sadık Yazar, "Mora Fethinin Türk Şiirindeki Yansımaları ve Râzî'nin 'Fetihnâme' Konulu Bir Şiiri," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 23 (İstanbul 2019): 391-460; Kürşat Şamil Şahin. "Fârisî'nin Ravza-i Alî Adlı Eserindeki Tarih Manzumeleri." *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20 (2020): 416-433.

fetihten sonra o fethine dair bir veya birden fazla tarih düşmektedir. Müstakil manzum fetihnameler içerisinde en fazla bu eserde tarih manzumesi olup bu şiirler muhteva olarak, fetihnamede ayrıntılı olarak anlatılan fethin muhtasar birer örneği durumundadır. Şair bu şiirlerini yalnızca kıt'a nazım şekliyle değil zaman zaman farklı nazım şekilleriyle de yazabilmiştir. Diğer taraftan bu tarih şiirlerinden bazısını da Arapça veya Farsça olarak yazmıştır. Örneğin Rumûzî, Sinan Paşa'nın Yemen'deki ilk fetihlerden biri olan Kâhiriyye Kalesi'ni fethine dair 976/1569 tarihini düşen iki tarih şiiri yazmıştır. Bu şiirlerden ilki kaside nazım nazım şekliyle ve *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezniyle, yazılmış olup 25 beyit hacminindedir. İkinci tarih şiiri ise kıt'a nazım şekliyle ve *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezniyle yazılmış olup 8 beyitten oluşmaktadır. Şair ilk şiirinin ilk üç beytinde bu fetih vesilesiyle Allah'a şükretmek icap ettiğini, Allah'ın yardımının ulaşması neticesinde Müslümanların feraha erdiğini, Sultan (II.) Selim'e zaferin nasip olduğunu şöyle belirtir:

Şükr-i Hâk lâzımı'l-edâ oldu
Necm-i devlet çü reh-nümâ oldu
Minnet Allâh'a irişüp 'avni
Müslimîne ferah-fezâ oldu
Ya' nî Sultân Selîm şâh-ı cihân
Ol ki nuşret aña livâ oldu (v. Ü-59b-60a)

Daha sonra şair sultanı ve Sinan Paşa'yı kısaca övdükten sonra ana konuya geçer. Sinan Paşa'nın Sultan'ın emriyle serdar olup Yemen'e ulaştığını, onun gelişinin Yemen'deki fetihlere vesile olduğunu, daha önce Kahiriyye'yi fethine çalışan askerlerin çok cefa çekmiş olduklarını, birçok mert insanların o süreçte ziyan olduklarını, birçok barut, top taşı ve malın bu yolda heba olduğunu, Sinan Paşa'nın getirdiği toplarla dertlere derman olduğunu belirtir ve şiirinin son beytinde tarih düştüğü beytini söyler:

Didi bende Rumûzî târihîn
Feth-i bî-ħadde ibtidâ oldu (v. Ü-60b)

Rumûzî, bahsi geçen ikinci tarih şiirinde Kahiriyye kelimesiyle çeşitli kelime oyunları yaparak bu kalenin nasıl fethedildiğini mücmel şekilde izah eder. Taiz

şehrinin üstünde Kahiriyye adında bir kale olduğunu belirten şair bu kalenin isminin, içerisinde kahrolmuş olanlarla müsemma olduğunu vurgular. Şair, devamla, Sinan Paşa'nın onlara kahrını gösterdiğini, dolayısıyla Kahiriyye'nin bu kahra dayanamadığını belirttikten sonra kalenin fethi için tarih düşer. Rumûzî'nin yazdığı tarih şiirleri çoğunlukla kıt'a nazım şekliyle yazılmış olup bunlar da çoğunlukla iki beyitten bazen de iki ila beş beyit arasındaki beyitlerden oluşur. Örneğin, şair, Bu'dân Dağı'nın ve Hüzzân Kalesi'nin 977/1569 tarihinde fethi için kıt'a nazım şekliyle ve *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün* vezniyle yazdığı iki beyitlik tarih manzumesinin ilk beytinde Zeydilere hakaret edip ikinci beytinde tarih düşürür:

Çü bir yerden alındılar ikisinün de tārîhin

Didüm feth eyledük biz ƣal'a-i Hüzzân u Bu'dân'ı (v. Ü-58b)

İncelemelerimize dâhil ettiğimiz Nihâlî'nin *Fethiyye-i Yemen* adlı fetihnemesindeki tarih manzumelerinden bir tanesini örnekleyecek olursak, şair, Aden'in 976/1568-69 tarihli fethi için kıt'a nazım şekliyle ve *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazdığı 5 beyitlik tarih manzumesinde bu fethi kısaca açıklar. Osmanlı askerlerinin Aden Kalesi'nden önce Aden şehrini ele geçirdiklerini, bu noktada önce Kale'nin Şemsân Burcu'nu ele geçirdiklerini, bu yolla kalenin alınmasının kolaylaştığını belirttikten sonra manzumenin son beytinde bahsi geçen tarihi şöyle düşer:

Şehr-ile hışnuñ didüm tārîhini

Ƣal'a alındı bile şehr-i 'Aden (v. 42b)

Fetih konulu tarih şiirlerine dair örnekler incelediğimiz diğer manzum fetihnamelerde de görülmektedir. Fetihnamelerde örnekleri görülen bu tarih şiirleri kahir ekseriyetle kıt'a nazım biçimiyle yazılmış olan tarih manzumeleri olsa da bunların kaside veya rübai gibi farklı nazım biçimleriyle yazılmış örnekleri de vardır.

¹³⁰ Bu tür şiirler yalnızca fetihnamelerde değil birçok klasik Türk şairinin divanlarında hayli miktarda ve çeşitte bulunmaktadır. Öte taraftan kimi eserlerin sadece bu türden tarih şiirlerini ihtiva ettiği de görülebilmektedir. Örneğin, Sürûî, Seyyid Osman'ın (ö. 1752/1814) *Tevârih-i Manzûme-i Sürûî berây-ı feth-i Mısır* adlı

¹³⁰ Bu konu, çalışmamızın dörüncü bölümünde fetihnamelerin diğer türlerle ilişkisini ele aldığımız başlıkta karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.

tarîh manzumeleri, Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan Osmanlı-Fransa Savaşı'ndan (1798-1802) Osmanlı'nın başarıyla çıkışı, Sultan III. Selîm'in Mısır'ı Fransızlardan geri alması ile ilgili tarih manzumelerini ve beyitleri içerir.¹³¹

Yukarıda verilen örneklerden görüleceği üzere bir veya iki beyitli fetih konulu tarih manzumeleri olabildiği gibi, yüz beyti geçen ve adeta müstakil bir fetihname gibi fetih konusunu aktaran tarih manzumeleri de mevcuttur. Hacmi geniş olan bu manzumeler konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermesi yönüyle bazı müstakil fetihnamelere yaklaşıp niteliktedir. Örneğin, Vak'anüvis Raşid Efendi'nin, Kılıç Ali Paşa'nın 1127 tarihli Mora fethine dair 125 beyitlik tarih manzumesi¹³² mevcuttur. Kimi örnekleri oldukça hacimli olan bu türden şiirlerin varlığı, bu şiirlerin birer müstakil fetihname olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu da akla getirmektedir. Diğer taraftan, fetih konulu bazı tarih manzumeleri ve kasideler tıpkı müstakil fetihnameler gibi yazma eser kütüphanelerinde müstakil şekilde kayıtlı bulunabilmektedir. Örneğin, Mezâkî'nin Kamanîçe fethini anlattığı kasidesi¹³³ ile Avnî'nin *Târîh-i Feth-i Kal'a-ı Bağdâd An-Yed-i Sultân Murâd Hân-ı Râbi' İbn Sultân Ahmed Hân* başlıklı kasidesi¹³⁴ yazma eser kütüphanelerinde müstakil şekilde de kayıtlı bulunan şiirlerdendir.¹³⁵ Sır Katibi Nedîm'in (ö. 1106/1694) *Zafernâme-i Gâzî Sultan Mustafa* Han adlı kasidesi, tahta çıkan II. Mustafa'nın Edirne'den Belgrad'a gidip Tamişvar, Lipva, Şolmuş, Pofca, Logos, vb. kaleleri aldıktan sonra

¹³¹ Mezkur eserin nüshaları için bk.: İstanbul Araştırma Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu, c. 2 (Haz.: Günay Kut, Zehra Toska vd., İstanbul: İst. Araşt. Ens. Yay., Haziran 2014), ŞR 259 ve YZ 73. Aynı şiir İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 269'de de kayıtlıdır (27 varaklık eserin 22b kısmında ilgili kısım sona erer).

Şair hakkında bkz. Atilla Batur. "Sürûri: Dîvânı, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkidli Metni," (Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üni., 2002).

¹³² Bkz. Fatih Günay, "Raşid (vakanüvis), Hayatı, Edebi Kişiliği, Divan'ının Tenkitli Metni ve İncelemesi," (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2001); Şiirin incelemesi için bkz. Yazar, a.g.m., s. 414-415.

¹³³ Bkz. Muhammet Kuzubaş, "17. Yüzyıl şairi Mezâkî'ye Göre Lehistan Savaşı," *Turkish Studies*, c. I, S. II, (2006). s.s. 236-248.

¹³⁴ Bkz. Mehmet Fatih Gökçek, "Avnî'nin Târîh-i Feth-i Kal'a-ı Bağdâd An-Yed-i Sultân Murâd Hân-ı Râbi' İbn Sultân Ahmed Hân İsimli Kasidesi," a.g.m.

¹³⁵ Mezâkî'nin Divanı'nda da yer alan ve yukarıda bahsi geçen 83 beyitlik *Der-Medh-i Sultan Mehmed ve Feth-i Kamanîçe* başlıklı kasidesinin müstakil şekilde kayıtlı bulunan bazı örnekleri şu kütüphanelerin kataloglarında mevcuttur: Süleymaniye Ktp., Fatih, no: 3873; Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine, nr. 892, v. 12a; Millet Ktp. (Ali Emîrî Ef. Manzum, nr. 400; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan, nr. 786, v. 10a ve İÜ Ktp., TY, nr. 2905/1, v. 12a. Avnî'nin bahsi geçen 51 beyitlik kasidesinin müstakil şekilde kayıtlı bulunan örneği ise Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu'nda (nr. 550/7, v. 24b-25a) bulunmaktadır.

İstanbul'a dönüşünü anlatan manzum eseridir. Eser uzunca bir kasideden ibaret olmakla beraber, sefere gidişde, seferden dönüşde yürünen yolları ve konulan yerleri sırasıyla kaydetmekte ve kalelerin birer birer zaptını anlatmaktadır.¹³⁶ Konuya dair vereceğimiz bir diğer örnek ise Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Arif Efendi'nin (ö. 1265/1849) *Fetihnâme-i Garrâ bâ-Tevârih-i Ra'nâ* başlıklı 177 beyitlik tarih şiiridir.¹³⁷ Bu şiir, Mısır'ın III. Selim zamanına denk gelen 1216/1801 tarihinde, Fransızlardan istirdat edilmesini konu almaktadır. Kaside nazım şekliyle yazılmış olan bu tarih şiiri, Hezec bahrinin *Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün* vezniyle yazılmıştır. Şair, şiirinin son iki beytinin ilkinde mahlasını verip her iki mısraında da tam tarih bulunan iki tarih düşüreceğini belirttikten sonra, şiirin son beytinin her iki mısraında 1216 (1801) tarihini düşürür:

Netîce-sâz olup Ârif dü 'azbü'l-ṭa' m-ı mısra' la
Ḥitâmü'l-misk ider inşâd iki târiḥ-i lezzet-zâ
Cihân şîrîn-kâm-ı kand-i vâlâ-yı şafâ olsun
'Adûdan cümle Mısr'ı Şeh Selîm aldı yine ḥaḳkā (v. 6a-b)

Öte taraftan aynı sayfanın devamında, bu şiirin hemen ardından gelen ve aynı olaya tarih düşen iki tarih manzumesi daha vardır. Şair, ilki yedi beyit, ikincisi de iki beyit olan bu tarih manzumelerini “Târîḥ-i Diğer” şeklinde başlıklandırmıştır.¹³⁸

Bahsi geçtiği üzere klasik Türk edebiyatında fetih konulu şiirler yalnızca tarih manzumesi veya kaside nazım şekliyle değil, terkiibent¹³⁹, terciibent, hatta rubai¹⁴⁰ veya gazel nazım şekliyle de yazılabilmektedir. Divanlara bu açıdan bakıldığında, Fuzûlî'nin “Terci-i Bend der-Hakk-ı Ayâs Paşa” başlıklı 15. terciibenti Cezayir'in (Basra Cezayir'i) fethine ve Basra'daki fitnenin kesilmesine dair olduğu görülür.¹⁴¹ Bâkî'nin divanında ise Sultan III. Murad'ın 986/1578 tarihli Şirvan fethine dair 9 beyitlik bir gazel mevcut olup¹⁴² gazelin bazı beyitleri şu şekildedir:

¹³⁶ Levend, a.g.e., s. 176-177. İlgili kaside Millet Kütüphanesi'nde müstakilen mevcuttur (Ali Emîrî Manzum, nr. 1343, vr. 1b-10a; Aynı nüshanın mikrofilmi için bkz. Süleymaniye, nr. 761).

¹³⁷ TSMK, Hazine, nr. 1438, v.1-6.

¹³⁸ TSMK, Hazine, nr. 1438, v. 6

¹³⁹ Bkz. Fütûhî, Enîsü'l-Guzât İncelemesi, *Eserin Tertip ve Şekil Özellikleri*.

¹⁴⁰ Bkz. Rumûzî, *Nâme-i Fütûh-i Yemen İncelemesi, Eserin Tertip ve Şekil Özellikleri*.

¹⁴¹ Füzûlî'nin Türkçe Divanı, a.g.e., s. 63-69.

¹⁴² Bkz. Bâkî Divanı, Haz. Sabahattin Küçük (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bi-ḥamdi'llāh ki yārī kıldı ferr-i baht-ı sulṭānī
Müyesser eyledi Bārī Te'ālā feth-i Şirvānı
İrişdi nev-be-nev nuşret o manşūr oldu her nevbet
Muẓaffer eyledi şāh-ı cihānı faẓl-ı Rabbānī
Şehenşāh-ı felek-mesned şeh ü şeh-zāde ced-ber-ced
Murād ibni Selīm ibni Süleymān Hān-ı ' Osmānī
Du' āsı Bākī-i üftādenüñ ol kim kıyām itsün
Felekler saḳfı turduḳça binā-yı ' ömrün erkānı (b. 1-2-3-8)

Toparlayacak olursak, fetih konulu tarih şiirlerinin bazıları her ne kadar yazma kütüphanelerinde müstakil bir şekilde bulunabilse de veya hacim ve muhteva olarak müstakil fetihnamelere yaklaşıp da aslında bu şiirlerin çoğunluğu aslen bir divanın içerisinde yer almaktadır. Bu noktada, çoğunluğu şairlerin divanlarında yer alan bu tür şiirlerin her birini kendi nazım türü veya şekli içerisinde değerlendirmenin daha isabetli olacağına kanaat ediyoruz. Dolayısıyla bu şiirleri müstakil kitap formundaki fetihnamelerden ayrı tutuyoruz. Müstakil fetihnamelerin dışında yer alan fetih konulu şiirlere bakıldığında, tarih manzumelerinden sonra fetih konusunu en çok işleyen şiir türü olarak kasideler tercih edilmiştir. Bir kalenin veya şehrin fethedilmesi münasebetiyle memduhun kazandığı zaferleri ve fethettiği yerleri işleyen ve fethiyye adı verilen bu kasidelerde memduhun övgüsü tarih manzumelerine nazaran daha ön plandadır. Zira, memdunun övgüsünde onun fetih ve zaferleri önemli bir husus olduğundan bu konu kasidelere de yansımıştır. Öte yandan, bahsi geçtiği üzere, diğer nazım şekilleriyle de fetih konulu şiirler yazılmıştır. Dolayısıyla, fetih konulu olarak, yalnızca fetihnamelerle değil birçok farklı nazım şekilleriyle yazılmış olan şiirler edebiyatımızda fetih edebiyatı olarak bir alan açmış görünmektedir.

1.3.3. Müstakil Bir Tür Olarak Fetihnameler

Osmanlı dönemi tarih yazıcılığı şehname, rużname, menzılname türü resmî tarihler ile gazavatname, fetihname, sefername, Selimname, Süleymanname, zafername türü özel tarihler şeklinde ayrıma tabi tutulmuş olup fetihnameler ikinci katagori içinde

Yay., e-kitap), s. 312 (546. Gazel).

değerlendirilmiştir.¹⁴³ Tarafımızca fetihnamelerin tespitinde yöntem olarak şu altı ana husus dikkate alınmıştır: a) Eserin Osmanlı edebiyatı döneminde yazılmış olması b) Bahsi geçen özel tarihler grubunda yer alması c) Eserin fetih odaklı bir muhtevaya sahip olması ve eserde fetih kavramına sıklıkla vurgular yapılması d) Eserde bahsi geçen seferin fetihle sonuçlanması e) Eserin müellifi tarafından fetihname olarak adlandırılması veya benzer şekilde vasıflandırılması f) Son olarak eserin yazıldığı dönemin fetihnamelerin yazıldığı dönemler içerisinde bulunmasıdır. Bahsi geçen hususiyetleri taşıyan ve listesi verilen mensur fetihnamelerin veya incelediğimiz manzum fetihnamelerin çoğunluğunda müelliflerin eserlerini fetihname olarak adlandırdığı ya da bu noktaya dair işaretlerde bulunduğunu görmekteyiz. Ancak, müelliflerin eserlerini fetihname olarak adlandırmamış veya böyle bir işaret vermemiş olması da o eserlerin fetihname olamayacağı anlamına gelmemektedir. Zira, Bahârî ve Harîmî eserlerine *Kıyâmetnâme*, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* gibi doğrudan türü anımsatmayan artistik (estetik) isimler vermiştir. Öte yandan adında *gaza*, *gazaname* veya *zafer*, *zafername* gibi vasıflandırmalar bulunan bazı eserlerin de fetihnamelere benzer oldukları görülür. Bu eserlerden bazıları, yukarıda bahsi geçen kıstaslar dikkate alınarak fetihnameler listesine eklenmiş, fetihnamelere benzerlikleriyle dikkat çeken ancak bu listeye eklenmeyen eserlerin de künyeleri verilmiştir. Fetihnameleri resmî tarihlerden ve özel tarihler grubundaki gazavatname, Selimname, Süleymanname gibi eserlerden ayırabilmek nisbeten kolay olmaktadır. Ancak kısmi örnekleri XVI. yüzyılda görülen ve özellikle yeni fetihlerin azalıp savunma savaşlarının arttığı, ya da kaybedilen yerlerin istirdadının yapıldığı XVII. yüzyıl ve sonrasında yazımı artan zafernamelerden fetihnamelerin ayrımı noktasında güçlükler vardır. Zafernamelerin çoğunluğu savunma savaşlarını konu alsada kaybedilen yerlerin istirdadını konu alan, dolayısıyla fetih konusunu ele alan zafernameler de vardır ve bu eserler birçok yönüyle fetihnamelerle benzer özellikler taşır. Bu noktada, tarafımızca müellifin eserini hangi yüzyılda yazmış olduğu ve zafername olarak tanımlamış olup olmadığı noktaları nazar-ı dikkate alınmıştır.

Müstakil kitap formundaki fetihname yazımı, Osmanlı Devleti'nin fetihlerinin çoğaldığı Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayıp II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde artmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise bu tür eserler

¹⁴³ Afyoncu, a.g.m., s. 110-120.

sayıca çoğaldığı gibi edebî nitelikleri yönüyle de dikkat çekici hale gelmişlerdir. Bu şekilde bir gelişime sahip olan fetihname yazımı, III. Ahmed ile I. Mahmud dönemlerine kadar devam etmiştir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde fetihlerin azalıp kaybedilen yerlerin geri alınması gibi mücadelelerin başladığı XVII. yüzyıl ve sonrasında fetihname yazma geleneği, yerini, çoğunlukla savunma savaşlarında kazanılan çeşitli zaferleri konu olan zafernamelere bırakmıştır. Dolayısıyla müstakil kitap formundaki fetihname yazma geleneği kaba hatlarla bakıldığında XV. yüzyılda başlamış, XVI. yüzyılda artış göstermiş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir.

Mevcut bilgilere göre Osmanlı döneminde yazılmış olan ilk fetihname örneği Kıvâmî'nin *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* adlı Fatih Sultan Mehmed'in fetihlerini konu alan manzum-mensur yapıdaki eser olup 893/1487-88 tarihinde yazılmıştır. Son fetihname örneği ise Antakyalı Münîf'in yine manzum-mensur bir yapıda kaleme aldığı ve literatürde *Zafernmâme-i Münîf* veya *Fetihnâme-i Belgrad* olarak adlandırılan eserdir. I. Mahmud döneminde yazılan bu eser Osmanlı-Avusturya savaşlarının ardından Belgrad Kalesi'nin fethini konu alır. Eserin yazma metni üzerinde *Zafernmâme-i Münîf Efendi* (26a) ifadesi olsa da, şairin eserini özellikle zafername olarak adlandırdığına dair ifadeye rastlanmamıştır. Münîf'in metnine eklediği tarih manzumesiyle Belgrad'ın fethine tarih düşürmesi de eserin fetihname kategorisinde değerlendirmemize katkı sağlamaktadır. Bu sınırlar dâhilinde tespit ettiğimiz fetihnamelerin manzum şekilde olanlarının ise XVI. yüzyılda yazıldığı görülmektedir. XVII. yüzyılda yazılıp fetih odaklı bir muhtevaya konuya sahip olan ve incelediğimiz fetihnamelerle benzerlik arz eden, ancak gazaname veya zafername olarak adlandırılmış olan bazı eserler ise incelemeye dâhil edilmemiştir.

Osmanlı sahasında yazılan fetihnameler ekseriyetle Türkçe yazılmış olmakla birlikte Arapça veya Farsça yazılmış eserler de vardır. Tabib Ramazan'ın *Er-Risâle El-Fethiyye Es-Süleymâniyye* ile *Er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye* adlı eserleri ve Abdurrahim el-Abbâsî'nin *Minehu Rabbi'l-Beriyye fî Feth-i Rodosî'l-Ebiyye* (Gururlu Rodos'un Fethinde Mahlûkatın Rabbi'nin İhsanları) adlı eseri Arapça yazılmıştır. Mensur şekilde yazılmış olan bu eserler Kanuni dönemindeki fetihleri konu alırlar. Seyyid Mehmed Münşî'nin II. Bayezid dönemindeki Mora Fethi'nden bahseden manzum-mensur yapıdaki kısa eseri ile Arifi Fethullah

Çelebi'nin *Fütuhât-ı Cemîle* adlı Kanuni dönemindeki bazı fetihleri konu alan manzum eseri ise Farsça yazılmıştır. Diğer taraftan, fetihname listelerinin verildiği kısımlarda açıklandığı üzere bazı fetihnameler Arapça veya Farsça çeşitli şiirlerle süslü olabilmektedir. Genel olarak fetihname yazma geleneği Kanuni döneminde oldukça arttığı gibi farklı dillerde fetihname yazma temayülünün de yine bu dönemde arttığı görülmektedir.

Mensur fetihnameler arasında listelenen Kivâmî'nin *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, Seyyid Mehmed Münşî'nin *Mora Fethi*, Silahşör'ün *Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab*, Sâyî'nin *Fetihnâme-i Belgrad*, Bâkî'nin *Sigetvarname*, Seyfî Çelebi'nin *Sefer-i Sigetvar*, Şerîfî'nin *Fetihnâme-i Kıbrıs*, müellifi belli olmayan *Fetihnâme-i Akl-ı Vâdî-i Serhengi*, Nâmî Hasan Ağa'nın *Fetihnâme-i Nâmî der-Hakk-ı Gürcistan*, Yusuf Nâbî'nin *Fetihnâme-i Kamaniçe*, Antakyalı Münif Mustafâ'nın *Zafernâme-i Münif (Fetihnâme-i Belgrâd)* ve Edirneli İsmail Paşazâde Mehmed Fâris Paşa'nın *Ravza-i Ali* adlı eserleri manzum kısımları da hayli fazla olan fetihnamelerdir. Özellikle Kivâmî'nin eserinde mensur kısımlarda aktarılan bilgiler manzum olarak da aktarılmış olup bu yönüyle diğer fetihnamelerden ayrı bir yere sahiptir.

Müstakil kitap formundaki fetihnameler belirlenip listelenirken bazı eserler bu listeye dâhil edilmemiştir. Zira, literatüre fetihname olarak yansımış olan ancak fetih odaklı bir muhtevaya sahip olmayan, dolayısıyla, çalışmamızda sınırlarını belirlemeye çalıştığımız fetihname grubuna dâhil edilmemiş olan, ya da gazavatname, Selimname gibi özel tarihler grubundan olup başka bir türün bir parçası olduğu halde müstakil bir fetihname gibi adlandırılmış eserler mevcuttur. Bu durumun tersi olarak, mensur fetihnameler listesine eklediğimiz bazı eserlerin adında gazavatname veya zafername şeklindeki vasıflandırmalar da görülecektir. Bu eserler, muhtevalarının fetih odaklı olması ve yazıldıkları dönemler dikkate alınarak fetihnameler dâhilinde kabul edilmiştir. Öte yandan, muhtevası fetih olan ancak müellifi tarafından zafername olarak tanımlanmış olan veya literatürde zafername olarak kabul edilmiş olan bazı eserler de vardır. Bu durumdaki bazı manzum zafernameler manzum fetihname incelemelerine dâhil edilmemiştir. Bu bağlamda, literatüre fetihname olarak yansımış olan bazı eserlerin neden fetihnameler arasında değerlendirilmediği veya literatüre farklı bir tür gibi yansımış olan bazı eserlerin neden fetihnameler arasında değerlendirildiği noktasındaki örnekler ve değerlendirmeler ilerleyen paragraflarda

verilecektir.

Bazı yazma eser kütüphanelerindeki kataloglarda fetihname olarak kaydedilen veya belirli bir fethi konu aldığı için literatürde fetihnameler sınıfında değerlendirilen bazı eserler müstakil fetihname olmayıp farklı eserlerin birer parçası olabilmektedir. Örneğin Erhan Afyoncu, *Fetihnâme-i Rodos*, *Fetihnâme-i Karaboğdân* ve *Mohaçnâme* gibi isimlerle ayrı kitaplanmış gibi rastlanılan bazı nüshaların Celâlzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-Memâlik* ve *Derecâtül-Mesâlik* adlı mensur eserinin bölümleri olduğunu ifade eder. Buna benzer şekilde, *Târîh-i Budin* (*Tarih-i Feth-i Budin*), *Mohaçnâme*, *Rodos Kal'ası Fetihnâmesi* isimleriyle rastlanan bazı kitapların da Celâlzâde Mustafa'nın kardeşi Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin *Târîh-i Sultân Süleymân* adlı mensur eserinin çeşitli bölümleri olduğunu belirtir.¹⁴⁴ Hasan Aksoy, ilgili makalesinde bu bilgilere ek olarak Celâlzâde Sâlih Çelebi'ye atfedilen *Belgrad Fetihnâmesi* adlı eserin de müellifin *Târîh-i Sultan Süleymân* adlı mensur eserinin bir parçası olduğunu ifade eder. Diğer taraftan, Aksoy, yazma kütüphanelerinde *Mohaçnâme* olarak müstakil bir eser gibi karşılaşılan bazı örneklerin de Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Al-i Osman* adlı mensur eserinin bir bölümü olduğunu aktarır.¹⁴⁵ H. Gazi Yurdaydın, Matrakçı Nasuh'la ilgili çalışmasında, *Fetihnâme-i Karaboğdan* adlı Matrakçı Nasuh'a atfedilen¹⁴⁶ eserin, müellifin *Süleymannâme*'sinin bir parçası olduğunu belirtir. Diğer taraftan Yurdaydın, Levend'in Sinan Çavuş'a atfettiği¹⁴⁷ *Tarih-i Feth-i Şikloş ve Üstürgon ve Üstunibelgrad* adlı eserin de Matrakçı'ya ait olduğu kanaatindedir.¹⁴⁸ Yine Levend ve Aksoy'un müellifi belirsiz olarak aktardığı¹⁴⁹ *Tarih-i Feth-i Şikloş* adlı eser de mevcut olup bu eserin de Matrakçı'ya ait olup olmadığı noktasında araştırmaya ihtiyaç vardır. A. Sırrı Levend, bazı kütüphanelerde müstakil eser gibi saklanan ve Seyyid Murâdî'ye atfedilen manzum *Fetihnâme-i Hayreddin Paşa* (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1292) ile manzum *Feth-i Kal'a-i Nova* (İÜ Ktp., TY, nr. 2475) adlı eserlerin aynı şairin *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı manzum-mensur eserinin

¹⁴⁴ Afyoncu, a.g.m., s. 127-128.

¹⁴⁵ Aksoy, a.g.m., s. 12

¹⁴⁶ Levend, Matrakçı'ya atfetmektedir. Bkz. a.g.e., s. 50.

¹⁴⁷ Levend, a.g.e., s. 54.

¹⁴⁸ H. Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara: Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., 1963, s. 14-38; H. G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasûh," *TDV DİA*, c. 28 (Ankara: TDV Yay., 2003), s. 145; Levend, a.g.e., s. 54-55; Aksoy, a.g.m., 12.

¹⁴⁹ Levend, a.g.e., s. 55; Aksoy, a.g.m., s. 12.

parçaları olduğunu ve bu iki ayrı isimdeki eserlerin çoğunluğunun aynı olduğu, yalnızca başlarının ve sonlarının değişik olduğunu belirtir.¹⁵⁰ A. Sefa Özkaya, anonim bir *Tevârih-i Âl-i Osman* içinde yer alan ve İstanbul'un fethini konu alan *Kostantiniyye Fetihnamesi* adlı beş varaklık fetihnâmenin, yüksek ihtimalle bir fetihanmeden veya bir kronikten bu esere eklenen ek bir metin olduğunu aktarır.¹⁵¹ Dolayısıyla belirli parçaları fetihname olarak adlandırılmış olan bu eserler tarafımızca fetihnameler listesine eklenmemiştir. Bunun bir istisnası olarak, Hayreddin Paşa'nın (ö. 953/1546) Cezayir'i fethini konu alan Sâfi Mustafa Efendi'nin *Cihadnâme* adlı eseri fetihnameler listesine eklenmiştir. Eser Seyyid Murâdî'nin *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı mensur eserinin tercümesi mahiyetindedir.¹⁵² Eser hakkında çalışması bulunan Filiz Duman, aynı konuda araştırmaları bulunan Gallotta'ya atıfta bulunularak eserin bir yönüyle tercüme eser olsa da müellifin kendi eklemeleri sebebiyle tam olarak tercüme bir metin sayılamayacağını belirtir. Öte taraftan, F. Duman, Seyyid Murâdî'nin *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı eseri ile bu eserin temelde aynı olduklarını da ifade etmektedir.¹⁵³ Eser her ne kadar Seyyid Murâdî'nin eserinden tercüme şeklinde olsa da müellifin sebep-i telif başlığında eserini fetihname olarak vasıflandırması (4a), eserini *Terceme-i Feth-i Cezâyiristân* (5b) şeklinde vasıflandırması¹⁵⁴, ayrıca eserinin muhtevasına bakıldığında bazı mağlubiyetler veya farklı olaylara da değinmekle beraber eserin fetih odaklı bir yönünün bulunması sebebiyle bu eser tarafımızca fetihnameler listesine eklenmiştir.¹⁵⁵

Listeye almadığımız bazı eserler ise her ne kadar bazı fetihleri konu alsın da, muhteva olarak daha geniş bir içeriğe sahip olduğundan, fetihname çerçevesinin dışına çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tür eserler gazavatname, Selimname veya tarihî bir eser şeklinde değerlendirilebilir. Örneğin, Şîrî mahlaslı Ali tarafından yazılan *Tarih-i*

¹⁵⁰ Levend, a.g.e., s. 167; Ayrıca bkz. Aldo Gallotta, "Gazavât-ı Hayreddin Paşa," *TDV DİA*, c. 13 (İstanbul: TDV Yay., 1996), s. 437.

¹⁵¹ Ahmet Sefa Özkaya, "İstanbul'un Fethi ve İmam-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin Târih-i Feth-i Kostantiniyye'si," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., 2018), 45-46.

¹⁵² Selami Turan ve Filiz Duman, "III. Murad'a Sunulan Cihad-Nâme'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 44 (Ağustos 2018), s. 140-141-149

¹⁵³ Filiz Duman, "Klasik Türk Edebiyatında Fetihnâme Geleneği ve Safi Mustafa Efendi'nin Cihadnâme'si: İnceleme-Metin," (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üni., 2019), s. 21-29.

¹⁵⁴ Selami Turan ve Filiz Duman, a.g.m., s. 140-141-149

¹⁵⁵ Bkz. Duman, a.g.t.

Feth-i Mısır (Şâhânenâme) isimli manzum eserde Yavuz'un taht mücadelesinden başlanıp Kanunî'nin cülûsuna kadar geçen hadiseler anlatılmaktadır. Bu eser de daha çok fetih konusunu işlese de birçok farklı konu da ele alındığından Afyoncu eseri Selimname olarak tanımlamıştır.¹⁵⁶ Eser hakkında çalışmaları bulunan Orhan Yavuz ve Alaattin Aköz de eserin içerik itibariyle klasik bir Selimname olduğunu belirtir.¹⁵⁷ Dolayısıyla bu eser de fetihnameler listesine alınmamıştır. Gelibolulu Ali'nin *Mirkâdu'l-cihâd* adlı eseri İbn Alâ'nın Türkçe olarak kaleme aldığı *Danişmendnâme*'nin yani bir gazavatnamenin ilaveli suretidir.¹⁵⁸ Feridun Ahmed Bey'in *Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbâr der-Sefer-i Sigetvar* adlı mensur eseri ise yalnızca bu sefer ve fetihten değil Kanunî'nin ölümünden sonra tahta geçen II. Selim'in saltanatının ilk yılındaki olaylardan bahseder.¹⁵⁹ Dolayısıyla bu iki eser fetihnameler listesine alınmamıştır. Karaçelebizâde Abdülaziz (ö. 1068/1657)'in *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat)* adlı mensur eseri IV. Murad'ın (ö. 1050/1640) Revan, Tebriz ve Bağdat seferleri ve bu seferler devam ederken İstanbul'da geçen olaylar hakkında, 1052/1642'de yazdığı eserdir.¹⁶⁰ Konusu fetih olan ve zafername adıyla literatüre yansıyan eserleri mensur fetihnamelere dair listemizde verdiğimiz halde bu eseri listeye dâhil etmedik. Zira, müellifin eserini zafername olarak tanımlamasından başka, eserde fetihlerden hariç konular da ele alınmaktadır. Eserin sekiz bölümünden üçü seferlerden bahsetmekte, diğer bölümler sefer haricî hadiseleri konu almaktadır.¹⁶¹ Eser, bizim fetihnameler için belirlediğimiz kıstasların dışına çıkan bir yapıda olduğundan listeye alınmamıştır. Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin *Şecâ'atnâme* adlı manzum eseri Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578-1585 yılları arasında Çıldır, Tiflis, Tebriz'de Safevîlere ve Ruslara karşı mücadelelerini ve zaferlerini, ayrıca hükümetin emirlerini dinlemeyen Kırım Hanı Mehmed Giray'a

¹⁵⁶ Afyoncu, a.g.m., s. 123.

¹⁵⁷ Orhan Yavuz ve Alaattin Aköz, *Tarih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâme'si)*, (Konya, Palet Yay., 2019), s. 6.

¹⁵⁸ Bkz. Ahmet Yaşa Ocak, "Dânişmendnâme," *TDV DİA*, c. 8 (İstanbul: TDV Yay., 1993) 478-480.

¹⁵⁹ Abdulkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey," *TDV DİA*, c. 12 (İstanbul: TDV Yay., 1995), s. 397.

¹⁶⁰ Levend, a.g.e., s. 108-109.

¹⁶¹ Eserin muhtevası için bkz. Nermin Yıldırım, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Zafernâme Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdat) Tahlil ve Metin," Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni., 2005, s. XVIII-XIX.

karşı kazandığı zaferlerini konu alan manzum bir eserdir.¹⁶² Eser hakkında çalışmaları bulunan Süleyman Eroğlu eseri gazavatname olarak değerlendirmektedir.¹⁶³ Nitekim eserin muhtevasında yalnızca fetihler değil yenilgiler veya eldeki kalelerin kaybedilmesi gibi olaylar da mevcuttur.¹⁶⁴ Dolayısıyla eser yenme veya yenilme olarak bir kahramanın bütün savaşlarını konu aldığından gazavatname sınıfında değerlendirilmeye uygundur. Dolayısıyla bu eser fetihnameler listesine alınmamıştır. Şehnameci Tâlikîzâde Mehmed Subhî Çelebi'nin (ö. 1599) bazı eserlerini, fetih odaklı muhtevaya sahip olmaları sebebiyle fetihnameler listesine eklediğimiz halde *Şehnâme-i Hümayûn (Yanık Seferi Şehnâmesi)* adlı eseri bu listeye eklenmemiştir. Zira, müellifin eserini şehname olarak tanıtmaması, eserini şehnameci sıfatıyla resmî tarih olarak yazması gibi hususlar dışında bu eser fetihler haricindeki konuları da ele almaktadır. Eser, III. Murad'ın son yıllarıyla III. Mehmed'in ilk yıllarında (1593–1595) Sinan Paşa önderliğindeki ordunun Belgrad'a hareketinden başlayarak, yapılan savaşları, Yanık ve Sen Marten kalelerinin alınmasını, Kırım Hanı Gazi Giray'ın orduya katılmasını ve bunu takip eden olayları tasvir eden mensur eserdir.¹⁶⁵ İmamzâde Mehmed Esad (ö. 1276/1854) tarafından II. Mahmud'un emriyle 1839 civarında yazılan ve 1285/1868 tarihinde matbu nüshası da basılan *Feth-i Kostantiniyye* adlı mensur eser, fetihnameler listesine alınmamıştır. Zira eser bir tarih metni hüviyeti taşımaktadır. Eserde Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacüt-Tevârih'i*, Katip Çelebi'nin *Fezleke-i Tevârih'i* gibi çok sayıda tarih kaynağı kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca eser devletin zafer ve fetihler kazandığı ve buna paralel olarak fetihnamelerin yazıldığı yüzyıllarda değil de modern dönem diyebileceğimiz bir tarihte yazılmıştır. Öte yandan, eserin İstanbul'un fethinden önceki ve sonraki konuları ihtiva etmesi de tezimizde fetihnamelere dair belirlediğimiz muhteva sınırlarının dışına çıkmaktadır. Müellif eserine Hz. Muhammed'in (a.s.) İstanbul'un fethi hakkındaki hadisinin açıklamalarıyla başlar.

¹⁶² Âsafî Dal Mehmed Çelebi: *Şecâ'atname-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*. haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çankaya Basım Yay., 2006), s. XVIII.

¹⁶³ Süleyman Eroğlu, "Âsafî'nin Şecâ'atnâme Mesnevisi," *Turkish Studies*, c. 4, S. 7 (Sonbahar 2009), s. 262.

¹⁶⁴ Bkz. Eroğlu, "Âsafî'nin Şecâ'atnâme Mesnevisi," a.g.m., s. 266-276.

¹⁶⁵ Levend, a.g.e., s. 95-96; Eserin nüshası: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Ktp., nr. 1965, v. 123 (Mikr.: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. nr. 1702; nr. 2376). Eser hakkında yapılan çalışmalar: Eser Christine Woodhead tarafından doktora tezine konu edilerek yayınlanmıştır: *Tâlikîzâde's Şehnâme-i Hümayûn. A History of the Ottoman campaign into Hungary 1593-94*, Islamkundliche Untersuchungen Band 82, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.

Daha sonra, Emevîlerle Abbasîler tarafından İstanbul'a karşı yapılan fetih teşebbüsleri, İstanbul'un coğrafi durumu ve fetihten önce bu bölgede Müslümanlarca inşa edilen bazı camilerden bahseder. Fatih Sultan Mehmed tarafından şehrin fethedilmesini de anlatan müellif ayrıca İstanbul'da kabri bulunan sahabîlerin adlarıyla İstanbul'a nasıl geldikleri gibi konulardan bahseder.¹⁶⁶ Ahmed Muhtar Paşa'nın 1901 tarihinde yazdığı *Feth-i Celîl-i Kostantiniyye* adlı eseri de Mehmed Esad Efendi'nin eserine benzer özelliklere sahiptir. Eser hem modern dönemde yazılmış bir tarih metni hüviyeti taşır hem de muhteva olarak fetih hadisesinden farklı başlıkları da ele alır.¹⁶⁷ Dolayısıyla bu eser de fetihnameler listesine dâhil edilmemiştir.

Listemize dâhil etmediğimiz bazı eserler ise gazavatname, fetihname veya zafername gibi özel tarihlerin dışına çıkan, daha başka bir tür içerisinde değerlendirilmesi gereken eserlerdir. Vahîd Mahtûmî'nin manzum ve mensur olarak kaleme aldığı, 1127/1715 tarihli Mora'nın Venediklilerden geri alınışını konu alan ve Sevim Üngün'ün çalışmasında *Mora Fetihnâmesi* olarak tanıttığı mensur eser, Şehit Ali Paşa'nın Gördös, Anaboli, Modon, Koron, Anavarin kalelerini zabtını anlatırken ayrıca III. Ahmed'in yanında bulunduğu Serez ve Kavala'ya kadar yaptığı seyahati de günü gününe kaydetmiştir. Diğer taraftan Üngün'e göre müellif bu seferdeki menzilleri ise *Risâle-i Beyân-ı Menâzîl-i Despot* isimli risale şeklindeki eserinde anlatır.¹⁶⁸ Sadık Yazar, konu hakkındaki çalışmasında müellifin bahsi geçen ilk eserinin Üngün'ün belirttiği şekliyle *fetihname* olarak veya Göger-Aladağ'ın belirttiği şekilde *ruzname* ya da *ruzmerre*¹⁶⁹ olarak değil de menzilname türünde değerlendirilmesinin daha uygun olacağını, bahsi geçen ve ayrı bir eser olarak değerlendirilen ikinci eserin ise aynı eserin bir başka nüshası olduğu

¹⁶⁶ A. Sefa Özkaya, a.g.t., s. 46-80. Eser hakkındaki çalışmalar için bkz. A. Sefa Özkaya, a.g.t.; İsmail Özçelik. İmamzâde Es'ad Efendi'nin Risale-i Feth-i Kostantîniyye Adlı Eserinin Yeni Harflerle Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi. Proje. Kırıkkale Üni. 2017.

¹⁶⁷ A. Sefa Özkaya, a.g.t., s. 44-45.

¹⁶⁸ Sevim Üngün (İlgürel), "Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-Nâmesi," *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1965, sy. 20, s. 101-116; İstanbul, 1966, sy. 21, s. 103-106; Ayrıca bkz. Ali Canip Yöntem, "XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Vahîd Mahtûmî'ye Dair Bazı Mülâhazalar," *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1952, s. 445-450.

¹⁶⁹ Veysel Göger, Hüseyin Sarıkaya, "Mora'nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in Vâkı'ât-ı Gazavât'ı," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 20 (2009), s. 5.

kanaatindedir.¹⁷⁰ Bu noktadan hareketle eser çalışmamızdaki fetihnameler kategorisine eklenmemiştir. Konuyla ilişkili bir diğer eser ise Hüseyin Behcetî'nin *Mi'râcü'z-zafer* adlı eseridir. Abdülkadir Özcan, muhtevasıyla fetihnamelere de benzeyen bu zafernamenin¹⁷¹ bir yönüyle ruzaamelere de benzediğini ifade etmektedir. Özcan'a göre eser kırk dört gün süren seferin adeta bir günlüğü şeklinde olup monografik ruzaame geleneğinin XVII. yüzyıldan bir örneği şeklindedir.¹⁷² Eser, fetihnameler listesine eklenmemiştir. Koca Ragıp Paşa'nın (ö. 1176/1763) *Fethiyye-i Belgrâd* adlı eseri yalnızca 1739 tarihli Belgrad fethini değil, fetihden sonraki sulh görüşmeleri gibi başka konuları da içerdiğinden¹⁷³ fetihnameler içerisinde değerlendirilmemiştir. Ayrıca Hüsnü Abdulkadir Özel'in bu eseri mektup olarak tanımladığı belirtilir.¹⁷⁴

İnceleyeceğimiz manzum fetihnameleri seçerken fetih konusunu işlediği halde fetihnamelere dâhil etmediğimiz zafernameler vardır. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Hüseyin Behcetî'nin *Mi'râcü'z-zafer* adlı zafernamesi bu eserlerden biridir. Literatürde zafernameler arasında gösterilen bu eserler Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girdiği, dolayısıyla savunma savaşlarının ve kaybedilen yerlerin tekraren alınmasını konu alan eserler olup daha ziyade XVII. yüzyıl ve sonrasında yazılmıştır. Öte taraftan, Rahîmîzâde İbrahim Çavuş'un *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han* adlı eseri ile Niyâzî'nin *Zafernâme-i Ali Paşa* adlı eseri mensur fetihnamelere dâhil edilmiştir. Zira, XVI. yüzyılda yazılan bu eserlerin muhtevalarının fetih odaklı

¹⁷⁰ Yazar, a.g.m., s. 399-401.

¹⁷¹ Müellif, IV. Mehmet'in 1058/1648'de tahta geçmesinden başlayarak, Köprülü Mehmet Paşa'nın Boğazhisar ve Yanva'yı fethi ile oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar, Yenikale, Kandiye ve Kamanîçe fetihlerini muhtasar olarak kaydettikten sonra, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1089/1678'de Çehrin Kalesi'ni fethederek Edirne'ye dönüşünü ayrıntılı şekilde konu alır (Abdülkadir Özcan, "Mi'râcü'z-zafer," *TDV DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), s. 140-141; Levend, a.g.e., s. 128). Eser hakkında yapılan çalışmalar: Ahmet Ölmez, "Behcetî Hüseyin Efendi ve Zafernâme Adlı Eseri Hakkında Bir Tespit," *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, S. 1 (Sivas, 2001): 181-199; Dursun Ali Tökel, "Şairin Tarihe Düştüğü Not: Şair Gözüyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Çehrin Seferi," *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu* (Ankara, 2001): 371-382; Filiz Duman, "Bir Gazavatnâme türü olarak Hüseyin Behcetî'nin Mi'râcü'z-zafer adlı Zafernâmesi (h.1088/m.1678) (1-101. varaklar arası)," (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üni., 2010).

¹⁷² Özcan, "Mi'râcü'z-zafer," a.g.m., s. 140-141; Levend, a.g.e., s. 128.

¹⁷³ Fatma Çiğdem Uzun, "Fethiyye-i Belgrad (Belgrad Hakkında Râgıp Paşa'ya Ait Bir Risâle-1739)," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni., 2000), s. 25.

¹⁷⁴ a.g.k. (İst. Araşt. Ens. Yazm. Eser. Ktg), c. 2, s. 1032.

olmasının yanında, yazıldıkları dönemlerin de fetihnamelerin yoğun yazıldığı, yani Osmanlı edebiyatı sahasındaki zafername yazımının henüz aşıkâr olmadığı döneme rastlaması dikkate alınmıştır.

Öte yandan, adında gazavatname veya gazavât gibi adlandırmalar bulunan eserler çoğunlukla yenme-yenilme olarak çeşitli savaşları konu alan eserlerdir. Ancak, Hüseyin bin Mehmed'in *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa* adlı eseri, Larendeli Vucûdî Mehmed b. Adûlaziz'in *Risâle-i Gazâ (Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa ve Mustafa Paşa)* adlı eseri ve Sıdkî Paşa'nın *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbî* adlı eseri tarafımızca fetihnameler listesine alınmıştır. Zira, XVI. ve XVII. yüzyıllarda gerçekleşen sefer ve fetihleri konu alan bu eserler, isimlendirilmeleri bu şekilde olmasına rağmen fetih konusunu odağına alan eserlerdir.

Yukarıda verilen örnekler mensur fetihnameler üzerinden aktarılan değerlendirmeleri içermektedir. Manzum fetihnamelere benzerlik arz eden ancak inceleme listemize almadığımız bazı eserler de mevcuttur. Bu eserleri niçin fetihnameler kategorisinde değerlendirmeyerek incelemelerimize dâhil etmediğimize dair gerekçelerimiz şöyledir:

Aşık Çelebi'nin *Sigetvarnâme* adlı Kanuni'nin vefatından önceki son sefer ve fethini konu almakta olup eseri meydana gelmediğinden¹⁷⁵ incelemeye dâhil edilmemiştir.

Ömer Derya Bey'in Estergon Fetihnâmesi¹⁷⁶ adıyla yayınlanan eserin de aslında bir fetihname değil gazavatname olduğu anlaşılabacaktır. Zira eserde Estergon'un fethi değil savunulması konu alınır. Hatta eserin sonunda savunulan bu kale elden çıkmıştır. Dolayısıyla müellifin eserini 1630 tarihinde kaleme almasından hareketle burada bahsi geçen savunma savaşı ve kalenin elde çıkma hikâyesi 1595 tarihli, III. Murad (1574–1595)'in tahttaki son yılına rastlayan, Macaristan ile yapılan savaş konu almış olmalıdır. Öte yandan, şairi eserini fetihname olarak da tanımlamamıştır. Eserin manzum kısmı tamamlandıktan sonra mensur olarak kaydedilen birtakım notlarda bazı kalelerin fethinden bahsedilmekteyse de bu kısımdaki bilgiler eserin ana kısmının haricinde tutulmuş notlara benzerdir. Hatta, daha sonradan bir

¹⁷⁵ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Haz.: Filiz Kılıç (Ankara: Kültür Bak. Yay., 2018, e-kitap), s. 9.

¹⁷⁶ Semanur Bayraktar, "Ömer Derya Bey'in Estergon Fetihnâmesi," (Yüksek Lisans Tezi, (Samsun On Dokuz Mayıs Üni., 2019).

başkası tarafından not alınmış olması da mümkündür. Zira bu notlar şairin eserini tamamladığını belirtip dua istediğine dair ifadelerinden sonra gelir.

III. Mehmed döneminde (1595-1603) kaleme alınan Şehnameci Tâlikîzâde Mehmed Subhî Çelebi'nin (ö. 1599) *Şehnâme (Eğri Seferi)* adlı eseri 1596 tarihli Eğri Kalesi'nin fethini tasvir eden manzum bir şehnamedir. Eser hakkında çalışması bulunan Vahid Çabuk, müellifin şehnamelerinden biri olan bu eserin iki ana bölümden meydana geldiğini, ilk bölümün Eğri Kalesi'nin fethini (1-30b), ikinci bölümün ise fetihten sonra gerçekleşen Haçova (Tabur) Meydan Savaşı'nı konu aldığını (30b-74a) belirtir.¹⁷⁷ Dolayısıyla eser, muhtevası itibarıyla çalışmamızda belirlediğimiz fetihle sonlanan eserler kriterinin kısmen dışına çıkmaktadır. Öte taraftan, müellif, eserini Sultan'ın resmî şehnamecisi sıfatıyla yazmış ve eserini *Şehnâme* olarak adlandırmıştır. Buradan hareketle eser, çalışmamızda resmî tarihler gurubunda değerlendirdiğimiz eserler grubunda yer aldığından inceleme konumuz olan fetihnameler listesine alınmamıştır.

Şair Abdî'nin (Sarhoş Abdî, ö. 1014/1605) *Yanikkale Zafernâmesi* (Yanık Kal'a Fetihnâmesi)¹⁷⁸, Edirneli Güftî'nin (ö. 1088/1677) *Zafernâme* ve Vuslatî Ali Bey (ö. 1100/1688)'in *Gazânâme-i Çehrin* adlı eserleri ise zafername literatüratüründe değerlendirildiğinden¹⁷⁹ incelemeye dâhil edilmemiştir.

III. Murad Zamanı (1574–1595)'ndaki fethi konu alan *Yanikkale Zafernâmesi* (Yanık Kal'a Fetihnâmesi) adlı eser, aynı zamanda bir divan şairi olan ve Divan-ı Hümayun kâtipliği yapan şair Abdî tarafından kaleme alınmış 317 beyitlik bir mesnevidir. Sadrazam Sinan Paşa'nın maiyetinde 1002/1593-94 tarihli Avusturya seferine katılmış olan şair Tata ve Senmarten kalelerinin fethini kısaca, Yanık Kale'nin fethini ise ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Metnin çeşitli yerlerinde eserden *zafername* olarak bahsedilmiş olmakla birlikte bu kullanımlarda zafernamenin eserin ismi olarak

¹⁷⁷ Vahid Çabuk, “Tâlikî-zâde Mehmed Subhî Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi,” (Doktora Tezi, İÜ, 1986), s. 41.

¹⁷⁸ Müellif eserini *Zafernâme* olarak tanıtır (bkz. Gürbüz, a.g.m., s. 635).

¹⁷⁹ Bkz. Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yay., 2010), s. 344-345. Vuslatî Ali Bey, eserini hem gazânâme hem de zafername olarak tanımlamıştır (Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-Nâme-i Çehrin*, haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak [Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. 2003], s. 241).

Not: Gamze Beşenk'in FSM Vakıf Üniversitesi'nde hazırlamakta olduğu doktora tez çalışması Zafernameler hakkındaki bilgilerimizi genişletmiş olacaktır.

mı yoksa eserin türünü karşılamak üzere mi kullanıldığı anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte eserin adı çeşitli kaynaklarda *Yanikkale Zafernâmesi*, *Zafernâme-i Kal'a-i İstevâr*, *Zafernâme-i Kal'a-i Üstivâr* ve *Yanık Kal'a Fetihnâmesi* olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁰ Yanık Kale ilk defa Kanuni zamanında birinci Viyana kuşatması sırasında 936/1599 da, ikinci defa da III. Murad zamanında 1003/1594-95 da alınmış; III. Mehmed zamanında 1006/1597-98'de düşmanın eline geçmiştir.¹⁸¹ IV. Mehmed zamanı (1648- 1687) fethini konu alan *Zafernâme* adlı eser, *Tezkire-i Şuara* adlı eserin sahibi Edirneli Güftî Ali'nin, 1070/1660 yılında Köse Ali Paşa tarafından Varad'ın fethine dair yazdığı mesnevidir.¹⁸² Eser, 646 beyit içerir. IV. Mehmed Zamanı (1648- 1687) fethini konu alan *Gazânâme-i Çehrin* adlı 3102 beyitlik eser ise Semendire Alaybeyi Öziçeli Vuslatî Ali Bey'in, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1678 tarihli Çehrin Kalesi'nin fethiyle sonuçlanan seferini konu almaktadır. Eser 1089/1678 de tamamlanmış ve IV. Mehmed'e sunulmuştur.¹⁸³

Bahsi geçen hususlar dikkate alınarak tespit edilen fetihnameler yazıldıkları yüzyıllara ve ilgili dönemin sultanlarının hâkimiyet tarihlerine göre listelenmiştir. Verilen bilgilerde fetihnamelerin adları, belliyse müelliflerinin adları, kısaca muhtevaları, varsa hakkında yapılan çalışmalar belirtilmiştir. Öte yandan tarafımızca yazma eser kütüphanelerinden listeye eklenen fetihnamelerin de adları, müellifleri ve nüsha bilgileri eklenmiştir. Bu eserler hakkında kataloglardan edinebildiğimiz bilgiler varsa aktarılmış, ayrıca haklarında farklı yollardan bir bilgiye ulaşılabilmişse bu noktada da kısa bir bilgi eklenmiştir. Tespit edilen fetihnamelerden 113 tanesi mensur, 11 tanesi de manzum fetihnamedir. İlgili kısımda belirtileceği üzere, manzum fetihnamelerden bir tanesi Farsça olduğundan incelemeye dâhil edilmemiştir.

Müstakil fetihnameler ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar ciddi bir yekun tutmaktadır. Bu noktada, tespit edilen ve listelenen fetihnamelerin azami çoğunluğu

¹⁸⁰ Gürbüz, a.g.m., s. 631-632-635.

¹⁸¹ Levend, s. 94. Eser hakkında bkz. Mehmet Gürbüz, "Abdi'nin Zafernâmesi." *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 10/16 (Fall 2015): 627-670 (makalede eserin çeviri yazı metni mevcuttur).

¹⁸² Levend, s. 117. Eser hakkında bkz. Kaşif Yılmaz, "Güftî: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tezkireciliği ile Divan'ı, Zafernâme'si ve Teşrifâtı-Şuarâ'sının Tenkitli Metni," (Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1983).

¹⁸³ Levend, s. 130. Eser hakkında bkz. Dursun Ali Tökel.a.g.m.; Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-Nâme-i Çehrin*. Haz. Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak, a.g.e.

hakkında bir veya birden fazla çalışma olsa da hâlen çeviri yazı-inceleme, tahlil veya karşılaştırma gibi çeşitli çalışmalara konu edilmeyi bekleyen eserler de mevcuttur. Diğer taraftan, tüm taramalarımıza rağmen henüz tespiti yapılmamış eserlerin ortaya çıkması da mümkündür. Nitekim, kaynaklarda kendisinden söz edilen ancak günümüzde kendisine rastlanmamış fetihnameler de söz konusudur. Dolayısıyla gerek mevcut eserler hakkında ulaşılabilecek yeni bilgiler gerekse yeni eserlerin tespit edilebilmesiyle fetihname türü veya benzeri diğer türler hakkında yapılacak olan yeni araştırmalar konu hakkındaki bilgileri daha da geliştirecektir. Ayrıca, fetihnameler hakkında daha etraflı bir tanımlama yapabilmek için mensur fetihnameler üzerine de toplu bir okuma ve inceleme yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Bütün bu hususlar dikkate alındığında, mevcut fetihnameler listesinin yeniden güncellenmesi veya yeni eklemelerle geliştirilmesi mümkün olacaktır.

1.3.3.1. Mensur fetihnameler¹⁸⁴

A. Fatih Sultan Mehmed Dönemi (1451 – 1481)

1. Kivâmî (XV. yy.¹⁸⁵), *Fetihnâme-i Sultân Mehmed*.

Fatih Sultan Mehmed'in fetihleri manzum ve mensur olarak anlatılır. Eser 893/1487-88 tarihinde tamamlanmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bu başlık altında listelenen eserle hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilebilmişse, eser hakkında verilen bilgiler oldukça muhtasar tutulmuş olup nüsha bilgilerine yer verilmemiştir. Ancak daha evvel bir çalışmaya konu olmayıp ilk defa bu çalışmada tespit edilip tanıtılacak eserler hakkında görece daha fazla bilgiler verilmiştir.

¹⁸⁵ Listede ismi zikredilen müelliflerin ölüm tarihleri veya doğum ve ölüm tarihleri belli ise verilmiş, belli değil ise sadece yaşadıkları yüzyıl kaydedilmiştir. Kaynaklarda yaşadığı yüzyıl da belirtilmemiş olan müellifler hakkında ise herhangi bir bilgi eklenmemiştir.

¹⁸⁶ Kivâmî, *Fetihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur (İstanbul: YKY, 2007), s. 22. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Sait Gökçe, "Kivâmî und Fetihnâme: Vergleichende Untersuchung ü ber Kivâmî den Geschichtsschreiber und Dichter Sultan Muhammed des Eroberers und seiner Zeit, sowie ü ber sein Fetihnâme," (Doktora Tezi, Münih Üniversitesi, 1954); Kivâmî, *Fetihnâme-i Sultan Mehmed*, haz. Franz Babinger (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955); Adeviye Gülel, "Kivâmî'nin Fetihnâme-i Sultan Mehmed'i," (Lisans Bitirme Tezi, AÜDTCF, 1975). Gülgün Öngören, "Kivâmî'nin Fetihnâme-i Sultan Mehmed Hân'ı," (Lisans Bitirme Tezi, AÜDTCF, 1975); Salih Demirsu, "Fetihnâme-i Sultan Mehmed," (Lisans Bitirme Tezi, AÜDTCF, 1975); Ceyhun Vedat Uygur, "Kivâmî'nin Fetihnâme-i Sultân Mehmed'i ve Dil Özellikleri (İmla-Gramer-Metin ve Lügat)," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1991); Kivâmî, *Fetihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur, a.g.e.; Ruşen Türken (Duman), "Kivâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni., 2006).

2. Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö. 920/1514), **Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi.**

Sanatkârane bir üslupla yazılmış olan eser ayet ve hadislerle, Arapça, Farsça ve Türkçe beyitlerle süslenmiştir.¹⁸⁷

B. II. Bayezid Dönemi (1481 – 1512)

3. Lâmiî Çelebî Mahmûd b. Osman Bursavî (876-938/1472-1532), **Fetihnâme-i Kale-i Moton.**

II. Bayezid'in 905/1500 tarihinde (İnebahtı fethinden sonra) Moton'u fethini konu alan eserdir.¹⁸⁸

4. Seyyid Mehmed Münşî (ö. 1000/1591-92), **Gazavât-ı Mora.**

II. Bayezid'in Mora'nın güney yakasındaki liman kentlerini fethini konu alan eser manzum ve mensur şekildedir. Altı varaktan ibaret olan bu kısa fetihnâmenin dili Farsça olup büyük bir kısmı hamdeleye, zamanın padişahının methine ve Mora'nın tasvirine ayrılmıştır. Eserin içinde fetihle alakalı olarak kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin nüshası: Paris Millî Ktp., Suppl. nr. 1170, v. 6.¹⁸⁹

C. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512 – 1520)

5. Ahmed Hamdî (XVII. yy.), **Tuhfetü'l Guzât.**

Eserin birinci bölümü gaza, cihat, şehadet faziletleri ve şartları, yenme yenilme sebepleri gibi konuları, ikinci bölümü, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethini, üçüncü

¹⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, "Tâcîzâde Câfer Çelebi," *TDV DİA*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), s.s. 353-356. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Tacizade Tuğrayî Cafer Çelebi, *Mahrusa-i İstanbul Fetihnâmesi*, Sadeleştiren: Şeref Kayaboğazı (İstanbul: Gün Basımevi, 1953); *Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, haz. A. Çağrı Başkurt, Kaan Doğan (İstanbul: Libra Yay., 2020); Betül Sinan Nizam, "Nesri Nazmına Galip Bir Devletli: Tâcîzâde Cafer Çelebi ve Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi," *Fatih Sultan Mehmed Han* (İstanbul: FSMVÜ Yay., 2018), s.s. 431-438.

¹⁸⁸ E. Can Öztürk, "Lâmi'î Çelebi'nin Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi'ne İlâveleri ve Moton Kalesi Fetihnâmesi," *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 11/21 (Ankara, Eylül 2016), s. 330. Eser hakkında yapılan çalışmalar: E. Can Öztürk, a.g.m., s.s. 313-338 (Çalışmada eserin çeviri yazı metni de verilmiştir.); Hakan Yılmaz, "Sultan II. Bâyezîd Devrinde Yazılan 'Fetihnâme'ler ve Lâmi'î Çelebi'nin Bilinmeyen Bir 'Fetihnâme'si," *Hakikat Dergisi*, s. 184 (Ocak 2009) (<http://www.hakikat.com/dergi/184/hyilmaz184.html>) [Erişim Tarihi: 26.12.2020].)

¹⁸⁹ Hakan Yılmaz, "Fetih-nâmeler ve Lâmi'î Çelebi'nin Bilinmeyen Bir Fetih-nâmesi," *Hakikat Dergisi*, S. 184, Ocak 2009 (<http://www.hakikat.com/dergi/184/hyilmaz184.html>, [Erişim Tarihi: 26.12.2020]). Ayrıca bkz. Levend, a.g.e., s. 21.

bölümü ise Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye fethini konu alır.¹⁹⁰ Bir araştırmada aynı müellife ve aynı esere atfen farklı nüsha bilgileri de verilmiştir.¹⁹¹ Öte yandan bu eserle benzer isme sahip başka eserler de mevcut olup¹⁹² bunlardan biri tanesi de Sultan I. Murad'a sunulan *Tuhfetü'l-Guzât fî Fazâilî'l-Cihâd* adlı Arapça risaledir.¹⁹³

6. Yusuf b. Mehmed Mîlevî (ö. XVII. yy), Mısır Fethi Tarihi.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihli Mısır'ı fethini konu alan eserin bu nüshası Mîlevî'nin kendi el yazısıyla yazılmış olabilir. Eserin nüshası: İngiltere Millî Ktp., (British Library) T.Y., nr. Or. 3211, v. 96.¹⁹⁴

7. Silahşör (XVI. yy.), Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 tarihli Mısır seferini konu alan eser, manzum-mensur yapıda yazılmıştır.¹⁹⁵

D. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

8. Sâfi Mustafa Efendi (ö. 1616), Cihadnâme.

III. Murad'a (1574-1595) takdim edilen eser, Hayreddin Paşa'nın (ö. 953/1546) Cezayir'i fethini konu alır. Seyyid Murâdî'nin *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı mensur eserinin tercümesi mahiyetindedir. Mensur olan eserde beyitler, mesneviler,

¹⁹⁰ Levend, a.g.e., s. 36-37-124; Veysel Göger, İrfan Aladağ, "Girit'in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler Üzerine Notlar," *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5/2 (July 2019), s. 560.

¹⁹¹ Bkz. Abdullah Taha İmamoğlu, "I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihâd Risâleleri," *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*, c. 1, Ed. Halil Çetin, Lokman Erdemir, Çanakkale 2015, s. 157.

¹⁹² Bkz. Ersen Ersoy, "Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesinde Bulunan El Yazmalarının Dökümü," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 22 (2019), s. 892; Matrakçı Nasuh'un da *Tuhfetü'l-Guzât* adlı eseri aynı isme sahiptir ve bu isimle tanıtılmıştır. Bkz. Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh* (Ankara: Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., 1963), s. 4-7.

¹⁹³ Bkz. Maha Bakhit Mohammed, "Sultan I. Murad'a sunulan Arapça bir risale: Tuhfetü'l-Guzât fî Fazailî'l-Cihâd (Tercüme ve Değerlendirme)," (Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üni., 2016); Hakan Yılmaz, "Tarihten Sayfalar: Murâd Hüdâvendigâr Adına Yazılmış Bir Eser: Tuhfetü'l-Guzât fî Fezâ'ilü'l-Cihâd," *Hakikat Dergisi* (2010), s. 198 (<https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/198/murad-hudavendigâr-adına-yazilmis-bir-eser-tuhfetul-guzat-fi-fezailul-cihad> [Erişim Tarihi: 26.12.2020].)

¹⁹⁴ Levend, a.g.e., s. 38.

¹⁹⁵ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Selahattin Tansel, "Silâhşör'un Feth-nâme-i Diyâr-ı Arab Adlı Eseri." *Tarih Vesikaları*, S. 17 (Ankara, 1958): 295-320; S. 18 (Ankara, 1958): 429-454; İnci Enginün, "Feth-nâme-yi Diyar-ı Arab," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., 1963).

rubailer ve çeşitli manzum parçalar mevcuttur.¹⁹⁶

9. Sâyî (ö. XVI. yy.), **Fetihnâme-i Belgrad.**

Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad'ı fethini konu alır.¹⁹⁷

10. Macar Seferi.

Macar Seferi veya *Kanuni'nin Belgrad Fethi Sefernâmesi* olarak adlandırılan eserin müellifi belli değildir ve eserin baştan bir varlığı eksiktir. Eserin nüshası: İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 754. v. 79.¹⁹⁸

11. Feth-i Belgrad.

Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad'ı fethini konu alır. Eserin nüshası: School of Oriental and African Studies (SOAS) Library, nr. 14449.¹⁹⁹

12. Tabîb Ramazan (XVI. yy), **er-Risâle el-Fethiyye es-Süleymâniyye.**

Arapça yazılmış olan eserde Fatih, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni'nin önceki bazı zaferlerden kısaca bahsedilip ardından 927/1521 tarihinde Kanuni'nin bazı Macar kaleleri ile Belgrad'ı fethi anlatılır.²⁰⁰

13. Tabîb Ramazan (XVI. yy), **er-Risâle el-Fethiyye er-Rodosiyye es-Süleymâniyye.**

Bizzat sefere katılmış olan müellif, *Arapça* yazdığı eserinin başında önceki üç hükümdar ile Belgrad'ın fethinden kısaca bahseder. Daha sonra, Kanuni tarafından 929/1522 tarihinde gerçekleştirilen Rodos'un fethi anlatılır. Eser çeşitli araştırmalarda *Fetihnâme-i Rodos*, *el-Fethiyye er-Rodosiye*, *Tarih-i Feth-i Rodos*

¹⁹⁶ Selami Turan ve Filiz Duman, a.g.m., s. 140-141-149. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Selami Turan ve F. Duman, a.g.m., s.s. 139-150; Filiz Duman, a.g.t.

¹⁹⁷ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Muhittin Eliaçık, Kürşat Şamil Şahin, "Sa'yî Mustafa Çelebi'nin Belgrad Fetihnâmesi," *International Journal of Language Academy*, Vol. 3/4 (2015), 143.

¹⁹⁸ Levend, a.g.e., s. 166.

¹⁹⁹ School of Oriental and African Studies (SOAS) Library Catalogue: Catalogue of periodicals an series. Boston: G. K. Hall, 1963, s. 98.

²⁰⁰ Necati Avcı, "Kanûnî Dönemi Tarihçilerinden Tabib Ramazan ve İki Eseri," a.g.m., s. 216. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Tabib Ramazan'ın Yeni Bir Eseri," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. VIII (Ankara, 1960): 55-60; Necati Avcı, "Tabib Ramazan'ın Er-Risâle El-Fethiyye Es-Süleymaniyye'si," (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989); *Kanûnî'nin Belgrad Seferi (Tabib Ramazan)*, haz. Necati Avcı (Osmangazi Üniversitesi Yay., 2000); Necati Avcı, "Kanûnî Dönemi Tarihçilerinden Tabib Ramazan ve İki Eseri," a.g.m., s.s. 205-226.

şeklinde zikredilmiştir.²⁰¹

14. Tabîb Ramazân (XVI. yy), **Rodos Fetihnâmesi.**

İlk iki eserini Arapça olarak yazmış olan müellif Kanuni tarafından 929/1522’de gerçekleştirilen Rodos’un fethini anlatan bu eserini Türkçe olarak kaleme almıştır.²⁰²

15. Tevârîh-i Feth-i Rodos.

Yazarı belli olmayan bu eserde Kanuni Sultan Süleyman’ın 929/1522 tarihinde gerçekleştirdiği Rodos’u fethi konu alınır. Eserin nüshaları: 1) TSMK, III. Ahmed, nr. 90, v. 47 (Müst.: El-Hacc Halil Sofyavî) 2) İÜ Nadir Eserler Ktp. nr. 833, v. 44 (Müst.: Halil Sofyavî).²⁰³

16. Mısırlı Abdurrahim el-Abbâsî (867-963/1463-1556), **Minah Rabb el-Berîyye fî Feth-i Rodos el-Ebiye.**

Arapça yazılmış olan eserde Kanuni Sultan Süleyman’ın 929/1522’de gerçekleştirdiği Rodos’u fethi konu alınır.²⁰⁴

17. Fetihnâme-i Rodos.

Müellifi belli olmayan bu fetihnamede 929/1522 tarihinde vuku bulan Rodos’u fethi konu alınır. Metin “Vücûdın diyâr-ı ‘ademden eyle ma‘mûr... şeklinde başlar. Eserin nüshası: Mısır Millî Ktp., T.Y., Tarihi Türkî, nr. 62, v. 40.²⁰⁵

²⁰¹ Necati Avcı, “Kanûnî Dönemi Tarihçilerinden Tabib Ramazan ve İki Eseri,” a.g.m., s. 219-220. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Necati Avcı, “Tabib Ramazan, Er-Risâle el-Fethiyye er-Radosiyye es-Süleymaniyye,” (Doktora Tezi. Erciyes Üni., 1993).

²⁰² Dikmen Oral, “Tabib Ramazan’ın Kitâb-ı Tevârîh-i Rodos Adlı Eseri (Tahlil ve Metin),” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni., 2014), s. 46-47. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Oral. a.g.t. İlgili tezde eserin 58 varak olduğu belirtilip yazma nüshanın kopyası da eklerde verilir. Ancak, eserin hangi kütüphanede olduğu belirtilmemiştir.

²⁰³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tevarih-i-feth-i-rodos/120148> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

²⁰⁴ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Necati Avcı, “Osmanlı Tarihi Yazarlarından Mısırlı Abdurrahim El-Abbâsî ve Eserleri.” *Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 8 (Kayseri, 1999): 291-298; Mustafa Öksüz, “Rodos Seferi’ne Dair Arapça Bir Kaynak: Abdurrahim el-Abbâsî, Minehu Rabbi’l-Berîyye Fî Feth-i Rodosî’l-Ebiyye (Gururlu Rodos’un Fethinde Mahlûkatın Rabbi’nin İhsanları),” *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin, Muhammet Ali Kılıç (İstanbul 2018): 153-171.

²⁰⁵ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name-i-rodos/102454> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü’l-mahtûtatî’t-Türkiyye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 3 (1990), s. 176.

18. Kıs̱sa-i Gazve-i Mohâç

Müellifi belli değildir. Kanuni'nin 932/1526 tarihli Mohaç zaferini (Budin fethi) konu alır. Metin, "Bu ğazā-yı ğarrāda ceddimiz Bosna alay begisi (?) ve peder-i merhūm bir tūvānā yigit..." şeklinde başlar. Eserin nüshası: Mecami Türki, Talat, nr. 106, vr. 12-125.²⁰⁶

19. Fetihnâme-i Kal'a-i Budin.

Müellifi belli olmayan eserde 1541 tarihinde Budin'in ikinci defa alınması konu alınır. Eserin nüshası: İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y., nr. 6183, v. 15 (Mikr.: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. nr. 1508).²⁰⁷

20. Fetihnâme-i Kal'a-i Budin der-Vakt-ı Sâni.

Bir mecmua içinde olan bu metin Budin'in 1541 tarihinde ikinci defa fethine dairdir. Metnin nüshası: *Köiglichen Bibliothek Zu Berlin, Türkishchen Handschriften*, nr. 15.²⁰⁸

21. Fetihnâme.

Eser, Kanuni'nin 932/1526 tarihli Mohaç zaferini (Budin fethi) konu alır. Eserin mukaddimesinde 932 (1526) yılında Bursa'da yazıldığı ifade edilir. Eserin nüshası: İzmir Millî Ktp., T.Y., nr. 2020/4, v. 52a-59b.

22. Zekeriyyâzâde (XVI. yy.), Ferah.

Kaptanıderya Piyale Paşa'nın 967/1560 yılında Cerbe'de kazandığı zafer ve fethi anlatan mensur eserdir.²⁰⁹

23. Âgehî Mansur Çelebi (ö. 985/1577), Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar.

Kanuni'nin 1566 tarihinde Sigetvar seferine çıkışı, Sigetvar'ın fethi ve sefer sonunda vefatının ardından II. Selim'in tahta geçişi konu alınmaktadır.²¹⁰

²⁰⁶ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/gazve-i-mohac/103282> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü'l-mahtûatı't-Türkiyye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 3 (1990), s. 247.

²⁰⁷ Levend, a.g.e., s. 54.

²⁰⁸ Levend, a.g.e., s. 54.

²⁰⁹ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Zekeriyyâzâde, *Ferah-Cerbe Fetihnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988).

²¹⁰ Kübra Naç, "Âgehî'nin Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı (İnceleme-Metin)," (Yüksek Lisans

24. Gelibolulu Mustafa Âli (ö. 1008/1600), **Heft Meclis**.

Kanuni'nin 1566 tarihinde Sigetvar'ı fethi, ölümü ve II. Selim'in tahta geçmesini tasvir eden eserdir.²¹¹

25. Bâkî (933-1008/1527-1600), **Sigetvar-nâme**.

Kanuni'nin 1565 tarihinde sefere çıkışı, Sigetvar'ın fethi ve sefer sonunda vefatının ardından II. Selim'in tahta geçişi konu alınmaktadır.²¹²

26. Seyfullah Seyfî Çelebi (ö. 1006/1597'den sonra), **Sefer-i Sigetvar**.

Manzum-mensur yapıdaki risale Mehmed Paşa'ya (Sokullu) sunulmuştur.²¹³ Kaynaklarda varlığından bahsedilen bu eserin nüshasına ulaşılamamıştır.

E. II. Selim Dönemi (1566 – 1574)

27. Zeyrekî, **Târih-i Feth-i Kıbrıs**.

Târih-i Kıbrıs yahut *Fetihnâme-i Kıbrıs* olarak bilinen eserdir. 1570-1571'de Kıbrıs'ın Lala Mustafa Paşa tarafından fethedilmesinden bahseden eserde, Kıbrıs kuşatması sırasında, Sinan Paşa ile Kaptan Ali Paşa'nın Tunus'u fethinden de bahsedilmektedir. Mensur olan eser yer yer beyitlerle süslenmiştir.²¹⁴

28. Pîrî, **Fethiyye Berây-ı Cezîre-i Kıbrıs**.

1570-1571 tarihinde vuku bulan Kıbrıs'ın fethini ele alan eser, 25 "bâb", ya da konu

Tezi. Fatih Üni., 2013), s. 36. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Nurgül Özcan, Kübra Naç, "Âgehî'nin Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvâr'ı," *Akademik Araştırmalar Dergisi*, c. 14, S. 53 (2012): 121-134; Naç. a.g.t.; Hüseyin Yurdaydın, "Sigetvar-nâmeler," *İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 2-3 (Ankara 1952): 124-136.

²¹¹ Levend, a.g.e., s. 60-61. Eser hakkında yapılan çalışmalar: H. Mustafa Eravcı, "Gelibolulu Mustafa Âli ve Heft Meclis Adlı Eseri," a.g.m.; Cemal Göçmen, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi," (Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üni., 2009).

²¹² Mücahid Kaçar, "Bâkî'nin Dilinden Kanûnî'nin Son Seferi: Fezâil-i Cihad'da Yer Alan Sigetvar-nâme," *Littera Turca*, S. 1 (2015), 29-35. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Mücahid Kaçar, a.g.m., s.s. 27-46.

²¹³ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. haz.: Filiz Kılıç (Ankara: Kültür Bak. Yay., 2018), e-kitap, s. 442.

²¹⁴ Nuri Çevikel, "Kıbrıs Fetihnâmeleri ve Zîrek'in 'Târih-i Kıbrıs'ı," XIVth Congress of Turkish History (Ankara: 9-13 October 2002) c. II, II. Kısım (Ankara, TTK, 2005): s. 1137-1152. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Nuri Çevikel, "Kıbrıs Fetihnâmeleri ve Zîrek'in 'Târih-i Kıbrıs'ı," a.g.m. ; Münevver Durmuşoğlu, "Zîrekî, Târih-i [Feth-i] Kıbrıs, I. Kısım," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1965); Y. Eribe Ilgaz, "Zîrekî, Târih-i Feth-i Kıbrıs, II. Kısım," (Lisans Bitirme Tezi. İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1961). Bahsi geçen her iki lisans tezi, eserin Paris nüshası üzerinden hazırlanmıştır.

başlığı ve 39 adet Farsça, 12 adet de Türkçe şiir içermektedir.²¹⁵ TSMK, Yeni Yazmalar Kitaplığı, nr. 319’da bulunan Lefkoşa Mevlevihanesi meşâyihinden Ârif Dede’nin *Kıbrıs Tarihçesi* adlı eseri Pîrî’nin *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs*’ının sadeleştirilmiş ve özetlenmiş şeklidir.²¹⁶

29. Risâle fî Feth-i Cezîre-i Kıbrıs.

Müellifi belli değildir. Metin “hamd ü şenâ-yı bî-ḥadd ü intihâ ol muḥsin-i mennâna kim...” şeklinde başlamaktadır. Kıbrıs’ın 1570-1571 tarihinde gerçekleşen fethi konu alınmaktadır. Eserin nüshası: Mısır Millî Ktp., T.Y., Tarihi Türkî, nr. 217, v. 127-140.²¹⁷

30. Feth-i Kal’a-i Lefkoşa.

Lefkoşa Kalesi’nin 25 Safer 978/29 Temmuz 1570 günü başlayan kuşatmasının 43 gün sonra, 8 Rebiyülahir 978/9 Eylül 1570’de fetihle sonuçlanması anlatılmaktadır. Eserin nüshası: Ankara Millî Ktp., Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., nr. 17750/3, v. 95b-98a.²¹⁸

31. Risâle fî Fezâ’ili’l-Gazâvât ve Feth-i Cezire-i Kıbrıs.

Müellifi tespit edilemeyen bu eser, Kıbrıs’ın 1570-1571 tarihinde vuku bulan fethini konu almaktadır. Eserin nüshası: Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 9013/3.²¹⁹

32. Şerîfî (XVI. yy.), Fetihnâme-i Kıbrıs.

Manzum-mensur yapıda düzenlenmiş olan bu fetihnamede, 1570–1571’de Kıbrıs’ın Lala Mustafa Paşa tarafından alınmasından bahsedilir. Lefkoşe’nin fethiyle biten

²¹⁵ Nuri Çevikel, “Pîrî’nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs’ının Viyana Nüshası,” Belleten, c. LXVIII, S. 253 (Ankara: TTK, 2005), s. 3.

²¹⁶ Çevikel, “Pîrî’nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs’ının Viyana Nüshası,” a.g.m., s. 4-5. Eser hakkında yapılan çalışmalar: *Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs, Pîrî Efendi ve Kıbrıs Tarihçesi, Ârif Dede*, haz.: Harid Fedai. KKTC Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı (Ankara: TTK Basımevi, 1997); Nuri Çevikel, “Pîrî’nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs’ının Viyana Nüshası,” a.g.m., s.s. 633-648.

²¹⁷ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-i-feth-i-cez%C3%A9re-i-kibris/108093> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü’l-mahtûtatı’t-Türkiye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 2 (1989), s. 237.

²¹⁸ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/feth-i-kala-i-lefkosa/18267> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

²¹⁹ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-f%C3%AE-fezailil-gazavat-ve-fethi-cezire-i-kibris/110006> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

eserde Magosa'nın fethi yer almaz.²²⁰

33. Târîh-i Yemen.

Müellifi belli olmayan bu eser, Koca Sinan Paşa'nın 1569-1571 tarihleri civarında gerçekleşen Yemen fethini tasvir eder. Bu nüsha iki cilt olarak yazılmış olan eserin ikinci cildidir. Eserin nüshası: Paris Millî Ktp., Suppl., nr. 174, v. 166.²²¹

34. Fetihnâme-i Akl-ı Vâdî-i Serhengi.

Müellifi belli değildir. Manzum-mensur şekilde yazılmış olan eser, II. Selim'in saltanatının son yılı olan 1574 yılında, Yemen fatihi Koca Sinan Paşa'nın serdarlığı ve Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın komutasındaki büyük bir donanmanın Tunus seferini ve fethini hikâye eder.²²²

F. III. Murad Dönemi (1574–1595)

35. Tevârîh-i Fütûh-ı Şirvan.

Lala Mustafa Paşa'nın 1578'de Kafkaslara yaptığı seferi hakkındadır. Eser Mustafa Sâlim Abdullah (30b) tarafından istinsah edilmiştir. Eserin nüshası: Macar Bilimler Akademisi Ktp., T.Y., 589 Török O. 176.²²³

36. Gelibolulu Mustafa Âlî (948-1008/1541-1600), Nusretnâme.

Lala Mustafa Paşa'nın 1580 yılı Gürcistan, Azerbaycan, Şirvan seferlerinden bahseden eserdir. Eserde çeşitli devlet büyüklerine gönderilen mektup şeklindeki fetihnameler de bulunmaktadır.²²⁴ Müellifin aynı konunun devamı niteliğinde

²²⁰ Afyoncu, a.g.m., s. 131. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Özcan Mert. “Şerîfî'nin ‘Fetihnâme-i Kıbrıs'ı.” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5 (İstanbul, 1974): 49-78; Numan Külekçi ve Turgut Karabey, “Fetihnâme-i Kıbrıs,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (Erzurum, 1995): 81-102; Sadık Yazar, “Fetihnâme-i Kıbrıs'ın Müellifi ‘Şerîfî’ Kimdir?” *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 18 (2007): 175–192.

²²¹ Levend, a.g.e., s. 83.

²²² Levend, a.g.e., s. 85. Serhengî, *Fetihnâme-i ‘Akl-i Vâdî-i Serhengî (Bir Müşahidin Dilinden Osmanlıların 1574 Tunus Seferi)*, haz. Veysel Göger, Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Nizamiye Akademi Yay., 2015).

²²³ *Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu*, haz. İsmail Parlâtır, György Hazai, S. 13 (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2007), s. 379-380.

²²⁴ Cemal Göçmen, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Heft Meclisi,” (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üni., 2009), s. 9. Eser hakkında yapılan çalışmalar: H. Mustafa Eravcı, a.g.e.; H. Mustafa Eravcı, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nusretnâmesinin Osmanlı Diplomatiği Bakımından Önemi,” a.g.m.

hazırladığı ancak yarım kalan *Fursatnâme* adlı bir eseri daha vardır.²²⁵

37. Rahîmîzâde İbrahim Çavuş (ö. 1002/1594), *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han*.

Lala Mustafa Paşa'nın serdar olarak tayin edildiği 1578-1580 tarihleri arasında gerçekleşen Şirvan ve Gürcistan seferini, Tiflis ve Şirvan'ın fethini konu alır.²²⁶

38. Rahîmîzâde İbrahim Çavuş (ö. 1002/1594), *Feth-i Tebriz*.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 tarihli Tebriz'i fethini konu alan eser, Harîmî'nin bu sefer sırasında şahit olduğu olaylar hakkında kaydettiği notları ihtiva eder.²²⁷ Müellifin, *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnemesi bu eserin manzum olarak genişletilmiş şeklidir.²²⁸

39. Tevârîh-i Osmân Paşa Berâ-yı Demir Kapı Hikâye-i Acûbiye.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578-1579 tarihlerinde Şirvan ve Demir-kapı (Derbend)'da İran şahına karşı yaptığı seferlerin tarihidir. Eserin nüshası: Paris Millî Ktp., T.Y., Gaulmin/Regius, 1324; v. 70 (İsth. Tar.: 990/1582).²²⁹

40. Rahîmîzâde İbrahim Çavuş (ö. 1002/1594), *Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence*.

Eser, Ferhad Paşa'nın 1583-1586 tarihleri arasındaki Gence seferini konu alır. Arapça-Farsça kelimeler ile süslü ve secili bir nesir diline sahiptir. Mensur bir eser olmakla birlikte eserin çeşitli yerlerinde mesnevi, gazel, kıt'a şeklinde manzum

²²⁵ İ Hakkı Aksoyak, tek nüshası, Berlin, Preussische Staatsbibliothek nıs. or. oct. 2927'te bulunan müellifin *Fursatnâme* adlı eserinin, *Nusretnâme*'nin bir devamı amacıyla hazırlanmaya başlandığını, ancak 1581'de Sinan Paşa'nın Gürcistan fetihleri başlamadan müellifin seferden dönmesi sebebiyle eserin tamamlanamadığını belirtir ve eserin metnini makalesine ekler (İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Âlî: *Fursatnâme*," *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 3, S. 1 [2019], s. 172-173). Eser hakkında yapılan çalışmalar: *Mustafa Ali's Fursatnâme: Edition und Bearbeitung Einer Quelle Zur Geschichte des Persischen Feldzugs unter Sinan Pasa 1580-1581*, Herausgegeben von Gerd Winkelhane; Rana von Mende, Berlin, 1989; İ. Hakkı Aksoyak, a.g.m., s.s. 171-220.

²²⁶ Çalışmamızda *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnemesini incelediğimiz şairin hayatını ve eserlerini aktarırken bu eser ve eser üzerine yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgiler aktarılacaktır.

²²⁷ Yunus Zeyrek, *Târih-i Osman Paşa* (Ankara Kültür Bakanlığı Yay., 2001), s. 10.

²²⁸ Çalışmamızda *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnemesini incelediğimiz şairin hayatını ve eserlerini aktarırken bu eser ve eser üzerine yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgiler aktarılacaktır.

²²⁹ TYEBK: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tevar%C3%AEh-i-osman-pasa-bera-i-demir-kapi-hikaye-i-acub%C3%AEye/91113> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

kısımlar da mevcuttur.²³⁰

**41. Şehnameci Tâlikîzâde Mehmed Suhbî Çelebi (ö. 1014/1606 öncesi),
Gürcistan (Revan) Seferi Tarihçesi.**

Eser, Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferini hikâye etmektedir.²³¹

**42. Şehnameci Tâlikîzâde Mehmed Suhbî Çelebi (ö. ö. 1014/1606 öncesi),
Tebriziyye.²³²**

Eser, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 tarihli Tebriz'i fethini konu alır. Ayrıca müellif, eserin baş kısmında Gürcistan (*Revan*) *Seferi Tarihçesi* adlı eserindeki bilgileri tekraren özetlemiştir.²³³

**43. Ebûbekir b. Abdullah (ö. 993/1585), Özdemiroğlu Osman Paşa'nın
Dağıstan ve Şirvan Seferleri Tarihçesi.**

Şark seferlerine katılmış olan müellif, eserinde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 986/1578 tarihli Şirvan ve Gürcistan seferini anlatır. Viyana'da bulunan ve yazarı belli olmayan *Târîh-i Osmân Paşa* ismiyle yayınlanmış eser, bu eserin bir nüshası olabilir. Eserin nüshası: Millet Yazma Eser Ktp., Emirî, nr. 366, v. 26 (İsth. Tar.: 992/1584).²³⁴ Eserin Mikrofilm: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., nr. 751.

44. Hüseyin bin Mehmed, Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 986/1578 tarihli Şirvan ve Gürcistan seferlerini

²³⁰ Eroğlu, Süleyman, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevîsi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 32 (2014), s. 83. Çalışmamızda *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnamesini incelediğimiz şairin hayatını ve eserlerini aktarırken bu eser ve eser üzerine yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgiler aktarılacaktır.

²³¹ Levend, s. 91. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Kenan Yıldız, "Tâlikîzâde Mehmed Subhî'nin Gürcistan Seferi Tarihçesi (Tahlil ve Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, FSMVÜ, 2021).

²³² Vahid Çabuk, eserle ilgili açıklamalarında müellifin Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferi ve fethinde kâtip olarak Paşa'nın yanında bulunduğunu, Paşa'nın fetihden sonra kendisine bu konuda bir fetihname yazmasını emretmesiyle eserini yazdığını ifade eder (Çabuk, a.g.t., s. 6-7). Dolayısıyla eser yazılış maksadı açısından da fetihname olarak değerlendirebileceğimiz bir eserdir. Diğer taraftan araştırmacı, bu eserin yukarıda bahsi geçen Gürcistan (Revan) Seferi Tarihçesi ile şekil bakımından büyük benzerlikler taşıdığını ifade eder (Çabuk, a.g.t., s. 27).

²³³ Bülent Özkuzugündenli, "Tâlikîzâde Mehmed Subhî Tebrîziyye," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., 2005). s. 9. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Özkuzugündenli, a.g.t.

²³⁴ Afyoncu, a.g.m., s. 137; Ayrıca bkz. Yunus Zeyrek, a.g.e.

anlatır.²³⁵

45. Şifâ'ü'l-kulûb ve likâ'ü'l-mahbûb (Natrû'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hâtırîn).

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 986/1578 tarihli Şirvan ve Gürcistan seferlerini anlatır. Eserin nüshası: Leiden Üni. Ktp., Cod., Warn, nr. 801.²³⁶

46. Larendeli Vucûdî Mehmed b. Abdülazîz (ö. 1612), Risâle-i Gazâ (Gazavât-ı Mustafa Paşa).

Eser, *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa ve Lala Mustafa Paşa* adını taşır. Dört bölüm olarak düzenlenmiş olan eser Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578-1585 tarihleri arasında gerçekleşen İran, Kafkasya ve Kırım'daki fetihlerini anlatır.²³⁷ Eserin nüshası: İst. Araşt. Ens. Şevket Rado Yazmaları, nr. 332, v. 90.

47. Tezkireci Cafer Çelebi (İyânî b. Hasan, ö. 1611 sonrası), Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs.

Koca Sinan Paşa'nın 1594 tarihli Yanık seferi hikâye edilir.²³⁸

48. Niyâzî, Zafernâme-i Ali Paşa.

Bağdat Beylerbeyi Elvendzâde Ali Paşa'nın (ö. 1598-99) İranlılarla yaptığı savaşta kazandığı zaferlerden ve fetihlerden bahseden eserdir. Mensur olan eserde yer yer manzum parçalar da mevcuttur.²³⁹

49. Feth-i Kal'a-i Tiflis.

1578 tarihli Tiflis'in fethiyle ilgili bir metindir. Yazarı tespit edilememiştir. Eserin

²³⁵ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Takdir Uzuntürk, "Hüseyin bin Mehmed'in Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa İsimli Eserin Işığında 1578 Şark Seferi," (Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 2014).

²³⁶ Afyoncu, a.g.m., s. 137.

²³⁷ Bkz. Veysel Göger, Hüseyin Sarıkaya, "Vücûdî," *TDV DİA*, c. Ek 2 (üçüncü basım), (Ankara: TDV Yay., 2019), 653-654.

²³⁸ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Cafer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişcioğlu (İstanbul: Kitabevi Yay., 2001).

²³⁹ Levend, a.g.e., s. 91-92; Hamza Üzümcü, "Zafernâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme)," (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üni., 2008), s. 1-2. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Üzümcü, a.g.t.; Hamza Üzümcü, "Niyâzî ve Zafernâme-i Ali Paşa," *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 4/1 (Mart 2015): 105-120.

nüshası: Ankara Millî Ktp., nr. 2270/1, v. 1b-5b (İsth. Tar.: 987/1579).

50. Fetihnâme-i Tiflis.

1578 tarihli Tiflis'in fethiyle ilgili bir metindir. Yazarı belirsizdir. Eserin nüshası: İngiltere Millî Ktp., T.Y., Or. 7703.

G. III. Mehmed Dönemi (1595- 1603)

51. Andelib, Târîh-i Feth-i Üngürüs.

III. Mehmed'in 1596 tarihli Eğri Kalesi'ni fethini konu alır.²⁴⁰

52. Risâle-i Beyân-ı Feth-i Kala-i Egri ve Gazâ-yı Tâbûr.

Eserde 1596 tarihli Eğri Kalesi fethi ve diğer zaferler konu alınır. Eserin nüshası: Ankara Millî Ktp., nr. 346/27, v. 87b-89b (İsth. Tar.: 1019 /1610).

53. Tarihçi Hasan Beyzâde Ahmed (ö. 1046/1636-37), Kanije Fetihnâmesi.²⁴¹

Sadrazam İbrahim Paşa'nın 1009/1600'de gerçekleştirdiği Kanije seferi ve fethini konu alır. Eserin nüshaları: 1) Ali Emiri Tarih, nr. 189. v. 19. 2) Ankara Millî Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp., nr. 1629, v. 62 (İsth. Tar.: 1268/1850).

54. Fetihnâme-i Kanije.

Müellifi belli değildir. Eserin nüshası: Burdur İl Halk Ktp., nr. 1161, v. 36 (İsth. Tar.:1079/1667).

H. IV. Murad ve İbrahim Dönemi (1623-1648)

55. Erzurumlu İbrahim Mülhimî (ö. 1060/1650), Fetihnâme-i Karaboğdan.

²⁴⁰ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Aysel Şençoban, "Andelib: Tarih-i Feth-i Üngürüs (Tahlil ve Metin)," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, 1965). Nida Millik Akdoğan, "Dâ'i-i Fakir: Tarih-i Engürüs ve Feth-i Eğri (Tahkikli Neşir)," (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üni., 2005). Eserle ilgili çalışılan her iki tezde de eserin Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Halet Ef. nüshası incelenmiştir. N. M. Akdoğan'ın çalışmasında müellifin adı, eserdeki bir ifade üzerinden sehven bu şekilde kaydedilmiş olmalıdır.

²⁴¹ Osman Ünlü'nün eser hakkındaki araştırmalarına göre M. Cavit Baysun, 1592 ve 1953 tarihlerinde Hasan Beyzade Ahmed ve babası Küçük Hasan Bey hakkında yazdığı iki ayrı makalede müellifin biri eksik üç *Kanije Fetihnâmesi* bulunduğunu belirttiğini aktarır. Ünal, M. Cavit Baysun'un bu fetihnamelerin eline geçen bir mecmua içerisinde olduğunu ifade ettiğini ancak fetihnamenin içeriği hakkında detaylı malumat vermediğini söyler. Yine Ünal'ın ifadelerine göre, Baysun'un vefatından sonra elindeki eserler Y. K. Bankası Sermet Çifter Ktp., koleksiyonlarına dâhil edilmiş ancak kütüphanenin kapalı olması sebebiyle araştırmacı detaylı malumat elde edememiştir (Osman Ünlü, "Erken Dönem Tarihi ve Edebi Kaynaklarda Kanije Müdafası," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 5, S. 4 [2016], s. 700-703).

Kaynaklarda Erzurumlu İbrahim Mülhimî'ye ait olduğu belirtilen bu eser tespit edilememiştir.²⁴²

56. Sıdkî Paşa (ö. 1071/1661'den önce), *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi*‘.

Eser, IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan Seferi ve Revan Kalesi'nin fethini konu alır. Mensur olan eserde yer yer Arapça, Farsça, Türkçe manzum parçalar da bulunmaktadır.²⁴³

57. Edirneli Abdurrahmân Hıbrî (ö. 1658), *Târih-i Feth-i Revân*.

IV. Murad'ın 1635 tarihli Revan seferi ve fethini konu alır. Levend, aynı nüshanın ikinci kısmında müellifin *Târih-i Feth-i Bağdad* adlı IV. Murad'ın 1638 tarihli Bağdat seferi ve fethini konu alan eseri olduğunu belirtirken²⁴⁴ M. Fatih Gökçek bahsi geçen bu ikinci esere tesadüf etmediğini belirtir.²⁴⁵ Eserin nüshası: Edirne, Sultan Selim Ktp., Bâdi Ef., nr. 1667.

58. Nûrî Ziyâeddîn İbrâhîm (ö. 1639-40 sonrası), *Fetihnâme-i Bagdâd-ı Bihişt-âbâd*.

Eser, IV. Murad'ın 1048/1638'de Bağdat'ı fethini konu alır.²⁴⁶

59. Müteferrika Ahmed (XVII. yy.), *Târihü'l-ihitimâm bi-Fethi Dâri's-selâm*.

Eser, IV. Murad'ın 1048/1638 tarihli Bağdat seferi ve fethini konu alır. Eser çeşitli

²⁴² Levend, a.g.e., s. 111.

²⁴³ Mehtap Erdoğan, “Sıdkî Paşa'nın Alegorik Bir Eseri: Berf ü Bahâr,” *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına, S. 15, Vol. 4/2 (Winter 2009), s. 400. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Râbi* (IV. Murad'ın Revan Seferine Dair), haz.: Mehmet Arslan (Kitabevi Yay., 2006) .

²⁴⁴ Levend, a.g.e., s. 111.

²⁴⁵ Gökçek, a.g.t., s. XII.

²⁴⁶ Eser hakkında yapılan çalışmalar: F. Zuhâl Çiğdem, “Ziyaeddin İbrahim Nuri: Fetihnâme-i Bağdat (Viyana Millî Ktp. H., No: 78; 1a-15b arası metni),” (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., Tarih Bölümü, 1982); V. Sema Bayer, “Ziyaddin İbrahim Nuri: Fetihnâme-i Bağdat: (Viyana Millî Ktp. h.o. No: 78;15 b-33a arası metni),” (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., Tarih Bölümü, 1982); Gürsel Akata, “Ziyaeddin İbrahim Nuri: Fetihnâme-i Bağdat (Viyana Millî Ktp., H.O. nr. 78; 45b-60b arası metni),” (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., Tarih Bölümü, 1982); M. Fatih Gökçek, “IV. Murâd'ın Bağdâd'ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd - Kâdîzâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme),” (Doktora Tezi, Marmara Üni., 2013). François Fornetti tarafından 1739 tarihinde eserin Fransızcaya tercümesi yapılmıştır.

şiiirlerle süslenmiştir.²⁴⁷

60. Kadızâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd.

Eser, Sultan IV. Murad'ın 1048/1638 tarihli Bağdat seferi ve fethini konu alır. İlgili katalogta aktarılan bilgilere göre eserin adıyla müellifin adı metinde geçmez. Ancak kitabın kapağı üstünde bu bilgiler yazılıdır.²⁴⁸ Afyoncu bu eserin Müteferrika Ahmed'in eseriyle aynı eserler olma ihtimalini belirtse de Gökçek her iki eser karşılaştırıldığında bu eserlerin muhteva ve üslup açısından birbirlerinden tamamen farklı olduğunu vurgular.²⁴⁹

61. Feth-i Bağdâd Kıssası.

Eser, IV. Murad'ın 1048/1638 tarihli Bağdat seferi ve fethini konu alır. Eserin adı ve müellifi belli olmamakla beraber, padişahla birlikte sefere katılan biri tarafından kaleme alındığı açıkça anlaşılmaktadır. *Feth-i Bağdâd Kıssası* adı da bu bölümü istinsah eden tarafından konulmuştur.²⁵⁰

62. Feth-i Kal'a-i Bağdâd.

Eser, IV. Murad'ın 1048/1638 tarihli Bağdat'ı fethini konu alan bir risaledir. Katalogta aktarılan bilgilere göre bu eser, gazavatnamelerin birinden alınmış bir parçadır. Eserin nüshası: *Köiglichen Bibliothek Zu Berlin, Türkischen Handschriften*, nr. 40/3, v. 7.²⁵¹

63. Bağdadlı Hacı Musafâ b. Molla Rıdvân, Tevârih-i Fetihnâme-i Bağdâd.

Eser, Kanuni'nin Irakeyn seferinden başlayıp 1048/1638 tarihli Bağdat fethini ve XVI.-XVII. yy. Osmanlı-Safavî mücadelelerini konu almaktadır.²⁵²

²⁴⁷ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Müteferrika Ahmed. *Târihü'l-ihimâm bi fethi Dâri's-selâm. Mısırlı Bir Askerin Kaleminden IV. Murad'ın Bağdat Seferi (1638)*, haz. M. Fatih Gökçek (İstanbul: Yeditepe Yay., 2020).

²⁴⁸ Levend, a.g.e., s. 112.

²⁴⁹ Afyoncu, a.g.m., s. 145, dipnot; Gökçek, a.g.t., s. XV. Eser hakkında yapılan çalışmalar: M. Fatih Gökçek, a.g.t.

²⁵⁰ Levend, a.g.e., s. 112. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Mehmet Fatih Gökçek, "IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Dair Anonim Bir Eser: Feth-i Bağdâd Kıssası," a.g.m.

²⁵¹ Levend, a.g.e., s. 113.

²⁵² Detaylı bilgi için bkz. Gökçek, a.g.t., s. XIII. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Osman Yılmaz Gençoğlu, "Tarih-i Fethnâme-i Bağdad, Hacı Mustafa bin Molla Rıdvân," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., Tarih Bölümü, 1961); Abdülkadir Karahan, "IV. Murad Devri Bağdad Seferi Hakkında Bir Fetihnâme ve Genç Osman'ın Tarihi Şahsiyeti," *VI. Türk Tarih*

64. Fütuhât-ı Hanya.

Müellifi belli olmayan eserde 1055/1645 tarihinde Girit adasının fethine başlangıç olan Hanya Kalesi'nin alınmasından bahsedilir.²⁵³ Levend, eserin başındaki bazı cümlelerden hareketle eserin başka cildinin de olması gerektiğini ifade eder²⁵⁴ Afyoncu ise, bu eserin Pîrî'nin *Tarih-i Feth-i Hanya* adlı eserinin manzum kısımlarının çıkarılmış, bazı kısımlarının da kısaltılmış hali olduğunu aktarır. Eserin nüshası: Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, nr. 337/4, v. 54a-73a.²⁵⁵ Eser katalogta *Gazve-i Girit ve Feth-i Kale-i Hânya* şeklinde kayıtlıdır.

65. Pîrî Paşazâde Fahrî Hüseyin (ö. 1055/1645), *Târîh-i Feth-i Hânya*.

Eser, 1055/1645'de Kaptanıderya Yusuf Paşa'nın komutasında Girit Adası'na yapılan ilk seferde adanın en önemli kalesi olan Hanya Kalesi'nin fethini konu alır.²⁵⁶ Eserin nüshası: Tübingen, Staatsbibliothek (Almanya Millî Ktp.) T.Y., Ms.or. quart, 1862, v. 79 (İsth. Tar.: 1183/1770).²⁵⁷

66. Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi (ö. 1122-23/1711 sonrası), *Tevârîh-i Cezîre-i Girid sene 1055*.

Eser, 1055/1645'de Kaptanıderya Yusuf Paşa'nın komutasında Girit adasına yapılan (Hanya fethinin gerçekleştiği) ilk seferi hikâyeye eder. Levend, eserin başındaki bir ifadeden hareketle, bu eserin önemli bir başka eserden ayrılmış bir bölüm olduğunu belirtir.²⁵⁸

67. Girid Seferi.

Eser, 1055/1645'de Kaptanıderya Yusuf Paşa'nın Girit Adası'na yaptığı (Hanya

Kongresi (Ankara, 1967), s.s. 312-321; Nilüfer Bayatlı, "Tarih-i Fetihnâme-i Bağdat, Tanıtım Yazısı," *Kardaşlık (Kültür Sanat Edebiyat ve Folklor Dergisi)*. S. 53 (Ocak-Mart 2012): 50.

²⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İst. Ktp. T-C. Yazm. Ktg., f. 2, s. 283.

²⁵⁴ Levend, a.g.e., s. 114.

²⁵⁵ Afyoncu, a.g.m., s. 147.

²⁵⁶ Afyoncu, a.g.m., s. 147.

²⁵⁷ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Afyoncu, Ersin Gülsoy'un bu eser üzerinde çalışmakta olduğunu aktarır (Afyoncu, a.g.m., s. 147). Ayrıca bkz. Ersin Gülsoy, a.g.m.

²⁵⁸ Levend, a.g.e., s. 114. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Hasan Ali Cengiz, "Girit'in Fethine Işık Tutan Bir Eser: *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 1 S. 1 (Haziran 2019): 433-451; Hasan Ali Cengiz, "Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* Adlı Eseri: Tahlil ve Metin," (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018).

fethinin gerçekleştiği) ilk seferi hikâye eder. Levend'in tespitlerine göre eser, adı ve müellifi belli olmayan bir Osmanlı tarihinden alınmışa benzemektedir. Eserin nüshası: Paris Millî Ktp. Supplement Turc, nr. 166, v. 1-291.²⁵⁹

İ. IV. Mehmed Dönemi (1648- 1687)

68. Girid Seferi.

Eser, 1055/1645'de açılan Girit seferini ve 1065/1655 yılına kadar Çanakkale'deki deniz savaşlarını konu alır. Levend, eserin sonundaki bazı ifadelerden hareketle eserin Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657)'ye ait olması gerektiğini belirtir. Ayrıca, başlığı olmayan bu eserin Fransızcaya tercüme edilmiş olduğunu ve tercümesiyle birlikte bulunduğunu aktarır. Eserin nüshası: Rossi, Vatikan Ktg., s. 82-83, nr. 99, v. 48.²⁶⁰

69. Girid Fethi Târihi.

Levend'in tespitlerine göre eserin baş kısmı yukarıda kaydedilen *Girid Seferi* adlı eserin baş kısmına benzemektedir. Eser ifade bakımından çok dağınıktır.²⁶¹ Göger ve Aladağ ise eserin derleme bir eser olduğunu ve Girit seferinin tamamını içermek yanında XVII. yy. sonlarına kadar bilgi verdiğini belirtir.²⁶²

70. Sipâhizâde Ahmed, *Fetihnâme*.

1055/1645'te açılan Girit seferini ve 1068/1658 yılına kadar geçen olayları anlatan eserdir. Eserin adı, nüshanın başında kâtip tarafından *Gazavât-nâme-i Cezîre-i Kilîd ü Zâdre* olarak kaydedilmiştir. Kütüphane fihristine de *Gazavât-ı Cezire-i Kilsis* olarak kaydedilmiştir. Müellif ise eserin sonunda eserin adını *Fetihnâme* olarak kaydetmiştir.²⁶³

71. Hanyalı Nûrî (ö. 1230/1814), *Târih-i Girid (Fütûhât-ı Celîle-i Giridiyye)*.

²⁵⁹ Levend, a.g.e., s. 114-115.

²⁶⁰ Levend, a.g.e., s. 115.

²⁶¹ Levend, a.g.e., s. 115.

²⁶² Veysel Göger, İrfan Aladağ, "Girit'in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı Yazma Eserler Üzerine Notlar," *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (July 2019), s. 559. Eser hakkında yapılan çalışmalar: *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, haz. Ayşe Pul (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

²⁶³ Levend, a.g.e., s. 116. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Mürvet Arslan, "Sipâhizâde Ahmed'in Gazavatnâme-i Cezîre-i Girit ve Zadre İsimli Eseri (Değerlendirme-Transkripsiyon)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009).

1645-1669 tarihleri arasındaki Girit seferleri ve Girid'in fethini konu alır.²⁶⁴

72. Târîh-i Feth-i Cezîre-i Girid.

Osmanlılar tarafından gerçekleştirilen Girit'in fethi konu alınır. Eserin nüshası: Mısır Millî Ktp., T.Y., nr. 219, v. 1-41.²⁶⁵

73. Hikâye-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye.

Göger ve Aladağ eserin farklı kütüphanelerindeki nüshalarını inceleyerek bu nüshaların birçoğunun aynı eserin nüshaları olduğunu belirleyip bu nüshalar hakkında detaylı bilgi vermişlerdir. Diğer taraftan bu eserde Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâhirü't-tevârih*'inin kaynak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.²⁶⁶

74. Târîh-i Mu'teber.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1080/1669 tarihinde Kandiye'yi fethetmesinden bahseden eserdir. Levend'in aktardıklarına göre eserin müellifi, kitapta *Li-Mühürdâr-ı sadr-ı a'zam-ı esbak Fâtih-i Kandiye* olarak geçmektedir. Bu bilgilere göre eser, aşağıda kaydedilen *Târîh-i Kandiye*'nin farklı bir nüshasıdır. Eserin sonu ise bahsi geçen *Tevârih-i Cezîre-i Girid sene 1055* adlı eserin son kısmıyla aynıdır.²⁶⁷ Göger ve Aladağ bu eserin Köprülü Ktp.'teki nüshasını *Hikâye-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* adlı eserin nüshalarıyla karşılaştırıp ilgili eserle ortak yanlarından söz ederler. Ancak eserin tam olarak konumu hakkında tespitte bulunmamışlardır. Eserin nüshaları: 1) Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 214, v. 69. 2) İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 6062, v. 98.²⁶⁸

75. Tarih-i Kandiye.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1080/1669 tarihinde Kandiye'yi fethinden bahseden eserdir. Eserin sonunda, savaşta kullanılan cephane ve silah miktarı ile ölen ve

²⁶⁴ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Durkadın Öztürk, "Hanyalı Nuri'nin Tarih-i Girid Gazavâtname'si ve Edisyon Kritiği," (Süleyman Demirel Üniversitesi). Tez, YÖK'ün Yök Ulusal Tez Tarama Veri Tabanı sayfasında tespit edilememiştir.

²⁶⁵ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tar%C3%AEh-i-feth-i-cez%C3%AEre-i-girit/96389> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

²⁶⁶ Göger, Aladağ. a.g.m., 553-563. Ayrıca bkz. Afyoncu, a.g.m., s. 149; Gülsoy, a.g.m.

²⁶⁷ Levend, a.g.e., s. 123-124. Nuri Adıyeke, "Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye," (Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988). Eserin İzmir Millî Ktp., nr. 24/510 nüshası kullanılmış olup bugünkü katalog kaydında nr. 1625, v. 88 olarak kayıtlıdır. İsth. Tar.: 1284.

²⁶⁸ Göger, Aladağ, a.g.m., s. 556-557-558.

kaybolan askerlerin sayısı bildirilmektedir. Eserin nüshaları: 1) Ankara, D. T. C. F. Ktp., nr. 107. 2) İngiltere Millî Ktp. (British Library) T.Y., Or. 1137, v. 76. 3) Paris Millî Ktp. Supplement Turc, nr. 1127, v. 62.²⁶⁹

76. Mustafa b. Musa, Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1080/1669 tarihinde Kandiye'yi fethinden bahseden eserdir.²⁷⁰

77. Târîh-i Fütûhât-ı Cezire-i Girid ve Feth-i Kal'a-i Kandiye.

Bir mecmua içerisinde bulunan eser Girit Adası'nın tarihiyle başlayıp Hanya, Resmo ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1080/1669 tarihinde gerçekleştirilen Kandiye'nin fethinden bahseden eserdir. Eserin nüshası: Köprülü Yazma Eser Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 724/20, v. 231b-236b.²⁷¹

78. Târîh-i Sefer-i Kandiye.

Girit seferiyle ilgili yazma eser kütüphanelerinde kaydı bulunan birçok nüshanın *Hikâye-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* adlı nüshayla ilişkisi dikkate alındığında²⁷² bu nüshanın da aynı eserle ilişkisi olabilir. Eserin nüshası: Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 1240/1, v. 1b-55b.

79. Tevârîh-i İkrîtis Yani Girid.

Bir mecmua içerisinde yer alan bu eser Osmanlılar'ın Girit'i fethini de konu alan kısa bir Girit tarihidir.²⁷³ Aynı mecmua içinde *Hikâye-i Azimet-i Sefer-i Kandiye* adlı bahsi geçen eserden başka, 13b-265a varakları arasında da Girit seferinin başlangıcından sonuna kadar olan olayları aktaran ve ada ile ilgili 1694-95 yılına kadar bilgiler veren bir eser daha vardır. Eserin nüshası: İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 2536, v. 1b-13a.²⁷⁴

80. Nâmî (XVII. yy.), Fetihnâme der-hakk-ı Gürcistân.

²⁶⁹ Levend, a.g.e., s. 124-125.

²⁷⁰ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Meltem Aydın, "Girit'in Fethiyle İlgili Yeni Bir Eser "Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye." *Doğu Araştırmaları*. S. 12 (2013): 95-107; *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye (Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi (1666-1669), Mustafa Bin Musa*, haz. Meltem Aydın (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2016).

²⁷¹ Göger, Aladağ, a.g.m., s. 560.

²⁷² Göger, Aladağ, a.g.m., 556-559.

²⁷³ Göger, Aladağ, a.g.m., s. 560.

²⁷⁴ Göger, Aladağ, a.g.m., s. 560.

IV. Mehmed zamanında, zamanında gerçekleşen Gürcistan seferinin başında Kars'ta bulunan Nâmî'nin²⁷⁵, Yusuf Paşa'nın teşvikiyle 1071/1660'de kaleme alarak IV. Mehmed'e sunduğu eseridir. Eser Fransızca'ya tercüme edilmiştir.²⁷⁶ Manzum-mensur yapıda yazılmış olan eserde kaside ve kıt'a nazım şeklinde şiirler mevcuttur. Özellikle kıt'a şeklindeki şiirler dikkat çekicidir ve bunlardan en hacimli 157 beyit miktarındadır.²⁷⁷

81. Mehmed Necati, ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Tarih-i Sultan Mehmed Han [bin] İbrahim Han).

Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Mehmed Necâtî'nin, Fazıl Ahmed Paşa'nın 1073-1076/1663-1665 yılları arasında gerçekleşen Uyvar seferini ve fethini tasvir eden eseridir.²⁷⁸

82. Kâtib Mustafâ Zühdî, Ravzatu'l-Gazâ (Târîh-i Uyvar).

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1663 tarihli Uyvar fethine ait eseridir.²⁷⁹

83. Ömer Tâib Efendi, Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad.

Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın 1073-1076/1663-1665 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Uyvar, Novigrad ve Leve kalelerinin fethini anlatan eser ordunun Belgrad'a dönüşüyle sona erer. Eserin nüshası: İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 2602.²⁸⁰

²⁷⁵ Nâmî'nin divanı üzerine çalışması bulunan Ahmet Yenikale, Levend'in bu eseri Niğdeli Nâmî'ye ait olabileceğini belirttiğini, ancak Niğdeli Nâmî'nin divanında şairin böyle bir eser yazmış olduğuna dair işaret vermediğini, ayrıca birçok olaya 50 adet tarih düşmüş olan şairin bu fethine dair tarih düşmemiş olmasının da eserin kendisine ait olamayacağını gösterdiğini ifade eder. Dolayısıyla eserin Niğdeli Kadı Nâmî'ye ait olmasının daha mümkün olduğunu belirtir (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nami-ahmed> [Erişim Tarihi: 26.12.2020]).

²⁷⁶ Bkz., Levend, a.g.e., s. 117.

²⁷⁷ Bkz. *Nâmî Hasan Ağa, Fetihnâme-i Nâmî Der Hakk-ı Gürcistan*, haz. M. Fatih Gökçek (İstanbul: Yeditepe Yay. 2021), 55-69. Eser hakkında yapılan çalışmalar: *Nâmî Hasan Ağa, Fetihnâme-i Nâmî Der-Hakk-ı Gürcistan*, haz. M. Fatih Gökçek, a.g.e.

²⁷⁸ Levend, a.g.e., s. 119. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Şahabettin Turhan, "Menakıb-ı Gazâ ve Cihâd (Yanık Kal'a Fethi Tarihinin İstinsah ve İndeksi)," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ, İstanbul, 1951); Cengiz Ünlütaş, "Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han," (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni., 1998).

²⁷⁹ Levend, a.g.e., s. 119-120. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Turhan Atabay, "Ravzatü'l-Gazâ ve Tarih-i Uyvar," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., 1949).

²⁸⁰ Afyoncu, a.g.m., s. 148. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Abdülvahap Yaman, "Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad," (Lisans Bitirme Tezi, İÜ Ed. Fak., 1979).

84. Hacı Ali Efendi (ö. 1087/1676 sonrası), Fetihnâme-i Kamanîçe (Kamanîçe Seferi Târihi, Târîh-i Kamanîçe).

Eser, Edirne'den hareket eden ordunun, Kamanîçe'yi feth edip tekrar Edirne'ye dönüşüne kadarki sürecini aktarır.²⁸¹ Seferi bizzat katılan müellif, 1083/1672 tarihli Kamanîçe seferi için sefer *rûznâm*çesi şeklinde hazırladığı eserinde olayları gün gün verip menziller arasındaki mesafeleri gün, ay ve saat olarak belirlemiştir.²⁸²

85. Yusuf Nâbî (1052-1124/1642-1712), Fetihnâme-i Kamanîçe.

Eser, IV. Mehmed zamanında Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1082/1671 tarihli Lehistan'a karşı açılan savaşı ve Kamanîçe Kalesi'nin fethini konu alır. Musahip Mustafa Paşa'nın emriyle yazılan eser, manzum-mensur yapıda kaleme alınmıştır.²⁸³

86. Feth-i Kale-i Kamanîçe ve Sefer-i Leh.

Kamanîçe'nin fethini konu alan eserin devamında Viyana kuşatması da anlatılmaktadır. Eserin nüshası: İtalya Bologna Üniversitesi Millî Ktp., T.Y., nr. 3311, v. 6.²⁸⁴

87. Çehrin Seferi.

Eserin adı ve müellifi belli değildir. 1089/1678 tarihinde Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Ukranya'daki Çehrin Kalesi'nin alınmasını tasvir eder. Eser, notlar ve tenkitlerle Fransızcaya tercüme edilmiştir.²⁸⁵

88. Abdülkerîm, Ahvâl-i Sefer-i Çehrin.

²⁸¹ Levend, a.g.e., s. 127.

²⁸² Afyoncu, a.g.m., s. 149. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Ayşe Hande Can, "Hacı Ali Efendi ve Tarih-i Kamanîçesi," (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2003); Hacı Ali Efendi, *Tarih-i Kamanîçe (Tahlil ve Metin)*, haz. Ayşe Hande Can (Ankara: T. C. Kültür Bak. Yay.: 2007); Yılmaz Kurt, "Hacı Ali Efendi'nin Kamanîçe Seferi Tarihi," Türkiye Polonya İlişkilerinde "Temas Alanları" (1414-2014) *Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı* (Ankara: TTK Yay., 2017), s.s. 27-49.

²⁸³ Levend, a.g.e., s. 126. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Hüseyin Yüksel, "Gazavatnâmeler ve Nabî'nin Fetihnâme-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üni., 1997).

²⁸⁴ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/feth-i-kale-i-komanice-ve-sefer-i-leh/104791> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

²⁸⁵ Levend, a.g.e., s. 129. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Lubomyr Andrij Hajda, "Two Ottoman Gazanâmes Concerning The Chyhryn of 1678." (Doktora Tezi, Harvard University, 1984).

Selim Giray'ın kâtibi Abdülkerim'in 1089/1678 tarihinde Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Ukranya'daki Çehrin Kalesi'ne karşı yapılan seferi ve fethi hikâye eden eseridir.²⁸⁶ Eserin nüshası: Paris Millî Ktp. Supplement Turc, nr. 870, v. 446.²⁸⁷

89. Kıssa-i Feth-i Kale-i Çehrin.

Müellifi belli değildir. Metin “Elḥamdülillāhi Rabbi’-ālemīn ve’l-ḥamdülillahi’l-lezī şaddaḳa va‘dehū ve naşara ‘abdehū...” şeklinde başlar. Mısır Millî Ktp., T.Y., Mecâmi Türkî Talat, nr. 119, v. 78-81.²⁸⁸

90. Fetihnâme-i Kal‘a-i Çehrin.

Müellifi belli değildir. Metin “Elḥamdülillāhi Rabbi’-ālemīn ve’l-ḥamdülillahi’l-lezī şaddaḳa va‘dehū... ma‘rūz dā‘ī oldur ki bi-ḥamdehū ve tevḥīkühū Cemādiye’l-evvel ki yevmü’-şüleṣā’dur ol gün ḳal‘a-i Çehrin’e vüṣūl müyesser olub...” şeklinde başlar. Eserin nüshası: Mısır Millî Ktp., T.Y., Mecâmi Tarihi Türkî, nr. 235, v. 89.²⁸⁹

J. II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa Dönemi (1687-1703)

91. Niyâzî Mısrî Mehmed b. Alî Malâtî (1027-1105/1618-1694), Risâle-i Feth-i Belgrâd.

Niyâzî'nin, II. Mustafa dönemindeki 1690 tarihli Belgrad'ın fethi ile ilgili olarak Köprülü Mustafa Paşa'ya Belgrad seferinde iken gönderdiği risaledir.²⁹⁰ Eserin nüshası: Millî Ktp., nr. 853/6, v. 38a-45b.

92. Sırrî Mustafa Efendi, Feth-i Lipod ve Muhârebe-i Logos.

Afyoncu'nun aktardıklarına göre II. Mustafa zamanında Sakız adasının geri alınmasından ve 1107/1695 tarihli birinci Avusturya seferinden bahseder.²⁹¹ Levend'in aktardıklarına göre eserin TSMK nüshası *Feth-i Cezîre-i Sakız*, İÜ Nadir

²⁸⁶ Levend, a.g.e., s. 130.

²⁸⁷ Eser hakkında yapılan çalışmalar: Lubomyr Andrij Hajda, a.g.t.

²⁸⁸ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/feth-i-kale-i-cehrin/103283> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü'l-mahtûatı't-Türkiyye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 3 (1990), s. 247-248.

²⁸⁹ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name-i-kale-i-cehrin/102487> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü'l-mahtûatı't-Türkiyye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 3 (1990), s. 177.

²⁹⁰ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-i-feth-i-belgrad/139619> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

²⁹¹ Afyoncu, a.g.m., s. 151.

Eserler Ktp. ve Millet Yazma Eser Ktp. nüshaları ise *Târîh-i Sultân Mustafâ* adıyla kayıtlıdır. İzmir Millî Ktp. nüshasında ise eser Nâbî'ye ait olmadığı halde Nâbî'ye nisbet edilmiştir.²⁹²

93. Vekâyi-i Sefer-i Sultan Mustafa.

Eserde, *Biñ yüz sekiz (1696) senesinde Sultân Mustafa hazretlerinin ikinci seferinin tahrîr olunan vakâyi'idir (90a)* şeklinde kayıt mevcuttur. Eserin nüshası: Almanya Millî Ktp. T.Y., nr. 138, Ms. Or. Quart, 1696, v. 90b-103a.²⁹³ Sultan II. Mustafa döneminde Avusturya'ya karşı yapılan bu seferde zafer kazanılmıştır.

94. Abdullâh b. Sâlihu'l-Bahrî, Belgrâd Seferi.

II. Mustafa zamanındaki Macaristan seferinden bahsedilir. Eserin nüshası: İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 2559, v. 20; nr. 6053/2, v. 246b-260b.²⁹⁴

95. Hasan Ağa oğlu Hacı Abdullah Efendi, Risâle.

Risalede II. Mustafa'nın 1696 tarihli ikinci Avusturya seferi konu alınır.²⁹⁵

96. Târîh-i Seferü'l-Basra.

II. Mustafa zamanında 1111/1699 tarihinde Bağdat muhafızlığına tayin edilen Mustafa Paşa'nın on yıldır eşkıyanın istilasına uğrayan Basra'yı geri almasını hikâye eder.²⁹⁶

²⁹² Levend, a.g.e., s. 133. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Kadir Adamaz, "Fetihnâme-i Cezire-i Sakız," (Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, 1998). E. Afyoncu, bu tezde TSMK nüshasının kullanıldığını ve hem kütüphane kataloğuna eserin adının yanlış kaydedilmesi hem de eserin muhtevasına tam olarak nüfuz edilememesinden dolayı, bu eserin adeta yalnızca Sakız'ın istirdadı ile ilgili bir havaya sokulmuş olduğunu ifade eder (Afyoncu, a.g.m., s. 151); Turan Gökçe, "II. Mustafa'nın Avusturya Seferi (1695) ile İlgili Bir Fetihnâme: Feth-i Lipova ve Muhârebe-i Lugoş," *Acta Viennensia Ottomanica, Akten 13. CIEPO - Symposiums*, ed. Markus Köhbach-Gisela Prochazka-Cladia Römer, Wien, 1999, s.s. 121-127.

²⁹³ *Türkische Handschriften*. Beschrieben Von: Hanna Sohrweide. Teil: V. Franz Steiner Verlag GMBH – Wiesbaden. 1981. Staatsbibliothek Berlin, s.122

²⁹⁴ Levend, a.g.e., s. 134. II. Mustafa'nın Macaristan'a yaptığı bu seferlerin ilk ikisinde çeşitli fetihler gerçekleştirilmiştir. Ancak üçüncü seferde bozgun olmuştur (Abdulkadir Özcan, "Mustafa II," *TDV DİA*, c. 31 [İstanbul: TDV Yay., 2006], s. 275-280). Eserde bu seferlerin hangisinin konu alındığı malumumuz değildir.

²⁹⁵ Afyoncu, a.g.m., s. 151. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Fahri Çetin Derin, "II. Mustafa'ya Dâir Bir Risâle." *Tarih Dergisi*. S. 13 (İstanbul, 1958): 45-70

²⁹⁶ Levend, a.g.e., s. 134. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Vahid Çabuk, "Nusretname'nin Kaynaklarından Tarih-i Seferü'l-Basra," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (İstanbul, 1997): 321-380.

97. İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb.

Bundan önce kaydedilen eserin devamı sayılır. Basra'nın geri alınmasından sonra, Bağdat Muhafızı Mustafa Paşa tarafından Ziyab Nehri bölgesinin de 1113/1701 de alınmasını anlatır. Eserin nüshası: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Ef., nr. 2062/4, v. 75-91.²⁹⁷

K. III. Ahmed Dönemi (1703–1730)

98. Hüseyin Ulvî Efendi, *Mir'âtü'z-Zafer*.

Baltacı Mehmed Paşa ile Deli Petro arasında 1122/1711 tarihinde Prut'da gerçekleşen savaşı ve ardından yapılan barış antlaşmasıyla elde edilen kazanımları hikâye eden eserdir. Bu sefer neticesinde Azak Kalesi Ruslar'dan geri alınmıştır. Afyoncu'nun eser hakkında aktardığı iki araştırmaya göre eserin yeri tespit edilememiştir.²⁹⁸

99. Hasan Kürdî, *Târîh-i Moskov sene 1122*.

1122/1711 yılında Prut'da Baltacı Mehmed Paşa ile Deli Petro arasındaki savaşı ve ardından yapılan barış antlaşmasıyla elde edilen kazanımları hikâye eden eserdir. Bu sefer neticesinde Azak Kalesi Ruslar'dan geri alınmıştır. Eserin nüshaları: 1) TSMK, Hazine Kısmı, nr. 233-36909. 2) Rusya, St. Petersburg, Şark Enstitüsü, nr. 359/3, v. 143b- 176b. 3) Almanya, Münich-Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Tur., nr. 91.²⁹⁹

100. Nâdir, *Fetihnâme-i Mora (Vâkı'ât-ı Gazavât)*.

Ali Paşa tarafından 1127/1715'te Mora'nın istirdâdı hikâye edilir.³⁰⁰

101. Edirneli İsmail Paşazâde Mehmed Fâris Paşa, *Ravza-i Ali*.

Şehit (Silahtar) Ali Paşa'nın sadrazamlık yaptığı 1125-1128 (1713-1716) tarihleri arasında Ali Paşa'nın çeşitli faaliyetlerini ve Venediklilerden Mora'yı istirdâdını

²⁹⁷ Levend, a.g.e., s. 135.

²⁹⁸ Afyoncu'nun dipnot bilgisi olarak aktardıklarına göre, Hüseyin Ağa, "Mirâtü'z-zafer," *Donanma Mecmuası*, 'N' (nşr.), S. 58-10. İstanbul, 1914-1915. şeklindeki künyeye sahip olan makaleyi yayınlayanın ismi belirtilmeyip "N" rumuzu konulmuştur. A. Nimet Kurat da bu neşrin hatalarının bulunduğunu, eserin da nerede olduğunun tespit edilemediğini söylememiştir (Afyoncu, a.g.m., s. 156).

²⁹⁹ Afyoncu, a.g.m., s. 156.

³⁰⁰ Levend, a.g.e., s. 137. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Veysel Göger. Hüseyin Sarıkaya, "Mora'nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in Vâkı'ât-ı Gazavât'ı," a.g.m.

konu alır. Eserde 23 tane tarih manzumesi olup bunlardan on altısı beyit, dördü kıt'a, ikisi kaside, biri de mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.³⁰¹

102. Silahşör Kemânî Mustafa Ağa, Revan Fetihnâmesi.

1724 tarihinde Ârifî Ahmed Paşa tarafından gerçekleştirilen Revan'ın fethi konu alınır.³⁰²

L. I. Mahmud Dönemi (1730–1754)

103. Antakyalı Münif Mustafa (ö. 1155/1742), Zafernâme-i Münif (Fetihnâme-i Belgrad).³⁰³

Eser, I. Mahmud zamanında 1148-52/1736-39 Osmanlı-Avusturya savaşlarının ardından Belgrad Kalesi'nin fethini konu alır. Münif'in hem mensur hem de manzum olarak kaleme aldığı iki Zafername (Fetihname) birleşik şekildedir. Münif divanlarının büyük bir kısmında yer alan bu zafernamelerin müstakil nüshaları da bulunmaktadır.³⁰⁴

İçeriği Tespit Edilememiş Olan Bazı Fetihnameler

Aşağıda aktarılan ve çoğunluğu yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan eserler hakkında ilgili kataloglarda yeterli miktarda malumat verilmemiştir. Başlıklarında Belgrad'ın (Macaristan) veya Engürüs'ün (Macaristan) fethini konu aldığı belirtilen eserler, Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşen 1521 tarihli Belgrad fethini mi, II. Mustafa döneminde Köprülü Mustafa Paşa tarafından 1690 tarihinde gerçekleştirilen Belgrad fethini mi konu aldığı hakkında kataloglarda bilgi verilmemiştir. Benzer durum, XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar tarafından ele

³⁰¹ Kürşat Şamil Şahin, "Fârisî'nin Ravza-i Alî Adlı Eserindeki Tarih Manzumeleri," *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20 (2020), s. 419-421. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Şahin. "Fârisî'nin Ravza-i Alî Adlı Eserindeki Tarih Manzumeleri." a.g.m., s.s. 416-433.

³⁰² Ayfoncu, a.g.m., s. 160. Eser hakkında yapılan çalışmalar: M. Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnâmesi* (İÜ Ed. Fak., Yay., 1970); M. Münir Aktepe, "Hassa Silâhşorlarından Kemânî Mustafa Ağa'nın Revân Fetihnâmesi," *VII. Türk Tarih Kongresi*, c. II (Ankara, 1973), s. 542-547.

³⁰³ Şairin eserini zafername olarak adlandırmamış olması, eserin literatürde fetihanme olarak da adlandırılması, ayrıca manzum kısmın son beytinde Belgrad'ın fethine tarih düşmesi gibi hususiyetler sebebiyle eser fetihnameler listesine eklenmiştir.

³⁰⁴ a.g.k. (İst. Araşt. Ens. Yazm. Eser. Ktg), c. 2, s. 1042, ŞR 5/3. Eser hakkında yapılan çalışmalar: Ozaj Suliman, Antakyalı Münif ve Belgrad Fetihnâmesi. *Balted (Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. 2, S. 1 (Kış 2020): 39-58.

geçirilen ve daha sonra çeşitli el değiştirmelerle XVI. yüzyılın ikinci yarısında veya XIX. yüzyılın ilk yarısında tekrar Osmanlılar tarafından ele geçirilip hâkimiyet sağlanan Yemen hakkındaki veya XV. yüzyılda Osmanlılar tarafından ele geçirilen ve daha sonra çeşitli el değiştirmelerden sonra XVIII. yüzyılın ilk yarısında Damat Ali Paşa tarafından tekrar ele geçirilen Mora'nın fethi hakkındaki eser için de geçerlidir. Bu eserlerin de hangi tarihli seferi konu aldıkları belirtilmemiştir. Listeye eklenen bu eserler şunlardır:

104. Fetihnâme-i Belgrad.

Yazmanın başlangıcında Farsça bir şiir, metin içinde de yine Farsça beyitler vardır. Metin içinde Belgrad'ın fethiyle ilgili anekdotlar da yer almaktadır. Eserin nüshası: Macar Bilimler Akademisi Ktp., T.Y., 514 Török O. 301, v. 5b-22a.³⁰⁵

105. Fethiyye-i Belgrad.

Müellifi belli değildir. Metin, “Aşdâf-ı deryâ-ı efďâliñ âşârından olan cevâhir-i mağâmid...” şeklinde başlar. Mısır Millî Ktp., T.Y., Tarihi Türki, nr. 666, v. 75-139.³⁰⁶

106. Feth-i Engürüs.

Eserin nüshası: Macaristan Millî Ktp., Ktp., T.Y., Oct.Turc. 15; v. 55.

107. Gâzi Padişah Sultan Süleyman Seferleri.

Müellifi belli değildir. Metnin başlangıcı “Yâ mu‘in yâ Allâh naşran minallâh ve fethen qarib.... Merhûm Sultân Süleymân hazretleri Biç kralı üzerine altı def‘a sefer idüb... yedi olub öyle ‘ahd-i yemîn itmişler kim ‘Osmânîleri ara yirden kaldurmak için” (120b). Metnin sonu “...ol yeñiçeri ağası sekbanbaşı ve yeniçerikâtibi esâd.... Kâtibleri gider, temmet gâzî pâdişâh...” (138b). Eserin nüshası: Universitätsbibliothek in Bratislava, nr. 449, v. 120b-138b.³⁰⁷

³⁰⁵ Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu, haz. İsmail Parlatur, György Hazai, S. 13 (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2007), s. 331.

³⁰⁶ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/feth-i-belgrad/102496> [Erişim Tarihi: 13.12.2020]; Fihrisü'l-mahtûtatı't-Türkiyye el-Osmâniyye... (Kahire), a.g.k., C. 3 (1990), s. 179.

³⁰⁷ Arabische, Türkische Und Persische Handschriften Der Universitätsbibliothek In Bratislava. Prepared by Jozef Blaskovics. Bearbeiteten. 1961, s. 326.

108. Mirzâ, Feth-i Yemen.³⁰⁸

Eserin nüshası: Avusturya Millî Ktp., T.Y., A. F. 326 (479), v. 155.

109. Abdullâh b. Mahmûd Figânîzâde Çorumî, Fetihnâme-i Kudüs.³⁰⁹

Eserin nüshaları: Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., nr. 1124/1, v. 1b-47a.³¹⁰

110. Fetihnâme.

Eserin nüshası: İngiltere Millî Ktp. (British Library) T.Y., Or. 6637. Telif Tar.:1018/1609.³¹¹

111. Fetihnâme.

Eserin nüshası: Tunus Millî Ktp., T.Y., 1010, v. 50. İsth. Tar.: 986/1578.³¹²

112. Fetihnâme-i Mora.

Eserin nüshası: Kahire Hidiv Ktp., T.Y., 9125/8.³¹³

113. Fütuhât-ı Selâtin-i Âl-i Osmân.

Eserin nüshası: İngiltere Millî Ktp. (British Library) T.Y., Orient, nr. 7702/3 (Mikr.: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., nr. 1810).

1.3.3.2. Manzum fetihnameler

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden fetihnameler müstakil kitap formundaki manzum fetihnamelerdir. Bu başlığın bağlı bulunduğu ana başlıkta fetihnamelerin hangi kıstaslarla tespit edildiğine dair hususlar üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili örnekler verilmiştir. Belirtilen hususlardan hareketle tespit edilen on bir

³⁰⁸ Katalogta bu şekilde kayıtlı bulunan eserin Rumûzî'nin *Târîh-i Feth-i Yemen* veya *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* olarak bilinen eserinin bir nüshası olması muhtemeldir. Bkz. TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/feth-i-yemen/90631> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

³⁰⁹ Özlem Şahin'in bu yazma eser hakkında bir bildiri özeti mevcuttur (Bkz. Özlem Şahin, "Kudüs'ün Fethine Dair Önemli Bir Yazma Eser: Fetihnâme-yi Kudüs," Bildiri Özeti. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 2018, s. 280). Ancak, aynı kongrenin bildiri kitabında özeti verilen konuya dair makaleye rastlanmamıştır.

³¹⁰ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name-i-kudus/3869> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

³¹¹ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name/87201> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

³¹² TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name/89779> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

³¹³ TYEKB: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/fetih-name-i-mora/111556> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

fetihnameden³¹⁴ incelememize dâhil ettiğimiz on tanesi şunlardır:

II. Bayezid Zamanı (1481 – 1512): Sinoplu Safâyî, *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*.

Kanuni Sultan Süleyman Zamanı (1520-1566): Nidâî, *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*; Bahârî, *Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs)*, Fütûhî Hüsameddin Çelebi, *Enîsü'l-Güzât*; Merâhî, *Fetihnâme-i Sigetvar*.

II. Selim Zamanı (1566 – 1574): Rumûzî, *Nâme-i Fütûh-i Yemen*, Nihâlî, *Fethiyye-i Yemen (Fethnâme-i Yemen)*, Rumûzî, *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd*.

III. Murad Zamanı (1574–1595): Adlî, *Manzume-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı*; Harîmî, *Gonca-i Bağ-ı Murad*.

Yazıldıkları dönemlere göre listelenen manzum fetihnameler hakkındaki incelemeler, tezin sıradaki ikinci ve üçüncü bölümlerinde etraflı şekilde ele alınacaktır.

³¹⁴ Arifî Fethullah Çelebi'nin *Fütuhât-ı Cemîle* adlı manzum fetihnamesi Farsça kaleme alınmış olduğundan incelememize dâhil edilmemiştir. Eser, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Vezir Sokullu Mehmed ile Ahmed Paşa'ların 1543'te Peç, 1551'de Lipva, 1552'de Tımışvar ve Eğri kalelerinin fetih ve kuşatmalarını konu alır (Tahsin Yazıcı, "Arifî Fethullah Çelebi," *TDV DİA*, c. 3 [İstanbul: TDV Yay., 1991], s. 372). Eserin bilinen nüshası TSMK, Hazine, nr. 1592'de kayıtlıdır. Eser hakkında bkz. Davud Ebrahimi, "Arifî Fethullah Çelebi ve Fütuhât-ı Cemîle'sinin Tenkidli Metni," (Yüksek Lisans Tezi, İÜ, 1991).

BÖLÜM II: II. BAYEZİD VE KANUNİ DÖNEMLERİNDEKİ FETİHLERİ KONU ALAN MANZUM FETİHNAMELERİN İNCELEMELERİ (1499-1566 ARASI)

2.1. SİNOPLU SAFÂYÎ: FETİHNÂME-İ İNEBAHTI VE MOTON

2.1.1. Sinoplu Safâî'nin Hayatı ve Eserleri

Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmayan Safâî, Sinop'ta doğmuş olup denizci şairlerimizden biridir. Eserlerinde Safâî mahlasını kullanır. Kaynaklarda Sinoplu Safâî olarak zikredilen şair, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerini kapsayan yüz yılı aşkın bir ömür yaşamıştır. *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinde İstanbul'un fethinde bulunduğunu belirten şair, *Tercüme-i Vasâyâ-yi Şeyh Vefâ* adlı eserindeki bilgilere de bakıldığında İstanbul'da Şeyh Vefâ'ya intisab edip sohbetlerinde bulunmuştur. Muhtemelen Şeyh Vefâ'nın 1491 tarihinde vefatından sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. Gençliğinde Candaroğulları'nın Sinop Tersanesi'nde görev almış olan Safâî, sonraları Osmanlıların Gelibolu Tersanesi'nde görev alıp Kemal Reis'in maiyetinde bulunmuş ve bu süreçlerde gemi yapımı, haritacılık gibi denizcilik faaliyetlerinde kendini geliştirmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde merkez tersanesinin İstanbul'a taşınması üzerine Kaptanıderya İskender Paşa maiyetinde İstanbul'a gelen şair, İskender Paşa'nın yaptırmış olduğu Galata Mevlevihanesi'ndeki Mevlevi Şeyhi Sultan Divânî'ye intisab etmiş ve Sultan Divânî'nin 936/1529'da vefatından sonra Galata Mevlevihanesi'nin şeyhi olmuştur. Tefsir ilmine vakıf, tarih ilmini bilen, her ilimde hazır cevap, gemicilik ilminde ise üstat olan şairin tekkesi memleketin ileri gelenlerinin ve şairlerin uğrak yeri olmuştur. Bütün gemi reislerine şeyh olan Safâî'yi reisler de sıkça ziyaret etmiş, kendisine adaklar ve hediyeler getirmiştir. Şeyhliği beş yıl kadar süren Safâî,

940/1534 tarihinde yüz on yaşında vefat etmiş ve Galata yakasında tersane yakınlarında bulunan kendi evine³¹⁵ defnedilmiştir.³¹⁶

Şairin hayatı hakkındaki rivayetlerle fetihnâmesindeki bilgileri karşılaştırdığımızda kaynaklardaki tespitleri destekleyen örnekler görülür. Şair, “Tezyîn-i Keştihâ-yı Gelibolu” ve “Sebeb-i Te’lif” adlı ana konuya giriş bölümünde hayatı hakkına bilgiler vermektedir. Donanma gemilerinin Beşiktaş’a çıktığını zevkle izlediğini belirten şair Beşiktaş’a geçip Kaptanıderya Davud Bey’in huzuruna çıkar ve Sultan’ın sefer emrini öğrenir. Daha önce de gemiyle Kostantiniyye (İstanbul) fethine geldiğini, Sinop doğumlu olduğu için deniz seferini sevdiğini, birçok defa Anadolu’ya gelip gittiğini, Cidde’ye altı defa sefer ettiğini, Moton’a da gidip Eğriboz’un fethini³¹⁷ gördüğünü belirtir. Ardından bu sefere de katılıp olanları yazmak istediğini ifade eder (b. 398-407). Yapılan hazırlıkların ardından donanmayla beraber Beşiktaş’tan çıkan şair Tanburacı Mustafa Reis’in kadirgâsında bulunmakta olup (b. 438) sefer boyunca da aynı kadirgâda olacaktır.

Görüldüğü üzere denizciliği ve deniz seferinde bulunmayı sevdiğini bizzat ifade eden şair daha önce de birçok deniz seferinde bulunduğunu belirtir. İnebahtı ve Moton seferine giderken de herkesten (aile, eş, dost) elini çekerek bu sefere katılmış olması da (b. 437-438) deniz seferine olan tutkusunu gösterir. Bu bilgilerden yola çıkılarak şairin denizcilik konusunda tecrübeli olduğu da anlaşılır. Nitekim kaynakların aktardığı bilgiler de bu yöndedir. Şairin denizcilik konusundaki bilgi ve tecrübesi hakkında incelediğimiz eserinde çeşitli örnekler görülür. Şairin birçok denizcilik terimi zikretmesinin yanında, savaş aletletlerinin nasıl kullanıldıklarını da belirtmesi, deniz milinin ölçüsünün neye tekabül ettiğini, bazı adalar arasındaki mesafenin kaç

³¹⁵ Şairin defnedildiği yerle ilgili farklı rivayetler de vardır. Bkz. Özlem Dereli, “Sinoplu Safâî’nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri,” (Yüksek Lisans Tezi Ondokuz Mayıs Üni., 2017), s. 5-6.

³¹⁶ Avni Erdemir, “Sinoplu Safâî (ö. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.9 (2001), s. 219-220; Özlem Dereli, a.g.t., s. 2-6. Latîfi, aktarılan bilgilerin aksine şairin eğlence ve içkiye düşkün biri olduğunu söylemiş, Kınalızade Hasan Çelebi de şairin bu tür halleri sebebiyle ilim yolunun gereklerini yerine getiremeyip perişan olduğundan bahsetmiştir (Özlem Dereli, a.g.t., s. 3).

³¹⁷ Moton yakınlarında bulunan Eğriboz daha önce Osmanlılar tarafından fethedilmiş olmalıdır. Zira, incelediğimiz fetihnâmedeki ifadelerle göre, donanma İstanbul’dan çıktıktan sonra Eğriboz’a da uğrayacaktır. Ayrıca sefer boyunca İstanbul’dan gönderilen çeşitli techizatların Eğriboz’a ulaştırılıp oradan dağıtıldığı belirtilmektedir.

deniz mili olduğunu söylemesi, Davud Bey'in top taşı yiyen gemisinin yağ ve gönlerle nasıl tamir edildiğinden bahsetmesi gibi birçok örnek onun, kaynaklar da aktardığı üzere denizcilik ve haritacılık ilminde mahir olduğunu gösterir. Diğer taraftan şairin, Sultan'dan Davud Bey'e gelen fermanda yer alan detaylı bilgileri bilmesi dikkat çekicidir. Şair, bu fermanda tersanede hazırlanması istenen her türlü techizatın ne olduğunu kendisi de kalem kalem aktarmıştır. Yine şairin, Eğriboz'a gelen çeşitli esbâbın kantarda kaç kilo çektiğine kadar birçok detaylı bilgiyi eserinde aktarması gibi hususlar, onun, bir taraftan Davud Bey'le olan yakın ilişkisini gösterirken, öte taraftan seferle ilgili gelişmeleri yakinen bildiğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu bilgiler, şairin devletin ileri gelenleriyle belirli irtibatlarının olduğunu ve muhtemelen bu konuları bilmesini sağlayacak sorumluluklarının da olmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Şairin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar önceki yıllara Şeyh Vefâ'ya intisap ettiği, onun vefatından sonraki yıllarda da Sultan Divânî'ye intisap ettiği ve Galata Mevlevi Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı, şeyhlik yaptığı yıllarda ileri gelenlerin, şairlerin ve gemi reislerin kendisini sıkça ziyarete geldiğini yazar. Şairin incelediğimiz eserinden de onun tanınan bir kimse olduğu, hoca olarak kabul edilip hürmet gördüğü anlaşılır. Sefer haberini Davud Bey'in huzuruna çıkarak öğrenen şair (b. 400), Davud Bey'in Kıfaline Kalesi *dizdar*ından gelen mektubu okuduğu sırada da orada bulunur (b. 2045-2046). Şairin en yetkili kişiye bu denli yakın bulunabilmesi, aralarındaki ilişkiye ve kendisinin saygınlığına işarettir. İnebahtı Boğazı'nda yapılan dördüncü donanma savaşından sonra kenara taşınan şehitlerin cenazesini kıldırın şaire³¹⁸ (b. 1574) Gelibolu Reisi bakması için birini getirir. Bu kişi top sesinden sersemlemiş, yemeyi içmeyi, uyumayı kesmiş, hiç konuşmayan ve on beş gündür kendinden haberi olmayan bir kişidir. Şair, Gelibolu Reisi'ne "Hak Teâlâ ona yeter. Allah dert ehline şifa verir. Sıhhati alan da veren de Allah'tır. Gayrısı yalan." diyerek mukabele eder (b. 1396-1403). Bir başka örnekte ise, şair Moton kuşatması sırasında meterisler içinde savaşanların yanına uğradığında Katır Bâlî kendisinden şehitlik için dua ister (b. 2965-2968). Görüldüğü üzere şair, Kaptanıderya Davud Bey veya Gelibolu Reisi'nin yakınlarında olduğu gibi siperdeki

³¹⁸ Şair ölülerin namazını kıldığını söylemektedir. Dolayısıyla namazı kıldırıldığı kesin değildir. Fakat şairin ifadesinde kıldırınmak anlamının da kast edilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

herhangi bir asker tarafından da tanınan bir kimsedir. Herkes tarafından hürmet gören şair, şehitlerin namazını kılar, dua isteyene de dua eder. Diğer taraftan şairin eserinde gaza ve fetihle ilgili veya anlatılan konularla ilgili çeşitli ayet ve hadislerle atıflar yapması, korunma duası, gamus yemîni vb.³¹⁹ dinî literatürde yer alan çeşitli bilgilere de yer vermesi dinî ilimler bildiğini göstermektedir. Fetihnâmede bahsi geçen bu detaylar şairin Galata Dergahı'nda şeyhlik yaptığı ve çeşitli irfan ehli ve denizci reislerin kendisini sıkça ziyaret ettikleri yönündeki bilgileri destekler niteliktedir. Öte yandan, örnekleri verildiği üzere şairin etrafındaki kimselerin ondan zaman zaman dua etmesini istemeleri onun seferde duâgûluk³²⁰ görevini ifa ettiğini de düşündürmektedir. Nitekim, Mevleviler arasında duâgûluk önemli bir makam olup Mevlevî dergahında şeyhlik yapmış olan şairin seferde kendisinden böyle bir vazife beklenmiş olması mümkündür.

Şairin, kaynaklarda ona ait olduğu zikredilen fakat henüz her ikisi de meçhul olan Sultan Bayezid'e ithaf ettiği *Divân*'ı ve Kemal Reis'in deniz savaşlarını konu aldığı 10.000 beyitlik mesnevi olan *Gazavât-ı Bahriyye* adlı iki eseri³²¹ hariç tutulursa, bugün elde *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* ve *Tercüme-i Vasâyâ-yi Şeyh Vefâ* adlı iki eseri bulunmaktadır.

Şairin, Osmanlı kaynaklarında zikredilmemiş olan *Tercüme-i Vasâyâ-yi Şeyh Vefâ* adlı eseri Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Ayasofya Yazmaları 2154 numarada kayıtlı olup 64 varaktır. Gerek eserin zahriyesinde Sinoplu Safâyî tarafından tercüme edildiğinin kayıtlı olması gerekse eser içinde Safâyî mahlasıyla çeşitli şiirlerin yer alması eserin şaire ait olduğunu kesinleştirmektedir. Ayrıca eserde yer alan ve Sultan II. Bayezid methiyesi olarak yazılmış olan on bentlik muaşşer, şairin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinde de mevcuttur. Şeyh Vefâ'nın vasfı, tarikat silsilesi ve tasavvufî görüşlerini konu alan eserde Safâyî'nin İstanbul'a gelişi ve tasavvufî kişiliği hakkında da bilgiler barındırır.³²² Eser hakkında Avni Erdemir'in tanıtım

³¹⁹ Bkz. Eserin Dil ve Belagat İncelemesi.

³²⁰ Osmanlı devlet teşkilatında ve tarikat hiyerarşisinde bir unvandır. Duâgûluk Osmanlılarda en yaygın olarak vakıflarda kullanılmıştır. Bu vazifeyi yapanlara maaş da bağlanmaktadır. Osmanlıların Yonca teşkilatında vb. yerlerde de duâgûluk mevcut olup halk arasında Ramazan aylarında hatim duası yapanlara da duahan denilmiştir (Mehmet İpşirli, "Duâgû" *TDV DİA*, c. 26 (İstanbul: TDV Yay., 1994), s. 541-542).

³²¹ Erdemir, a.g.m., 220; Dereli, a.g.t., s. 6-7

³²² Avni Erdemir, a.g.m., s. 220-229.

makalesi³²³ ve Musa Yıldız'ın kitap çalışması³²⁴ mevcuttur.

Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton adlı incelediğimiz fetihname ise Safâî'nin mevcut iki eserinden bir diğeri olup mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. II. Bayezid önderliğinde Ağustos 1499'da İnebahtı, 10 Ağustos 1500'de Moton, 15 Ağustos 1500'de Koron fetihlerini konu alır. Aynı seferde Koron'un fethinden sonra EGINE de fethedilmiş olup Anabolu Hisarı ise kuşatma altında bırakılmıştır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan 1271'de tek nüshası bulunan *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton*'un beyit sayısı dört bine yakındır. Eser, klasik eserlerde ve müstakil ve hacimli mesnevilerde bulunan bütün bölümleri ihtiva etmektedir. 131 varaktan oluşan eser harekeli nesih yazıyla yazılmıştır. Bordo renkli ve şemseli cildi olan eserin başında I. Mahmud dönemi (1730-1754) vakıf mührü vardır ve üstünde “Feth-i İnebahtı ve Moton bi't-Türkiyeti'l-manzûme fi't-tevârih”, altında da “Târîh-i Feth-i İnebahtı ve Moton” yazılıdır. Aynı sayfanın alt kısmında ve eserin son sayfasının alt kısmında II. Bayezid'in mührü vardır. Besmeleyle başlayan eser, “Kaside-i Hâtim” bölümü ile biter.³²⁵ Her sayfası iki sütun ve genellikle 15 satır halindedir. Sütunlar cedvelli, konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İlk sayfada renkli bir ser-levha vardır.³²⁶

Eser hakkında Özlem Dereli'nin inceleme-metin çalışması olarak hazırladığı Yüksek Lisans tezi ve Bilge Kaya Yiğit'in tanıtım makalesi mevcuttur.³²⁷ Ayrıca Murat Cem Mengüç'ün de Safâî ve fetihnâmesi hakkında İngilizce olarak kalem aldığı iki makalesi vardır.³²⁸

³²³ Erdemir, a.g.m., 219-235.

³²⁴ Musa Yıldız, *Sinoplu Safâî ve Vasâyâ-yı Şeyh Vefa Adlı Manzumesi, Bir Semte Vefa*, (İstanbul: Klasik Yay., 2009).

³²⁵ Dereli, a.g.t., s. 12; Bilge Kaya Yiğit, Sinoplu Safâî Hayatı Eserleri ve İnebahtı ve Moton'un Fethini Anlatan Fetihnâmesi, *International Journal For Linguistik, Literary Cultural Research*, vol 1, no 2, Stip. 2016, s. 75-76. Her iki çalışmada Günay Kut ve Nimet Bayraktar'ın *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* adlı eserinin (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984) 20., 31. ve 33. sayfalarına atıf yapılmaktadır. Fakat atıf yapılan 1984 tarihli yayında, yalnızca bahsi geçen iki sultanın mühürleri hakkında bilgi olup *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

³²⁶ Dereli, a.g.t., s. 12.

³²⁷ Bkz. Dereli, a.g.t.; Bilge Kaya Yiğit, a.g.m.

³²⁸ “Maritime Warfare in the Aegean and Ionian Islands: Safai's History of the 1499 Lepanto Expedition,” a.g.m.; “An Ottoman Historian, Safai,” a.g.m.

2.1.2. Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton İncelemesi

2.1.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Mesnevinin ana bölümü mesnevi nazım şekliyle, Cedîd bahrinin on bir heceli *Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün) Mefâ‘ilün Fe‘ilün (Fa‘lün)* vezniyle yazılmıştır. Eserin giriş bölümünden hariç olarak her bölümün sonunda kaside, gazel, murabba, muhammes, muaşşer, terkebîbent gibi farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler bulunur. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan ve toplamda 3275 beyit bulunan ana bölüm haricindeki 6 kaside (192 beyit), 12 gazel (96 beyit), 2 terkebîbent (34 ve 36 beyitli) de hesaba katıldığında eserde toplamda 3533 beyit vardır. Bunlardan başka 1 mütekerir muaşşer (10 bentli), 1 mütekerir muhammes (7 bentli), 2 mütekerir murabba (7’şer bentli) olmak üzere toplam 31 bent bulunmaktadır.

Eserin girişinde mesnevi nazım şekliyle *Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün* vezniyle yazılan tevhid bölümünü gazel nazım şekliyle *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 11 beyitlik münacat bölümü takip eder. Ardından naat içerikli olarak mesneviye devam edilir ve yine naat içerikli olarak *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 9 beyitlik gazel gelir. Mesnevi nazım şekliyle devam edilerek yazılan naat ve ashabın methinin ardından hulefâ-yı râşidinden bahseden *Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün* kalıbıyla yazılan 7 bentlik muhammes gelir. Mesneviye devam edilerek yazılan, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Aşere-i mübeşşereden bahsedilen kısımlardan sonra Kerbelâ olayını anlatan *Mef‘ûlü Fâilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 bentlik bir murabba gelir. Yine mesnevi nazım şekliyle devam edilerek gazanın faziletinden ve Bayezid Han’ın Moton’u fethinden bahsedildikten sonra Bayezid Han’ın övgüsüne ayrılan ve *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* kalıbıyla yazılmış olan 10 bentlik mu‘aşşer gelir.

“Fî-seyr-i Sultân Bâyezîd Hân ilâ-feth-i Aynabahtı -ammera’l-lâhü ‘ömrühü-“ başlığıyla mesnevi nazım şekliyle devam edildikten sonra³²⁹ bölüm sonunda Sultan Bayezid Han’ın övgüsüne ayrılan ve onun vasıflarını konu alan *Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü*

³²⁹ Bu kısımdan itibaren her bölüm *Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün)/Mefâ‘ilün/Fe‘ilün (Fa‘lün)* şeklindeki mesnevi nazım şekliyle devam ettiğinden bu bilgi tekrar edilmeyecek ve bölüm içerisinde gazel, kaside vb. farklı nazım biçimleri varsa onlar belirtilecektir.

Mefâ‘ilü Fâ‘ilün vezniyle yazılmış 44 beyitlik bir kaside gelir. “Tezyîn-i Keşîhâ-yı Kostantiniyye vü Sebeb-i Te’lif” adlı bölümden sonra *Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün* kalıbıyla yazılan 7 beyitlik gazel gelir. “Kıssa-ı Zînet-i Keşîhâ-yı Gelibolı” başlıklı bölümden sonra *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılmış 7 beyitlik gazel gelir. “Seyr-i Cezâyir” bölümünden sonra *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 beyitlik gazel gelir. “Havâdis-i Cezâyir” bölümünden sonra *Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 beyitlik gazel gelir. “Ceng-i Barak” bölümünden sonra *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 beyitlik bir gazel gelir. “Vusûl-ı Ahmed Paşa hem Ceng-i Hûlimic” bölümünden sonra *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 beyitlik bir gazel gelir. “Ceng-i Çamluca ve hem Boğaz” bölümünden sonra *Mef‘ülü Mefâilü Mefâ‘ilü Fe‘ülün* vezniyle yazılan 7 beyitlik bir gazel gelir. “Boğazda Alınan Gemiler Vâsf-ı Hâli” başlıklı bölüm içerisinde “El-murabba‘u’l-firâk” başlıklı, *Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün* vezniyle yazılmış olan 7 bentlik bir murabba ve *Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün* vezniyle yazılmış olan 7 beyitlik bir gazel vardır. “Tezyîn-i Keşîhâ-yı Gazâ vü Evsâf-ı Kapudan” başlıklı bölümden sonra *Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün* vezniyle yazılmış olan edeb redifli 35 beyitlik kaside gelir. “Kapudan Mora Vilâyetinde Kışlayup Tedbîrât İtdügi Memer-i Ahbâr-ı Cezîre-i Kifaline” başlıklı bölümden sonra *Müfte‘ilün Mefâ‘ilün Müfte‘ilün Mefâ‘ilün* vezniyle yazılmış olan nasihat içerikli ve *nedür* redifli 27 beyitlik bir kaside gelir. “Hurûc min-Benderistir ilâ-tarf-ı Pirevze” bölümü içerisinde Yakub Paşa için yazılan, *Mef‘ülü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün* vezniyle oluşturulan, gazel nazım şekliyle kafiyeli 3 bentlik bir terkebîbent ve *Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün* vezniyle yazılan *gazâ* redifli 3 bentlik bir terkebîbent vardır. Bölüm sonunda da 8 beyitlik *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan bir gazel gelir. “Ceng-i Kapudan Dâvûd Beg –sellemehullâh-” bölümü içerisinde Davud Bey’in övgüsüne ayrılan *Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün* vezniyle yazılmış 27 beyitlik kaside ve bölüm sonunda *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan 7 beyitlik bir gazel vardır. “Gazâ-yı Moton” bölümden *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan sonra 21 beyitlik bir gazel gelir. “Gazâ-yı Koron u Seyr-i Kostantiyye” başlıklı bölümden sonra İkinci Bâyezîd’in övgüsüne ayrılan “Kasîdetü’l-hâtim” başlıklı, *Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün* vezniyle yazılan ve 33 beyitten oluşan

bahr redifli bir kaside ile eser sona erer.

Netice olarak, fetihnamede, biri münacat konusunda olmak üzere toplamda on iki gazel bulunmaktadır. Gazellerden bir tanesi *dedim-dedi* şeklinde karşılıklı diyaloglar olarak yazılmış olan mürâcaa gazeldir. Sultan II. Bayezid için üç, Kaptan Davud Bey için iki ve bunlardan başka nasihat konulu olarak bir kaside olmak üzere toplam altı kaside vardır. Ayrıca Sultan Bayezid hakkında bir muaşşer, çeşitli konular içeren iki murabba ile bir muhammes olmak üzere toplam altı musammat vardır. Biri Yakub Paşa'nın övgüsüne ayrılmış ve biri de gaza hakkında olmak üzere iki de terakibent vardır.

2.1.2.2. Sebeb-i telif

Safâyî, “Tezyîn-i Keşihâ-yı Gelibolu ve Sebeb-i Te'lîf” adlı ana konuya giriş bölümünde yer alan kısımda sebeb-i telifini açıklar. Bu kısımda şair, donanma gemilerinin Beşiktaş'a çıkışını zevkle izledikten sonra Beşiktaş'a geçip Davud Bey'in huzuruna çıktığını ve Sultan'ın sefer hükmünü öğrendiğini söyler. Bu haberle çok mutlu olan ve bu gazanın güzel bir gaza olacağını hisseden şair sefere çıkıp olanları yazmayı arzu eder. Sinop doğumlu olduğu için deniz seferini seven şair zaten daha önce de gemiyle Kostantiniyye (İstanbul) fethine gelmiş, birçok defa Anadolu'ya gelip gitmiş, Cidde'ye altı defa sefer etmiş, Moton'a da gidip Eğriboz'un fethini görmüştür (b. 398-407). Nitekim, bizzat bulunduğu mevcut seferde de (İnebahtı ve Moton seferi) Tanburacı Mustafa Reis'in kadirliğinde olacaktır (b. 438).

Eserin baş kısmında “Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton” başlığının bulunması, ana konuya girişte “Fî-seyr-i Sultân Bâyezîd Hân ilâ-feth-i Aynabahtı -ammera'l-lâhü 'ömrehû-” (14b), ayrıca yukarıda bahsi geçen sebeb-i telif içeriğinde şairin daha önce de çeşitli fetihlere katıldığını, bu fethi de gitmeyi ve gördüklerini yazmayı arzu ettiğini belirtmesi eserin fetihname olarak vasıflandırıldığını göstermektedir. Ayrıca metin içerisinde sürekli olarak fetih vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Şairin sebeb-i telifinde kendisinden bahsettiği ve eserinde kendisi için bir de kaside yazdığı Kaptanıderya Davud Bey şairin hamisi konumunda görünmektedir. İncelemenin şahıs kadrosunun ele alındığı kısımda da ayrıntıları aktarılacağı üzere şairin sürekli

olarak Davud Bey’le irtibatlı olduğu, onun birçok sırlarına vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şairin Davud Bey ile olan hamilik ilişkisinin fetihnâmenin yazımında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.2.3. Muhteva

2.1.2.3.1. Eserin özeti

Sultan (II.) Bayezid, Bundukiye seferinden İstanbul’a döndükten sonra İnebahtı³³⁰ ve Moton seferi için yapılan divan toplantısında *beyler* her detayı istişare eder ve kâtipler de kararlaştırılan tedbirleri yazar. Kararlar Sultan’a arz edildikten sonra Sultan, Kaptanıderya Davud Bey’e yazdığı fermanında Davud Bey’in kâfirler üzerine sefer yapmak üzere gemileri hazırlayıp donatmasını, harp aletlerinin hazırlanması için ne miktarda para lazımsa Hazine Emmini Ömer Efendi’den istemesini emreder. Fermanda sıralanan emirlere göre, her biri sekiz karış taş alabilen 10 *havan topu*, 20 top (ya da 10 tanesi havan olmak üzere 20 top), 14.000 top taş, 10.000 *prankı*, 100 *şayka* (ve bunlar için de taş, *neft* ve başka her ne gerekiyorsa); 8000 varil *barut*, 7000 torba *ot*, 50.000 at, 12.000 harb, binlerce *menâre*, *lağım* kazmak için 70.000 kazma-kürek, 50.000 yay, binlerce ok, 10.000 kadar *tüfek* hazırlanacaktır. Gemiler Beşiktaş’a çıkacak, ertesi gün Gelibolu’ya gidilecek. 3 *mavına*, 20 *göke*, her biri 3.000 fiçı alan *barçalar* alınacak, 27 *gurâb*, 7 *kalyata*, 30 *at gemisi*, yanlarında gökeler bulunmak üzere 10 *kayık*, 50 *Iğrıbar*, 2.500 tane gönüllü gazilerin toplandığı 30 kayık alınacak ve *sekbanbaşı* bu gazilerin başında bulunacaktır.

Davud Bey fermanı alınca öpüp başına koyar. Hemen *reislerini* toplar ve Sultan (II.) Bayezid’in hükümlerini okutur. Ardından Davud Bey, Sultan’ın *sancağını* diker, gaziler de onun çevresine sancaklarını dikerler. Sekbanbaşı da Sultan’ın sancağını diker. (Bir müddet sonra) Beşiktaş’a çıkan gemiler toplar atarak şenlikli bir şekilde Gelibolu’ya doğru yönelir. Donanma bir gece ve bir günlük yolculuktan sonra Gelibolu’ya ulaşır. Kaptan burada şehrin ileri gelen reisleriyle bir toplantı tertip edip daha önce verdiği emirlerini hatırlatarak sefer için gerekli hazırlıkların yapıp yapılmadığını sorar. Gelibolu *Subaşı*sı Ali Haydar Bey, 50 kadirga, 30 at gemisi,

³³⁰ İnebahtı (Laponta), Aynabahtı olarak da bilinir.

birçok ıgırıp ve kalyata, 10 top gemisi ve içi savaşçılarla doldurulacak olan 30 kayık *donattıklarını*, bunlardan başka çokça harp teçhizatını da hazır ettikleri cevabını verir. Davud Bey bu defa reislerle beraber savaş teçhizatını gemilere yüklemelerini ve gemilerin çevresini de *siper*lerle donatmalarını emreder. Haydar Bey hemen hazırlığa girişip diğer reislerle beraber topları, *prankıları*, büyük top taşları ve *güherçileleri*, 10.000 tolga, binlerce ok ve yayı, 10.000 silah ve zırhı, *temrenli mızrakları*; *neft oklarını* ve 1000 kutu *kumbarayı* gemilere yükleyip hazır eder. Ardından *azab* askerlerini de yerli yerince gemilere taksim eder.

Hazırlıkların tamamlandığı gece *fanus* yaktıran Kaptan Davud Bey, sabahın ilk ışıklarında donanmayla beraber harekete geçer. Kaptan'ın gemisini takip ederek ilerleyen donanma Meyrus'a ulaşır ve buradan çıkıp Boğazkesen'den geçtiği sırada *kale bozan* toplarıyla buradaki büyük hisarı topa tutar. Bu şekilde Boğaz'ı geçen donanma Anadolu ve Ecvovası korularına uğrayıp buralardaki iki kaleden toplar alır. Daha sonra sırasıyla Yenişehir Burnu'na, oradan İlimli'ye ve oradan da İskire Adası'na varırlar. Burada donanma gemileri ikiyle bölünerek kimileri adaların iç, kimileri de dış taraflarına demir atar. Ada içlerine konan gemiler, *dâr-ı harb* kabul edildiğinden buradaki birçok kâfir köyünü *yağma* eder. O gece tekrar denize açılan donanma Urıdus'a doğru ilerler ve sabah vakti yaklaşırken Eğriboz Adası'na ulaşır Kızılasar önüne konar. Reisler gemilerini suladıktan sonra Kaptan'ın yanında toplanır. Kızılasar halkından aldıkları bilgiye göre kâfirlerin 10 *kadırgası* buradan geçmiştir. Donanma bu adada konaklarken iki defa çıkan güçlü fırtınalar sebebiyle bazı gemiler sürüklenip gider. Dolayısıyla her gemi fırtına sırasında tutunabildiği bir adada demir atar. Bu şekilde geçen iki günün ardından bir kayığın sürüklenmeler sırasında helak olduğu anlaşılır. Ayrıca sürüklenip kaybolan üç at gemisi olup bunlardan birisi helak olacak, diğer ikisi ise daha sonra bulunacaktır. Kaybolan ve bulunan bu iki gemiden birinde kaleler yıkmaya yarayan büyük bir top da vardır. Bu gemi sürüklenerek bir adaya düşünce oradaki kâfirler gemiye hücum edip geminin reisi ile beraberindeki dört kişiyi öldürür. Gemideki diğerleri ise kâfirlerden kurtulur ve gemiyi oradan alıp Eğriboz'a geri getirir. Fakat donanma Eğriboz'dan çıkıp (Asburisbite'ye) gitmiş olduğundan donanmaya kavuşamazlar. Dolayısıyla, gemi

orada konup bekler.³³¹

Donanma Asbur'isbite'de iken Kaptan Davud Bey birkaç gün boyunca *temaşalıkta* bulunarak kaybolan gemileri bulmak için çalışmalar yapar ve reislerle gemilerin akıbetleri hakkında görüşmeler yapar. Kaptan'ın çevreyi dolaşıp adaları kontrol etmesini istediği Kara Hasan, Bibercik'te dümeni kaybolmuş şekilde yatan bir gemi bulup Kaptan'a haber eder. Kaptan da marangoz ustaları göndererek o gemiyi tamir ettirip Asbur'isbite'ye getirtir. Gelibolu Reisi de Kaptan'a gelerek içinde üç şayka, ikisi de kale bozan olmak üzere beş büyük top olan bir at gemisinin³³² Kızılasar önünden sürüklenip kaybolduğunu ve akıbetini bilmediklerini söyler. Kaptan bu haberi alınca üç kadirga iki de kayık verdiği Evdul Reis, Ece Ovasınlı, Gedelan Kâsım, Hemşehrî ve Galatalı adlı beş reisine kaybolan at gemisini bulmak için ulaşabildikleri bütün adaları kontrol etmelerini emreder. Reisler kayıkları kadirgalara uydurarak deryaya açılıp Bibercik Adası'na sonra da Mürted denilen bir adaya varırlar fakat kayıp gemiyi buralarda bulamazlar. Nice menziller aşarak dolaşan reisler sonunda kayıp gemiyi Tirme Adası'nda bulup Asbur'isbite'ye getirirler.

Bir müddet sonra donanmanın bulunduğu Asbur'isbite çıkan şiddetli rüzgâr içerisinde sekbanbaşının da içinde bulunduğu Solak Reis'in gemisi ile Gazi Kemal Reis'in gemisi sürüklenir. İki gün iki gece sürüklenen bu gemiler Çuha Adası'nın karşısındaki Benefşe Adası'na ulaşınca burada bulunan içi kâfir dolu üç kadirga onları görüp kaçar. Gazi Kemal Reis ve Solak Reis bu adada beş gün kalır. Bu süreçte donanmayla beraber Asbur'isbite'den çıkan Kaptan Davud Bey, Anabolu kıyılarından geçerek Benefşe Adası'na varıp Solak Reis ve Gazi Kemal Reis'in gemileriyle buluştuktan sonra nice menziller geçerek su için bir yaka dibine demir

³³¹ Yahya Paşa kara ordusuyla İnebahtı'ya doğru gelen Sultan Bayezid'in emriyle Eğriboz'da bulunan bu at gemisindeki topu ve diğer bir topu çektirerek İnebahtı yakınına getirir. Rumeli Beylerbeyi (Koca Mustafa Paşa) gemilerle gelen bu iki topu çiftle ve yayalarla çektirip Livatya'ya iletir ve bu toplar Livatya'da nice müddet yatar. Daha sonra sultanın Eğriboz Beyi (Mustafa Bey)'ne hüküm yazıp topların Asbur'isbite'ye ulaştırılmasını emreder. Livatya ve Atina'nın iki kadısı ve birçok ön karakol kuvvetleri ile bir kısmı mümin kalanı kâfir olmak üzere 5400 insan gece gündüz çekerek bu iki topu 4 günde Asbur'isbite'ye getirirler. Kaptan müminleri izzetlendirmek, kâfilere de heybetlerini göstermek için geldiği gün bu topları iki kez attırır. Şair diğer at gemisinin nasıl kurtarıldığını "Adalardan Haberler" başlıklı sıradaki bölümde açıklayacaktır.

³³² Burada bahsedilen at gemisi, şairin Adalara Yolculuk adlı bir önceki bölümde bahsettiği kurtulan iki at gemisinden ikincisidir. Kurtarılan iki at gemisinden birini önceki bölümde açıklayan şair burada ikincisinin nasıl kurtarıldığını açıklamaktadır.

atar. Fakat burada da kuvvetli bir rüzgâr vardır. Ayrıca, demir attıkları bu yakayı kendilerinden önce buradan geçenler ateşe vermiş olduğundan yangının yoğun ateşi kuvvetli rüzgârlarla gemilerin üzerine savrulur. Ateşin dumanı o kadar yoğundur ki neredeyse boğulacak olurlar. Bu sırada savrulan ateşler gemilerdeki güherçilelere ulaşır bunların patlamasına neden olmasın diye *ambar*ların üzerini örterler. Yangın bu şekilde birkaç saat sürecektir. Kaptan o gece tekrar donanmayla denize açılırken Sinoplu Safâî'nin içlerinde olduğu bir kısım gemiyi art *karakol* göreviyle orada bırakır. Bu gemiler de sabah erken vakit oradan ayrılıp donanmaya yetişirler.

Donanma Korin Adası'na ulaştığında ada kâfirlerinin Osmanlı askerinin gemilerden inmesini engellemek için atlı ve silahlı olarak bekledikleri görülür. Kâfir atlıları tekbirler çekerek hemen gemilerden suya inmeye çalışan Osmanlı askerinin üzerine hücum edip birkaçını öldürse de askerler savaşarak düşmanı püskürtür. Bu sırada Galatalı Hasan gemiden kâfirlerin üzerine top atışları yapıp bu bir avuç kâfiri telef eder. Kâfirlerden geride kalıp kurtulanlar da kaçışıp gider. Ardından karaya çıkan askerler etraftaki üzüm bağını yağma ettiği sırada gazilerden biri civarda ele geçirdiği bir kâfiri sorgulaması için Kaptan Davud Bey'e getirir. Esir edilen kâfir sorgusu sırasında düşmanın 100 kayık, 50 kadirga, 20 mavına ve sarma direkli 60 göke olmak üzere savaşa hazır 200 civarında gemisinin olduğunu, Acısu ve Moton'da bekleyen bu gemilerin savaşmak için kendilerini gözetlediklerini, seherde hazır olmalarını çünkü kendileriyle büyük bir savaş yapmayı planladıklarını söyler. Kaptan bu haberi alınca reislerin toplanmalarını bildirmek için bütün gemilere kayıklar gönderir. Saatler sonra üç *millik* bir alanda³³³ hepsi toplanır. Divanda reislerle beraber sekbanbaşı, subaşıları ve çevrelerince *yeniçeriler* vardır. Kaptan vaziyeti reislere haber edip donanmanın nasıl çıkacağı ve neler yapılacağı noktasında reislerle istişare eder. Alınan karara göre her gemi bin civarında asker olarak tayin edilen kolda cenge gidecektir. Toplantının sonunda Ömer Ağa padişaha dua eder. Ardından tekbirler getirilir ve gülbank okunur. Reislerin hepsi Sultan'ın yolunda can ve başlarını feda edeceklerini ikrar ederler.

Burak Cengi

Kaptan Davud Bey, sabah olunca hızlıca tedbirler alıp herkesi yerlerine tayin eder.

³³³ Şairin ifadelerine göre üç mil, bir fersengdir. Bir ferseng de on iki bin adıma karşılık gelir.

Kendisi ala yelkenli kadirgasıyla öne geçerken Gelibolu Subaşı Ali Haydar Bey 30 kadirgayla beraber ön karakol, Galata reislerinin başında bulunan Hasan Subaşı da 30 kadirgayla beraber arka karakol görevi yapar. Donanma bu şekilde ilerlerken hava karardığında Kaptan fanus yakar ve bütün donanma bu fanusu takip eder. Yolculukta ister Kemal Reis'in gökesi ister bir başkasının gökesi olsun, Ömer Ağa hangi gökenin bir ihtiyacı varsa ona yardım eder. Her asker techizatlandırılmış, her gökeye de yardımcı kadirgalar tayin edilmiştir. *Allâh Allâh* nidalarıyla ilerleyen donanma Moton'a yaklaştığında kâfir gemileri seçilmeye başlar. Düşmanın kaleden ve gemilerden top atışı yapma imkânları olduğundan Kaptan Davud Bey donanmayı güvenli gördüğü Acısu Adası'na yönlendirir. Fakat rüzgâr tersten esince oraya ulaşamazlar. Bunu bir avantaj olarak gören kâfirler Osmanlı donanmasının önünü tutmak için gökeler ve kadirgalarla Moton'dan harekete geçer ve iki donanma birbirine yaklaşmaya başlar. Bu sırada savaşa hazırlanan Osmanlı askeri hızlıca zırhlarını giyip silahlarını kuşanır ve başlarına tolgalarını geçirir. Bir taraftan oklar ve yaylar hazırlanırken diğer taraftan da gemilerin baş ve kıçlarındaki toplara taşlar yerleştirilir. Kutular dolusu kumbaralar çıkarılır ve neftîler hazır edilir. Herkes eline taş alıp³³⁴ savaşa hazır olur. Yeniçeriler de *harbeleri* ve *nacakları* hazır etmiş beklemektedir. Fakat Kaptan, rüzgâr muhalif estiğinden çatışmaya girmeden geri dönünce donanma da onunla beraber Borodile Kalesi'nin olduğu girişten geçip Avarin *Merse*'sine doğru ilerler ve Rumeli yakasında bulunan Acısu Mersesi'ne konar.³³⁵

Gemiler Acısu Mersesi'ne demir attığında azab askeri dağlardaki keçileri görüp (gemilerden izinsiz inerek) dağlara doğru dağılınca Kaptan Davud Bey ve sekbanbaşı müdahale edip onları zapt eder. Bu sırada bir azap askerin bulduğu su kaynağı sebebiyle merseye Acısu adını verirler. Bu ada, Moton'un önünde olup etrafı karayla çevrili olduğundan göl gibi bir yerdir. Sekiz taraftan rüzgâr vursa da gemilere zarar veremeyecektir. Donanma bu mersede huzurlu bir şekilde on bir gün kalır. Bu

³³⁴ Muhtemelen kast edilen yanıcı madde olan neftler olmalıdır.

³³⁵ Bazı Venedik gemileri burada iken Osmanlı donanmasını görünce buradan çıkıp Moton'a iner. Şairin de içinde bulunduğu gemiler Venediklilerin çıktığı bu merseye konarken bazı gemiler rüzgârın muhalif esmesiyle tutunamayıp sürüklenir. Bu sürüklenenlerin nereye gittikleri bilinmeyecek ve onlar on bir gün zahmet çekeceklerdir.

süreçte adaları gezmekte olan³³⁶ Kara Hasan yakaladığı bir *dili* (esir) Kaptan'a getirir. Kaptan esirin ayaklarını zincire vurdurup sorgular ve ondan bilgi alır. Daha sonra Hüseyin'i çağırıp Sultan'a (II. Bayezid) olan biteni haber eden bir mektup yazdırır ve bu mektubu Kara Hasan aracılığıyla Rumeli kenarına gönderir. Hemen denize açılan Kara Hasan gece vakti Rumeli kenarına ulaşır karaya çıkar ve ertesi gün mektubu teslim ettikten sonra askerlerle beraber Acısu'ya dönmek üzere yola çıkar. Su bulma umuduyla³³⁷ Kara Hasan'la dönmeyen top gemisi reisi Tana Halil ise karşıdaki bir cezireye gider. Orada bir kiliseyle karşılaşan Tana Halil ve arkadaşları kilisenin keşişini yakalayıp Kaptan'a getirirler. Kaptan esir edilen bu keşiş de sorgulayıp bilgi aldıktan sonra onu da zincire vurdurtur. Daha sonra, önceki esir³³⁸ gibi onun da boynu vurulacaktır. Ayrıca bu süreç içerisinde Avarin'e sefer eden Kaptan, orada bulunan 50 Iğrıbara silah teslim etmiştir.

Kaptan Davud Bey, Avarin'e inip adanın kenarını tutmak amacıyla donanmayla beraber sabah erkenden yola çıkar. Gece olduğundan Kaptan'ın fanusunu takip ederek ilerleyen gemiler bazen fanusu görerek bazen de yitirerek yoluna devam eder. Ertesi gün güneş doğduğunda Kadioğlu gemisinin battığı haberi gelir. Yüzlerce top, top taşı, tüfek ve daha birçok savaş teçhizatı gemiyle batıp giderken barut dolu 800 varilden sadece 80 tanesi ve askerlerin hususi malzemeleri kurtarılabilir. Donanma oradan ayrılıp yoluna devam eder. Mora kıyıları seçilmeye başlar ve gidip Avarin'deki merseye (daha önce de kondukları Acısu) konarlar. Burası bin tane geminin dahi kışlayabileceği bir yerdir. Mersenin etrafını kara kuşatır. Allah bu merseye iki giriş ağzı yaratmıştır. Donanma işte bu ağızlardan biri olan Borodile'den içeri girer. Moton kenarındaki kâfir atlıları buradan seçilebilmektedir. Avarin Mersesi'nde şirin ve büyük bir dere akmaktadır. Kâfirlere karşı tedbir amacıyla ok ve yaylarını da yanlarına alıp bu sudan kana kana içmek ve sulanmak için gemilerden çıkarlar. Bu sırada atlı kâfirler yaklaşır üzerlerine hücum edince askerler de hemen onları oka tutar. Kimini yaralayıp kimini de attan düşürüp paralarlar. Bu sırada azab

³³⁶ Kaptan Asbur'isbite'de iken adaları dolaşıp kaybolan gemileri araması için kendisini görevlendirmişti. Muhtemelen aynı görevle dolaşmakta iken bu esiri yakalamış olmalıdır.

³³⁷ Metnin bağlamından hareketle, Tana Halil'in gemisindeki askerlerinin su ihtiyaçlarını karşılamak ve gemiye su depolamak amacıyla karşıdaki adaya gittiği anlaşılmaktadır.

³³⁸ Kara Hasan'ın daha önce kaptana esir olarak getirdiği ve sorgulayıp kendisinden düşman hakkında bilgi aldıkları kâfirin bu keşişin kardeşi olduğu anlaşılır. Keşiş, kardeşini kurtarmak için oraya gelmiştir.

askerleri ve yeniçeriler de yetişince kâfirler kaçıır. Onları kovalayan askerler bir köye rast gelip burayı yağma eder.

Askerler Acısu'da geçen iki gün içerisinde yıkanır ve yiyip içerler. Sonra buradan ayrılır fakat rüzgâr yine muhalif esince tekrar dönüp Avarin Mersesi'ne (Acısu) inip aynı suyun kenarına konarlar. Venedik donanma gemileri de ilerdeki Burutana adasına inmiştir. Bir müddet sonra Venediklilerin diğer başka göke ve kadirgaları da yardım için gelip Brutana Adası'na konar ve orada bir toplantı tertip ederler. İçlerinden kimi Avarin Boğazı'ndaki Türklere doğrudan saldırımayı teklif ederken kimi de Brutana'da bekleyip Türkler geçerken saldırımayı teklif eder. İşin sonunda bir göke kaptanı olan Lordan, önce düşman gemilerinin sayısını bilmek gerektiğini söyleyince bir kayıkla gelip Türklerin gemilerini sayarlar. Türklerin büyüklü küçüklü 300 gemisi olduğunu öğrenen Lordan doğrudan saldırıp çatmaya karar verir.

Öbür tarafta Kaptan Davud Bey de kadirga ve kayıkları dolaşıp bütün gemileri saf saf dizdirdikten sonra savaş konusunda herkese çeşitli uyarılarda bulunur. Gemiler dizildikten sonra gökeler onlardan ayrılıp hızla önden ilerler. Kemal Reis ise iki mil geride tek başına kalır.³³⁹ Şairin de içinde olduğu üç kadirga³⁴⁰ ise gökelerden ayrılmayarak onların arasında hareket eder.

Savaş (Burak Cengi) 5 Muharrem 905/12 Ağustos 1499 tarihinde Brutana Adası önünde gerçekleşir. Kâfirler henüz aralarında beş mil varken aceleyle Osmanlı donanması üzerine top atışları yapmaya başlar. Bir müddet karşılıklı olarak iki tarafın topları kütürdedikten sonra herkes silahına sarılır. Gökeler önden saldırıya geçerken kadirgalar, kalyatlar ve mavnalar da onların peşleri sıra yürür. Kâfir gemilerine saçılan pırnkaların yankıları Brutana'dan duyulurken pırnkı yiyen düşman gemilerinin tahtaları etrafa saçılır. Her iki donanmadan 600 gemi karşılıklı olarak birbirine *darbzen*, pırnkı, şayka ve tüfek atar. Bir müddet sonra dumandan dolayı göz gözü görmez olur. Üstten yağın oklar sebebiyle de kimse etrafına bakamaz. Savaş böyle devam ederken Lordan ve İstafanus'a ait her biri 3.000 fıçı

³³⁹ Şair Kemal Reis'in neden geride kaldığını ve savaş sırasında neler yaptığını Burak Reis'in gemisinin batmasından sonraki kısımda açıklayacaktır. Savaşın başlangıcında iki mil geride yatmakta olan Kemal Reis, çaprazında bazı düşman gemilerine rastlamış ve onlarla savaşa tutuşmuştur.

³⁴⁰ Bahsi geçen üç gemi Tanburacı Mustafa, Mustafa ve Meşrebeci adlı reislere ait üç Osmanlı kadirgasıdır.

eken³⁴¹ ve içinde toplamda 1700 kadar asker bulunan iki göke Burak Reisin gökesi üzerine sürer.³⁴² Gemisinin kı tarafı Burak Reis'in gemisinininkinden büyük olan ve üstü bayraklarla kaplı olan Lordan, gelip Burak Reis'in gemisine demir atar. Ardından gelen İstafanus'un gemisi de öbür taraftan Burak Reis'in gemisine çatar. Burak Reis'in her ikisi de içi kfir dolu olan bu Venedik gemilerinin arasından kendi gemisini çıkarma imknı kalmayınca  gemi arasında yoğun bir çatışma başlar.  gemi de birbirine top ve tüfek atar. Atılan top taşları insanların başlarını parçalarken oklar gökeleri adeta kirpiye döndürür. Burak Reis'in gemisindeki askerler menreler de atarak kfirleri yaralar. Askerler düşmana kesme vurduğunda adeta neşterden kan saçılır ve yaralananlar gökelere dökülür. Bu sırada bir neft oku düşman gemisinden birinin yelkenine erişince yelkenle beraber geminin direği de tutuşmaya başlar. Bu sırada Kemal de bu iki düşman gemisine kumbaralar atınca düşman gemilerini ateş alır. Gemiler yanmaya başlayınca kfirler pis haça yalvararak kendilerini denize atmaya başlar. Ancak bu ateşler sıçrayıp Burak Reis'in gökesini de tutuşturup geminin dışından içine doğru ilerleyince savaşmak için techizat taşıyan gemideki bazı askerlerin üzerlerine dokunur ve bu askerler yanarak şehit olur. Burağın gemisinde büyüyen ateş sndrlemeyince herkes canını kurtarmaya çalışır. Ancak birçoğu ya yanarak veya boğularak şehit olur. Bu sırada Kaptan Davud Bey denize atlayan ve yangından kaçmaya çalışan askerleri kurtarmak için kayıklar gönderir.

Burak Reis'in gökesinin ipleri yanarak dökülür. Daha sonra ateş geminin kenarlarını söker. Gemi yanarken *odabaşı* sandalla gemiden kaçar. Geride kalanlar geminin *kecesindeki* yedi kişiden ikisi can korkusuyla aşağı iner ve kurtulur.³⁴³ Yüzerken üstüne ateş çarpanlar denizden kendine su serpmektedir. Gemilerden birinin dışındaki yangın gherilelerin olduğu depoya inince patlayan güherçileler geminin direğini havaya uçar ve geminin üzerinde canlı hiç kimse kalmaz. Bu sırada Davud Bey'in gönderdiği kayıklar lmeyen askerleri kurtarır.

³⁴¹ Metinde zikredilen bu ifadeyle, muhtemelen bahsi geçen gemilerin 3.000 fiçı yk taşıyabildiği kast edilmektedir.

³⁴² Tarih bilgilere göre Osmanlılarda II. Bayezid döneminde ilk defa inşa edilen iki gkeden biri Burak Reis'e diğeri de Kemal Reis'e verilmiştir. Düşman Kemal Reis'in gökesi olduğu zannıyla Burak Reis'in gökesine hücum etmiştir (Uzunçarşılı, c. 2, s. 214-215; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, haz. Mehmet Zeki Pakalın. c. 1 (İstanbul: MEB Yay. 1993), s. 674.

³⁴³ Bunlardan biri daha sonra Bolu şehrine gidecek, diğeri ise hizmete devam etmek için askerlikten ayrılmayacak ve kaptan da kendisine bir İğrıp verecektir.

Savaşın başlangıcında iki mil geride yatmakta olan Kemal Reis, savaşmak için demir almaya çalışmıştır. Kâfirlerin çaprazdan ilerlediğini görüp doğruca onların üzerine süren Kemal Reis, bir saat geçmemişken Venedik gökelerinden birine rast gelip sol yanındaki şaykayla ona öyle top vurur ki kâfir gemisi hemen içindeki 800 kâfirle beraber batıp gider. Ancak Kemal Reis oradan ayrılıp dönerken diğer düşman gemileri de ona top vurunca gemisinin bazı yerleri delik deşik olur. Kemal Reis de hem savaşır hem kenara doğru yönelir. Bu sırada kara kenarını tutmuş olan atlı kâfirler de Kemal Reis'i engellemek amacıyla gemiye doğru at sürse de Kemal Reis, üzerlerine top atıp hepsini dağıtır. Daha sonra oradan ayrılıp eski menziline geri dönüp donanma gemilerinin uzağına yatar.

Burak Cengi sırasında İbni Santurlu gökesinin reisi Çil İskender bir mavınaya çatar ve askerleriyle yiğitçe savaşır. Memi Reis ile Hacı İskender, yanlarında bir er ve dört de yeniçeri olmak üzere yedi kişi olarak o mavınaya sancak diker. Bu savaşlarda 17 göke yaralanmış olup³⁴⁴ bunlardan ikisi İnebahtı'da yaralanmıştır.

Tanburacı Mustafa Reis, Mustafa Reis ve Meşrebeci Reis'e ait üç Osmanlı kadırgası bir Venedik mavınasının üzerine sürer. Savaşıkları bu mavına yelkenini sirkeyle ıslatmış,³⁴⁵ yelken iplerini yukarıya bağlatmış ve geminin kıçından başına kadar her tarafını tahta döşetip üstüne ham deriler çakmıştır. Bir tanesi kâfirin gemisine sürterek gemiye girmeye çalışır fakat kâfirler harbeyle karşılık verip gelenleri tepeler. Bu sırada diğer iki gemi de hücum edip mavınanın sancağını çıkarırken Tanburacı Mustafa Reis mavınaya öyle bir top vurur ki geminin tahtaları ortadan ikiye bölünür ve gemi neredeyse batacak hâle gelir. Daha sonra o gemiye her yandan ok, taş ve prankı vururlar. Mustafa Reis geminin yelkenine yedi kez yelkene neft oku vurduysa da sirkeyle ıslatılmış olan yelkenler tutuşmaz ve biraz yanıp hemen söner. Bu sırada vız diye bir top sadası işitilir. Şairin de aralarında bulunduğu gemideki (Tanburacı Mustafa Reis'in gemisi) askerler (gelen top taşından korunmak amacıyla) adeta secdeye kapanır. Vız diye geçen bu top Tanburacı Mustafa Reis ile Mustafa Reis'in gemilerini aşır Meşrebeci Reis'in gemisine rast gelir ve geminin bir tarafından girip diğer tarafından çıkar. Bu darbeyle Meşrebeci Reis'in gemisinden on üç kişi helak olur. Daha sonra her kayık ve kadırgadan bu düşman mavınasına ok

³⁴⁴ Yahut gökedeki 17 kişi yaralanır. Şairin ifadesi tam olarak anlaşılammamaktadır.

³⁴⁵ Yanmasını engellemek amacıyla yelkenleri sirkeyle ıslatmışlardır.

atılmaya devam edilir. Mavına atılan oklar sebebiyle adeta kirpiye döner. Bu sırada bir sağanak rüzgârla mavınının yelkeni dolar ve mavına hemen oradan uzaklaşır. Kemal Reis kıyı boyunca giderken sağ tarafında bu mavınaya³⁴⁶ rast gelince ona hemen bir top vurur. Alınan habere göre o mavına Kemal Reis'ten yediği toptan sonra gidip Moton önlerinde batmıştır.

Burak Cengi'nin sonunda kâfir gemileri oradan ayrılken Osmanlı donanması ise kalıp o geceyi orada geçirir.

Ahmed Paşa'nın (İbni Hersek) Gelişi ve Hulimiç Cengi

Kaptan Davud Bey sabah vakti deniz kenarında tertip ettiği divanda sonra reislere esirlerini getirmelerini emreder. Reisler büyük gemilere kayık salıp esirleri getirir ve hepsinin başları vurulur. Bu sırada yüksek yelkenleri rüzgârla dolu büyük bir *ıgırıp* gemisi ve yanındaki on bir tane Venedik gemisinin karşıdan bu tarafa doğru geldiği görülür. Kaptan'ın emriyle çıkan kayık ve kadırgalar bu gemileri helak ederken bunlardan bahsi geçen *ıgırıp* ile bir de *garevulya* sağlam olarak ele geçirilir. Bu çatışmada Osmanlı donanmasından ise biri göke biri de *İğrıbar* olmak üzere iki gemi yanarak helak olur. Ele geçirilen ve içi harp aletiyle dolu olan *ıgırıp*ın kâfirlere yardım etmek için geldiği anlaşılır. Kaptan ele geçen *garevulyayı* Kadioğlu'na verirken³⁴⁷ savaşta esir edilen 70 tane kâfirin de boyunları vurulur.

Donanma o gün de orada (Avarin Mersesi) kalıp sabah erkenden yola çıkar ve Brutana Boğazı'nı geçip Arkadya'ya doğru yönelir. Donanma ilerlerken gece olunca sabaha kadar Kaptan Davud Bey'in fanusunu gözeterek ilerlemeye devam ederler. Diğer gün de tekrar gece yarısı oluncaya kadar ilerlerler ve rüzgâr ters esince bir boğaza yakın yerde kenara demir atarlar. Burada bir gün kalan donanma diğer gün tekrar yola koyulup Müslümanların bulunduğu Arkadya Hisarı'nın olduğu adaya ulaşır. Hisar'dakiler top atarak donanmayı selamlar. Burayı da geçip ilerlerleyen donanma ilerideki Asbura Botom Adası'na varır. Burada etrafı da güzel olan büyük, güzel bir akarsu vardır. Donanma burada iken gelen bir haberci, Sultan (II.)

³⁴⁶ Şair bu kısımda göke ifadesini kullanıyor lakin, bu gemi mavına dediği gemi olmalıdır. İfadelerin gidişatından bu şekilde anlaşılmaktadır. Şair bazen, daha önce mavına dediği bir gemiye göke, daha önce göke dediğine de mavına dediği örnekler vardır.

³⁴⁷ Donanma Moton yakınlarındaki Acısu'dan çıkıp Avarin'e doğru gelirken Kadioğlu'nun gemisi batmıştı. Dolayısıyla Kaptan, Kadioğlu'na ele geçirilen bu *garavulyayı* vermiştir.

Bayezid'in gönderdiği İbni Hersek'in (Ahmed Paşa) birkaç gün içinde yanındaki *sipahi* ve yeniçeri birlikleriyle buraya ulaşacağını haber eder.

Sabah Asbura Botom Adası'ndan ayrılan donanma Üflemeç yüzünü aşır bir kenara demir atar ve İbni Hersek (Ahmed Paşa) ulaşana kadar burada üç beş gün bekler. Sultan (II.) Bayezid'in vazifelendirdiği Paşa, 12 Muharrem 905/19 Ağustos 1499 tarihinde gelince, Kaptan Bey kadırgasını ona teslim eder ve bütün donanma Paşa'ya tabi olur. Fanusu o yaktıracak ve donanma onu takip edecektir. Burak Cengi'nde kırılıp dağılan kâfir gemileri de bir gün sonra (13 Muharrem 905/20 Ağustos 1499) kendilerine yardıma gelen birçok göke ve mavınayla birlikte Osmanlı donanmasının bulunduğu Üflemeç'in karşısındaki Zailse Adası'nda toplanır. Saydıklarına göre düşmanın 60 tane gölgeli³⁴⁸ gemisi vardır. Paşa seher vaktinde kâfire saldıracaklarını ilan ettirir ve planladığı üzere, o gecenin sabahında (14 Muharrem 905/21 Ağustos 1499) Osmanlı donanması Zailse Adası'ndaki kâfirlere karşı saldırıya geçer. Paşa, yanındaki kadırgalarla beraber bir büyük düşman gökesine hücum edip gökeyi topa tutar. Kâfirler korkudan birçok gökeyi terk etmiştir. Hemen kayıklarla bu gökelere erişip toplamda düşmanın beş gökesini yakıp helak ederler. İşin sonunda Kaptan'la beraber gelen kadırgalar geri döner. Fakat saldırıya uğrayıp geriye dönemeyenler de olur. Kâfirler Kaptan'la geri dönemeyen Safâ Reis'in gemisine çatıp yelken direğini ateşe verir. Daha sonra içindeki müslümanları kırıp kalyatayı yakarlar. Bu sırada Ayine Şeyhi'ni de uyurken kılıçlayıp şehit ederler. Birçok kâfir kadırgası Tat Ahmed'in gemisine de çatar ve yelken iplerini kesip düşürürler. Geminin kış tarafında karşılaştıkları müslüman askerleri kırarlar. Kurtulan askerler ise geminin baş tarafına yığılır. Bu sırada kâfirler ambarın kapısını açıp peksimet gibi doyumluklardan başka çeşitli savaş techizatlarını yağmalar. Vaziyeti gören Ömer Ağa yardıma giderken Karlıoğlu'nun (Hamza Bey) top gürültüsünden kendini kaybedip şaşkınlık içinde etrafa mantıksız buyruklar verdiğini görür. Bey'in askerleri başına toplanmıştır. Gelip kendisine bakan Ömer Ağa yere çömelip kalmış olan Hamza Bey'e (Karlıoğlu) seslenip "Oturma! Gel savaşıalım!" dese de fayda etmez. Hamza Bey'in 210 askerinden geriye 30 kişi kalmış diğerleri ise kırılmıştır.

Bu savaşta Kemal Reis de iki mavınayla dövüşmüş, bu sırada Muharrem Reis bu

³⁴⁸ Gölgele ifadesiyle ne kast edildiği anlaşılamamıştır. Gemilerin büyük gemi olduğu kasti olabilir.

mavinalardan birine bir darbzen atınca mavına baştan kıça kadar dağılmıştır. Kâfirler yapılan bu savaştan sonra Osmanlı donanmasının önündeki bir mil uzağa konar.³⁴⁹

Çamlıca ve Boğaz (İnebahtı) Savaşları

İbni Hersek Ahmed Paşa o gecenin sabahında gemileri belirli tertibe göre sıralar. Dört gemi iç tarafta ve bunların her birinin yanında on kadirga vardır. İçlerinde Kemal Reis'in de olduğu üç büyük mavına ortada, at gemisi ve Iğrıbar ise kıyı tarafta yer alır. Osmanlı donanması bu şekilde tekrar kâfirlerin üzerine sürer. Kâfirler kendilerinden kaçınca, Osmanlı donanması onların çıktığı yere demir atar. Rüzgâr tersine dönerse bu defa kâfirler yelken açıp Osmanlı donanmasının üzerine sürer. Bu kovalamaca bu şekilde 33 gün³⁵⁰ devam eder. Sonunda çok çam ağacı olduğundan Türklerin Çamlıca adını verdikleri yerde kâfirlerle (üçüncü) ceng edilir. O gün iki donanma savaşarak giderken donanmanın gerisinde kalan Kemal Reis, iyice donatılmış büyük bir göke ile iki de kadirga olmak üzere toplam üç gemiyle birden

³⁴⁹ Bu kısımdan sonra ek bilgi veren şair kaç savaş yapıldığını ve bu savaşların hangi yerlerde yapıldığını belirtir. Buna göre Frengîler (Venedikliler) Osmanlı donanmasıyla dört ayrı yerde savaşır. Bu savaşlardan birincisi, önceki bölümlerde açıklanmış olan Burak Cengi'dir. Bu cenk Avarin Mersesi önünde yapılmıştır. İkinci savaş, İbni Hersek (Ahmed Paşa) önderliğinde Üflemeç'te yapılan ve bu başlıkta konu edilen savaştır. Üçüncü savaş, çamlı yerde (Çamlıca) yapılan savaş olup sıradaki başlıkta bahsi geçecektir. Dördüncü savaş ise İnebahtı Boğazı'nda yapılacak olan son donanma savaşıdır. Bu savaş da ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır.

³⁵⁰ Burada zikredilen 33 gün konusunda bir belirsizlik vardır. Şair, 14 Muharrem'de Üflemeç'te yapılan ikinci donanma savaşından 33 gün sonra Çamlıca'da üçüncü ve birkaç gün sonra da İnebahtı'da dördüncü donanma savaşı yapıldığından bahseder. İnebahtı'da yapılan dördüncü donanma savaşından sonra İnebahtı Hisarı önlerine gelen Osmanlı donanması, İnebahtı Hisarı'nın Rumeli beylerbeyi tarafından kuşatılmış olduğunu görür. Bu noktadan sonra İnebahtı Hisarı ve Hisar'ın fethi tarihi hakkında bir malumat vermeyen şair, Moton'un fethinden bahsederken İnebahtı'nın da 905'te fethedildiğini, İnebahtı'nın fethinden sonra Sultan (II.) Bayezid'in emriyle Muharrem ayının sonu 905 (1499 Eylül başları)'te İnebahtı yolu üzerindeki boğaza, boğazkesen şeklinde karşılıklı iki kale yapıldığını belirtir. Şu durumda İnebahtı, Muharrem 905 (Ağustos 1499) tarihlerinde fethedilmiş olmalıdır ki İ. Hakkı Uzunçarşılı da ilgili eserinde bu tarihi verir (Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 217). Fakat bahsedildiği üzere şair, Üflemeç'te yapılan donanma savaşından 33 gün sonra Çamlıca ve İnebahtı'da yapılan donanma savaşlarından bahsetmektedir. Bu şekilde bakıldığında Çamlıca ve İnebahtı savaşları ile İnebahtı'nın fethi 905 yılı Safer veya Rebiyülevvel aylarına denk gelen bir tarih gibi görünmektedir. Belirsizliğe sebep olan bir başka durum da, şairin, "Ahmed Paşa'nın (İbn-i Hersek) Gelişi ve Hulimeç Cengi" başlıklı bölümde Üflemeç Savaşı'nı anlattıktan sonra, yapılan toplam dört donanma savaşını kabaca özetleyip 33 gün savaştıklarını söylemesidir. Bu bilgiye bakıldığında ise Burak Cengi de dâhil olmak üzere donanma savaşlarının toplamda 33 gün sürdüğü de anlaşılabilir. Diğer taraftan, şair 33 gün ifadesini çokluktan kinâye amacıyla da zikretmiş olabilir. Zira şair Venedikliler'in kuşatmış olduğu Kıfaline Kalesi'nden bahsederken Venediklilerin bu kaleye 33 kere yürüyüş ettiğini söylemektedir (b. 2109).

savaşır. Meğır bu üç kâfir gemisi aralarında bir plan yapmıştır. Plana göre büyük Türk gökesine (Kemal Reis) hücum edecekler, gökeye çattıktan sonra kendi gökelerini ateşe verip, Kemal Reis'in gökesiyle beraber yakacaklardır. Gökeler yanarken kendileri de kadırgalara geçecektir. Kâfir gemileri bu planı yaptıktan sonra Kemal Reis'e doğru hücum eder. İki kadırga bir taraftan top atmakta, bir taraftan da yanlarındaki gökeyi korumaktadır. Bir ara bir kadırganın attığı top Kemal Reis'in tahtasına çarpıp kalır. Çatmalarına bir kulaç kaldığı sırada Kemal Reis, sağa dönüp yaklaşan gökenin tam göğsüne öyle bir top vurur ki kâfir gökesi tutuşup yanarak helak olur. Kemal Reis'in dumancı lakaplı topçusu çok maharetlidir. Cenkten sonra donanma, kâfir gemilerinden ayrılıp kenara dizilir. Bir müddet sonra Kemal Reis de gelip onlara kavuşur. Kâfirlerin gemileri ise kendilerinden bir mil ileriye konar. Bir müddet sonra kâfir mavınaları tekrar yelken açıp rüzgârın da verdiği güçle hızlıca Osmanlı donanması üzerine gelir. Osmanlı gemileri de onları karşılar. Atılan toplar kâfir gemilerine vurdukça ölümler denize saçılır. Mavınaları delik deşik olan kâfirler de geçip giderler.

Bu son cenk sırasında Kaptan Davud Bey de yetişmiş ve Preveze'den getirdiği topla gidip bir gemiye çatmıştır. Preveze topları ellerindeyken kuş olup uçsalar da düşmanın buradan geçmesi mümkün değildir. Davud Bey savaşın sonunda Kemal Reis'i övüp takdir eder ve İbni Hersek Ahmed Paşa'dan bir asar bozan top alıp gemisine kurmasını tavsiye eder. Kemal Reis de Paşa'nın huzuruna çıkıp durumu arz eder. Kâfirlere atmak için topu yedi karış olan büyük bir top ister. Kemal Reis'in teklifini kabul eden Paşa, (Kemal Reis'in gökesine) topun yerini ayarlamaları için 40 marangoz ustasını görevlendirir. Ustalar topun yerini belirleyip gerekli olan tahtaları yerlerine dizer. Fakat topu yerine koymazlar. Zira diğer reisler böyle büyük topların gemiye konmasının mümkün olamayacağını söyleyip Paşa'yı bu işten vaz geçirtirler. Kemal Reis de sabah geri döner.³⁵¹

Kâfirler önceden yaptıkları gibi Osmanlı donanmasıyla beraber (aralarındaki mesafeyi koruyarak) ilerler. İki donanma bu şekilde bir iki gün ilerledikten sonra Osmanlı donanması İnebahtı Boğazı'na, kâfirler de Boğaz'ın karşı tarafına konar. Daha önce olduğu gibi donanmaların arasında yine iki millik mesafe vardır. Ahmed

³⁵¹ Şair, Kemal'in daha sonraları bu topu kuracağını, sırası gelen bir bölümde bunu da şerh edeceğini belirterek bu bahsi burada kapatır.

Paşa'nın gözcüden aldığı habere göre irili ufaklı olarak düşmanın bütün gemileri savaşa hazırlanmaktadır. Bu haberden sonra toplantı tertip eden Ahmed Paşa, savaş planı için reislerin fikrini sorar. Kemal Reis söz alarak sabah erkenden çıkıp İnebahtı Boğazı'na konmayı, gün ışıırken rüzgâr olursa Boğaz'a girmeyi tavsiye edip eğer böyle yapmazlarsa (kâfirler kendilerine saldıracağından) çaresiz kalabileceklerini ve gemilerinin kâfirler tarafından ele geçirebileceğini belirtir. Toplantıdaki herkes bu fikri beğenince Osmanlı donanması planlandığı üzere gün ışıırken İnebahtı Boğazı'na girer ve kısa süre sonra iki donanma birbirlerine karışır. Top kütürtülerinin yankıları göklere çıkar. Toplar gemilere çarptıkça kol ve butlar uçuşur. Her gazinin gemisi üzerinde savaş vardır. Bu sırada bir top Kaptan'ın (Davud Bey) gemisine rast gelir ve gemiyi delip geçer. Kaptan hemen gemiyi *alabanda* eder. Sonra *yağ* ve *gön*lerle deliği kapatırlar. İki donanma bir müddet bu şekilde birbirine karışıp savaşır. Nicesi korkusuzca can ve baştan geçerken nicesi de kendi kendini bilmez olur. Hatta topçular ne yere attığını bilmeden top atarken şaşırarak aynı donanmanın gemileri birbirine çatar ve gemilerin burunları ile kürekleri kırılır. Bu sırada kürekleri çekmeye çalışan *kürekçiler* de yorulup perişan olur. Savaş sırasında bazı kancıklar da kenara doğru kaçmaya çalışır. Bir gökenin rütbeli askerleri sandalla kenara kaçmaya çalışırken reisleri onları yakalayıp döğe döğe tekrar gemiye çıkarır. Kimileri böyle kaçmaya çalışırken diğerleri döğüşmeye devam eder. Kaçanlar ileride bir yerde İnebahtı Boğazı'nın iç tarafına saklanır. Geridekiler ise kâh kâfirlerle karşılıklı top atışarak kâh yüz yüze çarpışarak döğüşmeye devam eder. Bir mavına (top atmak için) şairin bulunduğu gemiye (Tanburacı Mustafa Reis'in gemisi) yönelir. Bunlar da hemen mavınının top menziline kaçıp Allah'ın lütfuyla kurtulurlar. Daha sonra şair sandalla hızlıca kenara varır. Leventler şehit olmuş yoldaşlarını taşıyıp kenara indirir ve şehitlerin cenaze namazı kılınır. Bu sırada savaşan gemilerden birinin reisi acele eden kurtulur deyip kaçır. Zamanla bunun gibi diğer Osmanlı gemilerinin de çoğu geri dönüp kenara gelir. Geride kalanlar ise aciz kalır. Kâfirler, içlerinde Gelibolulu yiğitlerin olduğu üç kadirga³⁵² ve bir de kalyataya çatıp Müslümanların cümlesini kırarlar. Şairin de içlerinde bulunduğu kenardakilerin geride kalıp

³⁵² Bu üç kadirga Gelibolulu Ali, Araboğlu Ali ve Muslihiddin Reislerin kadirgalarıdır. Gelibolulu Ali Reis savaşın sonunda esir olarak ele geçirildikten sonra fidye karşılığı kurtulacaktır. Diğer iki reis ise savaş sırasında şehit olmuştur. Esir olarak ele geçirilen Ali Reis'in esaretten nasıl kurtulduğu devam eden bölümde aktarılacaktır.

savaşanlarla mesafeleri iki üç mil uzaklıkta olduğundan, döğüşlerini uzaktan izlerler ancak savaşacak mecalleri kalmadığından bir yardım edemezler. Kılıçların ısıldamalarını ve yaralananların düşüp çırpınmalarını görürler. Bu çarpışma öğle vaktinden akşama kadar sürer. Kâfirler, Osmanlı donanmasının gerisinde kalan o dört gemiyi, içlerindeki öldürdükten sonra, ele geçirir. Gece yarısı olduğunda kenarda bekleyen donanma gemileri İnebahtı'dan çıkıp Ballubadra önüne ulaşır. Ballubadra Boğazı'na geldiklerinde kendilerini fark eden üç kâfir gemisi üzerlerine hücum eder fakat deniz sığ olduğundan bu gemiler karaya oturur. Buradaki sığlık yer kendilerini korumuştur. Endişe ve korkuyla Ballubadra Boğazı'ndan çıkıp İnebahtı önüne geldiklerinde Rumeli Beylerbeyi'nin İnebahtı Hisarı'nı muhasara altına aldığı görürler.³⁵³ Rumeli Beylerbeyi donanmaya gemi temin edip onlara yardımcı olur.

Bu sırada İnebahtı'na iki günlük mesafedeki yaylada bulunan Sultan (II.) Bayezid, Kaptan'ın Asbu'isbite'de kışlamasını³⁵⁴, Alah'ın izniyle ihtiyaçları olan bütün savaş techizatını tekrar tamamlayıp karşılayacağını haber eder. Sultan verdiği buyrukların ardından (kışı geçirmek üzere) Edirne'ye sefer eder.

Boğazdan (İnebahtı Boğazı) Alınan Gemilerin Durumu³⁵⁵

İşlerini düzenleyip yoluna koyan Kaptan Davud Bey, kâfirlerin eline geçen dört gemi³⁵⁶ hakkında da teftiş yapar. Onlar hakkında aldığı habere göre reislerden üçü şehit, biri de esir olmuştur. Esaret altında kalan reis Gelibolulu Ali Çelebi'dir. Esaretten kurtulduktan sonra kendisiyle bizzat görüşüp olanları kendisinden dinleyen

³⁵³ İnebahtı bu tarihlerde fethedilecektir. Şair, ilerleyen bölümlerde Moton'un fethinden bahsederken İnebahtı'nın da 905'te fethedildiğini belirtir. İnebahtı'nın fethinden sonra Sultan (II.) Bayezid'in emriyle Muharrem ayının sonu 905 (1499 Ağustos sonu, Eylül başları)'te İnebahtı yolu üzerindeki boğaza, boğazkesen şeklinde karşılıklı iki kale yapılır. Bunlardan birini Anadolu askeri İnebahtı tarafına, diğerini de Rumeli askeri Ballubadra tarafına inşa eder. Şu durumda İnebahtı, Muharrem 905 (Ağustos 1499) tarihlerinde fethedilmiş olmalıdı. Nitekim İ. Hakkı Uzunçarşılı da İnebahtı'nın fethi hakkında bu tarihi verir (Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 217).

³⁵⁴ Şairin, eserin başlangıcında verdiği bilgiye göre donanma 1200 millik bir mesafede bulunan İnebahtı'ya gitmiş, burada yapılan çeşitli savaşlardan sonra Rumeli beylerbeyinin Sultan (II.) Bayezid'den getirdiği emirle Asbu'isbite'de kışlama kararı alınmıştır.

³⁵⁵ Yazma metinde daha geride bulunan bu başlık, metnin daha anlaşılır olması amacıyla buraya alınmıştır.

³⁵⁶ Bir önceki bölümde bahsi geçen, Venediklilerin ele geçirdiği dört gemiden bahsedilmektedir. Dört reisten üçü şehit olmuş, kadirge reislerinden olan Gelibolulu Ali Reis ise esir alınmıştır. Ali Reis daha sonra fidye karşılığında esaretten kurtulacaktır.

şair Ali Reis'in başından geçenleri şöyle aktarır:

İnebahtı Boğazı'nda yapılan savaşın sonunda Ali Reis ve beraberindeki reisler donanmanın önünde ilerleyerek yitirilen gemileri kontrol etmek için sığ yerleri dolaştıkları sırada İbni Hersek Ahmed Paşa'dan gelen kayık, Paşa'nın düşmanın karşısına çıkıp onlardan öç almalarını emreder. Ali Reis ve arkadaşları Paşa'nın emriyle çıkıp bir alay kâfir gemisine rast gelince Ali Reis yanındaki gemilerden ileri geçer ve hemen top ata ata düşmanın üzerine yürür. Bu sırada kâfirlerin diğer gemileri de ortaya çıkar ve düşman çok kalabalık olur. Kâfirin bütün mavına ve kadirgaları Ali Reis'in gemisinin üstüne doğru yelken açar. Savaş sırasında Araboğlu Reis ve Muslihiddin Reis kâfirden korkusuyla Ali Reis'in gemisine yanaşınca gemilerin kürekleri birbirlerine bitişir, kanatlar birbirine girer ve bu üç gemi birbirine kilitlenir. Böyle olunca mecburen bu şekilde savaşmaya devam ederler. Top, prangkı, darbzen ve tüfekler birçok kişinin vücudunu parçalar. Daha sonra bir müddet ok ve harbelerle savaşılır. İki taraf da birbirine nefet okları atar ve iki tarafın gemilerini ateşler sarar. Bu sırada Araboğlu Reis'in gemisindeki askerler kaçarak ortadaki Ali Reis'in gemisine dökülür. Daha sonra askerler Ali Reis'in gemisinde de fazla durmayıp, öbür taraftaki Muslihiddin Reis'in gemisine geçerler ve bütün Osmanlı leventleri Muslihiddin Reis'in gemisinde toplanır. Venedikliler de boşalan Ali Reis ile Araboğlu Reis'in gemilerine doluşup bunları yağma ettikten sonra yakarlar. Geride kalan Osmanlı askerleri kendilerine yardım gelmesinden de ümidini kesip kâfirlerle mertçe savaşmaya azmederler. Canla başla savaşırken bazı kürekçi münafıklar kâfirlere inanarak (onlara teslim olmak için) denize atlar. Her ne kadar güzel savaşmışlarsa da işin sonunda mağlup düşerler. Kâfirler kalan müslümanları da kana bular. Ölümlerden geçilmez olur. Ali Reis de kılıç ve mızrak yarasından kan kaybedip zayıf düşer ve leşler arasına düşüp kalır. Akşam olunca kontrol için geride bir gemi bırakan kâfirler dağılıp gider. Osmanlı askerinden yaşayan sekiz kişi kalmıştır. Bunlar, leşlerin arasına saklanır. Kontrol amacıyla kalan düşman askerleri gelip leşlerin üzerlerinde dolaşarak yaşayan var mı diye incelerler. Fakat karanlıktan dolayı kimin ölü kimin diri olduğunu ayırt etmekte zorlanırlar. Sabah tekrar gelip kontrol etmek üzere gemiyi bırakıp giderler. Ali Reis ve yedi arkadaşı düşman askerleri çekilince yara bere içinde gemilerine kürek takarak kaçmaya çalışırlar fakat Venediklilerin başka gemilerine rast gelip esir düşerler. Venedik Kaptanı esir düşen

Ali Reis'i sorgular fakat Ali Reis Osmanlı donanması hakkında herhangi bir bilgi vermez. Zindana atılan Ali Reis, bir zaman sonra Davud Bey'in gönderdiği 13.000 akçe fidye karşılığında serbest bırakılacaktır.

Gaza Gemilerinin Süslenmesi ve Kaptanın (Davud Bey) Vasıfları

Edirne'de kışlayan Sultan (II.) Bayezid, her yere ve kadılara haber göndererek sefer ehlinin baharda yapılacak olan savaşa hazırlanmasını emreder. Vezirlere ve devletin her sınıfından tüm yetkililere de deniz techizatının hazırlamaları emredilir. Galata şehrine gelen emirlerden sonra yüzlerce şayka, pırankı, top taşları; demirleriyle beraber ipler, yelkenler ve güherçileler yüklü birçok gemi Eğriboz'a gönderilir.³⁵⁷ Gemiler Eğriboz'a ulaştıktan sonra teçhizatların bir kısmı buradan Asbur'isbite'ye, bir kısmı da kara yoluyla Preveze'ye ulaştırılır. Kış boyunca Preveze'de 40, Avlina'da 40 olmak üzere 80 gemi inşa edilmiştir. Ayrıca Galata'dan Preveze'ye iletilen bakırlarla Preveze'de büyük şaykalar dökülmüştür. Deniz seferine çıkmak için her biri seksen *kantar* civarında olan azıkların her biri birer at ve insanla taşınır. 50.000 vurtanarı çekerek bir kenara dökerler. Daha sonra bunlar buradan alınarak sandallara taşınır. Bin çift lenger ve yüzlerce zifti atlarla Simekov'dan aşırıp Avlina sahrasına getirip indirirler. Bal, yağ, prinç vb. her türlü esbattan oluşan malzemeler dağ gibi yığılır. Böylece Asburisbite'de kışlayan gemilerin bütün ihtiyaçları tamamlanırken Kaptan da kadırgaların tamir ve onarım işlerini yaptırır.

Kaptanın (Davud Bey) Mora Vilayetinde Kışlayıp Tedbirler Alması ve Kıfaline Adası Haberleri

Asburs'isbite'de kışlayan Kaptan Davud Bey, bu süreçte gönüllü reislere de akınlar yaptırır. Deli Mirza kışın akın için gezerken Avarin'de bir ıgırpa rast gelir ve adalara mektup taşıyan bu ıgırpa savaşıarak ele geçirip Kaptan'a getirir. Kaptan bu başarısından ötürü Deli Mirza'ya övünç *hilatı* verir. Ele geçirilip tercüme edilen mektuplar sayesinde adalar hakkında bilgi sahibi olurlar. Tekrar akına çıkan Deli Mirza kâfirlerin panayı³⁵⁸ kurduğu bir adaya rast gelip buraya saldırır ve adadaki insanları keşişleriyle beraber esir edip Asbur'isbite'ye getirir. Kaptan da bu esirleri

³⁵⁷ Bu gemiler Eğriboz'a giderken yolda rast geldikleri kâfir gemisini de ele geçirip esirleri de müjde olarak sultana gönderirler.

³⁵⁸ Belirli zamanlarda belirli yerlerdeki meydanlarda kurulan büyük pazar (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, haz. İlhan Ayverdi, c. 3 [O-Z] (İstanbul: Kubbealtı Yay., 2005), s. 2452).

satar. Deli Mirza buna benzer şekilde birçok akınlar eder. Diğer yandan Deli Yusuf da batı tarafına doğru akınlar yapıp ele geçirdiği iki gemi ve esirleri Trablus Beyi'ne peşkeş olarak sunar. Deli Yusuf yine denizde seyir halinde iken karşılaştığı yedi gemiyi savaşıarak ele geçirir ve yetmiş esirle beraber Kaptan'a teslim eder. Bu işten memnun kalan Kaptan, sabah erkenden şölen tertip ettirir. Devlet erkânı ve halktan genci yaşlısı herkes şölene katılır ve ziyafetin ardından dualar edilir. Şöleniden sonra Davud Bey, Kemal Reis'ten dört aydır gazilerin savunmakta olduğu Kıfaline³⁵⁹,ye varıp haber almasını ister. Bu sırada Herik Reis ileri çıkıp 10 kayıkla beraber kendisinin bu görevi yapabileceğini ifade eder. 10 kayık yağlanıp ipleri ve yelkenleri bağlanır. Harp aletleri ve diğer gerekli ihtiyaçlar da hazırlanıp kayıklara konduktan sonra her kayığın ve askerlerin vazifesi belirlenir. Deli Mirza da bu görevde Herik Reis'e katılır. Bir zaman denizde seyrettikten sonra Hulumiç Adası³⁶⁰ 'na yaklaştıklarında bu adanın bazı yerlerinde ve Hulumiç Hisarı'nda yakılmış ateşler (işaret vermek amacıyla) görürler.³⁶¹ Herik Reis bu işaretlerin düşman tarafından verildiğine kanaat ederek, oraya gitmeyi tehlikeli görüp geri döner. Deli Mirza ise Herik Reis'ten ayrılıp o ateş gördükleri adaya ulaşır ve adanın kâfirlerinden bazısını kırar. Bir müddet sonra Herik Reis'in de kayıklardan toplar attırarak karşıdan geldiği görülür. Herik Reis geri dönerken Bostancıbaşının gemisine rast gelmiş ve onunla beraber Deli Mirza'ya yardım etmek için geri gelmiştir.

³⁵⁹ Türklerin elinde bulunan Kıfaline Kalesi, dört aydır Venediklilerin kuşatması altında bulunmaktadır. İlerleyen kısımda Kıfaline Kalesi Dizdarı'nın Kıfaline hakkında haberler verdiği mektup açıklanacaktır. Alınan haberden sonra Kıfaline'ye iki kayık azık ve techizat gönderilecek, bir müddet sonra şairin de aralarında bulunduğu donanma Kıfaline'ye uğrayarak bol miktarda azık ve techizat bırakacaktır.

³⁶⁰ Bu ada Venediklilerin elindedir ve Venedik Kaptanı Markos bu adadaki hisarda bulunmaktadır.

³⁶¹ Şair ilerleyen kısımda bu işaretlerin ne olduğunu açıklar. Osmanlılar Venediklilerin elinden İnebahtı Hisarı'nı almış, Venedikliler de Osmanlıların elinde bulunan Kıfaline'yi kuşatmıştır. Hulumiç Kalesi'nde bulunan Venedik Kaptanı dört ay süren Kıfaline kuşatmasından sonra Sultan (II.) Bayezid'e bir elçi gönderir. Elçi, Sultan'ın vezirine, Osmanlıların ele geçirdiği İnebahtı'nın Venediklilere geri verilmesi karşılığında Venediklilerin de Kıfaline kuşatmasını kaldıracakları teklifini iletir. Vezir elçiyi dinledikten sonra azarlayıp teklifini reddeder. Venedik elçisi de oradan ayrılıp Hulumiç Kalesi'ne, Venedik kaptanının yanına döner. Elçi Hulumiç'e varınca burada ateş yakarak Kale'dekilere geldiğini işaret eder. Kale'dekiler de bu işarete cevap olarak ateşler yakar. Herik Reis ve beraberindeki Deli Mirza'nın gördükleri ateş bu işaret atşeleridir. Reisler, muhtemelen düşmanın kendilerini fark etmiş olmasından ve saldırıya geçmelerinden endişe ederek kaçacaklardır.

Kıfaline'den haber alamayan³⁶² Kaptan, ne yapacağını düşünürken Hacı Hüsam adlı bir gazi Kıfaline dizdarı ve kadısı tarafından yazılmış olan mektupla çıkagelir. Kıfaline'den iyi haberler vardır. Mektubun³⁶³ girişinde hürmetlerini beyan edip bağlılığını arz eden dizdar, kâfirlerle nasıl savaştıklarını şöyle açıklar:

15 Rebiülahir 905/19 Kasım 1499 tarihinde Venedik Kaptanı bütün donanmasıyla gelerek Kıfaline Kalesi'ni muhasara altına almış ve savaş dört ay sürmüştür. Venedikliler bir müddet Kale'yi topla döverek ve Kale altına lağımlar kazıp patlatarak Kale'nin önünü ve arkasını yıkmışlardır. Yıkılan bazı yerlerin boyu Bursa arşınıyla 180 arşın boyundadır. Kâfirler Kale'ye komutanları ve askerleriyle 33 defa hücum etmiş, gece gündüz devamlı olarak savaş olmuştur. Kale'ye darbzenler, prankılar, şaykalar atılmıştır. Venediklilerin ellerindeki yüz toptan dokuz tanesi savaşırken parçalanmıştır. Bir müddet sonra düşman Kale'nin yanına çitten³⁶⁴ bir hisar yapmış ve yedi gün boyunca buradan kendileriyle savaşmıştır. Yedinci günün sonunda Kale'dekiler bir gece baskını yapıp bu çitten yapılma hisarı kâfirlerin elinden almış, ardından İslam bayrağı dikip buraya on bir gün hükmetmişlerdir. Bu on bir gün içerisinde çitten hisar içinde kâfirlere karşı kaplanlar gibi savaşp 3500 düşman askerini kırmışlardır. Kâfirler devamlı üzerlerine yürüyüşler etmiştir. Bir ara kendilerinden birtakım yiğit kişiler Kale'ye çıkarak dört büyük kâfirin başlarını kesip oradan üç prankı ve iki darbzen alıp getirmişlerdir.

Kıfaline Kalesi dizdarı, dört ay boyunca başlarından geçenleri açıkladıktan sonra son durumlarıyla ilgili verdiği bilgiye göre Kıfaline Kalesi'nde ellerinde kalan su kendilerine kırk gün dahi yetmeyecektir. Azıkları da ancak on gün yetebilecektir. Diğer taraftan oklar atılıp (tüketilip) yaylar kırılmış, güherçileler ise beş atımlık dahi kalmamıştır. Hazırdaki bazı araç ve gereçleri de kalenin tahkimi için kullanmak zorunda kalmışlardır. Hatta evleri bozarak Kale'nin yıkılan yerlerini kapatmışlardır. Fakat vuran toplar buraları da yıkmıştır. Son olarak bu yıkık yerleri çitlerle kapatmışlardır. Diğer taraftan Kıfaline Adası'ndaki diğer halk, kâfirler gelince onlara

³⁶² Herik Reis ve Deli Mirza Hulumiç'te düşmanla karşılaşmaları sebebiyle Kıfaline'ye varamamış olmalıdır.

³⁶³ Konunun daha anlaşılır olması maksadıyla, bölüm sonunda verilmiş olan mektup bu kısma alınmıştır.

³⁶⁴ Muhtemelen parkan türü ahşap setler kast edilmektedir. Parkan için bkz. *Terimler Sözlüğü*.

tabi olup onlarla beraber kendilerine karşı savaşmış ve kendilerinden yedi yoldaşı ele geçirip esir etmiş, birini de şehit etmiştir. Bazı Kıfaline halkı ise evlerini Zagusu'ya taşımıştır. Halleri sıkıntılı vaziyettedir. Eğer en geç, Şaban ayı sonundan Ramazan ayının onuncu gününe (9 Nisan 1500) kadar, kendilerine bin kişi destek kuvveti, azık ve silah desteği gelmez ise halleri fena olacak ve Allah yardım etmezse Kıfaline Kalesi elden çıkacaktır. Kendilerinde sabır tükenmiştir.

Kıfaline dizdarının bu mektubuna karşılık kendilerine verilen cevapta Kıfaline Kalesi'ni ellerinden çıkarmamak için mücadele etmeleri istenir. Bir müddet sonra Kıfaline'den tekrar bir mektup gelir. Mektuba göre, 15 Ramazanın 905/14 Nisan 1500 tarihinde kâfirler tekrar gelerek Kale'yi muhasara etmiştir. Fakat bu defa Kıfaline halkı Venediklilere tabi olmadığından Venedikliler perişan olmuş ve ellerindeki silahlarını da bırakıp orayı terk etmiştir. Zaten Venediklilerin birçoğu savaş esnasında kırılmış, geride kalan yarısı da yaralı ve hasta olarak leş gibi yatmaktadır. Bu süreçte Kıfaline dizdarının altı askeri hainlik yaparak kâfirlerin safına kaçmış, Venediklilerden de dokuz kişi bu tarafa kaçıp Müslüman olmuştur. Dizdar, dört kişinin nezaretindeki bir *sandalla* müslüman olan bu kişileri perişan olmamaları için oradan göndermiştir. Dizdar bu yeni gelişmeleri haber ettikten sonra tekrar asker, azık ve silah yardımı ister. Ayrıca şimdi elde bir fırsat olduğunu, Venediklilerin karakol görevi için boğazda bıraktıkları on kadırganın perişan vaziyette yattığını, düşmanın muhasarayı kaldırdığını, silahlarının ve askerlerinin de kalmadığını ifade eder. Düşman korku içinde olduğundan, on kayık gelip kendileri tarafından dolanıp boğazda görünürse kâfirlerin kaçacağını belirtir.

Kaptan, Kıfaline'den aldığı sevindirici haberlerden sonra reislerinden birinin bir *ulak* olarak Preveze'ye ulaşmasını, oradaki Mustafa Bey'e, yanına yüz levant alıp gerekli azıklar ve savaş aletlerinin bulunduğu iki kayığı tez vakitte Kıfaline'ye ulaştırmasını bildirmesini ister. Bu sırada söz alan Hacı Hüsam Preveze'dekilerin bu işi kendisi olmadan başaramayacaklarını, zira bu adalar hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmadıklarını söyler. Kâfirlerin 10 gemisinin devamlı nöbetleşerek Kıfaline etrafında dolaştığını, dolayısıyla bunlar arasından ancak hileyle geçilebileceğini ve bu hileyi de herkesin yapamayacağını söyler. Böylece Hacı Hüsam bu görevi üzerine alır. Yanına bir de ulak alan Hacı Hüsam birkaç günde Preveze'ye ulaşır ve Mustafa Bey'i bilgilendirir. Gelen emirden sonra Mustafa Bey ve beraberindeki yüz levant

kayıklarla Kıfaline'ye varınca gazilerin sancağını gören bekçi kâfirler oradan kaçıp kadırgalarına ulaşmak için İlimun'a geçerler. Fakat Hacı Hüsam, gaziler Kıfaline'ye varmadan önce yanına iki asker alarak kayıkla gizlice İlimun'a ulaşip kaçamasınlar diye düşmanın buradaki iki kayığını deldiğinden kâfirler kadırgaları da bırakıp kaçarlar.

Benderistir'den Preveze'ye Çıkış

Kaptan Davud Bey nezaretinde Asbur'isbite'de kışlayan 300 gemi tüm hazırlıklarını tamamlamış ve gazilerin gaza mevsimi olan bahar mevsimi gelmiştir. Sultan (II.) Byezid, Vezir Yakub Paşa'yı Kaptan Davud Bey'le buluşması için Asbur'isbite'ye gönderir. Kaptan, 905 yılının Ramazan ayı içerisinde (Nisan 1500) gelen Vezir Yakub Paşa için ziyafet tertip eder. Vezir, ertesi gün atına binerek deniz kenarına gelir ve gemileri teftiş eder. Gemilere top attırıp incelemelerde bulunur. Bursa'dan gelen 10.000 miktarındaki azab askerlerini de teftiş eder. Askerler saf saf dizilir, sancaklar çekilir ve gülbank okunur. Vezir Yakub Paşa elinde asasıyla azab askerlerinin safları arasında dolaşarak onları savaşa teşvik edici sözler söyler. Ayetler okuyarak gaza yolunda mücadele etmelerini nasihat eder. Sonra atına binerek makamına döner. Diğer gün sabah erkenden divan tertib edilir. Beyler, reisler, askerler, genci yaşlısı herkes divanda hazır bulunur. Divanda Sultan'ın Yakub Paşa'ya gönderdiği ferman okunur. Sultan, Yakub Paşa'ya Kaptan Davud Bey'le beraber (donanma gemileriyle) Preveze'ye varıp oradaki gemileri de almalarını, gelirken Kıfaline'ye azık bırakıp ³⁶⁵ oradan dolaşarak Moton'a gelmelerini emretmektedir.³⁶⁶

Zilkade 905/2 Haziran 1500 tarihinde Kaptan Davud Bey, Yakub Paşa'yla beraber Asbur'isbite'den çıkıp 24 Zilhicce 905/21 Haziran 1500 tarihinde İnebahtı'ya ulaşır.³⁶⁷ Burada bir ara yere konarlar. Burada beklerken Zilhicce ayına (1500 yılının

³⁶⁵ Kaptan Davud Bey, daha önce Kıfaline'ye iki kayık göndererek acil ihtiyaçları karşılamış ve Kıfaline'ye giden gaziler oradaki Venedik gemilerinin kaçmalarına vesile olmuştur.

³⁶⁶ Moton, Sultan (II.) Bayezid'in nezaret ettiği kara ordusu tarafından kuşatma altına alınmıştır.

³⁶⁷ İnebahtı önceki yıl (905 Muharrem/Ağustos 1499) fethedilmiştir. İnebahtı'nın fethinden sonra Sultan (II.) Bayezid'in emriyle 905 yılının Muharrem ayı sonunda (1499 yılının Eylül ayı başları) İnebahtı yolu üzerindeki boğaza, boğazkesen şeklinde karşılıklı iki kale yapılmıştır. Bunlardan birini Anadolu askeri İnebahtı tarafına, diğerini de Rumeli askeri Ballubadra tarafına inşa etmiştir.

Haziran ayı sonu ile Temmuz ayı başları) girerler. Kaptan, 300 gemiyi tekrar hazırlar.³⁶⁸ Paşa'yla beraber İnebahtı'dan Preveze'ye geçeceklerdir. Yakub Paşa askerlerin önünce ilerlemekte, Kaptan da onların ardından gelerek geçtikleri yerleri zapt etmektedir. Bu şekilde seyrederek İnebahtı Boğazı'ndan çıkarlar. Gemiler ilerlerken *mehterler rast* peşrev çalar ve askerler padişaha (II. Bayezid) senalar eder. İki gün ilerledikten sonra bir ara yere (boğaza) girerler. Burada büyük bir ırmağın denize döküldüğü yerde kadirgaları sularlar. Daha sonra yine Paşa önde Kaptan geride olmak üzere yola çıkıp Ayamavri adalarına varıp bir kenar yere konarlar. Ardından iyi bir rüzgâra denk gelerek bu adalar arasına ilerlerleyip büyükçe ve derince bir yarın içerisine gemileri çekerler. Fakat bir fırtına çıkar ve gemiler buradan aceleyle ayrılır. Geride şairin de içinde bulunduğ u kadirga (Tanburacı Mustafa Reis'in kadirgası) ile bir büyük top gemisi kalır. Top gemisi fırtınadan dolayı neredeyse helak olacak olsa da neyse ki gemiyi kadirgayla çekerek kıyıdan kurtarırlar. Böylece kıyıdan ve kayadan zarar görmesi engellenir. Bu iki gemide toplam 500 asker vardır. İki gemi bulundukları bu yerden çıkarak donanmayla buluşur. Ardından donanma da bulunduğ u ara yerden çıkıp İlimun-ı Encirun adlı bir yakaya varıp buradaki bir buruna konar. Fakat peşlerinden gelmesi gereken bazı gemiler onlara yetişememiştir. Gökeler bu gemileri kontrol etmek için geri döner. Herkes uyumlu ilerlemeyince böyle tefrikalar olmaktadır.

Donanmayla beraber bulunduğ u İlimun'dan çıkan Yakub Paşa, gece gündüz ilerleyerek Encirun'a varır. Hedefleri Encirun'da olduğ u haberini aldıkları Venediklilere ait beş göke ve bir kadirgaya saldırmaktır. Ancak oraya vardıklarında kâfirleri bulamazlar. Oranın yerlilerinden aldıkları habere göre kâfirler bir casus aracılığıyla kendilerinden haberdar olup kaçmıştır. Bunun üzerine fanus yaktıran Paşa, gece vakti Encirun'dan çıkar. Diğer gemiler de onun peşi sıra fanusu gözetleyerek ilerler. Gemiler böyle ilerlerken Kethüda ve Kemal'in iki gemisi Kaptan'ın fanusunu görünce, saklandıkları burundaki dirsekten çıkarak gelen donanmaya katılırlar. 300 gemi aşağı inerek güzel bir ara yere konar. Burada divan tertip edilir. Paşa herkese ikramlarda bulunur. Kemal Reis, Yakub Paşa'ya asar bozan isimli topu gemisine kurduğunu, taşlarının ve çöplerinin hazır olduğunu, atıp

³⁶⁸ Bu sefer sırasında da birçok olayın vuku bulduğunu belirten şair, donanmayla nice kere kaptanların yanında sefere çıktığını fakat bu seferdeki kadar hazırlık ve tertibatı daha önce hiçbir seferde görmediğini belirtir.

göstermek isteğini söyler. Kemal Reis, Paşa'nın izniyle topun iplerini hazırlayıp ateş verip topu atınca herkes etkisine hayran kalır. Kemal'in topçusunun ismi Ahmed'tir. Daha önce gemilerden hiç böyle bir top atılmamıştır. Kemal Reis, Kaptan Davud Bey'in izniyle Eğriboz topunu Asbur'isbite'den alıp gökesine yerleştirmiştir.³⁶⁹

Donanmanın bir kayalık yerin gölgesinde toplanıp tertip ettiği divanda Preveze'nin şartları, Preveze'deki gemilerin durumu, gemilerin birbiriyle hangi gün nerede ve nasıl buluşacakları konuşulur. Kethüda, gökelerin beklemesini, kadırgaların da gidip düşmanı karşılamasını tavsiye eder. Bu fikir kabul görmez. Bunu yaparlarsa gemiler arasında tefrika çıkabileceğini (birbirlerini kaybedip düzenlerinin bozulabileceğini) söylerler. Yakub Paşa da bir orta yol bulmalarını isteyince Kaptan Davud Bey, bir kişinin Preveze'deki gemilerden haber alması gerektiğini söyler. Aydın ili beyi Mustafa Bey hemen ileri çıkarak bu görevi üzerine alır ve gidip onların oradan kaç gün sonra çıkacaklarını öğrenip kendilerine haber edeceğini, böylece onlarla ortak hareket edip onlar ne zaman oradan çıkacaklarsa, kendilerinin de o gün buradan çıkabileceğini söyler. Herkes bu fikri beğenir ve Paşa'dan da alınan onaydan sonra Mustafa Bey, kara üzerinden Preveze'ye gider. Preveze'de donatılmış şekilde bekleyen on mavına ile on iki gurab gemisiyle buluşup perşembe günü denize açılmak üzere kararlaşırlar. Ardından Mustafa Bey, Paşa'nın yanına geri gelip durumu haber eder. Bütün leventler alınan habere uygun olarak sefer hazırlığını yapar. Donanma Paşa'nın önderliğinde kararlaştırılan Perşembe günü gelince denize açılır. Ancak o gün ve gece seyreden donanma Preveze'den çıkan gemilerle kavuşamaz. Bu defa Paşa, gemileri bizzat almak için donanmayı Preveze'ye yöneltir ve Preveze'deki gemilerle ancak 14 Zilhicce 905/11 Temmuz 1500 tarihinde kavuşabilirler. Sonra Preveze'den çıkıp Kıfaline'ye varırlar.³⁷⁰ Kaptan, Kıfaline

³⁶⁹ Daha evvel, reislerin itirazı sebebiyle Ahmed Paşa Kemal Reis'in büyük topu kullanmasına izin vermemişti. Şair, daha sonra Kemal Reis'in bu topu gökesine aldığını, bu konuyu ilerde açıklayacağını belirtmişti. Burada daha önce açıklayacağını söylediği konuyu açıklamaktadır. Bahsedilen Eğriboz topu önceki bölümlerde zikredilmiştir. Kızılasar'da sürüklen bir at gemisi Eğriboz'a ulaşır. Bu at gemisinde bir büyük top vardır. Gemideki bu top çekilerek Moton kuşatması sırasında kullanılmıştır. Bu top Moton önünde de bir top gemisiyle batmış, Karaoğlan Mustafa o gemiyi tek başına çekerek çıkarmıştır.

³⁷⁰ Donanma Kıfaline'ye vardığından kaptan diğer bazı gemilerle de o gün ve gece ilerleyerek tekrar Preveze'ye döner ve geride kalmış olan Muharrem Reis'in mavinasiyla buluşurlar. Preveze'den Kıfaline'ye gelen gemilerle beraberken bir kenara konan bu mavına diğer gemilerden geride kalmıştır. Kaptan mavinayla buluştuktan sonra tekrar iki gün yol aldıktan sonra Paşa'nın yanına (Kıfaline'ye) döner.

Adası'nın kadısına, ağasına ve kale dizdarına hilat ve bahşişler, orada savaşmış olan gazilere de çeşitli hediyeler verir. Ayrıca Kaptan, onların ihtiyaçları için 500 kantar peksimet, her gemiden yüz varil olmak üzere toplamda 10.000 varil su; Kale için 1000 yay, 500.000 ok, birçok harbe, beş darbzen, çeşitli toplar, prankılar ve diğer ne ihtiyaçları varsa bırakır.

Kaptan Davud Bey'in Cengi

Kaptan Davud Bey, donanmayla Kıfaline'den çıkıp ilerler ve Hulumiç burnuna konar. Ertesi gün erkenden buradan çıkarak Asbura Botom kıyısına, ertesi gün yine sabah erkenden çıkarak Brutana önüne, ertesi gün de aynı şekilde çıkıp 19 Zilhicce 905/16 Temmuz 1500 tarihinde Avarin Mersesi'ne konar. Burada sulanırlar (gemidekilerin su ihtiyaçları karşılanıp su depolanır). Daha sonra Moton'a varmak üzere buradan çıkıp 21 Zilhicce 905/16 Temmuz 1500'de Sultan (II.) Bayezid'in nezaretindeki kara ordusunun kuşatmış olduğu Moton'a³⁷¹ yaklaşırlar. Uygun rüzgâr çıkınca bütün gemiler saf saf dizilerek Moton Hisarı'na doğru yürür ve her taraftan prankılar atarak Moton Hisarı'nı vururlar. Top sesleri dağlarda ve ovalarda yankılar yaparken darbzenler ve şaykalar birçok kez hisara isabet eder. Kemal büyük asar bozan topunu atınca "Allâh Allâh" feryatları yükselir. Sultan (II.) Bayezid, gelen donanmayı temaşa ettikten sonra *otağ*ına döner. Donanma Acısu Adası'nı dolanarak Moton'un önüne konar. Hisar'ın daha iyi dövebilmesine yarayacak olan toplar ve savaş için gerekli her şey gemilerden indirilir.

Sultan, Moton Hisarı'na Venedik gemilerinden herhangi bir destek gelmemesi amacıyla kadirgaların hiç beklemeden Avarin Mersesi'ne gidip orada karakol yapmalarını emreder. Kaptan Davud Bey de hemen reisleriyle harekete geçer. Gemiler ayrıldığında uzakta kalan kara ordusunun saf saf dizilmiş şekilde kendileri için dua ettiği görülür. Kadirgalar (top atışlarından isabet almamak amacıyla) Moton önünden tek tek geçer. Moton Hisarı'ndakiler de geçen kadirgaların üzerine darbzen ve prankılar atar. Topların kimisi gemilerin öne düşerken kimisi de gemileri aşır geçer ve top sesleri Acısu adasında yankılar yapar. Ancak, Allah'ın izniyle

³⁷¹ Kara ordusu Moton Hisarı'nı tamamen kuşatmıştır. Sultan (II.) Bayezid, Ballubadra önünde yaptırdığı hisardan iki top çekterek getirtmiş ve bu toplarla Moton'un dış kalesini kırıp kuleye sancak dikmişlerdir. Donanmadakiler geldiklerinde aldıkları bu habere sevinerek dualar ederler.

kadırgaların hiçbirisi isabet almaz. Donanma Avarin Mersesi'ne ulaştıktan sonra gemiler sulanır. Kaptan, Moton'a düşman gemisinin girmemesi için karakol vazifesi yapmak üzere sağ ve sol yönle üç sancak altında onar gemi görevlendirir. Toplamda otuz gemi etrafı kollayarak buradan kâfirlerin geçmesini engelleyecektir. Her on geminin başında bir bey vazifeli olacak olup yirmi gemi bir tarafta, on gemi de diğer tarafta seyredecektir. Bu otuz geminin nöbeti dört gün sürecek, dört günün sonunda başka bir üç sancak altındaki otuz gemi onların yerini alacaktır. Herkes görevlerine göre dağılır. Kaptan, onlara gerekli talimatlar verdikten sonra Moton'a geri döner. Bu şekilde bir iki gün geçtikten sonra Venediklilerin Brutana Adası'nda bekleyen içi askerle dolu 100 gemilik donanması Türk donanmasındaki gemilerin her birinin ayrı bir tarafta yattığını görünce Türk gemilerini tek tek avlamayı planlarlar. Yaptıkları plana göre, gökeleri Osmanlı gökelerine saldıracak, kadırgaları da kıyılarına gönderilecek, ortada olacak mavınaları da nerede savaş olursa orada savaşacaktır. Venedik Kaptanı Markos, Türk gemilerinin vaziyeti hakkında Avarin Kalesi'nden de haber almak için oraya kayık göndermiş. Kale'dekiler İlimun'daki Türklerin az miktarda gemiyle gafil halde yattıklarını, bazı gemilerinin de (haber soranların) karşılarında dağınık vaziyette durduğunu söyler. Gelen sandal bu haberleri hızlıca kaptanlarına ulaştırır. Venedik kaptanı, Osmanlı donanmasının bu vaziyetini bir fırsat görüp önce Avarin Mersesi'ne saldırmak üzere gemilerini üç parçaya ayırarak doğruca Moton yolunu tutar.

Bu sırada Acısu Adası'nı dolaşarak Avarin Mersesi'ne ulaşan Kaptan Davud Bey, Avarin Mersesi'nde karakol kuvveti olarak bıraktığı gemilerin ayrı ayrı yerlerde dağınık vaziyette bulunduğunu görür. Bunun üzerine hemen bir kayıkla bütün kadırgalara haber göndererek hemen toplanıp harekete geçmelerini, her gökeye bir kadırganın destekçi olacak şekilde çıkmalarını emreder. Bu emirden sonra 40 kadırga aceleyle yelken açıp yanlarına erişir ve Hac develeri gibi ardarda dizilirler. İğrip ve İğribarların da hepsi hızlıca Kaptan'a ulaşmaya gayret eder.

Kaptan Davud Bey gelen düşmana karşı donanmayı hazırladığı esnada Sultan (II.) Bayezid de temaşa katına çıkar. Paşalar ve beyler Sultan'ın sağında ve solunda dizilir. Denizde ve karada olmak üzere herkes kendi işine yönelerek çalışır. "Allah Allah" sesleriyle gemilere binen leventler gemilerin kıçlarına ve başlarına kumbaralar taşır. Demir toplar darbzenlerin ağızlarına konulup, tahtaları

muhkemleştirilir. Şaykalar gemilerin baş ve omuz kısımlarına yerleştirilir. Prankaların ağızları taşlarla doludur. Yaylara kırışlar yerleştirilir. Kucak kucak oklar dökülür. Harbeler hazırlanır. Gemiler kürek çekmeye başlayınca su gibi akar. Askerlerin zırhlarla donanmış kılıçlarını kuşanmıştır. Sağ ve sol yanlarında mızraklar ve nacaklar hazırdır. Mehterler *ceng-i harbî* çalar. Kürekçiler “Allah Allah” diyerek şevkle küreklerini çeker. Gökeler ve mavinalar katarlar gibi ard arda dizilerek kâfirlerin üzerine gider. Bir kayık içlerinden çıkıp hızla ilerleyerek Avarin’de bekleyen Kaptan Davud Bey’e haber ulaştırır.³⁷² Bunun üzerine Kaptan’ın beraberindeki kadırga ve mavinalar hemen çıkıp Venedik kaptanının başlarında olduğu donanmanın üzerine yürür.

İki donanma gemileri önce karşılıklı olarak birbirine top atışları yaptıktan sonra birbirine çatar. Yiğit Kaptan Davud Bey rüzgâr gibi gidip doğruca Venedik Kaptanı Markos’un gemisine çatar. Adeta bir doğan kargaya pençe vurmuş yahut bir şahin avını altına almıştır. Kaptan Davud Bey’in leventleri düşman askerlerini hızlıca kırar ve leventlerden biri Venedik kaptanının gemisine sancak diker. Bu sırada Venedik kaptanına yardıma gelen bir mavına diğer taraftan Davud Bey’e çatınca iki düşman mavinası Kaptan Davud Bey’in gemisini kuşatmış olur. Bu defa Kaptan Davud Bey’in leventleri ikiye bölünerek döğüşmeye devam eder. Bu manzarayı Pîrî Reis hemen atılarak Venedik kaptanının kış tarafına çatar ve sancaklarını çıkarıp Osmanlı sancağı diktikten sonra üzerine gelen iki kâfiri de öldürür. Kaptanına yardım için gelip Davud Bey’in gemisini kısırmış olan düşman mavinası, kaptanlarının gemisinde Türklerin sancaklarını görünce geminin ele geçirildiğini zannederek korkuya kapılır. Bir taraftan da ok yağmuruna tutuldukları için Davud Bey’in gemisinden ayrılp kaçarlar. Ardından diğer Türk gemileri de tek başına kalan Venedik kaptanının mavinasına çatar ve gemiye top ile oklar atar. Sonra kılıç ve harbelerle de savaş devam eder. Kimisi gemiye tırmanırken düşüp yaralanır, kimisi savaşırken öldürülür. Fakat içlerinden heybetli bir kâfir elindeki mızrağıyla iyi savaşarak üç defa gemiye çıkmaya çalışan Osmanlı askerini kadırgaya döker ve mavınaya sokmaz. Bir müddet sonra Tozkoparan, o kâfirin elinden mızrağı alınca

³⁷² Buraya kadarki kısımdan anlaşılana göre düşman kaptanı Türk donanması dağınık duruyor diye saldırıya geçer. Kaptan düşman saldırısından biraz önce Avarin’e geçer ve oradaki gemileri yanına toplayıp teyakkuzda bekler. Moton’daki Türk donanması ve Avarin’deki diğer gemiler hemen hazırlanıp düşmanı karşılar.

müminler mavinaya dolarak gemiyi ele geçirir ve içerdeki kâfirleri kırarlar. Bu sırada bir Venedik mavinası daha aralarına gelse de Aydın ili beyi Mustafa Bey hemen hücum ederek onu ele geçirir. Bu iki mavinadaki toplam 1200 düşman kılıçtan geçirilir. Daha sonra bu iki geminin ipleri gemilere bağlanıp çekip götürülür. Kaptanlarının akıbetini gören diğer Venedik gemilerinin azimleri kırılıp düzenleri bozulur ve kâfirler kaçmaya başlar. Burak Cengi'nin yapıldığı yerde (Brutana) meydana gelen bu savaş Kaptan Davud Bey'in zaferiyle sonuçlanır. Sultan (II.) Bayezid Han'ın gözü önünde içinde 48.000³⁷³ levent bulunan 300 gemilik Osmanlı donanması (karada da sayısız miktarda Osmanlı askeri bulunurken) Venedik donanmasıyla savaşmış, savaş sonucunda kâfirlerin topla sakatlanmayan bir gemisi dahi kalmamış, hepsi kaçıp gitmiştir.

Zaferden sonra Allah'a çokça şükürler eden Kaptan, bir kayıkla Sultan (II.) Bayezid'e müjde gönderir. Daha sonra savaşan gemileri kontrol ettirir. Üç kişi şehadete ermiş, yirmi beş kişi de yaralanmıştır. Kaptan Davud Bey, şehit olan üç kişiyi Venedik kaptanının mavinesindeki ölümler arasından çıkarttırır. Bu kişiler Mahmud adlı bir okçu, Matrakçı Hacı İshak ve Karagöz Reis'tir. Bu süreçte bazı askerler Venedik kaptanının kenara çekilen gemisini yağmalamaya çalışırken gemi aniden batmaya başlar. Meğer gemiye çarpan toplar geminin tahtalarını kırmış ve gevşetmiştir. Gemiyle beraber bazı gaziler de denize gark olup boğulurken gemideki savaş aletleri de gemiyle beraber batıp gider. Bir müddet sonra Avarin Mersesi'nde divan tertip eden Kaptan, kahramanlık gösterenlerden bir reisine gedik verir. Kaptan Davud Bey bu şekilde her bir hünarlinin kaydını alır ve onları ödüllendirir. Öldürülenlerden baş getirenlere ihsanlarda bulunacağını söyleyen Kaptan, esirleri saklamayıp getirmelerini emreder. Ayrıca Markos'un sancağının ve *hoyratının* (esir edilen seçkin askerler) da getirilmesini ister. Reisler gidip başları getirir. Kimisi bir baş, kimisi üç baş getirip yazdırır. Markos'un da sancağı ve hoyratı getirilir. Sultan deftere yazılan bu kayıtlar kendisine iletildiğinde şükürler edip getirilen hoyratın boyunlarının vurulmasını emreder. Yüzlerce esir kâfiri Moton'un önüne iletip orada başlarını vururlar.

³⁷³ Şairin ifadelerine göre bu rakam defterde bu şekilde kayıtlıdır.

Moton Savaşı

Moton'un dış kalesi daha önce Osmanlı kara ordusu tarafından ele geçirilmiş³⁷⁴, Venedikliler de önceden güzelce tahkim ettikleri çok güçlü bir kale olan iç kaleye çekilmiştir. İç kalenin önünde bir de hendek vardır. Hendekle kale arasındaki otuz kulaçlık direği olan köprüyü yıktıkları için buradan kaleye geçme imkânı yoktur. Hendeğin iki ağzı deryaya dönüktür. Hendeğin bir tarafının derinliği yüksek olduğundan Osmanlı askerinin hendeği doldurmak için döktüğü taşlar deryaya akmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı askeri bu hendeği dolduramaz. Moton Kalesi'ndekilerin azığı, suyu ve harp aletleri de bol miktardadır. Ayrıca Kale'dekiler savaş için daha önceden kılıç ve harbelerle donatılmış 10.000 den fazla asker hazırlamış, iç kalenin her tarafına da toplar yerleştirmiştir. İç kale böyle muhkem vaziyettedir.

Kara ordusu kuşatmayı sürdürürken Avarin Mersesi'ndeki Osmanlı gemileri de Venedik donanmasından Moton Hisarı'na herhangi bir destek gelmesinin önüne geçmek için nöbete devam etmektedir. Karakol nöbeti sırası azab ağası ile Şamlıoğlu adlı iki beye gelir. Kaptan, reislerin yirmi kişi (her gemide bir reis olmak üzere 20 gemideki toplam asker mevcudu 200 kişidir) olmasını emreder. Şairin bulunduğu gemi de nöbete yazılır. Gemiler Allah'a sığınarak Avarin Mersesi'nden çıkar. Bir müddet sonra bir kayık onlara yetişip Kaptan Davud Bey'in bu bölgede durmalarını emrettiğini, on geminin bu tarafta, diğer on geminin de diğer tarafta bekleyip buradan kâfirlerin geçmesine müsaade etmemeleri noktasında ikaz ettiğini bildirir. Fakat ne yazık ki, bu kadırgalar kendilerine emredildiği şekilde kâfirlerin yolu üzerinde beklemeyip Moton'a yakın bir yerde durur ve düşmana karşı gaflete düşer. Daha önce bahsedilen nöbetçi yirmi Osmanlı gemisinin ikisi gece vakti Moton önüne gelip gemilerini buraya çekerler. Bu gemilerin reisleri Tanburacı Mustafa³⁷⁵ ile

³⁷⁴ Donanma Moton'a ulaşmadan önce kara ordusuyla Moton'u kuşatan Sultan (II.) Bayezid, Motonluları İslam'a davet etmiş, bu davete uymadıkları anlaşılınca kaleye top atışları başlamış, toplarla kale duvarları yıkılarak dış kale ele geçirilmiştir. Osmanlı donanması Moton'a ulaştığında dış kaleye Osmanlı sancağının çekildiğini görmüşlerdir.

³⁷⁵ Şair nöbete çıkan gemilerden biri olan Tanburacı Mustafa Reis'in gemisindedir. Kara savaşında neler olduğunu görüp anlamak amacıyla kuşluk vakti gemiden çıkan şair topların bulunduğu yere gelir. Sonra buradan ayrılıp şehrin içindeki solakların olduğu yere gelir. Görür ki askerler meterisler içinde savaşmakta, kâfire ok atmaktadır. Şair oradaki askerlerle vedalaştıktan sonra Vezir Ahmed Paşa'nın bulunduğu yere doğru gider. Paşa'nın çadırının yanına gelince buradaki Osmanlı askerinin hisardan denize düşmüş olan ve kenara doğru

Tataroğlu Ali'dir. Bir müddet sonra biri top gemisi biri de ıgribar olan iki gemi daha onların yanına gelir. Karaoğlu Mustafa ile Kaptan Davud Bey'in hizmetçisi Hasan Kaptan, topları çıkarıp techizatları düzer. Bu dört kadirga orada yatıp bekler.

Diğer taraftan kara askeri sabah olunca savaşa devam eder. Her taraftan Moton Hisarı'nı topa tutarlar. Kütürtü sesleri göklere çıkarken Hisar'a çarpan toplar duvarları kırıp toz eder. Hisar'dan da toplar atılır ve karşılıklı olarak sürekli havan topları atıldığından gökten yağmur gibi taş yağar. Bu sırada yeniçeriler de kara tarafından yürüyüş edip Hisar'a tüfek ve ok atar. Bu şekilde Hisar'ı ateş altına aldıkları bir sırada rüzgârı yelkenlerine almış şekilde hızla gelen beş kadirga görülür. Osmanlı askerinden kimi bu gemileri kendi gemileri zannederken kimi de kâfirlerin gemisi olduğunu düşünür. Bir saat sonra gelip Moton Hisarı'na giren bu gemilerin Venedik gemileri olduğu anlaşılır.³⁷⁶ Hisar'dakilere yardım getiren bu gemilerden dört tanesi şehrin önüne konarken beşincisi hemen geri döner. Dört gemi savaş aletlerini Hisar'a indirir. Top otları Hisar'daki top atma yerlerine taşınır. Osmanlı'nın kara askerleri bu manzarayı görünce yerinip gamlanırlar ve denizi koruması gereken nöbetçi reislere öfkelenirler.

Yüklerini indiren dört kâfir gemisi Moton Hisarı'ndan çıkınca Moton önlerinde geceden yatıp bekleyen dört Osmanlı gemisi³⁷⁷ bunların üzerine yürür. Ancak Hisar'dakiler Osmanlı gemilerinin bu gemilere yaklaşmasını engellemek için gemileri topa tutar. Gökten yağmur gibi darbzen, şayka, çekre oku, tüfek vs.

yüzmekte olan üç düşman askerini gözlediklerini görür. Kenardaki birkaç asker onları yakalamak için denize koşar. Fakat denizdeki askerlerden iki tanesi geri dönüp hisara doğru yüzerek kaçarken bir tanesi yakalanır. Onu Ahmed Paşa'nın çadırına getirirler. Esiri konuştururlar ve Arab Ahmed esirin söylediklerini tercüme eder. Esirden aldıkları habere göre düşman askerinden yedi kişi bu gece *çırnıkla* hisara girmiştir. Bunlar hisarın dizdarına bu sabah erkenden beş geminin yardım için geleceğini, her bir gemide 300'er asker olacağı, bunların topçu, savaşçı veya işçi olduğu, kırk tane neferin top atma ustası olduğu, bunlardan başka harp aletleri ve güherçile varillerinin olduğunu haber vermiştir. Vezirler aldıkları bu haberden sonra bu kâfiri sultana gönderir ve alınan haber denizdeki ve karadaki askerlere de duyurulur. Nöbetçi gemilere tetikte olmaları, hisara bir düşman askerinin dahi sokulmamasını emredilir. Fakat ne var ki gaflete düşen nöbetçi gemiler o gece nöbetçiler endişesizce yatmıştır.

³⁷⁶ Bir önceki dipnotta bahsi geçtiği üzere yakalanan bir Venedik askeri sorgulandığında yakında beş Venedik gemisinin Moton Hisarı'na destek getireceğini haber vermiş, bu haberden sonra nöbetçi gemiler tetikte olmaları noktasında ikaz edilmiş fakat buna rağmen gaflete düştüklerinden Venedik gemileri hisara ulaşmış hisardakilere yardım getirmiştir.

³⁷⁷ Bu gemiler, Tanburacı Mustafa ile Tataroğlu Ali'nin gemileri ve beraberlerindeki bir top gemisi ile bir ıgribardır.

yağarken karadaki Osmanlı askerleri de hep beraber kâfirlerin haklanması için ve müminlerin korunması için Allah'a dua ve senalar eder. Osmanlının dört gemisi yağmur gibi yağan bu toplardan çekinip dönmez ve dört kâfir gemisine çatar. Düşmana prangkı, ok ve kılıç vururlar ve düşmanın hâli perişan olur. Kâfir gemilerinden biri mağlup olacaklarını anlayınca gemisini ateşe verse de dört kâfir gemisinin hepsi ele geçirilir. Ateşe verilen gemiyi de yanar vaziyette çekerek bu dört gemiyle beraber kenara götürürler.

Bir müddet sonra Sultan (II.) Bayezid atına binerek Sinan Paşa'ya gelip "Düşmana kılıç vurun ve şehri yağma edin!" diye emir verir. Hemen münadiler bu haberi yayar ve çavuşlar bu emre uyarak askerleriyle beraber yürüyüşe geçer. "Allâh Allâh" nidaları göklere çıkar. Askerler dağ taş ve ovaları doldurur. Sinan Paşa'nın kolu da bir taraftan yürüyüşe geçer. Askerler içinden bir korkusuz yeni çeri öne çıkıp harbe ucuna bağladığı başlığı³⁷⁸ kaleye atar. Kancaya bağlı o ipe yapışan askerler Moton Hisarı'na tırmanmaya çalışır. Fakat yukarıdan ipin bağı sökülür. Bir başka asker ise Hisar duvarına mih (büyük çivi) dike dike yukarıya tırmanır. Daha sonra aşağıya bir tülbent ucu sarkıtıp bir ip çekerek ipi yukarıya muhkem şekilde bağlar. Birçok asker bu ipe yapışarak yukarı çıkar. Böylece müminler oradan grup grup Hisar'a tırmanır. Sinan Paşa da Hisar'a çıkarak Hisar'ın ucuna sancak diker. Ardından Osmanlı askerinden kimileri şehrin sokaklarına doğru ilerleyerek, kimileri de Hisar duvarlarına doğru ilerleyerek savaşırlar. Kâfirler direnemeyince bu defa iç kaledeki kulelere çekilir. Ancak Osmanlı askeri bu kulelerden birini ele geçirip kule üstüne İslam sancağını dikerken bir bölük asker de diğer bir kuleye yüklenir. Yoğun çatışmalardan sonra o kule de ele geçirilir ve oraya da sancak dikilir. Diğer bir bölük asker de büyük kuleye ilerler. Bu kulenin üstünde rüzgâr değirmeni vardır. Kâfirler daha önce hazırladıkları bu değirmene koydukları kuru ketenleri yakıp yakıp kuleye hücum eden mümin askerlerin üstüne atar. Bir müddet bu şekilde direnirler fakat bu ateşler içinde bulundukları kuleye de sıçrayınca kule yanmaya başlar ve büyük kuledaki düşman askerleri teslim olmak zorunda kalır. Fakat içeriye yağma için girmiş olan bazı Osmanlı askeri yanarak ölür. Bu büyük kule üç gün boyunca devamlı olarak yanacaktır. Ateş parçaları hevaya saçılıp düştüğü her yeri yakar ve kâfir gemilerinin hepsi bu manzarayı görür. Kule savaşları böyle devam ederken

³⁷⁸ Muhtemelen demir kanca kast edilmektedir.

şehre ilerleyen diğer askerler de şehri yağma eder.

Savaştan sonra tertip edilen divanda, karakol nöbetinde ihmalde bulunarak Moton'a yardım ulaşmasına yol açan yirmi gemideki iki yüz kişi sorgulanır. Başlarında bulunan iki reis (azab ağası ile Şamlıoğlu)³⁷⁹ zincire vurulur ve Gazi Kemal Reis bu iki beyi hapsedilmek üzere Yenihisar'a götürür.

905 yılının Muharrem ayı sonunda (1499 yılının Ağustos ayı sonu ile Eylül ayı başları) İnebahtı'nı fethetmiş olan Sultan³⁸⁰ 14 Muharrem 906/10 Ağustos 1500 tarihinde de Moton'u fethetmiştir.

Koron Savaşı ve Kostantiniyye'ye Dönüş

Gaza yapmanın faziletini bilen Sultan (II.) Bayezid Han, Moton'u fethedip kiliseleri mescitlere çevirip buralara güzel hatipler ve imamlar tayin ettikten sonra deniz ve kara ordusuna Koron üzerine de yürümelerini emreder. Sipahiler, yeniçeriler ve azab askerleri hazırlanır ve Sultan kara ordusuyla oradan ayrılır. Ertesi gün donanma da yola çıkar. Sultan büyük bir orduyla Koron'a ulaşınca gaziler denizi ve karayı doldurup her taraftan sancaklar açarak Koron üzerine yürür. Davullar, *zurnalar* *nefirler* ve *kösler* rast makamında çalar. Her asker harp aletleriyle bezenmiştir. Diğer taraftan yelken açarak yola çıkmış olan gökeler, mavınalar, at gemileri, kayıklar, ıgırlar ve top gemileri de Koron önlerine ulaşmıştır. Gökeler Koron'a yaklaşırken kütür kütür gürültü çıkaran toplar atar. Denizler ve karalar Osmanlı askeriyle dolmuştur. Her taraftan kuşatılan Koron 19 Muharrem 906/15 Ağustos 1500 tarihinde fethedilir ve Haryem³⁸¹ öldürülür. Kulelere İslam sancakları dikilip haçlar kırılır. Kiliselerle keşişlerin defter ve kitapları yakılır. 23 Muharem 906/19 Ağustos 1500 tarihine kadar sekbanbaşının önderliğinde elli yeniçeri Koron Hisarı'nın içinde

³⁷⁹ Sultan bu yirmi geminin mürettebatına çok öfkelenmişti.

³⁸⁰ Osmanlı donanması 14 Muharrem'de Üflemiş'te ikinci donanma savaşını yaptıktan bir müddet sonra İnebahtı'da dördüncü donanma savaşı yapılır. İnebahtı'da yapılan dördüncü donanma savaşından sonra İnebahtı Hisarı önlerine gelen Osmanlı donanması, İnebahtı Hisarı'nın Rumeli Beylerbeyi tarafından kuşatılmış olduğunu görür. Bu noktadan sonra Hisar ve Hisar'ın fetih tarihi hakkında bir malumat vermeyen şair, Moton'un fethinden bahsederken İnebahtı'nın da 905'te fethedildiğini, İnebahtı'nın fethinden sonra Sultan (II.) Bayezid'in emriyle Muharrem ayının sonu 905 (1499 yılının Eylül ayı başları)'te İnebahtı yolu üzerindeki boğaza, boğazkesen şeklinde karşılıklı iki kale yapıldığını belirtir. Şu durumda İnebahtı, Muharrem 905 (1499 yılının Ağustos ayı) tarihlerinde fethedilmiş olmalıdır ki İ. Hakkı Uzunçarşılı da ilgili eserinde bu tarihi verir (Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 217).

³⁸¹ Bahsi geçen Haryem muhtemelen Koron Kalesi'nin dizdarıdır.

üç gün nöbet tutar. Ardından Osmanlı askerinden birisi Sultan'ın Koron'a gelip, buranın halkına görünmesinin faydalı olacağını düşünür ve bu husus Sultan'a haber edilir. Sultan da bu fikri uygun görüp atına biner ve önünde ilerleyen solaklarla beraber Koron'a gelir. Oranın ileri gelenleri Sultan gelince atının yoluna güzel ipekli kumaşlar döşer. Sultan şehre girince bir kilise önünde atından inip burada namaz kılar ve Allah'a (fethi nasip ettiği için) hamd eder. Bu kilisenin mescit yapılmasını ve buraya hatip ve imamlar tayin edilmesini emreden Sultan tekrar atına binerek otağına döner. Ertesi gün Cuma için sela okununca sokaklar müslümanlarla dolar. Sultan'ın bir gün önce uğradığı ve mescit yapılmasını emrettiği o kilisede Cuma namazı için toplanılır. Hatip şükür hutbesi okur. Şairin de aralarında bulunduğu askerler burada namazlarını kılıp Allah'a niyazlarda bulunurlar ve herkes muradına ererek yerlerine döner.

Osmanlı donanması Koron'da on iki gün kaldıktan sonra bir sabah erken vakitte buradan ayrılıp üç günlük yolculuktan sonra Benefşe Adası'na ulaşır. Paşa (Yakub Paşa) Benefşe Hisarı'ndaki halka Hisar'ı kendilerine teslim etmelerini teklif eder. Hisar'dakiler bunu kabul etmeyince Paşa savaşmayı tercih etmeyip yoluna devam eder. Paşa ile beraber nice gün daha gidip Anabolu Adası'na ulaşan donanma, burada Kaptan Davud Bey'in gemileriyle buluşur. Donanma Anabolu'da bir gün kaldıktan sonra (kuşatma için) Anabolu Hisarı'nın karşısına konar. Burada her gün gemiler sulanır. Paşa, Kaptan ve reisler Sultan (II. Bayezid) gelmeden topları çıkarmak istemediğinden onun ulaşmasını bekler. Yaylaya gelip otağını Anabolu'nun uzağına kurmuş olan Sultan, orada beş sancağın kalıp kâfirlerin Hisar'dan çıkmalarını engelleyerek huzurlarını kaçırmalarını emreder. Böylece Hisar'dan çıkıp tarlalarında ekip biçme yapamayacaklar, çaresiz ve ümitsizce Hisar'da mahpus kalacaklardır. Sultan diğer kara ve deniz askerlerinin ise kalmayıp dönmelerini emreder. Ertesi gün şairin de aralarında bulunduğu donanma oradan ayrılıp gece gündüz birçok yer geçip İstanbul'a doğru yönelir. Bir müddet sonra Paşa bazı adaların olduğu yere gemileri kondurur ve kâfirlerin buradaki EGINE Hisarı kuşatılır. Azab askerleri Hisar'ın tonbayını (su sığırı, manda) yağma eder. Askerler yağmaya girişince Hisar'dakiler hemen Paşa'nın huzuruna gelerek Sultan'a itaat edip ne haraç vermek gerekiyorsa vereceklerini söyleyip şehri yağmalamamaları için Paşa'ya yalvarırlar. Ayrıca Hisar'ın hâkimiyetini de kendilerine bırakacaklarını söylerler. Bu teklifi kabul edip

Hisar'a on beş yeniçeri ve otuz azab askeri bırakan Paşa, ertesi gün donanmayla oradan ayrılıp başka bir yere ulaşır ve orada gemileri sular. Donanma Atina³⁸²,ya vardığında Yakub Paşa Davud Bey'den ayrılır ve kara yoluna çıkıp o şekilde yoluna devam eder. Kaptan Davud Bey de burada gemileri sulayıp bir gün dinlendikten sonra donanmayla beraber Midilli'ye ulaşır. Burada da birkaç gün dinlendikten sonra Bozada tarafına çıkarlar. Akşama kadar ilerleyen donanma rüzgâr kesilince çaresizce yolda kalır ve o geceyi vaziyette geçirirler. Sabahın ilk ışıklarında ise akıntı her bir gemiyi alıp bir tarafa atınca burada iki gün boyunca gemileri toplamaya çalışırlar. Kemal'in gökesi de sürüklenir ve Kaptan'ın emriyle on kadirga dizilerek Kemal'in gökesini sürüklediği yerden çekerek kurtarır. Kaptan o gün 300 gemiyi toparlayıp bir araya getirdikten sonra Bozada Hisarı'nın etrafına kondurur. Gemiler ertesi gün çıkan güzel bir rüzgârla yelken açıp Gelibolu'ya varır ve buradaki bütün gaziler çıkıp kendilerini karşılar. Donanmadakiler Gelibolu'da nice gün kalıp dinlenir. Kaptan, bir miktar zaman geçtikten sonra yerlerine dönmek üzere kendisinden izin isteyen Galatalı Reis'in gemisine ve diğer bazı gemilere ihsanlarda bulunduktan sonra izin verir. Ardından bütün kadirgalar İstanbul'a doğru yola çıkmak üzere şevkle dizilir. Ehline ve evladına kavuşacağından herkes mutlu ve ferah vaziyettedir. Bütün gemiler yola çıkarken gökeler donanmayla beraber çıkamaz zira uygun rüzgâr çıkmamıştır. Diğer bütün gemiler yola çıktıktan bir müddet sonra İstanbul'a varır ve Sultan'ın sarayının altına (Saray burnu ve çevresine) gemileri çekerler. Gemiler yanaşınca hemen satıcılar, bürkçüler vs. etrafa dolur. Gümrükçü koşarak gelir ve gemidekilerin sayımdan önce çıkmalarını yasak eder. Zira gemilerde techizatlar ve diğer malzemeler ve esirler vardır. Gemilere gelip giden gümrükçü işlerini hallettikten sonra gemidekiler gemiden çıkıp sevdiklerine kavuşur.

2.1.2.3.2. Şahıslar

Safâî'nin fetihnamesinde olaylar şairin de sıklıkla civarında bulunduğu donanma kaptanı Davud Bey merkezli anlatılmaktadır. Dolayısıyla eserde daha ziyade Davud Bey öncülüğündeki donanma gemilerinin Venedik gemileriyle yaptıkları savaşlar konu alınmıştır. Eserin isminde zikredilen İnebahtı ve Moton'un kuşatılması ve

³⁸² Atina'da Yakub Paşa'nın büyük bir timarı ve katarları vardır.

fethiyle ilgili anlatılanlar ise donanma savaşları hakkında anlatılanlara nazaran daha kısadır. Olayların Davud Bey ve donanma savaşlarının merkezinde anlatılması, şairin donanma askerlerinin arasında bulunmasıyla da doğrudan ilgilidir. Osmanlı kara ordusunun İnebahtı Kalesi'ni kuşatmış olduğu süreçte Davud Bey donanma savaşlarıyla meşgul olmuştur. Şair de Davud Bey ve donanmanın bu maceralarını anlatmıştır. Eserde bahis konusu edilen bir diğer savaş olan Kıfaline'nin Osmanlılarca savunulması savaşı ise Davud Bey'in uzağında gerçekleşir. Şair zaman zaman bu tür yan olayları da konu alır. Ancak bu olayları da çoğunlukla Davud Bey'le bağlantılı şekilde aktarır. Davud Bey kuşatma altında bulunan Kıfaline'dekilere destek göndererek onlarla ilgilenmiştir. Eserin sonlarında bahis konusu olan Moton kuşatmasında ise donanma da kuşatmaya yardımcı olduğundan, şair hem kara kuşatmasını hem donanma savaşlarını işlemiştir. Moton kuşatması sırasında donanma Davud Bey'in idaresi altında kuşatmaya denizden destek vermiştir. Eserde bahis konusu edilen ilk donanma savaşlarında Davud Bey donanma kaptanı iken Ahmed Paşa ve Yakub Paşa'nın donanmaya önderlik ettiği savaşlarda ise Davud Bey onların yardımcısı olarak vazife almıştır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında olayların daha ziyade şairin de yakınlarında bulunduğu Davut Bey ve donanma savaşları merkezli anlatıldığı anlaşılmaktadır.

Şair incelediğimiz diğer fetihnamelerde de genelde görüleceği üzere devrin sultanını (II. Bayezid) kasidelerle överken, ayrıca eserinin her bölümünün başlangıcında Allah'a, Rasülü'ne ve zamanın halifesi olarak nitelendirdiği Sultan'a övgülerle başlar. Şair Sultan'ı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (b. 1566) ve halifesi (b. 332/1883), Hz. Peygamber'in (a.s.) tebliğ ettiği dinin destekçisi (b.456), şeriatı üstün tutan ve şevkle gaza eden bir kimse olarak tanıtır (b. 2890). Ayrıca o, fakirlerin sığınağıdır (b. 330-618). Daha önce Mora mülkünü fethetmiş olan Sultan kâfirlerin kiliselerini mescitlere çevirmiş, kiliselerin büyük çanları iptal edilmiş, oralarda ezanlar okunmuştur. Allah da onu sevip zamanın halifesi eylemiştir (b. 3386-3395). Sultan Bayezid, Mora'da yedi kale fethetmiş ve daha önce Al-i Osman'da bir defada yedi kale alındığı görülmemiştir (b. 2587-2596).

Eserin ana konusu işlenirken Sultan (II.) Bayezid sıkça karşımıza çıkmasa da aktif olarak seferde kara ordusuyla beraber hareket ettiği, ya bizzat bulunarak veya verdiği talimatlarla savaşın her sürecinde rol aldığı, ayrıca seferin her ayrıntısıyla ilgilendiği

görülür. Sultan ordunun ardındaki güç ve askerlerin maddi-manevi destekçisidir. Sultan'ın dâhil olduğu olaylar kronolojik olarak şu şekildedir:

İstanbul'daki gemilerin sefer için hazırlandığı başlığını taşıyan bölümde, Sultan'ın Davud Bey'e ilettiği hükümlerde kendisiyle ilgili bazı özellikler fark edilir. Fermanının giriş kısmında Davud Bey'i gaza için teşvik ettikten (b. 336-345) sonra sefer için hazırlanması gereken araç ve gereçlerin miktarlarını Davud Bey'e kalem kalem belirtir ve bu işler için hazineye ne miktar lazımsa Hazine Emni Ömer Efendi'den temin etmesini emreder (b. 347-388). Buradan hareketle Sultan'ın ayrıntılı işlerle de ilgilendiği düşünülebilir. Sefer başladığında Venediklilerle donanma savaşları yapılırken Sultan da takip ettiği kara ordusuyla İnebahtı Hisarı'nı fetheder. Yaz mevsimi geçince donanmanın Asbur'isbite'de kışlamasını emreden Sultan, Davud Bey'e ihtiyacı olan bütün savaş techizatını karşılayacağını haber edip Edirne'ye döner. Sultan Edirne'de kışlarken de sefer için gerekli ihtiyaçlar görülür. Bahar geldiğinde Sultan, devletin her sınıfından tüm yetkililere haber göndererek sefer için denizde ve karada hazırlık yapılmasını emreder (b. 1883-1896).

Sultan (II.) Bayezid'in İnebahtı Savaşı'nda bizzat bulunup bulunmadığına eserde değinilmez ancak, Sultan'ın Moton kuşatmasında aktif olarak yer aldığı görülür. Sultan ordusuyla Moton üzerine konduktan sonra önce Motonluları İslam'a davet ettirir. Bu davete uymadıkları anlaşılınca kuşatma başlar. Kuşatma sürerken Avarin Mersesi önlerinde Venedik donanması ile Osmanlı donanması arasında savaş vuku bulur ve Sultan'ın beyleriyle birlikte bu savaşı takip ettiği görülür (b. 2692-2693). Osmanlı donanması Venedik donanmasına karşı zafer kazandıktan sonra savaşın sonucuyla ilgili kayıtlar Sultan'a iletilir. Sultan bu zafere şükürler ettikten sonra yüzlerce esirin boyunlarını vurdurur. Moton kuşatması sırasında başarı gösterenleri ödüllendiren Sultan, başarısızlık gösteren veya ihmalde bulunanları ise cezalandırır. Örneğin cesaretinden dolayı Pîrî Reis'e hilat verirken görevini ihmal eden azab ağası ile Şamlıoğlu adlı iki reisi ise sorgulatıp hapsedirir. Bir müddet sonra Moton fethedilir. Daha sonra Koron da fethedilecek ve Sultan, bir gelenek olarak fethettiği bu şehri ziyaret edip kilisede namaz kılacak, buranın mescite çevrilmesini emredecektir (b. 3279-3293). Son olarak, kuşatma amacıyla Anabolı Hisarı'nın karşısında bekleyen donanmaya talimatlar veren Sultan Edirne'ye döner (b. 2892-2900).

Şairin kendisini *Davud Bey* veya *Kaptan* olarak zikrettiği Kaptanıderya Davud Bey tarihinde bilinen adıyla Küçük Davud Paşa'dır.³⁸³ Davud Bey ile yakın münasebetler içerisinde olduğu anlaşılan şair sefer sırasında çoğunlukla onun civarında yer alır. Dolayısıyla Kaptan'ın içinde bulunduğu birçok olaya şahitlik etmiş olan şair anlattığı olayları da daha çok Davud Bey merkezli olarak anlatır. Diğer taraftan şairin Sultan'dan sonra en çok övgüde bulunduğu Davud Bey adına iki kasideye yer vermiş olması da Davud Bey'in kendisine hamilik yapmış olabileceğine işaret eder.

Şair eserinin giriş bölümlerinde Sultan'ın sadık bir kulu olarak nitelendirdiği Kaptanıderya Davud Bey'in maksadının cihanda güzel bir nâm bırakmak olduğunu söyler. Davud Bey askerine çokça ihsan eden biridir. Ona bağlı bulunan reisler de Davud Bey için canlarını ortaya koyacaklarını ifade eder (b. 459-465) Gelibolu'daki Rumlu (Anadolulu), Arabistanlı ve Hicazlı gaziler de onu çok sevmektedir (b. 479).

Eserin ana konusu, Sultan'ın sefer için Davud Bey'e ferman göndermesiyle başlamaktadır. Davud Bey'in nezaretindeki donanma ile Venedik donanması arasında yaşanan ilk donanma savaşı (Burak Cengi) Osmanlı donanmasının zaferiyle sonuçlanır. Bu ilk donanma savaşından sonra Sultan'ın emriyle, destek kuvvetleriyle beraber gelen İbni Hersek Ahmed Paşa kaptanlık vazifesini üzerine alır. Davud Bey, idareyi Ahmed Paşa'ya verse de Ahmed Paşa'nın en yakın yardımcısı olarak vazifesine devam eder. İbn-i Hersek Ahmed Paşa önderliğinde Üflemiş'te ikinci, Çamlıca'da üçüncü ve İnebahtı Boğazı'nda dördüncü donanma savaşı yapılır. Son iki savaş sırasında Kaptan Davud Bey'in de savaşta yer aldığı ve önemli yararlılıklar gösterdiği anlaşılır. Son savaştan sonra donanma İnebahtı önüne gelir. Aldığı emirden sonra donanmayla beraber Asbur'isbite'de kışlayan Davud Bey bir taraftan kadirgaların tamir ve onarma işleriyle meşgul olurken diğer taraftan gönüllü reislerini akınlara gönderir. Ayrıca dört aydır kâfirlere karşı Kıfaline Hisarı'nı savunan yoldaşlarına silah ve erzak bulunan iki kayık gönderir.

Bahar mevsimi geldiğinde Vezir Yakub Paşa ile buluşan Kaptan Davud Bey Osmanlı kara ordusu tarafından kuşatılmış olan Moton'a ulaşırlar. Moton kuşatması sırasında donanma da kaleyi bombardıman ederek ve civarı karakol ederek kuşatmaya destek olur. Şair "Kaptan Davud Bey'in Cengi" başlıklı bölümü Davud Bey'in Moton

³⁸³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2 (Ankara: TTK Yay., 1988), s. 214.

önlerindeki donanma savaşında gösterdiği cengâverliğe ayırır. Bu savaşta Kaptan Davud Bey, Pîrî Reis'in de desteğiyle Venedik Kaptanı'nı öldürüp mavinasını ele geçirir.

Eserde olaylar her ne kadar çoğunlukla Davud Bey merkezli anlatılsa da konu yalnızca Davud Bey üzerine teksif edilmemiş olup diğer birçok şahıs hakkında da bilgiler aktarılır.

Şair “Ahmed Paşa'nın (İbni Hersek) Gelişi ve Hulimiç Cengi” başlıklı bölümü İbni Hersek (Hersekzâde) Ahmed Paşa'nın beraberindeki sipahi ve yeniçeri birlikleriyle gelip Davud Bey'e katılması ve sonrasındaki gelişmelere ayırır. Ahmed Paşa Davud Bey'in kaptanlığını yürüttüğü donanmanın başına geçer ve ardından Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasında Hulumiç, Çamlıca ve Boğaz (İnebahtı) savaşları yapılır. İnebahtı Boğazı'nda yapılan donanma savaşından sonra şair kendisinden bahsetmez. Ahmed Paşa'nın gelip donanmanın başına geçeceğiyle ilgili haber geldiğinde askerler arasında geçen diyaloglar onun karakteri hakkında fikir vermektedir. Bazı askerler İbni Hersek'in gelmesinin iyi olduğunu, onun reislerle hilatlar giydiren ve fakirleri yediren biri olduğunu söylerler.

İnebahtı'da yapılacak donanma savaşından önce Ahmed Paşa'nın savaş planı hakkında reislerinin fikrini sorması ve Kemal Reis'in fikrinin Paşa ile divandaki diğer beyler tarafından beğenilip kabul edilmesi; benzer şekilde, Aydın ili beyi Mustafa Bey'in önden Preveze'ye gidip oradaki gemilerle hareket tarihi belirleme fikrini Paşa'nın beğenip kabul etmesi gibi örnekler Ahmed Paşa'nın istişareye önem verdiğini göstermektedir.

Venediklilerle yapılan dört donanma savaşı ve kara ordusunun da İnebahtı'yı kuşatıp fethetmesinden sonra Davud Bey'in başında bulunduğu donanma Asbur'isbite'de kışlamıştır. Bahar ayının gelmesiyle Vezir Yakub Paşa, Sultan'ın emriyle Kaptan Davud Bey'le buluşur ve bu bölümünden itibaren Vezir Yakub Paşa'dan bahsedilmeye başlanır. Daha önce Kaptan Davud Bey'in yanında İbni Hersek bulunur iken artık Vezir Yakub Paşa bulunacaktır. Şair bu kısmın sonunda Yakub Paşa'nın övgüsünü konu alan bir terciibentte de yer verir. Yakub Paşa ve Davud Bey birlikte çeşitli bazı görevler icra ettikten sonra Osmanlı kara ordusu tarafından kuşatılmış olan Moton'a ulaşırlar. Moton düşatması sırasında donanma da kuşatmaya

destek olacaktır. Moton'un fethinden sonra da başka birtakım kuşatma ve fetihlerde bulunan donanma geri dönüş yolunda Atina'ya uğrar. Atina'da Yakub Paşa'nın büyük bir tımarı ve katarları vardır. Yakub Paşa burada Davud Bey'den ayrılıp kara yoluyla yoluna devam eder.

Eserde Rumeli Beylerbeyi olarak zikredilen kişi tarihte bilinen adıyla Koca Mustafa Paşa'dır.³⁸⁴ Donanma İnebahtı Boğazı'nda yaptığı son savaştan sonra İnebahtı'ya geldiğinde Rumeli Beylerbeyi'nin (Koca Mustafa Paşa) İnebahtı Hisarı'nı muhasara altına aldığı görülür. Rumeli Beylerbeyi donanmaya da gemi temin edecektir.

Eserde bahsi geçen Sinan Paşa tarihte Damat Sinan Paşa olarak bilinen kişi³⁸⁵ olup o dönemde Anadolu Beylerbeyi'dir. Sinan Paşa Moton Hisarı'nın kuşatmasında görülür. Sultan'ın emriyle Sinan Paşa'nın kolu ve diğer askerler yürüyüşe geçer ve Hisar fethedilir.

Eserde Yahya Paşa hakkında kısa bilgiler olup şairin ifadelerine göre övgüye layık olan ve nice gazalar etmiş bir kimsedir. Yahya Paşa İnebahtı kuşatmasında kullanılması için iki büyük topu çektirirken görülür.

Eserde sekbanbaşı olarak yalnızca rütbesiyle anılan kişinin ismi verilmez. Ancak Davud Bey'in yanında bulunan sekbanbaşı sık sık birtakım görevleri sebebiyle karşımıza çıkar. Sultan (II.) Bayezid'in İnebahtı ve Moton seferi için Kaptan Davud Bey'e yazdığı hükümde 2.500 tane gönüllü gazinin toplanacağı 30 kayığın başında sekbanbaşının bulunması emredilir. Sefer sırasında sekbanbaşı, Solak Reis'in gemisindedir. Yapılan divan toplantılarında sekbanbaşı da görünür. Örneğin Korin adasında yapılan divanda Sekbanbaşı'yı görüyoruz. Donanma Moton önlerindeki Acısu Mersesi'nde iken de sekbanbaşı, Kaptan'ın yanındadır. Koron'un fethinden sonra ise sekbanbaşının önderliğindeki elli yeniçeri Koron Hisarı'nın içinde üç gün dolaşarak etrafı karakol edecektir.

Kaptan Davud Bey donanmayla İstanbul'dan çıkıp Gelibolu'ya gelince şehrin ileri gelenleriyle bir toplantı tertip eder. Toplantıda Haydar Bey, Gelibolu Subaşı olarak belirtilir. Davud Bey Haydar Bey'e sefer için gerekli araç ve gereçlerini hazırlayıp hazırlamadıklarını sorduğuna göre bu görevleri yapmakla vazifeli bir kimse

³⁸⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 214.

³⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 219.

olmalıdır. Haydar Bey verilen talimatlardan sonra diğer reislerle beraber istenildiği üzere gemileri hazır edip azab askerlerini de gemilere taksim edecektir. Sefer sırasında da karşımıza çıkan Haydar Bey Davud Bey'in donanma Asburi'isbite'de iken kaybolan gemileri teftiş ettiği sırada görülür.³⁸⁶ Ayrıca Burak Cengi öncesinde Gelibolu Subaşı Ali Haydar Bey 30 kadirgayla beraber donanma için ön karakol görevini icra edecektir.

Galata Subaşı Hasan Subaşı, Galata reislerinin başıdır. Kaptan Asburi'isbite'de bulunurken Kızılasar önünden sürüklenip kaybolan at gemisinin aranması için beş reisine, üç kadirga iki de kayık alıp mümkün olan bütün adaları kontrol etmelerini emreder. Bu reisler Evdul Reis, Ece Ovasınlı, Gedelan Kâsım, Hemşehrî ve Galatalı'dır.³⁸⁷ Burak Cengi öncesinde Galata reislerinin başında bulunan Hasan Subaşı 30 kadirgayla beraber arka karakol görevini icra eder. Donanma Korin Adası'na demir atmaya çalışırken düşmanla yaşanan çatışma sırasında Galatalı Hasan'ın gemiden kâfirlerin üzerine top atışları yaparak onları telef ettiğinden bahsedilir. Burada bahsi geçen Galatalı Hasan'ın da Hasan Subaşı olması muhtemeldir.

Kemal Reis eserde sıkça bahsi geçen ve önemli icraatleriyle dikkati çeken reistir. Şair onun donananma ehlinin nezdindeki önemini ifade etmek için “O bizim için bir hisar gibiydi.” der:

Evvel âhir benüm budur ki sözüm

Şübhesüz ol hişârumuzdı bizüm (b. 1358)

Kemal Reis'in gemisini de Kemal olarak zikreden şair, Kemal Reis'in namının Venedikliler tarafından da bilindiğini, Venediklilerin Kemal'den gayrısından söz etmediğini ifade eder (b. 1359).

Kemal Reis eserde bahsi geçen birçok donanma savaşında önemli başarılar göstermiştir. Diğer taraftan Burak Reis'le aralarında yaşanan şayka tartışmasındaki sözlerine, daha sonraları Kaptan Davud Bey'le Burak Reis hakkında yaptığı konuşmaya, yine bir şayka meselesiyle Kemal Reis ile Ahmed Paşa ve yanındaki reislerin aralarında geçen diyaloglara bakıldığında Kemal Reis'in tecrübeli bir

³⁸⁶ Gelibolu Reisi olarak bahsedilen kişinin Haydar Bey olduğunu tahmin ediyoruz.

³⁸⁷ Galatalı olarak zikredilen kişinin Hasan Subaşı olduğunu tahmin ediyoruz.

denizci olduğu anlaşılr. Ayrıca bu diyaloglar sırasında Kemal Reis'in sıkça atasözü ve vecize şeklinde ifadeler söylemesi de dikkat çekicidir. Bu sözler şairin kurgu ve yakıştırmaları olabileceğı gibi Kemal Reis'in kendi sözleri de olabilir. Diğer taraftan İnebahtı Boğazı'nda yapılan savaştan önce yapılan toplantıda Kemal Reis'in savaş planının uygun görülüp uygulanması da paşaların ona değer verdiklerini ve onun tecrübelerini dikkate alındıklarını gösterir.

Bahsi geçtiğı üzere, Kemal Reis savaşlarda önemli yararlılıklar göstermiştir. Burak Cengi sırasında Kemal Reis içerisinde sekiz yüz kâfirin olduğı bir düşman gemisi ile bir de mavinaya top vurup batırır. Üflemiş'te yapılan savaşta iki mavinayla, Çamlıca'da yapılan savaşta ise üç gemiyle birden dövüşürken görülür. Kemal Reis bu üç gemi arasında bulunan bir gökeyi vurup batıracaktır.

Eserde Kemal Reis'in gemisindeki asar bozan adlı topa da dikkat çekilmektedir. Bu top daha önce Davud Bey'in tavsiyesiyle gemisine kurmak istediğı ancak diğer reislerin böyle büyük bir topun gemiye kurulamayacağına itiraz etmesi üzerine gemisine alamadığı, ancak daha sonra bir şekilde paşaları ikna edip gemisine kurdurduğu toptur. Metindeki ifadelerle göre bu top yedi karış top taşı atmaktadır. Osmanlı donanması Moton Hisarı'nı döverken Kemal Reis bu topu ateşlediğinde (topun sesi ve yıkıcı etkisi sebebiyle) Osmanlı askeri arasında büyük bir coşkuya sebep olur. Dolayısıyla Kemal Reis'in itirazlara rağmen gemisine kurdurduğu topun muharebelerde etkili olduğı, bu konuda da haklı çıktığı ve tecrübelerini bir kez daha isbatladığı anlaşılr.

Eserde yer yer Kemal Reis ile Yenişehir sancakbeyi olduğunu tahmin ettiğimiz diğer Kemal'in isimleri arasında belirsizlik vardır. İki isim arasında oluşan bu belirsizlik şairin her iki kişinin ismini kısaca Kemal olarak zikretmesinden ileri gelmektedir. Eserde Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey'in isminin Kemal Reis'le karıştığını tahmin ettiğimiz kısım, Burak Cengi'nin anlatıldığı kısımdır. Bu konuya göz attığımızda, Burak Cengi başladığı sıralarda Kemal Reis'in donanma gemilerinden geride kaldığını (b. 1050) söyleyen şair Burak, Lordan ve İstefanus'la savaşırken Kemal'in de bu iki gökeye kumbaralar attığından bahseder. Burak Reis'in gemisi yandıktan sonra tekrar Kemal Reis'ten bahseden şair savaşın başında geride yatan Kemal Reis'in meğer savaşmak için demir almaya çalıştığını, demir aldıktan sonra Kemal

Reis'in doğruca düşman gökelerinin üzerlerine sürdüğünü ve rastladığı bir gökeye saykayla top vurup içindeki sekiz yüz kâfirle beraber gökeyi batırdığını söyler. Eserde, bu gökenin Lordan veya İstafanus'un gökeleri mi veya başka bir göke mi olduğu noktasında net bir işaret yoktur. Yalnız, Burak Reis'in üzerine hücum eden iki gökede toplamda bin yedi yüz civarında kişi olduğunu söyleyen şair, Kemal Reis'in batırdığı gökede ise sekiz yüz kişi olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla her gökede ortalama sekiz yüz kişi olduğu anlaşılır. Bu bilgiden yola çıkarak Kemal Reis'in üzerine sürdüğü gökelerin Lordan ve İstefanus gökeleri olduğu ve batırdığı gökenin de bunlardan biri olduğu düşünülebilir. Fakat başka bir ihtimal daha vardır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Burak gemisi yanınca Burak Reis, Kara Hasan Reis ve Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey'in şehit olduğunu aktarır.³⁸⁸ Şu durumda kumbaralar atan kişi Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey olmalıdır. Bu ihtimal üzerinden düşünüldüğünde Kemal Reis'in top vurup batırdığı göke başka bir düşman gökesi olup Burak Reis'in savaştığı esnada Lordan ve İstefanus gökelerine kumbaralar atan kişi Burak Reis'in gemisinde bulunan Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey'dir. Bu bilgiyi destekler şekilde şair de kumbaralar atan Kemal'den bahsettikten hemen sonra onun yayalar sancağını çektiğinden söz eder (b. 1095). Buradan hareketle, bahsi geçen Kemal ya yayabaşı yahut *yaya sancak beyi* vazifesinde bulunmaktadır. Şu durumda bahsi geçen Kemal'in Yenişehir Sancak Bey'i Kemal olduğu daha yüksek bir ihtimal görünmektedir.

Eserde Burak Reis hakkında verilen bilgilere baktığımızda, Burak Cengi sırasında Lordan ve İstafanus'a ait iki gökeyle birlikte Burak Reis'in gökesi de³⁸⁹ yanıp batmıştır. Türkler bu savaşta Burak Reis ve şehit olan yoldaşlarının hatırası için Brutana Adası'na Burak Adası demişler, yapılan savaşa da Burak Cengi adını vermişlerdir. Diğer taraftan bahsi geçen reisin isminin Burak mı Barak mı olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. "Barak Reis'in Şehadeti" başlıklı makalesi bulunan Emel Esin, Reis'in isminin Barak olması gerektiği kanaatindedir.³⁹⁰ Uzunçarşılı ise

³⁸⁸ Uzunçarşılı, c. 2, s. 216.

³⁸⁹ Tarihî bilgilere göre Osmanlılarda II. Bayezid döneminde ilk defa inşa edilen iki gökeden biri Burak Reis'e diğeri de Kemal Reis'e verilmiştir. Düşman Kemal Reis'in gökesi olduğu zannıyla Burak Reis'in gökesine hücum etmiştir (Uzunçarşılı, c. 2, s. 214-215; Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 674).

³⁹⁰ *Millî Kültür Dergisi*, S. 35 (Ankara 1982), s. 11.

reisi Burak olarak zikreder.³⁹¹ Bu noktada incelememizde Reis'in ismi Burak olarak zikredilmiştir.

Burak Cengi'nde yanarak batan Burak Reisin gökesindeki şehit olan yoldaşlarından biri de Kemal Bey'dir. Savaş sırasında Burak Reis'in gemisinden atılan neft okları ve Kemal Bey'in attığı kumbaralar sebebiyle önce düşman gemilerini ateş alır. Daha sonra da yanan düşman gemilerinden Burak Reis'in gökesine ateş sıçar. Bir müddet sonra Burak Reis'in gemisi de diğer iki gemiyle beraber batar. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu konudan bahsederken Burak gemisi yanınca Burak Reis, Kara Hasan Reis ve Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey'in şehit olduğunu aktarmıştır.³⁹² Yenişehir Sancakbeyi Kemal Bey yukarıda bahis konusu edilmiş olup bahsi geçen Kara Hasan ise eserde Davud Bey'in yakınındaki resilerden biri olarak görülür. Davud Bey birçok işte Kara Hasan'ı görevlendirmiştir. Özellikle Burak Cengi'nden önce donanma Asburisbite'de bulunurken bahsi geçer. Şair bu kısımda Kara Hasan'ın kardeşi Kara Durmuş'un hıyanet ederek kaçıp gittiğini ifade ettikten sonra gelecekte haber vererek Kara Hasan'ın da şehit olduğunu belirtir. Fakat nerede şehit olduğundan bahsetmez. Uzunçarşılı'nın aktardığı ve bahsi geçtiği üzere Kara Hasan ilerleyen süreçte vuku bulacak olan Burak Cengi'nde Burak Reis'le birlikte şehit olacaktır. Buradan hareket ederek, Burak Cengi'nden çok daha sonra vuku bulacak olan Moton kuşatması sırasında ismi geçen Hasan Kaptan başka bir Hasan olmalıdır.

İstanbul'dan çıkan donanma Avarin Mersesi'ne doğru ilerlerken Kadioğlu olarak bahsi geçen reisin gemisi batar ve birçok savaş techizatı kurtarılamayıp gemiyle beraber helak olur. Kadioğlu'nun gemisi batmışsa da Kadioğlu'nun kendisi kurtulmuştur. Zira eserin ilerleyen kısmında Kadioğlu'ndan tekrar bahsedilmektedir. Burak Cengi'nden sonra divan tertip edildiği sırada Venediklilere yardım etmek için geldiği anlaşılan bir ıgır ile bir de garevulya ele geçirilmiş olup Kaptan Davud Bey, ele geçen garevulyayı Kadioğlu'na verecektir.

Ömer Ağa³⁹³ hem gemi reislerinden biri hem de yapılan toplantıların sonunda dua okuyan kişi olarak karşımıza çıkar. Donanma Korin Adası'nda iken tertip edilen

³⁹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 215-216.

³⁹² Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 216.

³⁹³ Metinde Ağa ifadesi sürekli zikredilmemiştir. Ancak metnin başlarında Ömer Ağa isimli bir şahıs zikredilmekte olup Ömer ve Ömer Ağa olarak zikredilen bu kişilerin aynı kişi olduğunu tahmin ediyoruz.

divanın sonunda Ömer Ağa padişaha dua eder. Donanma Asbur'isbite'de kışlar. Bahar geldiğinde Sultan (II.) Bayezid, Vezir Yakub Paşa'yı Kaptan'la (Davud Bey) buluşması için göndermiştir. Bu haber üzerine yapılan toplantıda da Ömer Ağa'nın öne çıkıp padişah için dua ettiği ve divandakilerin aminler ettiği görülür. Şair seferler esnasında ister Kemal Reis'in gökesi ister bir başkasının gökesi olsun, Ömer Ağa'nın ihtiyacı olan gökelere yardım ettiğini ifade eder. Ömer Ağa, Üflemiş Savaşı'nda da savaşırken görünmektedir.

Eserde Osmanlı'nın meşhur denizcilerinden biri olarak tanıdığımız Pîrî Reis'ten de bahsedilmektedir. Moton kuşatması sırasında Kaptan Davud Bey doğruca Venedik Kaptanı Lordan'ın gemisini ele geçirmişken Venedik Kaptanı'na yardıma gelen bir mavına diğer taraftan Davud Bey'e çatar. İki düşman mavınası Davud Bey'i kuşatmış olur. Bu sırada manzarayı gören Pîrî Reis gemisiyle atılarak Markos'un kış tarafına çatar ve Davud Bey'e yardım eder. Ele geçirilen Venedik Kaptanı'nın gemisi çekilen limanda batmaya başlayınca Pîrî Reis hemen denize atlayıp batan gemiden Osmanlı sancağını söküp tekrar yüzerek kendi kadirgasına döner. Bu cesaretinden ötürü Sultan tarafından kendisine hilat verilecektir.

Kemal Reis'in Dumancı lakaplı topçusu Çamlıca'da Venedik donanmasıyla yapılan savaşta kritik bir rol oynamıştır. Venediklilerin aralarında yaptıkları plana bir göke ve iki kadirga olmak üzere üç gemi Kemal'e hücum edip çattıktan sonra kendi gökelerini ateşe verip, kendi gökeleriyle beraber Kemal Reis'in gökesini de yakacaklar ve iki göke yanarken kendi kadirgalarına geçeceklerdir. Bu amaçla üç gemi Kemal Reis'e hücum eder. Çatmalarına bir kulaç kaldığı sırada Kemal sağa dönüp yaklaşan gökenin tam göğsüne bir top vurur ve gökeyi batırır. Şair, bu bilgiyi verdikten sonra Kemal Reis'in "Dumancı" lakaplı topçusunun maharetli bir kimse olduğunu söylerken bir başka bölümde ise Kemal Reis'in topçusunun ismini Ahmed olarak belirtir. Dolayısıyla bu kişinin muhtemelen topçubaşı konumunda olan Dumancı Ahmed adlı kişi olduğunu tahmin edebiliriz. Fakat lakabı ve ismi verilen kişinin tek kişi değil de iki ayrı kimse olması da ihtimal dâhilindedir.

Arab Ahmed olarak ifade edilen kişi ise İtalyanca bilen ve tercümanlık faaliyeti yapan biridir. Moton kuşatması sırasında yakalanan bir Venedik askerinin sorgusu sırasında Arab Ahmed esirin söylediklerini tercüme ederken görülür.

Aydın ili beyi Mustafa Bey yaptığı icraatlara bakıldığında Mustafa Bey atılgan ve pratik bir kimsedir. Davud Bey'in Kıfaline'ye yardım ulaştırılması ve diğer birtakım mühim görevlerde Mustafa Bey'i görevlendirdiği görülür. Ayrıca Moton kuşatması sırasında yaşanan donanma savaşında ise Mustafa Bey Davud Bey'i çapraz ateşte kalma tehlikesinden korumuştur.

Şairin, Kaptan'ın kullarından biri olarak nitelediği Hüseyin, donanma Acısı Mersesi'nde iken Davud Bey'in Sultan'a gönderdiği mektubu yazdırdığı kişidir. Dolayısıyla kâtip olmalıdır.

Hacı Hüsam, Venedikliler tarafından dört aydır kuşatma altında tutulan Kıfaline'den Kaptan Davud Bey'e haber getiren kişidir. Bu yiğit adam muhasara edilmiş Kıfaline Kalesi'nden bir şekilde çıkıp Kıfaline dizdarı ve kadısı tarafından yazılmış olan bir mektubu Kaptan'ın bulunduğu Asburisbite'ye ulaştırmıştır. Şairin ifadelerine göre Hacı Hüsam, Ahi Evran yolunun eri olup mütevazi bir kimsedir. Hacı Hüsam Davud Bey'in Kıfaline'ye göndereceği yardım ve destek kuvvetlerine de rehberlik edecektir.

Kıfaline Kalesi dizdarı, ağası, kadısı ve diğer gaziler her türlü zahmet, erzak ve silahtan yoksunluğa rağmen Kıfaline Kalesi'ni dört ay savunmuş ve Kale'yi Venediklilere teslim etmemişlerdir. Kale dizdarının Davud Bey'e gönderdiği mektubunda Kale'yi nasıl savundukları hakkında detaylı malumatlar vardır. Kıfaline Kalesi'nin kuşatma altında bulunduğu zamanlarda Kaptan Davud Bey, Aydın ili beyi Mustafa Bey vasıtasıyla oranın acil ihtiyaçları için iki kayık göndermiştir. Bahar gelince ise Osmanlı donanması Kıfaline'ye ulaşacak ve Kaptan Davud Bey Kıfaline Adası'nın kadısına, ağasına ve Kıfaline Kalesi dizdarına gösterdikleri başarılarından dolayı hilat ve bahşişler, yanlarında bulunan gazilere de çeşitli hediyeler verecektir.

Eserde bahsi geçen diğer reisler, ağalar veya muhtelif rütbelerdeki kişiler Evdul Reis, Ece Ovasınlı, Gedelan Kâsım, Hemşehrî, top gemisi reisi Tana Halil, Gelibolulu Ali Çelebi, Araboğlu ve Muslihiddin Reis, İbni Santurlu gökesinin reisi Çil İskender, Memi Reis ve Hacı İskender, Solak Reis³⁹⁴, Deli Mirza, Deli Yusuf, Herik Reis,

³⁹⁴ Eserde kara ordusunda bulunduğu anlaşılan Solak Hamza adlı bir kimsenin ismi de geçmektedir. Bu açıdan ayrı kimseler olduğuna kanaat ediyoruz.

Abdullah Reis, Muharrem Reis³⁹⁵, Karlıoğlu (Hamza Bey), Safâ, Ayine Şeyhi, Tat Ahmed, Tanburacı Mustafa³⁹⁶, Mustafa³⁹⁷, Meşrebeci, Tataroğlu Ali, Karaoğlu Mustafa, Hasan Kaptan, Kasap Ahmed, Karagöz Reis, Matrakçı Hacı İshak, azab ağası, odabaşı, Şamlıoğlu ve Berşe İsa'dır. Tozkoparan, Okçu Mahmud gibi kişilerin ise levent olduğu anlaşılır. Moton'un kara kuşatmasında siperlerde görülen Solak Hamza ve Katır Bâli ise kara askerleri olmalıdır. Atina ve Livatya Kadıları ile Trablus Bey'inden de kısmen bahsedilmektedir. Osmanlılar içinden olup haklarında bilgi verilmeyen ve yalnızca ismi zikredilen kişiler de vardır. Bunlar İbrahim Paşa (b.274), Mesih Paşa (b.275), Malkoç Bey (b.279), Hazine Emni Ömer Efendi (b.348), Ayşeoğlu Ali Reis (b.589), Kara Durmuş (b.702), Doğan Ağa (b. 1404), Beltek Hızır (b. 2438).

Venedik tarafından ismi geçen şahıslara baktığımızda ise hakkında en çok bahis geçen kişi Venedik Kaptanı Markos'tur. Şair, Venedik Kaptanı Markos'u Ceneral (general) olarak zikredip kelimeyi kaptan anlamında kullanır (b. 2681). Venedik Kaptanı'nın esir alınan Gelibolulu Ali Reis'i sorguladığı esnada karşılıklı diyaloglar görülmektedir. Osmanlılar Venediklilerin elinden İnebahtı Hisarı'nı almışken Venedikliler de Osmanlıların elinde bulunan Kıfaline'yi kuşatmıştır. Hulumiç Kalesi'nde bulunan Venedik Kaptanı Kıfaline'yi dört ay süren kuşatsa da muvaffak olamamış, Kıfaline kurtarılmıştır. Osmanlı kara ordusu Moton Hisarı'nı kuşattığı sırada Venedik Kaptanı'nın öncülüğündeki Venedik donanması Osmanlı donanmasına karşı saldırıya geçer. Bu donanma savaşında Davud Bey doğruca Venedik Kaptanı'nın gemisine çatar ve Pîrî Reis'in de desteğiyle Venedik Kaptanı öldürölüp mavınası ele geçirilir. Diğer gemilerdeki kâfirler bu manzarayı görünce azimleri kırılıp düzenleri bozulur ve kaşışırlar. Kazanılan zaferden sonra yapılan divanda Venedik Kaptanı Markos'un sancağı, başı ve savaştan ele geçen esirler getirilir.

Venedik tarafından olup ismi geçen diğer üç kişiye baktığımızda, Lordan ve Stefanus Osmanlı donanmasının Venedik donanmasıyla yaptığı ilk savaş olan Burak

³⁹⁵ Şair, Muharrem Reis'i Kemal Reis'in yoldaşlarından biri olarak niteler.

³⁹⁶ Şair, Tanburacı Mustafa Reis'in kadirğasında bulunduğundan Tanburacı Mustafa Reis'in Burak Cengi'nde ve Moton kuşatmasında nasıl savaştığı hakkında bilgiler verir.

³⁹⁷ Bu kişinin Karaoğlu Mustafa olması muhtemeldir. Fakat kesin bir kanaate varmak mümkün değildir.

Cengi’nde Burak Reis’in gemisiyle savaşp sonra bu gemiyle birlikte batan Venedik komutanlarıdır. Kasdaliyyan ise Anabolu Kalesi dizdarı olarak görülür. Moton savaşından sonra kulelerden sıçrayan ateş sebebiyle bazı gemilerde çıkan yangın sırasında bir gemide saklandıkları anlaşılıp tutsak edilen üç Venedikli topçu ustası da bahsi geçenlerdendir.

Topluluk isimlerine bakıldığında Gelibolu’nun Rumlu (Anadolulu), Arabistanlı ve Hicazlı gazileri, EGINE Kalesi halkı, Kıfaline halkı gibi çeşitli toplulukların bahsi geçer. Kıfaline halkı bu topluluklar içerisinde kendisinden en çok bahsedilen topluluktur. Diğer taraftan, Venedik donanmasındaki düşman askerleri, Moton Hisarı’nı savunan düşman askerleri, Osmanlı ordusu gemilerle Koron’a yaklaşp kenara inmeye çalıştığı sırada orduyu engellemeye çalışan atlı düşman askerleri veya Kıfaline savaşları sırasında bulunan çeşitli düşman askerleri de eserde bahsi geçen gruplardan olup haklarında hususi bilgi yoktur.

2.1.2.4. Eserin edebî değeri

2.1.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi³⁹⁸

Aruz ve kafiye, klasik Türk şiirinde ahengi meydana getiren temel unsurlar olup bunların şiire etkisi belagat ilmi dâhilindeki fesahat konusuyla ilişkilendirilmiştir.³⁹⁹ Sözü pürüzsüz ve akıcı hale getirmeyi amaçlayan şairler bu noktada ne kadar başarılı olurlarsa şiirleri de o denli fasih hâle gelmektedir. Bu açıdan Safâî’nin fetihnâmesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde klasik Türk şairlerince mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen şekliyle kısa bir aruz vezni kullanmıştır. Şair, aruz bahirleri içinden Cedîd bahrinin on bir heceli *Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün) Mefâ‘ilün Fe‘ilün (Fa‘lün)* veznini tercih etmiştir. Bu vezin 5 kapalı 6 da açık hece barındırır. Ayrıca, veznin sağladığı imkânla 6 kapalı 5 açık hece veya 8 kapalı 3 açık hece de barındırabilir. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade kısa ünlüleri

³⁹⁸ Bu başlık altında, Sinoplu Safâî’nin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinin eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen varakların (17a-b/65a-b/130a-b olmak üzere 3 varak) aruz ve kafiye incelemesi yapılp elde edilen sonuçlar değerlendirilecektir.

³⁹⁹ Sadık Yazar, “Mora Fethinin Türk Şiirindeki Yansımaları ve Râzî’nin “Fetihnâme” Konulu Bir Şiiri,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 23 (İstanbul 2019), s. 432.

bulunan açık heceleri içerir. Şairin tercih ettiği vezin, klasik Türk şairlerinin de mesnevilerde sıkça tercih ettiği şekliyle kısa bir vezin olup hacimli bir konu anlattığı mesnevisinde kendisine kolaylık sağlamıştır. Ayrıca bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçedeki açık hece ihtiyacını sağlayabilen bir vezindir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (v. 65a-b) 30 beyitte yapılan incelemede 262 kelimeden 170 tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Kaynağını tespit edemesek de batı dillerinden geldiğini tahmin ettiğimiz *prankı* (top) kelimesini hariç tutarsak geriye kalan 91 kelime ise Arapça-Farsça kelimeden meydana gelir. Bu da seçilen kısımdaki Türkçe asıllı kelimelerin %64.8, Arapça-Farça kelimelerin %34.7, diğer dillerdeki kelimelerin de %0.38 oranında olduğunu gösterir. Dolayısıyla şairin Arapça-Farça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeleri tercih ettiği anlaşılır. Şair adeta tercih ettiği vezinle kullandığı dillerdeki kelimelerin oranları arasında veznin açıklık kapalılık durumuyla orantılı bir uygulama yapmıştır. Dolayısıyla şairin, aruza hâkimiyetini de hesaba katarak, vezin gereği açık hece yerine kapalı hecenin kullanılmasıyla ortaya çıkan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurmayacağı tahmin edilebilir.

Eserin baş kısmından seçilen beyitler ise Sultan (II.) Bayezid'in vasıflarını konu alan bir kasideye (17a-17b; b. 19-44) tesadüf etmekte olup vezni aruz bahirleri içinden Muzari bahrinin on dört heceli *Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâilün* şeklindedir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 82 (25+30+27)⁴⁰⁰ beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 173 (60+70+43) adet örnek görülür. Bunlardan 9 (6+2+1) tanesi (%5.2) Farsça izafet kesresi üzerinde, 42 (14+20+7) tanesi (%24.27) Türkçe isim⁴⁰¹ veya fiil kökünde, 81 (25+35+21) tanesi (%46.8) Türkçe eklerde, 32 (10+11+11) tanesi (%18.49) Türkçe edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 5 (3+0+2) tanesi (%2.89) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 5 (2+2+1) tanesi de (%2.89) Latince kökenli pırankı (b. 1655), Uridus (k. 17b), b. 33), Cayulus (k. 17b), b. 39) kelimeleri kökü ile, Arapça kerre (b. 1676), kaçide (b. 3401) kelimelerinin sonunda bulunan güzel he veya müenneslik tâ'sı üzerinde uygulanmıştır.

⁴⁰⁰ Uygulamaların dağılımlarının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla eserin baş, orta ve son kısımlarından seçilen beyitlerin miktarları ve yapılan bu uygulamaların ilgili kısımdaki miktarları parantez içerisinde belirtilmiştir.

⁴⁰¹ (7+11+1).

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarında sayıca denge olup beyit başına ortalama 2 tane imâle-i maksûre düştüğü görülür. Fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Safâyî'nin fetihnamesi de ayrıntılı bilgi verme, eserin önemli özelliklerinden biridir. Diğer taraftan, bu fetihname, 3533 beyitle, incelediğimiz fetihnameler içinde en uzun hacme sahip ikinci fetihnamedir. Bu durumu dikkate aldığımızda, diğer fetihnamelere kıyasla beyit başına düşen imâle-i maksûre oranının az olması, şairin aruza hâkimiyetini gösterir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen beyitler içinde ortalama olarak her beyitte ortalama 2 imâle-i maksûre varken bunlardan da ortalama 1 tanesi Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür uygulamalar kelimelerin Türkçe telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Türkçe isim veya fiil kökünde yapılan imâle-i maksûre oranlarından da anlaşılabileceği üzere eserin orta kısmından seçilen beyitlerde bu tür aruz uygulamaları biraz daha artmıştır. Benzer şekilde eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında da orta kısımdan seçilen beyitlerdeki oranlar daha yüksektir. Örneğin eserin baş ve son kısmından seçilen beyitlerde içerisinde aynı beyitte en fazla üç veya dört imâle-i maksûre uygulanmış iken bu eserin orta kısmından seçilen beyitlerde ise beş imâle-i maksûrenin olduğu üç, altı imâle-i maksûrenin olduğu bir beyit görülmüştür. Altı tane imâle-i maksûre ile içerisinde en fazla imâle-i maksûre bulunan aşağıdaki beyitte Türkçe kelime köklerinde uygulanan bu örneklerin telaffuzu olumsuz etkilediğini gösterir niteliktedir:

On biñ *oķı*/öñ*î*müze/dökdük

Er big*î*eh/l-i küfre g*ö*zük*ü* (b. 1674)

Türkçe isim veya fiillerin kök veya gövdelerinde yapılan imâle-i maksûrelerin telaffuzu olumsuz etkileyen örnekler olmakla beraber bunların eserin türüne özgü terimlerin, birçok şahıs isminin veya başka bilgilerin verilmesiyle ilişkisi olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Ancak, örnekte görüldüğü üzere, şair, mümkünse bu uygulamaları paralel uygulayarak ahenge katkı sağlamaya çalışır. Ayrıca yapılan birtakım imâle-i maksûrelerde aynı ünlülerin tekrar edilmesi de ahenge ve şiiriye

katkı sağlamaktadır:

‘Arab oğl /gem/şinüñ/ n’oldı

Halkı kaçdı /gem/me dö/küldi

İki kerre /yür/ıyış it/dler

Sancağ / ger/çi kıçda dik/dler (b. 1659-1676)

Yine şairin, Türkçe kelime köklerinde veya bağlaç, edat gibi kelimelerde uygulanıp kusurlu kabul edilebilecek imâle-i maksûreleri de mümkünse paralel uygulayarak aheng sağlayarak bunları kusurdan ziyade sanata dönüştürdüğü⁴⁰² görülür. Bu noktada, eserin orta kısmından seçilen örneklerle bakılabilir:

Oķile ħar/beyle a/tışduķ

Bir zamān ā/teşle u/rışduķ

İki kerre yür/ıyış itdler

Sancağ / ger/çi kıçda dikdler

İçerü kim girürse kırarduk

Başın / gövdesinden rarduk (b. 1656-1676-1679)

Verilen oranlardan da anlaşılacağı üzere şair bazı sıfat, zamir, edat, bağlaç türü kelimeler üzerinde sıklıkla imâle-i maksûre uygulamıştır. Bu noktada eserin orta kısmından seçtiğimiz örneklerle baktığımızda şairin bu kelimelerdeki imâle-i maksûrelerde Türkçe’nin telaffuz imkânından yararlanmaya çalışmış görünmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde *katı*, *haylice*, *nice* kelimelerindeki imâle-i maksûreler, Türkçe telaffuzda uzun ve vurgulu okunmak suretiyle anlamı pekiştirebilmektedir:

Kāfirüñ nice şandal / irdi

Bahre düşmiş olanı hep dirdi

Cānlarma kat / belā itdük

Oķ urup haylice cezā itdük (b. 1662-1675)

⁴⁰² Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye* (İstanbul: Gökkubbe Yay., 2012), s. 214.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 82 (25+30+27) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 20 (10+5+5) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. İncelenen beyitlerde Safâî'nin şairler tarafından hoş görülmemeyen nun sesiyle biten hecede med uygulamasına iki defa başvurduğu görülür (k. b. 30, 17a; b. 1669). Şair, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 65 (35+9+21) tane daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli heceyle biten kelimeyi Farsça izafet terkinin tamlama ünlüsüne ya Farsça bağlaç vâvına yahut ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmak suretiyle meşru yöntemler uygulamıştır. Diğer taraftan, klasik Türk şiirindeki vezin uygulamalarında şairlerin bir buçuk heceye ihtiyaç duydukları yerlerde *var*, *ol* gibi tek kapalı hece durumundaki Türkçe kelimeleri medli kabul ederek uyguladıkları bilinir. Bu uygulamanın bir benzeri olarak Safâî de *baş* (b. 1664-1678) kelimesini medli kabul ederek bir buçuk hece ihtiyacını karşılamıştır.

Eserden seçilen 82 (25+30+27) beyit içerisinde uygulanan zihafalara bakıldığında veyâhûd (k. b. 38, 17a), *dört* (b.1683) şeklinde 2 tane zihaf örneği görülür. Bu zihafalar bir buçuk hecenin vezin gereği tek kapalı hece olarak değerlendirilmesiyle meydana gelmiştir. İlk örnekteki zihafın son hecesinin Türkçe telaffuzda kısa okunmaya da müsait olduğunu düşündüğümüzde bu uygulamanın büyük bir kusur sayılmayacağını düşünebiliriz.

Eserden seçilen 82 (25+30+27) beyit içinde 90 (37+31+22) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalardan 57 (23+25+9) tanesi olmak üzere, çoğunluğu, ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Geriye kalan diğer ulamalar ise medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Şairin başvurduğu bir diğer ulama uygulaması ise *ne oldı* şeklindeki ifadedir. Uygulama yöntemi olarak, bu ifadelerdeki ilk kelimenin nun harfleri teskin edilip sıradaki kelimelerin ünlüyle başlayan ilk harflerine ulanmıştır. Meydana gelen bu birleşik kelimenin *n'oldı* (b. 1659) şeklinde okunması suretiyle şairin ihtiyacı olan tek açık hece veya tek kapalı hece ihtiyacı karşılanmış olur. Yapılan bu uygulamalarda Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanılmış, harflerin teskin edilmesi yoluyla hece yutumu sağlanmış, iki ünlü birbirine katılmış, böylece vezne uyum sağlanmıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserden seçilen 82 (25+30+27) beyit içinde 29 (4+13+12) sekt örneği olup eserin orta ile son kısmından seçilen beyitlerde bu sektlerin arttığı gözlemlenir. Bu durumda ilk kısımdan seçilen yerin kaside olması ve şairin bu şiirini daha özenli yazmasıyla ilişkili olabilir. Sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da azami çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir.

Eserdeki bir diğer aruz uygulaması olarak *Hak̄k* kelimesindeki kaf harfi şeddeli iken kafiye gereği tahfif kaidesi uygulanarak *Hak̄* (b. 1670-3386-3395-3398) şeklinde şeddesiz uygulanmıştır.

Uygulanan kafiyele baktığımızda eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 82 (25+30+27) beyit içinde 45 (25+7+13) mürdef, 29 (0+18+11) mücerred, 3 (0+3+0) mukayyed, 4 (0+1+3) müesses kâfiye, 1 tane de *gemime/âlemime* (b. 1670) şeklinde, ancak birtakım işlemler sonucu elde edilebilen mamul kafiye (b. 1670) mevcuttur. 33 beyitte redif bulunur ve bunlardan 29 (0+19+10) tanesi Türkçe ek, 4 (0+2+2) tanesi Türkçe kelimedede uygulanmıştır.

Uygulanan kafiyele yüzde oranlarıyla bakıldığında %54.87 oranında mürdef kafiye örneği olup, onu %35.36 oranla mücerred, %4.87 oranla müesses, %3.65 oranla mukayyed, %1.21 oranla mamul kafiye örnekleri takip eder. Aslında oranlarda en

fazla mücerred kafiye olacağı anlaşılırken, eserden rast gele seçtiğimiz ilk kısmında kasideye tesadüf etmesi ve bu kısımda kullanılan kafiye'nin tamamen mürdef kafiye olması, mevcut oranlardaki durumu mürdef kafiye yönünde değiştirmiştir. Diğer taraftan klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiye'leri daha sık tercih ettikleri bilinir.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. Eserin baş kısmından seçilen ve kasideye tesadüf eden kısımda *eşrefü'n-nüfûs/süyûs, bûs, kûs, şümûs..* şeklinde mürdef kâfiyeler olmakla birlikte bu kâfiyeler içerisinde *Engürûs, Uridus, Heraklius* şeklindeki yedi beyitte vav harfinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır.

atışduķ/urışduķ (b. 1656), diñlendi/ öglendi (b. 1667), kesdük/bildük (b. 1673), itdiler/dikdiler (b. 1676), söyleşmek/itmek (b. 3377), du'â itdüm/tamâm itdüm (b. 3402) şeklindeki 5 beyitte aynı kafiye'nin tekrarından kaynaklanan ve îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) adı verilen kafiye kusuru vardır. Bu örneklerde kafiye redifle yapılmıştır. *dönmüşidi/sünmüşidi (b. 1664), urdı/gördi (b. 1672), olsa/gelse (b. 1683), ekmeldür/mufazzaldur (b. 3394), n'oldı/döküldi (b. 1659), arıtduķ/atduķ (b. 1677)* vb. şeklindeki 10 ayrı beyitte tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *hîç/giç (b. 1663), cāndan/ķandan (b. 1668), yasaķ/müştaķ (b. 3376)* şeklindeki 3 beyitteki kafiyelerde imla halî olan ye harfî veya elif harfinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *zarar/ añar (b. 1669), arıtduķ/atduķ (b. 1677), n'oldı/döküldi (b. 1659), dökduķ/gözükdüķ (b. 1675), ķavuşdı/görüşdi (b. 3380)* şeklindeki 5 beyitte kafiye'yi meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. *geşdi/düşdi (b. 1660), düşdüm/geşdüm (b. 1665)* şeklindeki iki örnekte kâfiye'yi oluşturan kelimelerde aslen ç harfî olması gereken harfler kafiye'ye uydurulmak için kasten ş olarak yazılmıştır.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı tahminî olarak %64,8, civarında görülmektedir. Şairin bu orana paralel olarak kafiye kullanımlarında da Türkçe kelimeleri sıkça tercih edeceği

anlaşılır.⁴⁰³ Türkçe'nin yapısı gereği Türkçe kelimeler mücerred kafiye uygulamasına uygun olduğundan bu kafiye'nin oran olarak daha çok sayıda olması anlaşılabilir. Diğer taraftan kafiye kusurları da çoğunlukla Türkçe kelime veya eklerden oluşturulan bu mücerred kafiyelerde ortaya çıkmakta olup özellikle eserin orta kısmından seçilen beyitlerde bu oran artmıştır. Bu durum da Türkçe'nin ses yapısının kafiye oluşturmada çıkardığı bazı güçlükleri yansıtır. Ayrıca bu durum fetihnamenin hacmiyle ve eserin türüne özgü olarak ayrıntılı bilgi verilmesinin kafiye oluşturmada çıkardığı güçlüklerle de ilişkilidir.

Bazı beyitlerde kafiye kelimeleri haricinde de iç kafiye oluşturularak şiire aheng katılmıştır. Bu noktada eserin orta kısmından seçilen beyitlerden şunları örnekleyebiliriz:

On biñ *oḡı* /*öñ* *müze* /*dökdük*

Er big*i* *eh* /*l*-i küfre *gö* /*zük* *dük*

Bizden üç dört / *gem* / *revā* / *n* olsa

Döğışürken / *bize* *hemān* / *gelse* (b. 1674-1683)

Eserin orta kısmından seçilen beyitlerde rediflerin de arttığı görülmektedir. Ancak bu rediflerle şiire aheng katma gayreti görülmez.

Netice olarak Safâî, Türkçe kelimeleri eserinde yoğun kullandığı için imâle-i maksûre uygulamalarının artacağı beklenirken bu uygulamaya en az başvuran fetihname şairlerinden biridir. Diğer aruz uygulamalarında ise birçok klasik Türk şairinin başvurduğu ve önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalar yapmıştır. Ancak, yapılan aruz uygulamalarında eserin üç ayrı kısmından seçilen beyitlerde sekt uygulamalarına diğer aruz uygulamalarına nispetle daha ziyade başvurulmuş olması şiirin akıcılığına olumsuz etkide bulunduğunu söyleyebiliriz. Şairin Türkçe kelimeleri yoğun kullanımı kafiye'lere de yansımış, özellikle Türkçe kelimelerle oluşturulan mücerred kafiye'nin arttığı eserin orta kısımlarında kafiye kusurları da artmıştır. Bu durum Türkçe'nin ses yapısının kafiye oluşturmada çıkardığı bazı güçlükleri yansıtır. Ancak, bu durumun fetihnamenin hacmiyle ve eserin türüne özgü

⁴⁰³ İncelemede, rast gele seçilen ilk kısmında kasideye tesadüf etmesi ve bu kısımda tamamen mürdef kafiye kullanılmış olması, dolayısıyla seçilen kısımlar içerisinde görünürde mürdef kafiye çoğunlukta ise de, aslen mücerred kafiye çoğunlukta olmalıdır.

olarak ayrıntılı bilgi verilmesinin kafiye oluşturmada çıkardığı güçlüklerle de ilişkisi vardır.

2.1.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Eserin dili XV ve XVI. yüzyılların dil özelliklerini yansıtır şekilde sade ve anlaşılır durumdadır. Eserde Arapça-Farsça kelimeler fazla kullanılmayıp Eski Anadolu Türkçesi'ne has kelime ve ifade kalıpları daha yoğun görülür. Nitekim eserin orta kısmından belirlenen 30 beyitte %64.8 civarında Türkçe asıllı kelimeye yer verildiği görülmüştür. Dolayısıyla eser, günümüzde arkaik kabul edilen Türkçe kelimeler ve halk dilinden ifadeler yönüyle zenginlik arz eder. Diğer taraftan yer yer bu arkaik kelimelerin yoğunluğu eserin anlaşılabilirliğini güçleştirir. Ayrıca, yer yer halk ağzından argo ve küfür⁴⁰⁴ şeklinde çeşitli deyim ve ifadelerin varlığı, şairin bir levant olarak askerlerin arasında bulunmasının göstergelerindendir. Yer yer akıcı ifadeler de görülmektedir.

Eserdeki arkaik kelime ve eklere bakıldığında *yep-* (b. 725) *tañla-* (b. 943) *gönen-* (b. 1030-2710) *gönül-* (b. 2322-1259), *siviş-* (b. 3004), *dölen-* (b. 1196) *givür-* (b. 2885), *üzül-* (b. 1048), *apar-* (b. 1098), *tüñdür-* (b. 1127), *dürt-* (b. 1175), *gönül-* (b. 1259), *il-* (b. 1362), *beler-* (b. 1399), *düriş-*, *yügriş-*, *ügriş-* (b. 365-515-1410-1569-1577), *üzil-* (b. 1463) *şuvarış-* (b.1535), *bekit-* (b. 1541), *siñ-* (b. 1566), *virbi-* (b. 1456-1602-1736-2067-2852), *çekzin-* (b. 2359), *koğsat-*2429 *şuvarıl-*2938, *yun-*1006 *irgür-*1869 *şı-* 1607 *sün-*1664, *tın-* (b. 1537) *uşat-* (b. 899); *çepel* (b. 1016-1579), *yalıñ* (alev) (b. 1098), *taş* (dış) (b. 977), *biti* (mektup) (b. 918-919-1785-1809), *qırı* 1902 *qarañu* (b. 792-1700), *kaçan* (b. 3302), *ayruk* (b. 3302) *Qırı* (b. 722) *çepel* (b. 1579-2955), *hışır* (b. 2879) *arqırı* (b. 1144), *nöker* (b. 1350), *Edrene* (b. 2229), *kötek* (b. 2433), *toñuz* (b. 586); *yiglig* (b. 1645), *gökçek* (b. 371-2885), *eyü yavuz* (b. 648), *ulu kiçi* (b. 1031-2421); *qande* (b. 593), *bigi* (b. 564-743), *key* (b. 1367), *kimesne* (b. 1547) şeklinde fiil, isim, sıfat, zarf, edat ve zamir örnekleri; *tutıben* (b. 771), *bırağıben* (b. 1321), *dürtiben* (kılıçlayarak) (b. 1328), *gidiben*, *idiben* (b.1450-1667), *ilişiben* (b. 1451), *görüben* (b. 1712), *yağıben* (b. 2037), *qocışiben* (b. 1858),

⁴⁰⁴ Eserde bahsi geçen bazı argo ve küfür örnekleri için *Fetihnamelerde Sosyal Hayattan Kesitler* başlığına bakınız.

diyiben (b. 1577), *ţomuşiben* (b. 1349), *olmayısar* (b. 1407), *olısar* (b. 429-763), *kurısar* (*kuracak, kurar*) (b. 1514), *urısar* 950, *çatlamadın* (b. 1408-1495), *ulaşmadın* (b. 2233), *olmamağın* (b. 3120), *idincek* (b. 1456), *çıkıcağ* 1024, *virincek, iricek* 1862, *geldükde* (*geldiğinde*) (b. 1514), *açılısar* (b. 856), *yazıcağ* (b. 647), *alıncağ* (b. 606), *geldükde* (b. 763) şeklinde *ıban-iben*, *-ısar*, *-iser*, *-madın*, *medin*, *-ıcak*, *icek*, *-dıkda*, *-dikde* gerindium eklerinin kullanıldığı örnekler; *gıtdüğün* (b. 706) şeklinde akuzatifin düşürüldüğü örnekler; *diyen* (b. 904), *diyeyin* (b. 2231), *añladayın*, *tañladayın* (b. 854), *yazayın* (b. 807), *kılayın* (b. 1620), *bırağayın* (b. 896) şeklinde dilek kipinin birinci tekil şahıs zamiriyle kullanıldığı örnekler; *diyevüz*, *idevüz* (b. 851-763-764), *iltevüz*, *olsavuz* (b. 748-1710) şeklinde dilek kipinin birinci çokluk zamiriyle kullanıldığı örnekler; *eylegil* (b.953) şeklinde emir kipinin ikinci tekil şahısla kullanıldığı örnekler; *batayorur* (b. 974) şeklinde şimdiki zaman ekinin üçüncü tekil şahıs zamiriyle kullanıldığı örnekler görülür. Ayrıca, arkaik kelimelerle kurulan *göz gögerd-* (b. 2689), *boğa yaz-* 724 *kova git-* (b. 1000), *kalkıben eş-* (b. 1840) şekillerinde deyim ifadelerine rastlanır.

Arkaik kelimelerin bazı beyitlerdeki yoğunluğu bu beyitlerin anlaşılabilirliğini güçleştirebilmektedir. Örneğin:

Virbiyüp bize bir Nebî-i kerîm
Ögiben Hâk didi Ra'ûf u Raḥîm

Dāruñ issi kığır getürdirdi
Halkı kığırdıcıla kığırdı

Kığıran anda bu Muḥammed'dür
Her umûrında halka mesneddür (b. 2852-2871-2876)

Kapıdan hep kayıkı üşürdi
Yüzüp ırak varanı digşürdi

Top üninden özini yitürmiş
Hayretinden tomuşmış oturmuş

Dimiş önme bire gidi kâfir
İlenüp hem karanmış ol vâfir

Göre didük kılıç yalabıduğın

Yara yiben düşüp tılabıduğın (b. 1097-1344-1382-1585)

Eserde *başını çaldır-* (b. 1244), *kana bat-* (b. 1255), *gönüller yak-* (b. 973), *başın git-* (b. 942-2957), *ciğer yak-* (b. 1708), *gözü kara konuş-* b. 1505), *yürek doğra-*, *akçasını pazarlıya ver-*, *ciğerinin yağı eri-*, *savaştan el yu-* gibi zengin miktarda Türkçe deyim örnekleri görülür:

Olmasa yıl muhâlif uğrarduk

Kâfirün yüregini toğrarduk

Didi anda re'isümüz vardı

Akçasını bazarlıya virdi

Cigeri yağını eritdüm hûb

Yüregın päre päre ditdüm hûb

Bes karağol diyü komışlardur

Kal'a cenginden el yumışlardur (b. 1037- 1198--1751-2169)

Eserde “Üzerik tohumu yanmasa güzel koku verir mi? Doğru yolu göstermek tecrübe ehlinin işidir.” gibi vecize ve atasözü nevinden sözlerden başka, halk dilinden deyim ve söyleyişlere de sıkça raslantır:

Didi hoş anlara aña ahsend

Yanmasa hoş koğu virür mi sipend

Tecrube ehlinün olur irşad

Siz bunuñ dökmesindesiz üstâd (b. 1506-1507)

Hak Te'âlâ virür şevâb-ı sefer

Atınuñ ayağı kayırı⁴⁰⁵ kadar

İt olan her kişiyi hep tılamaz

‘Ârif olan tükürdüğın yalamaz (b. 1940-3268)

Şair yer yer coşkunluk uyandıran ve akıcı ifadelerle eserine incelik katar. Donanma gemilerinin Gelibolu’dan denize açılması ve gemidekilerin meşguliyetleri, gittikçe

⁴⁰⁵ Eski Türkçe’de, çiğnenmiş toprak, kum; halk ağzında dere ve çayların getirdiği çakıl ve kum anlamına gelir (Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 1617).

heyecanın arttığı ve coşkunluk uyandıran akıcı ifadelerle verilmiştir. Sabahın ilk ışıklarında Kaptan'ın gemisini takip eden donanma denize açılır. Sancaklar açılıp salınır, bayraklar rüzgârla süzülür. Akdeniz ak serenlerle (gönder, yelken) dolar. Gaziler gülbank çeker ve Allah Allah nidaları göklere yükselir. Herkes mutlulukla dolar çünkü kâfirlerle cenk etmeyi sevgili gibi görürler. Kadırgalar adeta birbiriyle yarış halindedir. Herkes bir işle meşguldür. Kimisi nefterle kimi direklerle ilgilenir, kimisi de kürekleri çeker. Kürekler çekildikçe gemiler hızlanır. Herkes gayretle çalışır. Kimi Allah'ı zikreder kimi ellerini açmış şükreder. Kimisi de eğlenir veya yemek ziyafeti çeker. Bazı askerler aşkla şevkle penç-gah nevası (hücum marşı) çalar ve gazilerin gönülleri cenk için şevkle dolar:

Çın-seher kim melik revân oldu
Aķ seren Akdeñiz'de hep tıldı
Dil şafâda temevvüc itdükce
Cân sevinür teferrüc itdükce
Ėâziler eyleridi gül-bāngi
Allah Allāh dir-idi her cengi
Cinn ü ins ü melāyike vü perī
İşidürdi şadā-yı tekbīri
Cân u dil olmışıdi hep pür-nūr
Her cesed tıolmış-idi hoş mesrūr
Açılup oynar-idi sancaklar
Yilebirdi yıl-ile bayraklar
Topcılar şıkılutup çūpı
Atar-ıdı taraf taraf topı
Kimi eyler bölük bölük zikri
El götürüp kimi ider şükri
Urıdusa gider şanup maħlūk
Ceng-i küffārı kıldılar ma'sūk
Birbirile kadirğa yarışda
Kim geçer kim kılur kolay işde
Kimi nefti kimisi diregi
Cân çeküp dürişürdi küregi

Ėayrete gelmiş-idi her bir er
Yüzlerinden tamardı ip ip der
Gemiler ol şalar yügürdişür
Her kişi bir maħalde dürişür
Kimi ‘ıyş u ni‘amda zevķinde
Kimi Ėaķ dir şafā vü şevķinde
Allāh Allāh şadāsı ġurrüşı
Düşürürdi uçar iken ķuşı
Gökeler ipleri ki şalınur
İşiden erġanun öter şanur
‘İřķile çünkü alınur borı
Getürür şevķe insi hem mūrı
Çünkü penc-gāh ider nevādan rāst
Ėāziler ceng-içün olur ārāst (b. 503-521)

Belagat yönüyle bakıldığında eserde mecazlı anlatımdan ziyade hakikat anlatımının yoğun olduğu ġünlük konuşma diline yakın bir dilin kullanıldığđ görülür. Dolayısıyla eserin belagat yönü ġüçlü değildir. Bu noktada, Safāyî’nin edebî kişiliğiyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi veren Latîfi’nin, şairin şiirleri hakkında incelikten, sanat ve zerafetten yoksun olduėu⁴⁰⁶ yönündeki değerlendirmelerini hatırlatmak gerekecektir. Buna rağmen, eserde çeşitli söz sanatları görölmekte, yer yer dikkat çekici mecaz sanatlarına da yer verilmektedir. Eserde beyan ilmi dāhilindeki mecaza dayalı teşbih, kinaye, istiare, mecazımürsel, mübalağa gibi edebi sanatlar görölmekle beraber olay ve bilgi aktarımı yoğun olduğundan bu tür edebî sanatlara ve mecazi ifadelere sık rastlanılmaz. Bedii ilmi dāhilindeki telmihlere ve özellikle söz tekrarına dayalı tekrar sanatına ise sık rastlanır.

Benzetme öğelerine bakıldığında, Gelibolu Rum mülkünün gelincik çiçeğine ve kandiline (b. 469-472), Lordanın gemisi ejderhaya (b. 1148), Kemal tarafından top vurulan gökenin yanması Nemrut ateşine (b. 1461), şaykalar ejderhaya (b. 1919-1920), mızraklar yılana (b. 366), Osmanlı kadırgalarının Moton’u topa tutarken

⁴⁰⁶ Erdemir, a.g.m., s. 225; Yiğit, a.g.m., s. 74-75. Latîfi’nin aktardığđ, şairle Likāyî arasında geçen bir bahisten de anlaşıldığına göre Safāyî’nin şiirleri kültürlü zümre arasında değil de daha çok halk arasında beğenilmiştir.

kuyruğunun üzerine kalkarak top atması Musa asasının ejderha olmasına, deniz yüzünde seken top taşları yüzen yılanlara (b. 1143-1441); Kadioğlu gemisi batarken bağırışmalar ve çağrılar kardan kötü buzdan soğuk bir sese (b. 973), Kadioğlu gemisinin batışı hasta bir adamın yanı üzerine yatıp tekrar doğrulduktan düşmesine (b. 980), düşman mavinasının atılan oklardan sonraki görüntüsü kirpiye (b. 1881), Kaptan Davud Bey'in gidişi rüzgâra, Venedik Kaptanı'nın gemisine çatması bir doğanın kargaya pençe vurmasına yahut bir şahinin avını altına almasına (b. 2727-2728); Preveze'de bekleyen Osmanlı gemilerinin bekleyişi kartalların kanat açıp beklemelerine (b. 2461); gemilerin gidişi suyun akışına (b. 2705), gemidekilerin direklerle, gümrükçünün koşması, gelişi ve gidişi köpeğe ve köpeğin leş toplamasına (3375-3378), düşman mavinasının kaçıışı köpeğin kaçıışına (b. 2753), leventlerin direğe doğru koşuşmaları örümceğin hızlıca kendini çekmesine (b. 1410), gökten yağan yop taşları yağmura (b. 3007), gökelerin sallanan iplerinden çıkan sesler erganuna⁴⁰⁷, sersemlemiş olarak oturan Karlıoğlu tomruk odununa, mızraklar yılanı (b. 366) benzetilir.

Eserde teşbihlerin yapıldığı bir grup beyitlere bakılabilir. Şairin anlatımıyla, yiğitler çok kızıl kan döker. Deniz yüzü (akan kan sebebiyle) sanki kızıl mercanlarla veya lalelerle dolar. Deniz, kan alanların meydanı gibidir. Gül bahçesi sahipleri görse deryada laleler bitmiş zannederdi. Adeta Allah yeryüzüne kızıl döşek döşemiş gibidir:

Hoş kızıl kanı dökdi merdânlar
Tutdı deryâ yüzini mercânlar
Böyleyimiş o dem irâdet-i Rab
Şafha-ı la'le düzdi deryâ hep
Hep kızıl kan tolup durur zîrâ
Kancılar şahınısı bigi deryâ
Ehl-i gülşen görürse dünyâda
Lâle bitmiş şanurdı deryâda
Şanki ferrâş-ı kudret itdi neşât
Döşedi ferş-i arza sürh-i bisât (b. 1550-1554)

⁴⁰⁷ Org denilen çalgı (Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 865).

Eserde savaş aletlerinin insana ait hususiyetlerle ifa edilmesiyle teşhis sanatına başvurulmuştur. Darbzenler ve prankılar ağızına demir topları ve taşları alır, harbeler silahlanır, gemiler küreklenir, keskin nacaklar kâfire diş biler. Atılan topların tesiriyle deryanın kalbi yarılır:

Darb-zenler şıkılatup çüpı
Aldı hep ağızına demür topı
Harbeler harbiçün yaraqlandı
Halk ider birbirine peyvendi
Gemiler hoş küreklenüp iy cān
Āb bigi aķup giderdi revān
Kāfire tiz olup bu nacaklar
Katline diş biler ağız şaklar
Alup ağızına kanıdır başı
Taşa taş pıranķular taş (b. 2701-2708)

Topınuñ heybetiyle ğavġānuñ
Yüregi yarılurdu deryānuñ (b. 1442)

Şair, kadirgaları kadirga reislerinin isimleriyle, Osmanlı askerini İslam’la Venediklileri küfürle, savaşı cünbüşle benzetme ilişkisi kurmadan söyleyerek mecazımürsel sanatına şöyle başvurur:

Sürüdi hem Ġāzī Kemāl’i daķı
Bilmedük ķande gitdüġin aķı
Küfr ü İslām cenge ķalkup hop
Her tarafından atıldı on biñ top
Cünbüş-içün o ġāzi-i maķbül
Demürin almaġayimiş meşġül (b. 706-412-1143)

Şair mübalaġa sanatına başvurarak Sultan (II.) Bayezid’in yaptığı bu savaş gibisinin daha önce hiç olmadığını, Hillikānî, Fāsî ve Taberî tarihlerinde böyle bir haber olmadığını, *Şehname*’de de bulunmayan böyle bir savaşı İskender’in de Fagfur’un da Kasyer’in de Hz. Süleyman’ın da yapmadığını, hatta daha önce hiçbir melikin böyle bir savaş yapmadığını, Rumlusunun Şamlısının Iraklısının Zengîsinin böyle bir savaş

görmediğini, ne Osmanlı tarihinde ne de Hz. Adem'den beri böyle bir savaş yapılmadığını söyler. Savaş sırasında “Allah Allah” nidaları sebebiyle kuşları şaşkınlığa kapılıp gemiye düştüğünü söyler:

Böyle tārīḥ ü virmedi ḥaberi
Ḥillikānī vü Fāsi vü Ṭaberī
Yazmadı böyle cengi bir ḥāme
Vaşfını kaçan ide şeh-nāme

...

Görmediler bu resmile cengi
Rūm u Şām u ‘Irakī vü Zengī
Gördüñüz mi bu resme cengi siz
Āl-i ‘Oşmān’da olmadı hergiz
Devr-i Ādem’den olmadı bir kez
Vāḳi’ olan hemān budur müfrez (b. 810-821)

Bir serāya bedel ev içinde
Bedeli anda yok meger Çin’de (b. 1801)

Şair, Hz. Nuh’un bin yıl yaşamasına, Hz. Süleyman ile karınca kıssasına, Hatem’in cömertliğine, Büzürçmıhr’in aklına ve ferasetine (b. 2620-3274-1950-2061), Hz. Cercis’in düşmanları tarafından öldürülmesi ve Allah’ın onu tekrar diriltmesine, Ahi Evran’ın tasavvuf yoluna şöyle telmihler yapar:

Ḥaşmı Cercis’i biñ kez öldürdi
Ḥālīk emriyle yine dirgürdi

Kendüyi her şıfatda şaklayıcı
Aḥi Evrān çerāğını yakıcı (b. 2052-2621)

Şair genellikle toplar ve topların patlaması esnasında oluşan manzara ile Hz. Musa’nın ejderhası (büyük yılan) ve etrafındakileri yutmasıyla alakalı benzerlik ilişkileri kurar. Eserin mesnevi şeklindeki ana kısımlarında karşılaşılan (b. 866-1920-3010-3012) bu tür benzetmelere hatime kasidesinde de karşılaşılr (b. 19-20). Topları Hz. Musa’nın yılanı dönen esasına benzeten şair her sarsıntısında gidip gelişini yılanın hareket etmesine benzetir. Bu top her atışta kuyruğu üzerine kalkıp (Hz.

Musa'nın yılanı gibi) ulaştığı dağı taşı yutmaktadır (vurduğu yeri parçalar):

Oldı Mūsā 'aşāsı şu'bānı
Hız bir mīl iderdi bil anı
Deprenişde revişde cünbüşde
Kennehā cānnün yürüyişde
Kuyruğı üzerine kılğardı
Tağ u taş irdügin[i] yuğardı (b. 3010-3012)

Bir diğer örnekte de şair teşbih, istiare, kişileştirme gibi çeşitli sanatlara başvurarak topun patlarken oluşturduğu manzara ve patladığında ne gibi etkiler uyandırdığıyla ilgili tasvirler yapar. Top yılan gibi hızla hareketlenip ileri geri gider. Ağzından ateş saçan ejderhaya benzer. Nefes üflediği zaman adeta kuzgun yuvasından uçar gibi olur (kara duman kast ediliyor). Hz. Musa'nın yılanı dönen asası gibi olan top, hiç ses çıkarmadan can alır. Eğer ses yapsa ve kanat açıp uçup gitse kaleler yerle bir olur. Topun ne olduğunu bilmeyenler yıldırımların tesbih çektiğini sanır. Ağzına taşı alan top öfkesinden kim düşman kim dost diye bakmaz. Nefes verdiği zaman etrafındaki herkes ürker... Topun etrafında toz dumanlar uçar:

Top şu'bān bigi ki deprene tiz
Ardına öñine ider hoş hız
Od saçar ejdehādur ağzından
Kabnaşur hā semūm-ı mağzından
Çün teneffüs ider hevāsından
Kuzkun uçar gözet yuvasından
Oldı Mūsā 'aşāsı şu'bānı
Hic şadā itmedi alur cānı
Per açup murg-vār uçup gitse
Kal'alar yir olur şadā itse
Görmemiş olsa bilmeseydi bu işi
Ra'd tesbih ider şanur kişi
Ağzına taş alur geh eylemez iş
Gazabından dimez bu yād u biliş
Nefes ura tūran kamu ürker

Çevre yanı ğubār olur uçar (b. 863-870)

Şair, şayka toplarını teşhis, benzetme ve mübalağa sanatlarını değerlendirerek tasvir eder. Büyük ve heybetli şaykalar döktüklerini, bu topların suda yürüse ejderha gibi bütün gemileri yuttuğunu, çünkü ansızın nefes vurduğunda her şeyi parçaladığını, ne zaman nefesinden ateş çıksa taşları mum gibi erittiğini, böyle topu cinlerin Hz. Süleyman'a yapmadığını söyler:

Şaykalar dökdiler ki heybetlü
Her biri hem gereklü hem görklü
Baħr içinde kaçan yüriye şuda
Ejdehā bigi her gemiyi yuda
Çünkü nā-geh nefes ura meccān
Rīze rīze idüp kıla perrān
Nefesinden kaçan çıkarsa semūm
Haceri nerm ide erir gibi mūm
İtmedi böyle topı şāna

Dīv idipdür meger Süleymān'a (b. 1919-1923)

Şair zaman zaman ses benzerliklerinden yararlanarak iç kafiye ve kelime oyunlarına başvurur. Boğazkesen Hisarı'ndaki kâfirlerin boğazını kestiklerini (denizden boğaz kısmını kuşatırlar) söyleyen şair (b. 570-572), Ömer Ağa'nın kendisine yoldaş zannettiklerinin yol taşı (yoluna engel) olduğu, Lordan isimli Venedik Kaptanı'nı Lor peyniri gibi yiyeceklerini söyleyler:

Kendünün şandı anı yoldaşı
Bildi andan gereklü yoltaş
Gerçi aña dinürimiş Lordan
Lor bigi yiyiserüz Lordan (b. 1352-1028)

Aşağıdaki beyitlerde e ve ü seslerinin sık kullanılmasıyla asonans sanatına başvurulmuştur. Ayrıca *Ak* ve *Akdeniz* kelimeleri ve *dil-fürüz* ve *rüz* kelimeleri arasında iç kafiye yapılmıştır:

Üç mavına yigirmi ola göke
Her birinün sütünü ire göge

Yilkenini ki kâfirûn yilken

Neft okını atar yaķar irken

Çın-seķer kim melik revân oldu

Aķ seren Akdeñiz’de hep tıldı

Çün olur sözlerüm benüm mermûz

Dil-fürûz ol gözet okı her rûz (b. 375- 466-503-808)

Şair ifadede vurguyu arttırmak ve içerikte heyecanı arttırmak maksadıyla sıklıkla tekrar sanatından yararlanmış olup bunlardan bazıısı şöyledir:

Kimi gördüm ki küşte küşte yatur

Leşi her yaña püşte püşte yatur

Ėayrete gelmişidi her bir er

Yüzlerinden tamardı çip çip der

Çıkdılar taşra kim şulanmağa

İçiben kana kana kanmağa

Kecelerden ki dökdi taşı

Pâre pâre’tdiler niçe başı

Diyeyin diñle añla noldısa hâl

Dögüşü dögüşü gelürdi Kemâl

Top avâzı kütür kütür Ėurrüş

Diller olmuş degir bigi pür-ħoş

Göçelüm tañla ilerü yab yab

Konalum tâ boğaza ola şavâb (b. 1441-510-514 996-1088-1357-1525)

Harp aletlerinin çıkardıkları sesler doğadaki seslerin yansıtılmasıyla aktarılır:

Toplar gök bigi Ėürildeşsin

Yaylar her biri iñildeşsin

Taşlar tokışup çatıldaşsin

Oķlar uğraşup çitildeşsin

Başlarda kılıç çıkıldaşsin

Harb-içün harbeler kımıldeşin (b. 362-364)

Eserde çeşitli ayet ve hadis iktibasları da görülmektedir. Bu tür örneklerle bakıldığında, demirin indirildiğine dair (Hadid 25) ayete; her zorluktan sonra bir kolaylık olduğuna dair (İnşirah, 5-6) ayetlere (b. 1011-1855-2410); kâfirlerin ateşe ve sekara (cehennem) gireceklerine dair ayetlere⁴⁰⁸; (sizinle savaşan) kâfirleri kıtal edin emri verilen (Bakara 191) ayete; (Tur Dağı'nda Hz. Musa'nın sopasını yere atınca) yılan gibi canlandığı mealindeki ayete (Neml, 10); İhlas (b. 1961) ve Felak, Nâs surelerinin birinci ayetleri ile Fil suresinin çeşitli ayetlerine (Fil, 1-5) telmihler yapılır⁴⁰⁹:

Hağ didi bizden indi saña hadid

Kâfire tırma eyle be's-i şedid (b. 452)

‘Âlemün hâlidür it zikrâ

Uşr olur âhîr irişür yüsrâ (b. 729)

Urdılar boynın itdiler pâ-mâl

Gitdi *fî'n-nâri fî's-sakar* derhâl (b. 2849)

Emr-i Hağ'dur unutma kavlı-i Hağ'ı

Faktülühüm dimiş âyet okı (b. 1881)

Deprenişde revişde cünbüşde

Kennehâ cânnün yürüişde (b. 3011)

Hağ Te'âlâ saña cevâb itdi

Kul e'üzü diyüp hitâb itdi

Hâlîkam râzîkam *bi-rabbî'n-nâs*

Meliki'n-nâs olan *Îlâhi'n-nâs* (b. 3139-3140)

İtmedi kâfire dağı iy yâr

Ebrehe kavmîne meger Cebbâr

Hağ *ebâbîh*le idipdür yil

⁴⁰⁸ Bakara 39-81-257, Al-i İmran 116-151, Ankebut 25, Fussilet 24-41, Ahkaf 20, Mücadele 17, Mü'min 6-43, Tegâbun 10, Araf 36, Nur 57, İnsan 4, En'am 123, Ahzab 64, Saffat 68, Hadid 15, Nisa 56, 74 Müddessir, 26.

⁴⁰⁹ Bahsi geçen ayetler için bkz. <http://www.kuranmeali.com> [Erişim Tarihi: 22.09.202]

Aldılar hep *hicāre min siccīl* (b. 817-818)

Şair, yalnızca ayet ve hadis değil, yer yer bazı dualara da yer vermiştir. Uyduğu mezhebe göre uğurlu ve bereket vesilesi sayıldığından, şair savaşta ok atarken *lā yezurru me‘asmihi* diye başlayan dua⁴¹⁰’yı okuduğunu ifade eder:

Ceng iderken geh oğ alıvirdüm

Lā yezurru me‘asmihi dirdüm (b. 1056)

Netice olarak, hacimli fetihnameler arasında yer alan Safâî’nin eserinde yer yer edebî sanatlardan örnekler görülse de eserin hacmi dikkate alındığında bu örneklerle sık karşılaşılmaz. Bu durum şairin eserinde sanattan ziyade bilgi vermeyi amaçlamasıyla da ilgilidir. Eserde mecazlı anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön planda olup günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır. Eserin bu yönü, Safâî’nin edebî yönü hakkında bazı şüara tezkirelerinde yer alan ve bahsi geçmiş olan görüşleri haklı çıkarmaktadır. Ancak eserden seçilerek aktarılan örnekler, şairin yer yer dikkat çekici benzetmelerle ve canlı tasvirlerle eserini renkli hale getirmeye gayret ettiğini göstermektedir.

2.1.3. Sonuç

Hayatının önemli kısmını tersane ve denizlerde denizcilik işleriyle geçirmiş olan şairin incelediğimiz fetihnamesi denizcilikle ilgili bilgi ve tecrübelerini yansıtır niteliktedir. Şairin mevcut durumda incelediğimiz fetihnamesi ile *Tercüme-i Vasâyâ-yi Şeyh Vefâ* adlı tasavvufa dair eseri vardır. Diğer taraftan kaynaklar, şairin henüz her ikisi de meçhul olan Sultan (II.) Bayezid’e ithaf ettiği *Divânı*⁴¹¹ ve Kemal Reis’in deniz savaşlarını konu aldığı 10.000 beyitlik *Gazavât-ı Bahriyye* adlı mesnevisinden de basetmektedir.⁴¹²

⁴¹⁰ Belalardan korunmak için söylenmesi tavsiye edilen ve İbn Mace’den rivayet edilmiş olan hadis şu şekildedir: “Bismillâhillezi lâ yedurru ma’asmihi şey’ün fil erdi ve lâ fissemâi ve hüves-semi’ul alim (Allah’ın yüce ismine sığınana yerde ve gökte hiç bir şey zarar veremez! O, her şeyi işitir ve her şeyi bilir).” (<https://sorularlailamiyet.com/korku-icin-dua-tavsiye-eder-misiniz-hangi-dualar-okunmalidir> [Erişim Tarihi 22.10.2019]).

⁴¹¹ Latîfî, şairin divanından bahsederken Sultan (II.) Bayezid’e sunduğu bu divanın mürettep ve mükkemel bir divanı olduğunu belirtmektedir. Konuya dair şairin hayatı ve eserlerinin açıklandığı kısma bakınız.

⁴¹² Erdemir, a.g.m., 220; Dereli, a.g.t., s. 6-7

Safâyî'nin fetihnemesi belagat yönüyle güçlü olmasa da Eski Anadolu Türkçesi'ne has arkaik kelimeler ve halk dilinden çeşitli deyim ve ifadeler yönüyle değerlidir. Eserin bölümleri arasına serpiştirilmiş olan ve bölümün konusuyla benzeşen gazel, kaside, muaşşer gibi çeşitli nazım biçimlerinde yazılan şiirler de eseri zenginleştiren unsurlardır.

Safâyî'nin uzun bir konuyu anlatmak için şiirini araçsallaştırdığı görülür. Türkçe kelimeleri eserinde yoğun kullanan şair 4000 beyte yaklaşan hacimli bir fetihname yazmıştır. Dolayısıyla eserde çeşitli aruz ve kafiye uygulama veya kusurlarının hayli fazla olması düşünülebilir. Ancak Safâyî, bu tür uygulamalara sık yer vermemiştir. Eserdeki aruz uygulamaları oran olarak fazla olmadığı gibi yapılan bu uygulamalar Türkçe'nin anlam ve telaffuz özelliklerine de aykırılık teşkil etmez. Dolayısıyla şairin aruz uygulamaları noktasında başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum da şairin aruz ilminde ve Fars dilinde marifet sahibi olduğunu söyleyen Latîfî⁴¹³'yi haklı çıkarmaktadır. İstisna bir durum olarak, şairin sekt uygulamalarına diğer aruz uygulamalarına nispetle daha ziyade başvurmuş olması şiirinin akıcılığını olumsuz yönde etkilemiştir.

Belagat açısından bakıldığında, fetihnamede mecazlı anlatımdan ziyade günlük konuşma diline yakın bir dil hâkimdir. Nitekim kaynakların da şairin belagat yönünün zayıf olduğuna dair değerlendirmelerde bulunduğu görülür. Şair bazen orijinal benzetmelere, canlı bazı tasvirlerle, akıcı ve edebî beyitlere de yer verse de bu tür örnekler eserin geneline yayılmış değildir. Dolayısıyla eserin belagat yönü güçlü değildir.

Fetihnamede yalnızca sefer ve fetihler değil, tarihî önemi haiz birçok başka olay ve bilgiye yer verilir. Hazırlanan savaş techizatların miktarları kalem kalem aktarılır. Sefer sürecinde kaybolan gemilerden, uğranılan bazı adaların fizîkî durumundan, Davud Bey'in Asbur'isbite'de kışlarken gönüllü reislerine akınlar yaptırmasından, Venedikliler tarafından kuşatılmış olan Kıfaline'nin durumundan ve Kıfaline Kalesi'ne yardım gönderilmesinden gibi birçok yan bilgiye yer verilir. Gelen veya gönderilen mektuplarda yazılanlar dahi belirtilir. Eserde, isimlerine belki başka kaynaklarda rastlayamayacağımız birçok şahıstan bahsedilirken bazı şahıslar

⁴¹³ Yiğit, a.g.m., s. 74.

hakkında karakter özelliklerini de yansıtacak kadar detaylı tanıtımlar yapılır. Eserde olaylar her ne kadar Davud Bey etrafında gelişse de konu yoğunluğu dağıtılmıştır. Dolayısıyla eserde birçok kişi ve bu kişilerle beraber anlatılan birçok yan konu vardır. Ayrıca askerlerin aralarındaki diyaloglar, küfürler, latifeler, yedikleri yiyecekler, gemilerde yaptıkları canbazlıklar gibi sosyal hayata dair de önemli detaylar görülür. Şair yer yer bazı olaylar hakkında yorumda bulunduğu gibi reisleri veya Sultan'ı eleştirdiği kısımlar da görülür.

2.2. BAHÂRÎ: KIYÂMETNÂME (FETİHNÂME-İ ÜNGÜRÜS)

2.2.1. Bahârî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı Ali olan şair, Bahârî mahlasından evvel Kemâlî mahlasını kullanmıştır. Tezkirelerdeki ortak görüşe göre Rumelili'dir. Latîfî Prizrenli olduğunu belirtirken Âşık Çelebi ise bir kasidesinden hareketle Tırhalalı olduğu sonucuna varır. Medrese eğitiminin ardından Kadıasker Seydî Çelebi'den dersler alıp mülazım⁴¹⁴ olmuş, Edirne ve Karaferiye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Dülbendzâde Kasım Paşa gibi devrin önde gelen devlet adamlarının çocuklarına dersler vermiştir. Âşık Çelebi'ye göre yaşı altmış civarlarında iken 958/1551 yılında Edirne'de kadılık görevine devam ettiği sırada vefat etmiştir. Şu durumda şair 897-98/1491-1492 tarihlerinde doğmuş olmalıdır.⁴¹⁵

Latîfî şairin iyi derecede Farsça bildiğini söyler.⁴¹⁶ Sehî'ye göre ehliyetli, arif, kemal ve marifet sahibi bir kimse olup iyi de bir tarihçidir. Aynı zamanda hocası olan divan mukâtabacılarından Mehmed Çelebi'ye sevgisinden ötürü gazel yazmıştır. Kaynaklarda şairin *Divân*'ı ve *Yusuf u Zuleyhâ* mesnevisi olduğu belirtilmekle beraber bu eserler henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Şairin, tezkirelerde bahsedilmeyen

⁴¹⁴ Medreselerde gerekli eğitimini tamamladıktan sonra müderrislik yahut kadılık yapabileceğine dair icazet alanlar için kullanılır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 45; Pakalın, c. 2, s. 612 [akt.: Fatma Kaytaz, *Mohaç Savaşı'na Dair Fetih-nâmeler ve Bahârî Kadı Ali Efendi'nin Kıyâmet-Nâme adlı Fetih-Nâmesi*, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 29 (İstanbul 2013), s. 150-151]).

⁴¹⁵ Kaytaz, a.g.m., s. 151.

⁴¹⁶ Şairin fetihnâmesindeki bölüm başlıklarının Farsça olması, şairin Farsça bildiğine işaret olabilir.

Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs) adlı eserinden Agâh Sırrı Levend bahsetmiş, ayrıca Şemsettin Sâmî'nin *Kâmûsu'l-Âlâm* adlı eserinde de bu eser zikredilmiştir. Hasan Çelebi, şairin tarih düşürmekte başarılı olduğunu zikrederken Âşık Çelebi de bu görüşü destekler şekilde şairin yaşadığı dönemde divanların ve şiir mecmualarının onun tarihleriyle dolu olduğunu söyler. Pervâne Bey Mecmuası ve Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir* adlı eserinde bulunan gazellerine bakıldığında gazel sahasında başarılı olduğu söylenebilmektedir. Diğer taraftan Müjgan Cunbur, latife hicviyelerinin de bulunduğunu aktarır. Latîfî ve Kınalızâde şiirlerinin belagatli ve fesahatli olduğunu söylerken Sehî Bey ise yeni mazmunlar bulan bir kimse olduğunu vurgular. Revânî'nin ölümü üzerine söylediği tarih çok beğenildiğinden kendisinden bahseden birçok kaynakta bu tarih aktarılmıştır.⁴¹⁷

Hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, şairin hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve fetihnâmesinin çeviri yazı metinlerinin verildiği iki makale yayını vardır.⁴¹⁸

2.2.2. Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs) İncelemesi⁴¹⁹

2.2.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 5345 numarada kayıtlı olup⁴²⁰ “Fetihnâme-yi Gazâ-yı Üngürüs” adıyla kaydedilmiştir. Nüshanın iç kapağında “Türkî manzum Fetihnâme-i Üngürüs” yazmakta ise de metnin iki ve sekizinci beyitlerinde şairin eserini *Kıyâmetnâme* olarak isimlendirdiği görülür. 21 beyitlik kaside de dâhil olmak üzere toplamda 305 beyitten oluşan eser mesnevi nazım şekliyle, Remel bahrinin *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün*

⁴¹⁷ Kaytaç, a.g.m., s. 151-153; Ahmet Çolak, “Bahârî, Fetihnâme-i Üngürüs Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebi-Tarihi Üslupla Anlatılışı,” *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10/4. (Ankara: Winter 2015): 377-378.

⁴¹⁸ Bkz. Kaytaç, a.g.m., s. 145-186; Çolak, a.g.m., s. 373- 408.

⁴¹⁹ İncelemede alıntılanan beyitler hem Kaytaç'ın hem de Çolak'ın çalışmalarında verilen çeviri yazı metni dikkate alınarak aktarılmıştır. Beyit sıralaması noktasında Kaytaç'ın metni, transkribe harfli metnin aktarımında ise Çolak'ın metninden yararlanılmıştır. Diğer taraftan Çolak'ın çeviri yazı metninde birtakım hatalar tespit edildiğinden her iki metin karşılaştırılmış ve aktarılan beyitlerde bazı tashihler yapılmıştır.

⁴²⁰ Çolak'ın makalesinin özet ve kaynakça kısmında doğru şekli olan 5345 numarası verilirken, eserin şekil özelliklerinin tanıtıldığı kısımda sehven 5385 olarak kaydedildiği görülmüştür (Çolak, a.g.m., s. 388)

Fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Budin şehrinin fethi ve Sultan Süleyman'ın övgüsüne dair olan kaside ise Müzari bahrinin *Mef'ûlû Fâ'ilâtün Mef'ûlû Fâ'ilâtün*⁴²¹ vezniyle yazılmıştır.

16 varaklık eser talik yazı ile iki sütun şeklinde yazılmıştır. Farsça ile yazılmış olan bölüm başlıkları sırasıyla *Feth-nâme-i Gazâ-yı Üngürüs*, *Matla'-ı Dâstân*⁴²², *Nüvâziş nümûden-i Şâh-ı Gâzî Leşker-i İslâm-râ*⁴²³, *'Arz-ı Asâkir-i Nuşret-şi'âr*⁴²⁴, *Teveccüh-i Râyât-ı Sultân Be-gazâ-yı Üngürüs*⁴²⁵, *Haber-yâften-i Krâl Ez Âmeden-i Leşker-i İslâm*⁴²⁶, *Mukâbele Şoden-i Krâl be-harb-i Leşker-i İslâm*⁴²⁷, *Kaşıde*, *Zafer-yâften-i Şâh-ı Rûm u Gıriften-i Taht-ı Budûn*⁴²⁸ şeklindedir. Eserin mevcut nüshasında istinsah tarihi ve müstensih hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴²⁹

Her ne kadar eserde kapsamlı fetihnamelerde bulunan tevhid, naat, sebab-i telif, hatime gibi bölüm başlıkları bulunmasa da bu bölümler içerik olarak kısmen mevcuttur.⁴³⁰ Dolayısıyla eseri muhtasar bir fetihname olarak görebiliriz. Diğer taraftan birçok fetihnamede konu edilen fethin tarihi ve eserin telif veya istinsah tarihi belirtilirken Bahârî'nin eserinde bu bilgiler kayıtlı değildir. Ancak şairin eserini Üngürüs'ün fethinin hemen sonraki bir tarihte yazdığını düşünebiliriz. Zira, araştırmalarımıza göre şairin Üngürüs seferinde bulunmuş olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁴³¹ Ayrıca şairin fetihnamesini padişaha dua için aceleyle yazdığını

⁴²¹ *Müstef'ilün Fe'ûlün Müstef'ilün Fe'ûlün* şeklinde de okunabilir.

⁴²² Destanın Başlangıcı.

⁴²³ Gaziler Şahının İslam Askerine İltifatı.

⁴²⁴ Zafer Alâmetli Askerlerin Arz Edilmesi.

⁴²⁵ Sultanın Bayraklarının Üngürüs Gazasına Yönelmesi.

⁴²⁶ Krala İslam Askerinin Geldiği Haberinin Gönderilmesi.

⁴²⁷ Kralın Harp İçin İslam Askerinin Karşısına Çıkması.

⁴²⁸ Rum Şahının Zafer Kazanması ve Budin Tahtının Ele Geçirilmesi.

⁴²⁹ Kaytaz, a.g.m. s. 152; Çolak, a.g.m., s. 388.

⁴³⁰ Şairin, tevhid bölümünü hatırlatır şekilde eserin başında ve sonunda Allah'ın ilk, bir ve tek olduğu ve de yaratıcı olduğundan bahsetmesi (b. 1-279-284), naat bölümünü hatırlatır şekilde eserin giriş bölümünde Hz. Peygamber'e, âline ashabına selâm etmesi (b. 9), daha sonra Âl-i Osman'a selâm etmesi (b. 10), son kısımlarda ise hatime içerikli olarak eserini yazma sebebinden (b. 268-271) ve ihsan beklediğinden bahsetmesi (b. 272-283) gibi sebeplerle eseri, bahsi geçen bölümleri havi bir eser olarak düşünebiliriz. Ayrıca şairin eserini ve sözlerini övdüğü (b. 10-27), Sultan Süleyman ve Veziri İbrahim Paşa'yı övdüğü çeşitli methiye kısımları (b. 42-53, 88-93, 115-125, 264-271 ve 67-72, 110-114, 155, 166, 232-237) ile Üngürüs'ün fethinden sonra sultanın methiyesini konu aldığı 21 beyitlik kasidesi mevcuttur (12a).

⁴³¹ Bkz. *Manzum Fetihnamelerin Tarihi Kaynak Değeri*.

söylemesi (b. 268) ve Üngürüs'ün fethinden sonra yazdığını belirtip eserine eklediği kasidesi bu ihtimali destekler.

2.2.2.2. Sebeb-i telif

Bahârî, bahsi geçtiği üzere, eserinde tevhid, naat, sebeb-i telif, hatime gibi bölümlere yer vermemiştir. Ancak bu bölümler içerik olarak eserde kısmen mevcuttur. Bu açıdan esere baktığımızda Bahârî, eserini yazmaktaki temel amacının yeni manalar bulmak ve yeni şeyler söylemek olduğunu ifade etmiştir (b. 13-15). Sözlerinin anber ve misk gibi olması sebebiyle gamlıların hatırlarını hoş eylediğini, ayrıca sözlerinin her biri yakut tanesi gibi olduğundan âlimlerin zihinlerine kuvvet olacağını (b. 22-23) söyleyen şair, her şaha bir taltif nişanı verildiğini, kendisi de yeni sözler söyleyerek Sultan'ı taltif edeceğini (b. 20-21) sözlerine ekler. Ayrıca, eserini kısa ve öz yazmaktaki maksadını da açıklayıp manalı ve muteber sözlerin kısaca söylenen sözler olduğunu, sözün fazlasının deve çanının devamlı çınlaması gibi kulağı tırmalayıp başı ağrıttığını vurgular:

Çanuñ yeñildür deve boğazına

Çıñradukça kulağ urma sazına

Ma' nilü sözler kim olur muhtaşar

Nüşa-yı âdemdür efdal mu' teber

Nüşa-yı âdem olur söz efđali

Bârı baş ağrıdur üstür heykeli (b. 37-39)

Kendisini karıncaya, Sultan'ı da Hz. Süleyman'a benzeten şair yazdığı eser vesilesiyle ondan ihsan beklediğini de ifade eder (b. 272, k. 18). Dolayısıyla eserini yazmaktaki amaçları içerisinde ihsan kazanmak da vardır. Şair, eserinin hatime kısmında ise telifindeki amacının Sultan'a dua etmek olduğunu da söyler:

Ben hikâyet yazmadum tafşîl ile

Bir du' âur okudum ta' cîl ile (b. 268)

Netice olarak, incelediğimiz eserler içerisinde hacmi en az fetihnameyi yazmış olan Bahârî, mesnevide olması beklenen diğer birçok bölüm gibi sebeb-i telif bölümüne de yer vermemiştir. Ancak, diğer olmayan bölümleri kısaca mana olarak vermesine benzer şekilde bu bölümün muhtevasını da çeşitli vesilelerle okuyucuya iletmiştir. Kısa ve özlü bir eser yazan ve eserinin belagatli bir eser olmasını hedefleyen şair, bu

emeğine karşılık aynı zamanda bir ihsan beklentisi içerisindedir.

Eserin iç kapağında “Türkî manzum Fetihnâme-i Üngürüs” yazmaktadır. Metnin başlığı ise “Fetihnâme-i Gazâ-yı Üngürüs” (1b) şeklindedir. Şair ise eserini özel bir isimle *Kıyâmetnâme* (b. 2-8) olarak isimlendirir. Ayrıca metin içerisinde sürekli olarak fetih vurgusu yapar ve fethi merkeze alır. Dolayısıyla eser fetihname hüviyetinde yazılmıştır. Eserde şairin hamisi olduğunu işaret eden bir isimden söz edilmemektedir. Ancak, şairin sebep-i telifinde Kanuni Sultan Süleyman’dan ihsan beklentisi içerisinde olduğunu ifade etmesi, onun himayesinde olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla şairin Sultan ile aralarındaki muhtemel hamilik ilişkisi fetihnâmesini yazmakta etkili olmuş olabilir.

2.2.2.3. Muhteva

2.2.2.3.1. Eserin özeti

Sultan Süleyman’ın Rodos’u fethinden sonra endişeye kapılan Üngürüs kralı, beyleriyle toplantı yapıp uyanık olmalarını, zira sıranın kendilerine geleceğini söyler. Beyleri de kendisiyle aynı fikirde olup asker toplamak gerektiğini ifade ederler. Bir müddet sonra Efrengler, Kıbrıslılar ve Ruslar toplanıp Üngürüs kralına “Sultan Süleyman’dan Rodos Kalesi’ni geri isteyelim. Eğer vermezse isyan edip savaşalım.” derler. Bu tarafta kâfirlerin planını öğrenen Ebu'l-feth Sultan Süleyman da Muhammed ümmetini (ordusunu) etrafına toplar.

Sultan Süleyman, veziri İbrahim Paşa’ya Üngürüs kralına haddini bildirmek gerektiğini söyledikten sonra, *sipahilere* bahşişler dağıtmasını ve birçok asker toplamasını emreder. Sultan’ın emrinden sonra askere akçe ve altın dağıtılıp bir ay süren hazırlıkların ardından bir seher vakti silahlar teknil edilip *kûs-ı harbî* çalınır ve askerler saflar halinde meydana çıkar. Daha sonra Sultan da altın sırmalı lacivert kaftanını giyip kırmızı kalkanını ve altın simlerle süslenmiş şesperini eline alıp⁴³²

⁴³² Çolak, bahsi geçen makalesinde eserin özetini verirken tasvir edilen bu kişinin Vezir İbrahim Paşa olduğunu belirtmektedir. Ayrıca beyitlerin devamında aktarılan gün doğumu tasvirindeki güneşle paşayı ilişkilendirmektedir (a.g.m., s. 381). Kayta ise makalesindeki özetle, bu kısmı herhangi bir kimseyle ilişkilendirmemiştir. Biz ise şairin şark ve garbın pehlivanı olarak nitelendirdiği, altın sırmalı kaftan giyen ve eline altın şesper alan bu kişinin Sultan Süleyman olduğunu düşünüyoruz. Diğer taraftan, burada bir gün doğumu tasviri olmakla beraber Çolak’ın dediği şekilde İbrahim Paşa’nın güneşle ilişkilendirilmediğini,

Vezir İbrahim Paşa'ya hareket emri verir.

Çevik atına binen Sultan ordusuyla Üngürüs kralına karşı batıya doğru harekete geçer. Nice aylar gidip kâfir beldelerini aşan ve canlarını tehlikeye atıp Drava Nehri'nden geçen Osmanlı ordusu Üngürüs sınırlarına ulaşır. Üngürüs sınırında Anlug⁴³³ adlı her biri gayet yüksek ve aşılması zor olan on tane kale vardır. Sultan, İbrahim Paşa'ya *darbzenler* ve *havan topları*yla kalelere taşlar yağdırıp buraları fethetmesini emreder. Bu emir üzerine, Vezir İbrahim Paşa kalelerden kimini güç kullanarak kimini tuzağa düşürerek kimini de sulh yoluyla fetheder. Ardından Sultan'a Anlug kalelerini fethettiğini müjdeler. Böylece Üngürüs şehrinin kilidi (konumunda olan kaleler) Sultan'a verilir. Sultan da bu güzel haberdan sonra İbrahim Paşa'yı övüp takdir eder ve kendisine zafer hilati giydirir.

Üngürüs kralı, Rum Şahı'nın (Sultan Süleyman) Anlug kalelerini ele geçirdiğini öğrenince “Eğer o bir sel ise ben de ona mânî olan dağ olayım. Hemen onu karşılayıp onunla savaşayım. Ya kalelerimi geri alayım ya da bu uğurda başımı vereyim.” deyip savaş hazırlığı yapar. Bir müddet sonra yüz binlerce zırhlı asker, 50.000 tüfekli piyade asker ve 12.000 toplu arabadan müteşekkil Üngürüs ordusu birçok menzil aşip iki gün dahi konaklamadan ilerleyerek Tuna Nehri civarındaki Mohaç Meydanı'na ulaşır.

Önce sabahın ilk ışıklarında iki tarafın *karavul* askerleri arasında çatışma yaşanır. Ardından *gülbank* naraları çeken gaziler sağdan ve soldan kâfirlerin üzerine yürür. Top, tüfek, ok ve kılıçlarla yapılan savaşta Hz. Peygamber'in (a.s.) mezarından yardım ulaşır. İstanbul şahının bütün yiğit piyadeleri ve çevik atlıları süratli bir şekilde ilerleyip kâfirleri çiğner geçer. Düşman askerinin kesilen başlarından kale gibi tepeler oluşur. Mağlup olan Kral kaçarken Sultan da gece gündüz ilerleyip Kral'ın taht yeri olan Budin şehrine girer. Kalesi yücelerde ve muhkem bir vaziyette olan bu şehrin içi putlarla ve çeşitli güzel suretlerle doludur. Budin şehri adeta bir altın gibidir. Rodos, Kıbrıs ve Rus'tan sonra şimdi de Üngürüs tahtı fethedilmiştir.

Fetihten sonra tertip edilen divanda ileri gelen beyler yere yüz sürüp Sultan'ın Budin

fakat başka bazı yerlerde güneşle sultan arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu olmuştur (b. 116-121).

⁴³³ Kaytaz, bahsi geçen makalesinde Osmanlı tarihçilerinden Celâlzade ve Kemal Paşazade'nin bu kaleyi İlog yahut İluk olarak, günümüz tarihçilerinden Feridun Emecen'in ise İllok veya Uljak olarak aktardığını söyler (bkz. Kaytaz, a.g.m., s. 155).

fethini kutlar. Başarılı beylerine birçok ihsanlarda bulunan Sultan, İbrahim Paşa'nın da başına altın *otağa* giydirip kendisini övüp takdir eder.

Budin halkı krallarının mağlup olduğunu öğrenince şehrin anahtarını Sultan'a getirir. Boyunlarına kefenlerini asıp Sultan'ın huzuruna varırlar ve Sultan'a birçok inci ve cevher takdim ederler. Büyük bir korku ve ağlaşmalar içinde Sultan'dan eman, af ve ihsan ister. Sultan onların bu şekilde itaatkâr olduklarını görünce onları affeder ve hepsini azat edip çeşitli ikramlarla gönüllerini alır. Diğer taraftan yüz bin civarındaki Hristiyan (Üngürüs halkı) haraca bağlanır.

Mansur ve muzaffer olan Sultan ganimet ve esirlerle beraber tahtına dönmek üzere yola çıkar. Sultan'ın yakın hizmetinde bulunan çavuşlardan Korkut namı yığit aracılığıyla tüm şehir ve illere savaşın nasıl olduğunu açıklayan beşaretname gönderilir. Üngürüs'ün fethi haberi herkese duyurulur. Bütün Müslümanlar bu habere sevinir. Beşaretnameyi alıp okuyan her bey müjdecîye⁴³⁴ altın sırmalı elbise giydirir. Devrinde Hz. Peygamber'in (a.s.) şeriatı icra olunan Sultan, fetih ve zaferle tahtgâhı olan İstanbul'a döner.

2.2.2.3.2. Şahıslar

Eserde çok az şahıs ismi geçer ve bu kişilerin kimlikleri hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kendisinden bahsedilen belirgin kişiler Sultan Süleyman (Kanuni), Üngürüs kralı, Vezir İbrahim Paşa ve Korkut Çavuş'tur. Bunlardan başka, Sultan Süleyman'a karşı ordu toplayıp harekete geçmek üzere Üngürüs kralının etrafında birlik olan Rodos, Kıbrıs ve Rus ileri gelenlerinden bahsedilir fakat isimleri zikredilmez. Ayrıca Üngürüs'ün fethinden sonra Budin şehrinin halkı itaatlerini bildirmek ve eman istemek amacıyla Sultan'ın huzuruna çıkıp şehrin anahtarlarını teslim ederken görülür. Osmanlı tarafında ise, fetihten sonra ileri gelen bazı beylerin, fethini kutlamak üzere Sultan'ın huzuruna çıktığından bahsedilir. Fakat bu kişilerin de isimleri zikredilmez. Her iki tarafın ordusu ise ya yüzbinlerce gibi genellemelerle veya sayıları verilerek zikredilir.

Şairin Sultan Süleyman ve Vezir İbrahim Paşa hakkındaki övgülerinden çok az da

⁴³⁴ Şair Korkut Çavuş'un beşaretnameleri ulaklar aracılığıyla gönderdiğini söyler. Dolayısıyla bahsi geçen müjdecinin Korkut Çavuş mu, ulaklardan biri mi olduğu anlaşılamamaktadır.

olsa onların karakteri hakkında fikir elde etmek mümkün olabilir. Sultan, İslam askerlerinin ve gazilerin şahı (4b, 3. başlık ve b. 64), Ebu'l-feth-i zafer (zaferlerin ve fetihlerin babası) (b. 62-79), devrinde İslam şeriatı icra edilen (b. 266) ve İslam şeriatının koruyucusu (b. 52, k. 10), cömert (b. 231) ve affedici (b. 246-247) olarak resmedilir. Vezir İbrahim Paşa ise Sultan'ın güvendiği (b. 67), akıllı, iş bilir (b. 71-72) ve yiğit bir kimse olarak tanıtılır. Diğer taraftan eserde Sultan, Şehname kahramanlarıyla benzerlik ilişkileriyle övülürken İbrahim Paşa da Hz. Süleyman'ın bilge ve adaletli veziri Asaf'a (b. 68-142-149) ve Hz. Yusuf'a (b. 72) veya bilgeliğiyle meşhur Eflatun'a (b. 68) benzetilir.

Kendisinden kısmen bahsedilen Korkut Çavuş ise Üngürüs'ün fethinden sonra etraftaki şehirlere beşaretnameler ulaştırması için görevlendirilen kişidir. Şair Korkut'u Sultan'ın yakınlarında bulunan bir yiğit olarak tanıtır. Korkut, Sultan Süleyman'a haberler getirip götüren bir ulak (9-25-31) olduğundan Hz. Süleyman'a haberler getirip götüren Hüdhüd'le ilişkilendirilmiştir.⁴³⁵

Şairin ifadelerinden bazıları Üngürüs kralının kararlı ve fedâkâr bir kişiliğe sahip olduğu izlenimini verir. Sultan Süleyman'ın Anlug kalelerini ele geçirdiğini haber alan Kral, “Ya kalelerimi geri alayım ya da bu uğurda başımı vereyim.” (b. 168-169) demiştir. Kral'ın bu sözleri kararlı ve fedakâr olduğunu düşündürür. Ancak, yine şairin ifadelerine göre Kral, Mohaç Savaşı'nda mağlup olunca savaş meydanından kaçmıştır. Bu durum ise şairin Kral'a dair aktardığı önceki ifadelerinin aksi bir karakter örneğini göstermektedir.

2.2.2.4. Eserin edebî değeri

2.2.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁴³⁶

Bahârî'nin fetihnâmesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen yedi vezinden biri olan⁴³⁷ Remel-i müseddesin on bir

⁴³⁵ Ömer Faruk Harman, Cemal Kurnaz, “Hüdhüd,” *TDV DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV Yay., 1998), s. 462-463.

⁴³⁶ Bu başlık altında, Bahârî'nin *Kıyametnâme (Fetihnâme-i Üngürüs)* adlı bahsi geçen eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (2a-7b-15a-b olmak üzere 4 sayfa) aruz ve kâfiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

⁴³⁷ Mutafa Çiçekler, “Mesnevi,” *TDV DİA*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2004), s. 320.

heceli *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezni uygulanmıştır. Aruzun kısa kalıplarıyla yazılan bu vezin 8 kapalı 3 de açık hece barındırır. Türkçe kelimelerin de daha çok kısa ünlülerin bulunduğu açık heceleri barındırdığını hesaba kattığımızda şairin ya Türkçe kelimeleri sık kullanıp imâle-i maksûre uygulamasına da sık başvurmak zorunda kalabileceğini ya da kapalı hece ve uzun ünlüleri daha çok içeren Arapça-Farça kelimeleri sık kullanacağı tahmin edilebilir. Bu noktada bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen (7b) bir varaktaki 33 beyitte kullanılan kelimelerin dağılımına bakıldığında, toplam 112 kelimedenden 62 tanesinin (%55.35) Türkçe asıllı, 49 tanesinin (%43.74) Arapça-Farsça, 1 tanesinin (%0.89) ise Slav, İtalyan, Macar ve Alman dillerinde ortak kullanılan D(ı)rava kelimesi olduğu anlaşılır. Oranlara bakıldığında Türkçe kelimelerin Arapça-Farça kelimelerden daha ziyade kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla şairin vezin gereği açık hecenin kapalı hece olarak kabul edilmesinden kaynaklanan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurma ihtimali beklenen bir durum olacaktır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 90 (24+33+33) adet örnek görülür. Bunlardan 18 (4+7+7) tanesi (%19.99) Farsça izafet kesresi üzerinde, 14 (2+6+6) tanesi (%15.55) Türkçe isim, 7 (3+1+3) tanesi (%7.77) Türkçe fiil kökünde, 31 (10+9+12) tanesi (%34.44) Türkçe eklerde, 18 (4+9+5) tanesi (%19.99) Türkçe sıfat, zarf, edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 1 (0+1+) tanesi (%1.11) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 1 tanesi de (%1.11) *köhne* (b. 2a-15) şeklindeki Farsça kelimenin son gecesindeki güzel he üzerinde uygulanmıştır.

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarında sayıca denge olup beyit başına ortalama 3 imâle-i maksûre düştüğü görülür. Bu oran beklenenin üzerinde bir oran değildir. Bahsi geçtiği üzere şairin kullandığı Türkçe kelimeler dilin yapısı gereği veznin imkânlarını zorlayacaktır. Diğer taraftan eserin türünün de bunda etkisi vardır. Fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Dolayısıyla şairin bu tür zorluklarla karşılaşarak imâle-i maksûrelere başvurmak zorunda kalacağı beklenen bir durumdur.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen beyitler içinde ortalama olarak her beyitte 3

imâle-i maksûre varken bunlardan da ortalama %40'ı Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür uygulamalar kelimelerin Türkçe telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Ancak, bu oranlar eserin üç ayrı kısmında dengelidir. Diğer taraftan, eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında ise orta kısmından seçilen beyitlerde artış görülür. Örneğin eserin baş ve son kısmından seçilen beyitler içerisinde aynı beyitte 4 imâle-i maksûre bulunan birkaç beyit var iken eserin orta kısmından seçilen beyitlerde 4 imâle-i maksûre bulunan dört beyit ve 5 imâle-i maksûre bulunan iki beyit vardır. Diğer taraftan eserden seçilen üç ayrı kısımdan ilk kısımda, 6 imâle-i maksûre bulunduran bir beyit, orta kısmında 5 imâle-i maksûre bulunduran iki beyit ve son kısımda 5 imâle-i maksûre bulunduran bir beyit görülür. Eserin orta kısmından seçilen beyitler arasından, içerisinde imâle-i maksûre bulunan aşağıdaki beyitler, kelime kök ve gövdesi üzerinde yahut zamir üzerinde uygulanan örnekleri gösterir:

İrdiler ‘as/ker Dırava /şuyına

Başdılar hey/betle reng-î /rūyına

Bu nazardan/ şöyle kim kaç/dı o şu

Kalkmak ister/ken yine dü/şerdi o

Şâh irişdi /Üngürüs’ün/ line

Verdi anı /bahır-ı ‘asker/ seyline (v. 7b-18-19-21)

Görüldüğü üzere şair özellikle yer isimler üzerinde imâle-i maksûrelerden kaçmamıştır. Fiil kökünde yapılan bu uygulama ise telaffuzu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu, anı, yine gibi zamir ve zarf üzerindeki uygulamalarda ise vurgunun anlama katkı sağladığı, ayrıca bu uygulamaların Türkçe telaffuzda kendine yer bulabildiği görülür. Dolayısıyla bu uygulamaların kusur yönü azalır. Ayrıca şairin i sesi gibi benzer sesler üzerinde daha sık imâle-i maksûre uyguladığı, böylece bu uygulamaları kusurdan ziyade sanatlı bir hale getirdiği görülür. Benzer sesler ve paralel imâle-i maksûre uygulamalarıyla şiirin ahengine katkı sağlamaya dair yine eserin orta kısmından seçilen örneklerle bakabiliriz:

Pâdişâ bin/dî semend-î /sür‘ ate

Virmege gâ/yet maḥall-î /rıḫlete

Üngürüs ser/-haddi *idi* / hem o yir

Kal'alar var/ *idi* gök *gi/bi* ni yir (v. 7b-13-22)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 6 (3+2+1) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Şairler tarafından hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulaması ise görülmemektedir. Şairin, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 29 (7+13+9) tane daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli heceyi ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmış, ya Farsça izafet ter kibini tamlama ünlüsüne veya Farsça bağlaç vâvına bağlayarak meşru yöntemler uygulamıştır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyitte uygulanan zihafalara bakıldığında *çarh*, *kūh* (v. 7b-12-17), *hōş* (b. 15a-44) şeklinde 3 tane zihaf örneği görülür. Bu zihaf lar bir buçuk olan hece değerlerinin vezin gereği kapalı hece olarak değerlendirilmesi şeklinde uygulanmıştır. İkinci ve üçüncü zihaf lar, tek kapalı heceye duyulan ihtiyaçtan dolayı medli vavın imla vavı olarak değerlendirilmesi şeklinde uygulanmıştır. “Hōş” kelimesindeki zihaf ta, şairin kelimenin Türkçeleşmiş şeklini yani Türkçe telaffuzda vav harfinin medsiz okunma şeklini de dikkate almış olacağını hatırlayabiliriz. Bu tür hususlar zihaf ın büyük bir kusur sayılmamasına olanak vermektedir. Netice olarak, şairin zihaf uygulamalarına az başvurduğu görülür.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyit içinde 21 (5+9+7) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. 4 tane ulama örneği ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son

hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyit içinde 26 (7+7+12) sekt örneği vardır ve son kısımdan seçilen beyitlerde sektlerin arttığı gözlemlenir. Şairin uyguladığı bu sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir.

Eserdeki bir diğer aruz uygulaması olarak orta kısımdan seçilen beyitlerden birinde vezin gereği tenkis kaidesi uygulanarak pādişāh kelimesindeki h sesi tenkis edilip *pādişā* (v. 7b-13) şeklinde okunarak vezin sağlanmıştır.

Uygulanan kafiyelelere baktığımızda eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyit içinde 19 (3+8+8) tane mücerred, 11 (6+1+4) tane mürdef, 3 (1+2+0) tane mukayyed, 1 tane (0+0+1) müesses, 1 (1+0+0) tane de mamul kafiye bulunur. 20 (6+6+8) beyitte redif olup bunlardan tanesi 16 (4+6+6) tanesi Türkçe eklerle, 3 (1+0+2) tanesi Türkçe kelimelerle, 1 (1+0+0) tanesi Türkçe ek ve kelimelerle yapılmıştır.

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %54.28 oranında mücerred kafiye örneği olup, onu %31.42 oranla mürdef, %11.42 oranla mukayyed, %8.57 oranla müesses ve yine aynı oranla mamul kafiye örnekleri takip eder. Dolayısıyla seçilen beyitlerin yarısından biraz fazla miktarda mücerred kafiye kullanıldığı anlaşılır. Mürdef kafiyelerin de onun ardından gelen en yüksek orandaki kafiyeler olması klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiyelerini tercih etmelerini hatırlatsa da şairin mücerred kafiyeleleri hayli yüksek oranda kullanmış olması dikkat çekicidir.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. *ezel/hal* (v. 2a-14),

açdılar/geçdiler (v. 7b-15), *şu/o* (v. 7b-19), *cür'et-durur/furşat-durur* (v. 15a-45), *añladım/söyledim* (v. 15b-47), *geçer-uçar* (v. 15b-50), *gözi/yıldızı* (v. 15b-51), *görür/devşürür* (v. 15b-52), *uçmazam/geçmezem* (v. 15b-53) şeklindeki 8 beyitte tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *yaz/niyâz* (v. 2a-19), *şuyuna/rûyına* (v. 7b-18), *cândan geçdiler/andan geçdiler* (v. 7b-20) şeklindeki 3 beyitteki kafiyelelerde imla halî olan elifler ile vav harfinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 35 (11+11+13) beyit içinde içinden 11 (2+4+5) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe, 7 (2+4+1) beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelimedir. Bu oranlar beyitlerin dikkat çekici bir kısmında kafiyelelerin Arapça-Farsça kelimelerle sağlandığını gösterir.

Bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimeler Arapça-Farsça kelimelerden ziyade görünmektedir. Bu oran, kafiye kullanımlarında ise tam olarak paralellik göstermemiştir. Türkçe'nin yapısı, Türkçe kelimelerle mücerred kafiye uygulamasına uygun olduğu bilinir. Dolayısıyla, oran olarak mücerred kafiyelelerin daha sık kullanılması kafiyelelerde de Türkçe kelimelerin daha çok olacağı beklentisini oluştursa da şairin bu mücerred kafiyeleleri Türkçe kelimeler dışında da hayli miktarda uyguladığını gösterir. Diğer taraftan yukarıda bahsi geçen kafiye kusurları da çoğunlukla Türkçe kelimelerle oluşturulan kafiyelelerde ortaya çıkmaktadır. Bu durum da Türkçe'nin yapısı sebebiyle kafiye uygulamalarında çıkardığı güçlükleri yansıtmaktadır.

Şair aliterasyon ve asonans gibi ses benzerliklerinden yararlanmanın yanı sıra iç kafiyelelerle ve redifler üzerinden şiire aheng katma peşindedir. Bahârî'nin eserinde bu tür örneklerle daha sık karşılaşılmıştır. Bazılarına bakacak olursak;

Muştafâ'nuñ/ âline aş/hâbına

Rahmet okur/ ehline ah/bâbına

Ben Bahârî'yim gül-istândur yerim

Andelîbim tâze büstândur yerim

Yıldı nergis/ler gözin a/çar behâr

Tāze güller/ gūşına söy/ler hezār (v. 2a-9-11-18)

‘ Asker-*i* cū/şān Kūh-*i* El/bürz idi

Tiğ-*i* ‘ uryān/ ellerinde/gürz idi

Girdiler ol/ şuya cāndan/ geçdiler

Pāk erenler/ bundan andan/ geçdiler (v. 7b-17-20)

Netice olarak, Bahârî aruz uygulamalarını tahmin edilebilir düzeyde tutmuştur. İmâle-i maksûrelere bakıldığında eserin üç ayrı yerinden seçilen kısımlarda dengeli bir oran görülmektedir. Karşılaşılan birkaç zihaf örneği, klasik Türk şairlerince uygulanagelen zihaf örneklerindendir. Şairin başvurduğu diğer aruz uygulamaları da klasik Türk şairlerince uygulanagelen uygulamalardandır. Bahârî’nin kafiye tasarruflarındaki kusurlu uygulamalara bakıldığında, özellikle mücerred kafiyelerde karşılaşılan Türkçe’nin yapısı gereği karşılaşılan güçlüklerle ilgilidir. Bahârî’nin uygulamalarındaki belki en dikkat çekici taraf, uygulanan imâle-i maksûrelere ve kafiyelere de yansıdığı üzere, şairin ses benzerliklerinden ve paralelizmden yararlanmasıdır. Şair, tekrar eden rediflerle de bu ahenge katkı sağladığı görülmektedir. Bahsi geçen bu hususları dikkate alarak, Bahârî’nin fasih dile sahip fetihname şairlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Bahârî’nin Farsça’ya vakıf olduğu kaynaklar tarafından belirtilirken eserinin bölüm başlıklarını Farsça olarak yazması veya kullandığı çeşitli Farsça kelimeler de bu bilgiyi teyit etmektedir. Diğer taraftan şairin medrese eğitimi gördüğü ve kadılık görevini sürdürürken ederken vefat ettiği de bilinir. Dolayısıyla şairin Arapça ve Farsça bildiği anlaşılr. Bu bilgiden hareketle şairin eserine baktığımızda, eserde birçok Arapça ve Farsça kelime ve eklerle karşılaşılrken yer yer zincirleme Farsça tamlamalara da rastlanır. Övgü ve tasvir içerikli beyitlerde ise bu tür örneklerin daha da yoğunlaştığı görülür.⁴³⁸ Buna rağmen incelediğimiz kısımda Türkçe kelime ve

⁴³⁸ Şüret-i havz-ı laîf-cüy-ı cān
Bu kitāb içindedür ma‘ nī revān
Sāye-bān eflāk aña ‘ālem ‘ālem
Taht-gāhı kulle-i Kāf-ı kadem
Çün şeh-i sālār-ı bu ‘l-feth-i zafer

fiillerin miktarının yüzde ellinin biraz üzerinde olduğunu da hatırlatmalıyız. Nitekim eserin orta kısmından belirlenen 33 beyitte %55.35 civarında Türkçe asıllı kelimeye yer verildiği görülmüştür. Bu husus da eserin anlaşılabilirliğini kolaylaştıran bir yöndür. Diğer taraftan sık olmamakla beraber eserde bugün arkaik olduğu düşünülen Türkçe fiil, isim ve eklere de rastlanır.⁴³⁹ Bir önceki bölümde incelenen eserdeki aruz ve kafiye uygulamaları ve şairin kullandığı bahsi geçen dil hususiyetlerinden hareketle, eserde genel olarak fasih bir üslup yanında akıcı bir dil olduğu anlaşılır. Şairin deyim, atasözü vecize nevinden ifadelere de yer vermesi dil yönüyle eseri zenginleştirmektedir.

Eserde rastlanılan arkaik kelime, fiil ve ek örneklerine baktığımızda, *çiñra-*, *ur-* (b. 37), *diril-* (b. 238), *sın-* (b. 215) şeklinde fiiller; *yat*, *yarağ* (b. 85), *arkurı* (b. 191), *egn* (b. 260), *karavul* (b. 181), *sav* (b. 252), *koçar* (b. 263) şeklinde arkaik isimler; *olayın*, *karşulayın* (b. 168-169) şeklinde birinci tekil şahıs dilek kipinin kullanıldığı ekler; *eyleyim*, *söyleyim*, *alam*, *virem*, *kayilem*, *māyilem*, *uçmazam*, *geçmezem* (b. 49-169-274-278) şeklinde şimdiki zaman birinci tekil şahıs bildirme ekleri ve *-durur*, *dürür* (b. 51-71-222-270) şeklinde üçüncü tekil şahısta bildirme ekleri gibi arkaik kelime veya ek örnekleri görülmektedir.

Şairin deyim, atasözü vecize nevinden ifadelere de yer verdiği görülür. *kendine iş tut-* (b. 55), *bel bağla-* (b. 100), *başdan aş-* (b. 104), *yere ayak basma-* (b. 118), *yol tut-* (b. 121), *gözlerinden uyku çık-* (b. 125), *kanat aç-* (b. 129), *yan ver-* (b. 138), *gün ışığı düşme-* (b. 139), *uğur tut-* (b. 147), *başına dök-* (b. 154), *tuzak sal-* (b. 158), *laf vur-* (b. 173), *iki gün bir yerde otuma-* (b. 176), *askerleri bas-*, *kır-* (b. 215-216-238), *tufan kop-* (k., b. 8), *ihsan kapılarını aç-* (b. 231), *yere yüz vur-* (*sürmek*) (b. 228-243) gibi deyimler yanında, kötü fikirle ortaya çıkmak anlamında *fıkr-i fâsidden görün-* (b. 58), barışçıl ve suhuletli davranmak anlamında *güzel dille okşa-* (b. 157), yiğitliğini taktir etmek anlamında *şecaat alkışı kıl-* (b. 164), haraca bağlanmak anlamında *boyına haraç gerdanlığı (veya tasması) tak-* (b. 244) ve ihsanlarda bulunmak anlamında *mâla kes-* (b. 247) gibi şairin kendine has kullandığı deyimlere

Aldı kıral ittifakından haber

Na⁶ ra-yı gül-bang-i bālā ile çün

Zir-i pây itdiler anları o gün (b. 24-43-62)

⁴³⁹ Bu konuda bkz. Faruk Kadri Timurtaş, “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri,” *Türkiyat Mecmuası*, c. 18 (İstanbul 1976), s. 331-368.

de rastlanır. Örneğin, eserinin giriş bölümünde şair hem kendine hem de okuyucuya hitap ederek nasihat içerikli sözler söylerken atasözü, vecize nevinden ifadeler yanında kendine has veciz sözler de söyler:

Cānuña mihr-i vefāyı istegil
Göñlüñe şıdķ u şafāyı istegil
Ağlama devr-i felekden ‘ārif ol
Hoķķa-bāz-ı ma‘reke dūr baķ gül (b. 31-34)

Sözlerine devam eden şair eserini niçin kısa yazdığını belirtirken de atasözü, vecize nevinden sözler söylemiş olup fetihnamenin sebep-i telifinin açıklandığı kısımlarda bu konuya dair beyitler aktarılmıştır. Şair ilgili kısımda sözün fazlasının deve çanının devamlı çınlaması gibi kulak tırmalayıp baş ağrıttığını ifade etmiştir (b. 37-39).

Şairin eserinde genel olarak fasih bir üslup yanında akıcı bir dil görülür:

Aña buyurdi hemān-dem pādişāh
Hāzneler dağıt düşe hayl-i sipāh
Baħr-i ‘ummānum temevvüc eylesün
Mevcine ‘ālem teferrüc eylesün
Yat u yarağ itdiler bir ay temām
Kālmadı hīç nesne eksük ve’s-selām
Kūs-ı ħarbīler çalındı her taraf
Çıkdılar meydāna ‘asker şaf-be-şaf
Ġāziler sür‘ at semendin depdiler
Bād-pāy-ı çarĥdan tīz çapdılar
‘Asker-i kırāl-ı şūmı başdılar
Tīğ ile başlar kesüb tīz aşdılar (b. 73-74-5-87-207-208)

Şair, aşağıdaki beyitlerinde Kur’an’da da bahsi geçen Hz. Süleyman ile karınca kıssasına atıf yaparak Sultan Süleyman’dan (Kanuni) ihsan bekler. Alegorik temsili bir hikāye de kurgulayan şairin sözleri sehl-i mümtenî derecesinde gayet sade ve akıcı olup Yunus Emre’nin ifade tarzını anımsatmaktadır. Hz. Süleyman ve karınca kıssasına telmihle sözlerine başlayan şair, kendisinin de yerdeki buğdayın peşinde olan bir karınca gibi olduğunu, fakat hikāyesinde anlatacağı karıncalar gibi göğün

harmanında gözü olmadığını, bu karıncaların yerdeki ekini bırakıp gözünü kamaştıran yıldız ve ayın ışıltılarına doğru kanat açtıklarını fakat kuşların bunları havada yakalayıp yediğini söyler. Kendisi ise yerdeki ekinden vazgeçmeyecektir:

Mūra meyl itmiş Süleymān aňladım
Ben de mūrum kudretimce söyledim
Bir arincā-yı zemīnim dāne-keş
Yüz sürünsem bulmazam urş-ı güneş

Yirde gendüm dānesine āyilem
Şanma aruñ ırmenine māyilem
Kim arınca yir ekininden geçer
Gökde gümüş dāneler görür uçar
Açılur ay aydınıyla gözi
apmağ ister gök yüzünden yılduzı
uşlar anı bu hevāyla görür
Uçduğınca dāne dāne devşirür
Ben hevā-yı mūr-nisbet uçmazam
Kendü yirüm ekininden geçmezem (b. 274-278)

Eserin belagat özelliklerine baktığımızda, Bahârî, eserini yazmaktaki temel amacının yeni manalar bulmak ve yeni şeyler söylemek olduğunu söyler:

Diñle beytler ki bünyād eyledüm
Şehr vîrāndur ki ābād eyledüm
Söylemiş üstādlar sözi ezel
Gerçi ılmış müşkil-i ma' nāyı al
Şehr-i köhne çok velikin nev gerek
Neyleriz vîrānı ma' mūr ev gerek (b. 13-15)

Şair, kendisinin de ifade ettiğı üzere eserinde kendine has benzetmeler ve mazmunlar kullanacaktır. Eserinde beyan ilmi dāhilindeki anlama dayalı sanatlardan teşbih, istiare, tenasüp, mecazımürsel, mübalağa, tezat vb. edebî sanatlar ile bedii ilmi dāhilindeki telmihlere vb. rastlanır. Dolayısıyla eserin genelinde mecazlı anlatım yoğun görülür. Öte taraftan, iktibas sanatı olarak, bir ayet iktibası örneğine rastlanmıştır.

Eserdeki mecaza dayalı sanatlara göz attığımızda, genellikle ordularla deniz arasında benzetme ilgileri kuran şair, diğer manzum fetihnamelerde benzerine rastlamadığımız, dolayısıyla kendine has benzetmelerden biri olarak, kalabalık Osmanlı ordusu tarafından kuşatılan Anlug kalelerini ve Mohaç Savaşı esnasında Osmanlı ve Üngürüs askerlerinin başarılarını denizdeki kabarcıklara benzetir:

Ḳal‘ alar ol ‘ asker içre bî-şitāb

Ḳaldılar baḥr ortasında çün ḥabāb (b. 151)

Tuna suyu üstine oldu savāṣ

Çün ḥabāb idi irince baḥre bāṣ

Döndi ḳandan baḥra ol berr-i Mohāc

Baṣ ḥabāb idi aña yağısı sāc (b. 194-208)

Osmanlı askerini deniz selleri, Mohaç’a ulaşan Üngürüs askerini *deniz dalgaları*, Anlug kalelerini de *Üngürüs kilidi* (b. 162) olarak ifade eden şair benzetme ilgisi kurmayıp doğrudan benzetileni söyleyerek mecazımürsel sanatına başvurur:

Āsaf itdi emr-i ṣāh ile ḥurūṣ

Eyledi bu seyl-i deryā ile cūṣ

Ḳondılar āḥir Mohāc ṣaḥrāşına

Ṭalgalar düṣdi baḥır ortasına

Aḳdı ol ḳal‘ alara ḳarşu bu seyl

Baḥr-ı ‘ummāndur boşandı meyl meyl (b. 180-149-150)

Şairin kendine has benzetmelerinden biri de topları erkek file benzetmesidir. Bunun yanı sıra diğer şairlerinde fetihnamelerinde karşılaşılan ejderha (b. 157-188-189) benzetmesine de başvurmuştur:

Nerre-fillerdür ki toplar ceng ider

Bir ḳoşına depmege āheng ider

Nice biñ fıl gibi toplar vardı

Ejdeha-peyker mişāl-i mār idi (b. 188-189)

Şair, Mohaç’a doğru gelen yüz binlerce Üngürüs ordusunun zırhları dolayısıyla dağları ve ovaları dolduran demir elbiseliler olarak tarif eder. Bunlar denizleri içmek için göğü tas edecek kadar kalabalıktırlar:

Niçe yüz biñ leşkeri ile kırāl
Cümle cevşen-püş ü âteş pür-celāl
Kūh u hāmūn idi hep āhen libās
İçmege bahri iderler çarhı tās (b. 171-172)

Yine şairin kendine has bir benzetmesi olarak şair Mohaç Savaşı'nı anlatırken kaza ve ecelin terziye, zamanın terzi dükkânına, kat kat göğün de kırmızı bezlere döndüğünü döndüğünü, artık ezel ustasının (Allah'ın) pazarının hareketli ve hararetili olduğunu söyler:

Derzi dükkânına dönmişdi zamān
Kırmızı bez idi kat kat asumān
Germ idi bāzār-ı üstād-ı ezel
Derzi olmuşdı kaçā ile ecel (b. 213-214)

Şair, Mohaç Savaşı sırasında iki ordunun kılıçlarıyla birbirlerinin üzerine gelmesini kılıçların nehirler gibi akması şeklinde ifade edip hadisenin sonunda cihanın batı tarafının kanla dolduğunu söyler:

Cūy-bārından kılıçlaruñ o gün
Neçe mağrib-i cihān tölmişdi hūn (b. 196)

Şair, İstanbul'dan Üngürüs'e doğru hareket eden Sultan Süleyman'ı (Kanuni) doğudan batıya doğru yayılan gün ışığına (güneşe) benzetir:

Maşrıqdan şehr-i İslāmbol'uñ ol
Gün gibi tıtdı diyār-ı ğarba yol (b. 121)

Şair, aynı beytin öncesindeki beyitlerde (b. 116-121) güneşe, Şems (güneş) suresine, güneşin şulelerine, Farsça güneş anlamına gelen adı *âfitâb* kelimesine atıflar yaparak da Sultan Süleyman (Kanuni) ile güneş ilişkisine hazırlık yapmıştır. Sık sık güneşle ilgili benzetmeler kurduğu anlaşılan şair, Mohaç Savaşı öncesinde gün doğumu tasviri yaptıktan sonra savaş sırasında güneşin Osmanlı gazileri tarafında doğduğunu, Üngürüs kralının ise karanlıkta kaldığını söyler:

Ġāziler burcında tıgđı āftāb
Kaldı zölmetde kırāl-ı bī-savāb (b. 204)

Sultan Süleyman (Kanuni)'ı överken onun devrinde feleğin bütün yıldızları

uyandırdığını ve artık yıldızların gözlerini yummadıklarını söyleyerek hem mecaz yoluyla uyanık olmayı yıldızların ışıltılı olmasına hem de yıldızların ışıltılı olmasını Sultan sebebiyle olmasına bağlayarak hüsnütalil sanatına başvurur:

Ya‘ni devrinde felek her yıldızı
Şöyle bîdâr itdi kim yummaz gözi (b. 124)

Osmanlı askerine *cenk meydanının aslanları* (b. 229) diyen şair bir başka yerde ise onları *kâfir beldelelerine doğru kanat açan İslam şahinleri* olarak ifade ederek açık istiareye başvurur:

Şâhin-i İslâmlar bâl açdılar
Kafir-istân sedlerinden geçdiler (b. 129)

Şair aşağıdaki beytinde *mansur, muzaffer, feth, şah, taht* gibi Sultan ve Sultan’ın zaferleriyle ilişkili kelimeler kullanarak tenasüp sanatına başvurur:

Çünkü manşûr u muzaffer oldu şâh
Kıldı ba‘de’l-feth ‘azm-i taht-gâh (b. 248)

Şairin bazen bir beyitte birden fazla mecaza dayalı çeşitli sanatlar kullandığı görülür. Şair, gün doğumu tasviri⁴⁴⁰ yaparken eserin konusuyla da ilişkili olarak tasvirinde altın eğerli (ata binen) feleğin (göğün) bir *çarhacı* gibi sür’atle koştuğunu söyler. Burada teşhis sanatından ayrı olarak *çarhacı, at, zîn (eğer), sür‘at* gibi birbiriyle ilişkili ifadelerle tenasüp sanatına başvurmuştur. Aynı beyitte *çarh atı* ve *çarhacı* kelimeleri arasında da ses ve kafiye yönüyle de ilişkiler kurulmuştur:

Zîn-i zerrîn ile sürdi çarh atı
Çarhacı tavrında itdi sür‘atı (b. 183)

Bahârî’nin belagattaki gücü özellikle yaptığı tasvirlerle daha iyi anlaşılmaktadır. Şair hem bahar ve gün doğumu tasvirleri gibi tabiat tasvirlerinde⁴⁴¹ hem de savaş sahneleriyle ilgili tasvirlerinde kendine has bir üslup kullanırken yeni mazmunlar da üretir. Eserinin giriş bölümünde kısa bir bahar tasvirine başvuran şair (b. 18-19) “Zafer Alâmetli Askerlerin Sunulması” başlıklı dördüncü bölümün girişinde daha

⁴⁴⁰ Şairin teşhis sanatını daha çok tabiat tasvirlerinde kullandığı görülür. Bu konudaki örnekler için tezin dördüncü bölümünde yer alan *Manzum Fetihnâmelerin Tahkiyevî Yönü* adlı başlığın *Gösterme-Sahneleme* alt başlığında yer alan *Tasvir* kısmına bakılabilir.

⁴⁴¹ Eserde üç adet tabiat tasviri bulunmaktadır. Bunlar ikisi bahar (b. 17-19, 94-99), biri de gün doğumu tasviridir (b. 182-187).

geniş bir tabiat tasviri yapar (b. 94-100). Şair, teşhis ve hüsnütalil sanatlarının hakim olduğu bu bahar tasvirini, eserin konusu olan savaş konusuylla ilgili söz varlığı ile oluşturmaya gayret eder. Ayrıca *akıncı*, *cevşen (zırh)*, *canla başla dövüşme* gibi ifadelerle bir taraftan tenasüp sanatını da kullanmış olurken diğer taraftan akıncı terimi ile akmak su ve suyun akması şeklindeki yan anlamlarla ilişki kurulmuştur. Örneğe baktığımızda, su, akıncılar gibi zırhını giyinin taşlarla canla başla dövüşmüş, susam çiçeği yapraklarını kılıç ve baltalar gibi dizmiş, gül bahçesindeki her gül siper almıştır. Laleler dağlarla, güller bağlarla ırmağa karşı savaşa girişmiştir:

Şu akıncı oldu cân u başıla

Cevşenin giydi dögişdi taşıla

Düzdi süsen bergini tiğ ü teber

Gül-şen üzre tutdı her gül bir siper

Lâleler dâğ ile güller bâğ ile

Cenge bel bağladılar ırmâğ ile (b. 97-99-100)

Bir diğer örnekte ise Mohaç Savaşı öncesinde gün doğumu tasviri yapan şair güneşin doğuşunu havan topunun atılmasıyla, yıldızların kayarken parlayıp sönmesini tüfeklerin patlamasıyla, güneşin ziyalarıyla dünyanın dolmasını harp meydanıyla ilişkilendirir:

Çün hevâyî tōbun atdı âftāb

Yandı hep berķ-ı tūfenglerden şihāb

Şu‘ le-yi şems ile tōldı şark u ğarb

Ķāf-tā-ķāf oldı ‘ ālem dār-ı ħarb (b. 185-186)

Şair benzetme ve teşhis sanatları aracılığıyla Sultan Süleyman (Kanuni)’ın karşısında hazır kıta bekleyen askerlerin ellerindeki mızrakların serviler gibi dimdik başını yukarı kaldırdığını, can almak için sabırsızca beklediğini söyler:

Servler bigi sūñüler ser-firāz

Elde cân almağ-içün eyler niyāz (b. 102)

Şair, yine kendine has bir yöntemle savaş ortamını içki meclisiyle ilişkilendirerek çeşitli benzetme ilişkileri kurar. Mukadderat meclisi kurulmuş, canlar ona (Allah’a) rıza göstermiştir. Ecel saki, kadehler de kılıç olmuştur. Nice genç yiğitler bu kadehlerden şarap içer. Meclis ısınır (savaş kızgınladır) ve bu kadehlerden içenler her köşeye mest ve harap şekilde düşer:

Bezmini kırmışdı takdîr-i kazâ
Cümle cânlar aña virmişdi rızâ
Devr ecel sâkî kadeh şemşîr idi
Cür' asından nev-cüvânlar pür idi
Mest idi diller şarâb-ı nâb ile
Ditrer idi hûş başdan h'âb ile
Bezmi germ itdiler içdiler şarâb
Düşdiler her kûşeye mest ü harâb (b. 197-200)

Şair, İbrahim Paşa'nın Anlug kalelerini fethettiğinden bahsederken ne kadar kolay fethettiğini kastetmek için kalelere ne yaptığını bilmediğini, belki de Paşa'nın sihir yapmış olabileceğini söyleyerek tecâhül-i ârif sanatına başvurur:

Bilmezem ol kal'alara ne'yledi
Hoş fesâne tuhfe efsûn eyledi (b. 156)

Şair, divan edebiyatında methiye amacıyla geleneksel olarak telmihlerde bulunulan *Şehname* kahramanlarından başka, Kur'an'da da kıssaları geçen Yusuf peygamberin bilgeliği (b. 72), Davud peygamberin demiri işleyip zırh yapması (b. 105), Hz. Süleyman ile karınca ve Hz. Adem'in yasak meyveyi (veya buğdayı) yemesi sebebiyle cennetten kovulması vb. kişi ve kıssalara telmihler yapar:

Mûra meyl itmiş Süleymân añladım
Ben de mûram kudretümce söyledim (b. 272)

Âdemoğlıyam sekiz cennet benim
Gendüm için terk idündüm meskenim

Cenneti buğdaya şatdıysa atam
Ağlayam ben belki arpaya şatam (b. 282-283)

Bir başka beytinde ise şair Şems suresi (91) birinci ayette geçen *sûre-i ve's-şems* (b. 117) ifadesini iktibas eder.

Şair Anlug kalelerini tasvir ederken yüksekliğini mübalağa ederek üstünden hiç kuş uçmadığını, güneşin de yüksekliğine ulaşamadığını söyler:

Yan virürdi alçağına tîz ü hoş
Uçmaz idi yücesine hiç kuş

Burcları vardır bülend eflāk-veş

Üstlerinden geçmemiş hergiz güneş (b. 138-140)

Sultan Süleyman (Kanuni) kâfirlerin kendi hakkında yaptığı planı öğrenince öfkeyle öyle bir haykırır ki onun haykırışının sebebiyle gök gürültüleri kesilir. Sultan, Budin'in fethinden sonra huzuruna gelen beylerinden en küçük rütbelisine Çin şehrini verir:

Haykırup hey didi bir kez kıldı cūş

Na^ç rahā yanında ra^ç d oldu hamūş (b. 65)

Açdı ihsān kapuların şāh-ı dīn

Virdi ednā bendesine Şehr-i Çīn (b. 231)

Şair, yere dökülen incilerin çokluğunu vurgulamak için artık cevhere kıymet kalmayıp taşın kıymetlendiğini ifade ederek şöyle mübalağa eder:

Ança kim dürr itdiler hāke nişār

Cevhere yok idi kıymet taşā var (b. 66-242)

Şair, düğün-matem, merd-nâmerd; kaçtı-doğdu (geldi), kabîh (çirkin), melîh (güzel) şeklindeki ifadeleriyle tezat sanatına başvurur:

Bir düğündür kim tutuldu merdlere

Bu düğün mâtem-durur nâ-merdlere

Kaçdı bî-sūr oldu kırāl-ı kabîh

Ṭālī^ç oldu gün gibi şāh-ı melîh (b. 81-217)

Şair f, ç, k ve a, ı, i, u seslerinin tekrarıyla aliteraston ve asonans sanatlarına başvurur:

Hüsn-i tedbîr ile ol şāhib-vuķūf

Yūsuf idi bu degüldi feylesūf

Didi aña şāh kim ey zū-fünūn

V'ey Felātūn u Ferīdūn-fūsūn

Şāh-ı Hind idi gök atına süvār

Kara gerdūn gāv idi der-kenār

Gün kılıc çıkardı kınından şehir

Çarh aldı çekinine Çînî-siper

Ṭöp otı kayr u kara kaçran idi

Göge karşı dūd-ı bî-pāyān idi (b. 72-111-91-182-190)

Şairin şiirine ahenk katmak için cinas sanatından da yararlandığı görülür. *yir-yir* (b. 136-141) şeklinde tam cinas örnekleri, *devr ider*, *cevr ider* (b. 33), *hay-kay* (b. 66), *sāz-ı ceng-deng* (b. 80), *rām-dām* (b. 158), *dāyim ol*, *ķāyim ol* (b. 112), *şuyuna*, *rūyuna* (b. 132), *seyl-meyl* (b. 150), *atam-şatam* (b. 283), *dōstān-destān* (b. 41), *zār-ı aşk*, *gül-zār-ı aşk* (b. 28) şeklinde tek harf farklılığına dayanan cinas-ı lâhık örnekleri görülür. Aşağıdaki beyitlerde şairin ses benzerlikleri ve cinaslar yoluyla şiirine ahenk sağladığı görülür:

Gündüzün anca kim iderlerdi *cūş*

Düşde olurlardı ‘adū cengūne *dūş* (b. 84)

Nev-*bahār* eyyāmı idi *rūz-gār*

Nağme-sāz idi güle karşı *hezār*

Lâleler *ṭāg* ile güller *bāg* ile

Cenge bel *bağ*ladılar *ırmāg* ile (b. 95-96)

Ceng-içün cümle zırh-pūş idiler

Cūş meydānında medhūş idiler (b. 104)

Netice olarak incelediğimiz en az hacimli fetihname olan Bahârî’nin eserinde olaylar çok genel hatlarla aktarılmış, bilgi verilmekten ziyade sanat yapmak ön planda tutulmuş, anlatılan olaylar sanatın birer aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatım ve mecaza dayalı sanatlar yoğun görülmekte olup şair tabiat, mekân ve savaş tasvirlerinde kendine has istiare ve benzetmeler kullanarak tasvir tekniğindeki başarısını da göstermiştir. Diğer taraftan şair, yalnızca mecaza dayalı sanatlarla değil, çeşitli lafzi sanatlar da eserin edebî yönünü desteklemiştir. Şairin edebî yönü hakkında bilgi veren tezkire müelliflerinin tespitleri de şairin belagat yönünün güçlü olduğu yönündedir. Dolayısıyla kaynaklar da şairin edebî açıdan başarılı olduğunu vurgulamıştır.

2.2.3. Sonuç

İlmiye sınıfından gelen ve Kanuni devrini görmüş olan Bahârî hakkında Latîfî ve Kınalızâde, ortak görüş olarak şiirlerinin belagatli ve fesahatli olduğu tespitinde bulunurlarken Sehî Bey ise yeni mazmunlar bulan kimse olduğunu söylemiştir.⁴⁴² Şairin incelediğimiz eseri bu tespitleri haklı çıkarmaktadır. Diğer taraftan şair sebeb-i telifinde eserini yazmaktaki temel amacının yeni manalar bulmak ve yeni şeyler söylemek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, kahramanlık ve cömertliğe dair olan bu kıssayı uzun sözlerle değil de muhtasar olarak fakat sanatlı yazacağını, manayı bedîi bir şekilde aktarıp sözünü Sultan'ın bayrağı gibi yükselteceğini söyler.

Şairin dili, Arapça-Farça kelimelerle yoğunlaştırılarak süslenmiş olmayıp bugün arkaik kabul edilen Türkçe kelimelere de rastlanır. Dolayısıyla bu yönüyle eser, döneminin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde yer verilen deyim veya vecize nevinden sözler de eseri dil yönüyle zenginleştirirken esere eklenen kaside, eserin çeşitli yerlerindeki tabiat tasvirleri ve eserin sonunda yer alan temsîlî-alegorik hikâye gibi unsurlar ise eseri renklendirmektedir. Şair tabiat, mekân ve savaş tasvirlerinde kendine has istiare ve benzetmeler kullanarak tasvir tekniğindeki başarısını da gösterir.

Eser, hem aruz ve kafiye kullanımı açısından hem de belagat ve fesahat yönüyle güçlü bir eserdir. Vakanın çok genel ve kısıtlı hatlarla aktarıldığı eserde sanat yapmak ön planda tutulmuş olduğundan olaylar ve şahıslar sanatın birer aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatım ve mecaza dayalı sanatlar yoğun görülür.

Tezin dördüncü bölümünde detaylı olarak açıklanacağı üzere, şairin bazı ifadeleri, eserini bizzat seferde bulunarak yazmış olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bahsi geçen bazı olaylar, kişiler ve birtakım bilgiler eseri tarihî açıdan önemli kılar. Muhtasar yazılmasına paralel olarak eserde askerî terimler sık kullanılmamışsa da zikredilen terimler dikkate değerdir.

Sonuç olarak Bahârî, yazdığı muhtasar eseriyle fetihname yazma geleneğine yeni mana ve mazmunların bulunduğu, belagatli ve fesahatli bir eser kazandırmıştır.

⁴⁴² Konuyla ilgili, eserin dil ve belagat özelliklerinin incelendiği başlığa bakınız.

2.3. FÜTÜHÎ: ENÎSÜ'L-GÜZÂT

2.3.1. Fütûhî'nin Hayatı ve Eserleri

Fütûhî'nin *Divan*'ını neşretmiş olan Dursun Ali Tökel⁴⁴³, XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı rivayet edilen şairin hayatına dair tezkirelerde birbirinin benzeri ve gayet kısıtlı bilgilerin bulunduğunu ifade eder. Bazen Fütûhî bazen de Hüsâm mahlaslarını kullanan şairin ismi kaynaklarda da farklı şekilde rivayet edilmiştir.⁴⁴⁴ Tökel, şairin isminin, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde Hüseyin (Çelebi) olarak, Rıza, Mûcib, Safâî tezkireleri ile Şeyhî Mehmed'in *Vekâyi'ül-Füzelâ* ve Abdurrahman Hibri'nin *Enîsü'l-Müsâmirîn (Edirne Tarihi)* adlı eserlerde ise Abdülaziz olarak kaydedildiğini aktarır. Tezkirelerde doğum tarihi hakkında bilgi bulunmadığını, ancak vefat tarihi olarak Safâî'nin tezkiresinde ve bahsi geçen *Vakayi'ül-Füzelâ* adlı eserde 1051/1644-45 tarihinin verildiğini, *Enîsü'l-Müsâmirîn*'de ise 1051/1641 tarihinin kaydedildiğini ifade eder. Şairin nereli olduğuyla ilgili ise Osmanlı Müellifleri'nde İstanbullu olduğu belirtilirken hakkında bilgi veren diğer bütün kaynaklar ise Edirneli olduğunu zikreder ki *Enîsü'l-Müsâmirîn*'de de aynı bilginin aktarıldığını vurgular. Safâyî'ye göre şair genç yaşta ilim tahsil etmek için Edirne'den İstanbul'a gelmiş, ilim tahsilinden sonra⁴⁴⁵ mülazım olmuş ve kazâ yoluna⁴⁴⁶ azmettikten sonra 1054/1644-

⁴⁴³ Şairin hayatı, eserleri ve dil-üslup özellikleri hakkında aktaracağımız bilgiler için bu konuda en kapsamlı araştırmayı yapmış olduğu anlaşılan Tökel'in çalışmasındaki ilgili kısımlar dikkate alınmıştır. Bkz. Dursun Ali Tökel, "Fütûhî Dîvânı (İnceleme-Metin-Sözlük)," (On Dokuz Mayıs Üni. Yüksek Lisans Tezi, 1993), s. 1-21.

⁴⁴⁴ Şair incelediğimiz *Enîsü'l-Guzât* adlı eserinde de hem Hüsâm (v. 3a-4b-7b-14b-41a) hem de Fütûhî (v. 52a-55a) olarak iki ayrı mahlas kullanır (Bkz. *Enîsü'l-Guzât*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 3785).

⁴⁴⁵ Şair, ilim tahsil ettiğini incelediğimiz *Enîsü'l-Guzât* adlı eserinde eğitimden biraz nasibim var diyerek tevazulu bir ifadeyle açıkça beyan eder:

Ma'ârifden birez var gerçi behrem

Velî yok midhat-ı sulţâna zehrem (v. 11b-11)

Alıntılanan beyitler Meltem Aydemir'in *Enîsü'l-Guzât (Metin-Dizin)* adlı çalışmasının çeviri yazı metnindeki (s. 18-86) sıralama dikkate alınarak yapılmıştır. Bkz. Aydemir, a.g.t. (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üni., 2006).

⁴⁴⁶ Safâyî'nin ilgili tezkiresindeki ifadelerde şairin mülazım olduktan sonra "râh-ı kazâya 'âzîm ve nice manâşib-ı celîle taşarruf idüp..." bahsi geçen tarihte vefat ettiği belirtilir (Nuran Üzer Altuner, "Safâyî ve Tezkiresi," (Doktora Tezi, İÜ, 1989). s. 615). Tökel'in çalışmasında "kazâ" kelimesi "gazâ" kelimesiyle karıştırılmış görülmektedir. Zira, ilgili çalışmada şairin gazâ yoluna azmettiği ifade edilmektedir (Tökel, a.g.t., s. 3). Muhtemelen

45 tarihinde vefat etmiştir. Diğer taraftan manzum fetihnamelerin tarihî değerini incelediğimiz kısımda temas edileceği üzere şairin fetihnamesindeki bazı işaretler şairin eserinde konu aldığı Budin seferinde bizzat bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Şairin edebî yönüne bakıldığında, çok iyi derecede Arapça ve Farsça bildiği hususunda kaynakların müttelik olduğunu belirten Tökel, şairin *Divan*'ında Hafız ve Molla Cami'ye Farsça olarak yazdığı tahmislerden de bu durumun anlaşılacağını söyler. Ayrıca şairin *Divan*'ının muhtelif yerlerinde Farsça gazeller de mevcut olduğu gibi kaynaklar da Farsça şiirlerinin olduğunu zikretmiştir.⁴⁴⁷

Şairin eserleri hakkındaki bilgilerin yalnızca Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde bulunduğunu, tezkirelerde ise bu tür bilgilerin bulunmadığını belirten Tökel, şairin adının Hüseyin ve mahlasının da Fütûhî olduğuna dair şairin *Divan*'ındaki kendi ifadelerine de yer verir. Nitekim şair, *Enîsü'l-Guzât* adlı fetihnamesinin ilk varlığında da "Kitâb-ı Enîsü'l-Guzât li-Efkâr'ül-Kazât"⁴⁴⁸ Hüseyin el-ḥakîr el-meşhûr bi-Fütûhî" şeklindeki ifadeleriyle ismini ve mahlasını belirtmektedir.⁴⁴⁹

Tökel'in aktardıklarına göre Fuzûlî, Bâkî, Şeyhülislam Yahya, Nefî gibi büyük şairlerin yaşadığı Türk edebiyatının en güçlü devrinde Fütûhî bu büyük şairlerin gölgesinde kalmış, ikinci derecede şairler sınıfında zikredilmiştir. Ancak şairin ismi her ne kadar bir iki tezkirede zikredilmişse de kendisinden övgüyle bahsedilmesi de dikkat çekicidir. Safâyî, onun devrin belagat sahibi şairlerinden biri olduğunu vurgularken bahsi geçen *Enîsü'l-Müsâmirîn* adlı eserde ise Türk şiirine kadir ve mahir bir şair olduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan Tökel de Fütûhî'nin değersiz bir şair olmadığını, *Divan*'ına bakıldığında bu edebiyata vakıf olduğunun anlaşıldığını söyler. Ayrıca incelediği *Divan*'ından hareketle şairin dilinin oldukça sade olduğunu

buradaki "kazât" kelimesi bir kadının idaresi altında bulunan ilçe (Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1782) anlamında kullanılmıştır.

⁴⁴⁷ Şairin incelediğimiz fetihnamesinin ilk üç beyti Farsça yazılmış olup eserin diğer çeşitli kısımlarında da Farsça cümle iktibasları mevcuttur (v. 8a-2). Ayrıca şair eserinin bütün bölüm başlıklarını Farsça olarak yazmıştır. Dolayısıyla bu durum da kaynakların ve Tökel'in, şairin Farsça bildiğine dair tespitlerini desteklemektedir.

⁴⁴⁸ Aktarılan kaynakta "Kazât" olarak kaydedilen kelimenin "Guzât" olması muhtemeldir. Ancak eğer kelime yazma metinde "ḳuzât" şeklinde ise kadılar anlamına gelir.

⁴⁴⁹ Fütûhî Hüseyin Çelebi, *Enîsü'l-Guzât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3785, v. 1a (Akt.: Tökel, a.g.t., s. 2).

belirten Tökel, bu sadeliğin halkın konuşma diliyle neredeyse aynı seviyede olduğunu, Arapça-Farsça tamlamalarda üçlü-dörtlü zincirleme tamlamalara ise Fütûhî’de hemen hemen hiç rastlanmadığını söyler. Araştırmacı, XVII. yüzyıl şairi olmasına rağmen, şairin dilinin XIV. veya XV. yüzyıl dil hususiyetlerini barındırdığını, ayrıca atasözü ve deyimlerin sık karşılaştığı şairin *Divan*’ında, bazı kelimelerin arkaik iken bazı kelimelerin yazımında ise imla birliğinin bulunmadığını ifade eder.

Tökel, Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde şairin dört eserinin zikredildiğini aktarır. Bunlar *Dîvân-ı Fütûhî*, *Enîsü’l-Guzât*, *Nâz u Niyâz* ve *Tuhfetü’l-Mecâlis* adlı eserlerdir. Şairin *Divan*’ı, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Ayasofya, nr. 3785’de *Enîsü’l-Guzât* adlı esere ekli olarak bulunmaktadır. Kitabın 1-59 varakları arasında *Enîsü’l-Guzât*, 60-107. varakları arası ise *Divan*’dır. *Divan*, Ali Canip’in belirttiği üzere şairin kendi el yazısıyla (talik hat) yazılmıştır. Eser hakkında Tökel’in inceleme-metin çalışması mevcuttur.⁴⁵⁰

Fetihnamenin tespit ettiğimiz bir nüshası da Ankrara Mili Ktp., nr. 929/1’te kayıtlı olup 1b-59a varakları arasındadır. Aynı nüshanın (nr. 929/2, v. 60b-106b) devamında ise şairin *Divan* adlı eseri vardır. Katalogta aktarılan bilgilere göre nüshanın bazı sözbaşları ve mahlaslar kırmızı, şirazesı kısmen dağınıktır. *Enîsü’l-Guzât* adlı eser, “Gazâ-yı Sultan Süleymân Ma‘a İbrahim Paşa der Ceng-i Kral-ı Üngürüs” adıyla da bilinir.

Şairin *Nâz u Niyâz* adlı eseri Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Ayasofya bölümünde, 3759 numarada kayıtlı olup manzum-mensur karışık surettedir ve 26 varaktır. Dört bölüme ayrılmış olan eserde âşık, âşığın halleri, aşkın çileleri mevzuları işlenir. Eser hakkında Ömer Savran’ın eserin tanıtımını yaptığı ve içeriğindeki âşık-mâşuk ilişkisini incelediği bir makalesi mevcuttur.⁴⁵¹ *Tuhfetü’l-Mecâlis* ise şairin dinî nasihatlar verip âdâb ve muaşerât kurallarını anlattığı manzum-matbu bir eserdir. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. İhsan Mahvî bölümünde 312 numarada kayıtlıdır. 134 varaktan oluşan eserde halk için yazılmış çeşitli dini öğütler vardır. Kul hakkı,

⁴⁵⁰ Tökel, a.g.t.

⁴⁵¹ Ömer Savran, Fütûhî’nin Nâz u Niyâz Adlı Mesnevîsi ve Nâz u Niyâz’da Âşık Mâşuk. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/5 (Ankara Spring 2013), s.s. 492-507.

komşuluk hakları, münafığın durumu, temizlik, yeme-içme adabı, kibir, oburluğun tehlikeleri, misafir, Muharrem ayının faziletleri gibi konulara yer verilir. İşlenen konularla ilgili olarak harf sırasına göre çeşitli manzumeler de vardır. Tökel'in tespitine göre, bir divan şairi olarak Fütûhî bu eserinde halkın diliyle halka hitap edip onların öğrenimine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Eser hakkında Sema Ateş'in gramer incelemesi şeklinde yüksek lisans tezi mevcuttur.⁴⁵²

Enîsü'l-Guzât, Kanuni'nin Macaristan seferini konu alan ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan manzum fetihnamedir. Toplam 59 varak olup şairin kendi el yazısıyla talik hatla yazılmıştır. Eser ilk olarak Ali Canip Yöntem'in Hayat Mecmuası'ndaki makalesiyle tanıtılmıştır.⁴⁵³ Agâh Sırrı Levend de *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi* adlı çalışmasında, Ali Canip Yöntem'in bu makalesine atfen Fütûhî'nin *Enîsü'l-Guzât* adlı bir gazavatnamesinin olduğunu⁴⁵⁴ aktararak eserden bölümler zikretmiştir.⁴⁵⁵ Eser hakkında Meltem Aydemir'in yüksek lisans tezi⁴⁵⁶ ve makalesi⁴⁵⁷ mevcuttur. Meltem Aydemir'in Tökel'in bahsettiği Ali Canip Yöntem'in Hayat Mecmuası'nda kaleme aldığı *Enîsü'l-Guzât*⁴⁵⁸ hakkındaki makalesini ve Tökel'in bahsi geçen tezini dikkate almamış olması dikkat çekicidir.

⁴⁵² Sema Ateş, "Fütûhî Hüseyin Çelebi'nin 'Tuhfetü'l-Mecâlis Mesnevîsi Üzerinde Gramer İncelemesi (Metin-Gramer-Sözlük)," (Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üni., 1999).

⁴⁵³ "Enîsü'l-Guzât," *Hayat Mecmuası*. c. 2. S.39 (1927), s.s. 243-244 (akt.: Tökel, a.g.t., s. 2).

⁴⁵⁴ Ali Canip Yöntem'in eseri gazavatname olarak takdim etmesi, fetihname ve gazavatname şeklindeki eserlerin henüz ayrıma tabi tutulmadığı veya Yöntem'in bu tür eserleri gazavatname çatısı altında değerlendirmeyi tercih ettiğini düşündürmektedir.

⁴⁵⁵ Tökel, a.g.t., s. 3-4.

⁴⁵⁶ Meltem Aydemir, "Enîsü'l-Guzzât (Metin-Dizin)," (Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni., 2006).

⁴⁵⁷ Aydemir, Kanunî'nin Macaristan Seferine Işık Tutan Bir Eser: Enîsü'l-Guzzât. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 5/3 Summer 2010, p. 311-319, Ankara.

⁴⁵⁸ Guzzât kelimesi Meltem Aydemir'in çalışmalarında guzzât, Ali Canip Yöntem'in makalesi ve Dursun Ali Tökel'in çalışmasında ise guzât olarak kaydedilmiştir. Kelimenin eserlerde daha çok guzât olarak yazıldığı görülmektedir. Örneğin Matrakçı Nasuh'un eseri, *Tuhfetü'l-Guzât fî Fezâ'ilü'l-Cihâd* şeklindedir. Sözlüklerde de guzzât veya guzât şeklinde yazıldığına tesadüf edilmiş olduğundan Türkçe eserlerde daha sık guzât olarak söylendiği anlaşılmaktadır.

2.3.2. Enîsü'l-Guzât İncelemesi

2.3.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Dursul Ali Tökel'in, Ali Canip Yöntem'in bahsi geçen makalesinden aktardıklarına göre 1927 yılında Ayasofya'da araştırmalar yaptığı sırada Yöntem'in eline bu kütüphanede tek bir nüshası bulunan manzum, küçük bir eser geçmiştir. Yöntem'in ifadelerine göre eserin kıymeti meşhur bir vakayı anlatması ve dört yüz sene evvelki Türkçe imlasını göstermesi itibariyledir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526 yılındaki Macaristan seferini konu alan eserin eldeki tek nüshası şairin kendi el yazısıyla yazılmış olup⁴⁵⁹ içindeki methiyeden hareketle eserin Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulduğu ve belki de onun aracılığıyla Sultan'a (Kanuni) takdim edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca şairin çift mahlas kullandığından⁴⁶⁰ bahseden Yöntem, eserin üzerindeki "Odadan çıkma Fârisî" şeklindeki kaydın ise kitabın saraydan çıktığı anlamını taşıdığını aktarır. Kitabın belki de talik yazısı sebebiyle Farça olduğunun zannedildiğini belirten Yöntem kitabın şekli hususiyetleri hakkında da bilgiler verir. Cildi vişne renkli, şemalı meşindir. Manzumenin bulunduğu sahife cetvelleri altın yaldızlıdır. Sayfaların dışları parça halinde zer-efşândır. Münacatla başlayan eser naat, çehâr yâr-ı güzîn methiyesi ve sebab-i telif bölümlerinden sonra eserin ana konusuna geçilir.⁴⁶¹ Yöntemin de belirttiği üzere münacat⁴⁶² ile başlayan eserde naat, çehâr yâr-ı güzîn'in her birine ayrı başlıklar halinde methiye, tekraren münacat ve sebab-i telif bölümlerinden sonra ana konuya geçilir ve ana konunun tamamlanmasının ardından hatime bölümüyle eser sonlandırılır. Her sayfasında 11 mısra bulunan eserin bölüm başlıkları Farsça olarak yazılmıştır.

Yöntem, bahsi geçen makalesinde eserin baştan sona kadar *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün* vezninde yazıldığını söylerken⁴⁶³ Meltem Gül ise eser hakkında yaptığı araştırmalarında metinde tek bir ölçü kullanılmadığını, v. 1b-13a arasında *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*, 13a-38b arasında *Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Fâ'ilün*,

⁴⁵⁹ Tökel, şairin el yazısının yazı stili olarak güzel bir hatt olduğu, kaynakların da şairin güzel hattının olduğunu zikrettiğini, bu durumun ise Fütuhî'nin iyi bir hatt eğitimi aldığını gösterdiğini belirtir (Tökel, a.g.t., s. 5-6).

⁴⁶⁰ Tökel, şairin divanında da çift mahlas kullandığını belirtir.

⁴⁶¹ Tökel, a.g.t., s. 9-11.

⁴⁶² Bu kısımda tevhid bölümünü hatırlatan ifadeler de sarf edilmiştir.

⁴⁶³ Bkz. Ali Canip, a.g.m., s. 243-244 (akt.: Tökel, a.g.t., s. 10).

38b-53a arasında *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün*, v. 53a-58b arasında ise *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fâ'ilün* vezninin kullanıldığını söyler.⁴⁶⁴ Yöntem'in ve Gül'ün bu tespitlerinde çeşitli hatalar vardır.⁴⁶⁵ Eserin 1b-1/55b-5 arasındaki başlangıçtan hatime bölümünün belirli kısmına kadar olan beyitlerin vezinleri Yöntem'in de belirttiği şekliyle *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* veznidir. Fakat Yöntem'in dikkatinden kaçan nokta, v. 55b-5. beyitten eserin sonuna kadar (v. 58b-8) olan ve gazayla ilgili hadislerin aktarıldığı kısmın *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış olmasıdır. Gül, hem ana vezni yanlış aktarmış, hem eserin aralarına serpiştirilmiş olan terciibent ve terkibibent vezinlerini eserin ana vezninden ayrı olarak değerlendirmemiş hem de bu nazım şekillerinin başladığı varakları dikkate alarak o varaklar arasının tamamen o vezinlerle yazılmış olduğu şeklinde hatalı bir tespitte bulunmuştur.

Esere belirtilen noktaları dikkate alarak baktığımızda eserin v. 13a-14b arasında Sultan'ın methini konu alan ve *Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün* vezniyle yazılmış musammat terciibent⁴⁶⁶ vardır. Terciibentin iki matla beyti olduğundan buna zü'l-metâli⁴⁶⁷ adı verilir. Şairin *Kasîde-i Musammat* adı verdiği bu şiir, kaside değil de terciibent nazım şekline sahiptir. Zira her iki bentin son iki beyitleri, bentleri birbirine bağlayan vasıta beyitleridir ve bu vasıta beyitleri

⁴⁶⁴ Gül, a.g.t. s. 4; a.g.m., s. 315.

⁴⁶⁵ Bahsi geçen çalışmalarda vezinle ilgili tespitler noktasında hatalar varsa da Gül'ün çalışmasındaki çeviri yazı metninin yüksek oranda doğru hazırlandığı gözlemlenmiştir.

⁴⁶⁶ Musammat kelimesi bir edebiyat terimi olarak iki farklı anlama gelir. *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün* veya bahsi geçen yukarıdaki terciibentin de vezni olan *Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün* şeklindeki vezne sahip olan ve her mısrası iki eşit parçaya bölünerek her beytinden dört mısra çıkan gazel ve kasidelere denir (Yekta Saraç, a.g.e., s. 103). Nitekim Fütûhî de şiirini kaside-i musammat olarak adlandırmıştır. Fakat bahsettiğimiz üzere şiir nazım şekline bakıldığında bir terciibenttir. Edebiyat sahasında musammat kelimesinin bir diğer anlamı ise aynı vezinde üç ve daha fazla mısralı değişik sayıdaki bentlerden oluşan nazım şekillerinin genel adı olmasıdır. Bu nazım şekilleri; üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on mısralı bentlerden oluşan biçimler ile ayrıca terciibent ve terkibibentlerdir (Saraç, a.g.e., s. 103). Fütûhî, şiirine musammat demekle kelimenin her iki anlamına uygun olarak hem beyitler içinde iç kâfiyeler yapmış hem de şiirini terciibent olarak uygulamıştır. Şairini bu şiirine neden kaside dediği üzerine düşünecek olursak, muhtemelen, kelimeyi bir edebiyat terimi olarak kaside nazım şekli anlamında değil de bu nazım şekline bu adın verilmesinin sebebi olan maksadı kast edilmektedir. Kasideler belli bir kişi veya belirli bir maksada yönelik yazıldıklarından bu adı almışlardır ve maksûd anlamından ileri gelmektedir (Saraç, a.g.e., s. 22). Şiire kaside denmesinin müstensih hatası olacağını düşünmüyoruz. Zira, kaynaklarda eserin şairin kendi hattıyla yazıldığı aktarılmaktadır (Bkz. Fütûhî'nin Hayatı ve Eserleri).

⁴⁶⁷ Hüseyin Elmalı, "Kaside," *TDV DİA*, c. 24 (İstanbul: TDV Yay., 2001), s. 565.

mütekerrirdir. Fakat şiir iki açıdan genel olarak karşılaşılan terciibentlerden farklılık gösterir. Bunlardan biri şiirin iki bentten meydana gelmesi, diğeri ise bentler arasındaki beyit sayısının farklı olmasıdır. Pek sık karşılaşılmasa da iki bentten oluşan terciibentlerin varlığı da tespit edilmiş olup⁴⁶⁸ bentlerindeki beyitler açısından ise birbirine göre eksik veya fazla beyitten oluşan terciibentler de görülmektedir.⁴⁶⁹ Tespit edilmiş önceki bazı örneklerle benzer şekilde Fütûhî'nin bu terciibenti de iki bent şeklinde olup ilk benti 20, ikinci benti ise 16 beyitten oluşur.

Eserdeki v. 15a-1'den itibaren eserin ana vezniyle mesneviye devam edilir. v. 38b-39b arasında şairin yine kaside adını verdiği, bentlerinde *gazâ* ve *zafer* rediflerinin tekrar edildiği, Sultan'ın (Kanuni) methini konu alan ve *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış olan terkebîbent vardır. İki bent halindeki şiirin her bir bentinde 14 beyit mevcuttur. Terkebîbentlerde vasıta beyitlerinin kafiyeleri her defasında değişmekle beraber ilk vasıta beytinin birbiriyle kafiyeli, ikinci ve sonrakilerinin ilk mısralarının serbest ikinci mısralarının ilk vasıta beytiyle kafiyeli olduğu bazı örnekler de vardır⁴⁷⁰ ki Fütûhî'nin bu şiiri de bu örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, terciibentlerde olduğu gibi terkebîbentlerde de iki bentlik örnekler önceki araştırmalarda tespit edilmiştir.⁴⁷¹

Eserdeki v. 40a-1/40a-6. beyitler arasında eserin ana vezniyle mesneviye devam edilmiştir. Ardından v. 40a-41b arasında şairin yine kaside adını verdiği, bentlerinde *feth* redifi tekrar eden, Sultan'ın (Kanuni) methini konu alan, *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış olan ve bentleri bağlayan vasıta beyitlerinin mütekerrir olduğu terciibent vardır. Şairin önceki terciibent ve terkebîbentleri gibi iki bentten oluşan bu terciibentin her bentinde 18 beyit mevcuttur. Ardından yine eserin ana vezniyle mesneviye devam edilir. Eserdeki v. 42a-2 ile v. 42a-43a arasında yine şairin kaside adını verdiği, bentlerinde *feth* redifi tekrar eden, İbrahim Paşa'nın methini konu alan, *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış olan ve bentleri bağlayan vasıta beyitlerinin mütekerrir olduğu terciibent vardır. Üç bentten oluşan şiirin ilk benti 8, ikinci ve üçüncü bentleri ise 9'ar beyitten meydana gelir.

⁴⁶⁸ Mustafa Uzun, "Terciibend," *TDV DİA*, c. 40 (İstanbul: TDV Yay., 2011), s. 487.

⁴⁶⁹ Saraç, a.g.e., s. 189.

⁴⁷⁰ Uzun, a.g.m., s. 488.

⁴⁷¹ Uzun, a.g.m., s. 488.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere bentlerindeki beyitler açısından birbirine göre eksik veya fazla beyitten oluşan terciibentler de görülebilmektedir.

40a-41b ile 42a-43a arasındaki iki ayrı terciibentlerin kafiyeleri yönüyle birbirinden ayrı olmalarına rağmen bentlerdeki vasıta beyitleri haricindeki beyitlerde redif olarak *feth* kelimesinin tekrar edildiği görülür. İki terciibentin ortak noktası redifleridir.

Ardından eserin ana vezniyle mesneviye devam edilir. Eserin v. 53b-10/55a-1 arasındaki kısım ise Sultan'ın (Kanuni) İstanbul'a dönüşünü konu alan *geldi* redifli 34 beyitlik bir kasidedir. Kasidenin ardından hatime bölümüne geçilir. Bu bölümün başladığı v. 55a-2/55b-5 arasındaki kısımlarda yine eserin ana vezniyle mesneviye devam edilmiş olup v. 55b-5. beyitten itibaren eserin sonuna kadar (v. 58b-8) *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezni kullanılmıştır. Veznin değiştiği kısım gazayla ilgili hadislerin aktarıldığı kısımdır. Şair bu konudaki hadisleri aktardıktan sonra eserini sonlandırdığını belirtir. Şair, belki de şair gaza ile ilgili hadisleri aktardığı bu kısmı ayrıca yazıp eserine sonradan yerleştirmiş olabilir. Hatime kısmının belirli yerine kadar aynı vezni takip ettikten sonra burada veznin değişmesi akla bu ihtimali getirmektedir. Veznin değiştiği bu kısım eserden ayrılmış olsa dahi bütünlük bozulmayacak gibi görünmektedir. Zira, asıl vezinde hatimeden de belirli kısım aktarılmış olup, hadislerin açıklandığı kısımdan hemen sonra eser sonlandırılmaktadır. Netice olarak eserde 1 kaside, 3 terciibent ve 1 terkihibent vardır ancak bu şiirlerin hepsi Sultan'ın veya paşaların methini konu alan şiirlerdir.

Gül, incelemesinde eserde 5 kaside bulunduğunu söylerken⁴⁷² Fatma Kaytaş ise konuyla ilgili bir makalesinde, muhtemelen aynı bilgiden hareketle eserde 5 kaside olduğunu belirtir.⁴⁷³ Her iki araştırmacının, şiirlerin başlıklarında kaside yazması sebebiyle böyle bir yanılgıya düştükleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Tökel'in çalışmasında da eserin tanıtımı yapılırken son bölümlerinde fetih redifli kasidelerin olduğu söylenir⁴⁷⁴ ki fetih rediflerinin görüldüğü bu şiirler kaside olmayıp iki adet terciibenttir.

Tökel şairin *Divan*'ında kaside bulunmadığını söyler. Belki de şair, övgü içerikli şiirlerini *Divan*'ı yerine fetihnamesine yerleştirmiş veya fetihnamesinde kaside

⁴⁷² Gül, a.g.m., s. 314.

⁴⁷³ Fatma Kaytaş, a.g.m., s. 157.

⁴⁷⁴ Tökel, a.g.t., s. 11.

içerikli şiirler olduğundan *Divan*'ına kaside koymaya lüzum görmemiş olabilir. Nitekim, *Divan*'ı ve fetihnemesi aynı nüsha içerisinde ve şairin kendi hattıyla yazılmıştır.

Eser, terciibent, terkiibent ve kaside gibi diğer nazım şekilleri ayrı tutularak 1047 beyitten oluşur. Terciibentin birincisi, ilk benti 20, ikinci benti ise 16 beyit olmak üzere 36 beyit; daha sonra her bir bentinde 14 beyit olan iki bentlik terkiibent, toplamda 28 beyit; her bentinde 18 beyit olan ve iki bentten oluşan terciibent, toplam 36 beyit; üç bentten oluşan ve ilk benti 8, ikinci ve üçüncü bentleri ise 9'ar beyitten meydana terciibent, toplam 26 beyit; son olarak 34 beyitlik kaside ile mesnevi haricindeki diğer nazım şekillerinin toplam beyit sayısı 160 beyte tekabül eder. Eserin ana kısmında yer alan Farsça bölüm başlıkları ise şu şekildedir:

Der-⁴⁷⁵ azm-kerden-i Hazret-i Pâdişâh-ı Hilâfet-penâh be-Ğazâ-yı Üngürüs -hullidet hilâfetühü⁴⁷⁵, Der-resîden-i Ahkâm-ı Mülûk u Selâtîn-râ ve ⁴⁷⁶ Azm-kerden-i Îşân be-Âsitân-ı Şâh-ı Cihân -hullidet hilâfetühü-⁴⁷⁶, Der-beyân-ı İrsâl-i Hükm-i Şerîf be-Krâl-ı Üngürüs ve Da⁴⁷⁷ vet-i û be-İslâm⁴⁷⁷, Der-beyân-ı Resîden-i Hükm-i Pâdişâh be-Krâl-ı Üngürüs⁴⁷⁸, Der-beyân-ı Feth-i Kal⁴⁷⁹ ahâ ki der-Râh-ı Şâh Vâki⁴⁸⁰ şode-est Kabl-i Ceng-i Krâl⁴⁷⁹, Der-beyân-ı Sıfat-ı Leşker-i Düşmen ve İttifâk-ı Îşân⁴⁸⁰, Der-beyân-ı Âgâh-şoden-i Leşker-i İslâm ez-Hilet-i Leşker-i Kâfir bâ-Şurb-ı Hamr ve bâ-Mest-şoden ez-Hamr ve ⁴⁸¹ Arz-kerden-i Îşân ân Hilet-râ be-Hazret-i Düstûr-ı a⁴⁸¹ zam Vezîr İbrâhîm Paşa⁴⁸¹, Der-beyân-ı Nasîhat-kerden-i Hazret-i İbrâhîm Paşa Leşker-i İslâm-râ⁴⁸², Matla⁴⁸³ -ı Dâsitân-ı Ceng bâ-Kral⁴⁸³, Der-beyân-ı Nazar-kerden-i Pâdişâh-ı ⁴⁸⁴ Âdil ber-leşker-i Düşmen be-Nazar-ı ⁴⁸⁴ İnâyet ü Rahm⁴⁸⁴, Der-emr-kerden-i Hazret-i Pâdişâh-ı Hilâfet-penâh be-Mîr-i Mîrân Hazret-i İbrâhîm Paşa ki Krâl-râ Mukâbele-

⁴⁷⁵ Hilafet Dayanağı Hazret-i Padişahın Üngürüs Gazasına Azmi -hilafeti daim olsun-.

⁴⁷⁶ Melik ve Sultanlara Hükümler Gönderilmesi ve Onların Cihan Şahına Azmi -hilafeti daim olsun-.

⁴⁷⁷ Üngürüs Kralına Hüküm Gönderilmesi ve Onun İslâm'a Davet Edilmesi.

⁴⁷⁸ Padişahın Üngürüs Kralına Hüküm Göndermesi.

⁴⁷⁹ Kralla Yapılan Cenkten Önce Padişahın Yolu Üzerindeki Kalelerin Fethi.

⁴⁸⁰ Düşman Ordusunun Durumu ve Onların İttifakı.

⁴⁸¹ Kâfir Askerlerinin Gücünü ve Şarap İçip Sarhoş Olduğunu Haber Alan İslam Askerinin Vaziyeti Vezir İbrahim Paşa'ya Haber Vermesi.

⁴⁸² İbrahim Paşa'nın İslam Askerine Nasihati.

⁴⁸³ Kralla Cengin Başlangıcı.

⁴⁸⁴ Adil Padişah'ın Düşman Askerine Lütuf ve Merhamet Nazarıyla Bakması.

koned⁴⁸⁵, Der-beyân-ı Firâr-ı Krâl ez-Heybet-i Hazret-i Sultân -hullidet hilâfetühü-⁴⁸⁶, Beyân-ı Nüzûl-kerden-i Pâdişâh ba‘d ez-Tamâm-ı Muhârebe der-Câ-yı Muhârebe⁴⁸⁷, Der-beyân-ı Defîne-kerden-i Âlât-ı Ceng Hâk-ı Eskâl ki Kâbil-i İhrâk başed⁴⁸⁸, Der-beyân-ı ‘azm-kerden-i Pâdişâh ber-Kal‘a-i Budûn ki Taht-ı Krâl bûd⁴⁸⁹, Der-beyân-ı Nasb-kerden-i Emîr ber-Taht-ı Budûn⁴⁹⁰, Der-beyân-ı Resîden-i Hükm-i Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh be-Erdel⁴⁹¹, Rücû‘ ber-Kıssa-i Âmeden-i Hazret-i Pâdişâh-ı ‘Âlem-penâh -hullidet hilâfetuhu⁴⁹², Der-beyân-ı Kudûm-ı Hazret-i Şâh-ı ‘Âlem-i Mefhar-ı Benî-Âdem -hullidet hilâfetuhu-.⁴⁹³

2.3.2.2. Sebeb-i telif

Fütûhî, eserinde sebeb-i telif bölümüne yer veren fetihname şairlerinden biri olup eserini yazma sebebini açıklamıştır. Buna göre, şair bir seher vakti dertli ve kederli halde yattığı sırada kulağına gelen bir ses kendisine, ömrünün yarılandığı halde ne yârinin olduğunu ne de kendisinden insanlara yadigâr kalacak bir şeyinin bulunduğunu, ömrünü heva ve hevesler peşinde geçirdiğini, bir gönül alıcı görüp müptelası olduğunu ve onun methiyle günlerini geçirdiğini, onun hevesiyle aklını dağıttığını, o güzelin lütfu yerine cefasını gördüğünü, zaten o güzelin de güzelliğinin baki kalmayacağını, daha bunun gibi birçok melamet çektiğini, artık uslanıp selamete ermesi gerektiğini söyler. Ardından aynı ses, bunlarla uğraşmak yerine benzeri olmayan Sultan’ı (Kanuni) methetmek gerektiğini şaire tavsiye edip, onu methetmenin kalıcı olacağını, özellikle Üngürüs gazasının ayrı bir methe layık olduğunu vurgular. Ayrıca bu gazayı anlatmakla kıyamete kadar kendisinin de anılacağını, âlemde hayırlı bir şöhrete kavuşacağını, kelamının halk ve ileri gelenler nezdinde kabul göreceğini ifade eder. Son olarak, Üngürüs gazasını aruzla mesneviye dökmek gerektiğini söyleyip her beytinin gönüllere hoş gelmesi,

⁴⁸⁵ Padişahın Beylerbeyi İbrahim Paşa’ya Krala Hücum Etmesini Emretmesi.

⁴⁸⁶ Kralın Hazret-i Sultan’ın Heybetinden Kaçması -hilafeti daim olsun-.

⁴⁸⁷ Padişahın Savaşın Tamamlanmasıyla Savaş Meydanından Ayrılması.

⁴⁸⁸ Ceng Aletlerinin Toprak Altına Gömülmesi veya Yakılması.

⁴⁸⁹ Padişahın Kralın Tahtının Bulunduğu Budin Kalesi’ne Azmi.

⁴⁹⁰ Budin Tahtının Emîre Verilmesi.

⁴⁹¹ Padişahın Hükmünün Erdel’e Gönderilmesi.

⁴⁹² Padişahın Dönüşü Kıssası -hilafeti daim olsun-.

⁴⁹³ İnsanların Övücü Cihan Şahının Gelişi -hilafeti daim olsun-.

eserindeki her bölümün manidar olması ve eserini okuyanların maksatlarına ulaşması için duacı olur (v. 9b-8/10b-8).

Şair sebep-i telifinde eserine niçin *Enîsü'l-Guzât* adını verdiğini de belirtmektedir. Sultan'ın bu gazasını yazmakla onun gazilerinin tüm zamanların gazilerine (ve onları okuyanlara) birer sevgili ve dost olacağını, onları okuyan bütün gençlerin de ilerleme gayretlerine vesile olacağını söyler:

Enîs ola guzâtı her zamāna

Ola ikdāma 'illet her civāna (v. 10b-9)

Kahramanlık ve cömertliğe dair kıssaların gayret etme ve cömertlikte bulunma isteğini arttırdığını söylemişlerdir. Dolayısıyla şair, kahramanlık ve cömertliğe dair olan bu kıssayı uzun sözlerle değil de muhtasar olarak fakat sanatlı yazacağını, manayı bedii bir şekilde aktarıp sözünü Sultan'ın bayrağı gibi yükselteceğini söyler (v. 10b-10/11a-5).

Netice olarak, Fütûhî, tarih manzumelerinden aşına olduğumuz bir şekilde, gaipten gelen bir ilham ile eserini yazmaya karar verdiğini belirtip bu eseri vesilesiyle hem devlet adamlarının hem de halkın teveccühünü kazanmayı ummuştur. Zira bu gaza methedilmeye layık bir gazadır. Böylece gaziler nezdinde de şairin nâmı baki kalacaktır. Eserin isimlendirilmesine baktığımızda, bahsi geçtiği üzere şair sebep-i telifinde Üngürüs gazasını aruzla mesneviye dökmek istediğini belirtip eserine de *Enîsü'l-Guzât* adını verse de eserinin çeşitli yerlerinde Üngürüs fethini (22b-31a) yazdığını vurgulamaktadır. Ayrıca, eserde yer alan fetih iki adet terciibentin varlığı da eserin fetihname olarak yazılma amacını âşikar etmektedir. Eserde şairin hamisi olduğunu işaret eden bir isimden söz edilmemektedir. Ancak, şairin sebep-i telifinde Kanuni Sultan Süleyman'dan bahsetmesi ve onun cömertliğini vurgulaması, ayrıca onun övgüsüne yer veren kaside ve terciibent gibi şiirlerinin mevcudiyeti ondan ihsan beklentisi içerisinde olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla şairin eserini yazmaktaki amaçlarından biri de Sultan'la olan hamilik ilişkisi olabilir. Öte yandan şairin Vezir İbrahim Paşa için de kaside içerikli bir terciibent yazmış olması, yer yer onu da sitayişle anması, Paşa'yla da aralarında bir hamilik ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla muhtemelen bu hamilik ilişkisi fetihnamenin yazımında da etkili olmuştur.

2.3.2.3. Muhteva

2.3.2.3.1. Özet

Üngürüs gazasına karar veren Sultan Süleyman (Kanuni), idaresi altındaki beylerine bu hususta toplanmaları için hükümler gönderir. Hükümlerin ulaştığı beyler Sultan'ın huzuruna varmak üzere yola çıkarken Sultan da Üngürüs kralına da tehdit içerikli bir hüküm gönderir ve onu İslam'a davet eder. Mektubun kendisine ulaştığı Üngürüs kralı korkuya kapılsa da Osmanlı Sultanı'nın Kızılbaş meselesi varken kendileriyle uğraşmayacağını düşünerek teselli bulur. Diğer taraftan yaptıkları bir toplantıda kralın beyleri de kendisine, Üngürüs yolu üzerinde çok tehlikeler olduğunu, bu güzergâhların ova veya sahra (gibi düz ve rahat) yerler olmadığını, ayrıca bu güzergâh üzerinde Tuna gibi büyük ve zalim bir deniz (nehir) olduğunu, Tuna üzerinden uçan kuşların dahi geçemediğini, ayrıca Sava Nehri de olduğunu dolayısıyla Osmanlı Sultanı'nın bu tehlikeli yolları geçip kendilerine ulaşmasının mümkün olmadığını söylerler. Netice olarak Üngürüs kralı bu sözlerden de teselli bulur ve Sultan'ın Tuna Nehri'nden geçmeyeceğini ümit eder. Oysa Sultan üzerine köprü yaptırarak Tuna'yı geçmiş ve üzerine doğru gelmektedir. Ümidi gerçekleşmeyen Üngürüs kralı da mecburen İslam askerine karşı koymak için hazırlıklara başlar.

Üngürüs'e doğru ilerleyen Sultan Süleyman (Kanuni), yolu üzerindeki her biri muazzam birer şehir gibi olan ihtişamlı ve muhkem Üngürüs kalelerine ulaşır. Kalelerin içleri güçlü toplar ve biri bin kişiye değen kan dökücü katil savaşçılarla doludur. Birçok zafer sahibi şahlar ve beyler bu kaleleri kuşatırken kahrolmuştur. Kale duvarlarında bu şah ve beylerin kederli heykelleri, resimleri ve işaretleri vardır. Bu kalelerden bazısının yapısı ahşaptandır fakat ustası bunları taş kalelerden daha güçlü inşa etmiş olduğundan fethi mümkün gözükmemektedir. Hakikatte fethi zor ise de beyler harcanması için hazineler sarf ettiğinde fethi zor olmayacaktır. Bu kalelerden bazısı ısrar edip direnmeden kale anahtarını teslim ederken direnen ve savaşan kaleler ise kuşatma altına alınır. Kuşatılan kalelere atılan havan topları gökleri inim inim inletirken yere düştüğünde ise yerde ve gökte zelzeleler olur. Azab askerleri kalelere balta vurdukça kalelerin taşları koz helvası⁴⁹⁴ gibi dağılır. Askerin

⁴⁹⁴ Koz ceviz anlamında olup, koz helva ise içine ceviz serpiştirilmiş olan, altı ve üstü ince

genci yaşlısı, kimi Allah’a ve cennettekilerle ulaşmak için kimi de gönlünde kadın arzusuyla kalelere doğru yürür. Kaleler fethedilince içindekilerin aileleri ve malları yağmalanır. Nice gümüş bedenli kadınlar esir olarak ele geçirilir.

Gelişmeler üzerine Üngürüs kralı ve diğer ileri gelen bazı kâfirler bir toplantı tertip edip düşmanın elinin güçlü olduğu ve iyi bir plan yapmak gerektiğini söylerler. Ardından savaş için hazırlanıp kuvvet ve cesaret verdiği inancıyla da şaraplar içtikten sonra yola çıkarlar. Atlı veya yayan olarak gelen kâfirler âdeta arzı doldurur ve hepsi zırhlıdır. Bir casus aracılığıyla düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Vezir İbrahim Paşa emri altındaki askerine gaza ve şehitlik konusunda nasihatler verip onları gazaya teşvik eder. Sultan da düşman hakkında araştırma yapmak için ikinci vakti civarlarında ordusuna bağlık bahçelik olan bir ara yere konma emri verir. Askerlerin kimi konmuş kimi de konmaya çalışırken demirden bir dağ gibi olan zırhlı düşman ordusu karşıda belirir. Düşmanın ortaya çıkmasıyla savaş boruları çalınır ve Osmanlı askerleri “Allah Allah” naraları atmaya başlar. Bütün ordu savaşa hazırlanır. Beyler aşkla kılıçlarını kuşanır. Sancaklar açılır. Atlar kişneyip hareketlenir. Yaylar, oklar hazır edilir.

Uzak yerlerden dağları, bayırları, vadileri ve çamurlu balçık arazileri geçerek gelen Osmanlı ordusunun yorgun argın olduğunu, dolayısıyla (sayıca) üstün ve güçlü olma ihtimali olan Osmanlı ordusunun konup dinlenmesine fırsat vermeden gece baskını yapmaya karar veren Üngürüslüler saldırıya geçer. Öte taraftan düşman ordusunun yaptıklarını takip etmiş olan Sultan Süleyman (Kanuni) da veziri İbrahim Paşa’ya askerleriyle harekete geçme emri verir. İbrahim Paşa, birkaç bin askerden oluşan seçme savaşçı birliğine düzen verdikten sonra bu birlikle Üngürüs kralının ordusu içinde bulunduğu safa hücum eder. İbrahim Paşa önderliğindeki birliğin etkili saldırısıyla dünya krala dar gelir. Öte tarafta savaşı izleyen Sultan, İbrahim Paşa’nın bahadırlığını görüp onu övüp takdir eder. Yiğitlerin naraları ve yay kirişlerinin seslerinden düşmanın yüreği oynar. Şeşperler düşmana dokundukça ateş şimşekleri çakar. Mızraklar kalplerden ve ciğerlerden geçer. Savaş böyle sürerken mağlup olacağını anlayan Üngürüs kralı aciz ve çaresiz kalıp düşüncelere daldıktan sonra son

bir kağıt helvası tabakasıyla kaplı sakız kıvamındaki bir helva çeşididir (Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1758-1759).

kez şeytanın telkinine uyup⁴⁹⁵ bütün askerlerini cem eder ve Sultan'ın bulunduğu safa saldırır. Kralın planını anlayan Sultan askerlerine “Yol verin ki ordunun arasına girsinler.” diye emreder. Sultan'ın maksadı, düşmanı kendi ordusunun arasına çekip kolayca kırmaktır. Nitekim Üngürüs kralı Osmanlı ordusunun ortasına girip burada mahsur kalınca Osmanlı tarafında hücum davulları çalınır ve çetin bir savaş olur. Yer gök, davul ve boru sesleriyle inlerken toz toprak göğe yükselir. Fethin habercisi olan sancaklar açılır. Osmanlı askeri mızraklarla, harbelerle ve kılıçlarla düşman askerinin zırhlarını ve tolgalarını dağıtır. Top ve tüfeklerle düşman safları yarılr. Anadolu askeri düşmanı kırarken Rumeli askeri de düşmanın kaçmasına fırsat vermeyip Sultan'ın yakınına ulaşır ve onlar da kâfiri kırmaya başlar. Düşman askerinden kaçışanlara hızlı oklar atılır ve okların saplandığı düşman askerlerinden çığlıklar duyulur. *Nacaklar* düşman askerlerinin zırhlarını buz kırar gibi kırarken oklar iğne gibi delip geçer. Ordusunun dağıldığını gören Kral, ne yapacağını düşünürken yakınındaki bir muteber kâfir kendisine “Bir kral eğer mağlup olmuşsa kaçıp başını kurtarması hünerdir.” der. Kral bu fikri uygun görüp kaçma planı yaparken Sultan da müslümanların top önünden çekilmesini emreder. Sultan'ın emriyle sipahiler hızlıca topların önünden çekilip kenarlara kaçar. Yol açılınca kâfirler de açılan taraftan bölük bölük kaçışmaya çalışır. Bu sırada Osmanlı topları ateşlenmeye başlar. Top sesleri arzı ve yeri doldurur. Atılan top taşları düşman saflarını yıkıp yerle bir eder. Düşman askeri top bombardımanından kaçacak yer bulamaz.

932/1525-1526 tarihinde yapılan savaşta Osmanlılar zafer kazanmış ve Üngürüs kralı öldürülmüştür. Savaşın bitiminde kralın cansız bedeni gazilerin ayakları altında çiğnenmiş bulunur. Kontrol ettiklerinde vücudunun herhangi bir yerinde kılıç, tüfek ya da ok yarası bulamazlar. Bu zafer ve fetihde çok emeği olan Vezir İbrahim Paşa, kralın vaziyetini Osmanlı ordusunun azameti karşısında dehşete düşerek öldüğü

⁴⁹⁵ Kurguya başvuran şairin ifadelerine göre şeytan daha önce ihtiyar bir ruhban kılığında gelip krala yardımcı olabileceğini söylemiştir. Krala, bütün askeriyle yekpare şekilde Sultan Süleyman'ın bulunduğu safa saldırmasını söyleyen şeytan, eğer Osmanlı ordusunun orta yerini yarıp Sultan'ı öldürebilirse başarılı olabileceğini tavsiye etmiştir. İhtiyar ruhbanı göre savaşta bu hileden daha iyi bir hile yoktur ve tarihte birçok sultan bu şekilde başarılı olmuştur. Şairin kurgusuna göre şeytan bu esnada tekrar krala gelip daha önce kendisine nasihat veren ruhbanın (kendisinin) sözlerini uygulamasını söyler. Şair savaşın sonucundan bahsederken de kraldan bahsedecek ve şeytanın planını tatbik eden kralın hezimete uğrayınca şeytanın papaz kılığına girip kendisini aldattığını ifade ettiğini aktaracaktır (v. 36b-8-11).

şeklinde yorumlar. Savaşta şehit olan Müslüman sayısı ise üç yüzden fazla değildir. Bunlar da atlarının zayıf ve hasta olmasından dolayı şehit olmuştur. İki at çarpışınca zayıf at yıkılıp sahibinin üzerine düşmekte ve elini ayağını çiğnemektedir. Zaten savaş esnasında yere düşenin beyni başında kalmamaktadır. Diğer taraftan Osmanlı taraftından muteber kimseler içinde atından düşen olmamıştır. Savaştan sonra bu üç yüz civarındaki şehidin namazı kılınır. Öldürülen kâfirlerin miktarı ise kayıt defterlerine sığmayacak kadar çoktur.

Fetihten sonra Allah’a şükür secdeleri edilir ve Sultan Süleyman (Kanuni), esirlerin çadırının önüne getirilmesini emreder. Üngürüs beyleri ve emîrlerinden başka kimi kılıç ehli savaşçı kimi güzel kadın olmak üzere birçok esir bölük bölük Sultan’ın çadırının önüne getirilir. Ganimet olarak toplanan kılıç ve zırhlar da meydana dökülüp çadırın önü esirler ve ganimet mallarıyla dolup taştıktan sonra Sultan beylerine ve askerlerine taşınabilen ganimetlerden bol bol paylar ayırır. O kadar çok doyumluk (ganimet) çıkar ki at ve katırlar gözden düşer. Askerler gümüş ve altınla, beyler de mücevherlerle yüklerini doldurur. Daha sonra Sultan, beylerine hitaben “Burası şu anda darüislam değildir. Savaş aletlerini açıkta bırakmayın. Zira kâfirlerin daha sonra hisarlarına taşıma ihtimali vardır. Bu silahları çeşitli yerlere gömün ve zamanını bekleyin. Buralar tamamen zapt edilip darüislam olunca siz de o zaman ihtiyaç oldukça bu silahlardan alırsınız. Taşınamayıp da yakılması gereken eşyaları da yakın ki bunların hiçbirinden faydalanmasınlar. Umarım buralar yakında tevhid ehlinin toplanma yeri olur.” der. Askerler Sultan’ın emrinden sonra kuyular kazıp silahları ve bazı hazineleri gömerler. Yakılacak olanları da bir yere dağ gibi yığıp dört taraftan ateşe verip yakarlar. Büyük bir fethi hızlı bir şekilde elde eden ve gönlündeki maksadı hasıl olan Sultan’ın güzel sesli bir müezzini Fetih suresini okur. Kur’an tilavetiyle herkesin gönlü açılır. Hazırlıkların tamamlanmasıyla *kûs-ı rihlet* çalınır ve Sultan, ordusuyla savaş meydanından ayrılıp Kral’ın tahtının bulunduğu Budin Kalesi’ne (şehrine) doğru hareket eder. Fakat taht merkezi uzakta olup menziller de sulak ve çamurdur. Yoldaki zorluklar anlatılacak gibi değildir. Devamlı yağmur yağmaktadır. Neyse ki Hakk’ın yardımı ve enbiyalar ile Hızır’ın himmetiyle Budin şehrine ulaşırlar.

Budin Hisarı yüksek bir konumda inşa edilmiş olup Hisar’ın içinde Kral’ın sarayı bulunur. Şehrin kenarından büyük ve meşhur Tuna Nehri akar. Sultan, Budin’e

ulaşıp kralın sarayında bir müddet ikâmet ettikten sonra asıl tahtının bulunduğu İstanbul'a dönmek üzere hazırlıkların yapılmasını emreder. Diğer taraftan Erdel beyine bir hüküm gönderip artık kendisinden korkmamasını, kendisine tabi olarak Budin tahtına oturmasını ve buranın idaresini sağlamasını emreder. Diğer taraftan, eğer doğruluk ve sadakatle işleri idare ederse bütün Üngürüs'ün idaresini kendisine vereceğini, herhangi bir yanlış iş yaparsa o zaman da kendisini yüz parça edeceğini bildirir. Ayrıca, Budin'den ayrılmak üzere olduğunu ve tez vakitte Budin'e ulaşıp idareyi eline almasını emreder. Sultan'ın Budin tahtını Erdel beyine verdiğini beyan eden hükmü bir ulak vasıtasıyla hızlıca Erdel beyine ulaştırılır. Erdel beyi Sultan'dan gelen hükmü okuttuktan sonra fermanı gözüne sürer. Sultan'ın kendisini öldürme ihtimalinden korkarken böyle büyük bir ikramda bulunması karşısında şaşkına dönmüştür. Bu sevindirici haber için gelen elçiyi hediyelere boğarken idaresindeki fakirlere de hazinesinden sadaka olarak paralar dağıtır. Ardından, Üngürüs'ten ayrılmadan önce Sultan'a ulaşıp eteğini öpmek amacıyla 100.000 zırhlı askeriyle hızlıca yola koyulur. Fakat o Budin'e ulaşamadan önce Sultan oradan ayrılmıştır. Erdel beyi de kendisine haber getiren ulağa Sultan'ın emirlerine itaat edeceğini belirten bir mektup teslim eder ve ulağa tekrar altın ve gümüşler hediye edip onu bir kılavuz eşliğinde Sultan'a gönderir.

Budin'den ayrılan Sultan Süleyman (Kanuni), ordusuyla birlikte menzil menzil konup göçerek İstanbul'a ulaşır. Sultan şehre girmeden önce görevliler sokakları temizleyip yollara pamuktan kumaşlar ve kadife atlaslar sermiştir. Sultan, İstanbul'a giriş yapınca kadınlar ve çocuklar Sultan'ın ayağına inci ve cevherler saçır. İstanbul'un Müslüman, Hristiyan, Yahudi veya Mecusilerden oluşan bütün halkı kendi dillerince Sultan için şiirler okur. Sultan'ın her askerinin önü sıra bin esir vardır.

2.3.2.3.2. Şahıslar

Eserde ismi zikredilen ve kendisinden bahsedilen üç şahıs vardır. Bunlar Sultan Süleyman (Kanuni), Vezir İbrahim Paşa ve Üngürüs (Macar) kralıdır. Erdel beyinin ise ismi zikredilmeyip kendisinden kısmen bahsedilir. Sultan Süleyman olayların merkezindedir ve olaylar onun etrafında gelişir. Sefer kararı veren Sultan seferde

bizzat ordunun başında bulunur. Ordu Budin’e ilerlerken Tuna Nehri’nin üzerine köprü yapılması, Mohaç Savaşı sırasında düşmanın çembere alınıp daha sonra bombardıman yapılarak dağıtılması, savaşın sonunda bazı harp aletlerinin saklamak amacıyla gömülmesi veya yakılması, Budin tahtının Erdel beyine bırakılması gibi bütün uygulamalarda karar verici olan Sultan’dır.

Eserde yer alan v. 13a-14b arasındaki musammat terciibent, v. 38b-39b arasındaki bentlerinde *gazâ* ve *zafer* rediflerinin tekrar edildiği terkiibent, v. 40a-41b arasındaki bentlerinde *feth* redifi tekrar eden terciibent ve v. 53b-10/55a-1 arasında Sultan’ın İstanbul’a dönüşünü konu alan *geldi* redifli kaside Sultan’ın (Kanuni) methini konu almaktadır. Şair, eserinin mesnevi kısımlarında ve bahsi geçen diğer nazım şekilleriyle yazdığı çeşitli şiirlerinde Sultan’a övgülerde bulunur. Bu övgülerinde divan şairlerinin genellikle memduhu överken kullandığı klişe sözleri Fütûhî de söyler. Şairin Sultan için söylediği bu tür sözlerinin bazısına bakacak olursak, o zulümleri kaldırır. Adalet sahibidir (v. 13b-8). İlmi ve fikri geniştir. Zaferler sahibi olup şehirler fethedendir (v. 14a-1, 15a-9, 40b-3). İslam’ın sultanı (v. 28b-8) ve İslam’ın setidir (v. 13b-4). Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir (v. 14a-6, 15a-7, 40b-2, 44b-1). Allah’tan ilhamlar alır (v. 44b-2). Rahmanın ve habibi Mustafa’nın mahbubudur (v. 51a-2). Şecaat, hamiyet, velayet (v. 28a-2) ve feraset (v. 30b-6) sahibidir. Lütuf sahibidir (v. 40b-8-10). Askerlerine karşı da cömert ve lütfkârdır (v. 43b-11, 44a-1-6).

Üngürüs kralı hariç tutulursa, Sultan’dan (Kanuni) sonra kendisinden en çok bahsedilen kişi tarihte Makbul İbrahim Paşa olarak bilinen Vezir İbrahim Paşa⁴⁹⁶’dır. Şair, İbrahim Paşa için düstûr-ı a‘ zam (vezir) ve mîr-i mîrân (beylerbeyi) sıfatlarını beraber kullanmıştır.⁴⁹⁷ (v. 38a-5/41b-6). Hem eserinin çeşitli yerlerinde hem de v. 42a-43a arasındaki bentleri *feth* redifli olan terciibentinde İbrahim Paşa’nın methini konu alan şair bu şiirlerde klişe ifadelerle İbrahim Paşa hakkında övgülerde bulunsa da kişiliği hakkında belirgin bir şey söylemez. Ancak din ve gaza yolunda gayretli olduğu (v. 24b-4/25b-5/28b-5/42a-8), şecaat sahibi olduğu (v. 28b-8), temiz fitratlı olduğu ve fetih yolunun yüz suyuy olduğu (v. 42a-7-8) gibi ifadeler dikkat çeker.

⁴⁹⁶ Feridun Emecen, “Mohaç Muharebesi,” *TDV DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), 232-233.

⁴⁹⁷ Tarihî kaynaklara göre İbrahim Paşa aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi’dir (Emecen, a.g.m., s. 232-233).

Eserde Vezir İbrahim Paşa'nın olaylara dâhil olduğu yerler yalnızca Mohaç Savaşı kısmıdır. Osmanlı ordusu Budin'e doğru ilerlerken bir casus gelerek yaklaşımakta olan düşmanın vaziyeti hakkında İbrahim Paşa'yı bilgilendirir. İbrahim Paşa bu haberi aldıktan sonra askerlerine din gayreti, gaza ve şehadet hakkında teşvik edici bir konuşma yapar. Bir müddet sonra Osmanlı ordusu Üngürüs ordusuyla karşılaşır. Üngürüs ordusu görünür görünmez, İbrahim Paşa, Sultan'ın (Kanuni) emriyle beraberindeki bir birkaç bin seçkin askerle birlikte Üngürüs kralının bulunduğu safa hücum eder. Daha sonra her iki ordu birbirine karışır ve savaş şiddetlenir. Bu sırada çatışmayı izleyen Sultan, İbrahim Paşa'nın yiğitliğini övüp takdir eder. Kazanılan zaferden sonra şair de İbrahim Paşa'nın fetihde önemli rolü olduğunu vurgulamaktadır. Vezir İbrahim Paşa'nın bu gazada (seferde ve Mohaç zaferinde) İslam askerine rehber olmuş⁴⁹⁸ (v. 42a-10/42b-9/43a-8), Mohaç Meydanı'na kara dağ gibi gelen Üngürüs ordusu onun himmetiyle dağıtılmış (v. 42b-3), Üngürüs'ün fethinde (Mohaç Savaşı'nda) onun çok emekleri olmuştur (v. 41b-8).

Eserde bahsi geçen Üngürüs (Macar) kralı, Kral II. Layoştur.⁴⁹⁹ Kendisinden ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın sefere çıkmadan önce ona gönderdiği hüküm gerekçesiyle bahsedilir. Sultan gönderdiği hükümde, kendisini tehdit eder ve onu İslam'a davet eder. Şair, kralın bu mektuptan pek korktuğunu belirtirken genel olarak da Üngürüs kralını korkak bir kimse olarak resmetmiştir (v. 18a-5-20a-9). Sultan Süleyman sefere çıkmadan önce, Üngürüs Kralı güzergâhtaki olumsuz arazi şartları sebebiyle Sultan'ın zorlanacağını, ayrıca Tuna Nehri'nden geçemeyeceğini ümit eder fakat Sultan, Üngürüs'e ilerleyip yolu üzerindeki birçok kaleyi fethederken Tuna'yı da köprü yaptırıp geçer. Gerçekleşen savaşta Üngürüs ordusu mağlup olurken Üngürüs kralı da ölü olarak bulunur ve şair, İbrahim Paşa'nın sözleri üzerinden Kral'ın Osmanlı ordusu karşısında korkuya ve dehşete kapılarak öldüğünü aktarır.

Eserde bahsi geçen Erdel beyi tarihî kaynaklara göre Sultan'ın (Kanuni) Budin'i kendisine bıraktığı Erdel Voyvodası Zapolya'dır.⁵⁰⁰ Şair de tarihi kaynaklarda aktarılan şekilde Sultan'ın Budin'in idaresini Erdel beyine bıraktığını ifade eder. Ancak, şairin “Varıdı bir ulu beg adı Erdel” (v. 48a-2), “Çün Erdel cânla kıl oldu

⁴⁹⁸ Şairin İbrahim Paşa için yazdığı terciibentin bendler arasında tekrar eden vasıta beyitlerinde onun serdarlığına atıf yapmıştır.

⁴⁹⁹ Emecen, a.g.m., s. 232.

⁵⁰⁰ Emecen, a.g.m., s. 233.

şāha” (v. 49a-10), “Daḥī tācında yazdurdı ki Erdel” (v. 49b-2) şeklindeki ifadelerine baktığımızda beyin adını Erdel olarak ifade ettiği görülür.

Eserde Sultan’ın (Kanuni) beyleri, askerleri ve Üngürüs tarafının beyleri ve askerleri yalnızca rütbeleriyle zikredilip genelleyici ifadelerle anılır. Şair, Sultan’ın beylerinin ve ağalarının her birinin Cem, Dârâ, Hüsrev, İskender ve Kayser (v. 14b-6-16a-7-9, 17a-4, 25a-3, 40b-1) gibi olduklarını ifade ederken askerinin ise her birini İskender’e benzetip klişe ifadelerle övgüyle anlatır (v. 25a-3-4). Üngürüs kralının askerlerini ise Osmanlı askerine karşı cesaret kazanabilmek için içki içip sarhoş olan askerler olarak gösterir. Mohaç’a doğru gelen Üngürüs ordusunu kara dağ gibi gelen, âdeta arzı doldurmuş olan, atlı ve yayan fakat her biri zırhlı olan bir ordu şeklinde ifade eder. Eserdeki diğer dekoratif grup ise İstanbul halkıdır. Sultan ordusuyla İstanbul’a girmeden önce İstanbul’un görevlileri sokakları temizlemiştir. Sultan şehre girerken İstanbul halkından Müslüman, Hristiyan, Yahudi veya Mecusi olmak üzere herkes, kendi dillerince Sultan için şiirler okur. Sultan’ın her askerinin önü sıra bin esir vardır.

2.3.2.4. Eserin edebî değeri

2.3.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁵⁰¹

Fütûhî’nin fetihnemesinde kullanılan vezne bakıldığında, mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen yedi vezinden biri olan⁵⁰², aruz bahirleri içinden Hezec-i müseddesin on bir heceli *Mefâ ‘ilün Mefâ ‘ilün Fe ‘ülün* vezni uygulanmıştır. Bu kısa vezin 8 kapalı 3 açık hece barındırır. Dolayısıyla şairin veznin şartları gereği kapalı heceleri daha çok barındıran bu kısımda da Arapça-Farsça kelimeleri daha sık tercih etmesi beklenir. Ancak şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen beyitlere bakıldığında 201 kelimedenden 102 tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Oranlara bakıldığında şairin kullandığı Türkçe kelimeler ile Arapça-Farsça kelimeler arasında

⁵⁰¹ Bu başlık altında, Fütûhî’nin *Enîsü’l-Guzât* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (v. 5a-b/32a-b/52a-b olmak üzere 3 varak) aruz ve kafiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir. Beyit sıralamaları, Gül’ün bahsi geçen tezindeki çeviri yazı metni dikkate alınarak verilmiştir. Bkz. Gül, a.g.t. s. 18-86.

⁵⁰² Çiçekler, a.g.m., s. 320.

denge gözükür. Dolayısıyla şairin vezin gereği açık hecenin kapalı hece olarak kabul edilmesinden kaynaklanan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurma ihtimali beklenen bir durum olacaktır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (20+21⁵⁰³+21) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 202 (51+79+72) adet örnek görülür. Bunlardan 43 (19+12+12) tanesi (%21.28) Farsça izafet kesresi üzerinde, 17 (2+9+5) tanesi (%8.41) Türkçe isim, 8 (1+2+5) tanesi (%3.96) Türkçe fiil kökünde, 94 (20+42+32) tanesi (%46.53) Türkçe eklerde, 34 (6+13+15) tanesi (%16.83) Türkçe sıfat, zarf, edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 5 (2+1+2) tanesi (%2.47) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 2 (1+0+1) tanesi de (%0.99) *Medîne* (v. 5b-9), *ḡadîfe* (v. 52b-10) şeklindeki örneklerde görüldüğü üzere Arapça kelimelerin sonlarında bulunan güzel he üzerinde uygulanmıştır.

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarına bakıldığında beyit başına ortalama 3.25 oranında imâle-i maksûre düştüğü görülür. Bu oran bekleninin üzerinde bir oran değildir. Bahsi geçtiği üzere şairin kullandığı Türkçe kelimeler dilin yapısı gereği veznin imkânlarını zorlayacaktır. Diğer taraftan eserin türünün de bunda etkisi vardır. Fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Dolayısıyla şairin bu tür zorluklarla karşılaşarak imâle-i maksûre uygulaması yapmak zorunda kalacağı beklenen bir durumdur.

Eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde orta kısımdan seçilen beyitlerde imâle-i maksûrelerin arttığı görülür. Bu durum beyit başına düşen oranlarda da artış eğilimindedir. Örneğin eserin baş kısmından seçilen beyitler içerisinde aynı beyitte en fazla 4 imâle-i maksûre bulunur ve bu şekilde 1 beyit vardır. Son kısımda ise 4 imâle-i maksûre bulunan 4, 5 imâle-i maksûre bulunan 5 beyit vardır. Orta kısımda ise 4 imâle-i maksûre bulunan 7 ve 5 imâle-i maksûre bulunan 2, 6 imâle-i maksûre bulunan 3 beyit vardır. Dolayısıyla orta kısımdaki artış dikkat çekici olmaktadır.

Başvurulan bu uygulamalardan ortalama %29.20'si de Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür

⁵⁰³ 32b-8. beytin her iki mısraında birtakım vezin hataları olması sebebiyle, bu beyit değerlendirme dışında tutulmuştur.

uygulamalar, özellikle de Türkçe kelime köklerindeki uygulamalar kelimelerin telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Ancak, bu oranlarda dikkat çekici farklar olmayıp denge görülür. Yalnızca isimler üzerindeki oranlarda orta kısımda artış görülse de bu durum, yukarıda bahsi geçtiği üzere eserin türüyle ilişkilidir. Eserin orta kısmından seçilen beyitler arasından, içerisinde imâle-i maksûre bulunan aşağıdaki beyitler, kelime kök ve gövdesi üzerinde yahut zamir üzerinde uygulanan örnekleri göstermektedir:

Peleng-âsâ/ Ana^{ol}/ ziyâbı

Ġanem-veş kır/mağ^a yok ic/tinâbı (v. 32a-1)

Ney^e kim uğ/rar^{ise} ey/lemez rahm

Eger a[‘] şâ/b u [‘] azm u [‘] ır/k u ger lahm (v. 32b-9)

Verilen örneklerdeki gibi bazı Türkçe isim, fiil kelime köklerinde veya edat, bağlaç gibi kelimeler üzerinde uygulanan ve telaffuzu bozduğundan veznin ahengini zedeleyen örnekler olsa da bu tür örnekler sınırlıdır. Şairin edat, bağlaç gibi kullanımlarda da özellikle i sesi üzerinde imâle-i maksûre uyguladığı, dolayısıyla ahengi az etkileyen uygulamalar yapmaya çalıştığı görülür. Şair, yalnızca bunlarda değil birçok imâle-i maksûre uygulamasında i sesini belirgin şekilde öne çıkardığı görülür ki bu da ahengi en az etkileyen uygulamalardan olmaktadır. Aynı zamanda bu uygulamalardaki seslerde çok belirgin bir paralelizm görülür:

Ne ğam kaçd^ı/sa Rûm-^ı Şâ/m’a toğrı

Dil^ı/her b^ı/rinün Allâ/h’a toğrı

Çü Rûmîler/ erişd^ı/kür/b-ı şâha

Zılâl-^ı haż/ret-^ı ‘ âlem/-penâh’a

Göreydüñ peh/levân-^ı Rû/miyân’ı

Esed g^ıb^ı/ tutarlard^ı/ keyânı

Akıncı^ı đar/bıla seyfi/ zağâra

İderd^ı/ser/c u esb^ı pā/re pāre

Şu deñl^ü baş/ dökilmişd^ı/ şerāya

Yığıl^ısa ger/çıkt^ılurd^ı/ semāya (v. 32a-3-8-10-11, 32b-4)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (20+21+21) beyitte yapılan imâle-i

memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 13 (6+2+5) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Şairler tarafından hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulaması ise görülmemektedir. Şairin, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 73 (27+14+32) daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli heceyi ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmış, ya Farsça izafet terkebini tamlama ünlüsüne veya Farsça bağlaç vâvına bağlayarak meşru yöntemler uygulamıştır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (2 0+21+21) beyitte uygulanan zihafalara bakıldığında ħōd, yāḥūd (5b-9-10), Rūmīyān (v. 32a-10, 32b-3-3), ġāzī-yi (v. 32b-1) şeklinde 6 tane zihaf örneği görülür. Bu zihafaların ilk ikisinde bir buçuk hecenin vezin gereği tek kapalı hece kabul edilmesinden kaynaklanan zihaf vardır ve bu zihaf lar önemli bir kusur olarak görülmemektedir. Diğer zihaf lar ise uzun ünlünün kısa kabul edilmesinden kaynaklanan zihaf lar dır. Ancak bu uygulama Türkçe telaffuzda ilgili ünlü sesin kısa okunmasına imkân verdiğinden bu zihaf in da büyük bir kusur sayılmayacağını düşünebiliriz. Netice olarak, şair zihafa sık başvurmamış olup bu uygulamalar klasik Türk şairler tarafından uygulanagelen ve kabul gören uygulamalardandır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (20+21+21) beyit içinde 35 (9+9+17) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. 10 (2+2+6) tane ulama örneği ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Şairin başvurduğu bir diğer ulama uygulaması ise *Nice erdi* (v. 5b-9), *ki andan* (v.

32b-5) şeklinde olması beklenen ifadelerdedir. Uygulama yöntemi olarak, bu ifadelerdeki ilk kelimelerin nun ve kef harfleri teskin edilip sıradaki kelimelerin ünlüyle başlayan ilk harflerine ulanmıştır. Meydana gelen bu birleşik kelimelerin *Nic'erdî, k'andan* şeklinde okunması suretiyle şairin ihtiyacı olan tek açık hece veya tek kapalı hece ihtiyacı karşılanmıştır. Yapılan bu uygulamalarda Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanılmış, harflerin teskin edilmesi yoluyla hece yutumu sağlanmış, iki ünlü birbirine katılmış, böylece vezne uyum sağlanmıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen beyitler içinde 25 (3+13+9) sekt örneği vardır ve orta kısımdan seçilen beyitlerde sektlerin arttığı gözlemlenir. Şairin uyguladığı bu sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir.

Eserdeki bir diğer aruz uygulamalarına bakıldığında aslen *Hakk, zann, sırr* (v. 5a-1-10, 32b-2) şeklindeki bir buçuk hece değerinde olan kelimeler, vezin gereği tahfif edilerek şeddeli kaf, nun ve ra harfleri tek kaf, nun ve ra olarak kabul edilmiştir. *Var, tuş* (v. 5b-5, 32a-5,) kelimeleri vezin gereği medli kabul edilerek bir buçuk hece olarak değerlendirilmiştir. zırh kelimesi ise tahrik kaidesi uygulanarak vezin gereği zırh (v. 5b-12) şeklinde kabul edilmiştir. Şair bir başka aruz uygulamasında *bir iki* şeklinde olması gereken kelime grubundan i sesini veren elif-ye harflerini eksiltilerek yine tenkîs kaidesine başvurduğu görülür. Böylece kelime *bir ki* (v. 32a-4) şeklinde yazılıp düşürülen heceyle vezne uyum sağlanmıştır. Bu okunuş aslında Türkçe telaffuzda da var olduğundan, bu uygulama da kusur olarak değil de bir aruz tasarrufu olarak değerlendirilebilir.

Uygulanan kafiyele baktığımızda eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (20+21+21) beyit içinde 37 (10+14+13) tane mürdef, 14 (7+4+3) tane mücerred, 9 (3+2+4) tane mukayyed, 1 (0+0+1) tane müesses, 1 (0+1+0) tane de *zağāra/pāre*

pāre (v. 32a-11) şeklinde görüldüğü üzere birtakım işlemler sonucu elde edilebilen mamul kafiye bulunur. 24 beyitte redif olup bunlardan 1 (1+0+0) tanesi Farsça –ân ekiyle, 21 (7+12+2) tanesi tanesi Türkçe eklerle, 2 (0+1+1) tanesi Türkçe kelimelerle yapılmıştır.

Uygulanan kafiyelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %59.67 oranında mürdef, kafiye örneği olup, onu %22.58 oranla mücerred, %14.51 oranla mukayyed, %1.61 oranla müesses ve yine aynı oranla mamul kafiye örnekleri takip eder. Dolayısıyla seçilen beyitlerin yarısında mücerred kafiye kullanıldığı anlaşılır. Şair, seçilen beyitlerden yarıdan fazlasında mürdef kafiye kullanmış olup onu mücerred kafiyeler takip eder. Klasik Türk şairleri genellikle mürdef ve mücerred kafiyeleri kullanmakta olup burada mürdef kafiyeler dikkat çekici oranda olmuştur.

Şairin, kafiye uygulamalarında birkaç tane kusurlu veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. *Haydar-server* (v. 5a-2), *kırdı-girdi* (v. 32b-10) şeklindeki iki kafiye de tevcihin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *katlan-şâhân* (v. 52a-8) şeklinde biten bir beyitte kafiyelerin birinde imla halfi olan elifin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *serde-perde* (v. 32b-2) şeklinde biten bir beyitte ise kafiyei meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 62 (20+21+21) beyit içinden 3 (0+3+0) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe, 2 (1+0+1) beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelimedir. Bu oranlar beyitlerin yüksek çoğunluğunda kafiyelerin Arapça-Farsça kelimelerle sağlandığını gösterir.

Bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı Arapça-Farsça kelimelerle dengeli görülmektedir. Ancak bu oran, kafiye kullanımlarında paralellik göstermemiştir. Türkçe'nin yapısı, Türkçe kelimelerle mücerred kafiye uygulamasına uygun olduğu bilinir. Dolayısıyla, oran olarak mücerred kafiyelerin de mürdef kafiyeler gibi sık kullanılması beklenebilir. Ancak seçilen beyitlerden yarıdan fazlasında mürdef kafiye başvuran şair bu kafiyeleri Arapça-Farsça kelimelerle oluşturmuştur. Başvurulan mücerred kafiyelerde ise Türkçe kelimeler dışında Arapça-Farsça kelimelerle de yapılmıştır.

Şair aliterasyon ve asonans gibi ses benzerliklerinden yararlanmanın yanı sıra iç kafiyelerle şiire aheng katma peşindedir. Şairin eserindeki bu tür örneklerden bazıları şöyledir:

Ki ya[‘] nî maḥ/rem-*i* esrā/r-ı da[‘] vet

Şeh-*i* ser-bāz/ u yār-*i* ġā/r-ı ġurbet

El-*i* inşā/f u [‘] adlūñ kā/r-sāzı

Dil-*i* [‘] āf/ u raḥmūñ pā/k-bāzı

Esedler ḥī/le-y-*i* ḥargū/ş kıldı

Ki dübb-*i* çek/di leyṣe tu/ş kıldı

Kim-*i* kaçar/dı tîr-*i* tî/z reftâr

Kime doḡın/dı k’andan gel/di güftâr

Nice geldi/*i* gine ol sa/[‘] d devrân

Nice gitdi/şehirden naḥ/s-ı aḥzân (v. 5a-6-5b-4-32a-5-32b-5-52a-4)

Netice olarak, imâle-i maksûrelerde eserin genelinde dengeli bir uygulama yapmış olan Fütûhî, bu uygulamalarını tahmin edilebilir düzeyde tutmuştur. Bu uygulamalardaki en çok dikkat çeken husus özellikle kelime sonunda *i* sesi üzerinde yapılan imâle-i maksûrelerdir. Bu durum imâle-i maksûrelerin daha az kusurlu olmasını sağlamıştır. Ayrıca bu imâlelerdeki paralelizm de şiire katkı sağlamıştır. Aruz uygulamaları içerisinde birkaç zihaf örneği de olmakla birlikte bunlar tahmin edilebilir miktardadır. Şairin diğer aruz uygulamaları da sayıca az miktardadır. Kafiye tasarruflarına bakıldığında, mürdef kafiyeleri daha sık kullanmış olan şair kafiye kusurlarına ise çok az düşmüştür. Ayrıca iç kafiyeler, ses benzerliklerinden ve paralelizmden yararlanma gibi uygulamalar da ahenge katkı sağlamıştır. Bahsi geçen hususları da dikkate alarak Fütûhî’nin fasih dile sahip fetihname şairlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Fütuhî hakkında bilgi veren kaynaklar onun Arapça-Farsça bildiği ve medrese eğitimi gördüğü hususunda hemfikirdir. Şairin incelediğimiz fetihnamesinin bölüm başlıklarını Farsça yazması, ayrıca yer yer Arapça-Farsça beyit, mısra yahut ibareler

aktarmış olması bu iki dili bildiğine işaret olarak görülebilir. Şair, Arapça-Farsça dillerini bilmesine rağmen fetihnemesini sade bir dille yazmıştır. Şairin fetihnemesi dışındaki eserlerine de bu açıdan bakılacak olursa, müellifin *Divan*'ı hakkında çalışması olan Tökel de şairin dilinin oldukça sade olduğunu belirtir. Hatta bu sadeliğin halkın konuşma diliyle neredeyse aynı seviyede olduğunu ve Arapça-Farsça tamlamalarda üçlü-dörtlü zincirleme tamlamalara hemen hemen hiç rastlanmadığını vurgular.⁵⁰⁴ Diğer taraftan fetihnamede terkebent, terciibent ve kaside içerisinde dilin ağıdalaştığı görülse de eserin mesneviyle yazılan ana kısımlarında sadelik ön plandadır. Nitekim eserin orta kısmından belirlenen 21 beyitte %50 civarında Türkçe asıllı kelimeye yer verildiği görülmüştür. Eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen kelimelerle de sıkça karşılaşılır. Diğer taraftan şair, Arapça ağırlıklı olarak çeşitli beyit, mısra ve özlü söz iktibasları yanında Türkçe deyim, atasözü ve vecize nevinden ifadelerle de sıkça yer vermiştir.

Şairin *Divan*'ında karşılaşılan arkaik kelimelere fetihnemesinde de karşılaşılır. Kullandığı arkaik fiil, kelime ve eklere bakacak olursak *tolun-* (v. 26b-9), *segür-* (v. 27b-10), *kağıd-* (v. 36a-4), *kov-* (v. 37b-3), *kuçar-* (v. 31a-8), *döy-* (v. 31b-2, 37a-4), *sav-* (v. 33a-3, 37a-11), *çav-* (v. 33a-3), *şıdur-* (v. 33b-9), *kağıd-* (v. 36a-4), *irür-* (v. 37a-9), *boyla-* (v. 37b-11), *kocal-* (v. 45a-3), *düzet-* (v. 49a-11), *ur-* (v. 56b-11), *düz-* (v. 57b-3), *yarlıga-* (v. 57b-6) şeklinde arkaik fiiller; *aşşı* (v. 31b-4), *uğrula*⁵⁰⁵ (v. 56b-7) şeklinde isim veya isim soylu kelimeler; *gezdüreven* (v. 1b-1), *sertüben* (v. 31b-10), *girincek* (v. 32b-1), *yumulmadın* (v. 3b-8) şeklinde -iban-iben, -madın, medin, -ıcak, -icek gerindium ekleri; *kaçan* (v. 3b-5, 35a-7), *kanı* (v. 90a-9, 57a-1) şeklinde soru edatları; *idevüz*, *gidevüz* (v. 30a-11), *olavuz* (v. 35b-7), *çekevüz* (v. 35b-9) şeklinde dilek kipinin birinci çokluk zamiriyle kullanımı; *idinem* (v. 35b-1) şeklinde şimdiki zaman birinci tekil şahıs bildirme eki kullanımı; *sefineñ* (v. 35a-5) şeklinde akuzatifin düşürülerek kullanımı; *öldürgil* (v. 57a-4) şeklinde -gıl, -gil ikinci tekil şahıs emir eki kullanımı; *haqqdurur* (v. 23b-2), *demişdurur* (v. 58b-3) şeklinde –durur, -dürür üçüncü tekil şahısta bildirme ekleri ekleri kullanımı görülür. Aşağıdaki iki beyit örneğinin birinde *ķanda* ile *varavüz*, diğerinde ise *düş-* ile *soķur-* şeklindeki arkaik kelime ve eklerin kullanımı görülmektedir:

⁵⁰⁴ Bkz. *Fütûhî'nin Hayatı ve Eserleri*.

⁵⁰⁵ Eski Türkçe'deki yol kesen, hırsızlık eden anlamındaki "uğru"dan gelir (Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3229).

Didi hayfâ kesilmiş nesl-i kâfir
Ġazāya kanda varavüz biz āhîr
Çelîpâsın yire çaldı tükürdi

Naşārâ kavmine düşdi soğurdı (v. 35a-2, 37a-2)

Fetihanmede Arapça beyitlere (v. 4a-1, 14b-8), Arapça mısralara (v. 23a-7, 47a-6), veya ‘*alā ervāh-ı aşhāb-ı Muḥammed* (v. 4b-11), *velî kulnā tevekkelnā ‘alle’llah* (v. 13a-3), *ilā yevmü’l-kıyāme* (v. 20b-2), *muḥaṣṣal ma‘nā* (v. 21a-4), *eyyühe’l-‘uṣṣākū kûlû’s-selām* (v. 57b-8) şeklinde görülen Arapça ifade veya ibare iktibaslarına rastlanır ve bu tür örnekler çoğaltılabilir (v. 9b-1, 19a-3-8, 46a-4, 51a-4, 55a-4). Diğer taraftan Farsça beyit (v. 8a-2) yahut ibarelere de rastlanmıştır. Eserde ayet iktibaslarına da sıkça yer verilmiş olup (v. 2a-3, 2b-3, 2b-8, 3a-5) bunlardan bazıları şu şekildedir: *rahmeten li’l-âlemîn* (v. 4b-7), *Eṭa‘nā* (v. 15b-3), *inne hedeynâ* (İnsan, 3; v. 43b-1), *karîbün fetḥen naşran minallāh* (Fetih, 18-27-3; v. 44b-6).

Şair deyim, ata sözü ve vecize nevinden ifadelere de sıkça yer vermiştir. Deyimlere baktığımızda *tavuk gibi yolun-* (v. 18a-3), *el bir it-* (v. 26b-1), *gözü karar-* (v. 28b-2), *gözüne dar gel-* (v. 29a-3), *günâhı boynuna ol-* (v. 34b-6), *başından aş-* (v. 35b-3), *yüregi oyna-* (v. 29a-7), *yüregi doğra-* (v. 38a-8), *burnu kanama-* (v. 41a-8 *terciibent*), *eli ol-* (v. 42a-1), *yıka yaz-* (v. 49a-9), *kılavuz koş-* (yanına kılavuz vermek) (v. 50b-3) gibi deyimlerden başka şairin savaşıla ilgili olarak has *koyun gibi kır-* (v. 32a-1) gibi örnekler de görülür. Eserdeki atasözü ve vecize nevinden sözlere baktığımızda şair genellikle atasözlerini *dimişler*, *derler* vb. şeklinde aktarır:

Ki dirler kışşa-ı cûd u şecâ‘ at
Ziyâde eyler ikdâm u saḥâvet
Şular kim sözleri dürr ü güherdür
Dimişler muḥtaşar maṭbû‘ -ı terdür
Dimişler kesret-i âb-ı zindegânî
Ne var oldur hep ider ziyânı
Toğanı ölmedin kalmaz didiler
Şehîd olsa kişi ölmez didiler
Cüyüş-ı şâh şıgmaz ġayrı şehre
Ki zarf olmaz dimişler kûz baḥra (v. 10b-10-11a-1-2-25b-9-51a-6)

Şairin eserinde yer verdiği savaşıla ve yiğitlikle ilgili atasözü ve vecize şeklindeki

ifadelerinden bazısı ise şu şekildedir:

Ki düşmen düşmeni bilür sözinden

Sözin işide biñ bî-zer yüzinden

Ağır başınca ‘ izz çün yeyni alkar

Niçün kendüzini ağırla artar

Şu kim h d-b n ola merd n içinde

ızıl ana yunar meyd n içinde

Eger her yile yilken a sa mell h

 r rmez maş da r h olmaz ifl h (v. 19b-9-11-33b-1-2)

Moha Savaşı’nda Üngürüs kralı, ordusunun dağılmaya yüz tuttuğunu görünce ne yapacağını düşünürken beylerinden biri gelerek kendisine artık kamak gerektiğini tavsiye edecektir. Bu noktada air, beyin krala söylediğı atasözü nevinden sözleri bir bilge danışmanın sözlerine uygun şekilde aktarır. Dolayısıyla bu noktada da sanatk rlığını sergilemiş olur:

aan bir p diş h maql b-terdür

aup başın hal ş itmek h nerd r

Er oldur kim bile h dd-i lih fin

Uz atmaya ayağını g z fin

aviyye meskenet ‘  il işid r

Ulu arşulayan amak kişid r

Aradan o atana çalma seyfi

akıdup nefsine iyleme hayfi

G resin çünki sa a toğrıla tür

Tazarru‘ iyle y  a itme aş r

Del l-i terk-i c n olsa em ret

Sehil-ter görinür terk-i im ret (v. 35a-7, 36a-11)

airin fetihnamesine yansıyan dili yukarıda da bahsi getiğı üzere sade ve buna ek olarak fasihtir. Bu hususta eserinden seçilen bazı beyitler şöyle örneklendirilebilir:

Bularu  dağı atı l garidi

Kimi h ste kimisi  keridi

Huş ş  kim düşe uğraş içinde

Dürüst almaya beyni baş içinde

ıkarur bey(i)n ni esb   ester

Namāzın kılalum Allāhü Ekber

Seni ben bilmedüm sen cānmışsın

Firāset mülkine sulṭānmışsın (v. 34a-7-10, 34b-7-11, 35a-10)

Oda inanma vü şuya ṭayanma

Serābı teşnelikden āb şanma

Ḳarıncaya görünür ḥavz ‘ummān

Velī bir ḳaṭredür der-çeşm-i pīlān

Deñizden ḥar muḥāl añlar mürürü

Nice uçar geđer görseñ ṭuyūru

Ulu fikri ḳişinüñ devletince

Yürür her esb ü ester ḳudretince

Birez baḥş eyledi bu begler-ile

Ṭalışdı ol ulu seg segler-ile

Murādı buy-ıdı kim diye leşker

İṭā‘ at eyledük bu ḥükme yek-ser (v. 19b-1-6)

Şair Osmanlı askeri ile Üngürüs askeri arasında kıyas yaparken çeşitli hayvanları misaller vererek ifade etmiş ve ifadelerine vecizlik katmıştır:

Egerçi hirre olur fāreye çeng

Velī bilmez k’ide ḳaplan-ıla ceng

Şıgırcık gerçi şāhındür cerāda

Velī şāhın öñinde laḥm-ı sāde

Urur rübāh dendān mākiyāne

Düşer ceng-i ḡazanferde ziyāne

Ecel gelse ḳaçan bir şayd-ı çālāk

Segürdür cānib-i şayyāde bī-bāk (v. 27b-7-10)

Ecelden gözi ḳararsa bir āhū

Oḳur aşlanuñ alayına yā-hū

Muvāfiḳ olsa taḳdīr-ile tedbīr

Ayağıyla gelür şayyāda naḥçīr (v. 28b-2-3)

Eserin belagat özelliklerine baktığımızda, şair eserinin sebab-i telif bölümünde sözleri cevherler ve inciler gibi olanların sözü muhtasar şekilde söyleyenler olduğunu ifade edip manayı bedii bir şekilde aktaracağını, böylece sözünü Sultan’ın (Kanuni) bayrağı gibi yükselteceğini ifade eder:

Şular kim sözleri dürr ü güherdür
Dimişler muhtaşar maṭbū^ʿ -ı terdür

Me^ʿ ānīnūñ beyānını bedī^ʿ it
Kelāmuñ rāye^ʿ -i şeh-veş refī^ʿ it (v. 11a-1-5)

Şair, Sultan'ın (Kanuni) kutlu aydınlığını hayal edince bu güneş (aydınlık) sebebiyle aklında parlak bir yol açıldığını, daha sonra bu aydınlığın bir dalgıç olup belagat denizine daldığını ve fesahatin nadir bulunan incisini ortaya çıkardığını, dolayısıyla aslında yazdığı bu eserin Sultan'a ait olduğunu, Sultan'ı düşününce mana deryasına daldığını söyler. Bu ifadeleriyle şair Sultan'ı överken kendi belagat ve fesahatına da vurgu yaparak edebî gücünü ifade etmiştir (v. 12b-1-6). Bir başka beytinde şair sözünün hikmetli olduğunu ve dilinin mana kılıcı olduğu söyler:

Civānīsūñ ne var iy pīr-i ma^ʿ nā
Sözūñ hikmet dilūñ şemşīr-i ma^ʿ nā (v. 12a-8)

Şair, eserinin hatime bölümünde kendi eseri ile Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i arasında kıyas yapıp Şeyhî'nin eserinde Hüsrev ve Şîrîn'in methedildiğini kendisinin ise onlardan çok üstün olan Sultan Süleyman'ı (Kanuni) methettiğini ifade eder. Diğer taraftan “Eğer Şeyhî eserimi görseydi şeyhliği bana verirdi.” diyerek üstünlüğünü vurgulayan şair, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inin Nizâmî'den tercüme olduğunu, kendi eserinin ise daha önce hiç kullanılmamış yeni mazmunlara sahip özgün bir eser olduğunu iddia eder (55a-2-8). Daha sonra kullandığı her iki mahlası da zikrederek “Ey Fütûhî Hüsâm'ı (ve de kılıcı) methedeceksen et zira o (diliyle) düşmandan intikam almaktadır.”⁵⁰⁶ der:

Fütûhî meth iderseñ it hüsāmı
Alan oldur ^ʿadūdan intikāmı (v. 55a-9)

Şairin belagattaki gücü eserinde sıkça mecaza dayalı sanatlardan teşbih, istiare, mecazımürsel ve teşhis sanatlarına yer vermesi ve bu sanatlara başvururken diğer fetihnamelerde benzeri görünmeyen, kendine has diyebileceğimiz özgün benzetme ve imgeler kullanmasından anlaşılabilmektedir. Örneğin, şair Mohaç Meydanı'na gelmekte olan zırhlı Üngürüs ordusunu açık istiare yoluyla demir denizi veya

⁵⁰⁶ Şair, kılıç gibi olan diliyle (v. 14b-3, 39a-4) veya ok atıcısı gibi aklıyla (v. 57a-1) düşmanlardan intikam aldığını çeşitli vesilelerle tekraren zikretmiştir

demirden dağ olarak ifade ederken bir başka kısımda ise kara dağa benzettiği düşman ordusunun Sultan'ın (Kanuni) himmetiyle fetih rüzgârının silip süpürdüğünü ifade eder:

Belürdi qarşıdan bir baħr-ı aħdar

Demürden ƣağ ammā adı leşker

Ƙara ƣağ gibi gelürdi gerçi kim çeyş-i ‘adū

Himmetünle toz gibi sildi süpürdi bād-ı feth (v. 26a-4-42b-3)

Şair eserinin konusuyla da ilgili olarak, Osmanlı askerlerinin (muhtemelen atlı süvariler) ellerinde kılıçlarıyla düşman askerlerinin başlarını vurmalarını çevgân⁵⁰⁷ oynamalarına benzetir. Diğer taraftan çevgan, oynamak, top, orta vb. ifadelerle tenasüp sanatına da başvurur. Son olarak aynı beyitlerde şair, kılıç çevganının havada hareket etmesi ve çalmak ifadeleriyle hem kılıcı çevgan değneğine benzeterek çalmak kelimesini (başlara) vurmak anlamında kullanmış, hem de mehterdeki saz aletini kast edip çalmak fiilini saz çalmak anlamında kullanıp îhâm sanatına da başvurmuştur. Son beyitte ise şair Osmanlı askerinin düşmanın kemiklerini kesmelerini hıyar kesmeye benzetmiştir:

Süyüf elde baş ortada emîrân

Birez dem oynadılar ƣop u çevgân

Ƙılıç çevgânı sertuben hevāya

Çalarken rahmet iner her fetāya

Süyüf-ı meşrefi Hindî vü Şāmî

Ĥıyār-āsā keserlerdi ‘izāmı (v. 31b-9-11)

Şair, toplardan atılan top taşlarına *taştan yumurta* diyerek veya Kral'ın ordusuna *gemi*, Osmanlı askerine ise *deniz dalgaları* diyerek mecazımürsel sanatına başvurur:

Dehânından çıkar sengîn yumurda

Ƙomaz bir sağ ƣaşda vü demürde

Ĥişār atdı cünūd-ı āl-i Oşmân

Sefîneñ ģarķ ider emvâc-ı ‘ummân (v. 33b-8-35a-5)

Şairin mübalağa sanatında da kendine has tarzı dikkat çekicidir. Mohaç Savaşı

⁵⁰⁷ At üzerinde değnekle yerdeki topa vurmak suretinde oynanan eski bir oyun biçimidir. Bu oyunda kullanılan ucu eğri değneğe de çevgan denilmiştir. Ayrıca çevgan kelimesi, gümüş bir sapın üstündeki zincir, çingirak veya ziller vasıtasıyla ses çıkaran, aşağı yukarı sağa sola oynatılmak suretiyle kullanılan, mehter musikimize ait bir vurma sazı anlamına da gelir (Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 561-562).

sırasında yeryüzüne dökülen kanlardan dolayı yeryüzünden göğe kan seli akmaya başladığını söyleyen şair bir başka yerde ise hem mübalağa hem teşhis sanatını kullanarak, ejderhanın (topun) ağzından ateşler çıkınca gökteki güneşi yakıp köze çevirdiğini, havaya yükselen birçok ateşin gökte kaçacak yer bulamayacak noktaya geldiğini söyler:

Şu deñlü kan dökilmişdi şerāya

Şerādan seyl-i hūn ağıdı semāya

Dehānından çıkup od ejdehānuñ

Yakup kōz itdi hūrşidin semānuñ

Şu deñlü āteş ağımışdı hevāya

Kaçacak yir bulunmazdı semāya (v. 34a-4, 33b-6-7)

Şairin sanatındaki özgünlük yönü, başvurduğu tenasüp sanatlarında da görülür. Şair, Üngürüs kralının, su (Tuna Nehri) mevzusunu işitince zihninin bulandığını ifade ederken âb (su), saf, bulanık kelimelerine başvurarak bu sanatı değerlendirmiştir. Diğer örneklerle baktığımızda, okların düşmana verdiği zararı anlatırken sinirler, kemikler, damarlar veya etlerden neye rast gelirse ona merhamet etmediğini söylerken bir başka örnekte, eski tıpta ahlât-ı erba‘a olarak adlandırılan dört unsurdan (kan, safra, salya ve dalak)⁵⁰⁸ birini kast ederek doktorun bu hıltı (kan, salya) çıkarmaması halinde vücudun düzelemeyeceğini söyler. Burada şair tıbbı dair kelimelerden olan *hıltı*, *tabip*, *ten*, *ilaç* kelimelerini kullanarak yine aynı sanata başvurmuştur:

Ḳrāl işitdi çün-kim āb lāfın

Bulandurdu şū gibi fikr-i şāfın

Neye kim uğrar-ise eylemez raḥm

Eger a‘şāb u ‘āzm u ‘ırḳ u ger laḥm

Hıltı iḥrāc itmese ol ṭabīb

Ten ‘ilācında kaçan olur mu‘şīb (v. 19a-9-32b-9-56b-1)

Şair özellikle teşhis sanatını kullanırken de belagatteki gücünü göstermektedir. Kendine has diyebileceğimiz teşhisleriyle dikkat çeker. Aşağıdaki beyitlerde düşman ordusunun görünmesiyle Osmanlı ordusunun galeyana gelmesi ve hızlıca savaşa hazırlanması tasvir edilir. Gittikçe heyecanın arttığı ifadeler vardır. Demirden bir dağ

⁵⁰⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1257.

veya dağ gibi olan zırhlı düşman ordusu karşıda belirince davullar ve savaş boruları şevkle çalınır. Düşmanın görünmesiyle Sultan'ın (Kanuni) yiğit askerleri “Allah Allah” naraları atmaya başlar. Beyler aşkla kılıçlarını kuşanır. Sancaklar açılır. Atlar kişneyip hareketlenir. Yaylar, oklar hazırlanır. Şair tasvirlerinde teşhis sanatına başvurarak sancakların kıyam ettiğini (ayağa kalktıkları), gönderlerin (sancak sıırığı) ok gibi doğrulduğunu, yayların okları göğüslerine çektiklerini, zihlerin (yay kirişleri) askerlerin ağızlarını öpüp (ağızına yanaşıp) “İntikam al!” dediklerini söyler:

Livālar şevk-ıla itdi kıyāmı

Kuşandı ‘ışk-ıla begler hūsāmı

Feresler kişneyüp oynar şafādan

Ġazā bŷyını çün aldı şabādan

Kulağı çekildi her tabl-bāzuñ

İrişdi sem‘ ine çün şavtı sāzuñ

Kemānlar bağına çekdi sihāmı

Zih ağzın öpdı didi al intikāmı

Ġazāya ok gibi toğrıldı gönder

El ŷzre tutdı anı cümle begler (v. 27a-7-11)

Şair, aşğıdaki beyit örneklerinde Üngürüs kralı ve beylerine karşılık olarak *köpek* ve *köpekler*; şemşîr (kılıç) ve cevşene (zırh) karşılık olarak *yalın yüzlü* ve *āhen* (demir); şahın ortaya çıkışı ve a‘ dāya (düşman) karşılık olarak *güneş* ve *yıldızlar topluluğı*; diken ve dikensiz güle karşılık olarak *yılan* ve *yılandsız hazine* ifadelerini kullanarak mürettep leffüneşir sanatını kullanmıştır:

Birez bahş eyledi *bu begler*-ile

Ṭalışdı ol ulu *seg segler*-ile

‘ Aceb mi döymese *şemşîre cevşen*

Yalın yüzlüye döymez cānum *āhen*

Ṣuhūr-ı şāhdan a‘ dā olup güm

Güneşden şan tağıldı *cem‘-i encüm*

Diken gitmiş *gül-i bî-ḥār* kalmış

Yılan ölmüş ü *genc bî-mār* kalmış (v. 19b-5-31b-6-38a-11-47a-8)

Şair, incelediğimiz diğır manzum fetihnamelerin çoğunluğunda görülen şekilde

İslam kahramanları ve Şehname kahramanlarına telmihlerde bulunur. Özellikle naat ve çehâr-ı yâr-i güzîn methiyesine ayrılan bölümlerde telmihlerin yoğunlaştığı görülür. Şair naat bölümünde “levlâke levlâk...” şeklinde başlayan “Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım.” mealindeki meşhur kutsî hadise (v. 4a-7); Hz. Peygamber’in (a.s.) üstünde dolaşıp ona gölgelik eden bulutla ilgili mucizeye (v. 4a-8) telmihlerde bulunmuştur. Aşağıdaki örnekte şair, Hz. Musa’nın Tur Dağı’nda ve Hz. Peygamber’in (a.s.) miraçta Allah’la görüşmesi mucizelerine telmihte bulunup Hz. Peygamber’in (a.s.) görüşmesinin rütbece üstün olduğunu söyler:

Ne hōşca şöḥbet olur şöḥbet-i tūr

Velîkin rütbede mi‘râcdan dūr (v. 4b-4)

Şair eserinin bir başka yerinde ise Hz. Musa’nın kavminden olup Hz. Musa Tur Dağı’nda iken altından buzağı yapılp ona tapılmasına öncülük eden Sâmirî’ye de telmihte bulunur (55a-10). Sahabîler hakkında da telmihler yapan şair, Hz. Ebubekir’in ayağını mağarada yılanın sokması üzerine Hz. Peygamber’in (a.s.) tükürüğü ile onun ağını tedavi etmesi hadisesine şöyle telmihte bulunur:

Ayağūñ yâresine şâh-ı levlâk

Lu‘âbın şefkatinden kıldı tiryâk (v. 5a-9)

Şair tekrar, cinas, tezat gibi çeşitli lafzi sanatlara da başvurmuştur. Tekrar sanatına sıkça başvuran şair özellikle *pâre pâre* (v. 31b-11, 32b-8, 33b-9) tekrarına birçok kez yer vermiştir. Diğer bazı örneklerle bakacak olursak, münacat bölümünde günahlarını beyan ederken ve Mohaç Savaşı sırasında kısıpaca alınan Üngürüs ordusunun top bombardımanı ile dağıtılmasını tasvir ederken bu sanatı şu şekilde değerlendirir:

Maḳarrum şad zebânile be-şad bār

Günahkârum günahkârum günahkâr

Ki kâfir şaffların *söküp söküp* top

İrürmeye gezend ü şūr u âşüb

Gehî şehlik gehî kulluk kelâmı

Gehî dirlik gehî ölüm peyâmı (v. 9a-10-37a-9-48b-1)

Cinas sanatına da yer veren şairin eserinde *perî şân/perişân* (v. 11a-10), *güzelden/göz elden* (v. 11b-3), *begler/bekler* (v. 16a-4), *yağı (düşman)/yağı (yağ)* (v. 16b-7), *kal’a (hisar) /kal’a (ele geçirmeye)* (v. 21a-6), *kânûn(çalgı)/kânûn (yasa)* (v. 25b-9) vb. tam cinas örnekleri ile *di‘âme/kiyâme*, *cenge/nenge* (v. 20b-2-5) gibi nâkıs cinas

örnekleri görülür.

Eserdeki tezat kelimelerin kullanılması yoluyla yapılan tezat sanatına dair bazı örneklere şu şekildedir:

Belinde seyfi var ammā eli yok

Hazerden ağzı var ammā dili yok

Çü yol açıldı yolsuz tutdı rāhı

Velī *ag* olmadı vech-i *siyāh* (v. 15b-11-37b-1)

Aliterasyon asonans sanatlarına da başvuran şair, aşağıdaki beyitte gayın harfinin tekrarıyla ve a sesinin tekrarıyla aliterasyon ve asonans sanatına başvurmuştur. Kullanılan bu iki harfin tekrarıyla toplardan atılan taşların tesiri ve savaşın heybeti dağa etkili bir şekilde hissedilmektedir:

Atar ağzıyla a^c dā üzre bir tağ

Komaz uğradığı sağlarda bir sağ (v. 33b-12)

Şair soru sormak yoluyla istifhām sanatına başvurmuş, ifadelerinin anlamını şöyle pekiştirmiştir:

Hacer göñlinde mi yok nār-ı ʿışkı

Secer m'olmaz sırāc-ı envār-ı ʿışkı

Demür mi yörmedi yā nār-ı kahr

Deñiz mi içmedi cüllāb-ı zehrin (v. 2a-4-5)

Kovup cānı yirinde mi oturmaz

Dil üzre cān alıcı düş mi kırmaz (v. 32b-7)

Ne bilür kâle feth-i Üngürüs'i

N'ışitmiş bulına feth-i Rodos'ı

Ne bilür kimse şimdi kim Sikender

Nic'oldı haşmetile şāh-ı kişver

Ne bilür kimse yā İsfendiyār'ı

Nic'oldı bu cihānuñ şehriyārı

Ne bilür kimse kim yā tīg-i Dehḥāk

Nice itdi daḥkle düşmen dilin çāk

Ne bilür kimse kim yā Yıldırım Hāñ

Niceydi şā' ika ol berķ-i raḥşān (v. 22b-4-8)

Netice olarak, Fütûhî, Arapça-Farsça bilmesine rağmen fetihnamesini sade bir dille yazmayı tercih etmiştir. Fetihnamede yer alan terkebîbent, terciibent ve kaside

içerisinde dilin ağdalaştığı görülse de eserin mesneviyle yazılan ana kısmında sadelik ön plandadır. Öte yandan şairin *Divan*'ında da sade dil tercih ettiği Arapça-Farsça üçlü-dörtlü zincirleme tamlamalara hemen hemen hiç rastlanmadığı ifade edilmiştir. Fetihnamede günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelere, Arapça ağırlıklı olarak çeşitli beyit, mısra ve özlü söz iktibaslarına, ayrıca Türkçe deyim, atasözü ve vecize nevinden ifadelere sıkça yer verilmiştir. Belagat açısından baktığımızda, şair sebep-i telifinde eserini muhtasar şekilde yazıp manayı bedii bir şekilde aktaracağını ifade etmektedir ki bu ifadelerini eserinde tatbik etmiştir. Şair, çeşitli lafzi sanatlara da başvurmakla birlikte, eserinde sıkça mecaza dayalı sanatlardan teşbih, istiare, mecazımürsel ve teşhis sanatlarına yer vermesi ve diğer fetihnamelerde benzeri görünmeyen, şairin kendine has diyebileceğimiz özgün benzetme ve imgeler kullanması eserinin belagat açısından gücüne işaret etmektedir.

2.3.3. Sonuç

Fütûhî'den bahseden tezkireler sanatı yönüyle kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Belagati ve dilindeki fasihliği övülmüş, *Divan*'ını inceleyenler de dilindeki sadeliğe dikkat çekmiştir. Şairin incelediğimiz *Enîsü'l-Guzât* adlı eserinde de yapılan tespitlerin haklılığı görülmektedir. Ayrıca gaza ve fetihle ilgili çeşitli ayetlere, hadislere, Arapça-Farsça söz ve ibarelere, çeşitli atasözü ve deyimlere de sıkça yer verir. Diğer taraftan, kendine ait birçok sözü de atasözü ve vecize şeklinde ifade eder. Şair bizzat belagatine ve fesahatine atıf yapıp, yeni manalar ve mazmunlar bulan kişi olduğunu söyleyip eserinde söylediklerini tatbik etmiştir. Ayrıca sebep-i telifinde eserini muhtasar olarak fakat sanatlı yazacağını, manayı bedii bir şekilde aktarıp sözünü Sultan'ın bayrağı gibi yükselteceğini söyler.

Uzun konuların anlatıldığı mesnevilerde değil de daha ziyade gazelerde tercih edilen bir vezni tercih etmiş olan Adlî'nin kullandığı Türkçe kelimeler ile Arapça-Farça kelimeler arasında denge gözüktür. Buna mukabil, şairin aruz ve kafiye uygulamaları ise tahmin edilebilir düzeyde olup sayıca az miktarda olması, onun aruza hakimiyetini göstermektedir. Dolayısıyla Fütûhî'nin fasih dile sahip fetihname şairlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Belagat açısından esere bakıldığında, şairin başvurduğu birçok sanatta diğer fetihnamelerde benzeri görünmeyen, kendine has

diyebileceğimiz benzetme ve imgeler kullandığı görülür. Anlama dayalı edebî sanatları kullanımındaki gücü doğal olarak şairin tasvirlerine de yansır. Benzetme, istiare, teşhis, mecazımürsel gibi çeşitli edebî sanatlarını değerlendirerek kendine has tasvirler yapmıştır. Fakat önemli bir nokta da bu tasvirlerin muhtevasında tarihî bilgilerden de uzaklaşılmamıştır. Daha genel olarak bakıldığında şairin eserine sanatlı üslupla serpiştirdiği birçok bilginin tarihî bilgilerle paralellik arz ettiği görülür.

Eserde zaman bilgisinin çok sınırlı olduğu, hatta gece gündüz ifadelerinin bile olmadığı, kendisinden daha belirgin olarak bahsedilen üç şahıstan ikisinin övgü amaçlı, birinin ise yergi amaçlı anlatıldığı görülür. Olay ve bilgiler sanat yapmak için birer araç olarak değerlendirilmiş, yoğunluk konu anlatımına değil sanata teksif edilmiştir. Şairin de çeşitli vesilelerle zikrettiği üzere eser övgü ve tebrik amacıyla yazılmıştır. Ayrıca eserde mehdiye amaçlı yazılan kaside ve terciibent, terkiibent şekillerindeki şiirlerin de yekûnu eseri kaside türüne benzeştirmektedir. Hatta şairin övgü amaçlı yazdığı terciibentin öncesinde bu şiirini de fetihname olarak isimlendirmesi bu açıdan dikkat çekicidir.

Fütûhî'nin fetihnemesi, bahsi geçen özellikleri dikkate alındığında, özellikle belagat yönüyle incelediğimiz fetihnameler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

2.4. NİDÂÎ: FETİHNÂME-İ KAL'A-İ CERBE

2.4.1. Nidâî'nin Hayatı ve Eserleri⁵⁰⁹

Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'î* adlı eserinde gerçek isminin Şaban olduğunu ve bu eserini eserini tamamladığında otuz beş yaşında bulunduğunu belirtir. Şair eserini 950/1543 tarihinde tamamladığından doğumunun da 915/1509 tarihine tekabül ettiği

⁵⁰⁹ Burada aktarılan bilgiler Ümran Ay'ın ilgili çalışmasından özetlenerek alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nidâî, *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, haz. Ümran Ay (İstanbul: Kocav Yay. Temmuz 2015), s. 43-73; Şairin hayatı ve eserleri hakkında ayrıca bkz. Saadettin Özçelik, "Nidâî," *TDV DİA*, c. 33, (İstanbul: TDV Yay., 2007), s. 77-78; Fatma Meliha Şen, "Nidâî ve Kırım Tarihi Hakkında Yeni Bir Eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Geray Han, Hikâyet-i Boğdan," *Türkiyat Mecmuası*, c. 23 (İstanbul 2013), s. 156-165.

anlaşılır. *Dürr-i Manzum* adlı eserinde Mevleviliğe intisabı olduğunu⁵¹⁰, *Târih-i Sâhib Girây Hân* adlı eserinde ise “Remmâl⁵¹¹ Hoca” olarak meşhur olduğunu ifade ettiği⁵¹² için Derviş Nidâî veya Hekim Nidâî olarak da bilinir.⁵¹³

Şairin kendi ifadeleriyle, âlim olan babası Kudüs’ten Ankara’ya gelmiş, burada evlenip yaşamaya başlamış ve beş çocuğundan beşincisi olarak Şaban (Nidâî) doğmuştur. Yazdığı tercüme eserlere bakıldığında Arapça ve Farsça bildiği anlaşılan Nidâî tasavvuf, tıp ve tarihî konularda yazdığı manzum veya manzum-mensur eserlerle tanınmıştır. 1532 civarındaki tarihlerde Kırım’a giderek Kırım Han’ı Sahib Giray’ın yanında bulunur ve ona hoca olur. Burada bulunduğu dönemde *Nusret Gazâ-yı Sâib Girây Hân* adlı eseriyle birlikte tasavvuf alanında da iki eser kaleme alır. Han’ın Kara Boğdan seferinden önce ona remil (kum falı) açan Nidâî, seferin Allah’ın izniyle zaferle sonuçlanacağını ancak su kenarında dikkatli olması gerektiğini tavsiye eder. Sonraki yıllarda bir ara Kırım Han’ı tarafından elçi tayin edilerek İstanbul’a gönderilir ve kendisinin yokluğu sırasında muhalifleri Nidâî’yi Han’a kötüleyip kendisi hakkında Sultan Süleyman’a olumsuz beyanlarda bulunduğunu iddia ederler. Bu iddialara inanan Sahib Giray Nidâî’yi İstanbul’dan dönünce hapse attırır. 1551 tarihinde Sahib Giray’ın katledilmesine kadar yedi yıl zindanda kalan şair bu süreçte tasavvufa yönelir. Kendi ifadelerine göre zindanda iken tasavvuf alanında yirmi iki adet kitab yazmıştır. Ayrıca zindanda Hz. Peygamber’in (a.s.) kendisine tıpla da meşgul olmasını işaret ettiğini ifade eden şair buradan çıkınca yüzlü yaşlardaki birinden tıp ilmini öğrenir. Bu konuyla ilgili olarak, Ağâh Sırrı Levend, Fasîh Ahmed Dede’ye ait bir mecmuadaki bilgilerden hareketle Nidâî’nin Fuzûlî’nin hastalığını tedavi etmek için Bağdat’a gittiğini ancak Fuzûlî’yi

⁵¹⁰ Tasavvufla alakalı eserleri de bulunan şairin inceleyeceğimiz *Fetihnâme-i Kal’a-i Cerbe* isimli eserinde de dervişliğe dair vurgular vardır. Eserinin “Pend-i bî-mânend” adlı bölümünde benliği bırakıp derviş gibi olmak (b. 95) ve geriye kalanları arıtp kalbi Allah’la doldurmak gerektiğini (b. 96) söyleyen şair sultana dua ederken ise Allah’a yakın, derviş tabiatlı bir kimse olması (b. 134) şeklinde ifadeler kullanır.

⁵¹¹ Remil denilen ilim yoluyla birtakım murat ve niyetleri haber veren falcılara denir. Remil, Arapça’da kum anlamına gelir. Eskiden remilciler kâğıt yerine kum kullanıp nokta ve çizgileri parmakla kumun üzerine çizdikleri için bu adı almışlardır. Sonradan bu işaretleme işlemleri kâğıt ve tahta üzerinde yapılmıştır (Pakalın. a.g.s., c. 3, s. 28).

⁵¹² Ümran Ay, a.g.e., s. 68.

⁵¹³ Şairin adı, Kanunî dönemi hekimbaşlarından Kaysûnîzâde Bedereddin Muhammed b. Muhammed ile karıştırılmış olduğundan kaynaklarda Kaysûnîzâde Mehmed Çelebi olarak da zikredilmiştir (Özçelik, a.g.m., s. 77).

hastalığından kurtaramadığını aktarır.⁵¹⁴ Diğer taraftan Fuzûlî'nin oğlu Fazlî Çelebi ile dostluk kuran Nidâî, Bağdat'tan Konya'ya döndükten sonra burada Şehzade Selim'in maiyetine girer ve mevlevîliğe intisab eder. 1566 tarihinde Şehzade Selim'in tahta çıkmasının ardından Nidâî de İstanbul'da saray hekimi olarak tayin edilir. Şair, son eseri *Dürr-i Manzum*'u 975/1567 tarihinde 58 yaşında telif etmiş olup vefatı da bu tarihten sonraki bir tarihe tekabül eder.

Şairin kimi eserindeki bölümler farklı eserler olarak zannedilmiş veya kimi eseri başkasının eseriyle karıştırılmıştır. Bu konuda incelemelerde bulunan Ümran Ay'ın vardığı tespitlere göre şairin *Dürr-i Manzum*, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, *Nusret Gazâ-yı Sâhib Giray Han*, *Mübalaga-i İlâhiyyat*, *Latife-i Benginâme-i Münâsib-i Hâl-i Mâ* adlarıyla altı adet manzum ve *Menâfiu'n-Nâs*, *Târih-i Sâhib Giray Han*, *Rebi'us-Selâme*, *Tenbihnâme*, *Mubâhasât-ı Mükeyyifât* adlarıyla beş adet manzum-mensur yapıda olmak üzere toplamda 11 eseri mevcuttur.⁵¹⁵

Manzum eserlerinden *Dürr-i Manzum* adlı eseri tıbbâ dair bir mesnevidir. 975/1567 tarihinde yazılmış olup Sultan II. Selim'e takdim edilmiştir. Şairin *Menâfiu'n-Nâs* adlı tıbbâ dair manzum-mensur eserinin manzum muhtasar şeklidir. Aruzun *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün* vezniyle yazılmış olup 721 beyittir. Şairin bu eseri konusu itibarıyla halkın rağbet ettiği bir eserdir. Dili sadedir ve yer yer pendname şeklinde kısımları vardır. Yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde birçok yazma nüshaları bulunan⁵¹⁶ bu eser hakkında Ümran Ay'ın yüksek lisans tezi mevcuttur.⁵¹⁷

Genc-i Esrâr-ı Ma'nî adlı tasavvufa dair eseri 950/1543 yılında kaleme alınmış olup tek yazma nüshası Nuruosmaniye Ktp. 2270'te kayıtlıdır ve 170 varaktır. Mesnevi nazım şekliyle aruzun *Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûl* vezniyle yazılmış olup 3913 beyit hacmindedir. Eser 10 bab halinde sıralanmış olan 29 ahlaki hikâyeden oluşur.

⁵¹⁴ Ağâh Sırrı Levend, "Fuzûlî Akkoyunlu mudur?", *Şadırvan, Haftalık Sanat Mecmuası*, S. 1 (İstanbul: Vatan Yay., Nisan 1949), s. 5 (Akt.: Ümran Ay, a.g.e., s. 46, dipnot).

⁵¹⁵ Ümran Ay, a.g.e., s. 58-59.

⁵¹⁶ Bunlardan iki tanesi, Süleymaniye Yazma Eser Ktp, Ali Nihat Tarlan 173/4, v. 69b-96b; Manisa İl Halk Ktp 7710/2, v. 100b-136+VIII şeklinde kayıtlıdır.

⁵¹⁷ Ümran Ay, "Nidâî, *Dürr-i Manzum* (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., 2000).

Eser hakkında Nuran Öztürk'ün kitap çalışması vardır.⁵¹⁸

Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe adlı eseri Tunus yakınındaki Cerbe adasının Piyale Paşa önderliğindeki Osmanlı donanması tarafından fethini konu alan ve fetihten iki yıl sonra Şevval 969/Haziran 1562'de yazılmış olan 978 beyitlik eserdir. Eserin iki yazma nüshasından biri British Museum Add. 23984 numarada kayıtlı olup 53 varaktır. Bu nüshanın her sayfasında iki sütun vardır ve on bir satır bulunur. İstinsah tarihi “fî evâsıt-ı şehri-i Şevvâl sene 969” (1562 yılının Haziran ayı ortaları) şeklinde verilmiştir. Nidâî'nin hayatta olduğu yıllarda yazılan eserde müstensih kaydı da bulunmadığından bu nüshanın müellif hattı olma ihtimali vardır. Eser hakkında çalışması bulunan Ümran Ay, eserin diğer nüshası konusunda, Franz Babinger'in Mainland Ambrosiana (Milano) Kütüphanesi 244 numaradaki yazmayı Nidâî'nin eserinin muhtemel bir nüsha olarak zikrettiğini⁵¹⁹ ancak bu nüshanın Nidâî'nin eseri olmadığını belirtir.⁵²⁰

Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Girây Hân adlı eseri, Sahib Giray'ın Boğdan seferini konu alan mesnevidir. Eser daha çok savaş öncesi hazırlıklar yolda yaşanan olaylardan söz eder. Bundan başka beylerin kaleleri teslim etmesi gibi sonuçla alakalı bilgiler de verilir. Eserin içerisinde yer aldığı Medine Arif Hikmet Bey Kitaplığı 235/11 numaralı (v. 1b-83b) yazma beş bölümden oluşur ve tamamı Nidâî'nin eserlerinden meydana gelir. *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Girây Hân* adlı eser birinci bölümün 1b-25b varakları arasındadır. 527 beyit hacmindeki eser aruzun *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* vezniyle yazılmıştır. Eser hakkında Fatma Meliha Şen'in tanıtım makalesi mevcuttur.⁵²¹ Aynı yazmanın ikinci bölümü 26a-46a varaklarındaki *În Ahvâl-i Sâhib Gerây Han* adlı eser Sâhib Giray'ın İslam Giray ile mücadelesini konu alır. Mesnevi nazım şekliyle, aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazılmış olup 416 beyittir. Aynı yazmanın “Ahvâl-i Sâhib Gerây Hân” ve “Vefât-ı İslâm Gerây Sultan” başlıklı üçüncü bölümü de yine Sâhib Giray ile İslam Giray arasındaki mücadeleyi konu alır. Üçüncü bölüm de mesnevi nazım şekliyle ve yine aruzun *Fâ'ilâtün*

⁵¹⁸ Ankaralı Hekim Nidâî, *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin)*, haz. Nuran Öztürk (Adana: Karahan Kitabevi, 2011).

⁵¹⁹ Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber Der Osmanen und Ihre Werke* (Leipzig, 1927), p. 65-66. (akt: Ümran Ay, a.g.e., s. 137, dipnot)

⁵²⁰ Ümran Ay, a.g.e., 137-138.

⁵²¹ Şen, a.g.m.

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün vezniyle yazılmış olup 280 beyittir. Ümran Ay, bahsi geçen bu üç bölümün farklı bir eser olarak değil de birbirinin devamı olan aynı eser olarak değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatini taşır.⁵²²

Şairin *Mübalaga-i İlâhiyyat* adlı eseri de bahsi geçen Arif Hikmet Bey Kütüphanesi’nde Sahib Giray’la ilgili tanıtılan yazmanın dördüncü bölümünde yer alır. 61b-71b varakları arasında yer alan eser mesnevi nazım şekliyle aruzun *Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün* vezniyle yazılmış olup 220 beyit hacmindedir. Eserde tasavvufî bir hikâye anlatılıp daha sonra remizleri açıklanarak okuyucuya öğüt verilir.

Latîfe-i Benginâme-i Münâsib-i Hâl-i Mâ adlı eser de bahsi geçen Arif Hikmet Bey Kütüphanesi’ndeki yazmanın 72b-83b varakları arasındaki beşinci bölümde yer alır. Mesnevi nazım şekliyle aruzun *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ülün* kalıbıyla yazılmış olup 215 beyitlik hacme sahiptir. Bengî adlı temsilî bir şahsın rüyasında zengin oluşu, evlenmesi ve başından geçen maceraları konu alan öğüt verici bir eserdir.

Manzum-mensur eserlerinden *Menâfisu’n-Nâs* tıbbâ dair bir eserdir. 974/1566 tarihinde kaleme aldığı eserini II. Selim’e sunmuştur. Şairin *Dürr-i Manzum* adlı eseri bu eserin muhtasar halidir. Eser 44 beyitlik bir mesneviyle başlar. Eserin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunur.⁵²³ Eser hakkında dil ve tıp alanında çeşitli çalışmalar mevcuttur.⁵²⁴

Târih-i Sâhib Gerây Hân adlı eseri Kırım Han’ı Sahib Giray Han (1532-1551) zamanındaki Kırım Hanlığı tarihini konu alır. Eserde 135 beyitlik manzum kısım vardır. Nidâî eserinde Sahib Giray Han’ın cenazesinde bulunduğunu belirtip cenazeye dair bilgiler verirken kendisinin de Kırım’da *Remmal Hoca* olarak

⁵²² Ümran Ay, a.g.e., 62.

⁵²³ Bunlardan bazıları: Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5533; Hacı Selim Ağa Ktp. Hacı Selim Ağa 885; Ankara Millî Ktp 06 Mil Yz A 2059/1, v. 1a-95b; Kastamonu İl Halk Ktp 37 Hk 4102 (37 varak) şeklinde kayıtlıdır.

⁵²⁴ Sadettin Özçelik, “Nidâî, Menâfiu’n-nâs, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 885, vr. 4b-5a, 103a; a.e.: Dil Özellikleri-Metin-Sözlük,” (Doktora Tezi, 1990); Hatice Özcan, “Kaysunizâde Nidâî Muhammed Çelebi el-Ankaravî’nin Menâfiu’n-Nâs Adlı Eseri (Metin, Dil Özellikleri, Dizin 57a-99b),” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni., 2007); Ahmed Acıduman, “Ankaralı Hekim Nidâî ve Ünlü Eseri Menâfiu’n-Nâs: 16. yüzyıldan Çocuk Hastalıkları ve Tubbî Deontolojiye Bir Bakış,” *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 56 (Ankara 2013): 151-167.

tanındığını aktarır.⁵²⁵ Bu bilgilerden, Nidâî'nin Sahib Giray dönemini anlattığı bu eserini bizzat gözlemlerine dayarak yazdığı da anlaşılmaktadır. Eserin Paris Bibliotheque Nationale, Department des Manuscrits Supplement Turc 164 ve St. Petersburg Üniversitesi, Doğu El Yazmaları Bölümü, nr. 488'de olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Eser hakkında Özalp Gökbilgin tarafından doktora tezi⁵²⁶ ve kitap hazırlanmıştır.⁵²⁷

Rebi'us-Selâme adlı eser taun (veba), kolera ve bulaşıcı hastalıklarla ilgilidir. Eser mesnevi nazım şekliyle sekizer beyitlik tevhid, na'at, dört halifeye ve Sultan (II.) Selim'e övgü bölümlerinin ardından mücanat içerikli yirmi dört beyitlik manzumeden sonra mensur şekilde devam eder. İki yazma nüshası vardır ve bunlar Hacı Selimağa Ktp. nr. 882/3, Topkapı Sarayı Ktp. Yeniler Koleksiyonu, nr. 1744'te bulunur. Eser hakkında bir tanıtım makalesi mevcuttur.⁵²⁸

Tenbihnâme, 952/1545'te yazılmış olup tasvvufî-ahlakî bir eserdir. Eserin sonunda mesnevi nazım şekliyle kırk beyitlik bir bölüm mevcuttur. Şair, eserinde insanların otuz beş faziletli otuz beş de kötü fiilinden bahseder ve her fiile dair birer de hikâye yazar. Böylece eser toplam yetmiş hikâyeden meydana gelir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan⁵²⁹ eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki nüshası üzerine iki adet lisans bitirme tezi hazırlanmıştır.⁵³⁰

⁵²⁵ Ümran Ay, a.g.e., s. 67-68.

⁵²⁶ (Paris Üni. 1966). Tezin Türkçe'ye tercümesi de mevcuttur.: *Târih-i Sâhib Girây Hân (Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551, Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire)*, I. Baskı Baylan Matbaası, (Ankara: Atatürk Üni., Yay., 1973), Eserin ikinci baskısında eserin giriş kısmı Safiye İmre Menger tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve metin günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

⁵²⁷ Özalp Gökbilgin, *Tarih-i Sahip Giray Han* (İstanbul: Oda Ajans, 2000). Gökbilgin tarafından aynı eserin Paris ve St. Petersburg nüshalarının kopyalarını içeren ikinci cilt: Özalp Gökbilgin, *Tarih-i Sahip Giray Han*, 2. cilt (İstanbul 2000).

⁵²⁸ Mehmet Doğanay-Yusuf Alay, "Rebiu's-Selâme," *Hekimbaşı Kaysunizâde Mehmed Efendi ve Ankaralı Şair Hekim Nidâî Kongresi*, yayın no: 9 (Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 14 Mart 1990), s. 28-33.

⁵²⁹ Eserin yazma nüshalarından bazıları, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, nr. 45080. Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 311, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 1657/1, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdaî Efendi, nr. 163/2 (v. 18b-112b), Ankara Millî Ktp., 06 Mil Yz A 3571 (118 varak) şeklinde kayıtlı bulunmaktadır.

⁵³⁰ Hediye Yaşar, "Nidâî Ankaravî'nin Tenbihnâme Adlı Eserinin İncelemesi ve Transkripsiyonlu Metni (1a-21a)," (Lisans Bitirme Tezi, 29 Mayıs Üni., Edebiyat Fakültesi); Feyzanur Öztürk, "Nidâî Ankaravî'nin Tenbihnâme Adlı Eserinin İncelemesi ve Transkripsiyonlu Metni (21a-44b)," (Lisans Bitirme Tezi, 29 Mayıs Üni., Edebiyat Fakültesi).

Mubâhasât-ı Mükeyyifât adlı eseri alegorik/temsili hikâyelerden oluşur. Eserin başında yirmi beş, sonunda yedi beyit vardır ve diğer kısımlar mensur şekildedir. Manzum kısımlar *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* vezniyle yazılmıştır. Eserin bir nüshası, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, ŞR 69 numaralı yazmanın 23b-29b varakları arasında yer alır. Diğer bir nüshası da *Risâle-i Latîfe-i Mükeyyifât* adıyla Boşnak Enstitüsü, nr. 1086 (MS 449/9, v. 94b-97b)'da kayıtlıdır. Nidâî, eserinin sebep-i telif bölümünde ömrü boyunca ibadet etmeyip günah işlediğini, arak bal ve şerbet bulamadığı zamanlarda boza, esrar, berş ve afyon yediğini ve artık bunlardan pişmanlık duyup el çektiğini belirtir. Eserin konusu ise afyon, berş, esrar, boza, şarap ve balın kendi üstünlüklerini ispatlamak amacıyla aralarında geçen münazaraya dayanır. En son bal konuşur ve herkes onun üstünlüğünü kabul eder. Şair, mükeyyifattan el çekip bal gibi insanı her yönüyle besleyen ilâhi aşkın esrarını tatmak gerektiğini öğütler. Eser hakkında bir tanıtım makalesi mevcuttur.⁵³¹

2.4.2. Fetihname-i Kal'a-i Cerbe İncelemesi⁵³²

2.4.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Nidâî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilen bir önceki başlıkta fetihnâmenin nüsha bilgileri aktarılmıştır. Ana kısmı mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan fetihnâmenin bölümlerine sırasıyla bakıldığında, mesnevi nazım şekliyle tevhid (b. 1-22), kaside nazım şekliyle ikinci tevhid (b.23-36), mesnevi nazım şekliyle naat (b. 37-52), münacat (b. 53-72), bir başka münacat (b. 73-81) ve pendname (b.82-101) bölümleri; ardından yine mesnevi nazım şekliyle devam edilerek “Der-tehiyye-i Esbâb-ı Sefer vü Ta'bîr-i 'Asker-i Müzaffer” başlıklı şairin nasıl bir gazayı anlatacağını belirttiği bölüm (b.102-107), Sultan Süleyman (Kanuni) methiyesi (b.108-112) ve yine Sultan'ın methiyesine ayrılan beş bentlik muaşşer (b. 113-137) bölümleri; devamla, mesnevi nazım şekliyle (b.138-167) ve kaside nazım şekliyle

⁵³¹ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, “Nidâyî el-Ankaravî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Mubâhasât-ı Mükeyyifât ve Aynı Konudaki Diğer Eserler,” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/3 (Ankara, Winter 2013), s. 681-704.

⁵³² İncelemede alıntılanan beyitler için Ümrân Ay'ın hazırlamış olduğu *Nidâî, Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe* (İstanbul: Kocav Yay. Temmuz 2015) adlı çalışmanın çeviri yazı bölümündeki (s. 144-347) metin dikkate alınmıştır.

(b.168-180) Piya Paşa methiyeleri gelir. Ardından mesneviye devam edilerek “Matla’-ı Dâsıtân-ı Gazâ-yı Kişveristân” başlıklı bölümle eserin ana konusuna geçilir (b.181-950). Eserin ana konusunun ardından “Târîh-i Kitâb” (b. 951-959), “Duâ” (b. 960-966) ve son olarak da eserin konusuyla ilişkili olarak yazılmış olan alegorik, temsîlî bir hikâye içeren “Temsîl-i Hikâyet-i Pür-melâhat” (b. 967-978) şeklindeki bölümler verilir.

978 beyitten oluşan eserin mesnevi nazım şekliyle yazılan ana bölümü Hezec bahrinin *Mefâ’ilün Mefâ’ilün Fe’ülün* vezniyle, ikinci tevhid bölümü ve ikinci kere Sultan’ın methiyesine ayrılan bölümü Hezec bahrinin *Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün* vezniyle, ikinci kere Piyale Paşa’nın methiyesine ayrılan ve kaside nazım şekliyle yazılmış olan bölümü ise Müzari bahrinin *Mef’ülü Fâ’ilâtü Mefâ’ilü Fâ’ilün* vezniyle yazılmıştır.

2.4.2.2. Sebeb-i telif

Nidâî, sebeb-i telifi için hususi başlık açmamışsa da eserinin giriş bölümünde bu noktada bazı açıklamalar yapmıştır. Bu noktada Nidâî, daha önce çok gazalar edildiğini ancak bu gazanın bir benzerinin olmadığını, gaza ayetlerini açıklayarak kitabını şöhretli eyleyeceğini vurgular. Gaza ile alakalı bu sözlerden ancak cesaret ehli olanlar lezzet alacaktır. “Matla’-ı Dâsıtân-ı Gazâ-yı Kişveristân” başlıklı ana konuya giriş bölümünde ise Piyale Paşa’nın Frengi karşı yaptığı gazasını, onun neden fetih ve zafer sahibi olduğunu, düşmana nasıl kudret kılıcını vurduğunu anlatacağını söyler. Paşa’nın nice gazaları içerisinden birini beyan edeceğini ve bu hikâyenin gülistandan bir gül gibi olduğunu belirtir.

Eser, metin başlığıyla fetihname olarak adlandırılmıştır. Şair, fetih odaklı şekilde yazdığı eserinin çeşitli yerlerinde fetih kavramına yaptığı vurgularla da fetihname yazmak amacını tezahür ettirmiştir. Şairin Piyale Paşa’nın nasıl bir fetih ve zafer sahibi olduğunu anlatmak istediğini belirtmesi, Sultan Süleyman (Kanuni) methiyelerine yer verdiği şiirlerinden başka Piya Paşa methiyelerine de yer vermesi, öte yandan olayların merkezinde yer alan Paşa’yı çeşitli vesilelerle övmesi, aralarında hamilik ilişkileri olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla şairin Paşa ile aralarındaki hamilik ilişkisi eserini yazmakta etkili olmuş olmalıdır.

2.4.2.3. Muhteva

2.4.2.3.1. Eserin özeti

Bir bahar ayının seher vaktinde Turgutça Bey'den gelen elçi *kayıkla* gelip Kaptanıderya Piyale Paşa'nın huzuruna çıkar. Uzun süre deryada yolculuk ederek Paşa'nın yanına ulaşmış olan elçi kâfirlerin 30.000 civarındaki askerle Cerbe adasını ele geçirdiğini, Cerbe Kalesi'ni güçlendirdikten sonra Turgutça Bey üzerine⁵³³ ilerleyeceklerini, tez yetişmesi gerektiğini haber edip Turgutça Bey'in mektubunu Paşa'ya teslim eder. Paşa da bu haberden sonra hemen bir kayığa binip Sultan Süleyman'ın (Kanuni) huzuruna vararak durumu kendisine arz eder. Sultan, gazanın kendilerine farz olduğunu vurgulayıp hazineden gerekli ihtiyaçlarını karşılayarak hemen yola çıkmasını emreder ve Paşa'ya duacı olur. El öpüp ihtiramla huzurdan ayrılan Paşa hemen *tersane emîni*, *kethüda bey* (*tersane kethüdası*), *çavuş*, *kaptan* ve *reislerle* divan toplantısı yapar. Gerekli görüşmelerden sonra Paşa, kararlaştırılan 70 *kadırgayla* beraber bir ay içerisinde bütün deniz savaşı için gerekli hazırlıkların tamamlanmasını emreder. Ayrıca 1000 asker hazırlanmasını, *turnacıbaşı*'nın bu askerlerin başına *ağa* olmasını, *yayabaşı*larının da, *bölükbaşı*ların ve bunların tümünün kaydını tutmasını emreder. Yapılan divanın sonunda sefere çıkacak ağalara hilatler giydirilir. Bir ay içerisinde kadırgaların techizatları, *kürekçilerin* de sefer için lazım olan ihtiyaçları tamamlandıktan sonra bir gece vakti kadırgalar, kayıklar ve *kalitalar donanmış* bir vaziyette meydana çıkarlar. Hepsi *fanuslarını* yaktığında deniz yüzünde yıldızlar toplanmış gibi görüntü oluşur. Ardından gemilerden top ve *tüfekler* atılarak şenlik yapılır. Askerî kurmaylar rütbesine göre elbiselerini giymiştir. Kalabalık donanma Eyüp'ten hareket edip Beşiktaş'a geçer. Gemilerin kalabalıklığından denizde iğne atacak yer kalmamış, seher vakti uykusundan uyanan bütün İstanbul halkı deniz kenarını doldurmuştur. Ağalar, *beyler* ve *paşalar* kayıklarına binerken diğer devlet erkânı da onlarla ilgilenip eksiklerini tamamlar. Ardından Paşa'ya dualar edilirken kadırgalar da Galata'dan Üsküdar'a doğru ilerlemeye başlar. Deniz gemilerle ve insanlarla öyle dolar ki gemiyi çekecek bir kenar yer kalmaz.

⁵³³ Turgutça Bey, Trablusgarp Beylerbeyi'dir. Dolayısıyla İspanyolların üzerine gelme ihtimalinden bahsedilen bölge Trablusgarp'tır (Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, "Turgut Reis," *TDV DİA*, c. 41 (İstanbul: TDV Yay. 2012), s. 418).

Vezirleriyle beraber deniz kenarındaki köşküne inen Sultan Süleyman (Kanuni), yapılan geçiş merasimini seyrettikten sonra donanmanın yola çıkmasını emredip sağ salim gidip gelmeleri için duacı olur. Kendisine sefer için izin verilen Kaptanıderya Piyale Paşa, iki rekât namaz kılıp dua ettikten sonra kadirgasına biner ve çavuşlara hareket emri verir. Ardından *kûs-i rihlet* çalınır ve gemiler ilerlemeye başlar. Bu sırada Tophane'den toplar atılmaktadır. Tekbirlerle sancaklarını çözmüş olan ve kürekleri hareketlenen gemiler davul ve zurnaların *ceng-i harbî* nağmeleri eşliğinde Galata'nın önünden geçer. Bu sırada Paşa'nın kadirgası diğer kadirgaları geçip öne gelir. Ardından gemiler, köşküden kendilerini seyreden Sultan için selamlama topları atarken Sultan ve donanmayı uğurlayan halk da fetih ve zafer için kendilerine dualar eder.

O gün ve gece yolculuk eden donanma Gelibolu Limanı'na ulaşır demir atar. Askerlerin Gelibolu'da üç gün alışveriş yaparak eksiklerini tamamlamasından sonra buradan hareket eden donanma Boğazhisar'a ulaşır demir atar. Piyale Paşa, deniz seferi için gerekli malzemelerin buradaki kaleden temin edilmesini emreder. Askerler bu işe girerken kendisi de kurmaylarıyla divan tertip edip istişarelerde bulunup tersane kethüdası olan bir gence on beş kadirgayla beraber Eğriboz Adası'na gidip oradan haber almasını ve düşman olup olmadığını bildirmesini emreder. On beş kadirga bu amaçla yola çıkarken Paşa da donanmayla beraber Boğazhisar'dan çıkıp Koyun Adası'na varır. Burada gemiler yağlanır. Paşa'nın Ada'ya geldiğini öğrenen Ada halkı da Paşa'yı ve askerlerini misafir edip ziyafet tertip eder. Bir müddet bu adada kalıp askerlerin ihtiyaçları karşılandıktan sonra donanma tekrar denize açılır. Bu süreçte Paşa'nın görevlendirdiği kethüda bey (tersane kethüdası) da Eğriboz'a ulaşmıştır.

Donanma ilerlerken bir *firkateyle* Turgutça Bey'den gelen yeni elçi Piyale Paşa'nın kadirgasına ulaşır Cerbe Hisarı'nı ele geçiren kâfirlerin 30.000 civarında askerlerinin olduğunu, Araplar'la da anlaşma yaparak birlik olduklarını, eğer yetişmezse kâfirlerin kendi üzerlerine de geleceğini; hâlen Cerbe Limanı'nda bekleyen Freng donanmasına onların haberi olmadan saldırmasının münasip olduğunu haber eder. Paşa gelen elçiye ihsanda bulunduktan sonra çavuşunu gönderip askerini durumdan haberdar ettirir ve akşam yola çıkılacağını ilan eder. Akşam olduğunda Paşa'nın gemisinde büyük fanus yakılır ve donanmadaki gemiler bu büyük fanusun ışığını

takip ederek ilerler.

Donanma Cuka Adası'na varınca, Piyale Paşa, Uluç Ali'den limanları dolaşıp düşman gemisinin olup olmadığını kontrol etmesini ister. Eğer düşman gemisi varsa hücum edip mürettebatını *dil* almak amacıyla esir etmesini, eğer düşman gemisi çoksa kendisine haber etmesini söyler. Uluç Ali ve beraberindeki beş kadirga limana vardığında içi mal dolu ve adeta dağ gibi olan bir *barçayla* karşılaşır derhal saldırıya geçer. Piyale Paşa, uzaktan gelen top seslerini duyunca limanda çatışma olduğunu anlayarak hemen Mahmud Çavuş'un yanına iki kadirga vererek Uluç Ali'ye yardıma gönderir. Mahmud Çavuş limana vardığında Uluç Ali'nin düşman gemisini esir almış olduğunu görür. Düşman gemisinde bulunan iki yüz kâfirin kılıçtan kurtulanları esir edilmiştir. Uluç Ali gelip Paşa'ya müjde verince bu ilk zaferi uğurlu gören ve Hakk'a şükürler eden Paşa, Uluç Ali'ye çeşitli ihsanlarda bulunur. Ele geçirilen barçenin tutsaklarından Frengler hakkında alınan bilgiye göre Cerbe Limanı'ndaki düşman kendilerinden habersizdir.

Cuka Adası'ndan ayrılan donanma Moton Adası'na varır ve askerler bazı techizatları buraya indirir. Çeşitli ihtiyaçları karşılayıp ele geçen barçayı da burada bıraktıktan sonra Avarin'e geçerler. Avarin'de yanlarındaki birkaç bin askeriyle donanmayı bekleyen üç bey burada donanmaya katılır. Gemilere alınan askerlerin görev yerleri belirlendikten sonra Cerbe Adası'na doğru yola çıkılır. Dokuz günlük zahmetli yolculuktan sonra Malta Adası'na ulaşırlar. Burada tekrar düşmandan dil (haber) alınır. Alınan habere göre Cerbe önündeki düşman donanmasının yüzden fazla benzersiz kuvvette gemileri vardır. Frengler, Cerbe Hisarı'nı tamir etmekle meşguldür ve Osmanlı donanmasının İstanbul'da olduğunu zannetmektedirler. Osmanlı donanması şenlikli bir halde Malta önünden geçerken Malta halkı hayret içinde kalıp korkuya kapılır. Malta'dan çıkan donanma üç gün denizde ilerledikten sonra Arap yakasına ulaşır. Burada tekrar aldıkları habere göre Frengler kendilerinden habersizdir. Oysa Osmanlı donanması Malta'dan çıkınca Maltalılardan biri gizlice Cerbe'ye kayık gönderip Cerbe Hisarı'nı tamir etmekte olan İspanyollara Piyale Paşa önderliğindeki yüzden fazla kadirgaya sahip Türk donanmasının üzerlerine geldiğini ve sabaha Cerbe'ye ulaşacaklarını haber vermiştir. İspanyollar da bu haberi alınca geceden hazır olan bazı gemiler gün ışımadan kaçır boğazda yelken açmış, sabah olduğunda geride kalanlar ise korkusundan çıkamamıştır.

Arap yakasından Osmanlı donanması bir gün ilerledikten sonra Cuma günü seher vaktinde Cerbe Limanı görünür. İspanyol donanması da liman önünde bulunmaktadır. Limana doğru yaklaşırken askerini gazaya hazırlayan Paşa, kadirgaları dolaşarak onlara türlü nasihatler edip cesaretlendirici sözler söyler. Donanma düşmana yaklaşınca Paşa gemilere *alay bağlamalarını* emreder ve donanma ceng-i harbî çalarak hücumu geçer. Düşman donanması da karşıdan yaklaşır ve iki donanma toplar atarak birbirine erişip çatar. Osmanlı donanma askeri düşmana amansızca saldırırken ateşler saçarak savaşan Paşa'nın kadirgası düşmanın birkaç kadirgasını ele geçirir. Nasuh Ağa'nın topa tutarak kıstırdığı kadirga ise Freng kaptanının kadirgasıdır. Nasuh Ağa ve beraberindekiler bu kadirgadakileri perişan eder. Bunu gören Piyale Paşa, Nasuh Ağa'ya övgülerde bulunur. Kara Mustafa ve Uluç Ali reisler de canlarını katarak savaşmıştır. Mağlup olan düşman donanmasındaki gemilerden her biri bir yana kaçmaya başlayınca Osmanlı gemileri peşlerine düşüp yakaladığını kırar. Bu sırada kaçan bir düşman *kalyonuna* yetişen Piyale Paşa gemiyi topa tutup batırır. Savaş akşama kadar devam eder. Düşman gemisinden bazıları Kırvan⁵³⁴ önünde denize gark olur. Diğer birkaç kadirga da içindekilerle beraber ele geçirilip *yağma* edilir. Düşman gemilerinden bazıları top darbesiyle batırılırken sekiz düşman kadirgası da kaptanlarıyla birlikte ele geçirilir. Savaştan kurtulan birçok düşman gemisi de Cerbe Limanı'na geri kaçır. Ancak, Kale dizdaru, Osmanlı donanmasından kaçır Hisar'ın önüne gelen gemileri Hisar'a sokmaz.⁵³⁵ Bu gemiler de saklanmaya çalışırken Osmanlı donanması arkalarından yetişir top ve tüfek atışları yaparak bunlardan bazısını batırır. Geri kalanlar ise yaralı ve çalışamaz vaziyette kalır. Yaşanan savaştan sonra Cerbe Hisarı'ndaki İspanyollar yaptıkları toplantıda Osmanlılara karşı direneceklerine dair yeminleşir.

Donanma savaşı tamamlanınca Piyale Paşa askerlerine karaya çıkmalarını emreder. Fakat düşmandan korkan askerler karaya çıkmakta tereddüt eder. Bunun üzerine Nasuh Ağa, “Bir âdemoğlu, başka bir âdemoğlundan korkar mı?” diyerek *sancağı* alıp gemiden çıkar ve Cerbe Hisarı'nın karşısına dikir tekbir çekerek açır. Sonra da yanındaki askerine kalenin etrafında *meterisler* kazdırıp topları dizdirtir. Böylece cesareti artan diğer askerler de gemilerden savaş techizatlarıyla birlikte çıkar.

⁵³⁴ Tunus'un 167 km. güneyindeki bir şehir olmalıdır (Ümran Ay, a.g.e., s. 125, dipnot).

⁵³⁵ Şair doğrudan ifade etmemekle beraber, Osmanlı donanması da geride olduğundan hisara girme ve hisarı ele geçirme ihtimalleri sebebiyle hisarın kapıları açılmamış olmalıdır.

Beylerin çadırları kurulur ve Hisar'a karşı gerekli tertipler alınır. Bütün ordu *kollara* ayrılarak Hisar'ı muhasara eder. Meterisler kazılır, toplar kurulur ve kuşatmanın gerekleri yerine getirilir.

Piyale Paşa düşman donanmasının nasıl mağlup edildiğini, yaşanan hadiseleri ve fethin nasıl gerçekleştiği belirten bir fetih mektubu yazdırıp Nasuh Ağa'dan bu mektubu bizzat Sultan'a (Kanuni) ulaştırmasını ister. Ayrıca Sultan'a Cerbe Hisarı'nı almadan dönmeyeceğini haber edip kendisinden dua beklediklerini iletmesini ister. Hemen yola çıkan Nasuh Ağa yolda dağ gibi bir barçayla karşılaşır ve barçanın mürettebatını kırıp reisini esir alır. İçi malla dolu olan barça ganimet olarak ele geçer. Daha sonra yine denizde seyrederken bir kalitaya rast gelirler. Onu da göz açtırmadan ele geçirirler. Nasuh Ağa bu şekilde güzergâhına devam edip Sultan'ın huzuruna ulaşır ve kendisine müjdeli haberi iletir. Sultan, aldığı müjdeli haberden sonra Nasuh Ağa'ya hilat giydirip ihsanlarda bulunur. Ayrıca kendisine bir *sancak* vereceğini müjde eder. Bu kutlu habere mukabil olarak Piyale Paşa'ya da bir tahsinname yazdıran Sultan, Paşa'ya takdim edilmek üzere gönderdiği iki hilat ve diğer hediyelerden başka techizatla dolu iki barçayı da takviye kuvvet olarak Nasuh Ağa'yla beraber Cerbe'ye gönderir.

Nasuh Ağa, Cerbe'ye varınca Liman'a girmeyip deniz kenarında demir atar. İçerdeki Osmanlı askeri gelip gemileri teftiş edince kendilerinden olduğunu anlar. Nasuh Ağa gelen askerlere cephane ve askerle dolu 40 kadirga daha olduğunu, onların da bu gece Cerbe'ye ulaşacaklarını haber verip bu haberi halka ilan etmelerini tenbihler. Haber ilan edilince Araplardan korkmakta olan Osmanlı askeri bu habere çok sevinir.⁵³⁶ Bu sırada Piyale Paşa'ya gizli bir mektup yazan Nasuh Ağa yaptığı plandan onu haberdar eder. Gemilerin çokluğuyla Freng ve Arapları korkutup ümitlerini kırmayı amaçladığını yazan Nasuh Ağa, Piyale Paşa'dan bu gece 40 kadirga göndermesini isteyip sabah bu kırk kadirgayla beraber Liman'a giriş yapacağını belirtir. Piyale Paşa her işte yüzünü ak eyleyen Nasuh Ağa'nın bu tedbirini de beğenip takdir eder ve o gece kırk kadirgayı Cerbe Limanı dışında bekleyen Nasuh Ağa'nın yanına gönderir. Sabah olunca bu kadirgalar top atışları ve

⁵³⁶ Osmanlı donanması Cerbe'ye doğru ilerlerken Koyun Adası'ndan çıktığında Turgutça Bey'den gelen elçi İspanyollarla Arapların işbirliği içinde olduğunu da belirtmiştir.

şenlikler eşliğinde Liman'a giriş yapınca manzarayı gören düşman üzülmüşken müslümanlar sevinir.

Piyale Paşa Nasuh Ağa geldikten sonra bütün beyler, ağalar, reisler ve leventlerin hazır olduğu bir divan tertip eder. Nasuh Ağa Sultan'ın gönderdiği fermanı teslim eder. Fermanında Paşa'ya çeşitli övgülerde bulunan Sultan, kendisine iki hilatla beraber güzel kaftanlar, murassa kılıç, altın, mücevher ve başka bazı ihsanlar göndermiştir.

Divan toplantısından sonra bir seher vakti Piyale Paşa Cerbe Hisarı'nın topla dövülmesini emreder. Taş yağmuruna tutulan Hisar'ın üstü siyah dumanlar kaplanırken içi ve dışı ise leşlerle dolar. Denizden gemiler ve karadan topraklar devamlı olarak dövülen Hisar balık ağı gibi delik deşik olur. Topların gürültüsüyle adeta zelzele meydana gelir. Aynı anda Hisar'dan da top, tüfek, ok ve zenberekler atılır. Bu sırada Osmanlı askerinden kimisi şehit olurken geride kalan gaziler canla başla savaşmaya devam eder. Fakat bu şekilde başarılı olamadıklarını gören Piyale Paşa dört tane büyük kule yaptırıp içlerini silahlarla doldurtur. Ardından bu kulelerden Hisar'a taşlar yağdırır. Her gün kıyamet günü gibi geçer. Gece gündüz her taraftan Hisar'a top ve tüfekler atılmaya ve Osmanlı askeri Allah'tan fetih ve nusret isteyerek her taraftan Hisar'a hücum etmeye devam eder.

Bir gece kâfirler Cerbe Hisarı'ndan çıkıp Turgutça Bey ve askerlerinin bulunduğu batı grubu askerlerine baskın yapınca onlar da tekbirler eşliğinde karşı koyar. Kılıç kılıca yaka yakaya ve süngü süngüye bir çarpışma gerçekleşir. Piyale Paşa, baskın yiyen askerlerin feryadını işitince yanındaki askerlerin yarısını yardım gönderir. Bu çatışmalar sırasında Osmanlı askeri düşmanın kale tarafını tutup onları sıkıştırır. Göğüs açık kılıç üryan şekilde savaşır. Sabaha kadar süren savaşta kâfirlerin çoğu kırılır. Meydan baş ve bedenlerle dolar. Kâfir leşlerinden herhangi bir nişan getirenin ismi kaydedilip kendilerine uygun bir mansıp verilir. Daha sonra kesilen başlar Hisar'a karşı sergilenir ve şehitlerin cenaze namazı kılınıp yaralı olanlar tedavi edilir.

Çarpışmalar doksan gün devam eder ve Cerbe Hisarı gece gündüz topraklarla dövülür. Paşa bu süreçte devamlı olarak her koldaki askerlerinin yanına uğrar ve onlara *istimâlet* verip ihsanlarda bulunur. Ancak hâlen Hisar'ın alınamadığına da üzgündür. Talihin henüz düşmandan yana olduğunu gören Paşa, bir gece yüzünü Allah'ın

dergâhına dönüp ellerini göğe kaldırır. Can u gönülden Allah'a yakarır Nuh, İbrahim ve Musa peygamberler ile kâinatı kendisinin şerefine yarattığı Hz. Muhammed aleyhisselam hakkı için Allah'tan zafer ister. O gece kâfirler bir başka gece baskınıyla Osmanlı askerine hücum eder. Uykularından uyanan Rum askerleri Piyale Paşa'nın işaretleriyle “Allah Allah” diyerek karşı hücumla geçer. Ceng-i harbî nağmeleri eşliğinde top ve tüfekler atılır. Adeta kıyamet kopar. Piyale Paşa da askerleriyle beraber savaşa atılır. Gaza meydanı kaynar. Oklar havada uçuşup kime dokunursa ondan geçer. Oklar işe yaramaz olunca kılıç kılıca ve yaka yakaya çarpışmalara geçilir. Osmanlı askeri düşmana neredeyse bir tüfek attırmayıp davul ve zurnalarını öttürmeye dahi fırsat vermez. Meydana yığılan leşlerden adeta dağ oluşur. Düşman askerinin çoğu kırılır. Canını kurtarıp esir alınanları sayısı yüz kişi dahi değildir. Savaşın sonunda fetih müyesser olur ve *tabl-ı beşâret* çalınır. Kurulan divanda yiğitlere ihsanlar verilir. Bütün beyler kazandığı fetih ve zaferden dolayı Paşa'yı övgü ve sitayişle tebrik eder. Paşa da onlara istimâlet verip “İki âlemde selamet bulasınız.” diyerek mukabele eder. Kimine mansıp kimine mal ihsan eden Paşa kimini de tatlı dille takdir edip bahtiyar eder.

Yapılan merasimin ardından ordu sancaklar açıp Cerbe Hisarı'nın duvarlarına açılmış gediklerden geçerek Hisar'ın içindekileri esir eder. Hisar beyi de ayağına demir halka geçirilip tutsak edilir. Gaziler dış kaleyi alıp burçları sancaklarla donatır. Sokaklar baş ve leşlerden görünmez hale gelir. Herkes ganimet olarak ele geçirdiği altın ve gümüşe doyar. Hisar'ın önündeki gemiler yakılır. Bir müddet sonra iç hisar da esirler ve ganimetlerle beraber ele geçirilir. Piyale Paşa, ele geçen bütün silah, altın ve gümüş gibi ganimetler ile kılıçtan kurtulan beş bin esiri mîrî mal (devlet hazinesi) olarak padişah adına alıp kayda geçer. İspanyollar tarafından zindanda tutulan üç bin müslüman da esaretten kurtarılır. Bu esirlerden kimisi otuz kırk yıldır çaresiz bir şekilde bu belayı çekmiştir.

Piyale Paşa bir genç vasıtasıyla fetih müjdesini Sultan'a (Kanuni) ulaştırır. Haberci müjdeyi ulaştırınca hilat giyer ve ihsanlar alır. Paşa da bu süreçte Cerbe Hisarı'nı tamir ettirip silahlarla donattırır. Eksikleri tamamlanan Cerbe Hisarı Turgutça Bey'e teslim edildikten sonra gemiler yağlanıp ele geçirilen otuz İspanyol kadırgasıyla beraber yola çıkılır. Batı memleketleri bizimdir diye gururlanan düşmanlar Osmanlı gemilerine kürekçi yapılır. Donanma Malta'ya vardığında buradaki düşmanlar

dostlarının gemilerindeki sancakların baş aşağı edilip bütün donanmalarının ele geçirilmiş olduğunu görünce ağlayıp kederlenir. Piyale Paşa'nın top atışları yaptırarak şenlikli bir şekilde Malta Hisarı'nın yanına ilettiği donanma gemileri burada bir gece konaklayacaktır. Korku içinde kalan Hisar halkı iki firkate ve iki tutsağı peşkeş olarak verir. Ertesi gün Malta'dan çıkan donanma geceyi gündüze katarak Misine Boğazı'na ulaşır ve Boğaz'ı tutup Agusta Kalesi'ni ele geçirir. Ganimetler alındıktan sonra Hisar yakılıp yıkılır.

Piyale Paşa kadirga, kalita, kalyon, altmıştan fazla barça ve 10.000 *kürekçi forsa* kâfirle birlikte şevketli şekilde Pireveze'ye ulaşır. Preveze'ye vardıklarında Kurban Bayramı'na girilmiştir. Bayram namazı kılındıktan sonra devletin ileri gelenleri Paşa'nın elini öpüp tazimde bulunur. Ardından sofralar kurulup ziyafet verilir. Sofralarda sayısız miktarda nimet vardır. Nokullar, çörekler, güllaçlar, zerdeler, her biri Erciyes Dağı gibi pilavlar; biryanlar, kebaplar, kalyeler, tuffahiyeler ve nefis tatlılar yendikten sonra şekerli şerbetler içilir. Yemekten Arap, Türk, Acem, Efrenc ve Rum olmak üzere birçok ırktan insanlar istifade eder. Gönüller ferahlandıktan sonra Allah'a şükredip padişaha dualar ederler.

Donanma Pireveze'den çıkıp Moton Adası'na varır ve burada birkaç gün konaklanır. Bu süreçte beyler, ağalar ve reislerin katılımıyla divan tertip eden paşa her birine hilat giydirir. Divandan sonra kendilerine izin verilen Rumeli beyleri mutlu ve muzaffer olarak gemileriyle donanmadan ayrılır.

Moton'dan ayrılıp denize açılan donanma Gelibolu'dan geçerken buradaki halk arkalarından dualar eder. Seher vakti İstanbul'a yaklaştıklarında padişaha ve halka haber verilir. O gün çarşıdakiler dükkânlarını açmaz. Herkes donanmayı izlemeye çıkar. Paşalar, ağalar ve beyler donanmayı karşılamaya çıkarken Sultan da (Kanuni) donanmayı izlemek için deniz kenarındaki köşküne iner. Boğaziçi, donanmayı seyre gelen çiçeklerle donatılmış *sandallar*la dolar.

Boğaz'a giriş yapacak olan Kaptanıderya Piyale Paşa askerî alayları saf saf dizer. Sancaklar açılır, tüfekler doldurulur ve baş toplar dizilir. Donanmadakiler de süslenir. Donanmanın hemen ardından sancakları baş aşağı dikilmiş kâfir gemileri gelmektedir. İçindeki kâfirlerin giyimleri, saçları, başları ve ayakları, gemilerinin sancakları gibi kara vaziyettir (perişan haldedir). Donanma bu tertiple Yedikule

önüne gelince kuledekiler top atıp şenlik yapar. Bütün İstanbul halkı donanmayı seyreder. Paşa akıntı burnuna gelince gemilere top attırmaya başlar. İslam donanması, ardından gelen kâfir gemileriyle beraber Sultan'ın (Kanuni) deniz kenarındaki köşkü önünden top atışları yaparak geçer. Geçiş merasimi ertesi gün de tekrar edilir. Donanma selam verip geçerken Sultan da Paşa'ya çokça dualar edip övgülerde bulunur. 967/1560 yılında Cerbe'yi fethetmiş olan Piyale Paşa tekrar saraydaki makamına döner.

2.4.2.3.2. Şahıslar

Fetihnamelerde genellikle öne çıkan şahısların isimleri, askerî rütbeleri ve seferde aldıkları görevleri belirtilirken bazı şahısların hayatından ve şahsiyet özelliklerinden de bahsedilebilmektedir. İncelediğimiz fetihnamede olayların merkezinde yer alan kişi Piyale Paşa olduğundan hakkında en çok bilgi verilen ve karakter özelliklerinden bahsedilen kişi odur. Diğer şahıslar ise onun etrafında kümelenir ve aldıkları vazifeler ile yaptıkları icraatler belirtilir.

Eserde Kanuni Sultan Süleyman ön planda olmasa da güven veren varlığıyla hissedilir. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilen Sultan devlet erkânının, askerlerin ve halkın kendine hürmet duyduğu bir kimsedir. Gaza yolunda ömrünü vermiş olan Sultan, Piyale Paşa'ya yapacağı Cerbe seferinde maddi ve manevi olarak daima destekçi olarak görünür. Şair, Sultan'a methiye yaptığı bölümde onun vasıflarıyla ilgili şu bilgileri verir:

O, sâhib-kıran (muzaffer ve üstün hükümdar), Allah'ın gölgesi ve dünyaya adalet binasını yerleştirendir. Sultan saltanata geçince devamlı olarak kâfire karşı gaza etmiştir. Canını İslam dini yolunda sarf edip bütün kâfirlere dünyayı dar eylemiş ve gaza ayetlerini gün gibi açık eylemiştir. Devamlı olarak duâlarda anılıp hutbelerde de nâmı okunur. Şeriat hükümlerine uyan, sünni mezhebinden olan, güçlü bir müslümandır. Günleri ibadet ve taaatla geçer. Piyale Paşa, Cerbe hakkında gelen haberleri kendisine arz edince Sultan gazanın kendilerine farz olduğunu, hazineden ihtiyacı için gerekli olan ne varsa alıp din gayretiyle hemen yola çıkmasını ister. Paşa'ya dua edip Allah'tan kendisi için yardım diler. Donanma İstanbul'dan ayrılırken ve Cerbe seferi dönüşünde tekrar Boğaz'a girerken Sultan'ı selamlamak

amacıyla top atışları yapar. Sultan da deniz kenarında bulunan köşkünde vezirleriyle beraber donanmanın geçişini izler ve onlara duacı olur. Fetihnamenin ilerleyen kısımlarında Sultan'ın, kuşatma sürecinde kendisine zafer müjdesi getiren Nasuh Ağa'yla beraber takviye kuvvet olarak techizatla dolu iki barçeyi Cerbe'ye göndermesi süreçle ilgili olduğu ve desteklerini sürdürdüğünü göstermektedir (b. 108-137).

Şair yazdığı methiye kısmında olayların merkezinde yer alan Piyale Paşa'nın karakter özelliklerinden de bahsetmektedir. Sultan sarayındaki kişinin maharet ve faziletini fark edip onu terbiye etmiş ve namını Piyale koymuştur. Daha sonra ser-i derbân iken onu kaptanıderya eylemiştir. Paşa'nın görüşleri Allah'ın takdirine uygun düşmektedir. Paşa ilim ve hilim sahibi olan izzetli bir kimsedir. Kimseyi incitmek istemeyen, etrafındakilere hakaretle bakmayan, ayıpları başa kakmayan bir kimsedir. Fakire, düşküne, dervişe yardımcı olur ve onların gönüllerini alır. Rahmet kaynağıdır ve cömerttir. Yiğit ve adalet sahibi bir kimsedir (b. 141-167).

Fetihnamede şairin Piyale Paşa'nın kişiliği hakkında söylediği sözleri teyit edici kısımlar vardır. Bu açıdan esere baktığımızda, Paşa'nın çeşitli vesilelerle yaptığı münacatlardan onun dindar bir kişi olduğu anlaşılır. Diğer taraftan, eserin başında bahsi geçen Paşa'nın yaptığı ilk münacatında kendisine nasip ettiği İslam dini için Allah'a şükretmesi ve din düşmanlarını yok etmek isteğini belirtmesinin dikkat çekici bir başka tarafı vardır:

Baňa çün rûzî kılduñ dîn-i islâm

‘Adüvü’ d-dîni idem ben de i’dâm (b.213)

Şairin bu ifadeleri Piyale Paşa'nın sonradan İslam'la şereflendiğine işaret olmalıdır. Zira, kendisi hakkındaki tarihi kayıtlara bakıldığında, babasının Hırvat asıllı olduğu ve kendisinin devşirme usulüyle saraya alındığı görülür. Bir vakıf kaydında ismi Piyale b. Abdurrahman olarak geçen Paşa, ilerleyen zamanda kaptanıderyalığa yükselince Hristiyan annesini de İstanbul'a getirttiği rivayet edilir.⁵³⁷

Turgutça Bey'den Piyale Paşa'ya gelen ilk habercinin kendisine hitap ederken *özi derviş-nihād* (b.234) ifadesini kullanması Paşa'nın tasavvuf-meşrep bir kimse

⁵³⁷ İdris Bostan, “Piyâle Paşa,” *TDV DİA*, c. 34 (İstanbul: TDV Yay., 2007), s. 296.

olabileceğini de düşündürmektedir. Ancak bu ifade şairin bir yakıştırması da olabilir. Diğer taraftan, Paşa'nın donanmayla İstanbul'dan ayrılmadan önce iki rekât namaz kılıp dua etmesi, Cerbe'ye doğru giderken ve Cerbe Hisarı'nın kuşatılma sürecinde münacatlarda bulunması onun dindar kişiliğini yansıtan diğer örneklerdir (b. 190-225, 432-456, 776-804).

Donanma zaferinden sonra Sultan Süleyman'ın (Kanuni) kendilerine gönderdiği tahsinnamede Piyale Paşa için "Piyalem dert görmesin." (b. 688) şeklinde sarf ettiği samimi ifadelerine bakılarak Sultan'la Paşa arasında güçlü bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Askerlerine karşı anlayışlı ve cömert olduğu anlaşılan Paşa sefer sırasında, savaş öncesinde ve sonrasında tertip ettiği divan toplantılarında sürekli olarak kurmaylarıyla istişare hâlinde görülür (b.348-358). Düşünceli bir kimsedir. Olaylara ibret ve hikmet nazarıyla bakar (b.431-432). Uğradığı adalarda hürmet görür (b.393-395). Savaş öncesinde ve savaş sırasında askerlerini cesaretlendirir. Örneğin Cerbe'ye vardıklarında kadirgaları dolaşıp askerlerine hitap ederek din yolunda gayret etmeyi, doğuda batıda nam kazanmayı salık verir ve savaş öncesinde askerlerini cesaretlendirip motive eder (b. 525-537).

Piyale Paşa'nın kararlı bir kişiliği olduğu anlaşılır. Donanmanın Cerbe önünde İspanya donanmasına karşı kazandığı zaferden sonra Paşa, Sultan'a (Kanuni) yazdığı müjde mektubunda Cerbe Hisarı'nı almadan gelmeyeceğini belirtir (b. 638-639). Nitekim, kuşatma doksan günü aştığında (b. 766) bu duruma üzülse de kararlı bir şekilde kuşatmayı sürdürmüştür.

Piyale Paşa'nın, savaş sırasında savaştan geri durmadığı, deniz savaşında da kara savaşında da askerleriyle beraber canla başla savaştığı görülür. Örneğin, donanma savaşında Piyale Paşa'nın idaresindeki kadirga, kaçan bir düşman gemisinin peşine düşüp hücum ederek onu batırır (b. 581-587). Cerbe Hisarı kuşatmasında ise düşman ikinci gece baskını yaptığında Paşa da askerleriyle beraber savaşa atılır (b. 821). Paşa aynı zamanda, savaş esnasında askerinin yanında bulunur, hatırlarını sorar, daima ihsanlarda bulunarak onların motivelerini yüksek tutmaya çalışır. Fetihden sonra da yine askerine ihsanlarda bulunacaktır. Kimine mal veya makam verirken kimini de hoş kelâmla takdir edip mutlu eder (b. 768-840).

Netice olarak Piyale Paşa dindar kişilikli, Sultan'a itaatkâr, gayretli, cömert,

cengâver bir yiğit ve sevilen bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nasuh Ağa, Piyale Paşa'nın en yakınındaki reislerden biridir ve üç ayrı sahnede karşımıza çıkar. Birinci sahne Cerbe önünde yapılan donanma savaşında İspanya Kaptanı'nın bulunduğu gemiyi mağlup ettiği sahnedir (b. 565-568). Piyale Paşa kendisine "Benim kurdum, yiğidim, pehlivanım; kapımın yüzü suyu, iş bilir reisim." (b. 569) diyerek kendisini takdir edip bu başarısından dolayı ona övgülerde bulunmuştur. İkincisi, donanma savaşından sonra askerlerin karaya çıkmakta terettüd ettiği sırada cesur bir şekilde kadirgâsından çıkıp Cerbe Hisarı'nın karşısında tekbir çekerek sancağı diktiği sahnedir (b. 620-625). Son olarak donanma zaferinin müjdelendiği mektubu Sultan'a (Kanuni) ulaştırması ve Cerbe'ye döndüğünde bir savaş hilesine başvurarak zaten Cerbe'de mevcut bulunan 40 kadirgayı İstanbul'dan gönderilmiş takviye kuvvet gibi gösterdiği sahnedir (b. 658-681). Nitekim Piyale Paşa bu icraatından sonra yapılan divan toplantısında kendisine "Nasuh'um..." diye hitap ederek onu övüp takdir eder ve gemi ilminde Nuh gibi maharetli olduğunu ifade eder (b. 684). Aktarılan üç ayrı sahneyi incelediğimizde Nasuh Ağa'nın gözü pek, cesur ve zeki bir savaşçı olduğu, Piyale Paşa'nın kendisini sevdiği ve güvendiği anlaşılır. Diğer taraftan, donanma zaferinin müjdesini Sultan'a ulaştırdığında Sultan bu müjdeli habere karşılık olarak Nasuh Ağa'ya çeşitli ihsanlarda bulunur ve kendisine bir sancak görevi vereceğini beyan eder (b. 651-652).

Turgutça Bey'den⁵³⁸ bahsedecek olursak, olaylar Turgutça Bey'den gelen elçinin Piyale Paşa'ya Frenglerin Cerbe'yi ele geçirildiğini, düşmanın Cerbe Kalesi'ni güçlendirdikten sonra kendi üzerine geleceğini, tez yetişmesi gerektiğini haber vermesiyle başlar (b. 226-242). Turgutça Bey, Piyale Paşa önderliğindeki Osmanlı donanmasının Cerbe Hisarı'nı kuşatması sırasında ordunun kollarından birinde (garp askerleri) vazifeli komutan olarak karşımıza çıkar. Nitekim, kuşatma sırasında bir gece düşman Turgutça Bey ve askerlerinin bulunduğu batı grubu askerlerine gece baskını yapar ve bu savaşta, Piyale Paşa'nın da destek göndermesiyle sabaha kadar

⁵³⁸ Turgut Reis olarak bilinen meşhur Osmanlı denizcisidir. Denizciler arasında Büyük Turgut olarak bilinen Turgut Ata'ya nispetle, Osmanlı kaynaklarında (küçük anlamına gelen Türkçe ekle beraber) Turgutça şeklinde anılmıştır. Cerbe'nin İspanyollar tarafından zaptedildiği ve Piyale Paşa'nın Cerbe seferine çıktığı tarihlerde Trablusgarp Beylerbeyi'dir (Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bostan, "Turgut Reis," *TDV DİA*, c. 41 (İstanbul: TDV Yay., 2012), s. 417-418).

savaşıp kâfiri kırarlar (b. 734-756). Cerbe Hisarı'nın fethinden sonra Piyale Paşa Cerbe'yi Turgutça Bey'e teslim edecektir (b. 867-868).

Uluç Ali⁵³⁹, Mahmud Çavuş ve Kara Mustafa adlı reisler isimleri verilen ve yaptıkları bazı icraatlerden bahsedilen diğer kişilerdir. Donanma Cuka Adası'nda iken Uluç Ali ve emri altındaki beş kadirga limanları dolaşırken rast geldiği bir barçayı içindeki kılıçtan kurtulanlar ve ganimetlerle birlikte esir alır. Bu sırada Mahmud Çavuş da desteğe geldiğinde Uluç Ali'nin düşman barçasını çoktan ele geçirmiş olduğunu görür (b. 657-678). Osmanlı donanması Cerbe önlerine geldiğinde İspanya donanmasıyla yapılan ilk donanma savaşında da Kara Mustafa ve Uluç Ali'nin canla başla savaştıkları ifade edilir (b. 570-571).

Eserin başında zikredilen kethüda bey, tersane kethüdası⁵⁴⁰ olmalıdır. Zira eserin ilerleyen bölümünde tersane kethüdası zikredilir. Tersane kethüdasının ismi belirtilmeyip yalnızca genç biri olduğu ifade edilir (b. 384). Piyale Paşa Cerbe seferi için divan ehlini topladığında divanda hazır olanlardan biri de kethüda (tersane kethüdası) beydir (b. 256). Eserin ilerleyen bölümünde Piyale Paşa Boğazhisar'dan çıkmadan önce tersane kethüdası olan gence on beş kadirgayla beraber Eğriboz Adası'na gidip oradan haber almasını ve düşman olup olmadığını bildirmesini emrederken görülür (b. 384-388).

Eserde bahsi geçip kim oldukları belirtilmeyen çeşitli kişi ve gruplar da vardır. Ana konunun başlangıcında Turgutça Bey'den gelen elçilerden bahsedilirken bazı devlet erkânının da rütbeleri zikredilir. Piyale Paşa Sultan'la (Kanuni) görüştüktan sonra Cerbe'ye sefer yapmak üzere divan ehlini topladığında divanda tersane emîni, kethüda bey (tersane kethüdası), çavuş, kaptan ve reisler hazır bulunur. Bu kişiler deniz ilmini bilen beyler ve ağalardır. Ayrıca sefer için hazırlanacak askerlerden, turnacıbaşidan, ağadan, yayabaşılardan, bölükbaşılardan bahsedilir (b. 254-270). Donanma İstanbul'dan çıkarken ağalar, beyler ve paşalar gibi çeşitli askeri kurumların rütbesine göre elbiselerini giymiş olarak kadirgalara bindiği görülürken Sultan ve vezirlerinin de deniz kenarındaki köşkte donanmayı uğurladığı görülür. Donanma Cerbe'ye giderken Boğazhisar'da ve Cerbe'den dönerken Moton

⁵³⁹ Daha sonraları Kılıç Ali Paşa olarak tanınacak kişidir (bkz. İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa," *TDV DİA*, c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2002), s. 411.

⁵⁴⁰ Kethüda ve tersane kethüdası hakkında bkz. *Terimler Sözlüğü*.

Adası'nda iken Paşa kurmaylarıyla divan tertip eder ve kurulan divana bahsi geçen beyler, ağalar ve reisler iştirak eder (b. 906-911). Şair bu kurmayların yer yer Paşa'yla diyaloglarına da yer vermiştir. Cerbe dönüşünde yapılan son divanda kendilerine izin verilen Rumeli beyleri donanmadan ayrılacaktır. Donanma İstanbul'a giriş yaptığı sırada Sultan da dâhil olmak üzere donanmayı uğurlayan devlet erkânı yine görünecektir.

Eserde düşman tarafı olarak gösterilen İspanyollar "Frengler"⁵⁴¹ şeklinde zikredilir. Alınan bilgiye göre Cerbe'yi ele geçirmiş olan Frenglerin 30.000 civarında askeri olup yüzden fazla benzersiz kuvvette gemileri vardır (b. 235-408-498). Cerbe Hisarı fethedildikten sonra kadirga, kalita, kalyon, altmıştan fazla barça ele geçirilmiş (b. 885) ve Hisar dizdarıyla birlikte 5.000 kişi esir edilmiştir (b. 855-856). Toplamda 10.000 civarındaki esir düşman askeri kürekçi forsa edilmiştir (b. 886).

Bahsi geçen diğer gruplara baktığımızda İstanbul halkı donanma İstanbul'dan ayrılırken ve zaferle İstanbul'a dönerken yoğun bir rağbetle uğurlama ve karşılama yaparken görülür. Öte yandan, Cerbe Hisarı'nın fethiyle birlikte Hisar'da bulunan 3.000 müslüman esaretten kurtarılmıştır (b. 857).

Uğranılan adalar ve bazı diğer yerlerde de bahsi geçen kişi veya topluluklar vardır. Donanma Cerbe'ye doğru ilerlerken Koyun Adası'na vardığında Paşa'nın Ada'ya geldiğini öğrenen Ada halkı Paşa ve askerlerini misafir edip ziyafet verir.

Eserde anlatılanlardan hareketle Malta Adası'ndakilerin de düşman tarafında olduğu anlaşılır. Osmanlı donanması Malta'nın önünden geçince Malta halkından biri hemen bir kayık gönderip Cerbe'deki İspanyollara Türk donanmasının geldiğini haber etmiştir (b. 506-515, 542-546). Zafer kazanmış olan donanma Cerbe'den dönerken Malta'ya tekrar uğradığında Malta'daki düşmanlar dostlarının gemilerindeki sancakların baş aşağı edilip bütün donanmalarının ele geçirilmiş olduğunu görünce ağlayıp kederlenir. Piyale Paşa Malta Hisarı'nın yanında bir gece konakladığında korku içinde kalan Hisar halkı iki firkate ve iki tutsağı peşkeş olarak verir (b. 872-877).

Donanma Cerbe dönüşünde Gelibolu'dan geçerken Gelibolu halkının arkalarından

⁵⁴¹ Doğuda Avrupalı anlamında kullanılır. Fransızca Franc'tan bozmadır (Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 635). Eserde bu kelimeyle İspanyollar kast edilmektedir.

dua ettiği görülür. Dolayısıyla Gelibolu'nun Osmanlı halkının bulunduğu bir yer olduğu anlaşılır.

Araplar ve Arap Yakası'ndakiler şeklinde bahsi geçen topluluklar da vardır. Turgutça Bey'den gelen habere göre İspanyollar Araplarla anlaşarak birlik olmuşlardır. Donanma savaşının zaferle sonuçlandığı haberini İstanbul'a ulaştıran Nasuh Ağa tekrar Cerbe'ye döndüğünden bahsedilirken Osmanlı askerinin hem İspanyollar'dan hem de Araplardan gelecek tehlikelerden korktuğu ifade edilir (b. 666-671). Bu konuda tarihî kaynaklara bakıldığında o sıralarda bölgedeki bazı Arap liderlerinin menfaatleri yüzünden anlaşmazlık çıkardığı, dolayısıyla Piyale Paşa'nın Cerbe fethinden hemen sonra isyancı Arapları tedip etmek üzere Trablusgarp'a geçtiği yönünde bilgiler geçer. Dolayısıyla muhtemelen bahsi geçen Araplar bunlardır.⁵⁴² Diğer taraftan donanmanın Cerbe'ye ilerlerken uğradığı ve düşmandan haber aldığı Arap yakasındaki⁵⁴³ Araplar Osmanlı tarafında görünmektedir (b. 518-522).

Netice olarak, eserde ismi geçen şahıslardan bazılarının karakter özelliklerine dair ve seferde aldıkları rollere dair dikkat çekici bilgiler edinmek mümkündür. Bu noktada, diğer birçok fetihnamede olduğu gibi Nidâî'nin bu eserinde de tarihî kaynaklara ve biyografik çalışmalara katkı sağlayacak bilgiler olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.2.4. Eserin edebî değeri

2.4.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁵⁴⁴

Eserin fesahat yönünü değerlendirmek amacıyla öncelikle eserde kullanılan vezinlere göz attığımızda, fetihnâmenin baş kısmından seçilen ve kasideye rast gelen kısımda aruz bahirleri içinden Hezec bahrinin *Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün* vezni uygulandığı görülür. Bu vezin 12 kapalı 4 açık hece barındırır. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade açık hece içerir ki şair de bu bölümde vezin gereği Arapça-

⁵⁴² İdris Bostan, "Turgut Reis," *TDV DİA*, c. 41 (İstanbul: TDV Yay., 2012), s. 418.

⁵⁴³ Burada bahsi geçen Arap yakası, Turgutça Bey'in idaresi altında bulunan Trablusgarp olabilir.

⁵⁴⁴ Bu başlık altında, Nidâî'nin Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe adlı bahsi geçen eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen üç ayrı varagındaki (3a-3b, 26a-b, 51a-51b) beyitlerin (b. 27-36, 465-486, 954-973) aruz ve kâfiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

Farsça kelimeleri daha sık tercih etmiştir.

Fetihnamenin orta ve son kısmından seçilen ana konunun işlendiği beyitlerde ise mesnevilerde yaygın olarak tercih edildiği şekliyle kısa vezinlerden biri olan, aruz bahirleri içinden Hezec-i müseddesin on bir heceli *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün* vezninin uygulandığı görülür. Bu vezin 8 kapalı 3 açık hece barındırır. Dolayısıyla şairin veznin şartları gereği kapalı heceleri daha çok barındıran bu kısımda da Arapça-Farsça kelimeleri daha sık tercih etmesi beklenir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 22 beyite bakıldığında 208 kelimeden 116 (%55.7) tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. İki tane Yunanca *liman*, bir tane Orta Yunanca *tonanma*, iki tane Fransızca *Fireng*, üç tane İtalyanca *barça* olmak üzere batı dillerinden 8 (%3.8) kelimeyi de hariç tutarsak geri kalan 84 (%40.3) kelime ise Arapça-Farsça kelimelerden meydana gelir. Şairin oran olarak Türkçe kelimeleri daha fazla kullanmış olması veznin durumu gereği imâle-i maksûre uygulamalarına başvurma ihtimalini de arttıracaktır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 52 (10+22+20) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 178 (34+79+65) adet örnek görülmüştür. Bunlardan 11 (2+4+5) tanesi (%6.17) Farsça izafet kesresi üzerinde, 45 (2+32+11) tanesi (%25.2) Türkçe kelime⁵⁴⁵ kökünde veya gövdesinde⁵⁴⁶, 84 (22+31+31) tanesi (%47.1) Türkçe eklerde, 32 (7+9+16) tanesi (%17.9) Türkçe edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 4 (1+1+2) tanesi (%2.2) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 2 (1+1+0) tanesi de (%1.1) Arapça kökenli *hâl'sin* (b. 27) şeklindeki kelime ve Eski Yunanca'dan dilimize geçen *lîman* (b. 465) kelimesi üzerinde uygulanmıştır.

Yukarıdaki oranlar üzerinden hesap ettiğimizde beyit başına ortalama olarak 1.5 imâle-i maksûre düşmektedir. İmâle-i maksûrelerin beyit başına düşen dağılımda oransal olarak denge var ise de orta kısımda seçilen beyitlerdeki imâle-i maksûrelerde kısmen artış görülür. Diğer taraftan orta kısımda, özellikle Türkçe kelime köklerindeki artış daha dikkat çekici olup bu durum fetihnamenin türüne özgü terimlerin veya bazı şahıs isimlerinin bu kısımlarda artmasıyla doğrudan ilişkilidir.

⁵⁴⁵ Bunlardan 32 (1+25+6) tanesi isim kökündedir.

⁵⁴⁶ Bunlardan beş tanesi kelime gövdesinde kullanılmıştır.

Türkçe kelime kök veya gövdelerinde ve özellikle de *i* ünlüsü dışındaki ünlülerle uygulanan imâle-i maksûrelerin Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozduğu⁵⁴⁷ bilinir. Bu uygulamaların özellikle eserin orta kısmından seçilen beyitlerde yoğunlaştığı örneklerle baktığımızda bunlar *lîman* (b. 465), *pâşa* (b. 465), *paşa* (b. 474-477-479), *pâşa* (b. 476-486), *gâmi* (b. 468), *Çavuş* (b. 466), *Alî* (b. 469-478), *Hamza* (b. 469), *gemi* (b. 471), *gemi* (b. 476), *barça* (b. 472), *baş*, *getüre* (b. 467), *iki* (b. 468), *birbârisîne* (b. 4797), *koyulurlar* (b. 471), *alman* (b. 480), *toğrusı* (b. 482), *vârursañuz* (b. 484), *göçeler* (b. 486) şeklindedir. Görüldüğü üzere bu kelimelerdeki imâle-i maksûre uygulamalarının çoğunluğu *i* ünlüsü dışındaki ünlülerde olup özellikle de a-e ünlüleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan, listedeki örneklerin çoğunluğunun bahsi geçtiği üzere terim veya isimler olduğu görülür. Bu çeşit uygulamalar Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozar. Ancak, uygulamaların bir kısmının *i* ünlüleri üzerinde veya kelime sonunda olması, *Ali* kelimesinin a harfinin ise zaten Arapça aslında uzun okunması, ayrıca *Ali* veya *Hamza* gibi kelimelerdeki imâle-i maksûrelerin vurgu yoluyla anlama da katkı sağlaması gibi diğer hususları dikkate aldığımızda kusur oranlarının da nispeten azaldığını söyleyebiliriz.

Eserin orta kısmından seçilen ve içersinde en çok imâle-i maksûre bulunan beyitlerden biri olan aşağıdaki beyitte bu uygulamaların dört tanesinin şahıs isimleri üzerinde bulunduğu görülür. Ancak, vurgunun anlama kattığı fayda ve *i* ünlüsü üzerinde yoğunlaşan bu imalelerin şiiriye katkı sağladığı da gözden kaçmayacaktır:

Uluc ‘ *Alî*/kaçan çatdı/Firenge

‘ *Alî* *Hamza*/gibi el ur/dı cenge (b. 469)

Diğer taraftan Türkçe zamir, edat, bağlaç gibi kelimelerde uygulanan imâle-i maksûrelerin de bir kısmında benzer şekilde *i* sesleri mevcut iken, ayrıca çoğunluk olarak hem uygulama kelime sonunda yapılmakta hem de vurgu yoluyla anlamı pekiştirerek şiiriye katkı sağlayabilmektedir. Bu noktada orta kısmından seçilen beyitlerde karşılaşılan örneklerle baktığımızda *gibi* (b. 466-469), *ile* (b. 475), *deñlû* (b. 479), *budur* (b. 482-485), *dağı* (b. 483) şeklindeki örneklerde bahsi geçen hususlar görülür. Ayrıca şair *ile* (b. 475) edatıyla yaptığı ve e sesi üzerinde

⁵⁴⁷ Saraç, a.g.e., s. 211.

bulunduğundan kusur olarak görülebilecek uygulamasını paralel uygulayarak aheng sağlamış ve imâle-i maksûreyi sanatlı bu uygulamaya dönüştürmüştür:

Dönerler feth/ ile şādān/ u ḥandān

‘Adū pür-derd/ ile ğamġin/ perişān (b. 475)

Şair, uyguladığı diğer çoğu imâle-i maksûreleri de ya paralel uygulayarak veya sesteş ünlüleri tekrar ederek mısralar içinde bir ses uyumu meydana getirip ahenge ve anlama katkı sağlamış görülmektedir. Böylece bu imaleler hata olmaktan ziyade sanatlı bir uygulamaya dönüştürülmüştür.⁵⁴⁸ Aşağıdaki imâle-i maksûrelerin italik gösterildiği beyitler aynı zamanda beyit başına en çok imâle-i maksûre uygulanan beyitlerdendir. Şair bu uygulamayı arttırmak zorunda kaldığı beyitlerde bu tür tasarruflar yaparak oluşacak kusurları sanatlı bir uygulamaya çevirebilmiştir:

Taşup göñl*i*/ ider deryā/ gib*i* cūş

Buyurd*i* kim/ vara Maḥmūd/ Çavuş

Toğar ṭāl*i*/ ler*i* burc-ı/ şerefden

Koyulurlar/ gem*i*ye her/ taraftan

Uluc ‘Al*i*/ irişt*i* pür/ beşâret

El öpd*i* vü/did*i* neyse/ ḥikāyet (b. 466-478-471)

Uygulanan imâle-i maksûreler hakkında son olarak belirtmemiz gereken husus Türkçe ekler üzerindeki bazı uygulamalarda da *i* sesi dışında olan ve kelimenin ortalarında yer alıp ahengi bozan örneklerin de yer yer görüldüğüdür. Yine metnin orta kısmındaki beyitlerden örnekleyecek olursak, içind*e*dür (b. 465), bul*a*ra (b. 472), Cırbe’d*e*dür (b. 482) gibi örneklerle rastlanır. Bu beyitlerden biri şu şekildedir:

İçind*e* bir/ ki yüz kâfir bulurlar

Kılıcdan kıur/tul*a*n*m*i/ alurlar (b. 473)

Eserin baş, orta ve son kısımlarından seçilen 52 (10+22+20) beyitte uygulanan imâle-i memdûde örneklerine bakıldığında ise toplam 6 (0+3+3) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda hem veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılandığı hem de vurguyla sese ve anlama katkı sağlandığı görülür.

⁵⁴⁸ Konu hakkında bkz. Saraç, a.g.e., s. 214.

Uygulanan imâle-i memdûdelerde açık heceyle başlayan bir kelime geldiği halde bir buçuk hece değerine duyulan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmayıp sekte sebep olunan örnek yoktur. Ayrıca şair, klasik Türk şairleri tarafından da hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulamasına da başvurmamıştır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 52 (10+22+20) beyit içinde zihafa rastlanmamıştır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 52 (10+22+20) beyit içinde 44 (10+9+25) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına, veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Bu ulamalardan 18 (5+4+9) tanesi ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Diğer taraftan şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen beyitler içinde 36 (5+15+16) sekt örneği vardır.

Eserde uygulanan diğer aruz uygulamalarına bakıldığında *Hak* (b. 32-485) kelimesindeki kaf harfi şeddeli iken kafiye gereği tahfif kaidesi uygulanarak şeddesiz okunmuştur.⁵⁴⁹ Bu uygulama Türkçe ses yapısına uygun olduğundan kusurlu olmayan bir aruz uygulamasıdır. Şair bir başka aruz uygulamasında *bir iki* şeklinde olması gereken kelime grubundan *i* sesini veren elif-ye harflerini eksiltilerek yine tenkîs kaidesine başvurduğu görülür. Böylece kelime *bir ki* şeklinde yazılıp (b. 473), düşürülen heceyle vezne uyum sağlanmıştır. Bu okunuş aslında Türkçe telaffuzda da var olduğundan, bu uygulama da kusur olarak değil de bir aruz tasarrufu olarak

⁵⁴⁹ Aynı kelime b. 487'de kaf harfi şeddeli şekilde okunmuştur.

değerlendirilebilir. Şair yine tenkîs kaidesine başvurarak *pâdişâhdan* şeklinde olması gereken kelimedenden güzel he harfini eksiltilerek kelimeyi *pâdişâdan* (b. 956) şeklinde uygulamıştır. Böylece bir buçuk değerindeki hece tek kapalı hece hâline getirilerek zihafından kaçınılmıştır. Fakat kelime bu hâliyle Türkçe telaffuzu bozduğundan kusurlu bir uygulamadır. Bir başka tenkis uygulaması ise şâh şeklinde olması gereken kelimedenden elif harfinin düşürülmesiyle bir buçuk hece değerindeki kelime şeh (b. 968) şeklinde okunarak tek kapalı hece haline getirilmiş ve vezin bu şekilde sağlanabilmiştir. Şair işaret zamirine getirilen çokluk ekiyle beraber kullanılan *bunlar* şeklindeki kelimelerin bazısını aynı şekilde kullanırken (b. 503) çoğunlukla kelimeyi *bular* şeklinde kullanarak (b. 470-472-474-476-477-970) açık hece ihtiyacını da karşılamıştır. İşaret zamirlerine getirilen çokluk eklerinden önce -n-yardımcı konsonant harfinin konulmadığı bu uygulamanın örnekleri Eski Anadolu Türkçesi'nde görülmekte olup kelimenin *bular* veya *bunlar* şeklinde kullanılabildiği bilinir.⁵⁵⁰

Diğer uygulamalara nakıldığında *dünyâ* şeklinde olması gereken kelime *dünye* (b. 962) şeklinde yazılarak elif harfi yerine güzel he kullanılmış, böylece vezin için gereken açık hece ihtiyacı karşılanmıştır. Tebdîl adı verilen ve vezin gereği bir harfin bir başka harfin yerine geçtiği bu uygulamalar kelimeyi anlaşılmasız kılmadığından, Türkçe telaffuza aykırılık teşkil etmediğinden, hatta Türkçe dil özelliğiyle de ilişkili olduğundan caiz görülen aruz uygulamalarındandır. Dolayısıyla bu tür uygulamalara imla/telaffuz çeşitliliği olarak bakılmaktadır.⁵⁵¹

‘*aql* ve *hayr* şeklinde olması gereken kelimelerde vezin gereği tahrik kaidesi uygulanarak sakın olan kaf ve ye harfleri harekeli okunmuştur. (b. 969-970).

Eserin baş⁵⁵², orta ve son kısmından seçilen 52 (10+22+20) beyitteki kafiye uygulamalarına bakıldığında 30 (10+12+7) mücerred, 15 (0+6+9) mürdef, 4 (0+2+2) müesses 3 (0+1+2) mukayyed kafiye örneği görülür. 52 beyit içinden 25 (0+14+11) beyitte redif bulur ve bunların tamamı Türkçe kelime veya eklerden

⁵⁵⁰ Bkz. Timurtaş, a.g.e., s. 344.

⁵⁵¹ Bayram Düzenli, Şahab Bulak, a.g.m., s. 166.

⁵⁵² Eserin baş kısmından seçilen varak kasideye rastlamıştır. Bu kısımlarda *bî-hemtâ/deryâ/isti‘lâ...şeydâ/eşyâ/ferdâ* şeklinde mücerred kafiye kullanılmış olup revî harfi medli eliftir. Kafiye kusuru bulunmamaktadır.

meydana gelir.⁵⁵³

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %57.69 oranında mücerred kafiye örneği olup, onu %28.84 oranla mürdef kafiyeleler takip eder. Ayrıca, %7.69 oranında mukayyed ve %5.76 oranında müesses kafiye örnekleri görülür. Dolayısıyla seçilen beyitlerin yarıdan fazlasında mücerred kafiye kullanıldığı anlaşılır. Mürdef kafiyelelerin de onun ardından gelen en yüksek orandaki kafiyeleler olması klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiyelelerini tercih etmelerini hatırlatsa da şairin mücerred kafiyeleleri hayli yüksek oranda kullanmış olması dikkat çekicidir. Mücerred kafiyelelerin yoğun kullanılması şairin kullandığı Türkçe kelimelerin oranlarıyla paralellik arz etmektedir.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. *kâfir itdi-ne itdi* (b. 468) şeklindeki bir beyitte kafiye olmayıp kafiyeleler aynı kafiyeenin (rediflerin) tekrarıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla burada îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) adı verilen kafiye kusuru vardır. Diğer bir beyitte ise *bir birisine-dîne* (b. 470) kelimelerinde nun harfiyle yapılan kafiyeeden bir tanesi kelime kökünde iken (dîn) diğeri ek harfinde bulunur. Kafiyeleler, kelimelerin son aslî harfinden ya da aslî hükmündeki harften meydana gelmesi gerekirken, buradaki kafiyelelerden birisi ancak birtakım işlemler sonucunda elde edilebilmektedir. Dolayısıyla bu kafiyeeye ma'mul kafiye denilir.⁵⁵⁴ *erenler/görenler* (b. 471), *tutsaklarından-leşkerinden* (480), *olası/reh-nümâsı* (b. 955), *yaşasın/şafâsın* (b. 962) şeklindeki dört beyitte kafiyeeyi meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairleri bu uygulamaya sık başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁵⁵⁵ Beyitlerden birinde (b. 973) kafiye kelimelerinden biri sıfat iken diğesinde isimdir. Aynı türden kelimelerle kafiye yapılması genel görüş olmakla beraber divan şairleri arasında bu kaideye dikkat edilmediği görülür. *taraf/şeref, erenler/görenler, bulurlar/alurlar, gördi/irdi, tutsaklarından-leşkerinden, ketm it/hatm it* (b. 471-471-472-476-480-957) şeklindeki kafiyelelerde tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru

⁵⁵³ Bunlardan 1 (0+0+1), Türkçe kelimelerden, 24 tanesi Türkçe eklerden (0+13+11) meydana gelir.

⁵⁵⁴ Saraç, a.g.e., s. 272.

⁵⁵⁵ Saraç, a.g.e., s. 279.

vardır. *paşa/gavgā, cūş/çavuş, tonanma/cānā, cūvānuñ/anuñ, yaşasın/şafāsın* (b. 465-466-482-961-962) şeklindeki kafiyelerde imla harfi olan vav veya elif harflerinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. Son olarak, *pādişādan/Hüdādan* (b. 956) şeklindeki örnekte *pādişâh* kelimesindeki güzel he harfinin kafiye gereği tenkis edildiği görülür.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 52 (10+22+20) beyit içinden 5 (0+4+1) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe, 7 (0+4+3) beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelimedir. *Freng* (b. 469) ve *tonanma* (b. 482) şeklindeki iki kafiye kelimesi de Fransızca ve Orta Yunanca olup geri kalan kafiye kelimeleri ise Arapça-Farsça kelimelerden meydana gelmiştir. Bu oranlar beyitlerin az bir kısmında kafiyelerin Türkçe kelimelerle sağlandığını gösterir. Ancak yukarıda bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı kabaca %55.7 civarında görülmektedir. Dolayısıyla şairin Türkçe kelimeleri kullanma oranlarıyla bu oranların kafiyelere yansımada paralellik yoktur. Bunda eserin baş kısmından seçtiğimiz varağın kasideye rastlaması ve bu şiirde tamamen Arapça-Farsça kelimelerin tercih edilmesinin de payı vardır. Ancak yine de oran olarak kafiyelerdeki Türkçe kelime miktarı az olabilecekti. Diğer taraftan yukarıda bahsi geçen çoğu kafiye kusurları da çoğunlukla Türkçe kelime veya eklerle oluşturulan kafiyelerde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kullanılan redifler tamamen Türkçe kelime veya eklerden meydana gelmekle birlikte çoğunlukla eklerle yapılmış olan bu redifler şiire aheng katmak noktasında işlevsel görünmemektedir.

Netice olarak Nidâî, eserinde Türkçe kelimelere hayli miktarda yer verdiği halde imâle-i maksûre uygulamalarından da kaçınabilmiştir. Dolayısıyla şair imâle-i maksûre uygulamasına en az başvurmuş fetihname şairlerinden biridir. Diğer aruz uygulamalarında ise yine birçok klasik Türk şairinin başvurduğu ve önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalar yapmıştır. Nitekim benzer uygulamalar diğer fetihnamelerde de görülmektedir. Kafiye kullanımında ise Türkçe kelimeler çoğunlukta olmasa da uygulamalardaki kusurlar Türkçe kelimelerin kullanıldığı kafiyelerde yoğunlaşmıştır. Bu durum da Türkçe kelimelerin Arapça-Farsça kelimelere nazaran, diğer aruz uygulamalarında olduğu gibi kafiye kurarken bazı

güçlükler çıkardığını göstermektedir. Şairin bahsi geçen aruz uygulamalarından ahreketle Nidâî'nin fasih dile sahip fetihname şairlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Fetihnamede yer yer Arapça-Farsça kelime ve ifade kalıplarına rastlansa da sadelik daha ön plandadır. Nitekim eserin orta kısmından seçilen 22 beyitte %55.7 oranında Türkçe asıllı kelime olduğu görülmüştür. Dolayısıyla eser kolay anlaşılır bir eserdir. Eserin sadeliğinde dönemin genel dil teamüllerinin etkisinin yanında olaylar hikâye edilirken kullanılan günlük konuşma dilinin de payı vardır. Eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelere, çeşitli deyim, atasözü veya vecize türündeki örneklerle de sıkça karşılaşılır.

Eserin sadeliğine dair seçilen bazı beyitleri şöyle örnekleyebiliriz:

Bölük bölük idüp kovup kırarlar

Niçenüñ defter-i 'ömrin dürerler

Ki zîrâ kendinüñ maqbûlıdur ol

Yarar yoldaşı hâliş kûlıdur ol

Var imdi yoluñ izüñ açık olsun

Ve illâ yolda gözüñ açık olsun (b. 577- 636-641)

Eserde sade dil yanında akıcılık da dikkat çekicidir. Bunda, bahsi geçtiği üzere, şairin aruza hâkimiyetinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz:

Îrâdet iktizâ itdi maḥabbet baḥrı mevc urdı

Sevüp bir 'abd-i ḥâlişin yaratdı dürr-i bî-hemtâ

Kaçan kim şubḥ-ı şâdıḳ şem' i yandı

Seḫerden heb uyuyanlar uyandı

Ḳalata'dan dizildi Üsküdâr'a

Çekilmek dilesen yir yok kenâra

Kürekler oynadı yelken açıldı

Gelüp Kälata öñinden geçildi

Bir ağıza baķanlar iş başarır

Her işde ittifāk itmek revādur (b. 27-28-291-307-368)

Eserde arkaik Türkçe kelime örnekleri de sıkça karşımıza çıkmakta olup *irgür-* (b. 314), *yaşın-* (b. 188), *yügür-* (b. 302-345-745-748), *ügür-* (b. 345-748), *söyün-* (b. 509), *üş-* (b. 571), *kov-* (b. 577), *ayıt-* (b. 638), *dürüş-*, *urış-* (b. 719), *üleř-* (b. 760), *iv-* (b. 764), *ķağřa-* (b. 701), *yid-* (b. 870) şeklinde arkaik fiiller; *yügrük* (b. 318-318), *satu bāzār* (b. 342), *yarağ* (b. 249-265-531), *agrık* (b. 488), *yağşı* (b. 834), *kiçi* (b. 689), *birle* (b. 703), *ķačan* (b. 238), *bular* (b. 470-474-477-970) şeklinde arkaik isim, sıfat, edat ve zamirler; *olısar* (b. 774) şeklinde -ısar, -iser gelecek zaman ekleri, *eyleñ* (b. 259), *ķo* (b. 481) şeklinde emir kipinin üçüncü tekil ve üçüncü çoğul şahıs kipiyle kullanılan örnekler görölür.

Eserdeki atasözü, deyim ve vecize türündeki örneklere baktığımızda, “Söz yerinde keskin kılıçtır ve iyi söz tartıda altından ağırdır.” (b. 357) şeklindeki atasözleri veya aşağıdaki vecizeler bu açıdan örneklendirilebilir:

Geñeř sözde ařuñ tuzı gibidür

Bedendür söz geñeř gözi gibidür (b. 351)

Bir ağıza baķanlar iş başarır

Her işde ittifāk itmek revādur (b. 368)

şair, Piyale Paşa’nın içinden kendi kendine konuşmasını birtakım atasözü ve vecizeler üzerinden şöyle aktarır: “Bu belanın sonunda bal vardır. Güln dikenini balın da belası olur. Âlemde her derdin devası vardır. Âlemde, güzelin cefasını çekmeyince vefanın kadri bilinmez. Her işin bir vakti vardır. Zor iş elbette kolay olacaktır. Her zahmetin sonunda rahatlık vardır.” (b. 771-773) der ve sözlerine şöyle devam eder:

Dimişler her işüñ bir vakti vardur

Güc iş elbette āsān olıvardur

Olur her zaķmetüñ řoñında rāķat

Ola kim irişe bir kıtlu sâ' at (b. 774-775)

Eserde deyimlere sıkça başvurulur. *Üstüne eriş-* (b.240), *kâfiri kır-* (b. 242-756), *ağızdan haber al-* (b. 243), *gülü dikenden kurtar-* (b. 251), *gönülden kop-* (b. 263), *iğne atacak yer bulunmamak* (b. 279), *baş ver-* ve *yolunda canı terk et-* (b. 366), *iki göz gibi birlik ol-* (b. 369), *lenger al-* (b. 398-642), *dil al-* (b. 460-497), *kılıcı arsa as-* (b.484-696), *lenger sal-* (b. 659-888), *ağzında parmakları kal-* (b. 507), *ocağı sön-*, *yıldızı doğ-* (b. 509), *ömür defterini dür-* (b. 577), *başına toprak at-* (b. 625), *yolu izi açık ol-*, *gözü açık ol-* (b. 641), *göz açtırma-* (b. 648), *ölüm elbisesi dik-* (b. 712), *ayrılık şarabı iç-* (b. 713), *ömür dânesini tüket-* (b. 715), *el bir et-* (b. 735), *ağzının tadını ver-* (b. 750), *bıçaksız bağrını doğra-* (b. 872), *dünü güne kat-* (b. 879) gibi birçok deyim örneğine rastlanır. Aşağıdaki örnekte, kâfirlerin Cerbe önünde yapılan donanma savaşında kâfirlerin hezimete uğratılması başlarına kıyametin kopması ve aşlarına ağı katılması şeklindeki çeşitli deyimlerle İspanyolların hezimete uğratıldığı ifade edilir:

Kıyāmet kopdı küffāruñ başına

Bularuñ ağı katıldı aşına (b. 573)

Eserin naat bölümünde *levlāke levlāk*, *le 'amrūk* (b. 43), *ve 'ş-şems* (b. 44), *ve 'l-leyl*, *ve 'd-đuḥā* (b. 45) şeklinde, münacat bölümünde *'ayne 'l-yaḳīn*, *ḡufrān*, *ḡaffār*, *livāu 'l-ḥamd* şeklinde, ana bölümünde ise *cāhidū* (b. 240-744), *veşāvirhüm*⁵⁵⁶ (b. 349): *Ḳābe ḳavseyn*⁵⁵⁷ (b. 445-801). *innā feteḥnā*⁵⁵⁸ (b. 449) şeklinde ayet ve hadislerden iktibaslar⁵⁵⁹ yahut telmihler yapılır.

Eserin belagat özelliklerine bakıldığında her ne kadar eserde günlük konuşma dili ağırlıklı olsa da beyan ilmi dâhilindeki mecaza dayalı edebî sanatlardan teşbih, istiare, mecazımürsel, kinaye, teşhis ve anlama dayalı sanatlardan tenasüp, mübalağa, hüsnütalil, tezat, leffüneşir, telmih gibi çeşitli edebî sanatlara hayli miktarda yer verilmiştir. Bu durum da eseri belagat açısından güçlendirmiştir.

Şairin bazı mecazlı ifadelerini örnekleyecek olursak, bir geminin bir başka gemiye çatması anlamında da *sarıldı* ifadesini, savaşın yoğunlaşması anlamında *gaza*

⁵⁵⁶ “İşlerinde onlarla istişare et.” (Al-i İmran 159).

⁵⁵⁷ “İki yay arası kadar.” (Necm 9).

⁵⁵⁸ “Şüphesiz ki biz sana apaçık bir fetih verdik.” (Fetih 1).

⁵⁵⁹ Fetihnamelerde ayet ve hadislerin kullanım sebepleri için bkz. Harun Er, a.g.t., s. 25-37.

meydanının ısınması (kaynaması) ifadesini kullanır:

Hücümından anuñ deryā yarıldı

İrişdi bir kadirğaya şarıldı

Atıldı tób tüfek kópdi kıyāmet

Ğazā meydānı germ oldı beğāyet (b. 566-816)

Teşbih sanatı, mecaz sanatları içinde en sık başvurulan sanattır. Gece fanuslarını yakan gemilerin İstanbul Boğazı'ndaki görüntüsü *yıldızlara* (b. 274-278), donanmayı karşılamak için Boğaz'da toplanan kayık ve insan kalabalığı *şukufe çiçeğine* (b. 921), kılıç sallayan asker Hz. Ali'ye (b. 758), ziyafette sofraya konan pilavların her birinin görüntüsü Erciyes Dağı'na (b. 897) teşbih edilir. Ayrıca, fetihnamenin konusuyla da ilişkili olarak askerlerin düşmana saldırma biçimleri *aç kurtlara* (b. 559-818) veya *eşek arısına* (b. 571) teşbih edilir. Diğer taraftan eserde gemilerin çeşitli özelliklerine göre benzetme ilgisi kurulan öğeler de dikkat çekicidir. Gemilere dair teşbihlerde kuşlar daha sık zikredilmiş olup bu kuşlar gerçek veya efsanevi kuşlardır. Örneklere baktığımızda, gemiler *tavus* gibi cevelan eder (b. 298); *turna* veya *Simurg* gibi kanat açıp uçarlar (b. 315-643); uçan *Anka*'ya benzerler (b. 390); uçan kuş gibidirler (b. 339-387-400-517), Anka gibi gagasını atarlar (b. 341). gemilere dair benzetmelerde kuş benzetmeleri daha çok gemilerin hızlı gidişiyle ilişkili olurken, *koç* benzetmeleri ise gemilerin düşman gemilerine saldırması ve çatmasıyla ilişkili olarak zikredilir. Diğer taraftan diğer fetihnamelerde de rastlanılan şekilde gemiler veya gemilerdeki topların ejderhaya benzetildiği de görülür. Örneğin;

Kucağum kōc gibi degdi doğundı

Gören dir şīr ejdehāya şundı⁵⁶⁰

Doğundı kōc gibi fī'l-hāl çatdı

Kırıp halkın re'isin diri tıtdı (b. 585-646)

Paşa kadirğası ejder mişāli

Şaçub odlar iderlerdi kıtāli

Şadā-yı ra'd gibi ötdi tōblar

⁵⁶⁰ Koç gibi gelip vurmuştur. Adeta aslan ejderhaya saldırmış gibidir.

Şanasın her biri olmuşdı ejder (b. 563-725)

Şairin eserin konusuyla ilişkili olarak kendine has benzetmeleri de dikkat çekicidir. Gece vakti Piyale Paşa'nın gemisindeki büyük fanus yanıp etraf aydınlanınca deniz aşığın kalbi gibi gülbahçesine döner:

Yanup fânūs-ı a'zām oldu rüşen

Deñiz şol kalb-i 'āşık gibi gülşen (b. 329).

Atılan toplar sebebiyle düşman gemilerinde oluşan yarık ve delikler *Eyüp peygamberin vücuduna* (b. 588) veya *kefgire*⁵⁶¹ (b. 615), Hisar kuşatmasında atılan toplar sebebiyle Hisar'da oluşan delikler *balık ağına* benzetilir.

Atılan tób tūfek fi'l-cümle varı

Balık ağına döndürdi hişārı (b. 707)

Osmanlı donanması Cerbe'nin fethinden sonra şevketli bir şekilde Pireveze'ye ulaşır. Preveze'ye vardıklarında Kurban Bayramı'na girilmiştir. Şair Paşa'nın gazada büyük bayram yaptıktan sonra şimdi de küçük bayramın kutlandığını belirtir. Böylece istiare yoluyla fetih kast edilir:

Ulu bayramı itmişdi ğazāda

Kiçi bayramı itdi bu arada (b. 889)

Şair, Azrail aleyhisselama *hicran celladı* diyerek mecazımürsel sanatına başvurur:

Kime kim uğradı cellād-ı hicrān

Muḳarrer tiğ-ı mergiyle alır cān (b. 714)

Şair, kale kapısını açıp dışarıdaki Osmanlı askerine gece baskını yapan düşmanla ilgili *nifak kapısını açıp gece baskını yaptılar* diyerek hem mecazen kötü bir niyeti açığa çıkardıkları, hem de gerçekten kale kapısını açıp çıktıklarını ifade ederek kinaye sanatına başvurmuştur:

Meger ol gice kāfir ittifākı

İder şebḥūn açup bāb-ı nifākı (b. 812)

⁵⁶¹ Kevgir; delikli kap, süzgeç, kepçe (*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. haz. Ferit Devellioğlu. Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 2007., s. 502)

Şair, deniz savaşıyla ilgili olan eserinde Nuh peygamberin ismi ve hikâyesiyle ilişkiler kurarak edebî sanatlara başvurmuştur. Bilindiği üzere Nuh peygamber tufan olayı ve yaptığı gemiyle bilinir. Paşa donanmasıyla Cerbe'ye doğru ilerlerken yaptığı münacatta telmih yoluyla *necât-ı Nūh ḥaqqıçün ilāhî* (b. 450) diyerek Hz. Nuh'a telmihte bulunur. Eserin ilerleyen kısmında Cerbe kuşatmanın doksan günü aşması sonrasında Paşa'nın Allah'a münacat ederken yine telmih yoluyla Hz. Nuh, İbrahim, Musa ve Muhammed asleyhisselam hakkı için Allah'tan zafer ister (b. 794-802). Nuh peygamberin ilk sırada anılması yine eserin konusu olan deniz seferiyle ilişkili olmalıdır. Bir başka örnekte ise Piyale Paşa Nasuh Ağa'yı takdir edip överken istiare yoluyla ona Nuh ismiyle hitap eder:

Buyurdi paşa kim geldi Naşūh'um

Ferāsetle gemi 'ilminde Nūh'um (b. 684)

Yine eserin konusuyla da ilişkili olarak denizdeki balıkların cebe cevşen giydiği, asker gibi kılıç kalkanla yürüdüğü (b. 277), zırhlarını giymiş olarak gazaya geldikleri gibi teşhis ve yer yer hüsnütalil sanatına başvurulmuş örnekler görülür:

Bu remze kaynadı deryā idüp cūş

Ġazāya geldi mähiler zırh-pūş (b. 561)

Şair anlama dayalı sanatlardan hüsnütalil sanatına başvurarak donanmanın İstanbul Boğazı'na giriş yaptığı sırada evlerin, kasırların ve İstanbul surlarının doğal görüntülerini, donanmanın ihtişamlı manzarası karşısında hayran kaldığından meydana gelen görüntüler şeklinde sunar:

Çıkupdur birbiri üstüne evler

Açup manzarlarını seyr iderler

Kapular ağız açup kaldı ḥayrān

Kasırlar yüceden eylerdi seyrān

Hişār üzre çıkup cümle bedenler

Dizilüp seyr için tıururdi bunlar

Hişāruñ kulleleri kaldurıp baş

İderdi hâzret-i Paşa'ya şâbâş⁵⁶² (b. 926-929)

Aşağıdaki beyitte Cerbe *gül* ile, kâfirler ise *diken* ile ilişkilendirilerek mürettep leffüneşir sanatına başvurulmuştur.

Varub al Cirbe'yi küffâr elinden

Güli cehd eyle kırtar hâr elinden (b. 251)

Aşağıdaki beyitte, donanamayla alakalı terimlerden olan *gemi*, *gemici*, *kürekçi forsa* ifadelerinin kullanımıyla tenasüp sanatına başvurulmuştur:

Gemi yügrük kürekçi forsa kâfir

Gemicisi gemi 'ilminden mâhir (b. 318)

Eserdeki diğer beyitlerde de *dürbün*, *gözcü* (b.320); *ok*, *yay*, *kılıç*, *el*, *yaka* (b. 819); *kale*, *top*, *tüfek*, *hadeng*, *zenberek* (b. 711). *yat*, *yarag*, *sîm*, *dinâr* (b. 855) ifadelerinin aynı beyitlerde kullanımlarıyla tenasüp sanatı meydana getirilmiştir.

Telmih sanatıyla ilgili örnekler baktığımızda, Hamza (b. 115), Hızır-İlyas (b. 126-381), Nuh (b. 794), Nuh tufanı (b. 622), Halil (İbrahim), Nemrut (b. 795), Kelîm (Hz. Musa), Habîb (Hz. Peygamber aleyhisselam) (b. 797-798), Kârûn (b. 851) gibi dinî şahsiyetlerin isimlerine daha sık telmih yapıldığı görülür.

Mübalağa sanatına da sıklıkla başvurulur. Gemilerin yüz mili bir anda geçmeleri (b. 339), düşmanın yüreğinde yağ kalmaması (b. 607), yapılan dört kulelerin yüksekliğinin göklerde olduğu (b. 721), düşmanın kanının Nil ve Ceyhun (ırmakları gibi) olup akması (b. 753) gibi örnekler verilebilir.

Tezat sanatı özellikle eserin tevhid (Allah'ın birliğini övme) bölümünde tercih edilmiş görülmektedir: *çift*, *bir*, *iki* (b. 14), *dün*, *gün*, *yaz*, *kış*, *bahr*, *berr* (b. 16), *kemâl*, *zevâl* (b. 17), *ganî*, *muhtâc*, *fakîr*, *bây* (*zengin*), *kul*, *tac sahibi* (*hükümdar*) (b. 21), *sırran ve cehrâ* (b. 190), *bây*, *gedâ*, *'abd*, *sultan* (b. 199), *dîn*, *küfr* (b. 239), *gice*, *gündüz* (b. 272), *mağrûr-hor* (b. 541), *gamgîn-şādân* (b. 681).

Nidâî, lafzi sanatlar içinde ses benzerliklerinden yararlanarak aliterasyon ve asonans sanatlarına ve cinas sanatlarına başvurduğu örnekler de vardır. Aşağıdaki beyitte ş sesinin tekrarıyla aliterasyon sanatına başvurulmuştur:

⁵⁶² Şâbâş, takdir edip aferin deme, alkışlama gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, a.g.s., 973)

Ḥamiyyet ḳalbini berk itdi ṭaşdan

Doḳundı ṭobṭaşı gibi başdan (b. 583)

Aşağıdaki örneklerin ilkinde *t* ve *k* seslerinin tekrarıyla aliterasyon, *a* sesinin tekrarıyla da asonans sanatına başvurulmuştur. Diğer örneğin ikinci mısraında ise *k* ve *l* sesleriyle aliterasyon, *o* sesinin tekrarıyla da asonans sanatına başvurulmuştur:

Biḥamdillāh yüzümüz aḳ oldı

‘Adūnuñ ṭāḳati hem ṭāḳ oldı

İhāṭa itdi ‘asker çün ḥisārı

Ḳonar ḳollu ḳolınca cümle vārı (b. 837-629)

Asonans sanatı örneği olarak *o* ve *a* sesleriyle yapılan bazı uygulamalar şu şekildedir: *O dem ṭobḥāneden ṭoblar atıldı* (b. 304), *Şu dem ṭāḳatum ṭāḳ ola Yā Rab* (b. 79), *cihān ḥalḳına ‘ām olmışdur anuñ luṭf u in‘āmı* (b. 131).

Eserde cinas sanatı olarak *işitdi/iş itdi* (b. 958), *sen de erlik/sende erlik* (b. 977). *söylemek söz/ söylemeksüz* (b. 98) şeklindeki tam cinas örnekleri; *aḥşām/aḳ şām* (b. 427) *ekrem itdün/ebkem itdün* (b. 798), *münāsib/manāşıb* (b. 760), *seherden/seferden* (b. 914), *herkes/çerkes* (b. 850), *herkes/nerkes* (b. 922) şeklindeki tek harf farklılığına dayanan cinas-ı lâhık örnekleri ve *yagı/yarağı* (b. 531) şeklindeki nâkıs cinas örnekleri karşımıza çıkar.

Eserin konusuyla ilişkili olarak bir başka örnek de şairin nasihat ederken gemi ve rüzgârı misal vermesidir. Dolayısıyla irsâl-i mesel adı verilen sanat uygulanmıştır:

Şular kim ḥaḳḳa tefvîz itdi kārın

Murādı üzre buldı rüzigārın (b. 383).

Netice olarak, aktarılan örneklerden de anlaşılacağı üzere şair eserinin türü gereği daha ziyade sefer ve fetihle ilgili olayları anlatmaya odaklanmışsa da mecaza ve anlama dayalı birçok edebî sanata yer vererek eserini belagat açısından da güçlendirmiştir.

2.4.3. Sonuç

Tıp, tarih ve tasavvufî alakalı eserler yazmış olan Nidâî, özellikle tıp alanında yazdığı eserlerle tanınmış bir şairdir. Tarihle alakalı olarak ise incelediğimiz *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe* adlı manzum fetihnâmesinden başka, *Nusret Gazâ-yı Sâhib Geray Han* adıyla manzum ve *Târih-i Sahib Geray Han* adıyla manzum-mensur yapıda iki eseri daha vardır.

Eserin dil özelliklerine bakıldığında XVI. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin dil ve söyleyiş özelliklerini taşıdığı,⁵⁶³ dolayısıyla dönemin genel teamüllerine benzer şekilde eserde sadeliğin ön planda olduğu görülür. Eserde Türkçe kelimelerin oranının Arapça-Farsça kelimelere nazaran biraz daha fazla olması da eserin sadeliğiyle paralellik teşkil eder. Diğer taraftan halk dilinden ifadeler ve günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimeler yanında atasözü, deyim ve vecizelerin çokluğu eseri zenginleştirmiştir. Şair, imâle-i maksûre uygulamasına en az baş vurmuş fetihname şairlerinden biridir. İmâle-i maksûre uygulamalarının az olması eserin fesahat yönüne katkı sağlamaktadır. Karşılaşılan diğer birtakım aruz uygulamaları ise birçok divan şairinin başvurabildiği uygulamalardandır. Diğer taraftan şiirin araştıdırıldığı bu tür eserlerde aruz tasarruf ve kusurlarının görülmesi de aslında beklenen bir durumdur. Nidâî, hakikat-mecaz açısından bakıldığında eserini daha çok hakikat ağırlıklı yani olayları anlatmaya odaklı kaleme almışsa da mecaza ve anlama dayalı birçok edebî sanata da yer vererek eserini belagat açısından güçlendirmiştir. Ayrıca şairin, diğer fetihnâmelerde benzeri olmadığından bu noktada kendine has diyebileceğimiz, eserin konusuyla ilişkili olarak başvurduğu mecaza dayalı sanatlardan bazı teşbih ve teşhisleri dikkat çekicidir. Diğer taraftan şairin tasvirler noktasında da detaylı ve canlı örneklere yer vermiş olması eserin edebî kıymetnini arttırmaktadır. Dolayısıyla eser belagat yönüyle manzum fetihnâmeler içindeki dikkat çekici fetihnâmelerden biridir.

Eserde seferle ilgili verilen birçok detaylı bilgi yanında askerî ve denizcilikle ilgili hayli miktarda terim zikredilmesi de dikkat çekicidir. Fetihnameyle ilgili bahsi geçen özelliklerin toplamı düşünüldüğünde Nidâî'nin fetihnâmesi kıymeti haiz fetihnâmelerden biridir.

⁵⁶³ Ümran Ay, a.g.e., s. 350.

2.5. MERÂHÎ: FETİHNÂME-İ SİGETVAR

2.5.1. Merâhî'nin Hayatı ve Eserleri

Merâhî'nin fetihnâmesi hakkında iki ayrı çalışma yapılmış olup her iki çalışmada da kaynaklarda şair hakkında kesin bir bilgi olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁶⁴ Agâh Sırrı Levend, şair ve bilinen tek eseri olan fetihnâmesi hakkında kaynaklarda ifade edilen belli başlı bilgileri aktardıktan sonra, eski kaynaklarda Merâhî yahut Merâkî adlı bir şaire rastlanmadığını, yalnız Hammer ve Babinger'in Merâhî ile eserinin adını verdiklerini, Atâ'nın Merâhî'yi Merâkî olarak kaydettiğini, Bursalı Mehmet Tahir'in ise *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Râşid Ahmed Paşa'nın *Yemen ve San'a Tarihi* adlı eserinden söz ederken eklediği bir dipnotta Osmanlı şairlerinden olan Merâkî'nin *Fetihnâme-i Yemen ve Kıbrıs* adlı bir eserinin olduğunu ifade ettiğini belirtir. Ayrıca, Bursalı Mehmet Tahir'in Merâkî'nin kim olduğundan bahsetmediğini, kaynak da vermediğini ifade eder.⁵⁶⁵ Şairin eldeki *Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar* adlı fetihnâmesi hakkında H. Ahmet Arslantürk ve Mücahit Kaçar'ın birlikte hazırladıkları çalışmaya göre, şairin Sokullu Mehmed Paşa'yı methederken onun en küçük bir kulu olduğunu söylediği,

Bu Merâhî dahı ahkâr kûlıdur
Kâlbî ihlâş ile toptolıdur (b. 92)

şeklindeki beyitten hareketle onun asker şair olabileceği ihtimal dâhilindedir.⁵⁶⁶ Ayrıca bu beyit Mehmed Paşa'yla aralarındaki hamilik ilişkisine de işaret ederken şairin Mehmed Paşa (Sokullu)'dan lütuf ve destekler gördüğünü de ifade etmiş olması (b. 93) bu ilişkiyi daha belirgin hale getirir. Diğer taraftan, Merâhî'nin asker şair olabileceğini düşündüren bir diğer ifadesi de Allah'a nida ederken kendilerine gaza günü iyilikler, kolaylıklar vermesi yönündeki şu duasıdır:

Yâ İlâhî be-ḥaḳḳ-ı Ahmed ü âl

⁵⁶⁴ *Merâhî'nin Fetihnâme-i Sigetvar'ı, Kanuni'nin Son Seferinin Şiirsel Anlatımı*, haz. H. Ahmet Arslantürk – Mücahit Kaçar (İstanbul: Okur Kitaplığı Yay., Ekim 2012), s. XVI. Fatih Başpınar, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevî: Merâhî'nin Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar Adlı Eseri," *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Samsun 2013), s. 19.

⁵⁶⁵ Levend, a.g.e., s. 59.

⁵⁶⁶ Arslantürk ve Kaçar, a.g.e., s. XVII

Bizi kıl rûz-ı gâzâda hõş-hâl (b. 43)

Yukarıdaki bilgilere bütün olarak baktığımızda şairin Mehmed Paşa'yla beraber sefere iştirak etmiş olması da mümkün görünür. Eserde tasvir edilen bir olay ise bu ihtimali destekler niteliktedir. Ordu Sikloş'ta iken Mehmed Paşa kendi otağında Budin Beylerbeyi Aslan Paşa'yı sorguya çeker. Aslan Paşa ne kadar mazeret sunsa da vezir çeşitli delillerle ve şahitlerle onu cevap vermekten aciz bırakır. Ardından Aslan Paşa'yı otağından dışarı çıkaran Paşa, Sultan'ın emriyle başını vurdurup cesedini Ösek'e gönderir. Burada nispeten verilen bazı detaylar bu olay sırasında şairin de hamisi olan Vezir Mehmed Paşa'nın otağında bulunup bu olanları görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Şair, Mehmed Paşa'ya övgüde bulunduğu bir beytinde (b. 92), sebep-i telif bölümünde (b. 165) ve sebep-i telif bölümünde bulunan beş beyitlik gazelinin mahlas beytinde olmak üzere eserinin üç ayrı yerinde mahlasını vermiştir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

Ey Merâhî yine bir ad eyle

Sefer aḥvâlini bünyâd eyle (b. 165)

Netice olarak, kaynaklarda hakkında bir malumata rastlanmayan Merâhî'nin elde bulunan tek eseri hem kendisi hem de eseri hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Asker şair olabileceği, Vezir Mehmed Paşa'nın kendisine hamilik etmiş olabileceği, dolayısıyla şairin bahsi geçen Sigetvar seferine bizzat katılmış olabileceği ihtimaller dâhilindedir. Şairin edebî yönü hakkında ise sıradaki başlıklarda yine eserinden hareketle bilgiler verilecektir.

2.5.2. Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar İncelemesi

2.5.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Eserin bilinen tek nüshası Avusturya Millî Kütüphanesi, H. O. 48 arşiv numarasında kayıtlı olup toplamda 29 varaktır. Eserin adı, giriş kısmında bulunan “Fethnâme-i Sefer-i Sigetvar Nazm-ı Merâhî merhûm” (1a) şeklindeki başlıkla kaydedilmiştir. 663 beyitlik eser⁵⁶⁷ iki sütun halinde cetvelsiz olarak talik hatla yazılmıştır. Her

⁵⁶⁷ Eserin mesnevi kısmı 658 beyit, gazel ise 5 beyittir. Eserde yer alan gazel mevcut her iki

sayfada genellikle 13 satır vardır.⁵⁶⁸ Eserin sonunda (29b) istinsah tarihi olarak 1110/1698-1699 yılı kaydedilmiştir.

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde aruz bahirlerinden Remel bahrinin *Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün) Fe‘ilâtün Fe‘ilün (Fa‘lün)* vezni kullanılmıştır.

Eserin baş kısmında yer alan “Sultan Süleyman b. Selim Han’ın Engürüs’e Seferi Yani Sigetvar’a Niyet Edip Kral’ının Askerini Kırmaya Gayretinin Açıklanıp Beyan Edilmesi” şeklindeki başlıktan sonra mesnevilerin gelenekselleşmiş şekliyle tevhit (b. 1-19)⁵⁶⁹, naat (b. 20-44), Sultan Süleyman (Kanuni) methiyesi (b. 45-66), şehzade methiyesi (b. 67-76), Vezir Mehmed Paşa (Sokullu) methiyesi (b. 77-104), kalem methiyesi ve kalemle münazara (b. 105-129), sebep-i telif (b. 130-169) bölümleri verilir. Daha sonra eserin ana konusuna geçilir (b. 170-644). Şair bu bölümü Türkçe yazdığı bazı alt başlıklara ayırarak vermiş olup sırası geldikçe tasvirini yaptığı yer veya topluluklara dair de ilgili konuyu belirterek tasvir başlığı açmıştır. Eserin ana bölümünden sonra hatime (b. 645-661) bölümü ve dua (b. 662-663) kısmı verilerek eser tamamlanır.

Şair sebep-i telif bölümünde bahar ile Sultan’ın sefere çıkan ordusu arasında ilişki kurarak yazdığı bir gazele yer vermiştir. 5 beyit olan gazelde Remel bahrinin *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezni kullanılmıştır.

2.5.2.2. Sebeb-i telif

Merâhî sebep-i telifini, kaleme övgüye ayırdığı kısımdan itibaren açıklamaya başlar. Sebeb-i telifinin içeriğinde bahar tasviri de vardır. Şair önce kaleme hitap ederek sefer halini beyan ve tahrir etmesini ister. Kalem de şaire nazım bahçesine gelip eserini yazacağı sayfalarını gül yaprakları gibi açıp bahar şahı gibi askeriyle sefere çıkan Sultan Süleyman’ın (Kanuni) hikâyesini nazm ederek gamlı gönlünü sevindirmesini söyler.

çalışmada da mesneviden ayrı olarak numaralandırılmamıştır. Ancak her iki çalışmada sıralama aynı olduğu için karmaşa olmaması amacıyla aynı beyit sıralamaları dikkate alınmıştır.

⁵⁶⁸ Başpınar, s. 19-20.

⁵⁶⁹ Başpınar tevhid bölümü içindeki dua içeren 15-19. beyitleri dikkate alarak incelemesinde münacat bölümü başlığı da koymuştur (Başpınar, a.g.m., s. 20).

Bahar mevsimidir. Şair elinde kalemini tutmuş gül bahçesini seyrederken kendisine bir gazel ilham olur ve hemen bu gazeli kayda geçirir. Ardından, bahar ve Sultan'ın sefere çıkan ordusuyla ilişki kurarak yazdığı gazelini bir eski ve sadık dostuna okur. Gazeli dinleyen dostu kendisine mesneviyle Sultan'ın (Kanuni) seferini yazmasını, böylece bütün cihan halkına bu seferi duyurmasını tavsiye eder. Şair de cevaben, dostlarının da himmetiyle yazacağı bu eserin güzel bir eser olacağını ifade eder. Şairin eserini yazmaktaki bir maksadı da yâd edilip hatırlanmaktır. Eğer bir eser Sultan'ın namını söylüyorsa bu hünerlilerin de mazharına ulaşacaktır.

Netice olarak şair sultanı yâd ettiği bu eserin cihanda da makbul olmasını temennisiyle mesnevi tarzıyla Sultan'ın (Kanuni) seferini yazar. Eserini mesnevi şeklinde yazar zira eğer bir mana (mesaj, haber) nazımla yazılmış ise kıyamete kadar kalıcı olacaktır. Nitekim öncekilerin ahvalleri nazımla bilinmekte olup şairlerin sözleriyle öncekilerin halinin tamamen bilinmesi mümkündür. Eğer Firdevsî olmasa idi o zamanın şahını (şahlarını) kim anıp hatırlayacaktı.⁵⁷⁰ Şair Allah'ın hoşnut olacağını ve diğer fetihnamelerden daha güzel kabul edileceğini umduğu eseri vesilesiyle Sultan'dan da lütuflara mazhar olmayı beklemektedir. İyi şairler adını andıranlardır ki Merâhî de bu seferin ahvalini yazarak adını yâd ettirecektir.

“Fethnâme-i Sefer-i Sigetvar Nazm-ı Merâhî merhûm” (1a) şeklinde adlandırılan eserin fetih odaklı şekilde yazılması ve şairin eserinin çeşitli yerlerinde fetih kavramına vurgular yapması eserini fetihname olarak vasıflandırdığını göstermektedir. Şair ayrıca fetihnâmesinin sonunda, Sigetvar'ın fethi için 974/1566 tarihini düşürmüştür. (b. 489-489). Bahsi geçtiği üzere, şair Sultan'ın (Kanuni) lütfuna mazhar olmak amacıyla eserini kaleme aldığını belirtmektedir. Öte yandan şairin kendisini Mehmed Paşa'nın (Sokullu) en hakir bir kulu olarak ifade edip ondan lütuf ve destekler gördüğünü ifade etmesi (b. 92-93) Paşa'nın ona hamilik etmiş olabileceğine işaret eder. Nitekim, eserinde çeşitli vesilelerle Paşa'yı sitayişle anmıştır. Bu bilgilerden hareketle, şairin eserini yazmaktaki amaçları arasında Sultan'la ve özellikle Paşa'yla olan hamilik ilişkilerinin de olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla şair ile Paşa arasındaki hamilik ilişkisinin fetihnamenin yazımında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁰ Şair İranlı kahraman hükümdar ve serdarların konu edinildiği *Şahname* adlı Firdevsî'nin meşhur eserini kast ederek yazdığı fetihnameyle ilişki kurmaktadır.

2.5.2.3. Muhteva

2.5.2.3.1. Eserin özeti

Sultan Süleyman (Kanuni), eğer hâkimiyeti altındakilerden herhangi biri kendisine isyan edip hükümlerine karşı gelirse, kulları (emri altındakiler) aracılığıyla o kimsenin mülkünü talan ettirir, ailesini ve malını da yağma ettirip ona müstehak olduğu cezayı verirdi. Sigetvar Emîri Zirincoglu da bu şekilde kendisine isyan ettiğinden Sultan derhal onun üzerine sefere çıkma kararı alır. Bu amaçla önce Başvezir Mehmed Paşa'yı (Sokullu) huzuruna çağırarak Sultan, beylerin sefer için hazırlanmasını ister. Vezir de hemen bu amaçla işe koyulur.

Bahar mevsimidir. Sultan (Kanuni), vezirlerine, kendisi seferdeyken Kostantin'in (İstanbul) idaresine bakacak liyakatli bir kimse bulmalarını emreder. Ardından, vezirlerin tavsiyesiyle İskender Paşa'yı yerine tayin eden Sultan, ona şeriatle hükmetmesini, halka zulmetmemesini, onlara ihsan ve lütuflarda bulunmasını tavsiye eder. Ayrıca halkın, hocaların ve talebelerin haftada iki gün ve Cuma namazlarında kendileri için dua etmelerini, dualarında Allah'tan İslam askerini mansur, kâfirleri zelil eylesin istemelerini söyler.

Sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından 7 Şevval 973/27 Nisan 1566 tarihinde Sultan (Kanuni) ve ordusu yürüyüşe geçer. Sultan'ın önü sıra *alay bağlayan* askerler tuğları takip ederek yürürken *tuğların* ardından *yeniçeri ağaları*, ağaların ardından da sayısız miktarda yeniçeri askeri yürümektedir. Yürüyüş kolunda, Sultan'ın hemen yakınında güzel suretli güzel giyimli *solaklar*, her iki tarafında askerî alaylara tertip veren *çavuşlar* ve yine iki tarafında iki ulak vardır. Ulakların ardında Sultan'ın hadimleri (kapı kulu başlıları), hadimlerin ardında da *yedi bayrak sınıfı*⁵⁷¹ vardır. Yedi sınıfın ardında *mehteran*, onların ardında da bütün *sipahiler* kendi *sancaklarını* takip ederek alay alay yürümektedir. Ordunun ardında da diğer sayısız miktarda insan vardır.

Şehir halkı Sultan'ı (Kanuni) seyredabilmek için ordunun yürüyüş yolunun iki yanına doluşmuştur. Sultan halkın arasından geçerken onları selamlayarak ilerler.

⁵⁷¹ Burada yedi sınıfla kast edilen muhtemelen yeniçeri ocağındaki askerî sınıflardır. Bu konuda kaynakları taradığımızda yedi sınıf değil de altı sınıftan oluşan kapıkullarıyla ilgili bir bilgiye rast gelinmiştir. Bkz. *Terimler Sözlüğü*, "Kapıkulları."

Halk da “Uğurun hayr olsun, Allah yardımcın olsun!” diye dualar etmektedir. Ordusuyla ihtişamlı şekilde ilerleyen Sultan ilk menzili olan Edirnekapı’ya varıp burada bir gece konaklamak üzere Edirnekapı önüne otağ-ı hümayununu kurdurur. Sultan’ın çadırlarının etrafına kurulan ordu çadırları beyaz renklidir.

Ertesi gün ön *karakol* için Anadolu askerini, art *karakol* için de Karaman askerini tayin ederek tekrar yola çıkan Sultan (Kanuni) Edirne’ye varır. Burada üç gün konaklayan Sultan vezirlerin de tavsiyesini alarak Mustafa Bey’i beylerbeyilikten ma‘zul edip Edirne nazırı olarak görevlendirir. Daha sonra Edirne’den ayrılan Sultan, her bir menzilde bir müddet konaklayarak Filibe’ye, sonra Sofiya’ya, sonra da Belgrad’a ulaşır. Belgrad’da köprü yapmaya müsait yer olmadığından Böğürdelen’e ilerlerler. Burada, Sava Nehri üzerine doksan üç gemi birleştirilerek yedi yüz arşın uzunluğunda bir köprü yapılır. Sultan, askeriyle köprüden geçerken civardan seyre gelip köprü’nün iki etrafına doluşan halk “Uğurun hayr olsun! Allah fetih ve zafer versin!” diye dualar eder. Köprüden geçip ilerleyen ordu Belgrad önüne yaklaştığında Sultan halkın seyretmesi için ordunun *alay göstermesini* emreder. Önce sağda Karaman, solda Rumeli askeri alay bağlar ve alay gösterir. Sultan, oluşan manzarayı haz duyarak izlemektedir. Daha sonra da yeniçeriler iki saf halinde alay bağlar. Bütün askerler bu şekilde konak yerine ulaştıklarında Sultan’ın önü sıra iki tarafta ayakta hazır kıta olarak edeple beklerler. Sultan da askerlerinin arasından yürüyerek otağına geçer.

Kurban Bayramı’na girildiğinde Sultan’ın (Kanuni) emriyle ihtişamlı bir divan kurulur ve bütün devlet erkânı divanda kendilerine ayrılan yerde hazır bulunur. Kurbanlar kesildikten sonra herkes tekrar divanda toplanır. Yeniçeriler de sağ ve sol tarafı tutar. Hân-ı yağma geleneğiyle sofralar donattırıp yemekler ikram eden Sultan, askerinin bayramını tebrik ettikten sonra herkese çeşitli ihsanlarda bulur ve bahşişler verir. Ertesi gün yine divan kurulur. Kral’ın oğlu⁵⁷² Sultan’ın huzuruna çıkıp elini öper ve hizmetinde olan kişileri tanıtır. Sultan da kralın oğluna sultanlık kaidesince lütuf ve ihsanlarda bulunur ve diğer birtakım isteklerini yerine getirir. Ayrıca huzurundan ayrıldıktan sonra kendisine hediye olarak bir de at gönderir.

Belgrad’da bir iki gün konakladıktan sonra Sigetvar’a doğru yürüyüşe geçen ordu

⁵⁷² Kişi hakkında bkz. *Şahıs Kadrosu*.

nice günlük yürüyüşün ardından Ösek yakınlarına ulaşp buraya konmak üzere çadırları ve yükleri indirir. Ordu burada konaklarken köprü yapımı için incelemeler yapan vezirler, Drava Nehri üzerine köprü yapılabilecek müsait bir yer tespit eder. Ardından yeniçeriler veziriazamın emriyle tespit edilen yere gayet uzun ve güçlü bir köprü inşa eder. On beş günde tamamlanan köprünün uzunluğu dört bin sekiz yüz on (4810), yükseliği de on dört (14) arşındır. Tamamlandıktan sonra köprüyü inceleyen Sultan, yapılan işten pek memnun kalıp yeniçeriye ihsanlarda bulunur ve ordudaki herkesin mansıplarını yükseltir. Sultan'ın (Kanuni) ihsanlarıyla sevinen beyler ve askerler yoluna baş koyduklarını söyleyip Allah'tan Sultan'ın yolunda şehitlik ve zafer isterler. Ertesi sabah, ordu belirli tertiple köprüden geçmeye başlar. Önce Karaman askeri, sonra sırasıyla Rumeli askeri, Sultan ve Anadolu askeri geçer. Herkes sağ salım köprüden geçtikten sonra karşı tarafta tekrar Sultan'ın otağı kurulur. Ertesi gün oradan da ayrılıp Sigetvar'a doğru hareket eden ordu gün doğumunda sıradaki menzil yeri olan Sikloş Kalesi yakınına ulaşp burada konaklar. Ordu burada konaklarken Budin Beylerbeyi Aslan Paşa, durumunu arz etmek üzere Vezir Mehmed Paşa'nın otağına gelir. Mehmed Paşa, kusurlu birtakım işleri sebebiyle Aslan Paşa'yı sorguya çeker. Aslan Paşa ne kadar mazeret sunsa da vezir çeşitli delillerle ve şahitlerle onu cevap vermekte aciz bırakır. Daha sonra Aslan Paşa'yı dışarı çıkarıp namını kötüye çıkaran vezir, Sultan'ın emriyle başını vurdurup cesedini Ösek'e gönderir.

Bir günlük konaklamadan sonra ertesi gün Sikloş'tan ayrılan ordu Peçu'ya hareket eder. Yolda vezirler orduya alay bağlatır ve bütün askerler alay gösterir. Bu sırada Sultan (Kanuni), alay gösteren askerini seyredip onları selamlarken asker de Sultan'a duacı olup yolunda başını feda edeceğini ikrar eder. O günün seherinde bütün askerî alaylar Sigetvar'a doğru yürür. Sultan yolda kâfirlere ordunun izzetini göstermek için tekrar alay gösterilmesini emreder. Her yer türlü renklerdeki sancaklarla ve askerlerle dolar. Ordu 974 yılının Muharrem ayı başlarında (1566 yılının Temmuz ayı sonları) Sigetvar Kalesi önüne konar. Sultan, otağına geçtikten sonra her asker kendi koluna dönüp Sultan'ın otağına karşı daire şeklinde dizilir. Sultan, askerlerini gerekli yerlere tayin ettikten sonra derhal kalenin kuşatılmasını emreder. Yeniçeri Ağası ve sancak beyleri aldıkları emirden sonra yeri öpüp sancaklarını açarak tayin edildikleri yerlerine gider. Kale etrafında *meteris*ler kazılmaya başlandığında kaledaki kâfirler

de Osmanlı askerinin üzerine top atışları yapmaya başlar. Osmanlı tarafında da toplar kurulduktan sonra Kale toplarla dövölmeye başlanır ve on beş gün sonra Kale'nin *parkanı* yerle bir edilir. Parkanlar yıkılınca Rumeli askeri Kale'ye hücum edip parkanı ele geçirir. Çatışmada kılıçtan kurtulan kâfirler de iç hisara kaçır. Sultan baş kesenlere mansıp ve dirlik ihsan eder. Bu defa *kale döven (darbzen)* topları Hisar'ın içine konulup iç hisar topa tutulur. İç hisarın da parkanı ve her tarafı yerle bir edilince ümidi kırılan kâfirler feryat edip *aman* diler. Fakat kimse bunu dikkate almaz ve Hisar dövölmeye devam eder. Ardınan gaziler Hisar'da açılan gediklerden içeriye hücum eder ve sokaklara doluşup düşmanı kırır. 974 yılının Safer ayına henüz girilmemişken (1566 yılının Ağustos ayı ortaları) Allah'ın yardımıyla Sigetvar Kalesi fethedilir.⁵⁷³ Fetihden sonra, katledilen Zirincoğlu'nun⁵⁷⁴ başı getirilip ayaklar altında çiğnenir. Fetih müjdesini alan Sultan müslümanların daima mansur, kâfirlerin de makhur olması için Allah'a dua eder. Sigetvar'ın fethinden sonra Sultan kalenin tekrar tamir edilmesini emreder. Bu işe memur olan Vezir Mehmed Paşa (Sokullu) sayısız miktarda mimar ve usta getirtir. Böylece, yıkılmış yerleri tamir edilip taşları yükseltilen Sigetvar Kalesi eskisinden daha muhkem bir hale gelir. Ardından kaleye bir emir tayin edilip kalmaya gönüllü asker ve beyler de kaydedildikten sonra burada bırakılır. Ayrıca kaleye birçok top ve levazım konur.

Bir süredir hasta vaziyette olan Sultan (Kanuni) bütün kalelerin fethini görmeden, düşmanlarını hor ve hakir kılmadan canını almaması için Allah'a dua eder. Duası kabul olan Sultan'a Göle'nin fethedildiği müjdesi de gelir. Bu haberle de pek sevinen Sultan şükürler edip zafer kazanan askerine hayır dualarda bulunur. Ardından Allah'a münacatta bulunarak bu dünyada kendisine gaza nasip eylediği için şükürler eder ve canını teslim eder. Mehmed Paşa (Sokullu), Sultan'ın vefat ettiğini anlayınca, kimseyi bu durumdan haberdar etmeyip hemen bir ulak göndererek şehzadeye durumu bildirir. Şehzade Selim, aldığı haberden sonra Belgrad'a erişip orada konaklar. Paşa, Şehzade'nin Belgrad'a ulaştığını haber alınca Sigetvar Kalesi'ni korumak üzere Anadolu askerini orada bırakıp orduyla beraber Belgrad'a hareket eder. Sultan'ın meyyiti ilerde giderken tuğ ve alemler geride kalır. Paşa

⁵⁷³ Eserde yer alan 489. beyitte düşürölen tarihe göre hicri olarak 974 tarihi verilmektedir (Arslantürk, Kaçar, s. XXIV)

⁵⁷⁴ Kişi hakkında bkz. *Şahıs Kadrosu*.

Belgrad'a varıldığında Sultan'ın göçtüğünü (vefat) ilan ettiririp Şehzade'yi babasının otağına geçirir. Bütün ileri gelenler artık şah-ı cihan olan Şehzade'nin önüne gelip sultanlığının mübarek olması için duada bulunurlar. Ardından Sultan (II.) Selim kendi otağına geçer. Ertesi gün Sultan, kanun-ı kadim olduğu üzere kullarına ihsanlarda bulunduktan sonra İstanbul'a göç emri verir. Diğer taraftan Sultan (II.) Selim'in yeni sultan olduğuna dair müjdelere yazılıp sancak beylerine ve kadılara gönderilir. Haberin ulaştığı yerlerde Sultan'ın emri olarak şenlikler yapılır. Bu süreçte Sultan, İstanbul'a ulaşır tahtına geçerken halk da "Allah yardımcın olsun, devletin ve izzetin daim olsun." diyerek kendisine duacı olur.

Sultan Süleyman (Kanuni), Sigetvar seferine çıkarken ikinci veziri olan Pertev Paşa'yı da Göle'nin fethi için görevlendirmiş, yanına da nice bin asker vermiştir. Derhal askerleriyle yola çıkan Pertev Paşa hayli yüksek burçları olan ve zemini de muhkem olan Göle Hisarı'nı kuşatmıştır. Toplar kurdurup Hisar'ı dövdüren Paşa, düşmana hiç fırsat vermeyip başlarına yağmur gibi top taşı yağdırmıştır. Bu bombardımanlar sırasında Kale'deki düşman askerlerden nicesi taşla veya ateşle helak olmuştur. Bir müddet sonra çaresiz kalan Kale'dekiler aralarında istişare edip aman istemeye karar vermiş ve Hisar'ın burcuna çıkıp aman dileyip bir müddet ateşkes talep etmiştir. Ancak Paşa, onlara bir iki gün aman verince Kale'dekiler bunu bir fırsat olarak görüp yine düşmanlık ve isyan göstermiştir. Bunun üzerine Paşa'nın emriyle yine Kale'ye top atışları başlamış ve yapılan atışlarla dış hisarın taş parkanı harap edilmiştir. Dış hisarın zebun olduğunu gören kâfirler de bu defa iç hisara çekilmiştir. Bunun üzerine Pertev Paşa'nın askerleri iç hisarın karşısına toplar kurup iç hisarı da nice gün dövüp iç hisarın duvarlarını da harap etmiştir. Artık direnmeye gücü kalmayan düşmanlar aralarında toplantı yapıp yine adalet ve merhamet istemiş, Paşa da belki bu hallerini terk edip hidayete ererler ümidiyle merhamet gösterip yine bir iki gün aman vermeyi düşünürken bir müjdecisi gelerek kâfirlerin kaleden çıkıp kaçtığını duyurmuştur. Kale'den çekilen düşman askerlerinin yiyecek ve giyecekten oluşan levazımatı ile diğer techizatlarını alıp sahrayı doldurduğu görülünce atlı gaziler hemen peşlerine düşüp yakaladığını kırmıştır. Kâfirlerden kimi oklarla avlanırken kimisi de kılıçtan geçirilmiş ve birçok ganimet alınmıştır. Ardından Göle Hisarı zatp u rabt altına alınarak İslam mülküne katılmış, Hisar'da ezan okunup namaz kılınmış, dualar edilmiştir.

Vezir Pertev Paşa, Göle Hisarı alındıktan sonra bir ulakla fetih beşaretnamesini Sultan'a göndermiştir. Sultan Süleyman'ın huzuruna ulaşan ulak müjdeli haberi verince Sultan bahtiyar olup haberciye çok ihsanlarda bulunmuş, ayrıca haberci aracılığıyla Vezir Pertev Paşa'nın etraftaki kaleleri de fethederek ilerlemesini emretmiştir. Pertev Paşa da kendisine ulaşan yeni emirden sonra etraftaki kalelere yönelip onları da fethetmiştir.

Baş Vezir Mehmed Paşa (Sokullu), Pertev Paşa'ya haber gönderip yeni sultanı tebrik için seferden dönmesini emreder. Sultan Süleyman'ın (Kanuni) emrini (Göle'nin fethi) yerine getirmiş olan Pertev Paşa yeni sultanın huzuruna ulaşmak üzere orduyla beraber yola çıkar. Paşa'yla beraber gelen gaziler vatanına ganimetlerle birlikte sağ sağlim ulaşır. Sultan (II.) Selim'in huzuruna çıkan Pertev Paşa kendisine tazimde bulunur.

Fetihlerle mesrur olan asker ve halk Sultan Süleyman'ın (Kanuni) ölümüyle gamlanmış iken Sultan (II.) Selim tıpkı babası gibi herkese ihsanlarda bulunup askeri ve halkı tekrar sevindirir.

2.5.2.3.2. Şahıslar

Fetihnamede Sultan Süleyman (Kanuni), olayların merkezinde rol alan şahıstır. Nitekim eserde olaylar zinciri Sigetvar Emîri Zirincioğlu'nun isyan etmesi ve bunun üzerine Sultan'ın sefere çıkma kararı almasıyla başlar ve gelişir. Sultan, olaylar içerisinde aktif olarak rol alır. Karar merci odur ve vezirler işlerinde onun emirleriyle hareket eder. Ordusuyla İstanbul'dan ayrılırken atının sırtında halkı selamlarken görülen Sultan Belgrad'da kurulan büyük divana nezaret eder. Drava Nehri üzerine yapılan köprüyü gelip bizzat inceler. Sigetvar kuşatması da Sultan'ın emriyle başlar. Sigetvar'ın fethinden sonra aktarılan Göle'nin fethi de Sultan'ın bir icraatidir. Zira sefere çıkmadan önce ikinci veziri Pertev Paşa'yı bu işe memur eden kendisidir.

Eserden hareketle Kanuni Sultan Süleyman'ın karakteri noktasında belirgin bir bilgi edinmek mümkün değilse de belli başlı bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Eserinin bir bölümünü Sultan'ın övgüsüne ayırmış olan (b. 45-66) şair, Sultan'ın temiz fitratlı, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in (a.s.) emrettiği gibi emri altındakilere

cihatı emreden bir kimse olduğunu ifade eder. Nitekim eserde, Sultan'ın sefere çıkmadan önce yerine İstanbul'a nazır olması için bıraktığı İskender Paşa'ya verdiği tavsiyeleri (b. 177-197) ve vefatından önce Allah'a yakarışları esnasındaki sözleri (b. 506-527) onun hükümdarlığı, kişiliği ve dindarlığı hakkında fikir sahibi olmayı sağlamaktadır. Şair yine Sultan'ın övgüsüne ayırdığı kısımda Anadolu, Rumeli, Turan, İran, Mısır ve Arabistan'ın onun mülkü olduğunu, askerlerinin sayısız miktarda olduğunu, kâfirlerin cümlesinin ona haraç verdiğini de ifade eder.

Şair, Şehzade Selim'in⁵⁷⁵ övgüsüne dair de bir bölüme yer vermiştir (b. 67-76). Ancak burada klişe övgüler olup Şehzade hakkında belirgin bir bilgi yoktur. Eserin son kısımlarında Sultan Süleyman'ın (Kanuni) vefatından sonra tahta geçen Sultan Selim'e yine yer yer övgülerde bulunan şair onun da babası gibi lütufkâr olduğu, askere ve halka ihsanlarda bulunarak onları bahtiyar ettiğinden bahseder (b. 69-547-549). Ancak bu övgüler de klişe olarak değerlendirilebilir.

Eserde baş vezir olarak sunulan Vezir Mehmed Paşa⁵⁷⁶ Sultan'ın (Kanuni) en yakınındaki kişi olarak görülür. Sultan'dan sonraki ikinci karar merci odur. Vezir Mehmed Paşa'nın övgüsüne dair bir bölüme (b. 77-104) yer vermiş olan şair, yine memduhun övgüsünde sıklıkla görülen klişe sözlerle, Mehmed Paşa'yı halkın en keremlisi, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) Asaf'ı, zamanın terbiyecisi, akıllı, fitratı ve fikri makbul, ahlaklı, adalet, insaf, ihsan, ihlas, izzet ve devlet sahibi bir kimse olarak vasıflandırır.

Şairin kendisini Mehmed Paşa'nın (Sokullu) en hakir bir kulu olarak ifade edip ondan lütuf ve destekler gördüğünü ifade etmesi (b. 92-93) Paşa'nın ona hamilik etmiş olabileceğine işaret eder.⁵⁷⁷ Aslında, her ne kadar eserde Sultan ön planda görünse de birçok işte Mehmed Paşa'nın başı çektiği görülür. Bu noktada, Sultan, sefer kararı verince hazırlıklar noktasında Mehmed Paşa'ya işleri tevdi etmiş (b. 77-82), Drava Nehri üzerine köprü yapılması emrini askere Vezir Mehmed Paşa vermiş (b. 339), Sigetvar fethinden sonra Sultan kalenin tamir edilmesi işini de Mehmed Paşa'ya vermiştir (b. 494).

⁵⁷⁵ Bahsi geçen şehzade II. Selim olarak tahta geçecek olan sultandır (bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., c. 3, s. 1).

⁵⁷⁶ Sokullu Mehmet Paşa olarak bilinen kişidir (bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, c. 2, s. 409).

⁵⁷⁷ Bkz. *Merâhî'nin Hayatı ve Eserleri*.

Mehmed Paşa yalnızca Sultan Süleyman (Kanuni) hayattayken değil, onun vefatından sonra da ön planda görülür. Adeta idareyi elinde bulunduran kişi odur. Sultan, vefatından (tedbir amacıyla) kimseyi haberdar etmeyip hemen bir ulak vasıtasıyla şehzadeyi haberdar eder. Anadolu askerini orada bırakıp orduyla beraber Belgrad'a hareket eder. Belgrad'a varıldığında Sultan'ın göçtüğünü (vefat) ilan ettiren Paşa, Şehzade'yi babasının otağına geçirir (b. 533-542). Ordu İstanbul'a ulaştıktan sonra ise Pertev Paşa'yı yeni Sultan'a (II. Selim) tazim için seferden geri çağırır ve Pertev Paşa'nın İstanbul'a avdetiyle eser sonlanır (b. 644-661).

Sultan Süleyman (Kanuni), kendisi Sigetvar seferine çıkarken ikinci veziri olan Pertev Paşa'yı da Göle'nin fethi için görevlendirmiştir. Pertev Paşa, önce Göle Hisarı'nı, daha sonra da yine Sultan'ın emriyle etraftaki diğer kaleleri fethetmiş, ardından ordusuyla İstanbul'a dönüp tahta geçen Sultan (II.) Selim'e bağlılık bildirmiştir.

Şair, Vezir Pertev Paşa hakkında hususi övgülerde bulunmadığı gibi onun karakter özelliği hakkında fikir sahibi olabileceğimiz belirgin bir bilgi de vermez. Ancak Sultan'ın (Kanuni) ona Göle Kalesi'nin fethi noktasında emir verdiği sırada “kulum” ve “makbulüm” şeklinde hitap etmiş olması (b. 567) Sultan tarafından değer gördüğüne işaret olabilir.

Eserde bahsi geçen diğer şahıslara baktığımızda, Budin Beylerbeyi Aslan Paşa'nın işlerinde birtakım kusurlar olduğu gerekçesiyle Mehmed Paşa'nın (Sokullu) verdiği emirle idam edildiği ve cesedinin Öseg'e gönderildiği belirtilmekte olup hakkında başka bir bilgi verilmemiştir (b. 403-409). Eserde, Belgrad'da kurulan divanda Sultan Süleyman'ın (Kanuni) huzuruna çıktığından bahsedilen ve *kral oğlu* olarak belirtilen (b. 317) kişinin kim olduğuna dair de bir işaret yoktur. Ancak Uzunçarşılı'nın aktardıklarına göre Sultan Belgrad'a vardığında Erdel beyi maiyetiyle birlikte buraya gelmiş ve Pertev Paşa ile birlikte hareket etmek üzere Göle tarafına sevk edilmiştir. Nitekim, Pertev Paşa'nın fethe memur edildiği Göle Hisarı da Avusturya hududundaki Erdel taraflarında yer aldığından⁵⁷⁸ bahsi geçen kişinin Erdel beyi olduğu kesinlik kazanır. Düşman tarafının ileri geleni olan Sigetvar Emîri

⁵⁷⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 410-412.

Zirincioğlu⁵⁷⁹,nun şahsiyeti hakkında veya Sigetvar'ın kuşatılması esnasında neler yaptığıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Yalnızca eserin baş kısmında Sultan'a (Kanuni) isyan edip hükümlerine karşı geldiği için Sultan'ın onun üzerine sefere çıktığı belirtilir. Eserde aktarılanlara göre Sigetvar'ın fethi sırasında Zirincioğlu da öldürülmüştür.

Eserde bahsi geçen ancak haklarında bilgi verilmeyen diğer bazı şahıslar ve yalnızca rütbeleri belirtilen askerî gruplar da vardır. Sultan sefere çıkmadan önce vezirlerinin de tavsiyesi üzerine İskender Paşa'yı Kostantin'e (İstanbul), Edirne'ye vardığında da beylerbeyilikten ma'zul edilen Mustafa Bey'i Edirne'ye hafız ve nazır olarak görevlendirir.

Eserde askerî sınıf olarak özellikle Sultan Süleyman İstanbul'dan ayrılırken etrafında yeniçeriler, yeniçeri ağaları, solaklar, çavuşlar, ulaklar, Sultan'ın hadimleri (kapı kulu başları), yedi bayrak sınıfı⁵⁸⁰, mehteran sınıfı ve sipahi görülür. Sefer esnasında ise ön karakol görevi yapan Anadolu askeri ve art karakol görevi yapan Karaman askerinden bahsedilmektedir. Yeniçeriler Drava Nehri üzerine uzun ve güçlü bir köprü inşa eder. Sigetvar Kalesi kuşatması başlarken yeniçeri ağası ve sancak beyleri görülür. Sigetvar Kalesi fethedilip tamir edildikten sonra kaleye bir emir tayin edilir. Ayrıca Anadolu askeri ile kalmaya gönüllü olanlardan kaydedilen diğer asker ve beyler de söz konusudur.

Fetihnamenin çeşitli yerlerde Sultan'ın geçişini izleyip selamlayan halklar da görülür. Kanuni Sultan Süleyman, ordusuyla İstanbul'dan çıkarken, Sava Nehri üzerine yaptırdığı köprüden geçerken; ayrıca yeni tahta geçen Sultan Selim İstanbul'a döndüğünde etrafta görünen halk, kendilerini selamlayıp onlara duacı olur.

⁵⁷⁹ Sigetvar Beyi Kont Zerini veya Osmanlı kaynaklarına göre Zerniski Mokloş'tur (Uzunçarşılı, c. 2, s. 412). Bir başka kaynakta ise adı Kont Miklos Zirinyi olarak kaydedilir (Géza Dávid, "Sigetvar," *TDV DİA*, c. 37, [İstanbul: TDV Yay, 2009], s. 157).

⁵⁸⁰ Burada yedi sınıfla kast edilen muhtemelen yeniçeri ocağındaki askerî sınıflardır. Bu konuda kaynakları taradığımızda yedi sınıf değil de altı sınıftan oluşan kapıkullarıyla ilgili bir bilgiye rast gelinmiştir. Bkz. *Terimler Sözlüğü: Kapıkulları*.

2.5.2.4. Eserin edebî değeri

2.5.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁵⁸¹

Merâhî'nin fetihnâmesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen yedi vezinden biri olan⁵⁸² Remel-i müseddesin *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)* vezninin uygulandığı görülür. 11 heceli olan bu kısa vezin 5 kapalı 6 da açık hece barındırır. Ancak, vezin, sağladığı imkânla 6 kapalı 5 açık hece veya 8 kapalı 3 açık hece de barındırabilir. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade kısa ünlülerin bulunduğu açık hece içerir. Şairin tercih ettiği vezin, klasik Türk şairlerinin de mesnevilerde sıkça tercih ettiği vezin olup hacimli konuların anlatılabileceği mesnevilerde Türk şairlerine kolaylık sağlamıştır. Zira bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçe'deki açık hece ihtiyacını sağlayabilen bir vezindir. Ayrıca şairin kapalı heceye daha çok ihtiyaç duyması halinde vezin buna da imkân vermektedir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (13a-b) 25 beyitte (b. 258-282) yapılan incelemede 246 kelimeden 136 (%55.2) tanesinin Türkçe olduğu anlaşılmıştır. Kullanılan kelimeler içerisinde Sırpça kökenli Beligrad, Makedonca kökenli Filibe, Bulgarca kökenli Sofya, son olarak da Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça'da ortak kullanılan Sava (Nehri) kelimeleri görülür.⁵⁸³ Netice olarak farklı dillerdeki bu 4 (%1.6) kelimeyi de ayrı tutar isek geri kalan 106 (%43) kelime Arapça-Farsça kelimelerden meydana gelir. Dolayısıyla şairin Arapça-Farça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeleri tercih ettiği anlaşılır. Adeta tercih ettiği vezinle kullandığı dillerdeki kelimelerin oranları arasında veznin açıklık kapalılık durumuyla orantılı bir uygulama yapmış görünen şairin aruza hâkimiyetini de hesaba katarak, vezin gereği açık hece yerine kapalı hecenin kullanılmasıyla ortaya çıkan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurmayaacağı tahmin edilebilir.

⁵⁸¹ Bu başlık altında, Merâhî'nin *Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen üç varaktaki (4a-b, 13a-b, 27a-b) beyitlerin (b. 58-79, 258-282, 593-617) aruz ve kafiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

⁵⁸² Çiçekler, a.g.m., s. 320.

⁵⁸³ Seçilen kısımda ismi geçen diğer yer adlarından Edrine (Edirne) kelimesi de Roma kökenli bir kelime olmakla beraber Türkçeleştiğinden Türkçe sınıfında sayılmıştır. Son yer adı ise Böğürdelen olup Türkçe'dir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 72 (22+25+25) beyitte 184 (49+74+61) adet imâle-i maksûre tasarrufuna başvurulduğu görülmüştür. Bunlardan 8 (3+5+0) tanesi (%4.3) Farsça izafet kesresinde, 37 (6+17+14) tanesi (%20.1) Türkçe isim⁵⁸⁴ veya fiil kökünde⁵⁸⁵, 86 (25+30+31) tanesi (%46.7) Türkçe eklerde, 44 (10+19+15) tanesi (%23.9) Türkçe edat, bağlaç, zamir veya zarf üzerinde, 8 (4+3+1) tanesi (%4.3) Farsça bağlaç vâvında uygulanmıştır. Bir tane (%0.5) imâle-i maksûre ise Arapça asıllı “cümle” (b. 65) kelimesinin son hecesindeki güzel he üzerinde uygulanmıştır.

Yukarıdaki oranlar üzerinden hesap ettiğimizde beyit başına ortalama olarak 2.5 imâle-i maksûre düşmektedir. Eserden seçilen üç ayrı kısım dikkate alındığında, özellikle eserin orta kısmında genel olarak imâle-i maksûre oranlarının ve bunlar içerisinde ahengi bozan uygulamaların arttığı görülür. Bu duruma paralel olarak eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde beyit başına düşen imâle-i maksûre miktarı da orta kısımda artmıştır. Örneğin, eserin baş kısmından seçilen beyitler içerisinde aynı beyitte en fazla 4 imâle-i maksûre uygulanmış olup bu şekilde 3 beyit var iken orta kısmından seçilen beyitlerde ise 4 imale olan 6, 5 imale olan 1, 6 imale olan 1 beyit görülür. Eserin son kısımda ise yine baş kısma nazaran bu oranlarda çoğalma olup 5 imale olan 4 beyit görülür.

Orta kısımdan seçilen beyitlerde artan imâle-i maksûrelerin sebebi Anaçlı (b. 261), Beograd’a (b. 277-278), Sofiya (b. 276), Filibe (b. 274-275). Böğürdelen’e (b. 179) şeklindeki yer isimlerinin çoğalmasındır. Son kısımlarda ise topı (b. 593) paşa (b. 607-610), vire (b. 615-617), parçanı (b. 618) gibi çeşitli terim isimlerinin artması benzer duruma sebep olmuştur.

Eserden seçilen kısımlarda bahsi geçen ve diğer divan şairlerinin de uyguladığı görülen Arapça kelimenin son hecesindeki güzel he üzerindeki uygulamadan başka Arapça-Farsça kelimelerdeki açık hecelerde imâle-i maksûre uygulaması hiç yapılmamıştır.

İmâle-i maksûreler içinde özellikle Türkçe kelime kökünde uygulanmış olanlarının Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozduğu söylenebilir. Diğer

⁵⁸⁴ (1+15+12)

⁵⁸⁵ (5+2+2)

tarafından Türkçe eklerden kelimenin ortasında uygulanan⁵⁸⁶ veya kelime sonunda bulunup i ünlüsü dışındaki (bulunma hali eki gibi) bazı uygulamalar ile Türkçe zamir, edat, bağlaç, zarflarlar üzerinde yapılan bir kısım uygulamalar da Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini zedelemektedir, Ancak bu kısımdaki örnekler az miktardadır.

ola (b. 68) *olur*, *ıdemeyem* (b. 69), *gürü* (b.74), *açıl* (b. 258), *Anaṭolıyı* (b. 261), *oradan*, *öñine* (b. 261), *ıdı* (b. 269), *Şofıyaya* (b. 276), *köprüye*, *Böğürdelene* (b. 279), *ıla* (b. 602), *dilediler* (b. 606), *vire* (b. 615) şeklindeki örnekler Türkçe kelime kökünde uygulanmış imâle-i maksûrelerdendir. Özellikle isim soylu kelimelerde yapılmış olup veznin ahengini bozan imâle-i maksûrelere bakıldığında bu kelimelerde imale-i maksûre yapmanın veznin imkânları açısından mecburiyet halini aldığı anlaşılır.

Şairin *anuñ*, *anuñla*, *aña*, *anı* (b. 263-268-269-282-259-594-605-610-611613), şeklindeki zamirlerde veya *karşu* (b. 595), *itmege* (b. 614), *yine* (b. 608-611) gibi kelime ve zarflarda yaptığı bazı imâle-i maksûreler ise vurgu yoluyla anlama katkı sağladığından ve Türkçe telaffuza aykırılık teşkil etmediğinden ahenge katkı sağlamaktadır. Şair bir taraftan vurgu yoluyla anlama katkı sağlarken bir taraftan da imâle-i maksûreleri sesteş ünlülerde veya paralel ünlülerde uygulayarak mısralar arasında diğer bir aheng unsuru oluşturmaktadır. Böylece mısralar arasında aheng sağlaması yönüyle bazı imâle-i maksûreleri kusur olmaktan çıkarıp sanata dönüştürür.⁵⁸⁷

Ertesi göç/di *oradan*/ ‘asker

Yüridi öñine düşdi/ server

Eylemiş cev/v-i *hevâda* / bānī

Şanmañuz şu/ üzerinde *e*/anı

Atdılar yi/ñe *kemā-kān*/ anı

Aldılar dar/bıla taş par/kanı (b. 260-282-611)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 72 (22+25+25) beyitte uygulanan imâle-i

⁵⁸⁶ Türkçe ekler üzerinde uygulanan imâle-i maksûrelerin 17 (5+3+9) tanesi kelime sonunda değildir.

⁵⁸⁷ Saraç, a.g.e., s. 214.

memdûde örneklerine bakıldığında ise toplam 6 (1+3+2) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerde özellikle veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılandığı görülürken birkaçında ise vurguyla sese ve anlama katkı sağlandığı da görülür. Örneğin aşağıdaki beyitte medli kabul edilmiş olan top kelimesinde vurgu yoluyla anlama katkı sağlanmıştır:

Toplar düş/mene karşı/ taş atar

Nice taş bel/ki bile â/teş atar (b. 595)

Merâhî, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 82 (31+27+24) tane uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli olan heceye ünlüyle başlayan bir ek getirmiş, ya medli heceyle biten kelimeyi Farsça izafet terkininin tamlama ünlüsüne bağlamış ya da medli heceyi Farsça bağlaç vâvına yahut ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmak suretiyle meşru yöntemler uygulamıştır.

Uygulanan imâle-i memdûdelerde, medli bir kelimedenden sonra açık heceyle başlayan bir kelime geldiği halde bir buçuk hece değerine duyulan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmayıp sekte sebep olunan üç tane örnek vardır (b. 596-612-614). Bunlardan birine baktığımızda *ceng itmege* (b. 614) şeklinde olup ulama beklendiği halde bir buçuk heceye olan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmamıştır.

Diğer taraftan, klasik Türk şiirindeki vezin uygulamalarında şairlerin bir buçuk heceye ihtiyaç duydukları yerlerde *var, ol* gibi tek kapalı hece durumundaki Türkçe kelimeleri medli kabul ederek uyguladıkları bilinir. Bu uygulamanın bir benzeri olarak Merâhî de Türkçe *top* (b. 595-613) ve *iç* (b. 612) kelimelerini medli kabul ederek bir buçuk hece ihtiyacını karşılamıştır. *top* kelimesinin Eski Anadolu Türkçe'sinde medli okunması⁵⁸⁸ sebebiyle şairin bu imkânı da dikkate aldığı düşünülebilir. Şair Farsça *od* kelimesini ise bir beyitte normal şekilde medsiz (b. 597) bir diğer beyitte ise medli (b. 596) değerlendirmiştir.

İmâle-i memdûde bahsinde son olarak belirtmemiz gereken husus, şair, klasik şairler tarafından da hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulamasına hiç başvurmamıştır.

⁵⁸⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3180.

İncelenen beyitler içerisinde uygulanan zihafılara bakıldığında 4 (1+0+3) tane zihaf örneği görülür. Bunlardan keştîñ (b. 281) ve ya' nî (b. 597-606) şeklindeki 3 tanesi uzun ünlünün vezin gereği açık hece olarak değerlendirilmesi şeklinde uygulanmıştır. “ya' nî” kelimesinin sonundaki medli ye üzerinde yapılan uygulama klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tütî, sākî şeklindeki sonu med harfiyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların benzeridir. Bu uygulamada şairin zihaf bulunan ses için Türkçe telaffuzdaki kısa okuma imkânından da yararlandığı anlaşılır. hîç (b. 601) kelimesindeki zihaf örneği ise bir buçuk hece değerindeki hecenin tek kapalı hece olarak değerlendirilmiş şeklidir. Netice olarak şairin zihaf uygulamaları klasik Türk şairlerinin benzer örnekleri uygulayageldiği zihaf örneklerindendir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 72 (22+25+25) beyitte 67 (19+26+22) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Diğerleri ise yine aynı yöntemlerle yapılan, ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmış uygulamalardır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Diğer taraftan, şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Şair bir başka aruz uygulaması ise *ki ol, ne ola, ne ide, ne eyleye, dillerinde oldu* şeklindeki ifadelerdedir. Uygulama yöntemi olarak, bu ifadelerdeki ilk kelimelerin kef, nun ve dal harfleri teskin edilip sıradaki kelimelerin ünlüyle başlayan ilk harflerine ulanmıştır. Meydana gelen bu birleşik kelimelerin *k'ol (b. 65), n'ola, n'ide, n'eyle (b. 603-604), dillerind'oldu (b. 609)* şeklinde okunması suretiyle şairin ihtiyacı olan tek açık hece veya tek kapalı hece ihtiyacı karşılanmış olur. Yapılan bu uygulamalarda Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanılmış, harflerin teskin edilmesi yoluyla hece yutumu sağlanmış, iki ünlü birbirine katılmış, böylece vezne uyum sağlanmıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece, ünlüyle

başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserden seçilen 72 (22+25+25) beyitte 26 (7+9+11) sekt örneği vardır ve bu uygulamalar vezin gereği zarureten uygulanmıştır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 72 (22+25+25) beyitler kafiye açısından incelendiğinde 35 (11+12+12) mürdef, 24 (7+8+9) mücerred, 5 (3+1+1) mukayyed, 4 (0+2+2) müesses, 4 (1+2+1) tane de mamul kafiye örneği görülür. 22 (6+4+12) beyitte redif vardır ve bu rediflerden 20 tanesi Türkçe kelime veya eklerden, 1 tanesi Arapça, 1 tanesi de Farça kelimedenden meydana gelir. Dolayısıyla redifler ağırlıklı olarak Türkçe asıllı kelimelerle yapılmıştır.

Uygulanan kafiyelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %48.61 oranında mürdef, %33.33 oranında mücerred, %6.94 oranında mukayyed kafiye, %5.55 oranında müesses kafiye, %5.55 oranında da mamul kafiye örneği vardır. Şair klasik Türk şairlerinin de genellikle tercih ettiği şekliyle mürdef ve mücerred kafiyeleri sık kullanmıştır. Özellikle de eserin baş, orta ve son kısımlarındaki örneklerde oran olarak mürdef kafiyeler daha fazladır.

Seçilen beyitlerdeki bazı kafiye uygulamalarında meydana gelen kafiye kusurlarına bakıldığında, *bākī/āfākī* (b. 66) *bānī/bī-pāyânı* (b. 280), *bānī/anı* (b. 282), *çāre nedür/zāra nedür* (b. 604) şeklindeki 4 beyitte kafiye ancak birtakım işlemler sonucunda elde edilebilmektedir. Dolayısıyla bu kafiyelere mamul kafiye denilir.⁵⁸⁹ Bunların ilk üçünde y harfleri revî olup kafiye oluşturduğu ikinci kelimedeki ye harfleri ekten meydana gelmektedir. Dolayısıyla bunlar da birer kafiye kusuruna sebep olur. Son örnekteki kafiyelerde de benzer durumlar olup burada ise ikinci kelimedeki e sesini veren güzel he harfi ekten meydana gelir.

üstinde idi/altında idi (b. 281) şeklindeki örneklerde mukayyed kafiyeyi oluşturan kayd harflerinden birinin farklı olmasından kaynaklanan ve kafiye kusuru olmasa da yapılmaması daha makbul görülen uygulamalara başvurulmuştur. *anı hemân/ıtopı hemân* (b. 610) şeklindeki bir beyitte aynı kafiye (rediflerin) tekrarından kaynaklanan ve îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) adı verilen kafiye kusuru vardır.

⁵⁸⁹ Saraç, a.g.e., s. 272.

zeber-zarar (b. 59), *eylemege/söylemege* (b. 73), *buluñ/oluñ* (b. 266), *taş atar/âteş atar* (b. 595) şeklindeki iki beyitteki kafiyelerde tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *ismi anuñ/resmî anuñ* (b. 61) şeklindeki örnekte ise mukayyed kafiye benzer kafiye kusuru görülür. *gün anı dağı/zebün anı dağı* (b. 613) şeklindeki bir beyitte kafiyelerde imla harfi olan vav harflerinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *bâkî/âfâkî* (b. 66), *bânî/bî-pâyânî* (b. 280), *bânî/anî* (b. 282), *ejder-ser/şaçar* (b. 596) şeklindeki dört beyitte ise kafiye meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairleri bu uygulamaya sık başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁵⁹⁰

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 72 (22+25+25) beyit içinden 5 (1+3+1) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe, 6 (0+2+4) beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelimedir. Bu oranlar beyitlerin çok az bir kısmında kafiyelerin Türkçe kelimelerle sağlandığını gösterir.

Bazı beyitlerde kafiye kelimeleri haricinde de iç kafiye oluşturulmuş veya aynı sesli kelimeler kullanılarak cinas yoluyla şiire aheng katılmaya çalışılmıştır. Örneğin, aşağıdaki beyitte *şandılar/yandılar* şeklinde iç kafiye yapılmıştır:

Şandılar kóp/dı kıyâmet o zamân

Yandılar nâ/r-ı belâyı/la hemân (b. 602)

Netice olarak şair, Türkçe kelimeleri eserinde yoğun kullanması yanında eserinin türünün de etkisiyle özellikle imâle-i maksûre uygulamalarından kaçınamamıştır. Öte taraftan, şair, diğer aruz uygulamalarında birçok klasik Türk şairinin başvurduğu ve önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalar yapmıştır. Şairin Türkçe kelimeleri yoğun kullanımı kafiyelelere de yansımış ve hem Türkçe kelimelerin getirdiği bazı güçlüklerden hem de eserin hacminden dolayı kaçınmadığı birtakım kafiye kusurları ortaya çıkmıştır. Ancak, şairin imâle-i maksûre, zihaf ve sekt gibi aruz uygulamalarına sık başvurmamış olması eserin fesahat yönünü güçlendirmiştir. Ayrıca olaylar arasındaki geçişleri bağlamdan kopmadan doğal bir şekilde yapması, konular arasında duraklama veya tikanıklık fark edilmemesi gibi hususiyetler de

⁵⁹⁰ Saraç, a.g.e., s. 279.

eserin akıcılığına, dolayısıyla fesahatine katkı sağlamıştır. Netice olarak şairin hemen dikkat çekebilecek fasih bir dile sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.5.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Merâhî'nin eserinde kullandığı dil yönüyle dikkat çeken ilk husus sadelik, anlaşılabilirlik ve akıcılıktır. Eski Anadolu Türkçesi'ne has arkaik Türkçe kelimeler ile sıkça başvurulmuş çeşitli deyimler ise esere dil yönüyle zenginlik katan diğer unsurlardır. Nitekim, şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 25 beyitte %55.2 civarında Türkçe asıllı olduğu anlaşılmıştır. Eserde döneminin dil özelliklerini yansıtır şekilde rastlanılan ve günümüzde arkaik olduğu düşünülen fiil, isim ve eklere baktığımızda *ur-* (b. 449), *irgür-* (b. 513-663), *dirgür-* (b. 513), *düş-* (b. 543 (b. 36), *iv-* (b. 451), *ko-* (b. 464) *dep-* (b. 483) şeklinde arkaik fiiller; *kulavuz* (b. 194), *yegin* (b. 202), *yarıcu* (b. 242-559) şeklinde arkaik isimler; *oluban* (b. 40-70-466), *yazuban* (b. 137), *kaçuban* (b. 461), *çıkuban* (b. 606), *idüben* (b. 319-485), *diyüben* (b. 527) şeklinde –*uban*, –*üben* gerundium ekleri görülür. Bunlardan başka, *eylegil* (b. 119-123) şeklinde ikinci şahısta –*gıl*, –*gil* emir eki; *göreyin* (b. 508) şeklinde birinci tekil şahıs dilek kipinin kullanımı; *buncılayın* (b. 88) şeklinde –*cılayın*, *cileyin* benzetme bildirme eki; *askerin* (b. 262), *uğurun* (b. 263), *kapusın* (b. 463), *idüğün* (b.79) şeklinde akuzatif ekinin düşürülmesi; *bulavuz* (b. 195-605) dilek kipinin birinci çokluk zamiriyle kullanımı; *kim durur* (b. 69-83) şeklinde –*durur*, –*dürür* üçüncü tekil şahısta bildirme ekleri kullanımı; *görüptür* (b. 93) şeklinde gerundium ekinin görülen geçmiş zaman göreviyle kullanımı; *nite* (b. 598) şeklinde soru edatı kullanımı gibi örneklerle rastlanır.

Deyimlere de sıkça başvuran şair, *asker çekmek* (b. 63), *yüz tutmak* (b. 86), *götürü al-* (b. 203), *oturağ it-* (b. 265), *ni met çek-* (b. 313), *miyân (bel) bağla* (b. 197-568) *pây (ayak) koy-* (b. 426), *ka-dem bas-* (b. 557), *ayağa gel-* (b. 300), *başı ayyuka çık-* (b. 495), *yarağ eyle-* (b. 326-337) gibi çeşitli deyimlere yer vermiştir. Örneğin, Sigetvar Kalesi'nin fethinden sonra kale tekrar inşa edilince şair Sigetvar Kalesi'nin başını ayyuka (keçi yıldızı) çıkardığını ifade ederek çok yükselmek anlamındaki *'ayyuka çıkmak* deyimini şöyle kullanmıştır:

Yapdılar cümle yıkılmış yirini

Yine ‘ayyūka çıkardı serini (b. 495)

Şair eserinin geneline yayılır şekilde açık ve akıcı bir dil kullanarak dilindeki fesahatini kanıtlar. Bu hususta eserden bazı beyitleri şöyle örnekleyebiliriz:

Niçe dürlü aña ikrām oldu

Luṭf-ile himmet ü in‘ām oldu

Bir iki gün oturağ eylediler

Ba‘dehu yola yarağ eylediler

Ṭurmadı anda daḥı şāh-ı cihān

Eyledi azmi Sigetvar’a hemān

Yürüdi cünd-i zafer heybet-ile

‘İzzet ü devlet-ile şevket-ile

Didiler virsün aña Ḥaḳ nuşret

Düşmeni üstine bulsun fırsat (b. 325-331)

Şair beyitlerin birinde genel uygulamaya aykırı olarak Türkçe köprü kelimesini Farsça terkibe dâhil ettiği görülür. Böylece ihtiyaç olan açık hece elde edilerek vezin sağlanmıştır. Bu uygulama nadiren rastlanılan aruz uygulamalarından biridir:

Sava şuyı üzerinde bānī

Yapdı bir köpri-i bī-pāyānı (b. 280)

Eserin belagat yönüne baktığımızda eserin bu yönüyle de dikkat çekici olduğu görülür. İncelediğimiz manzum fetihnamelerde genellikle olayların anlatıldığı kısımlarda günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılmış, mecazlı anlatımlar ise daha ziyade tasvirlerde yoğunlaşmıştır. Merâhî’nin eserinde ise yalnızca tasvirlerde değil, olayların aktarıldığı kısımlarda da mecazlı anlatım sık görülür. Bu durum da eserin belagat yönüyle dikkat çekici fetihnamelerden biri olduğunu gösterir. Eserin belagat yönüyle ilgili bir diğer dikkat çekici hususu ise diğer bazı manzum fetihnamelerde rastlayabileceğimiz şekilde, mükerrer ifade kalıpları veya benzetmelerin kullanılmamış olmasıdır. Belirtilen hususları dikkate alarak, Merâhî’nin fetihnemesinin emsallerine kıyasla belagat yönü güçlü fetihnameler arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Merâhî, kendisini belagat bahçesinin bülbülü, fesahatin de Mısır papağanı olarak ifade ederken ortaya koyduğu eserin bu açılardan değerinin farkında gözükür:

Bülbül-i bâğ-ı belâgat sensin

Ṭūṭ-ı Mısr-ı fesâhat sensin (b. 107)

Eserde beyan ilmi dâhilindeki teşbih, istiare, mecazımürsel, mübalağa, tezat gibi edebî sanatlar ile bedii ilmi dâhilindeki telmih veya lafzi sanatlardan söz tekrarına dayalı tekrar ve çeşitli cinas sanatlarına rastlanmakla birlikte özellikle teşbih ve mübalağaların ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Şairin başvurduğu bu teşbih ve mübalağalar içinde diğer fetihnamelerde de benzerleri görülebilen örnekler var ise de şairin kendine has diyebileceğimiz şekilde uyguladığı örnekler de hayli çok miktardadır. Örneğin, şair Sultan'ın Edirnekapı önüne kurulan otağını ve onun etrafına kurulan ordunun beyaz çadırlarını tasvir ederken manzaraya dair kendine has benzerlik ilişkileri kurar. Tasvirde sadece teşbihler değil istiare ve mübalağalar da görülür. Şairin ifadelerine göre, Sultan Süleyman (Kanuni) ordusuyla Kostantin (İstanbul)'den hareket edip Edinekapı önüne ulaşır. Burada güzel bir köşeye Sultan'ın otağ-ı hümayunu kurulur. Gök, bu yüce çadırdan daha aşağıdadır. Her direk onlara mil (veya dingil) gibi olmuş ve her kazığa bağlanan çadır ipi bu milleri sabitlemiştir. Her çadır Allah'ın bir nuru gibi ve can ipliğine sarılmış gibidir. Sultan'ın varlığıyla nurla dolup nur üstüne nur olmuştur. Sultan bir gün gibi otağına gelip bir ay gibi menziline teşrif eder.

Gece olunca Sultan'ın (Kanuni) sahra kumları gibi sayısız askeri de çadırlarını kurar. Deniz dalgaları gibi kalabalık ve nurdan bir hale gibi olan beyaz renkli çadırlar Sultan'ın otağının etrafını kuşatır. Sanki dünya Ak Deniz'e dönmüş, bahar gelip sahrayı çadır çiçeğiyle⁵⁹¹ doldurmuş veya badem ağaçları çiçek açmıştır:

Ḳurdılar gūşe-i ğarrāda otağ

K'eyleye şāh-ı güzīn anda turağ

Edrine Kapusı öñinde o dem

Ḳurdı otağ-ı hümāyūnı ḥadem

Ḳurılan ḥayme-i vālā andan

⁵⁹¹ Nilüfer cinsinden bir su bitkisi olup Çin ve Hindistan'da yetişir. Büyük ve geniş yaprakları suyun üstünü kapladığı için çadır çiçeği ismiyle anılır. Penbe ve beyaz renklidir (Ayverdi, c. 1 [A-G], s. 511).

Pestdür çarh-ı mu‘allā andan
Her ‘amūd anlara olmuş miḥver
Her tınāb aña şevābit yer yer
Rište-i cāna şarılmış gūyā
Her biri nūr-ı Ḥudādur maḥzā
Cism-i şāh-ile o pūr-nūr olmuş
Gūyiyā nūrun ‘alā nūr olmuş
Geldi otağına gün gibi o şāh
Menzilin itdi müşerref ol māh

Āfitāb itmiş-idi ġarba duḡūl
Cānib-i şarḡdan itmişdi zühūl
Ya‘nī hengām-ı şeb irmişdi o dem
İrdi ser-menziline şāh-ı ḥarem
Geldi cem‘ oldı ‘asākır efzūn
Reml-i şahrā gibi ‘adden bīrūn
Nice ‘asker nice deryādur ol
Yokdurur ḥaddi temāşādur ol
Şol kadar geldi kuruldı çadır
Mevc-i deryā gibi oldı zāhir
Toldı çadırla zemīn-ile zamān
Döndi şan Aḡ Deñiz’e cümle cihān
Şan bahār oldı açıldı dünyā
Toldı çadır çiçeğiyle şahrā
Pūr idi çadır-ile şahn tamām
Şanki açıldı dıraḡt-ı bādām (b. 244-258)

Yukarıdaki örnek tasvir içerikli olup mecazlı anlatımlar ve mecazlı anlatımın var olacağı nispeten beklenen bir durumdur. Zira, genellikle fetihnamelerin tasvir kısımlarında mecazlı anlatımlar da artar. Ancak bahsi geçtiği üzere şair olayları anlattığı kısımlarda da mecazlı anlatımlara yer verip teşbih yoğunluklu çeşitli sanatlara başvuracaktır. Örneğin şair, Sultan’ın (Kanuni) kuşatma emrini vermesinden hemen önce askerlerin etrafına toplanmasını benzetmeler yoluyla ifade eder. Sigetvar’da askerler kendi koluna dizilip Sultan’ın otağını daire gibi sardığında

Sultan (Sultan'ın çadırı) ortada bir nokta gibi olur. Güzelliğin kaynağı ve adaletin merkezi odur. Sultan sanki bir dolunaydır ve etrafına doluşan askeri de hâle (parlak daire) gibidir:

Dā'ire eyledi anı 'asker
Ortada nokta-veş oldu server
Ma'den-i luṭf u melāḥat oldur
Merkez ü kuṭb-ı 'adālet oldur
Bedrdür şan o 'adālet kânı
'Asker-i hâle tolanmış anı (b. 433-435)

Şair, yine eserin ana konusunu işlerken diğer fetihnamelerde benzer örneğine rastlamadığımız şekilde, Osmanlı ordusunun açtığı farklı renklerdeki bayrakları bukelamuna, topa tutulan Sigetvar Kalesi'ndeki düşmanlar ise maymuna benzetir:

Dürlü bayrağıla tıldı hāmūn
Gösterüp renglerin bükālemūn
Her biri döne döne oldu zebūn
Oluban topa tıtilmiş maymūn (b. 424-466)

Şair benzetme unsurları açısından diğer fetihnamelerde benzerleri görülen bazı teşbihlere de başvur olup bu örnekler daha ziyade kale kuşatmaları anlatılırken görülür. Şair kılıçları çevgana, düşman başlarını yuvarlanan topa; Sigetvar ve Göle kalelerini döven Osmanlı toplarını (attığı taşların) kaleye vuruşlarını yıldırıma, topların kendi görünüşleri ise başını kaldıran yılanı veya düşmana doğru ağız açmış ve düşmanın başını yutmak isteyen, her nefeste ağzından düşmana doğru ateş saçan ejder başlı yılanlara veya ejderhalara benzetir:

Tiğlar oldu hemān çevgān
Ser-i dümen āña top-ı ğaltān (b. 479)

Niçe top āteş-i maḥẓ idi hemān
Şu' lede her biri berķ-i tābān
Yıldırım gibi irüp ḳal' aya ol
Urduğı yiri ider ḳarb-ıla yol
Ḳaldurup başın olur mār hemān
Deheninden ider āteş efşān

Yāḥūd olmuş-durur anlar ejder

Düşmenün başını yutmağa iver (b. 448-451)

Düşmen üstine ağız açmış-idi

Ya‘nī ejder gibi od saçmış-idi (b. 597)

Şairin başvurduğu mübalağa sanatlarına baktığımızda askerin yıldızdan çok olduğu (b. 50) gibi diğer fetihnamelerde de benzeriyle karşılaşılacak mübalağaya Merâhî de başvurur. Diğer taraftan birçok fetihnamede kuşatılan düşman kalesinin yüksekliği ve metinliği klişe sayılabilecek mübalağa örnekleriyle tarif edilirken Merâhî ise Göle Kalesi’ni kendine has mübalağalarla tarif eder. Pertev Paşa, Göle Kalesi’ni kuşatmak üzere kale önüne geldiğinde kalenin çok yüksek uzunlukta, akıl ehlinin fikirlerinin dahi burçlarına ulaşamayacağı, feleğin seyretmek için bakması halinde külâhının başından düşeceği, insan gözünün burclarını görmeye kadir olmadığı, uçan kuşların burçlarına konamadığı, eğer üzerine çıkmak mümkün olsa burcundan dünyanın öbür ucunun görülebileceği, burcunun göklere ulaştığı ve yıldızlarla beraber olduğu, güçlü taşlarla inşa edilmiş, zemini de muhkem olan, dolayısıyla bütün mimarların ve mühendislerin kendisine karşı aciz kalacağı bir kale olduğunu görür:

Gördi bir ƣal‘a ki ğāyet bālā

İremez burcına fikr-i ‘uƣalā

Felek eylerse anı seyr eger

Külehi başdan ol demde düşer

Burcına diƣƣat ideydi anuñ

Gözi irmeye idi insanuñ

Murğ-ı tāyir aña hīƣ ƣonmaz idi

Üstine ƣonsa daƣı inmez idi

Çıƣılaydı üzerine anuñ

Görinürdi bir ucı dünyānuñ

Burcı eflāke irmişdi meger

Olmağa ƣavs-i ƣuzağ aña kemer

Şanki bir küh-ı felek-rütbet idi

Yir yüzinde bülend-hey’et idi

Ki burücına mülāzım seyyār

Şan aña oldı şevābit mismār
Katı taşdan şanasın laht idi
Hūblar kalbi gibi saht idi
Cümle mi‘ mār-ı zemīn ü ‘ālem
Gördiler ġāyet esāsı muhkem
Cümle bennā-i mühendis-takrīr
Aña hīç idemediler tedbīr (b. 580-590)

Şair, Ösek yakınlarında Drava Nehri üzerine yapılan köprüyü tasvir ederken de mübalağa sanatına başvurarak köprünün ayaklarının yere sabit olduğunu, uçlarının ise şark ve garba ulaştığını söyler. (Öyle bir köprü yapılmıştır ki) cihan halkı üzerinden geçse ona ağır bir yük olmayacaktır:

İstivā hattı idi hāke meger
Uçları şark-ile tā ġarba irer
Geçse andan götüri halk-ı cihān
Gelmeye hīç aña bār-ı girān (b. 365-369)

Şairin başvurduğu diğer sanatlar da göz attığımızda, Sultan’ın (Kanuni) önü sıra yürüyen yeniçeri askeriyle Sultan arasında Hz. Süleyman ile karınca kıssası üzerinden bir ilgi kurarak ilgili kıssaya telmihte bulunur. Ayrıca yeniçerilerin karıncalardan daha çok olduklarını ifade ederek mübalağa sanatına da başvurur. Bir diğer örnekte ise şair Sultan’ın vefatını belirttikten sonra Sultan’ın cihanın Kenanlı Yusuf’u (gibi) olduğunu ve kaderin onu kuyuya düşürdüğünü ifade ederek Hz. Yusuf’un ilgili kıssasına telmihte bulunur:

Ki düşer cümlesi sultān öñine
Şan düşer mūr Süleymān öñine
‘Aded-i mürdan efzūn anlar
Hadd ü ‘adden dahı bīrūn anlar (b. 216-217)
Ol idi Yūsuf-ı Ken‘an-ı cihān
Çāha düşürdi anı devr-i zamān (b. 530)

Şair, Sultan (II.) Selim’in tahta geçişini ifade ederken zamanın selamet bulduğu anlamında selim ifadesini zikrederek tevriye yoluyla Sultan Selim’e de atıf yapar.

Çün ‘alîl idi zamân oldı selîm

Eyledi ‘âleme ihsân o ‘Alîm (b. 650)

Şairin başvurduğu lafzi sanatlara baktığımızda tekrar ve cinas örnekleri de görülür. Edirnekapı önüne kurulan çadırları tasvir ederken direklerin çadıra mil, etrafına çakılan çivilerin de sabiteler olduğunu belirtirken *yir* kelimesini tekrar ederek tekrar sanatına başvurur:

Her ‘amûd anlara olmuş mihver

Her tınâb aña şevâbit yir yir (b. 247)

Cinas örneği olarak ise *murâd atın/ murâdâtın* (b. 342) şeklinde tam cinas veya *çâre nedür/zâra nedür* (b. 604) gibi nâkıs cinas örnekleri görülür.

Netice olarak, Merâhî’nin eseri hem fesahat hem de belagat yönüyle emsalleri içinde ön plana çıkan manzum fetihnamelerden biridir. Şairin diğer fetihnamelere kıyasla, yalnızca tasvir kısımlarında değil olayları anlattığı kısımlarda da mecazlı anlatımlara başvurması, ayrıca kendine has diyebileceğimiz bazı benzetme ve mübalağalara yer vermesi gibi hususlar eserini edebî yönden güçlü kılmıştır.

2.5.3. Sonuç

Kaynaklarda hakkında net bilgi bulunmayan Merâhî’nin eserindeki bazı ifadelerinden yola çıkıldığında asker şair olduğu, Sokullu Mehmed Paşa’nın himayesinde bulunduğu, hatta Sigetvar seferine katılmış olabileceği mümkün görünmektedir. Nitekim, fetihnamesinde aktardığı bazı detaylı bilgiler ve yaptığı tasvirler de bu ihtimalleri güçlendirir. Şair seferde bizzat bulunmamış olsa dahi, yaptığı bazı canlı tasvirlerden hareketle, ordu İstanbul’dan ayrılırken bu manzarayı seyredenlerden biri olduğu pek mümkün görünmektedir.

Şairin hemen dikkat çekebilecek olan fasih dili eserin tamamına yaygın bir vaziyettir. Diğer taraftan mecazlı anlatımların yalnızca tasvir kısımlarında değil olayların anlatıldığı kısımlarda da sıkça görülmesi eseri belagat açısından emsalleri arasında ön plana çıkarır. Şairin diğer fetihnamelerde benzeri bulunmayan kendine has bazı teşbih ve mübalağaları da eserini bu yönüyle emsallerinden değerli kılar.

Fetihnamede *parkan*, *vire* gibi incelediğimiz diğer manzum fetihnamelerde

rastlamadığımız terimlerin varlığı dikkat çekmektedir. Şairin sebep-i telifini hayal unsurlarıyla ve diyaloglar şeklinde vermesi veya çeşitli kişilerin övgülerine yer verdiği kısımlarda aynı zamanda fetihnamenin konusunu da sürdürmesi gibi hususiyetler de eserin dikkat çeken hususiyetlerindendir.

Netice olarak kendisi hakkında çok az bilgi bulunsa da Merâhî, yazdığı fetihnamesiyle hem edebî hem de tarihî açıdan emsalleri içinde ön plana çıkabilecek bir eser ortaya koymuştur.

BÖLÜM III: II. SELİM VE III. MURAD DÖNEMLERİNDEKİ FETİHLERİ KONU ALAN MANZUM FETİHNAMELERİN İNCELEMELERİ (1569-1585 ARASI)

3.1. RUMÛZÎ: NÂME-İ FÛTÛH-I YEMEN

3.1.1. Rumûzî'nin Hayatı ve Eserleri

Rumûzî'nin *Nâme-i Fûtûh-ı Yemen*⁵⁹² adlı kapsamlı eserini yayınlayan Hulusi Yavuz'un aktardığı bigilere göre şairin hayatı hakkında geniş bilgi olmayıp bu konudaki belli başlı kaynaklardan biri yazdığı fetihnemesi, birisi Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı ve biri de Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* adlı eseridir. Asıl adı Mustafa olan ve Rumûzî mahlasını kullanan şair İstanbul'da doğmuştur. *Nâme-i Fûtûh-ı Yemen*'i tamamladığı 977/1569-70 yılında elli yaşında bulunduğundan doğum tarihi 927/1521 olmalıdır.⁵⁹³ Şairin Arapça-Farsça bilmesi⁵⁹⁴, eserinde Kur'an'dan ve çeşitli klasik eserlerden iktibaslar yapması, İstanbul, Mısır ve Yemen'de hesap işleri ve defterdarlık vazifelerinde bulunmuş olması, medrese eğitimi aldığını ve İslami ilimlere vakıf olduğunu gösterir. Şiir yazmakla da ilgilenmiş olan şair, Edirneli Emrî (ö. 983/1575)'yi⁵⁹⁵ üstadı olarak takdim edip matla⁶ ve mu'amma yazmayı ondan öğrendiğini söyler.

⁵⁹² Kütüphanelerdeki yazma nüshaları üzerinde *Târîh-i Feth-i Yemen* olarak isimlendirilen eser şairin sebeb-i telifinde *Nâme-i Fûtûh-ı Yemen* olarak belirtilmiştir (b. 3414). Dolayısıyla incelemede, şairin eserine verdiği isim dikkate alınmıştır.

⁵⁹³ Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Târîhi (923-1012/1517-1604)*, I. Cilt (Ankara: TTK Yay. 2003), s. CCXXIX-CCXXXI.

⁵⁹⁴ Şair bir beytinde Arapça, Farsça ve Türkçe'den başka bir dil bilmediğini söyler (b. 4138). Ayrıca yazdığı tarih manzumeleri içerisinde Arapça-Farsça örneklerin de bulunması bu dillerde şiir yazacak kadar bilgili olduğunu gösterir.

⁵⁹⁵ Emrî'nin edebî yönünden de bahseden şair üstadının sanatlı şiirlerinin çok olduğunu, gazelde kendine has hayalleri olduğunu, kimsesiz ve malsız mülksüz kalmışsa da kemal sahibi olduğunu belirtir (b. 5744-5753).

Gelibolulu Mustafa Ali, şairin Mısır kitabetlerinden birinde iken Sinan Paşa'ya yakınlaştığını, Sinan Paşa'nın ona Yemen defterdarlığı görevini verdiğini, bu süreçte şairin Yemen fetihlerini yazdığını söyler. Ahdî ise şairin İstanbullu ve ehlikalem zümresinden olduğunu, önceden Dergâh-ı Mu'allâ'daki Vâridât Kitâbeti'nde görevlendirildiği için Vâridâtî Mustafa Çelebi diye anıldığını, sonraları sipahi oğlanı bölüğüne geçip Mısır'da muhasebeci olduğunu, Arapçayı bir miktar bildiğini ancak Farsçayı Acemler gibi iyi bilip konuştuğunu, şiirlerinin rumuzlu olduğunu söyler. Şairin mu'amma söylemekteki kudretini övüp takdir eden Ahdî, şiirde ise onu vasat kabul eder.

985/1577 târihinde *Mu'ammeyât* adlı eserini⁵⁹⁶ yazan şair 990/1582 tarihinden önceki bir tarihte vefat etmiştir. Zira 990/1582 tarihinde vefat eden ve kendi Yemen tarihi⁵⁹⁷ için Rumûzî'nin eserinden çokça istifade ettiğini söyleyen Kutbuddîn el-Mekkî, Rumûzî'den merhum diye bahsetmiştir.⁵⁹⁸

Hulusi Yavuz'un kaynaklardan aktardığı bilgiler ile şairin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eserinde kendisi hakkında verdiği bilgiler arasında uyum vardır. Eserinin bir bölümünde Merhum Mustafa Paşa dönemindeki Yemen hazinesinin masraflarından bahseden şair o zamanlar kendisinin de Mısır hazinesinin muhasebecisi olduğunu söyler. Şair, Mustafa Paşa dönemindeki Yemen hazinesinin gelir ve giderlerini de o dönemde görmüştür (b. 7350-7359). Bir başka kısımda ise İstanbul'da istikâmet üzere hizmet ederken dikkat çektiğini, Abdurrahman Bey'in kendisine üç aylık ulufesini peşin verip ve başka riayetler de edip kendisini Mısır'a getirdiğini, Mısır'da iken üç ayrı beylerbeyine hizmet ettiğini, doğruluğuyla nam saldıığını ve her beyin

⁵⁹⁶ Çeşitli nüshaları bulunan eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, nr. 567. Eser 995/1587 tarihinde Ahmed b. Sinan tarafından istinsah edilmiştir.

⁵⁹⁷ Serdar Sinan Paşa Yemen seferi dönüşünde Mekke'ye uğradığında kendisine ihsanlarda bulunduğu Kutbuddîn el-Mekkî'ye Rumûzî'nin eserinin bir nüshasını takdim etmiş ve bir Yemen tarihi yazıp Rumûzî'nin eserinden de yararlanmasını tavsiye etmiştir. Kutbuddîn el-Mekkî, yazdığı *el-Berû'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî* adlı Arapça eserinin mukaddimesinde serdar Sinan Paşa ile daha önceden de münasebetinin olduğunu, Yemen seferi dönüşünde serdarla beraber hac farzasını ifa ettiklerini, bu süreçte serdarın kendisine Yemen seferi sürecinde karşılaştığı güçlüklerden vs. bahsettiğini, ardından kendisinden bir Yemen tarihi yazıp Rumûzî'nin eserinden de yararlanmasını tavsiye ettiğini söyler. Dil ve edebiyat bakımından Rumûzî'nin eserini öven müellif manzum olduğundan maksadını ifade etmekten aciz olduğunu, dolayısıyla kendisinin de bu eserden de istifade ederek mensur bir Yemen tarihi yazdığını söyler (Yavuz, a.g.e., s. CCXXXV-CCXXXVII).

⁵⁹⁸ Yavuz, a.g.e., s. CCXXX-CCXLIII.

kendisini saraya övgüyle bildirdiğini söyler. Daha sonra Yemen’e defterdar edilmiş olan şair sebepsiz yere bu görevinden azledilince Özdemiroğlu Osman Paşa kendisi hakkında tahkikat yaptırmış ve herhangi bir suçu olmadığı anlaşılmıştır. Sinan Paşa Yemen’e gelince (mutemelen şairin ona yakın olmasından ötürü) hasetçileri ona suçlar isnat etmiş hatta onu yolda kovalamışlar ancak yine doğruluğu meydana çıkmış ve kendisine sancak verilmiştir. Şair fetihnemesinde geçmişiyle ilgili bu açıklamaları yaptıktan sonra “Öksüz oğlan kendi göbeğini keser.” demektedir ki bu ifadeleri öksüz bir kimse olduğuna da işaret olabilir (b. 8665-8691). Yirmi yıl kapıda (hükûmet dairesi), on yıl da Mısır ve Yemen’de olmak üzere otuz yıldır Sultan’ın hizmetinde olduğunu ifade eden şair Mısır’da bey konumunda ise de İstanbul’a dönmeyi arzu ettiğini söyleyip Serdar Sinan Paşa’nın kendisini Sultan’a tavsiye etmesini umar. Zira Sultan’ın sarayındaki görevine devam etmek istemektedir (b. 13834-13852).

Hulusi Yavuz, şairin fetihnemesinde bahsi geçtiği üzere 20 Zilhicce 977/26 Mayıs 1570 tarihinde sulh teklifi yapan Mutahhar’a sulh hakkında görüşmeler yapmak için Serdar’ın gönderdiği iki elçiden birinin şairin kendisi olduğunu, dolayısıyla şairin idarî görevleri ve muharrirliği yanında diplomatlığının da olduğu tespitinde bulunur. Ancak Yavuz’un bu tespiti hakkında şüphelerimiz vardır. Yavuz’un bu tespiti için çıkarımında bulunduğu kaynak şairin fetihnemesindeki bazı ifadeleridir (b. 17436-17463). İlgili bölüme baktığımızda bölüm başlığında ve ilgili minyatürde Mustafa Bey isminin zikredildiğini, iki beyitle de zikredilen Mustafa Bey’in tanıtıldığını görüyoruz:

Birinün Muştafâ idi nāmı

‘İzzet-i nāmı rif’ati sāmī

Nāzır-ı māl idi Yemen’de o merd

Ra’ya māhir idi marda⁵⁹⁹ ferd (b. 17440-17441)

Şairin yukarıdaki ifadelerinde kendisini kast etmediğine dair şüphelerimizin gerekçeleri şöyledir: Şair, eserinin çeşitli yerlerinde kendi hayatı hakkında veya sefer

⁵⁹⁹ İlgili çalışmadaki çeviri yazı metninde bu şekilde verilen kelimenin yol, tarik anlamına da gelen mevr kelimesi olması ihtimal dâhilindedir.

sürecinde yaşadığı bazı hadiseler hakkında⁶⁰⁰ birinci tekil şahısla ifadeler sarf eder iken Yavuz'un dikkat çektiği yukarıdaki ifadelerinde Yemen nâzır-ı emvâli olan Mustafa Bey'in kendisi olduğuna dair hiçbir işaret vermemektedir. Diğer taraftan, fetihname şairi Rumûzî Mustafa Bey'in, Sinan Paşa dönemi ve öncesinde Yemen Defterdarlığı görevinde (nâzır-ı emvâl) bulunması ve isminin de Mustafa olması ortada tereddüt bırakmıyor gibi görünmektedir. Ancak esere dikkatlice baktığımızda şair, Kevkebân zindanından kurtulan altı Osmanlı beyini tanıtırken bunlardan birinin Mısır'da bey iken Yemen'e nâzır-ı emvâl olarak memur edilen Mahmud Bey olduğunu, Mahmud Bey'in Hîş Mustafa Paşa olarak da şöhret kazandığını söyler (11208-11209). Şairin de Mısır'dan Yemen'e nâzır-ı emvâl olarak geldiğini biliyoruz. Ancak bu kısımda bahsi geçen Mahmud Bey'in diğer kısımda Mustafa Bey olarak ifade edilmiş olma ihtimali de vardır. Netice olarak, Mutahhar'a gönderilen elçilerden biri olarak ifade edilen Mustafa Bey'in burada bahsi geçen Mahmud Bey (Hîş Mustafa Paşa) olma ihtimali bulunduğundan Hulusi Yavuz'un bu husustaki tespitine temkinli yaklaşmakta fayda olacaktır.

Hulusi Yavuz, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*'in bilinen beş nüshası olduğunu belirtir. İÜ Nadir Eserler Ktp. nüshası (T.Y. 6045) 661 varak olup 1322 sayfadır. Bu nüsha minyatürlü bir nüshadır. Müstensihin adı Ahmed Likâ ve istinsah tarihi 1002/1594'tür. Topkapı Sarayı Müz. Ktp. nüshası (R. 1297) daha muahhar bir nüsha olup 205 varaktır ve minyatürsüzdür. Müstensihi veya istinsah tarihi belli değildir. Büyük boylu, 26 satırlı ve 4 sütun halinde yazılmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi nüshası (nr. 33) 207 varak, 414 sayfadır. Muhteviyatı tamdır. Sonundaki Tunus seferine dair olan kısım 25, diğer sayfalar 27 satırlıdır. Bu nüsha şekil, hat, tezhib, hatta sayfaları itibarıyla Topkapı Sarayı Müz. Ktp. nüshasının aynıdır. Millet Kütüphanesi nüshası (Ali Emirî, manzum, nr. 1311) 33 varaktır. *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*'in çok eksik bir istinsahıdır. İsmail Hakkı adlı bir müstensih tarafından 1337/1918/19 tarihinde H. 977 tarihli bir nüshadan istinsah edilmiştir. Eser muhtasar bir nüshadır. Sadece Birinci Defter'den alınmış notlar mahiyetindedir. Hulusi Yavuz, bir nüshanın da İsmail Erünsal'ın şahsi kütüphanesinde bulunduğunu

⁶⁰⁰ Bu konuda incelemizde yer alan şairin hayatı ve eserleri hakkındaki başlık, anlatım teknikleri başlığı altındaki üst kurmacaya dair başlık ve eserin tarihî önemi hakkındaki başlıklardaki tespitlere bakılabilir.

belirtir.⁶⁰¹ Bu bilgiye ek olarak Yavuz, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*'in sonunda takriben 2500 beyitlik bir ilaveyle Sinan Paşa'nın Tûnus ve Halku'l-vâd sefer ve fetihlerini konu bir ilave kısım daha olduğunu ancak Rumûzî tarafından daha sonradan yazılan bu kısmın çalışma konusunun (Yemen seferi) dışında olması sebebiyle metne dâhil etmediğini belirtir.⁶⁰²

Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı fetihnamesinden başka *Risâle-i Muammâ* adlı eseri de vardır ve bu eser üzerine bir yayın yapılmıştır.⁶⁰³ Son olarak şaire ait olup olmadığı şüpheli olan, *Hakikatnâme* adlı 1650'den sonra yaşadığı düşünülen İslimyeli (Bulgaristan) Mustafa Rumûzî b. Osman'a ait bir eser daha vardır. Eserin yazarı ve tarihi hakkında kesin bir bilgi olmayıp yapılan araştırmalara göre fetihname müellifi Mustafa Rumûzî'nin tasavvuf bağlantısına dair kaynaklarda bilgi yoktur ve böyle bir eserinden de bahsedilmez.⁶⁰⁴ Dolayısıyla bu eserin fetihname müellifine ait olduğunu söylemek kesin olarak mümkün değildir.

Şairin hayatı ve eserleri hakkında yukarıda bahsi geçen çalışmalar haricinde yine Hulusi Yavuz'un TDV DİA'da yer alan makalesi⁶⁰⁵ ile *Fütûh-ı Yemen*'in minyatürleri hakkında yazdığı makalesi⁶⁰⁶ vardır. Yavuz'un ikinci makalesinde eserin minyatürleriyle ilgili diğer çalışmalar da zikredilmektedir.

3.1.2. Nâme-i Fütûh-ı Yemen İncelemesi

3.1.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eserde Hafif bahrinin *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezni kullanılmıştır. Hulusi Yavuz'un bahsi geçen çalışmasındaki çeviri yazı metnine göre eserde toplamda 18581 beyit bulunmakta⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hulusi Yavuz, a.g.e., s. CCXLVI-CCXLVII.

⁶⁰² Yavuz, a.g.e., s. CCXXXIX.

⁶⁰³ Rumûzî Mustafa, *Risâle-i Muammâ*, haz.: Prof. Dr. Halil Çeçen, Dr. Ayşe Sağlam (İstanbul: DBY Yay., Şubat 2019).

⁶⁰⁴ Bahir Selçuk, Selahattin Topbaş, "Hurûfîliğe Dair Bir Eser: Mustafa Rumûzî'nin Hakikatnâme'si," *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24 (2016), s. 809-810.

⁶⁰⁵ "Rumûzî," *TDV DİA*. c. 35 (İstanbul: TDV Yay., 2008), s. 244.

⁶⁰⁶ "İslam San'atları Bakımından Rumuzî'nin Fütuh-ı Yemen'i," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, (İstanbul 1986): 53-65.

⁶⁰⁷ Eserde beyitler arasında atlamalar veya mükerrerlikler olduğu tespit edilmiştir. Örneğin 3560. beyitten 3590. beyte atlanmıştır. 6595. beyitten beş beyit sonra tekrar 6595. beyit sırası

olup eserdeki gazel, matla⁶ ve tarih manzumelerinin beyit sayıları da bu rakama dâhil edilmiştir.

Eserin tertibine bakıldığında, mesnevilerin gelenekselleşmiş şekliyle önce mukaddime bölümü dâhilindeki tevhid (b. 1-18), naat (b. 19-43), münacat (b. 44-56), devrin sultanına (Sultan II. Selim) methiye (b. 57-89), Serdar Sinan Paşa'ya methiye (b. 90-112), Sinan Paşa'nın Allah'ın rahmetine kavuşan kardeşleri Ayas Paşa ve Muhammed Paşa'yı yâd (b. 113-162) bölümleri verilir. Mukaddime bölümünden sonra İkinci Defter'e geçilir. Bu defterde, Yemen memleketinin haberlerini veren sebeb-i telif bölümü (b. 163-199), defterin ilk kısmı olarak Yemen'in coğrafi ve sosyolojik durumu (b. 200-439) ve ardından tefsirlere dayanılarak ilk insan olan Hz. Âdem'den Fil Ashabı kıssasına kadar Yemen bölgesinde yaşanan hadiseler konu alınır (b. 440-3070). İkinci Defter'in ardından "Fetihnâme-i Yemen" başlığıyla ana konuya geçilir. Başlangıçta kısaca tevhid, hamdele ve salvaleden sonra Sultan Selim methiyesi ve Zeydî İmamı Mutahhar'ın kötülenmesine dair bölümler gelir (b. 3071-3136). Ardından, "Matla-ı Dâsitân" başlığı altında Serdar Sinan Paşa'nın Yemen seferi için görevlendirilmesi, Sinan Paşa'nın vasıflarına methiye, Sinan Paşa'nın zafer kazanması için dua ve Sinan Paşa zımında Sultan'a dua bölümleri verilir (b. 3137-3215). Daha sonra, "Âgâz-ı Fütûh-ı Yemen" başlığı altında Yemen seferi için serdar tayin edilen Sinan Paşa'nın hâkimi olduğu Mısır'dan Yemen'e hareketi ve yaptığı iki yüzden fazla fetih ve kazandığı birçok zaferlerden sonra Yemen seferinin tamamlanmasına dair bölümler verilir (b. 3215-18112). Son olarak, Serdar Sinan Paşa'nın Yemen'in hıfzı görevini Yemen Beylerbeyi Behram Paşa'ya havale edip Yemen'den çıkması, Mîhâ'dan deniz yoluyla Cidde'ye ulaşması, Mekke ve Medine ziyaretleri ile Hac vazifesini yerine getirip kutsal topraklardan ayrıldıktan sonra tekrar idaresi uhdesine verilen Mısır'a ulaşması, Mısır hâkimi olduğu sırada Sultan'dan aldığı izinle Mekke'de Beytü'l-Harâm'ın çevresindeki çatılara kubbeler

verildiğinden 5 beyit fazlalığı ortaya çıkmıştır. 12990. beyitten 12995. beyte geçilmesi yerine 13000. beyte geçilerek 5 beyit atlanmıştır. 13000. beyitten de 13040. beyte atlanmıştır. Bunlardan başka örneğin b. 10177-10178. beyitlerde olduğu gibi birkaç yerde aynı beytin tekrar kaydedildiği görülmüştür. Ayrıca 6575. beyitten beş beyit sonra 6580. beyit sırası atlanıp onuncu beyitte 6580. beyit kaydedilmiş olup beş beyit sonra da 6590. beyte geçilmiştir. Sıralamanın sonucunda sıra bozulmamıştır ancak beyit numaraları değişmiştir. Eserde örneklediğimiz çeşitli türlerde atlama veya mükerrerlikler varsa da karmaşa oluşmaması için, incelememizde verilen beyit örneklerinde eserin mevcut sıralaması dikkate alınmıştır.

ve bütün hacıların dinlenme yeri olan Kasîr adlı yerde bir kale inşa ettirmesi, ayrıca Mısır'daki İskenderiye Halici'ni tamir ettirmesi, bu süreçte Yemen'de kendisine karşı sefer yaptığı Mutahhar'ın öldüğü haberini alması, daha sonra Sultan'ın davetiyle İstanbul'a ulaşip huzura çıkmasına dair bölüm yer alır (b. 18113-18506) ve hatime bölümüyle eser tamamlanır (b. 18507-18581).

Eserde, *Fe'îlâtün Feilâtün Fe'îlün* vezniyle yazılmış olan Yemen'in kınanmasına dair 12 beyit miktarında (b. 1828-1839) ve *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezniyle yazılmış olan, aczini itiraf ve Allah'a şükür içerikli 5 beyit miktarında (b. 4203-4207) olmak üzere 2 gazel bulunur. Ayrıca *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle de 1 tane matla' (b. 3252) vardır.

Şairin eserini diğer fetihnamelerden ayıran bir husus olarak eserde toplamda 98 tarih manzumesi vardır. Bunlardan 2 tanesi Arapça, 9 tanesi Farsça ve 1 tanesi de Arapça-Farsça olarak yazılmıştır. Nazım şekli olarak bunlardan biri kaside nazım şekliyle, 6 tanesi de rübâ'î nazım şekliyle yazılmıştır. 7 tanesi ise ta' miyeli olarak yazılmıştır. Bu tarihlerden 59 tanesi kale fetihleriyle ilgilidir ancak bazı fetihler için birden fazla tarih düşürüldüğünden bu rakam 59 ayrı kalenin fethedildiğini göstermez. Kâhiriyye, Ta'ker ve Şebâm için ikişer; Aden ve Şâyim-Şebâ'a kaleleri için üçer tarih düşürülmüştür. Ayrıca birden çok kalenin fethi için düşürülen tarihlerin grup şeklinde verildiği iki tarih grubunda, ilk tarihler, grubun tamamı adına düşürülmüştür. Dolayısıyla 51 ayrı kalenin fethi için tarih düşürüldüğü sonucuna varılır. Bu konuda belirtmemiz gereken bir husus da bazı kabilelerin tabi olduğuna dair düşürülen tarihler fethedilen tarihler olarak sınıflandırılmamıştır. Ancak eğer kale adı belirtilerek tabi olduğu belirtilmişse, emân yoluyla kalenin fethedilmiş olduğu kanaatiyle sınıflandırmaya dâhil edilmiştir.

Aşağıda tablo şeklinde sunulacağı üzere, bütün tarih manzumeleri fetihler hakkında olmayıp şehit olan beyler, katledilen Zeydîler, serbest bırakılan beyler, yapılan talanlar, sulhlar veya Sultan'a tabi olan şeyhler ve kabileleri gibi çeşitli konuları içerir.

Tablo 1. Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* Adlı Fetihnamesindeki Tarih
Manzumeleri Listesi

Sıra	Adet	Vezin	Beyit Sayısı	Konu	Düşürülen Tarih
1.	1	Mef'ûlü Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fa'	2	Câzân fethi (Farsça Rubâ'î)	976/1569
2.	1	Mef'ûlü Fâ' ilâtün Mef'ûlü Fâ' ilâtün	2	Tarih tertibi için (Arapça)	977/1570
3.	1	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	2	Cebel-i Ağber'den Zeydîlerin çıkarılması (ta' miyeli)	976/1569
4.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün	4	Hasan Paşa zamanında Ület adlı salgın hastalığı sebebiyle Zebîd halkının kırılması	975/1567- 68
5-6.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün) Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	25-8	Kâhiriyye fethi (ilki kaside nazım şekliyle)	976/1569
7.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün	3	Hasan Paşa'nın Osman Paşa'nın yerine Yemen Beylerbeyiliği'ne getirilmesi	976/1569
8-10.	3	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün) Mef'ûlü Mefâ' ilün	5-2-4	Aden'in fethi (İkinci tarih rübâ'î nazım şekliyle olup	977/1569

		Mefâ' ilü Fe' ül Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün		üçüncüsü ise Farsça yazılmıştır)	
11.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2	Meytem Vadi'sinde Zeydilerle yapılan muharebe	977/1569
12- 13.	2	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün Mef' ülü Fâ' ilâtün Mef' ülü Fâ' ilün	5-2	Ta' ker Kalesi'ne sancak dikilmesi ve Ta' ker'in fethi (İkinci tarih Arapça- Farsça birer beyitten meydana gelir)	977/1569
14- 15.	2	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilün Fa'	4-2	Bahrâna Kalesi'nin fethine ve yıkılmasına dair (İkincisi rubâ'î nazım şekliyle)	977/1569
16.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	5	Haded Kalesi'nin alınıp yıkılması	977/1569
17.	1	Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ül	15	Ta' ker önlerine gelen ordunun doluya ve yoğun yağmura yakalanması	977/1569
18.	1	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün	6	İb'in fethi ve Zeydî ordugâhının dağıtılması	977/1569
19.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün	2	Bu' dân Dağı'nın ve Hüzzân Kalesi'nin fethi	977/1569

20.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	3	Ordunun Demâr'a ulaşması	977/1569
21-22.	2	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	3-3	Ordunun San'a'ya ulaşması	977/1569
23-24.	2	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	4-2	Katrân'ın Holân adlı kalesinin fethi ve yıkılması	977/1569
25.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	6	Hasan Paşa'nın Zeydî köylerini talan etmesi (ta' miyeli)	977/1569
26-27.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün) Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün	8-4	Şebâm şehri fethi (İkincisi Arapça)	977/1569
28.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	3	Hasan Paşa'nın Şebâm şehri içindeki Kasr-ı 'Arza'yı fethi	977/1569
29.	1	Müfte' ilün Mefâ' ilün Müfte' ilün Mefâ' ilün	2	Şebâm şehri içindeki Libâha Kalesi'nin fethi	977/1569
30.	1	Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün	3	Hasan Paşa'nın Şebâm şehri içindeki Kasr-ı 'Arza'dan çıkışı (ta' miyeli)	977/1569
31.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün	4	Şebâm şehrinin terk edilmesi	977/1569

32.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün	4	Serdar'ın öncülüğünde Habâbe köyünün talan edilmesi (Farsça)	977/1569
33.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2	Kevkebân Dağı'nda iki yeniçeri ağasının şehit olması	977/1569
34.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2	Mutahhar'ın oğullarından biri olan Hâdî'nin öldürülmesi (Farsça)	977/1569
35.	1	Müstef' ilün Fâ' ilün Müstef' ilün Fâ' ilün	2	Cebbü'l-Urûs Kalesi'nin fethi ve yıkılması (Farsça)	977/1569
36.	1	Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	3	Derâm Kalesi'nin fethi	977/1569
37.	1	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	6	Yenâ' ve Hîme kabile şeyhlerinin Serdar'a tabi olması (Farsça)	977/1569
38- 40.	3	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün	3-3-4	Şâyim ve Şebâ' a adlı kalelerin Serdar'a tabi olması	977/1569
41.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ilün	2	Karn-ı Mescid Kalesi'nin tabi olması	977/1569

42.	1	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	2	Sâri' kabilelerinin tabi olması	977/1569
43.	1	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	4	Tis Dağı kabilelerinin tabi olması	977/1569
44.	1	Fe' ilât Fâ' ilün Fe' ilât Fâ' ilün	4	Musna' a-i Beni's- Şıkâk ehliyle sulh	977/1569
45.	1	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	4	Zağâru'l-Uhbûb Kalesi'nin fethi (ta' miyeli)	977/1569
46.	1	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün)	4	Sûdân Kalesi'nin fethi	977/1569
47.	1	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	3	Arrabini'l-A' zab Kalesi'nin fethi (ta' miyeli)	977/1569
48- 51.	4	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Mef' ûlü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün Mef' ûlü Fâ' ilâtün Mef' ûlü Fâ' ilâtün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	3-2-2- 3	Câlid-i Kebîr, Câlid-i Sagîr (Farsça ve ta' miyeli) ve Kâhil adlı kalelerin fethi (Birinci tarih hepsi adına düşürülmüş olup daha sonra üç kale için birer tane tarih düşürülmüştür)	977/1569
52.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2	Hübeyni Kalesi'nin fethi	977/1569
53.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün	5	Kevkeban Dağı (Dal Dağı) fethi	977/1569

54-56.	3	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ül	2-2-2	Zekateyn kalelerinin (ikincisi rübâ'î tarih) ve Beyt-i 'İzz Kalesi'nin fethi	977/1569
57-58.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün (Fa' lün) Mef' ülü Fâ' ilâtün Mef' ülü Fâ' ilâtün	3-3	Şemât Kalesi'nin fethi ve yıkılması	977/1569
59-60.	2	Mefâ' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	3-6	Zeydilerin sekiz beyi serbest bırakması	977/1569
61-62.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	3-3	Zeydilerin Mahmud Bey'i serbest bırakması	977/1569
63-64.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ilün	2-2	Berâş Kalesi'nin tabi olmasına ve yıkılması	977/1569
65.	1	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	2	Haraz Kalesi'nin emân ile fethi	977/1569
66.	1	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün	7	Benî Kavî kabilesinin Hudâd Kalesi'nin emân ile fethi	977/1569
67.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fâ' ilün	5	Redmân Kalesi'nin emân ile fethi	977/1569
68-69.	2	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	2-2	Nihâd Kalesi'nin fethi ve yıkılması	977/1569

		Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün			
70-74.	5	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün Mef' ülü Fe' ilâtün Mef' ülü Fe' ilün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün	5-2-2-6-5	Tis Dağı'ndaki Za' le, Beni'l-İmrân (rubâ'î tarih), Ma' di' ad ve Ka' be adlı kalelerin emân ile fethi (İlk tarih hepsi için, diğer tarihler sıra ile dört kale için)	977/1569
75-81.	7	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Fe' ülün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün Mef' ülü Fâ' ilâtün Mef' ülü Fâ' ilâtün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	2-3-4-2-2-3-2	Adın'e tabi olan Senîse, Evsâb nahiyesine bağlı Zafrân, Yerîm nahiyesine bağlı Feyzân, Yerîm nahiyesine bağlı Reymân, San' an'a tabi Kîle, Madrâh'a tabi Kufl, Ammâr nahiyesine bağlı Şahab adlı kalelerin zapt edilip yıkılması	977/1569
82-87.	6	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülün Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ül Mef' ülü Mefâ' ilü Mefâ' ilü Fe' ülün	2-2-2-2-2-3	Ridâ'daki Makrâna, Demet (rubâ'î târih), Evsâb'taki Sâne, Zâcid, Ca' r ve Sanhân'daki Rîşte-i Aşr (ta' miyeli tarih) adlı kalelerin zapt	977/1569

		Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün Mef' ülü Mefâ' ilü Mef' ülü Mefâ' ilü Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün		edilip yıkılması	
88.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	3	Mutahhar'ın veziri Ebû Davud'un katli (Farsça)	977/1570
89- 90.	2	Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün Müstef' ilün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2-2	Şemseddinoğlu Hüseyin'in katli	977/1570
91.	1	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	2	Şemseddinoğlu Hâdî'nin katli	977/1570
92.	1	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün	2	Şemseddin'in yeğeni Behhâl'in katli	977/1570
93.	1	Mef' ülü Fâ' ilâtün Mef' ülü Fâ' ilâtün	4	Nâsır bin Hüseyin'in itaat etmesi (Farsça)	977/1570
94.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülü	5	Katrân'ın katli	977/1570
95.	1	Mef' ülü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün	4	Ali bin Neşîr'in katli	977/1570
96.	1	Vezin tespit edilememiştir.	2	Gülâbî Bey'in şehit edilmesi	977/1570
97.	1	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ülü	5	Hızır Bey, Küçük Ahmed ve Kürd Mahmud Beylerin şehit edilmesi	977/1570

98.	1	Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün	10	Kevkebân Kalesi'nin sulh yoluyla itaat altına alınması	977/1570

3.1.2.2. Sebeb-i telif

Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eserinde fetihname için ve fetihnamedeki tarih manzumeleri için iki ayrı sebeb-i telif yer alır. Şairin fetihnemesi için eserinin baş kısmında yer verdiği sebeb-i telifi şöyledir:

Sinan Paşa gaza ve cihattan arta kalan zamanlarında Allah'a taatle meşguldür. Bu tür vakitlerinde ibadetle ve Kur'an okumayla meşgul olur. Serdar efsane kitaplarına değil de din kitaplarına teveccüh etmektedir. Kur'an, Kur'an tefsirleri ve hadisleri okuyan Serdar, özellikle tefsirleri okurken Yemen'in ta Hz. Âdem'den beri şer, fitne, fesat, isyan, inat savaş ve kıtal yeri olduğunu anlar. Bunun üzerine, hamisi olduğu Rumûzî'ye, Kur'an'ın haber verdiği Yemen'le ilgili bu kıssaları toplayıp nazmetmesi ve fetihnemesine eklemesi için talepte bulunur. Böylece bu eseri okuyan kişi Yemen'in geçmişi hakkında bilgi sahibi olacaktır. Rumûzî de bu fikri uygun görüp fetihnemesinde yalnızca Yemen'in kendi dönemindeki vakalarını haber vermek yerine, önceki tarihlerde Yemen'de vaki olup tefsirlerde de haber verilen hadiseleri de aktarmaya karar verir. Böylece o günkü olayların Yemen'in geçmişindeki olaylarla ilişkilerine de dikkat çekmek ister.

Şair eserinin ana konusu olan fetihnemesinin başlangıcında tarih manzumelerinin tertibine dair de bir sebeb-i telif bölümüne yer verir. Bu bölüm aynı zamanda eserinin de ortaya çıkış sebebi olduğundan fetihnemesinin de sebeb-i telifi gibidir.

Serdar Yemen'e ulaşınca ilk konağı olan Câzân'ı fetheder ve şair bu fethe tarih düşer. Ardından Serdar'ın ordusu nereye gitse bir kaleyi fethederken şair de bu fetihlere tarih düşer. Sinan Paşa, şairin yazdığı bu tarih manzumelerini bizzat dinler ve nazma alakası olduğundan bu manzumelerin bazı yerlerini şaire düzelttirir. Zamanla şair Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kıta'ât, rubâ'iyât şeklinde tarih manzumeleri yanında yine seferle ilgili olarak hamdele, naat, kaside vb. içeriklerde şiirler de yazar. Bir müddet sonra Sinan Paşa kendisinden bu tarih manzumelerini bir

risale haline getirmesini ister. Böylece fetih ve zaferlere dair olan bu şiirler ehil kimseler için birer ibret olacaktır. Şairin ifadeleriyle bu risalenin ismi de *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* olacaktır (b. 3414). Bu fetihname, Rum (Osmanlı) memleketine bir hediye olacak, Rum askerine savaş şevki verecek, Mısır'dan bu sefer için gelemeyip geride kalan askerler ve bütün Mısır halkı ise fetih şiirlerini okuyunca gelediklerine pişman olacaktır. Yazdığı eserinde mübalağa etmediğini, Allah'ın Kur'an'da itham ettiği şairler gibi yalana meyletmediğini de belirten şair tarih manzumelerine dair olan risalesinin tertibi için 977 (1570) tarihini düşer.

Şairin sebep-i telifinde eserini fetihname olarak vasıflandırdığı görülür. Nitekim, eserin Yemen seferini konu alan ikinci defterinin başlığının da *Fetihnâme-i Yemen*⁶⁰⁸ olarak adlandırıldığı, öte yandan şairin eserini fetihlere odaklı şekilde yazdığı ve eserinin çeşitli yerlerinde fetih kavramına vurgular yaptığı görülür. Dolayısıyla şair eserini bir fetihname olarak yazmayı amaçladığını göstermektedir. Bahsi geçtiği üzere, şairin eserini Sinan Paşa'nın talep ve tavsiyeleri üzerine yazdığını belirtmesi, ayrıca sefer boyunca Paşa'nın yakınında bulunması gibi hususlar dikkate alındığında şair ile Paşa arasındaki hamilik ilişkisinin fetihnamenin yazımında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2.3. Muhteva

3.1.2.3.1. Eserin özeti

Şair, eserinin mukaddime kısmından sonra fetihnamesinin konusuna temel oluşturmak amacıyla Yemen memleketinin coğrafi durumunu ve tefsirlerde Yemen hakkında verilen bilgileri aktaracağı İkinci Defter'e geçer.

Coğrafi olarak Yemen üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısmı Arapların Tihâma, Rumların Yemen Ovası dedikleri yerdir. Burası Yemen'in diğer yerlerine nazaran en emniyetli yerdir. Tamamen ova olan ve dağ bulunmayan bu yerde sel olmaz. Denize sahili de olduğundan buralarda birçok limanlar inşa edilmiştir. Bu limanların önde gelenleri Câzân, Luhiye, Salîf ile Kemrân, Hudeyde, Bak'a ve Mîhâ'dır. Câzân, Hicaz sınırında olup Huceri ilinin sonundadır. Burada yaşayanlar isyanlara

⁶⁰⁸ Yavuz, a.g.e., s. 197.

karışmadığından Osmanlı Devleti buraya kale inşa etme gereği duymamıştır. Havası Mekke havası gibi olan Câzân'da güzel hurmalar, limonlar turuncgiller ve darı yetişirken arpa buğday yetişmez. Burada yılda dört kez hasat yapılır. Tihâmâ (Yemen Ovası) bölgesi ehliislam ve ehlişünnet bölgesi olup evliyalar diyarıdır. Zebîd şehri de bu bölgede olup bu Zebîdliler Zeydîlere hiç tabi olmamıştır. Halkının çoğunluğu Şafii mezhebine uyar. İçlerinde Hanefî de vardır ancak Zeydî hiç yoktur. Veysel Karânî'nin mezarı da bu şehirde bulunmaktadır.⁶⁰⁹

Yemen'in üç kısmından ikincisi orta kısımdır. Havası soğuktur. Yer yer ovalık yerleri varsa da çoğunlukla dağlık bir bölgedir. Çiftçiler dağlık yerleri ıslah edip arpa, buğday ve darı eker. Dağlardan mevsiminde akıp gelen seller çok olduğundan bağ ve bostanlıklar bu sellerle suya doyar. Buralarda yağmur çok yağar. Tâ'iz ve Kâhiriyye şehirleri vardır. Tâ'iz'in üstünde büyük ve sarp bir dağ vardır. Şukûfe ve güllerin yetiştiği bu dağ Tâ'izlilerin geçim yeridir. Halkın istifade ettiği suları bu dağdan gelir. Fitneci ve kaba insanlardan oluşan bu bölge halkı yaşanan savaşlarda kim galip ise onun tarafında yer alır.

Yemen'in üç kısımdan üçüncüsü ikinci kısma benzer. Yetişen hububatları da aynıdır. Ancak hububat bolluğu ikinci kısımdan çoktur. Burada birçok meyveler yetişir. Bahar ayında çok yağmur yağar. Yazın da kışın da havası soğuktur. Kışın kuru soğuk artar. Halkının çoğunluğu Arap'tır. Şafii mezhebindeniz deseler de çoğunlukla Zeydî'lerdir. Bu bölge de Osmanlılar açısından isyan ve fitne yeridir. Sayılan üç bölge içinde fitnelerin kaynağı bu bölgedir.

Coğrafi olarak üçe taksim edilen Yemen, halkları yönüyle ise dörde taksim edilir. İlk kısım halkı Tihâma (Yemen Ovası)'daki Usâb ilindekilerdir. Bunlar Caferî'dir. Yemen'in muteber kabileleri burada bulunur. Burada kalesi olmayan köy yok gibidir. Usâb ilinin şeyhi Zeydî İmamı Mutahhar'a tabi olmamış olan Şeyh Ebû Bekrî'dir. Serdar kendisine sancak vermiştir. Bu ildekiler fitneye bulaşmadığından bunlara *mazlûm* ismi verilmiştir. İkinci kısımdaki halkın lakabı *merhûn*dur. Hucrî vilayeti sınırında Nakîl-i Semâre'nin üst tarafındadırlar. Buranın ehli faydalı kimselerdir. Dolayısıyla *merhûn* olarak isimlendirilirler. Üçüncü kısımdakiler Nakîl-i Semâre'nin ilk sınırından San'a'ya kadar olan yeredir. Bu bölgede birçok nimetler

⁶⁰⁹ Şair bu kısımda Hüseyin-i Vâ'iz tefsirinden Veysel Karânî'nin menâkıbını aktarmaktadır.

bulunduğundan buranın halkına da *men'ûm* denmiştir. Dördüncü kısımdakiler ise San'a sınırından başlayıp Hind sınırına kadar olan yerdedir. Buranın halkı fesat, fitne ve inat ehlidir. Hz. Âdem'den beri Yemen memleketindeki fitnenin kaynağı bu yerdir.

Bir insan Kur'an, tefsir ve hadisleri okusa Yemen bölgesinin ta Hz. Âdem'den beri şer, fitne, fesat, isyan ve inat yeri olduğunu, bütün fitne ve fesatların önce buradan çıkıp dünyaya yayıldığını görecektir. Dolayısıyla fetihnameden önce Yemen'de vaki olan ve tefsirlerde de geçen⁶¹⁰ kıssaları nakletmek uygun olacaktır.

Hız. Âdem ile Havva dünyaya gelince Allah onlara iki erkek ve iki de kız nasip etmiştir. Bu çocuklar çift çift dünyaya gelmiş olup Kâbil ile İklîmiyâ adlı kız çocuğu bir çift, Hâbil ile Leyûzâ adlı kız çocuğu ise diğer çifttir. Çocuklar büyüyüp evlenecek yaşa gelince Hız. Âdem Allah'ın şeriatı gereği aynı rahimde, beraber doğanları birbirinden ayırır. Buna göre Kâbil Leyûzâ ile Hâbil de İklîmiyâ ile evlenecektir. İklîmiyâ güzel bir kız olduğundan Kâbil bu karara itiraz eder ve Allah'ın emrini kabul etmeyip İklîmiyâ'yı ister. Babasına Hâbil'i daha çok sevdiği için İklîmiyâ'yı ona verdiğini söyleyip şikâyetçi olur. Hız. Âdem de o halde Allah'a kurban adamalarını ve Allah kimin kurbanını kabul ederse İklîmiyâ'nın onunla evlenmesini söyler. O zamanların kurban âdeti en sevdiğini Allah için feda etmektir. Allah eğer bu kurbanı kabul ederse beyaz bir ateş gökten inip o kurbanı almaktadır. Hâbil en güzel kuzusunu Allah için kurban seçerken Kâbil ise bir avuç buğday sapı ve kötü taneleri getirip kurban diye Allah'a sunar. Allah da Hâbil'in kuzusunu alır ancak Kâbil'in buğday sapları yerinde kalır. Dolayısıyla Hâbil'in kurbanı kabul edilmiş olur. Kâbil bu sonuca da razı olmayıp kardeşine haset eder ve onu katletmeye karar verir. Şeytan bir gün insan suretinde görünüp eline bir taş alır ve bir kuşun başını ezer. Kâbil de bu davranışı örnek alıp aynı şekilde Hâbil'i katle azmeder. Hâbil Kâbil'den güçlü olduğu halde ona zarar vermek istemez ve Kâbil Hâbil'i

⁶¹⁰ Hulusi Yavuz'un tespitlerine göre bu bölümde şairin yararlandığı belli başlı kaynaklar içinde Sa'lebî'nin tefsiri, Beyzavî'nin tefsiri, Ebû Bekir Muhammed b. Alî b. İsmâil el-Kaffâl el-Şâşî'nin *Cevâmi'u'l-Kelîm* adlı eseri, Hüseyin Vâ'iz el-Kâşîfî'nin tefsir, ahlak, siyer ve menâkıb türündeki çeşitli eserleri, çeşitli bazı diğer tefsirler, Velîyullâh Ebî Abdullâh Muhammed et-Tebrizî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı eseri, Siyer Ashabı'ndan nakiller, Şeyh Sa'dî'nin *Gülistân*'ı ve *Hâfız Dîvânı*'dır (Bu eserler ve müellifleri hakkındaki detaylı bilgiler için bkz. Yavuz, a.g.e., s. CCXXXVIII). Yavuz'un belirttiği bu eserler dışında *Kitâb-ı Libâb* ve *'Aynü'l-Ma'âlî* adlı iki eserin ismi de zikredilmektedir.

katlederek dünyadaki ilk katil olur. İbni Abbas'ın rivayetine göre Kâbil Hâbil'in cesedini kırk gün sırtında taşır. Ceset sırtında çürüyünce yabancı hayvanlar Kâbil'in sırtındaki cesedi yemek için peşi sıra gelmeye başlar. Kâbil cesedi ne yapacağını bilemezken Allah bir karga gönderir ve bu karga bir başka karga ölüsü için çukur kazıp onu çukura gömer. Kâbil de kargayı örnek alıp aynı şekilde kardeşini gömer. Bu işlerin sonunda yaptıklarına çok pişman olan Kâbil uzun zamanlar boyunca beni öldürürler diye herkesten korkup kaçır. İşin sonunda gözleri görmeyen bir oğlu kendisini katleder.

Bu olay San'a yakınlarında yani Yemen'de olmuş, dolayısıyla dünyada çıkan ilk fitne Yemen'den çıkmıştır. İlk insan kanı burada dökülmüş ve fitne burada başlamıştır. Yemen yüm'n (uğur, bereket) ile maruf olmamıştır. Yemen isminin aslı *Yaman*'dan gelmedir.

Eskiden Yemen'de beş tane puta tapılırmış. Bunlar Vedd, Süvâ', Yağûs, Ya'ûk, Nesr adlı putlardır. Bu putların ortaya çıkma sebebi Hz. Âdem ile Nuh devirleri arasında yaşayan beş tane salih kuldur. Bunlar iyilikleriyle meşhur olduklarından vefat ettiklerinde bunların suretinde putlar yapıp tazim etmeye başlarlar. Sonra putperest olurlar. Nuh Tufanı olduktan sonra şeytan tekrar putları ortaya çıkartır ve Arapları putlara perestiş ettirir. Her bir Arap kabilesi bu beş puttan birine tapar. Netice olarak bu dalalet de Yemen'den çıkıp dünyaya yayılmıştır.

Sırada Âd kavminin kıssası vardır. Hûd peygamber ve kavmi olan Âd halkının ataları Nuh peygamberdir. Allah bu kavme birçok nimetler vermişken onlar putlara ibadet etmeye başlar. Böyle olunca ayetlerde de beyan edildiği üzere Allah, Hz. Hûd'u Âd kavmine peygamber olarak gönderir. Hûd peygamber de kavmini uyarıp Allah'a ibadete çağırır. Ancak onlar doğru yola gelmek yerine peygamberlerini yalanlar. Peygamber ise onlara Allah'ın vahiylerini iletir onları uyarmaya devam eder. Ancak onlar batıda inat edince, tefsirlerde beyan edildiğine göre, isyanlarının sonucu olarak Allah üzerlerine bir rüzgâr gönderir ve yedi gece sekiz gün esen bu rüzgâr dokunduğu kişiyi çürük ağaç budağına döndürür. Âd kavmi böyle helak olur. Âd kavmi de Yemen'de yaşamış, Yemen ezelden beri fesat yeri olmuştur.

Sırada Bi'r-i Mu'attala ve Kasr-ı Meşîd kıssası vardır. Semûd kavmine peygamber olarak gönderilen Hz. Salih, kavminden dört bin kişiyle Yemen'e gelir. Hadramut

adlı yere ulaştıklarında Hz. Salih vefat eder. Hz. Salih'ten sonra Cellâs isimli kişi veya bir başka rivayete göre Cellâs'ın oğlu Celîs o kavme emir olur. Daha sonra bu kavim yerleşecek yer ararken Hadramut'un yanındaki dağı münasip görürler. Bu dağda Mu'attala Kuyusu diye bir kuyu vardır. Zamanla bu kuyunun etrafına birçok yüksek kasırlar yaparlar. Uzun zamanlar geçtikten sonra şeytan bu kavmi azdırır. Allah'a ibadet eden bu insanlar şeytana tabi olur. Allah da onlara bir peygamber gönderir. Ancak onlar peygamberi yalanlayıp katlederler. Allah da o kavmi helak eder ve buradaki kuyunun namı Mu'attala Kuyusu olarak kalır. Diğer bir rivayete göre Yemen'e Salih peygamber gönderilmemiştir. Bir sultanın salih bir veziri vardır. Vezir, iman ehli olduğunu sultandan saklar. Bir gün vezirin Müslüman olduğu sultana ihbar edilince sultan da veziri idama azmeder. Vezir, sultan kendisini idam etmeden önce bir gece kendisi gibi dinini gizleyen bin kişiyle o şehirden kaçıp Yemen'in Hadramut Dağı'na ulaşır. Burada su bulunmadığından kuyu kazarak su ararlar. Yine su bulamayınca Allah'a niyaz ederler ve Allah onlara yol gösterir. Böylece şeker gibi lezzetli bir su çıkarırlar. Uzun zaman geçtikten sonra şeytan salih bir yaşlı kadın suretiyle gelip bu kavmin kadınlarının saygısını kazanır ve onlara birbirleriyle ilişki kurmalarını nasihat ederek onları doğru yoldan çıkarır. Daha sonra da zahit bir kimse suretine girip bu defa da erkeklerin güvenini kazanır ve onlara da livatayı tavsiye edip onları da doğru yoldan çıkarır. Allah da onlara bir peygamber gönderir. Rivayetlere göre bu peygamber ya Hanzala veya Safvan Kahâfe'dir. Peygamberleri onları uyarır ancak onlar peygamberi yalanlar. Allah da onların Kuyu'sunu kurutur. Bu defa gelirler ve peygamberlerine eğer su geri gelirse iman edeceklerini söylerler. Peygamber de dua edince kuyu tekrar suyla dolar. Ancak sözlerinde durmazlar. Allah da o kavmi yedi yıl yedi gün yedi saat sonra helak edeceğini vahyeder. Bunlar da azap gelince sığınıp kurtulacakları zannıyla Kasr-ı Meşîd denilen binayı yapmaya koyulurlar. Ancak azap zamanı gelince hiç biri Allah'ın azabından kurtulamaz. O kavim yok olduktan sonra buradaki kuyunun namı Mu'attala Kuyusu olarak kalır. Allah, Ashab-ı Ress diyerek onları haber vermektedir. Ancak müfessirler Ress lafzından maksadın belli bir kuyu olup olmadığı konusunda ihtilaf etmiştir. Bu kuyunun yeri noktasında ise kimileri Yemen, kimileri Azerbaycan, kimileri de Antakya'yı işaret etmiştir. Kimileri de Ress'den maksadın Burûc suresinde zikredilen Ashab-ı Uhdûd'un içine atıldığı kuyu olduğunu

söyler. Kimileri de Ashab-ı Ress'in Yemen'deki Felc adlı köyde yaşamış olduğunu rivayet eder. Bu kavim Allah'ın gönderdiği peygamber olan İbn-i Safvan'a uymayınca Allah bunlara bir büyük kuş musallat eder. Bu kuş gidip gelip insanları avlamaya başlar. Onlar da gelip peygamberden yardım isteyip kendilerini bu beladan kurtarırsa mümin olacaklarını söylerler. Allah da peygamberin duasını kabul edip kuşu ortadan kaldırır. Ancak kuş ortadan kalkınca o kavim sözünden cayar ve isyana devam eder. Hatta peygamberlerini şehit ederler. Allah da onları kahreder.

Yemen hep böyle fitne ve fesat yeri olmuştur. Tıpkı insanın kabre girince çıkması mümkün değilse Yemen'e gelenlerin de dönmesi mümkündür.

Sırada Ashabü'l-Uhdûd kıssası vardır. Tefsirlere göre bir zamanlar Yemen'in putlara tapan Zû-nüvâs isimli bir hükümdarı vardır. Bu hükümdarın veziri benzeri olmayan bir sihirbazdır. Günler ve yıllar geçip yaşlanan sihirbaz bildiği sihirleri öğreteceği bir genç buldurur ve ona ders vermeye başlar. Genç, üstadından ders alacağı yere gidip gelirken yolunun üstündeki bir kiliseye uğrayınca burada Allah'a inanan bir kimseyle karşılaşır. Kilisedeki rahip buna Hak yolundan bahsetmeye başlar. Genç sonraki günlerde de bu şekilde yolunun üzerindeki adamın yanına uğrayarak Hak yolu öğrenir. Zamanla gençte olağanüstü haller görülmeye başlanır. Bir gün insanların yolunu kesmiş ejderha gibi büyük bir yılanı rastlayan genç, yılanı sıvazlayıp yolu açmasını ister ve yılan yoldan çekilir. Bir başka gün gözleri görmeyen bir kişiye dua eder ve adamın gözleri açılır. Genç daha bunun gibi birçok olağanüstü işler yapmaya başlayınca insanlar bu gencin inandığı Allah'a inanmaya başlar. Hükümdar bunları duyunca genci yakalatır ve öldürülmesini emreder. Genç ise Allah izin vermedikçe kendisini öldüremeyeceğini söyleyip sultanı Hak dine davet edince sultan daha fazla hiddetlenerek askerlerine onu denize atmalarını emreder. Askerler emir gereği genci denize atmak üzereyken Allah denizi tuğyan ettirir ve bütün askerler ölürken genç kurtulur. Sultan da bu defa askerlerine genci bir dağdan atmalarını emreder. Genci dağa götürdüklerinde bir rüzgâr çıkar ve bütün askerleri savururken genç kurtulur. Sultan bu defa bir çukur açtırıp genci ateşe atmalarını söyler. Ancak ateş etraftaki askerleri yakıp gence bir şey yapmaz. Genç sultana yine nasihatler edip onu Hakk'a davet eder. Ancak sultan kendisini öldürmekten başka bir şey istemez. Bu defa genç, kendisini öldürebilmesi için eline bir ok ve yay almasını, kendisini nişan alıp Hakk'ı andıktan sonra atmasını söyler. Sultan oku gence nişan alıp bismillah dedikten sonra

atınca ok gence ulaşır ve onu şehit eder. Ancak, bu defa sultanın beklemediği bir şey olur. Bu olaya şahit olan insanlar gencin inandığı Hakk’a iman eder. Sultan da askerlerine çukurlar kazmalarını, içlerinde ateşler yakmalarını ve bütün iman edenleri bu çukurlardan atmalarını emreder. Daha sonra puta tapmayıp Hakk’a inanları bu çukurlara attırır. Allah da o ateşi semaya çekip daha sonra daha büyük bir ateş olarak hükümdarın ve ehlinin üzerine göndererek onları helak eder. Yemen işte böyle hep fitne ve fesat yeri olmuştur.

Sırada Sebe halkının kıssası vardır. Kâşifi’nin nakline göre Sebâ nesline Yemen’deki Mârib bölgesi mesken olmuştur. Burada Şecer ili dedikleri bir yer vardır. Burada zaman zaman büyük seller olmaktadır. Dolayısıyla vilayetlerinin idarecisi Belkîs’a gidip ondan bir sed yaptırarak kendilerini selden kurtarmasını isterler. Belkîs da isteklerini kabul edip iki dağ arasına sed yaptırır.⁶¹¹ Sedde biriken sularla ekinleri sulamak için de gölün çeşitli yerlerine üç kanal açarlar. Zamanla bu suyun etrafında güzel bağlar bahçeler olur. Ekinler için lazım oldukça kanallar açılıp ekinler sulanır. Allah Kur’an’da “beldetün tayyibe” olarak vasıflandırdığı bu yere peygamber gönderir. Gelen peygamber onlara verdiği bu nimetler sebebiyle Allah’a şükretmelerini tavsiye eder. Ancak onlar peygamberi yalanlar. Allah da onların sedlerine fareleri musallat eder. Fareler seddin bir temelini bozunca şehri su basıp şehirdeki evleri ve bahçeleri harap eder. Birçok kişi de su baskınında boğulup gider. Bu olaydan sonra Sebâ halkının selden kurtulanları günahlarını anlayıp istiğfar eder. Allah da onların memleketini tekrar nimete gark eder. Daha sonra Sebâ halkı yine birçok mamur köyler kurar. Müfessirlerden kimi buraların Şâm’da kimi Filistin’de kimi de Eliyâ’da olduğunu söyler. Allah’ın dilemesiyle bu köyler arasında gidip gelen Sebâ halkı çoğunlukla ticaretle uğraşmıştır. Çarşılarında her türlü nimet vardır. Onlar böyle güzel vakitler geçirirken şeytan zengini yoksulla korkutur ve aralarındaki alışverişleri kestirir. Allah da onları birbirinden ayırır. Gussân kabilesi Şâm’a, Kuzâ’a kabilesi Bahreyne’e, Anmâr kabilesi Yesrîb’e, Cüzâm kabilesi Tihâma’ya gider. Şeytana uyduklarından her biri bir yere dağılır ve cezalarını bulurlar. Yemen işte böyle hep fitne ve fesat yeri olmuştur.

Sırada eski Yemen meliklerinden Tubbâ’nın kıssası vardır. Tubbâ, Hümeyrî

⁶¹¹ Şairin aktardığına göre kimi tefsirciler bu seddin ‘Arim olduğunu, o vadinin de Menba‘ adlı vadi olduğunu söylemiştir.

kabîlesinden olup asıl adı Es‘ad’tır. Babasının adı da Mülkâ’dır. Tubbâ meşhur bir melik olunca bu isim yalnızca kendi ismi olarak kalmamış, aynı zamanda Yemen mülküne de bu ad verilmiştir. Tubbâ, Allah dostu bir kimsedir. Ömrünü dünyayı dolaşıp hayır yolunda harcamıştır. Hîre ve Semerkant şehirlerini Tubbâ’nın yaptığı söylenir. Onun namı hem Kur’an’da hem de hadislerde zikredilmiştir. Rivayete göre Tubbâ’nın oğlu Medine’de öldürülünce buna hiddetlenen Tubbâ askerini toplayıp Medine halkını kırmak üzere yola çıkar. Medine’de Benî Kureyza adlı bir kabile vardır. Bunlar içinde de Ka‘b ve Esed isimli iki âlim vardır. Bu iki âlim Tubbâ’nın huzuruna çıkıp Medine’nin mübarek bir belde olduğunu, Mekke’den çıkan ahir zaman peygamberinin buraya hicret edeceğini, dolayısıyla eğer bu şehre zarar verirse kendisinin de zarar göreceğini söyince melik niyetinden vazgeçer. Tubbâ’nın bu iyiliği sonucunda Medine’deki kitab ehli bir cemaat Tubbâ’ya tabi olup Yemen’e göçer. Bir başka zamanda Tubbâ’nın idaresi altında bulunan Hüzeyl adlı kabileden hasetçi bir grup gelir ve Tubbâ’ya Mekke’de içi hazine dolu bir ev olduğunu söyler. Tubbâ bunu işitince o hazineyi ele geçirmeye niyet eder ancak önce âlimlerle bu konuyu istişare etmeye karar verir. Âlimler de o evin Allah’ın koruması altındaki Kâbe olduğunu, oraya karşı kötü bir niyet beslememesini, hatta orayı ziyaret edip kurban kesmesini tavsiye eder. Tubbâ bu sözlerle ikna olup Kâbe’yi ziyaret eder ve Kâbe’ye örtü giydirtir. Ayrıca burada altı bin deve kurban eder. Oranın ehline de lütuflarda bulunan Tubbâ İslam’a girer. Yemen’e geri döndüğünde Tubbâ’nın kabilesi Hümeýrliler dinini değiştirdiği için ona tepki gösterir. Tubbâ ise onlara putlara tapmamalarını, Allah’a yönelmelerini tavsiye eder. Dağa yaktıkları ateşe tapan bu kavim devamlı olarak bu ateşi canlı tutmaktadır. Ateşin yalancısı yakıp doğru sözlüyü yakmadığına inanırlar. Dolayısıyla eğer iki kişi arasında bir dava olursa onları bu ateşe atarak sınarlar. Tubbâ’nın kabilesi kimin doğru olduğunu anlamak için kendi kavmindeki keşişler ile Hak yoldakilerin bu ateşe girmesini isterler. İstedikleri yapıldığında ateşe giren keşişler yanıp Hak yoldakilere bir şey olmayınca Hümeýr halkı da Tubbâ’nın dinine (İslam) tabi olur.

Siyer ashabının nakline göre Tubbâ güzel bir mektup yazar ve mektubunda ilerde ortaya çıkacak olan Hz. Peygamber’e (a.s.) tazarruda bulunur. Daha sonra bu mektubu Şâmûl adlı bir Yahudi’ye teslim edip eğer Hz. Peygamber’e (a.s.) ömrü

yeterse bu mektubu ona vermesini vasiyet eder. Eğer Şâmûl'un ömrü Hz. Peygamber'e (a.s.) yetmez ise o da oğluna mektubu emanet edecektir. Mektup Şâmûl'un neslinden nesline geçerek 700 sene içinde yirmi birinci kişiye kadar gelir. Yirmi birinci kişi olan Hz. Ebû Eyyûb (el-Ensârî) mektubu Hz. Peygamber'e (a.s.) teslim eder.

Sırada Fil Ashabı kıssası vardır. Muteber siyer ravilerinin rivayetine göre Habeş memleketinin meliki Necâşî'dir. Necâşî Yemen'e de hâkim olur ve oraya Sabâh adlı kişinin oğlu Ebrehe'yi vâli tayin eder. Ebrehe de San'a'da mukim olur. Nice zaman buraya hâkim olan Ebrehe, her yıl bir büyük kafilenin Yemen'den Hicaz memleketine gidip Kâbe'yi ziyaret ettiğini ve çoğu insanın senenin üçte birini Hicaz'da geçirdiğini görür. Bunun üzerine kendisi de San'a'da gayet ihtişamlı bir kilise yaptırıp adını Fülis koyar ve Yemen halkına artık tavaflarını bu kilisede yapmalarını emreder. Yemen halkı da kimi burayı beğenerek kimi de korkudan mecbur kalarak artık burayı ziyaret eder. Bu olayın haberi Hicaz'a ulaşınca Mekke şehrine yakın yerdeki Benî Kenâne kabilesinden bir adam bu duruma çok üzülüp memleketinden çıkar ve San'a'ya gelir. Uzun zaman orada çalışa çalışa işin sonunda o kiliseye büyücü olarak girmeyi başarır. Ardından bir gece o kilisenin içini pisliklerle doldurup kaçıp gider. Sabah gelip kapıları açanlar pislikleri görünce bunu büyücünün yaptığını anlarlar fakat onu bulamazlar. Ebrehe hemen kiliseyi temizletir. Ama herkes o olaydan dolayı kiliseden tiksindir ve ziyarete kimse gelmez olur. Ebrehe bu işi Mekkelilerin yaptığına kanaat edip o şehri yerle bir etmeye ve Kâbe'yi de yıkmaya yemin eder. Ebrehe büyük filler besleten bir kişi olduğundan ordusunu toplayınca bu filleri de yanında götürür. Kendisi, Mahmudî adlı filin üzerine çadırını kurdurup ordusuyla Mekke'ye doğru ilerler. Mekke'ye yaklaşınca askerleri civardaki halkın mallarını yağmaya başlar. Mekke'nin ileri gelenleri de korkudan dağlara kaçar. O zamanlarda Kâbe'nin reisi olan Abdu'l-Muttalib Şeybe, Kâbe'nin halkasına yapışır ve Allah'a tazarru edip düşmana kendi gücünün yetmeyeceğini Kâbe'nin sahibinin O (Allah) olduğunu ifade eder. Daha sonra Ebrehe'nin çadırına varan Şeybe askerler tarafından alınan üç yüz devesini geri istediğini söyler. Ebrehe ona, "Ben de zannettim ki Kâbe için geldin. Üç yüz deve için gelmek de ne demektir? der. Abdulmuttalib de ona Develer benimdir. Kâbe ise Allah'ındır. Ben Kâbe için sana minnet etmem. İşte sen işte Kâbe, ben karışmam." der. Ebrehe bu

konuşmadan sonra üç yüz deveyi buldurup Şeybe'ye teslim eder. Ertesi gün de fillerini tertip ettirip Mekke'nin üstüne yürür. Dağlardaki Mekke halkı olacakları seyretmektedir. Filler Kâbe'ye yaklaşıncı Mahmudî adlı Ebrehe'nin fili geri dönüp gitmeye başlar. Filciler ona çengel atıp Kâbe'ye döndürmeye çalışsa da başaramazlar. Bu sırada diğer filler de geri dönerken deniz tarafından gökyüzünde de bir karartı peydah olur. Yaklaştıklarında kuş olduğu anlaşılan bu varlıkların pençelerinde taşlar vardır ve Ebrehe ordusu üzerine bu taşları atarlar. Attıkları taşlar dokunduğu kişiyi delip geçerek öldürür. Ebrehe ordusu bu şekilde helak olur. Onları helak eden kuşlar Allah'ın gönderdiği Ebâbil kuşlarıdır. Her kuş kendisine tayin edilmiş kişilere taşları atar ancak Ebrehe'ye herhangi bir taş isabet etmez. Ölümünden kurtulan Ebrede de Habeş'e gelir ve sultanı olan Necâşî'ye durumu haber eder. Onunla konuştuğu sırada tekrar gökyüzünde bir Ebâbil kuşu belirir ve pençesindeki taşı Ebrehe'ye atıp onu orada helak eder. Bu olay Necâşî'ye ibret olur.

Ebrehe Yemen'e gelmeden önce onda böyle kibir ve gurur yok iken Yemen'e gelince onda bu illetler belirmiştir. Ebrehe'nin filcileri ve Mekke halkının malını yağma edenler de Yemenli'dir. Yemen halkı hep böyle kara yüzlü olmuştur.

Fetihnâme-i Yemen

Yemen'de Mutahhar öncülüğündeki Zeydîler tarafından fitne ve isyanlar çıkarılınca Sultan (II. Selim) isyanların sonlandırılması için veziri Sinan Paşa'yı görevlendirir. Mısır hâkimi olan Sinan Paşa, askerî teçhizatları gemilerle Süveyş denizi üzerinden Yemen'e gönderip kendisi de Mısır askerini yanına alıp kara yoluyla (Hac yolu) Mısır'dan çıkar ve kırk günlük zahmetli yolculuktan sonra Hicaz'a, oradan da Câzân'a ulaşır. Sinan Paşa'nın Yemen'deki 976 (1569 Şubat-Mart) tarihli ilk fethi Yemen sınırındaki Câzân'ın fethi olur.

Serdar Sinan Paşa'dan önce Özdemiroğlu (Osman Paşa) Yemen'e gelmiş ve Tâiz'in varoş yerlerini ele geçirmiştir. Ancak asker daha fazla ilerleyemeyip durmuş, bu sırada Zeydîler de yolları kesip kabileleri *yağma* ettiğinden şehre ihtiyaç malzemeleri ulaşamamıştır. Yokluk sebebiyle satılan malzemeler pahalılaşmış, şehir halkı perişan olmuş, hayvanlar dahi aç kalmıştır. Diğer taraftan Kâhiriyye'nin alınamadığını ve Osmanlı askerinin aciz kaldığını gören Şemseddin, Mutahharoğulları ve Şevî' oğlu⁶¹²

⁶¹² Hulusi Yavuz'un ilgili çalışmasındaki çeviriyazı metninde Şevî isminin Şuyâ olarak da

öncülüğündeki Zeydîler de Tâiz'in karşısındaki Ağber adlı gayet sarp bir dağda ordugâh kurup burada her gece ateş yakarak Kâhiriyye Kalesi'nde Osmanlı askerine karşı direnen dostlarına destek mesajları verir. Daha sonra da Ağber Dağı'ndakiler Kâhiriyye Kalesi'ndekilerle ittifak yapıp iki taraflı olarak Osmanlı askeriyle savaşımaya başlar. Bu çatışmalarda birçok Osmanlı askeri ölür ve birçok at da tüfek kurşunuyla telef olur. Şehitlerden biri gönüllü Mısır askerlerinin ağası Hüseyin Ağa'dır.

Kâhiriyye Kalesi çok yükseklerde ve çok muhkem bir binadır. Ne kadar top tüfek atıp mücadele etseler de kale bu şekilde alınacak gibi değildir. Bazı günler yüz top taşı atılır ancak fayda etmeyip barutlar ziyan olur. Bazı günler de yürüyüşe kalkarlar ancak Kale'ye giden yola iki kişi sığmadığından ve Kale'dekiler de top ve tüfeklerle hazır beklediğinden asker telef olur. Kâhiriyye Kalesi önünde üç ay boyunca çekilen bu zahmetlerden sonra Sultan'ın gönderdiği Sinan Paşa öncülüğündeki ordu yardıma yetişir.⁶¹³

Serdar Sinan Paşa gelip meseleye vakıf olunca bu Kâhiriyye Kalesi'nin ancak emân yoluyla alınabileceğine kanaat eder. Zaten Kale'nin fethi için fazla zaman kaybedilirse diğer kalelerin fethi gecikecektir. Gerekli istişareleri yapan Serdar önce karşıdaki Ağber Dağı'nda bulunan düşman ordugâhının dağıtılmasına karar verir. Zira Kale'dekiler dağdaki dostlarından destek buldukları sürece emân istemeyecektir. Bu iş için Yemen *Beylerbeyi* Özdemiroğlu'nu görevlendiren Serdar, yanına da destek kuvveti olarak Mîr Mamud ve Hamza *Bey* öncülüğündeki üç bölük Mısır askerini verir. Bu bölüklerde gönüllü tüfekçilerle Çerkes askerleri de vardır. Serdar ayrıca divan ehli olan *müteferrika* ve *çavuş*lardan ve de emri altındaki yiğitlerden bazılarını da bu iş için görevlendirir. Kendisi de Kâhiriyye Kalesi'ndekileri emân istemeye mecbur bırakmak isteyen Serdar, Kale'nin etrafındaki dağlarda top ve *darbzen* kurulabilecek yerler aranmasını emreder. Eğer yüksek mevkilere top kurup Kale'nin içini ateş altına alırlarsa içerdekiler rahat hareket edemeyecektir. Serdar'ın emrinden

okunduğu yerler vardır. Yazım birliği sağlamak amacıyla tarafımızca bu isim hep Şevî olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan burada isimleri verilmeyen Mutahharoğulları ve Şevioğlu'nun kimler olabileceği eserin ilerleyen bölümlerinden anlaşılabilmektedir. Bu hususta inceleme içerisindeki *Şahıs Kadrosu* başlığına da bakılabilir.

⁶¹³ Şair eserinin ilerleyen bir bölümünde serdar Sinan Paşa'nın Tâiz'e 8 Zilkade 976/24 Nisan 1569 tarihinde geldiğini belirtir.

sonra hemen etraftaki dağlara çıkan askerler top ve darbzen çıkartılabilecek yollar bulur ve topçubaşının toplar için uygun gördüğü noktalara bir gece vakti hızlı bir şekilde toplar çekilir. Sabah olup Kale bombardıman edilmeye başlandığında Kale'dekiler beklemedikleri bu durum karşısında şaşkına döner.

Diğer taraftan, Özdemiroğlu Osman Paşa öncülüğündeki Osmanlı askeri Ağber Dağı'nın önüne ulaştığında Zeydilerden atlılar meydana çıkmış, Dağ'ın eteğine inip sarp yerlere konuşlanan tüfekliler de Osmanlı askeri üzerine tüfek atmaya başlamıştır. Osmanlı askeri hiç beklemeyip düşmanın üzerine gidince büyük savaş yaşanır ve akşama doğru çözülmeye başlayan Zeydiler Dağ'a doğru kaçar. Askerler de peşlerine düşüp yakaladığını kırar. Zeydilerden kılıçtan kurtulanlar *meterislere* girince hava karardığı için meterislere saldırmanın tehlikeli olacağına kanaat eden Osmanlı askeri de geri döner. O gece Zeydiler hem Osmanlı askerini uykusundan etmek hem de kendilerinin halen güçlü olduğunu göstermek için devamlı tüfek atar. Ancak gece yarısı olduğunda çadırlarını, azıklarını ve eşyalarını bırakıp kaçmaya karar verirler. Osmanlı askeri fark edip peşlerine düşmesin diye de bir kısmı çıkıp giderken yirmi otuz kişi biraz daha bekler. En son geride kalanların da kaçıp meterislerin sessizleşmesiyle Zeydilerin kaçtığını anlayan askerler hemen peşlerine düşer ve çoğunu yetişip kılıçtan geçirir. Kovalamaca esnasında Zeydilerden bazıları mızrağına dayana dayana Dağ'a tırmanıp kaçarken bazıları da geride kalan yoldaşı için dönüp savaşır. Askerler de yetişebildiğini öldürür. Akşamüstü olup kovalamaca bitince geri dönen askerler Zeydilerin ordugâhında birçok eşya ve azık bulup talan eder.

Savaş sırasında *sancak* başında bekleyen Özdemiroğlu zafer kazanan askerini takdir eder. Birçok *güherçile* ve barut devlet malı olarak ele geçirilir. Ağber'in 13 Zilkade 976/29 Nisan 1569 tarihinde fethinin ardından Serdar Sinan Paşa'ya fetih müjdesi gönderilir ve Serdar müjdeciye riayetler eder. Başarı gösterenlere *hilat* giydirecek olan Serdar ertesi gün huzuruna çıkan Özdemiroğlu'na da ikram ve lütuflarda bulunup ona da iki hilat giydirir. Ayrıca hem Ağber fethine gidenlere hem de kalıp ordugâhı bekleyenlere birer akçe *terakki* verir.

Kâhiriyye Fethi Destanının Başlangıcı

Kâhiriyye Kalesi'nin karşısındaki dağa toplar kurulduktan sonra Kale'nin içinde

birileri görülür görülmez top atışları yapılmış, dolayısıyla gündüz vakti kadın veya erkeklerden kimse kale içinde hareket edemez olmuştur. Ağber Dağı'ndakilerin de mağlup olması Kale'dekilerin morallerini daha fazla bozmuştur.

Mutahhar Sultan'a (II. Selim) isyan edip Yemen'de fitne çıkardığında bütün *nakipler* ve *şeyhler* ona tabi olurken Hemedan⁶¹⁴ şeyhlerinden Dâî⁶¹⁵ lakaplı Abdullah, Sultan'a sadık kalmıştır.⁶¹⁶ Kâhiriyye Kalesi *dizdarı* Hemedânî Salâh ile aynı memlekettten olan Şeyh Abdullah Dâî'nin Salâh ile eskiden gelen bir münasebeti vardır. Osmanlı ordusu Ağber Dağı'ndaki Zeydî ordugâhını dağıttıktan sonra Şeyh Abdullah Dâî, Kale dizdarı Salâh'a haber göndererek ona Osmanlılara asi olmamalarını, Rumluların (Osmanlı) bir şekilde bu Kale'yi alacaklarını, eğer isterse kendileriyle Serdar arasında elçi olabileceğini söyler. Bu haber sabah Salâh'a ulaşınca halkının görüşünü alan Salâh çoğunluğun ortak görüşüyle emânı kabul eder ve bu gelişme Dâî aracılığıyla Serdar Sinan Paşa'ya bildirilir. Akşamüstü Serdar'ın emân verdiği haberi Kale'ye ulaşınca Kale'dekiler sevinç göstergesi olarak gece boyunca birçok ateş yakıp tüfek atar. 17 Zilkade 976/3 Mayıs 1569 günü emân kararı

⁶¹⁴ Şairin belirttiğine göre Hemedanlılar genelde sadık kimseler olup itibar sahibidirler. Herhangi bir kaleye dizdar veya kethüda lazım olsa genellikle onlardan seçilmektedir. Hemedan'ın nakip ve şeyhleri de doğru adamlardır.

⁶¹⁵ Çağırın, davet eden anlamına gelir.

⁶¹⁶ Şeyh Abdullah sultana sadık kalınca Mutahhar onu San'a'daki bir hapse atmıştır. Nice zaman suçsuz yere hapiste kalan Abdullah bir gün bir yol bulup hapisten kaçır ve gündüzleri mağaralarda saklanıp geceleri yol alarak Caferilerin memleketine ulaşır. Sünni bir Müslüman olan Caferilerin şeyhi Şeyh Ebû Bekr kendisine sığınan Abdullah'a sahip çıkar. Memleketinde birçok vilayet bulunan Caferilerin elliden fazla kalesi vardır. Mutahhar'ın düşmanındırlar ancak onunla savaşacak güçleri de yoktur. Onlar da sadece kendi memleketlerini koruyup beklemektedir. O zamanlarda Hasan Paşa Zebîd'de kalmaktadır. Hasan Paşa'nın elinde bulunan az miktarda askerinin çoğu Zebîd'de yaygın olan ölet adlı bulaşıcı hastalıktan dolayı ölür. Geri kalan askerlerin de çoğu düşmandan kurtulup gelen silahsız, aç ve üstsüz başsız kimselerdir. Hasan Paşa'ya destek için Mısır'dan beş yüz asker dahi gelmemiştir. Zebîd'deki askerlerin üç ayda bir aldıkları 13 akçe (bir filori) içtikleri kahveye dahi yetmemektedir. Zebîd'teki atlı askerler ise yüz kişi yoktur. At ve katır kıtlığı da vardır. Hasan Paşa'nın kendisinden destek istediği Caferi şeyhi ise devamlı olarak özür mektubu yazıp memleketini terk ederse Zeydîlerin halka baskı yapıp halkı kendilerinin tarafına çekebileceğini söyleyip eğer Mısır'dan asker gelirse kendilerinin de onlardan gelecek yardıma muhtaç olduğunu belirtir. Kafilelere mâni olan Zeydîler yüzünden Zebîd'e zahire de ulaşmadığından Zebîd halkı ızdırıp çekmektedir. Neyse ki Caferilerden gelen bir miktar yiyecek ile idare edebilmişlerdir.

Caferiler'in lideri Şeyh Ebubekir, Şeyh Abdullah Dâî'ye gerekli misafirperverliği gösterdikten sonra ona at verip kendisini bekleyen Zebîd'deki Hasan Paşa'nın yanına göndermiştir. Abdullah gelince paşaya tazimde bulunurken paşa da Abdullah ile onun küçük ve büyük oğullarına riayetler eder. Ayrıca Abdullah'la beraber gelen neferleri de yeniçeri olarak tayin edip onlara da ulufe tayin ettirir.

alındıktan sonraki sabah Şeyh Dâî ile Şeyh Ebubekr-i Câferî⁶¹⁷ birlikte Kale'ye gidip Kale'nin dizdarı olan Salâh ile *kethüdasını* alarak Serdar'ın huzuruna gelirler. Salâh, Kale'nin anahtarını Serdar'a teslim eder. Serdar, Allah'a şükrettikten sonra Hemedanlı Salâh'a niçin Sultan'a isyan ettiğini sorar. Salâh da Zeydîlerin baskısı sebebiyle buna mecbur kaldığını söyler. Serdar, Tâiz'in fethi üzerinden üç ay geçtiğini, üç aydır burada kendisini meşgul ettiklerini söyleyince Salâh da korkudan kimseye itimat edemediğini belirtir. Kimseye güvenmediğinden ondan başkasına Kale'yi teslim etmeyecek olduğunu, Kale'yi aciz kaldığından vermediğini, Kale'de yıllarca yetecek azıklarının olduğunu, Sultan'ın (II. Selim) nimetlerinin hakkı sebebiyle Kale'yi teslim ettiğini söyler. Salâh'tan Kale'de 500 tüfekli asker olduğunu öğrenen Serdar, Salâh ve Kethüda'ya kaftan giydirtip onlara ulufe tayin eder. Daha sonra Kale'deki askerler de gelip Serdar'ın eteğini öper ve Serdar hepsine dirlik verir.

Kâhiriyye Kalesi'nin fethinden sonra Tâiz de tamamen ele geçmiştir. Tâiz'in fethinden sonra asker ve atlar bir müddet dinlenirler.⁶¹⁸

Bu süreçte Sultan'dan (II. Selim) Aden'in fethi için de emir gelir. Zira alınan habere göre, kendini peygamber soyundan ilan edip hilafet davası güden, adına sikke bastırıp hutbe okutan Mutahhar, Aden Limanı'nı Türklerin elinden alınca kâfir Portekizlilerden yardım istemiş, denizden gemilerle asker ve mal gönderip kendisine Osmanlılara karşı yardım etmeleri karşılığında onlara Aden'i vereceği sözünü vermiştir. Portekizliler de hemen gemiler donatıp Aden tekrar Türklerin eline geçmeden ve Türklerin donanması ulaşmadan Aden Limanı'na varmak için yola çıkmıştır.

Aden'in Portekizlilerin eline geçmeden önce Zeydîlerin elinden alınması gerekmektedir. Aden'de birçok silah ve top olmakla beraber Zeydî Araplar bu topları kullanmayı bilmez. Ancak eğer burası Portekizlilerin eline geçerse onlar top

⁶¹⁷ Bir önceki dipnotta Şeyh Abdullâh Dâî'nin başından geçenler aktarılırken Şeyh Ebûbekir'in kim olduğu da açıklanmıştır.

⁶¹⁸ Asker özellikle Yemen'de çok yorulmaktadır. Yemen'de düzlük yer pek olmadığından topları dağlarda çekmek çok zahmetli bir iştir. Genellikle arazi sarp, taşlık ve engebeldir. Topları çekecek bir yol dahi yok gibidir. Bazı yerlerde engelebi yerler olup topu oradan aşmak gerekmektedir. Bazen tepe çıkıp bazen aşağıya indirmek gerekmektedir. Hayvanlar ve askerler aylarca bu topları çekecektir. Bazı hayvanlar bu zahmete dayanamayıp telef olunca mecburen askerler bu topları çekip daha çok zahmete girmektedir.

kullanmakta hünerli olduğundan Aden'in fethi çok zorlaşacaktır.

Tâiz'den çıkan Serdar Sinan Paşa ve askeri Mûzi'ye gelince burada beş gün konaklarlar. Burası Zebîd iline sınır bir il olup Tâiz ile Zebîd'in ortasında bir yerdir. Aynı zamanda Mîhâ Limanı'na yakın olduğundan Serdar, Mîhâ'ya gelmiş olan *kadırgaları* kontrol edip Aden'e göndermek üzere buradan Mîhâ'ya geçer. Limana vardığında Kurdoğlu namlı Kaptan Hızır Bey'in kadırgaları çıkarıp hazır etmiş olduğunu görür. Serdar, Hızır Bey'e denizden Aden'e gitmesini, kendisi de karadan asker göndereceğini söyler. Mîhâ Limanı Kaptanı ve Hızır Bey'in kardeşi olan Sinan Bey de Hızır Bey'le beraber olacaktır. Ayrıca Serdar, Mîrlivâ (Tuğgeneral) Hüseyin Bey'i⁶¹⁹ de Hızır Bey'in yanında görevlendirir. 28 Şevval⁶²⁰ 976 (15 Nisan 1569) Cumartesi günü gemileri Aden'e uğurlayan Serdar, Mûzi'ye geri döndükten sonra, yiğitliğiyle meşhur Memi Kâşif'in öncülüğündeki piyade ve süvari askerleri Kaptan'la (Hızır Bey) Aden'de buluşup Aden'i kuşatmaları için oraya sevk eder.

Kendisi de San'a'ya gitme planı yapan Serdar Sinan Paşa, topları kolay çekebilecekleri, suyu ile otu daha çok olan bir güzargâh belirlemek için Yemen'i daha iyi bilen Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa ile istişare etmek ister. Bu amaçla Dergâh-ı Âlî çavuşu Ali Çavuş'u gönderip onu yanına davet eder. Özdemiroğlu ise Serdar'ın davetini kabul etmeyip kendisinin Yemen Beylerbeyi olduğunu, Sinan Paşa'nın da kendisinin de serdar olduğunu, Sinan Paşa'nın kendisi için yardıma gönderildiğini, dolayısıyla onun emrine tabi olmayacağını söyler. Bu durum üzerine San'a'ya varmak için otağını şehrin dışarına çıkarttıran Serdar, seher vakti büyük divan tertip edip Sultan'ın (II. Selim) kendisi için yazdırdığı serdarlık beratını okutur. Ardından Özdemiroğlu'nu görevinden azledip onun yerine Eski Beylerbeyi Hasan Paşa'yı tayin eder. Hasan Paşa'ya hilat giydiren Serdar, Sultan'ın (II. Selim) Özdemiroğlu'nu İstanbul'a çağırdığı mühürlü fermanını da Küçük Ahmed Bey aracılığıyla Özdemiroğlu'na gönderir.

Tâiz'den çıkan Serdar Sinan Paşa, Yemen Beylerbeyi vazifesini devralan Hasan Paşa'yı önden gönderip kalan askerlerle kendisi de geriden çıkar. Topları çektikleri

⁶¹⁹ Hüseyin Bey işinde tedbirli bir kimse olup serdarın en yakın adamıdır.

⁶²⁰ Şair, Serdar'ın 17 Zilkade 976/3 Mayıs 1569 tarihinde Kâhiriyye'yi aldıktan sonra Aden'in fethiyle meşgul olduğunu belirtir. Ancak Şevval ayı Zilkade ayından önceki bir tarihtir. Dolayısıyla muhtemelen Hızır Bey önceki bir önceki ay olan Şevval ayında Aden'e gönderilmiş, ancak şair bu bilgiyi şu anda vermektedir.

yollar dar ve zorlu yollardır. Artık buralar kendi ellerinde olmadığından halkın desteğiyle topları çekirme imkânları da yoktur. Bu şekilde zahmetlerle ilerleyip iki konak sonra Tâiz'in biraz uzağında çevresi dağlarla çevrili bir tepe yanındaki Kâ'ide köyüne varırlar. Diğer taraftan Ağber Dağı'nda dağıtılan Zeydîler, hem bulundukları dağın karşısında hem de bunun gibi iki dağda daha ordugâhlar kurmuştur. Zeydîlerin amacı Osmanlı ordusunun gideceği yolu tespit edip dağlar arasında yola ağaçlar tıkayıp sıkışan orduyu tüfeklerle telef etmektir.

Serdar Sinan Paşa, Hızır Bey'i deniz üzerinden ve Memi Kâşif'i de karadan Aden'in fethine göndermiş olduğundan Aden'in fethi haberi ulaşana kadar Kâ'ide köyünde üç gün bekleyecektir. Zira az bir askere dahi çok ihtiyaç vardır ve Aden işi halledilirse Memi Kâşif'le giden neferlerden bir kısmı geri gelecektir.

Diğer tarafta, Aden'in fethi için Mîhâ Limanı'ndan Aden'e doğru hareket etmiş olan Hızır Bey kaptanlığındaki gemiler Hint yolunu gözetleyerek giderken gözcüler Portekiz gemilerini fark edince Mîhâ Kaptanı Sinan Bey hemen düşmana karşı dümen kırar. Portekizliler Osmanlı gemilerini fark edince hemen yelkenlerini açıp kaçmaya başlar. Osmanlı gemileri onları kovalarken rüzgâr Portekizliler lehinde estiğinden gemilerin arasındaki mesafe açılır. Düşmana yetişemeyeceğine kanaat eden Osmanlı gemileri peşlerini bırakıp geri döner. Yine denizde nice zaman seyrettikren sonra Aden'e ulaşan gemiler kara askerlerinin henüz gelmediğini görüp Aden Kalesi'nin uzağında açık denizde demirleyip on beş gün bekler. On beşinci gün Memi Kâşif öncülüğündeki kara askerleri ulaşınca bir toplantı yaptıktan sonra ertesi gün seher vaktinde kuşatmayı başlatırlar. Aden'in kara tarafında Kevkebân, deniz tarafında ise Şemsân adlı kuleler vardır. Kaptan denizden, Memi Kâşif de karadan olmak üzere Aden Hisarı'nı kuşatma altına alırlar ve üç gün sonra 28 Zilkade 976/14 Mayıs 1569 tarihinde şehre girip Aden'i fethederler. Aden hâkimi Kâsım İbni Şevî⁶²¹ dir. Kâsım'ın oğlu ve birçok akrabası Aden'de onun yanındadır. Hisar fethedilince Kâsım beraberindekilerle birlikte henüz ele geçmemiş olan Hisar içinde sarp yerde bulunan bir kuleye kaçır. Daha sonra bir hile planlayan Kâsım, fedailerinden birinin eline bir hançer verip ona bu hançeri saklamasını, Osmanlı

⁶²¹ Kâsım'ın Ali isimli bir kardeşi vardır. Fesat başlarından biri olan Ali Mutahhar'ın damadı olup Mutahhar onu pek sevmektedir. Ali Mutahhar'ın kolu kanadı gibidir. Ağabeyi Kâsım'ı Aden'e hâkim yapan Ali'dir.

askeri kendilerini tutup dîvana götürünce deli bir adam gibi davranmasını, gelenek üzere Kale'yi fetheden Kaptan'ın (Hızır Bey) eli sırayla öpülürken Kaptan'ı hançerleyip öldürmesini söyler. Eğer bu işi başarırsa kendisine birçok mâl ve rütbe vereceğini de sözlerine ekler. Kâsım bu planı yaptıktan sonra Osmanlı beylerinden emân ister. Emân talebi kabul edilince Kâsım'ın tahmin ettiği şekilde divan kurulur ve herkes divanda toplanır. Kâsım, Kaptan Hızır Bey'in elini öptükten sonra geri çekilir ve herkes sırayla el öpmeye başlar. Sıra fedaiye gelince fedai aniden hançerini çıkarıp Hızır Bey'in karnına savurur. Hançer Hızır Bey'in karnına değil de uyluğuna rast gelip bir karış yara açar ve Allah'ın takdiriyle Hızır Bey kurtulur.⁶²² Askerler suikast girişiminden sonra suikastçıyı ve emânı bozduğu için Kâsım İbni Şevi' ile yoldaşlarını kılıçtan geçirir. Her ne kadar beyler askerleri durdurmaya çalışmışsa da öfkelerine mâni olamayan askerler bu sırada onların birçoğunu öldürür. Sağ kalanlar ise bağlanıp deftere kaydedildikten sonra *kürekçi (forsa)* edilmek üzere ihtiyacı olan reislerin gemilerine dağıtılır.

Aden'in fethi tamamlanınca beyler yaşananları ayrıntılı şekilde açıklayan bir mektup yazdırıp Serdar Sinan Paşa'ya gönderir. Ulak da mektubu üç gündür Kâ'ide'de bekleyen Serdar'a ulaştırır. Zilkade ayı bitip Zilhicce ayının başlarında bulundukları sırada (1569 yılının Mayıs ayı sonları) Aden'in fethi haberi Serdar'a gelir. Gelen haberden sonra şükür secdesi yapıp müjde getiren ulağa ihsanlarda bulunan Serdar, yazdığı cevabi mektubunda Hüseyin Bey'in orada Aden hâkimi olarak kalmasını, Kaptan Bey'in, kadırgaları Mîhâ Limanı'na getirdikten sonra karadan yanına ulaşmasını, Memi Kâşif'in de karadan yanına dönmesini emreder. Aden hâkimi olacak olan Hüseyin Bey'in ise Aden'de kalacak olan askerlerin bölük ve *ulufeleri* hakkında kayıt tutup deftere kaydetmesini, ayrıca fetihde bulunanlara gerekli riayetlerin yapılabilmesi için bu kişileri de kaydedip defteri kendisine göndermesini emreder.

Bir müddet sonra Mîhâ Limanı'na ulaşan Kaptan Hızır Bey yaralı halde ata binemeyeceğinden Serdar Sinan Paşa'nın yanına gelemeyip orada bekler. Memi Bey de askerlerden gelenin ve kalanın kaydedildiği defter ile kesilen bütün başları Serdar'a getirir. Esirler içinde Kâsım'ın oğlu da vardır. Serdar, Memi *Kâşif* için

⁶²² Daha önce de Malta'da tüfek fıındığı Hızır Bey'in yüzüne vurmuş ve nice gün boğazından su geçmemiştir.

gerekli riayetleri yapar ve ona hilat giydirebilir. Serdar, Memi Kâşif'in getirdiği defterde kayıtlı olan her askere birer akçe terakki verir. Ardından Serdar, o zaman kadar olup bitenleri haber eden bir mektup yazdırıp Sultan'a (II. Selim) ulaştırılması için kapı (Dergâh-ı Âlî) çavuşu Ali Çavuş'a teslim eder.

Serdar Sinan Paşa, Kâ'ide'de on gün konakladıktan sonra buradan göçmeye karar verir. Gidebilecekleri yollardan biri Nakîl-i Ahmer yoludur. Bu yolun iki tarafında yüksek dağlar vardır ve yol inişli yokuşlu bir yoldur. Dağlar arasındaki yollar da dar olduğundan at veya asker tek sıra olarak geçmek zorundadır. Bu yollarda genelde düz yer olmadığı gibi bataklık da çoktur. Bir de Vâdi-i Sahbân yolu vardır. Bu yol eskiden beri kullanılan iyi ve işlek bir yol iken Zeydîler askerinin buradan geçeceğini tahmin edip akarsu ve dereleri bu yollar üzerine akıtıp yolları bataklığa çevirmiş, ayrıca birçok iri taşlarla yolları kapatmıştır. Diğer taraftan bu yollara meterisler de kuran Zeydîler eğer askerler buradan geçerse askeri bu dar yerde sıkıştırıp yukarıdan taş yuvarlayarak veya tüfek atarak telef etmeyi planlamıştır. Bu iki yoldan başka bir yol daha vardır ki dolaşık ve kullanıldığında çok zaman alacak bir yoldur. Zeydîler askerinin buradan geçmeyeceğini düşündüğünden yolu kesmemiştir. Dolayısıyla güvenli bir yoldur. Diğer yollara göre daha sapa ve zor bir yol olan bu yol üzerinde Vâdi-i Meytem adlı uzunca bir vadi vardır. Diğer yollardan menzile iki üç günde varılabilecekken bu yoldan altı yedi konakta ancak varılabilecektir. Netice olarak, Serdar, tedbir amacıyla güvenli olan bu yoldan gitmeye karar verir. Böylece Zeydîlerin saldırı hazırlığı yaptığı yoldan asker geçmeyince Zeydîlerin emekleri boşa gider. Arefe günü bu yoldan hareket eden Serdar ve askeri bayram günü bir konakta durup ertesi gün tekrar yola çıkar. O günkü yol çok sarp bir yol olduğundan topların gelmesi gecikir ve orada bir gün daha beklerler. Toplar ulaşınca şehir vakti çıkıp iki gün daha ilerlerler. Üçüncü gün toplar yine geride kaldığından bir gün daha konaklarlar. Bekledikleri konak Câbir İbni Abdullah'ın ziyaretgâhı olan türbesinin ve türbe yanında mescidin bulunduğu bir konaktır. Burada mescit bulunduğundan bu konağa Mescid-i Kâ'a denilmiştir. Ordu burada konakladıkları sırada Zeydîler dağ eteğinde ortaya çıkıp asker üzerine tüfek atmaya başlayınca askerden atına binen Zeydîlerin üzerine sürer. Kaçmaya başlayan Zeydîlerden yakalanan kırılır. Ancak Zeydîlerin dağda birçok saklanma yerleri vardır. Toprağı daha önce kazıp hazır eden Zeydîler kaçarken hemen mezar gibi kazdıkları toprağın altına girip saklanırlar.

Askerler de yakalayabildiği Zeydîlerden kestikleri başları Serdar'a getirir. Ertesi gün seher vakti tekrar göçen ordu iki gün gittikten sonra Vâdi-i Meytem'e varır. Hedefledikleri menzil Ta'ker'dir ve oraya ulaşan iki yol vardır. Bunlardan biri kolay yol olup buradan Ta'ker'e bir konakla varılabilecektir. Diğerisi ise dolaşık yol olup Ta'ker'e iki üç konaktır. Ancak kolay olan yola Zeydîler önceden olduğu gibi su basıp yolu bataklık haline getirmiştir. Böylece asker batağa düşünce saldıracaklardır. Bu ihtimali hesap eden Serdar, yine dolaşık yoldan gitmeye karar verir.

18 Zilhicce 976/3 Haziran 1569 seher vakti göçmeden önce Zeydîlerin saldırma ihtimaline karşı bir tedbir düşünen Serdar Sinan Paşa, yüklerin bir kısmını bırakıp göç ediliyormuş gibi yapar. Ordu ikiye bölünecek, cebehane ve *esbâb*dan sorumlu olan askerler geride kalacaktır. Zeydîler eğer civarda ise muhtemelen geride kalan askere saldıracaktır. Bu şekilde plan yapıp cebehane ve esbâbı yüz civarındaki askerle konakta bırakan Serdar, Vadi'yi geçtikten sonra ileri gitmeyip bekler. Zeydîler de Serdar'ın gittiğini zannederek bunu bir fırsat görüp konaktaki askerlere saldırıya geçer. Zeydîler atlı ve yaya olarak belki on bin asker var iken Osmanlı tarafının hazır olan askeri üç yüz civarındadır. Dolayısıyla Osmanlı askerinin az olduğunu gören Zeydîlerin cüretleri daha fazla artar. Bu sırada Serdar da hemen alayı tertip edip alayın önüne de altı darbzen kurdurur. Atlı askerler de darbzenlerin önüne dizilir. Serdar yaya ve atlı olmak üzere elli kişiyi bayrağı ve cebehaneyi korumak üzere geride bırakıp onlara dağın içi Zeydîlerin avantajına olduğundan dağa girmeyip orada beklemelerini söyler. Kendisi ise kalan askerlerle düşmanın üzerine gider. Zeydîler yeşil ve kırmızı bayraklarla dağların ortasındaki vadiye inmiştir. Zeydî bayraklarının önünde davul ve nefirler çalınmaktadır. Bu tarafta Osmanlı askeri de sabredemeyip yaya veya atlı olarak Zeydîlerin üzerine atılır. İki tarafın askerleri birbirine girip şiddetli şekilde çarpışma başladıktan bir müddet sonra Zeydîler ikiye bölünür ve ayrılan bölük Osmanlı alayının arkasını verdiği dağa azmeder. Zeydîler dağa çıkarsa arkalarından kuşatılmış olacaklarını bilen Serdar onları engellemek için hemen tüfekçilerden bir grubu dağa çıkarttırır. Ayrılıp gelen Zeydî gurubu da bu vaziyeti görünce tekrar geri döner. Zeydîler bu sefer de dağı dolanıp erzakları bekleyenlere saldırmaya azmeder. Serdar bu planlarını da anlayıp geçecekleri yere darbzenleri kurdurunca Zeydîlerin bu hilesi de boşa çıkar. Bu sırada Osmanlı gazileri Zeydîlere daha şiddetli bir şekilde yüklenir. Savaş devam ederken birçok yiğitlikler

yapmış Gedik Ferhad Bey, bir Zeydî'yi mızrakla yere yıktıktan sonra başını kesmek için atından indiğinde başına bir tüfek fındığı rast gelir ve oracıkta düşüp şehit olur. Seherde başlayan savaş öğleye kadar devam eder. Savaşın sonunda dağılan Zeydîler yine dağa kaçıp bir anda gözden kaybolurlar. Savaştan sonra anlaşılır ki düşmanın ulularından biri darbzenle öldürülünce diğerlerinin morali bozulmuş ve çözülüp dağılmışlardır. Yapılan savaşta Osmanlı piyade askerlerinden on kişi ile atlılardan bahsi geçen Mısır kâşiflerinden (Gedik) Ferhad Kâşif şehit olmuştur. Ayrıca birçok at helak olmuş ve birçok yiğit yaralanmıştır. Meytem Vâdîsi'nde büyük bir zafer kazanılmış, Zeydîlerden baş getirenler ödüllendirilmiştir. Ayrıca Serdar, savaşan bütün askerlerine birer akçe terakki verir.

İkinci namazı kılındıktan sonra Meytem Vâdîsi'nden çıkan ordu Cible ile Ta'ker Kalesi arasındaki bir yere ulaşır. Ta'ker Kalesi, Yemen'in büyük ve itibarlı şehirlerinden olan ve önünde nehir akan Cible adlı şehrin yakınında olup büyük bir dağın üzerine kurulmuştur. Daha önce Yemen'e gelip bazı fetihler yapmış olan Veyis Paşa bu kaleyi üç buçuk ayda almış, fitne çıkınca Kale Zeydîlerin eline geçmiştir. Serdar Sinan Paşa buraya geldiğinde Cible şeyhleri ve birçok kabile reisi gelip divanda etek öperek Serdar'a itaatlerini bildirir. Serdar şeyhlere emân verip riayetler eder ve elbiseler hediye eder. Nakipler ve diğer bazı ileri gelen ululara da güzel elbiseler verilip başlarına da destar takdim edilir. Gelen kabileler içinde Şevâfî ve Hubeyş adlı Yemen'in büyük ve saygın iki kabilesi de vardır. Bu kabilelerin kaleleri de vardır. Bu yerlerin eskiden gelen bir âdetine göre bir vilayetin şeyhi gelip emân alırsa teminat için oğlunu, kardeşini, babasını vb. bir yakınıni kendi yerine rehin verir. Serdar da bu âdeti uygulayıp gelen şeyhlerden rehine vereni görevine devam ettirir. Serdar'a itaat etmeyen kabileler ise Serdar gelmeden önce Ta'ker Kalesi'ne girmiştir. Serdar'ın maksadı Kale'yi kolay yoldan alabilmektedir. Zira Yemen'de çok kale vardır ve her kaleyi haftalarca aylarca beklemek mümkün olmayacaktır. Bu amaçla Serdar önce bilgisi olanlardan kalenin içi ve dışı hakkında bilgi alır. Kale'nin bulunduğu dağın yukarısında iki üç ayrı yerde kullanılmayan kuleler olduğunu öğrenen Serdar, hemen o gece düşman gafletleyken o kulelere asker gönderip top çektirir. Toplar çekilir çekilmez Kale gece gündüz dövülmeye başlanır. Serdar bir taraftan da emirler verip ahşap malzemeler toplanmasını ve birçok merdiven yapılmasını emreder. Ayrıca duvarcılara da külünglerini çıkarıp o gece sabaha kadar

Kale'nin dibinde delikler delmelerini emreder. Eğer Kale'dekiler başlarına taş atmaya çalışırsa topçular top atarak onları koruyacaktır. Daha sonra Kale'ye yürüyüş yapılacak ve merdivenleri Kale duvarlarına dayayıp içeri girmeye çalışılacaklardır. Vaziyeti gören Kale'dekiler yürüyüş başlamadan haber göndererek *emân* ister. Serdar da yürüyüşte kendi askerine de zarar gelmemesi için emân isteklerini kabul eder. Daha sonra bazı adamlarını Kale kapısına gönderip Kale'dekilerin bütün silahlarını sırayla kontrol edip toplatır. Eskiden Sultan'ın (II. Selim) elinde bulunan bu kale Zeydîlerin elinden tekrar alınmış olur ve kuşatmanın beşinci günü olan Zilhicce ayının Cumartesi günü (1569 yılının Haziran ayı ortaları) fetih gerçekleşir. Fetihten sonra bahsi geçen üç kuleyi de tehlike oluşturmaması için yıktıran Serdar, Ta'ker Kalesi'ne de sancaklar diktirir.

Serdar Sinan Paşa daha önce Kâ'ide menzilinde konaklarken Azap askerlerinden yüz elli nefer seçip Kör İdris iline göndermiş, askere rehberlik etmesi için de o ilin şeyhini başlarına tayin etmiştir. Ancak Serdar'a sadık görünen bu şeyhin kötü niyetli bir kimse olduğu anlaşıldığında iş işten geçmiştir. Bahrân Kalesi yakınlarına geldiklerinde askere burada Osmanlılara düşman bir köy olduğunu, eğer orayı ele geçirirlerse birçok zahire ve mal alabileceklerini söyleyen şeyh, önden gidip tedbir aldıktan sonra kendilerine haber vereceğini belirtip askerin yanından ayrılmıştır. Bu süreçte şeyhten haber bekleyen askerler de bir uygun yerde iftarlarını açıp gece istirahataya çekilmiştir. Hıyanet eden şeyh gidip kaledekileri örgütleyip kabileleri de yanına toplayıp erkenden gelmiş ve uyumakta olan Osmanlı askerine baskın yapmış, baskında askerlerden ellisi şehit olurken gerisi kaçıp kurtulmuştur. Serdar da Ta'ker Kalesi fethinden sonra bahsi geçen bu Bahrân Kalesi üzerine asker gönderir. Başına gelecekleri bilen kale halkı ise asker Bahrân'a ulaşmadan önce kalelerini yakıp gece dağlara kaçar. Asker kaçanlardan yakalayabildiklerini öldürdükten sonra kaleyi zapt edip Serdar'a haber eder. Serdar gelen haberle Allah'a hamd ettikten sonra Bahrân Kalesi'nin yıkılmasını emreder.

Bahrân'nın fethi de tamamlanınca bahsi geçen Hubeyş kabilesinden müfsitlerin sığındığı Haded Kalesi'ne sıra gelir. Serdar Sinan Paşa daha önce Kâ'ide menzilinde konaklarken bahsi geçen Dâî lakaplı, *sancak beyliği* de verdiği Hemedanlı Şeyh Abdullah'ı Haded Kalesi seferi için görevlendirmişti. Dâî Abdullah Haded halkını Zeydî İmamı Mutahhar'ın tarafından döndürmeye çalışacak, eğer Mutahhar'ın

tarafından dönmezlerse kaleyi kuşatacaktır. Dâî Abdullah'ın Hemedanlı dört yüz askeri vardır. Serdar da onlara yüz tüfekli asker daha katıp hepsini deftere kaydettirdikten sonra Abdullah'ın emrindeki bu beş yüz askeri Haded'e sevk eder. Bu askerler yola çıkıp Hubeyş Dağı'na ulaşır ve orada çadırlarını kurar. Hubeyşliler Dâî ve askerlerinin geldiğini öğrenince Mutahhar'ın oğlu Lütfullah'a haber verirler. Lütfullah da onların yolunu kesmek için iki binden fazla askerle dağ yolunda ordugâh kurar. İki tarafın askeri karşı karşıya gelince saflar kurulup savaş başlar. Fakat savaş başladığında Dâî'nin safındaki Kâhiriyyeli yüz asker karşı tarafa geçer. Dâî moralini bozmayıp yanında kalanlara *istimâlet* verdikten sonra savaşa azmeder ve Zeydîlere galip gelir. Ancak Mutahhar'ın oğlu Lütfullah savaşın sonunda kaçıp kurtulur. Savaştan sonra Haded Kalesi'ne yönelen Dâî, kaleyi kolayca ele geçirir ve Serdar'a fetih haberini müjdeleyen bir mektup gönderir. 1 Muharrem 977/16 Haziran 1569 günü Haded'in fethi haberi Serdar'a ulaşır. Serdar da yazdığı cevabi mektubunda Haded Kalesi'nin yıkılmasını emreder.

8 Muharrem'de Ta'ker'den çıkan Serdar Sinan Paşa, Aşure günü (10 Muharrem 977/25 Haziran 1569) İb şehri civarına konar. Bu menzil bir ova olup etrafı dağlarla çevrilidir. Ovanın giriş ve çıkışında iki dar boğaz vardır. Karşıda da Bu'dan adlı gayet yüksek ve sarp bir dağ vardır. Burası kafese benzediğinden Araplar buraya Şebîke (balık ağı) demiştir. Eğer düşman iki kapısını tutsa kafes içinde kalınmış gibi olur. Zeydîler Osmanlı askeri buraya gelince kabilelerle birleşip saldırmayı planlamıştır. Ovanın giriş ve çıkışını tutacaklar, dağa kurdukları meterislerden Osmanlı askerini avlayacaklardır. Kaçamayan Osmanlı askeri üzerlerine gelirse de tüfekçiler onları bertaraf edecektir. Böylece ortada mahsur kalan askerler açlık ve susuzluktan perişan olacaktır. Bu planı yapan Zeydîler İb şehrinde toplanır. Şehrin halkını şehirden çıkarıp şehre bin tüfekli asker koyup kendileri de dağın tepesine çıkar. Bunların içinde birçok kabile şeyhinden başka Mutahhar'ın oğlu Lütfullah, yeğeni Muhammed İbni Şemseddin ve Ali İbni Şevî vardır.

Osmanlı askeri Şebîke'ye girip konaklamak için çadırları kurmakla meşgul iken Zeydîlerin dağın eteğine doğru indikleri görülünce hemen askerine düzen veren Serdar Sinan Paşa, Zeydîlerin üzerine yürür. İki tarafın askerleri bir müddet tüfek atışları yapar ve Zeydîlerden birkaçı vurulup düşünce diğerleri hemen meterislere girmek için dağa doğru kaçar. Serdar kuşatılmak istendiklerini anlayarak bir taraftan

savaşıp bir taraftan da İb şehrine doğru ilerler. Askeriyle İb şehrine ulaşan Serdar şehrin kapısında bin tane tüfekli askerin beklediğini görür. Zeydiler kapının civarındaki yerlere meteris kurmuş ve tüfek atmaktadır. Ayrıca darbzenleri de vardır. Serdar da hemen darbzenleri kurdurup kapıya doğru ateşletir. Aşure günü sabahında (10 Muharrem 977/25 Haziran 1569) başlayan savaş ikindi vaktine kadar sürer. Osmanlı askeri bazı şehitler vermekle beraber Zeydileri kırıp püskürtür ve şehri ele geçirir. Daha sonra dışarıdaki Zeydilere hamle etmeye başlarlar. Zeydiler de daha fazla direnemeyip meterisleri bırakır ve dağlara doğru kaçmaya başlar. Askerler bırakılan meterisleri ele geçirince bu defa Zeydiler daha yukarıdaki meterisere çekilir. Askerler yüklenip onları oradan da çıkarır. Daha sonra darbzenleri de meterislere çıkarıp onları bombardıman ederler. O gün bu şekilde akşama kadar savaş sürer. Serdar akşam olunca darbzenlerin korunması için bazı askerleri görevlendirir. Emîrleri ve ağaları da gerekli yerlere tayin eder. Serdar'ın otağı da Şebîke'den alınıp İb şehrine yakın bir yere kurulur. Çatışmalar akşamdan sabaha kadar aralıksız şekilde sürer. Darbzen ve tüfek sadalarıyla dağlar ve ovalar dolar. Öbür gün de seherden geceye kadar savaş aralıksız sürer. Osmanlı tarafından bazı askerler şehit olsa da ileri gelenlerden kimseye zarar gelmez. Zeydilerden öldürülen çok olduğu halde güçleri yettiğinde ölülerini gizlemişlerdir. Zeydî ileri gelenlerinden olan ve emri altında beş yüz tüfekli asker bulunan Bû-Nasr adlı bir Nasrânî o gün öldürülenlerden biridir. İkinci gün ikindi vaktinde Duaî veya Nidaî olarak adlandırılan ordunun münadisi beyler, ağalar ve *sipahiler*den atlı yaya herkesin seherde Bu'dân Dağı'na yürüyüş için hazır olmasını ilan eder. Herkes kontrol edilecek ve özürsüz yürüyüşe katılmayan cezalandırılacaktır.

12 Muharrem 977/27 Haziran 1569 Pazartesi günü seher vakti Serdar Sinan Paşa atına biner ve hazır olan bütün askerler yürüyüş için Serdar'ın önüne düşer. Bu'dân Dağı'nın eteğine ulaştıklarında Serdar askerlerin, her bölümünde bin civarı asker olacak şekilde, beş bölüğe bölünüp dört bölümü beylerin almasını, beşinci bölümü de Hasan Paşa'nın almasını emreder. Diğer bazı askerlerle beraber toplamda altı bin asker mevcudu vardır. Bu'dân Dağı çok yüksek ve sarp olduğundan dağ üzerinde bulunan Zeydilerin taş ve tüfek atarak askere zarar verme ihtimalleri yüksektir. Ayrıca kaya koltuklarına yuvalandıklarından Osmanlı askerinin attığı tüfek taşına denk gelecek iken onlar atınca ya askeri ya da askerin atını vuracak fırsata sahiptir.

Altı fırkaya bölünen Osmanlı askeri Bu‘dân Dağı’na hücum edip dağdaki yayaların yürüyebileceği üç dört yolu hemen tutar. Dağ’ın diğer yerleri ne atın ne de insanın çıkabileceği yerlerdir. Buna rağmen askerlerden hafif ve çabuk hareket edenleri dağa tırmanmaya başlayınca gayrete gelen diğer askerler de ardları sıra tırmanır. Ardından her bölük *gülbank* okuyarak dağa tırmanır. Atlılar bile tırmanmaya başlar. Askerin pervasızca Dağ’a doğru çıkışı Zeydîleri şaşkına çevirir ve Zeydîler ciddi bir mukavemet gösteremedi Dağ’ın tepelerine doğru kaçmaya başlar. Kaçan düşmanı kovalayan asker de yetiştiğini keser. Tüfek ve ok atarak ilerleyen askerler meterislere ulaşınca düşmanın darbzenlerini ele geçirir. Halen kaçmakta olan Zeydîler Dağ’ın tepesindeki Hüzân⁶²³ adlı kaleye doğru yönelir. Kale’nin önünde Zeydîlerin ordugâhı vardır. Zeydîler peşlerinden gelen askerlerin kaleyi basmalarından endişe ederek kaleye giremez ve ordugâha sığınır. Peşlerindeki askerler oraya geldiğinde hem ordugâhlarını hem de hızlıca kalelerini ele geçirir. Zeydîler’den kaçabilenler kaçarken kaçamayanlar kırılır. Mağlubiyete ihtimal vermemiş olan Zeydîler geride ordugâhlarında birçok malzeme bırakarak kaçmıştır. Çömleklerde dolu bir vaziyette duran yiyecek ve içecekler askerin eline geçer. Bütün çadırlar ve her yer talan edilir.

Zeydîlerin ordugâh kurduğu Bu‘dân Dağı’nın bir başka yerinde Nazarî namıyla bilinen bir büyük şeyhin (Mutahhar’ın kardeşi Ali) Habb adlı güçlü ve muteber bir kalesi vardır. Yemen’in Eski Beylerbeyi Mahmud Paşa bu kaleyi yedi ay dövdüğü halde ele geçirememiş ve ancak emân yoluyla alabilmiştir. Zeydîlerin kaçanları gelip bu kaleye sığınmak ister ancak kaledelikler onların başına gelenlerin kendi başlarına gelmesini istemeyerek Kale’nin kapısını açmaz. Kale’den meded bulamayan Zeydîlerin her biri bir başka yere kaçır. Peşlerindeki askerler ise yakaladığını kırmaya devam eder. Şemseddinoğlu Muhammed’in sancağına kadar yetişen askerler davulcu zurnacı gibi mehter takımındakilerin tamamını yakalayıp kırır. Mutahhar’ın oğlunun bayrağı da alınır. Ali İbni Şevî’nin de atı ve bayrağı alındığından o da yaya olarak kaçır. Ancak yolda yorulup askerlerin de kendine yaklaştığını fark edince üzerindeki zırhı, tolgayı ve diğer teçhizatı çıkarıp atar. Böylece askerler bu malzemeleri almaya meşgul olursa kendisi de yakalanmadan kaçabilecektir. Nitekim düşündüğü gibi olur ve askerler bu malzemelerle uğraşırken Ali İbni Şevî, Habb

⁶²³ Kalenin adı burada Hüzân olarak ifade edilmişken çeviri yazı metninin başka bazı yerlerinde Hezzân olarak kaydedilmiştir. Yazım birliği amacıyla kelime hep Hüzân olarak kaydedilmiştir.

Kalesi'ne ulaşıp onlardan aldığı bir atla San'a'ya kaçar. O gün kaçabilen Zeydiler San'a'ya kaçarken kaçamayan altı yüz Zeydî kırılır.

Serdar Sinan Paşa kazanılan zafere şükürler edip askerine ikişer akçe terakki verir. Ayrıca kendi malından herkese rütbesine göre en az iki filoriden (altın sikke) elli filoriye kadar ihsanda bulunur. Paşa, Sultan adına bu ihsanlarda bulununca asker de neşelenip Sultan'a (II. Selim) duacı olur.

Bu'dân'ın tamamen zeptedilmesi için Habb Kalesi'nin de alınması gerekecektir. Kalede 500-700 civarı tüfekli asker vardır. Kale hâkimi Mutahhar'ın kardeşi Ali'dir. Ali'nin bulunduğu hisar, önceden San'a yakınındaki Demermar Hisarı iken kardeşi Mutahhar onu bu kaleye göndermiştir. Serdar Sinan Paşa, Mısır kâşiflerinden Kürd Mahmud'u sancak beyi olarak tayin edip onu Habb Kalesi fethine memur eder. Namı ve yiğit bir kimse olan Kürd Mahmud'un yanına da Pervîz Bey'i ve bir grup askeri verir. Serdar daha sonra gidip bizzat kendisi Habb Kalesi'nin etrafını dolaşıp kaleyi inceler ve Kürd Mahmud'a tavsiyelerde bulunur. Serdar bu işleri hallettikten sonra etrafta bulunan Müdevvere ve Fend adlı faydasız iki kaleyi yıktırır.

İb şehrinde dokuz gün kalan Serdar Sinan Paşa, 19 Muharrem 977/4 Temmuz 1569 tarihinde buradan göçüp Süheyl adlı vadiye ulaşır. Bu menzilde bir gün konaklayıp ertesi gün tekrar göçer ve Nakîl-i Simâre adlı menzile ulaşır. Buralar yine dağlık ve sarp yerlerdir. Ayrıca önlerindeki dağın yolu dar olduğundan Serdar askerinin bir kısmını önden gönderir. Bu askerler öndeki menzile varınca ertesi gün gerideki askerler de çıkar. Böylece askerinin hepsi dağın başında toplanır. Burada Semâr adlı güçlü bir kale vardır. Bu kale dağ geçidini muhafaza eden bir noktadadır. Serdar bu kaleye bir kethüda ve bir grup askeri yerleştirir. Ertesi gün de tekrar yola çıkıp Yerîm Ovası'na varır ve burada konaklar. Burası otu ve suyu bol, güzel bir ovadır. Yemen'in en güzel yeri burası olsa gerektir. Serdar bu ovada bulunan Dervân adlı kaleyi yıktırır. Toplar geride dağda kaldığından topların gelmesi için de beş gün beklenir. Toplar ulaştınca Yerîm'den çıkıp üç konak ilerledikten sonra Demâr'a ulaşırlar. Demâr şehri de bir ova içinde kurulmuş olup şehrin içinde bir de kale vardır. Şehir halkı yarım konak kadar mesafe gelip adetlerince yanlarındaki inekleri kurban keserek Osmanlı askerini karşılar. Ordu Demâr şehri önündeki sahrada altı gün konaklar. Demâr'ın çevresinde birçok nahiye olduğundan Serdar bu süreçte her

nahiyedeki kabileler hakkında bilgi alır. Daha sonra bu nahiyelerin hıfzı için bir bey ve yanına bir kısım asker vazifelendirir. Demâr Kalesi bu bey ve askerlerin makamı olur.

Demâr'dan San' a'ya gidiş altı konaktır. Mutahhar bura ile San' a arasındaki bölgelerde bulunan bütün zahirelere el koyduğundan bulundukları konakta askerin ihtiyaçları için tedarik toplaması gerekmiştir. Dolayısıyla Serdar Sinan Paşa herkesin kendisi ve yanındaki hayvanı için üç günlük azığını hazırlamasını emreder. Diğer taraftan Serdar, Osmanlı askeri San' a'ya varmadan önce yanına bin süvari asker alıp önceden San' a'ya ulaşip Mutahhar'a baskın yapmayı planlar. Ancak ordu içinde bulunan Mutahhar'ın casuslarından biri hemen o gece çıkıp Mutahhar'a durumu haber etmiş, Mutahhar da hemen ailesini ve esbâbını toplayıp San' a'dan Tûlâ'ya göçmüştür. Serdar da planladığı gibi atlı askeriyle çıkacak iken San' a'dan Mutahhar'ın kaçtığı haberi gelince çıkmaktan vazgeçer.

Ertesi gün Demâr'dan çıkan Serdar Sinan Paşa üçüncü gün Zirâ'ül-kelb adlı bir dağı geçer. Bu dağın dar boğazı gayet sarp ve yolları da dolaşıktır. Yemen'in müfsidleri bu dağda yuvalanmıştır. Bir bölük harami iki gün bir yerde durmayıp devamlı olarak konup göçmektedir. Dolayısıyla tehlikenin nereden geleceği belli değildir. Asker o gece konağa erişmiş ancak develer geride kalmıştır. Haramilerin develere saldırma ihtimali varsa da Serdar geri destek kuvveti olarak hayli asker görevlendirdiğinden endişeye gerek yoktur. Yine de haramiler develerden birini çalmışsa da askerler yetişip ellerinden geri almıştır. Ertesi gün de dinlenen asker oradaki ikinci günde tekrar göçer ve üç gün sonra 11 Safer 977/26 Temmuz 1569 Pazartesi günü San' a'ya ulaşır.

San' a, çevresindeki geniş düzlüklerde ekin yerleri ve tarlalar bulunan muazzam bir şehirdir. Ancak Mutahhar şehirdeki bazı kişileri sürgün etmiş, birçok vakıfların buğdaylarını gasp edip elinden almıştır. Ordu San' a'ya ulaşınca şehirden uzak bir sahraya konar ve burada yirmi üç gün konaklar. Serdar Sinan Paşa bu süreçte isyancılara taraf olan bölgeleri ele geçirmeye devam eder. Bunlardan biri de Hubûdî Kalesi'dir.

Mutahhar'ın nakiplerinden biri de Katrân adlı kişidir. Bu adam Mutahhar'ın yakın adamlarından olup onun nezdinde itibarlıdır. Önceki savaşlarında çok defa

Mutahhar'a kol kanat olmuş olan Katrân'ın yedi yüzü tüfekli olmak üzere bin yedi yüz civarında askeri vardır. Katrân, Holan Kalesi'nde bulunur ve San'a'nın birçok bölgesi onun idaresi altındadır. Müfsitleri etrafında toplayan Katrân, Mutahhar'ın çıktığı San'a'nın kontrolünü kendisi sağlamak ister. İlk iş olarak Osmanlı askerinin azıksız kalması için kabilelerin yolunu kesip zahirelerini ellerinden alır. Serdar Sinan Paşa, Katran meselesini çözmek için Memi Kâşif'i görevlendirip yanına da yeterli miktarda asker, birçok darbzen ve çeşitli tedarikler verir. Memi Kâşif kaleye ulaştığında kalenin zor bir kale olduğunu görür. Dağ ile yekpare olan kalenin kapısına giden tek yol olup bu da dar bir yoldur. Öte taraftan kaledeki tüfekli askerler hem iyi nişancı hem de on iki dirhemli fındık atan büyük tüfeklere sahiptir. Memi Kâşif kaleye at sürdürdüğünde kaleki deliklerden tüfek atışları yapılırca bazı askerler şehit olur. Askerin geçtiği yol dar olduğundan atılan tüfeklerin çoğu askere rast gelmiştir. O gün şehit olanlar defin edildikten sonra darbzenleri kurup kaleyi topa tutarlar. Bir müddet sonra bir seher vakti kaleden çıkan Zeydiler askere hücum ediyormuş gibi yapıp sonra da dağa dönüp kaçmaya başlar. Onlar kaleden çıkar çıkmaz üzerlerine hücum eden Memi Kâşif ve askeri peşleri sıra dağa ilerleyip onlara yetişince savaş kızıdır. İçlerinden birkaçı ölünce orada da durmayan Zeydiler Tûlâ'ya doğru kaçar. Askerler de kaleye dönüp büyüklü küçüklü bulduğu her tür ganimeti alır. Darı, buğday ve arpa cinsinden birçok zahire ele geçer. Serdar yıkılmasını emrettiği için kaleyi de yakıp yıkarlar.

San'a yakınlarıdaki Vâdiyü's-Sirr adlı vadide Demermer adlı güçlü bir kale daha vardır. Kalenin hâkimi ise Mutahhar'ın oğlu Lütfullah'tır. Burada birçok yerleşim yerleri vardır ve halkının hepsi eskiden beri Mutahhar'ın tarafındadır. Fitnenin kaynağı burasıdır. Serdar Sinan Paşa, Hasan Paşa'ya yeterli miktarda asker ve bey verip onu Vâdiyü's-Sirr'deki köyleri talan etmeye memur eder. Ayrıca ele geçenleri öldürmeyip esir etmesini tenbihler. Böylece iş görenler kadırgalarda kürekçi edilecektir. Hasan Paşa çıkıp birçok büyük köyü talan ve viran eder. Hangi köye giderse savaşırları kırıp yakaladığını da esir eder. Köylerde erkek veya dişi bırakılmaz. Onların çocukları da doğru yolu öğrenmeleri için alıkonur. Esir edilenlerin hepsi deftere kaydedilir. Ayrıca inek sürüleri, koyun sürüleri ve çeşitli zahireler de ganimet olarak alınır. Bu şekilde birçok büyük köy askerler tarafından talan edilip birçok esirle beraber mısır, buğday ve arpa cinsinden ne varsa alınır.

Boşaltılan köylerin evleri ateşe verilir. Talanlar sırasında Osmanlı askerinden bir Şefâlid Ağası şehit olur. Hasan Paşa Serdar'ın yanına döndüğünde olanları Serdar'a haber edip esirleri teslim eder. Serdar da Hasan Paşa'ya hilat giydirip askerleri de övüp takdir eder.

San'a civarındaki diğer kaleler de ele geçirilir ve yıkılması gereken kaleler yıkılır. Ancak Mutahhar giderken San'a'daki bütün mısır, buğday, arpa gibi zahireleri kendi iline taşıdığından asker sıkıntı yaşamaya başlar. Gelen zahireler de en az bir haftalık mesafeden ulaşmaktadır. Çarşı pazarda zahire kıtlığı olduğundan fiyatlar da yükselmiştir. Atlara yem bulunamaz. Ot meraları da civarda bulunamadığından çok uzak yerlerden ot getirilmesi gerekir. Seher vakti ot almaya gidenler yatsıda ancak geri gelebilmektedir. Askerler ekmek bulamadığından etraftaki üzüm bahçelerinden üzüm alıp karınlarını öyle doyurur.

4 Rebiyülevvel 977/17 Ağustos 1569 tarihinde San'a'dan çıkan ordu bir iki sarp dağı aştıktan sonra ayın beşinci gününde San'a sınırındaki bir dağın eteğinde bulunan ve Dâi Abdullah'a tabi olan Munakkab adlı kaleye ulaşır. Bu konağın ötesi Mutahhar'ın hâkimiyeti altındadır. Burada Serdar'la Dâi Abdullah bir plan yapar. Plana göre Dâi Abdullah, kendisine tabi kabilelerin ve akrabalarının bulunduğu vilayete gidip buralardan topladığı destek kuvvetleriyle Kevkebân Dağı'nın diğer tarafını kuşatacak, Serdar Sinan Paşa da Dağ'ın bu yanını kuşattıktan sonra Dağ'a yürüyüş yapılacaktır. Dâi Abdullah bu iş için sekiz gün yeteceğini söylese de Serdar bu işin zaman alacağını tahmin ederek ona yirmi gün mühlet verir.

Toplar geriden geldiğinden üç gün Munakkab'da konaklayan ordu, topların ulaşmasıyla tekrar yola çıkıp 9 Rebiyülevvel 977/22 Ağustos 1569 tarihinde Şebâm şehrinin önüne ulaşır. Bu şehirde birçok kale vardır. Şehrin sağ tarafında Mutahhar'ın kalesinin bulunduğu Tûlâ şehri olup kale önünde büyük bir ordugâh kurulmuştur. Sol tarafta da birçok kale mevcuttur. Şebâm şehrinin önü sahra ise de üç tarafı sarp dağlıktır. Şehrin sahra tarafında yüksek ve muhkem bir suru vardır. Toprakta yapılmış olan surun yüksekliği tahminen beş bin arşın olup eni de on altı karıştır. Atılan topolar sur duvarının en fazla üç karış derinine iner ve duvara zarar vermediği gibi onu daha da güçlendirir. Şehrin dağlık tarafına insan veya hayvanın çıkması mümkün olamayacağından sura gerek yoktur. Şehrin iki tarafında kuleler

vardır ve içleri topçu ve tüfekçilerle doludur. Kulelerden Kasr-ı Arza adlı kule, şehrin hâkiminin taht merkezi olduğundan bu kulede darbzenler ve tüfekçiler hayli çoktur. Diğer kulenin adı Libâha olup pek yüksek bir kule olduğundan şehrin minaresi gibidir. Kevkeban Kalesi ise Şebâm şehrinin koruyucusu ve gözetleme yeridir. Netice olarak Dağ'ın bu tarafından Şebâm'ı fethetmek imkânsızdır. Ancak dağın diğer tarafından şehri alma ümidi vardır.

Mutahhar daha önce babasından kalma mülkü kardeşiyle bölüşmüş Tûlâ'yı kendisi, Şebâm ve Kevkebân'ı da kardeşi Şemseddin almıştır. Şemseddin ölünce de oğulları Muhammed ile Hüseyin buraların hâkimi olmuştur. Bu kardeşler de amcaları Mutahhar gibi zalimdir. Kimi tüfekli kimi atlı olmak üzere bin beş yüze yakın askerle Şebâm'a sığınmış olan bu adamlar kaleden çıkmayıp devamlı olarak askere darbzen atmaktadır.

Serdar Sinan Paşa meteris yerlerini belirledikten sonra topları bu meterislere çektirip Kevkebân ile Şebam şehri kulelerini bombardıman ettirmeye başlar. Bu yerler iki gün dövüldükten sonra 11 Rebiyülevvel 977/24 Ağustos 1569 Perşembe günü seher vaktinde, yıkılan ve gedik açılan yerlere doğru yürüyüşe geçilir. Davul ve zurnalar çalınıp fethi işaret eden bayraklar açıldıktan sonra gülbank okuyan atlı ve yaya gaziler hızla sura doğru yürür. Kevkebân Dağı'ndaki Zeydîler de aşağı inip gazilere darbzen ve tüfek yağdırır. Ancak Osmanlı tarafı da darbzenlerini dizmiş ve keskin nişancı tüfekçilerini hazır etmiş olduğundan Zeydîler nereden tüfek atsa oraya darbzen ve tüfek yağdırarak onları aciz bırakır. Osmanlı tüfekçileri, fındıkları on bir on iki dirhem büyüklüğünde olan tüfeklere sahip olduğundan attıkları fındıkla düşmanı perişan etmektedir. Yürüyüşe geçmiş olan piyade askerler şehrin duvarına ulaşınca burada güçleri kırılır. Buradan geçmenin çaresi olmadığını anlayınca kimi duvarın etrafını dolaşır kimi de kale kapısına ulaşır. Birçok asker de duvarın içindeki su yolu deliklerinin etrafındaki küçük taşları sökerek duvarda delik açmaya çalışır. Duvarın etrafını dolaşanlar dağ tarafından içeri girecek bir yer olduğunu keşfedince her taraftan şehre giren askerler içerden demir kapıyı açar. Kapı açılınca Serdar da askeriyle içeriye girer. Daha sonra içeri çekilen darbzenlerle içerdeki kasır, dağ ve düşmanın toplandığı diğer yerler bombardıman edilir. Bombardımandan sonra kimi asker Kasr-ı Arzâ'ya kimisi Dağ'a, kimi de Libâha'ya doğru yürür. Kasr-ı Arzâ'ya yürüyen askerin başında Hasan Paşa vardır. Asker kasra girmek üzere iken kasrın

hâkimi oradan kaçınca diğer Zeydîler de dağılır. Dâî Abdullah'ın yeğeni Kasr-ı Arzâ'nın içindeki zindanın yerini askere gösterir ve burada bulunan Osmanlı askerlerinden ve Araplardan tutsak edilmiş birçok kişi kurtarılır. Dâî Abdullah'ın kardeşi de kurtarılanlar içindedir. Diğer tarafta Libâha'ya zorla giren askerler de kulenin tepesine doğru ilerler. Serdar ise şehrin ortasında durmuş, askerleri yönlendirmekle meşguldür. Askerlerin bir kısmı da şehrin ucuna kadar ilerlemiştir. Şehrin ucundan Kevkeban Dağı'na doğru ince ve dar bir yol vardır. Zeydîlerin bazıları bu yoldan yukarıya doğru kaçınca askerler de peşlerinden gider ancak biraz kovaladıktan sonra bazıları arpa, buğday gibi ganimetlerle meşgul olup kovalamayı bırakır. Kovalayan askerler azalınca bu defa Zeydîler cesaretlenip geri döner ve hücumu geçer. Bu defa düşman karşısında aciz kalan askerler de geri çekilmek zorunda kalır. Geri dönüp kaçan askerlerden bazıları Dağ'a doğru çıkarken yolunu ezberlemiş ve geri kaçarken yolu bulabilmiştir. Ancak yolunu şaşırp başka yola sapan askerler ise kurtulamayacağını anlayınca dönüp savaşarak şehit olur. Zeydîler bu askerlerden yakaladığı çoğunu Dağ'dan aşağı atarak şehit etmiştir.

Diğer tarafta çoğu asker talana başlar. Kimisi bulduğunu sırtına, kimisi de devesine yükler. Fakat asker ganimete tamah ettiğinden savaşı ihmal edince cesaretlenen Zeydîler tekrar dağdan inip askerin üzerine yürür ve Kasr-ı Arzâ'ya kadar gelir. Zeydîler gelince ganimetle uğraşıp devesini yüklemeye çalışanlar deveyi bırakıp başını kurtarmaya çalışır. Kasr'a giren askerlerden doyumluk alanlar çıkıp gittiğinden geride az sayıda asker kalmıştır. Zeydîler bunu fark edip kasra ilerler. Kasr'ın içindeki az sayıda olan askerin yanında Hasan Paşa vardır. Zeydîler bunların üzerine tüfek yağdırır. Bu sırada tüfekten yaralanan Hasan Paşa eğer kulede kalırlarsa kırılacaklarını anlayıp kuleden çekilmek zorunda kalır. Hasan Paşa Kasr-ı Arza'dan çıkınca Libâha'daki askerler de şehirdeki askerlerin kendilerini bırakıp gitmelerinden endişe ederek Libâha'dan kaçır. Serdar Sinan Paşa askerin çözülmeye başladığını görünce hemen çeşitli tedbirler alır. Önce, asker şehirden kaçmasın diye şehir kapısına varıp kapıya bekçi askerler koyar. Daha sonra kendisi de *gürzünü* çıkarıp birkaç düşmanı haklar ve askerini savaşa döndürür. Asker, Serdar'ın atılmasını görünce onlar da cesaretlenip tekrar savaşa atılır. Serdar Kevkeban Dağı tarafında sur olmasa da buranın şehirdeki asker için tehlike arz ettiğini anlar. Dağ tepesindeki Kevkeban Kalesi'ni almadan Şebâm'da tutunmak mümkün

görünmemektedir. Buraları daha önce görenler, Serdar'a, Şebâm'ı alırlarsa Şebâm'dan Kevkeban Dağı'nı almanın da mümkün olacağını söylemiştir. Ancak anlar ki bu taraftan Kevkeban'ı almak mümkün değildir. Eğer asker buradan Dağ'a doğru yürüyüş etse Zeydîler askeri kolayca telef edebilecektir. Serdar şehrin zaptının imkânı olmadığını ve şehirde kalırlarsa askerlerinin daima saldırı altında kalacağına kanaat edip ve bu hususta beyleriyle de istişare ettikten sonra şehri yıkıp harap etmeye karar verir. Bu amaçla önce şehrin demir kapısı yıkılır. Sonra şehrin yakılabilen yerleri yakılıp yıkılabilen yerleri de yıkılır. Taş ve kayadan olan evleri harap etmek zordur. Dolayısıyla yalnızca evlerin ahşap pencelerini yakmak mümkündür. Ancak buraları da ordunun aşçıları yakmak için sökmüştür. O gün bir taraftan muharebe devam ederken bir taraftan da şehir yakılır. Kimi Zeydî Araplar yanmakta kimi yangından kaçmakta kimi de savaşımaktadır. Her yerde figanlar ve bağırışlar vardır. Hava kararıp gün sonlandığında etraf sakinleşir. Sabah olup gün doğunca yine askerler kendi mevzilerine geçer ve çatışmalar yine başlar. Zindan kapısını bulup açan Dâî'nin yeğeni şehirdeki zahire kuyularının yerlerini de bildiğinden gelip Serdar'a bu yerleri haber eder. Serdar da askerine emredip bu zahireleri aldırır. Serdar şehirdeki işlerin halledilmesinin ardından sabah askerin şehri boşaltmasını emreder. Sabah olduğunda önce darbzenler şehir dışına çıkarılır. Daha sonra kulelerdeki ve şehir içindeki askerler son nöbetçilere kadar şehri boşaltır.

Şebâm'dan çıktıktan sonra Tûlâ tarafına yakın bir yerde ordugâh kurduran Serdar Sinan Paşa daha önce asker desteği getirmesi için gönderdiği Dâî Abdullah'ın dönmesi için nice gün bekler. Serdar, Dâî'den yirmi günü aşmadan gidip gelmesini istemiş, yirmi günün üzerinden de çok zaman geçmiş ancak Dâî'den bir haber gelmemiştir. Bu süreçte yakacak odun kalmayınca ekmek ve yemeğin pişirilmesi güçleşir. Hayvanların doyurulması için lazım olan çayırliklar da yakın yerlerde yoktur. Develer geviş getirerek idare eder ancak katırlar çok zahmet çeker. Bazı askerler ekmek pişirip bir günlük yemek ihtiyacını karşılamak için çadırının yedek kazıklarını dahi yakar.

Ordugâhın uzaklarındaki köylerde çok odun ve arpa darı türünden gıdalar vardır. Ancak bunlar ürünlere müşteri bulursa pahalı satmaktadır. Dolayısıyla yalnızca zor kullanarak almak mümkündür. Bu amaçla iki üç günde bir, bir bölük asker çıkıp Zeydîlerin köylerinden birini vurur. Köydeki evlerin kapılarını odun için sökerken

tarlalarda da darı, arpa, buğday gibi ele ne geçerse toplarlar. Bu sırada karşı koyup savaşılan köylülerle de savaşır. Bu işleri planlı şekilde yapan askerler yanlarında esirlerden, hizmetçilerden ve gençlerden bir grup getirir. Bunlar tarlayı talan ederken askerler de pusuda bekler. Eğer köylüden saldıran olursa bunlar da pusudan çıkıp mukabele eder. Talan edilen köylerden biri de Mutahhar'a tabi köylerden olan Habâbe adlı köydür. Bu köyü görenler köyün şehir gibi olduğunu ve birçok tarlaları olduğunu, dolayısıyla buradan alınacak malzemenin orduya yedi sekiz gün yeteceğini söyler. Buradaki ekinlerin boyları da hayli büyüktür ve sapları hayvanlar için yiyecek olabilecektir. Serdar, Habâbe hakkında verilen bu bilgilerden sonra yanına bir miktar darbzen de alarak o köyü yağmaya bizzat iştirak eder. Köye vardıklarında köydekilerin askerin geleceğini tahmin ederek dağlara çekildiği anlaşılır. Köylüler gelen askeri dağlardan izleyip sayıları az ise saldırıp çok ise saklanmaktadır. Serdar'ın ordusunu kalabalık gören köylüler dağlardan ayrılmaz. Köyde tıpkı anlatılanlar gibi çok miktarda odun ve tarla vardır. Askerler bunlardan toplayabildiklerini toplar. 17 Rebiyülevvel 977/30 Ağustos 1569'da Habâbe köyüne benzer bir başka beldeye daha gidip oradan da birçok malzeme alınır. Aynı ayın yirmi altısında da Kâhire beylerinden Mahmud Bey öncülüğünde talan yapılır.

Daha önce mecbur kalıp Mutahhar'a boyun eğen ve Kâhiriye kuşatmasının ardından Sultan'a tabi olan Kâhiriyye Kalesi Dizdarı Salâh, Serdar Sinan Paşa'dan müsaade alarak Bûn Vadisi'ndeki Hâyıt köyünü yağmaya gider. Bu köy daha önce Salâh'a tabi iken Salah Serdar'ın tarafına geçince onlar Mutahhar'a tabi kalmaya devam etmiştir. Bu köy halkına yerliler Şefâlid der iken Rumlular (Osmanlı) ise saçlarını traş etmeyip uzattıklarından Saçlı demektedir. Salah gidip o köyü talan eder ve yanında dört esir ile iki baş getirir.

Askerin yağma ve talan çıktığı günler Zeydîler de geride kalan ordugâha baskınlar yapmıştır. Kevkebân ve Tûlâ'dan toplanıp gelen beş altı yüz kadar Zeydî, askerin talana gittiği ve ordugâhta az askerin kaldığı bir günde intikam almak için ordugâhtaki *karavul* askerine saldırıp birkaçını esir alır. Bir başka gün ordugâha yine baskın yaptıklarında Zeydîlerin saldırdığı haberi talana giden askere ulaşınca hemen atlanıp dönerler ve çatışmalar sonucunda her iki taraftan birkaç asker kaybı olur. Ertesi gün Zeydîler yine saldırır ve bu son saldırıda birçok Zeydîyi kıran askerler iki de baş getirir. Zeydîlerin tüfeklilerinden de yirmi kişi öldürülür.

Serdar Sinan Paşa'ya askerî destek için giden ve uzun zamandır gelmeyen Dâî, Serdar'a iyi haberler gönderdiği halde bir türlü gelmez. Dolayısıyla Dâî'nin ve topladığı kabilelerin bir hıyanet içinde olup olmadıkları noktasında şüpheler ortaya çıkar. Serdar, 5 Rebiyülahir 977/17 Eylül 1569 tarihinde Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yanına Mahmud Bey ile Yemen ve Mısır askerlerinden bir kısmını tayin edip Dâî Abdullah'ı araştırması için gönderir. Serdar, Hasan Paşa'yı gönderirken ona altı gün mühlet vermiş ancak yedinci gün dolduğu halde Hasan Paşa dönmemiştir. Bu süreçte bazı günler Kevkebân Dağı'nın etrafını dolaşan Serdar, dağa yürüyüş yapılabilecek yerleri kontrol eder. Serdar, 12 Rebiyülahir 977/24 Eylül 1569 günü yine bu şekilde dolaşırken Der-i Âlî *yeniçeri ağası* ile Mısır yeniçerileri ağası yanlarındaki on beş askerle dağı kontrol etmek maksadıyla dağın tepesine vardıklarında Kevkeban Kalesi'nden bunları fark eden Zeydiler tüfek atarak hepsini şehit eder.

20 Rebiyülahir 977/2 Ekim 1569 tarihinde bir ulak vasıtasıyla Hasan Paşa'dan müjde gelir. Hasan Paşa bu tarafa yaklaştığında düşmanla karşılaşmış ve yapılan savaşta galibiyet kazanmıştır. Serdar Sinan Paşa, Hasan Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu öğrenince tekrar Kevkebân Dağı'na gidip yürüyüş yerlerini kontrol eder. Eğer sedlerle kapatılmış bir yer varsa oraları açtırır. Serdar ordugâhtan ayrılmış olduğu için Tûlâ Kalesi'ndeki Zeydiler de boş durmayıp yüz kadar atlı ve üç yüz kadar piyade asker ile yine ordugâha saldırır. Serdar düşmanın böyle bir tertipte bulunabileceğini tahmin ederek ordugâhta iki üç bey bırakmış ve silah tedariklerini güzelce sağlamıştır. Asker içindeki emirlerden biri olan ve Arap şeyhlerinden olan İbn-i Habîr lakaplı Hammad hemen atılıp düşmandan üç tanesini öldürüp birinin başını alıp terkisine koyar. Zeydilerden bir de at ele geçirilir. Dağılıp geri kaçan Zeydilerin peşine düşen asker peşlerinden tüfek atıp birçoğunu tepeler. Serdar akşam ordugâha döndüğünde başarı gösteren askerini takdir edip duacı olur. Aynı ayın yirmi üçünde (5 Ekim 1569) Serdar yine Kevkebân Dağı'nı kontrole gider. Ordunun yanında İbn-i Habir, Serdar'ın yeğeni Mustafa Bey ve Mısır Çerkesleri ağası Kayıt Ağa kalmıştır. Bunlar bir plan yaparak ordugâhtan ayrılıp Tûlâ tarafına gider. Karşıda Arap atlılarını görünce ikiye bölünüp bir bölüğü ordugâha dönüyormuş gibi yapar ve diğer bölük de saklanır. Karşıdaki Zeydiler bunları az zannedip saldırıya geçince saklanan bölük de meydana çıkar ve Zeydiler kısıp alınır. Zeydilerden

birkaçı tüfekle vurulup üçünün de başı alınır. Alınan başlardan birinin elbise ve atından önemli bir kimse olduğu anlaşılır. Daha sonra öğrendiklerine göre bu kişi Mutahhar'ın nakiplerinden biri olan Ferhan'dır.

Serdar Sinan Paşa'nın Zeydî Araplar içinde bulunan casuslarından biri Zeydîlerin yapmayı planladığı sıradaki ordugâh baskınında Mutahhar'ın da olacağını haber eder. Serdar da savaş için darbzenleri hazırlayıp Tûlâ Dağı'na varır ve saldırmak için inecek olan Mutahhar'ı karşılar. Önce iki taraf arasında tüfek atışları başlar. Daha sonra Serdar, getirilen darbzenleri de dağa karşı kurdurup dağı dövmeye başlar. İkindiye kadar devam eden çatışmalar sırasında otuz civarında tüfek ve darbzen çatlayıp kırılır. O gün Zeydîlerden atlı ve yayan hayli kişi öldürülür. Ancak öldürülenlerin başı alınmaz. Savaştan nice gün sonra alınan habere göre o gün Mutahhar'ın oğullarından biri olan Hâdî, atılan darbzenlerin birinin kendisine rast gelmesiyle öldürülmüştür.

Ordugâhın karşısındaki dağlardan sol taraftaki dağda birbirine yakın üç kale vardır. Bu kalelerden bu taraftaki Hısnu'z-Zafer, ortadaki Cebb-i Arus, diğer uçtaki de Hısnu'l-Arus'tur. Ortadaki kaleyi yaptıran Mutahhar'ın kızıdır. Bu üç kale halkı bir haber gönderip Serdar Sinan Paşa'a asi olmadıklarını ve kalelerini emânla teslim edebileceklerini söylerler. Serdar'ın hedefi Kevkebân olduğundan ve bu üç kalenin alınması zaten kolay olduğundan tekliflerine iltifat etmez. Ayrıca bu kaledekiler Osmanlı askeri oralardan geçerken kaleden çıkıp askere tüfek atmıştır. Bu üç kaleyi almaya azmeden Serdar 25 Rebiyülahir 977/7 Ekim 1569 tarihinde şehir vakti harekete geçer. Kalelerin önüne geldiğinde aralarındaki bağlantıyı kesmek için önce ortadaki Cebb-i Arus Kalesi'ni almaya karar verir. Bir müddet darbzenlerle kale dövülüp tüfeklerle de çatışma olduktan sonra askerler her taraftan çıkıp Kale duvarına tırmanmaya başlar. Bu sırada Kale'den tüfek ve taş atıp kılıç savuran Zeydîler üç genç askeri şehit eder. Ayrıca Kale'ye yürüyüş esnasında da iki üç kişi şehit olur. İşin sonunda Kale'ye bayrak dikilince Kale'dekiler kapıdan firar eder. Asker Kale'ye girince önce hububatları yağma eder. Hayli fazla odun da bulunduğu bunlar da deve ve katırlara yüklenerak taşınır. Serdar içerideki işleri bittikten sonra Cebb-i Arus Kalesi'ni yıktırır. Kale'de içi su dolu sarnıç da vardır. Serdar kazmacıları çağırıp sarnıcın vadi tarafındaki yerini deldirip içindeki suyu boşalttırdıktan sonra sarnıcı taş toprakla doldurtur.

Serdar Sinan Paşa ne zaman ordugâhtan ayrılrsa Kevkebân'dakiler birkaç darbzen atarak Tûlâ'dakilere Serdar'ın ayrıldığını işaret etmekte ve ordugâha saldırmaktadır. Bir gün önceki çatışmada Mutahhar'ın nakiplerinden Ferhan öldürüldüğü için Kevkebân'dan işaret alan Mutahhar intikam almak için bizzat askerlerinin başına geçer. Askerini üçe bölen Mutahhar üç koldan saldırıya geçer. Ordugâhtakiler de hemen birbirine haber verip hızlıca toparlanır ve mukabele eder. Çatışmalar başlayınca Mutahhar uzaktan savaşı izleyip yönetir. Osmanlı askeri birkaç Zeydîyi tepeleyince diğerleri dönüp kaçmaya başlar. O gün dört Zeydî başı getirilir. Serdar akşam ordugâha geldiğinde kesilen başları Serdar'a getirip onun takdirini kazanırlar.

Tûlâ tarafında yolları sarp ve dar olan Beyt-i İzz Kale'si vardır. Serdar Sinan Paşa bu kaleyi almak için ordugâhı kalenin bulunduğu dağın yanına göçürür. Daha sonra ordugâha bekçiler bırakıp kalenin bulunduğu dağın eteğine gelir ve buradan dağa çıkan bir yol bulup askerini oraya gönderir. Piyadelerden bir kısmı önden çıkıp yerleşirken ardından başka bir grup daha gelmektedir. Yol bulabilen birkaç atlı da yukarıya çıkmaya çalışır. Bu şekilde devam ederlerken askerlerden biri *Arap geldi* diye bağırp kaçmaya başlayınca korkuya kapılan diğer askerler de dağdan aşağı kaçar. Bunların kaçtığını gören Zeydîler ise cesaretlenip peşlerinden gelir ve tepeden askerin üzerine büyük taşlar yuvarlar. Askerin çoğu bu saldırıdan sağ salim kurtulsa da beş altı asker şehit olup dört beş at da telef olur. Bu sırada Serdar da Zeydîlere darbzen ve tüfek atışı yaptırmış ve Zeydîlerden otuz kadar asker telef edilmiştir. Telef edilenlerden birisi Mutahhar'ın itibarlı adamlarından olan Behhâl, birisi Şemseddin'in oğlunun baş nakipi Câbir İbni Âmir ve üçüncüsü de Beyt-i İzz Kalesi'nin dizdarı olan Kâsım'dır.⁶²⁴

Civarda Hûbân adlı sarp bir vadi vardır. Burası daha önce Muras Paşa ve askerinin şehit edildiği vadi olup içinde Derâm Hisarı vardır. Civardaki müfsitlerin sığınağı bu hisardır. Merîsî lakaplı Şeyh Müntasır buranın fethine memur edilmesi için Serdar Sinan Paşa'dan izin ister. Müntasır'ın asıl memleketi Hûbân'a bağlı Midel'dir. Dolayısıyla bu bölgedekilerle ilişkileri vardır. Mutahhar fitne çıkarınca, Müntasır'ın önceden beridir Sultan'a tabi olduğunu bildiğinden Türklere destek çıkmasını diye

⁶²⁴ Şair bu olayı 27 Rebiülahir tarihinde kayda geçtiğini ifade ederken olayın gerçekleştiği tarihin ise 6 Rebiülahir olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu olayın gerçekleştiği tarih 6 Rebiülahir olmalıdır.

onu Şebâm'a hapsedtirmiştir. Onu hapseden kişi ise Hûbân Şeyhi ve Derâm hâkimi Muhammed İbni Sa'îd'dir. Daha sonra Serdar Şebâm'ı fethettiğinde hapisten kurtarılanlardan biri de bu Müntasır'dır. Dolayısıyla Müntasır hem Muhammed İbni Sa'îd'den intikam almak hem de Sultan'a hizmet etmek için bu kalenin fethine memur olmak ister. Serdar'ın izin vermesiyle ata yurdundaki kendine tabi kabileleri bir araya toplayan Müntasır gidip Deram Kalesi'ni kuşatır. Yirmi beş günlük emekten sonra 6 Cemaziyelevvel 977/17 Ekim 1569 tarihinde kaleyi fetheden Müntasır Demâr hâkimi Muhammed'i, onun oğlunu ve on iki akrabasını öldürür. Daha sonra da kendisine tabi olan kabilelerden kişileri kaleyi koruması için vazifelendirir. Demâr'ın zaptından sonra Hûbân'daki bütün kabileler de Müntasır'a tabi olur.

Serdar Sinan Paşa daha önce Hasan Paşa'yı Dâî Abdullah'ı kontrol etmesi ve daha sonra Kevkebân Dağı'nın diğer tarafını tutması için göndermişti. Kırk günü geçkin bir süreden sonra Hasan Paşa, Serdar'a haber gönderip Kevkebân'ın ardını tuttuğunu ve yürüyüşe geçmek için işaret beklediğini bildirir. Serdar gelen bu haberle endişeden kurtulup 14 Cemaziyelevvel 977/25 Ekim 1569 tarihini yürüyüş günü olarak belirler. Belirlenen tarih gelince gece yarısı yürüyüş için Dağ'ın eteğine ulaşırlar. Serdar askerleri dört bölüğe ayırıp her birini bir Dağ yoluna sevk eder. Gece karanlığında düşman gaflette olduğundan Dağ'ın tepesine yakın yere kadar tırmanırlar. Zeydiler Dağ'ın sarplığına itimat etmeyip ayrıca belli başlı yollar üzerine büyük ağaçlarla sedler yapmıştır. Askerler sedlerle karşılaşınca seddi yıkmaya çalışır. Ancak bu sırada sedlerin üstünde bulunan Zeydî nöbetçileri sesleri duyup yukarıdan taş yuvarlamaya başlar. Zeydiler bu şekilde Dağ kenarına büyük kayaları yığıp vakti gelince askerin üzerine yuvarlamaktadır. Askerlerden kimi bunlarla uğraşırken kimi de Dağ'ın tepesine yakın yerlere kadar ilerler. Zeydiler bir taraftan taş yuvarlayıp diğer taraftan da tüfek atmaktadır. Kendilerine sığınacak kaya bulan askerler de Zeydilere tüfek atmaya başlar. Ayrıca ne zaman Zeydiler Dağ kenarına doğru yaklaşırsa aşağıda hazır bulunan darbzenler üzerlerine top yağdırmaktadır. Dağın diğer tarafında Hasan Paşa'nın askeri de yürüyüşe geçtiğinden o tarafta da çatışmalar vardır. Öğle vakti geldiğinden askerlerde savaşıcak derman kalmaz. Zafere ihtimal olmadığına kanaat eden asker bir taraftan savaşır bir taraftan da Dağ'ın eteğine doğru geri çekilmeye başlar. Askerin geri çekildiğini gören Zeydiler

de atağa geçip Dağ'ın ortasına kadar iner. Bunu gören Serdar askerin dağdan inmesine izin vermez ve hemen darbzenleri kurdurup Dağ'ın ortasına gelen Zeydîleri bombardıman ettirir. Ayrıca devamlı olarak Zeydîlere tüfek atılmaktadır. Savaş bu şekilde ikindiye kadar sürer. Bu sırada Tûlâ'daki Zeydîlerden de beş yüz kadar tüfekli asker Kevkebân'a yardıma gelir ve dağı kendilerine siper edip askere tüfek yağdırmaya başlar. Zeydîler özellikle Serdar'ı ve bulunduğu sancağı hedef alarak atış yapmaktadır. Serdar hemen tedbir alıp bir bölük tüfekli askeri onlarla savaşmaya gönderir. Hasan Paşa tarafında yapılan mücadeleler de zafer elde edilememiş ve bitkin düşen asker geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu savaşta Osmanlı tarafından on şehit ve on kadar da yaralı vardır. Karşı taraftan ise hayli miktarda Zeydî öldürülür.

Kevkebân Dağı'nda savaşılan o gün ordugâhta da karavul askeri olarak Kâhire beylerinden İbni Habir, Serdar Sinan Paşa'nın yeğeni Mustafa Bey ve Mısır Çerkesleri ağası Kayıt Ağa kalmıştır. Bunların emrinde de atlı ve yaya olarak bir kısım asker vardır. Serdar gece çıktıktan bir müddet sonra bunlar da seher vaktinde çıkmış ve Şebâm şehrine azmetmiştir. Aslında maksatları şehre saldırmak değil Zeydîleri yanıltıp onların bir kısım askerini burada meşgul etmektir. Böylece Serdar'ın mücadele edeceği asker sayısı azalacaktır. Asker Serdar'ın emrettiği şekilde Şebâm'a gelince Zeydîler şehri terk edip Kevkebân'a doğru kaçmıştır. Askerin şehre girmesi emredilmediği halde şehir boşaltılınca men edilemeyen asker şehre girip oradan da Arzâ Kasrı'na girmiştir. Kasırdaki bir kısım Zeydî askeri bulunduğundan bunlarla çatışan Osmanlı askeri çoğunu kırmıştır. Daha sonra şehre develeri getirip evlerin çatılarını söküp odun etmek için alan askerlerden ikisi şehirden çıkarken Zeydîlerin attığı tüfekler sebebiyle şehit olmuştur.

Bahsi geçtiği üzere Dâî Abdullah Zeydîlerin memleketlerine gidip razı ettiği kabilelerden asker toplayıp gelecek ve Kevkeban Dağı'nın arka tarafını tutarak Serdar Sinan Paşa'ya destek olacaktı. Bu amaçla Serdar'ın yanından 6 Rebiyülevvel 977/19 Ağustos 1569 tarihinde ayrılan Dâî Abdullah, önce kendi hâkimiyetindeki Hemdân'ın Lûlû köyüne gitmiştir. Ertesi gün bu köyden çıkan Dâî, Huzûr köyüne varır. Bu köy Zeydî fitnesinden önce Sultan'a (II. Selim) tabi bir köydür. Dolayısıyla Serdar etrafı zaptetmeye başlayınca bu köy de Serdar'a tabi olur. Buradan da çıkıp ayın sekizinde Hîme'ye ulaşan Dâî buradaki Yenâ Kale'sine varır. Burası eskiden

Sultan'a tabi iken Şemseddin'in evladına tabi olmuş, Dâî'nin gelmesiyle ise tekrar Sultan'a tabi olmuştur. Daha sonra Hîme'den ayrılan Dâî, iki üç gün konup göçtükten sonra Hemdân-ı Hırâz'a ulaşır. Hemdân isimli yer adı Yemen'de çoktur ve biri de burasıdır. Dâî burada da halkı razı etmeye gayret ettikten sonra buradan çıkıp Edâfihisbânun Dağı'na, daha sonra da Benî İsmail Dağı'na ulaşır ve buraların halkı da Serdar'a itaat eder. Benî İsmâil Dağı'nda bulunan Şâyim ve Şebâ' a adlı iki hisar halkı daha önce Sultan'a tabi iken fitne zamanında Zeydîlerin eline geçmiş, şimdi tekrar Sultan'a itaat etmiştir. Dâî buradan da ayrılıp Sâri' köyüne varır. Bu köyün halkı daha önce Sultan'a hiç itaat etmemiş bir halktır. Eğer Sultan'a tabi olmazlarsa askerin köylerini talan edeceklerini ve köy halkını esir alacaklarını bildiklerinden Sultan'a itaat ederler. Emân alan bu köy halkı iki yıl haraç vermekten muaf tutulur. Sâri' köyündeki itaat eden kabileler sekiz tanedir. Bunlar Beni'l-Ezrâk, Beni's-Şedîd, Benî Muhammed, Beni'l-Velîd, Vehâvih, Beni'l-Udî, Ce'âfire ve Mücâdil kabileleridir. Ayrıca civarda bulunan Karn-ı Mescid Kalesi de Serdar'a tabi olmuştur. Dâî Abdullah Sâri' köyünden ayrılıp Sûku'l-Kıfâf'a varır. Buradakilere söz geçiremeyip yakındaki Cebel-i Tîs'e ulaşır. Bu dağın halkı daha önce Sultan'a hiç itaat etmemiş olup Zeydîlerin hâkimiyetindedir. Burada da hayli çok kabile vardır ve hepsi Sultan'a tabi olur.⁶²⁵ Aslında Serdar, Sâri' ve Cebel-i Tîs'teki kabilelerin kendisine uyduğu Şeyh Abdülkadir'e daha önce haber göndermiş ve ona lütuf ve ihsanlarda bulunup ulufe de bağlattıktan sonra kendisine kul eylemiştir. Şeyh Abdülkadir bizzat gelerek Serdar'dan hilat da giymiştir. Son olarak Dâî Abdulah'ın da davetiyle bu kabileler tamamen Sultan'a tabi olmuştur.

Bahsi geçtiği üzere Dâî Abdullah'ın geri dönmesi çok gecikince, Serdar Sinan Paşa 5 Rebiyülahir 977/17 Eylül 1569 tarihinde Hasan Paşa'nın yanına Mahmud Bey'i ve bir grup askeri vererek Dâî'yi araştırması için göndermişti. Hasan Paşa Hîme'ye varınca önceden Sultan'a (II. Selim) tabi iken fitne zamanında Zeydîye uymuş olan Beni's-Şe'âfe, Zağâr (Uhbûb), Sûdân ve Beni'l-Ağzâb adlı dört kale tekrar Sultan'a itaat eder. Hasan Paşa bu dört kaleyi itaat ettirdikten sonra Dâî Abdullah'a ulaşabilmek için nice günler daha sefer edip Sehl Bâkır beldesine ulaşır. Bu konakta beklerken kabilelerden dördü ve Zeydî kalelerinden üçü (Büyük ve Küçük Câlîdîn ile

⁶²⁵ Şairin Dâî'den rivayet ettiğine göre Dâî bu kabilelerden toplamda üç yüz tüfekli asker toplamıştır (b. 9854).

Kâhil) Hasan Paşa'ya gelip Sultan'a tabiyetlerini bildirirler. Hasan Paşa, Sehl Bakır beldesinde ayrılıp ertesi gün Hübeynî Kalesi önüne ulaşır. Bu kale ehli de daha önce Mutahhar'a tabi iken Hasan Paşa'ya itaatini bildirir.

Dâî Abdullah, San'an'a vardığında karşıki dağda Şemseddinoğlu Muhammed ile Ali İbni Şevî'nin başında bulunduğu Zeydî ordugâhını görür. Bunlar Osmanlı askerinin bu taraftan da Kevkebân Dağı'na yürüyüş yapacağını öğrenip askerin buradan Dağ'a çıkmasına mâni olmak için gelmiştir. Neyse ki Dâî'ye yardım etmesi için Serdar Sinan Paşa'nın gönderdiği Hasan Paşa o gece askeriyle Dâî'nin yanına ulaşır. O gecenin sonunda 20 Rebiyülahir 977/2 Ekim 1569 Perşembe günü Zeydîler askere aniden hücum edince seher vakti başlayan savaş akşama kadar sürer ve yapılan bu büyük savaşta düşman mağlup edilir. Osmanlı askerinden on kişi şehit olmuştur. Bunlardan biri Kethüda Deli Osman olmak üzere iki kâşif, diğer sekiz kişi de piyade askerdir. Karşı taraf ise çok zayıf verir. Bunlardan en önde geleni Mutahhar'ın kardeşinin (Şemseddin) oğlu Muhammed'dir. Ayrıca seksen doksan civarı düşman askeri kırılıp otuz beş baş alınır. Düşmanın on üç atı diri ele geçerken on altı atı ise helak edilir. Savaştan sonra asker tekrar çadırlarına dönüp o gece biraz dinlenir. Bu sırada etraftan bir saldırı gelmemesi için de her köşeye bir grup nöbetçi asker konur.

Hasan Paşa kalan askerlerle düşmana saldırmanın mümkün olmadığını anlayıp Serdar Sinan Paşa'ya mektup yazarak düşmanın çok kalabalık olduğunu, dolayısıyla az sayıdaki askerini ikiye bölüp bunların bir kısmını çadırları korumaya bırakıp bir kısmını da dağa saldırmak için ayırma imkânının olmadığını, çadırdaki malzemeleri yanlarına alsalar, bu defa da bu ağırlıkla savaşamayacaklarını, dolayısıyla destek kuvvetleri istediğini söyler. Serdar mektubu alınca 18-19 Cemaziyelevvel 977 günlerinde (19-20 Ekim 1569) iki ayrı grup olarak Hasan Paşa'ya yüzlerce asker gönderir. Askerler ulaşınca Hasan Paşa ve beyleri divan tertip edip toplantıda şu kararları alırlar. Kevkebân Dağı'na yürüyüş ettiklerinde düşman galip dahi olsa kimse geri dönmeyecek, içlerinden geri kaçan olursa, onu yanındaki arkadaşı katledecektir. Zira kaçan asker diğer askerlerin cesaretini kırmaktadır. Eğer düşman mağlup olup kaçmaya başlarsa kimse ganimetlerle uğraşmayıp düşmanın peşinden gidecek, esbab yüklü bir deveye rast gelen kişi (kaçmasın diye) deveye kılıç çalıp onu orada bırakacak, at bulan kişi piyade ise atı alacak, at bulanın kendisi de atlıysa o atı bir piyade arkadaşına teslim edecek, herhangi biri ganimet almaya çalışırsa

yoldaşları kılıç zoruyla mâni olacaktır. Herkes şehit olsa dahi kimse geri dönmeyecek, ganimet olarak cevher dahi olsa kimse almayacaktır. Ordugâhın korunması Mahmud Bey ve askerine bırakılacak, savaşta kullanmak için dabzenler de çekilip hazır edilecektir.

Dâî Abdullah gibi Hemedanlı olan ve adı Abdullah olan Hemedan Ağası Abdullah, bölüğünü yanına alıp Seyyân Dağı'na azmeder. Kalan askerler de Yef'ân'a gider. İçlerinde Ali İbni Şevî de bulunan Zeydîler bu askerlerin az sayıda olduklarını görünce saldırıya geçer. Hemedan Ağası'nın öncülüğündeki Mısır askerleri burada Zeydîlerle üç saat kadar çetin bir savaş yapar. Savaşın sonunda mağlup olacağını anlayan Zeydîler geri dönüp ordugâhlarının bulunduğu Teryâda köyüne doğru kaçar. Askerin peşlerinden gelmeyeceğini ve orada dinlenebileceklerini düşünürler ancak asker peşlerini bırakmayınca ordugâha girmeyip kaçmaya devam ederler. Askerler de ordugâhtaki ganimete itibar etmeyip sadece at ve katırlardan kolay olanını alıp onları kovalamaya devam eder. Ancak asker onları kovalarken civardaki kabilelerden gelenler Zeydî ordugâhını talan edip askere üç deve yükü ottan (barut) başka bir şey bırakmaz. Askerin kovaladığı Zeydîler Dâl Dağı'na (Kevkebân Dağı'nın eski adı) çıkıp arkalarını Dağ'a verir ve burada tekrar başlayan savaş ikindiye kadar sürer. İşin sonunda asker atlarla Dağ'a çıkamayacağı kanaatiyle Seyyân'a geri döner. Geri döndüklerinde ise Zeydîlerin bir kısmının halen Seyyân'ı beklediğini görür ve hemen saldırıp bunları kırar. Kurtulan Zeydîler de Seyyân Dağı'nı terk eder. Hemedan Ağası bu dağı zaptettikten sonra tekrar Dâl Dağı'na azmeder. Ancak Dağ'a yapılan sedleri az sayıdaki askeriyle aşamayacağını anlayıp yine Seyyân Dağı'na dönüp çadırını kurar. Daha sonra, ordugâhı bekleyen Mahmud Bey de ordugâhı Abdullah Ağa'nın bulunduğu Seyyân'a taşır ve bütün askerler burada toplanır. 14 Cemaziyelevvel 977/25 Ekim 1569 tarihinde yapılan bu savaşta altı asker şehit olmuş, Zeydîlerden ise seksenden fazla kişi öldürülmüş, nicesi de yaralanmıştır. O günkü savaşa benzer şekilde civarda nerede Zeydîler görünse Mısır askeri oraya azmedip onları kıracaktır.

Ordu Seyyân Dağı önünde o gece dinlendikten sonra seher vakti Kevkeban Dağı'na azmeder. Dağ'a çıkan iki üç yol vardır. Asker de üçe ayrılır. Hemdânî Ağası Abdullah ortadaki Ekmeh-i Türyâ yolundan, diğer askerlerden bir kısmı Kulle yolundan, diğer bir kısmı da diğer taraftaki yoldan ilerler. Zeydîler Dâî Abdullah'ın

gittiği yolu tutmamış olduğundan bunlar beş on kadar atlı ve on on beş kadar piyade ile yokuşun eteğindeki Re's-i Mahref'e varır. Bunların arkasından Yemenli askerler de çıkar. Mahmud Bey de durumdan haber alıp yanına hayli sipahi alır ve Re's-i Mahref'e ulaşır. Bu sırada Zeydiler de gelenleri engellemek için bunlarla savaşa tutuşur. Bu sırada Hasan Paşa da geride kalan askerleri toparlayıp aceleyle desteğe gelir ve hemen savaşa dâhil olur. Orta yoldan yani Ekmeh-i Türyâ yolundan gelen Hemdânî Ağası Abdullah da Zeydilerle karşılaşmış ve çatışmayı zaferle neticelendirip Türyâ'nın üstüne çıkmıştır. Şemseddinoğlu Muhammed Kevkebân Dağı'nın elden gideceğini görünce Kevkebân Kalesi'ne, Ali İbni Şevî de Tûlâ'ya kaçar. Askerler de Zeydileri kovalayıp kırabildiklerini kırarlar.

Askerin Kevkebân Dağı'na çıktığı Serdar Sinan Paşa'ya haber edilince hemen *tenbih borusu* çaldıran Serdar askerin toplanmasını emreder. Atının eğrini çıkmaya hazır bekletmiş olan Serdar hızlıca toplanan askerle beraber Kevkebân Dağı'na doğru hareket eder ve geride ordugâhı koruyan karavul askeri kalır. Kevkebân'a doğru çıkan Serdar yol üzerinde bulunan ve daha önceki denemede alınamayan Beyt-i İzz Kalesi'ni kuşatıp alır. Aynı gün Hasan Paşa da Kevkebân'daki diğer bir kale olan Zekateyn Taşı Kalesi'ni kuşatıp ele geçirir. Kevkebân Kalesi önüne gelen Serdar Kale'yi inceledikten sonra Hasan Paşa'yı kale kuşatmasında bırakıp kendisi tekrar ordugâha döner. Askerin bütün levâzımı ve zevâdesi San'a'dan geldiğinden, Serdar eğer ordugâhı Kevkebân'a taşırsa geri taraf savunmasız kalacaktır. Bu durumda da Tûlâ'daki Zeydiler gelip yolu tutacağından San'a'dan gelen malzemeler inkitaya uğrayacaktır. Dolayısıyla Serdar ordugâha dönmüştür.

Kevkebân Kalesi'ni kuşatan Hasan Paşa kaledekilerin kaçmaya bir yeri kalmasın diye her tarafa gözcü askerler koyar. Serdar Sinan Paşa da kale kuşatmasında kullanılması için topları dağa çekirtmeye başlar. Kevkeban Dağı'nın bazı yerleri öyle yokuştur ki çekilen toplar bazen urganda asılı kalmış ve iki kıta topun dağa çekilmesi on gün sürmüştür. Dolayısıyla Serdar da çok zahmetlerle topları çeken askerine terakki verir. Çekilen toplarla Kevkebân Kalesi dövülmeye başlanır ancak Kale duvarını yıksalar dahi Kale'nin önünde bir başka engel olarak hendek vardır. Bu hendek kaleye yürüyüş yapma imkânı vermemektedir. Hendeğe taş ve ağaçlarla doldurmak niyetiyle yaklaşsalar kaleden dabzen ve tüfek atıldığından bunu yapmak da tehlikelidir. Hendeğin köprüsü demir zincirlerle bağlıdır ve Kale duvarına asılıdır.

Bir çözüm arayan Serdar bu kez lağım kazılmasını emreder.

Kevkeban Kalesi kuşatması sürerken Serdar Sinan Paşa'nın Kevkebân Dağı'nda kazandığı zafer sebebiyle etraftaki kabileler işin sonunu anlayıp çeşitli mallar getirerek Serdar'dan emân ister. Bunlardan biri Kevkebân'da bulunan Şemât Kalesi ehlidir. Asker Kevkebân'a çıkmaya çalışırken askeri engellemeye çalışan bu kale ehli şimdi emân istemektedir. Serdar askerin Kevkebân'a çıktığı 15 Cemaziyelevvel 977/27 Ekim 1569 tarihinden bir gün sonra emân isteyen Şemât Kalesi'nin talebini kabul edip Kale'yi yıktırır.

Osmanlı ordusu ilk olarak Tâiz'e girdiğinde Mutahhar Yemen emîrlerinden yirmi kişiyi Serdar Sinan Paşa'ya katılabilir diye hapsedtirmiştir. Bunlardan altısı Mutahhar'ın emriyle, Şemseddinoğullarından Muhammed ve Hüseyin tarafından Kevkebân zindanına konmuştur. Bir kuyunun içine kapatıp üstlerini taşla örttükleri bu esirlere günde bir defa birer ekmek verip nice aylar bunları perişan etmişlerdir. Osmanlı askeri Kevkebân Dağı'nda zafer kazanınca Kevkebân Kalesi'ne kaçan Şemseddinoğlu Muhammed, kardeşi Hüseyin'le görüşüp Serdar Sinan Paşa'dan emân istemek için esir ettikleri altı beyi serbest bırakmaya karar verirler. Serbest bırakacakları beylerden emân talepleri konusunda aracı olmaları karşılığında onları Kevkebân'dan çıkarıp gizlice Şebâm şehrine indirirler ve Azra Kasrı önünde serbest bırakırlar. Gece karanlığında korku ve endişeyle Osmanlı karargâhına ulaşan bu *beyler subaşının* misafiri olur. Sabah vaziyet Serdar'a haber edilince Serdar onlarla alakadar olup onlara güzel kaftanlar, filori altınlar ve birer de at verir. Zindandan kurtulan bu beylerden biri Mısır'da mîr iken Yemen'e nâzıru'l-emvâl olarak memur edilen Mahmud Bey'dir ki Hîş Mustafa Paşa olarak da bilinir. Diğerleri, Yemen'in eski beylerinden Arık Hasan ve Karagöz Bey, Kızılbaş lakaplı Muhammed Bey, Şah Ali ve Kılıç Kethüdası Kabak Bey'dir. Bu altı beyden başka Mesâr Kalesi'nden çıkarılıp Kevkeban'dakilerle aynı zamanda serbest bırakılan Murad Paşa'nın kethüdası Hüseyin Bey ile San'a'da iken hasta olduğundan serbest bırakılmış olan Mustafa Bey de esaretten kurtulan beylerdendir.

17 Cemaziyelevvel 977/28 Ekim 1569 tarihinde ordugâhın yeri değiştirilir. Aynı ayın yirmi birinde Kevkebân yolu üzerinde olan ve Tîs Kalesi'ne tabi olan Berâş Kalesi halkı Serdar'dan emân ister. Bunlar da o yoldan gelen askere kötülükler etmiş

olduğu halde Serdar Sinan Paşa emânlarını kabul edip kalelerini yıktırır. Aynı gün Tûlâ'dan çıkan Zeydîler ordugâha baskına gelir. Osmanlı askeri atlanıp karşılarına çıkınca geri kaçan Zeydîler, askeri gerideki tüfekçilerin hedefine çekmeye çalışır. Bu sırada Serdar da askeriyle atlanıp Zeydîlerin üzerine sürer ve Zeydîler kaçamadan onlara yetişir. Yapılan savaşta Zeydîlerden on beş baş alınıp dört tane de at ele geçirilir. Alınan başlar mızraklara dizilip Kevkebân Kalesi'ne karşı sergilenir.

23 Cemaziyelevvel 977/3 Kasım 1569 tarihinde Haraz Kalesi ehli, Cemaziyelahir ayı başlarında (1569 yılının Kasım ayı ortaları) Hudâd Kalesi'ndeki Benî Kavî kabilesi, aynı ayın beşinde (15 Kasım 1569) Redmân Kalesi ehli, aynı ayın dokuzunda da (20 Kasım 1569) Nihâd Kalesi ehli Serdar'dan emân alır. Serdar Nihâd Kalesi'nin yıkılmasını uygun görüp bu kaleyi yıktırır. Bir müddet sonra da Tîs Dağı'ndaki Za'le, Beni'l-İmrân, Ma'di'ad ve Ka'be adlı kaleler Serdar'dan emân alır. Bunlardan başka eskiden Adîn'e tabi olan Senîse, Evsâb nahiyesine bağlı Zafrân, Yerîm nahiyesine bağlı Feyzân ve Reymân kaleleri, San'an'a tabi Kîle, Madrâh'a tabi Kufl, Ammâr nahiyesine bağlı Şahab Kalesi, Ridâ'daki Makrâna ve Demt kaleleri, Evsâb'taki Sâne, Zâcid ve Ca'r kaleleri ve Sanhâ'daki Rîşte-i Aşr Kalesi zapt edilip yıkılmıştır.

2 Recep 977/11 Aralık 1569 tarihinde Serdar âdeti üzere Kevkebân Dağı'na çıktığında Tûlâ'daki Zeydîler tekrar ordugâha saldırır. Öğle vakti başlayan savaş ikindiye kadar sürer. Kırk elli Zeydî öldürülüp dördü de esir alınır. Alınan başlar Kevkebân Kalesi'nin önünde ibret için sergilenir. Ne zaman Serdar oradan ayrılrsa onlar da ordugâhtaki karavul askerine saldırmaktadır. 20 Şa'bân 977 Cuma günü (28 Ocak 1570) Serdar karavul askerine hazırlanmalarını, gece yarısı Zeydîlerin çıktığı dağın önünde pusuya yatıp onlar ne zaman çıkarsa arkalarından saldırıp dağa kaçacak yol bırakmayacaklarını, böylece onları kıracaklarını söyler. Planlandığı üzere o gece belirlenen atlı ve yayan askerler gidip dağdaki bir kaya koltuğuna gizlenir. Güneş doğduktan bir müddet sonra Zeydîler âdeti üzere ordugâha saldırmak için dağdan ayrılınca arkada saklanan askerler meydana çıkıp tüfek atar. O gün öldürülen Zeydîlerin arasında Mutahhar'ın veziri Ebû Davud da vardır. Ebû Davud, Müslümanlara cühûd (Yahûdî) diyen ve birçok fesatlıklar yapmış bir kimsedir. Murad Paşa'nın (Eski Yemen Beylerbeyi) başını San'a'ya götürüp beylerin ortasına atan da budur. Şimdi yaptığının karşılığını bulmuş ve başı mızrakta sergilenmiştir.

Şehit edilen Murad Paşa, ekin kıtlığı yaşanan San‘a’ya bizzat varmak için Tâ‘iz’den çıkıp Demâr’a kadar gelmiş ve topladığı zahireleri San‘a’ya ulaştırması için Yemen beylerinden Ahmed Bey’e teslim edip yanına da üç bey ile bir grup aser vermiştir. Ahmed Bey San‘a’ya ulaştığında peşlerinden kendisi de gelecektir. San‘a’ya doğru hareket eden beyler yolları üzerindeki Zirâ‘ül’l-Kelb adlı derbentten geçerken Şemseddinoğlu Hüseyin’e zahire yüklü develerin geçtiği yer haber verilir. Yanına birçok asker alan Şemseddinoğlu Hüseyin, Ahmed Bey’in kervanının yolunu kesip Ahmed Bey ve askerlerini şehit etmiş, daha sonra Murad Paşa da şehit edilmiştir.

Zeydî İmamı Mutahhar’ın kardeşi olan Şemseddin’in üç oğlundan yaşça büyükleri Muhammed, ortancası ve en çok fitne çıkararı Hüseyin, en küçüğü de Hâdî’dir. Bahsi geçen Ahmed Bey’i şehit eden Şemseddinoğlu Hüseyin 11 Şa‘bân 977 (19 Ocak 1570)’de öldürülür. Hâdî isimli üçüncü kardeş de Recep ayında öldürülmüştür. Yaşça en büyük kardeş olan Muhammed ise halen hayattadır. Şemseddin’in yeğeni olan ve çoğu kere Mutahhar’ın seraskerliğini yapan Behhâl’in katli de şöyle olmuştur. Tûlâ’daki Leng’e (Mutahhar) bir haber iletmek için Şa‘bân ayı ortalarında bir gece Kevkebân Kalesi’nden çıkan Behhâl, yolda Dâî ve beraberindeki nöbetçi askerlere rast gelince orada katledilir. Ali İbni Şevî’nin amcaoğlu olan ve o vilayette itibar sahibi olan Nâsır bin Hüseyin Mutahhar’ın yakınlarından olup öldürülenleri görünce kendi akıbetini düşünüp Serdar Sinan Paşa’ya tabi olmak ister. Serdar da ona haber gönderip Kevkebân’dan bizzat gelip biat etmesini ister. Nâsır da atlı ve yaya olarak kendisine tabi olanlarla beraber 9 Şa‘bân 977/17 Ocak 1570 tarihinde Serdar’ın ordugâhına gelir. Serdar’ın çavuşları tarafından güzelce karşılanan Nâsır, Serdar’ın huzuruna çıkarılır. Serdar *mîr-livâ* olarak tayin ettiği Nâsır’a hilat giydirip filoriler verir. Beraberinde gelenlere de güzel elbiseler takdim edilip altınlar verilir. Yapılan riayetlerden sonra Nâsır ve beraberindekiler Serdar’ın elini öpüp huzurundan ayrılır. Nâsır kendisine hediye edilen gösterişli atla kendisi için hazırlanmış olan çadıra iletilir.

Diğer tarafta destek arayışında olan Mutahhar, kendisine uyan çeşitli vilayetlerin şeyhlerine mektuplar gönderip onları Türklere karşı kendisine destek olmaya çağırır. Mektubunda Türkleri zora düşürdüğünü, ganimet istiyorlarsa gelip kendisine destek olmalarını, ayrıca kazanacağı zaferi rüyasında da gördüğünü söyler. Mektubu alan

vilayetlerden Cûf ile Su‘ adâ hâkimleri Mutahhar’a inanıp atlı yaya ne kadar askerleri varsa destek için gönderir.

Serdar Sinan Paşa’nın ordugâhı Mutahhar’ın bulunduğu Tûlâ’dan top ulaşamayacak mesafedeki bir uzaklıktadır. Ordugâhın önündeki düzlük alan da darbzenlerin atış mesafesi kadardır. Bu kısımlardan ötesi Tûlâ’ya kadar sarp yerlerdir. At veya insanın o bölgede yürümesi çok zordur. Bu sarp bölgedeki her kaya Zeydîler için birer metin hisar gibidir. Zeydîler bu şekilde gelip iki üç bin tüfekli askeriyle birer kayanın arkasına sığınıp dokuz on da darbzen getirip kurduktan sonra dağın eteğine doğru at sürer. Osmanlı askeri de onları görüp üzerlerine at sürünce geri kaçıp onları darbzen ve tüfeklerin hedefine çekmek isterler. Nice Osmanlı askeri bu tehlikeyi bildiği halde sabırsızlık ve öfkeyle düşmana saldırır ve telef olur. Mutahhar kendisine gelen destek kuvvetlerinden sonra ateşler yakıp şenlikler edince Serdar onlara mukabele etmek için bir seher vakti beş altı darbzenle beraber bir alay askeri yanına katıp davul zurna eşliğinde sarp yolları aşır Tûlâ Kalesi’nin karşısına gelir ve Mutahhar’ı kıtale davet eder. Ancak Kale’den çıkmaya cesaret edemeyen Zeydîler üç beş tüfek ve darbzen atmaktan başka bir şey yapmaz. Serdar da öğle vakti ordugâha geri döner. Tûlâ Kalesi’nde, yarısı kadarı dışarıdan gelen destek kuvvetleri olmak üzere sekiz bin civarında asker vardır. Bunlardan bini atlı, dört bini tüfekli, üç bini de silahlı askerdir.

Osmanlı askerinin kimi Kevkebân Kalesi’ni kuşatmış, kimisi Kevkebân Dağı’nın alt taraflarında, kimisi de ordugâhta beklemektedir. Ordugâhta bekleyen asker bin iki yüz civarındadır. Bu askerlerin yarısı iki günde bir dağa çıkıp tüfek fındıklarına tedarik yapmak için taş taşır. Ayrıca Mısır’ın iki bölük ağaları gün aşırı olarak bölüğüyle Dağ’a (Kevkebân) çıkar. Serdar Sinan Paşa da ekseriyetle Dağ’a çıkmaktadır. 977 yılının Ramazan ayı başlarında (1570 yılının Şubat ayı başları) âdeti olduğu üzere yine Kevkebân’a çıkınca Zeydîler Serdar’ın gittiğini öğrenip seher vakti ordugâhın karşısındaki kayalıklara gelir. Burada tüfekliler birer kayayı kendine siper eder. Yanlarında getirdikleri darbzenleri de kurup hazır ettikten sonra bir kısım atlı askerleri çıkıp askere görünür. Serdar Zeydîlerin geldiklerini haber alınca hemen ordugâha dönüp çatışmaya girer ve savaş ikindiye kadar sürer. İkindi vakti yağmur yağmaya başlayınca Zeydî tüfekçilerinin fitil ve barutları ıslandığından tüfekleri işlemez olur. Osmanlı askeri düşmanın tüfekçilerinden emin olunca

kılıçlarını çıkarıp hücumla geçer. Zeydiler kaçmaya başlayınca kovalamaca başlar. Askerler yakaladığını kırar. İki yüz civarında Zeydî öldürölüp hayli miktardaki Zeydî de yaralanır. Osmanlı tarafından da birkaç şehit ve yaralı vardır. Birkaç askerin de atı tüfek fındığıyla öldürölümüştür. Osmanlı askeri kazandığı zaferden sonra Tûlâ ve Kevkebân kalelerindekilere mesaj vermek için darbzen ve tüfekler atıp şenlik yapar. Bir başka gün benzer şekilde hazırlık yapan Zeydiler atlı askerini meydana salarak Osmanlı askerini o tarafa çekmeye çalışır. Osmanlı askeri de durmayıp peşlerinden gider ve yaka yakaya çatışma başlar. Yine birçok Zeydî kırılıp bir de bayrakları ele geçirilir. Osmanlı askerinden de yine birkaç şehit ile yaralı vardır. Serdar'ın rikâbında bulunan dört asker de yaralanır. Neyse ki Serdar'ın etrafındakilere isabet eden tüfek fındıkları kendisine rastlamamıştır. Asker bu zaferden sonra da şenlikler yapıp düşmana mesaj verir. Ayrıca birkaç Zeydî başını mızrağa takıp ele geçen bayraklarını da yanlarına dikip Kevkebân Kalesi'ne karşı sergilerler. Zeydiler iki üç günde bir bu şekilde kaya kovuklarına inip aynı şeyleri yapıp geri kaçmaktadır.

Müfsitlerden biri itaat etmiş iken tekrar isyana cüret eder ve bazı askerlerin yolunu keserek ellerindekini alır. Serdar Sinan Paşa bunu öğrenince 5 Ramazan 977/11 Şubat 1570 tarihinde yanına aldığı askerle o tarafa gider. Serdar'ın ordugâhtan ayrıldığını öğrenen Mutahhar bu defa farklı bir plan yapar. Bulunduğu Tûlâ Kalesi'nin civarında Mutahhar'ın Huzûr adlı bir başka kalesi olup kale önünde dere ve tepeler vardır. Mutahhar bu derelere askerini gizleyip Osmanlı askerini bu tarafa çekip tuzak kurmayı amaçlar. Her zaman olduğu gibi tuzağa saklandıktan sonra bir grup Zeydî meydana çıkıp askeri üzerine çekmeye çalışır. Serdar da durumu haber alıp o tarafa gelince Osmanlı askeri nefirleri çalıp Zeydilere hücum eder. Dere ağzına ulaştıklarında Zeydilerin pususunu fark eden atlı askerler buna rağmen pusudan korkmayıp hamle eder. O gün büyük bir savaş olur. Zira Mutahhar'ın Cûf, Su' adâ ve diğer birçok kabileden topladığı kalabalık askerler o gün oradadır. Dere içinde saklananlar görünenlerden daha çoktur. Darbzenlerin, tüfeklerin, okların, kılıçların ve mızrakların kullanıldığı savaşta bazen Zeydiler galebe edip askerin üzerine gelirken bazen de asker onların üzerine gider. Her biri bir taşa gizlenmiş olan Zeydî tüfekçilerinin haddi hesabı yoktur. İkinci geçip vaktin akşama yaklaştığı sırada Allah'tan fetih ve zafer erişir ve Zeydiler dağılıp kaçmaya başlar. Serdar askerin çok yorulduğunu bildiğinden peşlerinden kovalamalarına müsaade etmez. O gün Osmanlı

tarafından birkaç asker tüfekle vurulmuştur. Bunlardan biri Bayraktar'dır. Zeydîlerden ise öldürülen belli başlı kimselerden birisi Mutahhar'ın kardeşi İzzeddin'in oğlu Muhammed⁶²⁶'tir. Ayrıca o gün Zeydîlerden alınan başların sayısı yüz yetmiştir. Meydanda Zeydîlerden otuz tane, Osmanlı tarafından birkaç tane at leşi vardır. Zeydîlerden beş altı at diri olarak ele geçirilmiş, onlar da bu taraftan birkaç at ele geçirmiştir.

Askerle baş edemeyeceğini anlayınca tekrar kabilelere (Cûf ve Su'adâ) mektuplar yazıp destek isteyen Mutahhar, mektuplarının yanına kızlarının saçlarından kestigi birer parçayı da koyup "Ben ve kızlarım resul soyundan değil miyiz, Türkler gelip mülkümü alırsa ve bu kızlarımı esir ederlerse utanmayacak mısınız? Mü'min iseniz emîrinize ne zaman hizmet edeceksiniz?" der. Ayrıca mektubunda, ceddini ve Hz. Peygamber'i (a.s.) rüyasında gördüğünü, Hz. Peygamber'in (a.s.) Ramazan ayı tamamlandığında Allah'ın kendisine zafer vereceğini müjdelediğini, ona (Mutahhar) itaat edip destekçi olanlara şefaet edeceğini söylediğini yazar. Bu rüyanın gerçek olduğuna delil olarak da Hz. Peygamber'in (a.s.) Ramazanın on dördünde ay tutulacağını söylediğini ve bunun zaferin işareti olduğunu belirttiğini yazar. Mutahhar'ın bir ay önce mektubunda bahsettiği ay tutulması âdetullah olduğu üzere ayın on dördünde gerçekleşince bu cahil kabileler onun Allah'ın veli bir kulu olduğuna ikna olur. Mutahhar her mektubla beraber bir kese de altın akçe gönderdiğinden kabileler kendisine kul olur. Netice olarak tekrar fitne çıkar ve kabileler Türklere karşı toplanmaya başlarlar.

Mutahhar'ın mektubundan sonra her vilayetin kabileleri kendi bölgelerindeki Rum (Osmanlı) askerine saldırıp Rumluların zapt ettikleri kaleleri geri almaya azmeder. Osmanlıya isyan etmeyeceğini söyleyip kendilerine uymayanları ise asıp köylerini talan ederler. Rumluların nerede bir ordugâhı veya hisarı varsa etrafı kuşatılır. Serdar Sinan Paşa'nın daha önce ele geçirdiği Ta'iz'deki Ta'ker Kalesi, Bu'dân Dağı'ndaki Kurdoğlu Sinan'ın başında bulunduğu kale, Yerîm'deki Ehl-i Ta'bî ordugâhı vb. birçok yer kuşatılır. Demâr ile San'a arasında bulunan Zirâ'u'l-Kelb adlı yer de kuşatılır. Burası kervanlar için gayet tehlikeli ve sarp bir bölgedir. Serdar Bu'dân Dağı'nı fethettikten sonra ordusuyla buradan geçerken civarın şeyhleri gelip

⁶²⁶ Eserin sonunda şair öldürülenler arasında Mutahhar'ın kardeşlerinden İzzeddinoğlu Ahmed ile Rukneddinoğlu Muhammed'den bahseder. İsimler arasında karışıklık olmuş olabilir.

Serdar'dan emân almış, Serdar da şeyhler ile kabilelerinden ve bir kısım emirlerden kişileri burayı koruması için görevlendirmişti. Serdar'dan emân alıp Zirâ' u'l-Kelb'i muhafazaya memur olan şeyhlerden biri de Ali İbni Neşîr idi. Serdar ona ve kabilesine bu görev için ulufe bağlamıştı. Ancak Ali İbni Neşîr Mutahhar'ın mektubundan sonra Serdar'dan yüz çevirir ve Mutahhar'ın en yakın nakibi Katrân'la iş birliği yapıp Zirâ' u'l-Kelb bölgesini zapt eder. Daha sonra da bu ikisi San' a'yı zapt etmeye azmeder. Mutahhar bu ikisine birer kızını vereceği sözünü vermiş, ayrıca Katrân'ı nakiplerinin reisi olarak tayin etmiştir. Artık bütün şüyûh-ı bilâd (Yemenli şeyhler ve kabileleri) Katrân'a tabi olacaktır.

Bu süreçte Serdar Sinan Paşa hep Kevkebân Kalesi'nin muhasarasıyla meşgul olmuştur. Zira Kevkebân Kalesi alınmadan diğer yerlere azmetmek faydasız olacaktır. Askerin kimi Kale etrafını, kimi meterisleri kimi de Kevkeban Dağı'nın etrafını beklemektedir. Az sayıdaki askerle seferi idare etmeye çalışan Serdar⁶²⁷ gerekli yerlere azar miktarlarda asker koyarak kuşatmayı sürdürmektedir. Serdar'ın asıl maksadı San' a'yı korumaktır. San' a, Kevkebân'dan da Tûlâ'dan da daha değerli bir şehirdir. Arapların da dediği üzere Yemen'in zaptını isteyen önce San' a'yı zapt etmelidir. San' a şehri Bursa gibi büyük bir şehirdir ve etrafı surlarla çevrilidir.

⁶²⁷ Serdar Sinan Paşa Yemen seferine memur edildiğinde çok miktarda askere ve altına ihtiyaç olmuştur. Mısır'da üç ay çaba sarf edip buradaki sefere katılabilecek askerleri deftere kaydeden serdar hızlıca Yemen'e gelmiştir. Plana göre, Rumeli ve Şam beylerbeyleri serdarın Yemen'e ulaşmasının ardından altın, silah ve asker tedarik edip serdara gönderecektir. Ayrıca Yemen'de daha önce buraya Mısır'dan gelmiş olan birçok asker de Serdar'a katılacaktır. Yemen'deki bu askerlerin çoğu Hasan Paşa'nın getirdiği askerlerdir. Ancak Hasan Paşa'nın getireceği askerin binden fazla olacağı umulurken hazır edilenler üç yüz civarındadır. Bunlardan başka üç bin asker de Özdemirolu ile Yemen'e gelmiştir. Ancak Özdemirolu'nun elinde olup serdara katılacak olan üç bin askerden geriye bin üçyüz kişi kalmıştır. Serdar Sinan Paşa, Özdemirolu'nu görevinden azledince de üç yüz asker onunla beraber gitmiştir. Yemen'de fethedilecek kalelerin hıfzı için Rum askerlerinden de asker bırakmak gerektiğinden Serdar daha fazla askere ihtiyaç duymaktadır. Öte taraftan serdar Mısır'dan çıkmadan önce söz verildiği halde Kevkebân'ın kuşatmasına kadar ne Mısır'dan, ne Rumeli'nden ne de Şam'dan beklenen askerler gelmemiştir. Neyse ki Kevkebân kuşatması sırasında önce kapıkulu askerleri, daha sonra da Şam askeri ulaşmıştır. Netice olarak serdarın elinde atlı ve yaya olarak toplamda dört bin asker olup serdar bunlardan üç yüzünü Aden fethi için göndermiştir. Bugün ise geriye kalan asker sayısı üç bin yüz miktarındadır. Meselenin bir de hazine boyutu vardır. Serdar Mısır hazinesinden tedarik edebildiği on bin altınla önce Akdeniz donanmasını hazırlatmış, daha sonra Yemen'e gelmiştir. 976 yılının Zilhicce ayına kadar (1569 Mayıs ortaları) geçen beş ay boyunca askerin ulufelerini hazır altınlardan verebilmiştir. 977 yılında askere yine ulufe vermek gerekecek olup bunun için yedi aylık süre vardır. Neyse ki bu süreçte sultanın gönderdiği hazine de ulaşmış ve bu mesele de halledilmiştir.

Ancak bu surlar topraktan olup biraz da alçaktır. Dolayısıyla bu surları aşmak kolaydır. Diğer taraftan şehir geniş bir alana yayılmış olduğundan her tarafını gözetleyip şehri korumak hayli zordur. Bütün bu şartlardan ötürü San‘a’nın hıfzına çok asker lazımdır. Ancak mevcut askerlerle bu mümkün olmadığından takviye kuvvetlerin gelmesi gerekecektir.

Serdar Sinan Paşa ordusuyla San‘a’ya ulaşmadan önce Mutahhar buradan kaçmış, Serdar da buranın hıfzı için asker bırakmıştı. Ancak bahsi geçtiği üzere Serdar’ın emrindeki Rumlu askerler az miktarda olduğundan San‘a’da bıraktığı askerlerden bir kısmını da Yemen’li askerlerden seçmiştir. Ancak Serdar Yemenliler’e güvenmemektedir. Zira bu askerler zahiren Rumlu gibidir ancak Zeydîlerle uzun müddet birlikte yaşadıklarından akrabalık bağları oluşmuştur. Ayrıca bunlardan kimi Zeydîler tarafından öldürülmüş, kimisi yaralanmış, kimisi soyulmuş, kimisi esir edilmiş olduğundan Zeydîlerden korkmaktadır. Dolayısıyla bunların çoğu Rûmîlerden ziyade Zeydîlere meyillidir.

Yemen’de fethedilen kalelere toplamda iki yüz asker tayin edilmiştir.⁶²⁸ Bu miktar azdır ancak takviye kuvvetler gelirse rahatlayacaklardır. Kevkebân kuşatıldığında da asker eksikliği sebebiyle sıkıntı yaşanmış, Mutahhar da Türklere destek kuvveti gelmediğini bildiğinden mektup gönderdiği kabilelere Türklerin aciz kaldığını söyleyip bütün yolları keserlerse Yemen’i kontrol altına alabileceklerini söylemiştir. Mutahhar’ın gönderdiği bu mektupların ardından da Yemenli kabileler yolları tutup nerede Rumlu asker varsa onlara saldırmaya başlamıştır.

Bahsi geçtiği üzere Ali İbni Neşîr ve Katran, Derbend yolunu kestikten sonra etrafına

⁶²⁸ Serdar Sinan Paşa bir kaleyi aldığı anda orayı muhafaza için asker bırakırken en az dörtte birini Rum askerinden diğer dörtte üçünü de Yemenli askerden seçmektedir. Tâ‘iz, Ta‘ker ve Kûh-ı Bu‘dân’daki Hısn-ı Hüzzân kaleleri fethedilince buralara bu şekilde asker yerleştirmiştir. Habb Kalesi alındığında ise şartlar gereği buraya mukarrerân-ı Yemen adı verilen Yemen askerleri ile bir bölük de Şefâlid (Türkler Saçlu demiştir) adı verilen Yemen Arapları bırakılmıştır. Yemenliler kim galipse o tarafa meylettiğinden onlara güvenmek zordur ancak asker kıtlığı sebebiyle serdar böyle yapmaya mecbur kalmıştır. Daha sonra zaruretler ortadan kalkınca Habb Kalesi’nin başına şecaatiyle meşhur Kürd Mahmud Bey’i, onun yanına da Mısır ve Yemen askerlerinden bir miktar ile Özdemiroğlu ile gelen Şam’dan bir bölük askeri tayin etmiştir. Bir müddet sonra Kürd Mahmud’un emri altındakiler onu başarısız bulup ona itaat etmeyince serdar Kürd Mahmud’un yerine Kurdoğlu (Hızır Bey)’yu getirir. Bundan başka Nakîl-i Simâre derbendinin bulunduğu dağın başındaki kalenin hıfzı için de Mısır askerini koyar. Nakîl-i Simâre’nin ötesinde Demâr, onun ötesinde bahsi geçen Zirâ‘-ı Kelb, onun da ötesinde San‘a vardır. Serdar bahsi geçen bu yerlerin hıfzı için Yemenli askerler de hesaba katıldığında toplamda bin civarında asker yerleştirmiştir.

diğer kabileleri de toplayıp San‘a’ya azmeder. Onların San‘a’ya doğru geldiğini öğrenen San‘a halkı da kendilerine destek olacaklarını bildirir. San‘a’yı koruyan Türklerin ise bu olanlardan haberi yoktur. Topladığı adamlarıyla San‘a yakınlarındaki Cebel-i Levz Dağı’na ordugâh kuran Katrân gündüzleri San‘a önlerine çıkıp gövde gösterisi yapmaya ve geceleri de dağda tüfek attırmaya başlar. Bunu yapmaktaki amacı kendisini halka güçlü gösterip onların desteğini almaktır.

San‘a’nın köşesinde Kasr-ı Âl adlı bir iç hisar vardır. Burası Osmanlı Beylerbeyi’nin mekânı olup divan toplantıları burada yapılmaktadır. Burada top, tüfek gibi çeşitli techizatların bulunduğu cebehane; buğday, arpa, darı, barut vb. türden erzakların bulunduğu anbar ve isyancıların içinde tutulduğu zindan bulunur. Osmanlı nöbetçi askerinin çoğunluğu da burada bulunur. Buranın önünde de uzunca bir ova vardır. Kasr’ın önündeki sur duvarı aşılması zor olmayan bir duvardır. Sur kapısı da güçlü olmadığından oraya bekçi konmamıştır. Serdar Sinan Paşa, San‘a beyi olarak daha önce Hızır Bey’i tayin etmiş, Hızır Bey’in zulümlerine dair şikâyetler olunca onun yerine dergâh çavuşlarından Yahya Çavuş’u tayin etmiştir. Yahya Çavuş’un yanında bir kethüda ile altmış yetmiş civarında nefer vardır. Asker sayısının azlığı sebebiyle içerisinde cebehane, anbar ve zindan bulunan Kasr-ı Âl’in korunması için on asker bırakılmıştır. Bekçisi az olan bu zindanda birçok isyancı vardır. Askerden veya dışarıdan her kim suç işlemişse Serdar onu buraya hapsedirmiştir. Hapsedilenler içinde bulunan Türk Memi, Osmanlı askeri arasındayken askerleri devamlı olarak fesata sokmuş ve beyine itaatsizlik etmiştir. Ayrıca Serdar San‘a’ya geldiğinde Türk Memi, Mısır askerlerinin aklını çelip bahşiş ve terakki isteyerek Serdar’a rahatsızlık vermiştir. Netice olarak Serdar da Türk Memi’nin eline kelepçe ayağına da künde taktırıp onu hapishane kuyusuna attırmıştır. Ancak daha sonra içerdeki askerlerden bazıları Türk Memi’nin altınına kanıp onu kuyudan çıkarmış ve elindeki kelepçeyi de çıkararak yukarıdaki zindan odalarından birine koymuştur. Katran, Cebel-i Levz’i mekân edinince işte bu Türk Memi şöyle bir plan yapar. Katran’a tabi olup onunla işbirliği yapacak, zindandaki askerlerle iş birliği yapıp nöbetçileri öldürecek, daha sonra da San‘a’nın sur kapısını açıp Katran’ın şehre girmesini sağlayacak, böylece zindandan kurtulacaktır. Türk Memi zindandaki arkadaşlarıyla bu planın üzerinde anlaşıp Osmanlı nöbetçileri arasındaki kendisine tabi bir hizmetçi vasıtasıyla Katran’a bir mektup gönderir. Mektubunda yanında emrinde olan yüz savaşçı

olduğunu, San‘a’yı fethetmek istiyorsa San‘a’nın kapısını ona açacağını söyler. Hemen bir cevap mektubu gönderen Katran, bu işi başarırlarsa Mutahhar’la görüşüp ona istediği yerde *sancak* verdireceğini, yanında bulunan askerlere de gerekli riayetlerin yapılacağını, kaçacakları zamanı belirleyip kendisine bildirmesini, o gün askerleriyle San‘a kapısı önüne gelip hazır olacağını yazar. Türk Memi, Katran’dan müsbet cevap alınca yazdığı cevabi mektubunda yarın öğle vaktine yaklaşırken çıkacaklarını, onların da şehrin kapısı önünde hazır olmalarını söyler. Daha sonra kendisine yardımcı olan hizmetçiye ayaklarındaki prangaları kesmek için bir keski aleti buldurtan Türk Memi, bu keski aletiyle kendisinin ve arkadaşlarının prangadan kurtulmasını sağlar.

Katrân’ın beraberinde bin civarında asker vardır. San‘a’daki Rum (Osmanlı) askeri ise üç yüz civarındadır ve bunlardan dörtte birinin de kullanacak silahı yoktur. 26 Ramazan 977/4 Mart 1570 tarihinde öğleye yakın saatlerde zindandan çıkan Türk Memi diğer askerlerin yardıma yetişmemesi için kasırda uyumakta olan üç bekçiye öldürmeye azmeder. Üç bekçinin yanlarındaki kılıçlarını alıp ikisini katlederken bekçilerden biri o sırada uyanıp ellerinden kaçır ve feryat ederek şehir halkına mahkûmların kaçtığını haber eder. Şehrin hâkimi Yahya Çavuş haberi duyunca kasrın kapısına ulaşmak için hemen askerleriyle atlanıp çıkar. Bu sırada Türk Memi ve adamları da Bâb-ı Kasr’ın kilidini kırıp kapıyı açar. Ancak kapıyı açtıklarında kapı önünde hazır olması gereken Katran’dan eser yoktur. Katran’dan ümitleri kırılınca kimisi tekrar hapse geri kaçarken kalanlar Katrân’ın ordugâhı Cebel-i Levz’e doğru kaçır. Yardıma yetişen ilk askerler nöbetçi iki askerin maktul olduğunu görünce öfkelenip karşılarına çıkan kaçakları kırır. Sonraki askerler de gelip kasırdaki çatışma sonlandığında kale kapısının açık vaziyette olduğunu görür. Hemen kaçakların peşine düşen atlı askerler yetiştiğini ok ve kılıçla kırır. Türk Memi de bir askerin yetişip ensesine bir bıçak vurmasıyla öldürülür. Netice olarak zindandan kaçanların hepsi katledilir. Katran da askerlerini toplayıp dağın eteğine inmişse de geç kalmış ve iş işten geçmiştir.

Zirâ‘-ı Kelb ve San‘a’da olanları haber alan Serdar Sinan Paşa fitne yayılmadan söndürmek amacıyla Mısırlı askerlerden bir grup atlı askere Araplardan piyade askerler de katarak San‘a’ya gönderir. Bu askerin başına da Kevkebân Kalesi’ndeki kuyuda esir iken serbest bırakılan Karagöz Bey’i verir. Karagöz Bey San‘a’ya

varınca Serdar'ın emrettiği şekilde Katrân'la savaşmak için şehirdeki 'Ayâl-i San' a adı verilen tüfekli Arab'lardan asker toplamaya çalışır. Bu amaçla, Araplardan tüfek kullanmayı bilenlerin Katrân'a karşı savaşa yazılacağını, yazılmak isteyenlerin sabah yapılacak divanda hazır olmasını, ulufelerinin de peşin verileceğini ilan ettirir. Ancak Arapların çoğu bir hileyle elimizden tüfeğimizi alırlar diye divana gelmez. İşin sonunda beldenin şeyhleri aracılığıyla kılınarak toplamda yetmiş tüfekli nefer tedarik edilir. Bu neferlere peşin olarak beşer altın ulufe verildikten sonra Katrân'a karşı savaşmak üzere San'a'nın dışındaki geniş ovaya çadırlar kurulur. Burada da yeni katılacak kişiler için birkaç gün bekleyen Karagöz Bey önce Zirâ'-i Kelb'e azmeder. Casuslar aracılığıyla gelen Osmanlı askerinin az olduğunu öğrenen Ali İbni Neşîr ile Katrân cesaretlenip Karagöz Bey'in askerine karşı meydana çıkar. Karagöz Bey'in yanındaki atlı askerler Katrân'ın askerinin çok fazla olduğunu görünce korkuya kapılır. Karagöz Bey de bile bile askeri tehlikeye atmamak için savaşmadan önceki konağına çekilir ve Serdar'a haber gönderip düşmanın çok kalabalık olduğunu, daha fazla atlı askere ihtiyaç olduğunu bildirir. Haberciyle beraber Serdar'ın yanına varan, istişare ehli Ahmed Subaşı da Serdar'a durumu izah eder. Serdar da her bölükten atlı asker seçerek Ahmed Subaşı ile beraber gönderir. Ancak Karagöz Bey'e göre bu iş yalnızca askerle halledilebilecek iş değildir. Zira Katrân ve benzerleri bugün bir yerde iken yarın bir başka yere kaçabilmektedir. Yemen'deki kabileler şeyhlerine itibar ettiklerinden bütün kabile şeyhlerine altın ve güzel elibeseler gönderip onlarla olan ahitleri yenilemek gerekecektir. Böylece kabilelerin Katrân'a desteği kesilecektir. Karagöz'ün bu düşüncesini uygun görmeyen diğer beyler ise bu şeyhlerin ancak kılıçtan anlayacağını, kılıçtan önce hediye verirlerse çaresizlik alameti olarak görüleceğini söylerler. Netice olarak, Zirâ'-ı Kelb'teki güvenli bir yere ordugâh kurup düşmanın neler yaptığını gözlemeyi ve gerekirse savaşmayı tavsiye ederler. Karagöz Bey beylerin görüşlerini kabul edip hemen yola çıkar ve ertesi gün seher vakti bir uygun yerde konaklar. Askerler burada dinlenirken bir taraftan da tüfeklere barut koyup her an muhtemel olan savaşa hazırlanır. Bu sırada karşıki dağda Neşîr ile Katrân'ın başı çektiği Zeydî askeri belirince Karagöz Bey ve askeri hemen çatışmaya hazırlanır. Yaptıkları plana göre eğer meydanda düşmanı yakalarlarsa savaşacaklar, ancak düşman dağa doğru kaçarsa pusu olma ihtimali sebebiyle dağa yaklaşmayacaklardır.

Katrân ile Ali İbni Neşîr, Karagöz Bey'e destek kuvvetlerinin geldiğini bilmeyerek saldırıya geçer. Halen düşman askeri çok ise de Karagöz Bey ve askeri karşı koyar. Tüfeklerin, okların, mızrakların, kılıçların, gürzlerin kullanıldığı yoğun çatışma sonrası Zeydîler mağlup olup kaçışmaya başlar. Askerler baş almaya oyalanmayıp yakaladığını kırar. Katrân kaçarken peşinden gelen askerlerden biri Katrân olduğunu bilmeden mızrak vurup onu öldürür ve başını almaya meşgul olmayıp sakalından bir parça kesip alır.⁶²⁹ İbni Neşîr ise kaçarken atından düşünce arkasından gelen asker mızrak vurup daha sonra da başını kesip alır. Ayrıca Zeydîlerden belli başlı nakip ve şeyhlerden öldürülenlerin de başları alınır. Ele geçen esirler ve alınan bu başlar Serdar'a gönderilir. Serdar da Katrân ile Neşîr'in başını Kevkebân hâkimi Şemseddinoğlu Muhammed'e gönderip diğer başları Kevkebân karşısına dizdirir.

Katrân ile Neşîr fitnesi kesilir ancak Serdar Sinan Paşa'dan emân isteyip kalelerini teslim eden birçok kabile ahitlerini bozup kalelerini geri almak için harekete geçmiştir. Kevkebân'ın arkasında Kevkebân ile Tîs Dağı arasında bulunan ve daha önce Serdar'ın emân ile zapt edip yıktırdığı Şemât Kalesi vardır. O zaman bu kale ordugâh yolunu kestiğinden tehlike arz etmiş, ancak Serdar asker azlığından dolayı burayı korumaya asker bırakmayıp yıktırmıştır. Şimdi tekrar isyanlar çıktığından Serdar isyancı Zeydîlerin tamamen yıkılmamış olan bu kaleyi ele geçirmemeleri için Yemenli Gülâbî Bey öncülüğündeki bir grup askeri bu kalenin hıfzına görevlendirir. Serdar, Gülâbî Bey'e kaleyi tuttuktan sonra kaleden dışarı çıkmamasını ve Zeydîlerden herhangi birini de kaleye sokmamasını tenbih eder.

Gülâbî Bey'in Şemât Kalesi'ni tuttuğunu öğrenen Şemseddinoğlu Muhammed, o köyün ileri gelenlerine mektup göndererek bir ziyafet tertip edip Gülâbî Bey'i davet etmelerini ve ziyafet esnasında onu öldürmelerini söyler. Kabile ileri gelenleri Şemseddinoğlu'nun dediği gibi gelip Gülâbî Bey'e itaatlerini bildirir ve onu ikna etmek için Kur'an'a da el basıp yemin ederler. Sonra aralarındaki dostluğu pekiştirmek için beraberce bir ziyafet yemeği tertip etmek istediklerini söylerler. Gülâbî Bey de kalenin bu iş için münasip ve geniş olduğunu söyler. Bunun üzerine Zeydîler ise kale içinde değil de kale önünde yapmanın daha uygun olacağını belirtir. Gülâbî Bey ziyafete rıza göstermişse de kaleden çıkma konusunda tereddüt eder.

⁶²⁹ Oradaki bir Yemenli onun Katrân olduğunu fark edip asker yanından ayrılınca başını kesip (ödül almak için) atının terkisine koyacak, ancak yaptığı hile anlaşılacaktır.

Onlar da Gülâbî Bey’i ikna etmek için dilediği bir gün sofraları hazır edeceklerini, iki saat içinde ziyafeti bitirip dağılacaklarını söylerler. Neticede Gülâbî Bey’i iknâ ettikten sonra belirlenen gün gelince kale önünde kesilen koyunlar pişirilip sofralar hazırlanır. Ardından Gülâbî Bey ve askeri ziyafete davet edilir. Bu sırada Gülâbî Bey’in yanındakilerden bazısı şüphelerini söyleyip bu işte tehlike olduğunu ifade eder. Diğer bazısı ise bu kabilelerin kendilerine itaatlerini bildirdiklerini, onlarda gelen misafire ziyafet verme âdeti olduğunu, eğer gitmezlerse Arapların gözünde korkak kimseler olarak görüleceklerini, bir hile yapmış olsalar dahi iki saatte yapabilecekleri bir şey olmadığını söyler. Gülâbî Bey onların görüşlerini dinledikten sonra “Eğer davete gitmez isek adımızı korkağa çıkar.” deyip askeriyle beraber kaleden çıkar. Yemek için sofralara oturulup bir müddet ziyafet çekildikten sonra Gülâbî Bey’in karşısındaki ağacın ardına daha önce yerleştirilmiş olan bir keskin nişancı tüfeğini ateşleyip Gülâbî Bey’i şehit eder. Ardından hemen davranıp Gülâbî Bey’in yanındaki askerleri de kırarlar. Bu askerler aslında Rum askeri değildir ancak Türk’e tabi olduklarından onlar da affedilmeyip öldürülür.

Serdar Sinan Paşa daha önce Bu‘dân Dağı’ndaki bazı kaleleri aldıktan sonra Habb Kalesi’ni incelemiş ve bu kalenin etrafının sarp dağlık olduğunu, Kale’ye giriş ve çıkışın da tek bir kapıdan olduğunu görmüştü. Dolayısıyla gayet muhkem olan Habb Kalesi’nin fethi için top tüfek harcamaktansa onların yolunu tutup içerde hapsetmeyi uygun görmüş, bu amaçla da Mısır kâşiflerinden Kürd Mahmud’u Habb Kalesi’ni kuşatma altında tutması için görevlendirmişti. Namlı ve yiğit bir kimse olan Kürd Mahmud’un yanına da Pervîz Bey ile Yemenli ve Mısırlı askerlerden bir grup askeri vermişti. Kürd Mahmud Bey yiğit ve cömert bir kimse olduğundan zamanla hakkında dedikodu edilmeye başlanmış, yiğitliği deliliğe, cömertliği de Sultan’ın hazinesini israfa yorulmuştur. Serdar da daha önce Aden fethi için görevlendirdiği Mısır beylerinden Hızır Bey’i, Habb Kalesi’ni kuşatması için Kürd Mahmud’un yerine tayin eder. Aden fethinde yaralandığı için Mîhâ’da dinlenmeye çekilmiş olan Hızır Bey’in yarası iyileşmiş olduğundan Serdar’ın verdiği yeni görev için Bu‘dân’a hareket eder.

Serdar Sinan Paşa Tâ‘iz’deki Kâhiriyye Kalesi’ni fethettiğinde de oranın hıfzı için Mısır beylerinden Küçük Ahmed Bey’i tayin etmişti. Serdar, burada iken hastalığa yakalanan ve bir kadını sevip dengesini bozan Ahmed Bey’in yerine Mîhâ’daki

kadırgaların kaptanı ve Hızır Bey'in kardeşi Kurdoğlu Sinan'ı Kâhiriyye Bey'i olarak görevlendirir. Ahmed Bey'i de Bu'dân Dağı'ndaki Habb Kalesi'ni kuşatması için gönderir. Halihazırda Kürd Mahmûd Bey ve Pervîz Bey var iken Hızır Bey ve Ahmed Bey'in de Bu'dân'a gelmesiyle burada dört bey toplanmış olur. Hızır Bey'in emri altındaki Mısır askeri üç yüz kişi civarındadır. Diğerleri de Yemenli askerlerdir. Hızır Bey herkesin serdarı olarak kimini Habb Kalesi'nin muhasarası için kimini de etrafın korunması için görevlendirir. Ancak zamanla Hızır Bey askerlerine karşı gafil davranıp onları zapt etmez. Askerler de istediği yere gidip istediği gibi hareket etmeye başlar. Özellikle çarşı pazar, hamam ve kahvehanelerin bulunduğu Şehr-i Ab'a yakın bir yerdeki Ceble'ye gidip gelirler.

Hızır Bey'in Habb Kalesi'ni topla dövmek için topu ve yeterli miktarda askeri bulunmadığından sadece Kale'nin yollarını tutmakta, herhangi bir kuşatma yapamamaktadır. Böylece içeridekilerin zahiresi veya azığı bitince aciz kalıp emân isteyeceklerdir. Ancak nice gün bu şekilde bekleyen Hızır Bey yanındaki askerlerin bir meşguliyeti olmadığından avare gezdiğini görüp bu askerler için bir iş bulmaya karar verir. Aldığı karara göre, Kale'yi topla dövmek için tedârik bulacaktır. Bu amaçla Ta'ker Kalesi'nin dizdarına bir mektup yazıp kendisine top lazım olduğunu, elindeki topu çekmek için asker göndereceğini, tereddüt etmeden topu teslim etmesini, Serdar Sinan Paşa'nın müsaade ettiğini yazar. Ta'ker dizdarı da Serdar'dan izin aldığını zannederek topu gelen askere teslim eder. Benzer şekilde Ta'iz'e de mektup gönderen Hızır Bey oradan da iki top çektirip getirtir. Mîhâ'dan da barut ve taş getirten Hızır Bey, elindeki üç topla kaleyi dövmeye başlar. Ardından Serdar'a durumu haber eden bir mektup yazıp maksadının hayır olduğunu bir muhalefet kastının olmadığını belirtir. Serdar da yazdığı cevabi mektubunda muhalefet etmemesini, ona Mısırlı askerleri yanından uzaklaştırmamasını söylediği halde askerlerinin Ceble'de vs. dolaştığını, etrafında çoğalttığı Yemenli askerlere de güvenmemesini söyler.⁶³⁰ Ancak Hızır Bey, Serdar kendisini uyardığı halde Yemenli

⁶³⁰ Serdar Sinan Paşa önceki olaylardan dolayı Yemenli askerlere güvenilemeyeceğini biliyordu. Tehâma'da iken sefere memur ettiği Yemenli bazı askerler Ta'iz'e gelene kadar Serdar'a çok zahmetler etmiş seferin meşakkatine sabredememişti. Ta'iz'den çıkacakları zamanda ise bu askerler çeşitli bahaneler söyleyip seferden vazgeçmiş ve Tehâma'ya dönmüştür. Bundan başka ulufelerin dağıtılma şekli de bazı askerleri tenbelliğe itmişti. Üç ayda bir ulufe vakti olduğunda kâşifler serdara askerlerin adının kayıtlı olduğu defteri gönderirdi. Askerler ulufe zamanı kâşifin ismini deftere kaydedeceğine güvenerek etrafa

askerlerden daha fazla asker kaydeder ve bunu haber alan çoğu kimse ulufe almak için gelip ona ismini yazdırır.

Zeydîler yolları tutmadan önce Osmanlıların elinde bulunan İb şehrine bir miktar barut gelmiş olduğundan Hızır Bey Perviz Bey'den o barutları alıp Demâr'a ulaştırmasını ister. Yanına bir miktar Rum askeri ile yüz elli Arap askeri alan Perviz Bey Demâr'a varıp barutları aldıktan sonra Bu'dân'a geri dönerken Nakl-i Semâre adlı derbentte Zeydîler yolunu keser. Düşman kalabalık iken Pervîz Bey'in adamları az sayıdadır. Böyle zor durumda iken Pervîz Bey'in yanındaki Yemenli askerlerin de çoğu isyana kalkışıp itaatsizlik eder. Netice olarak Derbend'i geçmeyen Pervîz Bey Demâr'a dönmek zorunda kalır. Hızır Bey, Kürd Mahmud ve Küçük Ahmed Bey'ler ise Habb Kalesi muhasarasındadır. Hızır Bey Serdar'ın uyarılarına rağmen Yemenli Zeydîlerden asker toplamıştır.⁶³¹ Bunlar görünüşte kendilerine dost gibi olup aslında düşmandır.

Hızır Bey'in yanında yüz elli tane Şamlı, yüz tane eski Yemenli (bunlar çok önceleri Rum'dan gelip Yemen'de kala kala Yemenlilere benzemiştir), elli civarı da Rum (Osmanlı) askeri vardır. Şamlı askerin içinde Azap askerlerinin kethüdası olan Bâlî adlı fitneci ve hain bir kimse vardır. Bâlî, Şamlı askerleri ayartıp isyana teşvik eder ve bütün Şamlı askerler Bâlî'ye tabi olur. Daha sonra Yemenli askerler de bunlara tabi olur. Bâlî, son olarak Habb Kalesi hâkimi olan Mutahhar'ın kardeşi Ali'ye bir mektup yazıp dokuz yüz askerle hazır olduklarını, Rumlu askerlerin yüz elli civarında olduklarını, Rumluları katledeceklerini bildirir. Bu haberi alan Ali civardaki kabilelere de haberci gönderip onları da savaşa davet eder. Bu davete

dağılıyor ve işleri aksatıyordu. Serdar bu âdetin zararlı olduğunu fark edip askerlerin rütbesini kendisi de takip ederek kâtibe defter ettirmişti. Böylece kâşife ismini kaydettirip üç ay hizmetten kaçanlar belirlenip bunların ulufeleri kesilmişti. Artık Yemenli olup evinde oturan ve sefer vakti seferde bulunmayanlar diğer askerlerden ayrılmıştı.

⁶³¹ Serdar Sinan Paşa, ordusundaki Zeydîlerin (Yemenli asker) sayısını belirli miktardan fazla eylemezdi. Kendisine askerlik için başvuranların bazısını reddeder bazısını da kabul ederdi. Bir kaleye asker konacaksa başlarına Rumî kişiyi reis tayin ederdi. Tayin ettiği reisi de Yemenli askere karşı uyanık olması konusunda ikaz ederdi. Bir defasında beyler serdara düşman çok kalabalık olduğu halde niçin kendisinin de Zeydîlerden daha fazla asker toplamadığını sorar. Serdar gerçek askerin zor zamanda canını başını feda eden asker olduğunu, Zeydîlerin bunca zaman Mutahhar'ın ekmeğini yedikten sonra şimdi onun zor zamanında ondan yüz çevirdiklerine göre kendileriyle beraberken de aynı şeyi yapacaklarını söyler. Beyler Serdar'a, o halde niçin Zeydîlerden bazısına vazife verdiğini sorduklarında ise eğer hepsini reddederse bu defa hepsinin Mutahhar tarafına meyledeceğini ve Mutahhar taraftarlarının daha çok artacağını söyler.

Bu‘ dâ, Ta‘ ker, Habeş ve Şevâfi (Yüce Âtem) adlı dört büyük kabile uyar. Kabiler toplanınca vaziyeti bir mektupla Habb Kalesi’ne arz eder. Gelen haberden sonra Ali, Bâlî’ye bir adamını gönderip kabilelerden kendisine destek topladığını onlarla işbirliği yapıp belirlenen günde hazır olmalarını, kendisi de kaleden çıkıp saldırıya geçeceğini söyler. Belirlenen gün gelince Ali ve askerleri kaleden çıkıp Rum askerlerine saldırıya geçer. Her taraftan gelen kabileler de saldırıya geçer. Hızır Bey vaziyeti görünce Serdar’ın uyarılarını hatırlar ancak iş işten geçmiştir. Düşman sekiz bin civarında iken kendileri yüz yirmi kişidir. Hızır Bey beylerini toplayıp ne yapılması gerektiği noktasında istişare eder. Aldıkları karara göre, ordugâhın etrafına meteris yapıp güçleri yettiğinde savaşıacaklar, eğer düşman galip olursa firar etmenin yollarına bakacaklardır. Yapılan istişareden sonra meteris kuran Hızır Bey, Kürd Mahmud Bey ve Küçük Ahmed Bey’lerin her biri bir yeri tutup yanlarına da askerlerini alıp savaşır. Her taraftan oklar yağarken kimisi serden geçip düşmana hamle yapar. Mızraklarla, kılıçlarla, gürzlerle yapılan savaşın sonunda Hızır Bey, Kürd Mahmud Bey ve Küçük Ahmed Bey ile beraberlerindeki kırk asker şehit olurken Rumlu askerlerden geri kalanlar firar ederek canlarını kurtarır. Zeydiler geride kalan üç top ile dört dabzeni ele geçirir. Bu olayın haber geldiğinde pek müteessir olan Serdar askerinin morali bozulmaması için onlara bu olaydan söz etmez. Bu olay üzerine Serdar fitnenin oraları da etkilememesi için sefer Reis’i Aden’e, Yemen emîrlerinden olan Şeyh Ali’yi de Ta‘iz’e göndermeye karar verir. Serdar, Sefer Reis’e Râh-ı La‘ sân üzerinden Mîhâ’ya varıp oradaki kadirgalardan üçünü almasını, yeterli miktarda asker de aldıktan sonra Aden ile Yemen limanlarını teftiş etmesini emreder. Şeyh Ali’ye de yüz Rumlu asker veren Serdar, önce Zebîd’e varmasını, orada Sultan’ın gönderdiği beş yüz askeri de yanına alıp Ta‘iz’e vardktan sonra Ta‘iz, Kâhiriyye ve Ta‘ker’i korumasını emreder. Serdar ayrıca her iki beye yalnızca fitne çıkan yerlere müdahale etmelerini, halka iyi davranmalarını ve önemli bir mesele olursa kendisiyle istişare etmelerini söyler.

Sefer Reis, Serdar Sinan Paşa’ın söylediği gibi Mîhâ’ya gidip oradan üç kadirga alır ve kararlaştırılan yerleri teftiş eder. Şeyh Ali de Zebîd’e varıp orada divan tertip eder. Burada gelen askerleri yoklama ettikten sonra Serdar’ın emri gereği Ta‘iz ve Ta‘ker’e gidip oraların hıfzıyla meşgul olacaklarını söyler. Ancak yeni gelen Rum askeleri itiraz ederek kendilerine Mısır’da ulufelerinin peşin verileceği ve gerekli

silahların da temin edileceği sözünün verildiğini ancak bunun yapılmadığını, sekiz aylık ulufelerinin de ödenmediğini, silahlarının eksik olduğunu, dolayısıyla bu eksikleri tamamlanmadan sefere çıkmayacaklarını söylerler. Şeyh Ali de Serdar'a mektup yazıp meseleyi bildirir. Serdar elinde devlet malı olmadığından, kendisine ait malı da harcayıp tükettiğinden başka bir çare bulur. Şeyh Ali'ye yazdığı cevabi mektubunda, daha önce Zebîd'e bıraktığı bazı ihtiyaç maddelerini satıp nakide çevirerek askerin ihtiyaçlarını karşılamasını, eğer bu para da yetmezse borç alarak gereğini yapmasını yazar. Ayrıca Mîhâ'da devlete ait tüfeklerin bulunduğunu o tüfeklerden de askere birer tane vermesini söyler. Şeyh Ali Serdar'dan aldığı talimatlara göre kumaş ve çeşitli metalleri yarım pahaya satar ve nice akçe de borç alarak askerin ihtiyaçlarını karşılar. Daha sonra bu beş yüz askerin bir kısmını Ta'iz'e, kalan grubu da Ta'ker'e yönlendirir. Böylece o bölgelerin güvenliği garanti altına alınmış olur.

Osmanlı askerine karşı isyan eden Zeydî kabilelerinin bir kısmı Bu'dân'da, bir kısmı Nakl-i Semâre'de, bir kısmı da Yerim⁶³² 'dedir. Serdar Sinan Paşa isyanların bastırılması için Karagöz Bey, Pervîz Bey, Ahmed Bey, Abdi Bey ve Ahmed Subaşı'nın yanına Rum ve Arap askerlerden bin asker verip isyancıları kırmalarını ve bölgelerini talan etmelerini emreder. Bu amaçla çıkan gaziler Yerim bölgesine gidip onların cemiyetini dağıtır. Zeydîlerden nâmı toplumca bilinen yüz kişi ve o bölgedeki çoğu isyancı öldürülür.

Serdar Sinan Paşa, Kevkebân Kalesi kuşatmasıyla meşguldür. Uzun süredir kuşatma altında bulunan Kale'nin hendeği fethi mâni olmaktadır. Bu maksatla divan tertip eden Serdar, Kale'nin fethine çare bulmak için beyleriyle istişare eder. Beyler köprü yapmayı önerir. Meteriste ağaçları inşa edip bir gece hendek üzerine darağacı yapıp köprüyü bu darağacına asıp bu taraftan ucuna basmayı, diğer ucu kalkınca bütün askerin o tarafa yönelmesini, yukarı kalkan ucu salmayı ve bu taraftan askerin el tutup köprünün diğer ucunu karşıya erdirmesini planlarlar. Yapılan bu plandan sonra Serdar'ın emriyle birçok mimar ve usta hızlıca köprüyü inşa eder. Daha sonra bir seher vakti hazır olan askerler davul ve zurnalar eşliğinde savaşa savaşa hendeğin önüne gelir. Ardından köprüyü çıkarıp hendek üzerine dikmeye gayret ederler. Bu

⁶³² Metnin çeviri yazısında *Yerîm* ve *Yirîm* olarak iki ayrı şekilde kaydedilmiş olan bu yerin ismi yazım birliği sağlamak amacıyla *Yerîm* olarak kaydedilmiştir.

sırada düşman da askerler üzerine top tüfek atar. Her iki taraftan atılan top ve darbzenler sebebiyle ortalığı duman kaplar. Aynı anda gaziler köprüyü kurmaya çalışırken düşman da gizli bir yerden demir çengeller çıkarıp köprüye atar ve bu çengellerle köprüyü çekip hendeğin içine düşürür. Köprü atma denemesi başarılı olmayınca Serdar, daha fazla zayıat görmemesi için askerini geri çeker. Daha sonra tekrar beylerini toplayan Serdar, yeterince gayretli olduklarını, daha çok çalışıp lağım açmalarını, tekrar köprü yapmalarını, hendeği taş toprakla doldurmalarını ve her ne gerekiyorsa daha çok azmederek yapmalarını söyler. Ancak şartlar pek güçtür. Hendeği taş toprakla doldurmaya azmetmeler kaleden yağmur gibi top tüfek yağdığından çok zayıat verilmektedir. Bu duruma bir çözüm olarak bir duvar inşa edip üzerine örtü çekerler. Böylece düşmanın hedefinden korunacaklardır. Bu tedbiri uygulayıp hendeğe taş toprak atarlar. Ancak ne kadar uğraşsalar da hendeği dolduramazlar. Meğer yüksekliği tahminen iki bin zira olan hendeğin iki tarafında derin bir çukur vardır ve askerin yukarıdan attıklarını altta bulunan Zeydiler çukurlara çekmektedir. Serdar bu durumu öğrenince altta bulunan Zeydilerin def edilmesini emreder. Ancak asker bu işi yapmadan önce terakki isteyince, Serdar askere iki bin dinar altın dağıtıp terakki için de söz verir. Askerler umdukları ihsana nail olup gayrete gelince bir seher vakti zurnalar ve tekbirler eşliğinde kaleye yürüyüş yapılır. Bu esnada yine her taraftan top tüfek ve mancınık taşları atılır. Ne kadar uğraşsalar da hendeği aşamayan gaziler geri dönmek zorunda kalır. Serdar da bu defa lağımçılara hendeğe toprağı kazarak ulaşmalarını ve surun temeline ulaşip suru patlatarak yıkmalarını emreder. Lağımçılar sur temelini kazınca bunu fark eden Kevkebân beyleri, Kale'nin serdarı olan Şemseddinoğlu Muhammed'e gelip Osmanlıların eninde sonunda ellerinden Kale'yi alacaklarını, artık güçlerinin tükendiğini, Kale'yi savaşla ele geçirirlerse herkesi kılıçtan geçireceklerini, Kale'yi sulh yoluyla teslim etmek imkânı varken bu fırsatı kaçırmamak gerektiğini söylerler. Netice olarak, Osmanlılar tarafından iki kardeşi (Hâdî ve Hüseyin) katledilmiş olan Şemseddinoğlu Muhammed emân istemeye razı olur. Bunun üzerine kaledeki Zeydiler saldırı yapılmamasını, Serdar'a sulh için elçi göndereceklerini haber ederler. Ardından da Şemseddinoğlu Muhammed elçi olarak veziri Muhammed 'Ayân'ı gönderip eğer kendi vilayetinde Sultan'ın sancak beyliği verilirse emâna razı olacağını bildirir. Serdar, sulhu uygun gördüğü halde karşı taraf hemen sulha razı

olduğunu düşünmesin diye elçiye cevap vermeyip birkaç gün onu bekletir. Kalenin savaş yoluyla fethi çok zordur. Askerin sayısı az ve eldeki hazine de tükenmiştir. Diğer taraftan Zeydiler tarafından yollar kesildiğinden azık fiyatları çok yüksektir. Dolayısıyla askerin vaziyeti kötüdür. Savaş aleti de azalmış, top tüfek atmaya barut ve taş bulunmamaktadır. Askerin ihtiyaçları karşılanmazsa savaşmamaları, hatta fitne çıkarma ihtimalleri dahi vardır. Dolayısıyla eğer Serdar, sulh yapıp emân ile kaleyi almazsa seferin sonucunun hüsrân olma ihtimali vardır. Serdar bütün bu müşkül vaziyeti hesaba katarak emân vermeye razı olur. Ancak Serdar'ın bazı şartları vardır. Şemseddinoğlu Muhammed, Sultan'ın hükmü altındayken fitne döneminde ele geçirdikleri Mesâr Kalesi ile San' a şehrine kilit vazifesi gören ve daha önce Sultan'a hiç tabi olmamış olan Arûs Kalesi'ni bütün kabileleriyle birlikte verecek, amcası Mutahhar'la ilişkisini kesecek, babası gibi Sultan'a itaat edecektir. Ayrıca ya kardeşi veya oğullarından biri San' a Kasrı'nda rehin tutulacak, ahde riayet etmezse bu rehin kişi cezalandırılacaktır. Elçi Kale'ye dönüp Serdar'ın sulh şartlarını Şemseddinoğlu Muhammed'e iletir. Serdar'ın bütün şartlarını kabul eden Şemseddinoğlu Muhammed güvence olarak da kardeşini ailesiyle beraber rehin bırakacağına dair söz verir. Anlaşma sağlanınca diğer gün sabah vakti beyler, ağalar ve askerlerin hazır olduğu bir divan tertip eden Serdar, Sultan (II.) Selim Han'ın sancağını ve beratını Şemseddinoğlu'na iletmesi için elçisine teslim eder. Ayrıca Şemseddinoğlu'na sulhun yazıldığı bir belge, hilat, kılıç, kaftan ve at gönderilir.

Kevkebân Kalesi emân yoluyla alındıktan sonra askeriyle beraber oradan ayrılan Serdar Sinan Paşa, Münakkab Hisarı önüne konup burada divan tertip eder ve Hasan Paşa'ya yanına gerekli miktarda asker alıp Demermer Kalesi'ni muhasara etmesini, Memi Kâşif'e de İmrân vilayetine gidip isyancı Zeydileri kırıp orayı talan etmesini emreder. Diğer taraftan Mutahhar da bir mektup yazıp Serdar'dan hatalarının affını ister. Ancak Serdar'dan bir cevap alamayınca Şemseddinoğlu Muhammed'i Serdar'la sulh etmek için aracı kılar. Şemseddinoğlu da amcası Mutahhar adına bir mektup yazıp kendi vezirini ve Mutahhar'ın elçisini Serdar'a gönderir. Mutahhar sulh isteyip iyi niyet göstergesi olarak Sa'dâ Kalesi'ni ve civarındaki vilayeti teslim edeceğini, bu vilayetten gelen öşr, mal, haraç vb. tüm gelirleri her yıl Sultan'ın hazinesine teslim edeceğini, bu kalenin zindanında bulunan beş beyi serbest bırakacağını ve kendi vilayetinde Sultan'ın (II. Selim) hutbesini okutacağını belirtir. Netice olarak,

bu sulh şartlarıyla Sultan'ın beratını isteyip hayatının garanti altında olmasını talep eder. Serdar kendisine askerin ihtiyaçları için Mısır'dan hazine gelmemesi, askerinin iki yıldır savaşıp yorgun düşmesi gibi şartları da hesaba katarak Mutahhar'ın sulh teklifini kabul eder ve bir ahitname yazdırıp iki beyi vasıtasıyla Mutahhar'a gönderir. Bunlardan biri Yemen'de mal nâzırı olan Mustafa Bey, diğeri de Ferhad Bey'dir. İki bey Tûlâ Kalesi'ne ulaşınca Mutahhar onları bizzat karşılayıp gerekli riayetleri yaptıktan sonra söylediği şartları yerine getireceğine ve Sultan'a itaat edeceğine dair mushafa yemin eder. Beyler Mutahhar'la yaptıkları sözleşmeden sonra Serdar'ın yanına döndüğünde Serdar sulh gereği Hasan Paşa ve Memi Kâşif'e haber göndererek çatışmayı bırakıp dönmelerini emreder.

Mutahhar meselesini halleden Serdar Sinan Paşa, San'a'ya dönüp San'a Kalesi'nin tamir gerektiren yerlerini tamir ettirir. Bir taraftan da askere ekin ektirir.

Zilhicce ayında yeni Yemen Beylerbeyi Behram Paşa Mısır'dan gelen on beş at ve tüfeksiz ve ulufeleri de verilmemiş beş yüz askerle güç bela Ta'iz'e ulaşır. Daha önce Serdar Sinan Paşa'nın emriyle Ta'iz ve civarının hıfzına memur olan Şeyh Ali, her biri tüfekli seksen atlı ve yedi yüz yaya askerle Behram Paşa'ya katılır. Behram Paşa, toplanan askerlerle beraber Ta'iz'den çıkıp Kâ'ide'ye ulaştığında Nakl-i Ahmer adlı tehlikeli geçitte Zeydîlerin toplanmış olduğunu görür ve orada beklemeye başlar. Zeydîler askerin Kâ'ide'de olduğunu öğrenip her taraftan üzerlerine saldırınca sabah başlayan savaş ikindiye kadar sürer. Savaşı galibiyetle sonlandıran Behram Paşa Zeydîlerden çok sayıda baş alır. Ancak geçitte çok sayıda Zeydî bulunduğundan Kâ'ide'de bekleyen Behram Paşa Serdar'a haber gönderip destek kuvvetleri ister. Serdar kendisine ulaşan haberden sonra Mısır beylerinden Mahmud Bey'in yanına bir bölük asker verip Nakl-ı Semâre'ye gitmesini ve oradaki Pervîz, Ahmed ve Abdî beylerle buluşup Behram Paşa'nın yardımına yetişmelerini emreder. Mahmud Bey Nakl-ı Semâre'ye vardığında buradaki beylerin de yollarının kesilmiş olduğunu her tarafta Zeydî askerlerin bulunduğunu görür. Beyler askeriyle buradan ayrılırsalar Zeydîler burayı zapt edecektir. İkiye bölünseler, bu defa da savaştıkları askerleri kalmayacaktır. Dolayısıyla Behram Paşa'ya desteğe gidemeyen ve bulundukları yerden de hareket edemeyen beyler Serdar'a haber gönderip onlar da destek kuvveti talep eder. Serdar da Eski Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yanına dört yüz asker katıp beylere desteğe gönderir. Hasan Paşa Nakl-ı Semâre'ye varıp

beylerle buluştuktan sonra oranın muhafazasına Pervîz Bey'i bırakıp diğer beyler Behram Paşa'ya yardım etmek üzere harekete geçer. Ceble yakınlarına vardıklarında Zeydîlerin üzerlerine saldırdığı gaziler, düşmanın çokluğuna bakmayıp çetin bir mücadele verir ve düşman mağlup olup kaçar. Bu savaşta yüzden fazla Zeydî öldürülür ve Nakl-i Ahmer yolu açılmış olur.

Serdar Sinan Paşa'nın emrettiği şekilde zaptedilen Ceble, Bu'dân ve Ta'ker bölgelerindeki kabilelerden güvence için iki yüz civarında rehine alınıp Kasr-ı San'a'da haps edilir. Bu işler halledildikten sonra Serdar, Hasan Paşa ve Behram Paşa'ya haber gönderip Habb Kalesi'ni kuşatmalarını ister. Paşalar da bu iş için ellerinde yeterli miktarda asker olmadığını, ayrıca bu az sayıdaki askerle kaleyi kuşattıklarında arkalarında da saldırıya uğrayabileceklerini, dolayısıyla Serdar'ın kendisinin de askerleriyle yakın bir bölgeye gelip destekçi olmasını isterler. Serdar da rehinelere San'a'da hapsi işini hallettikten sonra o tarafa hareket eder.

Kuşatılacak olan Habb Kalesi'ndeki zindanda biri kadı, biri cebeci, biri de Şefâlid askerinin ağası olan üç tane Rûmî vardır. Bu üç Rumlu, düşman bu kadar silaha ve baruta sahip iken kalenin fethinin mümkün olmayacağını, dolayısıyla buradan kurtulmanın da mümkün olmayacağını düşünüp kalenin cebehanesini patlatmayı planlar. Cebahane odasının gizli tek geçiş yeri duvarındaki küçük penceresidir. Bir gece bir kedinin kuyruğuna fitil bağlayıp kediyi bir mızrak ucuna taktıkları çanakla cebahane penceresinden içeriye salarlar. Kedi içeriye atlar atlamaz fitildeki ateş barutlara temas eder ve bütün cebahane patlayıp tarumar olur. Patlama neticesinde düşmanın toplar için barutu kalmadığı gibi yirmiden fazla askeri de helak olur. Hatta çıkan yangınla kale burçlarının bazısı da yanıp yıkılır. Yaşanan patlamayı haber alan Serdar Sinan Paşa hemen iki paşaya mektup gönderip alelacele Habb Kalesi'ne ulaşmalarını, yeni barut ve silah gelmeden kaleyi kuşatma altına almalarını emreder. Bunun üzerine iki paşa hemen varıp Habb Kalesi'ni kuşatma altına alır. Serdar kendisi de Mısır emîrlerinden Mahmud Bey'i San'a'nın muhafazasına bırakıp Bu'dân'a hareket eder ve Demâr'a ulaştığında buranın etrafındaki Mağrib-i Kebîr, 'Atme, Vâdi-i Cüyân, Ridâ' gibi bölgelerdeki kabilelerin tekrar fitne ve fesata meyletmiş olduğunu görür. Dolayısıyla buraların tekrar zaptı gerekecektir. Diğer taraftan Serdar San'a'dan buraya geldiğinde Mutahhar ahdini bozarak tekrar isyan

etmiştir. San‘a’daki Mahmud Bey Serdar’a haberci göndererek Mutahhar’ın kabileleri tekrar kendi tarafına çekmek için Ali İbni Şevî’ye yedi yüz asker verip Demermer’e gönderdiğini, şimdi oradan ayrılan Ali İbni Şevî’nin üzerlerine doğru geldiğini haber eder. Bu gelişme üzerine Habb Kalesi’ne ilerlerlemekte olan Serdar hem San‘a hem de Habb Kalesi’nin ortasında, uygun bir konumda bulunan Demâr’da ordugâhını kurar. Ardından Habb Kalesi kuşatmasındaki iki paşaya haber göndererek kale içinde nifak çıkarmanın yollarına bakmalarını ister. Serdar’ın Demâr’da olduğunu haber alan Ali İbni Şevî buraya gelmeye cesaret edemeyip Demâr civarındaki Ridâ‘’nın sonundaki bedevi bölgesinde bulunan Ahmed İbni Hüseyin ile işbirliği yaparak Habb Kalesi’ne asker ve barut göndermeyi planlar. Serdar da Ali İbni Şevî’nin planlarını öğrenip üzerlerine her ikisinin de yiğitliği mağlûm olan Ali Subaşı ve Ahmed Subaşı’yı gönderir. Bu iki bey yanlarına üç yüz asker alarak o tarafa gider.

Bu‘dân’da Habb Kalesi’nin kuşatmasıyla meşgul olan Behram Paşa kaledeki ‘Amûdî ve Mahannâ adlı, Kale’nin hıfzında başarılı olan iki beyi kendi tarafına çekerek içerideki mukavemeti kırar. Bu süreçte Serdar da Zeyneddîn Kethüda, bir *yayabaşı* ve *yeniçeriler*den bir grup askeri Bu‘dân’a göndermiştir. Bir diğer gelişme de içki müptelası olan Habb hâkimi Alî’nin hileyle öldürülmesi olur. Alî’nin hizmetçilerinden biri Behram Paşa’ya gelip eğer kendisine ihsan verirlerse kaleyi fethetmelerinin bir yolunu bildiğini söyler ve Paşa’yla konuşup bu işi nasıl yapacağını anlatır. Yaptıkları plana göre bu hizmetçi Alî’ye zehir verecektir. Behram Paşa bu plan için zehirli ayvalar buldurup hizmetçiye teslim ettirir. Hizmetçi bu zehirli ayvaları alıp Alî’nin meclisine gelir ve ona ikram eder. Ayvayı yiyen Alî bir gün sonra zehrin etkisiyle ölünce başsız kalan kaledeki iki yüz asker emân istemeye karar verir. Ardından Serdar Sinan Paşa’nın bizzat ahd ü emân vermesi şartıyla kaleyi teslim edeceklerini bildirirler. Behram Paşa da vaziyeti Serdar’a bildirince Serdar emân verdiğini gösteren bir mektup yazdırıp kaledekilere gönderir. Emânın ulaşmasıyla kaleden iki yüz bir tüfekli asker çıkar. Serdar bu askerlere ulufe tayin ederek kaledeki nakiplere de beş bin altın sarf eder. Ayrıca Rûmî askerlerden de bir kısmını kalede bırakır. Böylece 5 Recep 977/14 Aralık 1569 tarihinde Bu‘dân Dağı’ndaki Habb Kalesi’nin fethi tamamlanır. Bu kale eski Yemen Beylerbeyi Mahmud Paşa zamanında ilk fethedildiğinde o zaman buraya dört tane top konmuştu.

Bundan başka Hızır Bey'in şehit edildiği vakada düşmanın ele geçirdiği üç top ve on darbzen de bu kalede bulunmaktadır. Ayrıca altı bin civarında da top taşı mevcuttur. Bunların hepsi tekrar ele geçmiştir. Serdar Sinan Paşa Kale'nin fethinden sonra buraya kale emîri olarak daha önce Mısır'da müteferrika görevinde bulunan Ali Bey'i tayin eder.

Yemen seferinde elindeki az sayıdaki askerle iki yüzden fazla kale fethetmiş olan Serdar Sinan Paşa'nın fethettiği kalelerden belli başlıları Mîhâ, Ta'ker, Demâr, Zirâ', Nakl-i Semâr, La'sân, Şebâm, Yerka kaleleridir. Tûlâ, Zayla' ve Azla' kaleleri ise halen Mutahhar'ın elinde bulunmaktadır. Bu üç kalenin fethi için yeni asker ve mâl lazımdır. Mevcut durumda elde edilen kaleleri korumak dahi kolay iş değilken bu kaleleri muhasara etmek tehlikeli bir iştir. Dolayısıyla Serdar bu üç kalenin fethini erteler.

Serdar Sinan Paşa'nın Mutahhar'la yaptığı sulh şartları içinde Sa'dâ Kalesi'ndeki esir beylerin teslimi de vardır. Bu amaçla San'a beyi Mahmud Bey'e mektup yazan Serdar, Sa'dâ Kalesi'ndeki esir beyleri alıp San'a'ya getirmesini emreder. Diğer taraftan kendisi de Sa'dâ Kalesi'ni teslim alıp oranın hıfzına memur olacak kişileri belirler ve oraya gönderir. Serdar'ın gönderdiği grup Kale'yi teslim alırken Mahmud Bey de esir olan beş beyi alıp San'a'ya getirir. Ardından Serdar ahitname yazıp Mutahhar'a gönderir.

Serdar Sinan Paşa'nın Yemen seferinde Mutahhar'ın oğulları, akrabaları, nakipleri ve ileri gelen birçok adamlarından başka on binden fazla Zeydî öldürülmüştür. İsyancılar ortadan kaldırılınca Yemen vilayetleri emniyet bulur. Bizzat her diyara varıp oraların hıfzı için görevlendirilecek bey ve askerleri tayin eden Serdar Yemen'in idaresini Yemen Beylerbeyi Behram Paşa'ya bırakır. Fetih sürecinde bulunup seferin zahmetlerini çeken askerden 1400 civarındaki kısmı, Yemen'in hıfzı için görevlendirilirken geriye kalan 1200 askere ise izin verilir.⁶³³ İzin verilen

⁶³³ Şair eserinin ilk kısmında verdiği bir ara bilgiye göre Özdemir'den (Özdemiroğlu Osman Paşa) bu zaman kadar (Sinan Paşa'nın idare ettiği Yemen seferinin sonuna kadar) 80.000 civarındaki Rûmî (Anadolu) genci Yemen'de telef olmuştur. Vezir (Sinan Paşa) Mısır'dan çıkarken askere yoklama yaptığında defter kaydında 3.000 atlı asker vardır. Vezirin Tâ'iz'e geldiği 8 Zilkade 976/24 Nisan 1569 tarihinden altı ay sonra Cemaziyelevvel 977 tarihinde (1569 Ekim ortaları) tekrar yoklama yapıldığında defterde 700 kişi kalmıştır. Ölen askerlerin çoğu tüfek findığıyla ölür. Kimisinin de atı tüfek findığıyla ölür ve atsız kalınca sonunda

askerler Mısır'a dönerken onların bıraktığı kalan at, eğer takımı, esbâb ve teçhizatlar Yemen'de kalanlara teslim edilir. Az sayıdaki askeriyle yetmiş civarındaki savaşta kendisine birçok fetih ve zafer nasip olmuş olan Serdar güzel bir gaza eylemiş ve fitneyi ortadan kaldırmıştır. Her yere rütbelere tayin eden Serdar harap olan yerleri tamir ettirmiştir. Yemen hazinesi bu zamana kadar yüz binden fazla olmaz iken Serdar'ın fetihlerinden sonra adalet ve halkın rızasıyla üç yüz bine ulaşmıştır.

Serdar Sinan Paşa Yemen'deki işlerini tamamladıktan sonra Yemen'in hıfzını Yemen Beylerbeyi Behram Paşa'yı bırakır. Yemen'de kalan Rumlu ve Yemenli askerlerin toplamı 7200 askerdir. Nöbetçi askerlerin, 978 yılının Recep ayına kadar (1570 Aralık başları) olan altı aylık ulufeleri Sultan'ın (II. Selim) malından ve yetmediği durumda Serdar'ın kendi malından olmak üzere herkese beşer altın verilerek ödenir. Ancak buna rağmen yeterli mal bulunamadığından son üç ayın ulufeleri verilemez. Serdar ulufelerin kalanının da ödeneceği sözünü verip işlerini hallettikten sonra Mîhâ'ya geçer. Ramazan Bayramı'nı Mîhâ'da geçirdikten sonra (1570 Mart başları) askeriyle kadirgaya binip Cidde'ye doğru hareket eder. Serdar'ın deniz yoluyla gitme sebebi bahsi geçtiği üzere askerlerin at, silah ve diğer teçhizatlarını geride kalan askelere takviye olarak bırakmasıdır. Serdar beraberindeki elli civarındaki kanyon ve kadirgaya Cidde'ye ulaşır ve oradan da Mekke'ye vararak haccını eda eder. Nice gün Ka'de'de ikamet eden Serdar halka çok ihsanlarda bulunur. Haccın ardından Medîne'ye ulaşır Hz. Peygamber'in (a.s.) kabrini de ziyaret ettikten sonra da halka bolca ihsanlarda bulunur. Daha sonra Mısır'a ulaşmak üzere Medine'den ayrılan Serdar Akabe'ye geldiğinde Sultan'dan gelen fermanla yeniden Mısır hâkimi olur. Serdar gazilerle beraber Mısır'a girerken şehrin bütün ileri gelenleri atlanıp kendisini karşılar. Şevketli bir şekilde Kâhire'ye ulaşan Serdar Sultan'a bir mektup yazarak Beytü'l-Harâm'ın çevresindeki çatılarda kubbe olmadığını, dolayısıyla buraların imaretinin mühim olduğunu, ayrıca bütün hacıların dinlenme yeri olan Kasîr'de bir kale inşa etmek gerektiğini arz eder. Son olarak İskenderiye Halici'nin yıllardır atıl kalmış olduğunu ve buranın da tamirinin faydalı olacağını belirtir. Serdar, Sultan'dan aldığı izinden sonra hemen Mısır emîrlerinden Ahmed Bey'i Beytü'l-Harâm'da kubbe ve kale yapımı için Mekke'ye gönderir. Kendisi de İskenderiye Halici tamiriyle bizzat ilgilenip Mısır emîrlerinden Ali Bey'i

çaresizlikten kendi de ölür.

bu iş için görevlendirir. Halic'in tamirinin üç ayda tamamlanmasının ardından sular halka daha çok ulaşır. Böylece ziraat alanlarına bolluk gelir ve Mısır yeniden mamur olur. Serdar'ın Mısır'ı adaletle yönettiği o yıl, uzun zamandır taşmayan Nil Nehri de taşar ve Mısır'da bolluk bereket görülür.

980 yılının Cemaziyelahir ayında (1572 yılının Ekim ayı başları) Mısır'a Mutahhar'ın öldüğü haberi ulaşır. Yemen'deki fitne başı da ortadan kalkmıştır. Yemen fetihlerinden sonra 978 yılının Zilhicce ayında (1571 yılının Mayıs ayı başları) Mısır'daki idareye geçen Serdar Sinan Paşa, bir yıl sekiz ay yirmi üç gün sonra 7 Ramazan 980/11 Ocak 1573 tarihinde İstanbul'a Sultan'ın (II. Selim) huzuruna davet edilir. Mısır halkına veda eden Serdar 981 tarihinde (1573 yılının Mayıs ayı ortaları) Üsküdar'a ulaşır ve ardından Sultan'ın huzuruna çıkar. *Peşkeş çekip* el öptükten sonra Sultan'a Mısır'ın vaziyetini ve gerçekleştirdiği Yemen seferini arz eder. Sultan da Serdar'ı takdir edip kendisine hayır dualarda bulunur.

3.1.2.3.2. Şahıslar

Fetihnamelerde genellikle öne çıkan şahısların isimleri, askerî rütbeleri ve seferde aldıkları görevleri belirtilirken bazı şahısların hayatından ve şahsiyet özelliklerinden de bahsedilebilmektedir. İncelediğimiz fetihnameler içerisindeki en hacimli fetihname örneği olan bu eserde çok fazla miktarda şahıs ismi zikredilmektedir. Bu şahısların hepsi listelenmekle beraber yalnızca öne çıkan ve hakkında geniş bilgi verilen isimler hakkında değerlendirme yapılacaktır. Diğer taraftan, Hulusi Yavuz'un bahsi geçen çalışmasında yer alan indekste eserde ismi geçen şahıs kadrosunun da yer alması, bu noktada istifade etmek isteyen araştırmacılar için kolaylık sağlayacaktır.

Fetihnamede olayların merkezinde yer alan ve Sultan (II.) Selim'den aldığı serdarlık vazifesiyle seferde tam yetki sahibi olan şahıs Veziriazam Sinan Paşa olduğundan hakkında en çok bilgi verilen kişi de o olmaktadır. Diğer şahıslar ise onun etrafında aldıkları vazifelere göre eserde kendine yer bulmuştur. Her ne kadar Sinan Paşa olayların merkezinde olsa da diğer fetihnamelere nazaran birçok şahsın icraatleri hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla eser tek şahsın odağında olarak değil de tek şahsın idare ettiği ancak birçok ayrı olay ve şahsın aktarıldığı bir tarza

sahiptir. Örneğin Aden'i fethetmek için giden askerleri oraya Serdar Sinan Paşa göndermiştir. Ancak, bu olay hakkında verilen detaylar ve şahıslar hakkında verilen bilgiler kendi içinde bir bütünlük arz eder.

Bahsi geçen şahısların eserde aldıkları rollere baktığımızda önce Sultan (II.) Selim'den bahsetmemiz gerekir. Sultan Selim, konumu sebebiyle seferin baş aktörü olsa da seferde aktif olarak yer almaz. Genel birtakım övgüler üzerinden bahsi geçtiğinden şahsiyetine dair belirgin bilgiler yoktur. Eserinin başında Sultan Selim'in övgüsüne yer ayıran şair onun Sultan Süleymanoğlu Sultan (II.) Selim olduğu, adaletli olduğu ve halka emniyet verdiği gibi hususlardan bahseder. Fetihnamesine başlarken ise sultanın Allah'ın gölgesi olduğu, ülkeler fetheden bir sultan olduğu belirtilir. Sultan seferde aktif olarak yer almasa da Serdar Sinan Paşa'yı Yemen seferi için görevlendiren kişi olarak kendisinin önemi sürekli vurgulanır. Bazı zamanlar da Sultan'dan Yemen serdarı Sinan Paşa'ya talimatlar gelir. Örneğin, Aden'e İspanyolların da hareket ettiği ve İspanyollar Aden Limanı'na ulaşmadan önce Osmanlı askerinin Aden'i Zeydîlerin elinden alması gerektiği hususundaki fermanından sonra Sinan Paşa bu iş için harekete geçer. Aden'in fethi gerçekleşikten sonra da Sultan'a fetih müjdesi iletilir. Diğer taraftan sefer sürecinde zaman zaman Sultan'dan gelen hazinelerle askerin ulufelerinin ödendiği görülür. Eser, seferi başarıyla sonlandıran Serdar Sinan Paşa'nın Sultan'ın daveti üzerine İstanbul'a dönmesiyle tamamlanır.

Olayların merkezinde yer alan (Koca⁶³⁴) Sinan Paşa, Mısır hâkimi iken Sultan'ın (II. Selim) emriyle Yemen seferine serdar tayin edilir. Fetihname müellifi Rumûzî'nin de hamisi olan Sinan Paşa Sultan'a sadık, istişareye önem veren, dikkatli hareket eden, sulh yolunu tercih eden, askerine meşakkat vermemeye gayret eden, sefer ve gazada askerinin ihtiyaçları ve ulufelerine harcamak için biriktirdiği kendi şahsi malından harcayan, seferin başarılı bir şekilde tamamlanması için elinden geleni yapan, yeri geldiğinde bizzat savaşa katılan, tedbirli disiplinli ve ileri görüşlü bir kimse olarak ifade edilir. Sinan Paşa'nın bu özelliklerine dair eserde birçok örnek vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

⁶³⁴ Paşa hakkında bkz. Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa," *TDV DİA*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), s. 137.

Yemen seferine memur edildikten sonra Mısır'dan Yemen'e hareket eden Serdar'ın yolda askerine hitap ederek "Sultanın yolunda canını feda etmek farzdır. Canını sultanın yolunda fedâ eden borcunu ödemiş olur." şeklinde sarf ettiği sözler onun sultana olan bağlılığını gösterir.

Serdar Sinan Paşa'nın ileri görüşlülüğüne bir örnek olarak, Meytem Vadisi'nden Ta'ker'e hareket edecek olan Serdar hareket etmeden önce Zeydîlerin saldırma ihtimaline karşı bir tedbir düşünür ve yüklerin bir kısmını bırakıp göç ediliyormuş gibi yapar. Serdar'ın gittiğini zanneden Zeydîler de bunu bir fırsat görüp konaktaki askerlere saldırıya geçer. İleride askeriyle saklanan Serdar, Zeydîlerin ortaya çıkmasıyla karşı saldırı yapıp düşmanın çoğunu kırar.

İstişareye önem veren Serdar Sinan Paşa, Şebâm şehri talan edildikten sonra şehrin durumuyla ilgili beyleriyle istişare eder. Beyler Kevkebân tarafından yapılan saldırılar ve tehlikeler sebebiyle şehri terk etmenin uygun olacağını belirtirler. Serdar da onların fikirlerini kabul edip bu şekilde hareket eder. Kevkebân Kalesi kuşatması esnasında ise kale hendeğinin nasıl geçilebileceği noktasında beyleriyle istişare eden Serdar beylerin köprü yapılmasını tavsiye etmesiyle bu fikre uyar ve köprü yapma hususunda çalışmalar başlar.

Serdar Sinan Paşa, merhametlidir ve şeraite bağlıdır. Şair, San'a'daki Kasr-ı Âl zindanından söz ederken Serdar'ın merhametli olduğundan suç işleyen kişilere şeraite göre müdahale ettiğini ve onları katletmeyip bu zindana attığını söyler. Serdar'ın dindarlığının göstergesi ise Yemen seferini tamamladıktan sonra Mısır'a dönerken Mekke-Medîne ziyaretinde bulunup Hac etmesidir. Çok da cömert olan Serdar Mekke ve Medîne'de halka birçok ihsanlarda bulunarak onların gönüllerini kazanmıştır. Ayrıca Sultan'dan izin alarak Kâbe'nin etrafındaki çatıların kubbelerini yeniletip bütün hacıların dinlenme yeri olan Kasîr'de bir kale inşa ettirmesi de Serdar'ın kutsal topraklara olan bağlılığını gösterir.

Şair, Serdar Sinan Paşa'nın Bu'dân Dağı'nın Zeydîlerin elinden alınmasından sonra askerine terakki ve ihsanlarda bulunduğunu anlatırken, diğer vezirlerin birikimlerini yol, köprü, cami gibi hayır eserlerine veya şahsi mülk, değirmen, çitklik harcarken Sinan Paşa'nın gaza ve cihat yolunda harcamak üzere biriktirdiğini ve Yemen seferinde kendi malını harcamak suretiyle seferin başarılı olması için gayret ettiğini

söyler.

Serdar'ın zaman zaman savaşa da dâhil olduğunu görürüz. Şebâm şehri alındığında toparlanan Zeydîler tekrar saldırıya geçince ve Osmanlı askeri panikleyip dağılmaya başlayınca Serdar meydana çıkar ve birkaç düşman askerini tepeledikten sonra dağılan askerini kontrol altına alır. Kevkebân Dağı kuşatıldığında da zaman zaman Zeydîler ordugâha saldırmıştır. Bu savaşlardan bazısına Serdar'ın da dâhil olduğu görülür.

Eserin başlarında öne çıkan şahıslardan biri olarak, Özdemiroğlu Osman Paşa, Yemen seferine serdar tayin edilen Sinan Paşa'dan önce Yemen Beylerbeyi sıfatıyla Yemen'e gitmiş, Tâiz'in varoş bölgelerini ele geçirmiş ve Kâhiriyye Kalesi'ni kuşatmıştır. Ancak hariçteki Zeydîler de Ağber Dağı'nda ordugâh kurunca Osman Paşa ve askeri iki ateş arasında kalmıştır. Bu sırada Serdar'ın ordusu yetişir ve Osman Paşa'yı bu müşkül durumdan kurtarır.

Eserde Serdar Sinan Paşa ile ihtilaflı olduğu gözükten tek kişi Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Şairin ifadelerine göre Osman Paşa Sinan Paşa'ya itaatsizlik etmiş ve onun serdarlığını kabullenememiştir. Ayrıca berş adlı bir uyuşturucu kullandığından disiplinsizlikleri olmuştur. Sinan Paşa ile aralarındaki ihtilafta belirgin bir şekilde Osman Paşa'yı eleştirip hamisi Sinan Paşa'yı tutan şair Ağber Dağı'nda askerinin Zeydîlerle yaptığı savaş ve savaşın sonunda kazanılan zaferi anlatırken Osman Paşa'nın (bu seferin serdarı olduğu halde) kullandığı uyuşturucunun etkisiyle savaşın sonuna kadar savaş meydanına gelmediğini, akşamüstü savaş bitip ganimet toplandığı sırada gelip ganimetten pay aldığını söyler. Ayrıca şaire göre, son olarak Özdemiroğlu'nun Sinan Paşa'nın verdiği bir görevi kabul etmeyip Yemen'in asıl serdarı kendisi olduğu şeklinde iddiada bulunması sebebiyle Sinan Paşa onu görevinden azleder.

Eski Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa, Özdemiroğlu'nun azlinden sonra Serdar Sinan Paşa tarafından mükerreren Yemen Beylerbeyliği'ne getirilir. Hasan Paşa sefer sürecinde sıkça karşımıza çıkar. Serdar Sinan Paşa, Demermer Kalesi'nin fethi için onu görevlendirir. Osmanlı askerinin kuşatmaları esnasında Şebâm şehrindeki Kasr-ı Arzâ'ya askerleriyle giren odur. Serdar, bazı köylerin yağması için de onu görevlendirmiştir. Kabilelerinden asker toplamaya giden ve uzun süre geri gelmeyen

Dâî Abdullah'a yardıma giden, yol boyunca birtakım kaleleri emân yoluyla alan ve Dâî Abdullah'la buluştuktan sonra gelip Kevkebân Dağı'nı arkadan kuşatan kişidir.

Eserin sonlarında ön plana çıkan Behram Paşa, Serdar'ın Yemen'den ayrılırken beylerbeyilik görevini (Yemen'in idaresini) kendisine bıraktığı kişidir. Behram Paşa daha önce birçok çabaya rağmen fethedilememiş ve bazı ileri gelen Osmanlı beylerinin de şehadetine sebep olmuş olan Habb Kalesi'ni birtakım hile ve taktiklerle ele geçirmiş ve Serdar'ın övgüsünü kazanmıştır.

Hemedan Şeyhi (hâkimi) Dâî Abdullah Osmanlı tarafında olan Yemenli şeyhlerden biridir. Memleketi olan Hemedan halkının önceden beri Zeydîler'e düşman olup Osmanlı tarafını tutması, o memleket halkının ehlisünnet itikadında olmaları, güvenilir olmaları, Dâî Abdullah'ın Kâhiriyye Kalesi'nin dizdarıyla görüşerek onu sulha razı etmesi ve böylece kalenin emânla alınabilmesini sağlaması, Osmanlı saflarında savaşarak Zeydîlerle mücadelede Serdar Sinan Paşa'ya destek olması gibi birçok açıdan şairin olumlu ifadelerle bahsettiği bir şahıstır. Ancak Dâî Abdullah Kevkebân Kalesi kuşatmasında Serdar'a destek kuvvetler bulmak için memleketine gitmiş ve söz verdiği dönüş tarihini çok geciktirmiştir. Şair bu süreçte Dâî Abdullah'ın bir Yemenli olması sebebiyle güvenilemeyeceği gibi hislerini ifade eder. Ancak Dâî Abdullah geç de olsa gelmiş ve umulan kadar asker toplayamasa da toplayabildikleriyle Osmanlı saflarında mücadelesini sürdürerek güvenilir olduğunu kanıtlamıştır.

Kurdoğlu (Kaptan) Hızır Bey ilk olarak Serdar'ın kendisini Aden'in fethi için görevlendirmesiyle dikkat çeker. Kardeşi Sinan Bey'le beraber Mîhâ'daki kadırgaların kaptanı olarak Aden'e gider. Hızır Bey denizden Memi Kâşif karadan olmak üzere Aden'i kuşatırlar. Aden'in fethinden sonra Hızır Bey divan toplantısında Kâsım bin Şevî'nin suikastçısı tarafından saldırıya uğrar ve yaralanır. Aden seferinden döndükten sonra Mîhâ'da dinlenen Hızır Bey iyileştikten sonra Habb Kalesi'nin muhasara edilmesi için serdar tayin edilir. Şairin aktardıklarına göre yiğit ve başarılı işler yapan Hızır Bey, Habb Kalesi kuşatması sırasında Serdar Sinan Paşa'nın uyarılarına rağmen tedbirsiz davranır ve Yemenli kişilerden birçoğunu asker olarak yanına alır. Ayrıca iyi niyetlerle de olsa Serdar'dan izin almayarak Ta'ker ve Ta'iz'den toplar alıp Habb Kalesi'ni dövmeye çalışır. İlerleyen süreçte

Hızır Bey'in etrafına topladığı Yemenli askerler kendisine karşı kurulan komploya dâhil olacak ve bu komplo sonucunda Hızır Bey beraberindeki Kürd Mahmud, Küçük Ahmed ve bir grup askeriyle şehit düşecektir.

Aden'in fethi görevinde kara askerinin başında bulunan Memi Kâşif, Mutahhar'ın nakiplerinden olan Katrân'ın Holan Kalesi'ni de fethedecektir (ancak Katrân kaleden kaçıp kurtulmuştur). Karagöz Bey ise Kevkebân zindanından kurtulan altı Osmanlı beyinden biridir. Serdar'ın verdiği görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Şair Karagöz'ün kişisel ve fizikî özelliklerinden de bahseder:

Karagöz Bey Yemen'de yetişmiş ve buranın her yerini iyi bilen biridir. Hem Türkçeyi hem Arapçanın Yemen lehçesini bilmektedir. Fizikî olarak da burnu büyük bir kimsedir.

Serdar Sinan Paşa'nın Kevkebân Kalesi muhasarasıyla meşgul olduğu bir sırada, Serdar'dan daha önce emân alan bölgeler isyana kalkışmış ve Serdar da bu bölgelerdeki isyanı bastırmak için çeşitli beylerini vazifelendirmiştir. Serdar, Karagöz Bey'e gidip Katrân'ın fitnesini bastırmasını emreder. O da görevini hakkıyla yerine getirip Katrân'ı öldürüp askerlerini kırar ve böylece San'a bölgesi Katrân'ın tehdidinden emin olur. Ayrıca Yerîm bölgesinde çıkan fitneyi bastırmaya giden beylerden biri de Karagöz Bey'dir.

Zeydî İmamı Mutahhar isyanların başını çeken kişidir. Şair, Mutahhar'ı topallığından ötürü Leng ve A' rec lakaplarıyla da zikreder. Zeydî İmamı olan Mutahhar Yemen'in hâkimiyetini eline geçirmek için taraftarlarını toplayıp San'a, Aden, Tâ'iz, Kâhiriyye, Kevkebân, Tûlâ vb. Yemen'in belli bölgelerinin hâkimiyetini ele geçirmiş ve Osmanlılara karşı Portekizlilerle işbirliği yapmaya çalışmıştır.

Şair, eserinin bir bölümünde kronolojik olarak anlattığı olaylar silsilesinden çıkıp Mutahhar'ın geçmişinden bahseder. Mutahhar'ın ceddinin, kabilelerin ve herkesin anlattığına göre Mutahhar babasını bedbaht etmiş bir kimsedir. Aslında Mutahhar'ın cediti faydalı kimseler olup her birisi Zebîd'de sıbyân okutan muallimler imiş. Mutahhar'ın babası ise hayli zengin olduğundan önce kendi kabilesini altınla azdırıp bölgesinde imâm iken hâkim olur. Daha sonra diğer kabileleri ve hükûmeti de bu şekilde azdırıp hâkimiyet alanını genişletir. Peygamber (a.s.) soyundan geldiğini iddia ettiğinden işin sonunda kendisini "Halîfe-i İmâm" olarak ilan eder. Haricî

mezhebinden olan çeşitli kabileler de Mutahhar'ın babasına uymaya başlar.

Mutahhar yetişkinlik çağına erince ilim sahibi ve hâkim olur. Babası ona Tûlâ hâkimiyetini vermişken o Yemen'in tamamına hâkim olmak ister. Mutahhar'ın kardeşlerinden Şemseddin, babasına itaatkârdır. Babası da onu pek sevdiği için onu Kevkebân hâkimi eyler. Ayrıca Şemseddin'den olma torunlarını da pek sevdiğinden onlara çok riayetler etmiş ve onlardan birini San'a hâkimi eylemiştir. Mutahhar ve Şemseddin'in babaları vefat edince vasiyeti olduğu üzere sevdiği oğlu olan Şemseddin'in hâkim olduğu Kevkebân'a defn edilir. Mutahhar, babasının ölümünden sonra onun gibi Yemen'e hâkim olmak hevesine düşer. Babasının ölümünden sonra da Yemen'e hâkim olmak arzusunda olan Mutahhar önce San'a'yı zapt etmek gerektiğini bildiğinden bir gece Tûlâ'dan çıkıp seher vakti San'a'ya varmış ve orada cûlus edip Yemen'e hâkimiyetini ilan etmiştir (b. 13453-13559).

Serdar Sinan Paşa'nın yaptığı seferin ardından Kevkebân hâkimi olan Mutahhar'ın oğlu Muhammed ve yanında bulunan Hüseyin Serdar'dan emân almıştır. Bir müddet sonra Mutahhar oğlu Muhammed aracılığıyla Serdar'dan emân alır. Serdar, Yemen seferinin ardından Mısır'a döndükten bir müddet sonra Mutahhar'ın da öldüğü haberi gelir.

Eserde şahsi özelliklerinden bahsedilmeyip yalnızca isimleri ve aldığı görevleri belirtilen birçok kişi vardır. Bunlar Ayas Paşa, Muhammed Paşa⁶³⁵, Eski Yemen Beylerbeyi Mahmud Paşa, Veyis Paşa⁶³⁶, gönüllü Mısır askerlerinin ağası Hüseyin Ağa, Mîr Mamud, Hamza Bey, Mîrlivâ (tuğgeneral) Hüseyin Bey, Dergâh-ı Âlî (Kapı) çavuşu Ali Çavuş, Mısır Beylerinden Küçük Ahmed Bey, Kâhire beylerinden Mahmud Bey, Arap şeyhlerinden olan İbn-i Habîr lakaplı Hammad, Serdar'ın yeğeni Mustafa Bey, Mısır Çerkesleri ağası Kayıt Ağa, Merîsî lakaplı Şeyh Müntasır, Hemedan Ağası Abdullah, Mîhâ'daki kadırgaların kaptanı ve (Kurdoğlu) Hızır Bey'in kardeşi olan Kurdoğlu Sinan, Ahmed Subaşı, Ali Subaşı, Sefer Reis, Yemen emîrlerinden olan Şeyh Ali, Pervîz Bey, Ahmed Bey, Abdi Bey, Yemen'de mal nâzırı (nâzır-ı emvâl) olan Mustafa Bey, Ferhad Bey, Zeyneddîn Kethüda, eskiden

⁶³⁵ Eserin başında Sinan Paşa'nın Allah'ın rahmetine kavuşan kardeşleri Ayas Paşa ve Muhammed Paşa'yı yâd bölümü vardır. Şair burada Ayas Paşa'nın Bağdad Beylerbeyi iken Basra'yı fethettiğini Basra hâkimi İbn-i Ulyâ'yı kahrettiğini, Muhammed Paşa'nın da Lahsa vilayetini fethettiğini, ikisinin de gazi olduğunu, din için çalıştıklarını söyler.

⁶³⁶ Önceki tarihlere de Yemen'e gelip fetihler yapmış olan paşa.

Mısır'da müteferrika görevinde bulunan Ali Bey, Mısır emîrlerinden Ali Bey, Dâî Abdullah'ın Şebâm zindanından kurtarılan kardeşi ve onu kurtaran yeğeni, Habb Kalesi'ndeki hapiste bulunan, eskiden biri kadı, biri cebeci, biri de Şefelet grubunun ağası olan üç Rumlu (Osmanlı) askeri⁶³⁷, Kâhiriyye Kalesi dizdarı iken kalesini emân yoluyla teslim eden ve daha sonra Osmanlı tarafında yer alan Hemedanlı Salâh, Ali İbni Şevî'nin amcaoğlu olan ve o vilayette itibar sahibi olan Nâsır bin Hüseyin'dir (Serdar Sinan Paşa'ya tabi olmuştur). Eserde, ismi belirtilmemekle birlikte, Habb Kalesi hizmetçilerinden biri olan ve Osmanlı tarafına geçip Habb Kalesi hâkimi Alî'nin zehirle öldürülmesine vesile olan bir kişiden de bahsedilmektedir.

Yukarıda ismi verilenlerden ayrı olarak, aynı konuda topluca ismi verilen ve kendilerinden bahsedilen Kevkebân zindanından kurtulan altı Osmanlı beyi vardır. Bunlardan biri Mısır'da bey iken Yemen'e nâzır-ı l-emvâl olarak memur edilen Mahmud Bey olup Hîş Mustafa Paşa olarak da bilinir. Diğerleri, Yemen'in eski beylerinden Arık Hasan ve Karagöz Bey⁶³⁸, Kızılbaş lakaplı Muhammed Bey, Şah (Şeyh) Ali, Kılıç Kethüdası Kabak Bey'dir. Bu altı beyden başka Mesâr Kalesi'nden çıkarılıp Kevkeban'dakilerle aynı zamanda serbest bırakılan Murad Paşa'nın Kethüdası Hüseyin Bey ile San' a'da iken hasta olduğundan serbest bırakılmış olan Mustafa Bey de vardır.

Şair, seferdeki olayların dâhilinde bulunan bahsi geçen kişilerden hariç olarak, Şeyhülislam Ebussuud'un övgüsüne de bir bölüm ayırarak onu da eserinde bahis konusu etmiştir.

Eserde bahsi geçen Osmanlı askerî gruplarına bakılacak olursa, Kapıkulu askeri, Mısır askeri, Mısır gönüllüleri, Şam askeri, Yemen askeri (Zeydî olanlar veya çeşitli kabilelerden toplananlar), Şefâlid veya Saçlı denilen Yemenli askerler⁶³⁹, 'Ayâl-i San' a adı verilen tüfekli Araplar, *azablar*, ağalar, beyler ve paşalar şeklinde gruplardan bahsedilir.

Eserde bahsi geçen şahıslar içinde, Mısır kâşiflerinden Gedik Ferhad Bey, Der-i Âlî

⁶³⁷ Bu kişiler bulundukları kalenin cebahanesini patlatarak önemli yararlılık göstermişlerdir.

⁶³⁸ Karagöz Bey ayrı bir başlıkta hususen de mevcuttur.

⁶³⁹ Bûn Vadisi'ndeki Hâyit adlı köyü halkına denir. Bu köy daha önce Salah'a tabi iken Salâh serdarın tarafına geçince onlar Mutahhar'a tabi kalmaya devam etmiştir. Bu köy halkına yerliler Şefâlid der iken Rumlular (Osmanlı) ise saçlarını traş etmeyip uzattıklarından Saçlı demektedir.

yeniçeri ağası ile Mısır yeniçerileri ağası, Kethüda Deli Osman, Bayraktar, Kürd Mahmud Bey, Küçük Ahmed Bey, Hızır Bey, Gülâbî Bey. Ayrıca önceki tarihlerde Zeydîler tarafından Eski Yemen Beylerbeyi Murad Paşa ve Yemen beylerinden Ahmed Bey şehit edildiği belirtilen şahıslardır.

Eserde, Mutahhar'ın tarafında olan Zeydî ileri gelenlerine bakıldığında bunlar Mutahhar'ın oğlu Lütfullah, yeğeni Şemseddinoğlu Muhammed, Şemseddinoğlu Muhammed'in veziri Muhammed 'Ayân, Ali İbni Şevî, Ahmed İbni Hüseyin ve Kör İdris ilinin şeyhidir. Mutahhar tarafında olan ve eserde çeşitli olaylar anlatılırken zikri geçen daha başka kimseler de vardır. Şair, eserinin sonlarında Zeydî İmamı Mutahhar tarafından olup Osmanlı askeri tarafından öldürülen Zeydî ileri gelenlerinin isimlerini topluca verip bunlar arasındaki akrabalık bağlarını açıklar. Bu açıklamalar şahıs kadrosunun anlaşılabilmesi ve takip edilebilmesini kolaylaştıran hususlardandır. Şairin verdiği özet bilgiye göre Mutahhar'ın oğlu olan ve seraskerlik vazifesi yapan Hâdî, Habb Kalesi hâkimi olan ve Mutahhar'ın kardeşi olan Ali, Mutahhar'ın kardeşi Şemseddin'in Hüseyin ve Hâdî adlı iki oğlu, Mutahhar'ın kardeşi İzzedin'in oğlu Ahmed ⁶⁴⁰, Mutahhar'ın kardeşi Radiyeddîn'in oğlu Muhammed, Mutahhar'ın veziri Ebû Davud, Mutahhar'ın nakiplerinin (emîrlerinin) başı olan Katrân ve Ali bin Neşir, Aden hâkimi Kâsım İbni Şevî ve oğlu, Mutahhar'ın vekili Hasan, Mutahhar'ın önde gelen adamlarından (Şemseddin'in yeğeni olan ve çoğu kere Mutahhar'ın seraskerliğini yapan) Behhâl ve Şerîf Bâkır ve Mutahhar'ın kardeşi Şevî'nin oğlu Muhammed öldürülenler arasındadır. Şairin eserinin sonunda topluca isimlerini verdiği bu kişilerden hariç olarak eserde bahsi geçen ve öldürülmüş olduğu belirtilen diğer Zeydî ileri gelenleri Mutahhar'ın nakiplerinden biri olan Ferhan, Bû-Nasr adlı Nasrânî, Şemseddinoğlu'nun baş nakipi Câbir İbni Âmir, Beyt-i İzz Kalesi'nin dizdarı Kâsım, İzzeddin'in oğlu Muhammed, Hûbân Şeyhi ve Derâm hâkimi Muhammed İbni Sa'îd, onun oğlu ve on iki akrabasıdır. Türk Memi (öldürülmüştür) ve Azap askerlerinin kethüdası olan Bâlî ise Osmanlı askeri iken Zeydîler tarafına geçmiştir.

İsmi zikredilen yukarıdaki şahıslardan başka eserde birtakım askerî veya sivil gruplardan da bahsedilmektedir. Sinan Paşa'yı Mekke'de karşılaştıran Mekke eşrâfı,

⁶⁴⁰ Metinde İzzeddinoğlu Muhammed'in öldürüldüğü ifade edilmektedir (12758). İzzeddin ile Rukneddin'in oğullarının isimleri karıştırılmış olabilir.

Yemen'e ulaştığında Yemen'de kendisini karşılayan askerî gruplar ve şehrin birtakım ileri gelenleri, Yemen'den döndüğünde Mısır'da kendisini karşılayan şehrin ileri gelenleri, İstanbul'da sultanın sarayına vardığında orada bulunan vezirler, Yemen'deki çeşitli zümreden Yemenli bedevîler, kabîleler vb. dekoratif kişiler de eserde yer almıştır.

Netice olarak, incelediğimiz fetihnameler içerisindeki en hacimli fetihname örneği olan Rumûzî'nin eserinde çok fazla miktarda şahıs ismi zikredilmiştir. Bu şahısların hepsi listelenmekle beraber yalnızca öne çıkan ve hakkında geniş bilgi verilen isimler hakkında değerlendirme yapılmıştır. Tarih alanında ve biyografi tarihi alanında yapılacak olan araştırmalar için önemli miktarda bilgi barındırması yönüyle bu fetihname kıymete haiz bir eserdir.

3.1.2.4. Eserin edebî değeri

3.1.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁶⁴¹

Rumûzî'nin fetihnemesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edildiği şekliyle, kısa bir vezin kullanılmıştır. Aruz bahirleri içinden Hafif bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezninin uygulandığı görülür. Bu vezin 5 kapalı 6 da açık hece barındırır. Ayrıca, veznin sağladığı imkânla 6 kapalı 5 açık hece veya 8 kapalı 3 açık hece de barındırabilir. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimelere ise daha ziyade kısa ünlülerin bulunduğu açık hece içerir. Şairin tercih ettiği vezin, hacimli bir konuyu anlattığı mesnevisinde şaire kolaylık sağlamıştır. Zira bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçedeki açık hece ihtiyacını daha fazla sağlayabilen bir vezindir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (v. Ü 95a-b) 30 beyitte yapılan incelemede 271 kelimedenden 164 tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Bu kelimeler içerisindeki Venedikçe kaptan, fora; İtalyanca tente,

⁶⁴¹ Bu başlık altında, Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (N 2a-b/ Ü 95a-b, 96a-b/Ü 571a-b olmak üzere 4 varak) aruz ve kafiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

alarga; Orta Yunanca kadirga gibi toplam 6 tane farklı dillerdeki kelimeleri hariç tuttuğumuzda geriye kalan 101 kelime ise Arapça-Farsça kelimedenden meydana gelir. Bu da seçilen kısımdaki Türkçe asıllı kelimelerin %60.51, Arapça-Farça kelimelerin %37.2, diğer dillerdeki kelimelerin de %2.2 oranında olduğunu gösterir. Dolayısıyla şairin Arapça-Farça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeleri tercih ettiği anlaşılır. Şair adeta tercih ettiği vezinle kullandığı dillerdeki kelimelerin oranları arasında veznin açıklık kapalılık durumuyla orantılı bir uygulama yapmıştır. Dolayısıyla şairin, aruza hâkimiyetini de hesaba katarak, vezin gereği açık hece yerine kapalı hecenin kullanılmasıyla ortaya çıkan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurmayaacağı tahmin edilebilir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 140 (52+58+30) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 218 (78+111+29) adet örnek görülür. Bunlardan 27 (15+10+2) tanesi (%12.38) Farsça izafet kesresi üzerinde, 44 (9+32+3) tanesi (%20.18) Türkçe isim⁶⁴² veya fiil kökünde, 110 (37+58+15) tanesi (%50.45) Türkçe eklerde, 33 (14+10+9) tanesi (%15.13) Türkçe edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 2 (1+1+0) tanesi (%0.91) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 2 (2+0+0) tanesi de (%0.91) *vâsıta* şeklindeki örneklerde görüldüğü üzere Arapça kelimelerin sonlarında bulunan müenneslik tâ'sı üzerinde uygulanmıştır.

Yukarıdaki oranlar üzerinden hesap ettiğimizde beyit başına ortalama olarak 1.55 imâle-i maksûre düşmektedir. Toplam imâle-i maksûrelerin %35.32 tanesinin Türkçe kelimelerin kökünde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmış olması, ayrıca Türkçe eklerin de belli bir kısmının kelime gövdesi üzerinde bulunduğunu dikkate aldığımızda mevcut imalelerin yarı kadar kısmının Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozduğu söylenebilir. Eserden seçilen üç ayrı kısım dikkate alındığında, özellikle eserin orta kısmında genel olarak imâle-i maksûre oranlarının ve Türkçe isim veya fiil kökünde yapılan imâle-i maksûre oranlarının bariz bir artış gösterdiği görülür. Benzer şekilde eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında da orta kısımdan seçilen beyitlerdeki oranlar daha yüksektir. Örneğin eserin baş kısmından seçilen beyitler içerisinde aynı beyitte en fazla 4 imâle-i maksûre uygulanmış olup bu

⁶⁴² (1+13+1).

şekilde 2 beyit vardır. Eserin son kısmında ise bu oran 3 imâle-i maksûre uygulanan 2 beyit şeklindedir. Orta kısmından seçilen beyitlerde ise aynı beyte düşen imâle-i maksûre oranları artmış olup 4 imâle-i maksûre bulunan 5 beyit, 5-6 imâle-i maksûre 2 beyit görülmüştür. Ancak genel olarak bakıldığında şairin imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurmadığı görülmüştür. Ayrıca 140 beyit içinden 27 (11+7+9) beyitte imâle-i maksûre hiç kullanılmamıştır.

Diğer taraftan fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve de türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Rumûzî'nin eseri de incelediğimiz manzum fetihnameler içinde en hacimli ve en ayrıntılı eserdir. Dolayısıyla şairin bu tür zorluklarla karşılaşarak imâle-i maksûre uygulaması yapmak zorunda kalacağı da beklenen bir durumdur. Örneğin eserin orta kısmından seçilen beyitler içinden 6 imâle-i maksûre ile aynı beyitte en fazla miktarda imale bulunduran beyte baktığımızda,

Çünkü paşa/huzûrına/îrer

Ana paşa/idüp ri'â/yetler (b. 5666)

şeklindeki beyitte paşa kelimesinin iki defa zikredilmesi ve imalelerin dört tanesinin bu iki kelime üzerinde olduğu görülür. Diğer iki imalenin de bir tanesi kelime sonunda Türkçe ek üzerinde, diğeri ise Türkçe fiil kökündedir.

Eserden seçilen beyitlerden iki tanesinde Arapça cân/be (b. 5641) ve Farsça keşef (b. 18536) kelimelerindeki açık hecelerde imâle-i maksûre uygulaması yapılmıştır. Ayrıca Venedikçe fora, Orta Yunanca kadırğa kelimeleri üzerinde de imâle-i maksûre görülür.

bize.../zümreye... (b. 39), ...yüzümüze/...sözümüze (b. 51), anı.../şefâ'ati... (b. 53), şeklindeki örnekler gibi toplam 6 beyitte imaleler paralel uygulanarak ahenge ve anlama katkı sağlamıştır. Böylece bu imaleler hata olmaktan ziyade sanatlı bir uygulamaya dönüştürülmüş olmaktadır.⁶⁴³ Bu tür paralel heceler üzerindeki vurgudan yararlanmaya dair bir örnek olarak aşağıdaki beyitte e seslerinde uygulanan imâle-i maksûreler mısralar içinde bir ses uyumu meydana getirir:

Vâde-i hay/r bâkıye/bakmaz

⁶⁴³ Saraç, a.g.e., s. 214.

Hâşılı gön/li nesneye/aşmaz (b. 5685)

Eserin son kısmında imâle-i maksûre ve diğer aruz uygulamalarının azalmasında şairin hatime kısmına rast gelen bu kısımda aruz uygulama ve kusurlarına düşmemekte daha fazla hassasiyet göstermesi etkili olmuş olmalıdır.

Verilen oranlardan da anlaşılacağı üzere şair bazı zamir, edat, bağlaç türü kelimeler üzerinde sıklıkla imâle-i maksûre uygulamıştır. Bu noktada orta kısmından seçilen beyitlerde karşılaşılan 10 örneğe bakıldığında birer tane bile, niçe, iki tane ile, üç tane *ana/anı/anın*, üç tane *bu* şeklinde örnek görülür. Bu kelimelerin bazısında imaleli hecelerin uzun ve vurgulu okunması anlamı pekiştirip Türkçe telaffuzda kendine yer bulabilmektedir. Örneğin,

Ne ri' âyet/ olursa a/na sezâ

Hidmetünde/ bulunur [o]/ zîrâ (b. 5668)

şeklindeki örnekte, ana zamirinde ilk hecenin vurgulu okunması anlama katkı sağlamaktadır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 140 (52+58+30) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 50 (20+14+16) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Ancak *lik* bağlacıyla toplam 7, *cehl* kelimesiyle de üst üste gelen beyitlerde toplam 4 defa med uygulaması yapılmıştır. Bu kelimeler ve benzer örnekteki bazı kelimelerin vurgulu okunması ahenge de katkı sağlamıştır. Örneğin;

Mâr-veş zâ/hirinde nağ/ş u nigâr

Lîk bātın/da zehr-i kı̄a/tili var (b. 18526)

Cehldendür/ kişiye bu/ işler

Âdeme ceh/l böyle çok/ işler (b. 5688)

Uygulanan 50 imâle-i memdûdenin 5 tanesinin ardından açık heceyle başlayan bir kelime geldiği halde bir buçuk hece değerine duyulan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmamış ve bu durum sekte sebep olmuştur. Diğer taraftan şair, klasik şairler tarafından da hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulamasını ise

hiç yapmamıştır.

Rumûzî bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 164 (89+30+45) tane uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli olan heceye ünlüyle başlayan bir ek getirmiş, ya medli heceyle biten kelimeyi Farsça izafet terkininin tamlama ünlüsüne bağlamış ya da medli heceyi Farsça bağlaç vâvına yahut ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmak suretiyle meşru yöntemler uygulamıştır.

İncelenen beyitler içerisinde uygulanan zihafalara bakıldığında 13 (6+5+2) tane zihaf örneği görülür. Bu zihafardan Rumûzî (b. 43-5694), sâhî (b. 49), muhtâye (b. 49), tâğî (b. 50), hāmî (b. 57), bākî (b. 5641), terakķîye (b. 5675-5683), rûzî (b. 66-5696), ma‘nîye (b. 18538) şeklindeki 12 tanesi kapalı heceyi vezin gereği açık hece olarak değerlendirmek şeklinde uygulanmış olup klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sākî şeklindeki sonu *y* ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların benzerleridir. Dolayısıyla meşru sayılabilecek uygulamalardır. Selim (b. 65) şeklindeki örnekte ise bir buçuk hece değerindeki hecenin tek kapalı hece olarak değerlendirilmiş şekliyle zihaf yapılmıştır. Netice olarak şairin zihaf uygulamalarının azami çoğunluğu divan şairlerinin benzer örnekleri uygulayageldiği uygulamalardandır.

Seçilen 140 (52+58+30) beyitte 127 (43+41+23) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Diğerleri ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Şairin başvurduğu bir diğer ulama uygulaması ise *ki ola, ki itdün, ne itsün* şeklindeki ifadelerdedir. Uygulama yöntemi olarak, bu ifadelerdeki ilk kelimelerin *kef* ve *nun* harfleri teskin edilip sıradaki kelimelerin ünlüyle başlayan ilk harflerine ulanır.

Meydana gelen bu birleşik kelimelerin *k'ola* (b. 39), *k'itdün* (b. 57), *n'itsün* (b. 5655) şeklinde okunması suretiyle şairin ihtiyacı olan tek açık hece veya tek kapalı hece ihtiyacı karşılanmış olur. Yapılan bu uygulamalarda Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanılmış, harflerin teskin edilmesi yoluyla hece yutumu sağlanmış, iki ünlü birbirine katılmış, böylece vezne uyum sağlanmıştır.

Türkçenin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece, ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserden seçilen 140 (52+58+30) beyit içinde 17 (3+9+5) sekt örneği vardır ve orta kısımdan seçilen beyitlerde sektlerin arttığı gözlemlenir. Yapılan bu uygulamalar vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir. İmâle-i memdûdelerle ilgili kısımda da belirtildiği üzere 5 tane sekt, medli hecenin ardından açık heceyle başlayan bir kelime geldiği halde bir buçuk hece değerine duyulan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmamasından meydana gelmiştir.

İlgili kısımdaki diğer aruz uygulamalarına bakıldığında, aslen Rabb şeklinde olan kelime vezin gereği *Rab* (b. 37), aslen Hakk şeklinde olan kelime de bazı beyitlerde olduğu gibi kullanılıp (b. 75-83) bazı beyitlerde ise vezin gereği *Hağ* (b. 84-5694) şeklinde uygulanmıştır. Vezin gereği kelimedeki şeddeli harften şeddenin düşürülmesi şeklindeki bu uygulamaya da tahfif adı verilir.

Uygulanan kafiyelelere baktığımızda 140 (52+58+30) beyit içinde 76 (25+36+15) mücerred, 45 (21+11+13) mürdef, 7 (2+3+2) müesses, 8 (4+4+0) mukayyed kafiye vardır. 40 (13+18+9) beyitte, yani toplam beyitlerin %28.5'inde redif bulunur ve bunlardan 3 (1+0+2) tanesi Türkçe kelimedenden 34 (9+18+7) tanesi ise Türçe eklerden meydana gelir.

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %54.2 oranında mücerred kafiye örneği olup, onu %32.1 oranla mürdef, %5.7 oranla mukayyed ve %5 oranla müesses kafiye örnekleri takip eder. Görüldüğü üzere seçilen beyitlerin yarıdan fazlası mücerred kafiye olup mürdef kafiye de onun ardından gelen en yüksek orandaki kafiyedir. Klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiyeleri

tercih ettikleri bilinmekle beraber şairin mücerred kafiyesi hayli yüksek oranda kullanmış olması dikkat çekicidir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı %60.51 civarında görülmektedir. Şairin bu orana paralel olarak kafiye kullanımlarında da Türkçe kelimeleri sıkça tercih ettiği görülür. Türkçenin yapısı gereği de Türkçe kelimeler mücerred kafiye uygulamasına uygun olduğundan bu kafiyenin oran olarak daha çok sayıda olması anlaşılabilir. Diğer taraftan tespit edilen kafiye kusurlarının azami çoğunluğu Türkçe kelime veya eklerden oluşturulan bu kafiyelerde ortaya çıkmaktadır ve bu örnekler eserin orta kısmında belirgin şekilde artmaktadır. Örneklere baktığımızda;

düriş/kariş (b. 35), *cürmümüze/bize* (b. 54), *salṭanatı/meymeneti* (b. 69), *olup/bilip* (b. 5639), *gelen/olan* (b. 5642), *biz/idevüz* (b. 5645), *olur/alur* (b. 5652), *bulur/gelür* (b. 5654), *olmağ ile/açılmağ ile* (b. 5656), *kalur/olur* (b. 5658), *gelelüm/bilelüm* (b. 5659), *şayup/koyp* (b. 5663), *götürür/getürür* (b. 5665), *itmez/satmaz* (b. 5689), *dizmiş/kazmış* (b. 18519) şeklindeki 15 (3+11+1) beyitte tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır.

istid'ā/ola (b. 40), *yüsr durur/ getürür* (b. 76), *defter/göndereler* (b. 5640), *ola/ile* (b. 5641), *ismleri/beri* (b. 5643), *kadırgalara/fora* (b. 5650), *kadırgalar/bender* (b. 5653), *eyere/çāre* (b. 5657), *tavukdan/aḥsen* (b. 5686), *aña/peydā* (b. 18537) vb. şeklindeki 18 (2+15+1) beyitte ise kafiye meydanına getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairlerinin bu uygulamaya sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁶⁴⁴

heb/ṭaleb (b. 5673) örneğindeki Türkçedeki *heb* kelimesinin Arapça *ṭaleb* kelimesiyle kafiye yapılabilmesi için *heb* olarak yazılmasıyla ikfâ kusuru meydana gelmiştir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 140 (52+58+30) beyit içinden 30 (4+25+1) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe kelime veya ek⁶⁴⁵ tir, 16 (3+11+2)

⁶⁴⁴ Saraç, a.g.e., s. 279.

⁶⁴⁵ Bunlardan 5 (1+4+0) tanesi *cürmümüze/bize* (b. 54), *ismleri/beri* (b. 5643), *irer/ri'āyetler* (b. 5666), *eden/terakḳiden* (b. 5676), *sen/şerrinden* (b. 5694) şeklinde kelimenin biri Türkçe kelime, diğeri ise Türkçe ek ile kafiyeleştirilmiştir.

beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelime veya ek⁶⁴⁶ tir. Bu oranlar beyitlerin önemli bir kısmında kafiyelerin Türkçe kelime veya eklerle sağlandığını gösterir.

Kullanılan rediflerle ilgili belirtmemiz gereken husus ise, yukarıda da oranları verildiği üzere, kullanılan rediflerin azami çoğunluğu Türkçe eklerden meydana gelmiş olup şairin bu redifleri aheng unsuru olarak kullanma gayretine düşmediğini, bunları daha ziyade maksadını ifade etmeye çalışırken oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Netice olarak şair, Türkçe kelimeleri eserinde yoğun kullandığı halde ve yazdığı eserinin türünden kaynaklanan zorluklar bulunduğu halde imâle-i maksûre uygulamalarına sık başvurmamıştır. Benzer şekilde diğer aruz uygulamalarına da sık başvurmadağı gibi çoğunlukla bu uygulamalar klasik Türk şairlerinin de başvurduğu, önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalardır. Bu durum şairin aruzdaki mahareti yanında tercih ettiği veznin Türkçe kelimeler kullanmaya sağladığı olanaktan da ileri gelmiştir. Diğer taraftan şairin Türkçe kelimeleri yoğun kullanımı kafiyele de yansımış, hem Türkçe kelimelerin klasik şiirin kafiye kurgusunda getirdiği bazı güçlüklerden hem de eserin hacminden (18581 beyit) dolayı şairin kaçınmadığı birtakım kafiye kusurları ortaya çıkmıştır.

Bahsi geçen hususlardan hareketle Rumûzî'nin fesahat noktasında ön plana çıkan fetihname şairlerinden olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Arapça-Farsça dillerine vakıf olduğunu yazdığı tarih manzumeleriyle ve yaptığı çeşitli iktibaslarla gösteren Rumûzî'nin, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı fetihnemesinde gayet sade bir dil kullanması dikkat çekicidir. Nitekim, şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 30 beyitte %60.51 civarında Türkçe asıllı kelime olduğu görülmüştür. Eserde sadelikle beraber akıcılık da dil yönüyle dikkat çekici olup bu akıcılığın sağlanmasında şairin aruz veznine hâkimiyeti önemli bir etkidir. Diğer taraftan eser Eski Anadolu Türkçesi'ne has olan ve günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe

⁶⁴⁶ Bunlardan 10 (1+9+0) tanesi *defter/göndereler* (b. 5640), *kadırgalara/fora* (b. 5650) şeklinde kafiye kelimelerinden biri farklı bir dilden, diğer ise Türkçe ekten oluşturulmuştur.

kelimelerden başka, deyimler, atasözleri, darb-ı meseller, vecizeler ve halk dilinden çeşitli ifadeler yönüyle de hayli zengindir. Yer yer halk dilinden argo ifadelere de rastlanmaktadır.

Kullanılan arkaik kelimelere baktığımızda *kağı-* (b. 483-1013-6579-8373-9378), *irgür-* (b. 2722-3199-4092), *döy-* (b. 3272-3294-3563-7928-10750), *taral-* (b. 3280), *tın-* (b. 3944), *ırla-* (b. 4371), *tın-* (b. 4924-6811), *üş-* (b. 5387), *sancı-* (b. 5544-5545-10695-11831), *kağıcı* (b. 5616), *çav-*, *çavıl-* (b. 6005-14252), *yuval-* (b. 6061), *göyün-* (b. 6486), *şuvarıl-* (b. 6778), *şı-* (b. 8976), *üşür-* (b. 9342), *yelte-* (b. 10127), *tüskür-* (b. 10566-12740), *yunal-* (b. 10570), *belikle-* (b. 13493), *çapın-* (b. 14232), *dilkülen-* (b. 14262), *ulal-* (b. 14349) şeklinde fiiller; *işşi* (b. 609-4379-5112-7268), *Tengri* (b. 3644), *yalğaç* (b. 8970), *keleci* (b. 13863), *irte* (b. 729-1762-5172-11449), *gönecli* (b. 1717), *eyü* (b. 3740), *yatlu* (b. 3884), *kiçi* (b. 7017), *yavı* (b. 8304), *idügi* (b. 9214), *yügrük* (b. 10109), *kaşu* (b. 10469-10936), *yigrek* (b. 15194), *sovuğ* (b. 336), *qaranu gici* (b. 4050), *başı kayusu* (b. 4072-4474), *kanğı* (b. 1145-4561-4704-4838), *kimesne* (b. 5095), *olar* (b. 928), *bular* (b. 6366-6368-6388-6405-7014) şeklinde isim, sıfat ve zamirler; *çeküben* (b. 3231), *özleyüben* (b. 8249), *düşmedin*, *olmadın* (b. 5276), *irmedin* (b. 5286), *gelmedin* (b. 9314), *ölcek* (b. 1676), *olmayıcak* (b. 1930), *özleyecek* (b. 4041), *göricek* (b. 6516-6518-9347), *viricek* (b. 3502), *geldükde* (b. 4212), *istedükde* (b. 10575) şeklinde ıban-iben, -madın, medin, -ıcak, icek, -dikda, -dikde gerundium ekleri; *geliser*, *olıser* (b. 11427), *kılınıser* (b. 13398) şeklinde -ısar, -iser gelecek zaman ekleri; *sencileyin* (b. 4926), *olıcaklayın* (b. 7493) şeklinde benzetme ilgisiyle kullanılan -layın, -leyin birleşik eki; *itmeyevüz*, *gıtmeyevüz* (b. 420), *olmayavüz* (b. 849), *bilevüz*, *kılavuz* (b. 869), *diyevüz*, *tapavüz* (b. 1076), *eyleyevüz* (b. 3461), *idevüz* (b. 3732), *irevüz* (b. 4403), *olavuz* (b. 5316), *ulaşavuz* (b. 7803) şeklinde çokluk zamir ekleri; *hayr durur* (b. 150), *bilmiş durur* (b. 166), *degül durur* (b. 1966), *kim durur* (b. 4781) şeklinde -durur bildirme ekleri; *eyleyeyin* (b. 4489), *gireyin*, *vereyin* (b. 4490), *diyeyin* (b. 4704), *öldüreyin* (b. 6558) şeklinde emir kipinin birinci tekil şahıs kipiyle kullanılan örnekleri görülür.

Belirttiğimiz deyimler yönüyle hayli zengin olan eserde *şîr-i mâder (anne sütü) gibi helâl ol-* (b. 3470-4133), *kirpige asma-* (b. 3900), *tavşan uykusu ver-* (b. 4063), *el bir id-* (b. 4815), *çil yavrısına dön-* (b. 5860), *çorap-veş sököl-* (b. 6314), *gözi açık ol-*

(b. 6532), *ayağı kesil-* (b. 6797), *yüregi ağzına gel-* (b. 7121), *kuş uçurmamak* (b. 8082), *igne ile kuyu kaz-* (b. 8363), *rîşine tuz ek-* (b. 12541), *gözine yendir-* (b. 14438), *yüz karası ol-* (b. 14450) gibi birçok deyim örneklerine rastlanır. Şairin kullandığı bazı deyimleri şöyle örnekleyebiliriz:

Binüp ölüsi dirisine hemân

Oldı dāmān-ı kūha [doğru] revân

Hâzret-i Āşaf idüp ana du‘ā

Didi yelkenüñ onara Hüdâ (b. 3900-3903)

Şair atasözü ve darb-ı mesellere de sıkça yer vermiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Görür uyısa fıkır idüp tazı

Aç tavuk düşde tarı bāzārı

Dir atalar ki azacık aşım

Oldı gavğāsuz eyleyen başım (b. 6951-11605)

Ehl-i Rūmun nedür disen didügi

Dirler alnı deri eli emegi

Bu meşeldür zamān-ı esbakdan

Murğ-ı zîrek tutılır ayakdan

Bu meşeldür zebān-ı halkda fâş

Binine karğanun yiter bir taş

Ne yavuz ol ‘inād ile asıl

Ne yavaş ol edāniye basıl

Eyüligе eyülik olsa eger

Bıçağ olmazdı öküze dirler

Bu meşel söylenür tadanmış olan

Artuğ olur imiş kudurmuşdan (b. 4137-6203-6525-6528-8216-9003)

Eserde halk dilinden, yer yer argo da içeren ifadelere de sıkça rastlanır:

Yolda ankısuñı kim uğrarlar

Acı avun mişāli toğrarlar

atı seyrek olup göiş onış

Uşbu resme yürüyüp ınıl ıkış

ādir olsa ol hīle enbānı

Kel başına iderdi dermānı

uru başı ile alāřa hemān

Rāzī olanlara virürler emān

Ehl-i İslām ile gürūh-ı ‘ Arab

Oldı arış muriş amusı heb

Bir yanadan ‘ asākir-i Zeydī

Ehl-i İslām’ ı çün azırđandı

Gördiler hīç bükileri onmaz

Bükelek⁶⁴⁷ girdi ıçlarına bu kez

Bir iki kümesiyle n’eydi o ar

Çok bu denlū oroslenmekler (b. 4107-5185-5257-5498-5536-6016- 6052-12003)

Fetihnamelerde genellikle görüldüğü şekliyle Rumûzî’nin eserinde de olay anlatımı ön planda olup bunun için de çoğunlukla günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılır. Dolayısıyla eserde mecazi anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön plandadır. Beyan ilmi dāhilindeki mecaza dayalı istiare, teşbih, teşhis gibi edebî sanatların sınırlı miktarda kullanılması eserin belagat yönünü zayıf kılar. Nitekim şair de sebep-i telifinde fetihnamesindeki sözlerinin nazımda güzel sanatlar gösterecek kadar üstün sözler olmadığını bildiğini, tasannû gayretine düşmeyip eserini sade bir şekilde nazmetmeyi tercih ettiğini söyler. Yine de bahsettiğimiz sınırlı miktardaki örnekler içerisinde teşbih, istiare, mübalağa vb. sanatlarda şairin kendine has orijinal örnekler de verdiğini söyleyebiliriz.

⁶⁴⁷ Sığırılar rahatsız eden gübre sineği.

Şair, Kâhiriyye Kalesi önünde iki ateş arasında kalmış iken Sinan Paşa'nın destek kuvvetlerinin yetişmesiyle rahatlayan Özdemiroğlu Osman Paşa ve askerleri için *havf (korku) zindanının esirleri* ifadesini kullanır. Şairin bu şekildeki mecazlı ifadeleri çok sınırlı miktardadır:

Vehmden oldılar emîn ü berî

Ḥavf zindānının esīrleri (b. 3649)

Zeydîleri gurâblar (karga) ve baykuşlar, Kâhiriyye Kalesi dizdarı Salâh'ı ise sünnet oğlanı, kethüdasını da sağdıçı olarak ifade eden şair istiareye başvurmuştur. Bu tür istiare örnekleri de eserinin hacmine oranla sınırlı miktardadır:

İdinüp âşiyâne kendülere

Ḳondılar o gurâblar o yere

Ehl-i sünnet kılıcının güneşi

Lâmi^ç olup kaçurdu baykuşu (b. 3495-10690)

Sünnet oğlanıdur Şalâḥ anda

Kethüdâ sağdıç oldu yanında (b. 4622)

Şair, mecaz sanatları içindeki teşbih örnekleri de sınırlı olup bunlardan bir örnek olarak, düşmana saldıran Osmanlı askerini tuza koşan koyunlara benzetmiştir:

Düşmene şöyle segridür bunlar

Segridür şanki tuza koyunlar (b. 4141)

Daha ziyade olayları anlatan ve sanatlı anlatıma odaklanmayan şairin kuşatmaları ve savaşları tasvir ederken biraz daha sanatlı anlatıma başvurduğu görülür. Örneğin şair, Meytem Vadisi'nde Zeydîlerle yapılan savaşı anlatırken teşbih, telmih ve teşhis sanatlarına başvurur. Mızrağı ejderhaya teşbih eden şair, asa-yı Musa kıssasına da telmihte bulunur. Atlı askerin elindeki mızraklar ejderha yüzlüdür. Düşmana salarlarsa ejderha olurlarken elinde tutarken Hz. Musa'nın asası gibi olurlar. Teşhis sanatına da başvuran şair, mızrakların dillerinin hayli uzun olduğunu, okların da ağzından kan eksilmediğini söyler. Okları üç kanatlı ecel kuşuna, tüfekleri ebâbil kuşlarına ve tüfek kurşunlarını da attıkları siccîl adlı taşlara teşbih eder. Aynı zamanda Kur'an'daki Fîl sûresine de telmihte bulunmuş olur:

Depdi meydāna eski fārisler
Elde mızrāk ejdehā-peyker
Düşmene şalsa ejdehe olur
Ele alsa ‘ aşā-yı Mūsā’dur
Serv-ķāmet laṭīf mevzūndur
Dili ammā ki ḥayli uzundur
Olmasaydı zebān-dırāz eger
Ta‘n ile böyle delmez idi ciger
Tīğler ḳatı‘ -ı urūķ-ı emel
Tīrler üç ḳanadlu murğ-ı ecel
Ḳanlu dirlerdi tīr-i perrānı
Gör gider mi ḥāḳ ağzının ḳanı
Benzemez mi tūfeng ebābīle
Geldi siccīlden ḥicāre ile
Ḍarbzenler şavā‘ iķa benzer
Kim şu‘ ā-i fetīli şimşekler (b. 6028-6036)

Şair diğerk fetihnamelerde de ḳarşılaşılan bir örnek olarak Kâhiriyye Kalesi’nin yüksekliğini ve sarplığını mübalağalar ile anlatır:

Seng ü gilden degüldür o binā
Çıķmış evc-i sipihre yerlū ḳaya
Ḳat ḳat ammā neng gibi ḳat ḳat
Yedi ḳat yer ḳalınlığı her ḳat (b. 3538-3539)

Eserde yer yer lafzi sanatlardan tekrar sanatı veya cinas örneklerine de rastlanır:

Kimisi uş taḳul taḳul söyler
Dinlemez bir kimesne ol söyler
Kimi epsem olup yanar par par

Odda pervâne-veş döner par par (b. 9398-8399)

Çeşitli yerlerde *şarşar/şarşar (sars-)* (b. 1257), *depeler/depeler (tepele-)* (b. 5567), *yeri/eri* (b. 952), *ine/mesākine* (b. 2249) şeklinde tam veya lâhık cinas örnekleri de görülür.

Eserinde çeşitli klasik eserlerden iktibaslara sıkça yer vermiş olan şair Kur'an'dan çeşitli ayetleri de ya doğrudan iktibas eder veya telmihler yoluyla ilgili ayete atıf yapar:

Şu ile zindedür belî kamu şey

Ve mine'l-mâ'î külle şey'in hay

Gördüğü demde zulm-i gümrâhı

Dir hemân *ecruhu 'ale'l-lâhi*

Gerçi rahmet ümîdine yüz yok

İtdi *lâ taknaṭū* ricâmuzı çok

Muṭ ma'inne'l-ḫulûb olup asker

Eylediler hüdâ'ya minnetler

Katı olanlar hücûma cerî

Oldı *eyne'l-mefer* viridleri

Hoş dimişdür bu maṭla'ı üstâd

Rahmet-i Bârî ber-revâneş bād

Ana Mûsâ mişâli vardur zübân

Âyet-i *Rabbi neccinî* di hemân

Anlara emr-i *uḫtulūhüm* olur

Belki *ḫaysü seḫıftümūhüm* olur

Suheninden çün anladı şıdkı

Oğudı *en-necâtü fi's-şıdkı* (b.

Durmaz etrâfdan mişâl-i maṭar

Fınduk-ı darbzen tûfeng yağar

Bakmayup hergiz ana dir idi lîk

Rabbenâ inne'l-ittikâle 'aleyk (b. 324-367-881-3648-3658-3650-4325-5018-4582-8272-8273)

Netice olarak Rumûzî, kendisinin de sebep-i telifinde ifade ettiği üzere fetihnamesini yazarken tasannu amacı gütmemiş, seferde gerçekleşen olayları sade bir dille anlatmayı asıl amaç edinmiştir. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön planda olup şair daha ziyade günlük konuşma diline yakın bir dil kullanmıştır. Öte yandan bazı tasvirlerde sanatlı anlatıma, mecaza dayalı sanatlara yer verilmiştir. Şair, belagat yönüyle zayıflık arz eden eserinde oluşan bu eksikliği bazı Arapça-Farsça iktibaslar, deyimler, atasözleri ve halk dilinden çeşitli ifadeler aktarmak suretiyle gidermeye çalıştığı ve eserini bu açılardan zenginleştirmeye çalıştığı görülmektedir.

3.1.3. Sonuç

İstanbul'da, Mısır ve Yemen'de hesap işleri ve defterdarlık vazifelerinde bulunmuş olan, Farsça ve Arapça'ya vakıf olan Rumûzî'nin medrese eğitimi görmüş olduğu açıktır. Gelibolulu Mustafa Âlî ve Ahdî'nin de belirttiği üzere şair daha çok muamma ve tarih düşürme kabiliyetiyle ön plana çıkmıştır. Yemen fetihlerine düştüğü tarihleri de fetihnamesinin ortaya çıkma sebebi olmuş, bu tarihleri derlemesiyle müstakil bir fetihname oluşturma süreci başlamıştır. Şairin sebep-i telifinde de belirttiği üzere, fetihnamesinde belagat noktasında iddiası olmayıp maksadı seferi tüm gerçekliğiyle anlatabilmektir. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön planda olup günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır. Esere dil yönüyle baktığımızda eserdeki sadelik ve akıcılık hemen dikkat çekecektir. Şairin dilindeki akıcılıkta aruza hâkimiyeti önemli etkindir. Şair aruz uygulamalarında çok az kusurlu uygulama yapmış iken kafiye uygulamalarında birtakım kafiye kusurlarına düşebilmiştir. Bunda şairin yüksek oranda Türkçe kelimelerle kafiye uygulaması yanında eserinin hacmi ve türünün getirdiği zorluklar da etkili olmuş olmalıdır.

Eser, Eski Anadolu Türkçesi'ne has olup günümüzde arkaik olduğu düşünülen

Türkçe kelimeler ile çeşitli deyimler, halk dilinden ifadeler, atasözleri, vecizeler ve ayet, nükte gibi çeşitli Arapça-Farsça iktibaslar yönüyle zenginlik arz eder. Dolayısıyla şair eserinin belagattaki eksikliğini bu yönden telafi etmeye çalışmış görünmektedir. Şairin edebî anlamda dikkat çekici yönü yer yer yapılan bazı tasvirlerdir. Eserde konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında canlılık ve renklilik kazanır. Şairin bu noktadaki başarısında bu olay ve mekânların birçoğunu bizzat görmüş olmasının önemli bir payı olsa da asıl etken şairin edebî maharetini bu tasvirlerle yoğunlaştırmış olmasıdır. Zira, bizzat bulunması pek ihtimal dâhilinde görünmeyen ve rivayetleri dinleyip hayaller de katarak aktardığı savaş sahnelerinde de dikkat çekici tasvir örnekleri vermiştir.

Nâme-i Fütûh-ı Yemen en hacimli manzum fetihname olma özelliği taşımaktadır. Şairin Sinan Paşa'nın Yemen seferinde bizzat bulunup seferde yaşanan olaylara tanık olması eserini tarihî kaynak açısından da değerli kılar. Eserde zikredilen birçok şahıs ismi ve bu şahıslardan kimisi hakkında verilen detaylı bilgiler biyografi tarihi alanında yapılacak çalışmalar için de katkı sağlayıcı olacaktır. Öte yandan, eserde bahsi geçen tarihî bilgilerden ayrı olarak, Yemen'in coğrafi durumu, iklimi, Yemenlilerin sosyolojik yapısı, âdetleri kültürleri vb. konularda da geniş bir içerik vardır. Kullanılan terimlere bakıldığında, eserde yoğun olarak karşılaşılan askerî terimler yanında kısmen denizcilikle ilgili terimler de görülür. Terimlerle ilgili dikkat çekici husus klasik dönemde ön planda olan kılıç, ok, kalkan gibi silah ve teçhizatların yerine tüfeklerin ön plana çıkmış olmasıdır. Bu durum geçen asırlar içerisinde değişen savaş terminolojisini anlamak açısından önem arz edebilir.

Netice olarak Rumûzî hem tarihî-kültürel açıdan hem de edebî açıdan önemli bir eser yazarak kültür tarihimize katkı sağlamıştır.

3.2. NİHÂLÎ: FETHİYYE-İ YEMEN

3.2.1. Nihâlî'nin Hayatı ve Eserleri

Nihâlî'nin bilinen tek eseri *Fethiyye-i Yemen* (*Feth-nâme-i Yemen*) adlı fetihnemesi olup kendisi hakkında bilgi edinebileceğimiz tek kaynak da bu eserdir. Eser hakkında

tez çalışması bulunan Yusuf Babür, şura tezkirelerinden ve *Sicill-i Osmânî*’den Nihâlî mahlaslı şairler hakkında verilen bilgileri aktarıp bu kişilerin yaşadığı dönem ve haklarındaki bilgilere bakıldığında hiç birinin bahsi geçen fetihnamenin müellifi Nihâlî olmadığını ifade eder.⁶⁴⁸ Şair ve eseri hakkında bir tanıtım makalesi yazmış olan Mehmet Avçin’in Agâh Sırrı Levend’ten aktardığı tespiti göre ise *Hasan Çelebi Tezkiresi* ve Nev‘îzâde’nin *Şekâik Zeyli*’nde adı geçen ve 1573 yılında Mekke’ye, oradan da Hicaz’a gittiği kaydedilen Vekil Sinanzâde Mehmed Nihâlî Efendi’nin fetihnamenin müellifi olan Nihâlî olması muhtemeldir. Ancak Avçin’in aktardıklarına göre Sinanzâde Mehmed Nihâlî Efendi müderrislik ve Şam kadılığı gibi önemli görevler üstlenmiş ve 1618 yılında vefat etmiştir. İncelediğimiz fetihname ise 1574 tarihlidir. Dolayısıyla hem fetihname müellifi şairin birçok savaflara katılarak sultana hizmet ettiğini söylemesi hem de eserin yazılış tarihi ile bahsi geçen diğer Nihâlî’nin vefat tarihi arasında 44 yıllık tarih farkı bulunması bu kişilerin aynı kişi olma ihtimalini azaltmaktadır. Babür ve Avçin’in de çalışmalarında dikkat çektiği üzere fetihname şairi, eserinin sebep-i telifinde hayatı hakkında bir miktar bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre şair yıllarca asker olarak Yemen’de bulunup çeşitli savaflara katılmış, ulü’l-emre (Sultan’a ve paşasına) hizmet etmiştir. Dolayısıyla Yemen hakkında kendisinden haberler sorulan bir kimse olmuştur. Kendisine geçimi için maddi destek sağlayan Yemenli bir marifet ehli zat, Yemen seferleriyle ilgili bir eser yazmak hususunda kendisini ikna edip bu hususta da çok lütuf ve ihsanlarda bulununca eserini yazmaya muvaffak olan şair, yazdığı eserinin hatime kısmında bulunan son beytinde mahlasını verir:

Feth-i sultân ey *Nihālî* bî-ḥisâb

Tārîḥin yaz çü tamâm oldu kitâb (b. 3664)

Mahlasını verdiği bu son beytin ardından bir de mensur kayıt ekleyen şair eserini 982/1574 tarihinde tamamladığını ifade eder.

Şairin hakkında eserinden çıkarılabilecek bazı başka bilgiler de vardır. Fetihnamesinde hayatının bir kesitinden söz eden şair Yemen Beylerbeyi olarak Yemen’e gelen Behram Paşa’nın bir kemter kulu olduğunu ifade ederek Paşa’nın hamisi olabileceğine işaret eder:

⁶⁴⁸ Yusuf Babür, *Nihâlî*, a.g.t., s. 374-376.

Cümle ‘ âlem medh ider ol serveri

Bâ-huşûş olam ben anuñ kem-teri (b. 1393)

Şairin Sinan Paşa’nın Yemen seferini özet olarak aktarıp bizzat yanında bulunduğu Behram Paşa’nın başarılarını daha detaylı anlatması ve Sinan Paşa’ya mâl edilmesi gereken bazı başarıları Behram Paşa’ya mal etmesi gibi hususlar da Paşa’yla aralarındaki hamilik ilişkisiyle ilgili görünmektedir.⁶⁴⁹

İncelediğimiz fetihnamede şairin Behram Paşa’nın askeri arasında bulunduğunun açık işaretleri vardır. Gazze’den çıkan Behram Paşa, Mısır üzerinden deniz yoluyla Yemen’e doğru hareket edip Süveys adlı şehirde konaklamıştır. Paşa, buradan ayrılırken şair kadirga içerisinde bulunduğunu şöyle ifade eder.

Ol kadirğa oldı her şeb bize Kadr

Rûzumuz ‘ıyd itdi ol şâhib-i şadr (b. 1451)

Bu ifadelere göre şair ya Gazze’den Behram Paşa ile çıkmış veya Mısır’da onunla buluşmuş olmalıdır. Ancak yıllarca Yemen’de bulunduğunu söyleyen şairin Yemen’de olduğu halde Behram Paşa’nın gemisindeymiş gibi bir kurguyla bu ifadeleri yazmış olabileceği de düşünülebilir. Ancak şairin seferler sırasında Paşa’nın yanında bulunduğu kesin görünmektedir. Zira diğer birçok ifadeleri arasında da Paşa’nın yanında olduğuna işaret eder. Örneğin, Behram Paşa Yemen’e çıktıktan sonra askeriyle Hays’a doğru ilerlerken de şair askerin arasında olduğunu ifade etmiştir:

İtmeyüb emr-ile bu bâbı dirîğ

Hişmeti ben eyleridim bî-dirîğ

Vâşıl oldukda haber gitmiş idük

Nice menzil var kaç‘ itmiş idük (b. 1532-1533)

Şair, Behram Paşa seferlerini aktarırken birçok kez birinci tekil zamir veya birinci çoğul zamirler kullanarak o seferlerde bulunup savaşlara katıldığını işaret etmiştir.⁶⁵⁰

Netice olarak şair kuvvetle muhtemel hamisi olan Behram Paşa’nın yanında bulunup

⁶⁴⁹ Tezin dördüncü bölümünde yer alan, aynı seferi konu alan manzum fetihnamelerin muhteva farklılıklarına dair açılan başlıkta bu hususa dair örnekler verilmiştir.

⁶⁵⁰ Bu konudaki diğer örnekler için manzum fetihnamelerin üslup özelliklerinin incelendiği kısımda yer alan *Manzum Fetihnamelerin Tahkiyevî Yönü* başlığı altındaki *Bakış açısı ve anlatıcı* alt başlığına bakınız.

onun Yemen seferlerine iştirak etmiş ve bu seferlerin ardından eserini yazmıştır.

Avçin, fetihnamenin bilinen tek nüshasının Viyana Millî Ktp. 684 numarada⁶⁵¹ bulunduğunu belirttikten sonra F. Babinger'in bu nüshanın müellif hattı olabileceğine dair kanaatini de aktarır. Ayrıca eserin isminin serlevhada *Fethiyye-i Yemen* (1b) olarak kayıtlı olduğunu, şairin ise sebep-i telifinde eserini *Fethnâme-i Yemen* olarak adlandırdığına dikkat çeker.⁶⁵²

Literatürde şair ve eseri hakkında Babür'ün bahsi geçen doktora tezi ile Avçin'in söz konusu makalesi mevcuttur. Babür'ün çalışmasında eserin çeviri yazı metniyle birlikte diliçi çevirisi de verilmiştir ancak diliçi çeviride çeşitli hatalara rastlanmıştır.⁶⁵³ Diğer taraftan Avçin'in makalesinde Babür'ün bahsi geçen doktora tezine atıfta bulunulmadığı görülmüştür.

3.2.2. Fethiyye-i Yemen (Fethnâme-i Yemen) İncelemesi

3.2.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri⁶⁵⁴

Fetihnamenin bilinen tek nüshası 155 varak olup nüsha başında bir serlevha yer alır. Nüsha sayfalarında ise 13 satır bulunmaktadır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eserde Remel bahrinin *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezni kullanılmıştır. Eser, tarih manzumelerinin de beyit sayısına dâhil edilmesiyle 3664 beyit içerir.

Eserin tertibine bakıldığında, mesnevilerin gelenekselleşmiş şekliyle tevhit (b. 1-21)

⁶⁵¹ Babür, eserin Viyana Millî Ktp. A. F. 326/47191 numarada kayıtlı olduğunu belirtir (Babür, a.g.t., s. 386).

⁶⁵² Mehmet Avçin, "Nihâlî'nin Fetih-nâme-i Yemen İsimli Mesnevisi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, S. 50 (Haziran 2017), s. 18.

⁶⁵³ Bu çeviri hatalarında kast edilen mananın yanlış verilmesi, kast edilen şahsın yanlış isimle aktarılması veya terim anlamı kast edilen bir ifadenin lügat anlamının verilmesi gibi birçok örnek vardır. Bu örneklerden biri olarak,

Yazdılar hayâl-i Fârisden birez

Erligi zâhir olanı niçe kez (b. 2703)

şeklinde transkripsiyonu yapılan beytin diliçi çevirisi *Fars mitolojisinde erliğiyle bilinen kişilerin hikâyeleri (gibi destanlar) yazıp çizdiler.* şeklinde yapılmıştır. Halbuki şair *hayyal-i fâris* demek isteyip at binicisi, süvari askerleri kast etmiştir. *Yazmak* ile kast edilen ise sefere tayin edilenlerin belirlenip kaydedilmesidir.

⁶⁵⁴ Bu başlık altında genel olarak Babür ve Avçin'in ilgili çalışmalarında eserin biçim özelliklerine dair verdikleri bilgilerden istifade edilmiş olup (bkz. Babür, a.g.t., s. 378-381, Avçin, a.g.m., s. 22-23) tarafımızca da birkaç farklı tespit eklenmiştir. Diğer taraftan mesnevi bölümlerinin sıralanmasında beyit aralıkları dikkate alınmış ve tarih manzumelerinin aktarımında ise tablo şekli tercih edilmiştir.

bölümüyle başlayan eserde sırasıyla münacat (b. 22-62), naat (b. 63-123), çehâr yâr-i güzîn (b. 124-139), Hz. Hasan ve Hüseyin (b. 140-141) ve devrin sultanının (Sultan Selim) methiyesi (b. 142-171) şeklindeki bölümlerden sonra sebeb-i telif (b. 172-222) bölümü verilir. Giriş mahiyetindeki bu bölümler içerisine fetihnamelerde genellikle rastlanan, seferin başındaki serdarın (fetihnamede Sinan Paşa'nın veya Behram Paşa'nın) methiyesine dair bölüme yer verilmemiştir. Sebeb-i telif bölümünden sonra eserin ana konusuna geçilip hatime kısmına kadar bu bölüme devam edilir (b. 223-3645). Şair asıl konuyu işlediği ana bölümü konularına göre ayırıp bölüm başlarına o bölümleri genel hatlarla özetleyici mensur açıklamalar koymuştur. Ayrıca yer yer konu geçişlerinde veya eklenen tarih manzumelerinden sonra *Hikâye* şeklinde ara başlıklar verilir. Son olarak da hatime bölümü verilir (b. 3646-3664).

Eser içerisinde belli başlı fetihlerden başka sulh, inşa edilen şehir, Mutahhar'ın ölümü gibi çeşitli konularda, 5 beyit ile 13 beyit arasında değişen hacimlerde 18 adet tarih manzumesi vardır. Ma'nen söylenmiş olan ve tam tarih şeklindeki bu tarih manzumelerinin biçim özellikleri ve içerikleri şu şekildedir:

Tablo 2. Nihâlî'nin Fethiyye-i Yemen Adlı Fetihnamesindeki Tarih Manzumeleri Listesi

Sıra	Vezin	Beyit Sayısı	Konu	Düşürülen Tarih
1.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	5	Murad Paşa'nın şehit edilmesi	974/1566-67
2.	Mef' ülü Fâ' ilâtün Mef' ülü Fâ' ilâtün (Müstef' ilün Fe' ülün Müstef' i lün Fe' ülün)	5	Kahriyye Kalesi'nin fethi	976/1568-69
3.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	5	Aden'in fethi	976/1568-69

4.	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' i lün	6	Ta' ker Kalesi'nin fethi	976/1568-69
5.	Mef' ûlü Fâ' ilâtü Mefâ' ilü Fâ' ilün	5	Kâide savaşı ve zaferi	978/1570-71
6.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	12	Kevkebân sulhu	977/1569-70
7.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	12	Habb Kalesi fethi	978/1570
8.	Mefâ' i lün Mefâ' ilün Fe' ûlün	11	Behram Paşa'nın Kakhâr Dağı üzerine Mülhaz adlı yeni şehir kurması	978/1571
9.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	10	Rayme şehrindeki Diyme Kalesi'nin fethi	978/1571
10.	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	10	Hacerî vilayetinin fethi	979/1571-72
11.	Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	15	Benî Matar vilayetinin fethi	980/1572-73
12.	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ûlün	12	Mutahhar'ın ölümü	980/1572-73
13.	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ûlün	13	Kör İvâzî'nin kalesinin fethi	980/1572-73
14.	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ûlün	8	Mihlaf beldelerindeki kalelerin fethi	980/1572-73
15.	Mefâ' ilün Mefâ' ilün Fe' ûlün	9	Behram Paşa'nın San' a yolu üzerindeki Derâ' u'l- kelb beldesine kale	981/1573-74

			inşa ettirmesi	
16.	Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilâtün Fe' ilün	7	Ahmed-i Nevvârî Kalesi'nin (Semâh) fethi	982/1574
17.	Fâ' ilâtün Fâ' ilâtün Fâ' ilün	5	Semâh Kalesi'nin yıkılması	982/1574
18.	Fe' i lâtün Mefâ' ilün Fe' ilün	6	Atma Kalesi'nin fethi	982/1574

Yukarıda aktarılan tarih manzumelerinden başka eserin ana kısmında sefer, fetih, ölüm vb. konularda 12 tane lafzen tarihe yer verilmiştir.

3.2.2.2. Sebeb-i telif

Şair sebeb-i telifinde önce eski sanat sahiplerinden (Attar, Hâfız, Şeyh Sa' dî vb.) bahsedip mana denizine sahip bu kimselerin her birinin eserleriyle dünyada bir nam kazandığını belirttikten sonra kendisinin de Yemen fetihlerinin hikâyelerini nazmettiğini söyler. Ardından, önceki şehnamelerin bir devamı şeklindeki eserini fetihname olarak adlandırdığını ifade eder. Eskiden yazılan tarih kitapları hep mensur olarak yazılmış iken şair kıymetli eserini manzum olarak yazmıştır. Eserinin ellerde dolaşıp okunan bir tarih eseri olmasını isteyen şair eserinin nasıl ortaya çıktığını da açıklar. Kendisi uzun yıllardır bir mücahit olarak Yemen'de savaflara katılmış ve ulü'l-emre (Osmanlı sultanına) hizmet etmiştir. Dolayısıyla insanlar Yemen hakkındaki haberleri ondan sorar olmuştur. Kendisine geçimi için maddi destek sağlayan Yemen'deki bir marifet ehli zat, onu Yemen seferleriyle ilgili eser yazmaya ikna etmiş, bu hususta da kendisine çokça lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Netice olarak şair âşık ile mâşuk hikâyesinden veya bir sevgilinin saçının hâlinde değil oktan kılıçtan ve saçlı Araplardan (Yemen'deki bir savaşçı zümre) bahsettiği eserini yazmaya başlamıştır.

Nihâlî, sebeb-i telifinin sonunda eserini fetihname olarak vasıflandırdığı görülür (b.

187). Öte yandan şairin eserini fetihlere odaklı şekilde yazdığı ve eserinin çeşitli yerlerinde fetih kavramına vurgular yaptığı görülür. Dolayısıyla şair eserini bir fetihname olarak yazmayı amaçladığını göstermektedir. Şairin sebep-i telifini açıklarken bahsi geçen marifet ehli zatın ona çok lütuf ve ihsanlarda bulunup bu eseri yazmakta teşvik etmiş olması, öte yandan şairin Yemen seferine birlikte katıldığı ve sefer sürecinde yanında bulunduğu Behram Paşa'nın bir kemter kulu olduğunu ifade etmesi (b. 1393) bahsi geçen zatın ve Paşa'nın kendisine hamilik ettiklerine işarettir. Dolayısıyla şair ile bahsi geçen şahıslar arasındaki hamilik ilişkileri fetihnamenin yazımında etkili olmuştur.

3.2.2.3. Muhteva

3.2.2.3.1. Eserin özeti

Yemen, Dağ (Taiz) ve Tihâme (San'a⁶⁵⁵) olarak bilinen iki önemli bölge merkezine sahiptir. Bu iki bölge merkezi Yemen Beylerbeyi Rıdvan Paşa'nın hâkimiyeti altında iken her *mevâcib* (*ulufe*) zamanında askere ihtiyacı olan mal verilmiş, şeyhler Paşa'nın emrine tabi kalmış ve isyancılar kontrol altında tutulabilmiştir. Ancak idarede daha faydalı olacağı zannıyla Yemen ikiye bölünüp dağ (Taiz) bölgesi Murad Paşa'nın, San'a bölgesi de Rıdvan Paşa'nın idarisine bırakılınca sorunlar baş göstermeye başlar. Yemen'in malı ve hazinesi Murad Paşa'nın idaresi altındaki yerde (Taiz) toplanmaktadır. Murad Paşa her isteyen askere hazineden verip hazineyi faydasız yere tükettiğinden dolayı, San'a'da Zeydî İmamı Mutahhar'la savaşmakta olan Rıdvan Paşa askerine ulufe vermek için Murad Paşa'dan hazine istediğinde ondan hiçbir yardım alamaz. Bu tür olumsuzluklar Yemen'de fesat çıkarmak isteyen Mutahhar için fırsat doğurur. Rıdvan Paşa, Murad Paşa'dan kendisine fayda gelmeyeceğini anlayınca nakit olarak elinde ne varsa (ulufe olarak) askerine verip isyancı Mutahhar'la savaşmaya devam eder. Ayrıca sürekli olarak Murad Paşa'ya haber göndererek eğer ihmalkâr davranırsa Yemen'de fitnenin artacağı ikazında bulunup düşman topyekûn üzerlerine saldırmadan önce kendisine asker ve hazine göndermesini ister. Ne var ki Rıdvan Paşa'nın onca uyarısına rağmen Murad Paşa

⁶⁵⁵ Rumuzî aynı konuyu işlediği fetihnamesinde Tihâme denilen yeri Zebîd bölgesi olarak ifade ederken Nihâlî San'a bölgesini kast etmektedir.

destek göndermez. Beri taraftan Mutahhar, Murad Paşa'ya dost görünüp eğer Rıdvan Paşa'yı azlederse onun destekçisi olacağını söyler. Mutahhar'ın hilesine aldanıp sözlerine kanan Murad Paşa, imkânsızlık içinde olduğu halde Mutahhar'la sürekli savaşan Rıdvan Paşa'nın görevinden azline sebep olur. Gelişen yeni durumda Murad Paşa'nın bulunduğu dağın (Taiz Dağı) yönetimi Hasan Paşa'ya verilirken Murad Paşa da Rıdvan Paşa'nın ayrıldığı Tihame (San'a) bölgesinin idaresini ele alacaktır.⁶⁵⁶ Rıdvan Paşa Zeydîleri rahat bırakmadığından o gidince Zeydî İmamı Mutahhar'ın işi daha da kolaylaşır. Ayrıca Yemen'de ne asker ne de askere verilecek hazine kalmıştır. Yemenli şeyhler de Osmanlı idarecisine destekçi değildir. Diğer taraftan cebehane ve zahire (yiyecek) stokları da tükenmiş olduğundan⁶⁵⁷ düşman daha çok cesaretlenir.

Mutahhar'a aldanarak Rıdvan Paşa'nın azline sebep olan Murad Paşa, San'a'ya varıp idareyi ele almak üzere Ta'iz'den çıkar. San'a'ya iki konak mesafede olan Demâr'a ulaşan Murad Paşa, Mutahhar'dan destek alacağını zannederek ona hilat gönderir. Mavza' şehrindeki Mutahhar Murad Paşa'yı karşılamaya çıkmadığı gibi daha Murad Paşa'nın hilatı kendisine ulaşmadan fitne ateşini yakmıştır.

Murad Paşa bir grup askerini atlara saman bulmak için Ifk'a gönderir. Buranın halkı askere saman vermeyince çatışma çıkar ve birçok kişi bu savaşta telef olur. İlk fitne bu şekilde ortaya çıkar ve bu çatışmadan sonra diğer yerlerde de baş kaldırmalar başlar. Bu arada Mutahhar'ın da San'a'yı kuşattığı haberi gelir. Rıdvan Paşa San'a'dan ayrılır ayrılmaz Mutahhar San'a'yı kuşatmıştır. Murad Paşa, Mutahhar'a güvenmekle hata ettiğini anlar fakat iş işten geçmiştir. San'a'da vaziyet iyi değildir. Mutahhar'ın kuşatması altında bulunan San'a halkı ve askeri erzak kıtlığı çeker. İnsanlar bir parça tahıl için altınını gümüşünü verecek hale gelir ve bazıları açlıktan ölür. Hayvanlara verecek saman dahi yoktur. Murad Paşa'ya haber gönderen San'a askeri eğer yardım ulaşmazsa açlıktan öleceklerini bildirir. Murad Paşa da bir grup askerle beraber San'a'ya zahire sevk eder. Ancak Mutahhar sevk edilen zahire kervanını haber alıp kervanın yolunu kesmeleri için Dirâ'ul-kelb'e asker sevk eder.

⁶⁵⁶ Şair daha önce Murad Paşa'nın Tihâme (San'a) bölgesini istediğini de ifade etmiştir.

⁶⁵⁷ Şair burada bir ara bilgi vererek önceki Yemen beylerbeylerinden olan Mahmud Paşa devrinde Bu'dân dağındaki Habb Kalesi'nin muhasara edildiğini, burada bütün zahirelerin (ve muhtemelen cebehane malzemelerinin) harcandığını ve zahirenin (ve muhtemelen cebehanenin) tükendiğini belirtir.

Dırâ'ul-kelb'e varan Zeydîler askerinin önünü kesip erzak ve malları *yağma* eder. Bu olay orada yaşanan isyan olaylarından yalnızca birisidir.⁶⁵⁸

Murad Paşa yaşanan bu olaylardan sonra Ta'iz'e dönmeye karar verir. Beyleriyle istişare yapıp Hûbân Vadisi yolundan Ta'iz'e dönmek üzere Demâr'dan çıkar. Bu arada Mutahhar da onların nereden gideceğini haber alıp yolu kesmek için asker sevk eder. Murad Paşa ve askeri Hûbân Vadisi'ndeki Şelâle Boğazı'ndan geçerken Zeydîler etraftan saldırıya geçer. Yapılan savaşta Zeydîler galip gelip Osmanlı askerinin çoğunu kırar. Murad Paşa'yı da şehit edilip⁶⁵⁹ başını müjde bahşisi için Mutahhar'a getirirler.

San'a'ya dönüp şehrin dışına otağını kuran Mutahhar kuşatma altında bulunan içerdeki askere şehri teslim etmeleri şartıyla emân vereceğini bildirir. Zahire alışverişi kesildiğinden açlıktan perişan olan Osmanlı askeri mecburen şehri teslim eder. Mutahhar teslim olan *beyleri*, *ağaları* ve askeri birbirinden ayırarak hepsini farklı yerlerde haps eder.

Rıdvan Paşa'nın azli ve Murad Paşa'nın şehit olmasından sonra *beylerbeyi* olarak Yemen'e gelen Hasan Paşa Zebîd'de hâkimiyeti sağlayıp orada mukim olur.

Yemen'in büyük kısmında hâkimiyet sağlayan Mutahhar, daha önce Osmanlı *sancak beyi* iken şimdi kendi tarafında olan Ali bin Şevî'yi Taiz (Dağ) ve civarını ele geçirmesi için serdar tayin eder. Ali bin Şevî çok sayıda askerle Taiz'i kuşatır. Şiddetli savaş neticesinde halk da Zeydîlerin tarafını tuttuğundan daha fazla tutunamayan Osmanlı askeri Taiz'den çekilir. Taiz'e hâkim olan Ali bin Şevî daha sonra Aden'e sefer düzenler ancak Aden'deki Osmanlı askerinin yoğun direnişiyle karşılaşınca çekilip tekrar Taiz'e döner. Bu defa oğlunu serdar tayin edip Mavza' üzerine sevk eder. Daha önce beş Osmanlı gemisi Mavza' yakınındaki Mîhâ Limanı'na yüzlerce asker çıkarmıştır. Şevîoğlunun Mavza'a geldiği haber alınca

⁶⁵⁸ Şair Mutahhar'ın San'a'yı kuşattığını ifade ettikten sonra bir ara bilgi vererek Yemen'de fitne çıkınca Zeydîlerin Osmanlı askerine saldırılar başlattığını, bunlardan biri olarak Mutahhar'ın isyana teşvik ettiği Cebile'nin bedevî Araplarının dağ başına çıkıp buradaki dar yol geçidinden geçmekte olan üç yüzü geçkin sayıdaki Osmanlı askerinin üzerine yukarıdan taş yuvarlayıp hepsini şehit ettiğini söyler. Şairin burada Osmanlı askerinin San'a'ya erzak taşıyan kervanına Dırâ'ul-kelb adlı yerde yapılan saldırıyı mı, Murad Paşa'ya yapılan saldırıyı mı, yahut farklı bir olayı mı anlattığı anlaşılamamıştır.

⁶⁵⁹ Şairin yazdığı tarih manzumesine göre Murad Paşa şehit edildiği yıl 974/1566-67 yılıdır.

limanda hazır bekleyen bu askerler o gece aceleyle çıkıp Mavza‘’a hareket eder. Ancak yolda askerin bazıısı güçten düşüp geride kalırken bazıısı da Mavza‘’a yorgun argın vaziyette oraya ulaşır. Dolayısıyla Şevîoğlu, karşısına güçsüz ve yorgun çıkan Osmanlı askerini kolayca kırıp Mavza‘’a hâkim olur. Ara bölgede Hays ve Zebîd bölgesi kaldığından Ali bin Şevî buralara da kast eder ve kalabalık askerle Hays’a girip buradaki Osmanlı askerini de kırar. Şehitler içinde Kâşif Emrullah da vardır. Ali bin Şevî Hays’ta birkaç gün kalıp buradakileri itaat altına aldıktan sonra Hasan Paşa’nın idare merkezi olan Zebîd’e azmeder. Ancak Zebîd bölgesindeki Zeydiyye Kâşifi Şevî’ye bir hile yapar. Kendisiyle buluşmak istediği haberini gönderip ona doğru geldiğini, onun da bir grup askerini kendisini karşılamak için göndermesini ister. Aynı anda Hasan Paşa’ya da bir haberci gönderip baskın için hazır olmalarını söyler. Düşmandan bölünüp gelen grup Zeydiyye Kâşifi’nin yanına gelirken Osmanlı askeri karşılarına çıkıp bunları kırar. Askerinin yarısı kırılan Ali bin Şevî de Zebîd’den çekilip kaçar. Osmanlı askeri de peşlerine düşüp yakaladığını kırar.

Yemen’de isyanların artması neticesinde Sultan Selim Yemen seferi için Sinan Paşa’yı serdar tayin eder. Ayrıca Yemen’de iki beylerbeyinin varlığı idarede zafiyete sebep olduğundan Yemen’e tek beylerbeyi olarak Özdemiroğlu (Osman Paşa) tayin edilir. Özdemiroğlu deniz yoluyla Cidde’ye ulaşır burada askere ulufe verdikten sonra Kâbe’yi ziyaret eder ve tekrar Cidde üzerinden denize açılıp Yemen Limanı’na ulaşır. Burada da *beylere* ve askere riayetler edip istimâlet verdikten sonra askeriyle Zebîd şehrine varır. Burada nice müddet konakladıktan sonra yanındaki hayli miktardaki tüfekli asker ve bir miktar topla Dağ’ı (Taiz Dağı) Zeydîlerden geri almak için Taiz’e ulaşır. Toplarla şehrin surlarını dövdürüp kısa zamanda Taiz şehrine girer. Şehrin içi tutulduktan sonra toplar Kâhiriyye Kalesi önüne çekilir. Kale toplarla dövülürken kaleden de üzerlerine tüfek yağdırılır. Gece gündüz yapılan savaş esnasında kaleye yapılan her yürüyüşte atılan tüfekler sebebiyle nice asker şehit olur. Dolayısıyla Kâhiriyye’yi güç kullanarak almak mümkün görünmez. Diğer taraftan alınan habere göre kale hâkimi (başkalarına güvenmediğinden) kaleyi ancak vezir Sinan Paşa’ya teslim edeceğini ilan eder.

Yemen seferi için vazifelendirilen Sinan Paşa 976 senesinin Recep ayında (Aralık-Ocak 1568-1569) emrindeki binlerce askerle Mısır’dan çıkıp Yemen’e doğru hareket

eder. Yanında her biri yiğit ve maharetli beyler vardır. Mısır beylerinden olan ve usta birer süvari olan bu beylerden üçü Hamza Bey, Memi Bey ve Arap soyundan İbni Habîr adlı beylerdir. Mısır'dan çıkan Sinan Paşa nice gün kara yolundan ilerleyip önce Mısır ile Yemen ortasında bulunan Mekke'ye ulaşır ve Kâbe'yi ziyaret eder. Ardından Yemen'e ulaşmak üzere tekrar yola çıkar. Serdar Sinan Paşa ve askeri yolda su kıtlığı gibi birçok güçlüklerle mücadele ederek çölü geçip Zebîd şehrine ulaşır. Buraya ulaşır ulaşmaz Osman Paşa'nın Taiz'de zor durumda kaldığını haber alan Sinan Paşa hemen Hamza Bey'in serdarlığındaki bir grup Mısır askerini oraya sevk eder. Diğer taraftan kendisi de Yemen'de neler olup bittiği hakkında meselelerin iç yüzünü bilenlerden haber toplar. Bu olayların sebebi hakkındaki genel görüş Yemen idaresinin ikiye bölünmüş olmasıdır. Buranın halkı inat ve fesat ehli olduğundan iki ayrı beylerbeyi atanıp bunlar da birbirlerine destek olmayınca olaylar bu noktaya gelmiştir. Kâbe'nin bir tarafını Yemen dağları koruduğundan Yemen'den vazgeçmek Kâbe'den de vazgeçmek demektir. Mutahhar Aden Limanı'nı Portekizlilere verip kendisi de dağın (Taiz Dağı) idaresini eline almak amacındadır. Yemen Osmanlı idaresinde kalmazsa Aden de elden gidecektir. Portekizliler Aden'i alırlarsa Yemen'in bir deniz kenarını tutmuş olacak ve Aden üzerinden Cidde'ye saldırmak onlar için kolaylaşacağından Kâbe tehlikeye girecektir. Ayrıca Aden'de bulunan değerli toprakların Portekizlilerin eline geçmemesi gerekmektedir. Serdar Sinan Paşa, Yemen'in iç yüzünü bilenlerden bu bilgileri aldıktan sonra Taiz'e ulaşmak üzere Zebîd'ten çıkıp Zebîd ile Taiz ortasındaki Mavza'ya ulaşır. Buradan Taiz'e üç menzil kalmıştır. Osman Paşa burada Serdar'ı karşılayıp ona ihtiramda bulunur. Serdar da Osman Paşa'dan gerekli haberleri aldıktan sonra ona hilat giydirebilir. Sonra beraberce Taiz'e ve ardından Taiz yakınındaki Kâhiriyye Kalesi önüne ulaşırlar. Kâhiriyye Kalesi yakınındaki Ağber Dağı'nda da bir Zeydî ordugâhı vardır. Buradaki Zeydîlerin serdarı Şemseddinoğlu olup Ali bin Şevî ve Mutahhar'ın oğulları da beraberindedir. Bu Zeydî grup Ağber Dağı'nın yollarını kesip dağın etrafını büyük kayalarla, siper ve mevzilerle doldurmuştur. Serdar Sinan Paşa Ağber Dağı'ndaki Zeydîlerin dağıtılması halinde Kâhiriyye fethinin kolaylaşacağı kanaatiyle Osman Paşa'yı bir grup askerle Ağber Dağı'na sevk eder. Osman Paşa ve askeri dağa ulaşır hemen düşmana hücumla geçer ve o gün akşama kadar yapılan savaşta Zeydîlerden çok baş kesilir. Bu savaşta Mahmud Bey çok yiğitlikler etmiştir. Zeydîler ise

Osmanlı askerinin hücumu karşısında aciz kalınca dağda tutunamayıp kaçar. Ağber'in fethini haber alan Sinan Paşa bahtiyar olup Osman Paşa'ya duacı olur ve ona hilat giydirip ikramlarda bulunur. Vezir Sinan Paşa'nın kudretini anlayan civardaki bazı şeyhler de Serdar'a itaatlerini bildirmek için huzuruna gelmeye başlar. Serdar, Ağber'den sonra Kâhiriyye fethiyle meşgul olur. Kâhiriyye Kalesi Serdarı Salâh, Arablardan olup makbul bir kişidir. İsmi gibi sulh ve salah taraftarıdır. Salah kalenin teslimine razı olunca serdar ona azap askerlerinin ağalığı vazifesini verir ve 976/1568-69 tarihinde emân yoluyla Kâhiriyye fethi gerçekleşir.

Bir müddet sonra Serdar Sinan Paşa ile Osman Paşa arasında istenmeyen gelişmeler yaşanır. Bir fesatçı çıkıp Osman Paşa'nın serdarlık davası güderek Yemen'de fetihleri kendisinin kazandığını iddia ettiği haberini yayınca Sinan Paşa öfkelenip Osman Paşa'yı görevinden azleder ve yerine başka bir paşa tayin edilmesi için saraya arzda bulunur.

Serdar Sinan Paşa Mısır askerinin başında bulunan Memi Bey'i Aden'in fethi için görevlendirirken Kaptan Hızır Bey'i de Aden'i denizden kuşatması için Mavza' 'daki limandan (Mihâ) deniz yoluyla gönderir. Serdar ayrıca akrabası olan Hüseyin Bey'i Hızır Bey'in yanına katar. Diğer taraftan Serdar'ın yakın adamı olan maharetli Mustafa Çavuş da Aden'e gidenler arasındadır. Sinan Paşa, kendisi de San'a'ya varmak üzere Taiz'den çıkıp bir müddet yol aldıktan sonra Kaide'ye ulaşır burada konaklar. Geçen süreçte Aden'e ulaşan Osmanlı beyleri bir hile yoluyla kaleye girer ve Zeydilerin çoğunu kılıçtan geçirip mallarını yağma eder. Emân isteyen sivil halka ise herhangi bir zarar verilmez. Daha sonra Aden içindeki Şemsân adlı meşhur burç da deniz ve kara üzerinden kuşatılıp alınır. Böylece kale düşmandan tamamen temizlenip 976/1568-69 tarihli Aden fethi tamamlanır. Aden'in Zeydî hâkimi de bir kasır içinde yakalanıp başı kesilir. Fetihten sonra Saçlu⁶⁶⁰ denilen düşman tarafındaki bir Arap askeri Kaptan Hızır Bey'e suikast girişiminde bulunmuşsa da Hızır Bey kurtulur ve suikastçı oracıkta kılıçlanır. Serdar Sinan Paşa, Aden'in fethini müjdeleyen mektubu alınca bahtiyar olup yazdığı cevabi mektupta orada Hüseyin Bey'in vali olarak bırakılıp yanına gerekli miktarda asker verildikten sonra geri kalan

⁶⁶⁰ Osmanlıların uzun saçlı olmaları sebebiyle Saçlı dedikleri bu askerler hakkında Rumûzî'nin fetihnemesinde tafsilat verilmektedir. Sadece Yemen'de bulunan Araplardan oluşan bir askerî zümredir.

askerin tekrar yanına dönmesini emreder. Mektubun ulaştığı beyler gerekli işlerini halledip Serdar'ın yanına (Kaide) ulaşır.

San'a'ya ulaşmak üzere Kaide'den çıkacak olan Serdar Sinan Paşa hareket etmeden önce güzergâh için beyleriyle istişare edip hayli çetin bir güzergâh olan Meytem Vadisi yoluna karar kılar. Askerini ikiye bölen Serdar kendisi topları ve kale dövenleri Meytem Vadisi yolu üzerinden çektirip ilerlerken Beylerbeyi Hasan Paşa ile Mahmud Bey'i de Sohbân Vadisi üzerinden gönderir. Serdar, ilerlediği Meytem Vadisi yolunda kalabalık düşman askerine rastlayınca hemen beraberlerinde getirdiği topları düşman üzerine ateşletir ve askeri hücumla geçirir. Yapılan savaş sonunda dağ düşman elinden alınırken Gedik Ferhad gibi bazı yiğitler şehit olur.

Serdar Sinan Paşa'nın Sohbân Vadisi üzerinden gönderdiği Hasan Paşa ile Mahmud Bey grubu da içlerinde İbni Şevî'nin bulunduğu Zeydî ordugâhına rastlayıp gaflette olan düşmana baskın yapar. Çok sayıda düşman askeri öldürülürken baskından kurtulanlar Mutahhar'ın bulunduğu San'a tarafına kaçar. Serdar ve Hasan Paşa grubunun bulunduğu dağ üzerinde Taker Kalesi olup Ceble ve İbb şehirleri de bu kalenin yakınındadır. Serdar Taker'i kuşatma görevini Mahmud Bey'e verir. Mahmud Bey çektiği tek topla Taker'i dövdürüp emân yoluyla kaleyi ele geçirir.⁶⁶¹ Daha sonra kaleye *dizdar* tayin edip yanına da bir miktar asker bırakır. Serdar'ın Şibâm'da konakladığı süre zarfında civardaki bütün şeyhler gelip Serdar'dan emân alır. Bir müddet sonra askeriyle dağın üzerine çıkan Serdar Zeydîlere galip olduktan sonra Ceble yakınlarında bulunan İbb şehri civarındaki bir vadiye ulaşır. Burası dar bir vadi olduğundan Şebîke olarak adlandırılmıştır. Serdar burada iken Zeydîler İbb şehrinde inip saldırıya geçer. Kılıçtan ziyade ok kullanılan o günkü büyük savaşın sonunda İbb şehri ele geçirilir ve savaşan bütün askerler terakki alır. Sonraki bir günde de Bu'dân Dağı'na yürüyüş yapılır ve Serdar burada da başarı gösteren askerine ihsanlarda bulunur.

Habb Hisarı'nın fethini öncelikli görmeyen Serdar Sinan Paşa bu kaleye çıkan yolun korunup gözetlenmesi görevini Mısır beylerinden Kürd Mahmud'a bırakıp yanına da yeterli miktarda asker verir. Ceble ve İbb şehrini de birer kâşife (emîr) emânet eden Serdar San'a'ya hareket eder. Serdar'ın ilerlediği Nakîleyn-i Yemen (Nakîl-i Ahmer,

⁶⁶¹ Düşürülen tarihe göre Taker kalesi 976/1568-69 tarihinde fethedilmiştir.

Nakîl-i Simâre) adlı yollar çok sarp ve meşakkatli yollardır. Şimdi düşman varken bu yollardan geçmek daha zor olacaktır. Zira yolları kapatıp pusuya yatan düşmanın yukarıdan taş atarak birçok askeri kırma tehlikesi vardır. Serdar'ın ordusu iki gün boyunca türlü zahmetlerle bu yolu geçip Yerîm'e, daha sonra da Damâr adlı menzile ulaşır. Burada da fazla beklemeyen Serdar iki gün daha ilerleyip San'a'ya ulaşır. Daha önce San'a'yı alıp burada hâkimiyet sağlayan Mutahhar Serdar'ın ordusu ulaşmadan önce San'a'yı terk etmiştir.

Serdar Sinan Paşa San'a'da beyleriyle istişarede bulunup Mutahhar'ın bizzat hiç savaşmadığını, Zeydîlere serdarlık yapan İbni Şemseddin'in Mutahhar'dan daha tehlikeli olduğunu, dolayısıyla İbni Şemseddin'in hâkimi olduğu Kevkebân Kalesi'ni kuşatmanın daha münasip olacağına karar verir. Daha sonra da *subaşı*lardan birini lazım orduya erzak temin edilebilecek yerlerin tespiti için San'a çevresini keşfe gönderir. Subaşı Serdar'ın yanına dönünce Serdar'a Katrân meselesinden bahseder. Zeydî ileri gelenlerinden olan Katrân korku duyulan biri olup kale gibi bir köşkü vardır. Serdar daha önce Aden'e serdar olarak gönderdiği Memi Bey'i bir grup askerle Katrân'ın üzerine gönderir. Memi Bey Katrân'ın kasrını kuşattığı savaşta çok sayıda Osmanlı askeri şehit olur. Şehitlerden ikisi Kâşif İbrâhim ile Deli Osman'dır. Başarılı olamayan Osmanlı askeri Serdar'ın yanına döner. Bir müddet sonra Serdar, Hasan Paşa'yı Sır Vadisi'ne sevk eder. Hasan Paşa oralara gidip birçok yeri yakıp yıkıp fesatçılardan nicesini kırar ve bazısını da kürek esiri olarak Serdar'a getirir. Bir müddet sonra San'a'dan askeriyle çıkan Serdar, daha önce beyleriyle karar ettiği üzere Kevkebân Kalesi'ne hareket eder. Binlerce asker türlü zahmetle *darbzen*leri Kevkebân Kalesi önüne çeker. Yol üzerinde Arûs ve Zafer adlı iki kale vardır. Bu kaleleri almak mümkün olduğu halde Serdar Kevkebân kuşatmasını daha öncelikli görüp 4 Rebiyülevvel 977/17 Ağustos 1569 tarihinde Kevkebân yakınına karargâhını kurar. Buradan çeşitli yerlere ordular sevk edilir ve gece gündüz savaşlar yapılır. Kaleye kapanan düşman sur gediklerinden ve mazgallardan devamlı tüfek yağdırır. Zaman zaman da kaleden inip askerin üzerine hücum ederler. Diğer taraftan Mutahhar da Kevkebân'daki dostlarına sürekli yardım edip onlarla mektuplaşır. Kevkebân hâkimi İbni Şemseddin Mutahhar'ın hem akrabası hem de itibarlı bir adamıdır. Mutahhar çoğu önemli işlerini Zeydîlerin de kendisine itibar ettiği İbni Şemseddin'e havale etmiştir.

Yemen Arabları içinde Osmanlı hanedanına dost olan ve Dâ'îler olarak bilinen bir soy vardır. Bunlardan biri olan Dâî, Serdar Sinan Paşa'ya zafer kazanmasında yardımcı olmak maksadıyla onun yanından ayrılır.⁶⁶² Serdar burada Kevkebân Kalesi'ndekilerle savaşırken Dâî uzun bir süre gittiği yerden dönmez. Dâî'nin vaziyetini merak ederlerken kendisinden vaziyeti haber eden tafsilatlı bir mektup gelir. Serdar daha sonra kendisine birçok önemli görevler verdiği Hasan Paşa'nın yanına iyi bir süvari olan Mahmud Bey'i ve bir kısım askeri verip onu Beyt-i Ta'izz üzerine sevk eder. Hasan Paşa ve askeri verilen görevleri hallettikten sonra⁶⁶³ dağ civarında ordugâh kurup dağa⁶⁶⁴ çıkmanın bir yolunu arar. Bir müddet sonra kaledelikler (Kevkebân Kalesi) bunları fark edip yukarıdan üzerlerine asker gönderir. Hasan Paşa ve askeri Zeydilerle büyük bir savaş yapar. Düşman her yerden tüfek atar. Hasan Paşa o gün çok yiğitlikler eder. Zaman zaman düşmanın attığı tüfekler sebebiyle atı vurulup düşen Paşa, başka bir at alıp hücumla devam etmiştir. Çatışmalar neticesinde Hasan Paşa ve askeri, Dağ'ı, Beyt-i Ta'izz üzerinden ele geçirir. Daha sonra buradan dağa çıkan ordu Kevkebân Kalesi'ni kuşatır. Kale etrafına *meteris*ler yapıp etrafa gözcüler konur. Kurulan topraklarla kale dövülmeye başlanır. Bu sırada iki tarafın tüfekçileri birbirlerine devamlı olarak tüfek yağdırır. Savaş esnasında Tûla'daki Mutahhar da boş durmaz ve sık sık saldırı ve baskın için asker gönderip kuşatma altındaki dostlarına destek olur. Savaş böyle sürerken önce Kevkebân hendeğini aşmak için hendeği doldurmaya çalışırlar. Daha sonra da köprü şeklinde bir şey yapıp hendeği geçmeye çalışırlar ancak her iki girişimden de sonuç alamazlar. Bu süreçte Sinan Paşa Aden fethine memur ettiği Kaptan Hızır Bey'i (Kurdoğlu) Bu'dân Dağı üstündeki Habb Kalesi'ni kuşatması için vazifelendirir.⁶⁶⁵

⁶⁶² Nihâlî Dâî'nin yola çıkma sebebini ifade etmez. Rumûzî'nin aynı konuları anlattığı fetihnemesinde verdiği bilgiye göre Dâî'nin maksadı kendi taraftarlarından serdara destek olmak için asker toplamaktır.

⁶⁶³ Şairin Beyt-i Taiz olarak ifade ettiği bir yer muhtemelen Rumuzî'nin fetihnemesinde Beyt-i İzz olarak ifade edilen kaledir. Nihâlî bu kalenin Hasan Paşa tarafından alındığını söylerken Rumuzî ise Sinan Paşa tarafından alındığını ifade eder. Rumuzî'ye göre Hasan Paşa Kevkebân dağının arka tarafından yolları ele geçirip dağa çıkar. Dağ yolu açılınca Sinan Paşa ordugâhtaki askerle beraber dağa çıkarken Beyt-i İzz kalesini ele geçirir.

⁶⁶⁴ Şairin ilerleyen kısımda Şibâm dağı olarak tanıttığı bu dağı Rumûzî Kevkebân dağı olarak tanıtip aynı dağın eteğinde de Şebâm (Şibâm) şehri olduğunu belirtir. Ayrıca Rumuzî önce Şebâm'ın fethedildiğini daha sonra Hasan Paşa'nın Kevkebân dağının arkasına gidip oradan dağa çıktığını söyler. Dağa çıkıldıktan sonra Kevkebân kalesi kuşatılacaktır.

⁶⁶⁵ Serdar daha önce de Kürd Mahmud Bey'i Habb Kalesi'nin yollarını tutması için vazifelendirmişti. Dolayısıyla Hızır Bey oraya vardığında Kürd Mahmud Bey'le

Habb Kalesi'nin serdarı Mutahhar'ın kardeşi olup Mutahhar gibi bu da İbni İmam olarak anılır ve adı Ali'dir. Ali İbni İmam, Mermer Hisarı'nda bulunurken Mutahhar ona Habb Kalesi'ni vermiştir. Aden seferinden döndükten sonra Mîha Limanı'nda beklemekte olan Kaptan Hızır Bey, Serdar'dan gelen emirle Habb Kalesi'ne hareket eder. Serdar, Hızır Bey'in yanına Küçük Ahmed Bey'i, Yemen kaptanlarından Ferhad Bey'i ve daha başka beylerle bir grup asker de vermiştir. Kurdoğlu Hızır Bey Habb Kalesi'ne ulaşır kale önüne ordugâhını kurar. Ancak kaleyi kuşatacak imkânı olmadığından kalenin yolunu tutup bekler. İki üç ay sonra Hızır Bey'in askeri arasında bulunan Arap askerler bir bahane bulup ulufe ister ve fitne çıkarır. Bunlar hangi taraf para verirse o tarafın askeri olan ve her an isyana hazır kimselerdir. Bu askerlerden bazıları düşman tarafına geçip Hızır Bey'in kuvvetlerinin zayıf olduğunu düşmana haber eder. Ardından Habb Kalesi hâkimi Ali İbni İmam ve Zeydî kuvvetleri kaleden inip Hızır Bey ve kuvvetlerine baskın yapıp Hızır Bey ile yanındaki beyler ve askeri şehit eder.

Geçen süreçte Mutahhar da etrafına birçok Zeydî toplar. Katrân ile Neşîr de Mutahhar'ın tarafına geçer. Mutahhar bunlara San'a'ya gidip Türklerin azıksız kalmaları için yolları kesmelerini emreder ve Katrân'ın serdarlığındaki Zeydî grup bu amaçla San'a'ya hareket eder. Serdar Sinan Paşa bu meseleyi öğrenince beylerini Katrân'ın üzerine sevk eder. Asker bunları bulunca Katrân ve Neşîr ile yanlarındaki diğer Zeydîlerin birçoğunu öldürüp başlarını mızraklarda sergiler. Serdar bu başarının müjdecisine hilat giydirip baş kesenlere de terakki ve daha birçok birçok ihsanlar verir.

Serdar Sinan Paşa daha önce Osman Paşa'yı azledip Yemen'e bir paşa atanması için Bâb-ı Âlî'ye (İstanbul hükümeti, saray) arzda bulunmuştu. Gazze'de mirliya olarak bulunan ve Mustafa Paşa'nın oğlu olan Behram Paşa bu göreve münasip görülüp Sultan'ın bu husustaki fermanı Behram Paşa'ya iletilir. Rıdvan Paşa⁶⁶⁶ gibi salih ve halim selim bir kimse olan Behram Paşa gelen emirden sonra Gazze'den ayrılıp Mısır'a hareket eder. Mısır'a vardığında, Yemen'de kendisine lazım olan teçhizatlar ve askerin ulufesi için gerekli hazine için Mısır hâkiminden umduğu yardımı

birleşecektir.

⁶⁶⁶ Rıdvan Paşa, Mustafa Paşa'nın büyük oğlu olup Behrâm Paşa'nın ağabeyisidir (Babür, a.g.t., s. 534).

bulamasa da alabildiği kadar teçhizatı alan Behram Paşa, 18 Ramazan 977/24 Şubat 1570'de Yemen'e varmak üzere Mısır'dan ayrılır. Bir müddet sonra ferahlatıcı bir yer olan Revâniyye adlı ilk menziline ulaşır burada otağını kurar. Daha sonra buradan ayrılıp Berke yakınlarındaki bir menzile, oradan da çöl yolunda üç gün durmadan ilerleyip Süveys Limanı'na varır. Ramazan Bayramı'nı burada idrak eden Paşa, 977 yılının Şevval ayı başında (1570 yılının Mart ayı ortaları) askeriyle birlikte Süveys Limanı'ndan gemilere binip çıkar ve nice gün denizde seyettikten sonra Cidde'ye ulaşır. Kâbe'yi ziyaret ettikten sonra Mekke'den ayrılıp tekrar *kadırgası*na biner ve Yemen'e hareket eder. 977 yılının Zilhicce ayı başlarında (1570 yılının Mayıs ayı başları) Zebîd şehrinin yakınındaki Buka İskelesi'ne ulaşır gemiden iner. Buradan hareket edip kısa sürede Zebîd'e ulaşır. Zebîd'in evliya, salih ve âlimleri çoktur. Bu kişilerin de aralarında bulunduğu Zebîd halkı Behram Paşa'yı karşılayıp ona ve babasına dualar eder. Ramazan Bayramı'nı burada kutlayan Behram Paşa Zebîd'ten çıkmadan önce askeriyle beraber Veysel Karânî Türbesi'ni ziyaret eder.

Önce Zeydîlerin fitne çevirdikleri dağ (Taiz) üzerine hareket etmeye karar veren Behram Paşa Zebîd'ten çıkıp Hays'a varır ve burada iki gün konaklar. Daha sonra Mavza' 'a ulaşmak üzere buradan çıkıp iki menzil sonra Mavza' 'a ulaşır. Burada askerini kontrol ettirip içlerindeki yaralı, hasta veya başka ihtiyaç sahiplerini belirleyip onların müşküllerini gidermeye çalışır. Hepsine dirlik ihsan eden Paşa, üstü başı perişan olan bu askeri giydirip silahlarla donatır ve ulufelerini de eksiksiz bir şekilde verir. Uzun müddet Mavza' 'da konaklayan Paşa, toplayabildiği kadar da asker topladıktan sonra buradan çıkar ve suların çağlayıp aktığı bir vadiden geçerken akşam olunca Akma Irmağı'nın kenarında çadır kurar. Sabah olunca erken vakitte askeriyle tekrar çıkan Paşa, gece de durmayıp devam ederek diğer gün Ahmed-i Elvân adlı ziyâretgâha ulaşır. Burası Hacerî vilayeti içindedir. Daha sonra buradan da ayrılıp Şecer-i Ya'kûb'a ulaşır. Burada her yer taşlık iken bir tane büyük ağaç olduğundan bu belde böyle isimlendirilmiştir. Şecer-i Ya'kûb Taiz'e yakın olduğundan Taizliler Behram Paşa'yı karşılamak üzere önlerine çıkar. Daha sonra Paşa ve maiyeti şehrin dışındaki Sebîl adlı yere konar. Buranın halkı fal, cifir ve remil ilmini bilen sihirbazlardır. Özdemiroğlu (Osman Paşa) ıslah olmaları amacıyla buranın adını böyle koymuştur. Bu bölgede on beş gün kadar konaklayan Behram Paşa Dağ'a (Taiz) doğru hareket edip Kaide'ye ulaşır. Paşa burada iken

kalabalık bir Zeydî grubu Nakîl-i Ahmer adlı dağ yolunu tutup savaşa hazırlanır. Behram Paşa düşmanın çok kalabalık olduğunu anlayınca savaşmayarak Kaide'de kırk gün boyunca destek kuvvetlerini bekler. Geçen bu süreçte yardımcı kuvvetler gelip Paşa'yla buluşur. Kolayca Rumîleri (Osmanlı askeri) kırıp malını yağma edeceğini zanneden Zeydîler dağdan indiklerinde işin başka olduğunu görürler. Behram Paşa beyler içinden Şeyh Ali'yi serdar tayin edip yanlarına verdiği atlı askeri Zeydîlerin üzerine sevk eder. Zeydîler de ikiye bölünüp üzerlerine gelen bu askerleri aralarına çekip kırmak ister. Şeyh Ali tedbirli davranıp düşmanın arasına girmez ve arkalarına ulaşır. Bu defa Zeydîler korkuya kapılıp kaçmak ister ancak arada sıkışıp kalırlar. Yoğun kıtalde Osmanlı askerinden kimse baş almakla meşgul olmayıp tuttuğunu kırar. Bu şekilde düşmanın bir kolu dağıtılınca diğer koldaki Zeydîler cesaret edip ileri atılamaz. Bu sırada Behram Paşa üzerlerine yine atlı ve piyade birlikler gönderir. Düşmanda savaşacak mecal kalmayınca kaçabileni kaçır. İki Zeydî serdarı Zencîr ve Kadı Aykara da kaçıp kurtulanlar arasındadır. Kaide'de yapılan 978/1570-71 tarihli bu savaş zaferle neticelenir.

Diğer tarafta vezir Serdar Sinan Paşa Kevkebân Kalesi'nin kuşatmasıyla meşgul iken Kale'dekiler sulh ister ancak Serdar sulha razı olmaz. Bu defa araya uzlaşmacılar girer. Sonunda Serdar, Mahmud Bey'in fikrine rıza gösterecektir. Sinan Paşa, Mahmud Bey'i huzuruna çağırıp İbni Şemseddin'in emân istediğini ancak sulh isteklerinin gerçekçi olmadığını söyler. Mahmud Bey cevaben, her iki taraftaki askerlerin artık bir sulh beklediğini, eğer bunlara emân verilirse zamanla ıslah olabileceklerini, emân istiyorlarsa verip onlara karşı yine gerekli tedbirleri alabileceklerini söyleyip emân şartı olarak da onlardan hapisteki beyleri serbest bırakmalarını, Zafer ve Arus kalelerini de teslim etmelerini istemesini tavsiye eder. Serdar, Mahmud Bey'in bu tavsiyelerini yerinde bulup emân vermeye razı olur. Daha sonra Mahmud Bey sulh için Kevkebân Kalesi'ne gider ve İbni Şemseddin kendisini güzelce karşılayıp her teklifini kabul eder. Sinan Paşa bu başarılı işinden dolayı Mahmud Bey'e hilat giydirir ve ona altın işlemeli bir kaftan hediye eder. Ardından Kevkebân Kalesi'ndekilere emân verildiğine dair ferman yazılır. Bahsi geçen emân şartlarından başka İbni Şemseddin'in kardeşi de San'a'da rehin tutulmak üzere

alınır.⁶⁶⁷ Son olarak ahitlerin tutulması için Kur'an'a el basılıp and verilir. 977/1569-70 tarihli ahit ve anlaşmalardan sonra Sinan Paşa İbni Şemseddin'e sancak verir. Yazılan bir sulhname de İbni Şemseddin'e teslim edilir.

Serdar Sinan Paşa yapılan sulhtan sonra Hasan Paşa ve Mahmud Bey'in yanına yüzer asker verip Behram Paşa'ya destek kuvveti olarak göndermiştir. Bahsi geçtiği üzere bu askerî grup Nakîl-i Ahmer'e ulaşıp Behram Paşa ile buluşmuştur. Behram Paşa ve gelen destek kuvvetleri Kâide'de gerçekleşen savaşı zaferle neticelendirdikten sonra dağa (Taker) azmeder. Nakîl-i Ahmer'in sarp ve daracık yollarını meşakkatlerle geçip dağın üstüne ulaşırlar. Behram Paşa burada askerinin iki ulufelik maaşını (altı aylık maaş) vermek için dağ halkının vereceği vergiyi erkenden alır. Ayrıca onlardan gömüp sakladıkları birçok tüfek ve kılıcı da rehin olarak alır. Böylece fitne çıkarmaya da imkânları kalmaz.

Behram Paşa işlerini hallettikten sonra Habb Kalesi'ni fethetme planları yapar. Habb Kalesi zindanında uzun süredir mahpus bulunan üç Rumlu (Osmanlı) vardır. Daha önce Yemen'de kadı, ağa ve asker olarak görev yapmış olan bu üç kişi Zeydîlerin tutsağı olmuştur. Behram Paşa birisinin bu mahpuslarla buluşabilmesi ve onlarla plan kurup kaledeki cebehaneyi patlatmaları için bir yol arar. Bu amaçla, Arap şeyhlerinden Makbil ile konuşup casus olarak kaleye girmesini, mahpuslarla görüşüp mektubunu onlara iletmesini ve Kale'dekilerin de sayısını öğrenmesini ister. Makbil, Kale'dekilerle aynı cinsten olduğundan içeridekiler onu kendi tarafları zannıyla tereddüt etmeden içeri alır. Makbil, Kale'de bulunduğu zaman içerisinde Kale'dekiler dışarıdan çeşitli haberler verip onların tarafındaymış gibi davranır. Bir fırsatını bulunca da mahkûmlara Behram Paşa'nın mektubunu iletir. Bu üç Rumlu mektubu alınca kalenin barut mahzeninin nerede olduğunu öğrenir. Ancak bu iş için fitil lazımdır. Kaleden çıkıp Ta'ker'e dönen Makbil lazım olan fitil vb. eşyaları alıp tekrar şüphe uyandırmadan kaleye girer ve bunları mahkûmlara iletir. Mahpuslar da bir gece gizlice çıkıp barut mahzeninin olduğu odayı bulur ve yanıcı fitili birbirinin sırtına çıkarak ulaştıkları pencereden içeriye atar.⁶⁶⁸ Ardından barutlar patlayıp

⁶⁶⁷ Yemen'de anlaşmanın temini için kardeşini veya bir yakın akrabasını rehin verme şeklinde âdet vardır. Osmanlılar da bu âdeti uygulamıştır. Nihâli de aynı konuda fetihname yazan Rumuzî de bu âdetten söz etmektedir.

⁶⁶⁸ Şair bu işin kedinin boynuna fitil bağlamak suretiyle yapıldığı rivayetlerinin olduğunu da belirtir.

cebehaneye ile etrafı yanıp yıkılır. Böylece Kale’de savaşmak için barut kalmaz. Bu işi yapanları bulmaya çalışan kale hâkimi önce kendi adamlarından şüphelenir. Ancak Rumluların içlerinden biri bu işi yapan Rumluları gammazlar. Kale hâkimi de olayın detayını öğrenmek için mahpusları huzuruna çağırıp sorgular. Mahpuslar suçlamayı reddetseler de Zeydîler yanan cebehanede buldukları bükülmüş ipi delil kabul ederek onları şehit eder

Behram Paşa cebehanenin patladığını öğrenince Habb Kalesi’ni fethetmek üzere Şibâm’dan oraya doğru hareket eder. Habb Dağı’nın altındaki İbb şehrine ulaştıklarında dağın çeşitli yerlerinde Zeydî askerlerin pusuda beklediğini öğrenen Paşa, gece vakti dağa gizli bir yürüyüş emri verir. Bu şekilde yapılan yürüyüşle birçok Zeydî kırılıp Habb Dağı ele geçirilir. Behram Paşa cebehanenin patlatılmasını sağlamamış olsaydı Habb Kalesi’nin gücü kırılmayacağından Bu’dân Dağı’na çıkmak ve Habb Kalesi’ni almak mümkün olmayacaktı. Askerler dağı aldıktan sonra kaleyi kuşatıp meterisler kazar. Etrafa top ve darbzenler kurulup kale gece gündüz dövülür. Paşa’nın toplarıyla meşgul olan topçuluk ilminde mahir bir topçubaşı vardır. Bu topçubaşı toplarından biri zarar görünce Paşa’nın gazabından korkup Hisar’a kaçar ve Zeydîlerin tarafına geçer. Paşa da bu gelişme üzerine şöyle bir hile yapar. Kale’ye sığınan topçubaşının Cum’a adlı yaşlı bir arkadaşı vardır. Cum’a’yı top olayının sorumlusu olarak itham edip suçlu gibi gösterirler. Daha sonra Cuma’nın ağzından bir mektup yazıp kale hâkimine gönderirler. Cum’a mektubunda kale hâkimine o kaçan Türkün (topçubaşı) hilesinden sakınmasını, buradan anlaşmalı olarak oraya gittiğini, oradaki topları çatlatıp başlarına bela olacağını, ayrıca topçubaşının Berke’nin (Osmanlı karargâhının bulunduğu yer olmalı) ölçülerini alıp oraya zarar vermeyecek atışlar yaptıracağını söyler. Bu mektup Kale hâkimini şüpheye düşürür ve kale hâkimi topçubaşını çağırıp başını kestirir. Böylece onun zararından emin olurlar. Eğer topçubaşı yaşasaydı topçuluk ilmi sebebiyle Osmanlı tarafının işini zorlaştıracaktı.

Behram Paşa bu defa Habb Kalesi’nin hâkimi olan Mutahhar’ın kardeşi Ali İbni İmâm’ı öldürmek için bir hile düşünür. Ali İbni İmâm’ın hizmetçileri içinde açgözlü bir kimse vardır. Bu adam (Behram Paşa’dan da aldığı destekle) bir yolunu bulup Kale hâkimi Ali’yi zehirleyerek öldürür. Ali ibni İmâm ölünce Kale içinde kargaşa ve iç savaş çıkar. Ardından Kale’ye kumandan seçmek için Zeydîlerin nakipleri

toplantı yapar. Bu süreçte Behram Paşa da akıllı uslu bir kimseyi Kale'dekilerle görüşmek üzere oraya gönderir. Gelen kişi onlara eğer emân alırlarsa öldürülmeyeceklerini ve hepsine dirlik verileceğini bildirir. Serdarları da ölmüş olduğundan onlar da inat etmeyip Kale'yi Paşa'ya teslim ederler. Böylece kuşatmadan yetmiş beş gün sonra 6 Recep 978/4 Aralık 1570 tarihinde fetih gerçekleşir. Ardından Behram Paşa Kale'ye bir dizdar tayin eder.

Diğer tarafta Vezir Sinan Paşa Kevkebân'da sulhu temin ederek mahpus Osmanlı beylerin kurtarılmasını sağlayıp Arus ve Zafer kalelerine rütbelere (kale dizdarı) tayin etmiştir. Yemen'de çok nâm kazanan Sinan Paşa Kevkebân kuşatmasını kaldırıp San'a'ya geçer. Ardından vezir Damâr şehrine gelir ve pek sevdiği Behram Paşa'yla buluşmak için Damâr'da bekler. Paşa'yı beklediği bu süreçte Zeydîlerin ıslahı amacıyla bir süvari beyini doğu tarafına, ikisini de batı tarafına gönderir. Bu beyler gittikleri yerlerde sulh yoluyla itaat altına alabildiklerini alıp itaat etmeyenleri kırar.

Bu'dân Dağı'nın fethinden sonra İbb şehrindeki isyancı Zeydîleri de kıran Behram Paşa ganimet olarak sayısız miktarda tüfek ele geçer. Daha sonra kendisini Damâr'da bekleyen vezirle buluşmak üzere yola çıkıp Nakîl üzerinden Yerîm'e, oradan da 978 yılının Şaban ayı başlarında (1571 yılının Ocak ayı başları) Damâr'a ulaşır ve vezirle buluşur. Behram Paşa geldikten sonra sofralar kurulup ziyafet verilir. Vezir, Paşa'ya hilat ile altın işlemeli kaftan giydirir. Birçok meseleyi istişare ettikten sonra vezir paşaya askerin tayinlerinin ve rütbelerinin kayıtlı olduğu defter ile mal kayıtlarının bulunduğu defteri teslim eder. Her bölgenin ödemesi gereken mal-i maktû'ı (vergi) belirlenir. Serdar Sinan Paşa bütün işleri Beylerbeyi Behram Paşa'ya teslim ettikten sonra Ramazan ayının ilk günü çıkıp nice gün ilerledikten sonra Liman'a (Mîhâ Limanı) varır. Ancak denizde güçlü bir fırtına olduğundan gemiyle yola çıkmayan Serdar, Ramazan ayını Liman yakınlarında bir yerde konaklayarak geçirir. Serdar, 978 yılının Şevval ayında Ramazan Bayramı'nı eda ettiği süreçte (1571 Mart başları) Behram Paşa'dan kendisine müjdeli bir haber gelir. Gelen habere göre Muntasır Allâf adlı Zeydî ortadan kaldırılmıştır. Bu habere sevinen Serdar, Liman'dan ayrılıp Mekke'ye ulaşır ve haccını eda eder. Daha sonra da Sultan'ın fermanıyla Mısır hâkimi tayin edilen Serdar, Mısır'a hareket eder.

Sinan Paşa'dan sonra ilk iş olarak 978/1571 tarihinde Damâr yakınlarındaki Kakhâr

Dağı'nda güzel bir saray yaptırıp sarayın etrafına da güzel bir şehir inşa ettirmiş olan Behram Paşa, Sinan Paşa Yemen'den ayrılmadan önce Muntasır'ı da ortadan kaldırmıştır. Muntasır'ın katli şöyle olmuştur. Behram Paşa Cebile Kâşifi Pervîz Bey'i Muntasır'ın üzerine sevk eder. Pervîz Bey atlı askeriyle Muntasır'ın bulunduğu yere vardığında atların geçebileceği yer olmadığından mecburen atlardan inip yayan ilerler. Bu sırada Muntasır ve askeri dağın karşı tarafında görününce hemen çarpışma başlar. Çatışma sırasında Osmanlı tarafındaki bir tüfekçi Muntasır'ı vurup öldürür. Savaşın sonunda düşman mağlup edilip Muntasır ile diğer ileri gelenlerin kesilen başları Dîvân-ı Âlî'ye gönderilir. Muntasır'ın katlinden sonra etraftaki şeyhler Behram Paşa'ya tabi olur. Bunlardan biri de daha önce Osmanlı'ya hiç tabi olmamış olan Zebîdî Şeyh Salah'tır. Salâh, Hûbân Vadisi'ndeki Zeydîlerin serdarı olup Murad Paşa zamanında Karagöz Bey'i öldüren kişidir.

Behram Paşa, Mustafa Çavuş'un başlarında bulunduğu bir grup askere bir de top vererek Rayme şehrindeki Dinve Kalesi üzerine sevk eder. Dinve Kalesi'nin bulunduğu yer dağlık ve sarp bir yer olup çok sayıda Zeydî dağın her yerinde pusuda beklemektedir. Mustafa Çavuş ve askeri 978/1571 tarihinde Dinve'yi, ardından da Rayme şehrini fetheder. Behram Paşa Dinve'ye kale dizdarı tayin edip yanına da gerekli miktarda asker verdikten sonra Deyîbi ve Tuleyli kalelerini de savaşarak fetheder ve bu kaleleri yıktırır. Bu kalelerin alınmasından sonra etraftaki kale hâkimleri Behram Paşa'dan emân almaya gelir. Paşa da onlara emân verip kalelerin anahtarlarını teslim alırken ayrıca her kale hâkiminden tedbir amaçlı olarak birer rehin alır. Daha sonra Mukırr Kalesi de kuşatılıp kaledekiler emân isteyene kadar Kale dört ay boyunca dövülür ve fethedildikten sonra tekrar fitne yuvası olmaması için yıkılır. Fetihler arttıkça Zeydîler de sultana tabi olmaya devam eder. Bir müddet sonra Gûn Kalesi'ndekiler de kalelerini teslim eder. Ânus memleketinde Nisvâr Kalesi vardır. Yemen'de fetihler ancak hile ve dolap bilmekle yapılabildiğinden, bu kalenin kapıcısına altın verildikten sonra Kale'dekilerin gaflette oldukları bir gece kapıcıya Kale'nin kapısı açtırılır. Kapı açılınca dışarıda hazır bekleyen Osmanlı askeri hemen içeri girip içerdeki Zeydîleri kırar ve Kale'yi ele geçirir. Azzân⁶⁶⁹ ve Gaylân adlı birbirinin karşısında iki hisar daha vardır. Bunlar da daha önce hiç itaat

⁶⁶⁹ Yusuf Babür'ün yazma metninden tespitine göre kelime ilk beyitte Gazzân, daha sonraki beyitlerde Azzân olarak kayıtlıdır (Babür, a.g.t., s. 625).

etmemiş iki kaledir. Behram Paşa, Murad Ağa'nın başında bulunduğu bir alay askeri buraya sevk eder. Bu askerler önce Azzân'ı daha sonra da Gaylân'ı kuşatıp fetheder. Ardından Damar Dağı'na asker sevk edilir. Buradan da düşman sürülüp atılır ve dağın eteğindeki vadide bulunan Maymûn Kalesi ele geçirilir. Bir müddet sonra Şehrân Hisarı'nın ehli gelip Paşa'dan emân ister. Bu hisar da alınıp içindeki Zeydîler çıkarılır. Behram Paşa aldığı kalelerin lazım olanlarını koruyup faydasız olanları yıktırır.

Yemen'de Hacerî adlı bir şehir vardır. Buranın beyi de Hacerî olarak anılmıştır. Arap şeyhi olan bu bey Şâfi mezhebinden olup Osmanlı'nın sancak beyi olmuş ve istikâmet üzere hareket etmiştir. Akıllı, bilgili ve hayırla yâd edilen bu beyin oğlu ise Osmanlıya isyan edip Zeydî İmamı Mutahhar'a tabi olmak ister. Bu amaçla Mutahhar'ın isyana başladığı dönemde huzuruna çıkıp ona tabi olduğunu bildirir ancak Türklere hizmet ettiği halde huzuruna korkudan geldiğine kanaat eden Mutahhar onu hapsedirir. Vezir Sinan Paşa San'a'yı fethedene kadar Hacerî beyinin oğlu orada hapis kalır ve Sinan Paşa fetihten sonra merhamet edip onu hapisten çıkarır. Mutahhar onu hapsedtiğinde Hacerî memleketi de Osmanlı'nın elinden çıktığı için buranın yeniden fethi gerekecektir. Sinan Paşa beyin oğlunun yanına asker verip memleketini Zeydîlerin elinden kurtarması için onu Hacerî şehrine gönderir. Ancak beyin oğlu memleketine varınca yine Osmanlıdan yüz çevirir. Behram Paşa, Sinan Paşa'dan sonra Yemen serdari olunca bir yolunu bulup bahsi geçen bu Hacerî beyinin oğlunu huzuruna getirtir. Geldiğinde ona izzet ve ikrâmda bulunur. Ayrıca istimâletler verip hilat giydirir. O isyankâr da bunca lütuftan sonra tevbeler edip özürler diler. Behram Paşa bilir ki Yemen'de kabileler kendilerinden olmayan bir kimseyi başlarına idareci istemez. Beylerinin kendi içlerinden çıkması onların adetlerindendir. Dolayısıyla onları bu şekilde itaat altına almak gerekmektedir. Hacerî vilayetinin fethi 979/1571-72 tarihinde gerçekleşir.

İsyancı Zeydîleri ortadan kaldırmak için mücadeleye devam eden Behram Paşa maharetli süvari askerlerinden bir kısmı ile ve çok sayıda tüfekçi askeri Cafer Ağa'nın emrine verip onları sefere gönderir. Cafer Ağa Ta'iz'e varınca o bölgedeki şeyhe⁶⁷⁰ haber gönderip Osmanlı Devleti'ne itaat etmesini ister. Şeyh de gelip

⁶⁷⁰ Şair nerenin şeyhinden bahsettiğini belirtmemektedir. Taiz'in şeyhinden söz edecek olsa idi, Taiz daha önce fethedilmiş ve Osmanlı devletinin idaresi altındadır. Dolayısıyla bu

tabiyetini bildirir. Bu bölgede Müretteb diye bilinen bir yer daha vardır. Cafer Ağa oraya da bir mektup gönderip Osmanlı Devleti'ne itaat etmelerini tavsiye eder. Ancak Müretteb'tekiler Cafer Ağa'nın mektubuna itibar etmeyip itaate yanaşmaz. Onların adetlerine göre yerlerini kılıcsız (savaşmadan) teslim etmek bir utanç sebebidir. Bunun üzerine Cafer Ağa askerini Müretteb adlı o beldeye sevk edip orayı savaşarak alır. Civarda Dimlive adlı bir kale daha vardır. Kale ehli inat edip kılıçtan geçenleri bildiklerinden alınması aylar sürebilecek olan kalelerini savaşmadan emân isteyerek teslim ederler. Cafer Ağa Dimlive Kalesi'ne de bir dizdar tayin edip yanına asker verir. Bu fetihler sırasında her emîrden (emânın teminatı olarak) nice değerli rehineler de alınır.

Benî Matar adlı kalabalık ve savaşçı bir kabile vardır. Bu kavim daha önce Osmanlıya hiç itaat etmemiştir. Bu kavmin sınırları San'a yakınında bulunan ve tehlike arz eden Rîşe ve Sûbe adlı iki kalesi vardır. Bu kaleler öyle sarp bir dağdadır ki ok atmak mümkün değildir. Diğer taraftan kaledeki Zeydîler dağın avantajını kullanarak çoğunlukla tüfek atarak veya dağdan taş yuvarlayarak savaşmaktadır. Böylece her kayanın ardı onlar için bir kale gibidir. Dolayısıyla onları yenmenin yolu ok veya kılıç kullanmak değil re'y (fikir, plan, hile) ileidir. Bunu bilen Behram Paşa önce Sûbe hâkiminden (kendisine itaat edeceğinin güvencesi olarak) rehin ister ancak müsbet bir cevap alamayınca buranın fethi için birçok süvari ve iyi tüfek atıcılarından bir birliği üzerlerine sevk eder. Askerin üzerine geleceğini öğrenen Zeydîler Mutahhar'dan barut ve daha başka yardımlar alıp savaşa hazırlanır. Osmanlı askeri Rîşe ve Sûbe kalelerine yaklaşıncaya beyin bulunduğu bir kol doğruluklarıyla bilinen ve Osmanlıya tabi olan Hayme tarafına yürürken diğer kol Rîşe tarafına hareket eder. Yaşanan çatışmalarda çok sayıda Zeydî kırılır ve Mutahhar'ın burnunun dibindeki Benî Matar kaleleri 980/1572-73 tarihinde fethedilip düşman bozguna uğratılır. Fetihden sonra Zeydîlerin reisi diri olarak yere serilip halatlarla gerilerek cezalandırılır. O beldedeki Zeydîlerin kesilmeyen bir şeyhi ve nakipi kalmaz. Diğer Zeydî düşmanlar da bunu öğrenip ibret alarak emân isterler. Zeydîlerin avam tabakası özürler dileyip kendilerini yoldan çıkaran ve savaşçıların şeyhleri olduğunu söylerler. Zeydîlerin ellerindeki tüfek ve savaş aletlerinin çoğu alınırken bazı mallarına da el konulur. Ayrıca onlardan emanlarının teminatı olarak

kısımda belirsizlik vardır.

rehineler alınır. Rîşe Kalesi'ne dizdar ve asker tayin edildikten sonra emân alanların verdiği rehineler San' a kasrına (kasırdaki zindana) konulur.

979 yılının Recep ayı başlarında (1572 yılının Kasım ayı ortaları) seksen yaşında olan Zeydî İmamı Mutahhar da ölür.

Soyunda Türklük bulunan Araplar içindeki K r İvaz  diye bir şeyh vardır. Bu şeyh, cecdi gibi kendi de Osmanlıya tabi olmuş ve Ad n k şifi olmuştur. K r İvaz  dürüstlükle divana hizmet ederken isyana meyleder ve vergi vermeyip kalesine kapanır. Zamanla devlete olan borçları artar. Behram Paşa da K r İvaz 'nin kalesini elinden almak için emrine asker verdiği bir beyini onun üzerine sevk eder. Ayrıca, isyan edenlerin akıbetini görmeleri için bazı şeyhleri de bu seferde görevlendirir. K r İvaz 'nin kalesine ulaşan askerler bir gece gaflette oldukları sırada kaleyi kuşatma altına alır. Kale halkı da hemen silahlanıp gece gündüz askerle  atı ır. Kale içindeki kadınlar da erkekler gibi sava ıp dışarıdaki askere ta lar atar. Gece gündüz kaleye atılan toplarla Zeyd ilerden çoğu telef edilirken kale halkından çoğu kaçıp Osmanlı tarafına sığınır. Aylarca kale dövülüp i erdekilere göz a tırılmaz. Ancak kale çok sarp ve muhkem olduğundan toplar kaleye pek tesir etmez. Ku atma sürerken yakınlardaki B r  adlı kale grubu da ku atılmıştır.

Bu tarafta kuşatma esnasında K r İvaz  yakın adamlarını yanına alıp kaleden çıkar ve kimse görmeden (muhtemelen Osmanlı saflarındaki şeyhlerin olduğu koldan) kaçar. Yapılan son y r y  le 980/1572-73 tarihli fetih ger ekle ti inde K r İvaz 'nin oğlu ve diğer birkaç kişiyle birlikte ka tı ı anlaşılır. Kalede kalmış olan K r İvaz 'nin kardeşi Arslan esir olarak ele geçirilip divana getirilir ve K r İvaz  adına bir rehin olarak zindana atılır. K r İvaz 'nin kalesi yıkıldıktan sonra civardaki diğer kaleler de fethedilip itaat altına alınır. 980/1572-73 tarihinde Mihlaf'ta bulunan Mer si Kalesi, Kahkah  tepesinin yanında bulunan Rayme-i S n  Kalesi, Mülhazz yakınlarındaki Gevher-nig n ve Harr n kaleleri de alınıp yıkılır. Bu şekilde hile bilen bir beyini serdar tayin edip etrafa gönderen Behram Paşa birçok fetihler daha gerçekleştirir. Behram Paşa rey (fikir, plan) ve hile sahibi olduğundan aldığı tedbirlerle kısa sürede birçok fetih yapar. Diğer taraftan fethetti i her bölgenin ileri gelen şeyhlerinden (em n n teminatı olarak) rehinler alırken şeyhlerden savaş aletlerini, tüfeklerini ve hatta ellerindeki atlarını dahi alır.

Bir müddet sonra Behram Paşa Hûbân Vadisi tarafındaki Şelâle adlı yerde savaşmak üzere toplanan Zeydîlerin üzerine hareket eder. Burası daha önce Veyis ve Murad Paşa'nın katledildiği yerdir. Paşa önce, askerin çıkması mümkün görünmeyen sarp dağ üzerindeki Mişvâ Kalesi'ne atlarla çıkıp burayı alır ve kaleyi yıktırır. Daha sonra buraların virane olması için kaleye giden suyollarını da bozdurur. Burada birkaç gün konakladıktan sonra cennet bahçesi gibi güzel bahçeleri olan ve daha önce birçok sultanın hükümrانlığını yaptığı Redâ'a şehrine, oradan da Derâ'a'ya ulaşır. Burası Derâ'a'ul-kelb diye bilinen yer olup halkı katı kalpli, bedevî ve isyancı kimselerdir. Behram Paşa etrafı kontrol altına almak için buraya da bir kale yaptırır. 981/1573-74 tarihinde tamamlanan kale Behram Paşa'dan Yemen'e bir yadigâr olur.

Hız. Peygamber'in (a.s.) soyundan gelen ve mertliğiyle meşhur olan Muhammed İbni Nâsır daha önce Zeydîlerin tarafında iken Osmanlı'ya tabi olmaya karar verir. İbni Nâsır ataları gibi kendisi de bölgesinin emîri olup akıllı ve ilim sahibi bir kimsedir. Dolayısıyla düşman tarafındayken dahi kadri bilinen biridir. İbni Nâsır Osmanlı sultanına tabi olmaya karar verir ve Behram Paşa'nın huzuruna gelmeden önce Sa' de adlı yerde Osmanlı askerinin ilerleyişine rehberlik eder. Buradaki mağaralarda yaşayanlar İbni Nâsır sayesinde askere yol gösterir. Behram Paşa da İbni Nâsır'ı kendisiyle görüşmek için davet eder. İbni Nâsır, Paşa'yla buluşmak üzere yola çıktığında kendisini Osmanlıya itaat etmekten vazgeçirmeye çalışanlar olsa da İbni Nasr, babası gibi kendisinin de Osmanlılara hizmet edip sancak sahibi olacağını söyleyip onları reddeder. San'a'ya geldiğinde Paşa'nın arabuluculukta maharetli bir adamı onu karşılar ve Paşa'nın huzuruna getirir. İbni Nasr'a gerekli tazimler yapıldıktan sonra Paşa, ona altın hilat giydirir. Çeşitli başka ikramlarla da gönlünü hoş eder. Kendisine sultandan da berat ulaşacaktır. İbni Nâsır'ın sultana tabi olmasından sonra ona itaat eden Zeydîler de Osmanlılara tabi olur.

Nevvârî diye anılan nesilden Şeyh Ahmed Bey adlı bir kimse vardır. Bunlar atalarından beridir yüksek bir dağda bulunan Semâh Kalesi'ni mekân edinmiş olup kalenin içinde ve dışında türlü yapılar bulunur. Nevvârî, daha önce vezir Sinan Paşa'dan emân almış, Behram Paşa, Yemen Beylerbeyi olduğunda Damâr yakınlarını kendine mekân edinmişti. Ancak Sinan Paşa'dan emân alan Nevvârî, Behrâm Paşa'nın kapısına hiç gelmeyip kalesinden dışarı çıkmaz. Kalesini muhtemel

kuşatmalara karşı da güçlendirip Kale'nin muhafazası için asker toplar ve Kale'ye birçok zahire yığar. Behram Paşa 18 Recep 981/13 Kasım 1573 senesinde Fîrûz Bey'in serdarlığındaki bir grup askeri Nevvârî'nin kalesi Semâh üzerine sevk eder. Kale kuşatılıp meterisler kazılır ve çekilen toplarla Kale sürekli olarak dövülür. Dokuz ay süren zahmetli kuşatmadan sonra Nevvârî'nin Paşa'ya itaat edeceğine dair bir mektup göndermesiyle 14 Rebiyülahir 982/4 Temmuz 1574 tarihinde Kale'nin fethi gerçekleşir. Kale'yi teslim eden Nevvârî, beyler ağalar ve askerlerle beraber iki gün süren yolculuktan sonra 16 Rebiyülahir (6 Temmuz) tarihinde Paşa'nın huzuruna varıp divana çıkar. Nevvârî içerde etek öperken dışarıda da davul ve zurnalar çalar. Behram Paşa Nevvârî'ye güzel davranıp kendisine altın hilat takdim eder. Nevvârî de Paşa'ya hürmetle tazim eder. Emân alan Nevvârî Damâr'a ulaşır ve orada kalır. Behram Paşa çok zahmetlerle alınan Semâh Hisarı'nın tekrar düşman eline geçmesini riskli görüp kaleyi bütün bina ve köşkleriyle birlikte yıktırır.

Şeyh-i Bu'l-fuzul'un hâkimi olduğu Atma Kalesi vardır. Semâh'ın fethi henüz gerçekleşmeden önce Atma hâkimi Behram Paşa'ya itaat edeceğine dair bir mektup göndermiştir. Behram Paşa Semâh'ın fethinden sonra Atma 6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 tarihinde Atma Kalesi'ni de alıp kalenin başına bir ağa tayin eder.

Kûh-ı Baru^c da itaat altına alınan yerlerden biridir. Bedevîlerin reisi İbni Kavs da Paşa'ya gelip itaatini bildirir ve Paşa'ya rehin bırakır. Daha önce kuşatılan kalesinden kaçıp kurtulan Kôr İvâzî de itaat eder. Behram Paşa fethedilen kalelere tedbir amaçlı olarak bol miktarda silah ve azık koydurur. Zeydîlerden binlerce silah ve savaş aleti ele geçirilip birçok da rehin alınır. Paşa bu rehinlere iyi muamelede bulunup onların gönüllerini hoş eder.

Behram Paşa bu şekilde Yemen'i ıslah edip bütün isyancıları itaat altına alır. Behram Paşa'nın Yemen'de neler yaptığını bilmek isteyenler fetihlerini okuyup öğrenmelidir.

3.2.2.3.2. Şahıslar

En hacimli fetihnamelerden biri olan Nihâlî'nin eserinde çok fazla miktarda şahıs ismi zikredilmektedir. İncelememizde bahsi geçen isimler sıralanmakla birlikte

yalnızca öne çıkan isimler hakkında değerlendirmede bulunulacaktır. Yusuf Babür'ün bahsi geçen tezine eklediği indekste şahıs kadrosunun da yer alması sebebiyle ilgili araştırmacıların zikredilen bütün şahıslar hakkındaki kısımlara bu indeks üzerinden ulaşım bilgi almaları mümkündür. Diğer taraftan eserin Sinan Paşa fetihlerini konu alan kısmındaki şahıslar Rumûzî'nin fetihnemesinde de yer almakta olup Hulusi Yavuz'un bu eser hakkındaki çalışmasında yer alan indeks üzerinden de bu şahıslar hakkındaki kısımlara ulaşmak mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu şahıslar hakkında her iki eserden de istifade etmek imkânı vardır. Son olarak belirtmemiz gereken husus, Rumûzî'nin eserine dair yaptığımız incelemede Sinan Paşa'nın Yemen seferi dönemindeki aynı şahıslar inceleme konusu edilmiş olup bu açıdan da her iki incelemeden yararlanılabilir.

Eserde Sultan Selim (II. Selim) olayların dâhilinde değildir. Ancak seferin perde arkasındaki maddi ve manevi destekçisi olarak varlığı hissedilir. Şair eserinin giriş kısmında yer verdiği sultanın methiyesinde onun özelliklerinden de bahsetmiştir. Sultan Süleyman'ın (Kanuni) oğlu olan Sultan Selim, kılıç ve kalem sahibidir. Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Vakarlıdır. Adalet ve insaf sahibidir. Marifet sahiplerinin destekçisidir. Ataları gibi Hanefî mezhebindendir ve Mekke ile Medîne'nin hadimidir. Onun zamanında halk huzur içinde olmuştur. Kızılbaşlar onun zamanında itaat altına alınmıştır. İslam dini için mücadele eder. Karada ve denizde düşmanına aman vermez. Denizlerde donanması fetihlerle meşguldür. Kıbrıs fatihidir. Hâkimiyeti altındaki Yemen'de isyan ve fitne çıkınca Mısır hâkimi eylediği kulunu (Sinan Paşa) oraya sevk edecek ve Yemen'i fethedecektir.

Eserde Sinan Paşa veya Behram Paşa hakkında hususi bir methiye bölümü yoktur. Sinan Paşa hakkında da övgü içerikli ifadeler kullanılsa da onun karakterine dair fazla bilgi verilmez. Şair özellikle, hamisi olan Behrâm Paşa hakkında daha çok bilgi verir. Eserde bahsi geçen ilk beylerbeyi olan Rıdvan Paşa, Behram Paşa'nın kardeşidir⁶⁷¹ ve babaları da zamanında itibar görmüş olan Mustafa Paşa'dır.⁶⁷²

⁶⁷¹ Şair, Rıdvan Paşa'nın Behram Paşa'nın kardeşi olduğunu bizzat söylemez. Bu bilgi, Babür'ün bahsi geçen tezinde aktarılır. Rıdvan Paşa, Mustafa Paşa'nın büyük oğlu olup Behrâm Paşa'nın ağabeyisidir (Babür, a.g.t., s. 534).

⁶⁷² Şair, Yemen'de çıkan ilk fitne olaylarını anlatılırken Yemen'in ikiye bölünen idaresinde bulunan Rıdvan Paşa ile Murad Paşa arasındaki anlaşmazlıklarda Rıdvan Paşa'yı tutup Murad Paşa'yı eleştirir. Şirin Rıdvan Paşa'yı övüp takdir etmesinde onun Behram Paşa'nın kardeşi olmasının da etkisi olmalıdır. Nitekim şair Behram Paşa'nın babasını da övgü ve

Nihâlî, Behram Paşa'nın halim selim tabiatlı olmasından, adaletinden, merhametinden, maharetinden vs. özelliklerinden bahse de, onun hile bildiğine ve re'y (plan, fikir) sahibi olduğuna dair tespiti daha dikkat çekicidir. Zira şair eserinin birçok yerinde Yemen'de hâkim olacak olan beyin dolap çevirmeyi bilmesi (hile sahibi olması) gerektiğini söyler ve yaptığı tespiti Behram Paşa'ya yakıştırmış olur. Şairin Paşa'nın bu yönüne atıf yaptığı bazı ifadeleri şu şekildedir:

Dağı bir paşa aña gitmiş degül

Biri bunun re'yini itmiş degül

Ne yire gitse sebebsüz gitmez ol

Bir işi tedbîr ü rāsuz itmez ol

Aña bir bâ' iş gerek her rāyda

Niçe fetḥ u naşr ola bir ayda (b. 3291-3293)

Behram Paşa'nın Habb Kalesi kuşatmasında içeriye casus göndermesi, kendi tarafından kaçıp düşman tarafına katılan topçubaşını bir hile yoluyla öldürtmesi ve Habb Kalesi Serdarı'nın yine bir hileyle öldürülmesine katkı sağlaması gibi aktarılan hususlar şairin tespitlerini haklı çıkarır görünmektedir.

Rumûzî'nin fetihnamesi Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılışıyla sonlandırırken Nihâlî'nin fetihnamesinde Sinan Paşa'dan sonra Behram Paşa'nın fetihleri de anlatılır. Bu bilgiden hareketle her iki esere baktığımızda, Sinan Paşa'nın fetihlerini anlatan bölümlerde Zeydî İmamı Mutahhar ve diğer Zeydî ileri gelenleri hakkında verilen bilgiler Nihâlî'de çok kısıtlı miktardadır. Bu yönüyle Nihâlî'nin eserine baktığımızda şair, Rumûzî'ye benzer şekilde Zeydî İmamı Mutahhar'ı *leng-pâ*, *a'rec*, *aksak* gibi sıfatlarla veya Deccâl gibi isimlendirmelerle zikrederek onu kötüler:

Aksak it başlayı ifsâd itmege

Seg gibi şerre segirdüb gitmege

Ol Mutahhar kim laḡab Deccâldur

Bu Yemen'de ef'î-i ḡattâldur (b. 350-493)

Nihâlî'nin eserinde Sinan Paşa'nın Yemen'de bulunduğu süreçteki (çoğunluğunu

takdirle zikreder.

Rumûzî'nin de zikrettiği) ismi geçen şahıslar şunlardır:

Rıdvan Paşa, Murad Paşa (şehit), Hasan Paşa, Kâşif Emrullah (şehit), Zeydiyye Kâşifi, Özdemiroğlu (Osman Paşa), Sinan Paşa, Sinan Paşa ile birlikte Mısır'dan gelen Mısır beylerinden Hamza Bey, Memi Bey ve İbni Habîr Bey, Mahmud Bey, Kaptan Kurdoğlu Hızır Bey (şehit), Sinan Paşa'nın akrabası olan Hüseyin Bey, Mustafa Çavuş, Gedik Ferhad (şehit), Mısır beylerinden Kürd Mahmud, Kâşif İbrâhim ve Deli Osman (şehit), Dâ'î, Küçük Ahmed Bey (şehit), Ferhad Bey (şehit), Mustafa Paşa'nın oğlu Behram Paşa, Behram Paşa'ya gerekli askerî desteği vermediği verilen Mısır hâkimi, Şeyh Ali, Habb Kalesi zindanındaki üç Rumlu (Osmanlı) mahkûm (eskiden Yemen'de kadı, ağa ve askerdirler), Arap şeyhlerinden Makbil, Behram Paşa'nın tarafında iken karşı tarafa geçen topçubaşı, topçubaşının arkadaşı Cum'a, Habb Kalesi Reisi Ali İbni İmam'ı zehirleyerek öldüren hizmetçi, Habb Kalesi'ndekileri sulha razı eden arabulucu. Bu şahıslardan başka önceki dönemlerde Yemen'de hizmette bulunmuş olan Mahmud Paşa ve Rıdvan Paşa'nın babası Mustafa Paşa'nın da ismi zikredilmektedir.

Eserde, Zeydîler tarafından olup ismi zikredilenler ise Zeydî İmamı Mutahhar, Mutahhar'ın oğulları, Mutahhar'ın kardeşi Ali İbni İmam, Ali bin Şevî, Ali bin Şevî'nin oğlu, Şemseddinoğlu (İbni Şemseddin), Aden'in Zeydî olan serdarı, Katrân, Neşîr, Zencîr ve Kadı Aykara'dır. Son iki şahıs olan Zencîr ve Kadı Aykara'nın isimleri Rumûzî'nin eserinde zikredilmemiştir.

Bahsi geçtiği üzere Rumûzî'nin fetihnemesi Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılışıyla sonlanırken Nihâlî'nin fetihnemesinde Sinan Paşa'dan sonra Behram Paşa'nın fetihleri de anlatılır. Dolayısıyla Nihâlî'nin fetihnemesi, Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılışından sonraki fetihlere ve olaylara da değindiğinden hem Osmanlı tarafından bahsedilen yeni şahıslar hem de Zeydî tarafından zikredilen yeni şahıslar yönüyle önem arz eder. Behram Paşa'nın Yemen'deki sefer ve fetihlerinde ismi geçen (Rumûzî'nin konusuna dâhil etmediği, dolayısıyla Rumûzî'nin eserinde zikredilmeyen) şahıslar şunlardır:

Ceble Kâşifi Pervîz Bey, Zebîdî olarak anılan Şeyh Salah, Karagöz Bey⁶⁷³, Mustafa

⁶⁷³ Nihâlî Zebîdî Şeyh Salah'ı Murad Paşa döneminde Karagöz Bey adlı Osmanlı beyini öldüren kişi olarak tanıtır. Rumuzî'nin fetihnemesinde bahsi geçen Karagöz Bey ise Sinan

Çavuş⁶⁷⁴, Hacerî Beyi ve oğlu, Câfer Ağa, Kör İvâzî, Kör İvâzî'nin oğlu ve kardeşi Arslan, Muhammed İbni Nâsır, arabuluculuk göreviyle Muhammed İbni Nâsır'ı karşılayan süvari beyi, Nevvârî Şeyh Ahmed Paşa, Fîrûz Bey⁶⁷⁵, Şeyh-i Bu'l-fuzul, bedevîlerin reisi İbni Kavs ve Zeydî ileri gelenlerinden olup kateledilen Muntasır Allâf. Bu şahıslardan başka Hûbân Vadisi'nde Murad Paşa ile birlikte şehit edilenlerden biri olan Veyis Paşa'nın da ismi zikredilir.

Nihâlî, yukarıda ismi geçen şahıslar içinden Hacerî Beyi'nin oğlu (b. 2604-2690) ve Kör İvazî (b. 3091-3125) hakkında hayli detaylı bilgiler vermiştir.

İsmi zikredilen yukarıdaki şahıslardan başka birtakım dekoratif gruplar da zikredilmektedir. Sinan Paşa'yı Mekke'de karşılaştıran Mekke eşrafı, Yemen'e ulaştığında Yemen'de kendisini karşılayan askerî gruplar ve şehrin birtakım ileri gelenleri, Behram Paşa'yı Mekke ve Mısır'da karşılayan şehrin ileri gelenleri, Behram Paşa, Taiz'e yakın konumdaki Sebîl beldesine ulaştığında onu karşılamaya çıkan şehir halkı, Yemenliler içindeki Saçlı adlı askerî zümre⁶⁷⁶, Yemen'deki çeşitli zümreden Yemenli bedevîler, kabîleler vb. gruplardan da söz edilmektedir.

Netice olarak, en hacimli fetihnamelerden biri olan Nihâlî'nin fetihnamesi birçok şahıstan söz etmesi ve bu şahısların önemli kısmının askerî vazifelerini belirtmesi, ayrıca şairin, hamisi olan Behram Paşa'nın Yemen'deki birçok icraatlerini bizzat şahit biri olarak tafsilatlı şekilde aktarması biyografi tarihine katkı sağlaması yönüyle önemlidir.

Paşa'nın Yemen seferinde hayatta olan kişidir. Rumuzî'ye göre, Sinan Paşa tarafından Kevkebân zindanından kurtarılan altı Osmanlı beyinden biri olan Karagöz Bey, Sinan Paşa'nın seferlerinde yararlıklar göstermiş, Zeydî ileri gelenlerinden Katrân üzerine sefere çıkıp onu öldürmüştür. Nihâlî de Kevkebân zindanından kurtarılan beylerden ve Katrân'ın öldürülmesinden bahseder ancak bu kısımlarda herhangi bir şahıs ismi vermez.

⁶⁷⁴ Bu kişi muhtemelen daha önce geçen ve Sinan Paşa'nın yakın adamlarından biri olarak belirtilen Mustafa Çavuş'tur.

⁶⁷⁵ Yusuf Babür ilgili tezindeki çeviriyazısında yazmada Fîrûz olarak kayıtlı olan bu kişinin Pervîz Bey olması gerektiğini belirtir (Babür, a.g.t., s. 607).

⁶⁷⁶ Şairin ifadelerine göre Yemen bölgesine özgü uzun saç bırakan savaşçı bir askerî zümrededir. Rumûzî'nin fetihnamesinde de bu askerlerden bahsedilmekte olup şair Türkler'in bunlara uzun saçları sebebiyle *Saçlı* dediğini belirtir.

3.2.2.4. Eserin edebî değeri

3.2.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁶⁷⁷

Nihâlî'nin fetihnamesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen yedi vezinden biri olan ⁶⁷⁸ Remel-i müseddesin on bir heceli *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezni uygulanmıştır. Bu kısa vezin hacimli bir konunun anlatıldığı eserde şaire kolaylık sağlayacaktır. Öte yanda, vezin 8 kapalı 3 de açık hece barındırır. Türkçe kelimelerin daha çok kısa ünlü ve açık hece barındırdığını hesaba kattığımızda şairin ya Türkçe kelimeleri sık kullanıp imâle-i maksûre uygulamasına da sık başvurmak zorunda kalabileceğini ya da kapalı hece ve uzun ünlüleri daha çok içeren Arapça-Farça kelimeleri sık kullanacağı tahmin edilebilir. Bu noktada bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (97a-b) 25 beyitte kullanılan kelimelerin dağılımına bakıldığında, toplam 254 kelimedenden 139 tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılır. Bu da seçilen kısımda Türkçe kelimelerin %54.7 oranında olduğunu, şairin Arapça-Farça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeleri tercih ettiğini gösterir. Dolayısıyla şairin vezin gereği açık hece yerine kapalı hecenin kullanıldığı imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurma ihtimali yüksek olacaktır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 76 (26+25+25) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 272 (92+92+88) adet örnek görülür. Bunlardan 13 (5+4+8) tanesi (%4.7) Farsça izafet kesresi üzerinde, 48 (15+19+13) tanesi (%17.6) Türkçe isim⁶⁷⁹ veya fiil kökünde, 113 (36+40+40) tanesi (%41.5) Türkçe eklerde, 79 (30+28+24) tanesi (%29) Türkçe sıfat, zarf, edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 3 (2+1+0) tanesi (%1.1) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 5 (4+0+1) tanesi de (%1.8) *hikâye*, *rehîne*, *zahîre*, *sitâre*, *nâme* şeklindeki örneklerde görüldüğü üzere Arapça kelimelerin sonlarında bulunan müenneslik tâ'sı veya güzel he üzerinde uygulanmıştır.

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarında sayıca denge olup beyit başına ortalama 3 veya 4 tane imâle-i maksûre düştüğü görülür. Bu imalelerin

⁶⁷⁷ Bu başlık altında, Nihâlî'nin *Fethiyye-i Yemen (Feth-nâme-i Yemen)* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (10a-b/97a-b/143a-b olmak üzere 3 varak) aruz ve kafiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

⁶⁷⁸ Çiçekler, a.g.m., s. 320.

⁶⁷⁹ Bunlardan 19'u (3+9+7) isim kökü üzerinde yer alır.

fazla olmasında bahsi geçtiği üzere Türkçe kelimelerin nispeten daha çok kullanılmasının yanı sıra eserin türünün de etkili olduğu unutulmamalıdır. Fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Nihâlî'nin eseri de incelediğimiz manzum fetihnameler içindeki en hacimli ve en ayrıntılı örneklerden biridir. Dolayısıyla şairin bu tür zorluklarla karşılaşarak imâle-i maksûre uygulaması yapmak zorunda kalacağı beklenen bir durumdur.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen beyitler içinde ortalama olarak her beyitte 3-4 imâle-i maksûre varken bunlardan da ortalama 2 tanesi Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür uygulamalar kelimelerin Türkçe telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Türkçe isim veya fiil kökünde yapılan imâle-i maksûre oranlarından da anlaşılacağı üzere eserin orta kısmından seçilen beyitlerde bu tür aruz uygulamaları biraz daha artmıştır. Benzer şekilde eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında da orta kısımdan seçilen beyitlerdeki oranlar daha yüksektir. Örneğin eserin baş kısmından seçilen beyitler içerisinde aynı beyitte en fazla 6 imâle-i maksûre uygulanmış olup bu şekilde 4 beyit vardır. Eserin son kısımdan seçilen beyitlerde de benzer oranlar görülürken orta kısmından seçilen beyitlerde ise aynı beyitte en fazla 7 veya 8 tane imâle-i maksûre uygulamasına rastlanan 3 beyit görülür. İçerisinde 8 imâle-i maksûre bulunan aşağıdaki beyit, kelime kök ve gövdesi üzerinde yahut zamir üzerinde uygulanan, dolayısıyla telaffuzu olumsuz etkileyen örnekleri göstermesi açısından dikkat çekicidir:

İrmeye *a/nuñ* vücūd/*na* keder

*İ*re ol *y/i/rüñ* hasūd/*na* keder (b. 2284)

Eserden seçilen kısımlarda Arapça-Farsça kelimelerdeki açık hecelerde imâle-i maksûre uygulaması hiç yapılmamış olup bu uygulamalar çoğunluk olarak kelime sonundaki Türkçe eklerde, tamlama kesresi (i) üzerinde yahut Farsça bağlaç vâvı üzerinde yapılmıştır. Diğer taraftan, ' Āşık *u* ma' şük.../Fitne *vü* şer... (b. 201), ...tîr-ile şemşîrdür/yara-ile tedbîrdür (b. 203), ...ölse bile/...bulsâ bile (b. 3385) şeklindeki örneklerde görüldüğü üzere bazı beyitlerde imaleler paralel uygulanarak âhenge ve

anlama katkı sağlamıştır. Böylece bu imaleler hata olmaktan ziyade sanatlı bir uygulamaya dönüştürülmüş olmaktadır.⁶⁸⁰ Bu tür paralel heceler üzerindeki vurgudan yararlanmaya dair dikkat çekici bir örnek olarak aşağıdaki beyitte *a* ve *ı* seslerinde uygulanan imâle-i maksûreler mısralar içinde bir ses uyumu meydana getirir:

Kesdiler *baş*mı müfsid/ *baş*ınuñ

Qaldı ırmağ^ı kesildi/ *yâş*ınuñ (b. 2279)

Verilen oranlardan da anlaşılacağı üzere şair bazı sıfat, zamir, edat, bağlaç türü kelimeler üzerinde sıklıkla imâle-i maksûre uygulamıştır. Bu noktada eserin baş kısmından seçtiğimiz 26 beyte bakıldığında *nice* (b. 195-204-205-206), *ana* (b. 198-200-204-209), *bu* (b. 198-199-204-217) kelimeleri üzerinde toplamda 12 defa imâle-i maksûre uygulandığı görülür ki eserin diğer kısımlarından seçilen beyitlerde de yakın oranlarda uygulama yapılmıştır. Şair özellikle bu kelimelerin ilk hecelerinde böyle bir uygulamaya başvurarak Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanmaya çalışmış görünmektedir. Zira özellikle *nice* ve *ana* kelimelerinin ilk heceleri Türkçe telaffuzda uzun ve vurgulu okunmak suretiyle anlamı pekiştirebilmektedir. Bu hususta aşağıdaki örnek dikkat çekici olabilir:

Eyledüm naz^m üzre *an*ı/şekl-i ceng

Nice olur/ diñle *bu* cen/*g-i* tûfeng (b. 204)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 76 (26+25+25) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 12 (7+4+1) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Ancak en çok imâle-i memdûde uygulanan ilk kısımdaki beyitlerden birinde, aynı zamanda mürdef kafiyei de meydana getiren, ...şemşîrdür/tedbîrdür (b. 203) şeklindeki örnekte görüldüğü üzere vurgu ahenge de katkı sağlamıştır. Şair benzer uygulamayı ...bed-â^yîndür/...dîndür (b. 207) şeklindeki örnekte de uygulamışsa da nun sesiyle biten hecede yapılan med uygulaması şairler tarafından hoş görülmemiştir. Nihâlî, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 74 (28+26+20) tane daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya

⁶⁸⁰ Saraç, a.g.e., s. 214.

medli heceyi ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmış, ya Farsça izafet terkbini tamlama ünlüsüne veya Farsça bağlaç vâvına bağlayarak meşru yöntemler uygulamıştır. Diğer taraftan, klasik Türk şiirindeki vezin uygulamalarında şairlerin bir buçuk heceye ihtiyaç duydukları yerlerde *var*, *ol* gibi tek kapalı hece durumundaki Türkçe kelimeleri medli kabul ederek uyguladıkları bilinir. Bu uygulamanın bir benzeri olarak Nihâlî de *top* (b. 205) kelimesini medli kabul ederek bir buçuk hece ihtiyacını karşılamıştır.

Eserden seçilen 76 beyit içerisinde uygulanan zihafıara bakıldığında vâdî-i (b. 2292), hayî (b. 3379), âşî (b. 3395), Per vîz (b. 2268), zabt (b. 3380) şeklinde 5 tane zihaf örneğı görölür. Bu zihafıardan ilk üçü uzun ünlünün vezin gereğı açık hece olarak değeriendirmesinden kaynaklanmıştır. Bu üç zihaf klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sâkî şeklindeki sonu *y* ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların bir benzeridir. Dolayısıyla meşru sayılabilecek bir uygulamadır. Son iki örnek ise bir buçuk hece değeriindeki hecenin tek kapalı hece olarak değeriendirilmiş şeklidir. Netice olarak şairin zihaf uygulamaları hem az miktardadır hem de uygulama biçimi olarak çoğunlukla divan şairlerinin benzer örnekleri uygulayageldiğı zihaf örneklerindendir.

Seçilen 76 beyit içinde 74 (26+21+27) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değeriini bir kapalı hece değeriine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. 4 tane ulama örneğı ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereğı açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Türkçe'nin doğası gereğı, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir.

Eserden seçilen 76 beyit içinde 35 (6+16+13) sekt örneği vardır ve orta kısımdan seçilen beyitlerde sektlerin hayli miktarda arttığı gözlemlenir. Nihâlî'nin uyguladığı bu tür sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir.

Eserdeki bir diğer aruz uygulaması olarak beyitlerden birinde veznin durumuna göre *Ḥaḳḳ* (b. 2272) kelimesini orijinal şekliyle şeddeli kaf ile kullanmış olan şair bir başka beyitte vezin gereği kelimeyi *Ḥaḳ* (b. 2292) şeklinde şeddesiz uygulamıştır. Vezin gereği şeddeli kelimedenden şeddenin düşürülmesi şeklindeki bu uygulamaya tahfif adı verilir.

Uygulanan kafiyelelere baktığımızda eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 76 (26+25+25) beyit içinde 34 (14+9+11) mücerred, 22 (5+10+7) mürdef, 7 (2+1+4) müesses, 13 (5+5+3) mukayyed kafiye vardır. 43 (12+14+17) beyitte redif bulunmakta olup bunlardan 22 (9+6+7) tanesi Türkçe eklerle, 16 (4+5+7) tanesi Türkçe kelimeyle, 6 (0+3+3) tanesi Türkçe ek ve kelimelerle, 1 tanesi ise *Osmāniye*, *şulṭāniye* (b. 3374) örneğinde görüldüğü üzere Arapça eklerle yapılmıştır.

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %43.42 oranında mücerred kafiye örneği olup, onu %28.94 oranla mürdef, %17.10 oranla mukayyed ve %9.2 oranla müesses kafiye örnekleri takip eder. Dolayısıyla seçilen beyitlerin yarıya yakınının mücerred kafiye örneği olduğu anlaşılır. Mürdef kafiyelerin de onun ardından gelen en yüksek orandaki kafiye olması klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiyelerini tercih etmelerini hatırlatsa da şairin mücerred kafiyeleleri hayli yüksek oranda kullanmış olması dikkat çekicidir.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. *döğer/geçer* (b. 205), *eylemez/dimez* (b. 214), *cümleten/cümleten* (b. 2282), *tābi'in/serin* (b. 2280), *sevmez idi/bilmez idi* (b. 2286), *anda çok/anda çok* (b. 3386), *vāciḥ ol/vāciḥ ol* (b. 3389) şeklindeki 7 beyitte aynı kafiyein tekrarından kaynaklanan ve îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) adı verilen kafiye kusuru vardır. Bu uygulamalarda rediflerle kafiye yapılmış olmaktadır. *ḳadar/şer* (b. 192), *añlan/olan* (b. 202), *olub/bulub* (b. 2278), *gelmesi/alması* (b. 3391) şeklindeki 4 beyitte tevcihin yani revî harfinden önceki

harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *ac olur/muhtâc olur* (b. 216), *başıdur/ğallâşıdur* (b. 2292), *yarağ/mezâğ* (b. 3392), *güzîn/yüzin* (b. 3387) şeklindeki 4 beyitteki kafiyelerde imla halfi olan elifler ile ye harfinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *yazılan/sühan* (b. 193), *meger/ider* (b. 198), *aḥvālî/hālî* (b. 201), *añlan/olan* (b. 202), *maḥzenlere/idenlere* (b. 212), *kişi/işi* (b. 215), *biñ/begin* (b. 2271), *yigit/işit* (b. 2276), *meger/deger* (b. 2277), *şer/düşer* (b. 2291), *kez/iremez* (b. 2290) şeklindeki 11 beyitte ise kafiyei meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairlerinin bu uygulamaya sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁶⁸¹ *mutlakâ/nidâ* (b. 208), *vaḳf/cevf* (b. 3383), *nesl-içün/aşl-içün* (b. 3376) şeklindeki 3 beyitte mukayyed kafiyei oluşturan harflerden birinin farklı olmasından, *‘âleme/‘âdeme* (b. 194), *zâlimlerüñ/hâkimlerüñ* (b. 217), *münâsib/ṭâlib* (b. 3372), *‘âdem/‘âlem* (b. 3393) şeklindeki 4 beyitte ise müesses kafiyei oluşturan tesis ile revî harfi arasındaki dâhil harfinin farklı olmasından kaynaklanan ve kafiye kusuru olmasa da yapılmaması daha makbul görülen uygulamalara da başvurulmuştur.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 76 beyit içinden 16 (5+5+6) beyitte kafiye kelimelerinin her ikisi Türkçe, 10 (6+1+3) beyitte ise kafiye kelimelerinden biri Türkçe kelimedir. Bu oranlar beyitlerin önemli bir kısmında kafiyelerin Türkçe kelimelerle sağlandığını gösterir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı tahminî olarak %54.7 civarında görülmektedir. Şairin bu orana paralel olarak kafiye kullanımlarında da Türkçe kelimeleri sıkça tercih ettiği görülür. Türkçe'nin yapısı gereği de Türkçe kelimeler mücerred kafiye uygulamasına uygun olduğundan bu kafiyenin oran olarak daha çok sayıda olması anlaşılabilir. Diğer taraftan kafiye kusurları da çoğunlukla Türkçe kelime veya eklerden oluşturulan bu kafiyelerde ortaya çıkmaktadır. Kafiye kelimelerinin kafiye oluşturmamış olması, kafiye kelimelerindeki revî harflerinden birinin kelimenin aslından diğerinin ekten meydana gelmesi veya tevcihin farklı olmasından kaynaklanan ikva kusurunun meydana gelmesi şeklindeki kafiye kusurları Türkçe

⁶⁸¹ Saraç, a.g.e., s. 279.

kelimelerle veya eklerle kurulan bu kafiyelerde yoğunlaşmıştır. Ayrıca kullanılan rediflerin çokluğu ve içlerindeki Türkçe kelimelerin hatırı sayılır miktarda olması şairin redifler üzerinden şiirine aheng katmaya çalıştığını gösterir:

Saňa hayr itmez hıyānet bilmiş ol

Hāyine kalmaz ihānet bilmiş ol

Bu nice vech-i münāsibdür diyüb

Maṭlebünüñ issi ṭālīpdür diyüb (b. 2269-3372)

Bazı beyitlerde kafiye kelimeleri haricinde de iç kafiye oluşturulmuş veya aynı sesli kelimeler kullanılarak cinas yoluyla şiire aheng katılmaya çalışılmıştır:

Şöyle bir vā/dīde bulmuş/lardı seng

Düşmenüñ yi/rini kılmış/lardı teng

Geldüğünde/ Şa^ç deye yol/ ol bulur

^ç Askerüñ öñine düşüp/ yol bulur (b. 2275-3381)

Netice olarak şair, Türkçe kelimeleri eserinde yoğun kullanması yanında eserinin türünün de etkisiyle özellikle imâle-i maksûre uygulamalarından kaçınamamıştır. Dolayısıyla Nihâlî bu uygulamaya en çok başvuran fetihname şairlerinden biridir. Ancak diğer aruz uygulamalarında birçok klasik Türk şairinin başvurduğu ve önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalar yapmıştır. Nitekim benzer uygulamalar diğer fetihnamelerde de görülmektedir. Şairin Türkçe kelimeleri yoğun kullanımı kafiyelede de yansımış ve hem Türkçe kelimelerin getirdiği bazı güçlüklerden hem de eserin hacminden dolayı kaçınmadığı birtakım kafiye kusurları ortaya çıkmıştır.

Bahsi geçen aruz ve kafiye uygulama ve kusurlarından hareketle Nihâlî'nin eserinde fesahat noktasında zayıflıklar görüldüğünü, dolayısıyla eserin dilde akıcılık noktasında pürüzlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Sade bir dil ve üsluba sahip olan Nihâlî'nin fetihnemesinde Arapça-Farsça kelime ve tamlama yoğunluklarına rastlanmaz. Nitekim eserin orta kısmından belirlenen 25 beyitte %54.7 civarında Türkçe asıllı kelimeye yer verildiği görülmüştür.

Eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimeler sınırlı miktardadır. Diğer taraftan, sık olmasa da deyim, atasözü, vecize, Arapça-Farsça iktibaslarına da rastlanır. Arkaik kelimelere bakıldığında, *şın-* (b. 1073-1668-1671), *irgür-* (b. 1874-1973), *yağı* (b. 2126), *issi* (b. 2315), *uçmağ* (b. 3048), *ķande* (b. 2259-2333) şeklinde *fiil*, *isim*, *soru zamiri*; *varuben* (b. 1252), *diyüben* (b. 1411), *bulmayuben* (b. 2914), *irişmedin* (b. 1347), *ķırmadın* (b. 1432) *dinildükde* (b. 234), şeklinde *ıban-ıben*, *-madın*, *medin*, *-dıkda*, *-dikde* gerundium ekleri; *oliser* (b. 1802-3119), *ķurtarmayıser* (b. 1832) şeklinde *-ısar*, *-iser* gelecek zaman ekleri; *bulmazuz* (b. 1411), *itmezüz*, *dağıtmazuz* (b. 1623), *gitmezüz* (b. 2734) şeklinde çokluk zamir ekleri; *ķoķ durur*, *yoķ durur* (b. 1489), *budurur* (b. 3478) şeklinde *-durur* bildirme ekleri; *tābi ‘in/serin* (b. 2280) şeklinde akuzatifin düşürüldüğü örnekler görülür.

Eserde sık olmasa da *cān at-* (b. 243), *ağız bir et-* (b. 414), *başına dünyâyı dar et-* (b. 834), *bel bağla-* (b. 1190), *(bir işi) boynuna al-* (b. 1727), *burnu yat-* (b. 2553), *burnu dibinde ol-* (b. 2945), *gözlerine nevmi (uykuyu) ķarām et-* (b. 3150) gibi deyim örneklerine de rastlanır. Şairin *tavşan uykusu (hafif uyku, ķabuk uyanma) vermek ve baş eğmek (eğdirmek)* şeklinde kullandığı iki deyim şöyledir:

Kendüye cīrān idince şöyle bil

Ṭavş uyķusın virürdi muttaşıl

Eksük olsa başlarından seyf eger

Şoñra bunlaruñ serini kim eger (b. 344-1521)

Eserde, “Misafir umduķunu yemez.” (b. 340), “Tarlaya at sürülmez.” (b. 432), “Hile hileyi bozar.” gibi mesel, atasözü şeklindeki örneklere de rastlanır. Ayrıca el elden üstündür, sabır zaferin anahtarıdır şeklinde tercüme edilebilecek olan Farsça-Arapça iktibaslar da görülür:

Ḥāṭırı destūruñ olmuşdı şikest

Didiler kim dest ber bālā-yı dest

Halk-ı ‘ālemde dinilür tā ezel

Hileyi ķile bozar budur meşel

Her işi ta‘cīl itme eyle geķ

Nitekim eş-şabru miftāķu ‘l-ferec (b. 1113-2343-3619)

Şair bazen kendisi de vecize şeklinde sözler söyler. Behram Paşa'nın Taiz yakınlarında konaklayıp tekrar yola çıktığını söyledikten sonra konu arasına menzilini hedefleyen oraya ulaşacağını, yolda kalmayıp gitmek gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

Kim murād itse irür bir menzile

Qalma yolda qaşd idüb ir menzile (b. 1605)

Eserin belagat yönüne baktığımızda fetihnamelerde genellikle görüldüğü üzere eserde olay anlatımı yoğun olup bunun için de çoğunlukla günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılır. Dolayısıyla eserde mecazi anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön plandadır. Beyan ilmi dâhilindeki mecaza dayalı istiare, teşbih, teşhis gibi edebî sanatlar sınırlı miktarda kullanılmıştır. Şair eserinin belagat yönünden ortaya çıkan bu eksikliğini lafzi sanatlar üzerinden sesteş kelimelerle (aliteraston, asonans), cinaslarla, iç kafiyelerle veya tezat kelimelerle kelime oyunları yaparak telafi etmeye çalışmıştır:

Oldı devrinde hışār-ı hışn-ı Habb

Qalmayub bir habbe şarf itmişdi heb

Başına baş çekse her biri anuñ

Başını āhır virür biri anuñ

Kendü vādisinde ol şu aqmada

Qondılar ol gice sū-yı Aqma'da

Kendü evlā vü' Arab nāmı Şalāh

Ol ider Qahriyye'yi şulh u şalāh

Gör niçe tedbīr olur tertīb-ile

Feth olur ammā ki ne tertīb-ile

Var iki serdārı şāhib yayqara

Nāmıla Zencīr ü Qāđī ' Ayqara

Virmeñüz virilmeyince tā zafer

Fethē lāzımdur Zāfer⁶⁸² ola zafer

⁶⁸² Kale ismidir.

Mürûruma mu‘ teber virür ‘ Arūs⁶⁸³

Bir bikir fikre berâberdür ‘ Arūs

Gerçi isnād oldu bu iş Cum‘ a⁶⁸⁴ya

Varmaz ol bir cum‘ adan bir cum‘ aya

Birisiyle yalıñuz olmaz bu yir

Böyle olmasa biri birini yir

Devleye cānıla bunlar dönmege

Haylîce tûlâb ister dönmege

Olmaya şandı hārâb anlar Gün‘⁶⁸⁵i

Gelmeye dirlerdi başa bu günü

Gördiler günden güne artar fütûh

Şerh olur bu nice kim oldu şürûh

Didiler ğam çekmesün ehl-i Yemen

Çünkü bu geldi *güler* her *ağlayan*

Gör kudûmundan şeref nice irür

Heb *ġanî* oldu *ucuzluk*dan o yer (b. 302-751-1569-857-2730-1667-1720-1721-2000-2094-2109-2428-2429-1492-1511)⁶⁸⁶

Eserin belagat yönüyle ilgili belirtilmesi gereken bir husus da eserin Behram Paşa’yı merkeze alan ikinci kısmının (b. 1372-3664 arası) Sinan Paşa’nın fetihlerinin anlatıldığı birinci kısma nazaran daha sanatlı bir görünüm arz etmiş olmasıdır.⁶⁸⁷ Şair Sinan Paşa fetihlerini kaba hatlarla özetleyip bu kısmı asıl ikinci kısma bir ön geçiş olarak yazmış görünmektedir. Behram Paşa’nın şairin hamisi olması da bu durumu açıklar niteliktedir. Aşağıda verilecek olan teşbih, teşhis, mübalağa gibi mecaza dayalı edebî sanat örneklerinin çoğunluğunun Behram Paşa döneminin anlatıldığı eserin ikinci kısmından seçilebilmiş olması bahsettiğimiz durumu yansıtmış

⁶⁸³ Kale ismidir.

⁶⁸⁴ Şahıs ismidir.

⁶⁸⁵ Kale ismidir.

⁶⁸⁶ Daha fazla örnek için bkz.: b. 1068-2747-2750-2729.

⁶⁸⁷ Tasvirlerle dair açtığımız başlıkta da belirttiğimiz üzere, şairin hamisinin yanında bulunması sebebiyle Kâide savaşı, Habb kalesi kuşatması gibi bazı savaşları bizzat gördüğü kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla eserin ikinci kısmında tasvirler de daha canlıdır.

olacaktır. Bu noktada eserin her iki kısmından seçilen mecaza dayalı edebî sanat örneklerine baktığımızda şair Mutahhar'ın fırsat bulunca fesat çıkarmaya çalışmasını hemen ayağını (üzengiye) uzatıp fesat atına dizgin vurması şeklinde ifade ederken sultanın gözünde Mutahhar'ın önemsiz olduğunu belirtmek için de sultanın onu gözüne almayıp kirpiğinde dahi salındırmayacağını söyler:

Uzadup ayağını başlar hemān

Urmağa esb-i fesādāta ‘ inān

Böyle a‘ dāyı alır mı ‘ aynına

Anı şalundurmaz ol kirpiline (b. 264-483)

Şair, diğer fetihnamelerde de benzerleri görülebilecek şekilde topları ejdere (b. 3489) veya gemilerin gidişini suya (b. 1477) benzetmiştir. Ancak, Mutahhar'ın it gibi seğirdip (Yemen'i) ifsat etmeye başlaması, San'a'da kuşatma altında kalan halkın (açlıktan dolayı) gökyüzündeki yuvarlak ayı çörek (gibi) zannetmesi, Nevvârî beyinin teslim etmek zorunda kaldığı kalesinden çıkarken gemiden çıkmış (deniz tutmuş) kimse gibi olması vb. şekillerde diğer fetihnamelerde görmediğimiz teşbihler de dikkat çekicidir:

Akşak it başlayı ifsād itmege

Seg gibi şerre segirdüp gitmege

Māh dimez kimse bir kұrşı meger

Gökyüzinde görünen kұrş-ı kâmer

Ol şıkkılcım kendüyi şıkkıymış gibi

Şalınurdu keştiden çıkkıymış gibi (b. 350-396-3540)

Fetihnamelerde kalelerin yüksekliğine dair mübalağalar sıklıkla rastlanan örneklerdendir. Nihâlî de Semāh Kalesi'nin yüksekliğini mübalağa ederken görünüşü için de teşbih sanatına başvurur. Kale, adeta gökyüzünde bir ay gibi yücelerde olup uzaktan insana benzemektedir:

Şöyle ‘ ālî-kāl‘ adur kim ol Semāh

Ancak olur gökyüzünde olsa māh

Ādeme beñzer ırākdan her beden

Rūh-ı Nevvārī aña olur beden (b. 3450-3451)

Teşhis sanatı, incelediğimiz fetihnamelerin çoğunluğunda savaş aletlerinin tasvirinde veya bahar, gün doğumu gibi zaman ve manzara odaklı tasvirlerde yoğunlaşmaktadır. Nihâlî de buna paralel olarak savaş tasviri yaparken yürekli (cesur) okların doğrulup (insan gibi kalkıp) düşmana gittiğini söyler. Yaptığı bir gün doğumu tasvirinde ise yine teşhis sanatını kullanarak gökyüzünün peçesini kaldırdığını, yıldızların uykudan göz açtığını söyler:

Gün gibi par par yanar şemşirler

Doğrulub varur ‘adūya tîrler

Oğ gibi yokdur yürekli hâk bu kim

Çarşu dursun andan artuğdur şü kim (b. 1678-1679)

Çın-seher dürdi niğābın āsumān

Kalmadı çün encüm-i şebden nişān

Şanma kim kevkeb göz açmaz ẖābdan

İrdi ferr hūrşid-i ‘ālem-tābdan (b. 1570-1571)

Eserde anlam sanatları içinden telmih sanatına dair örneklerle de rastlanmaktadır. Şair, Kur’an’daki Müddessir (42) suresinde geçen Sakar adlı cehennem içindeki yere atılanlar hakkındaki ayete ve İnşirah (5-6) suresinde geçen “Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” mealindeki ayetlere şu şekilde telmihler yapmıştır:

Kelbi ẖinzīra muşallaṭ idiver

Ger helāk olursa *fī nārī’s-sakar*

Oldı *ba‘de’l-‘usri yusran* fāl āña

Def’ olub şer yüz tutar iğbāl āña (b. 1275-1343)

Netice olarak Nihâlî, fetihnamelerde genellikle görülen şekilde seferle ilgili olayları anlatmak amacındadır. Dolayısıyla mecazlı anlatımdan ziyade hakikat anlatımını ön planda tutmuş ve günlük konuşma diline yakın bir dil kullanmıştır. Şair, genel olarak mecaza dayalı sanatlardan ziyade söz sanatlarını tercih etmiştir. Şair eserinin belagat yönündeki bu eksikliğini lafzi sanatlar üzerinden sesteş kelimelerle (aliterasyon, asonans), cinsaslarla, iç kafiyelerle veya tezat kelimelerle kelime oyunları yaparak telafi etmeye çalışmıştır. Öte yandan şair, hamisi olan Behram Paşa’nın savaş ve fetihlerini anlattığı eserin ikinci kısmında, Sinan Paşa’nın sefer ve fetihlerini anlattığı

ilk kısma nisbetle daha çok mecaza dayalı sanatlar da başvurmuştur. Dolayısıyla eserin ikinci kısmı, ilk kısma nazaran u kısımları belagat yönünden biraz daha güçlüdür.

3.2.3. Sonuç

Nihâlî'nin hayatı hakkında emin olduğumuz tek bilgi Yemen'de yıllarca bulunmuş asker-şair olduğudur. Eğitim durumu hakkında bilgimiz yok ise de kaleme aldığı hacimli fetihnemesi şiir kültürüne sahip olduğunu gösterir. Yıllarca asker olarak Yemen'de bulunan şair maddi destek görüp teşvik de edilince Yemen'deki olaylar ve seferler hakkındaki fetihnemesini kaleme almıştır.

Şair eserinde yalnızca Sinan Paşa ile hamisi Behram Paşa'nın Yemen seferlerini değil, Yemen'de ilk isyanların nasıl ve neden başladığını da olayların bizzat içinde bulunan bir tanık olarak aktarmıştır. Dolayısıyla eser tarihî kaynak olarak da kıymetlidir. Sinan Paşa'nın Yemen seferini konu alması yönüyle Rumûzî'nin fetihnemesi ile Nihâlî'nin fetihnemesi ortak bir muhtevaya sahiptir. Ancak Nihâlî Sinan Paşa'dan önce vuku bulan Yemen'deki ilk isyanları ve Sinan Paşa'nın Yemen seferinin ardından Behram Paşa'nın gerçekleştirdiği Yemen sefer ve fetihlerini de konu almaktadır. Her iki eserin Sinan Paşa'nın sefer ve fetihleri noktasında aynı bilgileri aktarması, verilen bilgilerin tarihî bilgi açısından teyit edilmesi veya kıyaslanması açısından önem arz eder.

Eserin diline bakıldığında genel anlamda sade bir dil kullanılmış olup günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelere de sınırlı miktarda yer verilmiştir. Bu durum eserin kolay anlaşılmasına katkı sağlar. Eserdeki aruz ve kafiye uygulama veya kusurlarına bakıldığında, imâle-i maksûreler ve bunlar içindeki veznin ahengini bozucu uygulamaların nispeten fazla oluşu eserde fesahat açısından pürüzlere sebep olmuştur. Aruz uygulaması olarak şairin kaçınmadığı sekt uygulamaları da hayli fazladır. Bu durum da eserin akıcılığını olumsuz etkilemektedir. Ancak bu hususları değerlendirirken şairin Türkçe kelimelere daha çok yer vermiş olmasını ve fetihname türü eserlerin muhtevassından kaynaklanan zorlukları da hatırdan çıkarmamak gerekecektir. Eserdeki kafiye uygulamalarında da birtakım kusurlara rastlanır. Bunda ise şairin yüksek oranda mücerred kafiye başvurmuş olması, bu kafiyelerde de

çoğunlukla Türkçe kelimelere yer vermiş olmasının etkisi vardır.

Esere belagat açısından bakıldığında daha ziyade günlük konuşma diline yakın bir dil kullanmayı tercih eden şairin mecazlı anlatıma fazla yer vermediği, hakikat anlatımını amaç edindiği görülür. Dolayısıyla eser belagat yönüyle zayıflık arz eder. Ancak şairin kelime oyunlarına ve cinsalara sık başvurmuş olması, eserinin belagat yönündeki eksikliğini söz sanatları üzerinden gidermeye çalıştığını göstermektedir. Eserde tasvirler de sınırlı miktardadır. Diğer taraftan, şairin hamisi Behram Paşa'nın sefer ve fetihlerini anlattığı eserin ikinci kısmının birinci kısma göre belagat ve tasvirler noktasında daha ileride olduğunu da belirtmek gerekir.

Eserde fetihnamelere has bazı terimler ve bölgesel ıstılahlara rastlanır. Dolayısıyla eserin daha iyi anlaşılabilmesi için bu terim ve ıstılahlar ilgili sözlükte açıklanmıştır.

Eser yalnızca tarihî ve edebî yönüyle değil, Yemen'in sosyal ve kültürel hayatı ile gelenek ve âdetleri hakkında verdiği çeşitli bilgiler yönüyle de kıymetlidir.

3.3. RUMÛZÎ: FETİHNÂME-İ TÛNUS VE HALKU'L-VÂD⁶⁸⁸

3.3.1. Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd İncelemesi

3.3.1.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı ilk fetihnâmesi ile *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı fetihnâmesi aynı nüshalar içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla müellifin inceleyeceğimiz ikinci fetihnâmesi hakkındaki nüsha bilgileri ilk fetihnâmesi incelenirken şairin hayatı ve eserlerine dair kısımda verilmiştir. *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı 2504 beyitten müteşekkil ikinci

⁶⁸⁸ Rumûzî'nin hayatı, eserleri ve eserlerinin yazma nüshalarına dair bilgiler, şairin ilk fetihnâmesi olan *Nâme-i Fütûh-ı Yemen*'in incelendiği başlıkta aktarılmıştır. Çalışmamızda, müellifin ikinci fetihnâmesi olan ve ilk fetihnâmesi ile aynı nüshalar içerisinde bulunan *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı bu eseri, fetihnâmenin iki yazma nüshasından hareketle incelenmiştir. İncelemede, eserin iki yazma nüshası üzerinden aktarılabilecek alıntılar için İÜ Nadir Eserler Ktp. (nr. T.Y. 6045, v. 661) nüshası (Ü), Topkapı Sarayı Müz. Ktp. (nr. 1297, v. 205) nüshası ise (T) rumuzuyla gösterilmiştir. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan bu fetihnâmesinin çeviri yazı metniyle birlikte müstakil bir yayını tarafımızca ayrıca sunulacaktır. Dolayısıyla manzum fetihname incelemelerine katılan bu inceleme aynı zamanda fetihnameyi tanıtmaya amacı taşımaktadır.

fetihnâmesinin tertibine bakıldığında, mesnevilerin gelenekselleşmiş şekliyle tevhid (b. 1-61) bölümüyle başlayıp sırasıyla münacaat (b. 62-113), naat (b. 114-207), ashâb-ı kirâm ve çehâr yâr-i güzîn methiyesi (b. 208-243), imameynü'l-hümameyn (Hasan ve Hüseyin) methiyesi (b. 244-253), Sultan (II.) Selim methiyesi (b. 254-324), şehzadeye dua (b. 325-330), veziriazam (Sinan Paşa) methiyesi (b. 331-435) şeklindeki giriş mahiyetinde olan bölümler verilir. Ardından *Âğâz-ı Dâsitân* başlığıyla mesnevinin ana konusuna geçilir. Tûnus ve Halku'l-Vâd kalelerinin fethini konu alan ana bölüm (b. 436-2269) verildikten sonra Sultan (II.) Selim'in vefatı, sultana dua ve felekten şikâyet (b. 2270-2339), saltanat ve hilafetin yenilenmesi ve Sultan Murad'ın tahta geçmesi (b. 2340-2352), Sultan Murad'ın tahta geçtiğine şükür ve sultana sitayiş (b. 2353-2466), Sultan (III.) Murad'ın devletinin devamlılığı için duâ (2467-2484) ve hatime (b. 2485-2503) şeklindeki bölümler verilir. Eserin sonundaki temmet kaydından sonra ise kâtibin okuyucudan dua istemek için kaydettiği bir beyit mevcuttur.

Eserde sebep-i telif bölümünün olmadığı dikkat çekecektir. Şairin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eseri ile bu eseri aynı nüshalar içinde olup aynı paşanın icra ettiği seferi konu aldığından, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı ilk sıradaki fetihnâmesinde sebep-i telif bölümüne yer vermiş olan şair bu fetihnâmesinde tekraren sebep-i telife yer vermeyi gerekli görmemiş olabilir.

Eserde mensevi nazım şekliyle yazılmış olan ana konunun işlendiği bölümler Cedid (Hafif) bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtûn (Fâ'îlâtûn) Mefâ'ilûn Fe'îlûn (Fa'lûn)* vezniyle yazılmıştır. Bu ana bölümlerdeki muhtelif yerlerde ise 3 tane gazel; üç tane Türkçe, bir tane Farsça ve bir tane de Arapça olmak üzere 5 tane kıt'a nazım şekliyle yazılan tarih manzumesi, 2 tane de kıt'a vardır. Bu şiirlerin özellikleri ve içerikleri şu şekildedir:

Tablo 3. Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi*'ndeki Gazeller Listesi

Sıra	Vezin	Beyit Sayısı	Konu
1.	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	5	Gazel-i Münâsib (Sefere çıkan orduya dair)
2.	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün</i>	5	Sultan Murad'ın cülusuna dair
3.	<i>Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün</i>	3	Sultan Murad'ın saltanatı ve hilâfetine övgü

Tablo 4. Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi*'ndeki Tarih Manzumeleri Listesi

Sıra	Vezin	Beyit Sayısı	Konu	Düşürülen Tarih
1.	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	7	Halku'l-Vâd Kalesi fethi (Farsça olarak)	982/1574
2.	<i>Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)</i>	3	Tunus fethi (ta'miyeli tarih)	982/1574
3.	<i>Fe'ülün Mefâ'îlün Fe'ülün Mefâ'îlün</i>	2	Halku'l-Vâd Kalesi fethi (Arapça olarak)	982/1574
4.	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	7	Tunus, Halku'l-Vâd, Pistiven ve fethedilen son yer olan Küçük Pistiven fetihlerindeki gazâyâ dair (ta'miyeli tarih)	982/1574
5.	<i>Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün</i>	7	Tûnus ve Halku'l-	982/1574

			Vâd'ın (düşmanın) kırılmasına dair	

Tablo 5. Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi*'ndeki Kıt'alar Listesi

Sıra	Vezin	Beyit Sayısı	Konu
1.	<i>Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün</i>	2	Dünyanın faniliği ve alçaklığına dair (Sultan Selim'in vefatı, sultana dua ve felekten şikâyet içerikli bölümün ardından)
2.	<i>Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün</i> (<i>Fa'lün</i>)	2	Sultan Murad'a övgü (Unsûrî'nin <i>Der-Medh-i Sultan Mahmud-ı Gaznevî</i> başlıklı kasîdesinden alıntılanmıştır)

3.3.1.2. Muhteva

3.3.1.2.1. Eserin özeti

Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Sultan (II.) Selim bir nevruz gününde ferman yazdırıp Osmanlı ordusunun sefer için hazırlanmasını emreder. Emirlerin ulaştığı beyler ve ağalar donanma seferi için gerekli asker ile esbab, alet ve mühimmatları hazırlayıp İstanbul'da toplanır. Sultan'ın fermanında belirttiği şekliyle üç yüz on beş tane de gemi sefere çıkmak üzere hazır edilmiştir. Sultan, veziri Sinan Paşa'yı kendine vekil tayin edip onu ordunun başına serdar tayin eder ve kaptanıderyayı da onun yanında görevlendirir. Serdar Sinan Paşa, Sultan'ın huzuruna çıkıp etek öper ve yapılan merasimden sonra huzurdan ayrılıp Kostantuniyye (İstanbul) iskelesinde toplanmış olan gazilerle buluşur. Sancaklarla donatılmış olan gemiler sefer için hazır hâldedir.

Yapılan son hazırlıkların ardından, 25 Muharrem 982/17 Mayıs 1574 Cumartesi gününün seher vaktinde Serdar Sinan Paşa önderliğindeki donanma, selamlama için yapılan top tüfek atışları ve tekbirler eşliğinde Beşiktaş'tan hareket eder. Sultan (II.) Selim de yüksek bir mevkide olan kasrından donanmayı selamlar.

İstanbul'dan çıkan donanma önce Gelibolu menziline varır. Burada bir gece konaklayan donanma birtakım hazırlıklardan sonra sabah tekrar yola çıkıp Koyun Adası'na ulaşır. Burada da bir müddet yapılan hazırlıklardan sonra bir seher vakti Koyun Adası'ndan çıkan donanma Avarin'e doğru harekete eder. Yolda bir müddet Kızıl Hisar'a uğrayıp geride kalan gemilerin toplanmasını bekleyen donanma tekrar harekete geçip nice günün ardından Avarin limanına ulaşır. Donanma askeri deniz kenarına çıkıp burada çadırlarını kurar. Serdar Sinan Paşa'nın verdiği ziyafetin ardından donanmadaki gemi, asker ve techizatlar hakkında sayım yapılır.

982 yılının Rebiyülevvel ayı başlarında (Haziran 1574 sonları) denize açılan donanma aynı ayın onuncu günü (30 Haziran 1574) Kılavurya'ya ulaşır ve buradaki Ali Burcu olarak bilinen kulenin etrafı yağma edilir. O gecenin seherinde Kılavurya'dan çıkıp tekrar denize açılan donanma iki gün iki gecelik yolculuktan sonra (12 Rebiyülevvel/2 Temmuz) Mesine Adası'ndaki Saragoş Kalesi önüne ulaşır. Serdar Sinan Paşa Kale'dekileri korkutmak amacıyla donanmaya top atışları yaptırır. Bu şekilde Kale'nin önünden geçen donanma yoluna devam ederken Tırnova Kalesi civarında büyük bir buğday barçasına rast gelip barçayı ele geçirir. Serdar, barçadan ele geçen zahireleri boşalttırdıktan sonra Tırnova halkının korkuya kapılması amacıyla barçayı yaktırır. Daha sonra oradan ayrılan donanma Cuhudluk Adası'na ulaşır. Burada bir gece konaklayıp seher vakti tekrar yola çıkan donanma Rebiyülevvel ayının yirmi ikisinde (12 Temmuz 1574) mağrip topraklarındaki Kalapya Burnu'na ulaşır. İki gün boyunca yapılan hazırlıktan sonra Kalapya Burnu'ndan çıkan donanma deniz kıyısında bulunan Halku'l-Vâd'a ulaşır.

Osmanlı askerleri gemilerden karaya çıkarken Halku'l-Vâd Kalesi'nden çıkan bir grup düşman askeri üzerlerine hücum edip kendilerine mâni olmaya çalışır. Bu sırada Hisar'dan da üzerlerine top ve tüfek atılır. Ancak Osmanlı ordusuna mâni olamazlar. Ertesi sabah gemilerdeki toplar karaya indirilir ve Hisar'ın karşısına meterisler kazılır. Serdar Sinan Paşa bir elçisi vasıtasıyla Hisar'dakilere mektup gönderip sulh

yoluyla Hisar'ı teslim etmelerini teklif eder. Hisar beyi teklifi reddedince Serdar kuşatmayı planlamak amacıyla kaptanıderya, beyler, ağalar, reisler ve diğer ileri gelenlerin katılımıyla divan tertip eder. Yapılan istişarelerden sonra Serdar, Kale'nin bir tarafını kaptanıderyanın, bir tarafını Cezayir Beylerbeyi Arap Ahmed Paşa'nın kuşatmasını emreder. Kendisi de beraberindeki askeriyle Kale'nin bir başka tarafını kuşatacak ve kale gece gündüz toprakla dövülecektir. Halku'l-Vâd Kalesi'nin muhasara hazırlığı tamamlandıktan hemen sonra Serdar Tunus'un da muhasara edilmesini isteyip bu iş için de eski Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa ile halen Trablusgarp Beylerbeyliği görevini sürdüren Mustafa Paşa'yı görevlendirir. Paşalar Serdar'ın yanlarına kattığı binlerce askerle harekete geçip Tunus Kalesi'ni muhasara altına alır. Tunus Kalesi yeterince müstahkem bir kale olmayıp içindeki kâfirler de az miktardadır. Ayrıca içeride Müslümanlar da bulunmaktadır. Müslüman halk, Kale'yi kuşatmış olan dışarıdaki gazilerle gizlice plan yapıp kâfirlere karşı beraber savaşmayı kararlaştırır. Yapılan plandan sonra dışarıdaki gaziler Hisar'a yürüyüş yapıp her taraftan Hisar'a girdiği sırada içerideki Müslümanlar da kâfirlere kılıç çalar. Kısıtılan kâfirler daha fazla dayanamayıp Tunus surlarının dışındaki Pistiven Kalesi'ne doğru kaçar. Peşlerini bırakmayan gaziler düşman askerinden yakaladığını kırar. 28 Rebiyülevvel 982/18 Temmuz 1574 tarihinde Tunus'un fethi tamamlanır.

2 Rebiyülahir 982/22 Temmuz 1574 tarihinde Serdar Sinan Paşa'nın emriyle Halku'l-Vâd Kalesi muhasara edilir ve Kale'nin her tarafına toprak kurur. 4 Rebiyülahir günü şehir vaktinde Kale'ye karşı top, zenberek, ok ve tüfek atışları başlar. Kale'dekiler de benzer şekilde mukabele eder. Bu şekilde nice gün karşılıklı savaşılır.

Çatışmalar sürerken diğer birtakım askerler de günbegün meteris kazarak Halku'l-Vâd Kalesi'nin önündeki hendeğe yaklaşmıştır. Kale'nin fethine mâni olan bu hendek Kale surunu güçlü bir şekilde korumakta olup hayli büyük ve derindir. Serdar Sinan Paşa askerlerine, gece gündüz çalışıp hendeği doldurarak yürüyüş yolu oluşturmalarını emreder. Böylece askerler o yoldan ilerleyecek ve Kale'nin fethi kolaylaşacaktır. Askerler aldıkları bu emir üzerine, hendeği taş toprak gibi malzemelerle doldurmaya başlar. Ancak hendeğin arkasındaki Kale'den durmaksızın gazilerin üzerine top atılmaktadır. Gaziler hendeğin içini doldurmaya gayret ederken Serdar da Kâiid lakaplı Cezayir Beylerbeyi Ramazan Bey'e bir haberci gönderip

Tunus’u fetheden askerlerle beraber Pistiven Kalesi’ni muhasara etmesini emreder. Cezayir Beylerbeyi aldığı emir üzerine hemen birçok top çektilip Pistiven Kalesi’ni muhasara altına alır. İçerisinde 7.000 kişiden fazla düşman askeri bulunan Pistiven Kalesi’nin önünde de gece gündüz savaş olur.

Bu tarafta Halku’l-Vâd Kalesi’nin önündeki hendeği doldurmak için gece gündüz çalışan askerler kısa bir sürede hendeğin içini taş ve toprakla doldurarak yürüyüş yolu oluşturmuştur. Serdar Sinan Paşa, beyler ve paşalarla istişare edip Kale’ye doğru lağım açılmasını emreder. Serdar’ın emrinden sonra birçok lağımcı lağım kazarak surların temellerini birçok yerden deler. Aynı süreçte düşman da gazilerin bulunduğu bir noktayı patlatmak amacıyla surun dışına kadar lağım açmıştır. Neyse ki Osmanlı lağımcılarının bunları fark etmesiyle düşmanın planı bozulmuştur.

Halku’l-Vâd Kalesi’nden gedik açılmadan gazilerin Kale’ye girmeleri mümkün değildir. Bunun üzerine meteris kazmaya devam edilir ve Kale’ye insan gücüyle gedik açılır. Gedik işi halledilip yürüyüş yeri belli olduktan sonra gaziler Serdar Sinan Paşa’nın emriyle bir seher vakti savaş davulları eşliğinde Kale’ye doğru yürüyüşe kalkar. Bu sırada her iki taraftan karşılıklı toplar atılır. Gaziler gediğin önüne ulaştığında düşman askerleri de gazileri içeri sokmamak için oraya doluşunca savaş kızışır ve gedik başında büyük bir çatışma yaşanır. O gün çok gayret edilmesine rağmen fetih müyesser olmaz.

Halku’l-vâd Kalesi’nin fethi için gece gündüz savaşımaya devam eden gaziler surdaki gediği daha fazla genişletip yürüyüş yolu açar. Muharebelerin devam ettiği bir gün Kale’dekiler içi toplarla dolu birçok sandalla Kumluca Denizi’ne çıkar ve sandallardan top atışları yaparak gazilerin bulunduğu meterisleri bombardıman eder. Yapılan bu saldırıyla birçok gazi şehit olurken Serdar Sinan Paşa da sandallara karşı toplar kurdurtup atışlar yaptırarak düşman sandallarının Kale’den çıkmasına mâni olmaya çalışmıştır.

Halku’l-vâd Kalesi’nin dışında bir kule mevcut olup bu kulede önemli miktarda düşman askeri vardır. Bunlar kuleden yaptıkları saldırılarla gazilere ciddi zarar vermektedir. Serdar’ın seçtiği bir grup yiğit bir gece düşmanın gafil olduğu bir sırada baskın yapar ve kuleyi ele geçirip talan eder. Böylece düşmandan gelen tehlikelerden biri bertaraf edilir.

Gaziler, 6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 günü seher vaktinde Serdar Sinan Paşa'nın emriyle tekrar Halku'l-Vâd Kalesi'ne yürüyüş yapar. Yürüyüş kolunun bir tarafında da binlerce tüfekçi yiğit vardır. Binlerce asker Kale'ye doğru sel gibi akar. Vaziyeti gören düşman askerleri Kale'de açılan gediğin ağzına doluşarak Osmanlı askerlerinin geçmesine izin vermemek için canla başla savaşırlar. Aynı anda Kale'den de gazilerin üzerlerine top atışları yapılmaktadır. İşin sonunda gaziler gediklerden Kale'ye girmeyi başarır ve Halku'l-Vâd Kalesi fethedilir. Fetihden sonra Kale'deki kâfirlerin malları yağmalanır ve kılıçtan kurtulanlar da esir edilir. Kale'nin beyi ile Tunus hâkimi iken mürtet olup düşman tarafına geçmiş olan Emir Ahmed de esirlerin arasındadır.

Askerler Halku'l-Vâd Kalesi'nde yaptıkları yağmayla ganimete doyarlar. Serdar Sinan Paşa'nın tayin ettiği bir kâtip Kale içindeki savaş aletleri, esbâb ve mühimmatları deftere kaydedip Serdar'a getirir. Serdar'ın emriyle toplanan bu techizatlar ve malzemeler mahzene konur. Kâfirlerin kilisesi mescide çevrilir. Serdar, Tunus ve Halku'l-Vâd'ın fethinde bulunmuş olan herkese yaptığı erlik ve hizmet mukabilince terakki ve istimâlet verir.

Serdar Sinan Paşa, Halku'l-Vâd Kalesi'nin fethinden sonra Pistiven Kalesi'ne yönelir. Burası Cezayir Beylerbeyi Kâhid Ramazan Bey'in başlarında bulunduğu ve eskiden Tunus Beylerbeyi olan Haydar Paşa ile halen Trablusgarp Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'nın da aralarında olduğu üç bey tarafından kuşatılmış, ancak ele geçirilememiştir. Serdar, *samsoncubaşı* önderliğinde bin tane tüfekçi yeniçeri seçtikten sonra bunlara, başlarında Yeniçeri Ağası Ali Ağa'nın bulunduğu silahtar bölüğünü de katarak hepsini Pistiven kuşatmasına gönderir. Ancak bunların desteğiyle de Kale'nin fethi mümkün olmaz. Pistiven Kalesi'nin içerisinde bahsi geçen çok sayıdaki askerden başka bir miktar da atlı asker mevcuttur. Düşmanın bu atlı ve piyade askerleri zaman zaman Kale'den çıkıp gazilerin meterislerini basmakta ve Osmanlı askerine zayıat verip tekrar Kale'ye kaçmaktadır. Osmanlı askerine karşı yapılan bu baskınlar sırasında birçok gazi şehit olur. Vurulup şehit edilenlerden biri de *samsoncubaşı*dır. Bu son elim hadiseden sonra çok hiddetlenip intikam almak isteyen Serdar, kaptanıderya ve beylerbeylerini de Pistiven kuşatmasına gönderir. Pistiven'in her tarafı kuşatılıp meterisler ileriye taşındıktan ve toplar çekildikten sonra 8 Cemaziyelevvel 982/26 Ağustos 1574 Pazartesi günü toplarla Kale'nin

surları dövölmeye başlanır. Bir taraftan da tüfekçiler tüfek atmakta, okçular yağmur gibi ok yağdırmaktadır. Pistiven Kalesi bu şekilde gece gündüz dövölür. Bu süreçte Pistiven'deki düşman askerleri de canla başla ve inatla savaşmaya devam eder. Ayrıca, Pistiven Kalesi'nin burçları ve surları da silahlarla dolu olduğundan onlar da Müslümanların üzerine top tüfek yağdırmaktadır. Savaş sürecinde Osmanlı askerlerince yapılan yoğun bombardıman sebebiyle Pistiven Kalesi'nin her tarafı ateş alev içinde kalır ve delik deşik olur. Kale'nin duvar ve kapıları harap olur. Bir müddet sonra düşman askeri savaşmaktan yorgun düşmeye başlar.

Pistiven Kalesi dövölürken yakalanan diller (esir) Serdar Sinan Paşa'ya getirilir. Serdar, esirlerden, deniz tarafında onları koruyacak bir donanmanın olmadığını öğrenip bu bilgiyi teyit ettikten sonra kaptanıderyaya gemilerle deniz tarafından Kale'yi kuşatıp dövmesini emreder. Serdar'ın önderliğindeki kara ordusu karadan, kaptanıderyanın gemileri de denizden olmak üzere Pistiven Kalesi nice gün ve gece dövölür. Bu bombardımanlardan sonra Kale'nin birçok yerinden gedikler açılır. Bir nevrüz günü, seher vaktinde Serdar'ın emriyle yürüyüşe kalkan gaziler surlardaki gediklere yönelir. Her gedik başında büyük bir savaş başlar. Yine her yeri dumanlar kaplar ve her taraftan yağmur gibi ok yağar. Bir taraftan da sürekli toplar ateşlenmekte, her taraftan yağmur gibi ateş yağmaktadır. Bu şekilde sabahtan akşama kadar savaş devam eder. Düşman askerleri gazilerin geçmek istediğı her gedikte canla başla savaşarak direnir. Netice olarak, yine gediklerden girmeye muvaffak olamayan gaziler meterislere geri döner. Osmanlı askerleri sabaha kadar meterislerinde dinlendikten sonra ertesi sabah tekrar Pistiven Kalesi'nin surlarına top atışları başlar ve bu bombardımanlar nice gün devam eder. Kale'nin duvarlarında gedik açıldıkça düşman askeri gizlice o gedikleri tamir etmekte, Osmanlı askeri Kale'ye hücumla kalktıkça düşman askeri de direnir surları tekrar güçlendirmektedir.

27 Cemaziyelevvel 982/14 Eylül 1574 günü seher vaktinde davullar vurulup nefirler, üflenir ve Osmanlı ordusu Pistiven Kalesi'ne karşı tekrar yürüyüşe geçer. Serdar bir kolda, kaptanıderya, Arap Ahmed, Mustafa ve Haydar Beyler de ayrı ayrı kollarda olmak üzere Osmanlı ordusu Kale'nin gediklerine doğru ilerler. Gaziler gediklerde direnen binlerce düşman askerini yerle bir edip gediklerden sel gibi Kale'ye akmaya başlar ve Kale'nin suruna İslam sancağı dikilir. Direnmeye imkân kalmadığını gören düşman askeri Kale'den çıkıp Kumluca Denizi içindeki küçük bir kale olan Pistiven

Kalesi'ne kaçımağa bařlar. Gaziler de peřlerinden gider ve yakaladıđını kırıp bunlardan kimilerini de esir eder. Kumluca Denizi'ne atlayıp gazilerin elinden kurtulabilen dűřman askerleri Kűçük Pistiven'e sığınır. Kovalamaca sırasında katledilen dűřman askeri içinde Don Cuvan'ın kardeři de vardır. Gaziler dűřmanı kovaladıktan sonra Kűçük Pistiven'in önűnden geri çekilip fethi gerćekleřen Pistiven Kalesi içine girer. Sur içerisinde ezan okunur ve buradaki kiliseler mescide çevrilir. Serdar Sinan Pařa, řükűr secdesi yapıp Allah'a hamd eder. Pistiven Kalesi'nin beyi de yakalanıp esir edilmiřtir.

Kumluca Denizi'nin içinde bulunan Kűçük Pistiven'nin adı Műteberka'dır. Bir müddet sonra Műteberka'nın fethi için de birçok yere toplar kurulur ve Kale'nin etrafına meterisler kazılır. Osmanlı askerinin kuşatma hazırlığı yaptığı süreçte toplantı yapan Műteberka'daki dűřman askeri vire sancağı çekip eman ister. Bir müddet sonra da bir grup elçi sulh istemek amacıyla Kale'den çıkıp Serdar Sinan Pařa'nın huzuruna gelirler ve sulh taleplerini Serdar'a iletirler. savaşarak askerini telef etmektense sulh yapmayı kabul eden Serdar sulh için bir řart öne sürer. Buna göre, Pistiven'den kaçıp oraya sığınanlar kendilerine teslim edilecektir. Böylece Kale'nin eski halkından olan herkes serbest bırakılacak, sonradan oraya sığınanlar ise alıkonulacaktır. Kale halkı Serdar'ın bu teklifini kabul edince Serdar bir kâtibini elçilerle beraber Kűçük Pistiven'e gönderir. Kâtip, Kale halkı ile Kale'deki savaş aleti, erzak ve mal olarak her ne varsa hepsini sayıp bir deftere kaydettikten sonra bütün bu kayıtları Serdar'a getirip arz eder. Serdar Pistiven'den kaçıp buraya sığınanları esir edip Kale'nin eski halkını ise anlaşmaya uygun olarak serbest bırakır. Sayımı yapılmış olan bütün tećhizat ve malları da toplatır. Serbest bırakılan askerler başlarındaki beyi ile birlikte İşpanya'ya gitmek üzere oradan ayrılır.

982 (1574) tarihinde önce Tunus sonra Halku'l-Vâd Kalesi alınmış, daha sonra Pistiven Kalesi ve Kűçük Pistiven (Műteberka) ele geçirilmiştir. Serdar Sinan Pařa fetihlerin ardından çadırında kaptanıderya, paşalar, beyler ve ağalarla birlikte büyük bir divan tertip eder. Serdar divanda yaptığı istişarelerden sonra Halku'l-Vâd ve civarında bulunan Pistiven kalelerini lağımlarla da patlatlatmak suretiyle yıktırır.

Serdar Sinan Pařa, Halku'l-Vâd'ın yıkılmasından sonra Tunus Kalesi'ni tamir ettirir. Halku'l-Vâd Kalesi'nden ele gećen toplar da buraya nakledilir. Kale için gerekli

diğer teçhizatlar da sağlanır. Serdar Kale'yi Beylerbeyi Haydar Paşa'ya teslim edip yanına da bin asker tayin eder. Tunus Kalesi için yapılan işler hallolunduktan sonra reisler Serdar'ın emriyle göç için mühimmatlarını, techizat ve esbablarını hazırlayıp kadirgalara çeker. Ardından bir seher vakti Serdar'ın önderliğinde denize açılan donanma bir müddet denizde seyrettikten sonra Malta Adası'na varır. Malta Adası'nda iki gün konaklanır. Bu süreçte düşmanın elinde bulunan Malta Kalesi'nin dışındaki her yer yağma edilip birçok ganimet alınır. Serdar ayrıca, burada konaklarken bir kâtib çağırarak Sultan'a (II. Selim) fethi müjdeleyen bir fetihname yazdırır. Fetihnameyi Sultan'a hızlıca ulaştırmaları için de Keyvan Kethüda ile Mustafa Bey'i hızlı ve atik bir gemiyle önden gönderir. Daha sonra Serdar da donanmayla beraber İstanbul'a varmak üzere denize açılır. Donanmayla gece gündüz ilerleyerek Bahşiler Adası'na ulaşan Serdar, geriden gelen gemilerin de ulaşip toplanması için burada on bir gün bekler. Daha sonra buradan ayrılan donanma Venedik Körfezi'ne uğradıktan sonra Avarin menziline ulaşır. Donanma Avarin'de Rûz-ı Kâsım'ı⁶⁸⁹ geçirdikten sonra buradan çıkıp Moton'a ulaşır. Moton'da bir gece kalıp tekrar yola çıkar ve Mayne Burnu'nu geçtikten sonra Benefşe Adası'na ulaşır. Rüzgârın şiddeti denize açılmaya uygun olmadığından burada iki gün bekleyen donanma rüzgâr hafifleyince tekrar yola çıkıp Kızıl Hisar'a ulaşır. Burada Serdar, beyler ve ağaların hazır bulunduğu büyük bir divan tertip edip kaptanıderya ile istişare ettikten sonra taşra bölgelerini korumakla görevli beylerine, kendi bölgelerine varmaları için müsaade eder.

Serdar Sinan Paşa'nın nezaretindeki donanma bir seher vaktinde Kızıl Hisar'dan çıkıp gece gündüz yol aldıktan sonra Boğaz Hisarı'na ulaşır. Burada fazla beklemeden tekrar yola çıkan donanma Gelibolu'ya varır ve Gelibolu'da iki gün konakladıktan sonra tekrar harekete geçer. Bir yerde daha kısa vakit konaklayan donanma Kostantiniyye'ye doğru ilerler. Fakat şiddetli rüzgârlar sebebiyle geri dönüp Tavşan Adası'na konar. Fırtına sebebiyle burada altı gün bekleyen donanma rüzgârın hafiflemesiyle yelkenleri kadirgalara takıp tekrar yola çıkar. Donanma

⁶⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde 6 Mayıs (23 Nisan) halk arasında yaz mevsiminin başlangıcı kabul edilirdi. Eski takvimde yıl ikiye ayrılmış olup 6 Mayıs (23 Nisan)'tan 26 Ekim'e (8 Kasım) kadar süren 186 gün Hızır günleri (Hıdrellez) olarak adlandırılır ve yaz mevsimi anlamında zikredilirdi. 6 Mayıs (23 Nisan)'a kadar devam eden 179 gün ise Kasım günleri (Rûz-ı Kâsım) olarak zikredilirdi (Ahmet Yaşar Ocak, "Hıdrellez," *TDV DİA*, c. 17 [İstanbul: TDV Yay., 1998], s. 313).

Kostantiniyye'ye yaklaşınca Serdar'ın emriyle her reis gemisini süsler. 982 yılının şaban ayı başlarında (1574 Kasım ortaları) Kostantiniyye'e (İstanbul) ulaşan gemiler Sultan'ın (II. Selim) sarayına yaklaşıp kasrının önünde alay bağlar şekilde dizilerek selamlama topları atar. Sarayındaki kasrından donanmayı seyreden Sultan Serdar'a hayır dualarda bulunur. Devletin ileri gelenleri ve halk da donanmayı karşılayıp dualar eder. Gaziler ve onları seyre gelen halk sebebiyle deniz üzeri insan kalabalığıyla dolar. şehrin önüne gelen Serdar gemisinden çıkıp sarayına geçer. Donanmadaki diğer gemiler de kendi yerlerine demirledikten sonra herkes gemilerden çıkıp vatanına ve ailesine kavuşur.

O gece meskeninde dinlenen Serdar Sinan Paşa seher vakti atına binip saraydaki divana gelir. Vezirler kendisini karşılayıp tebrik eder. Ardından Sultan'ın (II. Selim) dergâhına varan Serdar Sultan'ın elini öpüp tazimde bulunur. Sultan da Serdar'a iltifatlar edip hatrını sorar ve kendisine hayır dualarda bulunur. Serdar'a birçok ihsanlarda bulunan ve hilatler giydiren Sultan, seferde olup bitenleri de Serdar'dan dinledikten sonra Allah'a çokça şükreder ve Serdar'ın gayretini övüp takdir eder. Serdar hapsedilen düşman beylerini Sultan'a teslim ettikten sonra el etek öpüp huzurdan ayrılır ve istirahat etmek üzere kendi sarayına döner.

3.3.1.2.2. şahıslar

Fetihnamelerde genellikle ne çıkan şahısların isimleri, askerî rütbeleri ve seferde aldıkları görevleri belirtilirken kimi fetihnamelerde bazı şahısların hayatından ve şahsiyet özelliklerinden de bahsedilebilmektedir. Rumzî'nin *Fetihnâme-i Tnus ve Halku'l-vâd* adlı incelediğimiz bu fetihnemesinde olayların merkezinde yer alan ve Sultan (II.) Selim'den aldığı serdarlık vazifesiyle seferde tam yetki sahibi olan şahıs Veziriazam Sinan Paşa olduğundan hakkında en çok bilgi verilen kişi de Sinan Paşa'dır. Diğer şahıslar ise onun etrafında aldıkları vazifelere ve onun nezdindeki değere göre eserde kendine yer bulmuş olup çoğunluğunun karakter özelliklerinden bahsedilmez.

Bahsi geçen şahısların eserde aldıkları rollere baktığımızda önce Sultan (II.) Selim'den bahsetmemiz gerekir. Sultan Selim, konumu sebebiyle seferin baş aktörü olsa da seferde aktif olarak yer almaz. Genel birtakım övgüler üzerinden bahsi

geçtiğinden eserde şahsiyetine dair belirgin bilgiler yoktur. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, şeraitin savunucusu, cihan padişahı, fakirlerin sığınağı olarak öne çıkarılır. Eserin Sultan Selim'e ayrılan övgü bölümünde onunla ilgili belirtilen iki hususiyetten bir tanesi Yemen ve Aden'in fâtihi olduğu, diğeri ise dervişliğe meyilli olduğudur (v. Ü 574a). Esere baktığımızda, sefer neticesinde Serdar Sinan Paşa'dan seferi ve fetihleri kısaca dinleyen Sultan'ın Allah'a şükür secdesi yapması (v. Ü 653b) şairin de ifade ettiği üzere onun dindar bir kişiliğinin yansıması olarak görülebilir. Eserin baş kısmındaki övgüler içerisinde Sultan'ın şehzadesi için ayrılan bir bölüm de vardır (v. Ü 576a). Eserin sonunda ise Sultan Selim'in vefatından sonra tahta Sultan Murad'ın geçtiği belirtilir (v. Ü 656b). Dolayısıyla bahsi geçen şehzadenin Sultan (III.) Murad olması muhtemeldir.

Eserin ana konusu, Sultan (II.) Selim'in sefer için bütün yetkililerin toplanması yönündeki fermanıyla başlar (v. Ü 580a). Vezir Sinan Paşa'yı seferin serdarı olarak tayin eden Sultan, donanma İstanbul'dan ayrılırken sarayındaki kasrından donanmayı uğurlar ve onlara duacı olur (v. Ü 584a-b, 585a). Benzer şekilde donanma seferini zaferle tamamlayıp İstanbul'a dönerken de sultanın sarayındaki kasrından donanmayı karşılayıp seyrettiği ve hayır duada bulunduğu görülür (v. Ü 650b). Serdar İstanbul'a vardığında kendisini takdir edip hilat ve hediyeler veren Sultan seferin hikâyesini serdardan kısaca dinler (v. Ü 653b). Sultan (II.) Selim bir müddet sonra vefat edecek ve yerine oğlu Sultan (III.) Murad tahta geçecektir (v. Ü 656b).

Veziriazam (Koca⁶⁹⁰) Sinan Paşa, Yemen'deki başarılı fetihlerinden sonra Halku'l-Vâd ve Tunus seferini de zaferle sonuçlandıracaktır. Şairin serdarın övgüsüne ayırdığı bölümde Sinan Paşa hakkında klişe diyebileceğimiz övgü sözleri mevcuttur. Serdar Sinan Paşa, Sultan'ın mührünü taşıyan, şeriatı savunan, peygamberin sünnetine tabi olan, lutuf, şecaat ve şefkat sahibi, adaletiyle âleme düzen veren bir kişidir (v. Ü 576a-b). Ayrıca o Yemen fatihidir. Eserde serdar hakkında verilen bilgiler içerisinde, şairin onu överken karakteri hakkında belirttiği özelliklere paralel örnekler görmek mümkündür. Örneğin şair Serdar'ın dindar, adaletli ve şefkatli bir kimse olduğunu söyler. Bu açıdan fetihnameye baktığımızda serdarın seferdeki maksadının Hak yolunda gazilere hizmet olduğunu ifade etmesi (v. Ü 588a) ve gerçekleşen fetihlerden sonra Allah'a şükür secdesi yapması (v. Ü 617a-631a) onun

⁶⁹⁰ Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa," *TDV DİA*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), s. 137.

dindar kişiliğini göstermektedir. Eserde serdarın aktif olarak sahada yer aldığı da görülür. 6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 günü seher vaktinde Halku'l-Vâd'a yapılan yürüyüşte kaptanıderya ile kendisi de hisara yakın gelerek yürüyüşü yönetir (v. Ü 628a). Bu son yürüyüşte kale de fethedilecektir. İstişareye önem veren Serdar gerektiğinde kendi fikrinden vazgeçmiştir. Sefer sırasında ve savaşlar sırasında sürekli beyleriyle istişare halinde olan serdar beylerine, Tunus'tan dönerken uğradıkları Malta Adası'ndaki kaleyi de fethetmeyi teklif eder. Kaptanıderya gerekçelerini açıklayıp bu görüşünü uygun bulmayınca serdar da bu fikrinden vazgecektir (v. Ü 641b-642a).

Eserde Serdar Sinan Paşa'dan sonraki ileri gelen kişi kaptanıderya olup serdar devamlı olarak kendisiyle istişare halindedir. Kaptanıderya deniz seferinde, divan toplantılarında, Halku'l-Vâd kuşatmasında vb. yerlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Ancak şair onu hep *kaptan* olarak zikredip ismini eserinde belirtmemiştir. Tarihî kaynaklara göre sefer sırasında Sinan Paşa'nın yanında bulunan bu kişi, Kaptanderya Kılıç Ali Paşa'dır.⁶⁹¹ Eserde Kaptanıderya, Serdar Sinan Paşa'dan sonra en çok olayların dâhilinde olan kişidir. Örneğin, Halku'l-Vâd Kalesi kuşatmasında denizden kuşatmaya destek veren (v. Ü 622a) Kaptanıderya, Kale'nin fethiyle sonuçlanacak olan son yürüyüşte de Serdar'la beraber ön cephede savaş koordine ettiği görülür (v. Ü 628a). Donanma Tunus'tan dönerken Serdar beylerine Malta Adası'ndaki kaleyi de fethetmeyi teklif eder. Kaptanıderya, gerekçelerini belirterek serdarın görüşünün uygun olmadığını ifade edince Serdar bu fikrinden vazgeçer. Bu örnek de Serdar Sinan Paşa'nın Kaptanıderya'nın görüşlerine ehemmiyet verdiği şeklinde yorumlanabilir (v. Ü 641b-642a).

Cezayir Beylerbeyi Arap Ahmed Paşa Halku'l-Vâd kuşatmasında görev alan komutanlardan biridir. Eski Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa ve Trablusgarp Beylerbeyi Mustafa Paşa ise Halku'l-Vâd kuşatması sürerken Serdar Sinan Paşa'nın emriyle Tunus Kalesi'ni muhasara edip fethetmişlerdir. Bu üç paşa Osmanlı ordusuna karşı ciddi bir direniş göstermiş olan Pistiven Kalesi muharebelerinde de yer almış olup Kale'nin fethedileceği son yürüyüşte Serdar Sinan Paşa ve kaptanıderya gibi bu paşalar da ordunun birer kolunu komuta etmiştir (v. Ü 628a).

⁶⁹¹ İpşirli, a.g.m., s. 138.

Yukarıda bahsi geçen şahıslardan başka Pistiven Kalesi'ni muhasara etmekle görevlendirilen Kâyd lakaplı Cezayir Beylerbeyi Ramazan Bey, Yeniçeri Ağası Ali Ağa, Hasan Ağa, Recep Kaptan ve Kara Hasan Reisler, Habib Bey, Keyvan Kethüda, Mustafa Bey, Mısırlı askerlerin beyi (ismi verilmemiş) ve samsoncubaşı (şehit olmuştur) da aldıkları görevler ve yaptıkları icraatlarla bahsi geçen şahıslar arasındadır.

Eserde düşman tarafındaki bazı şahıslardan da söz edilmektedir. İsmi verilmeyen Halku'l-Vâd beyi kaleyi teslim etmeyi reddedince Osmanlı ordusu tarafından Kale'nin muhasarası başlar. Serdar, Halku'l-Vâd'ın fethinden sonra, Halku'l-Vâd Kalesi beyini, daha önce Tunus hâkimi iken mürtet olup düşman tarafına geçen Emir Ahmed'i ve diğer ileri gelen beyleri esir alıp İstanbul'da padişaha teslim edecektir. Eserde Don Cuvan olarak ismi zikredilen ancak olaylarda herhangi bir dahli görünmeyen bu kişinin tam olarak kim olduğu belirtilmemiştir. Ancak, Pistiven Kalesi fethedildiğinde Don Cuvan'ın kardeşinin de öldürüldüğü ifade edilmiştir.

Şairin ismini vermeyip yalnızca mesleğini yahut rütbesini belirttiği bazı şahıslar da vardır. Bundan başka birtakım topluluk isimleri de zikredilir. Serdar sefere çıkarken donanmayı uğurlayan ve sefer dönüşünde karşılayan İstanbul halkı, ordu içinde bulunan çeşitli sınıflardaki askerler, gemiciler, kapıkullu askeri, yeniçeriler, sipahiler, Mısır ve mağrip sipahileri, gönüllü askerler, kuşatılan kalelerdeki düşman askerleri (Halku'l-Vâd, Tunus, Pistiven, Küçük Pistiven), topçular, hizmetçiler, haberciler, karşılıklı gönderilen elçiler, tercümanlar, kâtipler, ser-i küttâb, Tunus kalesinde olup fetih sırasında gazilere destek olan Müslüman halk, Saragoş ve Tırnova ve Venedik Körfezi'nde bulunan şehir halkı veya idareciler eserde zikri geçen kişi veya gruplardır.

Netice olarak eserde bahsi geçen şahısların çoğunluğunun isimleri, rütbeleri ve sefer sürecinde aldıkları görevleri belirtilirken kısmen sultanın ve sırasıyla serdar Sinan Paşa'nın, Keyvan Kethüda'nın ve Mustafa Bey'in ise karakter özelliklerinden de bahsedilmiştir.

3.3.1.3. Eserin edebî değeri

3.3.1.3.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁶⁹²

Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd* adlı ikinci fetihnâmesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen yedi vezinden biri olan⁶⁹³ aruz bahirleri içinden Cedid (Hafîf) bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtûn* (*Fâ'îlâtûn*) *Mefâ'ilûn Fe'îlûn* (*Fa'lûn*) vezninin uygulandığı görülür. Bu kısa vezin, 5 kapalı 6 da açık hece barındırır. Ancak, veznin sağladığı imkânla 6 kapalı 5 açık hece veya 8 kapalı 3 açık hece de barındırabilir. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade açık hece içerir. Şairin tercih ettiği vezin, klasik Türk şairlerinin de mesnevilerde sıkça tercih ettiği vezin olup hacimli konuların anlatılabileceği mesnevilerde Türk şairlerine kolaylık sağlamıştır. Zira bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçedeki açık hece ihtiyacını sağlayabilen bir vezindir. Ayrıca şairin kapalı heceye daha çok ihtiyaç duyması halinde vezin buna da imkân vermektedir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (v. Ü 614a-b, T 201b-T 202a) 29 beyitte yapılan incelemede 266 kelimedenden 98 (%36.8) tanesinin Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Geri kalan 168 (%63.1) kelime ise Arapça-Farsça kelimelerdir. Kabaca bakıldığında kullanılan kelimelerin üçte biri Türkçe, üçte ikisi Arapça-Farsça kelimelerden meydana gelir. Şu durumda şairin veznin kapalı heceye daha çok imkân vereceği özelliklerinden de yararlanmaya çalışacağını söyleyebiliriz.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 84 (25+29+30) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 154 (44+46+64) adet örnek görülmüştür. Bunlardan 48 (18+8+22) tanesi (%31.1) Farsça izafet kesresi üzerinde, 12 (3+5+4) tanesi (%7.7) Türkçe kelime kökünde, 71 (16+24+31) tanesi (%46.1) Türkçe eklerde, 18 (4+7+7) tanesi (%11.6) Türkçe edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 3 (1+0+2) tanesi (%1.9) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 2 (1+1+0) tanesi de (%1.2) Farsça kepâde,

⁶⁹² Bu başlık altında, Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (v. T 182b, T 193b/Ü 614a-b, T 201b-T 202a/Ü 647a-b) aruz ve kâfiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

⁶⁹³ Çiçekler, a.g.m., s. 320.

Arapça fitne şeklindeki örneklerde görüldüğü üzere kelimelerin sonlarında bulunan güzel he üzerinde uygulanmıştır.

Yukarıdaki oranlar üzerinden hesap ettiğimizde beyit başına ortalama olarak 1.83 imâle-i maksûre düşmektedir. İmâle-i maksûrelerin beyit başına düşen dağılımda genel olarak denge var iken son kısımdan seçilen beyitlerde imâle-i maksûrelerde görülen artış gibi beyit başına düşen imâle-i maksûrelerde de artış görülür. İçerisinde 4 imâle-i maksûre olan 4 beyit görülürken 5 imâle-i maksûre görülen 1 beyit örneğiyle de karşılaşmıştır.

Türkçe kelime kök veya gövdelerinde ve özellikle de i ünlüsü dışındaki ünlülerle uygulanan imâle-i maksûrelerin Türkçe telaffuzu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozduğu⁶⁹⁴ bilinir. Bu noktada şairin Türkçe kelime kökünde uyguladığı işiği (v. T 182b-27), gice (v. T 182b-48), gice (v. T 182b-50), ki, bîrîni (v. Ü 614a-5), dîrendi (v. Ü 614a-8), başa (v. Ü 614a-9), bîri (v. Ü 614b-7), olacağın, alurdu (v. Ü 647a-13), ola dîyü (v. Ü 647a-14) şeklindeki 12 imâle-i maksûreye baktığımızda bunlardan yedi tanesinin i sesi üzerinde uyguladığı görülür. Dolayısıyla bu uygulamaların dahi çoğunluk olarak veznin ahenginin fazla olumsuz etkilenmediğini söyleyebiliriz. Türkçe zamir, edat, bağlaç gibi kelimelerde uygulanan imâle-i maksûrelerin de bir kısmında benzer şekilde i sesleri mevcut iken, ayrıca çoğunluk olarak hem vurgu yoluyla anlamı pekiştirmekte hem de Türkçe telaffuzda kendine yer bulabilmektedir. Bu noktada orta kısımdan seçilen beyitlerde karşılaşılan örneklere baktığımızda ıla, niçe (v. Ü 614a-1), ıla (v. Ü 614a-9), ana (v. Ü 614a-13), gibi (v. Ü 614b-1-4), bir tane bu (v. Ü 614b-5), şeklindedir. Bu uygulamaların çoğunluğu veznin ahengini olumsuz etkilememektedir. Aşağıdaki iki beyitte italik gösterilen imâle-i maksûreler bu tür uygulamalardandır:

Hây u hüy-/la tıldı ‘ar/ž u semā

Yürüd/ni/çe biñ hizeb/r-i veğā

Gök yüzün tıtdı/kan buğā/rı dilā

Yağdı yağmur gib/ı/ haden/g-i kaçā (v. Ü 614a-1-614b-1)

Diğer taraftan Türkçe eklerde olduğu halde kelime ortasında i sesi dışında uygulanan

⁶⁹⁴ Saraç, a.g.e., s. 211.

ırmadı (v. T 182b-41), *qalmayup* (v. Ü 647a-5) gibi çok az miktardaki bazı imâle-i maksûrelerin ise telaffuzu olumsuz etkilediği görülür.

Şairin, uyguladığı imâle-i maksûrelerde Türkçe telaffuzu dikkate aldığı, ayrıca bazı imâle-i maksûreleri ya paralel uygulayarak veya sesteş ünlüleri tekrar ederek mısralar içinde bir ses uyumu meydana getirip ahenge ve anlama katkı sağladığı görülür. Böylece bu imaleler hata olmaktan ziyade sanatlı bir uygulamaya dönüştürülmüş olmaktadır.⁶⁹⁵ Örneklerdeki italik gösterilen imâle-i maksûreler bu tür uygulamalardandır:

Ka[‘] be g**h**/siyāh id*i* / dünyā

Oldı [‘]uşşā/ka bā[‘] iş-*i* / sevdā

Gicedür eh/l-i [‘]aşq-ıla / hem-rāz

Gicedür ehl/-i şevk-ile / dem-sāz (v. T 182b-57-58)

Bī-meḥābā / [‘]adūya ir/dler

Tiğ-veş iç/ler*me* gir/dler

[‘]Askere gel/di vāşıl ol/dı revān

Ḥazret-*i* ā/şaf-ı şeh-*i* /devrān (v. Ü 614a-13-647b-12)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 84 (25+29+30) beyitte uygulanan imâle-i memdûde örneklerine bakıldığında ise toplam 24 (5+11+8) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda hem veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılandığı hem de vurguyla sese ve anlama katkı sağlandığı görülür. Örnekteki italik gösterilen imâle-i memdûdeler bu tür uygulamalardandır:

Ṭoplar ra[‘]/d-vār idüp / feryād

Berḳ-sā cen/ge girdi eh/l-i cihād (v. Ü 614b-2)

Uygulanan imâle-i memdûdelerde açık heceyle başlayan bir kelime geldiği halde birbuçuk hece değerine duyulan ihtiyaçtan dolayı ulama yapılmayıp sekte sebep olunan örnek yoktur. Ayrıca şair, klasik şairler tarafından da hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulamasına da başvurmamıştır.

⁶⁹⁵ Saraç, a.g.e., s. 214.

Rumûzî bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 144 (56+42+46) tane uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli olan heceye ünlüyle başlayan bir ek getirmiş, ya medli heceyle biten kelimeyi Farsça izafet terkininin tamlama ünlüsüne bağlamış ya da medli heceyi Farsça bağlaç vâvına yahut ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmak suretiyle meşru yöntemler uygulamıştır.

Diğer taraftan, Klasik Türk şiirindeki vezin uygulamalarında şairlerin birbuçuk heceye ihtiyaç duydukları yerlerde *var*, *ol* gibi tek kapalı hece durumundaki Türkçe kelimeleri medli kabul ederek uyguladıkları bilinir. Bu uygulamanın bir benzeri olarak Rumûzî de iki beyitte *top* (v. Ü 614a-13-614b-2) kelimesini medli kabul ederek bir buçuk hece ihtiyacını karşılamıştır. Böylece ilk örnekte Farsça tamlama içerisinde bulunan kelimede imâle-i maksûre uygulamasından kaçınılırken diğer iki örnekte ise vezin için gerekli olan açık hece ihtiyacı karşılanmıştır. Bazı benzer kelimeler gibi bu kelimenin de Eski Türkçe’de medli okunduğu⁶⁹⁶ varsayımı dikkate alınırsa şairin bu imkândan yararlandığı da düşünülebilir.⁶⁹⁷

İncelenen beyitler içerisinde uygulanan zihafalara bakıldığında 9 (3+4+2) tane zihaf örneği görülür. Bu zihaflardan hâdî-i (v. T 182b-34), gâzîyân (v. Ü 614a-7-10), Bâkî (614b-13), hâlî, ya‘nî (v. Ü 647a-3) şeklindeki 5 tanesi kapalı heceyi vezin gereği açık hece olarak değerlendirmek şeklinde uygulanmış olup klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sâkî şeklindeki sonu *y* ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların benzeridir. Bu şekildeki uygulamalarda şairlerin zihaf bulunan ses için Türkçe telaffuzdaki kısa okuma imkânından da yararlandığı anlaşılır. Dolayısıyla bu uygulamalar meşru sayılabilecek uygulamalardır.

Allâh Allâh (v. T 182b-44) ve *Tîmus* (v. Ü 614b-15) şeklindeki üç zihaf örneğinin ilk ikisi medli yani bir buçuk hece değerindeki hecenin tek kapalı hece olarak değerlendirilmiş şekli, ikincisi ise uzun ünlüyle biten kapalı hecenin açık hece olarak kabul edilmiş şeklidir.

⁶⁹⁶ Ayverdi, a.g.s., c.3 [O-Z], s. 3180.

⁶⁹⁷ Konuyla ilgili süregelen bazı tartışmalar için bkz.: Hasan Hayırsever, “Talat Tekin ve Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler,” *Talat Tekin ve Türkoloji*, Eds: Prof. Dr. Emine Yılmaz vd. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, Aralık 2018), s.s. 267-281.

Netice olarak şairin zihaf uygulamalarının azami çoğunluğu divan şairlerinin benzer örnekleri uygulayageldiği zihaf örneklerinden olup son üç örnekteki uygulamalar kaçınılan zihaf uygulamalarından olsa da şairin zarureten yaptığı zihaflardır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 84 (25+29+30) beyitte 62 (15+24+23) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Diğerleri ise yine aynı yöntemlerle yapılan, ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmış uygulamalardır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Diğer taraftan, şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Türkçenin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece, ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserden seçilen 84 (25+29+30) beyit içinde 7 (3+2+2) sekt örneği vardır ve bu uygulamalar vezin gereği zarureten uygulanmıştır.

Aslen Hâk şeklinde şeddeli kaf ile yazılan kelime *Hâk* (v. Ü 647a-11) şeklinde, şâh olan kelime ise *şeh* (v. Ü 647b-12) şeklinde uygulanmıştır. Vezin gereği kelimedeki şeddeli harften şeddenin düşürülmesi veya medli hecenin meddinin düşürülmesi şeklindeki bu uygulamalara tahfif adı verilir. Şair incelenen beyitler arasında tahrik, teşdid gibi diğer aruz uygulamalarına ise hiç başvurmamıştır.

Rumûzî'nin fetihnemesindeki ahengi besleyen diğer unsurlar olarak kafiye ve redif uygulamalarına baktığımızda eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 84 (25+29+30) beyitte 45 (14+12+19) mürdef, 35 (10+16+9) mücerred, 3 (2+0+1) mukayyed kâfiye uygulanmıştır. *zûlmânî/nûrânî* (614b-11) şeklindeki bir beyitte ise Farsça çokluk ve sıfat-ı müşebbehe eki olan -ân ekiyle ve Arapça nisbet ekleriyle yapılan ve aynı görevdeki eklerin tekrarından kaynaklanan kâfiye-i şâyegân adı

verilen kafiye örneği vardır. Ancak bu uygulama üst üste gelen beyitlerde tekraren uygulanmadığından kusur olarak değerlendirilmez.⁶⁹⁸ İncelenen beyitler içinde redif bulunan 10 (3+3+4) beyit olup bu rediflerden 2 tanesi Türkçe kelimedenden, 8 tanesi de Türkçe eklerden meydana gelir.

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %53.5 oranında mürdef, %41.6 oranında mücerred, %3.5 oranında da mukayyed kafiye örneği vardır. Şair klasik Türk şairlerinin de genellikle tercih ettiği şekliyle mürdef ve mücerred kafiyeleleri sık kullanmıştır. Eserin baş ve son kısımlarındaki örneklerde oran olarak mürdef kâfiyeler daha fazla iken orta kısımda mücerred kafiye oranları artmıştır. Bu durumda olayların yoğun anlatıldığı orta kısımlarda mücerred kafiyelelerin uygulamada daha kolay görülerek tercih edildiği düşünülebilir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere mesnevinin genelinde şairin kullandığı kelimeler içinde Türkçe kelimelerin oranı kaba bir tahminle %36.8 civarında görülmektedir. Bu oranın kafiye kullanımlarında da paralellik arz ettiği ve kafiyelelerin çoğunlukla Arapça-Farsça kelimelerle yapılmış olduğu anlaşılır. Diğer taraftan, Türkçe kelimelerin kafiyelelerde nisbeten daha fazla kullanıldığı orta kısımda aruz kusurlarının da arttığı görülür. Bu örnekler de hususen mücerred kafiye uygulamaları üzerindedir. Bu uygulamalarda şairden kaynaklı durumlar olsa da, Türkçenin yapısı gereği Türkçe kelimelerin klasik şiirin kafiye uygulamasında güçlüklerle sebep olduğu da anlaşılabilir. Uygulamalardaki kâfiye kusurlarına dair örnekler baktığımızda *kaçdı/giçdi* (614b-7) şeklindeki bir beyitte tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *aña/beyzâ* (v. T 182b-35), *düşmen/birden* (v. Ü 614a-3), *irdiler/zeber* (v. Ü 614b-4), *yir yir/mü'ezzînler* (v. Ü 614b-10), *asker/getürdiler* (v. Ü 614b-14) şeklindeki 4 (1+4+0) beyitte ise kafiyeleli meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairlerinin bu uygulamaya sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁶⁹⁹ *heb/ta'ab* (v. Ü 647b-3) şeklindeki bir beyitte Türkçe hep kelimesinin Arapça taleb kelimesiyle kafiye yapılabilmesi için heb olarak yazılmasıyla ikfâ kusuru meydana gelmiştir. *aña/beyzâ* (v. T 182b-35), *bu/gulû* (v. Ü 647b-5)

⁶⁹⁸ Saraç, a.g.e., s. 273.

⁶⁹⁹ Saraç, a.g.e., s. 279.

şeklindeki iki beyitte ise kafiyelerin birincisinde imla harfî olan elifin, ikincisinde ise vav harfinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır.

Netice olarak Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd* adlı ikinci fetihnâmesinde aruz ve kafiye uygulamalarında divan şairlerinin de sıklıkla uygulayageldiği örneklerin benzerleri görülmüş ve şair bu hususlarda kusurlu uygulamalara çok az yer vermiştir. Eserin hacmi de dikkate alındığında şairin aruza ve kâfiyeye hâkimiyeti anlaşılabilmektedir. Şairin aruz ve kâfiye uygulamalarından hareketle fesahat noktasında ön plana çıkan fetihname şairlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.1.3.2. Dil ve belagat incelemesi

Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd* adlı ikinci fetihnâmesinin dil özelliklerine bakıldığında kısmi örnekler olarak Eski Anadolu Türkçesine has arkaik kelime ve ekler görülmekle beraber eserde özellikle Arapça-Farsça kelime ve ifade kalıpları yoğunluktadır. Nitekim, şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 29 beyitte %36.8 civarında Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Eserde, olayların anlatımında genel olarak dilde sadelik hissedilirken özellikle methiyeler, mekân tasvirleri ve savaş tasvirleri yapılırken kullanılan sanatlı dil ve Arapça-Farsça kelime yoğunlukları sebebiyle sadelikten uzaklaşıldığı görülür. XVI. yüzyıl dönemi Osmanlı edebiyatında Arapça-Farsça etkisinin arttığı da düşünüldüğünde, eserin bu özelliğinin dönemin genel dil özelliklerine paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

Eserde çeşitli deyimler ve halk dilinden ifade kalıplarına da rastlanmaktadır. Diğer taraftan şairin aruz veznine hâkimiyeti sebebiyle belirli oranda akıcı bir dili olduğunu da söyleyebiliriz.

Eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe fiil, isim, gerundium ekleri, zamir ekleri, kipler vb. örneklerle karşılaşılmakla beraber bu örnekler sayıca çok değildir. Kullanılan arkaik kelime örneklerine bakıldığında *sı-* (v. *Ü* 626a-3), *döy-* (v. *Ü* 632b-2-647b-7), *şıy-* (v. *Ü* 641a-8), *ko-* (v. *T* 182a-3), *turgur-* (v. *Ü* 626a-8)

şeklinde fiiller; *yarağ* (v. Ü 640b-9-643b-15), *kañulık* (v. Ü 624a-13), *katı* (v. Ü 587a-8) *buncılayın* (v. Ü 650b-6), *ayruğ* (v. Ü 587a-10), *kañde* (v. Ü 621b-7)), *kañı* (v. Ü 621b-7), *kaçan* (579a-3) şeklinde isim, sıfat, zarf ve zamirler; *virüben* (v. Ü 602a-14), *oluban* (v. Ü 608b-9), *girmedin* (v. Ü 649a-1), *olmayıcak* (v. Ü 624b-14), *göricek* (v. Ü 594a-11-632b-13), *gördükde* (v. Ü 584a-5-597b-2), *eyledükde* (v. Ü 604a-10) şeklinde ıban-iben, -madın, medin, -ıcak, ıcek, -dıkda, -dikde şeklinde gerundium ekleri; *varlıgın* (v. Ü 629a-7), *konuğın* (v. Ü 654b-1), *topın* (v. Ü 605a-3) şeklinde akuzatifin düşüldüğü örnekler; *virmezem* (v. Ü 600a-15), *alayuz* (v. Ü 587b-2), *ideyüz*, *gideyüz* (v. Ü 642a-6), *ķorsavuz* (v. Ü 637b-1) şeklinde birinci tekil ve çokluk zamir ekleri; *ideyin*, *gideyin* (v. Ü 588a-10), *yu* (v. T 183b-16), *gözede* (v. Ü 631b-4), *söyleñüz* (v. Ü 587b-12), *çekeler* (v. Ü 632a-6) şeklinde emir kipinin birinci, ikinci, üçüncü tekil şahıs, ikinci ve üçüncü çoğul şahıs kipleriyle kullanılan örnekleri görölür. Ayrıca eserde -durur şekliyle kulanılan *yoķ-durur* (v. T 182a-27), *mümkın-durur* (v. T 642a-5) şeklinde kullanılan bildirme ekleriyle de karşılaşılmaktadır.

Eserde *bir pula muhtaç ol-* (v. Ü 641b-10), *ķaralar gey-* (v. Ü 624a-12), *yüz tut-* (v. Ü 624b-11), *topa tutıl-* (v. Ü 604a-15), *yüz sür-* (v. Ü 584b-8), *işi bit-* (v. Ü 644b-14), *ağzı şuyı aç-* (v. Ü 591a-7), *göz açdurma-* (v. Ü 620a-14), *şabrı telef it-* (v. Ü 596a-13) şeklinde deyim ve halk dilinden ifadelere de rastlanır.

Şairin dilindeki akıcılık hususuna baktığımızda, aruz ve kâfiye uygulamalarını incelediğimiz başlıktan da anlaşılacağı üzere şair bu hususlarda az miktarda kusurlu uygulama yapmıştır. Ayrıca incelediğimiz kısımlardan edindiğimiz kanaate göre eserde sekt adı verilen aruz kusuruna çok az yer verilmiş olması eserin fesahat yönünü güçlendiren hususlardan biri olmuştur. Bu da şairin dilindeki akıcılığa katkı sağlar. Metinden rast gele seçtiğimiz üç beyitten şairin dilindeki akıcılığına göz atabiliriz:

Saht tız atıcı uzak sürici

Gözi gördüğü nesneyi urıcı

Bu ķadar ceng içün guzât-ı güzın

Vardılar cümlesi hişāra yakın

Ḳapudān-ıla geldi āṣaf hem

Ḳaldırup niçe zer ‘alem ol-dem (v. Ü 613b-8-10)

Şairin konular arasındaki geçişleri ve iktibasları ifade, anlam ve bağlam kopukluklarına düşmeden yapabilmesi de eserin yek-âhenk bir şekilde ilerlemesine ve akıcı olmasına katkı sağlamıştır.

Eserin belagat özelliklerine baktığımızda öncelikle, şairin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eseri ile incelediğimiz bu eserin aynı nüshalar içinde olup birbirinin devamı şeklinde olduğunu belirtmeliyiz. Şair ilk sıradaki fetihnâmesinde yer verdiği sebep-i telif bölümünde gerçekleri yazdığını ve sanat yapmayı, süslü sözler söylemeyi önemsemediğini, önemli olanın sözünün içeriği olduğunu belirtir. Şairin ilk sıradaki fetihnamesi aynı zamanda gayet hacimli bir eser olduğundan şair genel anlamda sanatsallığa odaklanmamış, mecaza dayalı sanatları da sınırlı miktarda kullanmıştır. Ancak şairin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku’l-vâd* adlı bu eserinde mecaza dayalı sanatlar daha sık görülür. Dolayısıyla bu eser belagat özellikleri yönüyle şairin ilk eserinden daha ileri bir seviyededir. Şair, muhtemelen hacimce daha kısa olan ikinci fetihnamesinde sanata da ağırlık verebilme imkânı bularak bu noktada maharetlerini sergilemiştir.

Tasvirlerindeki mecazlar ve hayalî unsurlarla belagat gücünü gösteren şairin kendine has benzetme ve istiareleri de dikkat çekicidir. Eserde beyan ilmi dâhilindeki anlama dayalı sanatlardan teşbih, istiare, tenasüp, mecaz-ı mürsel, mübalağa gibi edebi sanatlar ile bedî‘ ilmi dâhilindeki telmih vb. sanatlardan her birine dair çeşitli örnekler vardır. Ayet ve hadis iktibasları yanında klasik şairlerin beyitlerinden yapılan iktibaslar da yer yer görülür.

Şair, ellerinde silahlarıyla gemide bulunan askerleri tasvir ederken her görüntüyü bir benzetme ilgisiyle aktarır. Geminin yeşil direklerini servi ağacına, direklerdeki keçeleri bu servi ağacındaki kuş yuvasına, yelkenle sereni üzerinde kar yığını bulunan dala, *filandraları* düşmana karşı kanat açmış efsanevi Simurg (Anka) kuşuna, denize yansıyan kılıç ve harbelerin aksini balıklara, siperlerin aksini ise kalkan balığına benzetir:

Oldı her keştî ravza-i zîbā

Serv idi her yeşil direk gūyā
Şarılup yelken ile şanki seren
Şāḥ idi şındı berf bārından
Direk üstinde her keçe yārā
Oldı serv üzre āşiyān-āsā
Şanki Sīmurğ idi filandralar
Açmış a‘ dāyı şayda billāh per
Ḥarbeler ‘ aksi her қadırgada
Şanki māhīler idi deryāda
Gūyiyā ‘ aks-i tiğ-ı ehl-i gāzā
Mār-ı māhī idi deñizde dilā
Siperi ‘ aksi ‘ askerüñ iy cān

Şanki қалқан балығы idi hemān (v. Ü 596a-4-10)

Savaş esnâsında yerin kan deryâsına döndüğünü söyler ve düşman kellelerini bu deryadaki gemiye benzetir. Bir başka örnekte ise serdardan kaçan düşmanlar yarasaya benzetilir:

Seyl-i ḥūn-ile bahre döndi fezā
Kelle-i ḥaşm idi gemiler aña
Şeb-pere gibi ḥaşm-ı bed-kirdār

Bīm-i āşaf’la cümle itdi firār (v. Ü 624b-5-649a-11)

Serdarın Avarin’de askere verdiği ziyafeti tasvir eden şair yine hüsn-i talil sanatına başvurarak zerdenin safran sarısı elbisesini giyip ortaya geldiğini söyler:

Za‘ ferānī libāsını iy cān

Giyüp ortaya geldi zerde hemān (v. Ü 590b-14)

Mecazi ifadelere de sıkça başvuran şair askerlerin bulundukları yerden ayrılmasını kopmak ifadesiyle, düşmanın korkmasını ise canlarına titreme düşmek ifadesiyle şöyle söyler:

Hüsn-i tedbiri ile serdaruñ

Cânına lerze düşdi küffaruñ

İtmeyüp ol arada dağı karar

Çopdı andan da ‘ asker-i cerrâr (v. Ü 592a-15-649b-10)

Şair Halku’l-Vâd’ın dışındaki Kumluca Denizi içinde bulunan Su Kulesi’ni tasvir ederken içinin kâfirlerin kalbi gibi kara olduğunu söyleyerek mecazla birlikte benzetme yapar:

Kalb-i kâfir gibi derünü siyâh

Anı gözlerdi ceyş-i ehl-i tebâh (v. Ü 611a-10)

Şair, Pistiven Kalesi’ne yapılan top atışları sonucu kalede oluşan gedikleri, kalenin serdarın emrine yüz tutmaması (emrini tutmaması) sebebiyle yapıldığını söyleyerek teşhis sanatını deyimle birlikte kullanmıştır:

Tutmadı diyü emr-i âşafa yüz

Kal‘ a-i haşmı itdiler göz göz (v. Ü 620a-8)

Fetihnamelerde kuşatılan kalenin yüksekliği ve metinliği genellikle mübalağa edilir. Rumûzî de diğer fetihname şairleri gibi kuşatılan kalenin (Halku’l-Vâd) burçlarının göklere uzandığı, Zühal yıldızının kalenin gözcüsü olduğu, her bir burcunun adeta gökteki takım yıldızları gibi olduğu, kale bedenlerini gözlemenin mümkün olmadığı, etrafında da benzerini daha önce gözlerin hiç görmediği hendek bulunduğu şeklinde mübalağalı ifadelerle başvurmuştur:

Çün yakın geldi aña hayl-i gâzâ

Gördiler bir hisâr-ı bî-hemtâ

Burc u bârûsı çarğdan ber-ter

Yüz sürer ayağına bağı-ıla ber

Bâminuñ dide-bânı idi zühal

Ana dizdâr olursa şems mağal

Oldı her burcı şanki burc-ı sipihr

Saht u sengin idi nümüne-i dehr

Bedeni cân gibi nazardan dūr

Hüsni-ı hūbān-şıfat içi ma‘ mūr

Dağı etrafı şa‘ b handak idi

Mışlini dide görmemiş ebedi (v. Ü 596b-10-597a-1)

Çeşitli vesilelerle leff ü neşr sanatına da başvuran şair al bayrak içindeki altın (renkli) alemleri şafaktaki güneşe, (atın) eğrinin yanındaki altın yaldızlı şerperi ise ayla kuyruklu yıldızla benzeterek karşılıklı benzerlik ilişkisi kurar:

Zer ‘ alem al bayrak içre nihān

Şafağ içinde mihr idi iy cân

Zini yanında şer-per-i zerrin

Mehle kuyruklu yıldız idi hemin (v. Ü 650b-7-653b-3)

Lafzi sanatlarına da başvuran şair, örneğin söz tekrarına dayalı tekrîr sanatına başvurarak Serdar Sinan Paşa’nın askerine verdiği ziyafette kebabların ortada döndüğünü, saf şarapların (içecekler) da kana kana içildiğini söyler:

Döne döne yenildi hūb kebāb

Kana kana içildi şāfī şerāb (v. Ü 590b-12)

Birbirine tezatlık teşkil eden kelimelerin kullanılmasıyla yapılan tezat sanatına başvuran şair düşman askerini karanlık, zulüm ordusu olarak, gazileri ise nurlu ordu olarak şöyle ifade eder:

Ref olup ceş-i küfr ü zūlmānī

İtoldı yirine cünd-i nūrānī (v. Ü 614b-11)

Şair zaman zaman anlattığı konuya göre klasik eserlerden bir beyti veya dinî literatürden ayet, hadis türü iktibaslar yapar. Örneğin, Pistiven Kalesi’ni fethetmek için yürüyüşe kalkıldığı sırada nâyların (*Yer yüzünde bulunan*) *her canlı yok olacaktır*.⁷⁰⁰ ayetini okuduğunu söyleyen şair teşhis sanatıyla birlikte Kur’an’dan da ayet iktibası yapmıştır:

⁷⁰⁰ Rahmân 26.

Nāylar oğur idi nāle-künān

Āyet-i küllü men ‘aleyhā fān (v. Ü 619b-10)

Netice olarak Yemen seferini konu alan ilk fetihnâmesine nazaran, Tunus seferini konu aldığı bu fetihnâmesinde mecaza dayalı edebî sanatlara daha sık şekilde yer vermiş olan Rumûzî, belagat yönüyle daha güçlü bir eser ortaya koymuştur. Şairin mecazlı anlatımı bu eserindeki tasvirlerle de yansımıştır. Tasvirlerinde diğer manzum fetihnâmelerde benzerine rastlamadığımız, dolayısıyla kendine has diyebileceğimiz benzetme ve istiareler de dikkat çekmektedir.

3.3.2. Sonuç

Nâme-i Fütûh-ı Yemen adlı ilk fetihnâmesinde sanatlı söyleyişe yönelmemiş olan ve sebep-i telifinde de bunu belirten Rumûzî, *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd* adlı incelediğimiz ikinci fetihnâmesinde mecaza dayalı sanatlara daha çok yer vermiştir. Bu durum da eserin belagat yönünün daha güçlü kılar. Ayrıca şairin bu fetihnâmesinde yer verdiği iki gazeli de onun şairlik gücünü gösterir niteliktedir.

Şairin başta imâle-i maksûre olmak üzere, aruz ve kâfiye uygulamalarında çok az miktarda kusurlu uygulamalar yapması, ayrıca incelenen kısımlardan hareketle, sekt adı verilen aruz kusuruna çok az yer vermiş olması eserin fesahat yönüyle de güçlü olduğuna işaretler. Bu durum da eserin akıcı dile sahip olduğunun göstergelerindendir. Diğer taraftan eserde Arapça-Farça kelimeler yoğunlukta olup eserin dili, şairin ilk fetihnâmesi kadar sade değildir.

Şair, *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eserini bizzat seferde bulunarak yazmıştır. Ancak incelediğimiz ikinci fetihnâmesinde bizzat sefere katıldığına dair belirgin bir işaret yoktur. Eserde bahsi geçen şahısların çoğunluğunun isimleri, rütbeleri ve sefer sürecinde aldıkları görevleri belirtilirken kısmen sultanın ve sırasıyla serdar Sinan Paşa'nın, Keyvan Kethüda'nın ve Mustafa Bey'in ise karakter özelliklerinden de bahsedilmiştir.

Netice olarak, Rumûzî'nin Tunus seferine dair olan fetihnâmesi hem edebî açıdan hem de tarihî açıdan kıymet taşıyan ve incelediğimiz fetihnâmeler içerisinde öne çıkan fetihnâmelerden biridir.

3.4. ADLÎ: MANZUME-İ FETH-İ ŞİRVAN VE DEMİRKAPI

3.4.1. Adlî'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunan Adlî'nin doğum ve ölüm tarihleri de bilinmemektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın beylerbeylerinden Gazi Mustafa Paşa'nın oğludur ve asıl adı İbrahim'dir. Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkiresinde verdiği bilgilere göre şair İstanbul'da doğmuş, mutasarrıflık vazifesi yaptığı bölgelerde halka merhametli davranmış ve bu yüzden Halîl-i Sâni diye anılmıştır. Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Adlî, Farsça yazılmış olan birçok önemli eseri de okumuştur. Şiir ve inşada hünerlidir. Ali Şîr Nevâî'nin külliyyatını hatmetmiş olan şair, muamma, lügaz, ilm-i aruz ve kafiye alanında başarılıdır. Gazelde kendine has üslubu olup akıcı bir anlatım tarzı vardır. Manzum ve mensur eserlerinin olduğu söyleniyor ise de tespit edilebilen tek eseri fetihnemesidir.⁷⁰¹ Şairin fetihnemesini incelediğimizde de hayatıyla ilgili bilgileri teyit eden ve başka bazı noktaları da açıklayan kısımlar görülür. Eserinin bir beytinde sözlerinin yankısının daha evvel İstanbul'u tuttuğunu şimdi de anlatacaklarıyla âlemi tutacağını (b. 7) söyleyerek İstanbul'da tanındığına işaret eder. Eserinin sonlarında ise anlattıklarını kısa tutup sözünü az söyleyerek icalı hale getirmeyi amaç edindiğini, faziletli içerde az sözün kıymetli olduğunu⁷⁰², fasih söz söyleyenlerin az ve öz sözü övdüğünü, dolayısıyla belagatli sözler söylemek gerektiğini, ancak bu söylediklerine kendisi malik olmasa da aşağı bir mertebeye de bakmadığını, uzun zaman fazılların talebesi olduğunu, Farsçayı etraflıca inceleyip öğrendiğini, nazım yolunda kırk yol yürüdüğünü, Nizâmî'nin *Hamse*'sini, *Mahzen-i Esrâr*'ını⁷⁰³ okuduğunu, (Molla) Câmi'den okuduğunu, *Matla-i Envâr*⁷⁰⁴, *Tuhfe-i Ahrâr*⁷⁰⁵ ve *Subha-i Ebrâr*⁷⁰⁶

⁷⁰¹ Adlî, *Manzûme-i Feth-i Şîrvân ve Demirkapı*, haz. K. Şamil Şahin, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017, e-kitap), s. 1-2.

⁷⁰² Şair bu söylediklerini, eserinde anlattığı birçok olayı öz ifadelerle aktararak uygulamıştır.

⁷⁰³ Nizâmî'nin *Hamse*'si içerisinde bulunan mesnevilerden biridir (İ. Hakkı Aksoy, "Mahzenü'l-Esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevîlerdeki Ortak Hikâyeler," *Bilig*, S. 3 [Ankara Güz-1996], s. 182).

⁷⁰⁴ İran edebiyatçılarından Emir Husrev'in *Mahzen-i Esrâr*'a nazîre olarak yazdığı eser (İ. Hakkı Aksoy, a.g.m., s. 182)

⁷⁰⁵ Molla Câmi'nin *Mahzen-i Esrâr*'a nazîre olarak yazdığı eserdir (İ. Hakkı Aksoy, a.g.m., s. 182).

okuduğunu, Attar'ın *Mantık*'ını (Mantiku't-Tayr), Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, Sâdî'nin *Gülistân*'ını, *Şerh-i Mu'ammâ*'yı⁷⁰⁷, *Envâr-ı Süheylî*'yi⁷⁰⁸ okuduğunu; Selmân⁷⁰⁹, Hüsrev⁷¹⁰ ve Hassân⁷¹¹ 'dan okuduğunu; Şerefi'nin *Timurnâmesi*'ni⁷¹² ve *Hümâyûn-nâme*'yi⁷¹³ okuduğunu söyler. Bu eserlerden başka kafiye, avâmil, kavâid türündeki eserleri de okuduğunu belirten şair zamanla kitabet ve inşaya meylettiğini, divani hattıyla yazmayı öğrendiğini, defter (hesap) ilmini öğrenip sayılarla meşgul olduğunu, daha sonra bu işi bıraktığını ve bir dilbere meylettiğini açıklar. Zamanı bu şekilde gelip geçerken kendisine bir eser yazması gerektiğini, eseri olmayanın yerinde yeller estiğini söylerler. Bu sözlerden sonra bir efsaneyi (fetihname) nazm ettiğini söyleyen şair eserindeki uzatılmış fazlalık kısımları çıkardığını, kıssayı sade ve kısa tuttuğunu vurgular (b. 462-509).

Şairin hayatı ve eseri hakkında K. Şamil Şahin'in hazırlamış olduğu *Adlî, Manzûme-i Feth-i Şirvân ve Demirkapı* adlı çalışma mevcuttur.⁷¹⁴

⁷⁰⁶ Molla Câmi'nin *Subhatü'l-Ebrâr* adlı eseri kast edilmiş olmalıdır.

⁷⁰⁷ Surûrî'nin Molla Câmi'nin muamma ile ilgili eserine şerh olarak yazdığı *Şerh-i Muammeyât-ı Câmi* adlı eseri kast ediliyor olmalıdır (bkz. Bilal Elbir, "Türk Edebiyatı'nda Mu'ammâ ve Surûrî'nin Bir Mu'ammâ Şerhi," *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 4, 6 (Ankara Fall-2009), s. 89).

⁷⁰⁸ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Kelîle ve Dimne* adlı eseri yeniden kaleme alarak bu eseri yazmıştır (bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi," *TDV DİA*, c. 19 [İstanbul: TDV Yay., 1999], s. 17).

⁷⁰⁹ İranlı şair Selmân-ı Sâvecî kast ediliyor olmalıdır (bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Selmân-ı Sâvecî," *TDV DİA*, c. 36 [İstanbul: TDV Yay., 2009], s. 446).

⁷¹⁰ Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf Emîr Hüsrev-i Dihlevî kast ediliyor olmalıdır (bkz. Rıza Kurtuluş, "Emîr Hüsrev-i Dihlevî," *TDV DİA*, c. 11 [İstanbul: TDV Yay., 1995], s. 135).

⁷¹¹ Hz. Peygamberin şairi olarak tanınan Hassân b. Sâbit olmalıdır (bkz. Hüseyin Elmalı, Hassân b. Sâbit, *TDV DİA*, c. 16 [İstanbul: TDV Yay., 1997], s. 399).

⁷¹² İranlı tarihçi, şair ve alim olan Şerâfeddin Ali b. Yezdî'nin eseridir (bkz. Kaan Dilek, "Şerâfeddin Ali b. Yezdî," *TDV DİA*, c. 38 [İstanbul: TDV Yay., 2010], s. 552).

⁷¹³ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Kelîle ve Dimne* adlı eseri yeniden kaleme alarak *Envâr-ı Süheylî* adıyla Farsça'ya çevirdiği eserinin Alâeddin Ali Çelebi tarafından yapılmış tercümesinin adıdır (bkz. Ömer Faruk Akün, "Alâeddin Ali Çelebi," *TDV DİA*, c. 2 [İstanbul: TDV Yay., 1989], s. 317). Aynı adla yazılmış olan bir diğer eser ise Babürlü prensesi Gülbeden Begüm'ün eseridir. Hümâyûn ve Babür döneminde sarayda geçen olaylardan bahsedilir (A. S. Bazmee Ensari, "Gülbeden Begüm," *TDV DİA*, c. 14 [İstanbul: TDV Yay., 1996], s. 235).

⁷¹⁴ Şahin, a.g.e.

3.4.2. Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı İncelemesi

3.4.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Fetihnamenin bilinen tek nüshası Millî Kütüphane Fahri Bilge Kitaplığı 179 nr. (v. 23)'de bulunmaktadır. Eser, sırtı ve kenarları kahverengi meşin desenli kâğıt kaplı ve mikleblî bir cilt içerisinde. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nesih hatla yazılmış olup eserin ilk bölümleri eksiktir. 9b'den başlayan eserin sonunda yer alan bir kayda göre eser 871 beyitten meydana gelir. Mevcut nüshada 623 beyit olması sebebiyle eserin başında olması gereken 250 beyitlik kısım kayıptır. Kayıp olan kısımda mesnevinin geleneksel bölümlerinden tevhid, münacaat, naat, dönemin sultanının methiyesi, sebab-i telif gibi bölümler olması muhtemeldir.⁷¹⁵ İki sütun halindeki sayfalarda genellikle 16 satır vardır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eserde Remel-i müseddesin on beş heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)* vezni kullanılmıştır.

Eser kayıp olan baş tarafları sebebiyle doğrudan ana konuyla, bir savaş tasviriyle başlar. 9b sayfasına denk gelen ilk başlık “Hâzâ Risâle-i Hâtîfî fî-Beyân-ı Feth-i Şirvân ve Temürkapu ve ‘Oşmân Paşa’nuñ Ceng İtdügidür fî-Târîhî Nebevînüñ Sene-987” şeklindedir. Şair ana bölümü (b. 1-541) işlerken ilgili alt konulara göre Türkçe başlıklar da koyar. Ana bölüm tamamladıktan sonra hatime bölümü öncesinde sakiye hitap, kaleme övgü ve hatalı yazan kâtiplere eleştiri içeren bir bölüme yer verir (b. 542-615). Eserin sonunda yer alan temmet kaydında istinsah tarihi olarak 987/1579-1580 tarihi verilir.

Eserin içinde bulunduğu yazmanın dış kapağı içine kaydedilen nota göre yazmanın ilk sayfasındaki başlıkta⁷¹⁶ ve son mısırda hâtif kelimesi geçmesi sebebiyle eserin müellifinin Hâtîfî olduğu düşünüldüğü, ancak eserin Adlî'ye ait olduğu, Adlî'nin

⁷¹⁵ Eserin kaybolan kısımlardan sonraki ilk sayfasındaki (9b) ilk beyitte şairin hamdele ve salvaleyi zıkr ve fikr edip (şimdi) göğ ve velveleyi (savaş hikâyesini, macerayı) salalım (b. 1) şeklindeki ifadeleri bu ifadelerden önce hamdele ve salvale bölümlerine yer verdiğini ispatlar niteliktedir.

⁷¹⁶ Şair eserin baş kısmındaki bir beyitte de Hâtîfî ifadesini kullanır ki Hâtîfî mahlasını kullanıyormuş zannı doğurmaktadır:

Hâtîfî hâtîf-i ğaybî gibi gûş ide anı

Çeke mest olmağ-ıçün şevk-ile nûş ide anı (b. 6)

Ancak şairin hâtîf kelimesini görünmez âlemden ses veren melek, vicdan vb. anlamlarla kullandığı anlaşılır. Hatime bölümünde önce Adlî mahlasını veren şair (b. 620) daha sonra temmet tarihi verirken de *Didi târîhîni Hâtîfî*. (b. 623) şeklinde benzer kelimeyi kullanır.

Şirvan seferine katılıp hadiselerin çoğuna yakından tanıklık ettiği, fakat Adlî'nin isminin, tercüme-i hâlinin ve eserinin şuara tezkirelerinde veya diğer kaynaklarda yer almadığı bilgisi verilir. Aynı notun sonunda Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında malumat almak için Âsafî'nin *Şecâ'atnâme* adlı eserine ve Abdurrahman Şeref Bey'in çalışmasına bakılabileceği tavsiye edilir.

Şair, eserinde Adlî mahlasını açıkça kullandığından eserin şaire ait olduğuna kuşku kalmamaktadır. Serdar Osman Paşa'yı överken onun kapısındaki kulu olduğunu söyleyen şair mahlasını da zikreder:

Güni günden biñ olup devleti pâyende ola
Kapusında niçe yüz Adlîki bende ola (b. 198)

Eserinin hatime bölümünde de mahlasını veren şair hayırla yâd edilmek istediğini söyler:

Hayr-ıla yâd ideler 'Adlî-i üftâdelerin
Göricek aña dirîğ itmeyeler bādelerin (b. 620)

3.4.2.2. Sebeb-i telif

Adlî, eserini kaleme alma sebebi olarak çevresindekilerin kendisine,

Hâlî kalma didiler eyle ya sen de bir eşer
Eşeri olmyanuñ gör ki yerinde yil eşer (b. 505)

şeklinde atasözü üzerinden eser yazmanın önemine dair teşvik edici sözler söylediklerini belirtir. Ayrıca Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanında bulunan beylerinden biri olan ve şairin kendisinden sitayişle bahsettiği Mehmed Bey'in yoğun teşviki de şairin bu eseri kaleme almasına vesile olmuştur (b. 397-399).

Eserin baş tarafı eksik bulunduğundan şairin eserini hususen fetihname olarak adlandırdığına dair bir kayıt görünmemektedir. Ancak, "Hâzâ Risâle-i Hâtîfî fî-Beyân-ı Fetih-i Şîrvân ve Temürkapu ve 'Oşmân Paşa'nuñ Ceng İtdügidür fî-Târîhi Nebevînuñ Sene-987" (9b) şeklinde bulunan kayıt eserin bahsi geçen fethi anlatmak amacıyla yazıldığına işaret eder. Ayrıca şairin eserini fetih odaklı yazması ve fetih kavramına yaptığı vurgular da bu amacı desteklemektedir. Şairin sebeb-i telifinde

bahsettiği Mehmed Bey ve sefer sürecinde sürekli yanında bulunduğu Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kendisine olan hamilikleri fetihnâmenin yazımında etkili olmuştur.

3.4.2.3. Muhteva

3.4.2.3.1. Eserin özeti

Yüzlerce mülhidin kılıç, ok ve mızraklarla helak edildiği savaş sırasında Kızılbaşlar geri çekiliyormuş gibi hile yaparak Osmanlı askerini üzerine çeker. Osmanlı tarafı atlı askerlerle birlikte saldırıya geçer ve birçok düşmanın başını kesip cansız bedenlerini çiğner. Çekilme numarası yapan Kızılbaşlar tabancalı askerleriyle geri dönüp kendilerini kovalayan Osmanlı askerine kurşun yağdırır. Bu defa Osmanlı tarafı geri dönüp kaçar. Bu geri kaçış sırasında Osmanlı tarafından elli asker şehit düşerken geri kalan askerler Serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanına ulaşır. Allah'a tam tevekkül etmiş olan Serdar tıpkı Çıldır'da yaptığı gibi geri dönmeyip göğsünü düşmana gerer ve kaçıp kendine sığınmış olan askerleri helak olmaktan kurtarır. Eğer Serdar da dönüp kaçsaydı, şehirdekiler de kendilerine düşman olduklarından iki ateş arasında kalıp tamamen öldürülürlerdi. Kaçtıkları düşman 30.000 iken şehirdekiler belki 100.000 kişi idi.

Serdar Osman Paşa'nın askerleri peşlerinden gelen düşmanla yoğun bir şekilde çatışmaya devam ederken akşam olunca her iki taraf da meşaleler yakıp güvenli bir yere konar. Daha sonra her iki taraf da *nevbet* çalmaya başlar. Her iki taraftan gelen nevbet sesleriyle yeryüzü gürültü ve uğultularla dolar. Sabah olup güneş doğduğunda iki tarafın hayatta kalan askerleri tekrar savaşmak için hazırlanır. İki tarafın orduları sağ ve sol cenahlarını tertip eder. Kızılbaşların başında bulunan Aras Han⁷¹⁷ ortada, Hamza Bey⁷¹⁸ sağda ve Ertoğdu Bey sol kanatta olmak üzere askerî alaylarını kurup düzer. Bu alayların önüne sancak taşıyan askerlerini yerleştirirken güçlü kuvvetli askerlerini de *çarhacı* olarak görevlendirir. Kızılbaşlar askerî alaylarını kol kol

⁷¹⁷ Fetihnâmenin çeviriyazı metninde ve K. Şamil Şahin tarafından yapılan incelemede Eres olarak kaydedilen isim tarihî kaynaklarda Aras Han olarak ifade edildiğinden yaptığımız incelemede bu şekilde kaydedilmiştir (bkz. Kemal Çiçek, “Osman Paşa, Özdemiroğlu,” *TDV DİA*, c. 33 [İstanbul: TDV Yay, 2007], s. 471).

⁷¹⁸ Muhtemelen Şahoğlu Hamza Mirza'dan bahsedilmektedir. Zira diğer savaşlarda da Hamza Mirza Kızılbaş ordusunun başında görünmektedir.

yerleştirdikten sonra sultanları, hanları ve beyleri de bu alayların önüne dizilir.

Karşı tarafta ise Serdar Osman Paşa ordunun ortasında durup, sağ cenaha şemhâl Bey'i koyup sol cenahı da düzenler ve herkesi alaya katar. Bütün ağalar ve beyler tertip usulüne göre dizilir. Mîr-i Mîrân (Beylerbeyi) İbrahim Paşa da Serdar'ın çarhacısı olarak ordunun önünde durur. Her iki tarafın safları düzüldükten sonra tekrar savaş yapılır. Yine kılıçlar, oklar, mızraklar birçok can alır. Savaş devam ederken bir bey Serdar'a gelerek Aras Han'ın başlarında bulunduğu ve ayrıca nice sultanın olduğu kalabalık düşman kuvvetlerinin geçidi geçtiğini ve üzerlerine doğru gelmekte olduğunu, kendi askerlerinin az olduğunu ve destek kuvveti gerektiğini söyler. Serdar kendi askeri de az olduğu ve kendisine de lazım olduğu halde meded isteyen bu haberciyle beraber Hamid Ağa'nın başında bulunduğu 700 Erzurum⁷¹⁹ askerini yardıma gönderir.⁷²⁰ Yola çıkan Hamid Ağa iki fersah ilerdeki şehre varıp düşmanı karşılar. Yapılan savaşta düşman galip olur.⁷²¹ Hamid Ağa buna rağmen ölümüne direnir ve geri dönmez.⁷²² Fakat birliğin içinde Defterdar Hızır vardır. Bu adam fitnenin ve şerrin başıdır. Savaş başlarken arkada duran bu adam savaştan kaçınca onunla beraber kaçmaya niyetli diğer bazı askerler de kaçar. Askerin yarısının kaçtığını haber alan Serdar askerin morali bozulmasın diye muhbiri bir odaya kapatıp bu haberi kimseye ifşa etmez ve ordunun tertibini bozmayıp savaşa devam eder. Gece olunca iki taraf yine savaşa ara verip dinlenme ve güvenlik için kendi yerlerine döner. Düşman meşaleleri karşıda görünür. Diğer tarafta ise yakılan çıra (ateş) sayısına göre şehirde 900 hane vardır.⁷²³

Üçüncü gün ikindi vaktinde Tatarlardan gelen destek kuvvetleriyle birlikte Kızılbaşlar yenilgiye uğratılır. İçlerinde sultan ve beyler olmak üzere Kızılbaşlardan 30.000 civarında asker kırılır ve başlarındaki Aras Han da tutsak edilir. Düşmanın

⁷¹⁹ Çeviriyazıda “Arz-ı Rûm” olarak aktarılan kelime güncel haliyle “Erzurum” olarak verilmiştir.

⁷²⁰ İfadelerden anlaşıldığı kadarıyla serdar geride ve ordunun bir kısmı önde çarpışmaktadır.

⁷²¹ Şehirde meteris kazmak için sokaklar vardı. Çevresindeki arazi sarp, hendekli bağlıktı. Meteris kursalardı top ve tüfek getirmek mümkün olurdu. Fakat takdir tedbiri bozmuştur. Hamid Ağa şehir dışına çıkıp mağlup olmuş ve (muhtemelen) şehit olmuştur.

⁷²² Bu kısımdaki beyitlerde Hamid Ağa'nın orada vefat ettiğini çağrıştıran ifadeler geçer (b. 99-100).

⁷²³ Şair önceki ifadeleri içerisinde savaşmakta oldukları düşmanın 30.000 civarında olduğunu, şehirdeki düşmanların ise belki 100.000 kişi olduğunu ifade etmişti. Dolayısıyla buradam sayıları verilen haneler düşman tarafının haneleridir.

büyük otağları ve çadırları tamamen ele geçirilir. Kazanılan zaferden sonra üç gün üç gece şenlik olur. Elde edilen ganimetler paylaşılırken başarılarına göre kimine beylik kimine de başka mansıplar verilir. Serdar Osman Paşa ayrıca, Erzurum askerinin başına daha önce çarhacı olarak birçok büyük savaşı katılmış ve çok emekler vermiş olan Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı seçer. Askerler de bu tercihten memnun kalır.

Mağlup edilmiş olan Aras Han'ın ailesi, akrabaları, beyleri ve malı mülkü Sâlyan bölgesindeki köprünün diğer tarafındadır. Tatar askeri o bölgeye gidip köprü yolunu kestikten sonra bu bölgeyi basıp burada bulunan insanları ve malları ele geçirir. Kimi bir güzel tutarken kimisi de ceplerini kıymetli cevherlerle doldurur. Kimisi sert tabiatlı ablak atlardan, kimisi altın yaldızlı eğerlerden, kimisi de kızıl, nakışlı veya renkli elbiselerden bir haraciye (ganimet) yüklenip döner.

Bütün bunlar yaşanırken Kızılbaşlar da boş durmamıştır. Eşleri, hanları ve sultanları Acem şahının başına doluşup ona düşmanın birlik olduğunu, kendisinin de düşmana karşı ittifaklar yapmasını isterler. Ancak şahtan umdukları cüreti ve cesareti bulamayınca şahın oğlu Mirza Hamza'yı kendilerine serdar edinirler. Casuslardan alınan habere göre Mirza Hamza, Semerkant ve Horasan gibi şehirlerden asker toplayıp 80.000 civarında askerın başına geçer ve saldırıya hazırlanır. Şamahı şehrinde bulunan Serdar Osman Paşa hemen Tatarlara bir ulak gönderip kalabalık bir düşman ordusunun üzerlerine⁷²⁴ geldiğini haber eder. Tatar serdarı ise kendisine Serdar Osman Paşa'dan gelen ulaklara "Serdar neden korkuyor, bir şey olmaz." der.⁷²⁵ Netice olarak Tatarlar kazandığı zaferin gururuyla inat edip fecir vaktine kadar askerlerini oradan çıkarmadan bekler.

Gelen düşmana karşı Şamahı şehrinde hazırlık yapan Serdar Osman Paşa savaştan önce askerine hitap ederek daha önce Yemen'de on iki kere düşmanın böyle üzerine geldiğini, düşmana karşı cüretkâr olduğunu, Allah'a tevekkül ederek bu savaşların hepsini kazandığını söyler ve askerinin cesaretini arttırır.

Gurbet elde meşakkatler içindeyken güneşin ateş alev etrafı yaktığı bir günde "Şahoğlu geldi!" diye bir bağırış kopunca hemen savaş düzenine geçilir. Düşman

⁷²⁴ Serdar onları da Şamahı'ya birlikte savunma yapmak üzere çağırıyor olmalıdır.

⁷²⁵ Bu kısım bir sonraki paragrafın önünde iken metnin daha iyi anlaşılması için buraya alınmıştır.

görününce mertlerin kalbi hiddetle dolarken namertlerin yüzleri sararır. Osmanlı tarafındaki asker sayısı 5.000 civarında iken karşı tarafınki 100.000 civarında olup ayrıca yanlarında binlerce deve vardır. Atlar ve kadınlar da 5000 civarındadır. 50 tane de davulcuları vardır. Şahoğlu Mirza Hamza ordunun başındadır ve beraberinde kardeşi Mirza Selman da vardır. Ayrıca Şahoğlu'nun saflarında ona destekçi olarak gelen Abet Ağa, Berk Bey, Köpek Han ve diğer çeşitli sultanlar bulunmaktadır.

Osmanlı tarafından seçilen 2000 asker köprüyü kesmek için gönderilir.

Düşman ordusu gelince borular çalarak Serdar Osman Paşa'nın bulunduğu Şamahı şehrinin etrafını kuşatır ve savaş başlar. Serdar düşman nereden saldırırsa orayı tutup top ve tüfeklerle düşmanı püskürtür. Osmanlı toplarının önüne geçeni ezdiği o gün 2000 civarında kızılbaş öldürülür. Osmanlı tarafından da 100 kişi şehit olur. Savaş akşama kadar aralıksız devam edince askerler dinlenebilmek için gece olmasını ister. Fakat gece de savaş sürer ve meşaleler yakıp sabaha kadar savaşa devam ederler. Yine *darbzen*ler, oklar ve tüfekler atılıp durur. Kimi asker uykusuz vaziyette savaşa devam ederken kimisi yatıp uyur. Sabah olduğundan Şahoğlu Mirza Hamza bu şekilde şehri Serdar'dan alamayacağını anlayıp şehrin altına iner. Şehrin ekseri yapısı dükkândır. Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın başında bulunduğu 600 *kapıkulu* askeri, Erzurum askeri, ağalar, beyler ve daha birçok yoldaşla beraber Mirza Hamza'nın şehrin altına giren ordusunu karşılayıp püskürtür.

Mirza Hamza şehre giremeyince oradan çekilip karşıda alaylarını tertip ettikten sonra ertesi gün Tatarların üzerine hareket eder. Tatar serdarı askerini bir araya toplayıp düşmana karşı cesaretlendirici sözler sarf eder. Ayrıca kendisine gelen habere göre Mirza Hamza ordusu az miktardadır. Halbuki düşman çok kalabalıktır. İki ordunun çarhacıları çetin bir savaş verdikten sonra Tatar askeri tertip bilmediğinden ve düşman askeri kalabalık olduğundan bozguna uğrayıp geri çekilmeye başlar. Askeri ve birçok beyi geri çekildiği halde Tatar serdarı düşmandan yüzünü dönmeyip savaşmaya devam eder ve savaşın sonunda esir düşer. Kızılbaş ordusu daha sonra geri çekilen Tatarları kovalamaya başlar. Canını kurtarabilen Tatar askerleri Serdar Osman Paşa'nın yanına şehre (Şamahı) ulaşır. Serdar yine yüzünü düşmandan dönmez ve yine namı bir savaş yapar. Fakat düşman askerinin çokluğu sebebiyle Beylerbeyi İbrahim Paşa ile diğer beyler Serdar'a Derbend'teki kaleye çekilmek

gerektiğini söyler. Bunun üzerine Serdar'ın izniyle önce Hızır Bey⁷²⁶, her ikisi de Deli lakaplı olan Bekir Bey ve Ali Bey adlı Şirvan beyleri, *çavuşlar* ve *Çavuş Kethüdası*, beraberlerindeki 2000 civarındaki Osmanlı askeriyle çıkar. Diğer bir gün yine bir iki bin asker çıkıp gider. Bir müddet sonra Serdar'ın beraberinde kalan son askerler de esbabını hazırlayıp bayram günü *göç borusunun* çalınmasıyla Şamahı'dan çıkar. Serdar kendisinden önce Şamahı'dan çıkan askeriyle buluştuktan sonra Derbend'e doğru iki gün yol alır. Yoldayken Derbend'den gelen habere göre Kızılbaşlar Serdar'ın Derbend'deki kaleye yöneldiğini öğrenmiş ve kaledakilere haber gönderip Rumluları (Osmanlılar) Kale'ye sokmamalarını tembihlemiştir. Ardından Kale'yi tutan Kızılbaşlar içindekileri Kale'den çıkarmış, daha sonra da tedarikler ayarlayıp kaleyi kuvvetlendirmiş ve Serdar'ın gelmesini beklemeye başlamıştır. Kızılbaşların Derbend Kalesi'nde konuşlandığını haber alan Serdar, Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı askerlerin başında bırakıp kendisi yanına aldığı 200-300 civarındaki atlı askerle birlikte dörtnala gidip iki üç günde Derbend'e varır. Serdar oraya vardığında Kızılbaşların Kale'nin *Dizdarı*'nı çıkarıp Kale'yi tuttuğunu görür. Kale'yi kuşatıp çok sıkıntılar çektikten sonra Kale'yi fetheden Serdar, İbrahim Paşa'yla geride bıraktığı askerlerini de Kale'ye alır. Kapıları demirden olduğundan Demirkapı olarak bilinen bu kale⁷²⁷ bir dağın eteğinde inşa edilmiş olup güçlü, sağlam ve güzel bir yapıdır. Kale'nin etrafındaki dağlarda Teberistan, Kaytak ve Kumuklular yaşamaktadır. Hepsi avare adamlardır. Ne Müslüman ne kâfir ne de Kızılbaşlılar. Bunlar bir alay çıplak, çapulcu ve isyancıdır. Ne söz işitirler ne Tanrı tanırırlar. Ne töreleri ne adetleri ne de mezhepleri vardır. Osmanlı askeri kaleye girince işte böyle adamların ortasına düşmüş olur. Bu adamlar Osmanlı askerinin esbaplarına göz dikip askeri soymak için uğraşır. Dolayısıyla askerler uyuyup istirahat dahi edemez. Bu başıboş yabanî adamlar günde en az beş kere savaşıp kaleyi taşlar ve askerle savaşa tutuşur. Bunların her biri Kaytaklıların cesur, kaba saba ve işi gücü olmayan adamlarıdır. Sayıları da hayli çoktur. Bu şekilde bir müddet mücadele ettikten sonra işin sonunda aciz kalan Serdar ve askeri bir gece Derbend'deki Demirkapı Kalesi'nden çıkıp Kaytak Kalesi'ne doğru yol alırlar.

⁷²⁶ Bu kişi Defterdar Hızır Bey olmalıdır. Şairin anlattıklarına göre Hızır Bey, daha önce Hamid Ağa'nın başını çektiği Osmanlı askeri birliğinin Kızılbaşlara karşı mücadele ettiği sırada savaşın başlarında savaştan kaçmış bir kimsedir.

⁷²⁷ Bu kale fetihnamenin başlığında da zikredilmiş olan kaledir.

Beylerbeyi İbrahim Paşa o gün çarhacı olur. Kaytak'ın yolu hem yokuş hem de sarp ve dardır. Serdar Osman Paşa'nın ordusu Kaytaklıların kalesine çıktıktan sonra bu kaleyi kuşatıp Kaytaklılarla savaşımaya başlar. Ancak, askerler hayli yol gittiğinden ve bu zamana kadar çok savaştığından yorgun ve bitkin haldedir. Dolayısıyla kaleyi almaya muvaffak olamazlar. Serdar da mecburen geri çekilmeye karar verir ve askerinin bir kısmını kendi yanına alıp diğer kısmını da Beylerbeyi İbrahim Paşa'yla beraber Kaytaklıların kalesinin yanında bırakır. Dönüş yolunda Serdar dar bir alandan geçerken kalabalık bir bir düşman (muhtemelen Kaytaklılar) üzerlerine üşüşür. Yoğun çatışma esnasında dar yerde ve at üzerinde bulunduklarından yaya olan düşmana karşı dezavantajlı duruma düşerler. Bu savaş esnasında Serdar sağ yanından iki kılıç darbesi alıp yaralanır. Yaşanan çatışmada yarısı kırılan Osmanlı askerinden kaçıp kurtulanlar, Serdar'ın etrafına yığılınca hepsi dar alanda sıkışıp kalır. Serdar bulundukları dar yerde kırılıp yok olmamak için onları savaşarak direnmek üzere tekrar geri gönderir. Savaşın sonunda Kaytaklıları mağlup edip yüzlercesinin başını keserler ve kalelerini fethettikten sonra yakıp harap ederler. Ardından kaleden çıkmış giderlerken Osmanlı askerinin yorgun olduğunu bilen düşman peşlerine düşer. O gün Beylerbeyi İbrahim Paşa yerine çarhacılık görevini devralan Mehmed Bey kâh çarhacı olarak önde savaşır kâh *dümdar* olup geri destek vazifesi yapar. O günkü yolculukta atlar üzerinde devamlı savaşarak dura kalka yol alırlar. Hedefleri menzile ulaşmadan akşam olunca savaşa ara veren Serdar askerini kamışlık bir yere kondurur. Geriden gelen düşman korkudan kamışlığa yaklaşamaz. Ancak Serdar'a mâni olmak için geçeceği yola *meteris* kurup savaşmak üzere sabahı beklerler. Serdar sabah yola çıktığında, düşman yol üzerine kurduğu meteristen Osmanlı askerini oka tutar. Ancak, Osmanlı askeri darbzenleri kurup top atışı yapmaya başlayınca düşman askeri kırılıp dökülür ve ne kadar tutunmaya çalışsalar da sonunda çaresiz kalıp kaçarlar. Çatışma esnasında Osmanlı askerinden 36 kişi yaralanırken düşman askerlerinden de 300 kişi kırılır.

Kış mevsimi geçip bahar gelir. Serdar Osman Paşa Şirvan'a giren Mehmed Han'a karşı tekrar Kırım Hanı'ndan destek isteyerek binlerce seçkin Tatar askerini yanına toplar. Birleşen Rum (Osmanlı) ve Tatar askerleri Mehmed Han'a baskın yapıp başını keserken Şahoğlu Mirza (Hamza)'ya da baskın yapıp yaptıklarının öcü alınır.

Ardından Bakü'ye, oradan da Kûr üzerinden Gence ile Berda⁷²⁸'ya ulaşp birçok mülhidi kırarlar ve oraları da yakıp yıkarlar. Bu savaşlarda on konak (menzil) kadar ilerlenip Aras⁷²⁹ Irmağı'na kadar olan bölgeler ele geçirilir. Çatışmalarda birçok Kızılbaş kırılıp malları yağma edilir ve 100.000 civarındaki kişi esir edilir.

Osmanlı ve Tatar ordusu bu yerleri zapt ettikten sonra bir ulak gönderip Serdar Osman Paşa'yı davet eder ve nice zaman geçtiği halde Serdar gelmez.⁷³⁰ Bunun üzerine Tatarlar “Biz iki yıldır burayı muhafaza ediyoruz. Artık takatimiz kalmadı, gitmeliyiz.” der. Osmanlı tarafı ne kadar kendilerini engellemek istediye de 2000 civarındaki Tatar askeri gitmek için ittifak edip yeminleşerek o gece gider. Serdar'ın gelmemesi sebebiyle bir müddet sonra Tatar Hanı⁷³¹ da orada kışlamayıp askerini yanına alarak oradan ayrılır. Üstüne üstlük Tatar Hanı giderken Şirvan ve Tagistan memleketlerini talan edince buraların halkı da Osmanlı'ya düşman kesilir. Netice olarak geride kalan birkaç bin Osmanlı askeri rahat yüzü göremez. Tatar Hanı, giderken oğlu Hâce Selman⁷³², kardeşi Emir Han ve birkaç bin çaresiz Tatar askerini orayı hıfz etmek üzere geride bırakmıştır. Görüşleri makul olmayan bu hanzadeler 50.000 Kızılbaş askerinin intikam almak için bulundukları kaleyi kuşatmaya geldiğini duyunca yanlarına kalan son Tatar askerlerini de alıp kaçarlar. Bu gelişme düşmanı daha çok sevindirirken Osmanlı askerinin başında bulunan Paşa ise hiç ye'se düşmez. Yanına seçkin askerlerden 60 asker alıp azık almak için Şamahı şehrine gelen⁷³³ 2000 Kızılbaş baskın yaparak 200 baş ile 50 *dil* alıp gelir. Bu baskında başarı gösteren askere hilatler ve kaftanlar giydirilip *terakki* ve ihsanlar yapılır. Getirilen başlar burçlara dikilip dilleri kesilir.

⁷²⁸ Azerbaycan'a bağlı bir il olup kaynaklarda Berdaa, Berzaa diye de kaydedilir (a.g.e., s. 44).

⁷²⁹ K. Şamil Şahin'in çeviriyazısında Eres Han (b. 54-72-75-152) ismi gibi Aras nehri de Eres nehri (b. 512) olarak çevrilmiştir. İncelememizde kaynaklarda olduğu şekliyle Aras Irmağı şeklinde kaydedilmiştir.

⁷³⁰ İlerleyen kısımda Şamahı şehrine gelen Kızılbaşlara baskın yapıldığından bahsedildiğine göre yüksek ihtimalle Şamahı Kalesi'nde bulunmaktalar.

⁷³¹ Bahsedilen kişi Tatar Hanı Mehmet Giray'dır (Uzunçarşılı, a.g.e., c. 3, s. 60).

⁷³² Şair beytinde oğlu ve kardeşi dedikten sonra bu iki ismi verir. Şairin verdiği isimlerin sıralamasına göre oğlu Hâce Selman ve kardeşi Emir Han şeklindedir. Ancak eğer şair sıralamayı dikkate almamış ise oğlunun ve kardeşinin isimleri birbirlerinin yerine geçebilir. Uzunçarşılı, Tatar Hanı'nın oğlunu Şamahı'da bıraktığından söz eder ancak Tatar Hanı'nın oğlunun ismini Gazi Giray olarak kaydeder (Uzunçarşılı, a.g.e., c. 3, s. 60).

⁷³³ Kızılbaşlar içkiyi hep Şamahı şehrinden almaktadır. Muhtemelen Osmanlı askeri de Şamahı Kalesi'nde bulunmaktadır.

Şimdilik zafer kazanan Osmanlı askerinin bundan sonraki hâllerinin ne olacağı belli değildir.

2.4.2.3.2. Şahıslar⁷³⁴

Adlî'nin fetihnemesinde övgü ve sitayişle bahsettiği Özdemiroğlu Osman Paşa⁷³⁵, eserin son kısmı hariç olmak üzere olayların merkezinde yer alır. Şair genellikle onu kritik süreçlerde verdiği kararlar ve yaptıklarıyla başarılar kazanıp Osmanlı askerini hezimete uğramaktan kurtaran bir kimse olarak tasvir eder ki mübalağa yapmamaktadır.⁷³⁶ Örneğin, eserin başlangıcında tasvir edilen savaşa göre Kızılbaşlar geri çekilme numarası yapar ve peşlerinden gelen Osmanlı askerini dönüp kırmaya başlar. Bu beklenmedik karşı saldırıdan kurtulan askerler Serdar'ın bulunduğu hatta sığınır. Bu noktada Serdar Osman Paşa geri çekilmek yerine tevekkül edip düşmanı karşılar ve ordusunu tehlikeden kurtarır. Şairin ifadelerine göre eğer geri çekilseler gerideki şehirde bulunan düşmanlar sebebiyle iki ateş arasında kalacaklardır. Şair Serdar Osman Paşa'nın kendilerini kurtardığını ifade ederken Serdar'ın kulu olduklarını da ifade eder.⁷³⁷ Bu durum Osman Paşa'yla aralarındaki hamilik ilişkisine de işaret olmalıdır:

Hağ bilür doğrısıdur cümlemüz anuñ kılıyuz
Ölmeden bizi ħalāş itdi biz anuñ kılıyuz (b. 39)

Serdar Osman Paşa'nın Şamahı Kalesi'ndeyken Kızılbaşlar'a karşı yaptığı savunma, Demirkapı Kalesi'ni ele geçirmesi, Kaytak Kalesi'nden geri çekildiği sırada peşlerinden gelen düşmanla dar alanda yaptığı mücadele gibi örnekler de kritik anlarda gösterdiği başarılarla işaretler. Ayrıca ilerleyen süreçte Tatar Hanı'nın kuvvetleriyle birleşen Serdar, Azerbaycan'ın birçok bölgesini de ele geçirecektir. Şair, Serdar'ın bu başarılarını aktardıktan sonra nice kez doğuya sefer yapan Sultan'ın atalarının çok defa (Acem'den) bir yer fethedememişken şimdi Sultan'ın

⁷³⁴ Bu başlık altında eserde haklarında belirli oranda bilgi bulunan şahıslardan bahsedilecek olup haklarında az bilgi bulunan veya yalnızca isimleri zikredilen şahıslar ise tanıtılmayıp yalnızca isimleri belirtilecektir.

⁷³⁵ Osman Paşa, Özdemiroğlu nâmıyla tanınan kişidir. Bkz. Çiçek, a.g.m., s. 471-473

⁷³⁶ Tarihî kaynaklar şairin söylediklerini desteklemektedir. Bkz. Çiçek, a.g.m., s. 471.

⁷³⁷ Şair, mahlasını da verdiği eserinin 198. beytinde Serdar Osman Paşa'nın kapısında kulu olduğunu tekraren ifade eder.

bir kulunun (Özdemiroğlu Osman Paşa) Acem'in yarısını ve Aras Irmağı boyunca önemli bölgeleri ele geçirdiğini belirtir.

Daha sonra bir kısım Osmanlı kuvveti ve Tatar kuvvetleri fethedilen bölgeleri korumak üzere orada⁷³⁸ kalırlar. Serdar Osman Paşa'nın gelmesini beklerler ancak serdar gelmez. Bu noktada Serdar'a karşı şairde bir sitem hâli hissedilir. Şamahı Kalesi'nde bulunan şair şartların güçleştiğini ifade eder.

Beylerbeyi İbrahim Paşa çarhacı olarak birçok büyük savaflara katılmış ve çok emekler vermiş bir kimsedir. Altı kerr⁷³⁹ sahibidir. Adil ve fazıl olup ümera içinde övülen bir kimsedir. Cömert ve fakirlerin de sığınağıdır. Savaşta cesur, at binmeyi bilen, istişare meclisinde faydalı bir kimsedir. Ayrıca sözü güzel bir kimse olup inşa sahibidir. Şair ve muamma çözen bir kimsedir. Fen ilimlerini de öğrenmiştir. Adaletiyle, faziletiyle ve aklıyla meşhurdur. Serdar Osman Paşa, Aras Han'ın tutsak edildiği savaştan sonra İbrahim Paşa'yı Erzurum askerinin başına tayin eder. Askerlerin de bu karardan memnun olması onun sevilen ve sayılan bir kimse olduğuna işaret olmalıdır.

Osmanlı askeri Kaytak Kalesi'ni fethedip oradan ayrılırken Serdar Osman Paşa'nın emriyle Beylerbeyi İbrahim Paşa yerine çarhacılık görevini devralan Mehmed Bey ise birçok işte askere öncülük etmiştir. Kâh çarhacı olup önde savaşmış kâh dümdar olup geri destek vazifesi yapmıştır. Mehmed Bey fazıl, kâmil ve gönül ehli bir kimsedir. Bir zaman Mevleviler içinde bulunup marifet ilmini öğrenmiştir. Serdar'ın yanında askerlere reis olduktan sonra sultanın dayakın adamlarından biri hâline gelmiştir. Serdar daha sonra onu defterdarı eyleyecek, böylece Mehmed Bey ümeraya baş olacaktır. Mehmed Bey'in rütbesi yüksektir. Ancak kendisinde gurur ve kibir yoktur. Kalbi mülayimdir ve güzel huyludur. Şairi yoğun bir şekilde teşvik ederek nazım ve nesirlerini yazmasına vesile olmuştur. Şair onu nice zamanlar bir tuz ve bir ekmeği birlikte yediği kadim bir dostu olarak da taltif eder.

Hamid Ağa hakkında verilen bilgilere baktığımızda, eserin başında anlatılan Kızılbaşlarla yapılan savaş esnasında Serdar Osman Paşa kendisinden yardım isteyen

⁷³⁸ Muhtemelen Şamahı şehri kast edilmektedir.

⁷³⁹ Savaşta geriledikten sonra veya geriler gibi göründükten sonra tekrar saldırmaya denir.

beyine Hamid Ağa'nın başında bulunduğu 700 tane Erzurum askerini destek için gönderir. Yola çıkan Hamid Ağa iki fersah ilerdeki şehre varıp düşmanı karşılar. Hamid Ağa'nın birliği içindeki Defterdar Hızır savaşın başında düşmandan korkup kaçınca diğer bazı askerler de kaçar. Hamid Ağa buna rağmen ölümüne direnip geri dönmez. Ancak bu savaşta düşman galip olur. Şairin belirgin olmayan ifadelerine göre Hamid Ağa'nın orada vefat ettiği anlaşılmaktadır (b. 99-100).

Eserde aktarılan bilgilere göre Kızılbaşlarla Osmanlı ordusunun yaptığı savaşların üçüncü günü ikindi vaktinde Tatarlardan destek kuvvetleri gelmesiyle Kızılbaşlar yenilgiye uğratılıp başlarındaki Aras Han da tutsak edilir. Şair Tatarlardan gelen bu destek kuvvetlerinin başında kimin olduğunu ifade etmez. Ancak eserin ilerleyen kısmında Tatar serdarının esir düştüğü ifade edilir. Bu noktada Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*'ne baktığımızda Kızılbaşlar'ın Tatarlara baskın yaptığı ve bu baskında Tatar Hanı'nın kardeşi Adil Giray Han'ın esir düştüğü ifade edilir.⁷⁴⁰

Eğer bahsi geçen Tatar serdarı Adil Giray ise, şairin ifadelerine göre Serdar Osman Paşa, Tatar serdarına haber gönderip kalabalık düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu bildirir. Ancak Tatar serdarı Kızılbaşları ciddiye almaz. Bu noktada şair onu tedbirsiz ve ciddiyetsiz davranmakla itham eder. Ancak diğer taraftan hakkını da yememek gerektiğini, onun gerçek bir er ve serdar olduğunu ifade eder:

Haķı yitürmiyelüm ol daķı gerķek er idi
Cinsi içinde o da ķaķ bu ki bir server idi (b. 208)

Nitekim Tatar serdarı, şairin ifadelerini haklı çıkarır şekilde Şahoğlu Mirza Hamza yaptığı ve esir düşeceği savaşta askerlerinin çoğu geri dönüp kaçtığı halde kendisi esir düşene kadar düşmandan yüzünü dönmeyip savaşmıştır.

Şahoğlu Mirza Hamza en çok bahsi geçen kişilerden biridir. Zira, Kızılbaşlarla yapılan savaşların birçoğunda Kızılbaşların ya başında veya komutanlarından biri olarak yer alır. Kızılbaşlarla yapılan ilk savaşta Kızılbaşlar Aras Han ortada, Mirza Hamza Bey sağda ve Ertoğdu Bey sol kanatta olmak üzere tertip alıp Osmanlı ordusuyla savaşır. Savaşın üçüncü günü ikindi vaktinde Tatarlardan gelen destek kuvvetleriyle birlikte Kızılbaşlar yenilgiye uğratılır. Bir müddet sonra şahın oğlu Mirza Hamza Semerkant ve Horasan gibi şehirlerden asker toplayıp Tatar askerini

⁷⁴⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., c. 3, s. 59-60.

bozguna uğratar. Daha sonra da Şamahı şehrine gelip Serdar Osman Paşa'nın ordusunu kuşatma altına alır. Bir müddet başarılı bir şekilde direnen Serdar askerlerinin aciz düşmesi sebebiyle Derbend'deki Demirkapı Kalesi'ne çekilir. Kış mevsimi geçip bahar gelince Kırım Hanı'ndan aldığı destek kuvvetlerini yanına toplayan Serdar, Mehmed Han'ın başını kesip Mirza (Hamza)'ya da baskın yaparak öç alacaktır.

Eserin sonunda bahsi geçip kim olduğu ifade edilmeyen ancak paşa olduğu ifade edilen kişi yiğitliği yönüyle dikkat çeker. Bu paşa yanına 60 asker alıp Şamahı şehrine gelen 2000 Kızılbaş baskın yapıp başarı elde edecektir.

Eserde ismi geçen diğer şahıs ve gruplara baktığımızda, Osmanlı tarafında Şemhal Bey, Defterdar Hızır Bey, Şirvan Beyleri Bekir Bey ile Ali Bey, Çavuşlar, çavuş kethüdası, kapıkulları, Eruzurum askeri, Tatar askeri ve casuslardan bahsedilmektedir. Osmanlı tarafında yer alan Tatarlar tarafına bakıldığında, daha önce bahsi geçen Gazi Giray'dan başka, eserin son kısımlarında Kırım Tatar Hanı'nın Serdar Osman Paşa ile birlikte yaptığı çeşitli bölgelerdeki fetihlerinden bahsedilir. Ayrıca Tatar Hanı'nın oğlu Hâce Selmân ve kardeşi Emir Han da ismi zikredilenler arasındadır. Kızılbaş tarafına bakıldığında ise Acem Şahı, Şahın Eşi, Şah Oğlu Mirza Hamza'nın kardeşi Mirza Selman, Şahın Hanları'ndan Abet Han, Berk Bey ve Köpek Han, Aras Han, Hamza Bey, Ertoğdu Bey, Mehmed Han. Kızılbaş askeri, Derbend Demirkapı Kalesi dizdarı, Teberistan, Kaytak ve Kumluk halkı gibi kişi ve gruplardan bahsedilmektedir.

3.4.2.4. Eserin edebî değeri

3.4.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁷⁴¹

Adlî'nin fetihnemesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen kısa vezinlerden değil de daha ziyade gazellerde tercih edilen uzun vezinlerden biri olan Remel-i müseddesin on beş heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün)*

⁷⁴¹ Bu başlık altında, Adlî'nin *Manzûme-i Şirvân ve Demirkapı* adlı eserinin baş, orta ve son kısımlarından rast gele seçilen sayfaların (10a-b, 20a-b, 28a-b olmak üzere 3 varak) aruz ve kafiye uygulamaları incelenip değerlendirilecektir.

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün (Fa‘lün) vezni kullanılmıştır.⁷⁴² Ancak şairin kullandığı bu veznin bazı imkânları da nispeten mesneviye uygundur. Zira, bu vezin, sağladığı imkânla 7 kapalı 8 açık, 8 kapalı 7 açık, 9 kapalı 6 açık, hece veya 8 kapalı 6 açık şeklinde hecelere fırsat vermektedir. Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade kısa ünlü ve açık hece içerir. Şairin tercih ettiği vezin, klasik Türk şairlerinin de mesnevilerde sıkça tercih ettiği vezin olup hacimli konuların anlatılabileceği mesnevilerde Türk şairlerine kolaylık sağlamıştır. Zira bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçe’deki açık hece ihtiyacını sağlayabilen bir vezindir. Ayrıca şairin kapalı heceye daha çok ihtiyaç duyması halinde vezin buna da imkân vermektedir. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (20a) 32 beyitte (b. 325-356) yapılan incelemede 462 kelimeden 301 tanesinin Türkçe olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu oranlarda kelimelerin %65.15’inin Türkçe, %34.85’inin de Arapça-Farsça kelimelerden meydana geldiği anlaşılır. Dolayısıyla şairin Arapça-Farça kelimelerden ziyade Türkçe kelimeleri tercih ettiği anlaşılır. Adeta şairin tercih ettiği vezinle kullandığı dillerdeki kelimelerin oranları arasında veznin açıklık kapalılık durumuyla orantılı bir uygulama görülür. Şairin aruza hâkimiyetini de hesaba katarak, vezin gereği açık hece yerine kapalı hecenin kullanılmasıyla ortaya çıkan imâle-i maksûre uygulamasına sık başvurmayaacağı tahmin edilebilir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 96 (32+32+32) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 172 (62+67+43) örnek görülür. Bunlardan 11 (2+4+5) tanesi (%6.39) Farsça izafet kesresi üzerinde, 13 (6+3+4) tanesi (%7.55) Türkçe isim, 6 (1+5+0) tanesi (%3.48) Türkçe fiil kökünde, 100 (33+43+24) tanesi (%58.13) Türkçe eklerde, 30 (17+7+6) tanesi (%17.44) Türkçe sıfat, zarf, edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 4 (0+2+2) tanesi (%2.32) Farsça bağlaç vâvı üzerinde, 2 tanesi (%2.32) *terâzu* (b. 22), *güne* (b. 343) şeklindeki Farsça kelime kökünde, 6 tanesi de (%3.48) *sûrâh* (b. 20), *ṭavâyif*, *maḥâyif* (b. 343), *luḡat* (b. 350), *nuḡat* (b. 583), *elem* (b. 595) şeklindeki Arapça kelime üzerinde uygulanmıştır.

⁷⁴² Eserde 623 beyit olmakla beraber şairin tercih ettiği bu vezin daha fazla konuyu anlatmasını da mümkün kılmıştır.

Türkçe dışındaki bu tür kelimelerde yapılan imale-i maksûreler şairler tarafından fahiş kusur kabul edilen imale-i maksûrelerdendir.

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarında sayıca denge olup beyit başına ortalama 1.79 imâle-i maksûre vardır. Kullanılan vezindeki hece sayısını hatırladığımızda bu oran oldukça az bir orandır. Fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Buna rağmen şairin oldukça az şekilde imâle-i maksûre uygulaması yapmış olması aruza hâkimiyetini gösterir.

Uygulanan imâle-i maksûrelerin ortalama %28'i Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür uygulamalar kelimelerin Türkçe telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Ancak bu uygulamalardan bazısı kelime sonunda ve i ünlüsü üzerinde olup telaffuz imkânlarıyla kusur olmaktan uzaklaşmaktadır. Anı zamir örneğinde olduğu gibi diğer bazıları ise vurgunun anlama katkısı ve yine Türkçe'nin telaffuz imkânları sebebiyle kusur olmaktan uzaklaşmaktadır.

Eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında orta kısmından seçilen beyitlerde artış görülür. Ancak bu oranda dengesizlik yoktur. Ayrıca beyit başına düşen en fazla imâle-i maksûre oranlarında da üç ayrı kısımda denge vardır. Örneğin eserin baş kısmından seçilen yerde aynı beyitte 4 imâle-i maksûre üç, 5 imâle-i maksûre bulunan iki beyit vardır. Son kısmından seçilen beyitler içerisinde de 4 imâle-i maksûre bulunan üç beyit vardır. Eserin orta kısmından seçilen beyitlerde ise 4 imâle-i maksûre bulunan üç beyit, 5 imâle-i maksûre bulunan iki beyit, 6 imâle-i maksûre bulunan bir beyit vardır. Eserin orta kısmından seçilen beyitler arasından, içerisinde imâle-i maksûre bulunan aşağıdaki beyitler, kelime kök ve gövdesi üzerinde yahut zamir üzerinde uygulanan örnekleri gösterir:

Vardı *anun*/ derine gör/di ki derben/d olmuş

Hâk olup ten/ler orada/ niçe ser ben/d olmuş

Güre *vü* len/g ü *âvâre*/ idiler bir/ niçesi

Bir alay *kı/rılası* bir/ niçe *yîre*/ giçesi (b. 330-346)

Şairin i sesi üzerinde daha sık imâle-i maksûre uyguladığı, böylece bu uygulamaları kusurdan ziyade sanatlı bir hale getirdiği görülür. Bu şekilde benzer sesler ve paralel imâle-i maksûre uygulamalarıyla şiirin ahengine katkı sağlamaya dair yine eserin orta kısmından seçilen örneklerle bakabiliriz:

Teberistân-ıla Kaytağ Kumuk İdi olar

Bir alay ebleh ü gül İdi tonuk İdi olar

Göz göre bi/zi yemek kaç/dına başla/dı olar

Kal'amuz üs/tine geldi/bizi taşla/dı olar (b. 345-355)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 96 (32+32+32) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 10 (5+4+1) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Şairler tarafından hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulaması ise görülmemektedir. Şairin, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 126 (42+36+48) tane daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli heceyi ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmış, ya Farsça izafet terkebini tamlama ünlüsüne veya Farsça bağlaç vâvına bağlayarak meşru yöntemler uygulamıştır. Bu imale-i memdûdelerden biri olarak tag (b. 344) şeklindeki kelimede vezin gereği imla harfi olan elif, med harfi olarak kabul edilmiştir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 96 (32+32+32) beyitte uygulanan zihafalara bakıldığında 14 (4+7+3) örnek görülür. Bu zihafların di *vād* (b. 21) ve üstürde (b. 40), di *vār* (b. 342), hîç (b. 579) şeklindeki dört tanesi medli, yani bir buçuk hece değerindeki heceyi vezin gereği tek kapalı hece olarak değerlendirmek şeklinde uygulanmıştır. Uygulama olarak da medli vavın ve elifin imla vavı ve elifi olarak değerlendirilmesi şeklindedir. ya' nî (b. 329-331), āvāre (b. 342), t̄āḡī, bāḡī (b. 348) d̄mī, āy mī (b. 349), Qādī Beyzavī, qādī (b. 573), eyleye⁷⁴³ (b. 598) şeklindeki diğer 10 zihaf ise uzun ünlünün vezin gereği açık hece olarak kullanılmasından kaynaklanır. Bu zihafardan da altı tanesi klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan

⁷⁴³ İlgili çeviri yazılı metinde bu şekilde aktarılan kelime, şair tarafından telaffuzdaki imkânlar zorlanarak *ileye* şeklinde değerlendirilmiş olabilir. Zira, ünsüz sesle biten kelimede zihaf yapılamayacağı kabul edilmektedir.

tūtī, sākī şeklindeki sonu *y* ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların bir benzeridir. Dolayısıyla meşru sayılabilecek uygulamalardandır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 96 (32+32+32) beyit içinde 236 (74+74+88) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. 107 (25+37+45) tane ulama örneği ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Ayrıca şair, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Şairin başvurduğu bir diğer ulama uygulaması ise *ne ola, nice ola, nice olur, ne eyler, ne eyledi* şeklindeki ifadelerdedir. Uygulama yöntemi olarak, bu ifadelerdeki ilk kelimelerin nun harfleri teskin edilip sıradaki kelimelerin ünlüyle başlayan ilk harflerine ulanır. Meydana gelen bu birleşik kelimelerin *n'ola nic'ola (b. 32), (b. 335), nic'olur (b. 351), n'eyler (b. 588), n'eyledi (b. 34)* şeklinde okunması suretiyle şairin ihtiyacı olan tek açık hece veya tek kapalı hece ihtiyacı karşılanmış olur. Yapılan bu uygulamalarda Türkçe'nin telaffuz imkânından yararlanılmış, harflerin teskin edilmesi yoluyla hece yutumu sağlanmış, iki ünlü birbirine katılmış, böylece vezne uyum sağlanmıştır.

Türkçe'nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 96 (32+32+32) beyit içinde 73 (21+21+31) sekt örneği vardır ve son kısımdan seçilen beyitlerde sektlerin arttığı görülür. Şairin uyguladığı bu sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir.

Eserdeki bir diğ er aruz uygulamalarına baktığımızda *Hak k* kelimesi orijinal şekliyle  eddeli kaf ile kullanılması gerekirken şair vezin gereğı kelimeyi *Hak * (b. 33-39-597-599)  eklinde  eddesiz uygulamıştır.  eddeli kelimed en  eddenin d    r lmesi şeklindeki bu uygulamaya tahfif adı verilir. Aslen *d  ny *  eklinde olması gereken kelimede vezin gereğı elif harfiyle g  zel he tebdil edilerek kelime *d  nyede* (b. 35) olarak uygulanmıştır.

96 (32+32+32) beyit içinde uygulanan kafiyelere baktığımızda 38 (13+16+9) beyitte m  cerred, 40 (13+9+18) beyitte m  rdef, 10 (4+2+4) beyitte mukayyed ve 3 (2+1+0) beyitte m  esses, 3 (0+2+1) beyitte ise mamul kafiye⁷⁴⁴ vardır. 73 (32+24+17) beyitte redif vardır ve bunlardan 10 (3+4+3) tanesi T  rk e eklerden, 53 (23+17+13) tanesi T  rk e kelimelerden, 10 (6+3+1) tanesi de T  rk e ek ve kelimelerden oluşur.

Uygulanan kafiyelere y  zde oranlarıyla bakıldığında %42.70 oranında m  rdef, %39.58 oranında m  cerred, %10.41 oranında mukayyed, %3.12 oranında m  esses ve %3.12 oranında mamul kafiye örneğı vardır. Dolayısıyla seçilen beyitlerin azami çoğunluğunda m  rdef ve m  cerred kafiyelerin kullanıldığı anlaşılır. Klasik T  rk şairlerinin genellikle m  rdef ve m  cerred kafiyelerini tercih ettikleri malum olduğundan bu oranlar tahmin edilebilir oranlardır.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul g  r lmeyen uygulamalara ba vurduğı g  r l r. *c  mlem  z/biz* (b. 30), *olar/yular* (b. 331), *der idi/dir idi* (b. 335), *m  rekkebd  r anu  / abdur anu  * (b. 576), * im  ir ider/ser-ber ider* (b. 583), * alem/ am* (b. 599)  eklindeki 6 beyitte tevc  hin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikv   kusuru vardır. *ad itd  k/    d itd  k* (b. 41), *var olsun/serd  r olsun* (b. 35), *c  y oldu bize/ alay oldu bize* (b. 341), * ıkla  idi hep/    k idi hep* (b. 348) *orada/  st  da* (b. 578)  eklindeki 2 beyitteki kafiyelerde imla halfi olan elifler ile vav harfinin kafiye gereğı med harfine d  n   mesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *olmaya/kelle* (b. 18), *ge ir  r/gir  r* (b. 20), *c  mlem  z/biz* (b. 30), *durma da/Hak 'da* (b. 33), *Biz anu  / adsız anu  * (b. 579)  eklindeki 4 beyitte ise kafiyei meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin k  k nde değıl ekte olmasından kaynaklanan kafiye

⁷⁴⁴ *dibinde/Derbend'e* (b. 329), *anı/geleni* (b. 332), *Selm  n eyler/ Selm   n'eyler* (b. 588)  eklindeki 3 beyitte kafiye-i ma  mule yani kafiye olabilmesi için birtakım işlemler gerektiren kafiye biçimi uygulanmıştır.

kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairlerinin bu uygulamaya sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁷⁴⁵

kendüzine/yirine, n'eyledi/ eyledi, hep cümle bize/ ser-cümle bize, irdi/oldı (b. 28-34, 44-46), mücerrib gerek ol/mücerrib gerek ol, ol böyle işi/bir böyle işi, girdi içine/taşına içine, âdem yiyici/seg yiyici, esbâbımuza/esbâbımuza (b. 325-326-333-350-352), bed-tahrîrûñ/bed tahrîrûñ, kıddini lâm/ eylese lâm, zeber/zeber, ney-şeker itsün seni Hakk/ ney-şeker itsün seni Hakk (b. 580-584-587-604) şeklindeki 13 beyitte kafiye bulunmadığından redifin kafiye vazifesi gördüğü uygulamalar sebebiyle îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) örnekleri görülür.

Netice olarak, fetihname türündeki bilgi ve olay anlatımı ağırlıklı bir türde aruz kusurları ve uygulamaları beklenir bir durumdur. Bununla birlikte Adlî, Remel bahrinin on beş heceli veznini kullanmasına rağmen, imale-i maksûrelere başvurmak noktasında diğer fetihnamelere kıyasla bu uygulamaya en az başvuran şairlerden biridir. Ayrıca her beyitte ortalama bir sekt uygulaması yapmakla en fazla sekt uygulayan fetihname şairlerinden biridir. Diğer taraftan şairin i sesi üzerinde daha sık imâle-i maksûre uyguladığı, ayrıca benzer seslerle ve paralel imâle-i maksûrelerle şiirine ahenk kattığı çok açıktır. Ancak Arapça-Farsça kelimelerde de hayli miktarda imâle-i maksûre yapılmıştır ki bu uygulama klasik Türk şairlerinin makbul görmediği uygulamalardandır. Şairin diğer aruz uygulamaları da tahmin edilebilir düzeydedir. ancak başvuru zihafı az sayılamayacak miktardadır.

Şairin kafiye uygulamalarına baktığımızda, kafiye kurma noktasındaki çeşitli kusurlar eserin geneline yayılmış şekildedir. Bazı kafiyelerin aynı anlam ve görevde olan kelimelerle yapılması, kafiye oluşturulan kelimelerden birinde revî harfinin Türkçe ek olması veya kafiyelerde ikvâ vb. çeşitli kusurların görülmesi gibi uygulamalar dikkat çekici orandadır. Bu durum da şairin kafiye kurmak noktasında zorluk çektiğini gösterir. Redif uygulamaları noktasında ise, beyitlerin azami çoğunluğunda rediflerin bulunması ve bu rediflerin yer yer kelime grupları şeklinde tekrar etmesi sebebiyle şairin rediflerle şiirine ahenk katmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Bahsi geçen aruz ve kafiye kusurları noktasındaki hususlardan hariç olarak, şairin

⁷⁴⁵ Saraç, a.g.e., s. 279.

anlatılan olaylar ve bu olayları ifade biçimindeki kopuklukların varlığı da eserin akıcılığını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla eser fesahat yönüyle zayıf bir görünüm arz etmektedir. Dolayısıyla Adlî, dili akıcı olmayıp pürüzlü olan fetihname şairlerinden biridir. Öte yandan, ilerleyen kısımda açıklanacağı üzere şairin belagat yönü güçlüdür.

3.4.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Adlî'nin fetihnemesinde dil yönüyle dikkati çeken ilk husus sadeliktir. Nitekim, şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 32 beyitte %65.15 civarında Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Eserde döneminin dil özelliklerini yansıtır şekilde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelere rastlanır. Deyimler yönüyle de zenginlik arz eden eserde Eski Anadolu Türkçesi'nden birçok ifade kalıpları vardır. Ayrıca, halk dilinden çeşitli ifadeler, atasözleri, vecizler vs. örnekler de esere dil yönüyle zenginlik katar. Eserde genel olarak mecazlı anlatım hâkim iken bu tür deyim ve atasözü gibi örneklerin varlığı da mecazlı anlatımı ön plana çıkarmaktadır.

Eserde karşılaşılan arkaik fiil, isim ve eklerden bazılarını şöyle örnekleyebiliriz:

yit- (b. 74), *tapşır-* (b. 328), *yet-* (b. 329), *üşür-* (b. 377), *giyür-* (b. 408), *kov-* (b. 423), *koç-* (b. 579), *üş-* (b. 179-186-375-383), *döy-* (b.33), *ılğa-* (b. 155), *alen-* (b. 98), *ur-* (b. 418), *göndür-* (b. 43) şeklinde arkaik fiiller; *yil* (b. 68), *ılğar*⁷⁴⁶ (b. 316-327), *şavağ*⁷⁴⁷ (b. 31), *kaýlağ* (b. 54), *aşşı* (b. 246-593), *şatu bâzâr* (b. 263), *urmağ* (b. 357) şeklinde arkaik isimler; *kıyık* (b. 106) şeklinde arkaik sıfatlar; *oluban* (b. 16-21-53-71-77-139-165-221-421), *kaçuban* (b. 28), *idüben* (b. 46-70-73-87-89-195-233-287-314-388-405-411), *düzüben* (b. 54), *eyleyüben* (b. 52-110-276-284), *eglenmeyüben* (b. 74), *diyüben* (b. 156-396-423), *virüben* (b. 171), *çıküban* (b. 272), *kılmayuban* (b. 616), *üşüben* (b. 186), *koyurmayuban* (b. 332), *gelüben* (b. 333), *dönüben* (b. 118), *ağşayuban* (b. 295) *dönicek* (b. 44-84), *göricek* (b. 179), *olıcak* (b. 617), *çalmayıcak* (b. 300), *olıcak* (b. 617), *olmayıcak* (b. 361), *idicek*, *gidicek* (b. 94-

⁷⁴⁶ Eski Türkçe'de atla dört nala koşmak veya süvari akını gibi anlamlara gelir (Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1271).

⁷⁴⁷ Baraj gibi yerlerde fazla suyu akıtmak için yapılan su yoluna veya bir değirmenin suyunu başka yöne akıtmak için yapılan düzeneğe denir (Ayverdi, c. 3 [O-Z], s. 2687).

328-373), *göricek* (b. 434), *gördükde* (b. 95) şeklinde –ıban, –iben, –ıcak, –icek, –dukda, –dükde gerundium ekleri görülür. Bu ekler diğer eklerle nazaran daha sık karşılaşılan eklerdir. *idigün* (b. 78) şeklinde akuzatifin düşüldüğü; *kanı* (b. 435) şeklinde soru edatı kullanımı, *dönmişdurur* (b. 453) şeklinde –durur, –dürür üçüncü tekil şahısta bildirme ekleri kullanımı; *dönmezin* (b. 90), *gitmezin* (b. 309), *dimezin* (b. 604), *komazuz* (b. 418) şeklinde birinci tekil ve çokluk zamir ekleri kullanımı; *olar* (b. 232-331-513-519-536) şeklinde işaret zamiri kullanımı; dönüşlülük zamiri olan kendü ile özin kelimelerinin birleşiminden oluşan *kendüzi* (b. 28-105) şeklinde kullanılan birleşik kelime örneği görülmektedir.

Deyimlere sıkça başvuran şair, *cân vir-*, *qurbân ol-* (b. 16), *qara yazu ol-* (b. 22), *at şal-* (b. 29), *şehîd düş-* (b. 30), *dökilüp gel-* (b. 31), *ömri günü vār ol-* (b. 35), *şubha çıq-* (b. 51), *gögüs ger-* (b. 284), *göz dik-* (b. 352), *yāreme merhem id-* (b. 359), *dökilüp git-* (b. 374), *ardına düş-* (b. 396), *bağ(ın)dan boşan-* (b. 441), *başda yazu bu imiş* (b. 250) vb. deyimlere yer vermiştir. Hatta, aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere tek beyitte başına üşüşmek ve göz açtırmamak deyimlerinin bir arada kullanıldığı görülür:

Arada bir niçesi başına üşdiler anuñ

Gözin[i] açdurmayup üşine düşdiler anuñ (b. 375)

Eski Anadolu Türkçesi’nden kelime veya ifade kalıplarından başka, halk dilinden kelimelere de sıkça rastlanır. Örneğin, zıvlak ve şıklak kelimeleri şöyle ifade edilir:

Bir alay çıplak u zıvlak idi şıklak idi hep

Ṭāgī vü bāgī vü āşī idi hem ‘āk idi hep (b. 348)

Şairin halk dilinden ifadeler yanında yine halk ağzında var olan benzetmeler de kullandığı görülür. Örneğin, olmuş elma gibi dökmek, yüksekte olan burunlarını indirip ovma şeklindeki deyimler şöyle ifade edilir:

Olmuş elma gibi dökildi olar anda o gün

Ḳalb-gāhında cerāḥat oluban qaldı dü gün

Durmayup qaçdı çü hey hey diyüben kovduq anı

Burnı yüksekde idi indürüben ovduq anı (b. 421-423)

Atasözü veya vecize nevinden sözlere de başvuran şair bir beytinde “Gam ve sevinç

beraber olur demişler.” diyerek atasözü aktarır. Bir başka yerde ise “Ağır aksak olan eşeği çamurdayken tepele demişler.” diyerek mesel aktarır:

Âhiri şād olıcağ gel ğam için çekme elem

Kim dimişlerdür olur çün ğam-ıla şād/ be-hem

Bu meşeldür ki dimişler ħarı balçıkda iken

Depele gel o ħar-ı lāğarı balçıkda iken (b. 101-459)

Eserin belagat yönüne bakıldığında, yukarıda da bahsi geçtiği üzere, eserde deyimler çok sık kullanılır. Bu durum da mecazlı anlatımı ön plana çıkarır. Şair genel olarak da mecazlı anlatımı tercih etmiştir. Bu da eseri belagat yönüyle güçlü kılmıştır. Dolayısıyla her ne kadar eserin dildeki sadeliği ve halk diline ifade ve deyimlerin sık kullanılması gibi hususlar anlaşılabilirliği kolaylaştırır görünse de mecazlı ifadelerin çokluğu da anlaşılabilirliği güçleştirir. Mecazi ifadelerden birine baktığımızda Serdar Osman Paşa’ya duacı olan şair düşmanlarının daima ecel uykusuyla uyumalarını (ölmelerini) temenni eder:

Ecel uyħusu-y-ıla düşmeni nāyim olsun

Dostı müşfik olub[an] yāri mülāyim olsun (b. 37)

Şairin mecazlı ifadeleri daha çok savaş sahnelerini tasvir ederken artar. Ayrıca, şairin eseri içerisinde anlattığı bazı konuların sonunda veya aralarında aşk veya çeşitli başka hususlarda verdiği nasihatlerde de mecazlı ifadelerin arttığı görülür. Mecazın arttığı bu tür kısımlarda şairin diğer fetihnamelerde görülmeyen kendine has benzetmeleri ve kullandığı imgeleri de artış gösterir. Fetihnamedeki olayların anlatıldığı kısımlarda ise mecazlı ifadeler azalmaktadır.

Başvurulan edebî sanatlara baktığımızda mecaza dayalı teşbih, istiare, mecazımürsel gibi sanatlar ile söz tekrarına dayalı tekrar, tezat ve cinas sanatları eserde en sık rastlanan sanatlardandır. Ayet veya Arapça vecizelerden iktibaslar da görülür. Şair bu edebî sanatlar içerisinde özellikle teşbih, istiare ve cinas sanatına daha sık başvurmuştur. Şairin başvurduğu teşbihler içinde kendisinden önceki manzum fetihnamelerde yapılan teşbih veya istiarelere benzer birkaç örnek var ise de genellikle şairin kendine has diyebileceğimiz benzetmeleri dikkat çeker. Cinaslara baktığımızda ise eserin geneline yayılmış şekilde tam veya yarım cinas (cinas-ı lāhık) örnekleri karşımıza çıkar. Diğer taraftan kafiye olarak değerlendirilen birçok cinas

aslında aynı anlamda kullanıldığından kafiye kusuruna sebep olmuş görünmektedir.

Eserde bir yandan genellikle rastlanılan mecazlı ifadeler görülürken bir yandan da bu ifadelerin gayet sade bir dille aktarılması dikkat çekicidir:

Cüş idüp tırmadı tenlerde yine kaynadı kan

Hem hürüş eyleyüben kopardı yürek oynadı cân

Gördi meş‘alelerin yakdı yatan düşmenine

Cebe satmak diledi anda hemân düşmenine (b. 52-109)

Mecaz ve teşbihin bir arada bulunduğu örnek olarak şairin eserinde bahis konusu ettiği bir savaşa dair ifadelerine bakılabilir. Şairin ifadelerine göre, savaş esnasında (bazı) kelleler tıraş olmamak için geriye dönmüştü (kaçıyordu). Mızraklar (şırınga gibi) kan alıyor, kılıçlar kelleleri tıraş ediyordu. Mızrak ve oklar başa baş olmuş, göğüslerde kan yalaşıp barışıp kardeş olmuştu. Ok hızla gelip yılanın deliğine hışımla girmesi gibi (insanlara) saplanıyordu:

Giriye dönmiş adı kelle ki olmaya tirâş

Kan alan nîze idi tîğ idi hem kelle tirâş

Ceng idüp nîze vü ok gerçi başa baş oldu

Kan yalaşdı barışup sînede kardaş oldu

Tîr sür‘atle varup yâreye kından geçirür

Şanki mâr idi varup hışm-ıla sürâha girür (b. 19-20)

Mecazlarla kurulu ifadelere bir başka örnek olarak savaşın pazar ve alışveriş imgeleriyle anlatıldığını görürüz. Şair, alışverişe dair ifadeleri bir arada kullanarak tenasüp sanatına da başvurmuştur:

Çün tamâm oldu şaf işi yine ceng eylediler

Hay u hûy-ıla sipihr içini teng eylediler

İki dîvâr idi âhenle binâ olmuş idi

Ortası kûçe-i bâzâr-ı fenâ olmuş idi

Şatılan emti‘a vü akmışe-i ten idi hep

Sorılan cümle o ser-ḥânede gerden idi hep

Ḳana ğark idi zirih sanki dem alay-ıdı ol

Çeşm-i bülbül şanasın kırmızı kemḥâ-y-ıdı ol

Cân metâ‘ı katı geçmezdi kesâdı var-ıdı
Kalbdur dirdi görenler yavuz adı var-ıdı
Tirler anda mezâd itmede dellâl idiler
Muṭṭaşıl yilmek-ile vâkıf-ı ahvâl idiler
Tiğler olmuş idi anda o dem yan kesici
Yan kesen câme giyer lik bu ‘uryân kesici
Ten ü cân emti‘asın bağladı tüccâr-ı ecel
Bu kadar cân gidüben gelmedi bâzâra hâlel
Alma şatma daḡı artuḡ oluban kızdı mezâd
Niçemüz zâyi‘ olup kıldı o dem niçe mezâd (b. 63-71)

Şairin kendine has benzetmelerinden örnek olarak (savaş sırasında kesilen) kelleler toprak üzerinde nokta gibidir ve yer yüzü noktalarla dolar. Cesetleri kanlarla yıkayıp kaldırırlar:

Kelleler nokṭa idi şafḥa-i ḥāk üzre yatur
Gövdeler çıplaḡ olup maḡ‘ad-i pâk üzre yatur
Yir yüzün tutdı nuḡaṭ nokṭayı ḥazf eylediler
Ḳan-ıla yıḡayuban tenleri ḡazf eylediler (b. 25)

Şair bir başka kısımda yerdeki kelleleri çakıl taşına benzetir:

Ḳan revân idi aḡar ehl-i dilüñ yaşı gibi
Kelleler düşmiş idi anda çaḡıl taşu gibi
Ḡayrı yerlerdeki at ayaḡına taş ṭoḡınur
Gördüm ol demde hemân taş yerine baş ṭoḡınur (b. 131-132)

Kızılbaşlardan öldürülenleri düşmek ifadesiyle mecazlı olarak söyleyen şair yerdeki başları da laleye benzetir:

İki biñ sürḡ-ser düşdi o ceng içre o gün
Lâleler bitmiş idi tâc-ıla seng içre o gün (b. 236)

Şairin diğeri fetihnamelerde de rastlanabilecek benzetmelerine baktığımızda Serdar’ın düşmana saldırmasını kurtun kuzuların içine saldırmasına, ateşlenen topları ise nefesini çekip aḡzını açıp bulduḡunu yiyen ejdere benzetir:

Girişür anlara şan girdi reme içine gürg

Yol yol itmiş alayın bakmamış ol hürd u büzürg

Topılar anda o dem her biri bir ejder-idi

Dem çeküp ağız açup bulduğunu hep yer-idi (b. 234)

Rum (Osmanlı) askerini kaplan, Tatarları *aslan*, kaçan tekeleri de *Kızılbaşlar* olarak ifade eden şair, açık istiare sanatına başvurur ve aslan ile kaplanın tekeleri yediğini (öldürdüğünü) söyler:

Bebr-i Rūm-ile ma'an oldı çü şîr-i Tatar

Âhu-yı sürh-seri vardı hemân itdi şikâr

Bebr-ile şîri görüp turmadı kaçdı tekeler

Yidi içdi velî âhîr yolu aşdı tekeler

Düşdiler pâylarına kaçmağ-ıla koymadılar

Yediler bir niçesin gerçi velî toymadılar (b. 440-442-443)

Niceleri (ölmekle) feleğin nimetine doyar. Onların yokluk âlemine gitmeleri için habercilerin getirdiği haberler oklardır diyerek istiareli ifadeye başvurur:

Niçeler toydı felek ni'metine sîr oldı

'Adem iklimine peyk haberi tîr oldı (b. 238)

Şamahı şehrindeki Osman Paşa'yı kuşatan Kızılbaş ordusu şehre girince şehir içinde yapılan savaşı pazar ve alışveriş şeklinde istiareli olarak ifade ederek kendine has bir sanat uygular:

Oradan geçdi varup uğradı bāzār içine

Girdi şan 'asker-i Tīmūr-idi bāzār-ı Çîn'e

Alma şatma idüben haylice sūd eylediler

Narhını müşteri kızdırmağa od eylediler

Şatu bāzār idüben cümlesi birleşmiş iken

Māla müstağrak olup her biri kân düşmüş iken (b. 259-265)

Şair, sıcak bir günü tasvir ederken feleğin aydınlatıcısı (güneş) öyle kızdı ki sıcak her yere sıcak yağdırdı. Gökten yere hışımla hakaretler yağdı diyerek teşhis sanatına başvurur:

Kızdı tenvîr-i felek dehre harâret yağdı

Şanki gökden yire hışm-ıla haķāret yağdı (b. 215)

Şair bir beytinde *neft* ocağı, *fetīl* şeklinde patlayıcılarla ilgili terimler kullanarak tenasüp sanatına başvurur:

Neft ocağı-y-ıdı şehir ehline tenbīh itdi

Cān fetīl eyleyüben cümlesi tenbīh itdi (b. 110)

Bir savaş öncesinde askerlerin kollarında sıralanmasını kol kol şeklinde ifade ederek tekrar sanatına başvurur:

Kol kol oldu o taraf begler ü sulşānlar ile

Ṭoldı alay öñi sulṭānlar ile ḥanlar ile (b. 57)

Şair ayetlerden veya Arapça vecizelerden, ifadelerden çeşitli iktibaslar yapar. Örneğin Rum suresi 50. ayetten “Bakın(ız)!” anlamına gelen kelimeyi şöyle iktibas eder:

Haķ Ta‘ālā felek emvātını iḥyā itdi

Fe’nzurū didi bize kudretin imā itdi (b. 429)

Şair diğer örneklerde “Kaza geldiğinde insanın basireti kapanır. ve Alışla geleni terk etmek asıl terk etmedir.” melallerindeki Arapça vecizeleri şu şekilde aktarmıştır:

Ne kadar ‘āķil-isen bil ki ḳazā ‘aķlı başār

Kim dimişler ki *izā cāe’l-ḳazā ‘umye’l-başār*

Terk-i esbāb idegör tā olasın āzāde

Terk odur kim ola *mā kāne ‘aleyhi’l-āde* (b. 85-297)

Bahsi geçtiği üzere şair kâfiyelerde cinaslara sık başvurur. Bu cinaslar tam veya yarım (cinas-ı lâhık) şeklidir:

İki ‘asker yirine döndiler āsāyiş içün

Gice olduğda görürler-idi āsāyişi çün

Hālet-i dehre bakup gör ne ‘aceb hālet olur

Evveli devlet olur soñra şaķın hā let olur

Dönmeyüp belki yüzün döndüre-y-idi orada

Bizi düşmen ‘ademe göndüre-y-idi orada (b. 108-169-43)

Ancak yine bahsi geçtiği üzere kafiyelerde yapılan birçok cinas gibi görünen uygulamalardaki kelimeler aynı anlama geldiğinden kâfiye kusuruna sebep olmuş görünmektedir. Ancak, şairlerin böyle bir tasarrufta bulunmuş olabileceği de düşünülebilir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde birbirine yakın bir sıralamada olarak kusurlu uygulamalar görülür:

Terk idüp gitdi hemân şāhib-i dükkân geçdi

Durıdur bunda niçe şāhib-i dükkân geçdi

Gör gurūr eyleyüben anda o sultān n’itmiş

Her ne ittiyse gurūr eyledi sultān n’itmiş

Hāşılı ceng oluban çarḥacı düşmiş araya

İkisi cenge girüp çarḥacı düşmiş araya

Gāhi zūr eyleyicek bunları anlar bozmış

Yine almışlar imiş bunları anlar bozmış

Her zamān kesmez imiş lik bu devlet kılıcı

Kesemez kendi meger kesdüre devlet kılıcı (b. 268-276-278-279-288)

Netice olarak Türkçe kelimelerin Arapça-Farsça kelimelerden daha yoğun bulunduğu ve sade bir dilin kullanıldığı eserde, günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelerle de sık karşılaşılır. Atasözleri, veciz ve deyimler yönüyle de eser zenginlik arz ederken özellikle deyimlerin çokluğu eseri mecazlı anlatım noktasında da ön plana çıkarır. Genel olarak da mecazlı anlatımın hâkim olduğu eserde özellikle teşbih ve istiare sanatlarıyla sık karşılaşılır. Şairin diğer manzum fetihnamelerde benzeri görülmeyen, dolayısıyla kendisine has diyebileceğimiz benzetmelere başvurması da dikkat çekicidir. Uyguladığı kâfiyelerde tam veya yarım (cinas-ı lâhık) şekilde olmak üzere cinaslara sık başvuran şairin bazı cinas uygulamalarında aynı anlam ve görevde olduğu anlaşılan kelime veya ifadeleri kullanmış olması kusurlu bir uygulama olarak görünmektedir.

3.4.3. Sonuç

Eldeki fetihnamesinden başka bir eseri henüz gün yüzüne çıkmamış olan Adlî’nin klasik dönem şartlarında iyi bir eğitim aldığı, Arapça-Farça’ya vâkıf olduğu

anlaşılmıştır. Kitabet ilmini bilen ehlihüner kimselerle beraber olmuş olan şair nazımdaki hünerini fetihnamesine yansıtmıştır. Şairin eserinde geçmiş dönemde öğrendiği ilimlerden, okuduğu kitaplardan vs. bahsetmesi hayatı hakkında edinebileceğimiz bilgileri de arttırmış olmaktadır.

Şair, Arapça-Farsça'yı iyi bildiği halde eserini Arapça-Farsça söz varlığıyla doldurmamış, Türkçe asıllı kelimelerin yoğunlukta olduğu sade bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Hatta halk dilinden birçok deyim ve ifadelere yer vermiştir. Dönemin etkisiyle şairin eserinde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelimelere de rastlanır. Şairin kafiye uygulamalarında sık karşılaşılan kusurları da dikkat çekicidir. Akıcı ifadelere rastlanmakla beraber eserde bağlam noktasındaki kopukluklar ve kafiyelerde karşılaşılan kusurlar sebebiyle fesahatte zayıflama olur. Genellikle kafiyelerde kusurlu uygulamalar yapan şair, sıklıkla başvurduğu tam veya yarım cinaslarda da kusurlu uygulamalar yapmıştır. Zira, cinas gibi görünen bu uygulamalarda aynı anlam ve görevdeki kelimeler kullanılmıştır. Adlî, diğer manzum fetihnamelerde benzeri görünmeyen şekilde kendine has diyebileceğimiz mecazlı ifadelere başvurur. Sıkça yer verdiği mecaza dayalı sanatlardan benzetme ve istiareler oldukça dikkat çekicidir. Şairin ayrıca mecaz ağırlıklı yaptığı tasvirler de eserde hayli miktarda yer tutar. Dolayısıyla eserin fesahat yönüyle pürüzler göstermesine mukabil, belagat yönüyle güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

Şair, bizzat seferde bulunmuş bir kimse olarak gördüklerini kaydetmiştir. Bu yönüyle eser tarihî açıdan da değerli bir kaynaktır. Eser, iki yıla yayılmış olan savaşlar ve fetihleri özet şekilde verir. Şairin yer yer nasihatler vermesi, aşktan, sözün ve kalemin kıymetinden, geçmişte okuduğu kitaplardan vs. bahsetmesi sebebiyle bu tür bölümler de eserde önemli yekun tutar. Dolayısıyla 623 beyitlik eserdeki bahsi geçen haricî konulara değinen beyitler çıkarıldığında, eserin konu aldığı fethi anlatmak yönüyle muhtasar bir muhtevaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim şair de sık sık olayları kısaca anlatacağını beyan etmiş ve eserinin sonunda da uzun tuttuğu kısımları kaldırdığını ifade etmiştir. Eserdeki mecazi ifadeler çoğu yerde konuların anlaşılabilirliğini güç hale getirmektedir.

Adlî'nin fetihnamesinde hayli miktarda askerî terim ve teçhizat isimleri de zikredilmektedir.

3.5. HARÎMÎ: GONCA-İ BÂĞ-I MURÂD

3.5.1. Harîmî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı İbrahim olan şair Kütahya'da doğmuştur. Divan sahibi bir şair olan babası Mehmed Efendi'nin ⁷⁴⁸ mahlası Rahîmî olduğundan kendisine de Rahîmîzâde İbrahim Çavuş (ö. 1002/1594) denilmiştir. Şairin eserinde kullandığı mahlası ise Harîmî'dir. Şair ve devlet erkânındanolan bir babanın ⁷⁴⁹ oğlu olarak dünyaya gelen ve terbiye gören Harîmî, saray himayesinde yetişmiş ve Divan-ı Hümayun'da görev almıştır. III. Murad döneminde Dergâh-ı Âlî Çavuşu olarak görevlendirilip Bağdat'a gönderilmiştir. Bir müddet sonra Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan ve Gürcistan seferini tahrir etmek üzere sefere katılmış ve katıldığı diğer seferler bunu takip etmiştir. ⁷⁵⁰ Aşağıda bahsi geçecek olan eserler bizzat katıldığı bu seferlerle alakalıdır. Ömrünün bundan sonraki kısmını Osmanlı ordusunun sınır boylarındaki seferlerinde geçiren Harîmî, Hatvalan Kalesi kuşatması sırasında şehit olur. ⁷⁵¹ Şair, inceleyeceğimiz *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı eserinde Sivas'ta bulunan Abdülvehhab Gazi Türbesi'ni ziyareti esnasında “Vir Harîmî'ye dahî şoñ dem şehâdetle murâd” ⁷⁵² diyerek Allah'tan şehit olmayı dilemiştir. Nitekim gerçek hayatta da bu dileğinin kabul olduğu görülmektedir.

Gonca-i Bâğ-ı Murâd adlı manzum eserinden başka şairin aynı türde mensur olarak

⁷⁴⁸ Ahmet Mermer, *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., 2004), s. 13.

⁷⁴⁹ Babası Rahîmî, aklî ve naklî ilimleri okumuş, Dergâh-ı Âlî Çavuşu olmuş, II. Selim'in Konya'da sancak beyi olarak bulunduğu yıllarda ona intisab etmiş, II. Selim'in takdirini görmüş, daha sonra Kütahya'da uzun yıllar alay beyliği vazifesi yapıp 1578 yılından önceki bir tarihte vefat etmiştir (Süleyman Eroğlu, “Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, S. 32 (Samsun 2014), s. 78-79) .

⁷⁵⁰ Şairin *Gonca-i Bâğ-ı Murad* adlı inceleyeceğimiz fetihnamesinin münacat bölümünde *Her kaçan ‘azm-i ğazâ itsem rızâ li'l-lâh için / Fâsid eyler ‘azmümi ümmîd-i câh-ı dehr-i dūn* (55a) şeklindeki ifadeleri de çeşitli seferlere katıldığına işaret etmektedir.

⁷⁵¹ Eroğlu, “Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi,” a.g.m., s. 78-81. Şairin hayatı hakkında ayrıca bilgi almak için bkz. Mustafa Karanfil, a.g.t., s. 11-15.

⁷⁵² İÜ Kütüphanesi Nadir Eserler Ktp. T.Y. 2372, v. 71a. Bu kısımdan itibaren alıntılanan beyitler için dipnotlarla kaynak gösterilmeyecek olup alıntılanan beyitlerin yanında sadece ilgili yazmanın varak numarası verilecektir. Bir önceki dipnotta bahsi geçen yüksek lisans tezinde eserin çeviriyazısı yapılmışsa da çeviride karşılaşılan hataların sıklığı sebebiyle istifade edilemeyeceğine kanaat edilerek alıntılar için doğrudan yazmadan (İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y. 2372, 53a-97b) yararlanılmıştır.

kaleme aldığı *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han, Feth-i Tebriz, Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence* adlı eserleri de vardır. Şair eserlerinde konu aldığı seferlerin hepsine bizzat katılmıştır.⁷⁵³ Bu da kaleme aldığı bu eserlerin kıymetini daha da arttırmaktadır. Bu eserlerden başka kendisine ait olması muhtemel birtakım başka eserlerden de bahsedilmektedir.⁷⁵⁴ Ancak, aşağıda sıralanan alt başlıklarda kendisine ait olduğu kesin olan dört eseri hakkında bilgi aktarılacaktır.

1) *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han*

Mensur olarak kaleme alınmış olan eserde manzum kısımlar da vardır. Eser mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan manzum bir girişle başlar. Şair, bu bölümde eserinin 4 bab, 9 fasıl ve hatime bölümünden meydana geldiğini belirtir.⁷⁵⁵ Lala Mustafa Paşa'nın serdar olarak tayin edildiği 1578-1580 tarihleri arasında gerçekleşen Şirvan ve Gürcistan seferini konu alır. Bu seferin sonucunda Tiflis ve Şirvan fethedilmiştir. İstanbul'dan hareket eden ordunun Tiflis'i aldıktan sonra Şirvan'a yönelmesi, Şirvan'ın da fethinden sonra Lala Mustafa Paşa'nın Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Şirvan'ın muhafazasında bırakıp Erzurum'a dönüşü, Şirvan'ın muhafazasında Osman Paşa'ya destek amacıyla gelen Kırım Şehzadesi Gazi Giray'ın Şirvan savunması sırasında esir düşmesi, Osmanlı askerinin Şirvan'dan Demirkapı'ya çekilmesi, Lala Mustafa Paşa önderliğinde Kars Kalesi'nin tamiri, Şam Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından Tiflis'e erzak ulaştırılması, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa tarafından Revan'ın talan edilmesi ve hatime bölümünde Erzurum'dan İstanbul'a dönen Lala Mustafa Paşa'nın vefatı işlenir. Eroğlu'nun tespitiye göre eser sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.⁷⁵⁶

Harîmî inceleyeceğimiz *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı eserininin sebeb-i telif bölümünün giriş kısmında daha önce yazdığı *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murâd Hân* adlı eseri hakkında bilgi verir. Fitne seli şariat binasına zarar verdiği için Acem mülklerinin feth edilmesi dindar padişaha farz olmuştur. Dolayısıyla sultan tahta geçer geçmez şarkın fethine azmeder. Sultanın bu amaçla Lala Mustafa Paşa'yı serdar eyleyerek şark seferine gönderdiğini belirten şair bu seferin başlangıcından itibaren sefer

⁷⁵³ Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 79-81.

⁷⁵⁴ Karanfil, a.g.t., s. 14.

⁷⁵⁵ *Zafernâme*, İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y., nr. 2372, v. 3a-3b. Ayrıca bkz. Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 83.

⁷⁵⁶ Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m, s. 83.

boyunca yapılan bütün toplantılar, savaşlar, meşakkatler, göreve tayinler, görevden almalar, dedikodular vs. bütün hadiseleri hülasa ederek eserini yazıp inşa eylediğini ve III. Murad'ın şehzadesinin sünnet düğününde sultana takdim ettiğini belirtir.⁷⁵⁷

Eserin bilinen tek nüshası İÜ Ktp, Nadir Eserler Ktp. T.Y., nr. 2372 (v. 1b-52b)'de bulunmakta olup birer mezuniyet tezi ve yüksek lisans tezine konu olmuştur.⁷⁵⁸

2) Feth-i Tebriz

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz'i fethini konu alan eser, Harîmî'nin bu sefer sırasında şahit olduğu olaylar hakkındaki kaydettiği notları ihtiva eder. Şairin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı eseri bu eserin manzum olarak genişletilmiş şeklidir. Eser sade ve anlaşılır bir dile sahip olup Tâlibî, Abdî, Keşfî gibi şairlerin Tebriz'in fethine dair tarih manzumelerini de ihtiva eder.⁷⁵⁹ Eser Viyana Millî Kütüphanesi 68 numarada kayıtlı bulunan *Osman Paşa'nın Seferleri Tarihi* başlıklı yazma eserin 62b-68b varakları arasındaki üçüncü bölümde yer alır.⁷⁶⁰ Eserin çeviri yazı metni Yunus Zeyrek'in *Tarih-i Osman Paşa* adlı çalışmasında mevcuttur.⁷⁶¹

3) Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence

Eser, Ferhad Paşa'nın 1583-1586 tarihleri arasındaki Gence seferini konu alır. Arapça-Farsça kelimeler ile süslü ve secili bir nesil diline sahiptir. Mensur bir eser olmakla birlikte eserin çeşitli yerlerinde mesnevi, gazel, kıt'a şeklinde manzum kısımlar da mevcuttur. Şairin *Zafernâme-i Sultan Murad* adlı eserindeki gibi mesnevi şeklindeki manzum bir girişle başlar.⁷⁶² 152a-b sayfaları arasında 9 beyitlik gazel yer alır. Eserin sonuna da 52 beyitlik bir mesnevi ilave edilmiştir (v. 157b-159b).⁷⁶³ Sekiz bab olarak tertip edilmiş olan eserde Ferhad Paşa'nın şark seferi için Şark serdarlığına tayini, Revan Kalesi'nin tamiri, Lori ve Tomanis kalelerinin inşası, Ferhad Paşa'nın ikinci defa Şark serdarlığına tayini, Tebriz ve Humma kalelerinin

⁷⁵⁷ Bu konuda ilgili incelemede yer alan *Sebeb-i Telif* başlığına bakınız.

⁷⁵⁸ Ferruh Sen'an, Rahimî-zâde İbrahim Harîmî Çavuş ve Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han, (Mezuniyet Tezi, İÜ Ed. Fak., Tarih bölümü, 1946); Çetin Sungur, *Rahîmîzâde İbrahim Harîmî Çavuş'un "Zafernâme-i Sultan Murad Han" Adlı Eseri'nin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 1999).

⁷⁵⁹ Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 83.

⁷⁶⁰ Yunus Zeyrek, a.g.e., s. 10.

⁷⁶¹ Yunus Zeyrek, a.g.e.

⁷⁶² Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 83.

⁷⁶³ Karanfil, a.g.t., s. 14-15.

tamiri, Gori seferi ve Kazak Hanı'nın itaat altına alınması, Gori ve Ahıska kalelerinin inşası, Gence seferi ve Gence Kalesi'nin inşası, Gence hâkimi Muhammed Han'ın mağlup edilmesi, Şehzade Haydar'ın sulh için Erzurum'a gelişi ve Hatime bölümünde Şehzade Haydar'ın payitahtta sultanın huzuruna kabulü konu edilir.⁷⁶⁴ Eserin bilinen iki nüshasından biri İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y., nr. 2372'de vr. 98b-159b arasında, diğeri Topkapı Sarayı Revan Ktp. nr. 1296'de yer alır ve 63 varaktır. İÜ nr. 2372'deki nüshanın 1b-52b varakları arasında şairin *Zafernâme-i Sultan Murad Han* adlı mensur eserinin tek nüshası yer almaktadır. Yine aynı nüshanın 53a-97b varakları arasında ise şairin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı manzum eseri yer almaktadır. Eserin Topkapı nüshasında 20 minyatür mevcuttur. Eser hakkında bir mezuniyet tezi⁷⁶⁵, bir yüksek lisans tezi⁷⁶⁶ ve yayımlanmış bir kitap mevcuttur.⁷⁶⁷

4) Gonca-i Bâğ-ı Murâd

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz'i fethini konu alan ve şairin *Feth-i Tebriz* adlı eserinin genişletilmiş manzum şekli olan bu eser İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y. 2372'de kayıtlıdır. Eser, toplamda 160 varak tutarındaki nüshanın 53a-97b (46 varak) varakları arasında yer alır. Nüsha, Harîmî'nin diğeri eserleri *Zafernâme-i Sultân Murâd Hân* ve *Gencîne-i Feth-i Gence* ile birlikte Seydişehirli Ahmed b. Hasan Karamânî tarafından 1001/1592 tarihinde kaleme alınmıştır. 298 X 173 mm. ölçülerine sahip olan nüshanın her sayfası 15 satır olup çift sütun halindedir ve siyah mürekkeple kaleme alınmıştır.

Mustafa Karanfil, *Harimi'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa* başlıklı yüksek lisans tezinde eser hakkında bilgi verip eserin metnini Latinize etmiştir. Süleyman Eroğlu'nun *Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevîsi* başlıklı makalesinde de eserin tanıtılıp incelendiği görülmektedir.⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 83.

⁷⁶⁵ Nadir Ricaoğlu, "Kitab-ı Gencine-i Feth-i Gence'nin Tenkitli Neşri ve Muhtelif Osmanlı-Safevî Kaynakları ile Mukayesesi," (Mezuniyet Tezi, İÜ Ed. Fak Tarih Bölümü, 1946).

⁷⁶⁶ Hasan Dünder, "Rahîmîzâde İbrahim Çavuş'un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritisasyonu," (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üni., 2006).

⁷⁶⁷ Rahîmîzâde İbrahim Çavuş, *Harîmî: Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence (Osmanlı - İran Savaşları ve Gence'nin Fethi (1583-1590))*, haz. Günay Karaağaç, Adnan Eskikurt (İstanbul: Çamlıca Yay., 2010).

⁷⁶⁸ Bkz. Karanfil, a.g.t.; Eroğlu, a.g.m.

3.5.2. Gonca-i Bâğ-ı Murâd İncelemesi

3.5.2.1. Nazım biçimi ve tertip özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle ve Remel bahrinin *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* vezniyle yazılan eser 1214 beyitten oluşmaktadır. 44 bölümbaşlığının mevcut olduğu eserde bahsi geçen vezinden hariç olarak naat türündeki bir gazel *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün* vezniyle, “Temmetü’l-kitâb” başlıklı kısmı ise *Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün* vezniyle yazılmıştır.

Mesnevi nazım şekliyle yazılan naat bölümünü⁷⁶⁹ (v. 53a-1/53b-3) gazel nazım şekliyle yazılan naat bölümü takip eder (v. 53b-4/53b-9). Naatin ardından tekrar mesnevi nazım şekliyle devam edilerek gazi ve mücahitlerin faziletlerine ve övgüsüne ayrılan bölümü (v. 53b-6-9) Sultan (III.) Murad’a methiye bölümü (v. 54a-1/54b-5) takip eder. Devamla, münacaat (v. 54b-6/55a-15) ve sebeb-i telif (v. 55b-1/56a-13) bölümlerinin ardından eserin ana konusuna geçilir. Eserin “Der-tafsîl-i İbtidâ-i Sefer-i Tebrîz-i Safa-âmîz ve Meserret-engîz”⁷⁷⁰ başlıklı asıl kısmı,

Çünkü bismi’l-lâh ile oldu bu tafşîle şürû‘

Bir dürûğî yokdırur tahtırdür cümle vukû‘ (v. 56a-14) beytiyle başlayıp

‘Avn-ı Mevlâyıla a‘dâ oldu çün zîr ü zeber

Feth ü nuşret birle itmâma irişdi hoş sefer (v. 94a-15) beytiyle sona erer.

Ana bölümün konusu Sultan (III.) Murad’ın hem Tatar meselesini halletmek hem de Acem seferini gerçekleştirmek üzere görevlendirdiği Osman Paşa’nın (Özdemiroğlu) İstanbul’dan hareket etmesi, Tatar meselesinin hallinden sonra şark serdarlığı ünvanıyla Tebriz’e ulaşması, Tebriz’in fethinden sonra hastalanan Osman Paşa’nın kendi yerine Van Beylerbeyi Sinan Paşa’yı, Tebriz’in muhafazası için de Trablus-Şam Beyi Cafer Paşa’yı tayin edip orduyla beraber Tebriz’den çıkması, Acısı mevkiinde iken 6 Zilkade 993/30 Ekim 1585 tarihinde vefatı ve naaşının orduyla beraber Van’a intikali şeklindeki hadiselerdir. Şair bu ana bölüm içerisindeki alt

⁷⁶⁹ Mesneviler, türün geleneksel tertip özelliklerine göre tevhid bölümüyle başladığından bu kısım eserin başlangıç sayfası olmayabilir. Muhtemelen şair bu bölümün öncesinde kâinatın yaradılışından bahsetmişti. Bu tür bir başlangıç İslam sanatında var olan bir gelenektir. Önce Allah’a hamd daha sonra peygambere selavat şeklinde bir sıralama takip edilir. Muhtemelen eserin tevhit bölümünü içeren sayfası kopmuştur.

⁷⁷⁰ Neşe veren Tebriz Seferinin Başlangıcının Açıklanması.

bölümleri “Der-tafsîl...” şeklinde başlayan Türkçe başlıklarla açıklamıştır. Bu başlıklardan bazıları ise adeta başlıktan ziyade ilgili kısmında özeti gibi olabilmektedir. Ayrıca bu başlıklarda şeklen secili ve anlam olarak mecaz sanatlarına dayalı ifadeler dikkat çeker.

Eserin ana bölümünden sonra gelen “Hâtîme” bölümünde (v. 94b-1/96a-10) Tebriz kıssasının gerçekleştiği gibi yazıldığı ve seferin anlatımında hiç yalan söz olmadığı vurgulanır. Allah İslam askerine fırsat vermiş, fetih nasip olmuş ve Azerbaycan mülkünde padişah adına hutbe okunmuştur. Böyle bir fetih sultanın ecdanına nasip olmuş değildir. Hatime bölümünün dâhilinde itizar (özür dileme) ve mağfiret talebi (kusurlarından af dileme) kısımları da vardır. Hatime bölümünün ardından gelen “Hikâye-i Münâsib-i Hâl” başlıklı bölümde de yine Allah’tan af dileme ve bağışlanma ümidi dile getirilir (v. 95b-1/95b-10). Ardından münacaat bölümü gelir (v. 95b-11/96a-10). Daha sonra “Tetimetü’l-kitab” (v. 96a-11/97b-10) bölümü gelir. Bu bölümün ilk kısmında tam olmayan ve tertip olarak harflerin karışık şekilde sıralandığı elifname⁷⁷¹ vardır. Şair Tebriz’in fethine bir delil olan eserinin Sultan (III.) Murad’ın dergâhında değer bulması yönünde Allah’a dua eder. Ardından elifname nazım tekniğiyle sultana ve gerçekleştirdiği Tebriz seferine dair övgülerde bulunur (96b-97a). Sultandan ihsan beklediğini vurgulayan şair okuyucudan da eserinde kusur varsa ta’n etmemesini, hayır duada bulunmasını talep eder ve ismini zikrederek (Rahîmîzâde İbrahim Çavuş) eserini tamamlar. Şair eserini tamamladığı tarihi belirtmemiştir. 6 Zilkade 993/30 Ekim 1585 tarihinde Osman Paşa’nın Acısu mevkinde vefatından bir müddet sonra ordusunun Van’a ulaşmasıyla eser son bulur. Süleyman Eroğlu’nun bu husustaki tespitine göre şair son eseri olan *Gencîne-i Feth-i Gence* adlı eserinin sebeb-i telif bölümünde *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı eserini padişaha sunduğundan bahsetmiştir. Şairin son eseri olan *Gencîne-i Feth-i Gence*’nin

⁷⁷¹ Nihat Öztoprak Elifnâme’yi: “Elif-nâme, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde, elif’ten ye’ye alfabetik bir şekilde sıralanan, ekseriyetle aruzun Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün kalıbıyla ya da 11 li hece ölçüsüyle nazm edilen, gazel, kaside, müseddes gibi farklı şekillerle yazılabilen, daha çok dinî ve didaktik konulu olmakla birlikte her konuda örnekleri görülebilen şiirlerdir.” şeklinde tarif eder (Nihat Öztoprak, “Elifnâmelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri,” *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu* (25-27 Nisan 2007), *Bildiriler-2 (K-Z)*, (Erzurum 2009), s. 817. Harimî’nin eserini aruzun Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün kalıbıyla yazmış olması, dolayısıyla Tetimetü’l-kitab bölümünü ise aynı kalıbın 11’li hece ölçüsüyle yazması da, elifnâmenin tercih edildiği bu kalıba uygunluğu yönüyle de dikkate değerdir.

de 998/1590 tarihinde yazıldığı dikkate alındığında *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*'ın 1585 ile 1590 tarihleri arasında yazıldığı sonucuna varılır.⁷⁷²

3.5.2.2. Sebeb-i telif

Eserin yazılma sebeplerini anlamak için sebeb-i telif bölümüne bakıldığında şairin Tebriz seferini tahrir memur edildiğini belirttiği görülmektedir. Fakat bu görevlendirmede Osmanlı'nın Sünni devlet politikasının propagandasını yapmak da amaçlanmış görünür. Dolayısıyla şairin eserini yazma amacına yönelik beyanlarının yanında eserde var olan hâkim düşünce de okunmaya çalışılacaktır.

Eserin geleneksel giriş bölümlerinden sonra sebeb-i telif bölümü gelir (v. 55b-1/56a-13). Şair bu bölümün girişinde daha önce kaleme aldığı *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murâd Hân* adlı Lala Mustafa Paşa'nın şark serdarlığına tayiniyle 1578-1580 tarihleri arasında gerçekleşen Şirvan ve Gürcistan seferini konu alan eserini yazıp Sultan (III.) Murad'a takdim ettiğinden bahseder.⁷⁷³ Hak yolunu kaybetmiş olan şah ve ona uyan Rafıziler müminim deseler de şeriata mutabık olmadıklarından Sultan tahta geçer geçmez şahın yaptılarının hükümsüz olduğuna dair fetvalar çıkarttırıp ehlibeytin intikamını almak için şarkın fethine azmetmiştir. Sultan'ın niyeti şariat binasına fitne selinin zarar vermemesi için Rafızileri yeryüzünden silmektir. Acem mülklerinin feth edilmesi dindar Sultan'a farz olmuştur. Sultan'ın bu amaçla Lala Mustafa Paşa'yı serdar eyleyerek şark seferine gönderdiğini belirten şair bu seferin başlangıcından itibaren sefer boyunca yapılan bütün toplantılar, savaşlar, meşakkatler, göreve tayinler, görevden almalar, dedikodular vs. bütün hadiseleri hülâsa ederek eserini yazıp inşa eylediğini ve Sultan (III.) Murad'ın şehzadesinin sünnet düğününde⁷⁷⁴ sultana takdim ettiğini belirtir:

⁷⁷² Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 85.

⁷⁷³ Süleyman Eroğlu'nun bahsi geçen makalesinde sultana arz edilen bu eserin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* olduğu belirtilmiştir (Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 84). Hâlbuki bahsi geçen eser *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han* adlı eserdir. Şairin vurguladığı husus araştırmacının dikkatinden kaçmış olmalıdır. Nitekim konuyla ilgili bir başka yayınında da benzer bilgiyi aktarmıştır. Bkz. Süleyman Eroğlu, "Sultan III. Murad Dönemi Osmanlı Şark Seferlerini İhtivâ Eden İki Manzum Tarih: Âsâfî'nin Şecâat-nâmesi ve Harîmî'nin Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ı," *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 3, S. 3 (2020), s. 61.

⁷⁷⁴ Sûr-ı Hümayûn: Padişahların erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının da evlendirilmeleri münasebetiyle yapılan düğünlere denir. gibi şenliklerine denir (Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 278).

İbtidā ‘azm itdügi günden nice oldıysa hāl

Bezm ü rezm ü ceng ü teng ü ‘azl ü naşb u kıl ü kāl

Cümle icmāl üzre taḥrîr idüb inşâ eyledim

Sûr-ı sulṭân-ı hümayûnunda ihdâ eyledim (v. 56a-3-4)

Ardından şair bahsi geçen eseri telif eden kişi olduğunu vurgulayıp ataları gibi kendisinin de sultanın hizmetkârı olduğunu söyler ve lakabını verir:

Âsitânın ced-be-ced ḥāk-i der-i üftâdesi

Ḳā’idân-ı dergehiñ kemter Raḥîmî-zâdesi (v. 56a-6)

Yazdığı *Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murâd Hân* adlı eser beğenilip takdir görmüş olacak ki şair, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın şark serdarlığı göreviyle çıktığı Tebriz seferine de memur edildiğini, bu seferde vuku bulan iyi ya da kötü her hadisede bizzat bulunup gözlemlediğini ve hepsini yazmaya gayret ettiğini belirtir:

Feth-i Tebrîz’e bile me’mûr olup itdüm sefer

Hâzır u nâzır idüm vâki‘ olana ḥayr u şer

Lâzım oldu eyleyem taḥrîre sa‘y ü bî-şümâr

Tâ biline ḳudret-i şāhen-şeh-i ‘ālî-tebār (v. 56a-7-8)

Daha önce nice sultanların çok mallar sarf ettikleri halde Tebriz’in fethinde muvaffak olamadıkları ve bu fethin Sultan (III.) Murad’a nasip olduğu, bu sebepten eserinin ismini *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* koyduğunu belirten şair mahlasını da zikrederek okuyucudan dua ister:

Ḥaḳ naşîb itdi Murâd’a irdi şāh-ı ‘adl ü dād

Eyledüm bu gülşen adın *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*

Her kim eylerse buña ḥüsn-i ḳabûl-ile nazar

Bu Ḥarîmî derd-mend andan du‘ â-i ḥayr umar (v. 56a-11-13)

Şairin mahlasını verdiği bahsi geçen beyit aynı zamanda eserin giriş bölümü dâhilindeki son bölüm olan sebep-i telif bölümünün de son beytidir.

Şairin eserine niçin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* (*Murat Bağının Goncası*) adını verdiğini

Sultan (III.) Murad Han'ı överken de belirtir. Sultan'ın fetih ve zaferinin dünyada yankı bulmasını ve onun kılıcının korkusundan din düşmanlarının telaşa kapılmalarını, Allah'ın onun murat bağının goncasını gülen gül eylemesini ister. Şair, Sultan Murad'ın kazanılan fetihle muradının gerçekleşmesi sebebiyle eserine *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* (*Murat Bağının Goncası*) diyerek aynı zamanda eserini kendisine takdim ettiği sultanın adına da atıf yapar:

Fî-sebîlî' İlâh ğâzî rehber ü semt-i cihâd

Pâdişâh-ı bahr ü berr *Sulţân bin Sulţân Murâd*

Şayt-ı *feth ü nuşreti* dünyâya şalsun ğulgüle

Ṭîğ-ı havfından '*adû-yı dîne* düşsün velvele

Gonca-i Bâğ-ı Murâd'ın Hâk gül-i hândân ide

Gülşen-i kûy-ı mezâr-ı zârını şâdân ide (v. 54a-8-54b-3-5)

Harîmî, eserine hususi bir isim vermekle birlikte, sebep-i telifini açıklarken Tebriz fethinde bulunduğunu ve bu fethi yazmaya memur edildiğini belirtmesi, ayrıca eserini fetih odaklı yazması ve fetih kavramına yaptığı vurgular, eserini fetihname olarak vasıflandırdığını göstermektedir. Nitekim, eserin son beytinin de (v. 94a-15) Tebriz seferinin fetih ve nusretle tamamlandığını belirtmesi bu açıdan önem arz eder. Şair, sebep-i telifini açıklarken daha önce Lala Mustafa Paşa'nın şark seferinde bulunup olanları yazdığını ve eserini Sultan (III.) Murad'a takdim ettiğini belirtir. Şimdi de ataları gibi Sultan'ın sadık hizmetkârı olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferini yazdığını belirtir. Öte yandan şair, eserinde olayların merkezinde yer alan Osman Paşa'yı sitayişle anmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Sultan'ın şaire hamilik ettiği, Paşa'nın da muhtemelen kendisini desteklediği anlaşılır. Dolayısıyla şairin eserini yazmasında bu hamilik ilişkileri de etkili olmuştur.

3.5.2.3. Muhteva

3.5.2.3.1. Eserin özeti

Sultan (III.) Murad uzun süredir Tebriz'in fethi için hazırlık yapmaktayken Kırım'da bir isyan ortaya çıkar. Alınan haberlere göre, daha önce Osmanlı Sultanı (III. Murad)

tarafından bertaraf edilmiş olan eski Kırım Hanı'nın (II. Mehmed Giray) üç oğlu, yanlarına bazı Tatarları da toplayarak mevcut Kırım Hanı (II.) İslam Giray'a karşı isyan başlatmıştır. Hanzadeler topladıkları adamlarıyla önce Nogay Hanı Şemhal'e sığınıp destek istemiş, Şemhal Han'dan umduklarını bulamayınca etrafına topladıkları adamlarıyla İslam Giray'ın üstüne gitmiştir. Kırım'da yaşanan bu gelişmeleri öğrenen sultan hem Tatar meselesinin halledilmesi hem de Tebriz'in fethi için Osman Paşa'yı serdar tayin eder. Sultan, huzuruna gelen Osman Paşa'ya, daha evvel Tatarları tarumar edip kılıcıyla Tatar Hanı'nın (II. Mehmed Giray) başını kestiğini, şimdi isyan eden oğullarının da yaşamaya layık olmadıklarını söyler. Hazırlanıp bu fitneyi ortadan kaldırılmak için derhal Kırım'a yönelmesini, ardından da İran meselesini halletmesini emreder.

Serdar Osman Paşa hemen sefer için hazırlıklara başlar. Serdar'ın etrafındakiler kendisine kış mevsiminin yaklaşmakta olduğunu, dolayısıyla sefer için münasip mevsim olmadığını söylerler fakat Osman Paşa, tek amacının padişahın emrini yerine getirmek olduğu cevabını vererek azminden geri durmaz. Hazırlıklar on iki günde tamamlanır.

Serdar Osman Paşa 8 Şevval 992/13 Ekim 1584 tarihinde otağını Üsküdar'a geçirir. 10 Şevval/15 Ekim Pazartesi günü sultanın huzuruna çıkar ve sefer için gerekli ihtiyaçları kendisiyle müzakere eder. Ardından Sultan (III.) Murad, Osman Paşa'yı takdir eder ve kendisine hilatler takdim edilir. Osman Paşa, Sultan'ın huzurundan ayrıldığında halkın onu ve maiyetindekileri görmek için sokaklara döküldüğü görülür. Kalabalık adeta iğne atılsa yere düşmez, erkekler kadınlardan ayırt edilmez vaziyettedir.

Gemisinden top atışlarıyla selamlama yaparak gelen Kaptanıderya Ali Paşa, Serdar Osman Paşa'yı ve diğer ileri gelen devlet adamlarını gemisine alıp Üsküdar'a geçirir. Bu sırada Serdar da leventlere ihsanlarda bulunur. Serdar'ın otağına teşrifinden sonra orduya ziyafet verilir. Yemeğin ardından savaşla alakalı tedbirler de konuşulduktan sonra Osman Paşa savaş mühimmatı ve araç-gereçleri yüklenmiş olan Kaptanıderya Ali Paşa önderliğindeki donanmayı önden Kefe'ye gönderir. Donanmada Mustafa Paşa, Ömer Paşa ve daha birçok *yeniçeri* ve *kapıkulu* askeri de görevlendirilmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁷⁵ Süleyman Eroğlu'nun bahsi geçen makalesinde bu kişilerin Ali Paşa'yla değil de Osman

Serdar kendisi de kara ordusuyla beraber 27 Şevval 992/1 Kasım 1584 tarihinde Üsküdar'dan çıkıp çeşitli menziller geçerek İznikmid (İzmit)'e ulaşır. Burada üç gün konaklanılır ve askere büyük ziyafet verilir. Ziyafet gününden sonra, kış soğukları başlar. Ordu İznikmid (İzmit)'ten çıkıp Bolu'ya ilerlerken soğuklar iyice etkisini gösterir. Bolu'dan geçerken ise yakıcı soğğun şiddeti artar. Zahmetler içinde Bolu merkeze ulaşırlar. Sonra Bolu'dan çıkıp yine türlü zahmetlerle Kastamonu'ya varırlar. Serdar soğukların şiddetinden dolayı daha fazla ilerleyemeyeceklerine kanaat ederek Kastamonu'da kışlamaya karar verir. Şehir merkezine sığmayan askerlerini de köylere dağıtır.

Serdar Osman Paşa Kastamonu'da iken Ferhad Paşa'yı Kırım'a yönlendirir. Ferhad Paşa daha önce İstanbul'dan çıkıp Kırım'a ulaşan Kaptanıderya Ali Paşa'nın donanması ve oradaki diğer kuvvetlerle birleşerek isyanı bastırır. Tatar meselesinin halledilmesiyle Osman Paşa'nın Kırım'a hareket etmesine lüzum kalmamış olur.

14 Rebiyülevvel 993/16 Mart 1585 Cuma günü Osman Paşa'ya ulaşan fermanında Sultan (III.) Murad, kendisine hitaben Tatar meselesini çözmekteki azminden dolayı bahtiyar olduğunu, İran meselesine de gayret göstermesini, her ne ihtiyacı olursa karşılanacağını bildirir. Osman Paşa, Sultan'ın verdiği *Şark Serdari* unvanıyla çeşitli bölgelere emirler yazdırarak İran seferi için askerî kuvvetlerin toplanması yönünde emirler gönderir. Bu doğrultuda Anadolu, Karaman, Halep, Erzurum, Maraş, Sivas, Trablus-ı Şam, Kars, Diyarbakir ve tüm Kürt bölgesi eyaletlerinin beyleri gelerek Osman Paşa'nın ordusuna dâhil olur. Her birinin yanlarında da yirmişer otuzar bey vardır. Rumeli'den de on yedi mîr-i livâ (tuğ general) gelir. Kapıkulları, *sipahiler* ve *silahtarlar altı bölük* halinde gelirler. *Sekbanbaşı* da aralarında. Mısır'a bağlı İbrim Beyi ve beraberinde iki bin Mısır askeriyle, daha nice bin yiğit gelir. Tatar Han'ın kardeşi Şakı Sultan, Çerkes beylerinden de birçok emir gelir. On iki tane mansıbı olmayan *beylerden* ve elliden fazla da sancak beyliğinden azledilmiş olanlar yanlarında askerleriyle beraber gelirler. Onlar mansıbımız yok diye hizmetten geri durmamıştır. Üç yüz adet de yiğit *çavuş* vardır. Bunlardan başka dört yüz civarındada *darbzen* getirilir.

Paşa ile karadan gittikleri ifade edilmiştir (Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 86). Fetihname metnindeki ifadenin sehven o şekilde aktarıldığı anlaşılmaktadır.

On dokuz gün süren hazırlıkların ardından Serdar Osman Paşa 4 Rebiyülahir 993/5 Nisan 1585 Perşembe günü ordusuna toplanma emri verir. Asker Kastamonu şehrinin dışında toplanır. Burada da ordunun bazı ihtiyaçları için üç gün beklendikten sonra 8 Rebiyülahir (9 Nisan) günü Erzurum'a doğru hareket edilir. Osman Paşa Erzurum'a doğru ilerlerken İran şahına tehdit içerikli bir mektup yazar. Mektubunda şaha hitaben din yolunu kaybetmiş, lain, habis gibi ifadeler kullanan Osman Paşa şahtan mertçe karşısına çıkmasını ister. Daha evvel Şirvan'da Şehzade'nin, Çıldır'da Tokmak Han'ın, Kür Nehri civarında Karahan'ın, Kûhü'l-bürzlülerin ve Kırım Hanı'nın başına gelenlerin şimdi kendisinin başına geleceğini yazar. Şah, bu mektubun kendisine ulaşmasından sonra savaş meclisini toplamaya karar verir. Kendisine destek olmaları için İran, Azerbaycan ve Nahçıvan şehirlerindeki taraftarları olan sultan, han ve emîrlere mektuplar gönderir. Mektupların ulaştığı Şahın emîrleri yollara düşer ve savaş için 200.000 civarında asker toplanır. Şahın huzuruna ulaşan emîrlere, kendisine secde edip övgülerde bulunur ve yolunda baş vermek için kılıçları üstüne yemin ederler.

Serdar Osman Paşa orduyla beraber on ikinci menzil olan Amasya'da yirmi iki gün konakladıktan sonra Tokat'a ulaşır. Burada da yirmi gün bekleyen Serdar bu süreçte ordunun konak ve yiyecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması için çalışır. Fakat Serdar'ın asıl amacı eski serdar (Ferhad Paşa)⁷⁷⁶ ile buluşup müşavere etmektir. Eski Serdar'ın gecikmesi sebebiyle asker arasında *gelecek-gelmeyecek* bahsi üzerinden dedikodu ve nifak çıkaranlar olur. Bir iki gün sonra eski Serdar gelir. Osman Paşa hemen o gün öğleden ikindiye kadar oturup eski Serdar'la istişarelerde bulunur. Üç gün devam eden istişarelerden sonra Osman Paşa'nın nezaretindeki ordu Tokat'tan kalkıp Sivas'a hareket eder. Beş günlük yolculuktan sonra 4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585 Pazartesi günü Sivas'a ulaşılır. Sahabe-i kirâmdan olup Sivas'ta şehadete ermiş olan Hazret-i Abdülvehhab Gazi'nin türbesi ziyaret edilir. Bu dergâha kim temiz bir kalp ile varıp yüz sürerse, muradına nail olacağına inanıldığından Osman Paşa, Abdülvehhab Gazi Türbesi'ne yüz sürüp tazarruda bulunur. Osman Paşa'nın bütün hacetlerinin kabul olunduğu, dolayısıyla Tebriz fatihi olduktan sonra şehadet nimetine ulaştığını belirten şair kendisi de Hz. Peygamber'in (a.s.) nuru hakkı için son deminde şehadete ermeyi Allah'tan diler.

⁷⁷⁶ Tarihi kaynaklara göre bahsedilen kişi Ferhad Paşa'dır (Karanfil, a.g.t., s. 44).

Osmanlı ordusu Sivas'tayken çeşitli bölgelerdeki birçok askerî birlik fırka fırka Serdar Osman Paşa'nın ordusuna katılır. 24 Cemaziyelahir 993/23 Haziran 1585 tarihinde Anadolu Emîrî Hasan Paşa beraberindeki on üç emir ve kırk bin Anadolu askeriyle orduya dâhil olurken bir iki gün sonra da Yunan askerleri ile Karaman Beylerbeyi Murad Paşa zırhlı askerleriyle orduya katılır.

Bu sırada Raziye Kadınoğlu Sultan'dan (III. Murad) Serdar Osman Paşa'ya iltifat içerikli bir ferman ile hilat getirir. Sivas'ta kalınan yirmi günün ardından 25 Cemaziyelahir 993/ 24 Haziran 1585 Pazartesi günü Erzurum'a doğru hareket edilir. Ordu Erzurum'a ilerlerken orduya takviye güçlerin katılımı devam eder. Serdar gelenlerin her birinin durumuna göre iltifat ve ihsanlarda bulunur. 5 Şaban 993/2 Ağustos 1585'te Erzurum'a ulaşılır ve Erzurum Kalesi'ne yakın bir yerde durulur. Serdar dosta güven düşmana korku vermek amacıyla burada *alay gösterir*. Asker dağı taşı doldurur. Bir dağın tepesinden elçiye⁷⁷⁷ ordunun bu ihtişamlı geçiş töreni seyrettirilir. Ardından birçok nimetlerle donatılmış beş yüz sofraya kurulur. Yemek yenir, ziyafet olur. Yemekten sonra Hamza Bey tarafından sultanın seferle alakalı birtakım konuları belirtip emirlerini bildirdiği ve Serdar'a övgü ve takdirlerde bulunduğu fermanı okunur. Daha sonra düşmanın kırılması ve dinin zaferi için dualar edilir.

Serdar Osman Paşa Erzurum'da iken kendisine sevindirici bir haber ulaşır. Şirvan'da Kızılbaş esir düşen can yoldaşı Gazi Giray iki yıllık esaretin ardından⁷⁷⁸ Tebriz'de bulunduğu sırada bir gece esaretten kaçıp üç gün gece gündüz aç susuz ilerleyerek Van sınırına ulaşmıştır. Gazi Giray Van'dan Erzurum'a ulaşır ve Serdar'ın huzuruna çıkar. Ağlaşıp halleşirler. Osman Paşa Gazi Giray'a birçok ikramlarda bulunur ve hediyeler verir. Gazi Giray, Osman Paşa'ya daha evvel Kırım Hanlığı'nı kendisine vereceği hususundaki sözünü hatırlatır. Osman Paşa da kendisine Kırım Hanlığı'nı vereceği sözünü yineler. Hak yolunda ellerinden geleni yapacakları hususunda sözleşirler.

Serdar Osman Paşa Erzurum'daki sekiz günlük konaklamanın ardından 15 Şaban

⁷⁷⁷ Şahın elçisi olabilir. Kim olduğu belirtilmiyor.

⁷⁷⁸ Gazi Giray, Şirvan'ın muhafazasında Peyker Han'la girişilen mücadelede bozguna uğrayıp esir düşmüştür (Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 87).

993/12 Ağustos 1585 Pazartesi günü tedbir için de geride iki bölük asker bırakarak Erzurum'dan çıkar. İki menzil sonra Pasin sahrasına varılır. Burada konakladıkları dört günlük süre zarfında Sultan (III. Murad) tarafından gönderilen kırk elli yük mal kendilerine ulaşır. Bölük bölük gelen destek kuvvetlerinin katılımı da devam etmektedir. Pasinler'den çıkıp Hamr mevkiine ulaştıklarında Ramazan ayının başlaması ve takviye askerler ile erzakların beklenmesi gibi sebeplerle burada üç gün konaklanır. Bu sırada kapıkullarından bir grup asker Osman Paşa'dan *terakki* isteyerek fitne çıkarır. Osman Paşa başta bu talepleri reddetse de, fitne büyüyünce sefer hâlinin akim kalmaması için atlılara iki, piyadelere birer akçe dağıtır. Bu mesele halledildikten sonra Hamr'dan hareket eden ordu Ramazan ayının on ikinci günü, Yavuz'un Şah İsmail'i yendiği Çaldıran'a ulaşır. Burada konakladıkları bir sırada "Şah geldi!" diye bir yaygara çıkınca hemen savaş düzenine geçilir. Bu anda kimi şehadet arzusuyla kimi de rütbe ümidiyle gayrete gelmiş olan ordu, savaşa şevkli ve hazır şekilde bekler ancak şah ortaya çıkmaz. Osman Paşa orduyu dinlenmeleri için konaklatıp Hızır Paşa'ya bir kısım askerle birlikte bu meselenin araştırılmasını emreder. Bir müddet sonra yakalanan beş altı tane şahın korucusu, Osman Paşa'ya getirilir. Esirlerden birinden öğrenildiğine göre şah on iki gün evvel yaylaya göçmüştür. Dolayısıyla şah ordusunun üzerlerine geldiği haberinin asılsız olduğu anlaşılır. Bu arada Van askerlerinin gün doğumunda orduya ulaşacağı haberi Serdar'a iletilir. Ordu sıradaki menzile ulaşmak üzere harekete geçer. Yüklerin ağırlığı ve yolun zorluğu herkese çok zahmet vermektedir. Ordu Karadere menziline ulaştığında Van Beylerbeyi Sinan Paşa ve emrindeki 40-50.000 civarındaki Kürt askeri (Van askerleri) alay gösterip Serdar'ın ordusuna katılır. Onların gelişi ordunun kederini azaltıp neşesini arttırır. Sinan Paşa, Serdar'a *çarhacı* olmak isteğini belirtir ve Serdar da kendisine bu görevi tevdi eder.

18 Ramazan 993/13 Eylül 1585 gününde daha önce fethedilmiş olan Hoy'a ulaşılır. Askerlere yiyecek ve azıklarınının dağıtılması için Hoy'da bir gün beklenir. Burası bir zamanlar İbni Mahmud Hasan'ın hâkimiyetindeki yerdir. Şems-i Tebrizî'nin de makamı burada bulunduğundan genci yaşlısı onun makamına yüz sürer. Ordu Hoy'dan çıkıp üç günlük yolculuktan sonra Merend'e ulaşır. Burası havası suyu güzel bir yerdir. Şehrin hâkimi Osmanlı askeri oraya ulaşmadan önce askeriyle kaçtığı için herhangi bir çatışma yaşanmadan şehir ele geçirilir. Geriye kalan

Rafiziler gazilerin kılıcıyla kana bulanırlar. Şehir yağma edilir. Serdar tutulan esirleri serbest bıraktırır. Merend'te geçirilen bir günden sonra 25 Ramazan 993/20 Eylül 1585 gününde Sofiyan menziline ulaşırlar. Sofiyan menziline Osmanlı askeri ile İran ordusunun *azıkçıları* arasında küçük çaplı bir çatışma yaşanır. Yiğitler o gün düşman askerinden hayli baş ve dil getirirler.

Osmanlı ordusu Sofiyan menziline geçip Ramazan ayının Cumartesi günü 993/1585'te Alivar⁷⁷⁹ menziline vardığında şehzade ordusunun (İran şehzadesi) yaklaşmakta olduğu haberini alır. Hemen savaş düzeni alınır. Sinan Paşa Van askeriyle ordunun önünde, Diyarbekir Beylerbeyi (Mehmed Paşa) de Kürt askeriyle hemen arkasında hazır bekler. Piyadeler ve yeniçeriler de dizilir. Dört yana darbzenler kurulur. Serdar Osman Paşa, ordunun orta yerinde sanki mü'min kalbinin ortasındaki iman gibi emniyet veren bir şekilde durur. Sağ kolunda sipahiler, Anadolu, Sivas ve orta yer bendeleri; sol kolunda Rumili, Karaman ve Halep erleri yer alır. Erzurum ve Maraş askerleri de orduya güçlü savunma yapmak için arkada durmaktadır. İhtişamla çalan davullar eşliğinde tevhid ve tekbir naraları atılır. Bu şekilde coşkuyla bir müddet beklenir fakat Şehzade ordusu meydana çıkmaz. Serdar karakol amacıyla birkaç bölük askeri etrafa gönderir. Rumeli askerlerinin Şehzade ordusuyla karşılaşmasıyla ilk çatışma başlar. Hemen Van ve Diyarbekir askeri savaşa atılır. Yapılan savaşta kızılbaş önemli miktarda zayıyat verilir. Pâzukey Han, Karadağ hâkimi ve birçok İran askeri de esir olarak ele geçer. Düşman askerleri kaçar. Serdar kazanılan zaferden sonra Sinan Paşa'ya ve diğer beylere çeşitli ihsanlarda bulunur.

Osmanlı ordusu Alivar'dan ayrılıp Tebriz şehrine birkaç mil mesafede bulunan Acısu'ya ulaşır. Burada Osmanlı *arkacı* birlikleriyle İran askeri arasında küçük çaplı bir çatışma yaşanır. Serdar Osman Paşa Acısu'da beklerken sulh ümidiyle Maksud Han'ı Tebriz'in ileri gelenlerine gönderir ve şehrin kan dökülmeden teslim edilmesini ister. Müsbet bir haber gelmeyince Osmanlı ordusu İranlıların şehri korumak için kurdukları bentleri yakıp yıkarak şehre girer ve şehri talan etmeye başlar. Sokaklar cesetlerle dolar. Birçok esir ve ganimet malı ele geçirilir. İkinci

⁷⁷⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde bu seferi konu alırken, Alivar adının yanlış kaydedildiğini ve bu yerin Âbvâr olması gerektiğini belirtir (c. 3, İstanbul: Türkiye Yayın Evi, 1972, s. 83).

vaktine dek Sultan Hasan Cami'ne kadar olan bölgeyi zapt eder. O gece Tebriz dışındaki İran askeri Mar'aş askerinin bulunduğu bölgeye baskın yaparsa da başarısız olur ve geri püskürtülür. Sonucu gören Tebriz halkı sulha razı olup ileri gelenleri aracılığıyla Osman Paşa'ya merhamet ve lütuf talep eden mektup yazar. Osman Paşa sulh tekliflerini kabul eder. Ardından beylerini toplayıp Terbiz halkının sultana tabi olduğunu, kendilerine emân verildiğini, dolayısıyla artık sultanın olan bu vilayetin tarumar edilmemesini, şehre veya halka zarar verenlerin başlarının vurulacağını bildirir. Bu emirler münadiler aracılığıyla da herkese ilan ettirilir. Fakat şehrin etrafında konuşlanmış olan Osmanlı askeri gün doğumunda (29 Ramazan 993/24 Eylül 1585 Salı günü) şehri yağmaya girişir. Durumu haber alan Osman Paşa hemen atına binip gelir ve askerini bu kötü fiilden men etmeye çalışır. Fakat ne kadar gayret etse de askeri zapt etmeye muvaffak olamaz. Laftan anlamazların bir kaçının boynunu vurmaya düşünür ancak fitne çıkması endişesiyle bunu yapmaz.⁷⁸⁰ Verdiği emirlerin tutulmamasından dolayı kederlenir, mahcubiyet içinde kalır. Bu vahim durumun önünü alamayacağını anlayınca halka zarar vermemeleri şartıyla yağma yapmalarına müsaade eder. Diğer taraftan halkın esir edilmesini yasak edip esirlerin getirilip teslim etmelerini ilan ettirir. Tebriz halkından esir olarak getirilenlerin vaziyetleri içler acısıdır. Bunların kimi bir yakınının ismini çağırarak feryat etmekte, kimi merhamet isteyip yalvarmaktadır. O gün Tebriz halkının başına çok musibetler gelmiş, halk kana bulanmıştır.

Serdar Osman Paşa askerlerin bu disiplinsiz tutumu sebebiyle Arefe günü (30 Ramazan 993/25 Eylül 1585) orduyu Tebriz'in doğusundaki Serendab menziline sevk eder. Kendisine uygunsuz davranışlarda bulunup eziyet ettikleri halde Serdar yine de askerine müşfik davranır. Bir müddet sonra İran ordusunun tehlike arz etmesi sebebiyle Serendab'dan tekrar Tebriz'e dönülür. Serdar, fethedilen Tebriz'in etrafını, bağını bahçesini ve Emir Han'ın sarayını dolaşır.

Tebriz'in fethi tamamlanır. 993 yılının Ramazan ayı bitip Şevval ayı başlar. Serdar Osman Paşa Arefe günü akşamı askerini selamlayarak bayramlarını kutlar. Onlara durumlarına göre çeşitli hilatler verip ihsanlarda bulunur. 2 Şevval 993/27 Eylül

⁷⁸⁰ Mustafa Karanfil de ve Süleyman Eroğlu da ilgili çalışmalarında Osman Paşa'nın bu hadiseler esnasında askerlerden bazısının başını vurdurmak mecburiyetinde kaldığını kaydeder lakin metinde böyle bir ifadeye rastlanmamıştır (Karanfil, a.g.t., s. 50; Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 88).

1585 (Ramazan Bayramı'nın ikinci günü) Cuma namazını kılmak üzere askerleriyle beraber şehrin merkezindeki Sultan Hasan Cami'ne gelir. Ok, kılıç ve mızraktan kurtulan Tebriz'in genci ve yaşlısı Sultan Hasan Cami'inde toplanır. Serdar Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü Cumartesi günü (28 Eylül 1585) şehri dolaşır ve Şah Sarayı'nın olduğu yere kale yapılması emrini verir. Herkes kalenin yapımında gücü yettiğince çalışır. Serdar Tebriz'in muhafazası görevini Van Beylerbeyi Sinan Paşa'ya verir. 6 Şevval/1 Ekim tarihinde İslam askerleriyle beraber Akkoyunlu hükümdarı Şah Gazan Türbesi'ni ziyaret eder.

Kale inşasının devam ettiği 20 Şevval 993/15 Ekim 1585 tarihinde civarda yakalanan bir İranlı casustan İran şehzadesi ve beylerinin kılıçları üzerine yemin edip Osmanlı askerine ansızın hücum etme planı yaptıkları öğrenilir. Hemen tedbirler alınır. Osman Paşa, savaş için Sinan Paşa'yı serdar tayin edip Kürt askerlerini yanına verir. Ordunun geri kalanına da Tebriz Kalesi'nde kalmalarını ve düşman saldırırsa Kale'yi savunmalarını emreder. Sinan Paşa gün doğarken atına atlayıp sağına soluna bakmadan düşmanı kırmaya gider. Şehzade ordusuyla karşılaştığında onların sayıca üstün olduğunu anlayan Sinan Paşa kendi de yalın kılıç savaşa dâhil olmuşsa da mağlup düşer. Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa Sinan Paşa'ya gazezli olduğundan pusudan çıkıp Sinan Paşa'nın yardımına gelmemiştir.

Tebriz halkından bazısı yaşanan bu mağlubiyetten cesaret bularak Tebriz şehrinin muhafazasından sorumlu Osmanlı askerine saldırır. Yaşanan hadiseler sırasında Osmanlı askeri içinde “Katliam emri çıktı!” diye asılsız bir haber yayılır ve askerler 993 Şevval ayının Çarşamba günü⁷⁸¹ Tebriz halkına saldırıya geçince adeta katliam gerçekleşir. Serdar Osman Paşa bu elim hadiseyi sonlandırmaya çalışır. Yakalattığı bazı talancıları hemen şehir içinde darağacına çekip idam ettiren Serdar, katliam ve yağmayı ancak ikindi vaktinde sona erdirebilir. Bu üzücü hadise var olan hastalığını daha da arttırır ve 23 Şevval 993/18 Ekim 1585 tarihinde Osman Paşa'yı ölüm döşegine düşürür. Osman Paşa'nın hastalanıp ölüm döşegine düşmesi ve Tebriz dışındaki İran ordusunun içeriye gıda gelmesini engellemesi neticesinde Osmanlı ordusu içinde huzursuzluklar başlar. Bazı askerlerin isyan ve taşkınlıkları artar. Her ne kadar sonradan şehre yiyecek ulaşmışsa da asker içindeki huzursuzluk yatışmaz.

⁷⁸¹ Metinde tam tarih belirtilmemekle birlikte, önceki ve sonraki tarihlerden hareketle bu olayın Şevval ayının yirmisi ile yirmi üçü arasındaki bir tarihte gerçekleştiği anlaşılar.

Kimi yapmakta kimi yıkmakta, kimi alıp kimi kaçmaktadır. Bu sırada Rumeli ve kapu kulu askeri çıkıp Serdar'ın otağına dayanıp hadsizlikler ederler ve göç etmek istediklerini söylerler. İhtilal meydana gelir. Herkes kendi nefsiyle meşgul olurken vaziyet iyice kötüleşir. Şehzade (Hamza Mirza) hem kazandığı son galibiyet hem de Serdar'ın hastalanmasıyla meydana gelen karmaşık ortamdan cesaret bularak tekrar taarruza geçer. Osman Paşa, yatağından kalkacak güçte olmadığından Sinan Paşa'yı tekrar ordunun başına geçirip Şehzade ordusuna karşı gönderir. 1 Zilkade 993/25 Ekim 1585 Cuma günü gerçekleşen altıncı savaşta iki taraf da mühim kayıplar verir. Osmanlı ordusundan Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa şehit olurken Karaman Beylerbeyi Murad Paşa da esir düşer. Kızılbaşlar önce iyi savaşır fakat sonra perişan olup giderler.⁷⁸²

Serdar Osman Paşa kendi hastalığının yanı sıra askerlerin kötü vaziyeti ve savaşa isteksizlikleri gibi sebeplerle Tebriz'den geri dönme kararı alır. Sinan Paşa'yı kendi yerine tayin eder. Terbiz'in muhafazası için de beylerden birini seçecektir. Fakat bütün beyler bu görevden kaçınır. Trablus-Şam Beylerbeyi Cafer Paşa bu görevi gönüllü olarak kabul eder. Serdar da birtakım iltifat ve ihsanlarla görevi kendisine teslim eder. Osmanlı ordusu Sinan Paşa önderliğinde 4 Zilkade 993/28 Ekim 1585 Pazartesi günü Tebriz'den çıkıp Şah Gazan menziline doğru ilerler. Osman Paşa'nın ata binecek gücü olmadığından tahtırevana bindirilmiştir. Kapıkulu ve yeniçeriyle beraber Sinan Paşa, Maraş ve Rum askeri ordunun önünden ilerlemektedir. Ordu ilerlerken şehzadenin (Hamza Mirza) ordusu karşısına çıkar. Öncü birlikteki Sinan Paşa ve askeri bu saldırıyı püskürtmeye muvaffak olur fakat Erzurum Beyi Hüsrev Kethüda şehit düşer. Ertesi gün tekrar yola çıkan ordu akşam vakti Acısu mevkiine varır ve burada konaklar. Osman Paşa Tebriz'in fethini kendisine nasip ettiği için Allah'a şükür secdesi yapıp münacat ve tazarruda bulunur. 13 gün çektiği hastalıktan sonra o gece 6 Zilkade 993/30 Ekim 1585 Çarşamba günü saat altıda Acısu'da vefat eder. Bir casustan alınan habere göre şehzade ordusu Osman Paşa'nın vefat ettiğini öğrenmiştir. Sinan Paşa askerleri dikkatli olmaları hususunda uyarır. Asker tedbir alır ve savaşa hazırlı bekler. Fakat düşman ortaya çıkmayınca ordu yoluna devam eder. Ordunun ilerleyişi sırasında çalınan davul ve boruların feryadı göklere çıkar.

⁷⁸² Şair neticeyi açıkça belirtmese de, tarihî kaynaklar bu savaşta da Kızılbaşların galip olduğunu yazar (Danişmend, *a.g.e.*, c. 3, s. 95; Karanfil, *a.g.t.*, s. 54).

Ordu bu şekilde çevik ve coşkulu şekilde ilerlerken şehzade ordusu karşısına çıkar. Bu son cenkte düşmanın hadsizliği ve taşkınlığı önceki savaşlardan daha fazla olmuşsa da düşman mağlup edilir. Allah bu yenilgiyle düşmanı mükedder (kederli), İslam askerini ise muzaffer eyler. İran askeri perişan olup dönerken Osmanlı askeri de Begve⁷⁸³ adlı menzile ulaşır. Burada Serdar'ın cenaze namazı kılınır. Ardından Van sınırına ulaşırlar. Mevla'nın yardımıyla düşman yerle bir edilmiş, İran seferi fetih ve zaferle neticelenmiştir.

3.5.2.3.2. Şahıslar

Seferi gözlemleyerek eserini meydana getiren Harîmî, olayların çoğunluğunda bizzat bulunduğu halde eserini yazarken ilahi/hâkim bakış açısını kullanmış, dolayısıyla hikâyeye kendisini dâhil etmemiştir. Dolayısıyla şair şahıs kadrosunda yer almamaktadır. Aşağıda değerlendirmelerde bulunulacak olan şahıslar, idari olarak devletin üst kademesinde bulunan şahıslardan başlanarak sıralanmıştır.

Sultan (III.) Murad uzun süredir Tebriz'in fethi için plan yapmaktayken Kırım'da bir isyan ortaya çıkar. Sultan hem Tatar meselesini halletmek hem de Acem seferini gerçekleştirmek üzere Osman Paşa'yı görevlendirecektir (v. 56b-58a). Eserin methiyeler kısmında Sultan'ın çeşitli sıfatları övüldükten sonra eserin konusuyla da ilişkili olarak şeriatın koruyucusu, müslüman gazilerin şahı, İslam bayraklarını yükselten, Irak ve Acem mülkününün fatihi, Allah yolunda gazilerin ve cihat semtinin rehberi olduğu gibi vurgular yapılır (v. 54a). Diğer taraftan Sultan'ın dindar bir padişah olduğu ve Rafizilere karşı olduğu da ifade edilir (v. 55b)

Eserde Sultan'ın (III. Murad) bizzat bulunduğu sahne Osman Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmadan önce huzuruna çıktığı kısımdır. Dolayısıyla Sultan'ın varlığı daha ziyade maddi ve manevi destek mahiyetinde görülür. Sefer sürecinde iken zaman zaman Sultan'dan ferman gelir⁷⁸⁴ ve fermanına hürmetle tazim edilerek sultanın emirleri okunur.

⁷⁸³ Kelime belirgin şekilde okunamadığından muhtemel kelime kaydedilmiştir.

⁷⁸⁴ Ordu sefer halindeyken sultan tarafından iki defa ferman gelir. Bu fermanlardan biri Osman Paşa Kastamonu'da iken gelmiştir. Sultan fermanında Osman Paşa'nın Tatar isyanını bastırmasını takdir eder ve Acem meselesinde de gayret göstermesini ister. Ayrıca her ne maksadı olursa karşılanacağını belirtir (64b). Takdir içerikli olan diğer ferman ise ordu Erzurum'da iken gelir (73a-b).

Osman Paşa, Özdemiroğlu namıyla tanınan kişidir.⁷⁸⁵ Eserin ana kahramanı olduğundan hadiseler onun etrafında gelişir ve onun vefatının ardından eser sona erer. Örneklerden de görüleceği üzere şair yalnızca Osman Paşa'nın dâhil olduğu olayları anlatmayacak, aynı zamanda onun kişisel özelliklerini ve insani yönünü de yansıtacaktır. Sultan (III.) Murad uzun süredir Tebriz'in fethi için plan yapmaktayken Kırım'da bir isyan ortaya çıkar. Şair, Sultan'ın bu meseleleri çözmesi için serdar olarak tayin edeceği Osman Paşa'nın daha önceki başarılarından ve karakter özelliklerinden bahseder. Sultan hazırlanan ordunun başına cengâver, şarkı garbı dolaşmış; Habeş'i, Yemen'i, Şirvan'ı ve Sencer'in mülkünü fethetmiş; Cengiz oğlu (Gazi Giray) ile beraber İran şahına karşı benzersiz bir savaş yapmış; adil, cömert, âleme düzen getiren, kerem sahibi Osman Paşa'yı serdar tayin eder. Sultan, huzuruna çıkan Osman Paşa'ya, daha evvel Tatarları tarumar edip kılıcıyla Han (Mehmed Giray)'ın başını kestiğini, şimdi isyan eden oğullarının da yaşamaya layık olmadıklarını söyler. Hazırlanıp bu fitneyi ortadan kaldırılmak için derhal Kırım'ayönelmesini, ardından da İran meselesini halletmesini emreder.

Serdar Osman Paşa'nın sefere çıkıp Tebriz'e doğru ilerlerken İran şahına yazdığı tehdit mektubundaki ifadelerinden de kendisinin önceki icraatleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Mektubunda İran şahını tehdit eden Serdar, daha evvel Şirvan'da Şehzade'nin, Çıldır'da Tokmak Hanın, Kür Nehri civarında Karahanın, Kûhü'l- bürzlülerin ve Kırım Hanı'nın başına gelen musibetlerin şimdi kendisinin başına geleceğini şaha bildirir.

Osman Paşa'nın daha önce kazandığı zaferleri onu halkın nazarında da büyütmüştür. Dolayısıyla Osman Paşa sefer için yapılan hazırlıkların ardından Sultan'la görüşüp Sultan'ın huzurundan ayrıldığında halkın onu ve maiyetindekileri görmek için sokaklara döküldüğü görülür (v. 59a). Osman Paşa'nın efsanevi kişiliği düşmanları tarafından da ifade edilir. Şairin aktardığına göre İran şahı ve İran askerleri kendisini *Adıyaman kişi* nâmıyla anar (68a). İran Şahı Osman Paşa'dan korkmaktadır. Zira daha önce de Osman Paşa İran'a seferler yapmış ve fetihlerde bulunmuştur (v. 68b). Osman Paşa Tebriz'e doğru gelirken Çaldıran'da yakalanan esirden alınan bilgiye göre, Osmanlı askerine karşı duramayacağının farkında olan şah bir bahane uydurup

⁷⁸⁵ Bkz. Çiçek, a.g.m., s. 471-473

on iki gün önce yaylaya göçmüştür.

Sultan (III. Murad), Osman Paşa'ya güvenmekte ve çeşitli vesilelerle onu övüp takdir etmektedir. Sultan, Osman Paşa Kastamonu'da ve Erzurum'da iken ona gönderdiği fermanlarında onu övüp takdir ettiği görülmektedir. Osman Paşa da Sultan'a itaatkâr olan biridir. Her ne pahasına olursa olsun onun emirlerini tatbik etmeye çalışır. Nitekim Osman Paşa sefer için hazırlıklara başladığında Serdar'ın etrafındakiler kendisine kış mevsiminin yaklaşmakta olduğunu, dolayısıyla sefer için münasip mevsim olmadığını söylerler fakat o, tek amacının Sultan'ın emrini yerine getirmek olduğu cevabını vererek bu azminden geri durmaz.

Osman Paşa dindar bir kimsedir. Abdülvehhab Gazi Türbesi'nde, Tebriz'in fethinden sonra çadırında ve vefatından önce çadırında Allah'a yaptığı yakarışlarındaki ifadeler onun samimi bir mümin olduğunu yansıtır. Serdar'ın Tebriz'in fethinden sonra Şah Gazan Türbesi ziyareti sırasında yanındaki askerlere imamlık yapması, onun dinin bilgiler yönüyle de donanımlı olduğunu göstermektedir.

Osman Paşa, cömert bir kimsedir. Çeşitli vesilelerle askerlerine ihsanlarda bulunur. Henüz sefere çıkmamışken kendisini Üsküdar'a geçiren geminin leventlerine ihsanlarda bulunduğu görülür. Şair kendisini cömertlik denizine benzetir:

Üsküdar'a başı şıhhatle hemân-sâ'at kâdem

Hayli ihsân itdi keştibâna ol baır-i kerem (v. 59b-8)

Osman Paşa sefer boyunca da çeşitli vesilelerle askerlerine ve beylerine hilat ve hediyeler takdim edip çeşitli ihsanlarda bulunur. Örneğin, Ordu Sivas'ta iken çeşitli bölgelerden gelip Osman Paşa'ya katılan askerî birliklerden gelenlerin her birinin durumuna göre iltifat ve ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca seferde başarı gösteren beylerine de ihsanlarda bulunacaktır. Örneğin, Alivar'da Şehzade ordusuyla yapılan ilk savaşların sonunda Sinan Paşa ve diğer beylere yaptığı ihsanlardan da görülmektedir.

Serdar Osman Paşa'nın istişareye önem verdiği görülmektedir. Serdar Tokat'ta iken eski şark serdarı (Ferhad Paşa) ile öğle vaktinden ikindiye kadar oturup sefer hakkında müşavere eder. İki paşa arasında yapılan bu müzakere üç gün sürer.

Osmanlı ordusu Karadere mevkinde iken Osman Paşa'nın ordusuna katılan Van Beylerbeyi Cıgalazâde Sinan Paşa da sabah vaktinden öğle vaktine kadar Serdar'ın otağında görüşme yapar.

Serdar Osman Paşa müşfik, merhametli ve insani kişiliği olan bir kimsedir. Esirlere merhametli tavır takınır. Ordu Merend'e ulaştığında şehir yağma edilmiş, askerler birçok kız ve oğlanı esir etmiş fakat Osman Paşa buna razı olmayarak esirleri serbest bıraktırmıştır. Osman Paşa'nın halka ve esirlere karşı merhametli tavrı özellikle Tebriz'in fethi sırasında görülür. Osman Paşa Tebriz'de kan dökülmesini istememektedir. Tebriz'in yağması sırasında Serdar askerini aşırılıklar yapmaktan alıkoymaya çalışır. Bu süreçte askerler kendisine zahmet ettiği halde Serdar yine onlara müşfik davranmıştır:

Cevr-ile Serdâr'ı eylerken olar zîr ü zeber

Yine hüsn-i hulk iderdi eylemezdi kec nazâr (v. 82b-4)

Osman Paşa'yı ölüm döşeğine düşüren durum da hassas bir kalbe sahip olmasından ileri gelmiştir. Tebriz'de ikinci defa yaşanan katliam kendini çok müteessir etmiş ve bu hadiseden duyduğu elem zaten hasta olan Osman Paşa'yı tekrar kalkamayacağı şekilde ölüm döşeğine düşürmüştür.

Osman Paşa efsanevi bir kişilik olmasına rağmen bazı durumlarda şartlar gereği geri adım atmıştır. Ordu Hamr mevkiine iken asker içerisindeki kapıkullarından bir grup Osman Paşa'dan rütbe ve bazı ihsanlar isteyerek fitne çıkarır. Osman Paşa başta bu talepleri reddetse de, sefer hâlinin akim kalmaması için atlılara iki, piyadelere birer akçe dağıtır. Benzer durum bir üst paragrafta bahsedildiği üzere, Tebriz'in fethinden sonra Serdar'ın aksi yöndeki emirlerine rağmen Osmanlı askeri taşkınlıklar yaptığı halde, Serdar yine de onlara müşfik davranır.

Serdar Osman Paşa'nın varlığı askere güven verirken yokluğu ise dengeleri değiştirmektedir. Osmanlı ordusu Çaldıran'da iken İran şahının (ordusuyla) geldiğine dair bir haber çıkar ve hemen savaş düzenine geçilir. Osman Paşa'nın zırhını giyiniş, kâh şaşperini kâh kılıcını eline alıp şecaat arz etmesi askerleri heyecanlandırıp cesaretlerini arttırmıştır. Benzer şekilde ordu Alivar'a menzilinde iken Şehzade'nin başlarında olduğu İran ordusunun yine yaklaşmakta olduğu haberi

alınınca tedbirler alınmış, Serdar ordunun orta yerinde yer almıştır. Şair onun varlığını elinde kılıcı ile sanki mümin kalbinin ortasındaki iman gibi emniyet veren şeklinde tarif etmiştir:

Ṭurdı Serdār ortada destinde tiğ-ı hun-feşān

Ḳalb-i mü'mīn içre şān imān tūtmışdı mekān (v. 78b-7)

Tebriz'in fethinden bir müddet sonra Osman Paşa'nın hastalanması asker içinde kargaşaya sebep olmuş, onun yokluğu etkilerini göstermeye başlamıştır. Bir müddet sonra Şehzade (Şah oğlu Hamza Mirza) hem kazandığı son galibiyet hem de Osman Paşa'nın hastalanmasıyla Osmanlı ordusu içinde çıkan kargaşadan cesaret bulup tekrar taarruza geçmiştir.

Van Beylerbeyi Cıgalazâde Sinan Paşa, şairin Sultan (III.) Murad ve Osman Paşa'dan sonra övgüyle bahsettiği üçüncü kişidir. Ayrıca Osman Paşa'dan sonra kendisinden en çok bahsedilen ikinci kişidir. Bunda, Sinan Paşa'nın Osman Paşa'nın devamlı yakınında bulunması ve Osman Paşa'nın önemli görevlerde kendisini vazifelendirmesinin payı olmasından başka, Sinan Paşa'nın da şairi desteklemiş olmasıyla ilgisi olabilir. Zira yer yer bazı kimseleri tenkit eden şairin başarısızlıklar da göstereren Sinan Paşa hakkında olumsuz hiçbir söz sarf etmemesi dikkat çekicidir.

Van Beylerbeyi Cıgalazade Sinan Paşa, Serdar Osman Paşa'nın en çok güvendiği ve kendisine sadık adamlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Zira birçok mühim görevi kendisine vermiştir. Ordu Karadere mevkinde iken Van Beylerbeyi Cıgalazade Sinan Paşa maiyetindeki 40-50.000 bin askerle alay gösterip Osman Paşa'ya katılır. Sinan Paşa ve birliklerinin gelişi Osmanlı ordusunu olumlu anlamda motive eder. Güzel huylu, lütuf sahibi ve adil bir kimse olan Sinan Paşa adeta Yusuf-ı Sâni (ikinci Yusuf) dir. Sinan Paşa, Serdar'ın otağına varır. Öğle vaktine kadar görüşme olur. Sinan Paşa, Serdar'a çarhacı olmak istediğini, şehit olana kadar din yolunda mücadele etmek istediğini belirtir. Serdar da kendisine bu görevi verecektir (v. 77b).

Sinan Paşa'nın çarhacılık görevini hakkıyla yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir. Zira bu görevi üzerine aldıktan sonra Osmanlı ordusu Alivar menzilindeyken İran ordusuyla ilk savaş yapılır ve bu savaşta Sinan Paşa'nın önderliğindeki Van askerleri

ile Diyarbekir Beylerbeyi (Mehmed Paşa) önderliğindeki diğer askerler hemen savaşa atılır ve kızılbaşlara epey zaiyat verirler. Osman Paşa Tebriz'in fethinden sonra Tebriz'in muhafazası görevini de Sinan Paşa'ya verir. Diğer beyler bu görevi almaktan kaçınırken Sinan Paşa *Canım ve başım padişah yoluna fedadır.* diyerek bu göreve talip olmuştur.

Osman Paşa'nın Tebriz'in fethinden sonra İran ordusuyla yapılan ilk savaş için Sinan Paşa'yı serdar eylemesi, bu savaşta Osmanlı ordusunun mağlup almasına rağmen sıradaki savaşta tekrar Sinan Paşa'yı serdar eylemesi ve hastalığının artmasından sonra kendi vazifelerini Sinan Paşa'ya teslim etmesi ona güvenini tekraren göstermektedir. Zaten Tebriz'in fethinden sonra İran ordusuyla yapılan ilk savaşta yaşanan mağlubiyetin bir sebebi de Sinan Paşa'nın hızlıca düşmana ulaşip savaşmak isteğiyle aceleci davranmasından kaynaklanmıştır (86b). Şairin ifadelerine göre Sinan Paşa mağlubiyet yaşadığı bu savaşta kendisi de yalın kılıç savaşa girmiştir. Bu durum da Paşa'nın savaşmak konusunda azimli olduğunu gösterir.

Osman Paşa'nın vefatından hemen önce ve sonra İran ordusunun iki ayrı saldırısını püskürtüp Osmanlı ordusunu güvenli bir şekilde Van sınırına iletmesi Osman Paşa'nın kendisine olan güvenini boşa çıkarmadığını gösterir.

Osman Paşa Kastamonu'da iken Sultan (III.) Murad'ın verdiği şark serdarı unvanıyla çeşitli bölgelere emirler yazdırarak İran seferi için askerî kuvvetlerini toplar. Gelen beyler içerisinde Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa⁷⁸⁶ da olacaktır. Mehmed Paşa şehit olduğu kısma kadar devamlı olarak Sinan Paşa ile beraber görülür.

Osmanlı ordusu ile İran ordusunun Alivar menzilinde yaptıkları ilk savaş öncesinde Van Beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa Van askeriyle önde, Diyarbekir Beylerbeyi Kürt askerleriyle hemen arkasında hazır vaziyettedir (v. 78a). Savaş başladığında Sinan Paşa önderliğindeki Van askerleri ile Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa önderliğindeki askerler (diğer başka askerlerle beraber) savaşa atılırlar:

Der- 'aķeb irdi Sinān Paşa'yıla Vān 'askeri

Mīr-i mīrān-ı Kāra-Āmid ile meydān eri (v. 79a-9)

Serdar bu savaşta kazanılan zaferden sonra başarılarından ötürü beylere çeşitli

⁷⁸⁶ Solak Paşazade Mehmet Paşa.

ihسانlarda bulunur. Mehmed Paşa'ya da iki ablak verir.

Tebriz'in fethinden İran ordusuyla yapılan savaşta Sinan Paşa'nın önderlik ettiği Osmanlı ordusu mağlup olmuştur. şairin ifadelerine göre, yaşanan mağlubiyetin bir sebebi de Sinan Paşa'ya garazlı olan Mehmed Paşa'nın pusudan çıkıp Sinan Paşa ve askerlerinin imdadına yetişmemiş olmasıdır. Tebriz'in fethinden sonra gerçekteşen bu ikinci savaşta Mehmed Paşa şehit olur. şairin ifadeleriyle daha evvel kendisinin ihmali sebebiyle Osmanlı askeri dağılıp bozulmuş ve mağlup olmuş, şimdi ise Sultan'ın nimetlerine ihanet etmenin intikamı onu bulmuştur.

Mehmed Paşa'nın Sinan Paşa'ya olan garazı Osman Paşa'nın birçok görevi ona vermesi ve ona güvenmesiyle ilgili olabilir. Fakat eserde bu noktayla ilgili belirgin bir işaret yoktur.

Harîmî'nin ifadelerine göre Gazi Giray, Osman Pařa'nın pek sevdiği yakın bir dostudur. Gazi Giray'ın Osman Pařa'nın yakın dostu olduğu anlaşılır. Daha önce beraber İran'a karşı beraber savaşmışlar ve can yoldaşı Gazi Giray şirvan'da Kızılbaşa esir dūřmuřtur. Gazi Giray iki yıllık esaretin ardından⁷⁸⁷ Tebriz'de Kızılbaşların elinden kaçıp Serdar Erzurum'da iken yanına ulaşır. Osman Pařa çok mesut olarak kendisini karşılar ve řair bu buluşmayı gurbet acısı çeken kardeşler gibi birbirleriyle kucaklaşıp ağlaştılar şeklinde ifade eder:

Mihnet-i gurbet çeken şardaş gibi şarmaşdılar

Birbirin bağrına başup şucaşup ağlaşdılar (v. 74a-10)

Osman Paşa Gazi Giray'a çeşitli ikram ve ihşanlarda bulunur. Gazi Giray daha evvel Kırım Hanlığı'nı kendisine vereceği noktasındaki sözünü Osman Paşa'ya hatırlatınca Osman Paşa da bu sözünü yineler (v. 74b).

Harîmî, Osman Paşa'yı övdüğu bir bölümde Osman Paşa'nın şirvan'ı ve Sencer'in mülkünü fethettiğinden ve Cengizöğlu (Gazi Giray) ile beraber İran şahı'na karşı benzersiz bir savaş yaptığından bahsederken de Gazi Giray'la yaptıklarını anmaktadır.

⁷⁸⁷ Gazi Giray, şirvan'ın muhafazasında Peyker Han'la girişilen mücadeleden bozguna uğrayıp esir dūřmuřtur (Erođlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâđ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m. s. 87).

Eserde doğrudan ismi zikredilmeyip serdâr-ı sâbık (eski serdar) olarak ifade edilen eski şark serdarı Ferhad Paşa'dan iki yerde bahsedilir. Osman Paşa Kastamonu'da iken Ferhad Paşa'yı Kırım'a yönlendirir. Ferhad Paşa daha önce İstanbul'dan çıkıp Kırım'a ulaşan Kaptanıderya Ali Paşa'nın donanması ve oradaki diğer kuvvetlerle birleşerek Kırım'daki isyanı bastırır. Bu süre zarfında ordusuyla Tokat'a ulaşan Osman Paşa, Kırım isyanını bastırdıktan sonra İstanbul'a dönmekte olan Ferhad Paşa'yla buluşmak üzere Tokat'ta bekler. Ferhad Paşa gelince kendisine köprübaşında yüksekçe bir yerde, latif bir mekân tahsis edilir. Serdar'la üç gün boyunca yaptığı istişarelerden sonra Ferhad Paşa İstanbul'a hareket eder.

Kaptanıderya Ali Paşa, Osman Paşa'nın sefer için Sultan'la yaptığı görüşmelerden sonraki sahnede görülür ve Serdar (Osman Paşa) ile maiyetindeki devlet erkânını gemisiyle Üsküdar'a geçirir. Burada sefer tertibi üzerine yapılan toplantıdan sonra Osman Paşa, Ali Paşa'nın yanında Mustafa Paşa, Ömer Paşa ve birçok yeniçeri ve kapıkullarını görevlendirir ve Ali Paşa kumadasındaki donanmayı Kefe'ye gönderir. Osman Paşa Kastamonu'da iken Ferhad Paşa'yı Kırım'a yönlendirecek, Ferhad Paşa da daha önce İstanbul'dan çıkıp Kırım'a ulaşan Kaptanıderya Ali Paşa'nın donanması ve oradaki diğer kuvvetlerle birleşerek Kırım'daki isyanı bastıracaktır.

İran şahının eserdeki rolüne baktığımızda onun varlığı ve icraatleri arka planda olup ön planda ise şahın oğlu Şehzade Hamza Mirza vardır. Şah ilk olarak Osman Paşa'nın kendisine yazdığı tehdit ve hakaret içerikli mektubuyla olaylara dâhil olur. Bu kısımdan itibaren şahın Osman Paşa'dan korktuğu yönünde bir imaj oluşturulur. Şairin ifadelerine göre mektubu alan şah önce korku ve tereddüt yaşar ve daha sonra savaş meclisini kurmaya karar verir. Ardından kendisine destek için İran, Azerbaycan ve Nahçıvan şehirlerindeki taraftarları olan sultan, han ve emirlere mektuplar gönderir. Mektupların ulaştığı beyler de şaha desteğe gelir.

Şairin ifadelerine göre İran Şahı Osman Paşa'dan korkmaktadır. Zira daha önce de Osman Paşa İran'a seferler yapmış ve fetihlerde bulunmuştur. Osman Paşa'ya karşı şaha desteğe gelen çeşitli bölgelerdeki beylerine şahın söylediklerine göre, şah daha önce Şirvan ve Revan'ı kaybetmiş, Osmanlılar Kars, Revan ve Gürcü bölgelerine güçlü kaleler yapmışlardır. Dolayısıyla şah, Osmanlıların Azerbaycan'ı ellerinden almalarından korkmaktadır (v. 68b). Osman Paşa Tebriz'e doğru gelirken

Çaldıran'da yakalanan esirden alınan bilgiye göre, Osman Paşa'nın Tebriz'e sefere çıktığı henüz etrafta duyulmamışken şah bu sırrı öğrenmiştir fakat Osmanlı askerine karşı duramayacağını da farkındadır. Kaçmak da namına yakışmayacağından, bir bahane uydurarak şah, "Adıyaman kişi (Osman Paşa) Erzurum'a gelmiş. Gürcü'yü vurmaya niyetli imiş. Oraya yönelmiş. Bizden bu bela def olmuştur. Yayla zamanıdır. Biz yaylaya göçelim." diyerek on iki gün önce yaylaya göçmüştür.

İran şahı, Osman Paşa'dan korkarken Osmanlı ordusu da şahın ordusuna karşı tedirgin vaziyettedir. Sefer boyunca şahın ordusu⁷⁸⁸ nun aniden çıkıp saldırma ihtimalin Osmanlı askeri içerisinde devamlı bir tedirginlik oluşturur. Örneğin, Osmanlı ordusunun Çaldıran'a ulaştığı sıralarda "Şah geldi!" diye asılsız bir haber çıkar ve hemen savaş düzenine geçip beklerler. Fakat şah ortaya çıkmaz. Sonradan alınan bilgiye göre şah yaylada bulunmaktadır. Tebriz'in fethinden sonra ordu Serendab menzilinde iken bir art niyetli kişi "Şah geldi!" diyerek bağırınca asker içinde yine kargaşa çıkar. Fakat daha sonra bu sözün de yalan olduğu anlaşılır:

Osmanlı ordusunun yaptığı savaşlarda İran ordusunun başında daima İran şehzadesi (Hamza Mirza) vardır. Şehzadenin ilk defa görüldüğü ve iki taraf arasındaki ilk savaşın gerçekleştiği yer Alivar menzili olup bu savaşta Osmanlı ordusu kazanır. Tebriz'in fethinden sonra Sinan Paşa'nın önderliğindeki Osmanlı ordusu şehzadenin ordusuyla tekrar savaşır ve bu savaşta Osmanlı ordusu şehzade ordusundan az miktarda olduğundan savaşta şehzadenin ordusu kazanır. Bir müddet sonra İran ordusu hem kazandığı son galibiyetten hem de Osman Paşa'nın hastalanmasından sonra Osmanlı ordusu içinde çıkan kargaşalardan cesaret bularak şehzade önderliğinde yeniden saldırıya geçer. Serdar da, Sinan Paşa'yı kendi yerine tayin ederek tekrar şehzadeye karşı gönderir. Şairin ifadelerine göre bu savaşta kızılbazlar önce sarhoş gibi savaşır lakin sonra perişan olup giderler.⁷⁸⁹ Osman Paşa'nın hastalığı ve diğer bazı sebeplerden ötürü Sinan Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu Tebriz'den geri dönmekte iken Şah Gazan mevkiinde şehzade ve askerleri tekrar karşılarına çıkar. Yapılan savaşta nice Osmanlı askeri şehit olur fakat İran ordusu güçlü direniş karşısında daha fazla dayanamaz ve geri çekilir. Osmanlı ordusu da

⁷⁸⁸ Şah ordusuyla kast edilen şahın oğlu Şehzade Hamza Mirza'nın başında bulunduğu İran ordusudur.

⁷⁸⁹ Şair neticeyi açıkça belirtmese de, tarihî kaynaklar bu savaşta da Kızılbazların galip olduğunu yazar (Danişmend, a.g.e., c. 3, s. 95; Karanfil, a.g.t., s. 54).

yoluna devam eder. Osman Paşa Acısu menzilinde iken vefat eder ve Osamanlı ordusu tekrar yoluna devam ederken Şehzade ordusu tekrar karşılarına çıkar. Şehzade'yle yapılan bu son cenkte Osmanlı ordusu yine güçlü mukavemet gösterir ve düşmanı püskürtür. Netice olarak bu son savaşta da Osmanlı ordusu zafer kazanır ve mağlup olan şehzade ordusu geri döner.

Osmanlı ordusu Sivas'tayken orduya ilhak olan birliklerden biri de Karaman Beylerbeyi Murad Paşa⁷⁹⁰'nın zırhlı birlikleridir. Murad Paşa, Tebriz'in fethinden sonra Şehzade'nin ordusuyla yapılan savaş (altıncı savaş) sırasında derin bir kuyuya düşer ve esir olarak ele geçirilir. Harîmî bu konuda şöyle der:

Hayret aluben Murād Paşa'yı ol demde şaşar

Kardeş için kazduğı çāh içre kendüsi düşer (v. 89a-6)

Anadolu Emîrî Hasan Paşa, Mustafa Paşa ve Ömer Paşa, Trablus-Şam Beylerbeyi Cafer Paşa, Erzurum Serdarı Hüsrev Kethüda (şehit), Hızır Paşa, Raziye Kadioğlu, Maksud Han⁷⁹¹ gibi şahıslar Osmanlı tarafından olup eserde ismi geçen diğer kişilerdir.

Eserin iki ayrı kısmında Serdar Osman Paşa'nın İran seferi için çeşitli bölgelerden toplanıp gelen beyler, kurmaylar ve askerlerden de bahsedilmektedir. Şair bu beylerin hangi bölgeden geldiği ve yanlarında hangi vasıftan grupların olduğunu da açıklamakta ve bazılarının sayısını da vermektedir. Bu gruplardan ilki Osman Paşa Kastamonu'da iken padişah'tan gelen İran üzerine sefer emrinden sonra Paşa'nın çeşitli bölgelere askerî kuvvetlerin toplanmaları yönünde emirler yazdırmasıyla gelir. Ordu Sivas'ta iken de çeşitli bölgelerdeki birçok askerî birlik fırka fırka Serdar'ın ordusuna katılmaya devam etmiştir. ve şair bunların kimler olduğu ile ne miktarda olduklarını belirtmiştir. Yukarıda da her iki paşanın isimleri zikredildiği üzere Anadolu Emîrî Hasan Paşa beraberindeki on üç emir ve kırk bin Anadolu askerleriyle orduya dâhil olurken bir iki gün sonra da Yunan askerleri ile Karaman Beylerbeyi Murad Paşa zırhlı askerleriyle orduya katılır.

⁷⁹⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde bu seferi konu alırken bahsi geçen Murad Paşa'nın *Kuyucu* lakabıyla meşhur olan Murad Paşa olduğunu ve bu savaşta derin kuyuya düşmesinden sonra bu lakabı aldığını belirtir (a.g.e., c. 3, s. 83).

⁷⁹¹ Şah'ın önde gelen emirlerindenken daha sonra ihtida ederek Osmanlı'ya iltica edip Osmanlı ümerası arasına girer (Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı- İran Siyasi Münâsebetleri 1578-1612* [İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.,1993], s. 155).

Serdar Osman Paşa Kastamonu’da iken orduya katılan beyler, kurmaylar ve askerle içinde kapıkulları da vardır. Şair bu kapıkulları hakkında bazı eleştiri yapmaktadır. Şaire göre onların içinde aksi ve isyankâr kişiler vardır. Bu kişiler vefasız ve eziyet veren kişiydiler. Dolayısıyla bu uğursuz kişiler Serdar’ın ve İslam askerinin nâmını yere düşürmüştür. Şair eserin ilerleyen bölümlerinde daha önce yaptığı bu eleştirilerin sebebini aktaracaktır. Ordu Hamr bölgesinde konaklarken kapıkullarından bir grup Osman Paşa’dan rütbe ve bazı ihsanlar isteyerek fitne çıkarır. Osman Paşa başta bu talepleri reddetse de, sefer hâlinin akim kalmaması için atlılara iki, piyadelere birer akçe dağıtır. Tebriz’in fethinden bir müddet sonra Osman Paşa’nın hastalınıp ölüm döşeğine düşmesi ve Tebriz dışındaki İran ordusunun içeriye gıda gelmesini engellemesi neticesinde Osmanlı ordusu içinde huzursuzluklar başladığında da Rumeli ve kapu kulu askerini taşkınlıklar yapacak, adeta ihtilal çıkacaktır.

Eserde Kırım Tatarları tarafından Kırım Hanı İslam Giray, önceki Kırım Hanı Mehmed Giray ve Mehmed Giray’ın isyan eden üç oğlu, Nogay Hanı Şemhâl’den de bahsedilmektedir.

Karadağ Hâkimi, Pâzuke Han⁷⁹², Tokmak Han, Emir Han, Merend Hâkimi ise İran tarafından olup bahsi geçen diğer kişilerdir.

Fetihnamelerde gerçek olay ve kişiler anlatıldığından eserde dekoratif kişiler gibi duran kişi ve gruplar aslında gerçek kişi ve gruplardır. Eserdeki bu tür örneklerle baktığımızda şair İstanbul ve Tebriz halkından bahsetmektedir. Ancak, sefer için yapılan görüşmelerin ardından Osman Paşa Üsküdar’a geçmek üzere Sultan’ın (III: Murad) huzurundan ayrıldığında İstanbul halkının onu ve maiyetindekileri görmek için sokaklara döküldüğü görülür. Osmanlı ordusu Tebriz dışına geldiğinde Tebriz halkı önce Osmanlı ordusuna karşı direniş gösterir. Ancak Osmanlı ordusu şehri fethedince sulha razı olurlar. Osman Paşa da sulhu kabul ettiği ve yapılan sulhu askerine ilan ettiği halde bazı askerler şehri yağmaya girer ve yağma sırasında Tebriz halkına karşı katliam da meydana gelir. Osman Paşa da askerini halka zarar vermekten men edip halkı esir etmemeleri şartıyla yağmaya izin verir. Esir edilenlerin hâli içler acısıdır. Tebriz’in fethinden bir müddet sonra Osmanlı

⁷⁹² Alivar menziline Şehzade ordusu ile yapılan ilk savaşta Karadağ Hâkimi, Pâzuke Han ve birçok İran askeri esir olarak ele geçirilmiştir.

ordusunun İran ordusuna karşı yaşadığı mağlubiyet Tebriz halkından bazısını gürurlandırır ve Osmanlı askerine saldırmaya başlarlar. Osmanlı askeri de karşı saldırıya geçince durum tekrar halkın katliam edilmesine döner. Osman Paşa da bazı asi askerleri şehrin ortasında astırarak katliamı durdurur.

3.5.2.4. Eserin edebî değeri

3.5.2.4.1. Fesahat bağlamında aruz ve kafiye incelemesi⁷⁹³

Harîmî'nin fetihnâmesinde kullanılan vezne bakıldığında, eserde Remel bahrinin *Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün* şeklindeki 15 heceli vezni tercih edilmiştir. 11 kapalı 4 de açık hece barındıran bu vezin klasik Türk şairleri tarafından daha ziyade gazel nazım şekli için tercih edilmektedir. Oysa şair kısa vezin değil de mesnevi geleneğine göre uzun sayılabilecek bir vezni tercih etmiştir.⁷⁹⁴ Bilindiği üzere Arapça-Farça kelimeler daha ziyade kapalı hece ve uzun ünlüler içerirken Türkçe kelimeler ise daha ziyade kısa ünlülerin bulunduğu açık hece içerir. Dolayısıyla mesnevilerde nadiren tercih edilen bu vezni kullanan şair eğer Türkçe kelimelere sık yer verir ise imâle-i maksûre uygulamaları kaçınılmaz olacaktır. Zira bu vezin Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olmayacaktır. Bu noktada şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen bir varaktaki (v. 85a-b) 28 beyitte yapılan incelemede 373 kelimeden 152 tanesinin Türkçe olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu oranlarda kelimelerin %59.24'ünün Arapça-Farsça %40.75'inin de Türkçe kelimelerden meydana geldiği anlaşılır. Dolayısıyla şairin Türkçe kelimelerden ziyade Arapça-Farça kelimeleri tercih ettiği anlaşılır. Şairin tercih ettiği vezinle kullandığı dillerdeki kelimelerin oranları arasındaki duruma baktığımızda imâle-i maksûrelere başvurmak zorunda kalacağı tahmin edilebilir.

⁷⁹³ Yapılan inceleme eserin başından, ortasından ve sonundan rast gelen seçilen (55a-b/85a-b/94a-b) varakları arasındaki beyitlerden hareketle yapılmış olup bu beyitler teker teker aruz tasarrufları ve kafiye kullanımı açısından incelenmiştir. Bu örnekler bir temsil vazifesi gördüğünden eserin tamamı için örneklik teşkil edebilir fakat eserin tamamını yansıtmamaktadır.

⁷⁹⁴ Bu konuda bkz. *Konyalı Muhyî, Tercüme-i İbtidânâme (İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri-Tıpkıbasım)*. haz. Cihan Okuyucu, Sadık Yazar (Ankara: TDK Yay., 2018), s. 53.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 85 (28+28+29) beyitte yapılan imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında 354 (97+133+124) örnek görülür. Bunlardan 68 (29+18+21) tanesi (%19.20) Farsça izafet kesresi üzerinde, 19 (0+11+8) tanesi (%5.36) Türkçe isim, 27 (5+8+14) tanesi (%7.62) Türkçe fiil kökünde, 164 (45+62+57) tanesi (%46.32) Türkçe eklerde, 53 (13+22+18) tanesi (%14.97) Türkçe sıfat, zarf, edat, bağlaç veya zamirler üzerinde, 14 (5+4+5) tanesi (%3.95) Farsça bağlaç vâvı üzerinde uygulanmıştır. 3 (0+2+1) tanesi (%0.84) kûşe, hâne (85a-2), Arapça hutbe (94b-4) şeklindeki Farsça kelime sonlarındaki güzel he üzerinde uygulanmıştır. Her ne kadar Türkçe dışındaki kelimelerde yapılan imale-i maksûreler şairler tarafından fahiş kusur kabul edilse de Harîmî'nin kelime sonundaki güzel he üzerindeki bu uygulaması diğer şairler tarafından uygulanabilen, daha az kusurlu görülebilecek bir imale-i maksûredir.

Eserden seçilen üç ayrı kısımdaki imâle-i maksûre oranlarında özellikle orta ve son kısımda artış görülür. Beyit başına ise ortalama 4.16 imâle-i maksûre düşmektedir. Bu oran yüksek görünmekle birlikte kullanılan veznin mesnevi türündeki bir eser için çıkaracağı zorluğu ve veznin hece sayısının uzunluğunu hatırlamak gerekecektir. Diğer taraftan fetihname türü eserlerde genellikle yer, şahıs, tarih gibi ayrıntılı bilgiler ve türe özgü çeşitli terimler sıkça kullanılır. Bütün bu etkenler şaire zorluk çıkaran etkenlerdir.

Uygulanan imâle-i maksûrelerin ortalama %28'i Türkçe kelimelerin kök veya gövdesinde yahut Türkçe zamir, edat, bağlaç üzerinde uygulanmıştır. Bu tür uygulamalar kelimelerin Türkçe telaffuzunu olumsuz etkileyerek veznin ahengini bozabilmektedir. Ancak bu uygulamalardan bazısı kelime sonunda ve i ünlüsü üzerinde olup telaffuz imkânlarıyla kusur olmaktan uzaklaşmaktadır. Ayrıca, anı zamir örneğinde olduğu gibi diğer bazıları ise vurgunun anlama katkısı ve yine Türkçe'nin telaffuz imkânları sebebiyle kusur olmaktan uzaklaşmaktadır.

Eserin üç ayrı kısmından seçilen yerler içinde imâle-i maksûrelerin çoğaldığı beyitlere bakıldığında orta kısımdaki beyitlerde artış görülür. Ancak oranlarda fazla dengesizlik yoktur. Diğer taraftan beyit başına düşen en fazla imâle-i maksûre oranlarına baktığımızda da orta kısımda artış vardır. Örneğin eserin baş kısmından seçilen yerde aynı beyitte 4 imâle-i maksûre bulunan üç, 5 imâle-i maksûre bulunan

bir beyit, 6 imâle-i maksûre bulunan üç beyit, 7 imâle-i maksûre bulunan iki, 9 imâle-i maksûre bulunan bir beyit vardır. Son kısmından seçilen beyitler içerisinde 4 imâle-i maksûre bulunan dört, 5 imâle-i maksûre bulunan sekiz, 6 imâle-i maksûre bulunan dört, 7 imâle-i maksûre bulunan bir, 8 imâle-i maksûre bulunan iki, 9 imâle-i maksûre bulunan beyit vardır. Eserin orta kısımdan seçilen beyitlerde ise 4 imâle-i maksûre bulunan sekiz, 5 imâle-i maksûre bulunan beş, 6 imâle-i maksûre bulunan dört, 7 imâle-i maksûre bulunan üç, imâle-i maksûre bulunan bir, 11 imâle-i maksûre bulunan bir beyit vardır. Görüldüğü üzere eserin orta ve son kısmından seçilen beyitlerde, beyit başına düşen imâle-i maksûrelerde artış olmaktadır ve bu artışlar en çok da eserin orta kısmındaki beyitlerde görülür. Öyle ki içerisinde 11 imâle-i maksûre bulunan beyit dahi vardır.

Aşağıdaki beyitler, kelime kök ve gövdesi üzerinde yahut zamir üzerinde uygulanan örnekleri gösterir. Görüleceği üzere bu uygulamaların birçoğunun i sesi üzerinde olması veya vurgu yoluyla anlama ve ahenge de katkı sağlaması sebebiyle kusur yönleri de azalmaktadır:

Mâh-ı Şevvâ/liñ üçinc*i*/g*ü*ni serdâ/[r]-ı dilîr

Şehre vardı/ görmek içün/ kal^aa[yı] yapma/ğa yer

Sa^y ü ikdâm/-le cân ü/ dilden idüb/ diğkati

Tâkat*i* yet/düğü denl*ü*/ itdi herkes/ hîdmeti (v. 85a-1-5)

Şairin i sesi üzerinde daha sık imâle-i maksûre uyguladığı, böylece bu uygulamaları kusurdan ziyade sanatlı bir hale getirdiği görülür. Bu şekilde benzer sesler ve paralel imâle-i maksûre uygulamalarıyla şiirin ahengine katkı sağlamaya dair yine eserin orta kısmından seçilen örneklerle bakabiliriz:

Oldı bu em/riñ huşûlin/de çü ser-ger/dân vezîr

Eylerim bu/ hîdmet*i* der bulmadı bir/ merd-i şîr

Âh*ere* tek/lîf idüb yok/ y*re* çekmeñ/ zağmeti

Cânıma min/netdürür sul/ţân-ı dînüñ/ hîdmeti

Âb-ı rûy-ı/ Türkmân bir/ hüsrev-*i* nî/kû-şîfat

Şâhib-*i* tâ/c u ‘alem kâ/n-ı seğâ Cem/şîd-i vakt (v. 85a-11-14-18)

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 85 (28+28+29) beyitte yapılan imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında ise toplam 48 (10+12+26) örnek görülür. Uygulanan bu örneklerin çoğunluğunda vurguyla sese ve anlama katkı sağlamak amacı değil de veznin bir kapalı ve bir açık hece ihtiyacının karşılanması gayreti görülür. Ancak, içerisinde birden fazla med olan bazı beyitlerde vurgu yoluyla aheng sağlandığı da görülür:

Şemsden bir/ zerre ketm ol/mağ ile a/ña ne nağş

Bağrden bir/ katre kem ol/mağ ile ‘um/māna ne nağş (v. 94a-2)

Harîmî, hûn, āsān (v. 55a-2-13), dîn (v. 55b-6), ta‘yîn (v. 85a-3) şeklindeki üç kelimedede şairler tarafından hoş görülmemiş olan nun sesiyle biten hecede med uygulaması yapmıştır. Şairin, bir buçuk hece değerinde uyguladığı bahsi geçen imâle-i memdûde örneklerinden başka medli hece değerini tek kapalı hece değerine düşürdüğü 136 (57+47+32) tane daha uygulama yapmıştır. Bu noktada da şair ya medli heceyi ünlüyle başlayan bir kelimeye ulama yapmış, ya Farsça izafet terkiibini tamlama ünlüsüne veya Farsça bağlaç vâvına bağlayarak meşru yöntemler uygulamıştır. Bu imale-i memdûdelerden biri olarak Van (v. 94a-14), yol, kıl (v. 85a-3) şeklindeki kelimedede vezin gereği imla harfî olan elif, med harfî olarak kabul edilmiştir.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 85 (28+28+29) beyitte uygulanan zihafalara bakıldığında 7 (3+1+3) örnek görülür. Bu zihafaların lil/āh (v. 55a-9), hōş (v. 94a-15), tîr-i (v. 94b-11) şeklindeki üç tanesi medli yani bir buçuk hece değerindeki hecenin vezin gereği tek kapalı hece olarak değerlendirmek şeklinde uygulanmıştır. Uygulama olarak medli elif, vav ve ye harfleri imla harfleri olarak değerlendirilmiştir. Hāşā (v. 55a-9), Hādî-i (v. 55b-1), Sünnî (v. 85b-4), ‘aynî (v. 94b-1) şeklindeki diğer üç zihaf ise uzun ünlünün vezin gereği açık hece olarak kullanılmasından kaynaklanır. Bu zihafardan ilki hariç diğer üçü tanesi klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sākî şeklindeki sonu y ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların bir benzeridir. Dolayısıyla bu üç zihaf da meşru sayılabilecek uygulamalardandır.

Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 85 (28+28+29) beyit içinde 127 (45+45+37) ulamaya yer verilmiştir. Bu ulamalar çoğunlukla medli hecenin bir

buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise çoğunlukla kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde, yer yer de medli hecenin bağlaç vâvına ulanması şeklinde yapılmıştır. 32 (12+7+13) tane ulama örneği ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılmıştır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Diğer taraftan şair, çokdur ‘isyānum (v. 55a-5), serdār ‘asker (v. 85b-11) şeklindeki iki örnekte vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya başvurmuştur.

Türkçe’nin doğası gereği, telaffuzda, kelimenin sonundaki kapalı hece ünlüyle başlayan sıradaki kelimeye ulanır. Genellikle şairler telaffuzdaki bu durumu şiirde de sağlamaya çalışır. Ancak bazen aruz uygulamasında veznin kapalı hece gerektirmesi sebebiyle kelime sonundaki bu ulama sağlanamaz ve bu duruma sekt adı verilir. Eserin baş, orta ve son kısmından seçilen 85 (28+28+29) beyit içinde 60 (21+15+24) sekt örneği vardır. Şairin uyguladığı bu sekt uygulamalarının bazısı ahenge katkı sağlamışsa da çoğunluğu vezin gereği zarureten uygulanmıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların çoğunluğu telaffuzda meydana getirdiği duraklama sebebiyle şiirin ses akışını olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan bu sektlerin kullanılan vezinle de alakalı bir yönü vardır. Sektler, çoğunlukla veznin tef ile başlarına denk gelmektedir. Örneğin, aşağıdaki beyitte koyu işaretli kısımlar bu durumu göstermektedir:

Mazhar-ı luṭf eyledin ḥalk itmeden kıldın kerem

Yoğ iken var eyleyüb hem eyledin ḥayr-i ümem (v. 55a-8)

Eserdeki bir diğer aruz uygulamalarına baktığımızda *Ḥaḳḳ* kelimesi orijinal şekliyle şeddeli kaf ile kullanılması gerekirken şair vezin gereği kelimeyi Ḥaḳ (v. 55b-5-14, 94a-8, 94b-1-3-4-7-8-9) şeklinde 9 yerde şeddesiz uygulamıştır. Şeddeli kelimedden şeddenin düşürülmesi şeklindeki bu uygulamaya tahfif adı verilir. Hışn ve saṭḥ kelimeleri ise vezin gereği tahrikle *ḥışn* (v. 85a-4), *saṭḥ*ında (v. 85b-6) şeklinde konuşma dilindeki söylenişe çevrilmiştir.

85 (28+28+29) beyit içinde uygulanan kafiyelelere baktığımızda 53 (18+17+18) beyitte mürdef, 30 (10+9+11) beyitte mücerred, 2 (0+2+0) beyitte mukayyed kafiye

vardır. 34 (11+12+11) beyitte redif olup bunlardan 16 (5+7+4) tanesi Türkçe eklerden, 14 (4+5+5) tanesi Türkçe kelimelerden, 3 (1+0+2) tanesi de Türkçe ek ve kelimelerden oluşur. 1 (1+0+0) tane de Farsça gibi anlamındaki –vār (v. 85b-8) eki redif olarak kullanılmıştır. Kullanılan bu rediflerin özellikle kelimelerle yapılanlarında şiire aheng katılmıştır.

Uygulanan kafiyelelere yüzde oranlarıyla bakıldığında %62.35 oranında mürdef, %35.29 oranında mücerred, %2.35 oranında da mukayyed kafiye örneği vardır. Dolayısıyla seçilen beyitlerin azami çoğunluğunda mürdef kafiyelerin kullanıldığı, kalan miktarın da azami çoğunlukla mücerred kafiyelerden oluştuğu anlaşılır. Klasik Türk şairlerinin genellikle mürdef ve mücerred kafiyelerini tercih ederler. Ancak Harîmî'nin mürdef kafiyeleleri hayli çok miktarda kullanmış olması dikkat çekicidir.

Şairin, kafiye uygulamalarında az sayılamayacak miktarda kusurlu uygulamalara veya makbul görülmeyen uygulamalara başvurduğu görülür. *eşer/zarar* (v. 55b-10), *bul/kol*, *dikḫati/hidmeti*, *ḳabul/sol* (v. 85a-3-5, 85b-1), *sıḥḥattir bize/ni 'mettir bize*, *naẓar/zeber*, *ẓarar/ḥaber*, *niyeti/furṣatı*, *musahḥar/müyesser*, *dırāz-az* (v. 94a-6-7-11, 94b-3-8-13), şeklindeki 10 beyitte tevcihin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru vardır. *içün/dün* (v. 55a-4), *dilir/yir*, *ḥaḳîr/yir*, *şafâ/aña* (v. 85a-1-10-15), *aña ne naḳş/'ummāna ne naḳş*, *dilir/yir*, *adına/ecdādına* (v. 94a-2, 94b-4) şeklindeki 6 beyitte kafiyelelerdeki imla harfi olan elif, vav ve ye harflerinin kafiye gereği med harfine dönüşmesinden kaynaklanan kafiye kusuru vardır. *velî/seri* (v. 55a-6), *iden/şiken* (v. 85b-2), *serüm/giderüm* (v. 94a-8), *pertevi/müşteri* (v. 94a-3) şeklindeki 4 beyitte ise kafiyele meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil ekte olmasından kaynaklanan kafiye kusurları görülür. Ancak klasik Türk şairlerinin bu uygulamaya sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmemiştir.⁷⁹⁵ *gezdiler/gördiler* (v. 85a-2) şeklindeki bir beyitte ise kafiyele rediflerle oluşturulmuştur.

Toparlayacak olursak, fetihname türündeki bilgi ve olay anlatımı ağırlıklı bir türde aruz kusurları ve uygulamaları beklenir bir durumdur. Bununla birlikte Harîmî, mesnevisinde daha ziyade gazel nazım şekli için tercih edilen ve 11 kapalı 4 de açık hece barındıran, mesnevi geleneğine göre uzun sayılabilecek bir vezni tercih

⁷⁹⁵ Saraç, a.g.e., s. 279.

etmiştir. Bu vezin Bu vezin klasik Türk şairleri tarafından edilmektedir. Dolayısıyla özellikle imâle-i maksûre uygulamalarından kaçınmamış, fetihname şairleri arasında bu uygulamaya en çok başvuran şairlerden biri olmuştur. Hatta yer yer aynı beyitte sekiz dokuz imâle-i maksûreyle karşılaşmaktadır. Diğer taraftan şairin bu uygulamaları daha ziyade kelime sonlarında ve i sesi üzerinde uyguladığı, ayrıca benzer seslerle ve paralel imâle-i maksûrelerle şiirine ahenk kattığı görülür. Birkaç Arapça-Farsça kelimedede görülen imâle-i maksûreler ise kelime sonlarındaki güzel he üzerinde uygulanmış olup bu uygulama, diğer şairler tarafından da yer yer uygulanabilen, dolayısıyla daha az kusurlu görülebilecek bir imale-i maksûredir.

Şairin başvurduğu zihafklar ise klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sâkî şeklindeki sonu y ünsüzüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamalardandır. Ayrıca bu uygulamalar Türkçe telaffuzda kendine yer bulabilecek niteliktedir. Dolayısıyla zihafkların çoğunluğu meşru sayılabilecek uygulamalardandır.

İncelenen 85 beyit içinde 60 sekt örneği görülmüştür ki bu oran dikkat çekicidir. Bu sektlerin kullanılan vezinle alakalı olarak çoğunlukla veznin tef ile başlarına denk geldiği görülür. Başvurulan diğer birtakım aruz uygulamaları ise klasik şairlerin genel olarak başvurduğu meşru uygulamalardandır.

Harîmî'nin kafiye uygulamalarına baktığımızda, mürdef kafiyesinin ön planda olduğu görülür. Kafiyei oluşturan kelimelerden birinde revî harfinin Türkçe ek olması veya kafiyelerde ikvâ vb. çeşitli kusurların görülmesi gibi uygulamalar görülse de bunlar sayıca çok değildir. Şairin redif uygulamalarında ise yer yer bazı kelimelerle uygulanan redifler şiire ahenk katmaktadır.

Netice olarak mesnevi geleneğinde tatbiki zor bir vezni seçerek eserini yazmış olan Harîmî tahmin edilebilir olandan fazla bir uygulamaya başvurmamış, aruza hâkimiyetini fetihnamesine yansıtabilmiştir. Ancak özellikle imâle-i maksûre ve sekt uygulamalarına en fazla başvuran fetihname şairlerinden biri olması eseri fesahat noktasında zedelemiştir. Bu durum da eserin akıcılığına olumsuz yönde etki etmektedir

3.5.2.4.2. Dil ve belagat incelemesi

Harîmî'nin fetihnemesi dil yönüyle Eski Anadolu Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne geçiş döneminin özelliklerini taşır.⁷⁹⁶ Dolayısıyla eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelime, fiil ve ekler önemli miktarda mevcut olduğu gibi Arapça-Farsça kelime ve terkipler de yoğun miktardadır. Nitekim, şairin kullandığı kelimelerin eser içerisindeki dağılımı hakkında bir kanaate varabilmek için eserin orta kısmından seçilen 28 beyitte %40.75 civarında Türkçe asıllı kelime olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan sade ve anlaşılır cümleler de sık sık karşımıza çıkar.

Harîmî, ayetlerden iktibaslar edip deyim, atasözü ve vecîzeler de söyleyerek eserini dil açısından zenginleştirmiştir. Bunlara ek olarak şairin naat ve münacat bölümlerinde (Osman Paşa'nın münacatları da dâhil olmak üzere) dervişane bir dil kullandığı ve bu bölümlerde lirizmin arttığı görülür.

Eserde başvurulmuş bazı arkaik kelime, fiil ve eklere bakıldığında *yatlu/yahşı* (v. 58a-5), *eyü yatlu* (89a-9), *göklükcek* (v. 66b) şeklinde isim ve sıfatlar; *düriş-* (v. 56b), *depren-* (v. 63a-13), *irgür-* (v. 69b-10), *kucaş-*, *koç-* (v. 69a-10), *elleş-* (v. 80a-6), *apar-* (v. 86a-6) şeklinde fiiller; *yavu kılmak* (v. 61a-2), *avurd*⁷⁹⁷ *çal-* (v. 81a-12) şeklinde deyimler; *kankı*, *kanığınız* (v. 91a-8-9, 93b-8) şeklinde soru zamirleri; *kalkuben* (v. 61b-2), *konuben* (v. 61b-3, 90b-7), *aluben* (v. 66b-1, 69a-15), *varuben* (v. 69a-12), *şaşuben* (v. 72b-9), *oluben* (v. 79a-8, 80a-6, 87b-10, 89a-11), *edinüben* (v. 80a-10), *katuben* (v. 74a-2), *deyuben* (v. 81b-11) şeklinde -uban/-üben gerundium (zarf-fiil) ekleri; *emr olıcak* ([*olduğunda*, *edildiğinde*] v. 69b-14, 80b-5), *göricek* ([*gördüğünde*] v. 72b-9), *iricek* ([*erdiği*nde, *ulaştığı*nda] v. 87b-4), *isteyicek* ([*istediği*nde] v. 93b-4) şeklinde ıcak-icek gerindium (zarf fiil) ekleri; *olmayıser* (v. 81b-9) şeklinde ısar-iser (ecek-acak) ekleri; *baş-ayağ/kulağ* (v. 61a-2), *tacın* (v. 66b-1), *kondüğün* (v. 79a-8), *boynın* ([*boynunu*] v. 81b-6), *şeklin bağladı* ([*şeklini bağladı*] v. 83b-13), *birbirin* ([*birbirini*] v. 89a-2), *serin-yerin* [*serini-yerini*] v. 89a-7), *ağrığın* (v. 90b-7) şeklinde akuzatif harfinin düşürüldüğü kelimeler; *olavuz*, *kılsavuz* (v. 54b-8), *yüz karasın kılmazız/âsî olmazız* (v. 62a-1), *sanmanuz* (v. 69a-5),

⁷⁹⁶ Eroğlu, “Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi,” a.g.m., s. 90.

⁷⁹⁷ Anadolu Türkçesi'nden gelen bu kelime yanakların iç kısmındaki boşluk veya yanak anlamına gelir (Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 218).

dayanmanız (v. 80a-9) şeklinde arkaik ekler bulunur.

Eserdeki yer yer yoğunlaşan Arapça ve Farsça kelime ve terkipler anlaşılabilirliği zorlaştırmaktadır. Bu husus genellikle övgü içerikli kısımlarda karşımıza çıkmaktadır:

Hāmi 'i şer' -i mübîn şāh-ı guzāt-ı müslimîn

Sāye-i ' arş-ı berîn luṭf-i ilāhe'l- ' ālemîn

Kevkeb-i iḳbāl burc-ı sa' detde ḳā'im müdām

Tāli'-i maḥmūd-ı memdūhu'l-hısāl u hoş kelām

Dāhil oldı mülk-i dīne fetḥ olup ol dār-ı küfr

Sebb ü zemm olan menābirde oḳındı na' t u zikr (v. 54a-1-58a-1-84b-8)

Eserde her ne kadar Arapça-Farsça kelime veya terkiplerden kaynaklanan anlaşılabilirliği zor ifade kalıpları varsa da gayet sade ve akıcı ifade ve cümlelerin varlığı da fark edilir:

Bāb-ı āhende yedi yıl sedd-i İskender olup

Tiğimuñ ucından aḳan ḳan-ıla deryā ṭolup

' Aḳluñı dir başına ḳılma ḡurūr ṭut öḡüt

Ġafleti ḳo aç gözün şer' üzre ṭoḡrı yola git

Didiler ' ömrün ziyād olsun eyā sedd-i ' Alī

Gelmedi ecdāduñ içinde senün gibi ulı

Mülk-i Āzerbāycāmı dāhi bu tedbīr ile

Ḳorḳum oldur etdirür sizi beraber yir ile

Her birisi ṭaḡılub yerlü yerine gitdiler

Tiğ üstünde ḳamū baş virmege ' ahd itdiler

Eglendi yolda bir ḳaç gün olındı otıraḳ

' Askerün cem' ine ḳok sa' y eyledi ol yüzi aḳ

Zāhir olıcak o serverde şecā' at ḥālī

Herkesin hâline göre zâhir oldu cür’eti (v. 66b-15-67a-5-68a-11-68b-3-72a-13-75b-11)

Eserde çeşitli ayetlerden iktibaslar yapılır.⁷⁹⁸ Eserin baş ve son kısımlarında eserin konusuyla da ilişkili olarak *İnnâ fetehnâ* ifadeleriyle başlayan Fetih suresinin ilk ayetinden iktibas yapılır (v. 59a-2-93a-9). Bundan başka, *Rahmeten li’l ‘âlemîn* ([Enbiya, 107] v. 53a-5-12/53b-4), *Cennetü’l-Me’vâ* ([Necm 15]) gibi çeşitli ayetlerden parçalar iktibas edildiği de görülür. Ayrıca Allah’ın isimlerinden olan ve Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde geçen *Zü’l-celâl* ([Rahman, 27-78] v. 55a-7-93a-9), *Hazret-i Hayy-ı Kadîr* ([Âl-i İmran 2; Tâhâ 111; Bakara 20, 106, 109; Nisa 133] v. 83a-5), *Hâkim-i Kahhâr* ([Tâhâ 111, Müminûn 116, Yusuf 39, er-Ra’d 16, Sâd 65, Zümer 4, İbrahim 48] v. 95a-4) isimlerinden de iktibaslar yapılır.

Diğer taraftan şair atasözü, deyim ve kelimakibar türünde iktibas ve söyleyişlerle eserini zenginleştirmiştir. Örneğin, Osman Paşa’nın vefatını aktardığı bölümde (91a) “El-kabru bâbün küllü’n-nâsi dâhiluh/ El-mevtû ke’sün küllü’n-nefsi şâribuh”⁷⁹⁹ şeklinde vecize iktibas eder. Şehzade’yle yapılan altıncı savaşın sonucunu anlatırken baş verip baş almak deyimini ve iyi ya da kötü herkesin ettiğini bulacağı şeklindeki atasözünü aktarır. Bir başka yerde ise Sinan Paşa’nın askerlerini uyarırken “Gafil olanın gözünden acı yaş akar.” şeklinde söylediği atasözünü aktarır:

Ceng aḥvâli budur kim baş verir kimi alur

Ayu yatlu her kişi itdüğini âḥir bulur

Hâzır u âmâde olıñuz bu dem ğâfil me-bâş

Ġâfil olanuñ gözünden aḳısdur acı yaş (v. 89a-9-92b-9)

Eserde yer yer nasihat içerikli veciz ifadeler görülür. Osmanlı askerinin İran şehzadesinin ordusuna karşı yaşadığı ilk mağlubiyetin ardından şair, vecize şeklindeki ifadeleriyle yaşanan mağlubiyetten kederlenmemeyi salık vermektedir.

Nesne lâzım gelmez olsa bir nefes ğâlib ‘azîm

Vaḳt-i heycâda olıgelmiş bu üslûb-i ḳadîm

⁷⁹⁸ Fetihnamelerde ayet ve hadislerin kullanım sebepleri için bkz. Harun Er, “Fetihnâmeler’deki Hadislerin Tesbîti ve Tenkidi,” (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni., 2007), s. 25-37.

⁷⁹⁹ “Kabir herkesin girdiği bir kapı, ölüm herkesin içtiği bir şaraptır.”

Cengde mağlûb şekli ğam degildür ibtidâ

Ġâlib-i manşûr olıcağ şoñra olur müntehâ

Şem^c yanarken nihâyet bulsa şevk izhâr ider

Ol şerer-i nağl u cûdî kıat'ını iş'âr ider⁸⁰⁰ (v. 87a-2-4)

Şair, Şehzade Hamza Mirza'nın dilinden konuşarak, Serdar Osman Paşa'nın vefatının devleti ve orduyu aciz düşürmediğini vurgular ve bu cümleleri birtakım atasözü ve vecize türü ifadelerle aktarır:

Şemden bir zerre ketm olmak ile aña ne nakş

Bağrden bir kıatre ketm olmakla 'ummana ne nakş

Şem^c başın kesseler olur ziyâde pertevi

Meh melâl oldukça 'âlem içre artar müşteri (v. 94a-2-3)⁸⁰¹

Şairin sıklıkla deyimlere yer verdiği görülür. Bunlardan bazıları *iğne atsan yere düşmez- erden avrat fark edilmez* (59a-14-15) *yağma et-, göz çık-,baş yarıl-* (v. 59b-12), *karşı dur* (62a-2), *aklını başına dir* (v. 67a-5), *karşı var-* (v. 69a-12) *bağrına bas-* (v. 69a-12), *yüzü dön-* (v. 86b-8), *nihâyet bul-* (v. 87a-4), *agız bir et-* (v. 69a-3); *başına saadet kon-* (v. 88a-11), *dil uzat-* (88b-12), *hınzır gibi burnunu yere dik-* (b. 89b-9), *avurd⁸⁰² çal-* (v. 81a-12), *ağza gelmiş işi yabana at-* (b. 93b-5), *zâhir olayaz-* (v. 75a-10), *iş işten aş-* (v. 75a-11, 86b-6) şeklindedir. Şairin kurduğu bazı beyitlerde üç-dört adet deyim kullanıldığı görülür:

Bir pula şatıldı dinürse eger ol günde baş

Hâke yeksân oldu gerçek kalmadı taş üzre taş

Germ olur bâzâr-ı heycâ görür iş işden aşar

Tiğünü 'uryân idüb kendü hemân cenge düşer (v. 78a-10-86b-6)

Şair, naat ve özellikle münacaat bölümlerinde Hz. Peygambere (a.s.) ve Allah'a karşı

⁸⁰⁰ Eskiden beri, savaş sırasında bir anlık böyle büyük zaferler olagelmıştır. Savaşta başta mağlup olmak gam değildir. Zafer sahibi galip işin sonunda anlaşılır. Tıpkı ateş gibi, ateş sönmeye başlayınca bir anlık parıltı ve artar, lakin bu aslında söndüğüne işaret eder.

⁸⁰¹ Güneşten bir zerre kopsa ona ne eksik gelir. Denizden bir katre eksik olmakla denize ne eksik gelir. Mumun başını kesseler ışığı artar. Ay usansa (ışığı azalsa) müşteri yıldızı artar.

⁸⁰² Çene, yanak anlamına gelir.

samimi ve içten yakarışlar yapar. Bu bölümlerde lirizmin arttığı ve şairin kendi günahlarını ifade ederken dervişane bir dil kullandığı görülür:

Lütf u ihsānuñ ricāsına İlāhī yok yüzüm

Lāl olmuşdur hacāletden dilim kesdim sözüm

İttigüñ ihsāna göre kılmadum kulluğ edā

Her niçe dürlü ‘uqūbet itdirür olsañ sezā

Lezzet-i şevvānī ile kalmadı ağzım dadı

Yā İlāhī cānumı yaqdı bu dem haclet odı (v. 95a-12-14)

Eserin belagat özelliklerine baktığımızda, şair, beyan ilmi dâhilindeki teşbih, kinaye, mecazımürsel gibi edebî sanatlarla metnini en üst düzeyde kurmaya çalışır. Şairin bu edebî sanatlara başvururken sıradanlığa düşmediği, orjinal ve kendine has bir tarzının olduğu görülürken bir diğer önemli nokta da başvuru bu sanatların eserin muhtevasına uyumlu olması ve şiirin akıcılığını bozmamasıdır. Bu durum edebî sanatların doğal bir uyum içinde esere yerleştirildiğini gösterir. Kullanılan mecazlar eserde bahsedilen hakikatlere aykırılık da teşkil etmez. Dolayısıyla şair sıklıkla olayları doğrudan anlatmak yerine mecaz ve teşbihlerle aktardığından eser belagat yönüyle güçlenir.

Klasik şiir geleneğinde sultanların methiyesine ayrılan bölümlerde genellikle şehname kahramanlarının benzetme unsuru olarak değerlendirildiği görülür. Harîmî ise methiye bölümünde yalnızca şehname kahramanlarını değil çehâr yâr-i güzîni (dört büyük halife) de benzetme unsuru olarak değerlendirir:

Şāh Nūşirvān-ı ‘adl meh-peyker ü Yūsuf-liķā

Bübekir sîret ‘Ömer haslet şeh-i ‘Osmān-hayā (v. 54a-6)

Eserin geneline bakarak şairin başvurduğu teşbihlerden bazılarına baktığımızda, Ali Paşa’nın gemisi, içerisinde her istenenin bulunduğu bir şehre, dıştan görünüşü ise deniz timsahına (v. 59b-3); Osman Paşa, Hz. Hamza’ya (v. 67a-1); Gazi Giray’ın Şah’ın yanındaki esareti, Hazret-i Yusuf’un kuyuda çile çekmesine (v. 73b-8); katliam yapılan gün haşır gününe (v. 82a-3) benzetilmiştir. Diğer bazı beyitleri örneklendirecek olursak, ziyafet sofrasının kursu (yuvarlaklığı) gökteki aya; soğukta

kalan Osmanlı askeri baykuşa; Sinan Paşa'nın zırhlı hâli güle, düşmanının yüzü mile (sürme); paşaların görevden kaçınmaları farenin delikten deliğe girmesine ve yere bakmaları da domuzun burnunu yere dikmesine benzetilir:

Olmuş-idi ol *simâtın kursı mihr-i āsumān*

Bu ta'âmı görmedik didi gören pîr ü cüvân

Bûm-veş sekmek münāsib iken ol vîrānede

İllâ kuvvet çün bulunmazdı eser bir dānede

Ālet-i rezm ile ol server tōnanmış gül gibi

Görse düşmān ayağına yüz sürerdi mîl gibi

Her biri sūrāḥdan sūrāḥa girdi *mûş-veş*

Kime teklif oldısa ağız açub dimedi hoş

Burnını her birisi dikdi yere *ḥinzîr tek*

Râzılardı şafḥa-i 'ālemde olsa baş çek (v. 60a-8-61a-5-77a-7-89b-9)

Mecaz sanatları şairin sık başvurduğu sanatlardandır. Şair bir olayı doğrudan anlatmak yerine mecaz ifadelerle edebîleştirerek anlatmak yoluna başvurur. Örneğin aşağıdaki beyitte düşman elinden tatlı acı şerbet içmek ifadesiyle kinaye yoluyla birçok savaşa katılıp savaşın zorluklarını görmek veya savaşlardan yara almak gibi anlamlar kast edilir:

Şerbet içdim dest-i a' dādan niçe tatlu acı

'Asker-i İslāma ben kuluñı eyle çarḥacı (v. 77b-6)

Şair, Serdar Osman Paşa'nın vefatından bahsederken mecaz sanatlarını değerlendirerek ölümü edebî bir şekilde ifade etmiştir. Serdar'ın ömür günleri tamamlanıp ecel akşamı gelince ömür ipliği gibi dünya arzuları da kesilir. Çünkü yâre kavuşma kokusu can burnuna erişir (canı bu kokuyu duyar). Ebedî âlemin fethi için yola azmeder. Aslanlar gibi bir تنها yere çekilir:

Rûz-ı 'ömri geçdi serdāruñ irüb şām-ı ecel

Rişte'-i 'ömri gibi kaṭ' oldı çün tûl-i emel

Çün meşām-ı canına irişdi bûy-ı vaşl-ı yâr

Keyd-i a^c dādan kaçup gündüz şeb itdi ihtiyār

*Feth-i iklīm-i bekāyi*çün çün itdi ‘azm-ı rāh

Şīr-veş tenhā teveccüh itdi bī-seyr ü sipāh (v. 92a-8-9-11)

Şair aşağıdaki beyitlerde savaşın büyümesini, *kıtāl pazarının hararetlenmesi*; Serdar Osman Paşa’nın kılıcını çıkarmasını, *kılıcını uryan etmesi*; şansın düşmana geçmesini *kumların (kum falı) düşmandan yana dönmesi*; Serdar’ın çok cömert olmasını, *cömertlik denizi olması*; İran şehzadesinin savaşmaktan vazgeçmesini, *savaş ipliğini kesmesi* şeklinde ifade ederek mecazımürsel sanatına başvurur:

Germ olur bāzār-ı heycā görür iş işden aşar

Tiğini ‘uryān idüp kendü hemān cenge düşer

Vākı^c olmağın ‘adūdan cānibe ol gün rimāl

Gālib olur ‘asker-i dīne Yezīd-i bed-fi‘āl

Üsküdar’a başdı şıḥḥatle hemān-sā‘ at ḳadem

Hayli iḥsān itdi keştibāna ol baḥr-i kerem

Māl ü mülki buluram ālemde sağ olsun serüm

Ḳaṭ^c ḳıldım rişte-i cengi dönüben giderüm (v. 86b-6-7-59b-8-94a-9)

Tebriz halkının ağlayıp inlemeleri sebebiyle feleğin bağı kana boyandı diyerek şairane sebeplendirme yapan şair, hüsnütalil sanatına başvurmuştur:

Bir muşibet vākı^c oldı ḳavm-i Tebrīz’e o gün

Nāle vü zārileri ḳıldı felek bağrını ḥūn (v. 82a-4)

Harīmî yapılan bir savaşta Murad Paşa’dan bahsederken kardeşi için kazdığı kuyuya düştüğünü söyler. Tarihi bilgilere göre Murad Paşa savaş sırasında derin bir kuyuya düşüp ardından İran ordusuna esir düşmüştür. Dolayısıyla şair kuyuya düşmek ifadesiyle hem yakın hem de uzak anlamı kast ederek tevriye sanatına başvurmuştur:

Ḥayret aluben Murād Paşa’yı ol demde şaşar

Ḳardaş içün ḳazduğı çāh içre kendüsi düşer (v. 89a-6)

Mecaz sanatlarından olan açık istiareye de sıkça başvuran şair aşağıdaki beyitlerde

göl divanı ve bülbüllerle Osmanlı askerlerini, kelp ve seg kelimeleriyle ise düşman askerlerini kast ederken Şehzade (Hamza Mirza) için ise kötü fiilli Yezid ifadesini kullanarak yalnızca benzetilenin zikredildiği açık istiareye başvurmuştur:

Düşdi ‘ asker içre ol sâ‘ at şafadan gülğule

Bülbülân gelsün didiler cümle dīvân-ı güle

Emr olıcağ topla herkes kolunu korusın

Urdılar bir kelbün ağzında çalarken borusın⁸⁰³

Girmeyüp ‘ asker kulağına o segler ‘ av ‘ avı

Hayme içre şöyle fâriğ yatdılar şankim evi

Vākı‘ olmağın ‘ adūdan cānibe ol gün rimāl

Ğālib olur ‘ asker-i dīne Yezīd-i bed-fi‘āl (v. 71b-10-80b-5-7-86b-7)

Aşağıdaki beyitte ise şair şehitliğin özelliklerinden bahsettiği halde şehit ifadesini zikretmeyerek ve cennete arş bahçesi diyerek kapalı istiareye başvurmuştur. Din savaşçıları din uğrunda başını verir ve ruh kuşu arş bahçesinde yerini bulur:

Dīn uğurında niçe merdān-ı dīn virür serin

Murg-i rūhı āşiyān-ı ‘ arşda bulur yerin (v. 89a-7)

Şairin özellikle tabiat tasvirlerinde teşhis sanatına başvurduğu görülür. Ordu İznikmid (İzmit)’ten çıkıp Bolu’ya doğru ilerlerken kış soğukları onları karşılar ve kendilerine bağlılık gösterir. Kış sultanı cefa veren eliyle nergisin gözüne de mil çekmiştir:

İtdi istikbāl o günden şoñra sultān-ı şitā

Kıldı ızhār-ı ‘ ubūdiyyet velī ol pür-cefā

Mīl çekdi dest-i cevriyle gözine nergisün

Ateş-i kañr-ile yakdı varunı hār u hasuñ (v. 60a-11-60b-9)

Şair bahar tasviri yaparken baharla kış arasında yaşanan bir savaş kurgusu yapar ve bu kurgu içerisinde bahar ve kış mevsimlerine insana ait hususiyetler yükleyerek

⁸⁰³ Mecazen düşman askeri kast ediliyor. Yaptığı sesler köpek sesine benzetilmektedir. Zira köpeklerin havlaması ifadesi de geçer.

teşhis ve intak sanatı kullanır. Buna göre, kış sultanı hakkında gelen şikâyetler üzerine bahar sultanı çiçek ordusuna o zalim kış emîrinden gül bahçesini kurtarmak için savaşılmaya hazır olmasını emreder. Savaş aletleri hazır edilir. Bahar sultanı gül bahçesini fethetmeye azmetmiştir. Sabah rüzgârıyla önceden bir haber gönderilir. Eğer mertse kış sultanın karşısına çıkması talep edilir. Neticede savaş olur ve gül bahçesi kış emîrinin başına dar edilir. Kış emîrinin gücü kalmaz ve kaçar:

Def'-i zulm için hemân tedbîr ider ol nîk-râ

Emr eyler bülbül-i zâra o dem eyler nidâ

Hâzır olsun asker-i ezhâr cümle 'am ü hâş

İtmege mülk-i gülistânı o zâlimden hâlâş

Hâşılı âlât-ı bezm ü rezm çün olur tamâm

Feth-i gülzâre şeh-i 'âdil hemân eyler kıyâm

Gönderüp bād-ı şabâyıla muqaddem bir haber

Merdise şâbit kadem olsun hemân ol bî-hüner

Başına gülzâr teng olub vü kalmayub karar

Karşu tırmağa mecâli olmayub eyler firâr⁸⁰⁴ (v. 63a-3-4-7-8-63b-1)

Şairin üslubunda dikkat çeken bir husus da yer yer eserini destansı bir hüviyete büründürecek kadar mübalağalara başvurmasıdır⁸⁰⁵ Bolu'daki kış soğuğunu tarif ederken sanki Nuh Tufanı'nın dünyayı doldurduğunu ve yer ile göğün ayırt edilemez hale geldiğini ifade eder:

Seyl-i tuğyânundan olmazdı semâdan arz fark

Şanasın Tûfân-ı Nûh idi cihânı itdi ğarķ (v. 60b-13)⁸⁰⁶

⁸⁰⁴ Zamanın annesinin iki çocuğu vardır. Bunlardan biri kış emîri ve diğeri bahar sultanıdır. Bunlardan biri lütuf diğeri celal yüzüne sahiptir. Bunlar altışar ay olarak zamana hükmederler. Kış sultanı hakkında gelen şikâyetler üzerine bahar sultanı çiçek ordusuna o zalim kış emîrinden gül bahçesini kurtarmak için savaşılmaya hazır olmasını emreder. Savaş aletleri hazır edilir. Gül bahçesini fethetmeye azmederler. Sabah rüzgârıyla önceden bir haber gönderilir. Eğer mertse kış sultanın karşısına çıkması talep edilir. Neticede savaş olur ve gül bahçesi kış emîrinin başına dar edilir. Kış emîrinin gücü kalmaz ve kaçar.

⁸⁰⁵ Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., 91.

⁸⁰⁶ Beyitte geçen sel, su taşkını, gök, yeryüzü, Nuh Tufanı, batmak, boğulmak gibi Nuh

Erzurum’a gelen Osmanlı askerinin dağı taşı doldurduğunu söyleyen şair, alay gösteren ordu hakkında ise Nuh ömrü gibi uzun ömür görenlerin (bile) böyle şanlı ordu görmediğini söylediklerini aktırır:

Bir ‘aceb iclâl gösterdi o gün cünd-i şūh

Görmedük bu şevketi didi görenler ‘ömr-i Nūh (v. 72b-6)

Şair, Osmanlı ordusuna katılan Van askerlerinin yıldızlar adedince sayısız olduğu ve bahar yağmurları sayılsa onların miktarından eksik kalmayacağını söyler:

Zāhir oldı qarşudan bir ‘asker-i encüm-şümār

Nāķış ola ‘addolunsa’nuñla emtār-ı bahār (v. 77a-4)

Bir başka örnekte de Osmanlı askerinin yüz şah da gelse savaştan dönmeyecek oldukları beyan edilerek mübalağa yapılır:

Kimine zevķ-i şehādet kimine ümmīd-i cāh

Bir şafā virmişdi dönmezlerdi ger yüz olsa şāh (v. 75b-8)

Aşağıdaki beyitte baş, ayak, burun, kulak ifadeleriyle insan vücudunun organları ve çiğnenmek ifadesiyle ayakla ilişkili bir kelime zikredilerek tenasüp sanatına başvurulur:

Şöyle pā-māl oldı ‘asker fark olunmaz baş ayağ

Burnını arar-iken çok kes yavu kıldı kulağ (v. 61a-2)

Şair aşağıdaki beyitte üç ayrı tezat sanatına başvurur. *kıyam* (namazda ayakta dik duruş) ile *rükû* (elleri dizlere koyarak beli bükme); *doğru* ile *eğri* ve *sabah* ile *akşam* kelimeleri birbirleriyle tezat halindedir:

Hayret içre kalub itmeme *doğruluk* birle *kıyām*

Eğri hātırla *rükû*‘ itmek işim her *şubh* u *şām* (v. 54b-14)

Beyitte doğruluk kelimesinden sonra namazda ayakta dik duruşu ifade eden kıyam kelimesinin kullanılması ve eğri hatır ifadesinden sonra namazda eğilerek durmayı ifade eden rükû‘ kelimesinin kullanılması da dikkat çekicidir. Diğer taraftan namazla ilgili ifadelerden olan kıyam, rükû ve namaz vakitlerinden olan sabah ve akşam

Tufanı hadisesiyle ilişkili kelimeler tenasüp sanatına da örneklik teşkil etmektedir.

kelimelerinin kullanılması tenasüp sanatına örnek olmaktadır. Şair aşağıdaki beyitlerde de eğri ile doğru ve yatlu ile yahşı (kötü/iyi) ifadeleriyle tezat sanatına başvurmuştur:

Feth-i teshîr ü ekālîm⁸⁰⁷ itmede ol hoş-nihād

‘Avn-ı Haḳla *yatlu* ‘âlemde kazanmış *yahşı* ad (v. 58a-5)

Şairin cinas sanatına da sıklıkla başvurduğu görülür: *yerine / yerine yerine* (67b), *o tağ/ otağ* (76b). Nâkıs cinas örneği olarak:

Yalıñuz bulsalar ‘askerden eger birkaç kişi

Diş-ile yerlerdi el degürmeyüp erkek *dışı* (v. 87a-7)

Aşağıdaki beyitte revan kelimesi hem İran’daki şehir, hem de gitmek anlamıyla iki farklı yerde kullanarak cinas sanatına başvurulur:

N’itdinüz Şirvân’umı ey ḳaltabân u müfsidân

Siz degül misüz Revân’umı iden elden revân (v. 93b-11)

Şair özellikle kâfiye yaparken nâkıs ve lâhık cinas örneklerini sıklıkla uygulamıştır: *i‘lām idelim-lām idelim* (v. 62b-10), *hurûc-‘urûc, âgâh eylemez-âh eylemez* (v. 67a-2-10) *ğurûr-‘ûr* (v. 67b-5), *Toḳat-ḳat ḳat* (v. 68b-13), *bir ideler-tedbîr ideler* (v. 69a-3), *sāl-ḥişāl* (v. 70b-1), *âşikâr-şikâr* (v. 71a-4), *ordu-ya-duya* (v. 71a-8), *oturaḳ-aḳ* (v. 72a-13), *itdiler-gitdiler, itmenin-gitmenin* (v. 74b-9-10), *iltifât-at* (v. 72b-2), *ḳıyām-‘ām, edâ-fedâ* (v. 73a-10-11), *hücûm-nücûm* (v. 75a-6), *seri-eri* (v. 76a-5), *Van’dan-eyvândan* (v. 76b-9), *müşîr-şîr, el-ḥalel* (v. 77a-11-12), *acı-çarḥacı* (v. 77b-6), *zevâd-âd, yân-gâziyân* (v. 78a-1-8), *yeniçeri-eri* (v. 78b-6), *virdiler-irdiler* (v. 79b-5), *kişi-işi* (v. 81a-1), *dikḳati-ḳatı* (v. 81b-2), *ḳadem-dem* (v. 82b-15), *ḳalîl-‘alîl* (v. 86b-4), *ân-âyân* (v. 87a-1), *bel-el, sipâh-âh* (v. 87b-3-10), *ecel-el* (v. 90b-2), *istikbâl idin-ikbâl idin* (v. 80a-10), *gider-ider* (v. 80b), *hemân-emân* (v. 81a), *ḥatâ-atâ* (v. 81b), *‘ām-ṭa‘ām* (v. 84a), *ṭuralar-uralar* (v. 86a), *itdiler-gitdiler* (v. 89a), *gittiler-ittiler* (v. 90b-6), *ulu-ğulû* (v. 93a-5), *esen-sen* (v. 93b-6), *adına-ecdādına, dağlıya-ağlıya* (v. 95a-7), *dürdânesi- dânesi* (v. 88a-2), *eri-‘askeri* (v. 71a-9-75a-4); *‘askeri-eri* (v. 79a-9-93a-4).

⁸⁰⁷ İfadenin teshîr-i ekālîm şeklinde olması gerektiğine kanaat ediyoruz. Ancak, yazma metinde de ekālîm kelimesinden önce vav harfi mevcuttur.

Aliterasyon (ünsüz tekrarı) ve asonans (ünlü tekrarı) sanatlarının da kullanıldığı görülür. Örneğin aşağıdaki beyitte i sesinin tekrarıyla beyte ahenk katılmıştır:

Mîr-i mîrân-ı Kara-Âmid taşub mânend-i Nîl

Der-kafe hâzırdı ekrâd ‘askeriyle şanki mîl

Dâhil-i nîrân oldu niçe şahş-ı pür-fesâd

Vâşıl-ı Rıdvân oldu niçe şîr-i hoş-nihâd (v. 78b-5-93a-7)

Netice olarak, Eski Anadolu Türkçesi’nden Osmanlı Türkçesi’ne geçiş döneminin özelliklerini taşıyan eserde günümüzde arkaik olduğu düşünülen Türkçe kelime, fiil ve ekler önemli miktarda görülürken Arapça-Farsça kelime ve terkipler de yoğun miktardadır. Diğer taraftan, kullanılan Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere nazaran ortalama oranı Türkçe kelimelerden daha fazla görünmektedir. Bu bilgilerden hareketle, Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yoğunluğu yer yer eserin anlaşılabilirliğini zorlaştırmakla birlikte, sade ve anlaşılır cümlelerin de karşımıza çıkabileceğini gösterir. Öte taraftan şair, birçok edebî eserde karşımıza çıkabileceği gibi deyim, atasözü ve vecîzeler de söyleyerek eserini dil açısından zenginleştirmiştir. Eserin belagat yönüne bakıldığında şairin mecazlı ifadelere sıklıkla başvurduğu görülür. Bu noktada teşbihler başta olmak üzere istiare, kinaye, mecazımürsel gibi çeşitli edebî sanatları değerlendirir. Şairin bu edebî sanatlara başvururken incelediğimiz diğer fetihnamelerde görülmeyen kendine has benzetme ve mecaza dayalı çeşitli sanatları kullandığı görülür. Çeşitli lafzi sanatlara da başvuran şairin nâkıs ve lâhık cinaslarına ise sıklıkla başvurduğu anlaşılır. Bütün bu hususlardan hareketle Harîmî’nin fetihnamesi belagat yönüyle güçlü bir eserdir.

3.5.3. Sonuç

Şair bir babanın ilim ve irfanından istifade ettikten sonra saray çevresinde eğitimine devam etmiş olan Harîmî’nin edebî sahada ulaştığı derece dönemin kaynaklarında da teyit edilmiştir. Selânikî Mustafa Efendi Harîmî’nin saray nezaretinde ihtimamla yetişmiş, iş bilir, pek çok sırra vakıf, devrinin âlim bir şahsiyeti olduğunu beyân ederken Ahdî ise *Gülşen-i Şuarâ* adlı eserinde Harîmî’nin maarif sahibi ve kendine has bir tarz sahibi olduğunu, belagat alanında ise devrinin fesahat sahipleri içinde

öncülerden olduğunu beyân eder. Diğer taraftan Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan Seferleri'ni tahrirle vazifelendirilmiş olması, Sultan ve Paşa tarafından kabiliyetinin övölüp takdir edilmesi de onun edebî bir şahsiyet olarak kıymetini göstermektedir.⁸⁰⁸

Eserde yapılan aruz uygulamalarına bakıldığında hayli miktarda imale olduğu, yer yer sekt adı verilen duraklamalara rastladığı ve çeşitli aruz uygulamalarına başvurulduğu görülür. Bu gibi sebeplerle eserde akıcılığının bozulduğu yerler varsa da, bu durumu daha çok gazel nazım türünde tercih edilen Remel bahriyle yazılmış kapsamlı bir eserde yapılan kaçınılmaz aruz tasarrufları olarak değerlendirebiliriz.

Eserde kullanılan kelime kadrosuna bakıldığında Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunlukta olduğu görülür. Diğer taraftan da birçok arkaik Türkçe kelimeler yanında yer yer halk dilinden atasözü, deyim ve vecizelere de eserde yer verilmiştir. Öte taraftan akıcı Türkçe ifadelerle de sıkça karşılaşılır. Teşbih, istiare, kinaye, mübalağa, telmih gibi anlama dayalı sanatları daha sık kullanan şair, çeşitli olayların ve eserin konusuyla da ilişkili olan savaş sahnelerinin aktarımında orijinal ve canlı tasvirler yapar. Buna ek olarak sefer esnasında çekilen çileler, zahmetler ve yaşanan korkuların psikolojik açıdan da tasvir edildiği görülür. Şair seferle ilgili birçok detaya değinirken edebî açıdan da kıymetli bir eser ortaya koymuştur. Şiirin araçsallaştırıldığı bu tür mesnevilerde çoğunlukla edebîlikten uzaklaşıldığı görülürken Harîmî'nin yeknesaklığa düşmemesi dikkat çekicidir. Şair hakikat ile mecaz arasında denge kurabilmiştir. Kullandığı edebî sanatlar anlattığı hakikatleri perdelemediği gibi hakikatleri anlatması da şiiriyetten uzaklaşmasına sebep olmamıştır. Dolayısıyla birçok hadiseyi doğrudan anlatmak yerine teşbih ve mecazlarla edebî bir üslupta anlatmayı başarmıştır. Ayrıca eserde gereksiz yere sözün uzatılması, ihtiyaç fazlası kelime kullanma gibi belagat kusurlarına pek rastlanmaz. Dolayısıyla fetihnamenin icaz yönüyle de dikkat çekici bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Tebriz seferinde bizzat bulunan şair, zaman, mekân ve şahıslar üzerinden sefer hakkında teferruatlı bilgi aktarır. Diğer taraftan şairin zikrettiği çeşitli askerî terimlerin varlığı ve bu terimlerden bazısının diğer fetihnamelerde rastlanmayan

⁸⁰⁸ Eroğlu, “Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bağ-ı Murad Mesnevisi,” a.g.m., s. 81-82.

hususî örnekler olması da eserin askerî ve kültürel tarih açısından değerini arttırır.

Netice olarak tezkilerde kendisinden övgüyle bahsedilmiş olan Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihanmesi de bu övgüleri hak ettiğini gösteren değerli bir eserdir.

BÖLÜM IV: MANZUM FETİHNAMELERİN ÜSLUP

VE

MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

4.1. MANZUM FETİHNAMELERİN ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

4.1.1. Manzum Fetihnamelerin Nazım Biçimleri ve Tertip Özellikleri

İncelediğimiz bütün manzum fetihnameler mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Adlî ve Harîmî'nin tercih ettikleri vezinleri hariç tuttuğumuzda fetihname şairleri mesnevilerde yaygın olarak tercih edildiği şekliyle aruzun kısa kalıplarına sahip vezinler kullanmıştır. Mesnevi nazım şeklinde her beytin kendi içinde kafiyeli olması da⁸⁰⁹ uzun ve ayrıntılı konuların anlatılması açısından fetihname şairlerine kolaylık sağlamıştır. İncelediğimiz manzum fetihnamelere baktığımızda geniş hacimli fetihnamelerin sahibi Safâyî ile Rumûzî (her iki fetihname), eserlerinin ana konusunu aruz bahirleri içinden Cedid (Hafîf) bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtün Mefâ'ilün Fe'ilün* vezniyle yazmışlardır. Az hacimli fetihname sahibi Merâhî, eserini aruz bahirleri içinden Remel-i müseddesin on bir heceli *Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'ilün* vezniyle yazmıştır. En az hacimli fetihname sahibi Bahârî ile geniş hacimli fetihname sahibi Nihâlî, eserlerini Remel-i müseddesin on bir heceli *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* veznini kullanmışlardır. Hacimleri nisbeten geniş sayılabilecek fetihnamelerin sahipleri Fütûhî ile Nidâî ise eserlerini Hezec-i müseddesin on bir heceli *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün* vezniyle yazmışlardır. Hacmi nisbeten geniş sayılabilecek fetihname sahibi Harîmî, eserini Remel-i müseddes bahrinin on beş heceli *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazmıştır. Şair, daha ziyade

⁸⁰⁹ Çiçekler, a.g.m., s. 320.

gazel gibi görece kısa nazım biçimlerinde tercih edilen, mesnevi geleneğine nazaran uzun sayılabilecek bir vezni tercih etmiştir. Eserinin bir kısmı da kayıp olduğundan hacmi az olan fetihname sahibi Adlî de daha ziyade gazellerde tercih edilen, mesnevi geleneğine nazaran uzun sayılabilecek bir vezni tercih etmiştir. Şair eserini Remel-i müseddesin on beş heceli *Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün* vezniyle yazmıştır.

Manzum fetihnamelerin tertip özelliklerine genel açıdan bakıldığında Safâyî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (her iki fetihname)⁸¹⁰ fetihnamelerinde mesnevilerin gelenekselleşen tevhid, münacat, naat, ashab-ı kirâm övgüsü⁸¹¹, devrin sultanının ve seferi yürüten paşanın övgüsü⁸¹², sebep-i telif⁸¹³ şeklindeki giriş bölümlerine yer verilmiştir.⁸¹⁴ Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise bahsi geçen bölümler ile devrin sultanının methiyesine yer verilmekle birlikte seferin başındaki serdarın methiyesine dair bölüme yer verilmemiştir. Hacim olarak en kısa fetihname olan Bahârî'nin eserinde, yukarıda söz konusu edilen giriş bölümleri yer almaz. Ancak şair bu bölümleri eserinin girişindeki beyitlerde muhteva olarak kısmen işlemiştir. Fütûhî ise münacatla⁸¹⁵ başlayıp naat, çehâr yâr-ı güzîn methiyesi ve sebep-i telif bölümlerini verdikten sonra eserinin ana konusuna geçer. Yani, eserde tevhid bölümü ile sultanın övgüsüne ayrılan kısımlar yoktur. Adlî'nin eserinde ise eserin giriş bölümüne dair diğer birçok fetihnâme görülen söz konusu bölümler yer almaz. Zira eserin başında olması gereken 250 beyitlik kısım kayıptır.

Safâyî'nin fetihnamesi kaside ve farklı muhtelif türler açısından oldukça zengin

⁸¹⁰ Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı ilk fetihnamesi iki defter şeklinde olduğundan eserin ikinci defterinde de tekrar kısaca tevhid, hamdele ve salvaleden sonra Sultan (II.) Selim methiyesi verilmektedir.

⁸¹¹ Nidâî'de, Merâhî'de bu bölüm bulunmaz.

⁸¹² Vezir veya paşaya dair methiye bölümü Safâyî'nin eserinin giriş kısmında bulunmamakla birlikte, eserin diğer yerlerinde bu bölümler de mevcuttur.

⁸¹³ Bahârî, ve Adlî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde sebep-i telif bölümü bulunmaz. Adlî'nin eserinde eserin giriş bölümlerine dair kısım kayıp olduğundan bu bölüm de yoktur. Rumûzî'nin ilgili fetihnamesi ise şairin Yemen seferine dair fetihnamesi ile aynı nüsha içerisinde bulunduğundan müellif tekraren bu bölüme yer vermemiş olabilir.

⁸¹⁴ Safâyî ve Nihâlî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde çehâr yâr-ı güzîn ile imameynü'l-hüameyn (Hasan ve Hüseyin) methiyelerine dair bölümler de bulunur. Ayrıca Safâyî'de aşere-i mübeşşereden bahsedilen kısım ile Kerbelâ olayını anlatan kısım da vardır. Nidâî'nin fetihnamesinde farklı bir bölüm olarak, pendname bölümü vardır. Merâhî'de ise kalem methiyesi ve kalemle münzara (b. 105-129) şeklinde bölüm mevcuttur. Harîmî'nin fetihnamesinde ise gazi ve mücahitlerin faziletlerine ve övgüsüne ayrılan bölüm görülür.

⁸¹⁵ Bu kısımda tevhid bölümünü hatırlatan ifadeler de sarf edilmiştir.

fetihnamelerden biridir. Eserde Sultan (II.) Bayezid Han, Kaptan Davud Bey ve diğer paşaların övgüsüne ayrılan kasideler, muaşşer ve murabba gibi çeşitli nazım biçimleriyle yazılmış övgü veya başka amaçlarla yazılan şiirler ile bazı gazeller bulunmaktadır. Bahârî'nin eserinin sonlarında, Üngürüs'ün fethinden sonra Sultan Süleyman'ın (Kanuni) methiyesini konu aldığı 21 beyitlik bir kaside mevcuttur. Ayrıca eserin çeşitli yerlerinde Sultan Süleyman (Kanuni) ve veziri İbrahim Paşa'nın övüldüğü bazı methiye bölümleri görülür. Fütûhî, eserinin farklı yerlerinde Sultan Süleyman (Kanuni) ve seferde rolü bulunan paşaların methini konu alan 1 kaside, 3 terciibent ve 1 terkiibente yer verir. Nidâî, tevhid bölümünü hem mesnevi hem de kaside nazım şekliyle ayrı ayrı yazmıştır. Sultan Süleyman (Kanuni) methiyesini ise hem mesnevi nazım şekliyle hem de beş bentlik muaşşerle ayrı ayrı yazmıştır. Piyale Paşa methiyelerini ise yine hem mesnevi nazım şekliyle hem de kaside nazım şekliyle yazmıştır. Diğer fetihname türlerinde karşılaşılabilen başka tür ve nazım biçimindeki metin parçalarına Merâhî'de rastlanmaz. Bunun tek istisnası olarak şair sebeb-i telif bölümünde bir gazele yer verir. Eserin giriş kısmında, devrin sultanı, şehzade ve vezirin övgüsüne ayrılan kısımlar diğer birçok manzum fetihnamede görülegeldiği üzere kaside nazım biçimiyle değil, mesnevi nazım biçimiyle yazılmıştır. Diğer taraftan şairin farklı bir uygulaması ise şehzadenin övgüsüne ayrılan kısım hariç olmak üzere, sultan ve Vezir Mehmet Paşa'nın övgüsüne ayırdığı kısımlarda aynı zamanda eserin konusunu da sürdürmüş olmasıdır. Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnemesinde birçok tarih manzumesi yanında 2 gazel, 1 matla⁶ vardır. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde de tarih manzumeleri ve kıtalar yanında 3 tane de gazel vardır. Nihâlî'de ise farklı şiir türü olarak çeşitli tarih manzumeleri manzumeleri bulunmaktadır. Harîmî'nin eserinde mesnevi nazım biçimiyle yazılmış naat yanında bir de gazel nazım şekliyle yazılmış bir naat örneği vardır.

Manzum fetihnamelerde bahsi geçen bu giriş bölümlerinden sonra eserin ana bölümüne yer verilir. Tüm şairler bu bölümde ana konuyu çeşitli alt başlıklara ayırmıştır. Bahârî ve Fütûhî bu bölümü Farsça başlıklarla verirken diğer şairler Türkçe başlıklarla vermiştir. Bahârî, Nidâî ve Rumûzî'nin (her iki fetihname) eserlerinde ana bölüme girişte “Konunun Başlangıcı” anlamına gelen “Matla-ı Dâsitân” veya “Âgâz-ı Dâsitân” ifadesi yer alır. Nihâlî, asıl konuyu işlediği ana

bölümü konularına göre ayırıp bölüm başlarına o bölümleri genel hatlarla özetleyen mensur açıklamalar koymuştur. Bu açıklamalar aynı zamanda ilgili kısmın da başlığı şeklindedir. Nihâlî'nin eserindeki başlıklar kadar uzun olmasalar da Harîmî ve Merâhî'nin eserlerindeki bazı başlıklar da uzunluklarıyla dikkat çeker. Ayrıca özellikle Harîmî'nin eserindeki bazı başlıklar uzunluklarıyla Nihâlî'deki başlıklara yaklaşır şekilde olup adeta ilgili kısmın özeti gibidir. Ancak Harîmî ve Merâhî'yi Nihâlî'den ayıran husus, bu şairlerin koydukları başlıkların lafız bakımından secili ve şiirsel olup bazı mecaz ve teşbihlerle örülü olmasıdır. Özellikle Harîmî'nin başlıkları sanatsallık yönüyle dikkat çekicidir. Diğer fetihnamelere kıyasla fesahat ve belagat yönü hayli güçlü olan Harîmî'nin eseri daha başlıklardan itibaren bu yönünü hissettirmeye ve ortaya koymaya başlar. Harîmî'nin eserinin ana bölümü içerisindeki alt başlıklar çoğunlukla “Der-tafsîl-i..” şeklindeki ifadelerle başlatılır. Merâhî ise farklı yapı ve içerikteki başlıklar yanında, sırası geldikçe tasvirini yaptığı yer veya topluluklara dair de sanat değeri yüksek tasvirlerin yapıldığı başlıklar açmıştır. Şair, tasvirlerle ayırdığı bu kısımların başlıklarını “Sıfat-ı Yeniçeriyân-ı Kal‘a-sitân” veya “Evsâf-ı Kal‘a-i Göle” şeklindeki ifadelerle verir. Nihâlî, mevcut başlıklardan başka yer yer konu geçişlerinde veya eklediği tarih manzumelerinden sonra “Hikâye” şeklinde ara başlıklar verip asıl konuya devam eder. Benzer durumlarda Rumûzî (her iki fetihname) ise “Rücû be-Hikâyet” gibi bazı başlıklar ekler. Diğer taraftan Rumûzî'nin her iki fetihnemesinde, var olan minyatürler için de başlıklar konmuştur.

Bahârî'nin eseri hariç incelediğimiz manzum fetihnamelerin hepsinde “Hatime” bölümü bulunur. Nidâî ve Merâhî'nin eserleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan eserinde hatime bölümünden başka, dua bölümüne de yer verilmiştir. Safâyî'nin eserinde hatime bölümü yerine “Kasîdetü'l-hâtim” başlıklı dönemin sultanının övgüsüne ayrılmış bir kaside bulunur. Nidâî'nin hatime bölümünde eserin konusuyla ilgili olarak kaleme alınan temsîlî bir hikâye içeren “Temsîl-i Hikâyet-i Pür-melâhat” (b.967-978) adlı bir kısım da bulunur. Adlî, ana konuyu (b. 1-541) tamamladıktan sonra hatime bölümü öncesinde sakiye hitab, kaleme övgü ve cahil kâtiplere eleştiri içeren bir bölüme yer verir (b. 542-615). Harîmî'nin fetihnemesinin hatime bölümünün ilk kısmında, diğer fetihnamelerden bulunmayan bir özellik olarak, tam olmayan ve tertip olarak harflerin karışık şekilde sıralandığı bir elifname vardır.

Mesnevilerin tertiplerinde hatime bölümünden sonra eserlerin yazılış tarihleri veya

istinsah tarihleri kaydebilebilmektedir. Bu açıdan manzum fetihnamelere bakıldığında, Nidâî, Rümûzî (her iki eser) ve Nihâlî'nin fetihnamelerinde, yazılış tarihinin kayıtlı olduğu görülmektedir. Harîmî ve Adlî'nin eserlerinin yazılış tarihleri tahmini olarak anlaşılabilmektedir. İncelediğimiz diğer fetihnamelerde ise bu türden kayıtlar mevcut değildir.

İncelenen fetihnamelerin hacimleri dikkate alındığında Rümûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eseri en hacimli fetihname olup ondan sonra sırasıyla Nihâlî, Safâyî, Rümûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd), Harîmî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Adlî ve Bahârî'nin fetihnameleri gelmektedir. Hacimlerine göre söz konusu fetihnameleri aşağıdaki tabloda şöyle sıralayabiliriz:

Tablo 6: Manzum Fetihnamelerin Beyit Sayısı

Sıra	Müellif	Eserin Adı	Beyit Sayısı
1.	Rümûzî	Nâme-i Fütûh-ı Yemen	18581
2.	Nihâlî	Fetihnâme-i Yemen	3664
3.	Safâyî	Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton	3275
4.	Rümûzî	Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd	2504
5.	Harîmî	Gonca-i Bağ-ı Murâd	1214
6.	Fütûhî	Enîsü'l-Guzât	1047
7.	Nidâî	Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe	978
8.	Merâhî	Fetihnâme-i Sigetvar	663
9.	Adlî	Manzûme-i Feth-i Şîrvân ve Demirkapı	623
10.	Bahârî	Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs)	305

4.1.2. Manzum Fetihnamelerin Edebî Değerleri

Fetihnamelerin dil özelliklerine, fetihnamelerde tercih edilen vezinlere ve bu vezinlerin şairlere sağladığı kolaylıklara veya zorluklara, ayrıca şairlerin çeşitli aruz ve kafiye uygulamalarına bakılarak fetihname şairlerinin eserlerini ne oranda fasih bir şekilde yazdıklarına dair fikir elde etmek mümkündür. Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde manzum fetihnamelerin incelendiği başlıklar altında her bir eserin dil, fesahat ve belagat özellikleri müstakilen incelenmiştir. Bu başlık altında ise fetihnamelerin dil, fesahat ve belagat yönleri noktasında genel değerlendirmeler

yapılarak bu eserler arasındaki ortak ve farklı yönler üzerinde durulacaktır.

Harîmî ve Adlî'nin tercih ettikleri vezinleri hariç tuttuğumuzda diğer fetihname şairleri, mesnevilerde yaygın olarak tercih edilen aruzun kısa kalıplarını tercih etmişlerdir. Bu kısa vezinler, hacimli konuların anlatılabileceği mesnevilerde Türk şairlerine kolaylık sağlamıştır. Ayrıca bu vezinlerin bazıları açık heceye daha çok imkân vermesi suretiyle Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan vezinlerdir. Zira Türkçe kelimelerde Arapça-Farsça asıllı kelimelere nazaran daha fazla kısa ünlü kullanılmakta olup bu durum da kullanılan vezinde açık heceye daha çok ihtiyaç duyurmaktadır. Bazı fetihname şairleri tercih ettikleri bu türden vezinler sayesinde Türkçe asıllı kelimeleri oran olarak daha çok kullanabilmişlerdir. Bu noktada fetihnamelere baktığımızda Safâyî, eserinin ana konusunu aruz bahirleri içinden Cedid (Hafif) bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Mefâ'ilün Fe'îlün (Fa'lün)* vezniyle yazmıştır. Şairin tercih ettiği bu vezin açık hecelere daha fazla imkan veren bir vezindir. Şairin tercih ettiği bu vezin ile kullandığı Türkçe kelimeler arasında da oransal bir paralellik vardır. Zira şair, açık heceleri daha çok barındıran Türkçe asıllı kelimeleri Arapça-Farça asıllı kelimelerden daha ziyade kullanmıştır. Bununla da ilişkili olarak, Safâyî, imâle-i maksûre uygulamalarına en az başvuran fetihname şairlerinden biridir (beyit başına ortalama olarak 2 imâle-i maksûre). Şairin başvurduğu aruz ve kafiye tasarrufları da klasik Türk şairlerinin başvurageldiği, önemli kusur kabul edilmeyen tasarruflardır. Kafiyelerde mürdef kafiyesi daha ziyade kullanmış olan şair, daha sonra mücerred kafiyelere ve diğer kafiyelere başvurmuştur. Rumûzî de her iki fetihnamesinin ana konusunu yazarken Safâyî gibi Cedid (Hafif) bahrinin on bir heceli olan aynı veznini kullanmıştır. Şair Yemen seferini konu alan ilk fetihnamesinde tıpkı Safâyî gibi Türkçe asıllı kelimeleri Arapça-Farsça asıllı kelimelerden biraz daha fazla kullanmıştır. Safâyî ile aynı vezni kullanan ve ilk fetihnamesinde farklı dillerden benzer oranlarda kelime kullanan Rumûzî, her iki eserinde yaptığımız incelemeye bağlı olarak ifade etmek gerekirse, Safâyî'den daha da az (beyit başına ortalama bir veya iki) miktarda imâle-i maksûre uygulamasına başvurmuştur. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan ikinci fetihnamesinde ise Arapça-Farsça kelimeler Türkçe kelimelerden daha ziyade kullanılmıştır. Ancak, şairin kullandığı veznin de imkân vermesiyle, bu eserde de imâle-i maksûre uygulamaları şairin ilk fetihnamesindeki ile yakın oranlardadır.

Dolayısıyla Rumûzî de (her iki eserinde) imâle-i maksûre uygulamalarına en az başvuran fetihname şairlerinden biridir. Şairin her iki eserindeki diğer aruz ve kafiye tasarruflarında da dikkat çekici kusurlar görünmez. Ancak, ikinci fetihnamesinde ilk fetihnamesine nisbetle bu noktada daha az sayıda kusur görünmektedir. Bu durum da müellifin ilk fetihnamesinin hacmiyle ilişkili olmalıdır. Tercih ettiği kafiyelelere baktığımızda Rumûzî ilk fetihnamesinde mücerred kafiyeleleri mürdef kafiyelelerden, ikinci fetihnamesinde ise mürdef kâfiyeleleri mücerred kafiyelelerden daha ziyade kullanmışken mukayyed ve müesses kafiyelelere ise az oranda başvurmuştur.

İncelediğimiz fetihnameler içerisinde en hacimli örnekleri oluşturan Rumûzî ve Safâyî'nin fetihnamelerinde tercih edilen bu vezin, her iki şaire konuyu bu kadar hacimli ele almalarında kolaylık sağladığı anlaşılmaktadır.

Merâhî eserinde aruz bahirleri içinden Remel-i müseddesin on bir heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)* veznini kullanmıştır. Adlî ise eserinde aynı aruz bahrinin on beş heceli *Fe'îlâtün (Fâ'îlâtün) Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün (Fa'lün)* veznini uygulamıştır. Bu vezin kapalı hecelerin yoğunlukta olduğu diğer birçok vezne kıyasla açık ve kapalı heceler arasında bir dengenin bulunduğu bir vezindir. Merâhî'nin eserinde Türkçe-Arapça-Farsça kelimelere benzer oranda yer verildiği gibi imâle-i maksûre uygulamalarında da diğer fetihnamelerdeki ortalamaya yakın miktarda (beyit başına ortalama olarak 2 veya 3 imâle-i maksûre) başvurulduğu görülmektedir. Şairin başvurduğu diğer aruz ve kafiye tasarrufları da klasik Türk şairlerinin başvurageldiği, önemli kusur kabul edilmeyen tasarruflardır. Buna mukabil, şairin Türkçe kelimeleri yoğun kullanımı kafiyelelere de yansımıştır. Bu durum, Türkçe kelimelerin getirdiği bazı güçlüklerle birlikte şairin kaçınmadığı birtakım kafiye kusurlarını ortaya çıkarmıştır. Adlî'nin eserine baktığımızda, şairin tercih ettiği veznin daha ziyade gazel gibi kısa nazım biçimlerinde tercih edilen, mesnevi geleneğine göre uzun sayılabilecek bir vezindir. Buna rağmen bu veznin açık hecelere hayli miktarda olanak vermesi de Adlî'nin işini kolaylaştırmaktadır. Zira eserde Türkçe asıllı kelimeler oran olarak Arapça-Farsça asıllı kelimelerden daha fazla kullanılmıştır. Nitekim bu husus, şairin imâle-i maksûre uygulamalarına da yansdığı, diğer fetihname şairlerine nispeten bu uygulamaya daha az (beyit başına ortalama 2 imâle-i maksûre) başvurduğu görülür. Buna mukabil, Adlî'nin başvurduğu zihaf az sayılamayacak miktardadır. Kafiye uygulamasında da şairin

dikkat çekici kusurlara düşmekten kendini alıkoyamadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, yukarıda bahsi geçtiği üzere, Türkçe kelimelerin kafiye oluşturmakta şairlere çıkardığı birtakım güçlüklerle açıklanabilir. Ancak şairin kafiye kurmakta güçlük çektiğini de gösterebilmektedir. Son olarak, Merâhî de Adlî de mürdef kafiyesi mücerred kafiye den daha ziyade kullanmışlarken müesses ve mukayyed türdeki kafiyelele daha az yer vermişlerdir.

Hacmi 305 beyitten oluşa⁸¹⁶ fetihnamenin müellifi Bahârî ile hacmi 3664 beyitten oluşa⁸¹⁷ fetihnamenin müellifi Nihâlî, eserlerinde aruz bahirleri içinden Remel-i müseddesin on bir heceli *Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün* veznini kullanmışlardır. Bu vezin kapalı hecelerin daha fazla olduğu bir vezindir. Her iki şairin tecih ettiği bu vezin ile kullandıkları Türkçe-Arapça-Farsça kelimeler arasında oransal olarak denge olmadığından, yani Türkçe kelimeler daha ziyade kullanılmış olduğundan imâle-i maksûre uygulamalarındaki bir miktar artış (beyit başına ortalama 3 imâle-i maksûre) bu durumla bağlantılı olabilir. Zira bahsi geçtiği üzere Türkçe kelimeler daha ziyade açık hece barındırmaktadır. Diğer aruz uygulamaları ve kafiyelelede ise önemli kusurlar ortaya çıkmamıştır. Diğer taraftan her iki şair de en çok mücerred kafiyelele başvurmuş, daha sonra buna yakın oranda mürdef kafiye türündeki kelimeleri kafiye olarak tercih etmişlerdir.

Hacmi 1047 beyitten oluşa⁸¹⁸ fetihnamenin müellifi Fütûhî ile hacmi 978 beyitten oluşa⁸¹⁹ fetihnamenin müellifi Nidâî, eserlerinde aruz bahirleri içinden Hezec-i müseddesin on bir heceli *Mefâ‘ilün Mefâ‘ilün Fe‘ûlün* veznini tercih etmişlerdir. Bu vezin de kapalı hecelerin daha fazla olduğu bir vezindir. Dolayısıyla şairlerin veznin şartları gereği kapalı heceleri daha çok barındıran Arapça-Farsça asıllı kelimeleri daha sık tercih etmesi beklenir. Oranlara bakıldığından Fütûhî’nin kullandığı Türkçe asıllı kelimeler ile Arapça-Farça asıllı kelimeler arasında bir dengeden bahsedilebilir. Nidâî ise Türkçe kelimeleri diğer dillere nazaran biraz daha fazla kullanmıştır. Dolayısıyla her iki şairin de birtakım imâle-i maksûre uygulamalarına daha fazla başvuracağı tahmin edilebilir. Fütûhî’nin bu uygulamaları beklenir düzeyde (beyit başına ortalama 3 civarında) iken Nidâî imâle-i maksûre uygulamalarından daha

⁸¹⁶ Fetihnamede yer alan 21 beyitlik kaside de eserin beyit sayısına dâhil edilmiştir.

⁸¹⁷ Fetihnamede yer alan tarih manzumeleri de beyit sayısına dâhil edilmiştir.

⁸¹⁸ Fetihnamedeki terciibent, terkibibent ve kaside gibi diğer nazım şekilleri belirtilen beyit sayısına dâhil değildir.

fazla kaçınabilmiştir. Dolayısıyla Nidâî, imâle-i maksûre uygulamasına en az başvurmuş (beyit başına ortalama 1 veya 2 imâle-i maksûre) fetihname şairlerinden biridir. Diğer taraftan, her iki şair diğer aruz ve kafiye uygulamalarında önemli kusurlar ortaya koymamışlardır. Fütûhî, mürdef kafiyeleleri daha sık kullanmışken Nidâî mücerred kafiyeleleri mürdef kafiyelelerden biraz daha fazla kullanmıştır. Diğer kafiyeleler ise her iki şairde nisebeten daha az başvurulmuş kafiyelelerdir.

Harîmî, fetihnamesini Remel bahrinin *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* vezniyle yazmıştır. Şair, daha ziyade gazel ve kaside gibi kısa nazım biçimlerinde tercih edilen ve kapalı hecesi daha fazla bulunan bu vezni tercih etmekle mesnevi geleneğine nazaran zor bir vezni tercih etmiştir. Hâlbuki uzun konuların anlatıldığı mesnevilerde yaygın olarak aruzun kısa kalıpları tercih edilmiştir. Ayrıca bu vezin kapalı hecelere daha çok imkân veren bir vezindir. Türkçe kelimelerin Arapça-Farsça kelimelere nazaran daha çok açık hece barındırdığını hesaba kattığımızda şairin ya Türkçe kelimeleri sık kullanıp imâle-i maksûre uygulamasına da sık başvurmak zorunda kalabileceğini ya da kapalı hece ve uzun ünlüleri nisbeten daha çok içeren Arapça-Farsça kelimeleri sık kullanacağını tahmin edebiliriz. Esere bakıldığında her ne kadar şair Arapça-Farsça kelimeleri oran olarak daha fazla kullansa da bu durum şairin imâle-i maksûrelerden kaçınabilmesini mümkün kılmamış ve incelemelerimize göre en fazla imâle-i maksûreye başvuran (beyit başına ortalama 4 veya 5 imâle-i maksûre) fetihname şairi Harîmî olmuştur. Şairin diğer birtakım aruz uygulamaları ise klasik şairlerin genel olarak başvurduğu meşru uygulamalardandır. Kafiye kullanımına baktığımızda, şair en sık mürdef kafiyeleleri, daha sonra da mücerred kafiyeleleri kullanmıştır. Diğer kafiyelelere ise nisebeten daha az başvurmuştur. Kafiye kusurlarına da çok az yer vermiştir.

Netice olarak, Adlî ve Harîmî'nin eserleri istisna tutulduğunda fetihname şairleri mesnevi geleneğinde yaygın olarak tercih edildiği üzere aruzun kısa kalıplarını kullanmışlardır. Şairlerin yaptığı vezin tercihlerinde; görece açık heceleri daha fazla barındıran vezinlere yöneldikleri görülür. Bu tercihle birlikte, şairlerin doğası gereği daha fazla açık hece ihtiva eden Türkçe asıllı kelimeleri daha sık ve daha rahat kullanabildikleri tespit edilmiştir. Fütûhî ve Merâhî'nin eserlerinde ise daha ziyade kapalı hecelere imkân veren bir vezin tercih edilmiştir. Bu şairlerin kullandığı Türkçe kelimeler ile Arapça-Farsça kelimeler arasında ise sayıca denge gözükmemektedir.

Dolayısıyla bu şairlerin imâle-i maksûre uygulamalarına diğer şairlere nazaran ortalamanın biraz daha üzerindeki bir miktarda başvurmaları daha anlaşılır olmaktadır. Harîmî ve Adlî'nin eserleri daha ziyade gazellerde tercih edilen, mesnevi geleneğine göre uzun sayılabilecek vezinle yazılmış olmaları sebebiyle istisnaya sahiptirler. Öte yandan, Harîmî'nin tercih ettiği vezin, Adlî'nin kullandığı vezne nisbeten açık hecelere de pek olanak vermemektedir. Dolayısıyla, şairin en fazla imâle-i maksûre uygulamasına başvuran fetihname şairi olmasında tercih ettiği veznin çıkardığı zorluğun da payı olmalıdır.

Fetihname şairlerinin imâle-i maksûre uygulamalarına bakıldığında Arapça-Farsça kelimelerdeki açık hecelerde imâle-i maksûre uygulamasına nadiren rastlanır. Rastlanılan nadir örnekler ise çoğunlukla Arapça-Farsça kelimelerin sonlarında bulunan müenneslik tâ'sı veya güzel he üzerinde uygulanmıştır. Bu uygulamanın miktarının arttığını gözlemlediğimiz iki fetihname Nihâlî ve Adlî'nin fetihnameleridir. Nihâlî'deki uygulama bahsi geçen şekilde ilgili kelimelerin sonundaki müenneslik tâ'sı veya güzel he üzerinde iken Adlî'nin eserinde ise kelime kök veya gövdelerinde de bu uygulama örnekleri çok miktardadır.

Başvurulan aruz tasarrufları açısından fetihnamelere genel bir bakış atıldığında; fetihname şairlerinin imâle-i maksûre uygulamalarını çoğunlukla i sesinde gerçekleştirdikleri görülür. Bu ses ise çoğunlukla Farsça tamlama kesresi (i) veya kelime sonunda Türkçe belirtme durumu eki olarak karşımıza çıkar. Nispeten daha az oranlarda olmak üzere kelime sonundaki Türkçe yönelme hali eki (a-e), bulunma hali eki (de-da) gibi sesler üzerinde de imâle-i maksûrereye başvurulur. Bağlaç vâvı da imâle-i maksûre uygulamasının sıklıkla başvurulduğu alanlardan biri olduğu tespit edilmiştir.

Yaptığımız incelemeye bağlı olarak, fetihname şairlerinden Rumûzî (her iki eserinde) ve Nidâî beyit başına ortalama olarak bir veya iki; Safâyî ve Adlî beyit başına ortalama olarak iki; Merâhî beyit başına ortalama olarak iki veya üç; Bahârî, Fütûhî ve Nihâlî beyit başına ortalama olarak üç; Harîmî dört veya beş tane imâle-i maksûrereye başvurmuştur. Daha ziyade eklerde imâle-i maksûre uygulamasına başvuran şairler sık olmamakla birlikte kelime kök ve gövdelerinde de bu uygulamaya başvurmuşlardır. Safâyî, Bahârî, Rumûzî (her iki eser) ve Nidâî'nin

eserlerinde her iki imâle-i maksûreden biri; Fütûhî, Merâhî, Adlî ve Harîmî'de her üç imâle-i maksûreden biri; Nihâlî'de ise her dört imâle-i maksûreden biri Türkçe kelime köklerinde veya bağlaç, edat, zarf gibi kelimeler üzerinde uygulanmıştır. Bu noktada şairler ya bazı imâle-i maksûreleri Türkçe telaffuza aykırılık teşkil etmeyecek şekilde hecedeki vurgu yoluyla şiiriyete ve anlama katkı sağlar hale getirmiş veya benzer sesleri mısralarında karşılıklı surette kullanarak sesler üzerinden paralelizm sağlamıştır. Böylece birtakım imâle-i maksûre uygulamaları adeta kusur olmaktan çıkıp sanat haline dönüşmüştür. Dolayısıyla fetihname şairlerinin başvurduğu imâle-i maksûre uygulamalarının azami çoğunluğu, klasik dönem şairlerince önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalardandır.

Fetihname şairlerinin imâle-i memdûde uygulamalarına bakıldığında bu uygulamaya, tercih ettiği vezinle de bağlantılı olarak tıpkı imâle-i maksûrelerde olduğu gibi, en çok Harîmî başvurmuştur. Şair, ortalama olarak her iki beyitte bir bu uygulamayı yapmıştır. Diğer şairlere baktığımızda Safâyî ve Rumûzî (her iki eserinde) ortalama olarak her dört beyitte bir, Bahârî, Fütûhî, Nihâlî her altı beyitte bir, Nidâî, Merâhî ve Adlî ise her on beyitte bir bu uygulamaya başvurmuştur. Fetihname şairlerinin başvurdukları ulamalar ise çoğunlukla medli hecenin bir buçuk hece değerini bir kapalı hece değerine düşürmeye yarayan ulamalar olup uygulama yöntemi olarak ise ya medli hecenin bağlaç vâvına veya kendisinden sonra gelen ve ünlü bir harfle başlayan kelimeye ulanması şeklinde yapılmıştır. Başvurulan diğer ulamalar ise ünsüz bir sesle kapalı bulunan hecenin, vezin gereği açık hale getirilebilmesi için yapılan ulamalardır. Yapılan bütün bu ulamalar dilin doğasına uygun olan ve meşru kabul edilen ulamalardır. Diğer taraftan Harîmî haricindeki fetihname şairleri, vasl-ı ayn adı verilen, ünsüzle biten bir kelimenin son hecesinin Arapça ayn harfiyle başlayan bir kelimeye ulanması şeklindeki kusur kabul edilen ulamaya hiç başvurmamıştır.

Klasik Türk şairlerinin bazı istisna örnekler dışında kaçındığı zihaf uygulamaları noktasında fetihname şairlerine baktığımızda şairlerin ortalama olarak her on beyitte bir zihafa yer verdikleri görülür. Merâhî ile Nihâlî'nin eserlerindeki zihaf lar ise ortalamanın biraz daha altına inerek on sekiz beyitte bir ya da on beş beyitte bir şeklindedir. Safâyî'nin fetihnemesinde ortalama olarak yirmi yedi beyitte bir zihafa rastlanırken Nidâî'nin fetihnemesinde ise incelemeye alınan kısımda hiç zihafa

rastlanmamıştır. Uygulanan bu zihaf lar genel olarak kelime sonundaki uzun î ünlüsünün vezin gereği kısa ünlü kabul edilip açık hece olarak değerlendirilmesinden kaynaklanır. Bu uygulama klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sākî şeklindeki sonu uzun ünlüyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların benzeridir. Diğer bazı zihaf lar ise bir buçuk hecenin tek kapalı hece kabul edilmesinden kaynaklanan zihaf lardır.

Şiirde akıcılığı olumsuz yönde etkileyen sekt örneklerine bakıldığında Bahârî, Adlî ve Harîmî kabaca bir ortalamayla her beyitte bir sekt; Fütûhî, Nidâî ve Nihâlî her iki beyitte bir sekt; Safâyî ve Merâhî her üç beyitte bir sekt yapmıştır. Bu oranların istisnası olarak, Yemen seferini konu alan ilk fetihnamesinde ortalama olarak sekiz beyitte bir, Tunus seferini konu alan ikinci fetihnamesinde ise on iki beyitte bir yapan Rumûzî, bu uygulamaya en az yer veren fetihname şairidir.

Diğer aruz uygulamaları ise genel olarak bütün fetihname şairlerinde görülen birbirinin benzeri uygulamalar olup klasik Türk şairlerin başvurageldiği uygulamalardandır. İstisna olarak Adlî'nin eserinde diğer aruz uygulamaları da fazla miktardadır.

Genel olarak her fetihnamede olayların anlatıldığı ana kısımda aruz tasarrufları veya kusurları artış göstermektedir. Bu durum, muhtemelen şairlerin eserin giriş kısmında aruz kullanımı açısından daha özenli davranmaya çalıştıklarını, olayları anlattıkları ana kısımda ise aynı özeni gösteremediklerini düşündürmektedir. Fetihname şairlerinin aruz tasarrufları veya kusurlarını değerlendirirken bu şairlerin çoğunluk olarak Türkçe kelimelere daha çok yer vermiş olmalarını ve fetihname türü eserlerin muhtevassından kaynaklanan zorlukları da hatırdan çıkarmamak gerekecektir.

Başvurulan kafiye lere baktığımızda; fetihnamelerde genellikle mücerred veya mürdef kafiye lere yoğun kullanılmış olup⁸¹⁹ kullanılan redifler ise azami miktarda Türkçe kelime veya eklerden meydana gelmiştir. Uygulamalardaki kafiye kusurları ise çoğunlukla Türkçe kelime veya eklerden oluşturulan mücerred kafiye lere

⁸¹⁹ Eserlerin incelediğimiz kısımlarındaki oranlara bakıldığında Bahârî, Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde mücerred kafiye oranları mürdeflerden fazla iken Safâyî, Fütûhî, Merâhî, Adlî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde mürdef kafiye oranları mücerred kafiye lere fazladır. Ancak genel olarak bu eserlerindeki her iki kafiye oranları birbirine yakınlık arz eder.

yoğunlaşır. Bu durum, Türkçe kelimelerin aruzda kafiye kurmak noktasında şairlere çıkardığı birtakım güçlükleri de göstermektedir. Örneğin, Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan ilk fetihnamesinde Türkçe kelimeler çok kullanılmış olup kafiyelerde de Türkçe kelimelerle mücerred kafiye uygulaması yapılmıştır. Buna paralel olarak kafiye kusurları da artmıştır. Şairin Tunus seferini konu alan ikinci fetihnâmesinde ise Türkçe kelimeler daha az görülürken uygulamada da mücerred kafiye az olup kafiye kusurları da buna paralel olarak daha az görülür.

Tıpkı çeşitli aruz uygulamaları veya aruz kusurları gibi kafiye uygulamaları veya kusurları da genel olarak fetihnamelerdeki olay anlatımının arttığı kısımlarda artış göstermektedir. Dolayısıyla bu eserlerin baş ve son kısımlarına nazaran orta kısımlarında kafiye kusurları da çoğalmaktadır. Fetihnamelerdeki kafiye kusurlarına bakıldığında Nidâî, Nihâlî ve Adlî'nin eserlerinde bu kusurlar dikkat çekici oranda, Safâyî, Merâhî ve Harîmî'nin eserlerinde ise az sayılamayacak miktardadır. Diğer şairlerden Bahârî, Fütûhî ve Rumûzî (her iki eserde) ise kafiye kusurlarına çok az miktarda yer vermişlerdir. Fetihname şairlerinde görülen bu kafiye kusurları daha ziyade iki şekilde olur. Bunlardan ilki, tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusurudur. İkincisi ise kafiye meydana getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olmasından kaynaklanır. Ancak, klasik Türk şairlerinin bahsi geçen ikinci (kusurlu) kafiye uygulamasına sıkça başvurup bu kurala fazla itibar etmedikleri bilinir.⁸²⁰ Fetihname şairlerinin uyguladığı diğer kafiye kusurlarından biri ise aynı kafiyenin tekrarından kaynaklanan ve îtâ-yı celî (açık kafiye tekrarı) adı verilen kafiye kusurudur. Bu uygulama on üç örnek ile en çok Adlî'de görünmekte olup daha sonra Nihâlî'de yedi, Safâyî'de dört, Nidâî ve Merâhî'de ise birer tanedir. Diğer şairlerde ise incelenen kısımlarda bu uygulamaya rastlanmamıştır. Bir kafiye kusuru olarak, baktığımızda, bazı fetihnamelerde imla harfi olan ye, elif veya vav harflerinin kafiye gereği med harfine dönüştürülmesinden kaynaklanan kafiye kusurları görülebilmektedir. Kafiye kusurlarına en fazla yer vermiş olan fetihname şairi ise Adlî'dir.

Uygulanan kafiye içindeki rediflerin ortalama oranlarına bakıldığında fetihname

⁸²⁰ Saraç, a.g.e., s. 279.

şairleri çoğunlukla her üç beyitte bir redife yer vermiştir. Bahârî'nin eserinde ise bu oran biraz artarak her üç beyitte iki redif ortalamasına çıkmıştır. En dikkat çekici ve istisna örnek ise Adlî'nin eserinde görünmektedir. Şair neredeyse her beyitte bir tane redife yer vermiştir. Bu durum Bahârî'nin ve özellikle de Adlî'nin redif tekrarlarıyla şiirlerine aheng sağlamaya çalıştıklarını gösterir.

Manzum fetihnamelerin dil özelliklerine bakıldığında Safâyî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî'nin eserleri XV ve XVI. yüzyılların dil özelliklerini yansıtır şekilde sade ve kolay anlaşılır söz varlığı ile bir anlatıma sahiptirler. Günlük konuşma diline yakın bir dil kullanıldığı bu eserlerde Arapça-Farsça kelimeler asıllı veya bu kelimelerle yapılan üçlü-dörtlü zincirleme tamlamalar sık görülmez. Buna mükabil, Eski Anadolu Türkçesi döneminde daha fazla görülebilen kelime ve ifade kalıpları bu eserlerde daha yoğun görülür. Dolayısıyla bu eserlerde günümüzde arkaik kabul edilen kelimelerle sıkça karşılaşılır.

Sade bir dil ve anlatıma sahip eserler arasındaki Safâyî'nin fetihnamesi incelediğimiz en eski tarihli manzum fetihname olup EAT dönemine yakın kelime ve ifade kalıpları bakımından daha yoğun bir metindir. Günümüzde arkaik kabul edilen Türkçe kelimeler ile halk dilinden ifadelerin eserdeki yoğunluğu bazı kısımlarda arkaik Türkçe kelimeler için sözlüklere bakma ihtiyacını arttırır. Eser ayrıca halk ağzından argo ve küfür şeklindeki deyim ve ifadeler bakımından da önemli veriler ihtiva eder. Bunda şairin bir levent olarak askerlerin arasında bulunmasının payı olmalıdır. Eserinde anlattığı sefere bizzat katılmış olan Rumûzî'nin fetihnamesinde de (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) Safâyî'nin eserine benzer şekilde yer yer halk dilinden argo ifadelerle rastlanmaktadır.⁸²¹ Dil ve üslup açısından görece daha sade eserler arasında değerlendirdiğimiz Nihâlî'nin eseri ise günümüzde arkaik kabul edilen Türkçe kelimeleri sınırlı miktarda barındırmak yönüyle diğerlerinden ayrılır.

Yalın bir dil ve anlatıma başvuran fetihname şairlerinden Fütûhî, fetihnamesinin bölüm başlıklarını Farsça yazmış, ayrıca eserinin çeşitli yerlerinde Arapça-Farsça beyit, mısra yahut ibareler iktibas etmiştir. Diğer taraftan fetihnamedeki terkiibent, terciibentve kaside gibi farklı nazım biçimlerinin kullanıldığı kısımlarda şairin Arapça-Farsça asıllı kelimelere yoğun olarak başvurduğu görülür. Kaynaklarda

⁸²¹ Bu eserlerde bahsi geçen bazı argo ve küfür örnekleri için bkz. *Manzum Fetihnamelerde Sosyal Hayattan Kesitler*.

Arapça ve Farsçayı iyi bildiğine dair bilgilerin aktarıldığı şairin eserini sade bir dille yazmayı tercih etmiş olması dikkat çekicidir. Fütûhî'ye benzer şekilde Arapça ve Farsçaya vakıf olduğunu, Yemen seferini konu alan fetihnamesinde yazdığı tarih manzumeleriyle ve yaptığı çeşitli iktibaslarla gösteren Rumûzî'nin de özellikle Yemen seferini konu alan ilk fetihnamesinde gayet sade bir dil kullanması dikkat çekicidir.

Bahârî ve Harîmî'nin eserleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan ikinci fetihnamesi, görece daha az sade bir dil ve anlatımın yer verildiği fetihnamelerdir. Bu eserlerde Arapça-Farsça asıllı kelime, ek veya tamlamalar (zincirleme tamlamalar da dâhil olmak üzere) incelediğimiz diğer fetihnamelere nispetle daha yoğun görülür. XVI. yüzyılda Osmanlı edebiyatında Arapça-Farsça etkisinin arttığı bilindiğinden bu eserlerin bu yönlerinin dönemin genel vaziyetiyle de paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz. Bahârî hakkında bilgi veren kaynaklar şairin Arapça ve Farsça'ya vakıf olduğunu belirtir. Nitekim şairin fetihnamesindeki bölüm başlıklarını Farsça olarak yazması veya eserinde yer verdiği Farsça bazı ifade kalıpları da bu bilgiyi destekler. Bu bilgilerden hareketle şairin eserine baktığımızda, eserde birçok Arapça ve Farsça kelime ve eklerle karşılaşılırken yer yer zincirleme Farsça tamlamalara da rastlanır. Övgü ve tasvir içerikli beyitlerde ise bu tür örneklerin daha da yoğunlaştığı görülür.

Harîmî'nin eserine baktığımızda, eserin dili, Eski Anadolu Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne geçiş döneminin özelliklerini taşır.⁸²² Dolayısıyla eserde günümüzde arkaik kabul edilen kelime, fiil ve eklerle sık karşılaşılır. Ancak eserde Arapça-Farsça kelime ve terkipler de yoğun kullanılmıştır. Diğer taraftan sade ve anlaşılır cümleler de sık sık karşımıza çıkar. Bunlara ek olarak şairin naat ve münacat bölümlerinde (Serdar Osman Paşa'nın münacatlarını aktardığı kısımlar da dâhil olmak üzere) dervişane bir dil kullandığı ve bu bölümlerde lirizmin arttığı görülür.

Rumûzî'nin Tunus fethine dair olan fetihnamesine baktığımızda, olayların anlatımında genel olarak dilde sadelik hissedilirken özellikle methiyeler, mekân tasvirleri ve savaş tasvirleri esnasında kullanılan sanatlı dil ve Arapça-Farsça kelime yoğunluklarıyla sadelikten uzaklaşılır.

⁸²² Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murad Mesnevisi," a.g.m., s. 90.

Bilindiği üzere birçok edebî eser barındırdıkları deyim ve atasözü gibi örneklerle dil ve kültür unsurlarımızı yaşatır ve zenginleştirir. Fetihnamelerde de dil yönüyle bu eserleri zenginleştiren benzer hususiyetler vardır. Safâyî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Adlî ve Harîmî'nin eserlerinde çeşitli deyimler, darb-ı meseller, atasözleri veya vecize şeklindeki örneklerle sıkça karşılaşılır. Bu eserler içinde bahsi geçen unsurları barındırması yönüyle Rumûzî'nin eseri, hacmiyle de ilişkili olarak, ön plana çıkar. Benzer örnekler sık olmamakla birlikte Bahârî ve Nihâlî'nin eserleri ile Rumûzî'nin Tunus seferine dair fetihnamesinde de görülmektedir. Diğer taraftan Harîmî sık sık ayetlerden iktibaslar yaparak, Fütûhî ve Nihâlî de yer yer Arapça-Farsça iktibaslar yaparak bu yönleriyle dikkat çekici olmuşlardır. Özellikle Fütûhî, gaza ve fetihle ilgili çeşitli ayet, hadis, Arapça-Farsça söz ve ibarelere sıkça yer vermiştir. Ayrıca şair, atasözü ve deyimleri de sıkça kullanmıştır. Hatta kendine ait birçok sözü atasözü ve vecize şeklinde ifade etmiştir.

Çalışmamızda incelediğimiz fetihnameleri, konunun anlatımı ve tahkiyesi sırasında, sözün hakikat ve mecaz anlamı bakımından nasıl bir anlatıma yer verildiğini de genel olarak gözlemlemeye çalıştık. Fetihnameleri bu itibarla değerlendirdiğimizde; Sultan II. Beyazıt'ın İnebahtı ve Moton fetihlerini konu alan Safâyî'nin eserinde mecazlı anlatıma pek yer verilmez. Günlük konuşma diline yakın ve daha ziyade sözün hakikat anlamına dayanan bir anlatımın esere hâkim olduğu görülür. Eserde yer yer mecazlı kullanımlar, özgün benzetmeler, etkili tasvirler, akıcı ve zevkli beyitler görölse de bu tür örnekler oldukça azdır. Nitekim şairin edebî kişiliği hakkında bilgi veren Latîfî de şairin belagat yönünün zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu bilgilerden hareketle eserin belagat yönü itibarıyla görece daha zayıf bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Bahârî, Fütûhî, Nidâî ve Merâhî'nin eserleri ise Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki fetihleri konu alır. Bahârî ve Fütûhî Kanuni'nin Mohaç Savaşı'nı ve ardından Budin'in fethini; Nidâî, Kaptanıderya Piyale Paşa'nın Cerbe'yi fethini; Merâhî ise Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar seferi ve fethini konu alır. Safâyî'nin eserine kıyasla bu eserlerin belagat açısından daha güçlü oldukları açıktır.

İncelediğimiz manzum fetihnameler içerisinde hacim olarak en kısa fetihname Bahârî'nin fetihnamesidir. Şair, sebep-i telifinde eserini kısa ve öz yazmaktaki

maksadını, manalı ve muteber sözlerin kısaca söylenen sözler olduğunu ifade ederek açıklar.

İlmiye sınıfından gelen ve Kanuni devrini görmüş olan Bahârî hakkında Latîfî ve Kınalızâde, şiirlerinin belagatli ve fesahatli olduğu tespitinde bulunurlarken Sehî Bey ise onun yeni mazmunlar bulan kimse olduğunu söylemiştir. Şairin incelediğimiz eseri de bu tespitleri haklı çıkarmaktadır. Şair, eserini yazmaktaki temel amacının yeni manalar bulmak ve yeni şeyler söylemek olduğunu ifade etmiştir. Eser, hem aruz ve kafiye kullanımı açısından hem de belagat ve fesahat yönüyle güçlü bir eserdir. Vakanın çok genel ve kısıtlı hatlarla aktarıldığı eserde sanat yapmak ön planda tutulmuş olduğundan olaylar ve şahıslar sanatlı anlatımın birer aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatım ve mecaza dayalı sanatlar yoğun görülür. Şair tabiat, mekân ve savaş tasvirlerinde kendine has istiare ve benzetmeler kullanarak tasvir tekniğindeki başarısını da gösterir. Sonuç olarak Bahârî, yazdığı muhtasar eseriyle fetihname geleneğine yeni mana ve mazmunların bulunduğu, belagatli ve fesahatli bir eser kazandırmıştır.

Fütûhî'den bahseden tezkireler sanatı yönüyle kendisinden övgüyle bahsetmiş, onun belagati ve dilindeki fasihliği övmüşlerdir. Şairin *Divan*'ı üzerine yapılan araştırmada da dilindeki sadeliğe dikkat çekilmiştir. Şairin incelediğimiz fetihnemesi de yapılan bu tespitlerin haklılığını gösterir. Sanat yapma gayesinin açık olduğu eserde mecazlı anlatım ön plandadır. Nitekim şair bizzat belagatine ve fesahatına atıf yapıp yeni manalar ve mazmunlar bulan kişi olduğunu söylemiş, eserinde de söylediklerini tatbik etmiştir. Ayrıca sebep-i telifinde kahramanlık ve cömertliğe dair olan bu kıssayı uzun sözlerle değil de muhtasar olarak fakat sanatlı yazacağını, manayı bedii bir şekilde aktarıp sözünü sultanın bayrağı gibi yükselteceğini ifade etmiştir. Şairin başvurduğu birçok edebî sanatta diğer manzum fetihnamelerde benzerini görmediğimiz, dolayısıyla şairin kendine has diyebileceğimiz benzetme ve imgeler kullandığı görülür. Şairin belagatli dili yaptığı tasvirlere de yansımıştır. Benzetme, istiare, teşhis, mecazımürsel gibi çeşitli edebî sanatları kullanarak kendine has sayılabilecek tasvirler yapmıştır.

Nidâî'nin fetihnemesine bakıldığında, şair olayları daha çok hakikat ağırlıklı olarak kaleme almışsa da mecaza dayalı birçok edebî sanata da yer vererek eserini belagat

açısından güçlendirmiştir. Ayrıca şairin, diğer fetihnamelerde benzerine rastlamadığımız, kendine has diyebileceğimiz bazı teşbih ve teşhisleri de dikkat çekicidir. Ayrıca, bunlar fetihnamenin konusuyla da ilişkilidir. Diğer taraftan şair yaptığı tasvirlerle detaylı ve canlı bir anlatıma yer vererek eserinin edebî değerini arttırmıştır. Dolayısıyla Nidâî'nin eseri belagati yönüyle diğer manzum fetihnameler içinde dikkat çekici olanlardan biridir.

Merâhî'nin eserindeki mecazlı anlatımların hem olayların anlatıldığı kısımlarda hem de tasvirlerin yapıldığı kısımlarında sıkça görülmesi eseri belagat açısından emsalleri arasında ön plana çıkarır. Şairin diğer fetihnamelerde benzerine rastlamadığımız, kendine has bazı teşbih ve mübalağaları da eserini bu yönüyle emsalleri arasında öne çıkarır.

Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki fetihleri konu alan bahsi geçen dört şairin eserlerinde (özellikle de Bahârî'nin eserinde) gereksiz yere sözün uzatılması, ihtiyaç fazlası kelime kullanma gibi belagat kusurlarına pek rastlanmaz. Dolayısıyla bu eserlerin icaz yönüyle de başarılı eserler olduğunu söyleyebiliriz.

II. Selim dönemindeki Yemen seferini konu alan Rumûzî'nin fetihnamesi ile aynı seferi konu alan (Behram Paşa dönemi hariç) Nihâlî'nin fetihnamesi, hacimleriyle de ilişkili olarak, belagat ve fesahat açısından güçlü degillerdir. Bu eserlerde olay anlatımı yoğun olup bunun için de çoğunlukla günlük konuşma diline yakın bir dil ve sözün hakikat anlamının daha ziyade merkezde olduğu bir anlatıma başvurulur. Nitekim Rumûzî, sebab-i telifini açıklarken belagat noktasında bir iddiası olmadığını, maksadının seferi tüm gerçekliğiyle anlatabilmek olduğunu belirtmektedir. Buna mukabil, eser deyimler, halk dilinden ifadeler, atasözleri, vecizeler ve ayet, nükte gibi çeşitli iktibaslar yönüyle zengin bir eserdir. Dolayısıyla şair eserinin belagattaki eksikliğini bu yönden telafi etmeye çalışmış görünmektedir. Şairin yaptığı bazı tasvirler de edebî anlamda esere katkı sağlamıştır. Eser oldukça hacimli olduğundan, konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk bu tasvirler esnasında kısmen canlılık ve renklilik kazanmıştır. Şairin yaptığı tasvirlerdeki canlılıkta bu olay ve mekânların birçoğunu bizzat görmüş olmasının da payı olmalıdır. Ancak şairin, bizzat bulunması pek ihtimal dâhilinde görünmeyen ve rivayetleri dinleyip anlattığı anlaşılan bazı savaşları da iyi tasvir ettiği görülür. Muhtemelen şair bu tasvirlerine

hayallerini de katmıştır. Dolayısıyla şairin edebî maharetini bu tasvirlerde yoğunlaştırmaya çalıştığı görülmektedir.

Nihâlî'nin eserine belagat açısından baktığımızda eserde mecazlı anlatımdan ziyade sözün hakikat anlatımı ön plandadır. Bu noktada şairin mecazlarla kurulan söz sanatlarına fazla yer vermediği, eserin belagat yönündeki bu eksikliğini lafzi sanatlar üzerinden sesteş kelimelerle (aliteraston, asonans), cinaslarla, iç kafiyelerle veya zıt anlamlı kelimelerle kelime oyunları yaparak telafi etmeye çalıştığı görülür. Eserde tasvirler de sınırlı miktardadır.⁸²³

II. Selim'in son zamanlarında gerçekleşen Tunus seferini konu alan ve III. Murad'ın tahta geçişine de değinen Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan ikinci fetihnemesi, belagat ve fesahat yönüyle ilk fetihnemesinden daha güçlüdür. Yoğun olmamakla birlikte bu eserde şairin ilk eserine nazaran daha fazla mecazlı anlatım ve mecaza dayalı edebî sanatların kullanıldığı tasvirler görülür. Rumûzî'nin iki fetihnemesi arasındaki bu farkta şairin ikinci eserinin ilk eserine nazaran hacimce daha kısa olmasının da payı olmalıdır. İkinci fetihnamenin kısalığı, şairin edebî sanatlara başvurabilmesi için kendisine daha çok fırsat üretmiş olabilir.

III. Murad devrinde yazılan Adlî ve Harîmî'nin eserlerine belagat açısından baktığımızda, Kanuni döneminde yazılan fetihnamelerde görülen yükselişin bu dönemde de sürdürüldüğü görülür. Her iki eserde de genel olarak mecazlı anlatım hâkimdir. Bu eserlerde çeşitli deyim ve atasözlerinin varlığı da mecazlı anlatımı ön plana çıkarmaktadır. Harîmî'nin belagat yönüne bakıldığında Ahdî'nin tezkiresinde de belirtildiği üzere şairin kendine has bir tarzı olup belagat alanında ise devrinin fesahat sahipleri içinde öncülerden olmuştur. Şair seferle ilgili birçok detaya değinirken edebî açıdan da kıymetli bir eser ortaya koymuştur. Harîmî, birçok hadiseyi doğrudan anlatmak yerine teşbih, istiare, kinaye, mübalağa gibi mecaza ve anlama dayalı sanatlarla anlatmayı başarmıştır. Diğer taraftan hakikat ile mecaz arasında denge kurabilmiş, hakikatleri anlatması şiiriyetten uzaklaşmasına sebep olmamıştır. Eserde yapılan aruz uygulamalarına baktığımızda hayli miktarda imale olduğu, yer yer sekt adı verilen duraklamalara rastladığı ve çeşitli aruz

⁸²³ Eserdeki hususi bir özellik olarak, şair, hamisi Behram Paşa'nın sefer ve fetihlerini anlattığı eserin ikinci kısmında mecazlı anlatıma ve tasvirlere biraz daha fazla yer miştir. Dolayısıyla eserin ikinci kısmı belagat ve tasvirler noktasında biraz daha güçlüdür.

uygulamalarına başvurulduğu görülür. Bu gibi sebeplerle eserde akıcılığının bozulduğu yerler varsa da, bu durumu daha çok gazel nazım türünde tercih edilen Remel bahriyle yazılmış kapsamlı bir eserde yapılan kaçınılmaz aruz tasarrufları olarak değerlendirebiliriz. Öte yandan, şair çeşitli olayların ve eserin konusuyla da ilişkili olan savaş sahnelerinin aktarımında orijinal ve canlı tasvirler yapar. Eserde gereksiz yere sözün uzatılması, ihtiyaç fazlası kelime kullanma gibi belagat kusurlarına da pek rastlanmamaktadır. Dolayısıyla eser icaz yönüyle de başarılı bir eserdir.

Adlî, diğer fetihnamelerde benzeri görünmeyen şekilde kendine has mecazlı ifadelere başvurur. Sıkça yer verdiği mecaza dayalı sanatlardan benzetme ve istiareler oldukça dikkat çekicidir. Şairin ayrıca mecaz ağırlıklı yaptığı tasvirler de eserde hayli miktarda yer tutar. Dolayısıyla Adlî'nin eserinin fesahat yönü güçlü olmasa da belagat yönünün güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

Fetihnamelerin fesahat ve belagat yönleri belirli açılardan yazıldığı yüzyılın edebî şartlarıyla ilgili olsa da, bu durum aynı zamanda ilgili eserlerin hacimleriyle de ilişkilidir. Hacmi geniş eserlerde fesahat ve belagattan tavizler verilebileceği de aşîkârdır. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin eserleri hacimli eserler olup detaylı bilgiler içerir. Bu şairler sanat yapmak amacından ziyade olayı anlatmak amacı gütmüşlerdir. Dolayısıyla bu eserlerde sanat yapmak amacı daha silik olarak tezahür eder. Buna mukabil, Bahârî, Fütûhî ve Adlî'nin eserlerinde ise bilgiden ziyade sanat ön plandadır. Mecaza dayalı sanatlarla bezeli olan bu eserlerde belagatli sözler sıklıkla karşımıza çıkar. Harîmî'nin eserine baktığımızda, bu eser, emsalleri içerisinde özel bir yere sahiptir. Eser, hacimli sayılabilecek beyit sayısına sahip olmak yanında mevcut fetihnameler içerisinde mesnevi geleneğine nazaran uzun ve açık hecelere az imkân veren bir aruz vezniyle yazılmıştır. Bu şartlarda şair hem teferruatlı bilgi vermiş hem de eserinin belagat yönünü güçlü tutulabilmiştir. Dolayısıyla Harîmî'nin eseri de belagat yönüye güçlü fetihnamelerden biridir.

Merâhî ve Nidâyî'nin eserleri ile Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd* adlı eseri ise yukarıda bahsi geçen, belagat iddiası olmayan eserler ile belagat yönü güçlü eserlerin arasında bir konumdadır. Bu eserler de olayları nisbeten ayrıntılı anlatırken belagat yönleriyle de dikkat çekmişlerdir.

Fetihnamelerdeki mecazlı anlatım özellikle tasvirlerde artış göstermektedir. Sıradaki başlıkta fetihnamelerin tahkiyevî yönleri incelenirken bu eserlerdeki tasvirler de incelenip örneklendirilecektir. Yapılan bu tasvirlerin belagat açısından fetihnamelere katkıları noktasında ilgili başlıktaki tasvir incelemeleri de önem arz etmektedir.

4.1.3. Manzum Fetihnamelerin Tahkiyevî Yönleri

Mesnevi türü klasik Türk edebiyatının romana yaklaşan manzum bir türüdür.⁸²⁴ Modern hikâye/roman tekniklerinin mesnevi metinlerine tatbîkinin uygun olup olmadığı ise tartışılmalı bir konudur. Mesnevilerin teknik açıdan modern roman/hikâyelerden farklılık gösteren yönleri olduğu gibi benzerlik gösteren birçok yönleri de vardır. İncelediğimiz eserlerde de görüldüğü üzere, mesnevilerde kendi dönemlerinde tanımı yapılmamış olan fakat tatbik edilmiş olan birçok modern hikâye/roman teknikleri görülmektedir. İncelediğimiz mesnevilerde bu teknikleri dikkate almamız, fetihname türündeki mesnevilerin modern hikâye/roman metinleriyle olan benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekmek yönüyle de kıymetli olabilir. Fetihnamelerde de olay örgüsü, şahıs kadrosu, mekân, zaman gibi hikâye unsurları bulunduğu gibi çeşitli hikâye anlatım teknikleri de kullanılmıştır.⁸²⁵ İncelediğimiz fetihnamelere bu açıdan baktığımızda bu eserlerin bir tahkiye metni formunda hazırlandığı görülür. Aşağıdaki alt başlıklarda verileceği üzere tahkiye metninde olması beklenen teknik unsurlar çoğunlukla bu eserlerde mevcut olup ayrıca şairler *kıssa etme*, *tahkiye etme*, *hikâye söyleme* şeklindeki ifadeleriyle de bu noktaya vurgu yaparlar. Diğer taraftan bazı şairler tahkiyeye dair bu tür vurgular yaparken okuyucunun dikkatini konuya çekmek için de anlattığı olaylar arasında “Acele etmezsen devamını anlatayım. Bu anlattıklarım olanların çok azıdır.” gibi ifadelerle de yer verir. Safâyî’nin bu noktadaki ifadelerinden bazıları şu şekildedir:

Bir güzel kışşa diñle gel şâhum

Cânlara cân bağışlasın mâhum

⁸²⁴ Ümran Ay, a.g.e., s. 97.

⁸²⁵ Anlatma esasına bağlı türlerin vazgeçilmez unsurları olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman ve mekândır. Modern hikâye ve romanlarda ise bu unsurlar arasına bakış açısı ve anlatıcı da eklenir (İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş/2 Hikaye-Roman-Tiyatro* [Ankara: Akçağ Yay., 2004], s. 57-58).

Diñle şāhum ne geçdi hāletler

Tā ki diyem ‘aceb hikāyetler

Kıışsa aşlınca hoş beyān olsun

Söylenüp gün bigi ‘ayān olsun

Söyle bir bir beyānın it dirseñ

Söyleyem nolduğunu ivmezseñ (b. 749-906-3106-3085)

Bahârî’nin eserine baktığımızda da eserin tahkiyevî yönü bizzat şairin ifadelerine yansır. Şair, eserin başında “Sultan’ın (Kanuni) kıssasını başlatalım ve açıklayalım.” şeklinde ifadelerle yer verirken hatime kısmında ise Üngürüs’ün (fethi) kıssasını tamamladığını söyler:

Ne uzadalum sözi az idelüm

Kıışsa-yı hākānı āgāz idelüm

Kıışsa-i cengin añın şerh eyleyem

Cür‘ etinden biñde birin söyleyem

Üngürüsün kıışsası itdük tamām

Bu hikāyâtı işitdi hāş u ‘ām (b. 40-49-267)

Fütûhî de Bahârî’ye benzer şekilde eserin baş ve son kısımlarında eserin temasına vurgu yaparak *kıssa etmek* ifadesini zikreder. Cömertlik ve yiğitlik kıssaları dinleyenlerin cömertlik ve yiğitlikleri artacağından şair de Sultan’ın (ve Vezir İbrahim Paşa’nın) cömertlik ve yiğitliğini anlatacaktır. Nitekim, erenler meclisinin de en güzel sohbet konusu hükümdarların hikâyeleri ve savaş kıssalarıdır. Bu tür ifadelerle eserine başlayan şair eserin son kısımlarında da sultanın kıssasını tamamladığını ifade edecektir:

Ki dirler kıışsa-ı cūd u şecā‘ at

Ziyāde eyler ikdām u saḥāvet

Erenler meclisinde aḥsen-i bezm

Hikāyāt-ı mülük u kıışsa-yı rezm

Fütûhî қо beyān-ı şāh-dānı

Tamām it kıışsa-ı şāh-ı cihānı (b. 10b-10, 25b-7, 52a-3)

Nidâî de yazdığı bu gaza hikâyesinin kıyamete kadar yazılıp söyleneceğini ifade

ederken fetihten sonra Piyale Paşa'yı tebriğe gelen beylerin böyle bir gazanın daha önce olmadığını, Paşa'nın namının kıyamete kadar kalacağını ve bu hikâyenin yazılıp söyleneceğini söylediklerini aktarır:

Bunuñ gibi ğazā olmış degildür

Frenge bunı kes kılmış degildür

Qalur bu nām olunca tā kıyāmet

Yazılup söylenür olur hikāyet (b. 833-835)

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesine bakıldığında, şair Meytem Vadisi'nde Zeydîlerle yapılan savaş ve kazanılan zaferi anlatmadan önce Sultan Selim'in kulunun (Serdar Sinan Paşa) fetihlerini hikâye ettiğini şu şekilde ifade eder:

Şeh Selīm'in kulu hikāyetidür

Ceyş-i manşûrınun rivāyetidür

Qulıyam ben anun du' acısıyam

Niçün anun fütûhın okumıyam (b. 5920-5921)

Eser içerisinde de anlatacağı sefer ve fetihlerden önce hep benzer vurguları yapan şair örneğin Hasan Paşa'nın Kevkebân Dağı'na yapacağı yürüyüş öncesinde yeni bir kıssa söyleyeceğini şöyle belirtir:

Yine nev kışşa ibtidā idelüm

Nāmın ammā ferāh-fezā idelüm (b. 10591)

Şair sürekli aynı konuyu anlatmanın oluşturabileceği monotonluğu kırmak, eserini renklendirmek ve okuyucuyu soluklandırmak amacıyla mesnevisinin aralarına serpiştirdiği nasihat içerikli iktibaslar veya sözlerden sonra tekrar asıl konuyu geçerken genellikle "Şürû' be-aşl-ı hikāyet" (v. Ü 17a), "Rücû be-aşl-ı hikāyet" (v. Ü 36a) şeklinde başlıklar verir. Örneğin, Aden'in fethini anlatacağı bölümün başlığını "Qışşa-i Feth-i 'Aden" (v. Ü 87b) olarak kaydetmiştir.

Nihâlî de fetihnamesinin sebab-i telifinde Yemen fetihlerinin hikâyelerini toplayıp nazm ettiğini şöyle ifade eder:

Bu fetāretle hikāyāt-ı Yemen

Olmağa kâbil fütûhât-ı Yemen

Bu hâkîre oldı ilhâm-ı Hudâ

Eyledüm nazmına anuñ ibtidâ (b. 185-186)

Nihâlî'nin diğerk fetihnamelerde görölmeyen bir uygulaması ise eserinin ana konusunu işlediğı bölümler arasındaki geçişlerde anlatacağı yeni hikâye (konu) için "Hikâye" şeklinde ara başlıklar vermesidir. Bu başlıklardan sonra da şair genellikle "kıssayı dinle" gibi ifadelerle okuyucuya seslenerek hikâyesine başlar. Şairin "Hikâye" şeklinde ara başlık koyduktan sonra okuyucuya da hitap ederek "kıssa/hikâye etme" şeklindeki ifadelerine şu örnekler verilebilir:

İbtidâ eyle yine bir kıssaya

Gir hikâyetle o fetḥ-i kal' aya

Andelîb-âsâ yine cûş idelüm

Bir hikâye vaşfını gûş idelüm

Yine bir fetḥ-i cedîdi diñle sen

Hazz ider bu kıssayı her diñleyen (b. 3091-3444-2310)

Rumûzî, *Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi* adlı ikinci fetihnâmesinde de tıpkı ilk fetihnâmesindeki gibi ana konuyu hikâye edeceği bölüme giriş yaparken sergüzeştini rivayet ve kıssa edeceği dâsitana başladığını şöyle ifade eder:

Kıssa fenninde râvî-i hoş-râ

Ser-güzeşti bu yüzden itdi edâ

Bülbül-i verd-i gül-sitân-ı beyân

Dâsitâna bu yüzden açdı dehân (v. Ü 579b-14-580a-1)

Şair hazırlanan donanmanın İstanbul'dan hareket ettiğini belirttikten sonra sefer ve gazayla ilgili bir gazele yer verip *Rücû' be-Aşl-ı Hikâyet* (v. Ü 584a) başlığıyla ana konuya devam eder. Şair eserinin muhtelif yerlerinde de rivayetleri kıssa ettiğini belirtir. Örneğin Halku'l-Vâd Kalesi'nin altına lağım kazılıp patlatılmasıyla ilgili başlığın hemen ardından bir hikâye anlatıcısı edasıyla anlatıya geçer:

Kıssa-i râvî-yi süḥan-perdâz

Söze bu yüzden eyledi âgâz (v. Ü 605a-14)

Adlî, eserinin bir yerinde, Serdar Osman Paşa'ya gelen haber hakkında bilgi verdikten sonra kıssanın neticesi olarak diyerek sözüne devam ederken başka bir kısımda ise Şahoğlu Mirza Hamza'nın neler yaptığını anlatmadan önce onun hikâyesini açıklayacağını söyler:

Ḥāşıl-ı kışşa bu kim gelmiş o demde bu haber

Ḥaylî sālârımuza böyle haber itmiş eşer

Saňa şâh oğlu hikâyâtini şerh eyleyeyin

Hep olan cümle rivâyâtini şerh eyleyeyin (b. 102-211)

Şair ayrıca Mehmed Bey'i övdükten sonra, kendisini bu eseri yazmak konusunda ısrar ederek vesile olan Mehmed Bey'in nazmettiği bu kıssaya ortak olduğunu, bu kıssa için bir ödül beklediğini söyler:

Kışşa nazmında bugün ol da şerik oldı bize

O da bir hil'at-i fâhîr giyürür kışşamuza (b. 408)

Harîmî'nin eserinde kıssa etmek vurguları bulunmamakla beraber şair eserinin başında ve sonunda Tebriz kıssasına başladığını ve bu kıssayı tamamladığını ifade eder:

Zîkr-i nâm-ı şâh-ı âlî-şân virüp kalbe cilâ

Kışşa-ı teşhîr-i Tebrîz'e olındı ibtidâ

Kışşa-ı Tebrîz haqq lutfıyla buldı iḥtimâm

‘Ayni ‘ayniyle kamu taḥrîr olup oldı temâm (v. 56b-94b)

Nidâî ve Merâhî'nin fetihnamelerinde incelediğimiz diğer fetihnamelerde görülen “kıssa etmek, hikâye etmek” gibi ifadelerine başvurulmaz. Ancak, aşağıda sıralayacağımız alt başlıklarda da görüleceği üzere, bütün fetihname şairlerinin eserleri özellikleri itibariyle tahkiye metninde olması gereken temel unsurları barındırmaktadır.

Netice olarak fetihname şairlerinin aktardığı olayları hikâye formunda okuyucuya sunduğu ve bunun yanı sıra “hikâye etme, kıssa etme” gibi ifadelerle de bu forma dair vurgular yaptığı görülmüştür. Bahsi geçen hususiyetlerden hareketle, mesnevi nazım şekliyle yazılan fetihnamelerdeki birtakım anlatım tekniklerinin belirli

açılardan modern hikâye/roman türlerindeki anlatım tekniklerine benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Nitekim, modern hikâye/roman tekniklerinin gelenekte var olan bu ve benzeri uygulamalardan beslenerek gelişmiş ve bugünkü tanımlamalara ulaşmış olduğunu düşündüğümüzde bu benzerlikler daha anlaşılır hâle gelmektedir. Manzum fetihnamelerdeki hikâye formuna dair ilgili uygulama ve teknikler ise aşağıdaki alt başlıklarda verilecektir.

4.1.3.1. Bakış açısı ve anlatıcı

Anlatma esasına dayalı metinlerde olayın meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman ve şahıs gibi unsurların kim tarafından görüldüğü ve kime nakledildiği sorularına bakış açısı/anlatıcı cevap verir. Bu bakış açıları/anlatıcılar dört başlık altında tasnif edilmiş olup hâkim/ilahi bakış açılı üçüncü tekil (o) anlatıcı, kahraman bakış açılı birinci tekil (ben) anlatıcı, gözlemci (ben veya o) bakış açılı anlatıcı ve çoğulcu bakış açılı anlatıcı şeklindedir.⁸²⁶ İncelediğimiz fetihnamelerden Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Harîmî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd) eserlerinde hâkim/ilahi bakış açısı/anlatıcı uygulanmıştır. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî'nin eserlerinde ise şairler olayları yine çoğunlukla hâkim/ilahi bakış açısıyla aktarırlarken yer yer kahraman anlatıcı olarak *ben anlatımıyla* olaylara dâhil olurlar. Bu dâhiliyet olayların bütün yükünü kaldırır nitelikte değil de geri planda rol alan kahramanlardan biri şeklinde⁸²⁷ tezahür etmektedir. Dolayısıyla bu eserlerde çoğulcu bakış açılı anlatıcı uygulanmıştır.

Hâkim/ilahi bakış açılı/anlatıcılı eserlerin tipik özellikleri olarak şairler yalnızca olayları aktarmakla kalmamakta, zaman ve mekân sınırı içinde kalmayıp şahısların iç dünyalarını, fikir ve düşüncelerini, rüyalarında gördüklerini veya yaşayacakları olayların sonuçlarını bilmektedir. Dolayısıyla her şeyi gören ve bilen konumundadır. Ancak bu bakış açısında anlatıcılar olaylara dâhil olmaz. Üçüncü tekil şahıs (o) ağzıyla konuşan anlatıcı genellikle olayları görülen geçmiş zaman kipiyle aktarır. Öte yandan bu bakış açısının anlatıcıları konularla ilgili yorumlara da başvurmaktadır. Eğitici bir tavra da bürünürler. Bazen okuyucuyla diyaloga geçip onlarla sohbet

⁸²⁶ Çetişli, a.g.e., s. 81-88.

⁸²⁷ Çetişli, a.g.e., s. 85.

etmek veya onlara nasihat etmek gibi uygulamaları da vardır.⁸²⁸ Manzum fetihname şairlerinden bu bakış açısına benzer uygulama yapan şairlere bakılacak olursa, Mohaç Savaşı öncesinde Üngürüs kralının beyleriyle yaptığı görüşme ve planları bilen Fütûhî, kralın iç dünyasındaki niyet, plan veya tereddütleri de bilir. Hatta şair birtakım kurgular yaparak kralın savaş sırasında Sultan Süleyman'ın (Kanuni) bulunduğu safa bütün kuvvetleriyle saldırması fikrini ona ihtiyar bir ruhban suretine giren şeytanın verdiğini söyler (v. 29b-2-8). Ayrıca kralın mağlup olduğu sırada ne yapacağını düşünürken beylerinden birinin “Yenilen bir kralın ölmektense kaçması hünerdir.” diyerek verdiği tavsiyeyi de bilip aktarır (v. 35a-7). Şair mekân sınırında kalmadığı gibi zaman sınırlarında da kalmaz. Örneğin Mohaç Savaşı'nı aktarırken savaşın başlaması ve şiddetlenmesini aktardıktan sonra kronolojik zaman sırasına göre savaş sonundaki olaylara geçerek ölen askerlerin sayılarını ve savaş sonunda bir gazinin söylediği sözleri aktarır (v. 34b-10-35a-1-3). Daha sonra tekrar savaşın şiddetlenmiş olduğu zamana geri gelerek Sultan'ın emriyle Osmanlı askerinin top menzilinden kenara çekildiğini ve top menzilinde kalan Üngürüs ordusunun ağır bombardıman altına alındığını anlatır. Şair sonraki olayları da bu şekilde kronolojik sırayla anlatmaya devam eder (v. 37a-6-37b-11).

Nidâî'nin fetihnemesine baktığımızda, şairin eserinde İspanyolların Malta'daki destekçilerinden bir habercinin gizlice Malta'dan çıkıp Türk donanmasının yaklaşmakta olduğunu Cerbe'deki İspanyollara haber verdiğini ve o gece beş on tane İspanyol gemisinin Cerbe'den kaçtığını söylemesi ilahi/hâkim bakış açısına dair özelliklerdendir (b. 542-554). Ayrıca şairin, Piyale Paşa İstanbul'da iken (b. 190-225), Cerbe yolunda gemide iken (b. 432-456) veya Cerbe Hisarı kuşatmasında kuşatmanın uzaması sebebiyle çadırında iken (b. 776-804) Paşa'nın Allah'a yaptığı münacatlarını aktarması; Piyale Paşa'nın üçüncü münacatının ardından duasının kabul olduğunu, düşmanların kalplerine korku ve endişe düştüğünü, Allah'ın İslam askerini şad edip ferahlandıracağı ve gamdan uzaklaştırdığını (b. 805-811) belirtmesi gibi bilgiler de kişilerin iç dünyalarını bilen hâkim/ilahi bakış açısına örnektir. Ayrıca, “Matla’-ı Dāsītān-ı Ġazā-yı Kışveristān” başlıklı ana konuya giriş

⁸²⁸ Çetışli, a.g.e., 84-85. Bahsi geçen okuyucuyla diyaloga geçme ve nasihat verme şeklindeki uygulamaların manzum fetihnamelere yansıyan örnekleri, çalışmamızda anlatım tekniklerinin ele alındığı başlık altındaki üst kurmaca uygulamasına dair verilen alt başlıkta aktarılmıştır.

bölümünde şairin, Piyale Paşa'nın neden fetih ve zafer sahibi olduğunu düşmana nasıl kudret kılıcını vurduğunu anlatacağını belirtmesi (b. 181-184) olayların sonucunu önceden bildiğini gösterir. Merâhî'ye baktığımızda, şair, Sultan Süleyman'ın Göle'nin fethedildiği haberini aldıktan sonra çadırında Allah'a münacatı esnasında neler söylediğini belirtir. Müellifin kahramanın iç dünyasını bilmesi hâkim/ilahi bakış açısının göstergelerindendir. Yine şairin hem Sultan Süleyman'ın hem de Pertev Paşa'nın iki ayrı yerdeki ve zamandaki fetihlerini bilip anlatması da bu bakış açısının özelliklerindendir. Bahârî'nin fetihnemesi ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde ise anlatıcının kişilerin iç dünyalarını bilmesi veya olayların sonucunu önceden bilmesi gibi hâkim/ilahi bakış açısında görülen örneklerle rastlanmaz. Ancak olaylar bu bakış açısına uygun olarak, görülen geçmiş zaman kipiyle ve üçüncü tekil şahıs (o) ağzıyla aktarılır.

Harîmî anlattığı seferde bizzat bulunduğu halde kahraman bakış açısına (ben anlatıcı) hiç başvurmamıştır. Fetihnemesinde anlattığı olayları daha çok görülen geçmiş zaman kipiyle aktarmıştır. Bazen de dâhilinde bulunmadığı olayları duyulan geçmiş zaman kipiyle vermiştir. Öte yandan şairin anlattığı hikâyelerdeki kahramanların iç dünyalarını da bilmesi hâkim/ilahi bakış açısı/anlatıcı göstergelerindendir. Dolayısıyla şairin bu bakış açısını kullanan bir anlatıcı olduğu söylenebilir. Örneğin, Osman Paşa Sivas'ta sahabe-i kirâmdan Abdülvehhab Gazi hazretlerinin türbesini ziyaret edip burada Allah'a tazarruda bulunur. Şair Osman Paşa'nın içinden geçirdiklerini aktardığı gibi burada geleceğe dair de bir bilgi vererek Osman Paşa'nın bütün hacetlerinin kabul olunduğu, dolayısıyla Tebriz fatihi olduktan sonra şehadet nimetine ereceği belirtilir (v. 71a). Osman Paşa Sivas'ta iken çeşitli bölgelerden orduya askerî takviyeler devam etmektedir. Şair gelen beyler ve askerler hakkında bilgi verdikten sonra gelecekte bazı haberler verip bu askerlerden bazısının (Kapıkulları) kötü tabiatlı olduğunu ve Osman Paşa'ya çok zahmetler çektireceğini belirtir (v. 65b). Osman Paşa tarafından İran Şahı'na gönderilen tehditkâr mektubun ardından (kurgusal olarak) şahın yaşadığı duyguların aktarılması, hatta daha bu mektup ulaşmadan önce şahın gördüğü ve kimseye anlatmadığı rüyası hakkında bilgi verilmesi (v. 67a-b), Osman Paşa'nın vefatından önce çadırında Allah'a yakarışlarının aktarılması (v. 91b) gibi örneklerin varlığı eserde hâkim/ilahi bakış açısı/anlatıcı kullanıldığını gösterir.

Bahsi geçen diğer fetihname şairleri ise çoğunlukla olayları hâkim/ilahi bakış açısıyla aktarırken yer yer de kahraman bakış açısıyla (ben anlatıcı olarak) olaylara dâhil olurlar. Dolayısıyla, bu şairler hem olayları anlatan hem de kimi yerde hikâyenin kahramanlarından biri olarak olayların dâhilinde bulunan kişilerdir. Olaylardan kendileri de etkilenen bu şairler zaman zaman olayın kahramanlarıyla da diyaloga geçerler. Örneklere baktığımızda, Safâyî anlattığı olayları ya bizzat görmüş ya olayı yaşayanlardan bizzat dinleyerek veya yaşanan olay hakkında duyduklarını rivayet etmek suretiyle meydana getirmiştir. Dolayısıyla şair aktardığı bilgi veya olayı, kaynağının ne olduğuna göre değişen ifade biçimiyle anlatır. Sultanın sefer için verdiği fermanın sonra Davud Bey'in nezaretinde hazırlanan gemilerin Beşiktaş'a çıktığını aktaran şair bu andan *ben anlatıcı* olarak ne yaptığını anlatır. Beşiktaş'a geçip Davud Bey'in huzuruna çıkarak seferle ilgili haberleri Davud Bey'den öğrendiğini ifade eder. Donanma İstanbul'dan çıktığında Tanburacı Mustafa Reis'in kadirgasında bulunan şair burada birçok olaya şahit olurken zaman zaman Davud Bey'in civarında da görülür. Örneğin, Davud Bey Kıfaline'den gelen mektubu okurken şair de orada bulunmaktadır (b. 2043). Şair, sefer boyunca aktardığı bilgileri ya bizzat görüp yaşadıklarından ya olayı yaşayanlardan dinleyerek veya yaşanan olay hakkında duyduklarını rivayet ederek aktarır. Böylece o bilgiyi nasıl öğrendiğine göre değişen ifade biçimi kullanır. Olaya bizzat dâhil oldu ise *ben-biz anlatıcı* şeklinde, gördüyse görülen geçmiş zaman kipiyle, duyduysa duyulan geçmiş zaman kipiyle olayı aktarır. Bazı olayları ise olayı kendisine anlatının ben anlatısıyla aktarır. Ayrıca şairin çeşitli kimselerle diyaloglar şeklinde de dâhil olduğu hadiseler vardır.

Örneklere baktığımızda, şair, donanma Beşiktaş'ta iken Davud Bey'in huzuruna çıktığındaki (b. 398-400) ve Burak Cengi sırasında Burak Reis'in gemisi hakkındaki (b. 1114-1124); Moton kuşatması sırasında Solak Hamza ve Katır Bali'yle diyaloglarını ve Ahmed Paşa'nın çadırının civarındaki olaylarla ilgili bilgileri ben anlatıcı şeklinde verir (b. 2958-2987). Benzer şekilde Moton savaşından sonra Osmanlı gemileri İlimun ağzına demir atmış iken gece yarısı gemide çıkan yangını ve yangının nasıl söndürüldüğünü aktarırken ben anlatıcı olarak olayı şöyle anlatır:

Rûhımı virbidi Hâk uyandım
Yaturidüm tütüne boyandım

Şanmañuz bizi anda yakıncağ
Oğ atılsa varur ola ancağ
Tiz kılğup gözümü çün açdum
Minderün üzerine şu saçdum (b. 3094-3096)

Şair, İskire Adası'nda iken (b. 590), Benefşe Adası'nı geçip kondukları yakada çıkan yangın sırasında (b. 715-728), Kadioğlu gemisi battıktan sonra (b. 982), Burak Cengi öncesinde (b. 1054-1055) ve İnebahtı savaşı sırasında anlattığı olayları ise biz anlatısıyla aktarır. Tana Halil'in keşişi esir alması (b. 938-948), Venedik Kaptan'ı Lordan'ın kurmaylarıyla diyalogları (b. 1022-1023), Muharrem Reis'in askerleriyle aralarında geçen diyalogları (b. 2480-2491), Herik Reis ve Deli Mirza'nın Kıfaline'den haber almak üzere denize açılmaları (b. 2011-2023), Venedik kaptanının Sultan Bayezid'e elçi göndermesi (b. 2028-2040) ve Kıfaline'de yaşananların bir kısmını (b. 2514-2527) rivayet kipiyle aktarır. Esaretten kurtulduktan sonra Gelibolulu Ali'yle görüşen şair, onun yaşadıklarını onun dilinden aktarmıştır (b. 1638-1870). Benzer şekilde Kıfaline Kalesi dizdarının mektubunu da yine onun dilinden aktarmıştır (b. 2099-2174). Şairin Kıfaline Kalesi'ni ve orada yaşayan insanları bizzat gözlemleyerek (gördüm, nazar kıldım diyerek) aktardığı bilgiler de gözlemci anlatıcıya örnektir (b. 2506-2513).

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesine baktığımızda Osmanlı ordusu İb şehri yakınlarındaki Şebîke'de çadır kurduktan sonra şair Bu' dâñ Dağı'na çıkıp ordugâhı seyrederek ve gördüklerini *ben anlatıcı* olarak şöyle açıklar:

Çıkduğumda ol tağun üstine ben
Cebelün dahı ortasında iken
İstedüm keşret-i hıyâmı görem
Nazar itdüm maḥaṭṭaya muḥkem
Görinür ol mu' azzam otağlar
Gözine âdemün mişâl-i meder
Bağdum ovaya bir tuman görünür
Âteşi yok siyeh duḡan görünür (b. 6906-6911)

Bir defasında Şebâm şehri önünde ordugâh kurulmuş ve şair buralar hakkındaki gözlemlerini yazarken Şebâm ve Kevkebân'dan atılan toplardan biri çadırı önündeki kayalardan birine çarpmış, neyse ki zarar gören olmamıştır:

Bu maḥalli faḳîr yazarken

Topı atup kilâb o cānibden

Çadır öninde bir taşa irer

Görmedi emr-i Ḥaḳ'la kimse zarar (b. 8143-8144)

Birinci çoğul zamiriyle de olayları anlatarak kendisinin bulunduğu bazı savaşları işaret eden şair Meytem Vadisi'nde Zeydîler dağlardan saldırınca durumu şöyle ifade eder:

Var idi ensemüzde bir yüce kûh

Ana 'azm itdi bir bölük mekrûh

Çıksalar vâḳı' a o ṭağa olar

Bize irerdi anda ḥayli zarar

Ṭurmak anda bize olurdu ḥarām

Ṭurıcaḳ işimüz olurdu tamām (b. 6040-6042)

Nihâlî'nin fetihnamesine baktığımızda, eserde önce (şairin bizzat bulunmadığı) Sinan Paşa'nın fetihleri daha sonra Behram Paşa'nın fetihleri anlatılır. Behram Paşa'nın askeri arasında bulunan şair Sinan Paşa'nın Behram Paşa'dan önce Yemen'de yaptığı seferleri aktarırken o seferlerde bizzat bulunmadığı için sadece hâkim/ilahi bakış açısını kullanır. Behram Paşa seferlerini aktarırken ise, yine çoğunlukla hâkim/ilahi bakış açısına başvursa da, bazen birinci tekil zamirini kullanıp ben anlatıcı olarak bazen de birinci çoğul zamirini kullanıp biz anlatıcı olarak hikâyenin kahramanlarından biri olur. Örneğin emân isteyip kalesini teslim eden Nevvârî'nin hâlini *ben anlatıcı* şeklinde aktaran şair Kör İvazî'nin kuşatılan kalesinden kaçıp kendilerine sığınan kale halkını ifade ederken ise bunu *biz anlatıcı* şeklinde aktarır:

Ḳal'adan indügi sâ'atde ḥarîf

Gözüme ḡāyet de göründi za'îf

Niçesi kaçdı bize geldi tırup

Şükr iderler yüzlerin yire sürüp (b. 3530-3171)

Fetihname şairlerinden Adlî, anlattığı olayı gördüyse görülen geçmiş zaman kipiyle, duyduysa duyulan geçmiş zaman kipiyle aktarır. Bazen de olaya dâhil olup birinci çoğul şahıs ekiyle *biz anlatıcı* olarak olayı anlatır. Örneğin fetihnemesinin başında bahsettiği, Kızılbaşlarla yapılan savaşta Serdar Osman Paşa'nın düşmana karşı geri dönmeyip karşı koyması sebebiyle kendilerini ölmekten kurtardığını söylerken birinci çoğul şahıs eki kullanmıştır:

Eger ol tırmasa biz cümle helâk olur idük

Şafha-i dünyeden üstürde vü pāk olur idük (b. 40)

Benzer şekilde Kaytaklıların hisarını almak için çıktıkları yokuştan ve kuşatmadan bahsederken de şair biz ifadesini kullanır:

Varuban diğkāt idüp çıkmağa iğdām itdük

Gerçi men' eylediler almağa ibrām itdük (b. 369)

Şair, anlattığı hadiselerin sonlarına kadar Serdar Osman Paşa'nın civarında yer alır. Eserin son bölümünde ise Serdar askerlerin yanlarında yoktur. Kızılbaşlar da kendilerine baskı yapmaktadır. Şair hallerinin ne olacağından endişe etmektedir endişesini şöyle ifade eder:

Bilmezüz kim hālümüz nic'ola bundan böyle

Şimdilik fırsat u nuşret hele bundan böyle (b. 530)

Eserde, Hamid Ağa'nın düşmanı şehir dışında karşılaşması ve birliği içindeki Defterdar Hızır Bey'in yaptıkları (b. 84-94) veya şahın hanlarıyla diyalogu (b. 178-187) gibi kısımlar rivayet şeklinde aktarılır. Bu örneklerden biri olarak, Tatar Hanı'nın gelen Kızılbaş ordusunu haber etmek için gönderdiği ulaklara verdiği cevabı (b. 206-207) şöyle aktarır:

Varana böyle ne kōrkar paşa n'oldı dirmiş

Sāgarı elde be-sākî işe n'oldı dirmiş (b. 206)

Netice olarak, fetihnemelerde yüksek oranda hâkim/ilahi bakış açılı üçüncü tekil (o) anlatıcı uygulanmıştır. Seferde bizzat bulunmuş olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî'nin ise yer yer kahraman bakış açılı birinci tekil (ben)

anlatıcı olarak da olaylara dâhil olduğu görülür. Dolayısıyla bu eserlerde çoğulcu bakış açılı anlatıcı uygulanmıştır. İstisna olarak, Harîmî de anlattığı seferde bizzat bulunduğu halde kahraman bakış açısını kullanmamış, olaylara dâhiliyetini eserine yansıtmamıştır. Öte yandan, hâkim/ilahi bakış açısı/anlatıcı şeklinde eserini yazan Bahârî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd) eserlerinde, bu bakış açısının özelliklerinden olarak, müellifin bahis konusu ettiği kişilerin iç dünyalarını bilmesi veya olayların sonucunu önceden bilmesi gibi hususlar görülmez. Fetihnamelerdeki bu uygulamalar modern hikâye/romanlarda tahkiye unsuru olarak kullanılan bakış açılarının çeşitliğine ve tanımlama alanına tam olarak uymamaktadır. Ancak, ilgili örneklerin varlığına dikkat çekmek, gelenekte de belirli açılardan bu tür tekniklerin benzerleri olduğunu görmek ve aralarındaki ilişkiyi belirlemek noktasında önem arz etmektedir.

4.1.3.2. Olay zinciri

Anlatma esasına bağlı türlerde belli bir konu çevresinde var olan birden fazla olayın, sebep-sonuç ilkesine bağlı bir biçimde oluşturdukları organik bütüne olay örgüsü denir.⁸²⁹ Roman, hikâye, masal gibi kurmaca metinlerde olay veya olaylar arasındaki örgü yazarın müdahalelerine göre değişebilir. Dolayısıyla anlatmaya bağlı bu edebî metinlerde olaylar tek zincirli, iki veya daha fazla zincirli yahut bir olayın bir başka olay içerisine yerleştirildiği (iç içe, sarmal) şekilde olabilir.⁸³⁰ Ancak anı, gezi yazısı yahut kronolojik bilgi veren metinlerde olay zincirine müellifin müdahaleleri olmaz. Kurmaca metinlerde görebileceğimiz gibi olaylar arasında iç içelik veya karmaşıklık da olmayıp olaylar tek zincir halinde ilerler. İncelediğimiz fetihnamelerde de şairler ister seferde bizzat bulunup olaylara şahit olmuş olsun ister rivayetler üzerinden eserlerini yazmış olsun, tarihî bir olayı anlattıklarından ve olaylar arasındaki kronolojik sıraya müdahale etmediklerinden olaylar tek zincirle ilerler. Olaylar arasındaki kronolojik sıraya bağlı olan şair kurmaca metinlerde olduğu gibi önceden bir plan ve yapı hazırlamamış ve bu noktada herhangi bir emek harcamamıştır. Dolayısıyla olay örgüsü karmaşık bir yapı arz etmez. Safâyî ve Merâhî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesi haricinde kalan

⁸²⁹ Çetişli, a.g.e., s. 60.

⁸³⁰ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı* (İstanbul: Ötüken Yay., 2006), s. 65-66.

yedi fetihnamede olaylar tek zincir hâlinde seferin ve fetihlerin sırasına bağlı kalınarak verilmiştir. Bahsi geçen üç fetihnamede ise kısmen istisnalık arz eden hususlar vardır. Bu eserlerde yer yer aynı anda yaşanan birden fazla olay olduğundan şairler bu olaylar arasında ileri geri atlamalar yapmıştır. Bu noktada şairler genellikle bir olayın bir kısmını anlattıktan sonra diğer olaya geçmiş ve tekrar önceki olayı anlatmaya döndüğünde o olaya kısaca atıf yapıp hatırlatmak suretiyle devam etmiştir. İncelenen on tane manzum fetihnâmenin olay zincirini sırasıyla şu şekilde aktarabiliriz:

Sinoplu Safâyî, Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton:

Sultanın (II.) Bayezid'in sefer için Kaptanıderya Davud Bey'e gönderdiği fermanndan sonra hazırlanan donanma, Davud Bey önderliğinde Beşiktaş'tan çıkıp çeşitli adalara uğrayarak Moton yakınlarındaki Avarin Mersesi'nde bulunan Acısu Adası'na konar. Bu süreçte Sultan da kara yoluyla İstanbul'dan çıkmış ve Moton'a doğru ilerlemektedir.

5 Muharrem 905/12 Ağustos 1499 tarihinde Venedik donanmasıyla Türklerin Burak Adası dedikleri yerde birinci donanma savaşı yapılır. Bu savaştan sonra donanma Sultan (II.) Bayezid'in vazifelendirdiği İbni Hersek (Ahmed Paşa) Paşa'ya tabi olur ve 14 Muharrem 905/21 Ağustos 1499 tarihinde Üflemiş'te ikinci, bir müddet sonra da Çamlıca ve İnebahtı'da üç ve dördüncü donanma savaşları yapılır. Osmanlı donanması İnebahtı Boğazı'nda yapılan donanma savaşından sonra İnebahtı Hisarı önlerine geldiğinde, İnebahtı Hisarı'nın Rumeli Beylerbeyi (Koca Mustafa Paşa) tarafından kuşatma altında alındığı görülür. İnebahtı Hisarı bu tarihlerde fethedilecektir.

Kış mevsimi yaklaştığından Kaptan Davud Bey, sultanın emriyle donanmayı Asbur'isbite'de kışlamaya çekerken Sultan (II.) Bayezid de kışı geçirmek üzere Edirne'ye döner. Sultan Edirne'de kışlarken vezirlerine gerekli talimatları verip denizde ve karada savaş için gerekli olan techizat ve ihtiyaçları hazırlar. Kaptan da Sultan'ın emrine uygun olarak kış boyunca Mora'da bulunan Asburs'isbite'de (İstorig Mersesi) kalıp gemilerin hazırlığıyla meşgul olur ve gönüllü reislerine akınlar yaptırır. Diğer taraftan, 15 Rebiyülahir 905/19 Kasım 1499 tarihinde Venedik Kaptanı bütün donanmasıyla gelerek Osmanlı'nın elindeki Kıfaline

Kalesi'ni muhasara altına almış, dört ay süren bu savaş sırasında Kaptan Davud Bey de Kıfaline'ye yardım ve erzak ulaştırmıştır.

Bahar gelince Vezir Yakub Paşa Sultan (II.) Bayezid'den aldığı emirle Kaptan Davud Bey'le buluşur ve donanmayla beraber 14 Zilkade 905/2 Haziran 1500'te Asbur'isbite'den çıkıp çeşitli adalara uğradıktan sonra 14 Zilhicce 905/11 Temmuz 1500 tarihinde Preveze'ye ulaşırlar. Buradaki diğer gemilerle buluştuktan sonra Preveze'den çıkıp Kıfaline'ye varırlar. Kıfaline'dekilere erzak ve techizat bıraktıktan sonra buradan da ayrılıp yine çeşitli adalara uğradıktan sonra 21 Zilhicce 905/16 Temmuz 1500 tarihinde Sultan Bayezid önderliğindeki ve Rumeli Beylerbeyi (Koca Mustafa Paşa) idaresindeki kara ordusu tarafından kuşatılmış olan Moton'a ulaşırlar. Moton kuşatması devam etmekteyken Osmanlı donanmasından yirmi gemi de Avarin Mersesi önlerinde karakol amacıyla nöbet tutar. Bir müddet sonra Moton önlerinde yapılan donanma savaşında Kaptan Davud Bey'in önderliğindeki Osmanlı donanması zafer kazanır.

14 Muharrem 906/10 Ağustos 1500 tarihinde Sultan (II.) Bayezid önderliğinde Moton fethedilir. Ardından Sultan'ın nezaret ettiği kara ordusu ve donanma Koron'a ilerleyip burayı da kuşatma altına alır ve 15 Ağustos 1500/19 Muharrem 906 tarihinde Koron da fethedilir. On iki gün sonra buradan çıkan kara ordusu ve donanma Anabolu Hisarı'nın karşısına konar. Otağını oranın uzağına yaylaya kurmuş olan Sultan, beş sancağın Anabolu kuşatmasında kalmasını emredip geri kalan diğer kara ve deniz askerlerinin ise dönmelerini ister. Bunun üzerine Anabolu'dan ayrılan donanma gece gündüz birçok yer geçerek İstanbul'a doğru ilerlerken rastladıkları bir adada bulunan EGINE Hisarı'nı da kuşatıp teslim alırlar. Ertesi gün donanma buradan ayrılarak Atina'ya varır ve Yakub Paşa burada Davud Bey'den ayrılır ve kara yoluna çıkıp o şekilde yoluna devam eder. Kaptan da donanmayla Atina'dan çıkıp çeşitli adalara uğrayarak Gelibolu'ya, oradan da tekrar denize açılıp İstanbul'a ulaşır.

Bahârî, Fetihnâme-i Üngürüs:

Sultan Süleyman'ın (Kanuni) Rodos'u almasıyla korkuya kapılan Üngürüs kralı, Sultan'ın kendi üzerlerine de geleceğine kanaat ederek beyleriyle toplantı yapıp Sultan'a karşı asker toplamak gerektiğini söyler. Frengliler, Kıbrıslılar ve Ruslar toplanıp Üngürüs kralına, "Sultan Süleyman'dan Rodos Kalesi'ni geri isteyelim.

Eğer vermezse isyan edip savaşalım.” derler. Bu tarafta kâfirlerin planını öğrenen Sultan Süleyman da ordusunu hazırlayıp Üngürüs topraklarına doğru sefere çıkar. İbrahim Paşa’nın Anlug kalelerini fethinin ardından Üngürüs kralı bu kaleleri geri almak ve Sultan Süleyman’ı durdurmak için sultanın başında bulunduğu Osmanlı ordusuna karşı harekete geçer. Mohaç Meydanı’nda yapılan savaşta Osmanlı ordusunun kazandığı zaferin ardından Üngürüs şehri ele geçirilir.

Fütûhî, Enîsü’l-Güzât:

Sultan Süleyman (Kanuni) Üngürüs gazasına karar verir ve ordusunu hazırlayıp İstanbul’dan ayrılır. Üngürüs kralı da savaş için hazırlıklara başlar. Sultan yolu üzerindeki her biri muazzam birer şehir gibi olan ihtişamlı ve muhkem Üngürüs kalelerini fethederek Budin’e yaklaşır. Üngürüs kralı ve diğer ileri gelen bazı kâfirler yaptığı savaş toplantısının ardından binlerce zırhlı atlı ve süvari askerle Osmanlı ordusunun karşısına çıkar. İbrahim Paşa Sultan’dan aldığı emirle, birkaç bin askerden oluşan seçme savaşçı birliğiyle Üngürüs kralının ordusu içinde bulunduğu safa hücum eder. Üngürüs kralı da bütün askerlerini cem edip Sultan’ın bulunduğu safa saldırır. Üngürüs kralının planını anlayan Sultan’ın maksadı da düşmanı kendi ordusunun arasına çekmek ve onları kolayca kırmaktır. Nitekim Üngürüs kralı Osmanlı ordusunun ortasına girip burada mahsur kalınca Anadolu ve Rumeli askerleri sıkışan düşmanı kırmaya başlar. Üngürüs ordusunun dağılmaya yüz tuttuğu sırada Sultan kendi askerlerinin top önünden çekilmesini emreder ve hemen ardından düşman ordusu top bombardımanına tutulur. Düşman askeri bombardımandan kaçacak yer bulamaz. Atılan top taşları düşman saflarını yıkıp yerle bir eder. Savaşın sonunda birçok ganimet ve esir elde eden Osmanlı ordusu Sultan’la beraber Budin şehrine girer. Sultan Budin’de bir müddet kaldıktan sonra tahtı kendisine itaatkâr olması kaydıyla Erdel beyine bırakıp İstanbul’a döner.

Nidâî, Fetihnâme-i Kal’a-i Cerbe:

Turgutça Bey’in gönderdiği elçi İstanbul’da bulunan Kaptanıderya Piyale Paşa’nın huzuruna çıkıp Frenglerin Cerbe Hisarı’nı ele geçirdiğini, Hisar’ı tamir etmelerinin ardından kendi üzerlerine de geleceklerini, dolayısıyla tez yardıma yetişmesi gerektiğini haber eder. Paşa da derhal Sultan Süleyman’a (Kanuni) durumu bildirip savaş divanını toplar. Yapılan hazırlıklardan sonra İstanbul halkının ve Sultan’ın

uğurlamasıyla İstanbul'dan ayrılan donanma çeşitli adalara uğrayarak Cerbe'ye ulaşır. Donanmanın Cerbe'ye ulaştığı gün iki donanma arasında gerçekleşen savaş Osmanlı donanmasının zaferiyle neticelenir. Ardından doksan günü aşkın kuşatmadan sonra Cerbe Hisarı fethedilir. Kaptanıderya Piyale Paşa, Hisar'ı Turgutça Bey'e teslim edip alınan esirler ve ganimetlerle Cerbe'den çıkar. Osmanlı donanması Misine Boğazı'na ulaştığında bu boğazı tutarak Agusta Kalesi'ni de ele geçirirler. Dönüş yolunda Preveze'de Kurban Bayramı idrak eden Paşa ve askeri çeşitli diğer adalara da uğrayarak İstanbul'a ulaşır sultanın, devlet erkânının ve İstanbul halkının karşılamasıyla Boğaz'dan giriş yapar.

Merâhî, Fetihnâme-i Sigetvar:

Sigetvar Emîri Zirincioğlu adlı kâfir isyan edince Sultan Süleyman (Kanuni) onun üzerine sefere çıkma kararı alır. 7 Şevval 973/27 Nisan 1566 tarihinde ordusuyla İstanbul'dan yürüyüşe geçen Sultan 974 yılının Muharrem ayı başlarında (1566 yılının Temmuz sonları) Sigetvar Kalesi önlerine ulaşır ve 15 gün süren kuşatmadan sonra Muharrem ayının sonlarında (1566 yılının Ağustos ayı ortaları) Sigetvar fethedilir. Sigetvar fethinden kısa bir süre sonra Göle Kalesi'nin fethedildiği müjdesini de alan sultan hastalığının ilerlemesi sebebiyle vefat eder. Bunun üzerine Vezir Mehmed Paşa'nın bir ulak aracılığıyla bilgilendirdiği Şehzade Selim Belgrad'a ulaşır orduyla buluşur ve Osmanlı ordusu tahta geçen Sultan Selim'le beraber İstanbul'a döner. Bir müddet sonra Vezir Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın emriyle Göle ve çevresindeki diğer bazı kaleleri fethetmiş olan ikinci vezir Pertev Paşa'yı İstanbul'a, yeni Sultan'ın huzuruna çağırır. Pertev Paşa'nın ordusuyla İstanbul'a ulaşır yeni Sultan'ın huzuruna çıkmasıyla olaylar son bulur.

Rumûzî, Nâme-i Fütûh-ı Yemen:

Rumûzî, Yemen'in Sinan Paşa tarafından fethinden önceki hâlinin daha iyi anlaşılması için Kur'ân tefsirleri üzerinden Yemen'de tarih boyunca meydana gelmiş olayları ve Yemen'in coğrafi özelliklerini açıklayıp hikâyesine zemin hazırladıktan sonra fetihnâmesinin asıl konusuna geçer. Zeydî İmamı Mutahhar Zeydî kabilelerine öncülük ederek Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarıp Yemen'in bazı bölgelerini hâkimiyeti altına alır. Olayların büyümesi ve Yemen'e atanan beylerbeyilerin isyanları bastırmada aciz kalması üzerine Sultan (II.) Selim, veziri ve Mısır hâkimi

olan Sinan Paşa'yı Yemen seferine memur eder. Mısır'dan çıkan Serdar Sinan Paşa Yemen'e ulaşıp Zeydî İmamı Mutahhar'ın elinde bulunan kalelerin birçoğunu ya güç kullanarak veya emân yoluyla fetheder. Mutahhar'ın destekçisi olup çeşitli bölgelerin hâkimi olan oğullarından, akrabalarından veya komutanlarından birçoğu bu sefer ve fetihler sırasında öldürüldüğünden Mutahhar'ın Yemen'deki iktidarı sonlanır. Yaptığı seferlerden sonra Yemen'deki işleri yeni Yemen Beylerbeyi Behram Paşa'ya bırakan Sinan Paşa, Mekke üzerinden yeniden Mısır'a dönüp bir müddet daha idari hizmetlerde bulunduktan sonra Sultan'ın davetiyle İstanbul'a döner ve olaylar sonlanır.

Nihâlî, Fethiyye-i Yemen:

Yemen Beylerbeyi Rıdvan Paşa, Yemen'i San'a şehrinden idare ederken Murad Paşa Yemen'e ikinci beylerbeyi olarak atanır. İkiye bölünen Yemen idaresinde Tâiz bölgesinin idaresi Murad Paşa'ya verilir. Zamanla iki beylerbeyi arasında bölgelerinin idaresi konusunda anlaşmazlıklar çıkınca Zeydî İmamı Mutahhar öncülüğündeki Zeydîler idaredaki bu boşluğu da fırsat bilerek isyan çıkarıp Yemen idaresini ele geçirmeye çalışır. San'a'yı kuşatan Mutahhar'ın Beylerbeyi Murad Paşa'yı da şehit etmesi Osmanlı Devleti için meselenin kırılma noktası olur. Osman Paşa Yemen beylerbeyi olarak atandıktan sonra Mısır idaresinde bulunan Sinan Paşa Yemen'deki isyanı bastırmak ve elden çıkan yerleri geri almak üzere Sultan (II.) Selim tarafından Yemen serdarı tayin edilir. Serdar Sinan Paşa San'a, Kevkebân Dağı gibi Mutahhar'a tabi önemli Zeydî bölgelerini fethedip tekrar Osmanlı'ya bağladıktan sonra Yemen idaresini Osman Paşa'nın yerine atanan Behram Paşa'ya bırakır. Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılmasından sonra sefer ve fetihlere devam eden Behram Paşa Yemen'deki Zeydî isyanlarını tamamen sonlandırır.

Rumûzî, Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd:

Sultan (II.) Selim'in bir nevruz günü Tunus'a sefer düzenlenmesi için Osmanlı ordusuna ferman göndermesiyle hadiseler başlar. Yapılan hazırlıkların ardından Tunus'a varmak üzere 23 Muharrem 982/15 Mayıs 1574 Cumartesi günü Beşiktaş'tan hareket eden Serdar Sinan Paşa önderliğindeki donanma 24 Rebiyülevvel 982/14 Temmuz 1574 tarihinde Halku'l-Vâd'a ulaşır. Tunus ve Halku'l-Vâd kalelerinin fethinden sonra 27 Cemaziyelevvel 982/14 Eylül 1574

tarihinde Pistiven de fethedilir. Hemen ardından Küçük Pistiven'in (Müteberka) de eman yoluyla teslim alınmasıyla fetihler tamamlanır. Ardından Tunus Kalesi yeniden tamir edilip Kale'de kalacak askerler ve idareciler belirlenir. Halku'l-Vâd Kalesi ve civarında bulunan diğer küçük kaleler ise yıkılıp harap edilir. Daha sonra, esirlerle beraber Tunus'tan ayrılan Serdar Sinan Paşa nezaretindeki donanma yolda bazı adalarda yağmalama yaptıktan sonra 982 yılının Şaban ayı başlarında (1574 Kasım ortaları) İstanbul'a ulaşır. Sultan'ın huzuruna çıkan Serdar, Sultan'ın iltifatını görüp hediyelere mazhar oldur. Tunus seferini Sultan'a kısaca tahrir edip ele geçirilen önde gelen düşman esirlerini de Sultan'a teslim eden Serdar'ın kendi sarayına dönmesiyle olaylar son bulur.

Adlî, Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı:

Adlî'nin fetihnemesinin başındaki yaklaşık 250 beyitlik kısım kayıptır. Dolayısıyla Osman Paşa'nın Şirvan ve Demirkapı seferinin hikâye edildiği eserde olay örgüsü doğrudan bir savaş sahnesiyle başlamaktadır.

Serdar Osman Paşa'nın Kızılbaşlarla savaşları devam ederken Tatarlardan gelen destek kuvvetleriyle birlikte Kızılbaşlar yenilgiye uğratılıp Kızılbaşların önde gelen komutanlarından Aras Han tutsak edilir. Daha sonra Şahoğlu Mirza Hamza Semerkant ve Horasan gibi şehirlerden asker toplayıp karşı saldırıya geçer. Önce Şamahı şehrindeki Osman Paşa'nın etrafını kuşatan Mirza Hamza, burada başarılı olamayınca geri dönüp Tatar Hanı'nın ordusuna saldırır ve Han'ın ordusunu bozguna uğratar. Tatar Hanı'nın bozguna uğrayan ordusundan kaçıp kurtulanlar Serdar'ın yanına sığınır. Serdar bir müddet daha dirense de askeri aciz kalınca beyleriyle beraber Derbend'deki Demirkapı Kalesi'ne çekilir. Ancak burada da civardaki Teberistan, Kaytak ve Kumluk halkıyla mücadeleler devam eder. Bir müddet sonra Demirkapı'dan da çıkan Serdar, Kaytaklıların kalesini fethedip onları kırar. Kış mevsimi geçip bahar gelince Kırım Hanı'ndan aldığı destek kuvvetlerini yanına toplayan Serdar, Mehmed Han'ı öldürüp Mirza (Hamza)'ya da baskın yaparak öç alır. Bakü'ye geçip birçok Kızılbaş kırar. Oradan ilerleyip Kûr'u geçerler ve Gence ile Berda'ya ulaşp oraları da yakıp yıkarlar. Binlerce Kızılbaş esir edilirken birçoğu da kırılır. Osmanlı ve Tatar ordusu Aras Irmağı'na kadar olan bölgeleri zaptettikten sonra bir ulak gönderip Serdar'ı çağırırlar. Fakat Serdar gelemmez. Bir müddet sonra

Tatar Hanı ve askerleri oradan ayrılır. Geride kalan bir miktar Osmanlı askeri Kızılbaşların tehdidi altında bulundukları bölgeyi (Şamahı) korumak üzere endişeyle bekler.

Harîmî, Gonca-i Bâğ-ı Murâd:

Sultan (III.) Murad uzun süredir Tebriz'in fethi için plan yapmaktayken Kırım'da bir isyan ortaya çıkar. Sultan hem Tatar meselesini halletmek hem de Acem seferini gerçekleştirmek üzere Osman Paşa'yı görevlendirir. Osman Paşa, önce Tatar meselesinin halli için Kaptanıderya Ali Paşa önderliğindeki donanmayı savaş araç gereçleriyle beraber İstanbul'dan Kefe'ye sevk eder. Ardından kendisi de kara ordusuyla beraber 27 Şevval 992/1 Kasım 1584 tarihinde İstanbul'dan harekete geçip İzmit ve Bolu üzerinden Kastamonu'ya ulaşır. Osman Paşa orduyla beraber burada kışlarken eski şark serdarı Ferhad Paşa'yı Kefe'ye yönlendirir. Ferhad Paşa daha önce İstanbul'dan gönderilen donanmayla buluşarak Tatar isyanını bastırır. Kırım'a hareket etmek lüzumu kalmayan ve Sultan tarafından kendisine şark serdarlığı ünvanı verilen Osman Paşa, Kastamonu'dan hareket edip Amasya, Tokat, Sivas ve Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşır ve Tebriz'i fetheder. Tebriz'in fethinden sonra buranın imarı için faaliyetler yapan Osman Paşa bir müddet sonra hastalanır. Bunun üzerine, kendi yerine Sinan Paşa'yı, Tebriz'in muhafazası için de Trablus-Şam Beyi Cafer Paşa'yı tayin ettikten sonra orduyla beraber Tebriz'den çıkar. Ordu Acısu'da iken 6 Zilkade 993/30 Ekim 1585 tarihinde Osman Paşa vefat eder ve naaşının orduyla beraber Van'a intikaliyle eser sona erer.

Olay zincirleri verilen on tane manzum fetihnameden üç tanesinin istisnalık arz eden yönleri hariç tutulduğunda, manzum fetihnamelerde çoğunlukla olayların karmaşık olmayan, ardı ardına gelen zincirler halinde gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla müstakil manzum fetihnamelerin olay örgüsünün tarih metinleri, anı, gezi yazısı gibi metinlere benzer şekilde ekseriyetle tek zincirli olarak verildiği anlaşılr.

4.1.3.3. Şahıs kadrosu

Tahkiye metinlerinde, anlatılan olayları var eden insan veya insan hüviyetine büründürülmüş varlıklardır.⁸³¹ Müstakil kitap formundaki fetihnamelerin konusu ise gerçekler olaylara dayanmakta olduğundan bahsi geçen şahıslar da gerçek şahıslardır. İncelediğimiz fetihname şairleri içerisinde Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî olmak üzere dört şair, bir taraftan olayları aktarırken bir taraftan da kahraman bakış açısıyla (ben anlatıcı olarak) olaylara dâhil olmaktadır. Dolayısıyla, bu dört şair de kendi eserlerindeki şahıs kadrosu içerisinde yer almaktadır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde yapılan muhteva incelemelerinde fetihnamelerde bahsi geçen şahıslar hakkında verilen bilgilerden de görüleceği üzere, fetihname şairleri olay, zaman ve mekân hususlarında bazı tasvirler yapmışsa da şahıslar odağında dikkat çekici tasvirler yapmamıştır. Dolayısıyla modern hikâye ve romanlarda karşılaşıldığı üzere kahramanların iç dünyaları ve dış görüşlerine dair yapılan ayrıntılı tasvirlere bu eserlerde rastlanmaz. Ancak, kısmen bazı tasvirlere rastlanabilmektedir. Bu noktadan baktığımızda Safâyî'nin hamisi Kaptanıderya Davud Bey, Nidâî'nin hamisi Piyale Paşa, Rumûzî'nin hamisi (her iki eserde) Sinan Paşa, Nihâlî'nin hamisi Behram Paşa, Adlî'nin hamisi Özdemiroğlu Osman Paşa ve Harîmî'nin hamisi Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında daha fazla malumat vermektedir. Bu malumatlarda hamilerin dış görünüşlerine dair bilgi bulunmaz ancak bu kişilerin karakter özelliklerine dair belli başlı bilgilere rastlamak mümkün olmaktadır. Hatta Nidâî, Merâhî ve Harîmî'nin hamilerinin iç dünyalarına dair aktardıkları bilgiler de dikkat çekmektedir.⁸³² Diğer taraftan Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnanesinde bazı Zeydî ileri gelenlerinin ve Zeydî grupların karakter özelliklerinden de bahsedilmektedir. Yahut bunun tersi olarak, zaman zaman dış görünüşe dair aktarılan bilgilere de rastlanır. Örneğin, Saçlu adlı bazı Zeydî askerlerin uzun saçlarından ötürü bu adı aldığı gibi hususlar da ifade edilmektedir. Harîmî'nin eserinde ise isyan çıkaran Kapıkulu askerinin bazı kötü huylarından

⁸³¹ Çetişli, a.g.e., s. 67.

⁸³² Bu bilgiler, her üç şairde de özellikle hamilerin münacatlarının aktarılması şeklinde tezahür etmektedir. Merâhî'nin hamisinin Mehmed Paşa (Sokullu) olduğu belirtilmiştir. Ancak, şairin münacatını aktardığı Sultan Süleyman'ın (Kanuni) da kendisine hamilik etmiş olması muhtemeldir.

bahsedilip bu askerler eleştirilmektedir (v. 75a). Merâhî'nin fetihnemesinde Sultan Süleyman'ın (Kanuni) İstanbul'dan ayrılırken etrafındaki askerlerin askeri rütbeleri ve görünüşleriyle ilgili verilen tasvirler de bu açıdan dikkat çekicidir (b. 200-241). Bütün bunlardan hariç olarak, bu eserlerde sefer esnasında genel olarak askerlerin manzarasına dair tasvirlerle rastlanabilmektedir. Bu tasvirler ise daha ziyade alay gösterme esnasına rastlar.

Fetihnamelerde, seferin başında bulunan serdar (veya sultan) ön planda olmakta, olaylar onun merkezinde anlatılmaktadır. Sefere bizzat katılmayan sultanlar ise çoğunlukla sefere giden kara veya deniz askerini uğurlarken görünmekte, onlara hayır duada bulunmakta ve sefer sürecinde arka planda desteklerini sürdürmektedir. Son olarak, sefer dönüşünde de sultan orduyu karşılayıp ordunun serdarını taltif etmekte, serdardan seferin nasıl geçtiği hakkında malumat almaktadır. Bu durum bir istisnası olarak Safâyî'nin fetihnemesinde Sultan II. Bayezid; Bahârî, Fütûhî ve Merâhî'nin fetihnamelerinde ise Kanuni Sultan Süleyman seferin başında bulunmaktadır. Safâyî'nin eserinde Sultan (II.) Bayezid zaman zaman talimatlarıyla ve bizzat varlığıyla görünse de fazla ön plana çıkmazken diğer üç fetihnamede Kanuni olayların merkezindedir. Ancak, her iki sultanın şahsiyet özelliklerine fazla yer verilmemekte, daha ziyade sultanların gelişen olaylar üzerindeki etkisi belirtilmektedir.

İncelenen fetihnamelerden en hacimlileri olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde, seferi yürüten serdar ve sefer sırasında serdarın etrafında bulunan birçok şahıstan bahsedilmektedir. Bu tür bilgiler ilgili kişilerin tarihî kimliklerinin detaylıca ortaya çıkarılmasına, dolayısıyla biyografi tarihi çalışmalarına katkılar sağlayacaktır. Diğer taraftan, Nidâî ve Adlî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde de hayli miktarda şahıstan ve kişisel özelliklerinden bahsedilmiştir. Bahârî, Fütûhî ve Merâhî'nin fetihnamelerinde ise daha yüzeysel bir konu anlatımı olduğundan, şahısların kişisel özelliklerine dair bilgilere pek yer verilmez. Ancak yine de bu eserlerde dahi olayların dâhilinde bulunan birçok şahıs ve bu şahısların vazifelerine dair bilgilere yer verildiğinden, mevcut şekilde de tarihî kaynaklara katkı sağlayabilecek bilgiler mevcuttur. Fetihnamelerdeki şahıslarla ilgili bazı örneklerle baktığımızda, Safâyî'nin fetihnemesinde seferi yürüten Kaptan Davud Bey, Kemal

Reis gibi önde gelen şahısların birçok yönünden bahsedilmektedir. Kemal Reis'in yaşarken dahi adeta efsane bir kişilik olduğu, cesur bir gemi reisi olduğu görülür. Diğer taraftan, tarihî kaynaklarda muhtemelen isimlerine rastlanmayacak olan farklı rütbedeki birçok askerlerden bahsedilmiş olması, biyografi tarihi açısından önem arz edecektir. Örneğin, Rumûzî Yemen seferini konu alan fetihnâmesinde Dâî Şeyh Abdullah'ın kim olduğunu ve kimlerden olduğunu detaylıca açıklamaktadır. Diğer taraftan şair, Yemen'deki bazı kabilelerin hangi mezhebe mensup olduklarını, bu kabilelerin ileri gelenlerinin kimler olduğu gibi şahıslar ve zümrelere dair bilgilere de yer verir. Nihâlî'nin fetihnâmesinde serdarlık vazifesinde bulunan Sinan Paşa ile Behram Paşa ön planda olsa da, şair sefer sırasında ve sonrasında Behram Paşa'nın yanında bulunduğundan, diğer taraftan aralarında hâmilik ilişkisi bulunduğundan Behram Paşa hakkında daha fazla malumatlar verir. Harîmî'nin fetihnâmesine baktığımızda, eserden hareketle Serdar Osman Paşa'nın ve onun vefatıyla serdarlık görevini üzerine alan, birçok savaşta aktif olarak yer almış olan Sinan Paşa'nın çeşitli vasıfları anlaşılmaktadır.

Fetihnamelerdeki bazı şahısların farklı bir fetihnâmede farklı bir rolle karşımıza çıktığı da görülebilmektedir. Örneğin, Safâyî'nin fetihnâmesinde İnebahtı ve Moton seferinde bir gemi reisi olarak görülen Uluç Ali, Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin eserlerinde Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa olarak karşımıza çıkmaktadır. Rumûzî ve Nihâlî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde Yemen beylerbeyi olarak görülürken Özdemiroğlu Osman Paşa, Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise Azerbaycan ve İran seferlerini yürüten serdar olarak karşımıza çıkar. Bir diğer örnek olarak, Hamza Mirza isimli İran şehzadesi hem Harîmî'nin hem de Adlî'nin fetihnâmesinde karşımıza çıkmaktadır.

Fetihnamelerde yalnızca şahıslar değil birtakım halklar ve gruplar da görünmektedir. Safâyî, Bahârî, Fütûhî, Merâhî, Nidâî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin eserlerinde İstanbul halkının donanmayı uğurladığı ve karşıladığı görülür. Diğer taraftan, bu eserlerde uğranılan menzillerdeki çeşitli halklardan, düşman tarafındaki çeşitli halktan, kabilelerden, zümrelerden de bahsedilebilmektedir. Ayrıca, yeniçeri sınıfından çeşitli askerî zümreler veya düşman askerlerinden çeşitli askerî zümreler de bahsi geçenler arasındadır. Adlî'nin eserine baktığımızda, Serdar Osman Paşa ön planda olmakla birlikte, örneğin şair Teberistan,

Kaytak ve Kumluk halkınının vasıflarını tarif ederek de dikkat çekici bilgiler vermektedir.

Fetihnamelerde düşman tarafının ileri gelenleri veya düşman tarafındaki halklar ve gruplar yerlebilmekte, kâfir olmakla, mürted veya Rafizi olmakla itham edilebilmektedir. Dolayısıyla şairlerin düşman tarafının özellikle ileri gelenlerini objektif bir bakış açısıyla sunduğunu iddia edemeyiz. Ancak, bu tür ithamları bir yana bıraktığımızda, düşman tarafındakilerin olayların seyrindeki faaliyetlerini takip ederek onların şahsiyet özellikleri ve başarılarıyla ilgili fikir edinebilmek mümkündür.

Netice olarak, fetihnameler tarihî olayları anlatmak yanında, birçok şahıs hakkında biyografî tarihine katkı sağlayacak bilgiler aktarır. Bu eserlerde karşılaşılabilecek bazı şahıslar, tarihî kaynaklarda ismi zikredilmemiş şahıslar da olabilecektir. Zira bu eserlerde yalnızca ileri gelen şahıslar değil, ordu içerisindeki herhangi bir askerin de ismi ve vasfı hakkında bilgilerle karşılaşılabilmektedir. Dolayısıyla, edebî yönleri yanında tarihî kaynaklara da katkı sağlayan bu eserler araştırmacıların istifadelerini beklemektedir. Öte yandan, modern hikâye ve romanlarda karşılaşıldığı üzere kahramanların iç dünyaları ve dış görüşlerine dair yapılan ayrıntılı tasvirler bu eserlerde rastlanmaz. Ancak, bazı fetihname şairlerinin başta hamileri olmak üzere, bahis konusu ettiği kimi şahısların iç dünyalarına dair yaptıkları tasvirler de dikkat çekmektedir. Bu durum, belirli açıdan da olsa geleneği sürdüren mesnevilerde modern/hikâye tekniklerine benzer bazı uygulamaların olduğuna işaret etmektedir.

4.1.3.4. Mekân

Tahkiye metinlerinde, yaşanan olayların sahnesi durumunda olan mekânın ayrıntılı tasviri o mekânda yaşayan insanların karakterleri, sosyal ve kültürel kimlikleri hakkında bize ipuçları vermektedir.⁸³³ İncelediğimiz manzum fetihnamelerde ise bahsi geçen mekânlar gerçek mekânlar olup bu mekânlar hakkında tahkiye metinlerinde görebileceğimiz ayrıntılı mekân tasvirleri bulunmaz. Bu durum da mekân tasvirleri üzerinden o mekânda yaşayan karakterlerin kişilikleri hakkında malumat elde etme imkânını azaltır. Manzum fetihnamelerde inceleyeceğimiz

⁸³³ Çetişli, a.g.e., s. 77-78.

mekânlar çoğunlukla açık mekânlar olup bunların sıralanışı aynı zamanda fetih rotasını da vermektedir. Kapalı mekânlar ise bu eserlerde sık görülmediği gibi kapalı mekân tasvirleri de açık mekânlara kıyasla çok az miktardadır. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesi ile ve Harîmî'nin fetihnamesinde bazı iç mekân tasvirlerinde gerçeklikten uzaklaşıp hayalî-soyut hâle getirilen, dolayısıyla idealize edilmiş birkaç tane iç mekân örneği görülse de bunlar genel kanıyı değiştirecek sayı ve nitelikte değildir. Diğer taraftan birçok fetihnamede açık mekân olarak, kuşatılan kalenin yüksekliği ve metinliği belli başlı mübalağalarla anlatıldığından bu mekânlar kısmen idealize de edilmiş olmaktadır. Bahsi geçen mekânlar her ne kadar gerçek mekânlar olsa da edebî birer metin olan bu eserlerde bazı hayalî-soyut mekânlar da benzetme unsuru olarak kullanılabilmektedir.

Anlattığı seferde bizzat bulunmuş olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde emsallerine nazaran hayli ayrıntılı açık mekân tasvirleri görülebilmektedir. Nitekim tasviri yapılan bu mekânlar çoğunlukla bu şairlerin bizzat görerek tasvir ettiği mekânlardır. Diğer fetihanme şairlerine bakıldığında Adlî mekân tasvirlerine pek yer vermemiştir. Bahârî ve Fütûhî'nin Budin şehrine dair tasvirleri, Nidâî'nin donanma İstanbul'dan ayrılırken veya İstanbul'a avdet ettiğinde İstanbul Boğazı'nın manzarasına dair tasvirleri, Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde ise kuşatılan Halku'l-vâd Kalesi'ne dair tasvirleri dikkat çekmektedir.

Safâyî'nin fetihnamesine baktığımızda özellikle açık mekânlarla ilgili olmak üzere açık ve kapalı mekânlar hakkında yer yer önemli detaylar ve tasvirler aktarılır. Açık mekânları bahsi geçen kronolojik sırasıyla şöyle sıralayabiliriz: Beşiktaş, Gelibolu, Meyrus, Boğazkesen, Anadolu ve Ecvovası koruları, Yenişehir burnu, İlimli, İskire Adası, Eğriboz Adası'ndaki Kızılasar önü, Asbur'ibite, İnebahtı,⁸³⁴ Bibercik Adası, Mürted Adası, Tirme, Benefşe Adası, Benefşe Hisarı, Anabolu kıyıları, Çuha Adası, Koron Adası, Moton, Avarin Mersesi, Acısu Adası, Acısu Adası'nın Rumeli Yakası, Rumeli kenarı, Rumeli Yakası'ndaki Borodile Kalesi ve bu kalenin bulunduğu giriş, Burak Adası, Brutana Boğazı, Arkadya, Asbura Botom Adası, Üfleci⁸³⁵ yüzü, Üflemic'in karşısındaki Zailse Adası, Çamlıca, İnebahtı Boğazı, Ballubadra Boğazı,

⁸³⁴ İnebahtı (Laponta), Aynabahtı olarak da bilinir.

⁸³⁵ Eserde Üflemeç olarak zikredilen yerin de bu yer olduğunu tahmin ediyoruz.

Ballubadra önü, Ballubadro Boğazı'ndaki sığılık yer, İnebahtı Hisarı, İnebahtı'na iki günlük mesafedeki yayla, Edirne, Galata, Eğriboz, dil başındaki iskele,⁸³⁶ Asbur'isbite (İstorig Mersesi), Davud Bey'in gemisindeki temâşâlık (seyir terası), Preveze, Avlina, Simekov, kâfirlerin panayır⁸³⁷ kurduğu bir ada, Trablus, Kıfaline, İnebahtı yolu üzerindeki boğazda biri İnebahtı tarafında diğeri Ballubadra tarafında inşa edilen iki kale, Ayamavri adaları, İlimun, Encirun, Hulumiç Adası, Hulumiç Hisarı, Hulumiç burnu, Asbura Botom kıyısı, Brutana önü, Anabolu Adası, Anabolu Hisarı, Anabolu Hisarı'nın karşısı, EGINE Hisarı'nın bulunduğu ada, EGINE Hisarı, Atina, Midilli Adası, Bozada, Gelibolu, İstanbul, Sultan'ın sarayının altı (Saray burnu ve çevresi).

Eserde bazı açık mekânlar hakkında detaylı tasvirler yapılmıştır. Moton Adası'nın karşısında bulunan ve şairin hakkında en detaylı tasvirlerde bulunduğu mekân Acısu Adası'ndaki mersedir.⁸³⁸ Şair buranın imkânlarından, güzelliklerinden ve niçin buraya bu adı verdiklerinden bahseder. Ayrıca bulundukları adanın karşısında Rumeli kenarında bulunan ve Venediklilerin gemilerini çektiği Brutana Adası'nın durumunu da tasvir edip iki mekân arasında kıyas yapar. Donanma Acısu Mersesi'ne konduğunda buranın güzel bir merse olduğu anlaşılır. Buradaki kaleye Borodile denilir. Tuttukları bu merse göl gibi bir yerdir. Etrafı da karayla çevrilidir. Sekiz taraftan rüzgâr vursa da onlara zarar veremeyecektir. Ada, Moton'un önündedir. İki kaya arasından çıkan bir su kaynağı vardır. Avarin'deki bu merse bin tane geminin dahi kışlayabileceği bir yerdir. Mersenin etrafını kara kuşatır. Merseye iki giriş ağızı vardır. Donanma işte bu ağızlardan biri olan Borodile'den içeri girmiştir. Avarin Mersesi'nde şirin ve büyük bir dere akmaktadır. Askerler burada bir köye rast gelip yağmalarlar. Venedik donanması ise ilerdeki Burutana Adası'na iner. Rumeli kıyısındaki bu adada akarsu yoktur. Orası ne yayaların ne de atlıların yürüyebileceği yerdir. Taşlı ve pis bir arazidir. Rumeli yakasından uzayan, ok atılsa ulaşacak bir boğazdır. Rumelinin etrafı da sığdır.

⁸³⁶ Bu iskelenin nerede olduğuyla ilgili belirgin bir ifade yoktur. İstanbul, Eğriboz veya Asbur'isbite'de olabilir.

⁸³⁷ Belirli zamanlarda belirli yerlerdeki meydanlarda kurulan büyük pazar (Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2452).

⁸³⁸ Eserde, burası için Avarin Mersesi de denilmektedir. Eserden hareketle düşünüldüğünde muhtemelen geniş alana Avarin Mersesi denilmekte olup Acısu Adası bu alandaki belirli bir mekândır.

...

Çünkü hikmet göründi döndiler
Acısu Mersesi'ne kondılar

....

Bir güzel merse kim anı hoş bil
İncidimez sekiz cihetden yıl
Göl bigi bir yire deñiz tolmış
Bir ova şanki çevre taş olmış
Görmemiş mişlini anuñ bir kul
Moton öñinde bir ceziredür ol

...

Biñ gemi kışlaya dağı ekşer
Çevre yanın ihāta itmiş ber
Hak yaratmış aña iki ağız
Birisinden aña ki girdük biz
Ol bir ağzın unutma it yādı
Aşarı var Borodile adı
Atlu kāfir irişdi varından
Görünile Moton kenārından
Bir büyük su aşar güzel şirîn
Hoş yaratmış anı Hudā-yı mu'în

...

Ugradılar kovariken kūya
Yağmadan hişşe degdi kamuya

...

Kāfirüñ hep gemisi taşıldı
İlerü bir cezireye indi
Baħr içinde Hudāyî bünyādı
Bir cezire Burutana adı
Sünmiş aña bu Rümili kıyısı
Ne aşar sularına var kıyısı

Bir çepel taşlu yir kıatı yā pis
Ne yayağ yürür anda ne fāris
Rūmili'nden yeni dırāz olmış
Oğ atılsa irer boğaz olmış
Şığ-idi Rūmili'nün eṭrāfı
Geçmege ğayr-ı māyidür kāfı (b. 884-1018)

Eserde bazı açık mekânlar isimleri belirtilmeden ifade edilmektedir: Örneğin donanma Benefşe Adası'ndan çıkıp nice menzil geçerek su için bir merseyi dolaşp bir yaka dibine konar. Donanma Koron Adası'nda iken Venediklilerin saldırma hazırlığında olduğu öğrenilince Davud Bey'in toplanma emrinden sonra üç millik bir alanda⁸³⁹ bütün reisler toplanır ve bir yakada divan tertip edilir. Deli Mirza kışın yaptığı akınlardan birinde kâfirlerin panayır⁸⁴⁰ kurduğu bir adaya baskın yapar. Bazı açık mekânların hem isimleri hem de bulundukları yer-yön belirtilir. Örneğin donanma Asbur'isbite'de iken burada çıkan şiddetli rüzgâr Solak Reis ve Gazi Kemal'in gemilerini Çuha Adası'nın karşısındaki Benefşe Adası'na kadar sürükler. Bazı yerlerin ise isimleri belirtilmeyip bulunduğu yer ve yön belirtilir. Örneğin, Yakub Paşa ve Davud Bey öncülüğünde Preveze'ye varmak üzere İnebahtı'dan çıkan donanma iki gün sonra bir ara yere varır. Şair adını vermediği bu yerde dağları dolaşp denize akan bir büyük dere veya nehir olduğunu belirtmektedir. Burada kadırgalar sulanır.

Moton Hisarı'nın fethiyle ilgili verilen bilgilerde de detaylı tasvirler mevcuttur. Özellikle Moton'un iç hisarı hakkındaki tasvirlerde köprünün direğinin otuz kulaç olduğunun da belirtilmesi dikkat çekicidir. Şairin tasvirlerine bakıldığında, dış kalede tutunamayan düşman önceden güzelce tahkim ettikleri çok güçlü bir kale olan iç kaleye çekilir. Böylece iç kalede kendilerini emniyete alırlar. Arada bir de hendek vardır. Hendekle kale arasındaki otuz kulaçlık direği olan köprüyü yıktıkları için buradan kaleye geçme imkânı yoktur. Hendeğin iki ağzı deryaya dönüktür. Hendeğin bir tarafının derinliği yüksek olduğundan Osmanlı askerinin hendeği doldurmak için döktüğü taşlar deryaya akar. Dolayısıyla Osmanlı askeri bu hendeği dolduramaz.

⁸³⁹ Şair üç milin bir ferseng olduğunu, onun da on iki bin adım ettiğini belirtir.

⁸⁴⁰ Belirli zamanlarda belirli yerlerdeki meydanlarda kurulan büyük pazar (Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2452).

Kale içindekilerin azığı, suyu ve harp aletleri de bol miktardadır. Ayrıca kaledekiler savaşmak için daha önceden kılıç ve harbelerle birlikte 10.000 den fazla asker hazırlamış, topları iç kalenin her tarafa kurmuştur. İç kale böyle muhkem vaziyettedir:

İçerü kal'ası katı düşvâr
Kaçdı girdi içine hoş küffâr
Şandılar olalar o yirde emîn
Eylemişler ezel menî' ü haşîn
Eylemişler araya bir handağ
Girdiler cân acısıyla andağ
Diregi var otuz kulaç ekşer
Köpri bozuldı kalmadı ma'ber
Hâyili var yapılmış araya
Handağın iki ağzı deryāya
Anı ben şöyle gördüm iy server
Toldurımadılar üşüp leşker
Bir taraf yüksek-idi bālāya
Taş dökerler ağırdı deryāya
Azuğı suyu var nihāyetsüz
Ālet-i harb içinde gāyetsüz
Eylemişler-imiş ezel ihzâr
On biñ artuğ döğişecek küffâr
Toplar her tarafda kurulmuş
Tigler harbeler şuarılmış
Eylemişler egerçi kim muhkem
Nolısar āhır ol direm ebsem (b. 2929-2939)

Kıfaline Kalesi dizdarının mektubunda Kıfaline Kalesi hakkında verilen bilgiler ve mektuptan bir müddet sonra Kıfaline'ye ulaşan şairin Kale hakkında bizzat görüp inceleyerek aktardığı bilgiler mekân tasviri yönüyle değerlidir. Aktarılan bilgiler arasında Kale duvarlarının 180 arşın olduğu, Venediklilerin attığı toplarla çok zayıat gördüğü, Venediklilerin Kale'ye beş ayrı yerden lağım vurduğu, Kale'deki askerlerin

de lağım deliklerini kapatmak için sarnıcın birini yıktığı ve taşlarını bu deliklere tıktıkları gibi çeşitli bilgi ve tasvirler aktarılır (b. 2506-2527).

Eserde kapalı mekân olarak hakkında en çok tasvirin bulunduğu yer Gelibolulu Ali Reis'in mahpus edildiği zindandır. Ali Reis'i Anabolu'daki bir kaleye götürüp kalenin çanlık kulesine çıkarırlar. Bu mekân saraya bedel bir evdir. Bir müddet sonra kulenin idarecisi Kasdaliyyan, Ali Reis'i yukarıdaki çanlıkta bulunan bir zindana koydurtur ve reisin ayaklarına da *tomruk* vururlar. Zindanın içerisi akrep, yılan ve çıyanlarla dolu olup çok eski bir odadır (b. 1789-1818).

Şair eserinin bir bölümünde sefer sırasında yaşanan bazı gülünç olaylardan bahsederken geminin iç mekânıyla (kapalı mekân) ilgili olarak da az miktarda bilgi verir. Dışarıda atılan bir top sebebiyle gemideki her kişi bir yere saklanır. Bu sırada bir levent düşüp mankalar arasına tıklır ve bir başka levent hemen mahmuzuna yapışıp onu geri çeker. Eserde bahsi geçen diğer kapalı mekân olarak, Burak Reis'in gemisinde bulunan bir oda,⁸⁴¹ Moton'un iç hisarı, sokakları, büyüklü kuleleri, yine Koron'un sokakları ve kilisesinden bahsedilir ancak bu mekânlar hakkında herhangi bir tasvir yoktur.

Bahârî'nin fetihnemesinde mekân ismi fazla zikredilmemiş olup zikredilen veya tasviri yapılan mekânların da tamamı açık mekânlardır. Bu mekânlar şöyle sıralanabilir:

İstanbul (İslambol, Kostantiniyye, tahtgâh,) (b. 120-121-203-248-261), Drava (b. 132) ve Tuna nehirleri⁸⁴² (b. 195), Üngürüs sınırlarındaki on tane kaleden müteşekkil Anlug kaleleri (b. 137-141-159-167), Üngürüs (b. 79-135-163), Mohaç Sahrası (b. 180-209), Budin (b. 218-220-228).

Eserde bahsi geçen mekânlardan ayrı olarak daha önce fethedilmiş olan Rodos Kalesi (k. 7, b. 54-61-227) ve Efrenc, Kıbrıs, Rus memleketleri (b. 60-227) de ismen zikredilirken Osmanlı memleketi kastıyla Rum memleketi (b. 27-71-107), batıdaki Hristiyan memleketleri kastıyla da Kâfiristan (b. 51-129) şeklinde mekânlar zikredilir.

⁸⁴¹ Örnekler için *Manzum Fetihnamelerin Anlatım Teknikleri* başlığı altındaki *Gösterme/Sahneleme* adlı alt başlıkta yer alan tasvir örneklerine bakınız.

⁸⁴² Bu iki nehrin mekânla ilişkisi, Osmanlı askerlerinin Drava üzerinden geçmesi ve Mohaç Savaşı'nın şairin ifadesiyle Tuna üstünde (civarında) yapılması açısından dır.

Eserde kapalı mekân olarak Budin kuleleri (k. 8), Budin kilisesi (k. 7) zikredilmiştir ancak bu mekânların tasvirine yer verilmez.

Bahsi geçen mekânlardan tasviri yapılanlara bakıldığında Anlug kaleleri, Budin şehri (kalesi) ve İstanbul hakkında kısmi tasvirler mevcut iken Drava Nehri hakkında ise yalnızca büyük bir nehir olduğu belirtilir. Bunlardan bazısını örnekleyecek olursak, Sultan Süleyman Budin'e ulaştığında kalesinin sütunsuz gök, kulelerinin ise göklere direk misâli yükseklerde olduğunu, bu yüksekteki ve muhkem vaziyetteki altın gibi süslü kalenin içinde bulunan Budin şehrinde birçok putlar (heykeller) ve çeşitli güzel suretlerin bulunduğunu görür:

Gördi kim zî şehri-î 'ālî-üstüvār

Güneşinden eylemiş eflāk zār

Ṭoptolu ol şehri içi bütler-durur

Ḳanda bakṣaṣ ḥüsn-i şüretler-durur

Lāceverd kânî ise gerdün-ı dūn

Ḳal' a-i zerrîn-şi'âr idi Budūn

Āsumān-ı bî-sütündür Ḳal' ası

Çarḫa direk olmış-ıdı Ḳullesi (b. 221-224)

Şairin eserinde yaptığı İstanbul tasviri de dikkat çekicidir. Surları göklerde, temelleri zeminde olan ve bu iki ucun surlarda birbirine perçinlendiği İstanbul şehrinin süslü bağları ve güzel servilikleri vardır. Kenarını ise latif deniz süslemiştir:

Şehri kim Ḳoṣṭanṭıniyye adıdır

Āsumān sūrı zemîn bünyādıdır

Sūr-i per-çîn bâğ-ı dehr-ārā-durur

İçî tolu serv gül-i ra'nā-durur

Bî-leṭāfet bilmeñ anuñ baḫrını

Kim Ḳuçar çekmiş kināre şehrini (b. 261-263)

Eserin olay örgüsünün dışında birer benzetme unsuru olarak Çin, Maçın, Hıtay, Mısır, Tebriz, Hind, Sind, Fars, Irak, Şam memleket ve şehirleri (b. 25-27, b. 29-46-47-91-114-231) ile Kâf Dağı, Kalesi veya kuleleri (b. 43-115-186), Elbürz Dağı (b. 131), çetr ([çadır], b. 212), terzi dükkânı (b. 213) gibi gerçek veya hayalî mekânlar da zikredilmiştir.

Fütûhî'nin fetihnâmesinde daha çok *açık mekân*ların tasviri vardır. Tasviri yapılan dört mekân olup bunlar Üngürüs (Macaristan) güzergâhındaki yollar ve araziler, Üngürüs sınırlarında fethedilen kaleler, Budin şehri ve sarayı ve de İstanbul şehridir. Bu dört mekân içerisinde en detaylı tasvir Budin şehri ve sarayı hakkında olup Budin sarayının tasviri aynı zamanda eserdeki tek kapalı mekân tasviridir.

Şair, Üngürüs yolu üzerinde fethedilen kalelerin ismini söylememiştir. Ancak haklarında kısmen bilgi verip bazı tasvirler yapar. Şair tasvir yaparken de çeşitli benzetme, istiare ve mübalağa sanatlarından yararlanır. Osmanlı ordusu Üngürüs yolu üzerindeki her biri muazzam birer şehir gibi olan ihtişamlı ve muhkem Üngürüs kalelerine ulaşır. Kalelerin içleri güçlü toprak ve biri bin kişiye değen kan dökücü katil savaşılarla doludur. Şair bu noktada birçok fetihnamede karşılaşıldığı üzere bu kalelerin çok yüksek ve muhkem kaleler olduğunu vurgular (v. 20b-8-9). Bu hisarların taşlarını yapan ustalar bunları öyle muhkem yapmıştır ki bir taşını yerinden koparmak mümkün değildir (v. 21a-5). Ayrıca bu kalelerin duvarlarında çeşitli resimler ve işaretler vardır. Bu resim ve işaretler daha önce bu kaleleri fethetmeye gelen fakat başarısız olan nice sultan ve beylerin kederli heykelleri ve nakışlarıdır (v. 21a-2-4). Şair bu hisarların tasvirinde farklı bir bilgi olarak bunların bazısının ahşaptan olduğunu fakat ustalarının marifeti sebebiyle nice taştan kalelerden daha muhkem yapılmış olduğunu söyler (v. 21a-6-7). Dolayısıyla bunların fethi mümkün gözükmemektedir. Bu kalelerden bazısı ısrar edip direnmeden kale anahtarını teslim ederken direnen ve savaşan kaleler ise kuşatma altına alınır. Kuşatılan kalelere atılan havan topları gökleri inim inim inletirken yere düştüğünde ise sadece yerde değil gökte de zelzeleler olur. Nice doğan gibi yiğitler uçup hisarlardaki güzel yürüyüşlü sülünleri avlar. Azab askerleri hisarlara balta vurdukça hisarların taşları koz helvası⁸⁴³ gibi dağılır:

İrişdiler nice hışn-ı haşîne

Ki her birisi mu'azzam Medîne

Burûcî her birinüñ reşk-i gerdün

İçinde toptolu genc-i Ferîdün

Tılısm-ı ejdehâdur top kovarı

⁸⁴³ Koz ceviz anlamında olup, koz helva ise içine ceviz serpiştirilmiş olan, altı ve üstü ince bir kağıt helvası tabakasıyla kaplı sakız kıvamındaki bir helva çeşididir (Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1758-1759).

Şaçar halk üzre âteşler dehānı
İçi toptolu hūn-hōr u muḳātil
Birisi biñe zu‘ mınca muḳābil
Der u dīvārı pūr resm ü işārāt
İderler nice beglerden hikāyāt
‘ Aceb hey‘ et-ile begler muşavver
Ki her birinüñ ḥālī mükedder
Muḥaşşal ma‘ nā bu çok şāh-ı manşūr
Gelüp bu ḳal‘ alarda oldı maḳhūr
‘ Aceb müstaḥkem itmiş dest-i üstād
Ki bir taşın ḳoparmaz zūr-ı feryād
Şecerdendi binā-yı ba‘ ž-ı ḳal‘ a
Velī ḳābil degüldi ḥal‘ u ḳal‘ a
‘ Aceb mi bir binā ola şecerden
Ki üstād üstüvār ide ḥacerden
Nice şeh-bāz uçup girdi ḥişārı
Tezerv-i ḥōş-ḥırām oldı şikārı
Atıldı göklere güy-ı hevāyī
İñil iñil iñiletdi semāyı
Hevādan yire ṭop olduḳça nāzīl
Ne yir göklere düşerdi zelāzīl
Ḥişārı ṭopıla ḥāk eylediler
‘ Adūnuñ zehresin ḳāk eylediler
Urıcaḳ her biri tīşe ḥişāre
Tozardı ḳozlu ḥelvā gibi ḥāre (v. 19b-8/21b-8)

Şair Üngürüs kralıyla yapılan savaşın (Mohaç Savaşı) nerede olduğunu da söylememiştir. Ancak, Üngürüs güzergâhındaki yolların yağışlı, engebeli çamurlu ve balçık araziler sebebiyle meşakkatli olduğunu, güzergâh üzerinde Tuna ile Sava nehirlerinin olduğunu ve özellikle Tuna’dan orduyla geçmenin çok güç bir iş olduğunu Üngürüs kralı ve beylerinin aralarındaki konuşmalarından anlıyoruz (v. 19a-4-11, 28a-11). Üngürüs kralının sultanın Tuna Nehri’ni geçemeyeceği noktasında ümidi olmuştur. Fakat Sultan Süleyman (Kanuni) bu nehrin üzerine köprü yaptırarak nehri geçer ve ilerlemeye devam eder (v. 20a-11). Üngürüs kralıyla

yapılan meydan savaşının (Mohaç Savaşı) hemen öncesinde sultan ordusunu bağık bahçelik olan bir ara yere kondurur (v. 27a-1-3). Üngürüs ordusuyla karşılaşılıp zafer kazanıldıktan sonra Osmanlı ordusu Budin'e doğru hareket eder. Fakat savaş yeri (Mohaç Meydanı) ile Üngürüs arasındaki mesafe uzaktır. Ayrıca yollar ve güzergâh üzerindeki araziler sulak, balçık ve çamurludur. Devamlı olarak da yağmur yağdığından ordunun Budin'e ilerlemesi hayli meşakkatli olmuştur (v. 46a-11-12).

Şair, mekân tasviri olarak en detaylı bilgiyi Budin Kalesi ve şehri hakkında yapar. Ayrıca, Budin Kalesi içindeki sarayı da anlatarak yalnızca bu kısımda *kapalı mekân* tasvirine yer vermiştir:

Budin yüksek bir konumda inşa edilmiş cennetlere benzeyen acayip ve güzel bir şehirdir. Şehrin duvarlarında her biri etkileyici birçok resim ve heykeller vardır. Şehrin kenarından büyük ve meşhur Tuna Nehri akar. Şehrin bir tarafında ise neresinden baksan insanın hüznünü giderici bağlar ve bahçeler vardır. Budin'in taştan hisarının duvarları billur ve zebercetle süslenmiştir. Çok yüksekte olan Budin Hisarı'nın içinde bir saray vardır. Tuğlalarından biri gümüş biri altından olup sıvaları da misktendir. Sarayın içinde gül ve lale bahçeleri vardır ve bu bahçeler yazın da kışın da çeşit çeşit kokular verir. Sarayda sekiz cennet misali sekiz salon vardır. Bu salonlarda korunan kadın ve erkeklerden birçok güzel hizmetçi ve kullar bulunur (v. 46b-2; 47b-10).

İstisna bir örnek olarak Bahârî'nin fetihnâmesinde karşılaştığımız Kostantiniyye (İstanbul) şehrinin övgüsü ve tasvirine Fütûhî'nin de yer verdiğini görüyoruz. Şair İstanbul şehrinin büyük hakanların taht merkezi olduğunu, bağık bahçelik bir şehir olup her bir köşesinin Mısır ve Çin şehirleri gibi olduğunu, ferah verici ve eğlendirici bir şehir olduğunu söyler. Ayrıca sultanın ordusunun başka bir şehre sığmayacağını ve başka bir şehrin bu ordunun azığını sağlayamayacağını söyleyerek şehrin genişliği ve nimetlerinin bolluğuna atıf yapar (v. 51a-4-8). Şairin İstanbul hakkındaki şu ifadeleri ise dikkate değerdir. İstanbul, iki cihanda benzeri olmayan, iki deniz arasındaki bir incidir:

Şadefdür mecma' u'l-bahreyn içinde

Nazîri var mıdur kevneyn içinde (v. 51a-9)

Şair şehrin içindeki güzelliklerden ve güzellerden de bahseder. Her yerinde çeşit çeşit nimetleri olan bu şehrin içinde birçok güzeller vardır ve bu güzellerin özünde

Allah'ın nurları vardır. Burası yeme içme eğlenme ve zevk merkezidir. Burası cennet gibi gönül çeken bir yerdir. İçindeki gönül çeken güzeller âşıklara merhabalar eder. Bu şehir ve şehrin içindeki bağ ve bahçelere kıyasla İrem bağlarını veya Bağdat şehrini anmaya lüzum dahi yoktur (v. 51a-8; 51b-11).

Nidâî'nin fetihnamesinde birçok yer ismi zikredilmekle beraber bunlardan az bir kısmıyla ilgili ayrıntılı tasvir yapılır. Osmanlı donanmasının İstanbul'dan çıkışı ve fetihten sonra İstanbul'a girişi sırasında Boğaz'da oluşan manzaranın tasviri ile Cerbe Hisarı'nın kuşatılması ve fethi sırasında Hisar ve etrafında oluşan manzaranın tasviri, mekânlarla ilgili az da olsa detay verir.

Eserde ismi geçen açık ve kapalı mekânları zikredilme sırasına göre şöyle sıralayabiliriz:

Piyale Paşa'nın elçileri karşıladığı yer⁸⁴⁴ ve saraydaki makamı, İstanbul Boğazı, Eyüp, Beşiktaş, Galata, Üsküdar, Sultan'ın deniz kenarındaki köşkü⁸⁴⁵, Tophane, Galata önü, saray önü, Gelibolu, Boğazhisar, Eğriboz Adası, Boğazhisar, Koyun Adası, Piyale Paşa'nın gemisinin güvertesi (muhtemelen), Cuka Adası, Cuka Adası'ndaki limanlar, Moton Adası, Avarine⁸⁴⁶, Malta Adası, Arap yakası, Cerbe önü, Cerbe Limanı önü, Kırvan⁸⁴⁷ önü, Cerbe Hisarı'nın karşısı, Cerbe'de deniz kenarı (leb-i derya⁸⁴⁸), Cerbe Kalesi'nin dış hisarı, burçları, sokakları, iç hisarı ve zindanıdır.

Görüldüğü üzere eserde İstanbul'dan çıkan donanmanın Cerbe'ye gidiş ve dönüş sırasında uğradığı adalar belirtilmiştir. Cerbe'den İstanbul'a geri dönen donanmanın uğradığı yerler içerisinde giderken uğradığı yerlerden farklı yer isimleri de görülür. Bu yerlere baktığımızda sırasıyla Malta Adası ve Malta Hisarı, Misine Boğazı ve bu boğazdaki Augusta Kalesi, Pireveze, Moton Adası, Gelibolu, İstanbul, Boğaziçi, Yedikule önü, akıntı burnu⁸⁴⁹, Sultan'ın (Kanuni) deniz kenarındaki köşkü, Piyale

⁸⁴⁴ Turgutça Beyi'n elçilerinden aldığı haberden sonra Paşa Sultan'ın huzuruna varmak için kayığa bindiğine göre bu yerin saray civarında deniz kenarındaki bir yer olduğu tahmin edilebilir.

⁸⁴⁵ Eserdeki ifadelerden hareketle bahsi geçen köşk muhtemelen Topkapı Sarayı'nın denize nazır bir köşküdür.

⁸⁴⁶ Bkz. İdris Bostan "Navarin," *TDV DİA*, c. 32 (İstanbul: TDV Yay., 2006), s. 441-443.

⁸⁴⁷ Tunus'un 167 km. güneyinde bir şehir olmalıdır (Ümran Ay, s. 125 dipnot.).

⁸⁴⁸ Deniz kenarı anlamına gelir (Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 357).

⁸⁴⁹ Akıntı önü (burnu) ifadesiyle saray önünde saray burnunun etrafı kast ediliyor olmalıdır.

Paşa'nın saraydaki makamı zikredilir. Burada farklı olarak zikredilen yerler Misine Boğazı, bu boğazdaki Augusta Kalesi, Pireveze Adası ve Yedikule'dir.

Eserde zikredilen mekânlar içindeki kapalı mekânlar Piyale Paşa'nın saraydaki makamı, Sultan'ın deniz kenarındaki köşkü, kadirgalar, Cerbe'nin iç hisarı ve Cerbe zindanıdır. Bu yerlerin yalnızca isimleri geçmekte olup haklarında ayrıntılı bilgi verilmemektedir.

Eserde Cerbe Hisarı'nın kuşatılması amacıyla askerlerin gemilerden inip Hisar'ın etrafında yerleşmesine dair sahnelerde açık mekân tasvirleri yapılır. Önce Cerbe Hisarı'nın karşısına sancak dikilir. Sonra beylerin çadırları kurulur. Bütün ordu kollara ayrılarak Hisar'ı muhasara eder. Hisar'ın etrafına meterisler kazılır ve toplar dizilir. Yapılan bombardımanlardan sonra şair, Hisar'ın adeta balık ağı gibi delik deşik olduğunu ifade eder (b. 624-630-700-707).

Eserde bahsi geçen bazı mekânlar hakkında birtakım fikirler elde etmek mümkündür. Uğranılan adaların çarşı pazarıyla ilgili bazı kanaatlere ulaşılabilecek bilgiler verilir. Donanma İstanbul'dan çıkıp bir günlük yolculuktan sonra Gelibolu Limanı'na ulaşır. Gelibolu'da üç gün alışveriş yapan askerler eksiklerini tamamlar (b. 341-342). Kalabalık bir donanma üç gün Gelibolu'da bulunup alışveriş yapıyor ve eksiklerini tamamlıyor ise Gelibolu'nun kalabalık ve ticari anlamda çarşı pazarının yoğun olduğu bir yer olduğu sonucuna varılabilir

Donanma Cerbe'ye doğru seyrederken Koyun Adası'na uğrar ve burada gemiler yağlanır. Piyale Paşa'nın adaya geldiğini öğrenen ada halkı Paşa ve askerlerini misafir edip ziyafet verir. Askerlerin çeşitli ihtiyaçları karşılanır. Koyun Adası'nda orduya ziyafet verilmesi ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında şairin ifadeleriyle istenilen şeyin bulunabildiği bir çarşısının olduğu düşünüldüğünde bu adanın da çarşısı pazarı donanımlı bir ada olduğu düşünülebilir:

Ne dersen bulunur bāzār içinde

Muḥaṣṣal cān-ı ādem var içinde (b. 396)

Osmanlı donanmasının Malta Adası'nda iken İspanyollar hakkında aldığı bilgilere

Zira, incelediğimiz eserde donanma İstanbul'dan ayrılırken ve sefer dönüşünde akıntı önü (burnu) şeklinde ifade edilen yerde gemilerden top atışları yaparak deniz kenarındaki köşkünde bulunan Sultan Süleyman'ı (Kanuni) selamlamıştır.

göre düşman donanmasının Cerbe Limanı'nda yüzden fazla benzersiz kuvvette gemileri vardır. Bu bilgiden hareketle limanın büyük bir liman olduğu anlaşılmaktadır (b. 448).

Merâhî'nin eserinde dış mekân tasviri çok az iken iç mekân tasviri de sınırlı miktardadır. Zikredilen mekânlara baktığımızda sefer sırasında ordunun kullandığı menziller sırasıyla Kostantin (İstanbul), Edinekapı, Edirne, Filibe, Sofiya, Belgrad, Böğürdelen, Ösek, Sikloş Kalesi önleri, Peçu ve Sigetvar'dır. Şair dış mekân hakkında çok kısıtlı bir bilgi olarak, sultanın Belgrad önüne geldiğini anlatırken buranın ferahlık veren bir yer olduğunu ifade eder (b. 293).

Zikredilen iç mekânlardan ikisi Sigetvar ve Göle⁸⁵⁰ kaleleridir. Bu iki kalenin yüksekliği ve metinliği ifade edilmekle beraber başka tasvir yoktur. Fethedilen Sigetvar ve Göle kalelerinin iç ve dış hisarları vardır ve her iki kalenin de önce dış hisarı, daha sonra da iç hisarı ele geçirilir. İki kale hakkında birbirlerinden farklı bilgi olarak şair Göle Kalesi'nin yüksekliğini tasvir ederken burçlarının bakıldığında gözlerin göremeyeceği kadar yüksekte olduğunu, buradan dünyanın her yerinin görünebileceğini, ayrıca zemininin de muhkem vaziyette olduğunu söyler (b. 580-590). Ancak bu tasvirler klişe sayılabilecek mübalağalar içerdiğinden bize detay vermemektedir. Sigetvar Kalesi hakkındaki farklı bir bilgi ise dış hisar fethedilince gazilerin girip düşmanı kırdığı sokaklardan söz edilmesidir (b. 480-611).

İncelediğimiz diğer fetihnamelerde rastlanmayan bir mekân adı olarak her iki kalenin kuşatılması sürecinde parkanlardan⁸⁵¹ bahsedilir. Sigetvar'ın dış hisarı dövülüp parkanlar yıkılınca Rumeli askeri buralardan içeri girer. Daha sonra içeriye toplar kurulup iç hisar da dövülür. İç hisarın da parkanı ve her tarafı yerle bir edilince gaziler içerideki sokaklara dağılır. Şair Göle Hisarı kuşatmasını anlatırken ise toplarla dövülen dış hisarın taş parkanının kırılıp Göle Hisarı'na girildiğini söyler (b. 468).

Ayrıca iç mekân olarak, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) Edinekapı'da, Belgrad'da,

⁸⁵⁰ İlgili çeviri yazı metinlerinde Göle olarak verilmiş olan bu yerin ismi Uzunçarşılı'ya göre Givula veya Güle olup Avusturya hududundaki Erdel taraflarında yer alır (Uzunçarşılı, c. 2, s. 410-412). Fethedildiği 1566 tarihinden sonra Tımsıvar eyaletine bağlı bir sancak olmuş, ilerleyen yıllarda Macaristan'ın eyalet merkezi olmuştur (Sezen, a.g.e., s. 299).

⁸⁵¹ Bkz. *Terimler Sözlüğü*.

Sigetvar'da vs. kurulan otağından, Şehzade Selim'in (II. Selim) Belgrad'daki otağından, Sikloş'ta Vezir Mehmed Paşa'nın otağından ve ordunun çadırlarından bahsedilmekle beraber bunlar hakkında herhangi bir tasvir yoktur.

Sava Nehri üzerine ve Drava Nehri üzerine yapılan köprülerin uzunluklarıyla ilgili verilen bilgiler de mekân bilgisi yönüyle önem arz etmektedir. Örneğin, Drava Nehri üzerine yapılan köprünün uzunluğu dört bin sekiz yüz on (4810), yükseliği de on dört (14) arşındır (b. 363).

Netice olarak eserde zikredilen birçok mekân ismi olmakla beraber bu mekânlar hakkındaki tasvirler sınırlıdır.

Rumûzî'nin Yemen seferine dair fetihnamesindeki mekânlara baktığımızda, bu eserin başındaki bir bölümde Yemen'in coğrafi olarak üç bölgeye ayrıldığından, üçe ayrılan bu bölgelerin karasal yapısından, havasından, suyundan, ziraat ekinlerinin çeşitliğinden vs. çeşitli bilgilerden bahsedilmesi genel olarak Yemen coğrafyası ve mekânları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Eserde açık mekânlara dair tasvirler bulunurken kapalı mekân tasvirleri bulunmamaktadır. Zikredildikleri sıralamaya göre eserdeki açık mekânlar şunlardır:

İstanbul, Dergâh-ı Âlî, Mısır, Süveş denizi yolu, *Câzân (Yemen Limanı)*, *Tâiz şehri*, *Kâhiriyye Kalesi*, *Ağber Dağı*, Hemedan, Caferilerin memleketi, Zebîd, *Aden*⁸⁵², Mûzi', *Mîhâ (Limanı)*, Kâ'ide köyü, Nakîl-i Ahmer yolu, Vâdi-i Sahbân yolu, Vâdi-i Meytem yolu, Mescid-i Kâ'a⁸⁵³, Vâdi-i Meytem, Cible şehri, *Ta'ker Kalesi*, Kör İdris ili, *Bahrân Kalesi*, *Haded Kalesi*, Hubeyş Dağı, *İb şehri (Kalesi)*, *Şebîke*, *Bu'dan Dağı* (bu dağdaki *Hüzzân* ve *Habb kaleleri*), Süheyl Vadisi, *Nakîl-i Simâre* (veya *Nakl-i Semâr Derbendi*), *Semâr Kalesi*, Yerîm Ovası, *Demâr şehri ve Kalesi*, *Zirâ'ül-keleb Dağı Derbendi*, *San'a*, San'a'daki Kasr-ı Âl adlı iç hisar, Kasr-ı Âl'in kapısı (Bâb-ı Kasr) ve buradaki cebehane, anbar ve zindan, San'a dışındaki geniş ova, *Hubûdî Kalesi*, *Holan Kalesi*, *Vâdiyü's-Sirr'daki Demermer Kalesi*, *Munakkab Kalesi*, *Şebâm şehri (Kasr-ı Arza, Libâha kuleleri)*, Şebâm zindanı, Şebâm şehrindeki evler), *Kevkebân Dağı* (eski adı *Dâl Dağı*) ve *Kalesi*, *Tûlâ Kalesi*, *Beyt-i İzz Kalesi*,

⁸⁵² Aden'in kara tarafında Kevkebân, deniz tarafında ise Şemsân adlı kuleler vardır. Şehir içinde Şeyh Aydarûs Türbesi mevcuttur.

⁸⁵³ Bu konakta Câbir İbni Abdullah'ın türbesi vardır ve türbenin yanında bir mescit bulunduğundan bu konağa Mescid-i Kâ'a denmiştir.

Şebâm şehri civarında olup talan edilen Mutahhar'a tabi Zeydî köyleri ve bu köylerden olan Habâbe köyü ile Bûn Vadisi'ndeki Hâyıt köyü, Hısnu'z-Zafer, *Cebb-i Arus*, Hısnu'l-Arus, *Hûbân Vadisi'ndeki Derâm Kalesi*, Hûbân'a bağlı Midel, Demâr, Dâî Abdullah'ın memleketi tarafında bulunan Lûlû, Huzûr köyleri, Hîme'deki Yenâ köyü, Hemdân-ı Hırâz, Edâfihısbânun Dağı, Benî İsmail Dağı, *Sâri' köyü*, *Sâri' köyü civarındaki Karn-ı Mescid Kalesi*, Sûku'l-Kıfâf, Cebel-i Tîs, *Hîme'deki Beni'-ş-Şe'âfe, Zağâr (Uhbûb), Sûdân ve Beni'-l-Ağzâb adlı dört kale, Sehl Bâkır adlı beldedeki Zeydî kalelerinden üçü (Büyük ve Küçük Câlîdîn ile Kâhil), Hübeynî Kalesi, Kevkebân Dağı civarındaki San'an ve Teryâda köyü, Seyyân Dağı ve civardaki Yef'ân adlı yer, Kevkeban Dağı'na çıkan Ekmeh-i Türyâ, Kulle ve Re's-i Mahref adlı yollar, Kevkebân Dağı'ndaki Zekateyn Taşı ve Şemât kaleleri, Kevkebân'daki esirleri attıkları kuyu, Tîs Kalesi'ne tabi Berâş Kalesi, Haraz Kalesi, Hudâd Kalesi, Redmân Kalesi, Nihâd Kalesi, Tîs Dağı'ndaki Za'le, Beni'-l-İmrân, Ma'di'ad ve Ka'be kaleleri, Adîn'e tabi olan Senîse, Evsâb nahiyesine bağlı Zafrân, Yerîm nahiyesine bağlı Feyzân ve Reymân kaleleri, San'an'a tabi Kîle, Madrâh'a tabi Kufl, Ammâr nahiyesine bağlı Şahab Kalesi, Ridâ'daki Makrâna ve Demt kaleleri, Evsâb'taki Sâne, Zâcid ve Ca'r kaleleri ve Sanhâ'daki Rîşte-i Aşr Kalesi, Cûf ile Su'adâ vilayetleri, Tûlâ Kalesi civarındaki Huzûr Kalesi ve kale önündeki dere tepeler, Yerîm'deki Ehl-i Ta'bî ordugâhı, San'a civarındaki Cebel-i Levz⁸⁵⁴, Şehr-i Âb'a yakın yerdeki Ceble, Tehâma, *Mesâr Kalesi, Arûs Kalesi, Sa'dâ Kalesi*, Nakl-i Ahmer, Habb Kalesi, bu kalenin zindanı, cebehanesi ve kulesi, Mağrib-i Kebîr, 'Atme, Vâdi-i Cüyân, Ridâ', *Kevkebân Kalesi, La'sân ve Yerkâ kaleleri*.⁸⁵⁵*

Yukarıda bahsi geçen mekânlardan şairin fethedildiğini belirttiği yerler italik olarak gösterilmiştir. Fethedilen kaleleler altmış altı tanedir ve bu kalelerin çoğunluğu emân yoluyla alınmıştır. Şair her ne kadar fethedilen yerlerden yukarıdakileri zikretse de aslında iki yüzden fazla kalenin fethedildiğini belirtmektedir (b. 17920). Bu noktada şairin Serdar Sinan Paşa'ya tabi olduğunu belirttiği birtakım kabilelerin de muhtemelen kaleleri fethedilmiş sayılmıştır. Yahut birtakım şehirlere bağlı nahiyele de hesap edilmiş olabilir. Bahsi geçen mekânlardan ayrı olarak ordugâh anlamında

⁸⁵⁴ Şairin ifadelerine göre çok badem ağacı bulunduğu için dağa bu ad verilmiştir.

⁸⁵⁵ Bu kaleler muhtemelen Kevkebân dağında bulunmaktadır.

kullanılan mahatta⁸⁵⁶ kelimesiyle Zeydîlerin veya Osmanlı askerinin ordugâhları kast edilmektedir (b. 3454-3496-4127-5390-6568). Ayrıca Habeş, Şam gibi şehirlerin de isimleri çeşitli vesilelerle zikredilmiştir. Serdar Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrıldıktan sonra uğradığı veya bulunduğu mekânlar ise Cidde, Mekke, Beytülharam, Medine, Hz. Peygamber'in (a.s.) kabri, Akabe, Kahire, Nil Nehri, İskenderiye Halici, İstanbul ve Üsküdar'dır.

Eserde birçok açık mekân hakkında detaylı bilgi verildiği gibi tasvirlerle de bu mekânların birçoğunun zihinde canlı bir şekilde yer alması sağlanmıştır. Örneğin, Serdar Sinan Paşa, Yemen seferi için Mısır'dan hareket ettiğinde şair yolların meşakkatini anlatmak için mekân bilgisi aktarıp karşılaştırma yapar. Arabistan'da yapılan seferlerin Rum ilinde yapılan seferlerden çok daha meşakkatli olduğunu ifade eden şair yoğun sıcaklarda altı günde bir kuyuya rastlanıldığını, yolların sarp olduğunu, at, katır gibi birçok hayvanın yolda telef olduğunu söyler. İb şehri ve civarını da tasvir eden şair, bu menzilin bir ova olup etrafı dağlarla çevrili olduğunu belirtir. Ovanın giriş ve çıkışında iki dar boğaz vardır. Karşıda da Bu'dan adlı gayet yüksek ve sarp bir dağ vardır. Burası kafese benzediğinden Araplar buraya Şebîke (balık ağı) demiştir. Eğer düşman iki kapısını tutsa kafes içinde kalınmış gibi olur. Şairin hakkında bilgi verip tasvir ettiği şehirlerden biri San'a'dır. San'a, çevresindeki geniş düzlüklerde ekin yerleri ve tarlalar bulunan muazzam bir şehirdir. Şehir içinde büyük büyük bahçeler olup bunlarda çoğunlukla şeftali ağacı vardır. Ayrıca armut, elma, nar, ayva gibi başka meyve ağaçları da bulunur. Şehir nüfusu hayli kalabalık olup şehir içinde birçok güzel evler yanında mescitler, camiler, zaviyeler, hamamlar, çarşılar, dükkânlar vardır.

Şair, Şebâm şehrinin konumunu ve görünüşünü ise şöyle tasvir⁸⁵⁷ eder:

Bu şehirde birçok kale vardır. Sağ tarafında Mutahhar'ın kalesinin bulunduğu Tûlâ şehri vardır ve Mutahhar'ın kalesi önünde büyük bir ordugâh kurulmuştur. Sol tarafta da birçok kale mevcuttur. Şebâm şehrinin önü sahradır ancak üç tarafı sarp dağlıktır. Şehrin sahra tarafında yüksek ve muhkem bir suru vardır. Topraktan yapılma olan

⁸⁵⁶ Arapça olan kelime konak yeri, menzil, istasyon gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, a.g.s., s. 565).

⁸⁵⁷ Şair bu tür tasvirlerinden önce burada olduğu gibi "Sıfat-ı Şehr-i Şebâm" şeklinde başlıklar atarak tasvir yapacağını da belirtmiş olmaktadır.

surun yüksekliği tahminen beş bin arşın olup eni de on altı karıştır. Atılan topraklar sur duvarının en fazla üç karış derinine iner ve duvara zarar vermediği gibi onu daha da güçlendirir. Şehrin dağlık tarafına insan veya hayvanın çıkması mümkün olmayacağından surla gerek yoktur. Şehrin iki tarafında kuleler vardır ve içleri topçu ve tüfekçilerle doludur. Kulelerden Kasr-ı Arza adlı kule şehrin hâkiminin taht merkezi olduğundan bu kulede darbzenler ve tüfekçiler hayli çoktur. Diğer kulenin adı Libâha olup pek yüksek bir kule olduğundan şehrin minaresi gibidir. Kevkebân Kalesi ise Şebâm şehrinin koruyucusu ve gözetleme yeridir.

Eserde mekân tasviri olarak dikkat çeken diğer yerler olarak Kâhiriyye Kalesi, Kevkebân Dağı ve Kevkebân Kalesi, Ta‘ker Kalesi, Yerîm Ovası gibi örnekler verilebilir.

Nihâlî’nin fetihnamesinde ismi geçen neredeyse bütün mekânlar dış mekân olup birkaç tane de iç mekân ismi zikredilmiştir. Zikredilen bu iç mekânlar San‘a kasrındaki zindan ile Habb Kalesi içindeki zindan ve cebhanedir. Mekân tasvirleri de sınırlı miktardadır. Ancak Behram Paşa’nın Damâr yakınlarındaki Kahhâr Dağı üzerine inşa ettirdiği Mülhazz adlı yeni şehir hakkındaki tasvir dikkat çekici olup eserdeki en ayrıntılı tasvir bu şehrin tasviridir. Seferlerde Behram Paşa’nın yanında bulunan şair yüksek ihtimalle bu şehri bizzat görmüş olmalıdır. Şair şehri şöyle tasvir eder:

Behram Paşa Damâr yakınlarında Kahhâr Dağı adlı havası güzel ve yumuşak olan yerde güzel bir saray yaptırır. Sarayın etrafında da şehir inşa ettirir. Etraf bağ ve bahçelerle donatılır. Etrafta akan ırmaklardan ayrı olarak su kuyuları da açılır. İnşa ettirdiği camide gece gündüz Kur‘an’ı tilavet edilir. Bu şehirde Sultan’ın hutbesi okunur ve sikkesi geçer. Büyük bir şehir inşa olunur ve her bey kendine yüksek yerlerde balkonlu kasırlar yaptırır. Şehrin çarşısında her türlü gıda maddesi bulunur. Alışverişler sünnet üzere yapılır. Dileyenler etraftaki ırmak kenarlarında gezinti yapar:

Çār-sūyından alur herkes murād
Her ne kim lâzım ola zād u zevād
Sünnet üzre olunur bey‘ ü şirā
H‘âceler şatar metā‘ ın bî-riyā

Her tarafda var niçe āb-ı revān
İsteyen seyri aña olur revān (b. 226-2228)

Yapılan diğer bazı tasvirlerle bakacak olursak, şair Yemen'i genel olarak her tarafından ırmaklar akan, dağları sarp bir ülke şeklinde tasvir eder (b. 758). Şairin bahsettiği şehirlerden biri olan Redâ' a şehri kısa bir ifadeyle cennet gibi güzel bir şehir olarak tasvir edilir (b. 3317).

Eserde birçok kale ismi zikredilmekle birlikte hakkında tasvir bulunanlar yine sınırlı miktardır. Şairin Habb Kalesi'nin etrafındaki Selâme, Karakaya, Berke vb. mevkilerden bahsedip bu yerleri tasvir etmesi bu sınırlı örneklerdendir. Benî Matar kavmi ile Kör İvâzî'nin kaleleri hakkında da sınırlı bazı tasvirler görülür (b. 2817-2849-3093). Bu tür belli başlı örneklerin dışındaki Dinve, Deyîbî, Tuleyli, Mukırr, Gün vb. diğer bütün kaleler hakkında genel geçer bilgiler verilmiş olup bunların tasvirlerine yer verilmez.

Şairin bazı yerlerin konumlarını belirtmesi bu yerlerin konumlarının anlaşılmasına katkı sağlar. Örneğin şair Mavza' 'ın Taiz'le Zebîd'in ortasında bir yer olduğunu veya Sûbe Kalesi'nin sınırlarının San' a'ya yakın olduğunu belirtir (b. 2849). Behram Paşa'nın Yemen'deki seferleri sırasında geçilen mevkiler ile Hacerî vilayetinde vs. fethedilen çeşitli kalelerin de bu şekilde konumları belirtilmiştir.

Eserde şehirler, dağlar, kaleler, kasırlar, türbeler, kayalıklar, mağaralar, ırmaklar, bağlar ve bahçeler gibi birçok farklı mekân ismi zikredilir. Dolayısıyla eser genelde Yemen coğrafyası, özelde ise o dönemin Yemen'deki mekânlarını ve insanların bu mekânlardaki yerleşim biçimlerini anlamak için önemli bilgiler verir. Örneğin şairin ifedeleriyle, Yemen'de kaleler çoğunlukla emân yoluyla alınabilmektedir. Zira sarp dağlardaki kalelerin topla tüfekle alınması mümkün değildir.

Eserde bahsi geçen mekânlar sırasıyla şu şekildedir: Bâb-ı Âlî (İstanbul hükümeti, saray), Mısır, Gazze, Revâniyye, Berke, Süveys şehri, Cidde (Mekke yakınındaki liman şehri), Mekke, Kâbe, Yemen, *dağ (Ta'iz), Kâhiriyye Kalesi, Ağber Dağı, Tihâme (San' a veya Zebîd⁸⁵⁸), Bu'dân Dağı'ndaki Habb Kalesi⁸⁵⁹*, Habb Kalesi

⁸⁵⁸ Rumuzî, Tihâme denilen yeri Zebîd tarafı olarak ifade ederken Nihâlî San' a tarafını kast etmektedir.

⁸⁵⁹ Habb Kalesi Behrâm Paşa tarafından fethedilmişse de henüz Sinan Paşa serdar olarak

civarındaki Berke, Selâme ve Karakaya mevkileri, Demâr, Mavza⁶, Mîhâ (liman kenti), Ifk, Hûbân Vadisi, Hûbân Vadisi'ndeki Şelâle Boğazı, Zebîd, Veysel Karânî Türbesi, Hays, *Aden*, Aden Hisarı'ndaki kasır, Kaide, Meytem Vadisi, Sohbân Vadisi, *Ceble ve İbb şehirleri*, Taker Kalesi, İbb şehri civarında bulunan Şebîke Vadisi, Nakîleyn-i Yemen (Nakîl-i Ahmer, Nakîl-i Simâre), Yerîm, *Kevkebân Kalesi*, *Kevkebân Kalesi'nin bulunduğu dağ (Şibâm⁸⁶⁰)*, *Kevkebân Kalesi yolu üzerindeki Arûs ve Zafer adlı iki kale*, La⁶ sân, Katrân'ın köşkü, Sır Vadisi, *Beyt-i Ta⁶izz⁸⁶¹*, Akma, Hacerî vilayeti, Ahmed-i Elvân Türbesi, Şecer-i Ya⁶kûb, Sebîl, *Ta⁶ker Kalesi*, Kahlâr Dağı ve burada Behram Paşa'nın inşa ettiği şehir ve bu şehirdeki bağlar, bahçeler, kasırlar ve cami, *Muntasır'ın hâkimiyeti altındaki dağ*, *Rayme şehri (şehirdeki Dinve Kalesi)*, *Deyîbi ve Tuleyli kaleleri*, *Mukırr Kalesi*, *Gûn Kalesi*, *Ânus memleketindeki Nisvâr Kalesi*, *Azzân⁸⁶² ve Gaylân kaleleri*, *Damar dağı eteğindeki vadide bulunan Maymûn Kalesi*, *Şehrân Hisarı*, *Hacerî vilayetindeki Müretteb adlı yer ve Dimlive Kalesi*, *Rîşe ve Sûbe kaleleri*, *Adîn*, *Kör İvazî'nin kalesi*, *Bîrî kaleleri*, *Mihlaf'ta bulunan Merîsi Kalesi*, *Kahkahâ tepesinin yanında bulunan Rayme-i Sânî Kalesi*, *Mülhazz yakınlarındaki Gevher-nigîn ve Harrân kaleleri*, *Mişvâ Kalesi*, *Mişvâ Kalesi'ne giden su yolları*, *Redâ'a şehri*, *Derâ'a

kelb*, *Derâ'a

kelb'te Behram Paşa'nın inşa ettirdiği kale*, *Sa⁶de* ve burada bulunan mağaralar, *Semâh Kalesi*, *Atma Kalesi*, *Kûh-ı Baru⁶*.

Yukarıda bahsi geçen mekânlardan şairin fethedildiğini belirttiği yerler italikle gösterilmiştir. Bunlar içerisinde Sinan Paşa'nın Yemen seferi serdarı olarak Yemen'de bulunduğu süreçte fethedilen yerler Ta⁶ker Kalesi'yle son bulur ve bu şekilde toplam 14 yer ismi zikredilir. Sinan Paşa'nın Yemen'den ayrılmasından sonra Behram Paşa idaresi altında yapılan seferlerde fethedilen yerler olarak ise

onun üstü olduğundan Habb Kalesi fethi bu kısma kaydedilmiştir.

⁸⁶⁰ Şairin Şibâm dağı olarak tanıttığı bu dağı Rumûzî, Kevkebân Dağı olarak tanıtır aynı dağın eteğinde de Şebâm şehri olduğunu belirtir. Ayrıca Rumûzî önce Şebâm'ın fethedildiğini daha sonra Hasan Paşa'nın Kevkebân Dağı'nın arkasına gidip oradan dağa çıktığını söyler. Dağa çıkıldıktan sonra Kevkebân Kalesi kuşatılacaktır.

⁸⁶¹ Şairin Beyt-i Taiz olarak ifade ettiği bir yer muhtemelen Rumûzî'de Beyt-i İzz olarak ifade edilen kaledir. Burada kalenin Hasan Paşa tarafından alındığı aktarılırken, Rumuzi Sinan Paşa tarafından alındığını söyler. Rumûzî'ye göre Hasan Paşa Kevkebân Dağı'nın arka tarafından dağa çıkacak yolları ele geçirir. Daha sonra Sinan Paşa ordugâhı toparlayıp askerle dağa çıkar ve dağa çıkarken Beyt-i İzz Kalesi'ni ele geçirir.

⁸⁶² Yusuf Babür'ün yazma metninden tespitine göre kelime ilk beyitte Gazzân, daha sonraki beyitlerde Azzân olarak kayıtlıdır (Babür, a.g.t., s. 625).

Muntasır'ın hâkimiyeti altındaki dağdan başlar. Bu şekilde de 26 tane yer ismi zikredilmiştir.

Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-vâd Fetihnâmesi*'nde istisna bir örnek olarak Sultan (II.) Selim'in sarayında donanmayı izlediği kasrı mübalağa, teşbih ve istiare şeklindeki mecaza dayalı sanatların kullanımıyla idealize edilerek tasvir edilmiştir. Ayrıca fetihnâmelerde genellikle dış mekân tasvirlerinin olduğu ve iç mekân tasvirlerine çok az rastlandığını da hesaba kattığımızda eserdeki bu iç mekân tasviri bir başka açıdan da kıymetli olmaktadır (v. Ü 584a-585a).

Şairin eserinde bazı iç ve dış mekânlar hakkında detaylı tasvirlerler yapmış olması eserini zenginleştiren yönlerden biri olmuştur. Eserde zikri geçen açık mekânlar sırasıyla Kostantuniyye (İstanbul), Beşiktaş, Gelibolu, Koyun Adası, Koloz İskeleyi, Çeşme İskeleyi, Avarin limanı, Kılavurya, Mesine Adası, Kalapya Burnu, Halku'l-Vâd, Tunus, Malta Adası, Bahşiler Adası, Venedik Körfezi, Moton, Mayne Burnu, Benefşe Adası, Tavşan Adası şeklindedir.⁸⁶³

Şairin sefer sırasında uğradıkları fakat adını vermediği bazı konak/menziller de vardır. Diğer taraftan İspanya (v. Ü 579b-7-434a-5) ve mülk-i Efrenc (v. Ü 644b-13) gibi diyaloglar esnasında isimleri zikredilen yer isimleri de vardır.

Eserde zikri geçen kapalı mekânlar sırasıyla Sarây-ı Âmire⁸⁶⁴, sultanın kasrı, Yedikule, Kızıl Hisar, Ali Burcu, Saragoş Kalesi, Tırnova Kalesi, Halku'l-Vâd ve Tunus kaleleri, Halku'l-Vâd önündeki Su Kulesi, Pistiven, Küçük Pistiven, serdarın gemisindeki zindan, Venedik Körfezi'ndeki kale, Boğaz Hisarı, Vezir Sinan Paşa'nın İstanbul'daki sarayıdır.

Halku'l-Vâd Kalesi tasvir edilen önemli mekânlardan biridir. Kalenin dıştan nasıl görüldüğü, önündeki hendeğin nasıl olduğu, genişlik ve derinlik ölçülerinin ne olduğu gibi önemli bilgiler aktarılır (v. Ü 596b-597a-605b). Şairin Venedik Körfezi'ndeki hisarın yüksekliği, burçlarının görünüşü ve burçlarındaki topları hakkındaki tasviri de bu açıdan dikkat çekicidir (v. Ü 646a).

Açık mekân tasviri olarak ise Avarin limanı önündeki geniş çayırılık arazi ve buranın havası suyu, burada kurulan çadırların oluşturduğu manzara ve Serdar Sinan Paşa'nın

⁸⁶³ Eserde sefer dönüşünde tekrar uğranılan mekânların ismi tekraren zikredilmemiştir.

⁸⁶⁴ Osmanlı padişahının sarayına denir (Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2676)

geniş çayırılık arazide verdiği ziyafetle ilgili tasvirler (v. Ü 589b-592b) ile donanmanın İstanbul'a girişi esnasında boğazda toplanan gemilerin ve karşılamaya çıkan halkın oluşturduğu manzaraya dair tasvirler de (v. Ü 650b-651b) dikkat çekicidir.

Sultan (II.) Selim'in donanmayı uğurlamak ve karşılamak amacıyla çıktığı sarayındaki kasrı, tasvir edilen tek kapalı mekân örneğidir (v. Ü 584a-585a). Ancak yapılan bu tasvirlerde mecaza dayalı sanatlar yoğun olduğundan mekânın gerçek halini yeterince anlamak mümkün değildir.

Adlî'nin fetihnamesinde yalnızca açık mekânlar zikredilmiştir. Bu mekânlar, eserde zikredilme sırasına göre Sâlyan, Derbend, Demirkapı Kalesi, Bakü, Şirvan, Kûr, Gence, Berdaa, Aras Irmağı (bölgeleri), Tagistan, Teberistan, Kaytak (Kaytak Kalesi), Kumluk, Şamahı ve Şamahı civarındaki bir köprüdür. Bu mekânlardan da birçoğu ismen zikredilmiş olup hakkında bir kısım detay bulunan yerler Demirkapı Kalesi, Kaytak Kalesi ve Şamahı şehri (Kalesi)'dir.

Şair Şamahı şehri için şehrin ekseri yapısının dükkân olduğunu belirtir. Kızılbaşlar içkiyi hep Şamahı şehrinden almaktadır. Fetihnamenin adını aldığı iki mekândan biri Demirkapı adlı kaledir. Kalenin kapıları demirden olduğundan kale bu adla anılmıştır. Bu kale bir dağın eteğinde inşa edilmiş olup güçlü, sağlam ve güzel bir yapıdır. Osmanlı askerleri Şamahı'dan çekilince burayı Kızılbaşların elinden alıp burada tahkimat kurar. Kalenin etrafındaki dağlarda Teberistan, Kaytak ve Kumuklular yaşamaktadır. Kaytak bölgesinden de bahseden şair buranın yolunun yokuş, sarp ve dar olduğunu söyler (b. 368). Kaytak Kalesi fethedilen yerlerden biridir.

Bu mekânlardan hariç olarak Rûm, Arz-ı Rûm (Erzurum), Semerkant, Horasan gibi yer adları buralardan gelen askerlere nispet edilerek zikredilirken Çıldır, Kûh-ı Necd, İran, Turan, Yemen gibi yer adları ise çeşitli vesilelerle ismen zikredilen ancak olaylarla ilişkisi olmayan mekânlardır. Ayrıca benzetme unsuru olarak Çin ismi de zikredilmiştir.

Harîmî'nin fetihnamesinde de bahsi geçen mekânlar diğer fetihnamelerde de görüldüğü şekilde tamamen gerçek mekânlardır. Bazı kapalı mekânlar hakkında yapılan tasvirlerde mekânın gerçek görüntüsünden kısmen uzaklaşmış olsa da

çoğunlukla tasvirlerde mekânın gerçekliği korunur. Mekânla alakalı belli başlı bilgiler aktarıldıktan sonra o mekânın yüksekliğiyle veya mekândaki unsurların görüntüsüyle vs. ilgili mübalağalara başvurulmakta (örneğin Şah Gazan Türbesi) veya mekânın şairde oluşturduğu bazı duygular (örneğin Bolu'da karşılaşılan soğuk hava) aktarılmaktadır.

Tasvirler açısından baktığımızda eserde açık ve kapalı mekânlar hakkında önemli miktarda tasvir örneği görülür. Sefer sürecinde İstanbul'dan Tebriz'e gidişte ve Tebriz'den eserin sonlandırıldığı Van'a intikal edilene kadar geçilen bütün menziller isim isim belirtilmiş, uğranılan kimi şehirlerin coğrafi yapısı hakkında ve özellikle Tebriz'de bulunan bazı kapalı mekânlar hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir.

Eserde açık mekânlar olarak ismi geçen şehir ve menziller Üsküdar, İznikmid (İzmit), Bolu, Kastamonu, Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Pasinler, Hamr, Çaldıran, Karadere, Hoy, Merend, Sofiyan, Alivar⁸⁶⁵, Acısu, Tebriz, Serendab, Şah Gazan⁸⁶⁶, Acısu ve Van'dır. Bu şehirlerden başka Tatar isyanından bahsedilirken Kırım ve Nogay şehirlerinin ismi ile şahın mektup gönderdiği beylerin idare ettiği İran, Azerbaycan ve Nahçıvan bölgelerindeki birçok şehir ismi zikredilmektedir (v. 67b-68a).

Şairin açık mekân olarak Osmanlı ve İran topraklarındaki bazı şehirlerin hakkında yaptığı bazı tasvirler, bu mekânların coğrafi ve fizikî durumu hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlar. Osmanlı ordusu İznikmid (İzmit)'ten Bolu'ya doğru ilerlerken soğuklar artmış ve şair açık alanların tehlikeli durumunu izah etmiştir. Öyle kavurucu bir soğuk vardır ki kimse evden çıkamaz olmuştur. Eğer bir kişi dışarı çıksa karın yakıcılığı sebebiyle canını zor kurtaracaktır (60b). Ordunun konakladığı yerlerden biri olan Amasya'da çayırdan eser yoktur. Diğer taraftan, çölde gündüz esip bitki ve hayvanları mahveden semum rüzgârı gibi sıcak rüzgârlar esmektedir. Tokat'tan ise övgüyle bahseden şair Tokat'ın ortasında Nil gibi azim bir ırmak olduğunu, havası cennet bahçesi gibi güzel ve suları cennet suyu gibi tatlı ve

⁸⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde bu seferi konu alırken, Alivar adının yanlış kaydedildiğini ve bu yerin Âbvâr olması gerektiğini belirtir (a.g.e., c. 3, s. 83).

⁸⁶⁶ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde bu yeri Şam-Gazân (Şenb-i Gazân) şeklinde belirtir (a.g.e., c. 3, s. 83).

hafif olduğunu söyler⁸⁶⁷:

Oldı çün on iki menzilde Amâsiyya maķarr

Ėıldı ol kân-ı kerem anda niçe dürlü eşer

Kök zamānydı velî yoğ-ıdı çayırdan eşer

Ėalibâ bād-i semûm itmiş o yirlerde güzer

Yümn-i iķbâl-ile andan eyledüm ‘azm-i Tokat

İrdi menzil-gāh-ı ‘işe zevķin itdi ķat ķat

Ortasından bir ‘azim ırmaķ aķar mānend-i Nîl

Gülşen-i cennet hevâsı hûb âbı selsebîl (v. 68b-10-12-13-14)

İran’da bulunan Merend şehrinin de havasından suyundan ve bağlarından bahseden şair buranın havası suyu güzel, bağları ise cennet bağları gibi bir yer olduğunu ifade eder (78a). Ayrıca, İstanbul Boğazı (59b), Tebriz’in sokakları (80b) ve meydanı (81a-81b) gibi şehirler içindeki bazı açık mekânları zaman zaman zikreden şair, Tokat’taki açık mekânlardan biri olan köprübaşından da söz eder. Ferhad Paşa Tokat’a ulaştığında kendisi için köprübaşında yüksekçe bir yerde, latif bir mekân tahsis edilir (69a).

Eserde bahsi geçen ve tasviri yapılan kapalı mekânlara baktığımızda Terbiz şehri içerisindeki kapalı mekânlarıyla beraber düşünüldüğünde hakkında bilgi verilen ve en çok mekân tasvirinin yapıldığı yerdir. Osmanlı askeri önce Tebriz şehrine iki mil kadar mesafede olan Acısu mevkiine varır. Daha sonra Terbiz şehrinin etrafına konan köşebentleri yıkarak şehre hücum eder. Ordu ikinci vaktine kadar Sultan Hasan Cami’nin yakınına kadar ilerler. Ordunun Tebriz’e girmesinden itibaren Tebriz’in

⁸⁶⁷ Köseadağ’dan doğan Yeşilırmak Tokat, Amasya ve Samsun illerinden geçerken diğer akarsularla birleşerek büyür. Kayabaşı Ovası’nda Tokat tarafından gelen Yeşilırmak’ın ana kolu (Tokat sınırlarında büyüdüğünden asıl Yeşilırmak’a Tokat Irmağı da denir) ile Çekerek ırmakları birleşince Yeşilırmak başlar. Kelkit çayının Tokat ili sınırlarında Yeşilırmakla birleşmesi Yeşilırmak’ı büyütür. (Sabri Karadoğan, “Türkiye’nin Akarsuları ve Vadileri”, https://techart.pw/web/20150104142719/http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/DO_KUMAN/Turkiyenin_akarsulari_vadileri.pdf?_cpo=aHR0cDovL3dlYi5hcmNoaXZILm9yZW [Erişim 11.09.19]. Tokat, iki büyük ırmaktan birinin (Yeşilırmak) ana koluna sahip olması ve Yeşilırmak’ı besleyen en büyük kol olan Kelkit Çayı’nın da Tokat’ta Yeşilırmak’la birleşmesi gibi coğrafi şartlar şairin tasvir ettiği manzaranın doğru olabileceğini göstermektedir.

sokakları (v. 80b), meydanı (v. 81a-81b), şehir içindeki Emir Han sarayı (v. 83b), Cuma namazının kılındığı Sultan Hasan Cami (v. 80b-84b) Tebriz Kalesi (v. 85a), Şah Gazan Türbesi (v. 85b), Şah Sarayı (v. 85a) gibi açık ve kapalı mekânların isimleri zikredilir:

Zikredilen bu mekânlar içindeki kapalı mekânlardan olan Sultan Hasan Cami ve Şah Gazan türbesi hakkında muhtelif edebî sanatlarla zenginleştirilen tasvirler oldukça dikkat çekicidir. Şehrin ortasında hoş bir durak yeri, güzel bir mekân olan bu camiyi Sultan Hasan yaptırmıştır. Merdiveni, siyah toprağa yüzünü sürerek rütbesini dokuzuncu kat semadan yüksek eylemiştir. Kubbesi feleklerin kubbesi gibi yüksek ve altından süslemeleri gökteki yıldızlar gibidir:

Şehr ortasında bir hoş menzil ü cāy-ı laṭīf

Eylemiş Sulṭān Ḥasan bünyād cāmi‘-i şerīf

Rūyını sürmek ile ḥāk-i siyāhe ‘atebesi

Çerḥ-i atlasdan refī‘ olmuşdı anuñ rütbesi

Ḳubbe‘-i eflāk gibi ḳubbesi ḡāyet bülend

Kevkeb-i eflāk-veş tezhīb hep zerrīn ü tünd (v. 84b-4-6)

Osman Paşa, Şah Gazan Han türbesini ziyaret eder. Şah Gazan, şehrin batısında (kendisi için) bir türbe yaptırmıştır. Türbe taşlarının tamamında tevhid yazmaktadır. Şair bir seyyah gibi denizlerde ve karada dünyayı gezdiğini fakat bu türbenin kubbesi gibi nadide bir kubbe hiç görmediğini belirtir. Gök kubbe gibi ucu bucağı olmayan kubbenin içi dışı Kur’an ayetleriyle bezenmiştir:

Satıḥında luṭf-ıla dünyāyı pūr-nūr eylemiş

Cānib-i ḡarbında şehriñ türbe ma‘ mūr eylemiş

Rūzı ‘adl-ile geçürmüş gicesi temcīd-ile

Türbesi taşını yazdırmış ḳamū tevḥīd-ile

‘Ālemi geşt ü güzār itmiş idüm seyyāḥ-vār

Baḥr u berde görmedik yer ḳalmadı mellāḥ-vār

Görmedüm anuñ gibi bir ḳubbe‘-i yektā bülend

Kubbe'-i gerdün gibi yoğ-idi ašlā pāy-bend

İçi taş cümle kâşî âyet-i Qur'ân-ile

Taň mı olsa münis-i Qur'ân olan rahmân-ile (v. 85b)

Verilen örneklerden başka, eserde Osman Paşa'nın otağı, İran şahının otağı (v. 76b). Osmanlı askerlerin haymesi [çadır] (v. 80b) gibi kapalı mekânlar da zikredilir. Kapalı mekân olarak zikredilen yerlerden biri de Kaptanıderya Ali Paşa'nın gemisidir. Geminin içerisinde geniş olduğu kastıyla içinin her istenilenin bulunabileceği şehir gibi olduğu belirtilir (v. 59b).

Şair, hayalî (soyut) mekânın zikredildiği bir örnek olarak yer yer mitolojik bir dağ ismi olan Kâf Dağı'na atıf yapar (v. 73b-94b).

Netice olarak modern hikâye ve romanlarda kurgulanarak verilen mekân tasvirleri o mekânda yaşayan insanların karakterleri, sosyal veya kültürel kimlikleri gibi hususlarda da fikir sahibi olmamıza katkı sağlamaktadır. Manzum fetihnamelerde bahsi geçen mekânlar ise gerçek mekânlardır. Özellikle seferde uğranılan konak/menzil açısından birçok açık mekân ismi zikredilir. Bu mekânların sıralanışı aynı zamanda fetih rotasını vermektedir. Bu mekânların tasvirinde ise tahkiye metinlerindeki gibi ayrıntı pek yoktur. Anlattığı seferde bizzat bulunmuş olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde emsallerine nazaran hayli ayrıntılı açık mekân tasvirleri görülmektedir. Nitekim tasviri yapılan bu mekânlar çoğunlukla bu şairlerin bizzat görerek tasvir ettiği mekânlardır. Adlî de bizzat seferde bulunmuştur ancak şair mekân tasvirlerine pek yer vermez. Diğer fetihanme şairlerinin anlattıkları seferde bulundukları kesin değildir. Ancak yaptıkları bazı mekân tasvirleri seferde bulunmuş olabileceklerini ve o manzaraları bizzat görmüş olabileceklerini düşündürür. Bu noktada Bahârî ve Fütûhî'nin Budin şehrine dair tasvirleri, Nidâî'nin donanma İstanbul'dan ayrılırken veya İstanbul'a avdet ettiğinde İstanbul Boğazı'nın manzarasına dair tasvirleri bu açıdan dikkat çekicidir. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde ise kuşatılan Halku'l-vâd Kalesi'ne dair tasvirleri dikkat çekmektedir. Fetihnamelerde kapalı mekânlar sık zikredilmemiştir. Dolayısıyla kapalı mekân tasvirleri de açık mekânlara kıyasla çok azdır. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesi ile Harîmî'nin fetihnamesinde bazı iç mekân tasvirlerinde gerçeklikten uzaklaşıp hayalî-soyut hâle

getirilen, dolayısıyla idealize edilmiş olan örnekler görülse de bunlar genel kanıyı değiştirecek sayı ve nitelikte değildir. Diğer taraftan birçok fetihnamede kuşatılan kalenin yüksekliği ve metinliği belli başlı mübalağalarla anlatıldığından bu mekânlar kısmen idealize de edilmiş olmaktadır.

4.1.3.5. Zaman

Hikâye türü metinlerin temel unsurlarından biri de zamandır. Ancak bu tür metinlerde kurgusal içerik bulunabildiğinden zamanlar da itibari zamanlar olabilmektedir. İncelediğimiz fetihnamelerde ise itibari zamanlar yoktur. Bu eserlerde bahsi geçen zamanlar tamamen reel zamanlardır. Bazen *bir iki saat, birkaç gün* gibi itibari süreçler zikredilse de bunlar reel zaman içinde tahminî süreler olarak değerlendirilebilir. Fetihname müellifleri kronolojik sırayla aktardıkları olaylar içerisinde zamanı da kronolojik olarak aktarırlar. Dolayısıyla bu eserlerde konu edinilen kronolojik zamanı takip etmek de yüksek oranda mümkün olmaktadır. Hatta, incelediğimiz fetihnamelerin çoğunluğunda menzilname türüne benzer şekilde gün ay ve yıl olarak verilerek sefer sürecinde uğranılan menziller ve bu menzillere uğranma tarihleri verilmektedir. Bunların dışında birçok olay veya fetihle ilgili tarihler verilmekte yer yer bu konularda tarih manzumeleri de kaydedilmektedir. Bu noktada Safâî, Rumûzî (her iki fetihname), Nihâlî, Harîmî ve Merâhî'nin fetihnameleri ön plana çıkarken Nidâî'nin fetihnamesinde de seferde uğranılan menziller hakkında belirli oranda zaman bilgisi verilmiştir. Buna karşın Bahârî, Fütûhî⁸⁶⁸ ve Adlî'nin fetihnamelerinde seferin yapıldığı tarih, hatta fetih tarihi dahi belirtilmemiştir. Diğer fetihnamelerde ise yalnızca fetih tarihleri değil sefer süreciyle ilgili de birçok olayın tarihleri verildiğinden seferin başlangıç ve bitiş tarihlerini de çıkarmak mümkün olmaktadır.

Safâî'nin eserinde İnebahtı ve Moton'un fethiyle sonuçlanan seferin tarih aralığı hakkında eserde verilen tarihlerden yola çıkılarak belirli bir tahminde bulunmak mümkündür. Eserde donanmanın İstanbul'dan ne zaman çıktığı belirtilmez. Ancak sultanın Bundukıyye seferinden döndükten bir müddet sonra İstanbul'daki gemilerin

⁸⁶⁸ Fütûhî, eserinde tek tarih olarak Üngürüs kralının Mohaç savaşında 932/1525-1526 öldürülmesini zikreder. Yalnızca yıl olarak ifade edilen bu tarih, kabaca da olsa seferin ve fethin tarihini de vermiş olmaktadır.

sefer için hazırlanması için Davud Bey'e ferman gönderdiği ve Davud Bey'in bir süre yapılan hazırlıklardan sonra donanmayla Beşiktaş'tan Moton'a doğru yola çıktığı ifade edilir. Bu noktadan sonra bazı adalar arasında geçen bazı süreler belirtilmekle beraber kesin bir tarih belirtilmeden Kaptan'ın Asburisbite'ye vardığı aktarılır. Bu süreçlerde İstanbul'dan çıkan Sultan (II.) Bayezid de kara yoluyla Moton'a doğru ilerleyecektir. Bu kısımlardan sonra eserde zaman, gün ay ve yıl biçiminde kronolojik olarak takip edilebilmektedir. Eserde verilen tarihler ana hatlarıyla şu şekildedir:

Donanma 5 Muharrem 905/12 Ağustos 1499 tarihinde Venedik donanmasıyla Türklerin Burak Cengi dedikleri birinci donanma savaşını yapar. Ardından 14 Muharrem 905/21 Ağustos 1459 tarihinde Üflemiş'te ikinci, bir müddet sonra Çamlıca ve İnebahtı'da üç ve dördüncü donanma savaşları yapılır. Osmanlı donanması İnebahtı Boğazı'nda yapılan donanma savaşından sonra İnebahtı Hisarı önlerine geldiğinde, İnebahtı Hisarı'nın Rumeli Beylerbeyi (Koca Mustafa Paşa) tarafından kuşatma altında alındığı görülür. İnebahtı Hisarı bu tarihlerde fethedilecektir. Ardından Kaptan Davud Bey, Rumeli Beylerbeyi'nin sultandan getirdiği emirle Asbur'isbite'de kışlamaya çekilir. Sultan da (kışı geçirmek üzere) Edirne'ye döner. Diğer taraftan, 15 Rebiyülahir 905/19 Kasım 1499 tarihinde Venedik Kaptanı bütün donanmasıyla gelerek Osmanlı'nın elindeki Kıfaline Kalesi'ni muhasara altına almıştır.⁸⁶⁹ Bahar geldiğinde Osmanlı donanması ve kara ordusu tekrar sefere başlar. 14 Muharrem 906/10 Ağustos 1500 tarihinde Moton, 19 Muharrem 906/15 Ağustos 1500 tarihinde de Koron fethedilir. Ardından donanma, güzergâhı üzerindeki Anabolu ve EGINE hisarlarını kuşatıp Gelibolu vb. bazı adalarda da belirli bir müddet konaklandıktan sonra İstanbul'a ulaşır. Bu bilgilerden yola çıkıldığında 5 Muharrem 905/12 Ağustos 1499'dan önceki bir tarihte başlayan İnebahtı ve Moton seferi 906 (1500) yılının Safer (Eylül) ayında veya bu tarihin biraz sonrasında sona erer.

Eserde gün ay ve yıl olarak verilen lafzen tarihlerden bazısını örnekleyecek olursak, Yakub Paşa donanmayla Perşembe günü yola çıkıp 14 Zilhicce 905/11 Temmuz 1500 tarihinde Preveze gemileriyle buluşur. 15 Ağustos 1500/19 Muharrem 906 tarihinde Koron fethedilir:

⁸⁶⁹ Kuşatma dört ay sürecektir.

Penc-şenbih günü paşa nitdi
Tolaşiben bir engine gitdi
Çün cihât-ı Pirevze'ye geldi
Tâ Pirevze gemilerin aldı
Mâh-ı zî'l-ḥiccede çün irişdi
Anlar *on dört gün*de kavuşdı (b. 2467-2470)

On bişinci günü Ağudosuñ
Hâli bed ehl-i küfr-i menḥûsuñ
Haḡ ki virdi Koron'a feth ü zafer
Haryem ol gün bekāya kıldı sefer (b. 3253-3254)

Eserde geçen bütün zaman aralıkları verilmez fakat bazı kısımlarda belirli zaman aralıkları belirtilir. Bazı örneklere bakılacak olursa Solak Reis ve Gazi Kemal Reis'in gemileri *iki gün iki gece* sürüklenip Benefşe Adası'na ulaşır ve reisler bu adada *beş gün* kalırlar (b. 707-708). Burak Cengi'nden sonra kâfir gemileri oradan ayrılırken Osmanlı donanması *o gece* orada kalıp (Avarin Mersesi'nde) sabah erkenden yola çıkar. Gazilerin Brutana dedikleri Boğaz'ı geçip Arkadya'ya doğru ilerler. Donanma ilerlerken vakit gece olur:

Ol gün anda ikāmet itdük biz
Sefere *çın-seḡer* gönildük tîz
Ol zamān geçdük anda boğazı
İsmine dir Buruṡana gāzi
Çünkü geçdük boğazı biz aşup
Gitdük Arkadya enginine düşüp
Gice geldi karañulıḡ irdi
Gündüzüñ nāmesin dürüp dirdi (b. 1259-1262)

Eserde bazı zaman aralıkları birkaç gün, bir nice gün, bir iki gün şeklinde verilir. Bazı zamanlar ise şu aya şu kadar gün kala veya şu aydan şu kadar gün geçtikten sonra gibi ifadelerle aktarılır. Örneklere bakacak olursak, Kaptan, Asburi'isbite'de bulunurken temâşâlıkta *bir iki gün* durarak daha önce fırtına sebebiyle kaybolan gemilerin akıbetleri hakkında reislerden bilgi alır (b. 663)... Paşa (İbni Hersek) ulaşana kadar burada (Üfleci) *bir nice gün* beklerler (b. 1296) ... Osmanlı donanması

İnebahtı Boğazı'na girince *kısa bir sürede* iki donanma gemileri birbirlerine karışır. Donanmadakiler Zilhicce ayına altı gün kala bir ara yere (boğaz içinde bir yer) konarlar:

Bir sehel vakt içinde karışduk

Hoş kızıl kanile şuarışduk (b. 1535)

Gitdük andan dahı bir araya

Altı gün kalmışidi ol aya

Ḳonduk u gördük irdi hoş hevā

Māh-ı zi'l-ḫicceyi boğaz içre (b. 2323-2324)

Nidâî'nin fetihnamesinin sonunda Cerbe'nin fethedildiği yıl olarak 967/1560 yılı verilir. Bu bilgidен başka sefere çıkış tarihi yahut Cerbe'ye gidiş ve dönüş sırasında uğranılan adalara uğranma tarihleri verilmez. Ancak özellikle Cerbe'ye gidiş sürecinde konaklanan bazı yerlere varış süresi ile buralardaki konaklanma süreleri hakkında verilen süre bilgisinin dönüşle ilgili verilen bilgilerden fazla olması sebebiyle donanmanın İstanbul'dan çıkıp Cerbe'ye ulaştığı toplam süre hakkında kabaca bir tahminde bulunmak mümkün olmaktadır. Diğer taraftan sefere çıkış mevsiminin, Cerbe kuşatmasının doksan günü aşkın bir süre aldığı ve Cerbe fethinden sonra İstanbul'a dönüş yolunda Preveze'ye vardığında *Kurban Bayramı*'na girilmiş olduğunun belirtilmesi gibi zaman bilgileri seferin toplam süresi hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlar.

Eserin konuya giriş kısmında şair Paşa'nın münacatını aktarırken *bahar mevsimi* günlerinde olunduğunu haber verir. Şairin anlatımıyla *o gecenin sonunda seher vaktinde* Turgutça Bey'den Paşa'ya gelen habere göre İspanyollar Cerbe Adası'nı ele geçirmiştir (b. 186-235). Bu haberden sonra *bir aylık hazırlıkların ardından* (b. 261) *seher vakti* Boğaz'da toplanan donanmayı devlet erkânı ve İstanbul halkı uğurlar (b. 281). İstanbul'dan çıkan donanma *o gün ve gecesi* yolculuk edip Gelibolu Limanı'na ulaşır (b. 340). *Üç gün* alışveriş yaptıktan sonra (b. 342) Gelibolu'dan ayrılan donanma (süre belirtilmeyerek) Boğazhisar'a, oradan da Koyun Adası'na varır. Burada *nice gün* kaldıktan sonra tekrar denize açılıp Cuka Adası'na, oradan da Moton Adası'na varırlar. Moton Adası'ndan çıktıklarında rüzgâr ters yönde estiğinden *dokuz günlük* zahmetli yolculuk çekip Malta'ya varırlar (b. 496). Malta'dan çıktıktan

sonra *üç gün* ilerleyip Arap yakasına ulaşırlar (b. 517). Donanma buradan da çıkıp *bir günlük* mesafe giderek *Cuma günü* Cerbe önüne varır (b. 521-522). Cerbe önüne varılır varılmaz *seher vakti* iki donanma arasında yaşanan savaş *akşam vakti* Osmanlı donanmasının galibiyetiyle neticelenir (b. 555-588). Paşa donanmanın zaferi haberini Nasuh Ağa aracılığıyla padişaha ulaştırır. Nasuh Ağa'nın Cerbe'ye geri gelmesinden sonra bir divan toplantısı daha yapılır ve ardından *bir seher vakti* Paşa tarafından Hisar'ın topla dövülmesi emrini müteakip kuşatma savaşı başlar. Savaş *gece gündüz* devam eder ve *doksan gün* sürer:

Tamām toḵsān gün itdiler neberdi

Hişārı rūz u şeb bunlar dögerdi (b. 766)

Bir gece kâfirler gece baskını yapıp Osmanlı askerine hücum ederler (b. 812). Savaşın sonunda zafer kazanılıp Cerbe'nin iç ve dış hisarı ele geçirilir.

Fetihten sonra donanma Cerbe'den çıkıp Malta'ya varır. Gemiler Malta Hisarı'nın yanında *bir gece* konaklar. Malta'dan yola çıkıp Misine Boğazı'na ulaşır. Bu boğazı tutarak Agusta Kalesi'ni ele geçirirler. Daha sonra buradan ayrılan donanma Preveze'ye vardığında *Kurban Bayramı*'na girilmiştir (b. 889-890). Pireveze'den çıktıktan sonra Moton Adası'na varan donanma burada *birkaç gün* konaklar (b. 906). Daha sonra Motondan ayrılan donanma *bir seher vakti* İstanbul'a ulaşır (b. 914).

Netice olarak, Nidâ'î'nin fetihnemesinde, her ne kadar menzilname türü eserler gibi seferin başlangıç ve bitiş tarihi yahut sefer sürecinde uğranılan menzillere uğranma tarihleri verilmese de fetih tarihinin verilmesi ve belirli süreçler hakkında verilen bilgiler kaba hatlarla seferin zamanı hakkında tahminde bulunmamızı kolaylaştırmaktadır.

Merâhî, fetihnemesinde seferin başlangıcından sonuna kadar uğranılan menziller ve fetihlerin lafzen tarihlerini yüksek oranda gün ay ve yıl olarak vermektedir. Ana hatlarıyla verilen bu tarihler şu şekildedir:

Sultan Süleyman (Kanuni), bahar mevsimi zamanlarında Veziri Mehmed Paşa'ya sefer için hazırlık yapılmasını emreder. Yapılan hazırlıkların ardından 7 Şevval 973/27 Nisan 1566 tarihinde ordusuyla İstanbul'dan yürüyüşe geçen Sultan 974 yılının Muharrem ayı başlarında (1566 yılının Temmuz ayı sonları) tarihinde

Sigetvar önlerine ulaşır ve 15 gün süren kuşatmadan sonra Muharrem ayının sonlarında (1566 yılının Ağustos ayı ortaları) Sigetvar fethedilir.⁸⁷⁰ Verilen bu lafzen tarihler içinde sultanın İstanbul'dan çıkış tarihi eserde şu şekilde verilmiştir:

Ki toğuz yüz dağı yetmiş üç sāl
Olmış-idi dağı seb'-i Şevvāl (b. 208)

Eserde Sigetvar fethinden sonraki olayların tarihleri verilmez. Sultan Süleyman, Sigetvar'ın fethinden sonra kalenin tamiri sırasında Göle Kalesi'nin de fethedildiği⁸⁷¹ müjdesini de aldıktan sonra vefat eder.⁸⁷² Şehzade Selim Belgrad'a ulaşır yeni sultan olarak ilan edilir ve İstanbul'a döner. Bir müddet sonra Göle ve çevresindeki diğer bazı kaleleri fethetmiş olan ikinci vezir Pertev Paşa da ordusuyla İstanbul'a ulaşır Sultan Selim'in huzuruna çıkar ve eser sonlanır.

Eserde yukarıda aktarılan şekliyle gün ay ve yıl şeklinde belirli tarihler verilmek yanında bazı menzillerde kaç gün konaklandığı bilgisi de verilmiştir. Diğer taraftan bazı menzillerde kaç gün konaklandığı veya iki menzil arasında ne kadar süre ilerlendiği gibi konularda *bir müddet*, *birkaç gün*, *nice gün* genelleme ifadeler kullanılan yerler de vardır. Ayrıca *gece*, *gündüz*, *çm-seher* gibi zaman belirteçleri de kullanılır:

Bir iki gün oturağ eylediler
Ba' dehū yola yarağ eylediler
Pādişeh ya' n̄çü şeh-i hāver
Çın-seher menziline irdi meger
Şikloş kal' ası kurbında hemān
İtdi bir gün oturağa fermān (b. 326-401-402)

Eserde bazı süreçler tasvir yoluyla belirtilmektedir. “Sıfat-ı bahar” (7a), “Sıfat-ı şeb” (12b), “Sıfat-ı subh” (18a) şeklindeki başlıklar altında bahar mevsimi, gece ve sabah

⁸⁷⁰ Şair fetih tarihini manen düşürdüğü tarihle şöyle vermiştir:

Mülk-i İslām'a Hāq olsun rābıt
Tārīhi 'avn-i Müzīll ü Bāsıf (b. 489)

düşürülen bu tarihe göre hicri olarak 974 (1566) tarihi verilmektedir (Başpınar, a.g.m., s. 22).

⁸⁷¹ Eserde aktarılan bilgilere göre Göle Kalesi'nin de 974 yılı Safer ayı civarında (1566 Ağustos sonu-Eylül başları) fethedilmiş olduğu tahmin edilebilir.

⁸⁷² Sultan Süleyman, kendisi Sigetvar seferine çıkarken ikinci veziri olan Pertev Paşa'yı da Göle'nin fethi için görevlendirmiş yanına da nice bin asker vermiştir.

gibi zaman ve vakitlerin tasvirleri yapılarak ilgili zamanlar ifade edilmiş olur. Aşağıdaki örnekte sabah vaktinin tasviri şöyle verilir:

Çün zālām-ı şebe oldu pâyân
Nūr-ıla tıldı kamu rüy-ı cihân
Âhır oldu şeb ü irdi nev-rûz
Köhne ‘âlem yine oldu fîrûz
Zerreler şa‘ şa‘ a içre gūyâ
Pül ile ‘askere beñzer maḥzâ (b. 383-385)

Netice olarak Merâhî, özellikle Sigetvar fethiyle sonuçlanacak olan süreci gün ay veya yıl olarak çeşitli lafzen tarihlerle belirginleştirirken geçilen menzillerdeki zaman aralıklarıyla ilgili de bilgiler vererek eserini menzilname türüne yaklaştırmıştır. Diğer taraftan eserde bahsi geçen bir diğer sefer ve fetih süreci olan Gölle’nin fethi süreci ve sonrası hakkında zaman bilgisi verilmez.

Rumûzî, Yemen seferini konu alan fetihnemesinde seferin başlangıcından sonuna kadar yapılan seferlerin, uğranılan menzillerin ve fetihlerin lafzen tarihlerini çoğunlukla gün ay ve yıl olarak vermektedir. Her ne kadar bazı küçük kalelerin fetih tarihi gün ay yıl olarak verilmese de önceki ve sonraki verilen lafzen tarihlerle bu tarihlerin de ortalama olarak yılın hangi aylarında gerçekleştiğini anlamak mümkündür. Ayrıca şair küçük veya büyük olmak üzere bütün fetihler için 98 adet tarih düşürerek de buraların fethedildiği yılı vermektedir.

Eserde olayların başlangıç tarihi olan Sultan (II.) Selim’in Sinan Paşa’yı Yemen seferine serdar tayin etmesi ve daha sonra Serdar Sinan Paşa’nın Mısır’dan ayrılış tarihi verilmez. Ancak şair, eserinin başında Sinan Paşa’nın övgüsüne ayırdığı bölümde onun Mısır’dan Yemen’e üç ayda geldiğini belirtir (b. 93). Fetihnemenin ana konusuna başlangıç kısmında da Serdar Sinan Paşa’nın techizatları gemiyle Yemen’e gönderip kendisi askeriyle kara yolundan geldiği ve Mısır’dan Hicaz’a (bugünkü Arabistan) kırk günde ulaştığı belirtilir. Serdar, Mısır’dan ayrıldıktan sonra Yemen’e ulaştığında ilk olarak Câzân’ı fetheder ve şair bu fetih için düşürdüğü tarihte hicrî olarak 976 (1569) yılını verir. Serdar 8 Zilkade 976/24 Nisan 1569 tarihinde Yemen’in Tâ‘iz şehrindeki Osmanlı ordusuyla birleşir. Hicaz’dan Yemen

sınırındaki Câzân ve Câzân'dan Tâ'iz'e kadar geçen süre de hesap edildiğinde Serdar Sinan Paşa'nın Mısır'dan çıkıp Yemen'deki Osmanlı ordusuyla birleşmesinin toplamda kendisinin de ifade ettiği şekilde üç ay sürdüğü tahmin edilebilir. Şu durumda Mısır'dan tahminen 976 yılının Şaban ayı başlarında (1569 yılının Ocak ayı sonlarında) çıkmış olan Sinan Paşa, birçok fetih ve zaferden sonra 978 yılının Ramazan ayında Yemen'in işlerini Behram Paşa'ya teslim edip Mîhâ adlı liman şehrine geçer. Ramazan Bayramı'nı da Mîhâ'da geçirdikten sonra (1570 yılının Mart ayı başları) Cidde'ye hareket eder. Şairin verdiği bu tarihlere göre Sinan Paşa'nın Yemen seferi iki yılı biraz aşkın bir zaman almıştır.

Şair, Sinan Paşa'nın Yemen seferlerinden sonra da birtakım bilgiler aktarıp bunlara dair tarihler verir. Mîhâ Limanı'ndan gemilerle çıkan Sinan Paşa Cidde'ye ulaşp Hac görevini ifa ettikten sonra 978 yılının Zilhicce ayında (1571 yılının Mayıs ayı başları) Mısır hâkimi olarak Mısır'a döner. Mısır'daki bir yıl sekiz ay yirmi üç günlük idari hizmetinden sonra 7 Ramazan 980/11 Ocak 1573 tarihinde İstanbul'a sultanın huzuruna davet edilen Sinan Paşa 981 tarihinde (1573 yılının Mayıs ayı ortaları) Üsküdar'a ulaşır ve ardından Sultan (II.) Selim'in huzuruna çıkmasıyla eser sonlanır.

Eserde, ana hatlarla aktardığımız yukarıdaki tarihler haricinde, fethedilen birçok yerin fetih tarihleri gün ay ve yıl biçiminde verilmiştir. Diğer taraftan bazı kalelere yapılan yürüyüşler, çeşitli yerlerin talan edilmesi, bir beye görev verilmesi veya bir beyin şehit olması gibi birçok olay da gün ay ve yıl biçiminde tarihlendirilmiştir. Ayrıca sefer sürecinde menzillerdeki konaklama tarihleri ve konaklama süreleri, savaşların gün içinde aldığı vakitler de çoğunlukla verilir. Bazı süreçler ise *nice gün*, *nice saat* veya *ayın başları*, *sonları* gibi şekillerde belirtilir. İlgili bazı örnekler şöyledir:

28 Şevval 976/15 Nisan 1569 Cumartesi günü gemileri Aden'e uğurlayan Serdar Sinan Paşa Mûzi' 'e geri döner. Denizde nice zaman seyrettikten sonra Aden'e ulaşan gemiler kara askerinin henüz gelmediğini görüp Aden Kalesi'nin uzağında açık denizde demirleyip on beş gün bekler. On beşinci gün kara askerleri ulaşınca bir toplantı yaptıktan sonra ertesi gün seher vaktinde kuşatmayı başlatırlar. Kaptan denizden, Memi Kâşif de karadan olmak üzere Kale'yi kuşatma altına alırlar. Üç gün

sonra 28 Zilkade 976/14 Mayıs 1569 tarihinde şehre girilerek Aden fethedilir... 8 Muharrem 977/23 Haziran 1569 tarihinde Ta'ker'den çıkan Sinan Paşa Aşure günü (10 Muharrem 977/25 Haziran 1569) İb şehri civarına konar. İb şehri önünde Aşure günü başlayan savaş ikindi vaktine kadar sürer... Serdar İb şehrinde 9 gün kaldıktan sonra 19 Muharrem 977/4 Temmuz 1569 tarihinde buradan göçüp Süheyl Vadisi'ne ulaşır ve bu menzilde konaklar. Ertesi gün tekrar göçüp Nakîl-i Simâre adlı menzile ulaşırlar... Şebâm şehrini kuşatan ordu 11 Rebiyülevvel 977/24 Ağustos 1569 Perşembe günü seher vakti yıkılan ve gedik açılan yerlere doğru yürüyüşe geçer... 17 Rebiyülevvel 977/30 Ağustos 1569 tarihinde Habâbe köyüne benzer bir başka beldeye daha gidip oradan da birçok malzeme alırlar (orayı talan ederler)... 12 Rebiyülahir 977/24 Eylül 1569 tarihinde Der-i Âlî yeniçeri ağası ile Mısır yeniçerileri ağası Kevkebân Dağı'nı kontrol ederken Zeydîler tarafından yanlarındaki askerlerle beraber şehit edilişirler... 23 Cemaziyelevvel 977/3 Kasım 1569 tarihinde Haraz Kalesi ehli, Cemaziyelahir ayı başlarında Hudâd Kalesi'ndeki Benî Kavî kabilesi, aynı ayın beşinde de (15 Kasım 1569) Redmân Kalesi ehli gelip Serdar Sinan Paşa'dan emân alırlar...Tûlâ Dağı'nda yapılan savaştan *nice gün* sonra alınan habere göre Mutahhar'ın oğullarından biri olan Hâdî atılan darbzenlerin birinin rast gelmesiyle ölmüştür...

Netice olarak, Rumûzî'nin neredeyse her bir olaya lafzen düşürdüğü tarihler ve her bir fetih için yazdığı tarih manzumeleri Yemen seferinin bütün tarih ve süreçlerini takip edebilmeyi sağlamıştır.

Nihâlî'nin fetihnemesinde de konu edinilen kronolojik zamanı takip etmek yüksek oranda mümkündür. Mevcut verilere baktığımızda eserde Rıdvan Paşa'nın Yemen idaresine başlangıcından söz edilmez ancak Murad Paşa'nın şehit düşmesine dair 974/1566-67 yılını veren bir tarih manzumesi vardır. Murad Paşa'nın şehit olması ile Rıdvan Paşa'nın Yemen'den ayrılması aynı yıl içinde vuku bulmuş görünmektedir. Zira esere göre Rıdvan Paşa'nın hemen ardından Murad Paşa şehit edilir. Daha sonra Sinan Paşa 976 senesinin Recep ayında (Aralık-Ocak 1568-1569) Mısır'dan çıkıp Yemen'e ulaşır. Behram Paşa da 977 yılının Zilhicce ayı başlarında (1570 yılının Mayıs ayı başları) Yemen'e ulaşır. Sinan Paşa idari işleri Behram Paşa'ya tevdi edip Şevval ayı başlarında (1571 yılının Mart ayı başları) Yemen'den ayrılır. Behram Paşa da Yemen'de çeşitli sefer ve fetihlerde bulunur. Nihâlî'nin tarih verdiği son

fetih 6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 tarihli Atma'nın fethidir. Eserin kronolojik tarihinin başlangıç ve nihayetine bakacak olursak Murad Paşa'nın şehit düştüğü 974/1566-67 tarihinin biraz öncesinden başlayıp 6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 tarihli Atma'nın fethinden bir müddet sonra nihayete erer. Dolayısıyla eserde sekiz yıllık bir süreç hakkında bilgi mevcuttur.

Yukarıdaki kronolojik zaman sıralaması verilirken aktarılan örneklerden de anlaşılacağı üzere eserde Sinan Paşa ve Behram Paşa'nın yaptıkları ve fetihleri hakkındaki gün, ay ve yıl bazlı olarak lafzen tarihler verilmiştir. Bu örneklerden başka eserde Sinan Paşa ve Behram Paşa dönemlerindeki fetih, sulh, inşa edilen şehir, Mutahhar'ın ölümü gibi çeşitli konular için 18 adet tarih manzumesi yazılmıştır. Yıl bazlı olarak düşürülen bu tarihler de Yemen'deki seferlerin gerçekleştiği zamanları tespit etmemize yardımcı olur.

Şair zaman olarak bazı süreçleri de eserinde vermiştir. Örneğin, Habb Kalesi kuşatması yetmiş beş gün, Mukırr Kalesi kuşatması ise dört ay sürmüştür. Eserde gece, gündüz, sabah gibi zaman süreçlerinden de bahsedilmiştir. Örneğin Şevî'nin oğlunun Mavza' a ilerlediğini öğrenen Osmanlı askeri o gece aceleyle Mîhâ'dan çıkıp Mavza' a hareket eder. Bir başka örnekte, Behram Paşa ve askeri Akma adlı ırmak kenarında bir gece konakladıktan sonra diğer gün sabah erken vakitte askeriyle çıkar ve gece de durmayıp devam ederek ikinci günde Ahmed-i Elvân adlı ziyâretgâha ulaşır. Yine şair bazı kuşatmalarda gece gündüz savaşıldığını ifade etmiştir. Benzer diğer örneklerde Habb Dağı'nın bir gece yürüyüşüyle ele geçtiğini ifade eden şair Habb Kalesi'nin de gece gündüz bombardıman edildiğini söyler. Kör İvâzî'nin kalesi de bir gece aniden kuşatma altına alınmıştır.

Netice olarak Nihâlî hem lafzen tarihler vererek hem tarih manzumeleri yazarak hem de eserinde gün içindeki çeşitli zamanları ifade ederek Yemen seferi sürecindeki birçok zaman ve süreçler hakkında detaylı bilgi vermiştir.

Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-vâd Fetihnâmesi*'nde sefere çıkış ve seferden dönüş tarihi, çeşitli menzillere varış tarihleri ve konaklanma süreleri, fethedilen kalelerin fetih tarihleri gibi birçok zaman bilgisi lafzen tarihler şeklinde gün ay ve yıl olarak aktarılmış olup bazı süreçler ise *nice gün* gibi genel geçer ifadelerle verilir. Ayrıca Tunus ve Halku'l-Vâd fetihlerine dair 5 adet tarih manzumesiyle zaman bilgisine

tekraren tarih düşürölerek katkı sağlanmıştır.

Eserde lafzen verilen tarihlere dair şu örnekleri verebiliriz. Tunus’a varmak üzere 23 Muharrem 982/15 Mayıs 1574 Cumartesi günü Beşiktaş’tan hareket eden donanma 10 Rebiyülevvel 982/30 Haziran 1574 tarihinde Kılavurya’ya ulaşır:

Hicretüñ ol toköz yüz-ile tamām

Seksen ikincisiydi evvel-i ‘ām

Āhıriydi Muḥarrem’üñ ol ḥın

Yevm-i sebt idi şâliş-i ‘ışrın

Zıkr olan rûz-ı sa‘dda iy yār

‘Azm-i rezm itdi ‘asker-i cerrār (v. Ü 583b-14-584a-1)

Çünkü māh-ı Şafer tamām oldı

‘Azm-ı maḳşūda ihtimām oldı

Ayuñ onında ‘asker-i İslām

İtdiler ol maḥalli cāy u maḳām (v. Ü 593a-2-9)

6 Cemaziyelevvel 982/24 Ağustos 1574 günü seher vaktinde yapılan yürüyüşün neticesinde Halku’l-Vād kalesi fethedilir:

Bir gün emr itdi-kim kamu ‘asker

Ḳal‘ayı fetḥe yūriyiş ideler

Māhdan pencüm eylemişdi güzer

Hem Cemāzī’nüñ evveliydi meger

Yevm-i sādide emr idüp serdār

İtdiler ‘askeri kamu ihzār (v. Ü 613a-3-5)

Eserde genel geçer ifadelerle aktarılan süreçler de vardır. İstanbul’dan çıkıp Tunus’a ilerleyen donanma uğradığı Kızıl Hisar’dan çıkıp nice gün denizde seyrettikten sonra Avarin limanına ulaşır (v. Ü 589b-2-3). Tunus’tan dönerken ise Malta Adası’nda iki gün konaklayıp çıktıktan sonra gece gündüz ilerleyip Bahşiler Adası’na varır (v. Ü 645a-11-12). Şair Halku’l-Vād Kalesi’nin kuşatılıp nice gün toplanla dövüldüğünü

şöyle ifade eder:

Bu  ar  -ile niçe gün y r 

D gdiler ol     r  ehl-i g z  (604b-7)

Netice olarak Rum   'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde Yemen seferini konu ald  ı ilk fetihnamesine benzer şekilde hem lafzen verilen tarihlerle hem de yapılan fetihlere d    r len tarihlerle seferde gerçekleşen olaylara dair zaman bilgisi vermek yönüyle önem arz etmektedir.

Har   'nin fetihnamesinin konusu Tebriz seferinin vuku bulduğu 1584-1585 tarihleri arasında geçmektedir. Osman Paşa'nın sefer için görevlendirildiği tarihten on iki gün sonra, 8  evval 992/13 Ekim 1584 tarihinde hazırlıklarını tamamlayarak   sk dar'a geçtiği belirtildi inden 26 Ramazan 992/1 Ekim 1584 tarihinde eserin ana konusu ba lar ve Serdar Osman Paşa'nın 5 Zilkade 993/29 1585 gecesi Acısu mevkiinde vefatından kısa bir zaman sonra naa ının Van'a ula tırılmasıyla eserin konusu son bulur. Şair bu tarihler arasında sefere çıkan ordunun ne zaman hangi menzil veya mevkiden geçtiği, buralarda ne kadar zaman bulunduğu ve bazı hadiselerin hangi zaman aralıklarda vuku bulduğu gibi birçok konu hakkında belirgin bilgiler verir. Dolayısıyla sefer sürecini ve uğranılan menzilleri menzilname türündeki eserlere benzer şekilde takip etmek mümkündür. Eserde bahsi geçen tarihler arasındaki süreçlerden bazısını şöyle örnekleyebiliriz:

Serdar on iki günlük hazırlıktan sonra 8  evval 992/13 Ekim 1584 tarihinde ota ını   sk dar'a ge tirir. 10  evval/15 Ekim Pazartesi günü   sk dar'a geçmek üzere Sultan (III.) Murad'ın huzurundan ayrılır. 27  evval/1 Kasım tarihinde de   sk dar'dan ayrılır. Buradan  znikmid ( zmit)'e varırlar ve burada 3 gün istirahat ederler. Ordu  znikmid ( zmit)'ten çıkıp Bolu'ya, Bolu'dan Kastamonu'ya varır. Kastamonu'da kışlanır. Şair kış ve daha sonra bahar tasviri yaparak baharın geldiğini vurgular. 14 Rebiyülevvel 993/16 Mart 1585 Cuma günü Sultan'dan Osman Paşa'ya ferman gelir. Osman Paşa  ark serdarı olarak  ran'a sefer düzenlemekle görevlendirilmiştir. 19 gün içerisinde sefer hazırlıkları tamamlanır ve Osman Paşa 4 Rei lahir 993/5 Nisan 1585 Perşembe günü ordusuna toplanma emri verir. Asker Kastamonu'dan çıkıp  hrin dışında toplanır. 3 günlük beklemeden sonra 8 Rebiyülahir (9 Nisan) günü Kastamonu'dan ayrılıp Erzurum'a doğru yola çıkılır. On

ikinci menzil olan Amasya'ya varırlar. Burada 22 gün kalırlar. Ardından Tokat'a varırlar. Burada da 20 gün kalırlar. Bu süre içerisinde Ferhad Paşa ile bir araya gelip 3 gün müşavere ederler. Daha sonra Tokat'tan çıkıp 5 günlük yolculuktan sonra 4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585 Pazartesi günü Sivas'a ulaşırlar. 24 Cemaziyelahir 993/23 Haziran 1585 tarihinde çeşitli askerî birlikler Serdar Osman Paşa'nın ordusuna katılır. Sivas'ta 20 gün kalındıktan sonra 25 Cemaziyelahir 993/24 Haziran 1585 Pazartesi günü Sivas'tan ayrılarak Erzurum'a doğru yola çıkarlar. Şair, ordunun Sivas'tan ayrılmasını şöyle belirtilir:

Pes yigirmi gün Sivās üzre kılup ‘asker karar

Vaqt-i bezm [ü] rezm-i a‘dā idüp oldu aşikār

Bist ü penci olıcağ mäh-ı şerîfün çün bedîd

Kalkup ol yirden dağî ‘azm itdi ol baht-ı sa‘îd (72a-9-10)

Şair olayları aktarırken bazen *subh-ı sâdik* (81a-11), *çın-seher (tan vakti)* (81a-10-86b), *dahve-i kübrâ (sabah)* (v. 69b-1), *vakt-i asr (ikindi vakti)* (79a-13) veya sanatlı bir şekilde geceyi kast ederek günün belirli vakitlerini, bazen de iki-üç saat gibi tahminî zamanlar zikreder:

Tîre-i şeb zulmet-i gerd-ile çün olur qarîn

Vâdi‘-i hayretde kalup kimse bilmez birbirin

İki üç sâ‘at kadar oldu ol arada ‘inād

Nāgehānî zāhir olayazdı bir küllî fesād (89a-2-75a-10)

Bahârî'nin fetihnemesinde olayların yaşandığı tarihler veya fetih tarihleriyle ilgili bilgi verilmez. Bazı süreçler ise genel ifadelerle aktarılır. Buna göre, Osmanlı ordusu Üngürüs'e doğru nice aylar sefer etmiş (b. 128), Üngürüs ordusu ise Mohaç Meydanı'na doğru gelirken menzilleri hızlıca aşmıştır (b. 175-176). Sultan Süleyman, kazandığı zaferin ardından Mohaç Meydanı'ndan çıkıp Üngürüs'e doğru gece gündüz ilerlemiştir (b. 220). Şairin kazanılan Mohaç Savaşı'ndan önce gün doğumu tasviri yapması savaşın gün doğumu saatlerinde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir (b. 182-186).

Fütûhî'nin fetihnemesinde de olayların hangi tarihlerde yaşandığına dair bilgiler

bulunmaz. Yalnızca Üngürüs kralıyla yapılan savaşın sonunda Kral'ın öldürüldüğü tarih olarak 932/1525-1526 yılı verilir. Zamanın mevsim veya gece gündüz, sabah, akşam gibi kısa aralıklarla da belirtilmediği eserde istisnai bir örnek olarak şair sanatlı bir üslupla Mohaç Savaşı'nın ikinci vakitlerinde güneş batmaya dönmüşken başladığını vurgulamıştır (v. 26b-7-10).

Adlî'nin fetihnamesinde anlatılan olayların ne zaman gerçekleştiğine dair belirgin bir tarih verilmez. Ancak eserde verilen birtakım bilgiler üzerinden zamanla ilgili belirli çıkarımlar yapmak mümkündür. Olayların başlangıç ve bitiş tarihleri verilmemekle beraber ortalama olarak ne kadar sürdüğünü eserden anlamak mümkündür. Şirvan ve Azerbaycan bölgelerinde yapılan fetihlerden sonra Serdar Osman Paşa'nın dönmesini bekleyen Tatarlar “Biz iki yıldır burayı muhafaza ediyoruz. Artık takatimiz kalmadı, gitmeliyiz.” der. Eserin başında Kızılbaşlarla yapılan mücadelelerde Tatarlar da yer aldığından hadiselerin iki yıl sürdüğü anlaşılır. Bu iki yıl içerisindeki tarihler de verilmez ancak belirli zaman dilimleri zikredilir. Bu zaman dilimleri üç gün, kış mevsimi, bahar mevsimi, sabah, akşam gibi belirli zaman dilimleri veya nice günler, bir müddet gibi belirgin olmayan zaman dilimleri de olabilmektedir. Bu tür zaman bilgilerinin ifade edildiği kısımlardan yaptığımız derlemeler şu şekildedir:

Kızılbaşlarla yapılan ilk savaşta Serdar Osman Paşa'nın askerleri geri çekilmeye başlayınca peşlerinden gelen düşmanla yoğun bir şekilde çatışmaya devam eder. Çatışmalar devam ederken akşam olunca her iki taraf da meşaleler yakıp güvenli bir yere konar. Sabah olup güneş doğduğunda iki tarafın hayatta kalan askerleri tekrar savaşırlar. Üçüncü gün ikindi vaktinde Tatarlardan gelen destek kuvvetleriyle birlikte Kızılbaşlar yenilgiye uğratılır. Kazanılan zaferden sonra üç gün üç gece şenlik olur.

Hayli sıcak bir günde Şahoğlu Mirza Hamza ordusu Şamahı şehrindeki Serdar Osman Paşa'nın ordusunu kuşatır. Savaş akşama kadar aralıksız devam eder. Fakat gece de savaş sürer ve meşaleler yakıp sabaha kadar savaşa devam ederler. Bir müddet sonra askerinin çaresiz kaldığını gören Osman Paşa da Derbend'e çekilmeye karar verir. Esbâbını hazırlayan ordu bayram günü Serdar Osman Paşa'nın göç borusunu çaldırmasıyla şehirden (Şamahı) çıkar. İki gün yol alındıktan sonra Derbend'den gelen habere göre Kızılbaşlar Serdar'ın kaleye (Derbend) yöneldiğini

öğrenmiş ve kaleyi tutmuştur. Serdar, Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı askerlerin başında bırakıp kendisi yanına aldığı 200-300 civarındaki atlı askerle beraber dörtnala gidip iki üç günde Derbend'e varır.

Netice olarak, incelediğimiz manzum fetihnameler gerçek olayları konu aldığından kurgusal metinlerde rastlanılan itibari zamanlar bu eserlerde bulunmayıp tamamen reel zamanlar söz konusudur. Fetihname müellifleri çoğunlukla kronolojik sırayla aktardıkları olaylar içerisinde zamanı da kronolojik olarak aktarmaya gayret ederler. Hatta, fetihnamelerin birçoğunda menzilname türüne benzer şekilde gün ay ve yıl olarak verilen lafzen tarihler sefer sürecindeki belli başlı bütün tarihleri göstermektedir. Bu noktada Safâyî, Rumûzî (her iki fetihname), Nihâlî, Harîmî ve Merâhî'nin fetihnameleri ön plana çıkarken Nidâî'nin fetihnamesinde de belirli oranda zaman bilgisi verilmektedir. Dolayısıyla bu fetihnamelerde yalnızca fetih tarihleri değil sefer süreciyle ilgili de birçok olayın tarihleri verildiğinden seferin başlangıç ve bitiş tarihlerini anlamak mümkündür. Diğer taraftan fetihnamelerde menzilmelerde görüldüğü şekilde zaman ve süreçleri belirtmek gibi bir gereklilik yoktur. Nitekim, Bahârî, Fütûhî⁸⁷³ ve Adlî'nin fetihnamelerinde seferin yapıldığı ya da fethin gerçekleştiği tarih dahi belirtilmemiştir.

4.1.4. Manzum Fetihnamelerin Anlatım Teknikleri

Klasik Türk edebiyatı geleneğindeki mesnevilerde, modern dönem edebî metin incelemelerindeki anlatım tekniklerinin benzerleri veya bunlara yakınlık arz eden bazı uygulamaların bulunduğu görülmektedir. İncelediğimiz manzum fetihnamelere bu açıdan bakıldığında, bu eserlerde üst kurmaca adı verilen tekniğe yakınlık arz eden bir tekniğin uygulandığı görülür. Öte yandan, bu eserlerde uygulanan özetleme ve gösterme/sahneleme şeklindeki teknikler, modern dönem edebî metin incelemelerindeki anlatım tekniklerinin geleneksel bir uygulaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁷³ Fütûhî, eserinde tek tarih olarak Üngürüs kralının Mohaç savaşında 932/1525-1526 öldürülmesini zikreder. Yalnızca yıl olarak ifade edilen bu tarih, kabaca da olsa seferin ve fethin tarihini de vermiş olmaktadır.

4.1.4.1. Üst kurmaca

Mesnevilerde anlatıcının zaman zaman şahıslara müdahale ederek onların doğru veya yanlışlarını okuyucuya belirtmesi ve nasihat vermesi üst kurmaca unsurlarından biridir.⁸⁷⁴ Manzum fetihnamelere bakıldığında Bahârî, Merâhî ve Harîmî'nin fetihnameleri haricindeki fetihnamelerde şairlerin yer yer konuya müdahil olup yapılan bir eylem veya söylenen bir sözle ilgili yorumda bulunmaları veya verdikleri nasihatlerle teselli verici ifadelerde bulunmaları üst kurmaca tekniğinin tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

Safâyî'nin fetihnamesinde, şairin hikaye ettiği olayların arasına sık sık girip bu olaylar hakkında yorumlar yaptığı, nakl ettiği hadiseler ve verdiği bilgilere dair yer yer nasihler verdiği görülmektedir. Örneğin, donanma Acısu Adası'na ulaştığında bazı askerler dağlarda görünen keçileri yakalamak için gemilerden inip dağa doğru koşmaya başlar. Kaptan onları engellemeye çalışır. Bu sırada Kasab Ahmed bu keçi yakalayan askerleri tutup döver ve keçilerini kendisine ayırır. Kimini yer kimini de satar. Şair bu durumu, “Dâr-ı harpte böyle zevk ve eğlenceye düşkünlükler veya sefih hareketler olmaktadır.” şeklinde yorumlar. Şair, Kaptan Davud Bey'in donanmayla beraber Asbur'isbite'de kışlamaya çekildiğinden ve bu süreçte askerlerine bolca ikramlarda bulunduğu bahsettikten sonra ise Hz. Peygamber'in (a.s.) “İnsanlar ikram edene (verene) kul olurlar.” dediğini, serasker keremli olmazsa yiğitlerin de onun yolunda can vermeyeceğini söyleyerek yorumda bulunur:

Sözidür bu Nebî olan cānuñ
Kulıdur cümle 'ālem ihsānuñ
Olmayınca keremlü ser-leşker
Baş u cān oynamaz bahādurlar
Kılmasa beg kişiye ihsānı
Vire mi kıl yolında bes cānı (b. 2224-2226)

Şair Preveze dönüşünde donanmadan geride kalan Muharrem Reis'in gemisinde yaşananları aktardıktan sonra konuya dâhil olup her işi ehline sormak gerektiği ve tecrübe ehlinin de aynı zamanda arif olması gerektiği, böyle olduğunda herkesin

⁸⁷⁴ Melike Gökcan Türkdogan, *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Zuleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma* (Kültür Bakanlığı Yay., 2011, e-kitap), s. 145.

öğrenmekten zevk alacağını söyleyip şöyle nasihat vermektedir:

Ehline şor ki bilesin sözden

Şorma sözi şakın habersüzden

Tecrube ehli olsa ‘arîfden

Dād alur her kişi ma‘arîfden (b 2393-2394)

Şair İnebahtı savaşında kendilerine hücum eden bir düşman mavınası sebebiyle yaşadıkları tehlikeden bahsettikten sonra olayın akışını kesip korku hakkında bazı hikmetli sözlere yer verir. Korkunun Allah’tan olduğunu, bazen korkunun kişiyi yiğit eylediğini, korkmayan bir kimsenin vefalı olamayacağını ifade eder (b. 15671568).

Fütûhî’nin fetihnemesine baktığımızda, şair Mohaç Savaşı’nda Osmanlı tarafında ölen askerlerin atlarının zayıf olması sebebiyle öldüğünü söylemeden önce atın önemini belirtip okuyucuya seslenerek at hakkında şöyle nasihatler verir:

Ġuzātuñ cānıdur atı vü seyfi

Kıyup bunlara itmez cāna hayfı

Atuñı besle vü seyfüñi şaķla

Süvār ol er gibi a‘ dāñı haķla (v. 34b-1-2)

Şair, Mohaç Savaşı’nda ordusu dağıldığı için Üngürüs kralına kaçmasını tavsiye eden beyin sözlerini aktardıktan sonra hikâyeye müdahil olup kralı kast ederek “Ne zaman ki cahilin ızdırabı başından aşarsa, azarlamayı övgü zanneder.” der:

Kaçan başından aşsa ıztırābı

Nevāziş ‘add ider cāhil ‘itābı (v. 35b-3)

Nidâî’nin fetihnemesinde de bu yönde bazı tasarruflar dikkat çeker. Örneğin donanma Boğazhisar’da iken Piyale Paşa kurmaylarıyla divan tertip eder. Paşa Kur’an’ın emri ve Hz. Peygamber’in (a.s.) sünneti üzere onların fikirlerini sorarak istişare eder. Paşa’nın izni üzerine söz alan kurmaylar Sultan Süleyman’ın (Kanuni) kendisini emir tayin ettiğini dolayısıyla emirlerine uyacaklarını söylerler. Şair bu noktadan sonra konuya müdahil olarak tek ağızla hareket edenlerin iş başaracağını ve iki göz gibi birlik olan askerlerin her yerde muvaffak olacağını, ulular sözüne uymak gerektiği, saadet ehlinin yanında bilmişlik yapmamak gerektiği, bildiği bir şey olanın dahi sözünü düşünerek söylemesi gerektiğini belirtir (b. 368-375).

Rumûzî'nin de her iki fetihnamesinde anlattığı konuyla ilgili çeşitli nükte ve iktibaslar yaptığı ve olayla ilgili yorumlarda bulunup nasihat verdiği görülür. Şair aynı zamanda incelediğimiz en hacimli manzum fetihname örneği olan *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı ilk fetihnamesinde metin aralarına sık sık ve tertipli şekilde bu tür kısımlar eklemiştir. Bunu yapmaktaki maksadını da açıklayan şair eserinin bir hikmet kitabı olmadığını ancak bazı yerlerde konuyla münasebetli olarak bir şeyler söylemek gerektiğini, dolayısıyla hatrına düşen bu tür örnekleri de verdiğini söyler:

Bu kitābum degül kitāb-ı hikem

K'anda hikmet sözün mufaşşal idem

İktizā-yı münāsebetle velī

Ba' zı sözler düşer çü söylemeli (b. 12598-12600)

Eserin birinci defterinde yer alan bu tür üst kurmaca örneklerine bakılacak olursa, şair Yemen'in tarihteki haberlerini veren Kur'an kıssalarını aktarırken Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil kıssasına geçer. İlgili kıssayı aktardıktan sonra, bu kıssadan çıkarılacak ders olarak fesatların sebebi, Hakk'ın emrine inat etmek, şeriat emrine muhalefet etmek, haramı helal saymak, peygamberi yalanlamak, halifeye isyan etmek, ana babaya isyan etmek, akrabalık bağını koparmak, zina etmek, riyakâr olmak, Müslümanlara buğz etmek ve haset etmektir. Bu on bir sebep yüzünden Kâbil fesata sürüklenmiştir. Şair bu tür bilgilerden sonra Sâdî'den iktibaslar yaparak okuyucuya nasihatler eder.

Verilen örnekte görüldüğü üzere yer yer okuyucuya nasihatler veren şair nasihatlerini misallerle de destekler. Âd kavminin inat ve isyanlarını anlatırken konuya dâhil olarak özü kötü olanın kendi kötülüğünü inkâr edeceğini hatta kendini akıllı bir kimse sayacağını söyler ve deliyle uslu arasındaki farka dair misal verir:

Dehrde bu kadīmī ' âdetdür

Kişi kim menba' -ı sefâhetdür

Eyleyüp öz sefâhetin inkâr

İdüp özini ehl-i ' aql şümār

Kendüsin ' âkil ü nebîh anlar

Ėayrıyı cāhil ü sefih anlar

Delüye ger delü disen kaçır

Delü sensin deyüp bir iki şakır

Uşluya bir delü diseydi delü

Dir ki sana uyan degül uşlu (b. 1010-1014)

Şair tıpkı eserinin birinci defterinde olduğu gibi fetihname içerikli ikinci kısmında da üst kurmaca örneklerine sık başvurur. Sık sık konu aralarında nasihat içerikli yorumlarda bulunurken bazen de temsilî hikâyeler verir. Örneğin, şair Ağber Dağı'nda bulunan ve Osmanlı askerini kısıpaca almış olan Zeydîlerden bahsettikten sonra ara bilgi verip nasihat içerikli sözler söyler (b. 3690-3701). Bir başka kısımda ise Zeydîlerin Osmanlı askerinin geçeceği yollara pusu kurmaya çalıştığını söyleyen şair, *Behlül Hikâyesi* adlı başlık altında delilik ve akıllılık konusunda bir hikâye paylaşır. Hikâyenin sonunda da sefih kimselerle ilgili bir ayet iktibası yapacaktır (b. 5897-5904). Temsilî bir hikâye aktarmaya dair bir diğerk örnekte ise şair Kevkebân Kalesi'nde mahpus olan beylerle ilgili konuya geçince Hz. Yusuf aleyhisselamın zindandaki hikâyesini ve kurtuluşunu Kur'an'daki ilgili ayetlerle beraber anlatır ve daha sonra mahpus beylerin zindandan nasıl kurtulduğunu açıklar (b. 11016-11035).

Şairin metne müdahil olmasına dair beyitlerden alıntı yaparak bir örnek verecek olursak, Hasan Paşa'nın beyleriyle yaptığı toplantıda Kevkebân Dağı'na yapılacak yürüyüş esnasında kimsenin ganimet mallarıyla meşgul olmayacağına dair karar alındığını söyleyer. Daha sonra şair metne müdahil olup yorumda bulunur ve Sa'dî'den iktibas yapar. Ayrıca bu Farsça iktibasın tercümesini de verir:

Olmağın böyle 'âdet-i insân

Uşbu ma' nî muğarrer oldu hemân

Ceyşden biri itmek ile firâr

Münhezim olsa ' asker-i cerrâr

Ėanı her kimsenün kim anda düşer

Ol kaçan kimse gerdenine düşer

Ėazret-i Sa' dî-i şeker-güftâr

Bunı itmiş bu beytde iş‘âr
Her ki ceng âred be-ḥûn-ı ḥîş ba‘zî mîküned
Rûz-ı heycâ v’ân ki bigrîzed be-ḥûn-ı leşkerî
Dir ki meydânda ceng iden insân
Oynar ol günde kanı ile hemân
Kıymayup kendüye kaçarsa eger

‘Askerün kanı gerdenine düşer (b. 10321-10227)

Rumûzî, zaman zaman okuyucuya da hitap ederek okuyucun dikkatini metne çekmeye gayret eder:

Ol savaşda o gün alınan baş
Buldı yüz yetmiş inan kıardaş
Dinlen imdi nedür olan işler

Deyeyin ḥaḡ mu‘în olursa eger (b. 12769-12819)

Netice olarak, hacimli bir fetihname yazmış olan Rumûzî üst kurmaca tekniğiyle hem eserini nasihatnameler türüne benzer şekilde değerlendirmiş hem de okuyucunun metin aralarında soluklanmasını sağlamaya çalışmıştır.

Nihâlî de üst kurmaca tekniği olarak, metin içerisinde sık sık anlattığı olayla ilgili yorumlarda bulunup nasihat içerikli aktarımlar yapar. Zaman zaman da okuyucuya hitap ederek metne okuyucunun dikkatini çekmeye çalışır. Örneğin Yemen’e ikinci bir beylerbeyi atandığını anlattıktan sonra bu durumu yanlış bulan şair iki ayrı idareci sebebiyle ikilik çıkacağını ve bu işin zararlara yol açacağını çeşitli misaller de vererek şöyle anlatır:

Birlige yitmek gerekdür bir kişi
İkilikde olanuñ bitmez işi
Hiç bir tende iki cân ola mı
İki ḥâkim bir yire ḥân ola mı (b. 232-237)

Şair Semâh Kalesi hâkimi Nevvârî’nin kuşatılan kalesinde daha fazla direnemeyip emân aldığını anlattıktan sonra bu başına gelenlerin onun yaptıkları sebebiyle

olduğunu ifade eder ve bu hususta bir de atasözü aktarır:

Evvelinde şāhib-i Hışn-ı Semāh

Böyle itse yeg idi itmekden āh

Olmayup anuñ zarar bir taşına

Gelmez idi bu muşibet başına

‘ Ākıbet-endiŝ olan bu pîŝeye

Ugramaz bunuñ gibi endişeye

Bir kişi evvelde kim bir iş ide

Neylediyse āhir anı işide (b. 3635-3638)

Osmanlı tarafından şehit olanlara rahmet duasında bulunan şair Zeydîlere ise beddua eder (b. 1010-1276). Bir başka örnekte ise Redâ‘ adlı şehrin güzelliklerinden bahsettikten sonra dñyanın fenaliğına dair ibret ve nasihat içeren sözleri söyler (b. 3320-3321).

Ŗairin okuyucuda merak uyandırma ve okuyucunun dikkatini konuya çekmek amacıyla okuyucuya seslendiği kimi bölümleri de üst kurmaca yöntemi bağlamında değerlendirmek mümkündür:

Gönderür ol dem Murād Paşa ħaber

Diñle mefhūmını sen anuñ ne der

Diñle bir mu‘ zām hikāyātı yine

Niçe olur seyr it fütūĥātı yine (b. 314-1790)

Rumûzî, *Tūnus ve Halku’l-Vâd Fetihnâmesi* adlı ikinci fetihnâmesinde de yer yer konuya müdahil olup yorumlarda bulunur ve ilgili olay hakkında nasihat verir. Ŗairin üst kurmaca tekniği olarak yaptığı bu uygulamaya dair eserden bir örnek verecek olursak, Halku’l-Vâd Kalesi’ne yapılan yürüyüşten netice alınamayınca ŝair konuya müdahil olup nasihat ve teselli içerikli sözler söyler. Ayrıca iktibas ettiği ayetle ve Molla Câmi’den bir beyitle nasihatini daha etkili hale getirmeye çalıŝır.

Çok savaşılmıŝ ancak fetih gerçekleŝmemiŝtir. Allah meded edip kuluna yol göstermeyince hiç kimseye kapılar açılmayacak ve çalışsa da maksadına ulaşamayacaktır. İşler ancak Allah’ın takdir ettiği zamanda gerçekleşir:

Mā-ḥaṣal oldı ḥaylī ceng ü veḡā

Fetḥe bir çāre olmadı aṣlā

İtmeyince ‘ināyet-i Bī-çün

Ḳulına olmayınca rāh-nümün

Hîç bir ferde fetḥ-i bāb olmaz

Rāh-ı maḡṣūdı sa‘y idüp bulmaz

Bir işüñ kim ḥuṣūlini o ḥabīr

Her ne sâ‘atde kim ider taḡdīr

Andan evvel olur o kār muḡāl

Cümle ‘ālem iderse isti‘cāl

Vaḡti gelse muḡāl olur te‘ḥīr

Sırrını añlamaz ‘uḡūl-ı ḡaṣīr

Ḥayṣū ḡāle sübhānehü ve te‘ālā *tü’ti’l-mülke men teṣā’u ve tenzi‘ü’l-mülke mim-men teṣā’u*⁸⁷⁵

Ḥoṣ buyurmışdur anı ḡuṭb-ı cihān

Ḥucetü’l-Ḥaḡḡ cāmī-i devrān

‘Aṣḡ meydānınuñ sebük-kāmı

Mest ü medhūṣ-ı bezm-i Ḥaḡ Cāmī

Zīr-i eyvān-ı çarḡ-ı bḡḡalemün

Küllü emrin bi-vaḡtihi merhūn⁸⁷⁶ (v. Ü 609b-14-610a-7)

Adlî de üst kurmaca tekniḡi olarak, metin içerisinde sık sık anlattıḡı olayla ilgili yorumlarda bulunup nasihat içerikli aktarımlar yapar. Şair bu uygulamayı ya anlattıḡı konuya dāhil olarak veya yeni bir başlığın ardından yapar. Örneḡin Hamid Aḡa Şamahı’dan çıkıp düşmanı karşılamaya gidince ve düşman tarafından bozguna

⁸⁷⁵ “Sen mülkü dilediḡine verirsin. Dilediḡinden de mülkü çeker alırsın.” (Al-i İmrân 28).

⁸⁷⁶ “Rengârenk gök meydanının altında her iş kendisi için tayin edilmiş bir vakte bağlıdır.” Molla Cāmī’nin *Heft Evreng* adlı eserindeki birinci defterde bulunan *Silsiletü’z-Zeheb* adlı temsili hikâyenin son beytidir: <https://ganjoor.net/jami/7ourang/7-1/sd1/sh41/> (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

uğrayacağı anlaşılınca şair konu arasında takdirin, tedbiri bozacağını, kaza gelince gözün kapandığını, dolayısıyla kazaya tevekkül etmek gerektiğini söyler:

Lîk devlet dönicek ‘aksi olur tedbîrũ
Niçe tedbîri bozar dünyede iş taqdirũ
Ne kadar ‘âkil-isen bil ki kazâ ‘aklı başar
Kim dimişler ki *izâ cāe’l-kazâ ‘umye’l-başar*
Bir kazâ gelse şakın itme cedel gözle rızâ
Ġâfil olma gözün aç *cāe’l-kazâ zâke’l-fezâ*
Gel tevekkül idüben kendüni teslim idegör
Ne ider saña kazâ sen seni teslim idegör
Gel kazâ gözle kazâ-y-ıla şakın itme sitiz
Kesemez bir kılı ger tîğ-i kazâ itmese tîz (b. 84-88)

Eserdeki benzer diğer örneklerle baktığımızda, Tatarları mağlup eden Kızılbaş ordusu Serdar Osman Paşa’nın üzerine gelir. Serdar bir müddet direndikten sonra geri çekilmek zorunda kalır. Şair bu noktada konuya dâhil olup feleğin işlerinin türlü türlü olduğunu ifade eder (b. 289-290). Bir başka örnekte, şair, Kaytaklılarla savaşırken sıkıştığı dar alanda yaralanan Serdar’ı anlattıktan sonra yara almak ve aşkla ilgili bazı başka konulara girer. Ardından, tekrar hikâyeye döner (b. 379-381). Yine şair, savaşta şehit olanları anlattıktan sonra konuya dâhil olup şehitliğe dair nasihatler verir (b. 237-245) ve yeni bir başlıktan sonra ana hikâyeye devam etmeden önce Hakk’a yakın olmak ve melâlet hâline dair nasihatler verir (b. 297-298). Diğer taraftan şair, zaman zaman kuyucunun dikkatini hikâyeye çekmek ve hikâyeye heyecan katmak için okuyucuya hitap ederek *düşün, dinle, açıklayayım* gibi ifadelere başvurur:

Yüri var fikr idegör kim n’ola serdâruñ işi
Bunı böyle göricek nic’ola sâlâruñ işi
Döndük ondan gidelüm diyü tedârük itdük
Diñle şerh eyleyeyin anda ki şöña n’itdük (b. 32-394)

Netice olarak, günümüzde roman ve hikâye tarzındaki metin yazımı ve incelemesinde söz konusu edilen ve bu itibarla da modern bir edebî teknik olan üst kurmaca tekniğinin incelemeye dâhil ettiğimiz fetihname metinlerinde de izlerine

rastlanmaktadır. Bahârî, Merâhî ve Harîmî'nin fetihnameleri haricindeki manzum fetihnamelerde bu tekniğe benzer örneklerle karşılaşılabilir. Özellikle Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı ilk fetihnamesinde bu uygulamanın tertipli şekilde ve sıklıkla yapıldığı görülür. Şairin, aynı zamanda incelediğimiz en hacimli manzum fetihname örneği olan eserinde bu uygulamayı ne maksatla yaptığını açıklaması da dikkat çekmektedir. Manzum fetihnamelerde yapılan bu uygulamalar fetihname şairlerinin de gelenekten tevarüs ettikleri bu tür uygulamalara başvurduklarını gösterir. Fetihname şairleri bu tür uygulamalarla doğrudan okuyucuya hitap edip bazı ibret verici konulara değinirler ve misaller verirler. Böylece okuyucunun anlattığı hadiseden ibret almasını sağlamaya çalışırlar. Şairler bu uygulamaları yaparken günümüz modern tanımlamalarının bilinciyle hareket etmemiştir. Ancak, edebiyat geleneğimizde bu tanımlamaların benzerlerinin uygulandığını görmek açısından araştırmacılara katkı sağlayacaktır.

4.1.4.2. Özetleme

Özetleme tekniği tahkiye metnlerinin ana unsurlarından biri olup bu tür metinlerde yer yer olay ve zamanın akışı özetlenerek verilir. İncelediğimiz manzum fetihnamelerde de bu tekniğin izlerine tesadüf edilmektedir. Böylece bazı ayrıntılarla okuyucuyu sıkmak istemeyen veya ayrıntı vermeye gerek duymayan şairler ana konuyu aktarırken birtakım süreçleri atlayarak veya özetleyerek geçer. Fetihname şairlerinden Bahârî, Fütûhî, Merâhî ve Adlî eserlerini nisbeten kısa yazmış olduklarından eserlerinde olayları da muhtasar şekilde aktarırlar. Ayrıca bu şairler eserlerinin bazı kısımlarındaki detayları tamamen atlayarak aktarmıştır. Rumûzî (*Nâme-i Fütûh-ı Yemen*) ile Safâyî ise oldukça hacimli olan eserlerinde olayları detaylı şekilde anlatmışlardır. Ayrıca bu eserlerde yer yer birden çok konu anlatıldığından şairler bazen bir konunun bir kısmını anlatıp aynı konuya daha sonra tekrar dönebilmektedirler. Tekrar aynı konuya döndüklerinde konunun ilk kısmını özetleyerek okuyucuya hatırlatırlar. Diğer fetihname şairlerinden Nidâî ve Harîmî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesi nisbeten hacimli sayılabilecek fetihnamelerdendir. Dolayısıyla bu eserler de olayları nisbeten ayrıntılı aktaran fetihnameler arasında zikredilebilir. Öte yandan bu

fetihname şairleri de yer yer bazı olayları özet şekilde aktarmışlardır. Hacimli bir eser yazmış olan Nihâlî'nin eserinde ise istisna arz eden bir hususiyet vardır. Şair, konu aldığı Yemen'deki sefer ve fetihlerin ilk kısmı olan Sinan Paşa'nın sefer ve fetihlerini muhtasar şekilde vererek özetleme tekniğine başvurmuş, Behram Paşa'nın Yemen beylerbeyi olarak Yemen'e gelmesinden sonraki (bizzat şahit olduğu) olayları ise daha ayrıntılı şekilde yazmıştır.

Fetihnamesinde olayları muhtasar bir şekilde yazmış olan Bahârî eserinin çeşitli yerlerinde özetleme tekniğini de kullanmıştır. Şair, Sultan Süleyman'ın Rodos'u fethi, daha sonra korkuya kapılan Üngürüs kralının sıranın kendilerinde olduğunu düşünüp hesaplar yapması süreçlerini iki beyitte özetledikten sonra kralın beyleriyle toplantı yaptığı ânı anlatmaya başlar (b. 54-56). Daha sonra ise Osmanlı ordusuna karşı harekete geçen Üngürüs ordusunun herhangi bir menzilde iki gün dahi durmadan süratli bir şekilde menzilleri aştığı ve sonunda Mohaç Sahrası (Meydanı)'na ulaştığı şu şekilde özetlenir:

Ṭayy iderlerdi idüp menzilleri
Benlik ile İblis idi dilleri
İki gün bir yirde oturmadılar
Göç-ber-göç itdiler ṭurmadılar
Ḥamle-i sür'atle şeytân 'askeri
Seyl ü âteşdür yöneldiler beri
Ḳondılar āḫir Moḥāc şahrāsına
Ṭalgalar düşdi baḫır ortasına (b. 175-180)

Bahârî'ye benzer şekilde eserinin muhtevasını muhtasar şekilde yazmış olan Fütûhî genellikle olayları özetleyerek vermiştir. Örneğin, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) düşman hakkında araştırma yapmak (ve dinlenmek) için ordusunu konaklatmaya karar verdiğini, Sultan'ın bu yöndeki izniyle askerlerin kendilerine uygun bağlık bahçelik yerlere konmaya başladığını, kiminin konduğunu, kiminin konmaya çalıştığını söyledikten sonra birden düşman ordusunun ortaya çıktığını belirtir:

Diledi şeh ki kona bir arada
Tecessüs ide a'ḍāyı arada
Çün oldı konmağa destūr-ı şāhī

Begendi bir yiri her bir sipāhī
Kimi bustān ü kimi bāğ içinde
Kimi kōndı kimi kōnmağ içinde
Belürdi karşıdan bir baħr-ı aħdar
Demürden tağ ammā adı leşker (v. 26a-1-3)

Merâhî'nin fetihnemesinde Sigetvar seferi ve özellikle de Göle seferi detaylara girilmeden özet bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin şair eserinin başında Sultan Süleyman'ın Sigetvar Emîri Zirinyi üzerine sefer düzenleme sebebini özetleyerek aktarmıştır (b. 57-64). Olayların anlatıldığı bazı kısımlarda özetleme çok daha belirgin şekilde görülür. Örneğin, Pertev Paşa'nın Göle ve civarındaki kaleleri fethinden sonra Sultan (II.) Selim'in huzuruna çıkmak üzere İstanbul'a dönüşü ve huzura çıkıp sefer sergüzeştini açıklaması şöyle verilir:

Semt-i şeh-zādeye 'azm idüp o dem
Kodı paşa-yı kirām yola kadem
Gelmege eyledi ikdām hemān
Oldı şeh-zāde rikābına revān
Bile 'azm eyleye tā tahta degin
Hıdmetin ide tamām ola emīn
Eyledi hıdmetini çünkü tamām
Geldi şeh-zādeye itdi i' lām (b. 562-655)

Adlî'nin eserinde neredeyse her olay özet şekilde anlatılmıştır. İki yıla yayılan olaylar zincirinin 623 beyitlik bir eserde anlatılmasından da bu durum fark edilebilir. Eserde savaşlar ve olaylar arasında geçen zamanlar çok hızlı şekilde ilerler. Örneklerde de görüleceği üzere şair bir olayı anlatmadan önce “el-kışşa, kışşa-i kûteh, hâşıl-ı kışşa” vb. ifadeler söyleyerek o olayı özetleyeceğini beyan eder. Aşağıdaki beyitlerde şair “Kıssanı kısa tut.”, “Uzun eyleme, muhtasar (özet) söyle.” vs. diyerek kendi kendine hitap etmektedir:

Kûteh it kışşañı ey dil gidelim Kaytak'a
Katı darb idi be-ğāyet yolu dar-ıdı anuñ
Gel dilā muhtaşar it kışşañı tatvīl itme
Tül-ı efsāne ile vaktini ta' tīl itme (b. 368-462)

Şair, Şamahî'dan çıkan Serdar Osman Paşa'nın Derbend'e ilerlerken aldığı bir haber üzerine Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı askerlerin başında bırakıp yanına aldığı 200-300 civarındaki atlı askerle beraber dörtmala gidip iki üç günde Derbend'e şöyle özetler:

Hele el-kışsa hemân şaşmadı tedbîr itdi
İki üç yüz er-ile ılgadı andan gitdi
Mîr-i mîrânı koyup 'askere serdâr itdi
Tapşırup cümlesini kendüye sâlâr itdi
İki üç gün gidicek vardı o derbende yetüp
Ya 'nî vardı ulaşup kal'a-i Derbend'e yetüp (b. 327-329)

Eserde yapılan özetlemeye dair en dikkat çekici kısım ilkbahar ile kış arasındaki (tahmîni olarak 7-9 aylık süreç) dönemde yapılan savaşların ve fetihlerin on bir beyitte ana hatlarıyla özetlenerek verilmesidir (b. 435-445).

İncelediğimiz manzum fetihnamelerin en hacimli olan ve Yemen seferine dair ayrıntılı bilgi veren Rumûzî'nin eserinde birçok olay ayrıntılı olarak aktarılır. Ancak fetihnamede bahis konusu edilen birçok fetih olduğundan, şair bazı fetihleri özetleyerek belirtmektedir. Örneğin, şair Haraz Kalesi'nin emân ile fethedilmesini anlatmadan önce özet olarak bir fetih kıssası daha söyleyeceğini şöyle ifade eder:

Muhtaşar kışsanun biri dahı var
Olalum aña dahı kışsa-güzâr
Bir hışârun o fethi kışsasıdur
Kışsa-i feth hoş müferrih olur (b. 11379-11380)

Şairin anlattığı olayların bazısı ise aynı anda gerçekleşmiştir. Şair aynı anda gerçekleşen farklı olaylar arasındaki irtibatı sağlamak ve konular arasında anlamlı bir bütünlük oluşturmak için özetleme tekniğine ihtiyaç duymuştur. Bu hususu daha muşahhas hâle getirecek olursak, Serdar Sinan Paşa'nın bulunduğu merkezî ordu sefer veya kuşatmayla meşgul iken Serdar'ın yönlendirdiği bir başka grup da farklı bir bölgede sefer veya kuşatmayla meşgul olabilmektedir. Bu noktada şair bir olayın bir kısmını anlattıktan sonra diğer bir olaya geçer. Bir müddet sonra da önceki olay hakkındaki yeni gelişmeleri aktarmadan önce o olayı kısaca özetler. Şair aynı anda ve farklı bölgelerde gerçekleşen olay ve fetihler arasındaki geçişlerde özetleme

yaparak yaptığı hatırlatmalarla konular arasındaki irtibatı sağlamış olurken okuyucunun olayları bir bütün olarak anlamasını da kolaylaştırır. Örneklere bakılacak olursa, Serdar Sinan Paşa Aden'in fethi için denizden Hızır Bey'i karadan da Memi Kâşif'i göndermiştir. Bu bilgiyi verdikten sonra başka olaylar anlatan şair geçen süreçte Aden'de ne tür gelişmeler olduğunu anlatmadan önce kısaca Aden'le ilgili önceki gelişmeleri özetler:

Ḳoyalum anı ḳışşaya geledüm

‘Aden’ün fethi nicedür bilelüm

Ḳapudan Hızır Beg gemiler ile

Bahrden gitmiş idi ‘asker ile

Memi Kâşif dahı gidüp ḳaradan

Ceyş ile itmiş idi ‘azm-i ‘Aden

Görelüm imdi n’itdiler anlar

‘Aden’i nice aldılar ‘asker

Ḳoş mufaşşal rivāyet eyleyelüm

Bir müferriḥ ḥikāyet eyleyelüm (b. 5193-5197)

Diğer bir özetleme tekniği olarak şairin, Hemedanlı Dâî Abdullah'ın kendi kabilelerinden savaşacak asker toplamak üzere gittiğini belirttikten sonra başka konulara geçip bu konular arasında Hemedanlı Abdullah'ın durumunun ne olduğuna dair bilgiler vermesi zikredilebilir. Ayrıca yine Hemedanlı olan ve adı da Abdullah olan bir diğer kişiden bahsederken iki şahıs arasındaki ayrımı belirtip özet bilgi olarak bu Abdullah'ın kısaca kim olduğunu açıklaması da özetleme tekniği olarak örneklendirilebilir. Diğer taraftan, şairin eserin sonlarında öldürülen Zeydî ileri gelenlerini ve fethedilen belli başlı kaleleri tekraren özet şeklinde verdiği bölümler de özetleme tekniği açısından dikkat çekici bir örneklerdir.

Hacimli ve ayrıntılı bir fetihname yazmış olan Rumûzî'nin konular arasındaki irtibatı sağlayabilmek için kullandığı özetleme tekniği eserini hem yapı olarak güçlendirmiş hem daha anlaşılır bir hâle getirmiştir.

İncelediğimiz diğer manzum fetihnamelere kıyasla hacimli bir fetihname yazmış olan

Safâyî, “Gaza Gemilerinin Süslenmesi” başlıklı bölümde özetleme yapar. Bu kısımda Sultan (II.) Bayezid’in Edirne’de iken Kaptan Davud Bey’in de Asbur’isbite’de kışlarken sefer için yaptığı hazırlıklar özetlenir ve kış dönemindeki bu süreç hızlıca geçilir. “Kaptan’ın Vasıfları ile Gazâ Gemilerinin Süslenmesi ve Kaptan’ın Vasıfları” başlıklı bölümün girişinde de benzer konuların tekrar kabaca özetlendiği görülür. Moton savaşı başlıklı bölümün girişinde de 300 geminin Asbur’isbite’de kışlarken tüm ihtiyaçlarının karşılandığı, bahar gelince Sultan (II.) Bayezid Hân’ın kara ordusuyla Edirne’den çıkması, ordunun yolda ilerleyişi, Moton’un kuşatılması ve yapılan bombardımandan sonra dış kalenin ele geçirilmesi hızlıca özet geçilir. Şair donanma savaşlarından olan Burak Cengi (Savaşı) ve Üflemiş Savaşı’nı anlattıktan sonra bir ara bilgi vererek önceki iki savaş ve ilerde anlatılacak iki savaş hakkında da özet bilgi verir. Şair, Frengîlerin (Venedikliler) Osmanlı donanmasıyla dört ayrı yerde olmak üzere toplamda 33 gün süre zarfında savaştığını, bu savaşlardan birincisinin, önceki bölümlerde şerh edilmiş olan Burak Cengi olduğunu ve bu cengin Avarin Mersesi önünde yapıldığını; ikincisinin Üflemic’de yapılan cenk olduğunu; üçüncüsünün çamlı yerde (Çamlıca) yapılan cenk olduğunu; dördüncüsünün de İnebahtı Boğazı’nda yapılan son cenk olduğunu şöyle belirtir:

Otuz üç gün bize cidâl itdi
Bizden ayrılmadı bile gitdi
Dört maħalde o dıñsız efrenği
Kıldı ğāyet bizümle key cengi
Avarin Mersesi’nüñ öñinde
Geçdi şerhi Baraķ cenginde
Birisi Üflemic’de ol budur
Hoş güzel kışşadur gereklüdür
Kühini söylemekde kórķaram
Cān gerek baña şanma bı-zāram
Birisi çamlu yirde iy mevlā
Söyleyem kışşasın güzel evlā
Birisi Aynabahtı boğazı
Şerh idem neylediyse her ğāzī

İy suḥandān didūñ biraḳ ḥālī

Añladuñ sözlerüñden icmālī (b. 1366-1373)

Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-vâd Fetihnâmesi*'ne baktığımızda, şair eserinin ana konusuna girerken, Sultan (II.) Selim'in sefer için emirler göndermesi, çeşitli bölgelerden beylerin ve gazilerin İstanbul'da toplanması ve İstanbul'da yapılan hazırlıklar gibi hususları özetleyerek verir (v. Ü 580a-b). Diğer taraftan, eserde, sefer sırasında geçilen birtakım duraklar arasında geçen süreler veya kuşatmalar sırasında geçen süreçler de genellikle özet olarak verilir. Örneğin, Kızıl Hisar'dan çıkan donanmanın nice gün denizde seyrettikten sonra Avarin limanına ulaştığı söylenir. Tunus'a varan donanma Halku'l-Vâd Kalesi'ni kuşatıp nice gün toparlarla dövmüştür.

Rûy-i deryâda seyr idüp niçe gün

Oldı âşaf bu kavme rāh-nümûn

Mā-ḥaşal 'azm-i rāh idüp yek-ser

Avarin oldı gāziyāna maḳar (v. Ü 589b-2-3)

Bu ṭarīḳ-ile niçe gün yārā

Dögdiler ol ḥişārī ehl-i gāzā (v. Ü 604b-7)

Nidâî'nin fetihnâmesinde Cerbe'den alınan haberden sonra yapılan divan toplantısında Cerbe'ye sefer yapma kararı alınıp donanmanın hazırlanması için bir aylık süre tayin edilir (b. 261). Bu bilginin verildiği beyitten sonra askerlerin ve kadirgaların hazırlanıp donatıldığı, kürekçilerin azıklanıp sulandığı belirtilip bir aylık zaman zarfı hızlıca atlanır ve yarın yola çıkılacağı ifade edilir (b. 267-270).

Cerbe Hisarı'nın dövülmeye başlamasından bir müddet sonra şair doksan gün boyunca gece gündüz Hisar'ın dövülmeye devam edildiğini belirtilerek geçen bu uzun süreyi şöyle özetler:

Tamām ṭoḳsān gün itdiler neberdi

Ḥişārī rûz u şeb bunlar döğerdi (b.766)

Harîmî'nin fetihnâmesinde de bazı zaman aralıklarının veya olayların özetlendiği görülür. Tatar meselesinin halledilmesi hızlıca özetlenen konulardan biridir. Osman Paşa ordusuyla Kastamonu'da kışlarken Kırım'a asker sevk etmiş ve Tatar isyanı

bastırılmıştır. Sinan Paşa'nın önderliğindeki ordunun Tebriz'in fethinden sonra şehzade ordusuyla yaptığı savaş da hızlıca özetlenen olaylardan biridir. Bunlardan başka, Osman Paşa'nın Kastamonu'da ve Erzurum'da bulunduğu zamanlarda sultanın gönderdiği fermanların içerikleri de özetlenerek verilmektedir. Eserde bazı olaylar ve geçen sürelerin özetlenmesiyle ilgili bazı beyitlere bakacak olursak, örneğin sultanın Tatar meselesinin halli ve Acem seferi hususunda Osman Paşa'ya ferman yazarak İstanbul'a çağırması ve Osman Paşa'nın on iki günde İstanbul'a varışı şöyle özetlenir:

İdicek fermān bu vech-ile şeh-i şāhib-ķırān

On iki günde müheyyā oldu ol şīr-i jiyān (v. 58a)

Osman Paşa'nın nezaretinde hazırlanan ordunun Üsküdar'dan hareket edip İzmit şehrine varana kadar geçtiği menziller *menzil be menzil gittiler* şeklinde ifade edilerek şöyle özetlenir:

Ol maḥalden ayrılup menzil-be-menzil gitdiler

İznikmīd-nām bir meşhūr şehre yetdiler (v. 60a)

Şair, sahabe-i kirāmdan olduğunu belirttiği Abdülvehhab Gazi hazretlerinin hayatı ve türbesi hakkında bilgi verir. Onun Sivas'ta şehit olduktan sonra Sultan Alaaddin devrinde bir mübarek kişinin onu rüyasında görene kadar kabrinin kimse tarafından bilinmediğini belirtip geçen bu süreyi *saatler, günler, aylar yıllar geçer* şeklindeki ifadelerle şöyle özetler:

Çün mürur eyler niçe sâ'at u rûz u māh u sāl

Kimse bilmez ķande me'vā ķıldı ol ferruḥ-ḥiṣāl

Ahd-i Sulṭān 'Ala 'addīn'de bu ehl-i ḥayr

'Ālem-i rû'yāda bir gice o māhı seyr ider (v. 70b-1-2)

Gazi Giray'ın esaretten kurtulup Tebriz'den Van'a üç günde ulaşma süreci (v. 74a) veya Osmanlı askerinin Tebriz'e girip ikinci vaktine kadar Sultan Hasan Cami'ne yakın bölgeleri ele geçirmesi de (v. 80b) eserde özet şekilde verilen bilgilerdendir.

Nihâlî, emsallerine nisbeten hacimli yazmış olduğu eserinde hem Sinan Paşa'nın hem de Sinan Paşa'dan sonra Behram Paşa'nın Yemen'deki sefer ve fetihlerini konu

almaktadır. Şair, Sinan Paşa'nın seferlerini ve kale kuşatmalarını genel hatlarla özet şekilde verir. Behram Paşa'nın Yemen beylerbeyi olarak Yemen'e gelmesinden sonraki (bizzat şahit olduğu) olayları ise daha ayrıntılı şekilde yazmıştır. Dolayısıyla eserin yarısı kadar olan ilk kısmının bir özetleme yöntemiyle aktarıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca birçok konuda bir miktar ön bilgi veren şair daha sonra o konuları detaylı şekilde açıklar. Örneğin Zeydî ileri gelenlerinden Muntasır'ın öldürüldüğünü daha önce belirtmiş olan şair, Muntasır'ın nasıl öldürüldüğünü tafsilatlı şekilde anlatacağı kısma şöyle giriş yapar:

Bundan evvel oldı zıkr icmāl-ile

Gitdi düstür ol zamān iclāl-ile (b. 2251)

Şairin özetleme yöntemi olarak uyguladığına rastladığımız bir örnek de bugünkü durumunu anlatacağı bazı olayların daha iyi anlaşılabilmesi için geçmişi hakkında özet bilgi vermesidir. Örneğin Hacerî vilayetinin eski beyi Osmanlıya itaat etmiş iken beyin oğlu olan yeni bey isyan çıkaran Zeydîlerin tarafındadır. Şair bu meseleyi geçmişten başlayarak anlattıktan sonra Behram Paşa'nın Hacerî vilayetini itaat altına almak için oraya asker gönderdiğini anlatacaktır.

Netice olarak fetihname şairlerinden eserleri hacimce kısa olanlar genel olarak olayları özet verirken eserleri hacimce uzun olanlar ise anlattığı olaylar arasındaki bağlantıları tekrar kurmak için daha önce anlattığı bir olayı özetleyerek hatırlatma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca bu eserlerin bazı yerlerinde bazı olayların nedenleri veya bazı olayların önemi haiz olmayan kısımları özetletlenerek verilebilmiştir.

4.1.4.3. Gösterme/sahneleme

Edebiyat sanatındaki gösterme ya konuşma (diyalog, monolog) şeklinde yahut (göstermenin asıl şekli olan) olayın, hareketin, tavrın ve durumun dil vasıtasıyla gösterilerek okuyucunun/dinleyicinin gözü önünde canlandırılması şeklinde gerçekleştirilir.⁸⁷⁷ Anlatım teknikleri içerisinde bulunan gösterme/sahneleme tekniği edebî eserlerin önemli bir unsurudur. İncelediğimiz manzum fetihnamelerde bu uygulama özellikle tasvir ve diyaloglar üzerinden yapılır. Gösterme ve sahneleme

⁸⁷⁷ Çetişli, a.g.e., s. 96-98.

anlatılan sahnenin detaylı tasvirlerle zihnimize görüntü oluşturacak şekilde canlandırılması veya karşılıklı diyaloglarla gösterilmesi şeklinde yapılmıştır.

Tasvir

Tasvir, gösterme sahneleme tekniğinin en önemli ayağını oluşturan bir tekniktir. Seferle ilgili konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında canlılık ve renklilik kazanır. Fetihnamelerdeki mecazlı ifadeler de çoğunlukla tasvirler sırasında artış göstermektedir. Yapılan tasvirler daha ziyade savaş ve kuşatma tasvirleri ile kalelerin ve top gibi çeşitli savaş aletlerinin tasvirleri şeklindedir. Diğer taraftan, ordunun İstanbul'dan uğurlanması ve İstanbul'da karşılanması, sefer esnasında ordunun manzarası gibi birtakım farklı tasvirlerle de karşılaşılır. İncelediğimiz fetihname şairleri içerisinde, mecaza dayalı sanatları da kullanmak suretiyle, dikkat çekici tasvirler yapmış olanlar Bahârî, Fütûhî ve Harîmî'dir. Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Adlî'nin tasvirleri de emsallerine göre öne çıkmaktadır. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî ise eserlerinin hacimlerine nisbetle tasvirlerle sınırlı oranda yer vermişlerdir.

Hacim olarak kısa fetihnamelerden birini yazmış olan Bahârî'nin belagattaki gücü özellikle yaptığı tasvirlerle daha iyi anlaşılmaktadır. Mecazlı bir dil ve anlatıma sıklıkla başvuran şair hem tabiat tasvirlerinde (bahar ve gün doğumu tasvirleri) hem de savaş sahneleriyle ilgili tasvirlerinde kendine has bir üsluba sahiptir. Diğer fetihnamelerde örneği görülmeyen çeşitli benzetmelere başvurur. Şairin bu benzetmelerinden birisi denizdeki kabarcık benzetmesidir. Bu benzetmeyle savaştaki manzara okuyucunun zihninde daha iyi canlanabilmektedir. Şairin ifadelerine göre Osmanlı ordusu Üngürüs sınırlarına gelip Anlug kalelerini kuşatınca Anlug kaleleri, Mohaç Savaşı sırasında ise insanların başları denizdeki kabarcıklar gibi görünür:

Qal'alar ol ' asker içre bî-şitâb

Qaldılar baħr ortasında çün ħabâb

Tuna suyu üstine oldu savaş

Çün ħabâb idi irince baħre baş

Döndi kıandan baħra ol berr-i Mohâc

Baş ħabâb idi aña yağısı sac (b. 152-195-209)

Şair, Mohaç'a doğru gelen Üngürüs kralı ve ordusunun kalabalıklığını ve askerî teçhizatlarının çokluğunu, Mohaç'a ulaşmalarını, iki ordunun gözcü birliklerinin karşılaşmaları neticesinde savaş davullarının çalmasını kısa fakat etkili ifadelerle resmeder. Üngürüs kralının öncülüğündeki yüzbinlerce zırhlı asker, 50.000 tüfekli piyade asker ve 12.000 toplu arabadan müteşekkil Üngürüs ordusu ateşten bir derya gibi pür-celâl vaziyette Mohaç Meydanı'na doğru ilerler. Süratli bir şekilde gelen Üngürüs ordusu adeta ateş selidir. Mohaç Meydanı'na konduklarında adeta deniz ortasına (ateşten) dalgalar düşer. Karakol (gözcü) kuvvetlerinin karşılaşmaları neticesinde (uzaktan) harp davullarının (harp kösü) vurulduğu işitilir:

Niçe yüz biñ leşkeri ile kırāl
Cümle cevşen-püş ü âteş pür-celāl
Kūh u hāmūn idi hep āhen libās
İçmege bahri iderler çarhı tās
Elli biñ idi tüfenk tutan yayan
Tabla-encümleri atardı nişān
On iki bin tōp araba ile
Germ idiler oddan deryā ile (b. 171-178)

Fütûhî, mecazlı dil kullanarak eserine belagat yönüyle değer katan fetihname şairlerinden biridir. Onun bu mecazlı dili tasvirlerine de yansımıştır. Sultan Süleyman'ın (Kanuni) nasıl bir cihangir yiğit olduğunu anlayabilmek için avladığı yiğitleri (düşmanları) tasvir etmek gerekecektir diyen şair düşman askerleri için şu tasvirleri yapar:

İçüp 'ifrîte dönmiş her birisi
Gören şanurdı el-ḥaḫḫ dīv çerisi
Ki dönmiş her biri bir pīl-i meste
Ölüp öldürmege ölümlü ḥaste
Atı vū ādemo giymişdi cevşen
Muşavver āhen idi her biri şan
Nice leşker [ki] didük kūh-ı rüyān
Işıklar ḳulleler zerrīn ü sīmīn
Şorarsān keşretinden tūl u 'arzı

Didük tutmuş-idi [hep] vechü'l-^c arzı (v. 23b-9/24a-3)

Şair, tasvir yeteneğini en güçlü şekilde Mohaç Savaşı'nı anlatırken yansıtmıştır. Bu savaşı resmetmeden önce kendisini tasvir edici olarak tanıtır. “Erenler meclisinin en güzel sohbet konusu, hükümdarların hikâyeleri ve savaş kıssalarıdır.” diyen şair “Düşman saflarını yaran Sultan'ın savaşının tasvir edicisi, gel ve bu savaşın nasıl olduğunu anlat..” diyerek sözlerine devam eder:

Erenler meclisinde aḥsen-i bezm

Hikâyât-ı mülûk ü kışşa-yı rezm

Gel ey vaşşâf-ı rezm-i şâh-ı şaf-der

Bu rezmüñ vaşfını bezm eyle yek-ser (v. 25b-7-6)

Mohaç Savaşı başlangıcında İbrahim Paşa beraberindeki birkaç bin yiğitle Üngürüs kralının bulunduğu safa hücum eder. İbrahim Paşa, Sultan'dan aldığı emirle, birkaç bin askerden oluşan seçme savaşçı birliğin saflarına düzen verdikten sonra bu birlikle Üngürüs kralının ordusu içinde bulunduğu safa hücum eder. İbrahim Paşa önderliğindeki birliğin heybeti ve saldırısıyla dünya krala dar gelir. Gazilerin okları düşmanın zırhlarını delip geçer. Yiğitlerin naraları ve yay kirişlerinin seslerinden düşmanın yüreği oynar. Kimi gazi, Hz. Peygamber'in (a.s.) okçusu Sa'd gibi kimi de Zaloğlu Rüstem gibidir. Şeşperler düşmana dokundukça havada ateş şimşekleri çakar. Mızraklar ıslak yakuttan (kan) kılıf yapmak istediğinden kalplerden ve ciğerlerden çıkmaz:

Düzetdi ser-te-ser şaff-ı kıtâli

Gözetdi kendüsi şaff-ı kırâli

Yanınca aldı bir kaç biñ muḳâtil

İlerü vardı vü oldı muḳâbil

Ḳırâli heybetiyle kıldı şeydâ

Ne meydân gözine teng oldı dünyâ

Nehîb-i şadmet-i şavl-ı pelengân

Ḳomadı dillerinde seglerüñ cân

Geçürdi tiri ğâzîler zırıhdan

Yürekler oynadı âvâz-ı zihden

Kimisi Sa' d u kimi Rüstem-i Zâl

İder okları düşmen ḳaddini dâl

Işıklar üzre toktundukça şeş-per
Hevâda nâr-ı şimşek gibi oynar
Ġılâf ister meger yâkut-ı terden
Sünûler çıkmadı dilden cigerden (v. 29a-1-10)

Birçok canlı tasvir ile eserin edebi yönden hayli güçlendirildiği Harîmî'nin fetihnâmesinde mekân, şahıs ve tabiat tasvirleri görölmekle birlikte eserdeki en canlı tasvir örnekleri savaş tasvirlerinde yoğunlaşır. Örneğin Osmanlı ordusu Alivar menziline yaklaşırken Şehzade Hamza Mirza'nın başlarında olduğu İran ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi alınır. Serdar'ın ordusu hemen savaş düzenine geçer. Şair savaş öncesinde Osmanlı ordusunun ve ordu arasında bulunan Osman Paşa'nın durumunu yalnızca tasvir etmekle kalmayıp bu tasvirlerini edebî sanatlarla zenginleştirmiştir. Sinan Paşa Van askeriyle önde, Nil Nehri gibi coşan Diyarbekir Emîri, mil iğnesi gibi olan Kürt askerleriyle beraber hemen arkada hazır vaziyettedir. Piyadeler ve yeniçeriler dizilmiş, dört bir yana darbzenler kurulmuştur. Serdar, elinde kan saçıcı kılıcı ile ordunun orta yerinde durmaktadır. Onun duruşu sanki mümin kalbinin ortasındaki iman gibi veya karanlık ortasında ağzından ölümlere hayat suyu saçan canlı Hızır gibidir. Serdar çevresinde gezegenler olan bir ay veya ısıltıların ortasındaki la'l gibi görünmektedir. O, deniz dibindeki inci veya ateş ortasındaki semender gibidir:

Çarhacı oldu Sinân Paşa o dem ferzâne-vâr
'Asker-i Vân-ile evvel tırdı ol düldül-süvâr
Mîr-i mîrân-ı Kara-Âmid taşup mânend-i Nîl
Der-kafe hâzırdı Ekrâd 'askeriyle şanki mîl
Hem piyâde gibi dizildi o dem yeniçeri
Darbzenler kırdılar dört cânibe meydân eri
Tırdı serdâr ortada destinde tîğ-ı hun-feşân
Kalb-i mü'min içre şan imân tutmuşdı mekân
Yâhu zulmât içre beñzer idi Hızır-ı zindeye
Şaçup ağzından hayât âbın şunardı mürdeye

Māh-idi yā çevre yanın aldılar seyyāreler

La‘l idi yā şakladı kalbinde anı hāreler

Dür gibi yā қа’r-ı deryā içre idi ol müşîr

Yā semender gibi āteş ortasında tutdı yir (v. 78b-4-10)

Osmanlı ordusunun beşinci savaşta yaşadığı mağlubiyet ve bir müddet sonra Osman Paşa’nın da hastalanması İran ordusunu tekrar savaşmak için cesaretlendirir ve iki ordu tekrar karşı karşıya gelir. Şair Osmanlı ordusuyla Şehzade ordusunun yaptığı altıncı savaşı şöyle tasvir eder:

Bu nifak dolu insanlar Şehzade Hamza Mirza ortada, Tokmak Han sağda, sol kanatta da Emir Han olmak üzere üç bölük olup, sabahın ilk aydınlığında gelirler. Sabah vakti iki ordu karşı karşıya gelir ve mehter takımı coşkulu bir şekilde savaş nağmesi çalar. Kinsiz göğsünde savaş aslanı gibi yiğitlik olan yeniçeri ve bölük halkından olanlar savaş meydanını düşmana dar eder (edecektir). İslam askerinin dilinde Allah’ın birliğinin ve büyüklüğünün zikri varken, şerli kavimde ise vefalı ashabı kötüleme vardır. İki taraftaki ordu saflarını tertip ettikten sonra önce birbirlerine ok atıp siperlerle korunurlar. Sonra toplar atılmaya başlanır. Ardından iki ordu askerleri birbirine girer. Gürz ve şeşperler havada çat çat sesler çıkarmakta, yaka yakaya çarpışmakta olan din mertleriyle dinden çıkmış kâfirlerin kılıçları şakırdamaktadır. Şam askeri tereddüt etmeden düşmanın üzerine hücum eder. O uğursuz kavim de din askerinin üzerine hücum eder. Gece karanlığı toz toprakla karışınca kimse birbirini tanıyamaz olur. İki tarafın askerleri birbirine karışıp savaşır:

Karşudan şehzāde sağ kıoldan gele Tokmak Hān

Sol cānibden Emîr Hān ile niçe hūn-feşān

Eyleyüp bu veçhile qavl ü qarār u ittifāq

Çın-seherden üç bölük olup gele ol pür-nifāk

Dağve-i kübrā idi oldı muqābil ‘ askerîn

Başladı etrāfda feryād-ı zāra mehterîn

Sîne-i bî-kînesind’olan dilîr-i şîr-i ceng

Şahn-ı heycāya varup a‘dā başına kıldı teng

‘Asker-i İslām’da tevḥīd ü temcīd-i Ḥudā
Kavm-i eṣrār içre qarḥ u zemm-i aṣḥāb-ı vefā
İki cānibden temām oldı çü tertīb-i şufūf
Gerd ile şemsün yüzi tıtlıdı şan irdi küsūf
Birbirine tır ile gönderdiler evvel ḥaber
Sīnesini merd-i meydān eylesün bu dem siper
Ba‘ dehū od şaçdı toplar başlarına yāb yāb
Gürz ü şeşperden göge çıkdı şadā-yı çat çat
Oldı mülḥidlerle merd-i dīn yağa yağaya
Başladı şimşirler fı’l-ḥāl şāk şākaya
Tīre-i şeb zülmet-i gerd-ile çün olur qarīn
Vādi‘ -i ḥayretde ḫalup kimse bilmez birbirin
İki ‘ asker birbirisine hemān qarışdılar
Ḥubb-ı aṣḥāb ile merd-i dīn hemān urışdılar (v. 88b-1-89a-3)

Eserde İran şahının elinden firar ederek Erzurum’a ulaşan Gazi Giray’ın Osman Paşa ve askerleri tarafından karşılanmasına dair tasvir (v. 74a) veya Osmanlı ordusunun Tebriz şehrine girişinin ertesi günü yaşanan yağma ve katliamın ardından meydana getirilen esirlerin dramatik manzarasına dair tasvir (v. 81b-82a) gibi başka tasvir örnekleri de bulunmaktadır. Vereceğimiz son örnek şairin edebî gücünü de gösterir niteliktedir. Terbiz’in fethinden bir zaman sonra Osmanlı ordusu Şah Gazan’a varmak üzere Tebriz’den çıkar. Bir taraftan kış vakti yapılan yolculuğun zahmeti diğer taraftan şehzade ordusuyla yapılan savaşlar (ve son savaş) askerleri iyice takattan düşürmüştür. Şair bu manzarayı bir beyitle etkili bir biçimde aktarır. Hayvanların zahmeti, düşman korkusu ve yoldaki eziyetlerin şiddeti sebebiyle ah ve vahlar göge yükselir. Şairin ah vah seslerinin göge yükselmesi şeklindeki ifadesi etkili bir duygu vermekte ve okuyucunun zihninde elemli bir manzaraya dair canlı bir resim oluşturmaktadır:

Za‘ f-ı ḥayvān ḥavf-ı a‘ dā şiddet-i ālām-ı rāh

Şöyle haşyet virdi ھاڭھا göge irdi āh vāh (v. 91a-4)

Nidâî'nin fetihnemesinde, donanmanın İstanbul Boğazı'ndan çıkışı (b. 292-315) ve kazanılan zaferden sonra İstanbul Boğazı'na girişine dair (b. 912-946) tasvirler gösterme/sahneleme yönüyle dikkat çeken örnekler arasındadır. Şairin bu bölümleri uzun denilebilecek oranda tasvir etmesi de bu sahnelere ayrı bir ağırlık verdiğini gösterir. Ayrıca bu kısımlarda verilen detaylar şairin bu görüntüleri bizzat izlemiş olabileceğini de akla getirmektedir.

Eserde donanmaların çarpışması sahnesi ile Cerbe Hisarı'nın kuşatması esnasında Hisar'dakilerin yaptığı iki gece baskını sahneleri fetihnemenin ana konusu dâhilinde heyecanın arttığı ve tasvirlerin canlılık kazandığı diğer gösterme/sahneleme örnekleri olarak karşımıza çıkar. İspanyolların yaptığı iki gece baskınının ilkinde göğüs göğüse yapılan dövüş şöyle tasvir edilir:

ꞐılıꞐ ꞐılıꞐa şunar el yakaya

Sünü Ꞑol şundi ol dem merhabāya

Yir eyler sinede 'uryān ھاꞑer

Dönerdi kelleler üstinde şeş-per (b. 736-737)

İkinci gece baskınında yapılan savaş ise heyecanın en yüksek olduğu yer olarak dikkat çeker. Metnin en yoğun çatışma sahnesinin aktarıldığı bu kısımda tasvirler de canlılık arz eder:

O gece kâfirler nifak kapısını açarak gece baskını yapar. Rum askerleri uykularından uyanır. Piyale Paşa'nın işaretiyle Osmanlı askeri "Allah Allah" diyerek karşı hücumla geçer. Harp nağmeleri çalınır. Top ve tüfekler atılır. Adeta kıyamet kopar. Gaza meydanı kaynar. Oklar havada kuşlar gibi uçup kime dokunursa ondan geçer. Düşman kurt gibi saldırmakta sadıklar (Osmanlı askeri) onlara göz açtırmamaktadır. Oklar işe yaramaz olunca kılıç kılıca ve yaka yakaya çarpışmalara geçilir. Neredeyse düşmana bir tüfek attırmayıp, davul ve zurnalarını öttürmeye dahi fırsat vermezler:

Meger ol gice kâfir ittifākı

İder şebhūn açup bāb-ı nifākı

Bir uğurdan çıkup itdi hücumı

Uyardı uyhusından cünd-i Rûmı
İşâret itdi Paşa-yı şehinşâh
Didiler bir uğurdan Allâh Allâh
Çalındı ceng-i harbî her taraftan
Yürüdi gâziler burc-ı şerefden
Atıldı toğ tûfek kopdı kıyâmet
Gazâ meydânı germ oldı be-ğâyet
Hevâda murg-veş oklar uçardı
Kime kim toğuna andan giçerdi
Şunar ac kırt gibi küffâr yek bâr
Göz açdurmadı hiç düşmâna ebrâr
Muqayyed olmadılar ok u yaya
Kılıc kılıca oldı el yakaya
‘Adûya bir tûfek atdurmadılar

Ṭavulın şurnasın ötdürmediler (b. 812-820)

Fetihnamelerde tasvirler çoğunlukla savaş sahneleri üzerine yoğunlaşırken Merâhî'nin yaptığı tasvirler ise sefer esnasındaki manzaralarda yoğunlaşır. Sigetvar ve Göle kalelerinin kuşatılmasıyla ilgili tasvirler ise çok sınırlıdır. Şairin tasvirlerinde mecazlı bir dil ve anlatıma başvurması eserin edebî değerine katkı sağlamıştır. Şairin yapacağı tasvirlerden önce tasvir edeceği unsurun sıfatlarını anlatacağına dair “Şıfat-ı Ṭophâ-i Ejder-ser”, “Evşâf-ı Kâl‘a-i Göle”, “Evşâf-ı Hıyâm-ı ‘Aşâkir-i bî-şümâr”, “Şıfat-ı Bahar”, “Evşâf-ı Köpri-i bî-Pâyân”, “Şıfat-ı Şeb”, “Şıfat-ı Şubh” gibi başlıklar vermesi de tasvirlere hususen yer verip bu tür kısımları katagozire ettiğini gösterir.

Eserdeki tasvirlerin en dikkat çekici olanları Kanuni Sultan Süleyman’ın ordusuyla İstanbul’dan ayrılması esnasında Sultan’ın ve ordusunun yürüyüş tertibine dair ve Edirnekapı önünde kurulan çadırların manzarasına dair tasvirlerdir. Bu tasvirlerin nispeten daha canlı ve renkli olması şairin bu manzaraları bizzat görmüş

olabileceğini de akla getirir. Bu tasvirlerden başka, Belgrad’da askerin alay göstermesi, ardından sultanın ordusunun arasından ilerleyip çadırına geçmesi ve Kurban Bayramı sebebiyle büyük divanın kurulup yemekler ikram edilmesine dair tasvirler de dikkat çeker.

Sultan Süleyman’ın (Kanuni) İstanbul’dan ayrılması esnasında ordunun yürüyüş tertibine dair tasvirde şair yürüyüş tertibindeki her bir askerî sınıfı tek tek tasvir ederken, her tasvirin öncesinde de “Şıfat-ı Şolağān-ı Dāmen-keş” başlığı gibi hangi askerî sınıfı tasvir edeceğini belirten bir başlık koyar. İlgili örneğe baktığımızda, Sultan’ın önü sıra alay bağlayan askerler tuğları takip ederek yürürken tuğların ardından yeniçeri ağaları, ağaların ardından da sayısız miktarda yeniçeri askeri yürümektedir. Yürüyüş kolunda, Sultan’ın hemen yakınında güzel suretli güzel giyimli solaklar, her iki tarafında askerî alaylara tertip veren çavuşlar ve yine iki tarafında iki ulak vardır. Ulakların ardında sultanın hadimleri (kapı kulu başıları), hadimlerin ardında da yedi bayrak sınıfı vardır. Yedi sınıfın ardında mehteran, onların ardında da bütün sipahiler kendi sancaklarını takip ederek alay alay yürümektedir. Ordunun ardında da sayısız miktarda insan vardır. Şehir halkı Sultan’ı ve ordusunu seyredebilmek için ordunun yürüyüş yolunun iki yanına doluşmuştur. Sultan halkın arasından geçerken onları selamlayarak ilerler:

Yüridi ‘izzet-ile devlet-ile
Zinet-i ‘asker-ile şevket-ile
Çıkıdı şehrinde o şāh-ı vālā
Eyledi ‘azm-i sefer bī-pervā
Yüridi öñine düşdi her tuğ
Ki virürdi güne her biri fūrūğ

Anuñ ardınca ağalar yir yir
Geyim ü tīg-ile olur zāhir
Her biri şīr-i jiyāna beñzer
Kīrpūgi tīg u sināna beñzer

Ba‘ dehū yeñiçeri sınıfına bak
Ki virür ‘askere el-ḥaḳ revnaḳ
Ki düşer cümlesi sulṭan öñine

Şan düşer mūr Süleymān öñine
‘Aded-i mūrdan efzūn anlar
Ḥadd ü ‘adden daḥı bīrūn anlar
Cümle şolaḳ olup dāmen-keş
Her biri ḥūb dilāver dil-keş
Yürür andan o şeh-i ḥūb-ḥişāl
Zerre ardınca olan mihr-mişāl
Cānibeyninde yürür çavuşlar
Memleket zabtına sāḥib-hūşlar
‘Asker alayına virüp zīnet
Gösterüp herkese cāy u rütbet
İki cānibde iki peyk-i devān
Bād-veş dāyım olurlar pūyān
Anuñ ardına yürür ḥādimler
Ḥıdmetinde ḳamusı cāzimler
Anlar ardınca yedi sınıf-ı ‘alem
Ki tufeylidür anuñ ḥayl ü ḥaşem
Yürür ardınca anuñ mihterler
Şan‘atında ḳamudan bihterler
Anlar ardınca yürür cümle sipāh
K’anlara rehber olan ‘avn-i İlāh
Her biri zīnet idüp alayı
Götürürler ‘alem-i vālāyı
Anlar ardınca yürür sāyir nās
Gelmeye ḥadd ü şümāra ecnās
‘Adedi necm-i semādan efzūn
K’oldılar ḥadd-ile ‘adden bīrūn
Çıkdı bir şöhrat-ile zıll-ı Ḥudā
Şehrden oldu bu vech-ile cūdā
Şehr ḥalkı iki cānib oldu
Anı seyr itmege rāḡıb oldu

Cānibeynine bakup virdi selām

Her biri aldı selām itdi peyām (b. 209-240)

Eserdeki dikkat çekici tasvirlerden biri de şöyledir:

Sultan Süleyman'ın (Kanuni) öncülüğündeki Osmanlı ordusu Belgrad'a ulaşınca Sava Nehri üzerine doksan üç gemi birleştirilerek yedi yüz arşın uzunluğunda bir köprü yapar. Sultan askeriyle köprüden geçerken civardan seyre gelip köprü'nün iki tarafına doluşan halk da etrafta görünür. Sultan'la birlikte köprüden geçip ilerleyen ordu Belgrad'ın önlerine gelir ve burada ordu alay gösterirken halk da bu manzarayı seyrederek. Daha sonra ordu konak yerine ulaşır. Askerler iki tarafta ayakta hazır kıta olarak edeple bekler ve sultan askerlerinin arasından yürüyerek otağına geçer (b. 288-302).

Bahsi geçtiği üzere şairin kuşatmalara dair tasvirleri sınırlıdır. Sigetvar'ın iç hisarının alınması ve gazilerin şehrin sokaklarına dökülmesine dair kısmi bir tasvir bu anlamda dikkat çeker (b. 473-480).

Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesi Yemen seferini konu alan ilk fetihnamesine nazaran daha sanatsal bir yöne sahiptir. Buna paralel olarak şair, bu eserindeki tasvirlerinde daha mecazlı bir dil kullanmıştır. Eserde özellikle kalelere yürüyüş sahneleri ve mekân tasvirleri noktasında dikkat çekici tasvirlerle yer verilmiş olup şairin, en çok mukavemet gösteren Pistiven Kalesi'nin fethiyle sonuçlanacak olan Kale'ye son yürüyüş hakkında yaptığı tasvirler bunlardan biridir. Ordunun yapacağı yürüyüş seher vaktinde olduğundan şair gün doğumu tasviriyle başlar. Bir seher vakti güneş, yıldızlar ordusunu ortadan kaldırmak için dünyanın burcuna bayraklar diker ve parıldayan kılıcını çeker. Ardından gecenin karanlığını âniden fetheder ve karanlığın yerine nurlar dolar:

Bir seher hüsrev-i felek-peymā

Burc-ı gerdūna dikdi niçe livā

İtmege ceyş-i necmi nā-peydā

Tiğ-i tiz idi şa' şa' a gūyā

Şeb-i deycūrı feth idüp ānī

Ṭoldı yirine cünd-i nūrānī (v. Ü 626b-9-11)

Daha sonra şair, Serdar Sinan Paşa'nın emriyle hazırlanan ordunun yürüyüşe geçişi ve çarpışmalar esnasında oluşan manzarayı şöyle tasvir eder:

Askerler seher vaktinde zırhlarını ve altın yaldızlı miğferlerini giyer. Kimisi kılıcını yanına takar, kimisi şeşperini omzuna koyar, kimisi hançerini, kimisi baltasını hazırlar. Kimi gaziler de düşmanı ayaklar altında çiğnemek için şevkli güzel atlara biner. Osmanlı askeri zırh deryası içindeki timsah gibi olur. Zırhların parıltısıyla etraf bukalemun gibi rengârenk olur. Sancaklar laleler gibi açar ve meydan adeta yeşil bir bahçeye döner. Toplar ejderhaların yüzlerine benzer şekilde düşmana ağız açmış beklemektedir. Davullar vurulup nefirler, *nây*lar, surnalar üflenir. Kerrenâylar “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.”⁸⁷⁸ Mealindeki ayeti okur. Altın yaldızlı sancaklar ve türlü bayraklar lale bahçesi içindeki dağ selvileri gibi görünür. Osmanlı ordusu serdar bir kolda, kaptanıderya, Arap Ahmed, Mustafa ve Haydar Paşalar da birer kolda olmak üzere yürüyüşe geçer. Gaziler mızraklar arasında orman içindeki aslanlara benzer. Kasırga veya bir deniz misali hızla akıp gelirler. At kışnemeleri ve yiğitlerin haykırışları feleği şaşkına çevirir. Allah Allah nidaları yeri göğü inletir. Savaş meydanı gökteki yıldızlar gibi askerlerle dolup taşar. Meydana gelen toz sebebiyle gökyüzü karaya bulanır. Zafer ordusu gök gürültüsü gibi naralar atarak bulutlar gibi düşman surlarına akar. Yağmur gibi yağın oklar sebebiyle adeta güneş tutulması olur. Ateş saçan kılıçların alevleri parlayan şimşeklere benzer. Gökyüzü kan buharlarıyla kızarıp ateş rengine bürünür. Binlerce kâfir askeri gediklerde çarpışmaktadır. Savaş meydanında cesetlerden tepeler meydana gelir. Meydana kan selleri akar. Gaziler ellerinde kılıç ve baltalarla göğüslerini düşmana siper eder. Düşmanı çiğneyip geçerek yürüyüş yerini (gedik) açarlar. Gediklerde direnen binlerce düşman askerini yerle bir edip gediklerden sel gibi hisarın içine akarlar ve kalenin surlarına İslam sancağını dikerler:

...

Kimisi geydi başına miğfer

Ḥūd-ı zerrîn ü beyza-i pür-zer

⁸⁷⁸ Rahmân 26.

Kimisi geydi dūşına cevşen
Cevşen-i zer-nişān u sīm-beden
Kimisi ٲađdı yanına şemşīr
Tīġ-ı ħūn-rīz ü düşmen-i dil-gīr
Şaldı dūşına kimisi şeş-per
Tağdı yanına kimisi ħançer
Düşmen-i dīni itmege bī-ser
Niçesi ħāzır itdi tīġ u teber

....

Oldı deryā-yı āhenīn ‘ asker
Şan neheng idi anda ġāzīler

...

Lāle gibi cihānı tutdı livā
Sebze-zār idi gūyiyā şahrā
Tāb-ı cevşenle gerdiş-i gerdūn
Oldı gūyā ki naķş-ı būķalemūn

...

Toplar yir yir ejdehā-peyker
Aġız açmışdı düşmene yek-ser

...

Dögilüp kūslar urıldı nefīr
Nāylar nāle eyledi yir yir
Okıdı kerre-nāy idüp eġān
Āyet-i küllü men ‘aleyhā fān⁸⁷⁹
Çalınup niçe tabl-ı sultānī

⁸⁷⁹ “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.” (Rahmān 26).

İtdi surnālar āh u efgānı

...

Zer ‘alemlerle dürlü bayraqlar

Lāle-zār içre ‘ar‘ ara beñzer

Nîzeler arasında ehl-i ğazā

Bîşe-zār içre şîr idi gūyā

...

Bād-ı şarşar gibi idüp harekāt

Geldi deryā mişāli cūşa ğuzāt

...

Ḥazret-i āşaf-ı sa‘ ādet-eşer

Oldı bu qolda kendüsi server

Emr-i serdār-ı şāh-ıla iy yār

Ḳapudān oldı bir qola serdār

‘Arab Aḥmed’le Muştafā Ḥaydar

Oldılar baş bir qola yek-ser

...

Oldı āverd-gāh ceşş-ile pür

Āsumān içre şanki encümdür

Gerdden rûy-i ‘ālem oldı siyāh

Ṭutdı şahrā vü deşti cünd ü sipāh

....

Allāh Allāh diyüp ‘asākir-i dîn

Şayḥa eylerdi hem-çü şîr-i ğarîn

....

Ra‘d-veş na‘ralarla ceşş-i zafer

Ebr-veş sūr-ı haşma yağdılar

Nīze-veş kâlbe girdi her ser-keş

Tīr-i bārān-ıla tutıldı güneş

Berķ-i rahşende idi şan iy yār

Şu‘le-i tīg-ı tīz-i âteş-bār

...

Ķan buḥārıyla çarḥ-ı pūr-nīreng

Ķızarup olmış-ıdı âteş-reng

Her gedükde iderdi ceng ü cidāl

Niçe biñ ceyş-i küfr ü ehl-i ḍalāl

...

Cāy-ı ḥarb oldu küşteden püşte

Seyl-i ḥūn aḳdı cūş idüp deşte

Ġāzler ellerinde tīg ü teber

Sīnesin eyleyüp ‘adūya siper

Düşmen-i dīni eyleyüp pā-māl

Yürüyiş yirin açdılar fi’l-ḥāl’

...

Mā-ḥaşal ‘asker-i zafer-rehber

Eyleyüp ceyş-i küfri zīr ü zeber

Seyl-veş aḳdılar ḥişāra revān

Girdiler sūra zümre-i imān

Dikilüp sūra sancaḳ-ı İslām

Cünd-i a‘dāda ḳalmadı ārām (v. Ü 627a-5-629a-11)

Eserde, sefer dönüşü İstanbul boğazına giriş yapan donanmanın görüntüsü ve onları karşılamak üzere boğaza doluşan halkın oluşturduğu manzara da yapılan tasvirle

dikkat çeker (650a-13-651b-12). Sefer sırasında Avarin’de tertip edilen ziyafette ortaya konan yemekler de tasvir ve edebî sanatların bir arada kullanıldığı örneklerdendir (590a-11-591a-13).

Osmanlı ordusu yola çıkarken veya muhasara günlerinde kalelere yürüyüş yaparken genellikle seher vaktini tercih eder. Şair de seher vakti başlanan bu eylemleri anlatmadan önce seher tasviri yapar (v. Ü 582b-11-583a-6, 586b-9-11, 595b-11-12, 599a-13-14, 626b-9-11, 641a-1-3, 642a-14-642b-3, 649b-1-2). Bu tasvirler çoğunlukla eserin konusuyla ilişkili olarak gaza ve fetih temasını içermekte olup yukarıda verilen savaş tasviri örneğinin baş kısmında, seher vaktine dair şairin yaptığı tasvirlerden biri aktarılmıştır.

Netice olarak Rumûzî’nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinin tasvirler noktasında dikkat çekici örneklere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Adlî’nin fetihnamesini edebî tasvir açısından incelediğimizde; dil ve belagat yönünü incelediğimiz kısımda örneklendirildiği üzere eserde mecazlı bir dil ve anlatımla ortaya konan tasvirlerin yanında mecazlı anlatımın daha sınırlı olduğu tasvirlerle de karşılaşıldığı görülmektedir. Mecazlı anlatımın sınırlı olduğu bir tasvir örneğini şu şekilde anlatmak mümkündür:

Sabah olup güneş doğduğunda iki tarafın hayatta kalan askerleri tekrar savaşa hazırlanır. Yine tenlerde kan kaynar. Yürekler kopar, canlar yerinden oynar. İki tarafın orduları sağ ve sol cenahlarını tertip eder. Aras Han⁸⁸⁰, kendisi ortada, Hamza Bey sağda ve Ertoğdu Bey sol kanatta olmak üzere askerî alaylarını kurup düzer. Alayların önüne sancak taşıyan askerleri yerleştirir. Güçlü kuvvetli askerlerini çarhacı olarak görevlendirir. Düşman tarafı askerî alaylarını kol kol yerleştirip sultanları, hanları ve beyleri de bu alayların önüne dizer. Bu tarafta da savaş memleketinin şahı, savaş karanlığının ayı (ay gibi parlayanı) Serdar Osman Paşa kendisi ordunun ortasında durup, sağ cenaha Şemhâl Beyi koyup sol cenahı da düzenler ve herkesi alaya katar. Bütün ağalar ve beyler tertip usulüne göre dizilir. Mîr-i Mîrân (Beylerbeyi) İbrahim Paşa da Osman Paşa’nın çarhacısı olarak ordunun

⁸⁸⁰ Fetihnamenin çeviriyazılı metninde ve K. Şamil Şahin tarafından eser hakkında yapılan incelemede Eres olarak kaydedilen isim, tarihî kaynaklarda Aras Han olarak ifade edildiğinden yaptığımız incelemede bu şekilde kaydedilmiştir (bkz. Kemal Çiçek, a.g.m., 471.

önünde durur. Her iki tarafın safları düzüldükten sonra tekrar savaş yapılır. Bağırış çağırışlar gökleri tutar. Sanki demirden iki duvar arasında fânîlik pazarı kurulmuştu:

Ref' olup zulmet-i şeb toğdı güneş rûz oldu
Ölmeyüp şubha çıkanuñ günü pîrûz oldu
Cüş idüp tırmadı tenlerde yine kaynadı kan
Hem hürûş eyleyüben kopardı yürek oynadı cân
İki 'asker iki cânib oluban durdı yine
Her biri meymenesin meyseresin kurdı yine
Öte cânibde Eres Hân düzüben leşkerini
Alayın düzdi o dem zînet idüp 'askerini
Kendi kalb içre koda Hamza Beg'i meymenede
Koda Ertoğdı'yı da diğkat idüp meyserede
Dizdi alay önüne başları bayraklısını
Çarhacı eyledi hem görkem ü kaylağlısını
Kol kol oldu o taraf begler ü sultânlar ile
Toldı alay öni sultânlar ile hanlar ile
Bu taraftan dağı ol milket-i cengüñ şâhı
Serveri 'askerinüñ zulmet-i rezmüñ mâhı
Koda çün meymenede diğkat ile Şemhâl'i
Dürdi hem meyseresin komadı bir yer hâlî
Kendünüñ hem orada cân gibi kalb oldu yeri
Geldi alaya girüp kalmadı bir kimse geri
Cümle begler ağalar yollu yolınca durdı
Hağ budur zînet idüp yahşı alaylar kurdı
Mîr İbrâhîm idi çarhacısı anda dağı
Niçe ceng itmiş-idi eyledi Şirvan'da dağı
Çün tamâm oldu şaff işi yine ceng eylediler
Hây u hüy-ıla sipihr içini teng eylediler
İki divâr idi âhenle binâ olmuş idi
Ortası küçe-i bazar-ı fenâ olmuş idi (b. 51-64)

Şair yer yer bulundukları zaman dilimiyle ilgili tasvirlerde bulunur. Gece olunca savaş tamamlanmış, günün yanağı üzerine akşam perdesi peçe olmuştur:

Kıışsa kûteh şeb irişdi [yine] ceng oldu tamām
Ruḥ-ı rûz üzre niḳâb oldu yine perde-i şâm (b. 107)

Safâî'nin fetihnâmesindeki tasvirler eserin hacmine oranla sınırlı miktarda olduğu gibi bu tasvirlerde mecazlı anlatım da oldukça sınırlıdır. Örneklere bakacak olursak, Burak Cengi sırasında Burak Reis'in gemisi ve etrafında gelişen olaylar hakkındaki sahne çeşitli tasvirler yönüyle değerlidir. Burada anlatılanların bizzat şairin gözünden aktarılan manzaralar olması da ayrıca önemlidir:

Türklerin Burak Cengi dedikleri donanma savaşı devam ederken Lordan ve İstafanus'a ait her biri 3.000 fıçı çeken⁸⁸¹ ve içinde toplamda 1700 kadar asker bulunan iki göke Burak Reis'in gökesi üzerine sürer. Burak Reis'in gemisi güzel bir su kuşu gibi olup *keçesi* ve başı gelenlerin gemisinden yüksektir. Lordan gelip Burak'a demir atar. Kıçı Burak'tan büyük olup baştan kıça kadar üstü derilerle kaplıdır. Lordan'ın ardından gelen İstafanus da öbür taraftan Burak Reis'e çatar. Her iki geminin içi kâfir doludur. Burakın bunların arasından ayrılma imkânı kalmaz. Üç gemi birbirine top ve tüfek atar. Keçelerden dökülen taşlar insanların başlarını parçalar. Atılan oklar sebebiyle gökeler kirpi gibi görünür. Askerlerden birine bir kesme vurulsa adeta neşterden kan saçılır. Kâfirlere menâreler atarak onları yaralarlar. Yaralananlar gökelere dökülür. Bu sırada bir nefit oku düşman gemisinden birinin yelkenine erişir. Yelkenle beraber geminin direği de tutuşmaya başlar. Bu sırada yayaların başında bulunan Kemal Reis yetişir ve bu iki düşman gemisine kumbaralar atar. Düşman gemilerini ateş alır. Gemiler yanmaya başlayınca kâfirler pis haça yalvararak kendilerini denize atmaya başlar. Ateşler sıçrayıp Burak Reisin gökesini de tutuşturur ve geminin dışından içine ilerler. Gemi içindeki kimi askerler savaşmak için techizat taşıırken üzerlerine ateş dokunur ve yanarak şehit olurlar. Söndürmek imkânı kalmayınca herkes canını kurtarmaya çalışır. Müminlerden de çok kişi yanarak veya boğularak şehit olur. Bu sırada Kaptan Davud Bey kayıklar gönderip denize atlayan ve yangından kaçmaya çalışan kendi askerlerini kurtarmaya çalışır. Burak Reis'in gökesinin ipleri yanarak dökülür. Ateş geminin kenarlarını söker...Deniz şairin bin kişi civarında olduğunu tahmin ettiği kâfir ve mümin askerle doludur. Yüzerken üstüne ateş çarpanlar denizden kendine su serpmektedir.

⁸⁸¹ Metinde zikredilen bu ifadeyle, muhtemelen bahsi geçen gemilerin 3.000 fıçı yük taşıyabildiği kast edilmektedir.

Gemilerden birinin dışındaki yangın güherçilelerin olduğu depoya iner. Güherçilenin patlamasıyla geminin direği havaya uçar. Geminin üzerinde canlı hiç kimse kalmaz. Geminin üstünden kuş uçsa adeta kebaba dönecektir... Yeniçerilerin *altın üsküfleri* (şimdi) dalgalar üzerinde yüzmektedir... Gelen kayıklar ölmeyen askerleri kurtarır. Gemiler o gün ve gece sabaha kadar yandıktan sonra birbirinden ayrılır:

Barağ'a yürüdi iki göke
Her bir'üç biñ fıçı çeker göge
Biri Lordan birisi İstafanus
Hağ sözi diñle şanma indi gamus
Biñ yidi yüz kebir ikisinden
Böyle alduğ haber esirinden
Barağ'ıñ gökesi gelenlerden
Kecsi hem başı yüce anlardan
Yapısı hūbidi sinābiyidi
Yürügen şanki mürğ-i ābiyidi
Lordan geldi aña yanlaştı
Demüri bağıñ aña geşdi
Birbirine bedel ki irişdi
Kaynağı kaynağına ilişdi
Şöyle gördük biz anı iy h'āce
Kıçı anuñ Barağ'dan yüce
Başdan kıçına ki tam itmiş
Üstüni gönleriyle kaplatmış
Geldi ardınca anuñ İstafanus
Çatdı tolu gemisi gebr-i nuḥūs
Mümkün olmazdı kim idiledi fek
Urdılar birbirine top u tüfek
Kecelerden ki dökdi taş
Pāre pāre'tdiler niçe baş
Birbirine ki urdılar sehmi
Kirpiye dutdı gökeler cismi
Şaldılar kāfire menāreleri

Urdı tenlerine yaraları
Birine kesme irse leşkerden
K̄an saçılur niçe ki nişterden
Yara yiyen gökeye döküldi
K̄an yuyadı k̄anaraya döndi
Neft okı yilkene ki irişdi
Diregi yilkenile tutuşdı
‘Ākıbet k̄unbaralar atdılar
İkisin bile oda yakdılar
Anı atan Kemāl idi maqbūl
Yayalar sancağın çekerdı ol
Atdı k̄āfir özini deryāya
Yalvarurken çepel çelipāya
K̄apıdan hep kayıķı üşürdi
Yüzüp ırak varanı digşürdi
Bulduğın ırakdan apardı
Yalıñı yakının ki çarpardı

....

Yalıñı oynayup ki çarpar dūd
Barağun gökesini tutdı od
Tutdı āteş anı ki başından
Yürüdi od içine taşından
Bildiler yok söyünmek imkānı
Her kişi’ster ki kurtara cānı
Kimin od yakdı bulmadı bābı
Ceng-içün taşır-iken esbābı
İpleri yanmağile döküldi
Yanları āteşile söküldi

....

Küfr ü mü’mın yüzen gezen iy cān
Biñ kişi dirisem yalan olman

Yüzer-iken görür ki od çarpar
Her kişi kendözine şu serper

....

Yanarağ od güherciley'irdi
Direğini hevāya tündürdi
Eyle ok atamaz kemānkeşler
Direk oldu semāya āteşler
Kalmadı üzerinde hiç bir cān
Kuş uçarsa düşer olur biryān
Nice biryān olur eşer kalmaz
Dimeñüz nāgehān belā gelmez
Yandı çöpi yanar bigi kürsüf
Mevc öñince yüzerdi zer üsküf
Her taraftan kayıklar irdiler
Ölmeyen ādemīyi dirdiler
Ol gün ol gice şubha dek yandı
'Ākıbet birbirinden ayrıldı (b. 1076-1133)

Eserde Moton Hisarı'nın fethi sürecindeki sahnelerle ilgili yapılan tasvirlerde de ayrıntı vardır. Özellikle Moton'un iç hisarında bulunan büyük kule hakkındaki sahneler bu açıdan dikkat çekicidir (b. 3048-3088).

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesine baktığımızda şairin eserinin edebî değerini yükselten hususlardan birinin de tasvirlerindeki canlılık olduğu görülmektedir. Birçok savaş sahnesi canlı ve renkli tasvirlerle anlatıldığı gibi sefer esnasında geçilen güzergâhların ve bahsi geçen birçok mekânın da etkili bir şekilde resmedildiği görülür. Yapılan tasvirlerde şairin bu mekânları bizzat görmüş olması⁸⁸² önemli bir sebep gibi görünürken bu tasvirlerde edebî gaye de gayet açıktır. Eserde yer alan tasvir örneklerine bakılacak olursa, ordunun geçtiği yolların zorlukları ile

⁸⁸² Şairin, tasvirini yaptığı savaşların hepsini bizzat görmüş olması mümkün değildir. Zira, bazı ifadelerinden anlaşıldığına göre o daha çok merkezî ordugâhta bulunmaktadır. Dolayısıyla bizzat görmeyip rivâyetleri dinleyerek yaptığı savaş tasvirlerinde hayal gücüne de başvurmuş görünmektedir. Şairin birçok savaş sahnesini bizzat görmeden yazdığının bir işareti de bu tasvirlerde bilgi ve ayrıntıdan ziyade belli başlı ifade tarzlarının mevcut olmasıdır.

arazinin güç durumunun edebî değeri yüksek canlı betimlemelerle resmedildiği görülmektedir. Örneğin Zeydîlerin dere kanallarını vadideki yollara yönlendirmesi sebebiyle askerin bataklığa dönen Meytem Vadisi yolunda karşılaştığı zorlukları şöyle tasvir edilir:

Toğrı yol ekşerî mezâri^ç olup
Ol la^ç inler mezâri^ç e şu şalup
Mâ^ç-i Meytem kamu ana akmış
Seller olmuş niçe yeri yıkmış
Hep mezâri^ç şuya yatağ olmuş
Yollar uçdan uca batağ olmuş
Çıkar atun üzengüsine batağ
Neylesün at ana batup kalacak
İstemez çıkmağa çü buldı yirin
Çâre olsaydı almağa eyerin
Devecikler dizine dek gömilür
Aña dağı niçe halâş umılır
Yüklü har batsa sirine çökenün
Kulağı gör nice meger eşegün
Anladun çün tavarlar aḥvālin
Dinle imdi piyādenün ḥālın
Bir batağda kim at batar kalur
Anda ḥālî piyādenün ne olur
Anda düşse piyāde di ana māt
Anı sen var hemān ölülere kat (b. 5880-5889)

Şair Kevkebân Kalesi kuşatmasında Osmanlı askerinin Kale hendeğini aşmak için verdiği mücadeleleri de tasvir eder. Önce hendeğin üzerine köprü atmaya çalışırlar. Bunu başaramayınca hendeği doldurmaya çalışırlar. Şair süreci şöyle tasvir eder:

Bir seher vakti hazır olan askerler davul ve zurnalar eşliğinde, savaşa savaşa hendeğin önüne gelir. Ardından köprüyü çıkarıp hendek üzerine dikmeye gayret ederler. Bu sırada düşman da her taraftan savaşı şiddetlendirir. Her iki taraftan atılan top ve darbzenler sebebiyle ortalığı duman kaplar. Gaziler köprüyü kurmaya çalışırken düşman da gizli bir yerden demir çengeller çıkarıp köprüye atar. Daha sonra da çengellerle köprüyü çekip öbür tarafını hendeğe düşürür. Zeydiler bu şekilde her taraftan çengeller atarak köprüyü tamamen hendeğin içine düşürür. Bu deneme başarılı olmayınca Serdar Sinan Paşa daha fazla zayıat görmemesi için askerini geri çeker.

Hendeği taş toprakla doldurmaya azmetseler kaleden yağmur gibi top tüfek yağdığından çok zayıat verilmektedir. Bu duruma bir çözüm olarak bir duvar inşa ederler ve üzerinden örtü çekerler. Böylece düşmanın hedefinden korunmuş olurlar. Bu tedbiri aldıktan sonra hendeğe taş toprak atarlar. Ancak ne kadar taş toprak atsalar hendeği dolduramazlar. Meğer yüksekliği tahminen iki bin zira olan hendeğin iki tarafında derin bir çukur vardır ve askerin yukarıdan attıklarını altta bulunan Zeydiler çukurlara çekmektedir.

Şairin savaş sahnesi bağlamında yaptığı tasvirlerden biri de Huzûr Kalesi yakınlarında yapılan savaştır. Mutahhar'ın bulunduğu Tûlâ Kalesi'nin civarında Mutahhar'ın Huzûr adlı bir başka kalesi daha olup kalenin önünde dere ve tepeler vardır. Mutahhar bu derelere askerini gizleyip Osmanlı askerini bu tarafa çekip tuzak kurmayı planlar. Tüfekli Zeydiler dere kenarındaki pusulalara saklandıktan sonra bir grup Zeydî meydana çıkıp Osmanlı askerine görünür ve askeri üzerine çekmeye çalışır. Serdar da durumu haber alıp o tarafa gelir. Serdar gelince nefirler çalınır ve Zeydilere hücum edilir. Dere ağzına ulaştıklarında atlı Osmanlı askerleri Zeydilerin pususunu fark eder ancak pusudan korkmayıp hücumu devam eder. O gün büyük bir savaş olur. Zira Mutahhar'ın Cûf, Su'adâ ve diğer birçok kabileden topladığı kalabalık askerler o gün oradadır. Dere içinde saklananlar görünenlerden daha çoktur. Darbzenler, tüfekler, oklar, kılıçlar mızraklar işler. At kişnemeleri meydanı doldurur. Zaman zaman savaş esnasında Zeydiler galebe edip askerin üzerine gelirken zaman zaman da asker onların üzerine gider. Her biri bir taşa gizlenmiş olan Zeydî tüfekçilerinin haddi hesabı yoktur. Salandıkları gizli yerlerden devamlı olarak ateş ederler:

Ḳal‘ası vardur ayrı Tūlā’nun
Ki dimişler Ḥuzūr adına anun
Depeler var öni daḥı dereler
Hem meters olmağa münāsib yer
Zeydīnün girse on bini dereye
Bilmeye kimse girdüğün nereye
İrüp evvel tūfeklūsi oraya
Girdi çoğı muḳaddem ol dereye
....

Pes buyurdı o dem çalındı nefir
Bindi kim var ise şağır ü kebır
Dere ağzına çünki irdiler
İtlerün pususını gördiler
Fārisān-ı guzāt bi’l-cümle
Pusuya bakmayup idüp ḥamle (b. 12665-12678)

Şair bu noktadan sonra birtakım başka bilgiler ekleyip ardından *Der-Şifāt-ı Ceng...* şeklinde başlayan başlıkla yapılan savaşı güçlü tasvirlerle resmetmeye geçer. Bu noktadan sonra mübalağa, teşbih ve istiare sanatları yoğunlaşır:

Girdi meydāna ḥāşılı merdān
Oldı ḥūn baḥri yine ol meydān
Döndi zincifre ḥāki meydānun
Benzedi la‘le sengi şaḥrānun
Döndi gül-gūnī atlasa o zemīn
Düḥavī yā ḳadīfe idi hemīn
...

Mızraḳ uzadı tığ şalındı

Kimi sancıldı kimi çalındı
Yalabır tığ ü darbzen çatlar
Zeydünün gözi kamaşur patlar
At süheyli giriv-i merdân hem
Zeydiyânun kulağın itdi aşem
Gün degüldi o gün kıyâmet idi
Rûz-ı haşr [u] dem-i nedâmet idi
....

Oldı mümted o günde harb ü kıtâl
Pek tayandı katî ol ehl-i dâlâl
Tüskürilüp niçe kez ol gāvân
Bulınur ilerüde girü hemân
Gâh olurdı iderdi şöyle hücüm
Galebe gösterürdi zümre-i şüm
İtlerünse tufengine yok had
Her biri bir taşı idinmiş sed
Ne tufeng kâr ider ne atlu aña
Urur açmazdan ol tufengi saña (b. 12720-12743)

Nihâlî Yemen'deki seferlere hamisi olan Behram Paşa'nın yanında katılmıştır. Dolayısıyla şair, Yemen seferlerinin ilk tarihlerini konu alan ve yanında bulunmadığı Sinan Paşa'nın seferlerini genel hatlarla özet şekilde aktardığından bu kısımlarda dikkat çekici tasvirler bulunmaz. Ancak şairin de beraberinde bulunduğu Behram Paşa'nın sefer ve savaşlarının aktarıldığı kısımlarda ise tasvirler kısmen artar. Şairin bu kısımlardaki bazı ifadeleri de bu seferlerden bazısında bulunduğunu gösterir. Dolayısıyla kuvvetle muhtemel olarak şair bu manzaraların çoğunluğunu bizzat görerek tasvir etmiştir. Esere bu açıdan baktığımızda Behram Paşa'nın Kâide'de Zeydîlerle yaptığı ilk savaş, Habb Kalesi, Benî Matar kavminin kalesi ve Kör

İvâzî'nin kalesinin kuşatılması gibi hadiseleri edebi değeri yüksek tasvirlerle tahkiye ettiği görülür. Ancak nispeten daha canlı tasvirler içeren eserin bu kısımlarındaki tasvir örnekleri de sınırlı miktardadır.⁸⁸³ Bu kısımlardaki örneklerin en dikkat çekici olanı Habb Kalesi tasviridir. Burada manzara ve savaş tasviri yanında aktarılan diyaloglar da (Topçubaşı ile arkadaşı arasındaki diyalog gibi) gösterme/sahneleme tekniğini daha etkin yansıtmaktadır.

Şair Behram Paşa'nın Habb Kalesi kuşatmasını anlatırken, tasvirî bir anlatımla kalenin etrafına meterisler kazıldığını, dizilen topraklarla kalenin dövülmeye başlandığını, beylerin her taraftan kaleyi kuşadıp gece gündüz mücadele ettiğini, Selâme adındaki bir kayalığı beylerden birinin muhafaza ettiğini, kalenin yanında da siyah bir kaya olduğunu ve buraya Karakaya dendiğini söyler:

Çevresin cümle çevirdiler hemân
Kal' anuñ altına girdiler hemân
Yapdılar yir yir meteris yerlerin
Kesmege ' asker Züyüduñ serleri
Çekdiler her bir yere bir *medfa*'ı
Oldılar a' dāya anlar müdde' i
Başladı leyl ü nehār olmağa ħarb
Düşmenüñ dermānı yok kıılmağa ħarb
...

Bir ħacer var kim Selāme aña nām
Anı ħıfz eylerdi bir beg ve's-selām
Tolayu almış ' asākir her taraf
Olmış anlaruñla dāyir her taraf
Var ħışn yanında bir kıaya kıara
Anuñ adına dinür Kıarakaya (b. 1958-2026)

Netice olarak, manzum fetihnamelerde genellikle olay anlatımı yoğun olup bunun

⁸⁸³ Behrām Paşa döneminde fethedilen ve yukarıda bahsi geçen belli başlı kaleler dışında kalan *Dinve*, *Deyîbî*, *Tuleyli*, *Mukırr*, *Gün vb.* diğer bütün kalelerin fethi hakkında genel geçer bilgiler verilip tasvirlerle pek yer verilmemiştir. Bu kalelerin alınması ve ardından Zeydilerin olumsuzlanması birbirinin tekrarı şeklindeki bilgilerdir.

için de çoğunlukla günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılır. Bu eserlerdeki mecazlı ifadeler ise özellikle tasvirlerde artış göstermektedir. Böylece, konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında canlılık ve renklilik kazanır. Yapılan tasvirler daha ziyade savaş ve kale kuşatması tasvirleri ile kaleler ve top gibi çeşitli savaş aletlerinin tasvirleri şeklindedir. Diğer taraftan, ordunun İstanbul'dan uğurlanması ve İstanbul'da karşılanması, sefer esnasında ordunun manzarası, bahar veya gün doğumu gibi farklı alanlardaki tasvirlerle de karşılaşılmaktadır. Şairler yaptıkları bu tasvirlerde istiare, teşbih, mübalağa gibi mecaza dayalı sanatları sık kullanırken savaş aletlerinin tasvirinde ise teşhis sanatı dikkati çeker.

İncelediğimiz fetihname şairleri içerisinde, mecaza dayalı sanatları da kullanmak suretiyle, dikkat çekici tasvirler yapmış olanlar Bahârî, Fütûhî ve Harîmî'dir. Daha sonra ise Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Adlî'nin tasvirleri bu açıdan öne çıkar. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî hacimli fetihnameler oluşturmuş olmalarına karşın tasvirlerle oldukça sınırlı düzeyde yer ayırmışlardır. Ayrıca bu tasvirlerde mecazlı anlatım da sınırlıdır. Öte yandan bu üç şairin seferde bizzat bulunmuş olmaları yaptıkları tasvirleri daha gerçekçi kılmıştır.

Manzum fetihnamelerde bahar veya gün doğumu gibi bazı zaman ve manzara odaklı tasvirlerle de karşılaşılmaktadır. Bu noktada Bahârî, Fütûhî, Merâhî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin eserlerinde çeşitli örnekler olup bu tür tasvirlerde de teşhis sanatı sık kullanılmıştır. Merâhî daha çok sefer sürecindeki bazı tasvirlerle odaklanmış, savaş tasvirlerine sınırlı miktarda yer ayırmıştır. Şairin eserinde genel anlamda mecazlı dil sınırlı olsa da Sultan Süleyman'ın (Kanuni) ordusuyla İstanbul'dan çıkışına dair tasvirde teşbihler dikkat çeker. Nidâî'nin eserinde çeşitli tasvir örnekleri bulunmakla beraber bunların edebî değeri oldukça sınırlıdır. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnâmesinde donanmayı uğurlayan Sultan (II.) Selim'in kasrının tasviri veya Halku'l-vâd Kalesi'nin tasviri gibi mekânlara dair tasvirlerden haricen Halku'l-vâd Kalesi'ne yapılan yürüyüşlere dair tasvirler ile gün doğumu tasvirleri dikkat çekicidir. Şair, bu tasvirlerinde mecazlı anlatımı yoğunlaştırmıştır. Hacmi kısa fetihnamelerden olan Adlî'nin eserinde bazı tasvirlerde yoğun bir mecazlı anlatıma tesadüf edilirken bazısında ise mecazlı anlatım sınırlıdır.

Diyalog

Tahkiye metinlerinde gösterme/sahneleme tekniğine katkı sağlayan unsurlardan biri de diyaloglardır. En az iki kişinin karşılıklı konuşmasıyla meydana gelen ve *dedim-dedi* şeklindeki ifadelerle verilen bu tekniğe bütün fetihname şairlerinin eserlerinde rastlanılır.

Safâî'nin eserine bu açıdan baktığımızda *dedim-dedi* şeklinde çok miktarda diyalog örnekleri görülür. Eserde yalnızca paşa veya bey gibi ileri gelenlerin diyaloglarına değil, askerler arasındaki diyaloglara da yer verilir. Ayrıca şair kendisinin çeşitli kişilerle yaptığı diyalogları da aktarmıştır. Eserdeki diyaloglardan bazısı görülen geçmiş zaman kipiyle verilirken bazısı da rivayet yoluyla duyulan geçmiş zaman kipi kullanılarak aktarılır. Görülen geçmiş zaman kipiyle aktarılan diyalog örneklerinden biri Burak Reis ile Kemal Reis arasında geçer. Burak Reis, Kemal Reis'e "Sende iki şayka var, birini bana ver, sana bir tane yeter." der. Kemal Reis ise "(Bu şaykayla) birçok gökenin gövdesini deldim derken bana gülüyordunuz. Ganimetler içinde birçok şayka varken almadın, şimdi kâfirlerle karşılaşınca, zaruret zamanında mı istiyorsun? Top çöpünü dahi vermem, ümitlenme. Büyük topu bulsam ben kullanırım." der:

Dir Kemâl'e ki şayka vir baña
İkidür sende bir yiter saña
Dir Kemâl aña kim didük hey toğ
Gökenüñ gövdesini deldük çok
Didigümde gülerdüñüz vâfir
Size eyler muķābele kâfir
Şimdi ister misin zarûretde
Almaduñ çoğ-iken ğanîmetde
Top umma ki virmezem çöpi
Bulsam atar-idüm büyük topı (b. 955-959)

Duyulan geçmiş zaman ekleriyle aktarılan diyaloglardan da bir örnek verecek olursak, top gemisi reisi Tana Halil esir aldığı keşişe "Başının gitmemesi (ölmemen) için sultana ne haraç verirsin?" diye sorar. Keşiş de "Bu nasıl sözdür? Sizin en iyiniz kimdir? Sizin beyiniz bizim beyimizden büyük müdür (ki haraç vereyim)?" der:

Ṭāna’nuñ bağına ki ṭolaşmış

Diñle anuñ-ile ne söyleşmiş

Ṭāna dir şāha virseñüz ne ḥarāc

Gitmedin başuñuz olup muḥtāc

Ne dimiş bil cevābını diñle

Diyeyin aḥmaḳuñ sözün ṭañla

Nice sözdür nedür sizüñ yigüñüz

Begümüzdən büyük midür begüñüz (b. 941-944)

Şair zaman zaman leventler arasında geçen diyaloglara (b. 1389-1391), kürekçilerle reisleri arasındaki diyaloga (b. 2381-2383) veya kendisinin birileriyle kurduğu diyaloglara da yer vermiştir. İnebahtı önünde yapılan dördüncü savaştan sonra Gelibolu Reisi ile şairin arasında geçen diyaloglar (b. 1396-1412) buna örnektir.

Bahârî’nin eserindeki diyaloglar eserin tamamında görülen geçmiş zaman kipiyle aktarılır. Sultan Süleyman’ın Rodos’u fethinden dolayı korkuya kapılan Üngürüs kralı, beyleriyle toplantı yapıp uyanık olmalarını, sıranın kendilerinde olduğunu söyler. Beyleri de onunla aynı fikirdedir ve asker toplamak gerektiğini söylerler:

Beglerini dirdi dīvānına ol

Meşveret meydānına ilette yol

Didi begler ġāfil olmañ bu zamān

Bizedür şimden-girü nevbet hemān

Fikr-i fāsidden görindi begleri

Didiler dirmek gerekdür leşkeri (b. 56-58)

Eserin bir başka kısmında, İbrahim Paşa’nın Anlug kalelerini fethettikten sonra Sultan Süleyman’ın (Kanuni) huzuruna çıkıp fetih müjdesi verdiği belirtir. Şair bu noktada sultan ile İbrahim Paşa arasında yaşanan diyaloga yer verecektir (b. 161-164).

Fütûhî’nin fetihnemesindeki diyalog örneklerine baktığımızda, Üngürüs kralı, Mohaç Savaşı’nda ordusunun dağılmaya yüz tuttuğunu görünce ne yapacağını düşünürken beylerinden biri yanına gelerek kendisine artık kaçmak gerektiğini tavsiye edecektir (v. 34a-4-35b-7). Mohaç Savaşı sırasında şeytan olarak vasıflandırdığı ruhban ile Üngürüs kralının aralarında geçen *dedim-dedi* şeklindeki karşılıklı diyaloglara yer

veren şair (v. 30a-8-11) Mohaç Savaşı öncesinde ise düşman tarafının ileri gelenlerinin toplantı yapıp plan yaptıklarını söyleyip toplantıda konuşulanları karşılıklı diyalog olarak değil de didiler (v. 23a-4-23b-6) şeklinde aktarır.

Nidâî'nin fetihnamesinde *dedim/dedi* şeklinde kullanılan karşılıklı diyalog örneği az olup genellikle diyaloglar *dedi* şeklinde üçüncü tekil şahıs ağzından tek taraflı olarak aktarılır. Ardından karşı tarafın cevabı genelleyici veya birden fazla kişinin ortak kanaati şeklinde şairin kendi ifadeleriyle verilir. Örneğin eserin başında Turgutça Bey'den gelen habercinin Piyale Paşa'nın huzuruna gelince *didi* (b. 234) şeklinde verdiği haberler sıralanır. Fakat Paşa'nın ona cevabı aktarılmaz. Bir başka örnekte ise Cuka Adası'nda Uluç Ali'nin iki yüz esirle beraber düşman gemisini ele geçirip Piyale Paşa'nın yanına döndüğünde olanları anlatışı “El öpdî vü didi neyse hikâyet” (b. 476-478) şeklinde verilir. Burada da Paşa'nın cevabı aktarılmaz. Ele geçirilen geminin tutsaklarından Frengler hakkında bilgi alınır. Esirlerin konuşmaları *didiler* (b. 481) şeklinde ifade edilir ve Piyale Paşa'nın burada da cevabı aktarılmaz. Sadece alınan bilgiden sonra ne yapıldığı aktarılır.

Donanma zaferinden sonra Piyale Paşa yazdırdığı fetih mektubunu Nasuh Ağa'ya teslim eder ve Paşa'nın sözleri “Didi mektûbı hünkâra özüñ vir” (b. 637) şeklinde aktarılır. Nasuh Ağa'nın cevabı ise aktarılmaz. Nasuh Ağa Sultan Süleyman'ın (Kanuni) huzuruna çıkınca yaşanan diyalog şöyle aktarılır:

Gelüp hünkâra itdi añâ i' lām

Beyân itdi ne kim oldı serencām

Buyurdı pâdişâh-ı heft-kışver

Añâ in'âm ile hil'at serâser (b. 650-651)

Bu sırada sultanın yanında bulunan divandaki vezirlerin Nasuh Ağa'ya hitaben söylediği sözler *didiler* (b. 656) şeklinde verilir.

Eserin konuya giriş kısmında bir bahar gecesinde Piyale Paşa'nın münacatı sırasındaki iç monoloğu “Yüzini cân u dilden sürdi hâke/ Didi esrârını ol zât-ı pâke” (b. 192) şeklinde aktarılır. Paşa'nın Cerbe'ye doğru donanmayla ilerlerken ve Cerbe Hisarı'nın kuşatılması sürecinde yaptığı münacatlar da benzer şekilde aktarılır. Diğer taraftan, Piyale Paşa, Cerbe'ye doğru giderken ve Cerbe Hisarı'nın kuşatılma

sürecinde iç monolog şeklinde münacatlarda bulunmaktadır (b. 432-456, 776-804).

Eserde *dedi* yerine *buyurdu* (b. 298-349-682-691-740) şeklindeki ifade de sıklıkla karşımıza çıkar.

Eser içerisinde *dedi-dediler* şeklinde düzenli bir diyalog kurgusu olarak Boğazhisar’da Piyale Paşa’nın reisleriyle yaptığı divanda geçen diyalogları örnek verebiliriz. Paşa’nın sözleri *buyurdu* (b. 349) şeklinde başlar ve beylerin cevapları *didiler* (b. 358) ifadesiyle verilir. Tekrar söz alan Paşa beylerine *Didi ey ‘asker-i İslām-ı a‘zam* (b. 376) şeklinde cevap verir.

Merâhî’nin fetihnamesinde de *dedim-dedi* şeklinde karşılıklı diyalog örnekleri görülür. Şair sebep-i telifini açıklarken diğer fetihnamelerde karşılaşmadığımız bir usulle diyaloga başvurur ve kaleme hitap ederek sefer hâlini beyan ve tahrir etmesini ister (b. 105-120). Kalem de şaire cevap verir (b. 121-124). Şairin kaleme olan diyalogundan sonra eski bir dostu ile de diyaloga geçer (b. 144-151) ve bu diyaloglar üzerinden sebep-i telifini aktarır.

Şairin eserinin ana konusunu hikâye ettiği bölümlerde de *dedim-dedi* şeklinde çeşitli diyalog örnekleri vardır. Örneğin Ösek’te Drava Nehri üzerine köprü yapılması planlanırken bir perişan görünüşlü ihtiyar gelip önceleri bir emîrin buraya köprü yapmak istediğini, sonra genci ve yaşlısı herkesi toplayıp keresteler kestirtip sekiz ay boyunca burada uğraştığını ancak buraya köprü yapmayı başaramadığını söyler. Onlar da “Biz gayret edelim. Belki Allah fırsat verir.” der:

Didi kim bunda idersiz tedbîr

Bilüñüz anı ki bozar taqdîr

...

Didiler eyleyelüm biz ikdâm

Ola kim yol vire Hâk bize tamâm (b. 348-356)

Şair, Sultan Süleyman’ın sefere çıkarken yerine İstanbul’a nazır olması için İskender Paşa’yı tayin ettiğinde Sultan’la İskender Paşa arasındaki diyaloga (b. 177-199) veya Göle Kalesi kuşatma altındayken kaledeki düşmanın eman istemek amacıyla aralarında yaptıkları diyaloglara da yer vermiştir (b. 603-605). Ayrıca Sultan’ın Sigetvar ve Göle’nin fethinden sonra Allah’a münacatını aktarırken bu münacatı iç

monolog şeklinde aktarır (b. 511-527).

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnâmesinde de *dedim-dedi* şeklinde çeşitli diyalog örnekleri görülür. Kâhiriyye Kalesi'nin eman yoluyla alınmasından sonra Serdar ile Kâhiriyye Kalesi Dizdarı Salâh arasında geçen *dedim-dedi* şeklindeki diyalog (b. 4569-4575) bunlardan biridir. Diğer örneklerle baktığımızda, Serdar Sinan Paşa, Şebâm şehri talan edildikten sonra şehrin durumuyla ilgili beyleriyle istişare eder. Beyler Kevkebân tarafından yapılan saldırılar ve tehlikeler sebebiyle şehri terk etmenin uygun olacağını belirtir. Serdar'la beyler arasında *dedi-dediler* şeklindeki diyaloglardan sonra Serdar beylerinin fikirlerini kabul edip bu şekilde hareket eder (b. 8490-8536). Hasan Paşa'nın Kevkebân Dağı önünde Zeydîlere hücum etmeden önce divan kurup *dir-dirler* şeklinde aktarılan diyalogu da diyalog örneklerinden bir diğeridir (b. 10233-10276).

Nihâlî'nin fetihnâmesinde de çeşitli diyalog örnekleri görülmektedir. Örneğin, Sinan Paşa, Mahmud Bey'e, Kevkebân Kalesi hâkimi olan İbni Şemseddin'in emân istediğini ancak bunun gerçekleşmesi için çok zaman gerektiğini söyler. Zira onların sulh istekleri gerçekçi görünmemektedir. Islah da olacak gibi görünmezler. Mahmud Bey emirlerine hazır olduğunu belirttikten sonra, her iki taraf askerlerinin artık bir antlaşma yapılmasını gözlediklerini, eğer bunlara emân verilirse zamanla düzelebileceklerini, fetihten maksadın âlemin ıslahı olduğunu, emân istiyorlarsa vermek gerektiğini, yine gerekli tedbirleri alabileceklerini, onlardan emân şartı olarak hapisteki beyleri serbest bırakmalarını ve Zafer ve Arus kalelerinin teslimi de şart koşmasını tavsiye eder. Yaptıkları bu meşveretten sonra Sinan Paşa'nın kalbine merhamet doğar:

Didi cān üzre ne ise emrũñüz

Buyuruñ ne yüzden olur re'yũñüz

İbni Şemseddin emān ister didi

Olmağa ol çok zamān ister didi

Anlaruñ bu şulhına kıyıl degül

Gördi kim ıslāha ol mâyil degül

Didi kim Maḥmūd Beg ādāb-ile

Her ne fermān olurısa kıabile

Bu yirũn budur nihāyet sözleri
Dāyimā gözler bu ‘ahdi gözleri

...

Didi olur olucağ bu vech-ile
Kāl‘a-i Zāfer ol ‘Arūs-la bile

Eyledi anuñla çün kim meşveret
Kālbine geldi vezirũn merhāmet (b. 1710-1723)

Nevvârî Beyi’nin Behram Paşa ile diyalogu (b. 3556-3559) ve Pervîz Bey ile Muntasır’ın dağ yolundaki konuşmaları (b. 2266-2272) gibi örnekler de karşılıklı diyalog örneklerindendir. Diğer taraftan bazı diyalog aktarımlarında ise bir tarafın söyledikleri *dedi* şeklinde aktarılıp karşı tarafın cevabı ise doğrudan değil de şairin aktarımı şeklinde verilir. Dolayısıyla eserde tek tarafın sözlerinin aktarıldığı diyalog aktarımlarına da sıkça rastlanır.

Rumûzî’nin *Tûnus ve Halku’l-vâd Fetihnâmesi*’ndeki karşılıklı diyalog kuran kişi veya gruplara baktığımızda, Koyun Adası’nda Serdar Sinan Paşa ile kaptanıderya (v. Ü 587a-14), Serdar’ın Halku’l-Vâd Kalesi’ne gönderdiği elçiyle Kale’nin beyi (v. Ü 600a-5-600b-1), fetihlerden sonra Halku’l-Vâd Kalesi ve etrafındaki kalelerin akıbeti hakkında yapılan divan toplantısında Serdar ile beyleri arasında (637a-12-637b-5) *dedim-dedi* şeklinde karşılıklı diyaloglar kurulmuştur. Zikredilen diyaloglar örneklerinden biri şu şekildedir. Serdar fetihlerden sonra tamir edilen Tunus Kalesi’nde kalacak askeri belirleyebilmek için askerlerini bir araya toplayıp bu hisarı bir müddet koruyup gözetenlere terakki verileceğini ve diğer riâyetlerin de yapılacağını söyler. Kapıkulları ve sipahiler buna razı olmayıp “Biz fethi tamam edip hizmetimizi tamamladık. Burada kalmaya gücümüz yoktur. Biz terakki ve riayet istemiyoruz. Sözümüz budur.” derler:

Kāl‘anun çünkü sūrı oldu tamām

İtdiler hıfzı emrine ikdām

Eyledi āşaf-ı sipihr-vaqār

Ceyş-i İslām’ı cümleten ihzār

Didi bunlara ol zamān yek-ser

Kim alursa bu s r  h fza eger
G zed p bu h    r  bir müddet
Her kim eylerse h fz na himmet
Eyleyüp anlara terak    tam m
Cümlesine olur ri   yet-i tüm
Bun  i itdi cümle ce   -i g z 
Virmedi bu h     a kimse r z 
Bu söze r     olmadı yek-ser
apu halkı ile sip h ler
Didiler h dmeti tam m itdük
Feth  itm ma ihtim m itdük
Biz tam m eyledük    h dmet m z
Bunda yokdur ar ra udret m z
Bize l   m degül ri   yet-i tüm
Söz budur ve's-sel m u ve'l-ikr m (v.   638b-9-639a-3)

   r, bazı kısımlarda diyalogun muhatabının cevaplarını aktarmayıp tek tarafın ifadelerini *didi/didiler* şeklinde aktarmaktadır. Örneğin, Tunus d n   nde Venedik Körfezi'ndeki kaleden gelen elçilerin söyledikleri didiler denilerek aktarılırken Serdar Sinan Paşa'nın cevab  aktarılmamı tır (v.   646b-8-11).

Adl 'nin fetihnamesinde de diyalog örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin,  ah ile beyleri arasında geçen kurgusal diyaloglarda hem rivayet hem de görülen geçmiş zaman kipi kullanılır.  ahın hanları, sultanları ve hanımları başına doluşup ‘‘Sen bizim  ahımızsın. D   man birlik oldu, sen de i  birliği yap!’’ derler. Şah ise cüretli davranmak yerine, körlük ve e eklikle ‘‘Ben bunu bilmem nasıl olur?’’ demi  ... Çevresindekiler  a ırıp birbirlerine bakıp ‘‘Bu ne biçim bir karakterdir, bunun nasıl özelliği var, bunda nasıl bir akıl var. Bu erkek değildir avrat bundan iyidir.’’ derler:

  h muzsın *didiler* gel bize tedb r ide  r
Cem iyet itdi olar sen da   el bir ide  r

Cür‘ et itmekden ise gör ne cevāb itmiş o dem
Körlük ü gūrlük-ile gör ne yola gitmiş o dem
Dönmiş anlara *dimiş* ben bunu bilmem nic’olur
Bilmeyicek güç imiş ben bunu bilmem nic’olur
Biribirine bakup cümle *dimişler* bu nedür
Buña beñzer niçe haşletleri vardur bu nedür
Didiler kim ne ‘aceb dek u hıreddür bu
‘Avrat andan dağı yigdür *samma* kim erdür bu (b. 180-184)

Şair, *didî* şeklindeki diyaloglardan birçoğunu tek tarafın sözleriyle aktarma yoluyla yapar. Örneğin, Tatarlar Osmanlı askerlerinden ayrılacakları zaman “Biz iki yıldır burayı muhafaza ediyoruz. Artık takatimiz kalmadı. Gitmeliyiz.” derler:

Didiler biz iki yıldır buranuñ hāfızıyuz
Kalmadı tākātümüz gitmez-isek rāfizi-yuz (b. 518)

Eserde görülen geçmiş zaman kipiyle *dedim-dedi* şeklinde diyaloglar da bulunmaktadır. Örneğin, beyler ile Serdar Osman Paşa arasında geçen Derbend’e gidip gitmemek hakkındaki diyaloglar bu şekilde yapılmıştır (b. 308-309).

Harîmî’nin fetihnemesinde de çeşitli diyalog örnekleri görülür. Genellikle *dedim-dedi* şeklinde kurulan bu diyaloglar ya rivayet şeklinde duyulan geçmiş zaman kipiyle ya da görülen geçmiş zaman kipiyle aktarılır. Bu durum ikinci gruptaki diyalog aktarımlarında şairin de o ortamda bulunduğunu düşündürmektedir⁸⁸⁴. Eserde Gazi Giray ile Osman Paşa’nın aralarında geçen diyaloglar rivayet şeklinde duyulan geçmiş zaman kipiyle şöyle aktarılmıştır:

Söylemiş çekdügi zecri gördügi aḥvāli heb
Va‘d-i māzīyi [ki] kılmış arz-ı aḥvāle sebeb
Benden-ile ‘ahd ü peymānuñ şehā kanı dimiş
Kılmağa ikrār kılmışdun Kırım ḥānı dimiş
Ḥazret-i Paşa dimiş Tebriz’i alsam şāhdan

⁸⁸⁴ Şair “Feth-i Tebrize bile me’mūr olub itdüm sefer/ Ḥāzır u nāzır idüm vāki‘ olana ḥayr u şer” (56a) diyerek bu seferde olup bitenleri kaydetmek üzere görevlendirildiğini ifade etmiştir.

Zāminım maḳṣūd ki Ḥaḳ virse zıllu'llāhdan (v. 74b-4-6)

Ordusunun Osmanlı askeriyle yaptığı son savaşta mağlup olacağını anlayan Şehzade geri çekilmek isteyince beyleriyle onun arasında savaşıp savaşmamak hakkında diyalog kurulur. Bu diyalog da eserdeki duyulan geçmiş zaman kipiyle aktarılan diyaloglardan biridir (v. 93b-4/94a-9).

İran Şahı'nın savaşmak üzerine beylerine mektuplar gönderip onları etrafına topladıktan sonra aralarında geçen diyaloglarda ise beylerin sözleri *dediler* şeklinde verilirken, şahın cevabı *demiş* şeklinde verilir (v. 68a-11-68b-3). Osmanlı ordusu Pasinler'de iken Kapıkullarının isyan edip terakki istemesi ve Osman Paşa'nın ihsan vakti gelmeden vermem demesi şeklindeki diyalog ise görülen geçmiş zaman kipiyle aktarılmıştır (v. 75a-10). Harîmî'nin fetihnamesinde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Acısu'da vefatından önce yaptığı münacatına dair aktardıkları ise iç monolog örneklerindendir (v. 91b).

Netice olarak manzum fetihnamelerde *dedim-dedi* şeklinde verilen çeşitli diyaloglar üzerinden de gösterme/sahnelemeler yapılmıştır. Öte yandan, Merâhî, Nidâî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde söz konusu edilen ileri gelen şahısların diliyle aktarılan münacatlar da iç monolog örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür uygulamalar eserlerin muhtevalarını daha dikkat çekici ve sürükleyici hale getirmekte, ayrıca eserlerde bahsi geçen kahramanların karakter özelliklerine dair fikirler edinebilmemize katkı sağlamaktadır. Böylece anlatılan hadiseler monotonluktan çıkıp daha canlı bir hâl almaktadır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan fetihnamelerde diyalog örneklerinin de bulunması, klasik edebiyat geleneğimizde modern edebî metinlerde bulunabilen bazı unsurların benzerlerinin uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.

4.2. MANZUM FETİHNAMELERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Fetihnameler bir şehrin veya kalenin fethini konu alan eserlerdir. Bu eserlerde maksat fatihi övmek ve onun fethini/fetihlerini anlatarak namını pekiştirmektir. Bu yönüyle, manzum fetihnameler fethi konu alan ve fethiyye olarak da adlandırılan kasideler veya belli bir fethi tarih düşmek amacıyla yazılan, kısaca da fethin nasıl gerçekleştiğini anlatan tarih manzumeleri gibi şiir türleri ile mektup şeklindeki fetihname/beşaretnamelerle benzerlik arz eder. İnceleme konumuz olan müstakil kitap formundaki manzum fetihnameleri benzeri diğer türlerden ayıran şekli hususiyetler olmakla birlikte bu eserlerin en ayırıcı vasfı sefer ve fetih konusunda ayrıntılı bilgiler vermeleri açısından muhtevadır.

İncelenen manzum fetihnameler temelde belirli bir muhteva zincirine sahiptir. Bu muhteva zinciri genel olarak; İstanbul'da bulunan sultanın sefere karar vermesi, ordunun sultan veya sefere memur edilen serdar nezaretinde sefere çıkması, seferin fetihle neticelenip tekrar İstanbul'a dönülmesi şeklindedir. Bu durumun bir istisnası olarak, Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde eser Kur'an tefsirleri üzerinden aktarılan Yemen tarihiyle başlar. Eserde bu bölüm aktarıldıktan sonra, eserin ikinci kısmı olan asıl kısmına geçilir ve bu kısım, diğer fetihnamelerde de görülen benzer muhteva zincirine sahiptir. Adlî'nin fetihnamesi muhteva zinciri yönüyle istisnalık arz eder. Giriş kısmı kayıp olan eser, doğrudan ana konu içindeki bir kısımdan başlar. Konu aldığı seferde bizzat bulunan müellif, fetihlerden sonra ordunun İstanbul'a dönüşünü de konu almayıp Şirvan taraflarındaki bir kalede bulunduğunu belirterek eserini sonlandırır. Sıradaki başlıklarda inceleneceği üzere manzum fetihnamelerde temelde sefere ve fethi odaklı bir olay zinciri verilir. Öte yandan bu eserlerde kısmen sosyal ve siyasal olaylardan da bahsedilebilmekte, hatta müellifler bu noktalarda çeşitli eleştirilerde bulunabilmektedir. Ayrıca, fetihnamelere yansıyan çeşitli devlet ve ordu gelenekleri de muhtevaya dair hususiyetlerdendir.

4.2.1. Manzum Fetihnamelerin Genel Muhtevası

Fetihnamelerin olay zincirine genel olarak bakıldığında konu (bazı istisnalar hariç olarak) devletin başı olan sultanın çeşitli sebeplerle bir şehri veya kaleyi almaya

karar vermesiyle başlar. Ardından sultan ilgili vezirlere veya paşalara bu hususta ordunun hazırlanması için emirler gönderir. Bunun üzerine vezirler veya paşalar da deniz veya kara ordusundan ilgili ve rütbeli görevlilerine yazılı veya sözlü olarak emirler iletir.⁸⁸⁵ Sefer için yapılan hazırlık sürecinden⁸⁸⁶ sonra çoğunlukla halkın da seyre geldiği sefere çıkış merasimiyle ordu sultanın nezaretinde veya sultanın tayin ettiği serdarın nezaretinde dualar eşliğinde İstanbul'dan ayrılır.⁸⁸⁷ Seferin şartlarına göre kara ordusuyla karada veya leventlerle gemiler eşliğinde denizde harekete geçen ordu önceden planlanmış olan menzillerde konaklayarak ve bazen bu menzillerden takviye kuvvet veya techizat, erzak gibi unsurlar alarak fethine azmedilen bölgeye ilerler. Zaman zaman uğranılan menzillerde sultan veya sefere memur edilen serdarın nezaretinde beyler, paşalar yahut reislerle divan tertip edilir. Fethine azmedilen yere varıldığında, çoğunlukla kale olan bu yerin⁸⁸⁸ kuşatması için hazırlıklara başlanır. Siperler kazılır, eşya ve levazımat taşınır, toplar çekilip kurulur, lağımcılar kaleye doğru lağım kazmaya başlar vs. çeşitli işler yapılır. Bu süreç içerisinde kaledekilere eman alarak kaleyi çatışmasız şekilde teslim edebilecekleri veya cizye ödemek şartıyla serbest bırakılabilecekleri teklif edilir. Olumsuz cevap gelmesi durumunda kuşatma başlar.⁸⁸⁹ Savaşlar sırasında zaman zaman divan tertip edilir. Sefer sırasında olduğu gibi kuşatma sırasında da düşman tarafından baş getirenlerin ismi deftere kaydedilip ödüllendirilir. Başka başarı gösterenler de hilat veya çeşitli hediyelerle

⁸⁸⁵ Seferin başlama sebebi ve ilk hareketliliğe dair buraya kadar verilen bilgiler Adlî'nin eseri hariç diğer bütün manzum fetihnamelerde mevcuttur.

⁸⁸⁶ Safâî'nin fetihnâmesinde sefer hazırlığında neler yapılacağı, silah, techizat ve levazımat gibi çeşitli unsurların miktarlarının ne olacağı, sefere ne kadar asker katılacağı gibi birçok husus Sultan (II.) Bayezid'in fermanından hareketle kalem kalem aktarılmıştır. Harîmî'nin fetihnâmesinde de bu kadar tafsilatlı olmasa da benzer bilgiler verilmiştir. Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı fetihnâmesinde ise bu tür techizat ve levazımata dair bilgiler eserin başlangıcında olmasa da ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak bahis mevzusu olmuştur.

⁸⁸⁷ Sultan sefere katılmıyor ise çoğunlukla sefere memur edilen serdar, sefer öncesinde sultanın huzuruna çıkar ve istişareler yapılır. Ardından ordu harekete geçtiğinde halk orduyu uğurlarken sultan da deniz kenarındaki kasrından orduyu (donanma) uğurlayıp duacı olmaktadır. Bu uygulamaları Safâî, Nidâî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) Harîmî'nin eserlerinde görmekteyiz.

⁸⁸⁸ Bahârî ve Fütûhî'nin fetihnamelerinde Mohaç Meydan Savaşı anlatılmaktadır ve Budin Kalesi bu savaşın zaferle sonuçlanması üzerine doğrudan ele geçer. Dolayısıyla kale kuşatması yapılmamıştır.

⁸⁸⁹ Emân teklifi yapılması ve çeşitli şartların görüşülmesi gibi konular örneğin Merâhî'nin eserinde Göle Hisarı'nın kuşatılması öncesinde söz konusu edilmektedir. Rumûzî'nin fetihnamelerinde de benzer örnekler görülmektedir.

ödüllendirilir.⁸⁹⁰ Benzer şekilde sefer sırasında veya fetihten sonra yağmalar yapılabilir, alınan çeşitli ganimetler paylaşılır.

Çoğunlukla uzun mücadelelerden sonra fetih gerçekleşir. Fethedilen yerde düzen sağlandıktan sonra, kalede kalmak ve güvenliği sağlamak amacıyla bir kısım asker geride bırakılıp ordu İstanbul'a dönmek üzere harekete geçer. Kara seferi ise karadan, deniz seferi ise gemilerle denizden⁸⁹¹ harekete geçen ordu planlanan güzergâh üzerindeki menzil ve konaklara uğrayarak İstanbul'a döner. Ordu İstanbul'a ulaştığında halk ve (sefere katılmamış ise) sultan orduyu karşılar.⁸⁹² Sefere nezaret eden eğer serdar ise İstanbul'a vardıktan sonra sultanın huzuruna çıkar ve seferin ve fethin nasıl gerçekleştiğini sultana aktarır. Sultan da ilgili serdara çeşitli hediyeler verip kendisine duacı olur.

4.2.1.1. Aynı Seferi Konu Alan Manzum Fetihnamelerin Muhtevalarındaki Ortaklık ve Farklılıklar

İncelediğimiz fetihnameler içinde Bahârî'nin *Kıyâmetnâme (Fetihnâme-i Üngürüs)* adlı eseri ile Fütûhî'nin *Enîsü'l-Güzât* adlı eseri Mohaç Savaşı ile Budin'in fethini konu alırken Rumûzî'nin *Nâme-i Fütuh-i Yemen* adlı eseri ile Nihâlî'nin *Fethiyye-i Yemen (Fethnâme-i Yemen)* adlı eseri ise Sinan Paşa'nın Yemen seferini⁸⁹³ konu alır. Fatma Kaytaz, Mohaç Savaşı'nı konu alan fetihnameler ile Bahârî'nin fetihnâmesini incelediği makalesinde Bahârî'nin eseri ile Fütûhî'nin eserini muhteva ve üslup açısından karşılaştırıp aralarındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir. Kaytaz, her iki eserin Farsça başlıklarla yazıldığını, bu eserlerde konuların ayrıntılara girilmeden yüzeysel olarak anlatıldığını, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) kısa sürede kazandığı

⁸⁹⁰ Örneğin, Safâyî'nin fetihnâmesinde Pîrî Reis, batmakta olan bir ganimet gemisinden Türk bayrağını alıp getirmesi sebebiyle Sultan II. Bayezid tarafından ödüllendirilmiştir. Hilat giyme merasimi ise her fetihnâmede sultan tarafından sefere nezaret eden serdara veya serdar tarafından çeşitli başarılar gösteren beylere reislere yönelik uygulanmaktadır.

⁸⁹¹ Safâyî ve Nidâî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnâmesinde bahsi geçen seferler deniz yoluyla gemilerle yapılmıştır. Rumûzî ve Nihâlî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde ise zaman zaman gemilerin kullanıldığı görülse de seferin azami kısmı kara üzerinden ve kara ordusuyla gerçekleşir.

⁸⁹² Safâyî, Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (*Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd*) fetihnamelerinde bu uygulama görülürken Rumûzî'nin Yemens seferini konu alan fetihnâmesinde ise bu konuya kısmi olarak değinilir.

⁸⁹³ Nihâlî'nin eserinde Behrâm Paşa dönemindeki bazı fetihler de konu alınmıştır.

zaferi tebrik etme amacı taşıdıklarını, dolayısıyla her iki fetihnamenin amaç ve yöntem olarak benzerlik taşıdığını ifade eder. Öte yandan Kaytaz, bu iki eserde verilen malumatın farklılık arz ettiğini belirtir. Bahârî'nin bazı ifadelerinin seferde bulunan ve olayları gözlemleyen bir kişinin ifadelerine benzediğini, Fütûhî'nin ifadelerinin ise İstanbul'da bulunan ve haber bekleyen bir kimsenin ifadelerine benzediğini söyler. Buna paralel olarak Fütûhî'nin daha yüzeysel bilgiler verdiğini, Bahârî'nin ise daha çok ayrıntıya yer verdiğini belirtir. Bu noktada Fütûhî eserinde methiyelere ağırlık verirken Bahârî sefer sırasında cereyan eden hadiseler hakkındaki tasvirlerle ağırlık vermiştir.⁸⁹⁴

Tezimizde incelediğimiz fetihnamelerden Rumûzî (Nâme-i Fütuh-i Yemen) ve Nihâlî'nin fetihnameleri de Sinan Paşa'nın Yemen seferini ihtiva etmeleri yönüyle ortak muhtevaya sahiptir. Buna karşın bu iki eser arasında ciddi farklar da bulunmaktadır. Rumûzî'nin fetihnemesi Sinan Paşa'nın Yemen seferini konu alırken⁸⁹⁵ Nihâlî ise eserini Yemen'de ilk isyanların çıktığı Beylerbeyi Rıdvan Paşa döneminden başlatır.⁸⁹⁶ Ardından, Sinan Paşa'nın Yemen'e intikali ve bu süreçteki fetihlerini genel hatlarla özetleyen Nihâlî, son olarak eserinin odak noktası olan, hamisi Behram Paşa'nın Yemen Beylerbeyi olarak yaptığı yeni sefer ve fetihleri aktarır. Dolayısıyla Nihâlî'nin eseri, Sinan Paşa'nın Yemen seferinin öncesinden ve sonrasından bahsetmesi yönüyle Rumûzî'nin eserinden daha geniş bir muhtevaya sahiptir. Diğer taraftan Rumûzî'nin eseri de Sinan Paşa'nın Yemen seferini detaylı olarak aktarması yönüyle Nihâlî'nin eserinden ayrı bir konuma sahiptir. Rumûzî'nin eserinde verilen detaylar; olaylar, şahıslar, menzil ve mekân isimleri ile bunların detaylı tasvirleri şeklinde tazahür eder. İki eser arasındaki bu farklılığı olaylar ve şahıslar bazında örnekleyebiliriz.

Olayların aktarımındaki örneklere baktığımızda Nihâlî, Sinan Paşa'nın Hasan Paşa'yı Sır Vadisi'ne sevk ettiğini, Hasan Paşa'nın oralara gidip fesatçılardan nicesini

⁸⁹⁴ Kaytaz, a.g.m., s. 161-164.

⁸⁹⁵ Eserin son kısmında Sinan Paşa'nın yaptığı fetihlerden sonra Kâbe'yi ziyareti ve Mısır'a döndükten sonra Mısır'daki faaliyetleri ve son olarak İstanbul'a avdet edişi aktarılır.

⁸⁹⁶ Yemen'de isyanların nasıl çıkmaya başladığı ve oluşan iktidar boşluğunun bu isyanları nasıl beslediğini anlamak için Nihâlî'nin eserine başvurmak gerekecektir. Her ne kadar Rumûzî de Yemen seferine dair fetihnemesinde Yemen'deki isyanlara ve Murad Paşa'nın şehit edilmesi gibi geçmişteki bazı ilk olaylara değinse de ayrıntı vermeyip yalnızca o olaylara işaret eder. Dolayısıyla Rumuzî'de bahsi geçen ancak muhtevası tam olarak anlaşılamayan Yemen'deki ilk olaylar, Nihâlî'de daha açık bir şekilde izah edilmektedir.

kırdığını ve bazısını da esir olarak getirdiğini belirtirken Rumûzî bu seferin sebeplerini de açıklayıp içeriğine geniş yer verir. Bir diğer örnekte ise Nihâlî, Kevkebân hâkiminin emân istemesi üzerine Mahmud Bey ile Sinan Paşa'nın bu konuyu müzakere ettiklerini anlatırken Mahmud Bey'in,

Bu yirûñ budur nihâyet sözleri

Dāyimā gözler bu ‘ahdi gözleri (b. 1714)

dediğini, dolayısıyla artık herkesin bir sulh beklediğini aktarır. Nihâlî'nin tek bir beyitle söylediği bu meseleyi Rumûzî detaylı şekilde açıklar. Artık Osmanlı askeri de uzayan ve ümitsiz görünen kuşatma sürecinden bunalmış ve bir sulh beklemektedir. Hatta askerin isyan çıkarma ihtimali dahi vardır. Dolayısıyla bir sulh yapılması her iki taraf için de uygun olacaktır.

Nihâlî, Sinan Paşa'nın Kevkebân sulhundan sonra Damâr şehrine gelip buradayken bir süvari beyini doğu tarafına ikisini de batı tarafına gönderdiğini söyler. Bu beyler gittikleri yerlerde Zeydîlerden kimini kırarak kimiyle de sulh yaparak onları itaat altına alacaktır (b. 2497-2511). Nihâlî'nin bu kadarını aktarmakla yetindiği konuyu, Rumûzî, şahısları ve yaptıkları icraatleri de belirterek detaylı bir şekilde açıklar. Benzer şekilde, Nihâlî İbb şehrinde Zeydîlerle yapılan savaş ve Hızır Bey'in Aden'de suikasta uğraması olaylarını çok kısaca ifade ederken Rumûzî bu olayları detaylı olarak anlatır.

Rumûzî'nin fetihnemesi, Sinan Paşa dönemindeki fetihler noktasında olaylarda olduğu gibi şahıslar hakkında verilen bilgilerde de Nihâlî'nin eserine kıyasla detay barındırır. Rumûzî hem olaylara dâhil olan birçok şahsın ismini zikreder hem de bu şahıslar hakkında daha çok bilgi verir. Nihâlî ise yalnızca ön plana çıkan belli başlı isimleri zikreder. Örneğin Rumûzî, sefer sırasında zindanlardan kurtarılan beylerin isimlerini tek tek zikredip daha önceki mesleklerini de ifade eder. Ayrıca bunlardan bazısının ilerleyen süreçte seferde aldığı görev ve yararlılıklardan bahseder. Nihâlî ise bunların ismini zikretmeyip sadece zindandan bazı beylerin kurtarıldığını söylemekle iktifa eder (b. 1749). Bir diğer örnekte, Rumûzî, Hızır Bey'in Habb Kalesi kuşatmasında iken şehadeti sürecini detaylı verip Hızır Bey'in yanında şehit olan diğer beyleri de zikrederken Nihâlî bu olayı kaba hatlarla anlatıp şehit olan beylerin isimlerini zikretmez. Son örnek olarak, Rumûzî Meytem Vadisi'ndeki

savaşta Gedik Ferhad'ın nasıl şehit olduğunu açıklarken Nihâlî ise yalnızca ismini zikredip şehit olduğunu belirtir (b. 979).

İki fetihnamenin birbirinden ayrılan noktaları içerisinde aynı olay veya şahıslar hakkında farklı rivayetler aktarılması şeklinde de tezahür etmektedir. Örneğin, Rumûzî, Sinan Paşa tarafından Katran'ın kalesine sevk edilen Memi Bey'in Katrân'ın kalesini fethettiği anlatılırken, Nihâlî bu seferi belirtmekle birlikte seferin sonucunu açıklamaz (b. 1098-1102). Bir diğer örnekte, Rumûzî Habb Kalesi hâkimi Ali'nin bir hizmetçisi tarafından zehirli ayva yedirmek suretiyle öldürüldüğünü söylerken Nihâlî nasıl öldürüldüğünü belirtmemiştir (b. 2030-2034). Aynı şekilde Rumûzî, Arus ve Zafer kalelerinin Kevkebân kuşatmasından önce Sinan Paşa tarafından fethedildiğini anlatır. Bir müddet sonra Sinan Paşa tarafından kalesi kuşatılan Kevkebân hâkiminin ise bir emân yolu bulmak için elinde tuttuğu beyleri serbest bıraktığını açıklar. Nihâlî ise Kevkebân hâkimi emân isteyince Sinan Paşa'nın Mahmud Bey'le müzakere ettikten sonra Kevkebân hâkimine emân şartı olarak ellerindeki beyleri serbest bırakmaları, Arus ve Zafer adlı kaleleri de teslim etmelerini teklif ettiğini ifade eder (b. 1701-1723).

Her iki fetihnamede birbirini tamamlayan bilgiler de görülür. Örneğin, Rumûzî'nin ifadelerine göre eski Yemen Beylerbeyi Mahmud Paşa Bu'dân Dağı'ndaki Habb Kalesi'ni kuşatıp yedi ay dövdüğü halde ele geçirememiş ve ancak emân yoluyla alabilmiştir. Nihâlî Rumûzî'nin verdiği bu bilgilere bir katkıda bulunarak geçmişte yaşanan bu kuşatmanın masrafları sebebiyle daha sonra zahire (ve muhtemelen barut vb.) kıtlığı yaşandığını söyler. Rumûzî'nin geçmişini açıkladığı bilginin sonucunu da Nihâlî açıklamış olmaktadır. Diğer örneklerle baktığımızda, Behram Paşa'nın Habb Kalesi kuşatması ve fethi konusunda her iki şair de detay verir. Ancak Nihâlî Rumûzî'den farklı olarak Habb Kalesi civarındaki Selâme ve Karakaya adlı kayalık yerlerden yahut Behram Paşa tarafında iken yaptığı bir hata sebebiyle Behram Paşa'nın gazabından korkup karşı tarafa sığınan topçubaşından vs. de bahseder (b. 2092-2027-1986-2018). Bir diğer örnekte, Nihâlî Memi Bey'in Mısır beylerinden olduğunu belirtirken, Rumûzî onu Memi Kâşif olarak zikredip Mısır kâşiflerinden olduğunu belirterek bu vasfını da açıklamış olur. İki fetihnamenin birbirini tamamlayan hususlarından son örneğimiz de şöyledir. Her iki eserde de Yemen seferini tamamlayan Sinan Paşa'nın Ramazan ayını Mîhâ liman şehrinde geçirdikten

sonra Yemen'den ayrıldığı belirtilir. Ancak Paşa'nın neden Ramazan ayını liman şehrinde geçirdiğini Rumûzî söylemezken Nihâlî bunun sebebini hususi olarak izah eder (b. 2182-2193).

Netice olarak Sultan II. Selim'in son yıllarında gerçekleşen Yemen seferlerinde her ikisinde bu seferlerde bizzat bulunan Rumûzî ve Nihâlî genel hatlarla olayları benzer şekilde aktarsalar da ayrıntılarda farklı bilgiler verdikleri görülür. Bu noktada Rumûzî'nin fetihnâmesi (Nâme-i Fütuh-i Yemen) Yemen'de Sinan Paşa'nın fetihlerini konu alan döneme odaklanmış olup olaylar ve kişiler hakkında Nihâlî'ye nazaran daha ayrıntılı bilgi vermesi yönüyle öne çıkar. Nihâlî'nin fetihnâmesi ise Yemen'de yalnızca Sinan Paşa'nın fetihlerini ele almayıp Sinan Paşa'dan önceki ve sonraki olayları da ihtiva eder. Şair, Yemen'de ilk isyanların vuku bulduğu Rıdvan Paşa dönemininden başlayıp Sinan Paşa'nın fetihlerini, daha sonra da Yemen Beylerbeyi olan Behram Paşa'nın fetihlerini konu alır.

4.2.2. Manzum Fetihnâmelerde Sosyal Hayattan Kesitler

Toplumların özelliklerini inceleyen sosyoloji bilimi modern çağlarda bir bilim dalı olarak araştırma alanı olmuştur. Toplumun sosyal yönüne dair eskiden beri çeşitli eserler yazıldığı gibi birçok türden eserde o dönemin toplumu hakkında birtakım bilgiler bulmak da mümkün olabilmektedir. Osmanlı edebiyatını incelediğimiz dönemlerde de mensur veya manzum olmak üzere çeşitli eserlerde yahut belgelerde dönemin toplumu ve sosyal hayatına dair bilgiler bulmak mümkündür. Klasik Türk edebiyatı metinlerini kaynak alan Osmanlı sosyal hayatına dair birçok çalışma yapılmış olup ⁸⁹⁷ bunlar arasında A. Atilla Şentürk'ün çalışmaları ön plana çıkmaktadır. İncelediğimiz manzum fetihnâmelerde de yer yer sosyal hayatla ilgili bilgilere de rastlanmakta olup bu tür bilgiler dönemin yaşam tarzları hakkında fikir elde etmemize katkı sağlar. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin eserlerinde sosyal ve kültürel hayata dair çeşitli örneklerle rastlanırken Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin eserlerinde de bu noktada bazı örnekler görülmektedir.

⁸⁹⁷ Konu hakkındaki çalışmalar için bkz. Fatma Meliha Şen, "Eski Türk Edebiyatında Sosyal Hayat Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 5, S. 9 (İstanbul 2007), s.s. 467-506.

Safâyî'nin fetihnâmesi, konu aldığı seferle ilgili birçok detaylı bilgiler barındırmak yanında sosyal hayatla ilgili de dikkat çekici bilgiler ihtiva eder. Şair, askerlerin aralarındaki diyaloglar, küfürler, latifeler, yedikleri yiyecekler gibi konulardan başka seferde uygulanan bazı dinî ritüellere veya gemi içindeki canbazlıklar ve çeşitli eğlencelere değindiği gibi sefer sırasında yaşanan bazı gülünç olaylara dair de bilgiler vermiştir. Örneğin, şairin bir sipâhi ve bir leventle ilgili aktardığı iki latife askerler arasındaki şakalaşmayı konu almıştır. Zorlu bir günün ardından gemide yürümenin bile zor olduğu bir sırada yastığının üstünde oturan bir sipâhi bir top sesi işitip “Saklanma seni kâfir!” diye düşmana beddua ve sitem eder. Etrafindakiler de ona yellenme eylemini kast ederek “Beddua etme. O top bizden atıldı.” derler. Sipahi de durumu anlayınca korkulacak bir şey olmadığına şükreder (b. 1380-1384). Şairin leventlerle ilgili aktardığı bir diğer latifede ise dışarıda atılan bir top sebebiyle gemideki her kişi bir yere saklanır. Bu sırada saklanmaya çalışan bir levent düşüp mankalar arasına tıklılır. Bir arkadaşı hemen *mahmuzuna* yapışıp onu çeker. Çeken arkadaşı ona nasıl düştüğünü sorduğunda mahmuzunun bir ipe takılması sebebiyle düşüp oraya tıklandığını söyler (b. 1385-1391). Safâyî, donanmanın Meyrus'ta konakladığı sırada askerlerin nelerle meşgul olduğundan da bahseder. Buna göre gemilerden inen askerlerden kimi asker bir gülün dibine oturur, kimi bir yerde yemek yer, kimi de bir başka tarafta bülbül gibi şarkı söyler. Sonra herkes istirahata çekilir. Donanma Acısu Adası'nda on bir gün kaldığında da askerler huzurlu şekilde dinlenirler. Buranın her günü bayram her gecesi de düğün gibi geçer. Askerler hem çokça eğlenirler hem de çokça Kur'ân-ı Kerîm okurlar (b. 912-914). Safâyî, askerlerin meterisler içinde neler yediğinden ve içtiğinden de bahsetmiştir. Şair, Moton kuşatması sürerken meterisler içerisinde savaşmakta olan Solak Hamza ve Katır Bali'nin yanına uğrar. Onların yanındayken bir asker kendilerine ekmek, üzüm ve bir sini de helva getirir. Beraberce yiyip içerler (b. 2961-2964). Şair yer yer askerler arasında geçen küfürleşmeleri de aktarır. Örneğin kıyıya çıkmaya çalışan reisler arasında küfürleşmeler görülmektedir.

Kıyıya var diyü kimisi döger

Her re'isüñ gidi götine söger (b. 1556)

Şair sefer dönüşünde gemide ve İstanbul'a vardıklarında gemilerin etrafında gelişen sosyal olaylarla ilgili de bazı bilgiler vermektedir. Donanma İstanbul'a dönerken

gemideki askerlerden kimisi düşüncelere, kimisi de Allah'ı zikre dalar. Kimisi eğlence yaparken kimisi hasretle çocuklarını düşünür. Kavalcılar rast makamında güzelce çalarken kimi de şarkı türkü söyler. Kimisi nefir çalarken kimisi halatlar üzerinde canbazlık yapar (b. 3318-3325). Donanma İstanbul'a varıp Sultan'ın (II. Bayezid) sarayının altına (Topkapı Sarayı burnu ve çevresine) gemileri çekince hemen satıcılar, börkçüler vs. etrafa doluşur. Gümrükçü köpek gibi koşarak gelir ve gemidekilerin çıkmalarını yasak eder. Halbuki gemidekiler de evlerine, ailelerine hasret vaziyettedir. Gümrükçüyle uğraşmak zor iştir. Gemilerde techizatlar ve diğer malzemeler ve esirler vardır. İtlerin leş bulup gitmesi gibi gemilere gelip giden gümrükçünün işlerini halletmesinden sonra gemidekiler gemiden çıkıp sevdiklerine kavuşur (b. 3373-3380).

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesine bakıldığında, Yemen halkının veya Yemen'de bulunan Osmanlı askerinin âdetlerine dair önemli miktarda bilgi bulunup tür bilgiler eseri kültürel açısından değerli kılmaktadır. Örneklere baktığımızda, şair Zebîd'de bulunan Hasan Paşa'nın yoksulluk çeken askerlerinden bahsederken aldıkları az miktardaki ulufenin ancak içtikleri kahveye yeteceğini, bu kişilerin kahve içmeden yapamadığını söyler. Ayrıca şair, kıvılcıklı renkli bir kahvenin olduğunu, Arap kahvesi adı verilen bu kahvenin pek makbul olduğunu belirtir (b. 4366-4373). Yemen'de, askerlerin kahve ve kahvehane kültürünü sevdiğiyle ilgili bir başka örnek de Hızır Bey'in emri altındaki askerlerde görülür. Hızır Bey, Serdar'ın emriyle Habb Kalesi'ni kuşatmıştır. Bu süreçte askerlerin bazısı Şehr-i Ab'a yakın bir yerdeki Cible'ye gider. Burada çarşı pazar, hamam ve kahvehaneler bulunduğundan ve bu kahvehanelerde çeşitli yerlerden toplanan levantenler sohbetler ettiğinden askerlerin bazısı bu şehre gitmektedir (b. 15575-15579). Bahsi geçen bu iki örnekteki Osmanlı askerlerinin bazısının Yemen asıllı asker olduğunu, bazısının da şairin deyişiyle Yemen'de uzun süre bulunduğundan Yemenlilere benzediğini hatırlatmamız gerekir. Dolayısıyla Yemenli olmayan askerler de Yemen'in kahve kültüründen etkilenmiştir.

Şair, Yemenlilerin bazısı kalede kuşatma altında kalmışsa veya uzak bir noktada bulunuyor ise ateş yakarak birbiriyle haberleşme âdetlerinin olduğunu belirtir. Örneğin, bir grup Zeydî, Özdemiroğlu'nun kuşattığı Kâhiriyye Kalesi'nin karşısında bulunan Ağber Dağı'nda ordugâh kurup burada her gece ateş yakarak Kâhiriyye'de

Osmanlı askerine direnen dostlarına destek mesajı verir (b. 3507-3518). Zeydîlerin giyim tarzlarından da bahseden şair Ağber dağında Osmanlı askeriyle savaşan Zeydîlerin zırhı, tolgası, sarığı vs. Rumîlerinkine (Osmanlı askeri) benzediğinden savaşan askerlerin birbirinden ayırt edilmesinin zor olduğunu söyler (b. 3918-3923).

Eserde bahsi geçen ve dikkat çekici bir âdet örneği de Yemenliler arasında uygulanan Cûra âdetidir. Hızır Bey ve Memi Bey kumandasındaki Osmanlı deniz ve kara askeri Aden'i fetheder. Fetihden sonra yaşanan suikast olayından sonra Kâsım İbni Şevî ve etrafındakilerin çoğu öldürülür. Ancak Kâsım'ın oğlu dirilerin de ölülerin de içinde bulunamaz. Ne kadar arasalar da hiçbir yerde bulamayınca birinin aklına Cûra âdeti gelir. Bu memleketteki eski bir âdete göre ziyaret yeri olan bir türbeye bir suçlu sığırsa onun ne efendisi ne de kanlısı onu oradan çıkaramaz. Bu konuda hüküm vericiler dahi dâvet edilemez. Aden'de de bir eski mezar vardır. Mezarın sahibi eski evliyadan olup bu mezara Şeyh Aydarûs Türbesi denir. Gidip oraya baktıklarında Kâsım'ın oğlunun kadın elbiseleri giyerek oraya sığındığını görürler. Hemen elini bağlayıp çıkarırlar ve Memi Bey onu hapseder (b. 3573-3604).⁸⁹⁸

Şairin Yemen bölgesine has olarak bahsettiği dikkat çekici diğer bazı örneklerle bakacak olursak, Yemenlilerin okuma-yazmayı pek bilmediklerini, ancak namuslarına pek düşkün olduklarını belirtir. Çiçîlere atımı tut desen ayıptır deyip yapmadıklarını; size ya da atınıza su vs. getirmelerini istesiniz, getirmediklerini; her köyün misafirlerle ilgilenmesi için bir hizmetçisi olduğunu, dışarıdan bir çavuş veya asker o köye konuk olsa, bu hizmetçinin o konuga hizmet ettiğini, köylünün ise misafire hizmet etmediğini belirtir. Ayrıca, Yemen'de köylülerin tavuğu tutması da ayıp karşılanmaktadır. Dolayısıyla bir köylünün ziyaretine gidildiğinde ev sahibinin ne kadar tavuğu olursa olsun onu misafirine ikrâm etmemek amacıyla kendisi yakalamaz. Köyde tavuğu tutup boğazlayan belirli kişiler vardır. Onlara bu işi yaptırırlar. Öte yandan, tavuklardan birini istersen, tavuğa muhtaç olan kendisi tutsun derler (b. 12190-12204). Mutahhar'ın kabilelere gönderdiği mektubun yanına kızının saçından kestiği saç tellerini de koyarak onlara namusunu korumak için destek istediği mesajını vermesi de fetihnamede bahsi geçen çeşitli âdetlerden biridir.

⁸⁹⁸ Şaire göre Müslüman olanı Cûra'dan çıkarmak hatadır. Ancak kâfiri almakta sakınca yoktur.

Mutahhar bunu yapmakla Türklerin elindeki kaleyi alıp kendisini ele geçirmesi halinde kızlarının da esir edilip hor ve hakir görüleceğini, dolayısıyla onlardan destek istediğini işaret etmektedir (b. 12893-12900).

Rumûzî, Şemât Kalesi'ni tutan Gülâbî Bey'in etraftaki Zeydîler tarafından davet edildiği ziyafetten bahsetmektedir. Kale'nin dışında yaşayan bu köylüler Gülâbî Bey için bir iftar tertip ederler. Hazırlanan sofrada lavaş, yahni, çorba, helva, güllaç, bal, şerbet gibi yiyecek içecekler vardır (b. 14994-15097).

Nihâlî'nin fetihnemesinde de az miktarda sosyal hayatla ilgili açıklamalar görülürken bunlardan bazısı Rumûzî'nin eserinde de bahsi geçen uygulamalardır. Ancak Rumûzî'den farklı olarak Nihâlî Yemen'deki sosyal hayatla ilgili verdiği örnekleri aynı kısımda birlikte aktarmıştır. İlk örnek olarak Yemenlilerin ezelden beridir dağ tepelerinde ateş yakıp birbirleriyle haberleşme adetlerinden söz eder. Yemenliler bu şekilde iyi veya kötü haberleri birbirlerine iletmektedir. Ateş sönmüş gibi görünüyorsa zayıf oldukları, güçlü yanıyorse kuvvetli oldukları mesajını verirler (b. 1032-1036). Bir başka sosyal hayat unsuru olarak Rum'da (Osmanlı ülkesi) halk arasında savaşçı bir zümre olmadığını belirten şair Yemen'de ise böyle bir zümrenin varlığından bahsedip bu savaşçıların Mutahhar'ın emri altında toplandığını ifade eder. Zeydî İmamı Mutahhar'ın adamları olan bu savaşçılara kabâyil denilmektedir. Çıplak olarak bir beze sarılı şekilde giyinirler. Böyle başka kavimler kendilerini görünce onlardan bezmelerini amaçlarlar (b. 1037-1045)

Nidâî'nin fetihnemesine bakıldığında, donanmadakilerin Cerbe fethinden sonra Preveze'de Kurban Bayramı münasebetiyle bayram namazı kılması, yapılan merasimin ardından verilen ziyafette yenilen yemekler ve içilen içeceklerden bahsedilmesi (b. 889-905), donanmayı uğurlayan ve karşılayan İstanbul halkından bahsedilmesi (b. 292-315; b. 912-946) gibi konular dönemin sosyo-kültürel hayatı ve yeme-içme kültürü hakkında da fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Benzer şekilde Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde Serdar Sinan Paşa'nın Avarin Limanı'nda askere verdiği ziyafet ve ziyafette ismi geçen yemek, tatlı ve içecek isimleri dönemin yemek kültürü ve sosyal hayatıyla ilişkilendirilebilir (590a-11-591a-13). Ayrıca, Tunus seferinden zaferle dönen donanmanın İstanbul Boğazı'nda halkın yoğun teveccühü ile karşılanması, Serdar Sinan Paşa'ya ve donanmadakilere

karşılama yapılması ve dualar edilmesi de (650a-13-651b-12) eserdeki sosyal hayatla ilgili unsurlar olarak örneklendirilebilir. Merâhî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde de ordunun İstanbul'dan uğurlanmasına veya İstanbul'da karşılanmasına dair sosyal hayatla ilgili örnekler de görülebilmektedir. Ayrıca, Safâyî ve Nidâî'nin eserinde yaşanan çarpışmalarda şehit olanların cenaze namazının kılınması uygulaması da sosyal hayatla ilişkilendirilebilir.

Netice olarak özellikle Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin eserlerinde görüldüğü üzere bazı manzum fetihnameler yalnızca edebî ve tarihî olarak değil, sosyolojik ve kültürel açıdan da değerli örnekler barındırmaktadır. İncelediğimiz diğer fetihnameler arasındaki Nidâî, Merâhî ve Harîmî'nin eserlerinde ise bu konuya dair daha az veriyle karşılaşılabilir.

4.2.3. Manzum Fetihnamelerde Sosyal ve Siyasi Eleştiriler

Dursun Ali Tökel, Divan Şiiri'ndeki eleştiri geleneğine dair çalışmasında Ali Fuat Bilkan'ın tespitlerinden hareketle tenkit türündeki eserlere örnek olarak şuarâ tezkireleri, divan ve divançelerin önsözlerindeki sanat ve edebiyat nazariyeleri, *Hüsn ü Aşk* veya *Hayriyye* gibi bazı eserlerin edebî tenkit içeren bölümleri, tarih, edebiyat tarihi veya belagat kitaplarını aktarır. Tökel bu ve benzeri eserlerden başka şairlerin divanlarının bizzat eleştiri örnekleri gösterdiğini belirtir. Diğer taraftan sosyal veya siyasi konularda yazılan Şeyhî'nin *Harnâme*'si, Füzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si, Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sı gibi hicviye türü eserleri de hatırlatır.⁸⁹⁹ İncelediğimiz manzum fetihnamelere bakıldığında başta Harîmî olmak üzere, Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin eserlerinde de yer yer sosyal ve siyasi eleştiriler görülmektedir. Fetihname şairleri çeşitli sebeplerle dönemin sultanını, seferin başındaki serdarı, paşaları yahut askerleri eleştirebilmiştir. Safâyî'nin fetihnamesine baktığımızda; zaman zaman bazı reisler ile umumî bir olay hakkında eleştirilerde bulunmuş olan şair, Sultan II. Bayezid hakkında dahi eleştirilerde bulunmuştur. Örneğin, Burak Cengi sırasında çepel çüpel (kötü yanlış) işler olduğunu söyleyen şair, savaştan kaçan bir reisi eleştirir ve eleştirirken hakarete varacak ifadeler dahi

⁸⁹⁹ Dursun Ali Tökel, "Divan Edebiyatında Eleştiri," *Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Eleştiri Özel Sayısı*, S. 77- 78-79 (Mayıs- Haziran-Temmuz 2003), s. 6-25.

kullanır. Bu reisin daha sonra sanki meziyet sahibi imiş gibi Sultan (II.) Beyazıd'a hazine emini olduğunu da belirten şair dolaylı yoldan Sultan'ı da eleştirmiş olur (1193-1208). Şair eserinin bir yerinde savaş esnasında savaştan kaçanlar için bazı pis ve kancık adamların Burak Cengi sırasında kendi menzilini tutmamış ve kıyıya kaçmış olduğunu eleştirir.⁹⁰⁰ Kaçan bu reisi⁹⁰¹ kethüdanın da gördüğünü söyleyen şair, kethüdanın ileriki zamanlarda Sultan'ın huzurunda bu adama laf atacağını belirtir. Hilekâr bir tilki, dağ keçisi yahut hirek koyunu gibi olan bu adamlar Sultan'a kendilerini takdim etmiş, Sultan da bunlara hilat ve kayık vermiştir. Sultan hüner ehlini bu şekilde hep şaşırtmaktadır (!). Şairin kardan aslan ve *râhî* (yolcu, kaçan, savaştan kaçan anlamında) diye sıfatlandığı bu adam Sultan'ın hazinesine emin tayin edilecektir:

Kaçmağa çün ki kıldılar niyyet
İtdiler pâdişâha terbiyyet
Şeh hünerler işitdi yâ gördi
Geydürüp hil'atı kayık virdi
Hep hünerverleri ider hayrân
Dünper olur mı billâh hân⁹⁰²
Kardan arslanı gör n'oldı
Pâdişeh mālına emîn oldı (b. 1205-1213)

Şair bu eleştiri ve iğnelemeleri yaptıktan sonra batılın kötülerini beslediğini, ârif olanlar ağlarken cahillerin onlara güldüğünü, devletin ileri gelenlerinin bir de bunlara izzet eylediğini, cahilin etrafında çok kimse varsa da ârifin de Allah'ı olduğunu sözlerine ekler (b. 1210-1216).

Moton kuşatması devam ederken Venedik gemileriyle Moton'a herhangi bir desteğin gelmesini engellemek için civarda karakol görevi yapması gereken bazı gemiler gaflete düşerek Moton'a beş Venedik gemisinin yardım ulaştırmasına sebebiyet verir. Şairin, kâfirlerin yolu üzerinde yatmayıp çirkin bir iş ettiklerini söylediği bu

⁹⁰⁰ Burada bahsedilen durum muhtemelen Burak Reis'in iki düşman gökeseyle çarpışması esnasında bahsi geçen kayığın düşman gökelerine saldırmak yerine kenara kaçmış olmasıdır. Zira şair Barak'ı dolanıp kenara kaçtığını söyler.

⁹⁰¹ Bu kişi korkak bir kimse olduğu belirtilen Berşe İsa olmalıdır (b. 1211).

⁹⁰² Aktardığımız çeviri yazı metninde bu şekilde aktarılan mısrada vezin hatası olduğu belirtilmiştir.

kişiler, düşmana karşı gaflet etmiştir. Böyle olunca, “Başa kötü iş gelmesine şaşılır mı? Eğer yapılan işi söylesem (emre itaatsizlik cezası olarak) baş gider.” der:

Yatmadılar yolında küffāruñ

Hāli çirkin olısar anlaruñ

Haşma karşı çün eylene ğaflet

Ṭañ mı gelse başa çepel hālet

Söylesem her vukū’a āgāhum

Baş gider arada güzel şāhum (b. 2954-2957)

Safâyî, İnebahtı Savaşı’nda dört Osmanlı gemisinin Venediklilerin eline geçmesini (b. 1591) ve Moton önünde yapılan donanma savaşında esir edilen Venedik Kaptanı’nın gemisinin yağmalandığı sırada batması neticesinde bazı gazilerin şehit olmasını (b. 2818) da askerlerin gaflete düşmesine bağlayarak eleştiride bulunur.

Rumûzî’nin Yemen seferini konu alan fetihnamesine bakıldığında, şair eserinin ilk kısmında Kur’an tefsiri üzerinden Yemen tarihi aktarır. Ancak, bu bilgileri verirken sürekli olarak Yemenlilere dair eleştirilerde bulunup fitne ve fesatın Yemen’den dünyaya yayıldığını belirtir. Daha sonra da bu eleştirisini Yemen’deki Zeydîlere bağlar. Şair, eserinin ana konusu içerisinde de Yemenlileri zaman zaman eleştirmektedir. Yemenli kabileleri hangi taraf güçlüyse o tarafa meylettikleri noktasında eleştirir. Örneğin, Serdar Sinan Paşa’nın Yemen’e gelip fetihler gerçekleştirmesi, son olarak da Kevkebân Dağı’nı ele geçirmesi neticesinde Mutahhar tarafında bulunan ya da bulunmayan birçok kabile gelip Sinan Paşa’dan emân istemeye başlamıştır. Şaire göre, eğer Osmanlı Devleti gücünü göstermemiş olsa idi muhtemelen bu kabilelerin birçoğu Mutahhar tarafında duracaklardı. Diğer taraftan, ilgili eserin şahıs kadrosu başlığı altında da belirtildiği üzere şairin Osmanlı tarafında olup da tenkit ettiği tek kişi Özdemiroğlu Osman Paşa’dır. Şair Özdemiroğlu’nu berş (afyon) kullanmak, Ağber Dağı’nda Osmanlı ordusu savaşırken oraya vaktinde gelmeyerek görevini ihmal etmek, cahillik etmek, Serdar Sinan Paşa’ya karşı gelmek gibi çeşitli açılardan eleştirmiştir (b. 3982-4165). Şair aynı zamanda eleştirilerini delillendirmektedir. Bu eleştirilerini seferde bulunanlardan ve toplantı yapanlardan dinleyerek aktardığını, yalan söylemediğini, olanı söylediğini ifade eder:

Ger meḥāsin ü ger mesāvidür
Didügüm bunda naql-i rāvidür
Ol seferde bile olanlardan
Ne işitdümse anı direm ben
Encümenlerde söylenen süheni
Kimse ta‘yib ider mi naql ideni
İl sözüdür yalan eger gerçek
Geldi lāzım bana beyān itmek (b. 3928-3934)

Nihâlî’nin fetihnemesinde de tıpkı Rumûzî’nin Yemen seferini konu alan fetihnemesinde olduğu gibi özelde Zeydîler, genelde ise Yemenlilere dair eleştiri ve olumsuzlamalar sıkça görülür. Örneğin:

Ehl-i ‘ayb olduğunu bu kavmi sen
Dağı bilmezsin niçe kıpar fiten
Bu yirün halkı fesād ehli olur
Ṭāyî‘ olmayup ‘inād ehli olur
Bu Yemen halkı ‘aceb cāsüsdür
Yanlarında cüz’î şey nāmüsdür (b. 274-747-1007)

Nihâlî, tıpkı Rumûzî gibi yalnızca düşmanı değil Osmanlı tarafındakileri de eleştirmekteten geri durmamıştır. Yemen idaresindeki iki başlılığın Yemen’de fitnelerin çıkmasına sebep olduğunu çeşitli vesilelerle dillendiren şair buna sebep olanları eleştirmekten geri durmamıştır. Şair, Yemen’de Rıdvan Paşa beylerbeyi iken saraydan bazı idarecilerin Yemen’e ikinci beylerbeyi olarak Murad Paşa’yı atadığını belirttikten sonra genelde bu kararı verenleri ve özelde Murad Paşa’yı eleştirir. Bu kişilerin maksatlarının mansıp (rütbe) kazanmak olduğunu ve beylikten paşalığa yükselmek istediklerini ifade eder:

Manşıp olsun diyü anlar teg hemān
Cān atar her biri olmağa revān
Bu ecilden etdiler anı kabūl
Beglere paşalığa bu ola yol (b. 243-244)

Taiz’de bulunan Murad Paşa’nın her isteyen askere hazineden verip hazineyi

faydasız yere tükettiği, dolayısıyla Rıdvan Paşa askerine ulufe vermek için ondan yardım istediğinde hazine göndermediği gibi çeşitli açılardan Murad Paşa'nın yaptıklarını eleştiren şair memleketin (Yemen) ikiye bölündüğü yetmezmiş gibi şimdi de Rıdvan Paşa'nın azline sebep olduğunu, işlerin sonucunu göremeyip körlük eylediğini, A' rec'e (Mutahhar) güvenmekle bönlük yaptığını söyler:

Memleket bölündüğü yetmez belā

Böyle 'anķāyı daħı kıldı cūdā

İtdi gāyetde Murād Paşa 'inād

Ne olucak böyle körlükden murād (b. 290-292)

Bönlüğünü bildi anuñ cümle nās

A' reci gelür diyü eyler kıyās (b. 339)

Harîmî'nin de fetihnemesinde yanlış işler yapan kişiler hakkında çeşitli eleştirilerde bulunduğu, hatta şairin yalnızca askerleri ve beyleri değil hamisi olan Osman Paşa'yı da eleştirdiği görülmektedir. Örneğin, Tebriz seferine çıkılmadan önce Osman Paşa'nın etrafındaki bazı paşalar, kendisine, sefer için uygun bir zaman olmadığını, bahar ayında yola çıkmanın daha münasip olacağını belirtirler. Osman Paşa ise derhal sefere çıkmak hususunda kararlı davranır. Ancak sefer sırasında Bolu ile Kastamonu arasında şiddetli soğuk baş gösterip ordu çok zahmet çekince şair dolaylı yoldan Osman Paşa'yı eleştirerek "Askere yokluk mülkü konak olsa (ölseler, yok olsalar) bu şaşılacak bir şey midir? Kişi vakitsiz sefere çıkarsa bu sıkıntılar çok bir şey midir?" der:

Tañ mıdur ol 'askere mülk-i 'adem olsa maķarr

Bu elemeler çok mıdur kılsa kişi vakıtsız sefer (v. 61a-3)

Serdar Osman Paşa Kastamonu'da iken orduya katılan askerler arasında kapıkulları da vardır ve şair onlar hakkında bazı eleştiriler yapar. Serdar bu askerle (kapıkulları) İran şahını yense dahi, Serdar'ın gözünde bu askerler ayıplanmış askerler olacaklardır. Zira onların içerisinde aksi ve isyankâr kişiler çıkacaktır. Bu kişiler vakarsız, vefasız, eziyet veren ve yontulmamış kişidirler. Dolayısıyla baykuş gibi uğursuz olan bu kişiler ilerleyen süreçte yaptıklarıyla Serdar'ın ve İslam askerinin nâmını yere düşüreceklerdir:

Şāhı māt itse eger bir ahḳar-ı nīk ḫamlesi

Yine mezmūmidī serdārın yanında cūmlesi

Zīra ol cem‘ iyyete olmışdı bir tiryāki baş

Bī-vaḳār u bī-vefā vü pür-cefā vü nā-tırāş

Būm-veş şūm olmağın arada ol bed-gārımız

Yire düşmüş idi ‘ asker içre nām u ‘ārımız (v. 65b-1-3)

Şair, Osmanlı ordusunun İran şehzadesinin öncülük ettiği orduyla yaptığı ilk savaşın neticesiyle ilgili içinde bulunduğu Osmanlı ordusu hakkında özeleştiri yapar. Savaş Osmanlı ordusunun galibiyetiyle neticelenmiş, hatta kızılbaş liderlerinden Pazuke Han esir edilmiştir. Ancak şair, buna rağmen Serdar Osman Paşa’ya eleştiride bulunmaktan kendini alıkoyamaz. Zira, son bir hücum etmesi halinde tamamen zafer kazanıp düşmanı ganimetleriyle birlikte ele geçirebilme ihtimali varken Serdar’ın ihmal ve gururu sebebiyle bu fırsatı kaçırmışlardır:

Görinüp serdār o sâ‘ at kılsa ‘ askerle hücūm

‘Āvn-ı Ḥaḳḳ ile o demde fetḥ olurdu ḳavm-i şūm

Ehl ü evlād u metā‘ u bār u bengāhın ḳamu

Cümle alınurdu mağlūb idi ḡayetle ‘adū

Ḥazret-i Ḥaḳ ‘askere virmişdi ol dem nuşreti

Līk ihmāl ü ḡurūr-ile ḳaçurdık furşatı (v. 79b-2-4)

Tebriz’in fethinden sonra Osman Paşa Tebriz’in muhafazası görevine bir kişiyi seçmek ister. Şair, paşaları kast ederek “Aslanlık davası güdenler kediden de itibarsız duruma düşüp sanki kaçacak yer aradılar.” diyerek bu göreve isteksiz duran beyleri eleştirir:

Şīrlık da‘ vāsın iden ḡürbeden olup ḫaḳīr

Ḳorḳularından bulamazlardı şaḳlanmağā yir (v. 85a-10)

İran şehzadesinin öncülük ettiği orduyla yapılan dördüncü savaşta Sinan Paşa’nın önderliğindeki Osmanlı ordusu bozguna uğrar. Şair savaşın şiddetlendiği sırada Diyarbekir Beylerbeyi’nin Sinan Paşa’ya gazezli olduğu için pusudan çıkıp da Sinan

Paşa'nın ve askerlerinin imdadına yetişmediğini belirtir. Diyarbekir Beylerbeyi eğer pusudan çıksaydı kızılbaş yenebileceklerken birbirlerine buğz etmeleri sebebiyle Osmanlı ordusu mağlup olmuştur:

Eylemegle birbirisine o serverler hased

Puşudan çıkup cuyüş-ı dîne irgürmez meded

Birbirine buğz itmegle olur çün inhizām

Nīm-dem manşūr olmakla irer a' dāya kām (v. 86b-12-14)

Şair, İran şehzadesinin öncülük ettiği orduyla yapılan altıncı savaşı tasvir ederken Diyarbekir Beylerbeyi'nin şehit olduğunu belirttikten sonra daha önce kendisinin ihmali sebebiyle Osmanlı askerinin mağlup olduğunu, dolayısıyla Sultan (III.) Murad'a ihanetin cezasını bulduğunu söyler. Aynı savaşta derin bir kuyuya düşüp esir olarak ele geçirilen Murad Paşa için ise kardeşi için kazdığı kuyuya kendisinin düştüğünü söyleyerek sebebini bilemediğimiz bir eleştiride bulunur:

Mīr-i mīrān-ı Kāra-Āmid o dem kılmaz şekīb

Ṭālib olmağın şehādet devletin olur naşīb

Çünkü evvel anuñ ihmālinden oldı inhizām

Ni' met-i sultāna hāyin oldı buldı intikām

Hayret aluben Murād Paşa'yı ol demde şaşar

Kardaş için kazduğı çāh içre kendüsi düşer (v. 89a-4-6)

Tebriz'den dönme kararı alan Serdar Osman Paşa, Tebriz Kalesi'nin muhafazası için birini seçmek için beyleriyle toplantı yapar. Beyler bu göreve isteksiz dururlar. Şair, devrin Kahramanı, Rüstemi gibi geçinen ve lafta gururun yükseklerinde kanat açıp uçan beylerin fare gibi delikten deliğe girdiğini, domuz gibi burunlarını yere diktiklerini söyleyerek beylerin bu davranışlarını eleştirir. Daha sonra Cafer Paşa bu görevi kabul eder. Oradaki diğer beyler ummadıkları kişinin bu davranışı karşısında sanki yerin dibine girerler:

Ḳahramān-ı dehr u Rüstem Behmen ü Dārā geçen

Lāf ile evc-i gurūr üzre cenāh açup uçan

Her biri sūrāḥdan sūrāḥa girdi mūş-veş

Kime teklîf oldısa ağız açup dimedi hoş

Burnını her birisi dikdi yire ḥınzır tek

Râzılardı şafḥa-i ‘âlemde olsa baş çek

Zâhir olıcaḡ umulmıyan kişiden bu ḥaber

Oldı ḥâzırlar ḥicâlınden o dem zır ü zeber (v. 89b-7-9-90a-2)

Netice olarak incelediğimiz fetihnameler arasından özellikle Harîmî’nin fetihnâmesi olmak üzere, Safâî, Rumûzî (Nâme-i Fütûḥ-ı Yemen) ve Nihâlî’nin fetihnamelerinde müelliflerin çevresindekilere çeşitli eleştirilerde bulunduğu görülür. Yapılan seferde karşılaşılan birtakım olaylar hakkında eleştirilerde bulunan bu şairlerin seferde bizzat bulunan kişiler olması da önem arz etmektedir. Zira, bu şairler, bizzat gördükleri olaylar hakkında eleştiriler yapmıştır. Diğer taraftan bu şairlerin yalnızca alt rütbedeki kişileri değil, ileri gelen paşaları da eleştirmeleri dikkat çekicidir. Hatta, Safâî’nin Sultan (II.) Bayezid’i, Harîmî’nin de seferi yürüten Osman Paşa’yı dolaylı olsa da eleştirdiği görülür. Eleştiri geleneğine dair fetihnamelerde görülen bu tür örnekler klasik Türk edebiyatındaki eleştiri geleneğine katkılar sağlaması yönüyle değerlidir. Öte yandan, dönemin müelliflerinin çevresini eleştirmek noktasındaki cesaretleri ve onlara sağlanan bu özgürlük alanı da dikkat çekicidir.

4.2.4. Manzum Fetihnamelerde Devlet ve Ordu Gelenekleri

Fetihnamelerde sefere çıkan ordu ön planda anlatıldığı için bu ordunun birtakım geleneksel uygulamaları sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalar, Osmanlı Devleti’nin İslam fıkından alarak uyguladığı veya zamanla ordu içerisinde meydana çıkan uygulamalardır. Ümran Ay, Nidâî’nin *Cerbe Fetihnâmesi*’ne dair çalışmasında ilgili fetihnamedeki devlet ve ordu geleneklerine dair bir başlık açmış ve eserde görülen örnekler üzerinde durmuştur.⁹⁰³ İncelediğimiz manzum fetihnamelere bakıldığında da bu tür uygulamalarla ilgili örnekler görülmektedir. Sefer öncesinde nücüm (yıldız) ilminin dikkate alınması, sefere sultan katılmayacak

⁹⁰³ Bkz. Ay, a.g.e., s. 103-104.

ise serdarın sefere çıkmadan önce sultanın huzuruna çıkıp görüşmeler yapması, serdarın ve diğer ileri gelen beylerin sefere çıkmadan önce, sefer sırasında ve sefer sonunda divan tertip etmesi, çoğunlukla bu divanın ardından ziyafet tertip edilmesi ve bazen han-ı yağma geleneğinin uygulanması, yine çoğunlukla bu divanın ardından sefer sırasında başarı gösterenlere konumlarına göre hilat giydirilmesi veya çeşitli ihşanlarla mükâfatlandırılması, bazı divan toplantılarından sonra (özellikle deniz seferlerinde) gülbank okunması, ordunun çeşitli menzillerde alay göstermesi, sefer sırasında gözcü gönderip dil alınması, sefer sırasında gözcü gönderip dil alınması, fethedilmek istenen kalenin kuşatılmasına başlanmadan önce kaledekilerin İslam’a davet edilmesi veya cizye ödemek şartıyla serbest bırakılabileceklerinin teklif edilmesi, kuşatılan kalelerden bazısının eman talep etmesi ve teklifin kabul edilmesi halinde kaledekilere eman verilmesi, kale kuşatma yoluyla alınırsa elde edilen ganimet ve doyumlukların bir takım kaidelere göre paylaşılması, savaşlar sırasında baş getirenin sultan veya seferi yürüten serdar tarafından ödüllendirilmesi, fethedilen yerde müezzinlerin ezan okuması, merkezî bir kilisenin mescite çevrilmesi ve burada kılınan namazdan sonra sultan adına hutbe okunması, fetihten sonra fethi haber veren beşaretnamenin (fetih mektubu) sultana veya sultan tarafından çeşitli yerlere gönderilmesi gibi uygulamalar⁹⁰⁴ fetihnamelerde karşılaşılan belli başlı devlet ve ordu geleneklerindendir. Bahsi geçen bu uygulamaları alt başlıklar halinde şöyle örneklendirebiliriz:

Sefer İçin Kutlu Saatlerin Dikkate Alınması

Klasik dönemde devlet idarecilerinin sefer öncesinde dikkate aldığı nücüm (yıldızlar) ilmi, uğurlu zamanları dikkate alma gibi uygulamalar⁹⁰⁵ Rumûzî’nin *Tûnus ve Halku’l-Vâd Fetihnâmesi*’ne yansımıştır. Sultan (II.) Selim bir nevrüz günü, uğurlu bir zamanda ve kutlu bir saatte gazaya kast ederek Osmanlı ordusunun toplanması emrini vermiştir. Yapılan hazırlıklardan sonra donanma da kutlu ve mübarek bir saati gözeterek sefer kastıyla İstanbul’dan hareket etmiştir:

⁹⁰⁴ Bahsi geçen devlet ve ordu geleneklerine dair alay gösterme, hilat giydirme vb. bazı terimler, çalışmanın sonunda yer alan *Terimler Sözlüğü* kısmında açıklanmıştır.

⁹⁰⁵ Konu hakkında ve Osmanlı’da seferler sırasında da nücüm ilminin uygulanmasına dair örnekler hakkında bkz.: Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm,” *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (İstanbul: T.D.V. Yay., 2000 s.s. 124-126; Salim Ayduz, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul, 1995, s. 163-166.

Rûz-ı nev-rûz u sâl-i meymûnda

Bir ‘aceb sâ‘at-i hümâyûnda

Gözedüp hem sa‘îd sâ‘âtî

Sâl-i ferhunde sa‘d evkâtî

Zıkr olan rûz-ı sa‘dda iy yâr

‘Azm-i rezm itdi ‘asker-i cerrâr (v. Ü 580a-8-583b-12-584a-1)

Sefer Öncesi ve Sefer Dönüşünde Serdarın Sultanın Huzuruna Çıkıp Görüşme Yapması

Nidâî’nin fetihnâmesinde Kaptanıderya Piyale Paşa, Rumûzî’nin Tunus seferini konu alan fetihnâmesinde Serdar Sinan Paşa, Harîmî’nin fetihnâmesinde ise Serdar Osman Paşa sefer öncesinde ve seferden dönüşte dönemin sultanının huzuruna çıkıp el etek öper, sefer veya seferin sonucu hakkında sultanla istişareler yapar. Bu istişarelerin ardından dönemin sultanı kendilerine hilat ve diğer birtakım hediyeler tevdi eder. İncelediğimiz diğer fetihnamelerden Safâyî’nin fetihnâmesinde Sultan II. Bayezid; Bahârî, Fütûhî ve Merâhî’nin eserlerinde ise Kanunî Sultan Süleyman sefere bizzat çıkmış olduğundan bahsi geçen uygulama görülmez. Rumûzî; Nihâlî ve Adlî’nin eserlerinde ise sultanlar sefere katılmadığı halde bu tür uygulamalar bahis mevzusu edilmemiştir.

Ordu veya Donanmanın Uğurlanması

Nidâî’nin fetihnâmesinde donanma İstanbul’dan çıkarken ve İstanbul’a döndüğünde sultan deniz kenarındaki köşkünden donanmayı uğurlar ve karşılar. Bu sırada diğer devlet erkânı ve halk da hazır bulunur. Sultan Süleyman (Kanuni) da dâhil olmak üzere herkes donanmadakilere duacı olurken donanma da Sultan için selamlama topları atar. Uğurlama sürecinde donanma gemilerinde kös-i rihlet (b. 303) ve ceng-i harbî (b. 310) çalınır. Rumûzî’nin Tunus seferini konu alan fetihnâmesinde de donanma İstanbul’dan çıkarken ve sefer dönüşünde İstanbul’a giriş yaptığı sırada aynı uygulamaların yapıldığı görülür. İncelediğimiz diğer manzum fetihnamelerde ise bu tür uğurlamalardan kısmî olarak söz edilmektedir. Safâyî’nin fetihnâmesinde İstanbul’dan çıkan gemilerin toplar atarak şenlikli şekilde çıktığı belirtilir. Bahârî’nin fetihnâmesinde *kûs-ı harbî* çalındığı ve askerlerin saflar halinde meydana çıktığı,

Sultan Süleyman'ın da atına binip ordusuyla beraber harekete geçtiği belirtilir. Fütûhî'nin fetihnamesinde Budin'den zaferle dönen sultanın İstanbul'a giriş yaptığı sırada devlet erkânı ve halk tarafından şenlikli bir şekilde karşılandığı belirtilir. Merâhî'nin fetihnamesinde sultanla beraber İstanbul'dan hareket eden ordunun belirli bir tertip ve nizamla yürüdüğü, bu sırada etrafta kümelenen halkın Sultan Süleyman'a (Kanuni) ve orduya dualar ettiği görülür. Diğer taraftan Sultan, İstanbul'dan ayrılmadan önce yerine tayin ettiği İskender Paşa'ya halkın, muallim ve öğrencilerin haftada iki gün ve cumalarda ordunun muzaffer olması için dua etmelerini istemiştir (b. 185-195). Yalnızca Merâhî'nin eserinde görülen bu bilgi, o devirlerde sefere çıkıldığında ordunun zafer kazanması için bu tür uygulamaların yapıldığını işaret etmektedir. Yine Merâhî'nin fetihnamesinde, sefer sonunda Sultan Süleyman'ın yerine geçen Sultan Selim'in İstanbul'a giriş yaptığı sırada yine halkın karşılamada bulunup dualar ettiği görülür. Rumûzî ve Nihâlî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde Serdar Sinan Paşa Mısır'da Yemen'e geçtiğinden diğer fetihnamelerde görülen detaylı uğurlama sahnelerinden bahsedilmez. Ancak, Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde Sinan Paşa Mısır'a döndüğünde Mısır'daki devlet erkânı ve halkın kendisine karşılama yaptığı ifade edilir. Adlî'nin fetihnamesinin ilk kısımları bulunmayıp eserin sonunda da bu tür uygulamalardan bahsedilmemiştir. Harîmî'nin fetihnamesinde ise Osman Paşa İstanbul'dan hareket etmeden önce diğer fetihnamelerde görüldüğü şekilde sultanla görüşür ve sefere çıktığı sırada İstanbul halkı kendilerini dualarla uğurlar.

Divan Tertip Etme, Başarı Gösterenlerin Mükâfatlandırılması, Fethi Gerçekleştiren Serdarın Tebrik Edilmesi, Ziyafet Verme ve Han-ı Yağma Uygulaması

Sefere çıkan ordu ileri gelenlerinin divan tertip etme geleneği fetihnamelerde en sık görülen uygulamadır. Safâî'nin fetihnamesine baktığımızda Kaptanıderya Davud Bey sefer çıkmadan önce İstanbul'da, sefer sırasında ise Gelibolu, Korin vb. birçok yerde divan tertip etmiştir. Ahmed Paşa'nın veya Yakub Paşa'nın Davud Bey'e katılmasında da divan tertip edildiği görülür. Moton'un fethinin ardından Sultan (II.) Bayezid de divan tertip etmiş ve divanın akabinde görevlerini ihmal eden askerleri ve başlarında bulunan iki reisi sorgulatıp iki reisi cezalandırmıştır. Bahârî'nin eserine baktığımızda da Budin'in fethinden sonra Sultan Süleyman'ın nezaretinde divan

tertup edildiği ve beylerin fethi kutlamak üzere mübarek bâde (tebriğe) geldikleri görölr:

Ėâzi begler çün bu fethi gördiler

Geldiler dīvāna karşı tırdılar

Ulu begler yire yüz urup o gün

Kutlu olsun didiler feth-i Budün (b. 226-228)

Nidâi'nin fetihnamesine baktığımızda, Piyale Paşa'nın serdar olarak sefere çıkmadan önce Sultan'ın huzurunda divan toplantısı yapılması, Piyale Paşa'nın Cerbe'ye doğru ilerlerken uğradığı yerlerin bazısında divan tertup edip beyler ve reislerle istişarelerde bulunması, Paşa'nın bazı beylerine ve başarı elde eden askerlerine hilat giydirmesi veya hediyeler takdim etmesi; Cerbe Hisarı'nın fethinden sonra divan tertup edilmesi, beylerin kazanılan zaferlerin ardından *mübârek bâde* gelip Paşa'yı tebrik etmeleri (b. 697-831), Paşa'nın onlara istimâlet verip mansıp veya başka ihsanlarda bulunması gibi örnekler görölmektedir.

Nihâlî'nin fetihnamesinde de savaş veya sulh gibi önemli kararlardan önce meşveret edildiği görölr. Serdar Sinan Paşa Taiz'e ulaşınca Yemen Beylerbeyi Osman Paşa kendisini karşılayıp elini öper ve riayetlerde bulunur. Serdar da kendisinden Yemen'le ilgili gerekli haberleri aldıktan sonra Osman Paşa'ya hilat giydirir. Eserde Behram Paşa'nın Yemen Beylerbeyiliği dönemini konu alan kısımda da sıralanan örneklerin benzerlerine rastlanır. Örneğin, Nevvârî Şeyhi, Yemenlilerin bir âdeti olarak Behram Paşa'dan emân almak için Paşa'nın divanına gelir. Nevvârî Şeyhi içerde el etek öperken dışarıda mehter çalmaktadır. Paşa, merasim esnasında Nevvârî Şeyhi'ne altın işlemeli bir hilat giydirir:

Hoş 'acâyib 'âdeti var bu yirüñ

Bir emândur başı cümle işlerüñ

Virdiler aña emân emrin o dem

Şoñra dīvāna gelüp başar kadem

Ol içerde eyler iken dest-būs

Taşrada tırma çalınur tabl u kūs

Geydürüp zerrin hil'at bî-mişâl

İtdügi-çün emre ol şeyh imtişâl (b. 3520-3560)

Harîmî'nin fetihnamesine baktığımızda Osman Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce sultanın huzuruna çıkıp tazimde bulunur ve burada birkaç saatlik bir toplantı yapılır. Sultan da Serdar'a hilatler takdim eder. Ardından Üsküdar'a geçen Serdar burada askerlere ziyafet tertip eder ve beylerle sefer hakkında divan toplantısı yapar. Kastamonu'da da divan tertip edilip ziyafet verilir. Ordu Tokat'ta iken Ferhat Paşa'nın Tokat'a gelip Osman Paşa ile buluşmasından sonra ise büyük divan toplantısı yapılır. Ordu Sivas'ta iken Sultan, Osman Paşa'ya iltifat içerikli bir ferman ile hilat gönderir. Sultan'ın fermanı divanda okunur. Şehzade ile yapılan ilk cengin akabinde Serdar başarı gösteren beylerine hilat, sorguc, ablak (at) gibi ihsanlar verir. Tebriz'in fethinden sonra fetihname müellifi Harîmî, Serdar Osman Paşa'nın huzuruna çıkıp *Allah fethini mübarek kılsın* diyerek Serdar'ı tebrik eder (83a). Ramazan ayı bitip Şevval ayı başlayınca, Serdar, arefe günü akşamı askerini selamlayarak bayramlarını kutlar. Askerlerden ileri gelenler Serdar'ın elini öperek *fethin ve bayramın mübarek olsun* derler:

Mâder-i dehr itdi ol demde tevellüd tevemân

Feth-i Tebriz 'îd-i Şevvâl oldı zâhir ol zemân

Yollı yolınca kamû erkân varup el öpdiler

Feth ü 'îdin eylesün Mevlâ mübârek didiler (v. 83b-3-5)

Tebrikleri kabul eden Serdar da beylerine çeşitli hilatler verip ihsanlarda bulunur. Eserin sonlarında, Serdar'ın Cafer Paşa'ya Tebriz muhafızlığı vazifesini verdikten sonra kendisine hilat vb. hediyeler takdim ettiği görülür.

Adlî'nin fetihnamesine baktığımızda Şamahî'ya gelen Kızılbaşlara yapılan baskından başarı gösteren askere terakki ve ihsanlar verildiği, ileri gelen beylere de hilatler giydirildiği ifade edilir:

Ṭoydılar anda teraḳḳîler ü iḥsânlar-ile

Hep donandılar olar ḥil'at ü ḳaftânlar-ile (b. 537)

Fütûhî'nin fetihnamesine baktığımızda Sultan sefere çıkmadan önce veya sefer sırasında önemli kararlar alınmadan önce beyleriyle divan tertip eder. Ayrıca başarı gösteren beylere hilat giydirilirken askerlere de terakki ve ihsanlar verilir. Rumûzî'nin her iki fetihnâmesi ile Nihâlî'nin fetihnamesinde de seferi yürüten Serdar Sinan Paşa'nın veya Behram Paşa'nın önemli kararlar alınmadan önce divan

tertiple ettiği, beyleriyle istişarelerde bulunduğu görölür. Bu toplantılardan sonra başarı gösteren beylere hilat giydirilip askerlere de terakki ve ihsan verilir.

Dede Korkut hikâyelerinde görölün Oğuzlara özğü hân-ı yağma geleneği Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir. Bu geleneğe göre hükümdar ve ailesi bayram, düğün, zafer kutlaması gibi kutlama günlerinde halka açık ziyafet verir, ziyafetten sonra kendileri saraydan veya otağından çıktıktan sonra halktan ihtiyacı olanlar katıldıkları bu ziyafet sofrasından ihtiyacı olanları alırlardı.⁹⁰⁶ İncelediğimiz fetihnamelerdeki hân-ı yağma uygulamalarına baktığımızda, Merâhî'nin eserinde ordu sefer halindeyken kurban bayramı münasebetiyle divan kurulur. Bu divanda sultan askere hân-ı yağma geleneğıyle ziyafet verir ve bayram tebriğinden sonra bahşişler verir. Sultan, ayrıca başarı gösterenlere de bahşişler verecektir. Nidâî'nin fetihnamesine baktığımızda, şair, Cerbe fethinden sonra Preveze'de verilen ziyafette yemek masalarının *Osmanlı usüllerine* göre kurulduğunu, yemeğe *salâ* sözüyle başlandığını ve ziyafetin ardından *hân- yağma* geleneğinin tatbik edildiğini aktarmaktadır:

Sumâtı çekdiler kânûn-ı 'Oşmân

Nefâyis birle tıldı şahın-ı dīvân

Çün oldılar bu ni' metden kamu sır

Götürüldi sumât u sufra peşkîr

Yemekden olmadı hiç kimse mahrûm

'Arab Türk ü 'Acem Efrenc ile Rûm (b. 894-905)

İncelediğimiz diğler manzum fetihnamelerde han-ı yağma geleneğinden hususen bahsedilmese de ziyafet verildiğine dair örnekler görölmektedir. Özellikle Rumûzî'nin her iki fetihnamesinde ile Harîmî'nin fetihnamesinde sefer sürecinde paşaların zaman zaman verdiğı ziyafetlerden bahsedilmektedir. Örneğin Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde serdarın Avarin'de askerlere ziyafet verip ziyafetin ardından sultanın kendisine tevdi ettiğı serdarlık beratını okuttuğı, ayrıca başarı gösteren askerlere terakki ve dirlik verdiğı görölür (v. Ü 589b-592b).

⁹⁰⁶ Ümran Ay, a.g.e., s. 113.

Baş Getirenin Ödüllendirilmesi

Osmanlı'da din ve devlet düşmanlarının kellesini getirene bahşiş vermek padişahın adetlerindendir.⁹⁰⁷ İncelediğimiz fetihnamelerin de çoğunluğunda bu âdete dair örnekler görülmekte olup sultanın seferde bulunmaması halinde aynı uygulamayı serdar yapmaktadır. Örneklere baktığımızda, Safâî'nin fetihnâmesinde aktarılanlara göre Moton kuşatması sırasında yaşanan donanma zaferinden sonra Davud Bey divan tertip eder ve baş getirenlerin adını kaydeder. Bu kayıtlar daha sonra sultana iletilecek, sultan durumlarına göre bu kişilere mansıp veya hediyeler verecektir (b. 2828-2849). Merâhî'nin fetihnâmesinde ise Sultan Süleyman'ın Sigetvar'ın dış hisar konumundaki parkanlarını yıkıp içeriye giren Rumeli askerlerinden baş kesenlere mansıp ve dirlik ihsan ettiği görülür (b. 460). Nidâî'nin fetihnâmesinde, Cerbe kuşatması sırasında düşmanın yaptığı ilk gece baskınında düşman tarafından öldürülenlerden baş veya herhangi bir işaret getirenlerin ismi deftere kaydedilip Piyale Paşa tarafından kendilerine münasip bir devlet hizmeti veya çeşitli ihsanlar verildiği ifade edilir (b. 759-760). Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnâmesinde, baş kesene ihsan verildiği ifade edilirken (b. 5870) öldürülen bazı düşman askerlerinin başlarının korku salmak amacıyla düşman kalesinin karşısına dizildiğinden de bahsedilir (b. 11831). Nihâlî'nin fetihnâmesinde de benzer şekilde düşmanın başını kesenlere ihsan ve terakki verildiği, öldürülen Katrân, Neşîr ve diğer bazı Zeydî ileri gelenlerinin başlarının düşmana korku vermek amacıyla Kevkebân Hisarı karşısında mızraklarda sergilendiği ifade edilir. Harîmî'nin eserine bakıldığında, ordu Sofiyan menzilinde iken İran ordusu ile Osmanlı azıkçıları arasında çatışma yaşandığı, Osmanlı yiğitlerinin düşman tarafından hayli miktarda baş ve dil getirdiğinden söz edilir.

Gözcü Gönderme, Dil Alma

Fetihnamelerde casusluk faaliyetleri ve düşmandan dil (haber) almayla ilgili uygulamalara dair örneklerle de rastlanmaktadır. Safâî'nin fetihnâmesine bakıldığında, Hacı Hüsam isimli şahıs casusluk faaliyetleri yapmaktadır. Hacı Hüsam, Venediklilerin kuşatma altına aldığı Kıfaline'den Kaptan Davud Bey'e haber

⁹⁰⁷ Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler," Osmanlı, Ankara 1999, IX, s. 182 (akt.: Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2000, s. 158).

getirir. İlerleyen süreçte de Kıfaline'deki düşmana baskın yapılmadan önce Hacı Hüsam Osmanlı askerine bu açıdan destek sağlayacaktır. Nidâî'nin fetihnemesinde de gözcü gönderilip etrafın karakol edilmesi ve düşmandan dil (haber) alınmasına dair örnekler görülür (b. 460-497). Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnemesine baktığımızda, örneğin Sinan Paşa Mutahhar'ın bulunduğu San'a'ya saldırı yapmayı planlarken haberciden gelen habere göre Mutahhar San'a'dan kaçmıştır. Paşa da bu gelişme üzerine planından vaz geçer. Harîmî'nin fetihnemesinde de dil almaya dair birçok örnek görülür. Osmanlı askeri Çaldıran'a ulaşınca Şah'ın ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi gelir fakat ortaya çıkmazlar. Osman Paşa, Hızır Paşa ve askerlerini meseleyi araştırmak üzere görevlendirir. Tebriz Kalesi'nin inşası devam ederken kale civarında İranlı bir casus yakalanır ve sorgulanan casustan Şah'ın taarruz hazırlığında olduğu bilgisi alınır. Osman Paşa'nın Acısu'da vefat ettiği gece ise Şehzade ordusu tarafından bir Osmanlı casusu gelerek Şehzade ve ordusunun saldırmak için hazırlık yaptığı haberini verir.

Alay Gösterme⁹⁰⁸

Alay gösterme dosta güven düşmana korku vermek amacıyla yapılan bir ordu geleneğidir. Merâhî'nin fetihnemesinde ordunun bazı yerlerde Sultan'ın emriyle halka ve düşmana ihtişamını göstermek için alay gösterdiği ifade edilir. Harîmî'nin fetihnemesinde de ordu geleneklerinden biri olarak alay gösterme geleneğinden bahsedilir. Ordu Karadere menziline ulaştığında Van Beylerbeyi Sinan Paşa ve emrindeki Kürt askeri (Van askerleri) alay gösterip Serdar'ın ordusuna katılır. Ordu Erzurum Kalesi'ne yakın bir yere ulaştığında Serdar burada ihtişamlı şekilde alay gösterir.

Kuşatma Öncesinde Kaledekilerin İslam'a Davet Edilmesi yahut Cizye Teklifi Yapılması

Safâî'nin fetihnemesinde kara ordusuyla beraber Moton Kalesi'ni kuşatan Sultan (II.) Bayezid'in Motonluları İslam'a davet ettiği, bu davete uymadıkları anlaşılınca Kale'ye top atışlarının başladığı ifade edilir. Fütûhî'nin fetihnemesinde de Sultan

⁹⁰⁸ Eskiden geçit resmine verilen isimdi. Bu resim daha çok ecnebî sefirlerine karşı yapıldı. Vezirler ve beylerbeyleri de kanunen götürmeye mecbur oldukları maiyet halkıyla harbe iştirak ederken ordugâha iltihakları sırasında, ihtişamlarını göstermek için alay gösterirdi (Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 45).

Süleyman'ın (Kanuni) Üngürüs kralına hüküm gönderip onu İslâm'a davet ettiği ifade edilir. Sultan, müspet cevap alınmayınca sefere çıkacaktır.

Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde ise bu uygulama daha detaylı bir şekilde anlatılarak cizye uygulaması da bahis konusu edilmiştir. Serdar Sinan Paşa Halku'l-Vâd Kalesi'ni muhasara etmeden önce bir kâtibine mektup yazdırarak sünnet-i seniyye gereği Kale'dekilere nasihat edip onları İslâm'a davet eder. Eğer İslâm'ı kabul etmezlerse cizye vermelerini, cizyeyi de kabul etmezlerse üçüncü seçenek olarak Kale'yi teslim etmelerini teklif eder. Eğer bu teklifi de kabul etmezlerse Kale'yi savaşarak alacaklarını bildirir. Serdar'ın kuşatma öncesi yaptığı bu uygulama hem İslâm hukukunun bir gereği hem de bu hukukun Osmanlı Devleti ve ordusundaki yansımalarıdır. Serdar, Kale beyinden aksi yönde gelen cevaptan sonra kalenin muhasarasını başlatmıştır (v. Ü 599b-7-601a-4).

Serdarın Savaş Öncesinde Savaşa Teşvik Edici Konuşma Yapması

Safâyî'nin fetihnmesinde Yakub Paşa'nın donanma askerleriyle buluştuğunda onları gazaya teşvik edici konuşma yaptığından bahsedilmektedir. Paşa, ayetler okuyarak askerlerine gaza yolunda mücadele etmelerini, Venedik illerini yağma etmelerini, kız ve oğlanlarını esir almalarını, Allah'ı birlemeyenleri kılıçtan geçirmelerini emreder. Bunları yaparlarsa Sultan'a onların yaptıklarını övgüyle anlatacaktır:

Dir gâzâdur idüñ ölüñ gerçek

Hağ kelâmın oğur becid gökcek

Venedik illerin idüñ gâret

Kılayın şâha sizi terbiyyet (b. 2275-2276)

Fütûhî'nin fetihnamesinde Vezir İbrahim Paşa'nın Üngürüs ordusuyla yapılacak meydan savaşından (Mohaç Savaşı) önce emri altındaki Osmanlı askerine gaza ve şehitlik uğrunda teşvik edici konuşma yaptığı, din yolunda gayret edenlerin cennete ulaşacağını söylediği belirtilir:

Huşûşâ ola gayret gayret-i dîn

Diler hûnîn ola endâm-ı sîmîn

Ya ala başı veyâhûd vire cân

Ola erlikde adı şîr-i Yezdân

Toğanı ölmedin kalmaz didiler

Şehîd olsa kişi ölmez didiler (v. 24b-7-9)

Cinân u mevkif içre havz u kevşer

Şerâb-ı gayretüñdür bil muğarrer

Şerâb-ı gayreti şık bâğ-ı cāndan

Cināna kevşer aķıt bu cihāndan

Olur gayretsüz erden yæg kuru taş

Geh olur erlik eyler ol yarar baş (v. 25a-9-11)

İbrahim Paşa, sözlerini Hak yolunda zahmet çekenler Allah indinde rahmet bulacağını söyleyerek bitirir (v. 25b-1).

Nidâî'nin fetihnamesinde Piyale Paşa askerini cihata teşvik eder ve erkek koyunun kurban edilmek için var olduğunu vurgular. Nidâî bu tür konuşmalar yapılmasını istimâlet vermek olarak ifade eder. İspanyollarla yapılan ilk donanma savaşı öncesinde ve kuşatma esnasında düşmanın yaptığı ikinci gece baskını sırasında Paşa'nın bu tür teşvik edici konuşmalar yaptığı ifade edilmektedir. Benzer uygulamalar incelediğimiz diğer fetihnamelerde de görülmektedir. Fütûhî ve Nihâlî'nin fetihnamelerinde Sinan Paşa, Harîmî ve Adlî'nin fetihnamelerinde Osman Paşa askerini çeşitli vesilelerle savaşa teşvik edici konuşmalar yapmıştır.

Sancak çekme, Gülbank Okuma, Mehter Çalma

Sancak çekme ve gülbank okuma/çekme faaliyeti fetihnamelerde karşılaşılan uygulamalardandır. Bu uygulamalar daha ziyade divan toplantılarından sonra yapılmaktadır. Mehter çalma faaliyeti ise sıklıkla savaşlar esnasında yapılırken bazı toplantılardan sonra mehter çalındığından da bahsedilmektedir. Safâyî'nin fetihnamesinde Moton'un dış kalesi ele geçirilince buraya Osmanlı sancağı çekilmiştir. Aynı eserde, Vezir Yakub Paşa'nın Kaptan Davud Bey'le buluşmasından sonra yapılan divanın ardından sancakların çekildiği ve gülbank okunduğu ifade edilir. Korin'de yapılan divanın ardından Ömer Ağa'nın padişaha dua ettiği, ardından tekbirler getirilip ve gülbank okunduğu görülür.

Nidâî'nin fetihnamesinde de sancak çekme veya düşman sancaklarını baş aşağı etme şeklindeki uygulamalardan da bahsedilmektedir. Osmanlı donanması İstanbul'dan hareket ederken tekbirler eşliğinde sancaklar çözer ve harekete geçer. Cerbe önlerinde İspanya donanmasıyla karşılaştıklarında ceng-i harbî çalınarak savaşa

girilir. Donanma savaşının zaferle neticelenmesinden sonra Nasuh Ağa Cerbe Hisarı'nın karşısına sancak diker ve tekbir çekerek çözer. Cerbe Hisarı fethedildikten sonra da sancaklar açıp kalenin açılan gediklerinden geçerek dış ve iç kaleyi ele geçirirler. Ardından Hisar'ın çeşitli yerlerine sancak dikerler ve fetih alameti olarak tabl-ı beşâret çalınır (b. 829). Cerbe Hisarı Turgutça Bey'e teslim edildikten sonra Osmanlı donanması sancakları baş aşağı edilmiş olan 30 İspanyol kadırgasıyla beraber İstanbul'a döner.

Nihâlî'nin fetihnemesinde Nevvârî Şeyhi, Behram Paşa ile görüşürken dışarıda mehter çalmaktadır. Safâyî, Rumûzî (her iki fetihname) ve Harîmî'nin fetihnemelerinde de mehter takımından bahsedilir. Örneğin, Harîmî, Osmanlı ordusuyla Şehzade ordusunun yaptığı altıncı savaşı tasvir ederken iki ordu karşı karşıya geldiğinde mehter takımının coşkulu bir şekilde ceng-i harbî çaldığını ifade eder.

Müezzinlerin Fethedilen Yerde Ezan Okuması, Bir Kilisenin Mescite Çevrilip Burada Namaz Kılınması ve Sultan Adına Hutbe Okunması

Fetihten sonra kalede ezan okunup namaz kılınıp Allah'a şükür ve senâlar edilmesi de ordu ve devlet geleneklerindendir.⁹⁰⁹ Bu geleneği İslam ülkeleri sultanlarının uygulamasına benzer şekilde Osmanlı sultanlarının veya paşalarının da uyguladığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz fetihnemelerden bazısında, gayrimüslimlere karşı kazanılan fetihten sonra bir kilisede, Rafızilere karşı kazanılan fetihten sonra ise merkezî bir camide bu uygulamanın yapıldığı görülür. Fetihten sonra, ordunun başında sultan var ise sultanın kendisi, sultan yok ise fethi gerçekleştiren serdar bir kiliseyi camiye çevirir veya hâlihazırdaki camide askeriyle şükür namazı veya toplu şekilde Cuma namazı kılar. Cuma namazı kılınır ise sultan adına hutbe okunur.

Safâyî'nin fetihnemesinde Sultan'ın (II. Bayezid) Yakub Paşa'ya gönderdiği fermanında geçen ifadeler fethedilen yerde uygulanan bu geleneği yansıtır niteliktedir. Sultan, Yakub Paşa'ya hitaben Kaptan Davud Bey ile sefere çıkmalarını, kâfirlerin illerini yıkıp yağma etmelerini; Frenglileri kırıp orada İslam sancağını dikmelerini, İslam'ın erkânını ve âdetlerini oralara yerleştirmelerini; Allah'ı

⁹⁰⁹ İsmail Güntan, "Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)," (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Haziran 2015), s. 132.

birleyenlere iyi davranmalarını; kilise çanlarını söküp çan kulelerini minareye çevirmelerini, sonra bu kiliseleri mescite çevirmelerini, bu mescitlere müezzinler, hatipler ve imamlar yerleştirmelerini emreder:

...

Eylesinler Firengi kırup tã
Kelimât-ı şehâdeti i'lâ
Hoş ri'âyetler ideler her gâh
Kimi dir lâ ilâhe illallâh
Kâfirüñ çañlarını alsınlar
Çañlığı hep menâre kılsınlar

...

Ṭavr-ı İslâm ola vilâyet-i tãm
Tã müeizzin kona ḥaṭib ü imâm (b. 2292-2301)

Nitekim, Sultan II. Bayezid, Koron'un fethinden sonra, fethettiği bu şehri ziyaret edip kilisede şükür namazı kılar ve o kilisenin mescide çevrilmesini emreder. Sultan ertesi gün aynı mescitte askeriyle birlikte Cuma namazı da kılacaktır ve sultan adına hutbe okunacaktır (b. 3279-3293).

Merâhî'nin fetihnemesinde de Göle'nin fethinden sonra benzer uygulamaların burada da yapıldığı anlaşılır:

İtdiler anda ezāna āgāz
Kıldılar Hakk'a niyāz-ile namāz
Hakka çok şükr ü senā eylediler
Dil ü cān-ile du'ā eylediler (b. 630-631)

Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde de kuşatma sonucunda Osmanlı askeri Halku'l-vâd Kalesi'ne girince yine devlet ve ordu geleneği olarak burçlara sancaklar dikildiği ve müezzinlerin ezan okuduğu, ardından kale içindeki kilisenin de mescide çevrildiği ifade edilir:

Rāyet-i dīni naşb idüp yir yir
Okıldılar ezān mü'ezzinler
Deyr-i küffârı eyleyüp mescid

Ehl-i dîn anda oldılar ‘âbid (v. Ü 614b-9-617a-6)

Harîmî’nin fetihnamesinde fethin alametlerinden biri olarak Sultan adına hutbe okunduğundan bahsedilir. Tebriz’i fetheden Osman Paşa, oradaki bir camide şükür namazı kılar ve ayrıca Sultan Hasan Cami’nde askeriyle Cuma namazına katılır. Şair Tebriz’in fethinden sonra Azerbaycan mülkünde Padişah adına hutbe okunduğunu, Rafizilik ve küfür diyarının İslam memleketine katıldığını belirtir. Sultan Hasan Cami’nde kılınan Cuma namazının ardından Sultan III. Murad adına hutbe okunmuştur.

Mülk-i Âzerbâyecân’da hutbe-i sultân-ı dîn

Ol gün okıtdı şafâ vü zevk-ile taldı zemîn

Žamm olındı mülk-i İslâm’a çü dâr-ı rafz u küfr

Cünd-i İslâm eyledi bu fethe yüz bin ħamd ü şükr (v. 84a-2-3)

Nihâlî’nin fetihnamesine bakıldığında, Behram Paşa’nın Yemen’de inşa ettirdiği yeni şehirde Sultan adına hutbe okutup sikke kullandığı ifade edilir. Rumûzî’nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde ise Osmanlı Devleti’ne karşı Yemen’de baş kaldıran Mutahhar’ın hakimiyet sağladığı bölgelerde kendi adına hutbe okutup sikke bastırmaya çalıştığından söz edilmiştir. Aynı eserde mağlup olduktan sonra eman isteyen ve itaat edeceğini haber veren Mutahhar’ın bulunduğu yerde sultan adına hutbe okutacağını ve haraçlarını vereceğini bildirdiği görülür. Fetihnamelerde bahsi geçen bu uygulamalar, fethi gerçekleştirenlerin hâkimiyetlerini sembolleştirmek ve pekiştirmek gibi amaçlar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Kılıcını Arşa Asma

Kılıcını arşa asma deyimi, Osmanlı’da, savaşı zaferle neticelendiren kumandanın zafer alâmeti olarak kılıcını *arş* denilen, meydandaki otağın en yüksek yerine asması⁹¹⁰ şeklindeki adetten ileri gelmektedir. Safâyî, büyük bir zafer kazanıp övgüye layık olmak anlamında kullandığı *kılıcı arşa asma* deyimini eserinin giriş kısmında sultan için yazdığı bir kasidede ifade etmiştir (b. 33). Ayrıca şair, Sultan’ın övgüsünü içeren 10 bentlik muaşşerin her bentinin sonunda da Sultan Bayezid’in kılıcının arşa astığını vurgular. Nidâî de fetihnamesinin çeşitli yerlerinde *kılıcı arşa*

⁹¹⁰ Nihat Öztoprak, “Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 3, 2000, s. 159.

asma deyimini zikreder (b. 484). Osmanlı donanması Cuka Ada'sına vardığında bir düşman gemisi esirler ve ganimetlerle birlikte ele geçirilir. Bu esirler sorgu esnasında, Cerbe'dekilerin Osmanlı donanmasından haberdar olmadıklarını, eğer onları gafil avlarsa Paşa'nın kılıcını arşa asacağını söylerler. Benzer ifade Cerbe önünde kazanılan donanma zaferinden sonra da zikredilir. Diğer bir örnekte şair, Cerbe fethinin ardından yapılan divan toplantısından bahsettikten sonra hâkim anlatıcı şeklinde hikâyeye dâhil olarak Paşa'nın kılıcının arşa asıldığını (b. 696) söyler. Diğer fetihnameler arasında Fütûhî'nin eserinin çeşitli yerlerinde Sultan adına (v. 39a-2, 41a-7) ve Merâhî'nin eserinde Hz. Peygamber'in (a.s) methedildiği naat bölümünde Peygamber adına bu tabirin zikredildiği görülmektedir (b. 34) .

Yağma Etme, Ganimet ve Doyumluk Paylaşma

Savaşın sonra askerin ganimet alması İslam fıkında yeri olan bir uygulamadır.⁹¹¹ Tarihte İslam ülkelerinde uygulandığı gibi Osmanlı ordu geleneğinde de bir kale muhasara yoluyla alınmışsa, fetihten sonra askerlerin ganimet toplamasına izin verildiği bilinir.⁹¹² Bu uygulama incelediğimiz fetihnamelerde en sık karşılaşılan ordu ve devlet geleneklerindendir. Bazı örneklere bakılacak olursa, Safâyî'nin fetihnemesinde Moton kuşatması sırasında yaşanan donanma zaferinden sonra ele geçirilen Venedik Kaptanı'nın gemisi, Moton'un fethinden sonra ise kalenin kuleleri Osmanlı askerleri tarafından yağmalanmıştır. Fütûhî'nin fetihnemesinde ordu Üngürüs yolu üzerindeki kalelerden bazısını fethedip yağma ederken bazısının anahtarlarını teslim alır. Ayrıca şair, Mohaç zaferinin ardından sultanın ganimet ve doyumluk paylaşımını *kânûn-ı şâhî* olarak vasıflandırır. Sultanın ganimetleri paylaşımını umduğunu söyler:

Bu üslûb üzredür kânûn-ı şâhî

Çoyup gitmeye dirdüm şayd-gâhı (v. 43b-2)

Nitekim Mohaç Savaşı'ndan sonra ganimet ve doyumluk paylaşılması yapılacaktır.

Merâhî'nin fetihnemesinde de Göle'nin fethinden sonra gazilerin bu geleneğe uygun olarak ganimet elde ettikleri görülür:

Ġâzâler aldı ġanîmet mâlın

⁹¹¹ Bkz. Mehmet Erkal, "Ganimet," *TDV DİA*, c. 13 (İstanbul: TDV Yay, 1996), s. 351-354.

⁹¹² Güntan, a.g.t., s. 15.

Buldılar cümlesi hep âmâlin (b. 627)

Nidâî'nin fetihnamesine bakıldığında, çeşitli vesilelerle ele geçirilen ganimetlerden ve bu ganimetlerin askerlere taksimi veya mirî malı olarak kayda geçirilmesi gibi uygulamalardan bahsedilmektedir. Cerbe'nin iç ve dış hisarlarının alınmasından sonra buraların yağma edilip ganimet alınması, bazı ganimetlerin padişah adına zapt edilmesi, bazı ganimetlerle birlikte kılıçtan kurtulan beş bin esirin de mirî mal (devlet hazinesi) olarak kayda geçirilmesi (b. 841-856), benzer şekilde Augusta Kalesi'nin de ele geçirilmesinden sonra ganimetler alınması (b. 880) devlet ve ordu geleneklerinden olmaktadır. Ayrıca donanma Cerbe'ye doğru giderken veya Cerbe'den dönerken ele geçirilen düşman gemilerinden, bu gemilerdeki esirlerden veya Malta Adası'nda kendilerine peşkeş olarak verilen diğer ganimet ve esirlerden de bahsedilmektedir.

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde Serdar Sinan Paşa, Hasan Paşa'yı Vâdiyü's-Sirr adlı bölgedeki Zeydî köylerini yağmaya gönderir. Serdar, Hasan Paşa'ya Zeydîlerden iş görenlerin kadırgalarda kürekçi edilebilmesi için öldürmeyip esir etmelerini de ayrıca tenbihler. Hasan Paşa, Serdar'ın emrettiği şekilde köyleri yağmalar ve esirler alır. Esir edilenlerin hepsi deftere kaydedilir. Ayrıca inek sürüleri, koyun sürüleri ve çeşitli zahireler de ganimet olarak alınır. Serdar yaptığı bu icraat sebebiyle Hasan Paşa'ya hilat giydirip askerleri de övüp takdir eder. Nihâlî'nin fetihnamesinde de aynı konudan bahsedilip Serdar'ın Hasan Paşa'yı Vadiyü's-Sirr adlı bölgedeki Zeydî köylerini yağmaya gönderdiği ve iş görebilecek bazı Zeydîlerin kadırgalarda kürekçi edilmesi için esir edildiği ifade edilir. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde Halku'l-vâd Kalesi'nin fethinden sonra ve sefer dönüşünde düşmanın elinde bulunan Malta Kalesi'nin etrafındaki yerlerin yağma edildiği ve ganimetler alındığı belirtilmektedir. Adlî'nin fetihnamesine baktığımızda, Tatarlarla birleşen Osmanlı ordusu, Kızılbaşları mağlup edip Aras Han'ı tutsak ettikten sonra düşmanın büyük otağları ve çadırları tamamen ele geçirir ve elde edilen ganimetler paylaşılır. Kimine beylik kimine de başka mansıplar verilir. Daha sonra Tatar askeri köprü kesmek üzere Sâlyan üzerine gönderilir. Aras Han'ın aile ve akrabaları, beyleri ve malı mülkü köprünün diğer tarafındadır. Tatar askerleri bu bölgeyi basıp buradaki kişileri ve malları ele geçirir. Herkes ganimete doyar. Her bir asker bir haraciye (ganîmet) yüklenip döner.

İncelenen diğer manzum fetihnamelerde de yağma bahsi geçmekte olup Harîmî'nin fetihnâmesinde Tebriz'in fethinden sonra yapılan yağma da dikkat çekici örneklerden biridir.

Haraç verme veya Emân Alma

Safâyî'nin fetihnâmesindeki ifadelere göre Sultan (II.) Bayezid, Yakub Paşa'ya gönderdiği fermanında seferle ilgili bazı emirlerini belirttikten sonra düşman itaat ederse üç yıllık muafiyetten sonra haraç almaya başlamalarını emreder:

Üç yıla tâ kamu mu'âf olsun

Üç yıl olsa harâcını virsin (b. 2292-2301)

Bahârî'nin fetihnâmesinde Budin'in fethinden sonra Budin şehrinin ileri gelenleri şehrin anahtarını sultana takdim edip sultana hediyeler takdim ettikten sonra eman isterler. Sultan da onları azat edip kendilerine çeşitli ikramlarda bulunur. Sultan, yüz bin civarındaki Hristiyan'ın bulunduğu bu şehri haraca bağlar. Merâhî'nin fetihnâmesinde de Göle kuşatması sırasında kaledekilerin iki defa eman istedikleri görülür. Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnâmesine baktığımızda, Dâî Abdullah, daha önce sultana hiç itaat etmemiş olan Sârî' adlı köy halkını itaat altına alır. Emân alan bu köy halkı iki yıllık muafiyetten sonra haraç vermeye başlayacaktır. Rumûzî'nin fetihnâmesinde yalnızca bu fetihnâmede tesadüf edilecek şekilde emân almakla ilgili bazı kaideler de açıklanmıştır. Yemen bölgesinin eskiden gelen bir âdetine göre bir vilayetin şeyhi gelip emân alırsa teminat için oğlunu, kardeşini, babasını veya bu nispetteki bir yakını kendi yerine rehin vermektedir. Serdar Sinan Paşa da bu âdeti uygulayıp gelen şeyhlerden rehine vereni görevine devam ettirir (b. 6181-6190). Şair bu noktada bir kuraldan daha bahsetmektedir. Bir yere emân verildikten sonra Osmanlı askerinden biri emân verilen beldeden küçük veya büyük bedeli ödenmeden herhangi bir şey alırsa üç yüz kötek yiyecektir. Eğer bunu yapan ileri gelen bir kimse ise hem kötek yiyip hem de dirliği elinden alınacaktır. Şairin ifadelerine göre bu kuralı bilen Araplar hemen gelip Serdar'dan emân istemektedir (b. 6155-6164). Rumûzî'nin ilgili fetihnâmesi ile aynı konuyu ele alan Nihâlî'nin fetihnâmesinde de Yemenlilerin aynı geleneğinden söz edilmektedir. Emân alma geleneği de görülür. Şairin açıklamasına göre Yemen bölgesine has bir takım gelenekler vardır ve bu gelenekler Osmanlı Devleti yetkililerince de

benimsenip uygulanmıştır. Yemen idaresinde bulunan eski beylerbeyileri, Yemen seferini idare eden Serdar Sinan Paşa ve yeni Yemen Beylerbeyi Behram Paşa da bu âdeti uygulayıp emân isteyen şeyhlerden teminat için rehin almıştır.

Kazanılan Zafer ve Fethin Müjdelenmesi ve Müjde Getirenin Mükâfatlandırılması

Osmanlı'da fetih müjdesi verene bahşış vermek padişahın adetlerindendir.⁹¹³ İncelenen manzum fetihnamelerde de fetih mektubu (beşaretname) gönderilerek fethin müjdelenmesi ve müjdecinin mükâfatlandırılmasına dair örnekler görülmektedir. Bahârî'nin fetihnamesinde İbrahim Paşa'nın Anlug kalelerini fethettikten sonra Sultan'ın huzuruna çıkıp fetih müjdesi verdiği, Sultan'ın da bu güzel habere mukabil İbrahim Paşa'yı övüp takdir ettiği ve kendisine zafer hilati giydirdiği aktarılır:

Şeh şecâ' at alkışın kıldı ziyâd

Âşaf-ı şâfa didi taḥsîn-bâd

Egnine giydirdi nuşret ḥil' atin

Kendüye hem-râh kıldı himmetin (b. 164-165)

Yine Bahârî'nin eserinde Budin fethedildikten sonra Sultan'ın (Kanuni) fethi müjdelemek üzere beşaretname yazdırıp Korkut namı ulakla tüm şehir ve illere mektuplar gönderttiği ve beşaretnameyi alıp okuyan beylerin müjde getiren ulağa altın sırmalı elbise giydirttiği ifade edilir. Nidâî'nin fetihnamesine baktığımızda, bu eserde de benzer örnekler görülmektedir. Piyale Paşa, Cerbe önlerinde kazanılan donanma zaferinden sonra Sultan'a (Kanuni) müjde mektubu gönderir. Sultan bu müjdeli haberi alınca Nasuh Ağa'ya hilat giydirip ihsanlarda bulunur ve kendisine bir sancak görevi vereceğini müjdeler.

Aña ' ahd oldı hem sancağ-ı İslâm

Muḥaşşal aña el virdi ḳamu kām (b. 652)

Ayrıca Sultan Süleyman (Kanuni), bu zafer müjdesi sebebiyle Piyale Paşa'ya, iki hilat, güzel kaftanlar, murassa kılıç, altın, mücevher ve başka bazı ihsanlarla beraber

⁹¹³Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnâmeler," Osmanlı, Ankara 1999, IX, s. 182 (akt.: Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2000, s. 158).

bir de tahsinname yazdırıp gönderir. Fetihnamede Piyale Paşa Cerbe Hisarı'nın fethinden sonra da Padişah'a müjdecî gönderecektir (b. 861).

Fetihten sonra fetihname/beşaretname mektubu gönderme geleneği Merâhî'nin eserinde de görülür. Vezir Pertev Paşa, Göle fethinden sonra bir ulakla fetih beşaretnamesini Sultan'a gönderir. Sultan Süleyman'ın huzuruna ulaşan ulak müjdeli haberi verince Sultan da bu haberden çok memnun olup (yine sultanlık kâidesince) haberciye ihsanlarda bulunacaktır (b. 637-639).

Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde Serdar Sinan Paşa'nın gerçekleşen fetihlerden sonra Sultan (II.) Selim'e fethi müjdeleyen fetihname gönderdiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan fetihlerden hariç olarak sefer sürecindeki küçük çaplı başarıların da ilgili serdarlara muştulandığı ve serdarların bu başarıları gösterenleri mükâfatlandığı görülür. Örneğin Nidâî'nin fetihnamesinde Uluç Ali bir düşman barçasını ele geçirip bu fethi Kaptanıderya Piyale Paşa'ya müjdeleyince Piyale Paşa tarafından ödüllendirilecektir. Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinde Aden'in fethi Serdar Sinan Paşa'ya iletilince Serdar elçiyi ödüllendirecektir.

İncelediğimiz manzum fetihnamelerde birbirinin benzeri bu geleneklerden hariç olarak Merâhî ve Nihâlî'nin eserinde bazı uygulamalar *sultanlık kaidesi* olarak hususen vurgulanmıştır. Dolayısıyla devlet ve ordu geleneklerinden bazısının bu iki eserde bizzat tarif edilmiş olması da dikkat çekicidir. Merâhî'nin *sultanlık kaidesi* şeklinde ifade ettiği, Kanunî'nin bir devlet geleneği olarak uyguladığı adetlere baktığımızda, Belgrad'da kurulan divanda elini öpen Kral oğluna sultanlık kaidesi gereği ihsanlarda bulunan (b. 322) Sultan, yeniçerilerin Drava Nehri üzerine yaptığı köprü tamamlandığında da yine sultanlık kaidesi gereği yeniçeriye bahşişler verir ve mansıplarını yükseltir:

Yine bir kâ'ide-i sulţânî

İtdi yîniçeriye ihsânı

Virdi in'âm u 'inâyet itdi

Ĥâllü ĥâlince ri'âyet itdi

Herkesün manşibını itdi ziyâd

Eyledi ĥâtır-ı maĥzûnını şâd (b. 373-375)

Fetihnamede sultanlık kaidesinden bahsedilen bir diğer örnekte, Sultan Süleyman'ın vefatı ve ardından Şehzade'nin (II. Selim) Belgrad'a ulaşmasından sonra askerler yeni sultana bağlılıklarını bildir. Yapılan merasimin ardından Sultan Selim de kanun-ı kadim üzere ve sultanlık kaidesince askere lütuf ve ihsanlarda bulunacaktır:

Ertesi kullara in'âm itdi

Luṭf u iḥsân-ile ikrām itdi

Kıldı ḳānūn-ı ḳadīmi icrā

Kimseye ḳomadı bir söz aṣlā

İtdi bir ḳā'ide-i sulṭānī

Ḳullara himmet ile iḥsānı (b. 547-549)

Nihâlî'nin fetihnâmesinde farklı bir devlet geleneği uygulaması daha görülmektedir. Behram Paşa, Kâbe ziyareti öncesi Kâbe'ye doğrudan gitmeyip önce başmabeyncisi olan bir ağayı önden gönderir. Daha sonra bütün tebasıyla Kâbe'ye hareket eder. Şair bu uygulamayı *meliklerin âdâbı* olarak ifade eder:

Ka'be'ye gitmezdi evvel Cidde'den

Didi bir ağasına 'azm eyle sen

Gönderür andan ser-i bevvâbını

Bilür âdâb-ı mülüküñ bâbını (b. 1459-1460)

Netice olarak Osmanlı Devleti'nin düzenlediği seferler sırasında uyguladığı birçok devlet ve ordu geleneği incelediğimiz manzum fetihnamelere de yansımıştır. Bir yönüyle yapılan seferin olay örgüsünü de yansıtmakta olan bu uygulamalar kültür tarihimize dair yapılacak araştırmalar için değerli malzeme oluşturmaktadır. İncelediğimiz fetihnamelerin çoğunluğunda birbirine benzer belli başlı uygulamalar sık görülürken Safâyî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (her iki fetihname) ve Harîmî'nin fetihnamelerinde bu tür uygulamalara dair örnek çeşitliliği oldukça fazladır. Sefere katılıp katılmadığı kesin olmamakla birlikte Nidâî'nin saray içinde veya çeşitli devlet adamları yanında uzun yıllar bulunmuş olması devlet erkânının âdetlerini eserine daha çok yansıtmış olmasında etkili olmuş olabilir. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Harîmî ise bizzat seferde bulunmuş olmak yanında bizzat devlet ve ordu içerisinde vazifeler almış kişilerdir. Dolayısıyla bu tür tecrübeleri de devlet ve ordu

geleneklerini bilip eserlerine yansıtılmalarında etkili olmuş olabilir. Merâhî ve Nihâlî'nin eserlerinden örneklendiği üzere bu fetihnamelerden bazılarında yalnızca o fetihnamede örneği bulunan uygulamalara da rastlanmıştır. Çeşitli fetihnamelerde örnekleri görülen fetihten sonra sultana beşaretname mektubu gönderme geleneği ve müjde getirenin sultan tarafından mükâfatlandırılması, müstakil kitap formundaki fetihnamelerle mektup şeklindeki fetihnameler (beşaretname) arasındaki ilişkileri göstermesi açısından da kıymetlidir.

4.3. MANZUM FETİHNAMELERİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ⁹¹⁴

Fetihnameler Osmanlı telif geleneğindeki farklı türden metinlerle yakın ilişkisi bulunan eserlerdir. İncelediğimiz manzum fetihnameler özelinde bakıldığında bu ilişkiler amaç, muhteva veya yer yer tertip ve şekil benzerlikleri şeklinde tezahür etmektedir. Bu eserlerin temelde ilişkili olduğu eserler başta gazavatnameler olmak üzere, Selimname, Süleymanname, zafername gibi türlerdir. Öte yandan incelediğimiz manzum fetihnameler resmî tarihler grubundaki menzilname türüyle,⁹¹⁵ fetihname mektuplarıyla ve divanlardaki fetih konulu kaside ve tarih

⁹¹⁴ Bu başlık altında fetihnamelerin ilişkili olduğu türlere genel bir bakış sunulacaktır. Çalışmanın çeşitli bölümlerinde de bazı açılardan bu ilişkilere değinilmiş ve konuya dair değerlendirmeler aktarılmıştır. Fetihnamelerin aynı tür grubunda yer aldığı gazavatnameler ve türevlerine dair değerlendirmeler tezin girişi ve birinci bölümünde aktarılmıştır. Yine çalışmamızın birinci bölümünde mektup şeklindeki fetihnamelere dair açtığımız başlıkta Feridun Bey Münşeati'ndaki bazı örnekler üzerinden müstakil bir tür olan fetihnameler ile fetihname mektupları arasındaki ilişkiler de belirtilmiştir. Konuya dair bir içerik de tezin dördüncü bölümünde manzum fetihnamelerin muhteva özellikleri incelenirken ele alınmıştır. Fetihnamelerdeki devlet ve ordu geleneklerinin değerlendirildiği başlıkta manzum fetihnamelerde fethin müjdelenmesine dair gelenek değerlendirilirken verilmiştir. Tezin birinci bölümünde divanlardaki fetih konulu şiirlere dair de başlık açılıp bu şiirlere dair değerlendirmeler örneklerle aktarılmıştır. Fetihnamelerin menzilname türüyle olan ilişkisi hakkında ise çalışmamızın dördüncü bölümünde manzum fetihnamelerin tahkiyevî yönlerine dair açılan başlıkta mekân ve zaman alt başlıklarına bakmakta fayda olabilir. Zira bu eserlerde verilen mekân ve zaman bilgileri çoğunlukla sefer esnasında uğranılan menziller ve bu menzillere uğranma tarihleriyle ilgilidir.

⁹¹⁵ Menzilname adıyla birkaç farklı türde eser yazılmış olup bizim üzerinde durduğumuz menzilname türü, yolculuktaki konak yerlerini ve bu yerler arasındaki uzaklıkları belirten eserlerdir. Matrakçı Nasuh'un minyatürlerle süslediği *Mecmû-i Menâzil*, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleymân Hân* adlı eseri bu türde yazılan eserlerden biri olup bu tür eserlerde bir açıdan seferin yol haritası çıkarılmaktadır (Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleymân Hân," *TDV DİA*, c. 6 [İstanbul: TDV Yay.,

manzumesi gibi nazım biçimleriyle ilişkilere sahiptirler.

Manzum fetihnamelerin menzilname türüyle olan ilişkisine baktığımızda Rumûzî (her iki eser) ve Harîmî'nin fetihnameleri menzilnamelere benzerlikleriyle öne çıkar. Safâyî, Merâhî, Nidâî ve Nihâlî fetihnamelerindeki menzilname türüne benzerlikler ise yine dikkat çekici orandadır. Diğer fetihname şairlerinden Bahârî ve Fütûhî'nin fetihnamelerinde bu benzerlik çok az iken Adlî'nin fetihnamesinde ise bu yönde bir benzerlik tespit edilememiştir.

İncelediğimiz eserler içerisinde Harîmî'nin fetihnamesi menzilname türüyle en çok benzerliğe sahip olan eserdir. Zira şair yalnızca sefer ve fetih sırasındaki olayları değil, seferin başından itibaren klasik kültürümüzde önemli bir yeri olan menziller/konaklar üzerinde de detaylıca durmuştur. Şair bu menzillerin yalnızca isimlerini zikretmemiş, ordunun menzillere uğradığı ve ayrıldığı tarihleri de vermiştir. Uğranılan yerlerin özellikle menzil veya konak olarak ifade edilmesi, sıradaki menzillerden bahsedilmesi gibi örnekler de bu eserin menzilname türüne yakınlığını gösterir. Ayrıca eserde bir menzilin diğer bir menzille arasındaki mesafenin belirtildiği örneklerle de tesadüf edilmektedir. Örneğin ordu Erzurum'da sekiz gün konakladıktan sonra 15 Şaban 993/12 Ağustos 1585 Pazartesi günü Erzurum'dan çıkıp iki menzil sonra Pasin sahrasına varır... Osman Paşa on ikinci menzil olan Amasya'da orduyla beraber yirmi iki gün konakladıktan sonra Tokat'a ulaşır. Burada da yirmi gün bekleyen Serdar bu süreçte ordunun konak ve yiyecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması için çalışır... Ordu Tokat'tan kalkıp Sivas'a hareket eder. Beş günlük yolculuktan sonra 4 Cemaziyelahir 993/3 Haziran 1585 Pazartesi günü Sivas'a ulaşılır... Alivar menzilinden ayrılan ordu Tebriz şehriyle arasında birkaç mil mesafe bulunan Acısu menziline ulaşır:

1992], 27). Diğer taraftan okçuların atış rekoru kırdıklarında aldıkları belgelere de menzıl-nâme denmiştir. Menzil okçularının rekorlarını bir araya getirildiği belgelere ise Kavsnâme-i Menâzil (Menziller Okçuluk Kitabı), Defter-i Menâzil (Menziller Defteri) gibi adlar verilmiştir (Şinasi Acar, Murat Özveri, "Bir İstanbul Okçuluk Menzıl-nâmesi," *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, c. 18, S. 2 (2017), s. 24.) Bizim konumuz dışında bulunan diğer bir menzil-nâme türü ise Menzıl-nâme konulu şiirlerdir. Ok atma yarışlarını konu alan bu şiirler kıt'a veya kıt'a-i kebîre şeklinde yazılırdı. Ayrıca okçulukta mahir olan devlet adamları için yazılan kasidelerin mehdiye bölümlerinde de menzilname niteliğindeki konulara rastlanmaktadır. Özellikle atıcılık rekoru kıran devlet adamları için düşürülen tarih beyitleri bu türdeki menzilnamelerin doğuşuna etken olmuştur (Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, haz.: İskender Pala [İstanbul: Kapı Yay., Ocak 2007]. s. 306).

Erzurum üzre sekiz gün tırdı ‘ asker bî-cidāl
Zāhir oldı on beşi şa‘ bānun ey ferruh-hisāl
İki menzilde urup şahrā-yı Pāsin’e kadem
Dört gün otırdı ol menzilde cünd-i pür-himem (v. 74b-12-14)
Oldı çün on iki menzilde Amāsiyya maķarr
Kıldı ol kân-ı kerem anda niçe dürlü eşer
Pes yigirmi iki gün anda ikāmet eyledi
Bir-ki gün ‘ asker o yerde istirāhat eyledi (v. 68b-10-11)

....

Ol maħalde daħı yigirmi gün ārām eyledi
Nüzl-i ‘ asker cem‘ine çok dürlü ikdām eyledi (v. 69a-1)
Yevm-i işneyn idi dördiydi Cumādi'l-āħirūñ
Hoş mübārek sâ‘at ü vaķt-ı şerif-idi bilūñ
Dört gün geçdi beşinci gün kılup seyr-i çemen
Dāħil oldılar Sivās’a ‘ asker-i düşmen-şiken (v. 69b-12-13)
Menzil Acışu’yıdı konıldı ħüb ümmid-ile
Bir iki mîl idi mā-beyni hemān Tebrîz-ile (v. 80a-5)

Eserin dikkat çekici bir diğerk yönü uğranılan birtakım şehir veya şehirdeki tarihî mekânların bir seyyah edasıyla tasvir edilmesidir. Bu yönüyle eser yine menzilnamelere benzerlik arz ettiğigibi kısmen de seyahatname türüne ait örnekler taşımış olur. Bu açıdan esere baktığımızda, ordu Sivas’a vardığında Abdülvehhab Gazi Türbesi’ne uğranılır. Şair Abdülvehhab Gazi’nin kim olduğunu ve türbesinin nerede olduğunu nasıl yapıldığını açıklar. Ardından Osman Paşa’nın bu türbeyi ziyaretinden bahseder (v. 70a-71a). Şair benzer şekilde İran’ın Hoy şehrinde de Şems-i Tebrizî’nin makamı bulunduğünü ve genci yaşlısı onun makamına yüz sürdüğünden bahseder. Yine Tebriz’de Sultan Hasan Cami’ni ve Şah Gazan türbesinin Tebriz içindeki konumları ve görünümleriyle alakalı dikkat çekici tasvirler yapar. Diğer taraftan şairin bazı şehirlerin mevsimi ve coğrafi yapısından da

söz ettiği görölür. Osmanlı topraklarındaki Bolu, Amasya, Tokat ve İran topraklarındaki Merend şehri hakkında bu açıdan yapılan açıklamalar dikkat çeker.

Rumûzî'nin fetihnameleri de çeşitli yönleriyle menzilname türüyle yakından ilişkili eserlerdir. Şairin Yemen seferini konu alan fetihnamesinin menzilname türüne olan benzerliklerine bakıldığında, eserde sefer boyunca uğranılan menziller ve bu menzillere uğranılan tarihler verildiği gibi bu menziller hakkında da çeşitli bilgiler verilmektedir. Örneğın, Serdar Sinan Paşa Kâ'id'de on gün konakladıktan sonra göçmeye karar verir. Ancak hangi yoldan gidecekleri noktasında bir karar vermeleri gerekecektir. Yollardan biri Nakîl-i Ahmer yoludur. Bu yolun iki tarafında yüksek dağlar vardır ve inişli yokuşlu bir yoldur. Dağlar arasındaki yollar da dar olduğundan at veya asker tek sıra olarak geçmek zorundadır. Bu güzergâhta genelde düz yer yoktur ve bataklık da çoktur. Bir de Vâdi-i Sahbân yolu vardır. Bu yol eskiden beri kullanılan iyi ve işlek bir yol iken Zeydîler askerlerin buradan geçeceğini tahmin edip akarsu ve dereleri bu yollar üzerine akıtıp yolları bataklığa çevirmişler, ayrıca birçok iri taşla yolları kapatmıştır. Diğer taraftan bu yollara meterisler de kuran Zeydîler eğer askerler buradan geçerse askeri bu dar yerde sıkıştırıp yukarıdan taş yuvarlayarak veya tüfek atarak askeri telef etmeyi planlamıştır. Bu iki yoldan başka bir yol daha vardır ki dolaşık ve uzun sürecek bir yoldur. Zeydîler askerin buradan geçmeyeceğini düşünerek bu yolu kesmediğinden bu yol güvenlidir. Daha sapa ve zor bir yol olan bu yol üzerinde Vâdî-i Meytem adlı uzunca bir vadi vardır. Diğer yollardan iki üç günde varılacakken bu yoldan altı yedi konakta ancak ulaşılabilir. Netice olarak Serdar tedbirli davranıp güvenli yoldan gitmeye karar verir ve Arefe günü yola çıkarlar. Askerler Zeydîlerin saldırı hazırlığı yaptığı yoldan geçmeyince emekleri boşa gider. Arefe günü çıkan asker bayram günü bir konakta durup ertesi gün tekrar yola çıkar. O günkü yol çok sarp bir yol olduğundan topların gelmesi gecikir ve bir gün daha beklerler. Toplar ulaşınca şehir vakti çıkıp iki gün daha ilerlerler. Üçüncü gün toplar yine geride kaldığından bir gün daha konaklarlar. Bekledikleri konak Câbir İbni Abdullah'ın ziyaretgâhı olan türbesinin ve türbe yanında mescidin bulunduğu bir konaktır. Burada mescit bulunduğundan bu konağa Mescid-i Kâ' a denilmiştir.

Oturağ günler ona yaklaştı

Olur inşâfden disek eşedi

...

Biri yolun Naķîl-i Ahmer imiş

Cānibeyni bülend tağlar imiş

Anda hayli iniş yoķuşlar var

Düz olur mı yol olıcaķ küh-sār

....

Vardır ol yolda bir uzun vādī

Meytem olmuş o vādinün adı

....

İki üç günde varacaķ yire

Altı yidi konaķda ancak ire

...

‘Arefe günü çün göçüp ‘asker

Bir maħalde nüzûl kıldılar

İrtesi rûz-ı ‘îd oldu çün

İtdiler orada qarār ol gün

....

İrtesi oldu giçdi çün bayram

Girdi yola ‘asker-i İslām

Kaķı şarp olmağın o günki konaķ

Topa ol menzil oldu kaķı ı̇ uzak

Çünkü top irmedi konağa o gün

İrtesi kalduķ anda top içün

İrtesi çünkü toplar irer

Neye durur daķı müselmānlar

Olalum diyü bir konağ ileri
Göçdiler irtesi hemân şehri
İki gün gitdiler üçüncü gün
Oldı girü konaqları uzun
Menzile irdi kondı çün ‘ asker
Girüde kaldı toplar didiler
Anda katlanıldı topa girü
Lâ-cerem bir gün eglenildi girü
Var idi anda bir ziyâretgâh
Şâhibi Câbir İbni ‘ Abdillâh
Türbe yanında mescidi dağı var
Uğramaz mescide velî füccâr
Mescid olmağ ile miyân-ı enâm
Mescid-i Kâ‘a’ dur o menzile nâm (b. 5757-5852)

Şair eserinde uğranılan konakları ve bunların sayılarını da devamlı olarak belirtmektedir. Örneğin İb şehrinde çıkan ordunun Yerim Ovası’na vardığından bahsettikten sonra Demâr’a üç konak sonra varacaklarını şöyle ifade eder:

Ol konağdan ki göçdiler ‘ asker

Üç konağda varup Demâr’a irer (b. 7528)

Rumûzî’nin Tunus seferini konu alan fetihnamesine bakıldığında da şairin donanmanın sefer sırasında uğradığı menzillerden birkaçı hariç olmak üzere hepsinin ismini verip genel olarak bu menziller arasında geçen süreleri ve menzillerde konaklanan tarihleri gün ay ve yıl şeklinde belirttiği görülür. Örneğin, Tunus’a varmak üzere 23 Muharrem 982/15 Mayıs 1574 Cumartesi günü Beşiktaş’tan hareket eden donanma Gelibolu menziline varıp burada bir gece kalır ve sabah tekrar yola çıkar. Avarin’e varan donanma Rebiyülevvel başlarında (1574 Haziran sonları) buradan çıkıp 30 Rebiyülevvel 982/30 Haziran 1574 günü Kılavurya’ya ulaşır. O gün Kılavurya’yı yağma eden donanma, o gecenin seherinde buradan çıkıp iki gün iki

gecelik yolculuktan sonra (2-3 Temmuz) büyük kâfirlerin taht merkezi ve önemli bir şehri olan Mesine Adası'ndaki Saragoş Kalesi önüne yaklaşır. Bir müddet sonra Cuhudluk adlı bir adaya ulaşan donanma burada da bir gece konakladıktan sonra Rebiyülevvel ayının başlarında (1574 Temmuz başları) seher vakti yola çıkıp ayın yirmi ikisinde (12 Temmuz 1574) mağrip topraklarındaki Kalapya Burnu'na ulaşır.

Görüldüğü üzere şair bazı bilgileri *bir müddet sonra, nice gün* gibi genel geçer ifadelerle vermekle beraber çoğunlukla menzillere varılış tarihini ve kaç gün konaklandığını belirtmiştir. Şair yalnızca bahsi geçen menzillere ulaşma tarihleriyle ilgili değil fetih tarihleriyle veya önemli birtakım olaylarla ilgili olarak da gün ay ve yıl olarak lafzen tarihler vermiştir. Öte yandan, eserde Tunus seferine gidişte ayrıntılı olarak verilen menzillerle uğrama tarihlerinin Tunus'tan dönüşte daha kısıtlı şekilde verildiği de dikkat çekmektedir.

Safâî, Merâhî, Nidâî ve Nihâlî'nin fetihnamelerindeki menzilname türüne olan benzerlikler Rumûzî (her iki eser) ve Harîmî'nin fetihnameleri kadar ileri seviyede değildir. Ancak bu eserlerde de menzilname türüne benzerlik arz eden örnekler görülür. İstisnaları olmakla birlikte bu eserlerde uğranılan menzil/konaklara, bu yerlere uğranma tarihlerine veya bu konak yerlerinin durumuna dair bilgilere pek yer verilmemiştir. Dolayısıyla seferdeki menziller bu şairlerin odak noktası olmayıp menzilnamelerde görüldüğü şekilde konaklara dair detaylı bilgi ve tasvirler yoktur. Safâî'nin fetihnamesinde menzilname türüne benzer şekilde ordunun sefer boyunca konakladığı yerler ve buralarda geçirilen süreler yüksek oranda belirttiği görülür. Örneğin, Koron'da 12 gün ikâmetten sonra oradan çıkıp 3 günlük yolculuğun ardından Benefşe Adası'na ulaşırlar:

On iki gün ikâmet itdiler

İrtesi çın-seherde gitdiler

Gice gündüz revân olup gitdük

Üç gün oldı Benefşe'ye yitdük (b. 3343-3344)

Merâhî'nin fetihnamesi de özellikle Sultan Süleyman öncülüğündeki ordunun Sigetvar'a ulaşılana kadar geçtiği bütün menzillerinin ve çoğunlukla buralardaki konaklanma sürelerinin zikredilmesi yönüyle menzilname türüne yaklaşır. Ayrıca bazı fetihnamelerde konaklanan yerler için hususen menzil adlandırması

yapılmazken Merâhî konak yerlerini de menzil olarak ifade eder. Örneğin, şair 7 Şevval 973/27 Nisan 1566 tarihinde Kostantin (İstanbul)’den hareket eden sultanın Edirnekapı önlerine ulaşip ilk menziline bir gece konakladığını anlatırken burayı ser-menzil olarak şöyle ifade eder:

Ya‘nî hengâm-ı şeb irmişdi o dem
İrdi ser-menziline şâh-ı harem (b. 252)

Ertesi gün tekrar yürüyüşe geçip bir müddet sonra ikinci menzil yeri olan Edirne’ye varan sultan burada üç gün konaklar. Örnekler bu şekilde devam etmektedir.

Nidâî’nin fetihnâmesinde sefer sürecinde uğranılan adalar için menzil tabiri geçmese de bu adaların isimlerinin verilmesi ve özellikle Cerbe’ye gidiş sürecinde bazı adalarda kalınma süreleri ve iki ada arasında geçen sürenin belirtilmesi gibi örnekler eseri kısmen menzilname türüne yaklaştırır.

Nihâlî’nin fetihnâmesinde birçok mekân ismi zikredilmekle birlikte menzil/konak şeklinde mekân isimleri sık zikredilmemiştir. Eserde yalnızca Beyrâm Paşa’nın Gazze’den çıkıp Yemen’deki Taiz bölgesine kadar ulaşmasını konu alan kısımda menzil/konaklar belirttiğinden bu kısımda menzilname türüne benzerlik vardır. Behram Paşa gelen emirden sonra Gazze’den ayrılıp Mısır’a hareket eder. Mısır’dan teçhizat alıp 18 Ramazan 977/24 Şubat 1570 tarihinde Yemen’e varmak üzere Mısır’dan ayrılır. Bir müddet sonra ferahlatıcı bir yer olan Revâniyye adlı ilk menziline ulaşip burada otağını kurar. Daha sonra buradan ayrılıp Berke yakınlarındaki bir menzile, oradan da çöl yolunda üç gün durmadan ilerleyip Süveys Limanı’na varır. Ramazan Bayramı’nı burada idrak eden Paşa, 977 yılının Şevval ayı başında (1570 yılının Mart ayı ortaları) askeriyle birlikte Süveys Limanı’ndan gemilere binip çıkar ve nice gün denizde seyettikten sonra Cidde’ye ulaşır. Kâbe’yi ziyaret ettikten sonra Mekke’den ayrılıp tekrar *kadırgası*na biner ve Yemen’e hareket eder. 977 yılının Zilhicce ayı başlarında (1570 yılının Mayıs ayı başları) Zebîd şehrinin yakınındaki Buka İskelesi’ne ulaşip gemiden iner. Buradan hareket edip kısa sürede Zebîd’e ulaşır. Zebîd’in evliya, salih ve âlimleri çoktur. Ramazan Bayramı’nı burada geçiren Behram Paşa Zebîd’ten çıkmadan önce askeriyle beraber Veysel Karânî Türbesi’ni ziyaret eder. Önce Zeydîlerin fitne çevirdikleri dağ (Taiz) üzerine hareket etmeye karar veren Behram Paşa Zebîd’ten çıkıp Hays’a varır ve burada iki

gün konaklar. Daha sonra Mavza‘’a ulaşmak üzere buradan çıkıp iki menzil sonra Mavza‘’a ulaşır. Burada askerini kontrol ettirip onların teçhizat veya başka ihtiyaçlarıyla ilgilenir. Uzun müddet Mavza‘’da konaklayan Paşa, toplayabildiği kadar da asker topladıktan sonra buradan çıkar ve suların çağlayıp aktığı bir vadiden geçerken akşam olunca Akma Irmağı’nın kenarında çadır kurar. Sabah olunca erken vakitte askeriyle tekrar çıkan Paşa, gece de durmayıp devam ederek diğer gün Ahmed-i Elvân adlı ziyâretgâha ulaşır. Burası Hacerî vilayeti içindedir. Daha sonra buradan da ayrılıp Şecer-i Ya‘kûb’a ulaşır. Burada her yer taşlık iken bir tane büyük ağaç olduğundan bu belde böyle isimlendirilmiştir. Şecer-i Ya‘kûb Taiz’e yakın olduğundan Taizliler Behram Paşa’yı karşılamak üzere önlerine çıkar. Daha sonra Paşa ve maiyeti şehrin dışındaki Sebîl adlı yere konar. Buranın halkı fal, cifir ve remil ilmini bilen sihirbazlardır. Özdemiroğlu (Osman Paşa) ıslah olmaları maksadıyla buranın adını böyle koymuştur. Bu bölgede on beş gün kadar konaklayan Behram Paşa Dağ’a (Taiz) doğru hareket edip Kaide’ye ulaşır ve burada güvenli bir yerde uzun süre konaklar (b. 1415-1609).

Eserin diğer kısımlarında da kısmen menzilname türünü hatırlatan örnekler vardır. Şair, Murad Paşa’nın bir müddet konakladığı Demâr belinden San‘a’ya iki konaklık menzil kaldığını şöyle ifade eder:

Mesken olduğu Tamar’ın beline
İki menzil kaldı Şan‘ â iline (b. 347)

Bahârî ve Fütûhî’nin fetihnamelerinde menzilname türüne dair benzerlik arz edecek örnekler çok az iken Adlî’nin fetihnemesinde bu türe benzerlik hiç yoktur. Bahârî’de konaklardan, konaklarda kalma sürelerinden veya konaklar arasında geçen sürelerden bahsedilmez. Yalnızca eserin bir yerinde şair, Üngürüs ordusunun herhangi bir menzilde iki gün dahi durmadan süratli bir şekilde menzilleri aşıp Mohaç Meydanı’na ulaştığını söyler (b. 175-176). Fütûhî’nin fetihnemesinde ise beraber sefer sırasında geçilen menziller genel olarak zikredilip haklarında da bazı genel bilgiler verilir. Şairin aktardıklarına göre, Üngürüs kralı ve beyleri Mohaç Savaşı öncesinde yaptıkları toplantıda, Osmanlı ordusunun uzak yerlerden dağ, bayır, vadi, çamurlu balçık arazi şeklindeki menzilleri geçerek geldikleri için yorgun olduklarını dolayısıyla ani baskın yapmanın münasip olduğunu konuşurlar:

Irak yirden iden kaç' -ı menâzil

Geçen küh-sâr u deşt u vâdî vü gil (v. 28a-11)

Şair, Osmanlı ordusunun kazanılan zaferden sonra Mohaç'tan Budin'e ilerlerken de güzergâhındaki menzillerin sulak ve çamurlu balçık araziler olduğunu söyler:

Egerçi var-ıdı bu' d-ı mesâfet

Menâzil âb u gil olmışdı gâyet (v. 46a-10)

Şairin, Sultan'ın Budin'den çıkıp İstanbul'a dönüşünü belirtirken kullandığı *menzil menzil konup göçmek* şeklindeki ifadeleri de menzilname türünü çağrıştırır:

Konup göçüp gelür menzil be-menzil

Rikâbında güneş feruğ ferağ dil (v. 51a-3)

Her iki şairin eserinde bahsi geçen kısıtlı örneklerin olması, bu eserlerin menzilname türüyle olan ilişkisinin çok sınırlı olduğunu gösterir.

İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de savaşın nasıl gerçekleştiğinin aktarılıp kazanılan zaferin müjdelendiği mektup şeklindeki fetihname/beşaretnameler çeşitli ülkelere veya yurt içindeki illere gönderilmiştir. Ülke dışındaki ülkelerden dost ve düşmanlar kazanılan fetih konusunda bilgilendirilirken dostu sevindirmek, düşmanı da korkutmak hedeflenmiştir. Diğer taraftan, ülke sathındaki mektupların ulaştığı beyler, gelen ulağa hediyeler verir ve fetih müjdesiyle Müslümanlar sevinip nümayiş yaparlar. Hatta gelen emirlerle bu numayışların yapılması merkezi idare tarafından da bizzat emredilebilmiştir. Bu noktada, mektup şeklindeki fetihnamelerle incelediğimiz müstakil manzum fetihnameleri karşılaştırdığımızda, her iki türün muhteva olarak fethi odağına alan aynı konu örgüsüne sahip olduğu görülmektedir. Her iki tür de fethi anlatmak, fethi müjdelemek ve propaganda yapmak amaçlarını taşır. Ayrıca fetihname mektuplarında bahsi geçen birtakım uygulamaların müstakil manzum fetihnamelerde de söz konusu edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Bahârî Budin'in fethinin ardından beşaretname (fetih mektubu) yazılıp çeşitli illere fetih müjdesi ulaştırıldığından bahsetmektedir. Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-vâd Fetihnâmesi*'ndeki ilgili örneğe baktığımızda, Serdar Sinan Paşa'nın Tunus'tan dönerken Malta Adası'nda konakladığı sırada Sultan (II.) Selim'e Tûnus ve Halku'l-vâd'ın fethini müjdelemek amacıyla kâtibine fetihname mektubu yazdırttığı ve iki beyi vasıtasıyla mektubu

Sultan’a gönderdiğinden bahsedilmektedir. Benzer şekilde, fetihten sonra fetihname/beşaretname mektubu gönderme geleneği Merâhî’nin eserinde de görülür. Vezir Pertev Paşa, Göle fethinden sonra bir ulakla fethin detaylarını da haber eden fetih beşaretnamesini Sultan Süleyman’a (Kanuni) gönderir:

Çünkü alındı hışâr-ı mezbûr
Didi bir kûlına ol dem düstûr
Yûri var şâha beşâret eyle
Düş ayağına hasâret eyle
Kal’a alınduğın iş’âr eyle
Haber-i müjdeyi işâr eyle (b. 627-633)

Kanuni Sultan Süleyman’ın huzuruna ulaşan ulak müjdeli haberi verip mektubu teslim edince sultan da bu haberden çok memnun olup haberciye birçok ihsanlarda bulunacaktır. Müstakil fetihnamelerin mektup şeklindeki fetihnamelerle olan çeşitli ilişkileri müstakil fetihnamelerin çoğunluğuna yansımıştır. Bu tür örnekler, ilgili eserlerin özetlerinde de karşılaşılabileceği üzere, Adlî’nin fetihnemesi hariç diğer tüm fetihnamelerde muhtelif şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁹¹⁶

İncelediğimiz manzum fetihnamelerin hepsi özellikle amaçları yönüyle en çok fethiye türündeki kasidelere yakınlık arz ederken yine fetihnamelerin hepsi olmasa da çoğunluğu tarih manzumeleriyle de benzer yönlerde sahiptir. Kasidelerde temel amaç memduhu övmektir nitekim klasik devirlerde memduhların kazandığı zafer ve fetihler övülme sebeplerinin baş unsurlarından biridir. Fetihnamelerde de her ne kadar sefer ve fetih detaylıca anlatılsa da şairin bunları anlatmasındaki ana gayelerden biri fethi gerçekleştiren dönemin sultanını veya paşasını övmektir. Bu sayede şair, tıpkı kaside yazarken ihsan almayı umduğu gibi fetihname yazarı da ihsan almayı ummaktadır.

Fetihname şairlerinin çoğunluğu zaten mesnevilerin gelenekselleşmiş giriş bölümlerine yer vermiş olup bu geleneğe uygun olarak dönemin sultanı ve seferi yürüten paşa için kasidelere yer vermiştir. Ancak bizim üzerinde duracağımız nokta

⁹¹⁶ Çalışmamızın dördüncü bölümünde manzum fetihnamelerin muhteva özellikleri incelenirken fetihnamelerdeki devlet ve ordu geleneklerinin değerlendirildiği başlıkta manzum fetihnamelerde kazanılan fethin müjdelenmesi ve müjde getirenin mükâfatlandırılmasına dair açılan alt maddede daha geniş şekilde örneklendirilmiştir.

bu eserlerin bizzat kendilerinin de amaçları yönüyle kasidelere benzerlikleridir. Bu noktada eserini ihsan beklentisiyle yazdığını sebep-i telifinde hususen belirten fetihname şairlerine baktığımızda, Fütûhî, sebep-i telifini açıklarken eserini yazma sebebini, Sultan Süleyman'ı (Kanuni) ve özellikle Sultan'ın Üngürüs gazasını medhetmek olarak ifade eder:

Şehi medh eyle kim yokdur muķābil

Bulınmaz evvel ü āhîr mûmāsil

Huşûsā Üngürüs üzre ğazāsı

Civār-ı enbiyā olsun cezāsı (v. 11a-9-11)

Bahârî kendisini karıncaya, Sultan'ı (Kanuni) Hz. Süleyman'a benzetip yazdığı eseri vesilesiyle ondan ihsan beklediğini ifade eder (b. 272, k. 18). Merâhî diğer fetihnâmelerden daha güzel kabul edileceğini umduğu eseri vesilesiyle Sultan'dan da lütuflara mazhar olmayı beklediğini ifade eder. Nihâlî'nin açıklamalarına göre kendisine geçimi için maddi destek sağlayan Yemen'deki bir marifet ehli zat, onu Yemen seferleriyle ilgili eser yazmaya ikna etmiş, bu hususta da kendisine çokça lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Böylece eserini yazmaya muvaffak olmuştur.

Rumûzî, Yemen seferini konu alan fetihnamesinin sebep-i telifinde⁹¹⁷ hususen Sultan'dan (II. Selim) veya Serdar'dan (Sinan Paşa) ihsan beklediğini belirtmese de eserinin bir yerinde kendi hayatından bahsederken bir zaman Yemen'e defterdar edildiğini belirtip yaşadığı bazı sıkıntılardan da bahsettikten sonra yirmi yıl kapıda (hükûmet dairesi), on yıl da Mısır ve Yemen'de olmak üzere otuz yıldır sultanın hizmetinde olduğunu ifade eder. Daha sonra Mısır'da bey konumunda ise de İstanbul'a dönmeyi arzu ettiğini söyleyip Serdar'ın kendisini Sultan'a tavsiye etmesini umar. Zira Sultan'ın sarayındaki görevine devam etmek istemektedir (b. 13834-13852).

Safâyî, Nidâî ve Harîmî sebep-i teliflerinde hususen ihsan beklentisi içinde olduklarını belirtmezler. Ancak bu durum böyle bir beklenti içerisinde olmadıkları anlamına da gelmez. Zira şairler eserlerinin başka bazı kısımlarında bu tür beklentiler içinde olduklarını ya doğrudan ya da dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Ayrıca Harîmî,

⁹¹⁷ Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde (Yemen seferine dair olan fetihnamesiyle aynı nüsha içinde bulunmasıyla da ilişkili olarak) sebep-i telif bölümü bulunmamaktadır.

sebeb-i telif bölümünde “Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murâd Hân” adlı önceki eserini III. Murad’ın şehzadesinin sünnet düğününde Sultan’a takdim ettiğini belirtir. Buradan hareketle, yazdığı yeni eserini de Sultan’a takdim etmek ve ihsan almak amacı taşıdığı sonucuna varılabilir. Adlî’nin eserinin baş kısmında olması gereken 250 beyitlik kısım kayıp olduğundan eserin sebeb-i telif bölümü yoktur.

Görüldüğü üzere fetihname şairlerinin yarıdan fazlası sebeb-i teliflerini açıklarken ihsan beklentilerini ifade ederler. Diğer şairler de kasidelerinde, eserlerinin hatime bölümünde veya diğer kısımlarında ihsan beklentilerini ya doğrudan veya dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Dolayısıyla fetihnamelerde de kasideler gibi ihsan beklentisi vardır. Bu yönüyle fetihnamelerin kasidelerle ilişkisi anlaşılabilir. Ancak bu ilişki yalnızca amaçla ilgili bir ilişki değildir. Bu yönüyle fetihnamelerin fethiyye türündeki kasidelerle ilişkisi söz konusu edilebilir. Ancak bu ilişki yalnızca amaçla ilgili bir ilişki değildir. Aynı şekilde birçok fetihname şairi eserine kasideler de eklemiştir. Bu kasideler çoğunlukla mesnevilerin gelenekselleşmiş giriş bölümleri olarak eserlerin baş kısımlarında bulunurken bazıları da eserlerin farklı kısımlarında yer alabilmektedir. Ayrıca kaside muhtevasında olup başka nazım şekilleriyle yazılan şiirler de fetihnamelerin muhtelif yerlerinde görülebilmektedir. Bu açıdan fetihnamelere baktığımızda;

Bahârî’nin eserine eklediği kasidesi fetihnameler ile kaside türü arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından da önemlidir. Şair, Budin şehrinin alınmasının ardından bu konuya dair bir kaside yazdığını söyleyip bu kasidesini eserine ekler:

Bu Budûn’uñ şehri alunduğı dem

Bu kaçıdeyi okurdum bî-elem (b. 225)

Fütûhî’nin eseri kaside türüyle ilişkileri yönüyle en dikkat çekici yönleri sahip bir fetihnamedir. Yukarıda bahsi geçtiği üzere eserde kaside ve farklı nazım biçimlerine tesadüf edilmektedir. Eserin kasidelerle ilişkilerini gösteren diğer örneklere ve ifadelere bakacak olursak, şair eserinin ana bölümünde düşmanın askerî gücünü ve Sultan’ın onları nasıl yendiğini tasvir, takrir ve tahrir eyleyeceğini ifade ettikten sonra, gelecektekilerin bu zamanın meselelerini tafsilatlı ve mükemmel bir şekilde bilemeyeceklerini, oysa tarih manzumelerinin, kasidelerin ve bütün şiirlerin geçmişteki durumları haber verdiğini, dolayısıyla maneviyat hazinelerine malik

olanların tarih manzumeleri, kaside ve mesnevi (fetihname vs.) yazarlar olduğunu söyler:

Gerekdür leşker-i a‘ dāyı taşvîr
Kemāl-i kuvvetin takrîr ü taḥrîr
Bileler tā bu şeh-bāz-ı cihān-gîr
Nice şeh-bāzı éyler şayd u naḥçîr

Cihāndur bu geçer işbu zamāna
Rücū‘ eylerler āḥîr dāsītāna

Muḥaşşal ḥāl-i māzîyi mufaşşal
Bilimez ehl-i müstaḳbel mükemmel
Şular ki eyler tevārîḥi tetebbu‘
İder fi’l-cümle bunlardan temettu‘

Tevārîḥ u ḳaşāyid cümle eş‘ār
İderler ḥāl-i māzîden ḥaber-dār
Şu kim dirler künūz-ı ma‘nevîdür
Tevārîḥ u ḳaşāyid meşnevîdür (v. 22b-1-23a-3)

Şairin, tarih manzumeleri, kasideler, mesneviler ve bütün genel olarak her biçim ve türdeki şiirlerin geçmişten haberler verdiğini söylemesi ve bu türleri beraber anarak tarihî bir vakayı konu alan eserine bağlaması fetihnamelerin bu türlerle olan ilişkisine işaret etmesi yönüyle önemlidir.

Şair Sultan Süleyman’ın (Kanuni) övgüsünü konu aldığı ve hanelerinde gaza ve zafer rediflerinin tekrar edildiği terkiibentine geçmeden önce dilinde Sultan’ı övmek için aktaracağı kasidenin olduğunu söyler:

Oḳur dillü dilince medḥ ü taḥsîn
Kimi dā‘î kimi gūyā-yı āmîn

Dehān-ı dildeyidi bu ḳaşıde
Şeker yirdi o tıfl-ı nā-resîde (v. 38b-2 -3)

Şairin kaside adını verdiği terciibentleri ve terciibentlerindeki bazı ifadeleri kasideler ile fetihnameler arasındaki ilişkiyi bizlere bir kez daha gösterir. Kendisini Sultan Süleyman’ın (Kanuni) özel övücüsü olarak niteleyen şair (v. 40a-3) sultana kuvvet

veren Allah'ın kendisine de fetihname yazma feyzi verdiğini söyler. Bu eser, halka ve ileri gelenlere ferahlık veren bir mektup gibidir:

Baňa feyz eyledi bir feth-nāme

Müferrih-nāmedür her hāş u 'āme (v. 40a-5)

Bu ifadelerin ardından biri Sultan Süleyman'ı (Kanuni) öven, diğeri de İbrahim Paşa'yı öven, hanelerinde *feth* rediflerinin tekrar edildiği terciibentler gelir. Şair, Sultan'ı övdüğü terciibentin ardından, her kimin bu fetihte eli varsa onu övmek gerektiğini, İbrâhim Paşa'nın bu fetih ve zaferde çok emeği olduğunu, zaten vezirin ve askerin gücünü kuvvetini anlatmanın aslında Sultan'ı övmek gibi olduğunu dolayısıyla İbrahim Paşa'ya da bir fetihname (övgü amaçlı terciibent) yazacağını, bu fetihnamenin halkın dilinde dolaşmasını temenni ettiğini söyledikten sonra İbrahim Paşa'yı medhedeceği *feth* rediflerinin tekrar ettiği terciibente geçer:

Bu feth u nuşrete çekdi emekler

Añar anı feleklerde melekler

Aña dañı düzet bir feth-nāme

K'ola vird-i zebān her hāş u 'āme

Şu kim bu feth ü nuşretde eli var

Anı ögmek gerek cānā 'Alī-vār

Didi vü dil dehānın açdı medhe

Cenāh itdi mediğden mürğ-ı feth (v. 41b-8-42a-2)

Şair fetihnemesinin sonunda da anlattığı kıssalardan maksadının Sultan Süleyman'ı (Kanuni) övmek olduğunu şöyle söyler:

Ki odur kışşadan maşşūd-ı bi'z-zāt

Ṭufeylidür anuñ hūrān u cennāt (v. 52a-5)

Şair eserini övgü ve tebrik amacıyla yazmış olduğundan dönemin geleneklerinde var olduğu üzere ihsan beklentisi içerisindedir. Söz ehillerinin lütuf gözlerinin açık olduğunu, uluların hak edene hakkını vereceğini, büyük şahın kabul iksiri olursa bu bakır nispetindeki eserinin altına dönüşeceğini söyleyerek bu beklentisini izhar eder:

Açukdur dide-i luṭf-ı sūḥan-dān

Görür ḥaqqı virür ḥaqqın büzürgān (v. 12a-7)

Ger iksîr-i kabûl-ı şâh-ı ekber

Kılursa bu nuḥâsı zerr-i ca' fer (v. 52a-9)

Fetihname şairleri çoğunlukla eserlerine kaside ve kaside içerikli farklı şiir türleri eklemek yanında, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, sebep-i teliflerinde veya eserlerinin farklı yerlerinde fetihnamelerinin kasidelerle aynı amaçları taşıdığını doğrudan veya dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Diğer taraftan fetihname şairlerinin, himayesinde bulundukları paşalarla hamilik ilişkileri de bulunmaktadır. Safâyî muhtemelen Davud Bey ile, Nidâî muhtemelen Piyale Paşa ile, Merâhî de muhtemelen Vezir Mehmed Paşa ile hamilik ilişkisi içerisinde. Hamilik ilişkileri daha belirgin olan fetihname şairlerine baktığımızda Rumûzî Yemen ve Tunus seferlerini konu alan fetihnameleri noktasında kesin olarak Sinan Paşa ile, Nihâlî hem yanında asker olarak bulunduğu Behram Paşa ile hem de yukarıda da bahsi geçtiği üzere kendisine geçimi için maddi destek sağlayan Yemen'deki bir marifet ehli zat ile, Adlî ve Harîmî de Osman Paşa ile hamilik ilişkileri içerisinde. Bu şairler bahsi geçen paşaların hamileri olduğunu ya doğrudan ifade etmiş veya onların kulu oldukları gibi bu ilişkiye işaret eden ifadeler kullanmışlardır. Diğer fetihname şairlerinden Bahârî ve Fütûhî ise belirgin şekilde hamilik ilişkilerine işaret etmeseler de eserlerinin bahsi geçen çeşitli yerlerinde devrin sultanından ihsan beklediklerine işaret etmişlerdir.

Fetihnamelerin çoğunluğu lafzen veya manen düşürülen tarihler veya mesneviye ayrıca eklenen tarih manzumeleri yönüyle fetih konulu tarih manzumeleriyle de yakın ilişki içerisinde. Ancak özellikle Rumûzî'nin fetihnemesinin tarih manzumeleriyle olan ilişkisi incelediğimiz diğer fetihnamelere kıyasla daha ileri bir boyuttadır. Bu farkı anlamak için öncelikle eserin sebep-i telifine bakmak gerekecektir. Şair, Sinan Paşa'nın Yemen seferinde bulunup fetihlere tarihler düşmüş, Sinan Paşa da şairin yazdığı bu tarih manzumelerine alaka göstermiş ve şairden bu tarih manzumelerini bir risale haline getirmesini istemiş ve böylece *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eser ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla eserin ortaya çıkış sebebi şairin fetihlere düştüğü tarihler olmuştur. Şair daha sonra bu tarihlerin ve eklediği diğer ilave şiirleri bir araya getirip eserini tamamlamıştır. Netice olarak eserin temeli Yemen fetihlerine düşürülen tarihlerdir. Tespitlerimize göre şairin eserinde kaydettiği 98 tarih manzumesi bulunmakta olup bu manzumeler mesnevide anlatılan

fetih hikâyelerinin birer muhtasar şeklidir. Diğer taraftan eserde tarih manzumeleriyle verilen manen düşürülmüş tarihler haricinde mesnevi içerisinde verilen birçok lafzî tarih de yer almaktadır. Bu yönüyle de Rumûzî'nin bu eseri, tezimizin başlangıcında tarih manzumeleriyle fetihnamelerin ilişkisine dair kaydettiklerimizin muşahhas bir örneği konumundadır.

Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde de lafzen verilen çeşitli tarihlerden başka, eserde bahsi geçen seferde gerçekleştirilen fetihler için manen tarih olarak 982 (1574) tarihini veren 5 tane tarih manzumesi eklenmiştir. Nihâlî'nin fetihnamesinde ise sefer, fetih, ölüm vb. konularda lafzen verilen tarihler yanında yine benzer konularda manen söylenmiş olan 18 adet tarih manzumesi vardır.

Merâhî'nin fetihnamesinde de lafzen düşürülmüş birçok tarih yanında bir tane de manen düşürülmüş tarih verilir. Şairin Sigetvar'ın fethedildiği 974/1566 tarihi için manen tarih verme usulüyle mesnevi içerisine eklediği tarih şu şekildedir:

Güşuma didi o demde hâtif

Cân kulağını baña tut 'ârif

Söyle bu sözi ki olsun târîh

Ki bilinsün dağı sâl-i tevbih

Mülk-i İslâm'a Hâk oldu râbıt

Târîhi '*avn-i Müzill ü Bâsıt* (b. 489-489)

Nidâî, Harîmî ve Safâyî'nin eserlerinde ise fetih tarihleri ve diğer birçok konuyla ilgili tarihler lafzî olarak verilmiştir. Fütûhî'nin eserinde yalnızca Üngürüs kralının mağlubiyeti ve ölümüne dair bir tane lafzen tarih verilirken Bahârî ve Adlî'nin eserinde ise herhangi bir tarih düşürülmez.

Netice olarak özellikleri itibarıyla temelde gazavatnameler ve türevleriyle ilişkili olan fetihnameler Osmanlı telif geleneğinde fetih konulu kaside ve tarih manzumeleri, menzilnameler ve mektup şeklindeki fetihnamelerle farklı açıklardan benzerlik ve ortaklıklar arz ederler. Müstakil fetihnamelerle bir fethi konu alan tarih manzumeleri arasında amaç ve muhteva yanında tarih düşürme açısından çeşitli benzerlikler görülür. Ancak, fetihnamelerde tarih düşürmek asıl unsur değildir. Kasidelerle fetihnamelerin ilişkisine baktığımızda ise her iki türde de temelde

memduhun övülmesi hedeflenir ve ihsan beklentisi vardır. Dolayısıyla fetihnamelerin kasidelere yakınlığı, tarih manzumelerine kıyasla daha önde görünmektedir. Fetihnamelerin fethi duyurup müjdelemek ve müjdenin karşılığında ihsan almak ve propaganda yapmak gibi çeşitli amaç ve uygulamaları da bu eserlerle mektup şeklindeki fetihnameler arasında ortak yönler olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu eserler, amaçları yönüyle kasideler gibi fetih mektuplarıyla da yakından ilişkilidir.

4.4. MANZUM FETİHNAMELERİN PROPAGANDA YÖNÜ

Propaganda (Latince aynen benzerini yapmak suretiyle çoğaltmak (reproduction) anlamında propagare'den Fr. Propagande, İng. Propaganda) toplumun kanaatini etkilemek maksadıyla herhangi bir düşünceyi ya da yarı gerçek veya yalanı söz, yazı veya resim, müzik gibi başka vasıtalarla mümkün olduğu kadar çok kimseye duyurmaya denir. Propaganda birçok alanda yapılabildiği gibi savaş zamanlarında ve savaşlardan sonra da yapılabilmektedir. Savaş zamanında düşmana karşı yapılan propagandaya psikolojik savaş veya savaş propagandası denilmektedir.⁹¹⁸ Savaş propagandası daha ziyade cephe gerisini etkilemeye ve cephe gerisinde birlik sağlamaya yöneliktir. Bu birlik çabası için dinî, millî ve tarihî semboller kullanılabilir. Düşman tarafı ise suçlu ve ahlaksız taraf olarak gösterilmeye çalışılır. Modern çağda propaganda araçları ve yöntemleri daha da çeşitlik kazanmış ve yapılan savaşlarda birçok devlet propagandaya başvumuştur. Bu noktada Nazi Almanyası'nın propaganda bakanı Dr. Paul Joseph Goebbels konumu ve çeşitli icraatlarıyla hatırlanabilir.⁹¹⁹ Propaganda araçlarında son yüzyıllarda görsel araçlar artmıştır. Eski dönemlerde ise görsel imkânlar sınırlı olduğundan yazılı ve sözlü araçlar ön planda kalmıştır. Bu yazılı ve sözlü araçlar da edebiyat sahasıyla ilişkili olduğundan savaş edebiyatı dâhilinde propaganda konusu da meydana çıkmaktadır.

⁹¹⁸ Orhan Yüksel, "Propaganda," *Türk Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: Millî Eğitim Bas. Evi, 1978), s. 129. Propaganda konusunda Bernard Shaw'ın çalışmaları dikkat çekmiş olup konuyla bağlantılı bir çalışma için bkz. Atalay Gündüz, "War, Propaganda and the Intellectual: A Gramscian Approach to Bernard Shaw's 'Common Sense About the War (1914)' " (Savaş, Propaganda ve Aydın: Bernard Shaw'un 'Savaş Hakkında Ortak Akıl'ına Gramscici Bir Yaklaşım," *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, c. 16, S. 2 (Gaziantep: Nisan 2018), s. 438-451.

⁹¹⁹ Ulucutsoy, a.g.t., s. 7-9.

Propaganda ve savaş edebiyatı noktasında Osmanlı sahasına göz atıldığında, Osmanlı Devleti'nin de kurulduğu yıllardan itibaren çeşitli şekillerde propagandaya başvurduğuna dair tespitler vardır. Halil İnalcık'ın tespitlerine göre, Osmanlı'nın kuruluş yıllarında siyasi üstünlük için beyliklerin birbirlerine saldırıları olurken Osmanlı Beyliği'ne saldıran olmamıştır. Zira Osmanlı Beyliği'nin yöneticileri kendilerini gazi ve Osmanlı Beyliği'ni de gazi beylik olarak tanıttığından kendilerine saldıran bir beylik diğer Türkmen kitlelerin tepkisini çekebilecektir. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti kendi kökenini Oğuzların Kayı boyuna dayandırarak da önemli bir propaganda yapmıştır. Zira Oğuzcu geleneğe göre devleti yönetme yetkisi Kayı boyuna verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemlerine bakıldığında da propagandaya başvurulduğu görülür. Örneğin, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında yaşanan Çaldıran Savaşı'na İranlı tarihçiler gözüyle bakıldığında İran'ı istila etmeyi düşünen Osmanlı Devleti'nin bu niyetleri başarısızlığa uğratılmıştır. Osmanlı tarihçileri açısından ise İran üzerinden gelen önemli bir siyasi ve dinî tehlike bertaraf edilmiştir. Osmanlı Devleti yalnızca savaş zamanında değil barış zamanında da içeriye ve dışarıya yönelik olarak propagandayı bir araç olarak kullanmıştır. Özellikle padişah ünvanlarında yeryüzünün halifesi (halîfe-i rû-yı zemîn), Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (zıllu'llâh fi'l-arz) gibi ünvanlar kullanılması ve devletin kendisini küffâra karşı savaşan gazi devlet olarak tanıtmaya bu açıdan dikkat çeker.⁹²⁰

Çalışmamızın birinci bölümünde bahsi geçtiği üzere savaşlarda kazanılan zafer ve fetihlerden sonra yazılan fetihname mektupları propaganda araçlarından biridir. Amaçları ve muhtevaları yönüyle fetihname mektuplarıyla ortak birçok yönü bulunan müstakil fetihnameler de propaganda amacı taşımaktadır. Dolayısıyla incelediğimiz manzum fetihnamelerin yazılma amaçlarından biri de propaganda olup şairler hem kullandıkları birtakım kavramlarla hem de olayları sunuş şekilleriyle çeşitli propagandalara başvurmuştur. Fetihnamelere bu açıdan bakıldığında bu eserlerde propaganda zemininin genellikle din ekseninde inşa edildiği görülür. Bir taraftan dinî yönden sefere dair argümanlar üretilerek okuyucunun seferin meşruiyetine ikna olması amaçlanırken, öbür yandan da düşman tarafı ötekileştirilir. Seferin meşrulaştırılmasının temel argümanlarından bir tanesi yapılacak seferin

⁹²⁰ Ferdi Arslan, Osmanlı Devleti ve Propaganda <https://alternatif tarih.com/2013/03/osmanli-devleti-ve-propaganda/> [Erişim 15.09.2019].

Müslümanlar üzerine farz olduğunun⁹²¹ ifade edilmesidir. Bu noktada, eğer sefer gayrimüslimler üzerine yapılıyorsa karşı taraf din düşmanları ve küffâr olarak vasıflandırılırken, sefer İslam bölgelerine yapılıyorsa karşı taraf Haricîlikle veya Rafızilikle itham edilir. Bu noktada incelediğimiz manzum fetihnamelerden Sultan II. Bayezid ve Kanuni dönemlerini kapsayan Safâyî, Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) fetihnamelerinde seferler Hristyanlar üzerine yapıldığından karşı taraf *din düşmanı* ve *küffâr* olarak, II. Selim dönemini kapsayan Nihâlî ve Rumûzî'nin Yemen seferine dair fetihnamelerinde karşı taraftaki Yemenliler *Haricî* olarak, III. Murad dönemini kapsayan Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise karşı taraftaki İranlılar *Rafîzi* olarak itham edilir. İslam bölgelerine yapılan bu seferlerde Osmanlı tarafının da kendisini Sünnî taraf olarak konumlandığı görülür. Bu noktada karşı tarafın şeriate uymadığı, ulû'l-emre itaat etmediği, Hak mezhep üzere olmadığı, batıl yola saptığı dolayısıyla ortadan kaldırılması gerektiği iddia edilir. Fetihname şairleri, yer yer bazı olayları kurgulayarak ya da hayal dünyasına göre tarihsel olandan biraz ya da tamamıyla farklılaştırarak aktarma yoluna da başvurmuştur. Dolayısıyla fetihnamelerde propagandanın bir unsuru da kurgulama yapmaktır. Genellikle bu kurgular düşman tarafının devlet lideri veya ileri gelen beylerinin aralarındaki diyaloglar üzerinden aktarılırken bazen de olaylar hakkındaki bir tasvirle aktarılır. Aktarılan bu kurgusal diyaloglar veya tasvirler yoluyla Osmanlı sultanının övüldüğü, düşman tarafının da küçümsenip alaya alındığı görülür. Dolayısıyla Osmanlı tarafının cesur ve iyi, düşman tarafının ise korkak ve kötü olduğuna dair imaj oluşturulur. Fetihnamelere yansıyan bu bakış açılarından ayrı olarak, bu eserlerde kullanılan kavramlar ve yakıştırmalara bakıldığında, Osmanlı tarafı övgülü ifadelerle, düşman tarafı ise hakaret içerikli ifadelerle anılır.

Manzum fetihnamelere sırayla baktığımızda, Safâyî, eserinin birçok yerinde gazanın Müslümanlar üzerine farz olduğunu dolayısıyla Sultan (II.) Bayezid'in, Kaptan'ın ve askerlerin bu emri yerine getirdiklerini vurgular. Ayrıca gazanın faziletlerinden bahseder ve yapılan sefer için dinî alanda meşruiyet zemini oluşturur. Sultan'ın eylemlerini dinî zeminde meşrulaştıran şair, sultanın ulû'l-emr olduğunu, dolayısıyla

⁹²¹ Kur'an'daki Bakara 193-216, Tevbe 41 veya Hac 78 gibi çeşitli ayetlerde gaza etmenin (Allah yolunda savaşmanın) müminler üzerine farz olduğu belirtilmektedir.

(yapılacak sefer de dahil olmak üzere) ona itaat etmeyenin kötü ve günahkâr bir kimse olacağını söyler.

Hağ budur kim olur işinde şenî‘

Kim ulü’l-emre olmaz-ise muṭî‘(b. 3121)

Şairin ifadelerine göre Sultan (II.) Bayezid, Resulullah’ın şeraitine göre hareket etmekte ve onun sünnetine uymaktadır. Allah, Bayezid Han’a Venedik illerini İslam kılmasını emretmiş, itaat edenlerden haraç almasını, asi gelenleri de öldürmesini salık vermiştir. *Lâ ilâhe illallâh* diyenler onun mülkü içinde rahatça oturacaklardır. Ülkeler fetheden, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi Sultan Bayezid, düşmana kelime-i tevhidi söyletmek için kılıcını şeriatle çekmiştir.

Bāyezīd Hân’a Hağ buyurmuş tām

Venedik illerin kıla İslām

Kim itā‘at iderse vire ḥarāc

‘Āşiyi öldürüp ide iḥrāc

Otura milki içre hoş her gāh

Kim ki dir lâ ilâhe illallâh

Şeh-i kişver-güşā-yı zıll-ı İlāh

Sedd-i İslām u ehl-i ‘ilme penāh

Şer‘-ile çekdi tîğı kim ol şāh

Didüre lâ ilâhe illallâh (b. 2543-2568)

Gaza yolu fazîletli bir yol olduğundan, Sultan (II.) Bayezid Han Allah’ın emrini yerine getirmek ve ona itaat etmek için Moton’u yandırıp kâfirlerin başlarına çalar. Kiliseleri mescitlere çevirir ve buralar müminler için güzel secde yerleri olurlar. Sultan buralara güzel hatipler ve imamlar tayin edip buraları Müslümanlarla doldurur. Böylece buralara Muhammedî gelenek yerleşir:

Ḥamdülillâh ki añladuğ yâ Rab

Bu fezāyil gāzā içündür hep

...

Emrin anuñ yirine iltmek-içün

Bāyezīd Hân itā‘at itmek-içün

Buyruğ itdi Moton'ı yandurdı

Kāfirūn başlarını çaldurdı

...

Cümle erkān Muḥammedī oldu

‘İzzet-i Ḥaḳ’da sermedī oldu (b. 3217-3226)

Safâyi, Osmanlı tarafının sefere dair eylemlerini dinî zeminde meşrulaştırıp olumlu şekilde sunarken Venedik tarafındakileri ve onların eylemlerini ise hakaret içerikli sözlerle anlatıp olumsuz bir şekilde sunar. Örneğin, Venedik Kaptanı Markos’un kendini bilmeyen bir hayvan ve gururlu bir kimse olduğunu, kendi gibi kâfir birini bulup elçi diye Sultan (II.) Bayezid’e gönderdiğini söyler. Şaire göre akli eksik olan bu Venedik elçisi Osmanlı vezirine haber getirince, vezir bu alçak ve rezil elçiyi azarlamış ve teklifini reddetmiştir (b. 2028-2035). Şair, eserinin bir başka yerinde Korin’deki bir kilisenin Hristiyan rahibinden bahsederken onu fışk, şerr ve ahmaklıkla suçlar, ömrünün küfür ve sapkınlık içinde geçtiğini belirtir. Anabolu Kalesi’nin dizdarı Kasdaliyyan’dan bahsederken ise onu “küfür ehli bir it”, “ifrit cini” ve “cehennem iti” gibi ifadelerle itham eder:

Var-imiş anda bir ulu rāhib

Fışk u şerr ü ḥamākatı gālib

‘Ömri küfr ü ḍalālete gitmiş

Tā cünüb ‘ömri yitmiş yitmiş (b. 750-751)

Her zamān ehl-i küfr olan bir it

Görinürmiş muḥanneşe ‘ifrīt

Ol cehennem iti beni gördi

Dirilüp ehl-ile ḥaber şordı (b. 1561-1800)

Bahârî de fetihnamelerde genellikle görüldüğü üzere Osmanlı tarafını İslam’ın temsilcisi ve koruyucusu olarak sunarken üzerine sefer gerçekleştirilen Hristiyan Üngürüslüler (Macarlar) için ehliküfr, kâfir gibi nitelemeler yapar. Seferi dinî zeminde meşrulaştırma amacı güden şair, devrinde Hz. Peygamber’in (a.s.) şeriatı icra olunan Sultan’ın kâfirlerin kendisiyle savaşmak üzere toplandıklarını haber alınca Muhammed (a.s.) ümmetini (sefere çıkmak üzere) etrafına topladığını belirtir:

Ol ḥafîz-i şehri-i şer‘ İslām’a sed

Gerçi kılmışdı ğazāyı bî-‘aded
Devleti devrinde şer‘-i Muştafā
Cāridür icrā olunur mā-cerā
Ehl-i küfrüñ añladı cem‘ iyyetin

Yanına dirdi Muḥammed ümmetin (b. 52-266-63)

Şair, Budin’in fethi üzerine yazdığı kasidesinde daha önce Rodos’un şimdi de Budin’in fethiyle din ve imanın örf ve kanunlarının buralara yerleştiğini, Sultan’ın kılıcıyla sedd çekmesi sayesinde ye’cüc me’cuce benzer bir fitnenin kalktığını ve böylece Muhammed (a.s.) şeraitinin usul ve erkânlarının ayakta kaldığını söyler:

Rodos kal‘ asıyla deyr-i Budūn içinde
Āyīnūñ oldı aya mir‘at-ı dīn ü ‘īmān (k. 7. beyit)

Deccāl-i cūcene ger sedd çekmeseydi tīgūñ
Şer‘-i Muḥammed’de kıalmazdı bārī erkān (k. 10. beyit)

Görüldüğü üzere şair, Osmanlı tarafını İslam’ın savunucusu olarak sunarken Üngürüslüleri kâfirler olarak niteler. Öte yandan şairin çeşitli vesilelerle Üngürüs kralı ve askerleri hakkında kötü bir imaj çizdiği görülür. Şaire göre Kral’ın ve ordusunun dillerinde küfür ve iblis (şeytan) vardır. Askerleri şeytandır (b. 179). Kral, şeref yoksunu, kötü (b. 216-217) kara ve uğursuz (b. 146-167-208-218) bir kimsedir. Askerinin çokluğuyla mağrur olan (b. 174) Kral’ın beyleriyle ve ordusuyla Sultan Süleyman’a karşı Mohaç’a doğru gelmesi ancak bir hayalin peşine düşmektir (b. 170).

Fütûhî’nin fetihnamesine bakıldığında, diğer fetihnamelerde de benzeri görüldüğü üzere, şair, Osmanlı sultanı ve askerini övüp yüceltirken Üngürüs tarafını kâfirlikle itham eder veya onları çeşitli hakaretamiz ifalelerle niteler. Sultan Süleyman’ı İslam sultanı/şahı (v. 28b-8-29b-8), İslam’ın seddi (v. 13b-4), Allah’ın yeryüzündeki gölgesi (v. 14a-6-15a-7, 40b-2-44b-1), Allah’ın aslanı (v. 28b-4); Allah’tan ilhamlar alan (v. 44b-2); âlemin sultanı (v. 51a-1), şahların şahı (v. 51a-8), Rahman’ın ve habibi Mustafa’nın mahbubu (v. 51a2) şeklinde vasıflandıran şair, Üngürüs kralı için ise domuz (v. 18a-10-30b-4-9-38a-3), köpek (v. 19a-5-38a-3), eşek (v. 28a-6) vb. ifadeler kullanır. Ayrıca Üngürüs kralını korkak bir kimse olarak resmeder (v. 18a-5-20a-9). Örneğin, Osmanlı askerine kaplanlar diye hitap eden şair, düşman askeri

içinse köpek nitelemesi yapar:

Nehîb-i şadmet-i şavl-ı pelengân

Komadı dillerinde seglerûn cân (v. 29a-6)

Üngürüs askerlerinin Mohaç Savaşı öncesinde içki içtiklerini belirttikten sonra bu içki içenlerin köpek oğlu köpek olduklarını, köpek gibi kudurmuş olduklarını ve her tarafa daldıklarını söyler:

Hemân kelb-i kelibdür şârib-i hamr

Ȧalar her gördüğün ger Zeyd u ger ‘Amr

Mebādâ kim kudurmuş gibi mestân

Ȧoyulup bir taraftan vire hüsran (v. 24a-8-24b-1)

Fütûhî’nin yaptığı bir propaganda yöntemi de kurgu yoluyla düşman tarafını kötülemek ve Sultan Süleyman’ı (Kanuni) övmektir. Şair, Sultan Süleyman’ın Üngürüs kralına yazdığı mektubu kendi ifadeleriyle kurgu katarak aktarır. Mektupta Üngürüs kralı dinsiz, insafsız, melun, kâfir vb. ifadelerle kötülenip tehdit edilirken Osmanlı sultanı övülmektedir (v. 17a-5/18a-4). Bu noktada şair, mektubu alan Üngürüs kralının uykularından uyandığını, benzinin bir kızarıp bir sarardığını, derdinin artıp içinde ateşlerin çoğaldığını, susakaldığını (v. 18a-5-18b-1), dilinin ve dudağının kuruyup yarıldığını, sultanın hükmünü tekrar tekrar okutup her defasında şaşıp kaldığını söyleyerek Osmanlı sultanının cesur, Üngürüs kralının ise korkak olduğu şeklinde bir imaj çizer:

Dili dudağı tebserdi yarıldı

Ȧalındı çevresin berki tarıldı

O kudur hükmi vü olurdu hayrân

Hey uşun dir diyü kaçardı mîrân (v. 18b-2-4)

Şairin kurgusal ifadelerine göre, aslında Üngürüs kralı, beylerinin Sultan’a (Kanuni) itaat ettiklerini söylemelerini ister fakat bunu açıkça dile getiremez. Zira eğer beyleri, kendisinin Sultan’dan korktuğunu anarlarsa kendisine kötü yürekli cahil diyeceklerdir. Kral, Sultan’la eşit olamadığını anlamıştır. Fakat krallığı bıraksa bu da zor olacaktır. Er iken avrat gibi olacaktır. Kaçmayı düşünür fakat Sultan’ın Üngürüs yolunu geçemeyeceğini ümit ederek şimdilik kendisinin böyle avutur (v. 19b-6-20a-

10).

Nidâî'nin fetihnamesine propaganda açısından bakıldığında da diğer fetihnamelere benzer şekilde Sultan Süleyman'ın (Kanuni) şeriate göre hareket ettiği belirtilir. Sultan tahta çıktığından beri devamlı gaza etmektedir. Şair, zamanında zulüm kalmaması ve adaletin hâkim olması hususunda Sultan'a duacı olur. Şair bu ifadeleriyle propagandaya zemin hazırlamakta, Sultan'ın yapacağı sefere meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan esere baktığımızda Turgutça Bey'den Piyale Paşa'ya gelen haberci, İspanyolların Cerbe'yi ele geçirdiğini ve kendi üzerlerine de geleceklerini belirttikten sonra eğer tez yetişmezlerse dinin gidip küfrün ortaya çıkacağını söyler (b. 239). Ayrıca Turgutça Bey mektubunda Piyale Paşa'ya hitaben, Cerbe'yi ele geçiren kâfirin üzerine erişmesini ve gaza kılıp Allah'ın *cihat edin*⁹²² emrini yerine getirmesini (b. 240) ister. Piyale Paşa bu haberleri aldıktan sonra Cerbe ile alakalı durumu Sultan'a arz edince Sultan da gazanın kendilerine farz olduğunu belirtir (b. 248). Şairin ifadedeleriyle Osmanlı ordusu İslam'ın savunucusudur. Osmanlı askeri İslam askeri/cünd-i İslâm'dır (b. 451-493-810). İspanyollar üzerine sefere çıkmak *kasd-ı kâfir* (b. 468), *kasd-ı küffâr* (b. 387-537) etmektir. Şair İspanyolları *kavm-i gümrâh* (b. 734) olarak sıfatlandırır. Şairin bu ifadelerin toplamına bakıldığında, Osmanlı toprağının İslam toprağı olduğu, buraya saldıran kâfirlere karşı savaşmanın da dinin bir gereği olduğu yorumu çıkmaktadır. Dolayısıyla sefere dair dinî bir dayanak inşa edilmektedir.

Nidâî'nin propagandaya başvurduğu bir başka örnek ise düşman tarafının korkak olduğu şeklinde bir imaj oluşturmastır. İspanyollar, başlarında Piyale Paşa olmak üzere yüzden fazla kadirganın Malta'dan geçtiklerini ve sabah vaktinde bulundukları Cerbe'ye ulaşacakları haberini alınca “Şimdi meydan kaçanıdır.” deyip geceden hazır olan beş on gemi gün ışımadan kaçıp boğazda yelken açar. Sabah olduğunda geride kalanlar artık korkusundan çıkamaz. Bu ifadelerle şair, kurgu yoluyla Osmanlı donanmasını güçlü ve cesur gösterirken İspanyalıları ürkek ve korkak olarak sunmaktadır. Böylece şair kurgulama yoluyla da propaganda yapmaktadır.

Fetihnamelerde genellikle rastlanılan propaganda örneklerinin benzerlerine Merâhî'nin fetihnamesinde de rastlanır. Şair Sultan Süleyman'ı (Kanuni) *zıll-ı Hüda*

⁹²² Tevbe 41, Hac 78. Ayet mealleri için Türkiye Diyanet Vakfı'nın yeni meali tercih edilmiştir. Bkz. <http://www.kuranmeali.com> [Erişim Tarihi: 22.09.2021]

(b. 238-413-436), Osmanlı ordusunu da İslam askeri (b. 206-570) olarak ifade ederken, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) kendisine karşı sefer düzenlediği Zigetvar Emîri Zirincoglu'nun sultana isyan etmesini de İslam'a karşı gelmesi ve İslam'a zarar vermesi şeklinde yorumlar (b. 60-63). Yine aynı eserinde, bahsi geçen bir diğer sefer için de benzer argümanlar üreten şair, Osmanlı tarafını İslam adına savaşan olarak sunar ve Göle'nin Osmanlı Devleti tarafından zapt edilmesini buranın İslam'a katılması şeklinde ifade eder:

Kal'a-i Göle'yi zabt eylediler

Mülk-i İslâm'a çü rabt eylediler (b. 629)

Rumûzî'nin *Tûnus ve Halku'l-vâd Fetihnâmesi*'nde propaganda unsurları olmakla birlikte şairin ilk fetihnâmesine nisbetle bu esrede yer alan örnekler hem fazla çeşitliliğe sahip değildir hem de yoğun miktarda değildir. Şair, diğer fetihnâmelerde benzerlerine rastlanılan şekilde Sultan (II.) Selim'in Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (v. T 184a-3-24-Ü 647a-11) olduğunu ve şeriatın savunucusu (v. T 184a-25) olduğunu ifade ederek yapılacak sefer için dinî alanda meşru bir zemin oluşturmayı amaçlar. Diğer taraftan şair Osmanlı askerini ceyş-i İslâm, gâziyân-ı güzîn (v. Ü 602a-8), ceyş-i güzîn (v. Ü 584a-7) gibi ifadelerle tavsif ederken düşman ordusunu ise düşmen-i dîn (v. Ü 584a-7) şeklinde anar.

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnâmesinin birinci defterinde yer alan ve hayli yekûn tutan bölümde Kur'an tefsirleri üzerinden kapsamlı bir Yemen tarihi yer almaktadır. Bu bölümün yazılmasında propaganda amacının da izleri görülebilmektedir. Zira, şair her anlattığı kıssa veya bilgiden sonra Yemen'i ve Yemenlileri kötülemektedir. Böylece şair, eserinin ikinci ve asıl kısmını teşkil eden, Mutahhar öncülüğündeki Zeydîlere karşı yapılan seferi konu alan fetihnâmesi için meşru bir zemin oluşturmaktadır. Örneklere baktığımızda, ilk olarak Hz. Âdem ve oğullarının kıssasını anlatan Rumûzî, fitnenin ilk insan olan Hz. Âdem'in oğlu Kâbil'den çıktığını belirtir (b. 440-635). Bu olay San'a yakınlarında geçtiğinden dünyada ortaya çıkan ilk fitne Yemen'den çıkmış olmaktadır (b. 641-651). Şair bu şekilde her anlattığı kıssadan sonra Yemen'in tarih boyunca hep fitne ve fesat yeri olduğunu ifade eder. Ayrıca bu noktayı eserinin farklı yerlerinde de tekraren vurgular (b. 337-342; 13106-13109). Şairin deyimiyle Müslümanların halifesine itaat etmek

farzdır (b. 5227). Yemen'deki Zeydîler ise Haricîler olup ehlisünnet (Sünni) Müslümanlarının çizgisinden çıkmışlardır ve yeryüzünün halifesine karşı gelmişlerdir. Zira, Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerdir. Dolayısıyla onlara karşı sefer yapmak ve onları katletmek caizdir (b. 7984-7995). Şair, eserinin çeşitli yerlerinde de bu tür ifadeleri sıkça zikreder. Bu hususta bazı örneklerle bakılacak olursa, fetihnemesine başlarken bu seferin Hakk'ın emrine muvafık olduğunu ve kötü tabiatlıların katledilmesinin meşru olduğunu söyleyen (b. 157-160) şair Allah'ın Kur'ân'da kendisine, resulüne ve ulü'l-emre itaati emrettiğine dair ayeti delil göstererek (Nisa, 59) Zeydî İmamı Mutahhar'ın Sultan'a isyan etmekle Allah'a isyan etmiş olduğunu söyler. Nitekim, Hz. Âdem'den beri kötülük ve fitne yeri olmuş olan Yemen mülkünde Osmanlıların gelişiyle fitne kalkmış, Osmanlı sultanlarının gölgesinde halklar huzur içinde olmuştur (b. 11890-11898). Sultan'ın maksadının hayır olduğunu ve şeriat bayrağını yükseltmek derdinde olduğunu söyleyen Rumûzî, şeriata muhalif iş yapan kişi Sultan'ın akrabası dahi olsa Sultan'ın onun vücudunu ortadan kaldıracağını söyler. Dolayısıyla Haricî olan ve şeriatın dışında olup âleme fesat yayan Zeydîleri de Sultan ortadan kaldıracaktır (b. 7318-7325). Zeydîlere verilecek fetvanın Kızılbaşlarınkine benzer olması gerektiğini ve Zeydîlerin Yahudilerden daha beter olduğunu söyleyen şair bunların Allah'ın kitabına mahluk dediklerini, eline geçirdikleri Müslümanları anadan doğma uryan ettiklerini, Müslümanların mallarını gasp ettiklerini, onları hapsedip aç susuz bıraktıklarını söyler. "Allah İslam şahı olan Sultan Selim'i sultan eylemeseydi yeryüzünde fesat ortaya çıkacaktı." diyen şair Bakara suresinin 251. ayetini buna delil gösterir. Sultan'a isyan eden ve fesat çıkaranların katlinin vacip olduğuna delil olarak ise Hanifî imamlarının böyle fetva verdiğini söyleyen şair bu konunun Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye sorulabileceğini belirtir (b. 7988-8037). Diğer taraftan, şair Yemen'in bazı bölgelerinin ehlisünnet olduğunu ifade ederek, o bölge halkının Zeydîlere uymamış olmalarını ise övgüyle anlatır. Örneğin, Yemen'in coğrafi bölgelerini anlatırken Tihâmâ bölgesinin ehliislam ve ehlisünnet bölgesi olduğunu, halkının bir kısmının Hanefî, çoğunluğunun da Şafii mezhebine uyduğunu, ancak Zeydîlerin hiç olmadığını, dolayısıyla bu bölge halkı olan Zebîdlilerin Zeydîlere hiç tabi olmadığını söyler. (b. 258-261). Eserde yalnızca Sultan açısından değil diğer ileri gelen beyler paşalar açısından da ehlisünnet hassasiyeti vurgulanıp Haricî kabul

edilen Zeydîler kötülenir. Örneğin, Serdar Sinan Paşa'dan emân alan şeyhlerden biri olup Zirâ'u'l-Kelb bölgesini muhafazaya memur olan Ali İbni Neşîr sünnet üzere giden ve bidati sevmeyen bir kimse gibi görünüp Serdar'a güven vermiştir. Ancak sonradan tekrar Serdar'a isyana kalkacaktır (b. 13191-13271). Bir diğer örneğe baktığımızda, Hasan Paşa Kevkebân Dağı önünde Zeydîlerle savaşıp zafer kazanınca şair İslâm'ın zafer kazandığını, Allah'ın ehli-sünnete zafer verip dalalet ehlini kahrettiğini söyler (b. 10149). Öte taraftan şair kendisi de ehli-sünnetin zafer kazanması için Allah'a şöyle duacı olur:

Hağ'dan ümmîdümüz budur ekşer

Kim olup Ehl-i Sünnet'e yâver (b. 10272)

Osmanlı sultanını ve askerini olumlu ifadelerle zikreden şair Zeydî lideri Mutahhar'ı ve askerini ise sürekli kötileyip onlara hakaretler eder. Sultan'ı İslâm şahı (b. 5211-7110). Osmanlı askerini ceş-i İslâm/asker-i İslâm (b. 3904-4088-5426-5812-5842), ehli-islam (b. 4038) olarak ifade eden şair Peygamber (a.s.) soyundan olduğunu iddia edip kendini halife ilan eden ve adına sikke bastırmak isteyen (b. 5199-5207) Zeydî İmamı Mutahhar'ı murdar (b. 4310), şeytan (b. 4316), Deccâl (b. 12287-12307;12370-12429), it ve domuz (b. 3127-3128) şeklinde, Zeydîleri mülhidler (dinden çıkmış olanlar) (b. 5814), münafıklar (b. 3738), melunlar (b. 7506), gurâblar (kargalar) (b. 3495-3919-7506) seg/it/köpekler (b. 3740-3904-3914-4040-4089-5836), öküzler (b. 8183) şeklinde itham eder. Bu tür ifadelere örnek olarak şair Mutahhar'ın kardeşi Ali'yi it eniği, Zeydîleri de öküzler olarak vafeder:

Ol ' Ali müfsidün büyüdür

Ulu itün kiçi enügidür

Zeydî öküzlerini tükürerek

Turmadın vardı ' asker ilerürek (b. 5479-8183)

Nihâlî'nin fetihnamesine bakıldığında da ağırlıklı olarak dinî zeminde yapılan propaganda görülür. Rumûzî ile aynı şekilde Yemen seferini konu alan şair, Zeydî olan Yemenlilerin Harîcî olduklarını, ulû'l-emre isyan ettiklerini vurgular. Şair, dinî zemindeki bu propagandadan başka yine genellikle fetihnamelerde görüldüğü üzere düşman tarafını çeşitli sebeplerle kötileyip onlar hakkında olumsuz bir imaj çizer.

Osmanlı tarafını ve Osmanlı tarafının yaptıklarını ise olumlu gösterme çabasındadır.

Nihâlî'nin eserindeki dinî propagandaya baktığımızda fetihnamelerde sıklıkla rastlandığı şekilde Osmanlı sultanı olan Sultan Selim Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlamındaki zıllullah (b. 594-667-770-1144-2270-2827-2828-3506) veya Müslümanların başı anlamındaki ulu'l-emr (b. 2417-3505) olarak zikredilir. Bu tür ifadeler Sultan'a düşmanlık edenlere karşı savaşmak noktasında meşrû bir zemin oluşturmanın yollarından biridir. Nitekim şair zıllullah'a isyan edip fitne çıkaranların dinine ve dünyasına zarar geleceğini, bu kişilerin iblisin sözlerine meyledenler olduğunu söyler:

Kişi Zıllu'llāh'a 'işyān eylese

Yā zulüm yā fitne yā kan eylese

Dinine dünyasına irür zarar

İtmese bir kişi iş Hakk'a yarar

Kim ki 'işyāna katı māyil olur

Ḳavl-i İblīs'e hemān kāyil olur (b. 3506-3509)

Şair Hanefî, Şafîi gibi Hak gördüğü mezhepleri savunup Zeydîleri Haricîlikle itham eder. Böylece dinî açıdan propaganda zemini bulur. Sultan Selim'in ataları gibi Hanefî mezhebinden olduğunu, Mekke ile Medine'nin hadimi olduğunu ifade eden şair, Yemen'deki Hacerî vilayetinin beylerinin eskiden beri Şafîi olması ve Haricîlere (Zeydîler) karşı olmasını da övünçle anlatır:

Cedd-i a' lāsına uyar meşrebi

Anuñ-içündür Hanîfî mezhebi

Ḥādim-i Beyt-i Şerîfeyn oldı ol

Eyledi Mevlā du'āsını kabûl

Mezhebi anuñ kadîmî Şāfi'î

Ḥāricî-mezheblerüñ ol dāfi'î (b. 146-147-2660)

Şair, Osmanlı sultanının Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ve Hanefî, Şafîi mezheplerinin Hak mezhepler olduğunu savunduktan sonra düşman tarafını olumsuzlayıcı açıklamalar yapar. Zeydî İmamı Mutahhar'ın şeriate uymadığını, ulu'l-emre itaat etmediğini, Hak mezhep üzere olmadığını, dolayısıyla ortadan

kaldırılması gerektiğini iddia eder:

Gerçi Şan‘ā ehline hüküm eyler ol

Hükmini şer‘-i şerîf itmez kabûl

Ol ulü’l-emre itâ‘ at eylemez

Hağ mezâhib üzre tã‘ at eylemez

Vâcibü’l-ğazf oldu bu üslûb-ıla

Buldı şöret fitne vü âşûb-ıla (b. 467-469)

Zeydîlere karşı savaşmanın ve onları katletmenin gerekçelerini de sıralayarak Yemen’e yapılan seferi meşrulaştırmanın yollarını arayan şair, Zeydîleri Haricî mezhepten olmakla suçlayıp bu mezhebin doğru mezhep olmadığını, bu mezheptekilerin Osmanlıların din düşmanı olduğunu, Müslümanlara Yahudi diye hitap ettiklerini, onların katlinin kendilerine helal olduğunu ifade eder:

Mezheb-i Zeydî ki bed-âyîndür

Rûmîye anlar ‘adû-yı dîndür

Dimeyüp ednâ vü a‘lâ muṭlaḳâ

Yâ Yahûdî diyü eylerler nidâ

Anlaruñ katli bize oldu ḫelâl

Anuñ-içün dem-be-dem olur kıtâl (b. 207-209)

Şairin ifadelerine göre, eğer Osmanlı askerinin elinde oğullarından kızlarından rehinler bulunmasaydı, Zeydîler o zaman Osmanlıları ortadan kaldıracaklardır. Bunlar öyle zalimdir ki gavur bile eline düşen bir esire kıymetince muamele ederken bunlar esire ne yemek vermektedir ne de üstüne bir örtü örtmektedir. Bunların işleri güçleri şer, isyan ve çirkinliktir. Bunları ıslah edecek olan Sultan’ın kılıcı olup hıyanet edenlerin başı gidecektir. Sultan’a isyan edip yol kesenlere şefkat etmemek gerekmektedir:

Pâdişâha ‘âşî ola yol kese

Eyleme şefkat yirile ol kese (b. 2852)

Eserde, diğer fetihnamelerde de genellikle rastlanıldığı üzere düşman tarafı kötülenir ve onlara hakaretler edilir. Şair sık sık Zeydî İmamı Mutahhar’ı har (eşek) (b. 2957-3046-3052), Deccâl (b. 287-493) vb. şekilde sıfatlandırırken ona uyan Zeydîleri de

seg/kelb (b. 2099-2100-2424-2488-3652), gurâb/zâğ (b. 2489-3591), maymûn (b. 2514) vb. sıfatlarla zikreder. Bu örneklerden bazıısı şöyledir:

Ol Muṭahhar kim laḡab Deccāl'dur

Bu Yemen'de ef'î-i ḡattâldur

Ol Ḥar-ı lâ-yefhem idüp mecma'ı

Fitne vü şerr ü fesâduñ menba'ı

Ḥaylî çoğ-ıdı 'adūnuñ 'askeri

Şaymağa ḡābil degül ol segleri (b. 493-494-507)

Şair düşman tarafının yaptıklarını anlatırken bir yandan da konuya müdahil olup onlara beddua, hakaret vb. ithamlarda bulunur. Örneğin Ali bin Şevî'nin Taiz'i aldıktan sonra Aden'e sefer ettiğini söyleyip ardından bakalım yokluk âlemine ne zaman gidecek diyerek onun yok olmasını istediğini ifade eder:

Ol 'Aden'den cānibe çün 'azm ider

Yā 'adem milkine ne vaktin gider (b. 518)

Birkaç istisna örnek hariç tutulduğunda, Adlî'nin fetihnameside propaganda ve mübalağa yok gibidir. Birçok fetihnamede gördüğümüz şekliyle Osmanlı sultanına zıllullâh (Allah'ın gölgesi) denilmesi, Osmanlı askerine gazi veya İslam askeri denilmesi, gaza yapmanın ayet veya hadislerle yüceltilmesi gibi vurgulamalar Adlî'nin eserinde görülmez. Şair muhtemelen olayları olduğu gibi anlatmayı tercih edip bu tür vurgulara ihtiyaç duymamıştır. Zira şair şahit olduğu gerçekleri anlatılır. Kızılbaşların başarıları da Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin başarıları da mübalağasız veya kurguya başvurulmadan anlatılmış görünmektedir. Eserde İranlılar da Rafizilikle itham edilmeye çalışılmaz. İstisna olarak bir başlıkta Kızılbaşlar din düşmanları (13b) olarak, birkaç beyitte ise şeytanlar (b. 209-232) olarak vasıflandırılmışlardır. Öte yandan, Kızılbaşların ilk yenilgiden sonra şahlarının meclisinde toplanmaları ve burada Şah'ın oğlu, eşleri ve hanlarının Şah'la diyalogları şairin görmeden yazdığı bir kurgudur. Şair bizzat şahit olmadığı şahın sarayındaki mecliste geçen konuşmaları kurgu yoluyla aktarır (b. 178-185). Eserde sık rastlanmayan kurgusal kısımlardan bir diğeri de yine İran Şahı'yla ilgilidir. Adlî, Serdar'ın Tatar kuvvetlerini de yanına katarak Kızılbaşları yenip Azerbaycan ve Aras Irmağı bölgesinden birçok yerleri fethedince Şah'ın acıyla ağlamaktan gözlerinin kör

olduğunu, o kara yüzlünün devletinin tersine döndüğünü söyleyerek kurgu yapar:

Acıyup ağlamadan gözleri kūr oldu şehūñ

Şübhesiz devleti dönmiş-durur ol rū-siyehūñ (b. 453)

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferini konu alan ve seferde bizzat bulunan Harîmî de fetihnamesinde Osmanlı Devleti'nin Sünni devlet politikasını savunup ve İranlıları Rafizilikle itham eder. Bu propaganda bir taraftan Osmanlı padişahının ve Şark Serdarı Osman Paşa'nın dilinden yapılırken diğer taraftan da eserin tamamına yayılmış bir şekilde Osmanlı ve İran tarafına yapılan yakıştırmalar üzerinden yapılır.

Harîmî, sebeb-i telifini açıklarken Rafiziler üzerine yapılacak olan bu sefer için dinî açıdan meşruiyet zemini oluşturur. Şair, Hak yolunu kaybetmiş olan İran şahı ve halkının Rafizi olduklarından bidat ve dalalet içerisinde bulunduklarını, şeriata uymadıklarını ve küfre muvafık görüşlerinin çok olduğunu belirtir. Dolayısıyla Osmanlı sultanı, Şah'ın yaptıklarının hükümsüz olduğuna dair fetvalar çıkarttırıp şarkın fethine azmetmiştir. Sultan'ın niyeti, şariat binasına fitne selinin zarar vermemesi için Rafizileri yeryüzünden silmektir. Doğu mülkünü fethetmek dindar padişaha farz olmuştur.

Farz oldu çünkü bu niyyet şeh-i dîn-pervere

Hâdi-i rāh-ı Hudā olmağa ol gūr u gere (v. 55b-11)

Nitekim, şair Tebriz'in fethini anlattıktan sonra, din sultanı olarak nitelendirdiği Osmanlı sultanı adına Tebriz'de hutbe okunduğunu, böylece Rafizilik ve küfür diyarının İslam memleketine katıldığını belirtilir. Dolayısıyla seferin sonucunda da aynı propaganda dilinin devam ettirildiği görülür. Elde edilen zaferi ise din padişahının niyetinin hâlis olmasına bağlayan şair, Allah'ın böylece İslam askerine (Osmanlı askeri) fetih nasip ettiğini vurgular:

Mülk-i Āzerbāycān'da hutbe-i sultān-ı dîn

Ol gün okıtdı şafā vü zevkile taldı zemîn

Ẓamm olındı mülk-i İslām'a çü dār-ı rafz u küfr

Cünd-i İslām eyledi bu fethe yüz bin hāmd ü şükür

Pâdişâh-ı dînūñ olmağın hulūs-ı niyyeti

Haḳ Te‘ālā ‘ asker-i İslām’a virdi fırsatı (v. 84a-2-3-94b-3)

Şark serdarı ünvanıyla Tebriz seferine çıkan Osman Paşa adına da Osmanlı sultanı adına kullanılan dile benzer bir dil kullanılır. Osman Paşa’nın İran Şahı’na yazdığı tehdit içerikli mektubunda Osmanlı Devleti’nin Sünni devlet politikasını yansıttığı görülür. Osman Paşa mektubunda Rafiziliği kınayıp kötüledikten sonra, onların ashabı lanetlemeleri sebebiyle dinden çıktıklarını, Kur’an ayetini yalanlamakla kâfir olduklarını ifade etmektedir:

Sebb-i aşhâb eylemegle mülhid ü güm-râhsız

Naşşı tekzîb eylemegle kâfir-i bi’llâhsız (v. 66a-12)

Eserde Osmanlı padişahı ve Şark Serdarı Osman Paşa dilinden yapılan propaganda eserin tamamına yayılan ortak bir dille devam ettirilir. Osmanlı padişahın din padişahı (v. 66b-71a-81b-90a-94b), Osmanlı askerine de İslam askeri, din askeri (v. 68b-72b-75a-80a-82b-84a-87b-94a) gibi ifadeler yakıştırılırken İran şahı, şehzadesi, ordusu ve halkı ise Rafizilikle ve küfürle suçlanıp dalalet içinde oldukları, din yolunu kaybedenler oldukları, din düşmanı oldukları gibi ifadelerle itham edilirler (v. 56b-66a-66b-71a-72b-83b-84a-87b-92b). Örneğin;

Nā-murād u münhezim döndi gürüh-ı mülhidin

Zevḳ ü şevḳ-ile ‘ azîmet kıldı cünd-i müslimîn (v. 93a-13)

Şairin eserindeki Sünnilik anlayışı bir devlet politikası olarak var olsa da, kendisinin de Sünnilik konusunda hassasiyet taşıdığı ifadelerine yansımaktadır. Şair Tebriz’deki Şah Gazan Türbesi’nden bahsederken Şah Gazan’ın Sünni bir dindar olduğunu belirtmesi bu açıdan dikkat çekicidir:

Sünnî vü dîndâr şāhib-cūd bir sulṭān imiş

Şer‘-i Aḥmed üzre ḳāyim bir kerîmü’ş-şān imiş (v. 85b-4)

Eserde, diğer bazı fetihnamelerde de görüldüğü şekilde kurgulama yoluyla Osmanlı tarafının övülmesi, düşman tarafının küçümsenip alaya alınması şeklindeki örneklerle rastlanmaktadır. Örneğin, eserde İran Şahı ilk olarak Osman Paşa’nın kendisine yazdığı tehdit mektubuyla olaylara dâhil olur. Bu kısımdan itibaren Şah’ın Osman Paşa’dan korktuğu yönünde bir imaj oluşturulur. Şah, rahat yatağında uyurken

rüyasında bir arslanın yakasından yapışıp kendisini tahtından aşağı attığını görür. Uyanınca içine düşen korkudan kimseyi haberdar etmez. Bu sırada Serdar'ın mektubu kendisine ulaşır. Osman Paşa'dan Şah'a ulaşan mektup tehdit ve hakaret içerikli bir mektuptur. Mektubu alan şah korkuya kapılır ve itaat edip etmemek konusunda tereddüt yaşar. Kalbindeki korkudan dolayı başından akıllı bir zaman gidip geldikten sonra savaş meclisini kurmaya karar verir (67a-67b). Daha sonra Şah'ın savaş meclisini kurduğunu ifade eden şair, yine bizzat görmediği bu olay hakkında kurgulama yaparak Şah'ın yanına gelen beylerle yaptığı muzakereleri aktarır (v. 68a-68b).

Netice olarak, tıpkı mektup şeklindeki fetihnamelerde olduğu gibi müstakil fetihnamelerde de propaganda yapılır. Bu eserlerdeki propaganda zemini genellikle din ekseninde inşa edilir. Dinî açıdan sefere dair argümanlar üretilerek okuyucunun seferin meşruiyetine ikna olması amaçlanır. Adlî'nin eseri dışında, genel olarak fetihnamelerde Osmanlı sultanı din padişahı, *zıllullah* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) veya *ulü'l-emr* (Müslümanların başı), Osmanlı askeri de İslam askeri, din askeri olarak ifade edilir. Özellikle Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nidâî ve Harîmî'nin eserleri olmak üzere fetihnamelerin çoğunluğunda gazanın Müslümanlar üzerine farz olduğu dolayısıyla sultanın, seferi yürüten serdarın ve askerlerin bu emri yerine getirdikleri vurgulanır. Böylece sefer için dinî alanda meşruiyet zemini bulunur ve seferin gerçekleştirilmesi için temel bir argüman üretilmiş olur. Eğer sefer gayrimüslimler üzerine yapılıyorsa din düşmanları ve küffâr üzerine sefer yapıldığı vurgulanırken sefer İslam ülkelerine yapılıyorsa karşı taraf Haricîlikle veya Rafizilikle itham edilir. Bu noktada Sultan II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemini kapsayan Safâyî, Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) fetihnamelerinde seferler Hristiyanlar üzerine yapıldığından karşı taraf *küffâr* olarak, II. Selim dönemini kapsayan Rumûzî ve Nihâlî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde karşı taraftaki Yemenliler *Haricî* olarak, III. Murad dönemini kapsayan Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise karşı taraftaki İranlılar *Rafizi* olarak itham edilir. Özellikle Haricî veya Rafizilik ithamlarının yapıldığı eserlerde Osmanlı tarafı Sünni taraf olarak takdim edilir. Bu noktada karşı tarafın şeriate uymadığı, ulü'l-emre itaat etmediği, Hak mezhep üzere olmadığı, dolayısıyla ortadan kaldırılması gerektiği

iddia edilir. Fetihnameler arasından özellikle Fütûhî ve Harîmî'nin eserlerinde, kısmen de Nidâî, Adlî gibi diğer fetihname şairlerinin eserlerinde, bazı diyaloglar veya olaylar kurgulanarak ya da hayal dünyasına göre tarihsel olandan biraz ya da tamamıyla farklılaştırılarak aktarılmıştır. Bu kurgulamalar daha ziyade düşman tarafının ileri gelenlerinin diyalogları üzerinden yapılmaktadır. Aktarılan bu diyaloglarda Osmanlı tarafı iyi ve cesur taraf olarak sunulup övgüyle aktarılırken, karşı taraf acizlik, zayıflık ve korkaklıkla itham edilir.

Mevcut fetihnameler arasında farklı bir örnek olarak, Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinin birinci defterinde yer alan ve Kur'an tefsirleri üzerinden aktarılan Yemen tarihinin amacında da propaganda olduğu anlaşılmaktadır. Şair burada anlattığı her kıssadan sonra, Yemen'in tarih boyunca hep fitne ve fesat yeri olduğunu ifade etmiştir. Böylece eserinin ikinci ve asıl kısmını teşkil eden, Mutahhar öncülüğündeki Zeydîlere karşı yapılan Yemen seferini konu alan fetihnamesi için meşru bir zemin oluşturur. Nitekim şair fetihnamesinin diğer kısımlarında da Yemenlilere dair aynı olumsuz imajı sıklıkla zikreder.

Fetihnamelerde, ağırlıklı olarak dinî zeminde yapılmış olan ve yer yer de kurgular katılarak desteklenmiş olan propagandalar, düşman tarafını kötöleme ve Osmanlı tarafını yüceltme şeklindeki yan unsurlarla da sürdürülmüştür. Kullanılan kavramlar ve yakıştırmalarla Osmanlı tarafı övgülü ifadelerle vasıflandırılırken düşman tarafı ise hakaret içerikli ifadelerle vasıflandırılır. Fetihname şairlerinin eserlerine yansıtıkları bu tür vurgularla hem sefer hakkında malumat alan Osmanlı halkını veya askerini bir inanç etrafında toplamayı hem de Osmanlı düşmanlarının yalnızca devletin değil dinin de düşmanı oldukları şeklinde bir algı oluşturarak düşmanlara karşı Osmanlı toplumunun kenetlenmesini amaçladıkları anlaşılmaktadır. Böylece, hem Osmanlı Devleti'nin politik bakış açısı hem de fetihname şairlerinin şahsi inançları bu eserlere propaganda veya öznel yargılar şeklinde yansımış olmaktadır.

4.5. MANZUM FETİHNAMELERİN TARİHÎ KAYNAK DEĞERİ

İncelediğimiz manzum fetihnameler form olarak birer edebî metin olsalar da yaşanmış tarihî olayları ele aldıklarından bu eserlerin tarihî kaynak olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu da akla gelmektedir. Bu noktada incelediğimiz manzum fetihnamelerin iki önemli özelliği ön plana çıkar. Bunlardan birincisi bu eserlerin çoğunluk olarak bahsi geçen olayların şahitlerince veya şahitlerden bu olayı duyanlar tarafından yazılmış olmaları, ikincisi ise bahsi geçen olayın gerçekleştiği tarihlerde yazılmış olmalarıdır.

Manzum fetihname şairlerinden Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî, Adlî ve Harîmî'nin eserlerine bakıldığında bu şairlerin anlattıkları seferlerde bizzat bulundukları,⁹²³ ayrıca anlattıkları olaylara çoğunlukla da bizzat şahit oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu şairlerden üç tanesi asker kökenli şairlerdir. Rumuzî ise Yemen seferinin gerçekleştiği dönemde Yemen'in nâzır-ı emvâlî olarak görevini yürütmüş, ayrıca seferi yürüten Serdar Sinan Paşa'nın yanında orduyla birlikte hareket etmiştir. Dolayısıyla kaleme alınan bu eserler ilgili seferle alakalı birincil şahitler tarafından yazıldığından tarihî kaynak değerine sahiptir.

Sefere bizzat katıldığı kesin olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî, Adlî, Harîmî'nin eserlerini bilgi açısından nasıl tanımladıklarına da bakabiliriz. Sefere Kaptanıderya Davud Bey'in himayesinde katıldığı anlaşılan Safâyî'nin eserine baktığımızda, şair, sebep-i telifini açıklarken daha önce de gemiyle Kostantiniyye (İstanbul) fethi dâhil birçok seferlere katılıp denizcilik ilminde tecrübe kazandığını, ardından İnebahtı ve Moton seferine de katılarak seferde her ne olmuşsa iyisiyle kötüsüyle yazdığını söyler. Asker-şair olarak seferde bizzat bulunmuş olan şair anlattığı birçok olaya da bizzat şahit olmuştur. Şairin eserinin çeşitli yerlerinde bu durumu belirttiği ifadelerinden bazıları şöyledir:

Görmüşem bu seferde ben zîrâ

Niçe kanlar döküldi oldu gâzâ

Saña bir söz direm ki irmişem

⁹²³ Bu şairlerin seferde bizzat bulundukları, sebep-i teliflerinden ve/veya kullandıkları ifadelerden anlaşılmaktadır.

Ben anı gözlerümle görmişem
Gemilerde ğazāya kim girdüm
Gördüğüm bigidür ki nazm itdüm (b. 408-1393-2740)

Şair sefer boyunca Tanburacı Mustafa Reis'in gemisinde bulunduğundan savaşlarda da bizzat bulunmuştur. Örneğin, Burak Cengi sırasında düşman gemilerinden atılan bir top taşı şairin bulunduğu geminin üzerinden aşır Meşrebeci Reis'in gemisini delip geçer. Dolayısıyla şair, savaşta bulunduğu yerleri de ben anlatımıyla ifade etmektedir.

Seferde gördüğü olayları yazdığını beyan eden Safâyî, görmediği olayları da rivâyet yoluyla öğrenip aktarmıştır. Örneğin, Venedik Kaptanı'nın dört ay süren Kıfaline savaşından sonra Sultan Bayezid'e bir elçi göndermesi ve elçiyle yapılan görüşmeyi rivayet yoluyla öğrendiğini şöyle belirtir:

Böylece bilmişüz rivâyetini
Diyelüm diñle sen hikâyetini (b. 2025)

Safâyî, yer yer rivayetini aktardığı bilgilerin kaynağını da söylemektedir. Örneğin, Hacı Hüsam'ın Kıfaline'den Asbur'isbite'ye nasıl ulaştığı hakkındaki bilgiyi bizzat Hacı Hüsam ile Kaptan arasında geçen diyaloglardan; Burak Cengi sırasında Burak Reis'in gemisiyle beraber batan Lordan ve İstafanus gemilerinin içlerinde toplamda bin yedi yüzden fazla kişi olduğu bilgisini ise ele geçirilen bir esirden öğrenmiştir. Şair, Preveze'den Kıfaline'ye gelen gemilerle beraberken geride kalan Muharrem Reis'in gemisinde neler olduğunu da Muharrem Reis'ten öğrendiğini şöyle ifade etmektedir:

Biñ yidi yüz kebir ikisinden
Böyle alduk haber esirinden
Diyeyin her ne oldısa varın
Böyle aldum re'isi aħbārın (b. 1078-2479)

Safâyî, bu tür belirgin kanıtlardan ayrı olarak, eserinin çeşitli yerlerinde gerçekleri beyan ettiğini de sıklıkla ifade eder (b. 1421-1422-1392-2026). Şair, olanların aslını söyleyerek her şeyin gün gibi ayan beyan olmasını arzu ettiğini, Allah'ın doğru söylediğini bildiğini, yalan söyleyerek kimseye iftira atmadığını vurgular:

Diyeyin her ne oldısa vâkı'

Olasın aşlına sözüñ kâni‘
Saña girçek dirüz işit yâruz
Dilden ol resme kim haber-dâruz (b. 1534-2739)
Kışşa aşlınca hoş beyân olsun
Söylenüp gün bigi ‘ayân olsun
Hüb aşlıncadur sözüm şâhum
Râst direm bilür çün Allâh’um
Râst direm sözümde lâf itmen
İftirâ eyleyüp güzâf itmen (b. 3106-2396-825)

Fetihnamede yalnızca olayların ve şahısların değil, savaşlarda her iki donanmada bulunan gemilerin miktarları, Osmanlı tarafının kullandığı veya çeşitli yerlere gönderdiği azık ve savaş techizatlarının miktarları gibi tarihî kaynaklara katkı sağlayabilecek birçok detaylı bilginin varlığı da önem arz etmektedir. Öte yandan, Safâî’nin fetihnamesinde, diğer fetihnamelerde de yer yer karşılaşılabilecek şekilde kurgusal olması muhtemel kısımlar da vardır. Eserde Lordan’ın beyleriyle yaptığı istişare toplantıları gibi düşman tarafının bazı görüşmelerine dair aktarılan bilgilerde kurgu olması muhtemeldir. Ancak bu bilgilerin gerçek bilgiye dayanma ihtimali de muhtemeldir. Zira bahsi geçtiği üzere savaş sırasında zaman zaman esirler ele geçirilmekte ve bu esirlerden düşmanın durumu hakkında bilgi alınmaktadır.⁹²⁴ Öte yandan, şair eserin çok az bir kısmını teşkil eden bu tür kurgusal kısımlarında gerçeklikten uzak, mübalağalı, propaganda içerikli bir dil kullanmamış, olması muhtemel bir konuşma tasvir etmiştir.

Serdar Sinan Paşa’nın himayesinde Yemen seferinde bulunan ve seferin birçok detayına vakıf bir kimse olan Rumûzî, seferinin gerçekleştiği dönemde aynı zamanda Yemen’in nâzır-ı emvâlidir. Şair bunun bir neticesi olarak, Serdar’ın beyleriyle yaptığı görüşmeler, mektuplaşmalar, toplantılarda alınan kararlar gibi birçok detaydan haberdardır. Seferde bulunduğunu da bizzat ifade eden şair, ayrıca bazı olayları birinci tekil şahıs veya birinci çoğul şahıs zamiriyle de aktararak seferde

⁹²⁴ Eserde yakalanan esirlerden bilgi alınmasıyla ilgili çok örnek vardır. Korin Adası’nda yakalanan esirden Venedikliler hakkında bilgi alınmıştır. Tana Halil bir esir yakalayıp kaptana getirir ve kaptan sorgulayıp bilgi alır. Moton kuşatması sırasında Ahmed Paşa da yakalanan bir esirden önemli bilgiler almıştır.

bulunduğunu açıkça gösterir. Öte yandan, tıpkı Safâyî gibi Rumûzî de eserinin çeşitli yerlerinde doğruları söylediğini vurgulamaktadır. Şair eserini manzum olarak yazdığını ancak yalan söylemediğini, sadece şahit olduklarını ve öğrendiklerini yazdığını, kitap yazan kişiye yalan söylemenin yakışmayacağını, eser yazan kişinin hayır dua bekleyeceğini, yalan yazan kimse dua beklerse ona lanet okumak gerektiğini söyler:

Şi'rdür lîk bî-fürûğî degül
Kışşa-perdâzlar dürûğî degül
Okıyalı vemâ şehidnâ ben
Dinem illâ vemâ-^ç âlimnâdan
Bâhuş ol kişi yaza kitâb
Ana lâıyık mıdur ola kezzâb
Kişi bu dehrde koyup bir eşer
Zâhir andan du^ç â-yı hayr ister
Diyüñüz kızbden du^ç â umana
La^ç net ola meger du^ç â yerine (b. 9732-9736)

Şair gerçeği söylediğini yalnızca iddia etmeyip yer yer söylediklerini de delillendirmeye çalışmıştır. Örneğin Osmanlı askeri Ağber Dağı'nda savaşırken savaşa vaktinde gelmeyerek görevini ihmal eden Özdemiroğlu Osman Paşa'yı eleştiren şair sözlerinin ravilerden alınma sözler olduğunu, yalan veya gerçek ne olursa olsun, ne işittiyse onu yazdığını, o seferde bulunanların ve toplantılarda konuşanların sözlerini aktaran kişinin ayıplanamayacağını söyler (b. 3928-3934).

Sefer sürecinde Osmanlı ordugâhında bulunan şairin, zaman zaman hamisi Sinan Paşa'nın yanında da bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Ancak sefer sürecinde Serdar farklı bölgelerin fetihlerine bazı beylerini yönlendirmiştir. Şairin de bu farklı seferleri bizzat görmesi pek mümkün değildir. Ancak beylerin Serdar'a gönderdiği haber ve mektuplardan şairin de haberdar olması mümkündür. Ayrıca bu beyler ve askerleri görevlerini yerine getirdikten sonra ordugâha döndüklerinden şairin bizzat o sefere katılanlardan bu olayları öğrenmesi de mümkündür. Belki de şairin diğer beylerin çıktıkları seferlerdeki savaş ve fetihleri anlatırken belli başlı bilgiler dışında benzer savaş tasvirleri yapması bu noktada hayallerini de devreye soktuğuna yorulabilir.

Diğer taraftan, Hulusi Yavuz'un çalışmasında yer verdiği arşiv belgelerine ve yararlandığı diğer tarihî kaynaklara göre Sinan Paşa'nın Yemen seferine bakıldığında Rumûzî'nin aktardığı bilgilerle paralellik görülür.⁹²⁵ Ayrıca şairin hayatı ve eserleri hakkındaki kısımda bahsi geçtiği üzere, Kutbuddîn el-Mekkî Yemen tarihine dair yazdığı *Ahbâru'l-Yemânî* adlı eseri için Rumûzî'nin eserinden çokça istifade ettiğini söylemiştir.

Yukarıda sıraladığımız sebeplerden ötürü eserin verdiği bilgilerin yüksek oranda gerçek bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak eserdeki propaganda ve mübalağa içerikli olması muhtemel olan bazı kısımlara temkinli bakmak gerekecektir. Örneğin şair Bu'dân Dağı'nda kırılıp kovalanan Zeydîlerden kaçabilenlerin Mutahhar'ın bulunduğu San'a'ya kaçtığını kaçamayan altı yüz Zeydînin de kırıldığını söyledikten sonra San'a'ya kaçanlarla Mutahhar arasında geçen diyaloga yer verir. Kaçanlar hadiseleri Mutahhar'a anlatmış Mutahhar da önce onları azarlamış daha sonra da bana darılıp Türklere yanaşırlar diye tekrar teselli verip gönüllerini almıştır. Bu diyaloglar da şairin bilmesine ihtimal vermediğimiz diyaloglardandır. Bir başka örnekte, Mutahhar, Osmanlı askerini kendisinin bulunduğu Huzûr adlı kalenin civarındaki dereye çekip pusu kurmayı planlar. Bu amaçla askeriyle toplantı yapan Mutahhar, onlara lütuf ve ihsanlarda bulunduktan sonra rüyasında kendisine fetih ve zafer müjdesi verildiğini söyler. Şairin aktardığı bu bilgi de kurguya benzemektedir. Eserde yer alan ve örneklenen bu tür kurguların varlığı bir tahkiye metni olarak eserde olması beklenen bir yöndür. Ayrıca yapılan kurgular, muhtemel konuşmaların hayalî aktarımı olup eserde anlatılan ana hatlardaki gerçekliği gölgelememektedir. Dolayısıyla propagandaya da hizmet eden bu tür kurgusal kısımları hariç tuttuğumuzda eserde anlatılan olaylar, bizzat şairin şahit olduğu veya birincil kaynaklardan dinleyerek aktardığı bilgilerdir. Diğer taraftan eserde coğrafi ve sosyolojik bilgiler de verilmekte, birçok mekânın bulunduğu konum tarif edilmekte, bazı yerlerdeki türbe vb. mekânlardan bahsedilmekte; birçok şahsın ismi geçmekte, şehit olan Osmanlı ileri gelenlerinin ve öldürülen Zeydî ileri gelenlerinin isimleri aktarılmaktadır. Dolayısıyla eser tarihî yön başta olmak üzere farklı disiplinler açısından zengin bir kaynak değerindedir.

⁹²⁵ Bkz. Yavuz, a.g.e., s. CXXXIII-CLX.

Nihâlî'nin fetihnemesinin tarihî önemine bakılacak olursa, şair sebep-i telifinde, uzun yıllar asker olarak Yemen'de bulunduğu için Yemen'deki olaylar hakkında haber sorulan bir kimse olduğunu şöyle ifade eder:

Bâ-ḥuşûş oldum mücâhid niçe yıl
Benden işidürdi her aḥbârı il (b. 195)

Şair Yemen'deki olaylar ve yapılan savaşlar hakkında bilgi sahibi olduğundan ismini vermediği bir destekçisinin de teşvikiyle fetihnemesini yazacaktır. Dolayısıyla olayların bizzat şahidi olan şairin aktardığı bilgiler birincil kaynak olması yönüyle değerlidir. Diğer taraftan, Behram Paşa'nın şairin hamisi olduğu ve şairin Behram Paşa'nın Yemen seferlerinde onun yanında bulunduğu, dolayısıyla şairin her ne kadar eserinde Sinan Paşa seferlerine yer verse de⁹²⁶ özellikle Behram Paşa'nın Yemen seferlerini bizzat şahitlik ederek daha detaylı anlattığı görülmektedir.⁹²⁷ Ayrıca, Nihâlî eserinin yaklaşık yarısını Sinan Paşa'nın fetihlerine ayırdığından, bu kısımdaki bilgiler ile Sinan Paşa'nın fetihlerini konu alan Rumûzî'nin fetihnemesindeki bilgiler arasında kıyas yapmak imkânı da vardır. Her iki esere bu açıdan bakıldığında ana hatlarda benzer bilgiler görülür. Ancak Nihâlî, Rumûzî'den daha geniş bir konuyu ele aldığı halde hacim olarak Rumûzî'nin eserinden daha az hacimde olan bir eser kaleme almıştır. Dolayısıyla Yemen fetihlerinde Sinan Paşa'nın seferlerine rastlayan dönem, bu eserde Rumûzî'nin eserine nazaran daha özet şekilde aktarılmıştır. Öte yandan şair eserinde yalnızca Sinan Paşa ile hamisi Behram Paşa'nın Yemen seferlerini değil, Yemen'de ilk isyanların nasıl ve neden başladığını da olayların bizzat içinde bulunan bir tanık olarak aktarmıştır. Nihâlî'nin fetihnemesinin Sinan Paşa'nın seferlerini konu alan ilk kısmındaki bilgilerin Rumuzî'nin fetihnemesinde aktardığı bilgilerle paralellik arz ettiğini belirttikten sonra Rumûzî'nin ilgili fetihnemesi hakkında çalışması bulunan Hulusi Yavuz'un eserinde yer verdiği arşiv belgelerinin Rumûzî'nin aktardığı bilgilerle paralellik

⁹²⁶ Şairin Sinan Paşa dönemindeki seferlerde bizzat bulunup bulunmadığıyla ilgili eserde belirgin bir işaret yoktur.

⁹²⁷ Şairin Behrâm Paşa seferlerini anlatırken ben ve biz anlatımıyla kullandığı ifadeler onun yanında bulunduğunu kesin olarak göstermektedir. Ayrıca şairin Behrâm Paşa'nın Habb kalesi kuşatmasını anlatırken kale etrafındaki kayalıkların dahi ismini söylemesi, bu yönüyle aynı konuyu anlatan Rumuzî'nin fetihnemesinden daha fazla ayrıntı vermesi orada hamisinin yanında bulunduğuna işaret eder. Zaten aynı süreçte Sinan Paşa da Kevkebân kalesi kuşatmasıyla meşgul olduğundan fetihname müellifi Rumuzî de hamisi Sinan Paşa'nın yanında Kevkebân kalesi önündedir.

gösterdiğini de belirtmek gerekecektir.⁹²⁸ Buradan hareketle Nihâlî'nin eserinde verdiği bilgilerin de tarihî kaynaklarla paralellik arz ettiği anlaşılabacaktır.

Bahis konusu ettiği seferde bizzat bulunan fetihname şairlerinden biri de Adlî'dir. Şairin birinci tekil şahısla aktarığ konuların da mevcut olması, yaşanan hadiseler içerisinde bizzat bulunduğunu ve bu olaylara şahit olduğuna işaret eder. Örneğin şair eserin başında bahsettiği, Kızılbaşlarla yapılan ilk savaşta Serdar Osman Paşa'nın düşmana karşı geri dönmeyip karşı koyması sebebiyle kendilerini ölmekten kurtardığını söyler (b. 31-39). Eserinin bir diğer yerinde, Demirkapı Kalesi'ndeyken civardaki Teberistanlı, Kaytaklı ve Kumluların mallarına göz dikip kaleye saldırdıklarını birinci çoğul anlatımıyla ifade eder (b. 351-357). Şair, anlattığı hadiselerin sonlarına kadar Serdar'ın civarında yer alırken, son bölümde Serdar yanlarında yoktur. Şamahı Kalesi'nde Kızılbaşların kuşatma ve baskıları altındadırlar. Şair, hallerinin ne olacağından endişe etmektedir (b. 531-540). Adlî'nin fetihnemesine dair çalışması bulunan K. Şamil Şahin, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1578-1579 yılları arasında Azerbaycan'daki faaliyetlerini tasvir eden bu eserde anlatılanların diğer kaynaklarla da paralellik arz ettiğini belirtmektedir.⁹²⁹

Harîmî'nin fetihnemesine tarihî kaynak değeri açısından baktığımızda öncelikle şairin asker-şair olarak bizzat seferde bulunmuş olduğunu belirtmeliyiz. Şair, Tebriz seferinde olup bitenleri kaydetmek üzere görevlendirildiğini şöyle ifade etmektedir:

Feth-i Tebrîze bile me'mûr olup itdüm sefer

Hâzır u nâzır idüm vâki' olana hayr u şer (v. 56a-7)

Seferde bizzat bulunan fetihname şairlerinin hepsinin eserlerinde birinci tekil veya çoğul şahıs zamirinin kullanıldığı ifadelere rastlanırken Harîmî'nin fetihnemesinde bu ifadelere rastlanmaz. Ancak sefere katıldığını bizzat ifade eden şairin eserinde Tebriz seferinde bulunduğuna dair başka ipuçları da görülebilmektedir. Şair, eserindeki diyaloglardan bazısını rivayet şeklinde duyulan geçmiş zaman kipiyle, bazısını ise görülen geçmiş zaman kipiyle aktarır. Bu durum ikinci gruptaki diyalog aktarımlarında şairin de orada bulunarak bu diyaloglara şahit olduğunu düşündürür. Örneğin, şair, Tebriz Kalesi inşa edilirken yakalanan casusun ilk diyaloglarını

⁹²⁸ Bkz. Yavuz, a.g.e., s. CXXXIII-CLX.

⁹²⁹ Şahin, a.g.e., s. 3.

rivayet şeklinde duyulan geçmiş zaman kipiyle aktarırken, casus Osman Paşa'nın otağına getirildikten sonra Paşa ile casusun diyaloglarını geçmiş zaman kipiyle aktarılır (86a). Bu durum da şairin Osman Paşa'nın otağında bulunanlardan biri olduğunu düşündürür. Diğer taraftan şairin eserinde verdiği birçok detaylı tasvir ve bilgiler, o olay ve manzarayı görmüş bir kimsenin aktarımı olarak yorumlamak mümkündür.

Harîmî, sefere bizzat katılmış olan diğer bazı fetihname şairlerinin de yaptığı vurgulara benzer şekilde, eserinin baş kısmında ve "Hatimetü'l-Kitâb" bölümünde Tebriz fethiyle alakalı olayların aynen tahrir edildiğini (kaydedildiğini) ve sözlerinde yalan olmadığını ifade eder:

Çünkü Bismillâh ile oldu bu tafşîle şürû^ç

Bir dūrūğî yok-durur taḥrîrdir cümle vukû^ç (v. 56a-14)

Kıṣṣa-i Tebrîz Ḥaḡ luṭfiyla buldı ihtitâm

^ç Aynı ^ç aynıyle kamu tahrîr olup oldu temâm

Mâ hüve'l-vâḡi^ç -durur taḥrîr hep yokdur dūrūğ

Bu muḡarrerdür dūrūğ-âmîz söz bulmaz fūrūğ (v. 94b-1-2)

Eserin, bahsi geçen Tebriz seferiyle ilgili kaynak eser olması açısından değerini gösteren başka hususlar da vardır. Şair seferde bizzat bulunduğundan sefer sürecini detaylı şekilde anlatır. Bu açıdan bakıldığında, şairin, kapıkulu askerlerinin sefer sırasında çıkardıkları bazı isyanlardan bahsetmesi, Tebriz'in fethinden sonra Sinan Paşa önderliğindeki Osmanlı askerlerinin Şehzade ordusuna karşı yaşadığı mağlubiyette Diyarbekir Beylerbeyi'nin rolünün ne olduğundan bahsetmesi gibi sefer sırasındaki olaylarla ilgili verilen birçok yan bilgiler tarihî bilgilere katkı sağlaması yönüyle önem arz edecektir.

Fetihname şairlerinden Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) bahsi geçen seferlerde bizzat bulunduklarına dair kesin bir işaret yoktur. Bu şairlerden Bahârî ve Fütûhî'nin asker kökenli olmayıp ilmiyeden oldukları anlaşılmaktadır. Merâhî'nin ise asker-şair olarak seferde bulunmuş olma ihtimali mümkün görünmektedir. Nidâî'ye baktığımızda ise ne fetihnâmesinde ne de hayatına dair bilgilerde asker-şair olduğuna dair işaret görülmez. Ancak, şairin tıp ve tasavvuf gibi çeşitli alanlarda ilmi eserleri olmakla birlikte Kırım Hanı'nın yanında

bulunduğu dönemlerde onun bazı seferlerine dair kaleme aldığı eseri de vardır. Dolayısıyla devlet idarecileriyle ve askeriyele olanlarla ilişkilere sahiptir. Seferde bizzat katıldığı kesin olmayan bu fetihname şairlerinden bazısının seferde bulunmuş olması ihtimal dâhilinde görünmektedir. Diğer taraftan bu şairler seferde bulunmamış olsalar dahi yazdıkları eserlerin bahsi geçen seferle aynı tarihlerde yazıldığına dair bilgiler veya işaretler vardır. Bu açıdan bakıldığında, Bahârî'nin fetihnemesi hakkında çalışması bulunan Kaytaş şairin seferde bulunmuş olduğuyula ilgili bazı işaretler olduğunu söyler. Kaytaş'ın tespitlerine göre şairin, Budin'in fethinden sonra Korkut Çavuş'un haber bekleyen Müslümanlara haber ulaştırdığını söylemesi (b. 250-260), bu fetihten sonra kendisinin bir kaside yazdığını söylemesi (b. 225), ayrıca eserinin bir yerinde buğday için meskenini terk ettiğinden bahsetmesi⁹³⁰ gibi örnekler, şairin seferde bizzat bulunduğunu işaret etmektedir.⁹³¹ Öte taraftan şairin eserinde, bütünüyle görülen geçmiş zaman kipi kullanıp rivâyet kipine hiç başvurmaması da eserini seferde bizzat bulunarak gözlemlerine dayalı olarak yazdığını düşündürmektedir. Dolayısıyla şairin olaylara bizzat şahit olmuş olma ihtimali vardır. Fütûhî'nin fetihnemesindeki bazı işaretler şairin Budin seferinin gerçekleştiği dönemde ya İstanbul'da bulunduğu ya da eserinde konu aldığı sefere bizzat katılmış olabileceğini düşündürmektedir. Fatma Kaytaş, Mohaç Savaşı'nı konu alan fetihnameler ile Bahârî'nin fetihnemesini incelediği makalesinde Bahârî'nin eseri ile Fütûhî'nin eserini karşılaştırıp aralarındaki benzerlik ve farklılıklara değinmiştir. Kaytaş, Fütûhî'nin *geldi* redifli bir kasidesinde sultanın İstanbul'a dönüşünü konu alması, terciibentindeki bazı ifadelerinde de yol gözleyen, haber bekleyen kimse edasıyla sözler söylemesini dikkate alarak⁹³² şairin sefere katılmamış olduğu kanaatindedir.⁹³³ Fütûhî'nin Mohaç zaferinden sonra ganimetlerin paylaştırılmasını anlatırken kullandığı bir ifade de bu açıdan dikkat çekicidir. Şair, Sultan Süleyman'ın (Kanuni) savaştığı bu yeri terk etmeden önce şahların usulü

⁹³⁰ Âdemoğlıyam sekiz cennet benim

Gendüm için terk idüdüme meskenim (b. 282)

⁹³¹ Kaytaş, a.g.m., s. 162-163.

⁹³² Yolda kalmışdı mübeşşir gözlemekden gözlerüm

Hâfif-i gaybî bu beyti okıdı büşrâ-yı feth

Ğuşşadan hâlüm hârâb olmuşdı gelmezdi haber

Cân kulağına irişdüirdi bu beyti bād-ı feth (42a-9-42b-8)

⁹³³ Kaytaş, a.g.m., s. 163-164.

üzere ganimet paylaşırmasını umduğunu ifade eder. Şairin bu ifadesi orada bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir:

Bu üslûb üzredür kânûn-ı şâhî

Çoyup gitmeye *dirdüm* şayd-gâhı (v. 43b-2)

Fütûhî'nin Budin şehri ve sarayı hakkında yaptığı tasvirler de şairin oraları görmüş olabileceği kanaatini oluşturmaktadır. Şair, şehrin bağ ve bahçelerinden, sarayın dışındaki nakışlardan, saray içindeki bahçelerden ve saraydaki sekiz salondan söz eder. Bu tür bilgiler de şairin seferde bizzat bulunmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Merâhî'nin fetihnamesine baktığımızda şairin eserinde anlatım tekniği olarak hâkim/ilahi bakış açısını kullanması ve olaylara dâhil olmaması seferde bulunmadığı kanaatini doğurabilir. Ancak, şairin eserinde Pertev Paşa'nın Göle'yi fethini de konu aldığı halde bu seferi genel ifadelerle aktarırken Sigetvar seferini daha detaylı anlatmış olması bu seferde bulunmuş olabileceğini düşündürür. Şairin Göle fethiyle ilgili verdiği bilgiler kaba hatlarla aktarıldığından rivayetlerle öğrenilip aktarılabilecek bilgilere benzerken Sigetvar seferiyle ilgili verilen bilgiler ise hem daha detaylı hem de bu sefere dair tasvirler daha canlıdır. Ayrıca, Merâhî'nin asker-şair olduğu ve Vezir Mehmed Paşa'nın da hamisi olduğu ihtimallerini de dikkate aldığımızda⁹³⁴ şairin seferde bulunma ihtimali güçlenir. Şair sefere katılmamış olsa dahi ordunun İstanbul'dan ayrılışına dair yaptığı canlı tasvirlerden dolayı bu manzarayı seyredenlerden biri olduğu pek olası görülmektedir. Bu noktadan hareketle şairin, ordu İstanbul'dan ayrılırken halkın arasında bulunup bu manzarayı görmüş olması, seferle ilgili diğer bilgileri ise rivayetler yoluyla veya çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazmış olması mümkündür. Zira şairin Kanuni Sultan Süleyman nezaretinde İstanbul'dan ayrılan askerlerin rütbe ve sınıflarına göre yürüyüş tertibini ve ilk menzil olan Edirnekapı önünde kurulan çadırların manzarasını dair yaptığı canlı ve detaylı tasvirler bunları gören bir kimsenin tasvirine benzemektedir. Diğer taraftan şairin sefer sürecinde de Belgrad önünde alay gösteren ordunun sağ ve solunda hangi askerî alayların bulunduğunun belirtmesi veya Belgrad'da Kurban Bayramı sebebiyle kurulan büyük divan hakkında detaylı

⁹³⁴ Bkz. *Merâhî'nin Hayatı ve Eserleri*.

tasvirler yapması gibi örnekler ise Sigetvar seferine dair daha çok ayrıntı verdiğini göstermektedir.

Merâhî'nin fetihnamesine benzer şekilde Nidâî'nin fetihnamesinde de donanmanın İstanbul Boğazı'ndan çıkışı ve kazanılan zaferden sonra İstanbul Boğazı'na girişine dair tasvirler dikkat çekicidir. Her iki şairin bu tasvirleri, diğer tasvirlerine nazaran nispeten daha canlı ve renklidir. Ayrıca bu manzaraların uzun denilebilecek oranda tasvir edilmesi ve bu tasvirlerde verilen detaylar şairlerin bu görüntüleri bizzat izlemiş olabileceğini de akla getirmektedir. Ayrıca Nidâî'nin saray çevresinde tanınan bir kimse olması bu ihtimali daha da güçlendirir. Diğer taraftan Nidâî, eserinde Cerbe'nin fethi için 967/1560 tarihini verirken eserinin tamamlanma tarihi olarak ise *fî evâsıt-ı şehr-i Şevvâl sene 969* (1562 yılının Haziran ayı ortalarında) şeklinde kayıt mevcuttur. Dolayısıyla eserin tamamladığı tarih ile seferin gerçekleştiği tarih arasında iki yıl kadar yakın bir zaman farkının olması, eserin tarihî açıdan kıymetini arttırmaktadır. Zira, bu durum, şairin aktardığı bilgileri bizzat seferde bulunanlardan dinleyerek rivayet etmiş olabileceğini ihtimalini güçlendirir.

Rumûzî'nin *Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd* adlı fetihnamesine baktığımızda eserde şairin sefere bizzat katıldığına dair belirgin bir ifade yoktur. Ayrıca, şair olaylara dâhil olduğuyula ilgili de herhangi bir işaret vermez. Bu da sefere bizzat katılıp katılmadığı hususunda belirsizlik meydana getirir. Ancak, şairin, sefere çıkacak olan donanmanın İstanbul boğazındaki manzarasıyla ilgili aşağıdaki ifadeleri, kendisinin de sefere çıkan gemilerden birinde bulunmuş olabileceğini, eğer böyle değilse bile, gemileri boğazdan seyredenlerden biri olduğunu göstermektedir:

Şehr-i Kõştantıniyye'den 'asker

Çıkıldılar 'azm-i mağrib eylediler

Dürlü bayraklar ile pür iy cān

Rûy-i baħr olmuş-ıdı reşk-i cinān

Bunı gördükde şā'ir-i hoş-rā

Şevkden oldu bûlbûl-i gûyā

İdüp inşād bir ğazel ol ān

Okıdı şevk-ile bu şi'ri hemān (v. Ü 584a-3-6)

Diğer taraftan, şairin seferde yaşanan olaylarla ilgili verdiği detaylı bilgiler de seferde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin, Küçük Pistiven (Müteberka) kalesindekilere emân verilip bu askerlerin serbest bırakılmalarından sonra Serdar Sinan Paşa'nın onlara söylediği sözleri dahi şairin aktarması (v. Ü 634a-3-635b-6) seferde bulunmuş olabileceğini akla getirir.

Aktarılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere incelediğimiz fetihname şairlerinden sefere katıldığına dair kesin bilgi bulunmayan fetihname şairlerinin bu seferlere katılmış olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Öte taraftan bu şairlerin seferle alakalı aktardıkları bilgiler de yüksek oranda tarihî bilgilerle paralellik arz etmektedir.⁹³⁵ Ayrıca bu eserlerde ilgili seferlerle ilgili verilen bazı ayrıntılı bilgiler de tarihî bilgilere katkı sağlaması yönüyle değerlidir. Bahârî'nin fetihnemesinde, Üngürüs kralına destek veren diğer devletlerin hangi devletler olduğu, sefer hazırlıklarının ne kadar sürdüğü, Osmanlı ordusunun Drava Nehri'ni nasıl geçtiği, Anlug kalelerinin İbrahim Paşa öncülüğünde nasıl fethedilmiş olduğu, ayrıca, kabaca tavrilerle de olsa Budin şehrinin nasıl görüldüğü, şehrin anahtarlarının sultana nasıl teslim edildiği gibi çeşitli konularda tarihî bilgilere destek verecek ayrıntılı bilgilere de yer verilir. Fütûhî'nin fetihnemesine bakıldığında, şairin Budin şehri, şehrin bağ ve bahçeleri, Budin sarayı, sarayın dışındaki nakışlar, saray içindeki bahçeler ve saraydaki sekiz salon hakkındaki tasvirleri, tarihî kaynaklarımızda pek rastlanamayacak ayrıntılar olması yönüyle değerlidir. Nidâî'nin fetihnemesine bakıldığında, eserde Cerbe'ye varılan gün ve Hisar'ın kuşatılma süresinin belirtilmesi; Cerbe Hisarı'nda kuşatma sürerken Nasuh Ağa'nın kırk kadırgayla Cerbe'ye giriş yaparak yaptığı hileden bahsedilmesi, kuşatma sürecinde yaşanan iki gece baskını, dış kale ve iç kaleden bahsedilmesi, Osmanlı ordusunun kaleyi dövmek amacıyla inşa ettirdiği dört büyük kuleden söz edilmesi, doksan günü aşkın kuşatma sürecinde düşmanın iki defa gece baskını düzenlediğinden bahsedilmesi; ayrıca Osmanlı ve İspanya donanmasındaki gemilerin miktarların belirtilmesi, karşılaşılan bazı düşman gemilerinin de miktarların belirtilmesi, yine, ele geçirilen gemilerin ve esirlerin veya Cerbe Hisarı'nın zindanından kurtarılan müslümanların sayılarının

⁹³⁵ Bahârî ve Fütûhî'nin konu aldığı Mohaç seferi ve Budin'in fethi hakkında bkz. Feridun Emecen, a.g.m., s. 232-235; Merâhî'nin konu aldığı Sigetvar seferi ve Göle fethi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., c. 2, s. 412-417; Nidâî'nin konu aldığı Cerbe seferi için bkz. Zekerîyyazâde, *Ferah-Cerbe Fetihnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 11-112; Rumûzî'nin konu aldığı Tunus seferi için bkz.: Uzunçarşılı, a.g.e., c. 3, s. 29-30.

belirtilmesi gibi birçok detay eserin tarihî değerini arttıran ve bir veri olarak tarihî bilgilere katkı sağlayan unsurlardandır. Merâhî'nin fetihnamesine bakıldığında, şairin Sava Nehri ve Drava Nehri üzerine yapılan köprülerin ölçüleri hakkında bilgi vermesi, kuşatılan Sigetvar'ın iç ve dış hisarları olduğundan bahsetmesi, Sigetvar Emîri Zirincioğlu'nun nasıl öldürüldüğünü açıklaması vb. bilgiler detay vermesi yönüyle tarihi bilgilere destek ve katkı sağlayıcıdır. Rumûzî'nin Tûnus ve Halku'l-Vâd Fetihnâmesi'nde Halku'l-vâd Kalesi'nin coğrafi konumunun tavsif edilmesi, etrafındaki hendeğin uzunluk ve derinlik ölçülerinin verilmesi (v. Ü 596b-597a-605b), kuşatmalarda hangi beylerin hangi görevlerle yer aldığının belirtilmesi (v. Ü 622a-628a), samsoncubaşının Pistiven kuşatması esnasında düşman tarafından yapılan baskınla şehit olduğunun bildirilmesi (619a-7), fetihlerden sonra ele geçirilen toplardan 36 tanesinin tamir edilen Tunus Kalesi'ne konduğunu söylenmesi (638b-5) gibi birçok önemli detayların verilmesi tarihî bilgi açısından önem arz eder.

Netice olarak, incelediğimiz manzum fetihnamelerden Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî, Adlî ve Harîmî'nin eserleri, söz konusu edilen seferlerle alakalı birincil kaynak olmaları açısından tarihî kaynak değerine sahiptirler. Zira, bu şairler anlattıkları seferde asker-şair olarak bizzat bulunmuşlar ve anlattıkları olayların çoğunluğuna bizzat şahit olmuşlardır.⁹³⁶ Aynı şairler, seferde şahit olmadıkları bazı olaylar kousunda ise o olayın şahitlerinden rivayetler aktarmışlardır. Diğer fetihname şairleri olan Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd) fetihnamelerinde bahsi geçen seferlerde bizzat bulunduklarına dair kesin bir işaret olmasa da bunlardan Nidâî haricindekilerin eserlerindeki bazı ifadeleri anlattıkları seferde bulunmuş olmalarını hayli mümkün göstermektedir. Diğer taraftan bu şairler bizzat ilgili seferde bulunmamış olsalar dahi eserlerindeki ifade ve tasvirler seferin yapıldığı dönemi idrak ettiklerini, yüksek ihtimalle de seferin gerçekleştiği süreçte İstanbul'da bulunduklarını işaret etmektedir. Dolayısıyla incelenen fetihname şairleri ya bizzat seferde bulunmuş yahut seferin yapıldığı dönemi idrak etmiş olduklarından bu eserler tarihî kaynak değerine sahiptirler. Öte yandan edebî formda yazılmış olan bu eserlerde propagandayla ve

⁹³⁶ Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) bahis konusu olan yıllarda Yemen nâzır-ı emvâli olarak vazifeli olup seferin her sürecinde olayların dâhilinde bulunduğundan asker-şair olarak da kabul edilebilir. Safâyî ise hem asker-şair hem de duâgûyluk şeklindeki bir vazife ile ilgili seferde bulunmuş görünmektedir.

edebî formla bağlantılı olan bazı kurgusal kısımlar yahut edebî birer tasarruf olan bazı benzetme ve mübalağalar da görülür. Manzum fetihnamelerin gerçek bilgi ile ayrıştırılması mümkün olan bu hususlarını ayrı tutulduğunda, bu eserlerde aktarılan bilgilerin çoğunlukla tarihî kaynaklarla paralellik arz ettiği görülür. Manzum fetihnamelerde sefer ve fetihle alakalı olaylar ve bu olaylarda rol oynayan şahıslar yanında, olayların zaman ve mekânı hakkında da çoğunlukla teferruatlı bilgiler verilir. Fetihnamelerde şahıslar hakkında verilen bilgiler biyografi tarihî açısından önem arz edecektir. Bu eserlerin tarihî bilgilere katkı sağlayan bir diğer özellikleri ise bazılarında yüksek oranda bazılarında ise kısmî olmak üzere bu eserlerin resmî tarih grubunda değerlendirilen menzilnamelere yakınlığıdır. Fetihnamelerde, sefer boyunca geçilen menziller, bu menzillere uğranma tarihleri veya menziller arasında geçen süreçlerle ilgili verilen bu bilgiler de önem arz eder. Bütün bu hususlar dikkate alındığında fetihnamelerin yalnızca edebî birer eser olarak değil tarihî birer kaynak olarak da önemi haiz oldukları, öte yandan tarihî kaynakların eksik bıraktığı bazı boşlukları tamamlayıcı rollerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı dönemi tarih yazıcılığı şehname, ruzname, menzilname türü resmî tarihler ile gazavatname, fetihname, sefername, Selimname, Süleymanname, zafername türü özel tarihler şeklinde ayrıma tabi tutulmuş olup fetihnameler ikinci katagori içinde değerlendirilmiştir. Osmanlı edebiyatındaki edebî türlerden biri olarak da kabul edilen fetihnameler, muhteva olarak Osmanlı sultanı veya paşasının nezaret ettiği düzenli ordu tarafından bir kalenin veya şehrin fethini odak noktasına alır. Fetihnamelerin ortaya çıkış sürecine bakıldığında bu eserleri en çok besleyen ana türün gazavatnameler olduğu anlaşılır. Gazavatnameleri bir çatı olarak kabul ettiğimizde yalnızca fetihnameler değil, özel tarihler grubundaki diğer eserlerin de gazavatnamelerden ayrılan farklı kollar olduğu görülür. Bu noktadan hareketle fetihnamelerin gazavatnamelerin birer devamı ve yan kolu niteliğinde olduğunu ancak düzenli bir ordunun fetihle sonuçlanan seferini konu almaları, resmî tarihler grubundaki menzilnamelere de benzerlikler arz etmeleri ve ekseriyetle tarih manzumeleri barındırmaları gibi yönleriyle gazavatnamelerden ayrıldıklarını söyleyebiliriz. Birbirine komşu coğrafyalarda gelişen ve çeşitli açılardan benzeşen Arap, Fars ve Türk edebiyat geleneklerinde kahramanı mübalağalı bir övgüyle medhetme amacı gütmesi yönüyle ortak yönlere sahip eserler olması pek tabiidir. Dolayısıyla fetihnamelerin, Arap edebiyatında ilk örnekleri görülen menakıpname-gazavatname yazma geleneğiyle yakından ilişkisi olsa da bu eserlerin Türklerin İslamiyet'e girmeden önceki dönemlerine ait sözlü edebiyat geleneklerinde oluşturduğu destanlarla da bağı vardır. Öte yandan, Fars edebiyatının büyük eserlerinden biri olan ve destani motiflere sahip olan Firdevsî'nin *Şehnâme*'si de bu türün yakın coğrafyamızda yazılan eski formlarından biri olarak değerlendirilebilir. Yine Timur Leng'in zafer ve fetihlerini konu alan, Nizamüddin Şâmî'nin ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme* adlı eserleri de Fars edebiyatında yazılan bu türle ilişkili eserlerdendir.

Gazavatnamelerden ayrılan kollar olan fetihname, sefername, Selimname, Süleymanname, zafername gibi eserlerin belirgin bir vasfı da destanlarda ve kısmen gazavatnamelerde görülen olağanüstülüklerin bu eserlerde görülmemesidir.

İncelediğimiz manzum fetihnamelerden bazılarında fethedilen kalelerin yüksekliği ile muhkemliğinin veya düşman ordusunun sayısının abartılı şekilde tasvir edilmesi gibi örnekler varsa da bunları edebî birer tasarruf olarak görmek gerekir. Öte yandan, bazı fetihname şairlerinin eserlerini dâsitân, efsane şeklinde nitelemesi ya da şehnamelere benzetmeleri de gelenekteki hususiyetler yönüyle dikkat çekicidir. Ancak, fetihnamelerin destanlarla ve gazavatnamelerle olan söz konusu ilişki ve bağları daha ziyade motif noktasındadır. Zira, fetihnameler ilk dönem gazavatnamelerine kıyasla resmî kaynakların aktardıklarına daha yakın bilgi verir. Hatta, bu eserlerin müellifleri çoğunlukla bahsi geçen olayların bizzat şahidi konumundadır. Ayrıca, edebî birer eser olarak, fetihnamelerdeki mecazlı, mübalağalı kurgusal bazı ifadeler edebî birer tasarruf olarak gerçek bilgidен ayırt edilebilmektedir. Öte yandan, mübalağa ve benzetmelerin muhtevayı gerçeklikten kısmen uzaklaştırdığı örnekler incelediğimiz fetihnameler arasında sanatsallığın daha çok amaç edinildiği Bahârî ve Fütûhî'nin eserlerinde görülmekte olup geriye kalan bütün fetihnamelerde tamamen gerçeklere bağlı bir anlatım hâkimdir. Dolayısıyla fetihnamelerdeki bazı destani motifler veya edebî tasarruflar bu eserlerin tarihi kaynak olma değerlerine gölge düşürmemiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti tarihine dair bilgi bulunabilen ilk eserler yine bu gazavatname/menakıpname türü eserler olduğunu, XVI. yüzyıla kadar Âşıkpaşazâde Târihi veya fetihname, Selimname, Süleymanname gibi eserlerin Osmanlı tarihçiliği sahasındaki boşluğu doldurduğunu hatırlatmalıyız.

Sultanların gerçekleştirdiği fethi dosta düşmana haber verdiği mektuplara da fetihname denilmektedir. Fetihname mektupları, muhtevası yönüyle daha ziyade tarih sahasının araştırma konusu olmakla birlikte, çalışmamızda vardığımız bir sonuç olarak bu mektupların inşa geleneği çerçevesinde edebî yönlerinin de güçlü olduğu ve edebiyat tarihi araştırmalarına da konu edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Diğer taraftan fetihname mektupları, yazılma amaçları ve bu mektupların ülke sathında ilgili kişiye teslimi sürecinde ihsan alınması gibi uygulamaları yönüyle müstakil kitap formundaki fetihnamelere benzemektedir. Bu iki tür arasındaki bağlar sebebiyle, tıpkı gazavatnamelerin fetihnamelerin oluşumuna örneklik teşkil etmesi gibi, mektup şeklindeki fetihnamelerin de bir yönüyle müstakil kitap formundaki fetihnamelerin ilk örnekleri veya farklı bir şekilde devamı olduğu düşünülebilir.

Yazılan müstakil kitap formlu fetihnamelerin azami çoğunluğu mensur, bir kısmı manzum-mensur, diğer bir kısmı da manzum yapıdadır. Manzum fetihname denildiğinde divanlarda bulunan fetih konulu kaside, terciibent, terkibibent veya tarih manzumesi gibi farklı nazım türü veya biçimlerindeki şiirler de gündeme gelmektedir. Özellikle tarih manzumeleri ve ardından kasidelerde yoğunlaşan bu şiirler, muhteva özellikleri noktasında her ne kadar fetihnamelerle hayli ortak noktalara sahip olsalar da bunları şekil, hacim ve amaçları yönüyle fetihname türünün dışında tutmak daha uygun görünmektedir. Fetih konulu bu şiirlerin hacim olarak bazı müstakil kitap formlu manzum fetihnamelere yaklaşan örnekleri olsa da bunlar istisna örneklerdir. Dolayısıyla bu şiirleri fethi konu alan ancak fetih hadisesini icmalen anlatan şiirler olarak değerlendirmek mümkündür. Manzum fetihnamelerin bu şiirlerden şeklen ayrılan en belirgin vasıfları, hacimli olmaları ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış olmalarıdır. Divanlardaki fetih konulu şiirlerden kaside ve tarih manzumeleri amaçları ve özellikleri açısından manzum fetihnamelere en yakın şiir türleridir. Devletin ileri gelenlerinin övüldüğü kasidelerde ihsan beklentisiyle memduhu övmek temel amaç olup memduhu övmenin önemli hususlarından biri de onun zafer ve fetihleridir. Bu yönüyle manzum fetihnamelerin de temel amacı kasidelerle aynıdır. Tarih manzumelerinin manzum fetihnamelerle ilişkisine bakıldığında tarih manzumelerinde de memduhu övmek amacı vardır ancak bu şiirlerin en belirgin vasfı tarih düşürmektir. Bu yönüyle fetihnameler de çeşitli tarih manzumeleri veya manen/lafzen düşürülen tarihler barındırır. Ancak, tarih manzumesi yazımı veya manen/lafzen tarihler düşürmek fetihnamelerin asıl vasıflarından değildir. Dolayısıyla, tarih manzumeleriyle kıyaslandığında kasidelerin müstakil kitap formlu manzum fetihnamelere daha yakın bir tür olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda müstakil kitap formlu fetihnamelerin tespiti sürecinde bu eserlerin ilişkili veya benzeri olan diğer türlerden ayrımı noktasında yer yer hatalar yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, literatürde fetihname olarak tanıtılan bazı eserlerin fetihname olmadığı veya literatürde farklı bir tür sınıfında değerlendirilmiş olan bazı eserlerin ise fetihname olduğu tespit edilmiştir. Tarafımızca fetihnamelerin diğer türlerden ayrıştırılmasında yöntem olarak altı ana husus dikkate alınmıştır. Bunlar, eserin Osmanlı edebiyatı döneminde yazılmış olması, bahsi geçen özel tarihler

grubunda yer alması, eserin fetih odaklı bir muhtevaya sahip olması ve eserde fetih kavramına sıklıkla vurgular yapılması, eserde bahsi geçen seferin fetihle sonuçlanması; eserin müellifi tarafından fetihname olarak adlandırılması veya benzer şekilde vasıflandırılması; son olarak eserin yazıldığı dönemin fetihnamelerin yoğun olarak yazıldığı dönemler aralığında bulunmasıdır.

Listesini verdiğimiz fetihnamelerin çoğunluğunda bahsi geçen hususiyetlerin bulunduğu görülür. Ancak, fetihname müelliflerinin eserlerini fetihname olarak adlandırmamış veya eserlerine dair böyle bir işaret vermemiş olması da mümkündür. Zira, müelliflerinin eserlerine artistik isimler verdiği manzum veya mensur fetihname örnekleri de vardır. Öte yandan adında *gaza*, *gazaname* veya *zafer*, *zafername* gibi vasıflandırmalar bulunan bazı eserlerin de fetihnamelere benzer oldukları görülür. Özellikle zafernamelerde karşımıza çıkan bu eserlerden bazıları, yukarıda bahsi geçen kıstaslar dikkate alınarak fetihnameler listesine eklenmiş, bazıları ise zafernameler grubunda kabul edilerek listeye dâhil edilmemiştir. Fetihnameleri menzilname, şehname gibi resmî tarihlerden ve gazavatname, Selimname, Süleymanname gibi diğer özel tarihler ayırabilmek nisbeten kolay olmaktadır. Ancak fetihnamelerin bazı zafernamelerden ayrımı noktasında güçlükler vardır. Kısmi örnekleri XVI. yüzyılda görülen zafername yazımı, Osmanlı Devleti’de yeni fetihlerin azalıp savunma savaşlarının arttığı, ya da kaybedilen yerlerin istirdadına gayret edilen XVII. yüzyılda artış göstermiştir. Zafernamelerin çoğunluğu savunma savaşlarını konu alsa da kaybedilen yerlerin istirdadını konu alan, dolayısıyla fetih konusunu ele alan zafernameler de vardır ve bu eserler birçok yönüyle fetihnamelerle benzer özellikler taşır. Bu noktada, tarafımızca müellifin eserini hangi yüzyılda yazmış olduğu ve eserini zafername olarak tanımlamış olup olmadığı noktaları dikkate alınarak ayırım yapılmıştır.

Çalışmamızda bahsi geçen yöntemler ve hususlar dikkate alınarak 113 tanesi mensur ve 11 tanesi⁹³⁷ manzum olmak üzere toplam 124 tane fetihname tespit edilmiştir. Tespit edilen fetihnameler üzerinden bakıldığında fetihname yazımı, Osmanlı Devleti’nin fetihlerinin çoğaldığı Fatih Sultan Mehmed devrinde başlayıp II. Bayezid

⁹³⁷ Bu fetihnamelerden biri olan Arifi Fethullah Çelebi’nin *Fütuhât-ı Cemîle* adlı manzum eseri Farsça kaleme alınmış olduğundan incelememize dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla çalışmamızda toplam on tane fetihnamenin incelemesi yapılmıştır.

ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde artmaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren fetihname yazımı sayıca çoğaldığı gibi bu eserlerin edebî nitelikleri de ilerlemiştir. Bu şekilde başlayan ve gelişen fetihname yazımı, III. Ahmed ile I. Mahmud devirlerine kadar devam etmiştir. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nde fetihlerin azalıp kaybedilen yerlerin geri alınması gibi mücadelelerin başladığı XVII. yüzyıl ve sonrasında fetihname yazma geleneği, yerini, çoğunlukla savunma savaşlarında kazanılan çeşitli zaferleri konu olan zafernamelere bırakmıştır. Dolayısıyla müstakil kitap formundaki fetihname yazma geleneği kaba hatlarla bakıldığında XV. yüzyılda başlamış, XVI. yüzyılda artış göstermiş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir. Literatürdeki mevcut bilgilere göre ilk fetihname örneği Kıvâmî'nin 893/1487-88 tarihinde kaleme aldığı Fatih Sultan Mehmed'in fetihlerini konu alan *Fetihnâme-i Sultan Mehmed* adlı manzum-mensur yapıdaki eserdir. I. Mahmud döneminde yazılmış olan son fetihname örneği ise Antakyalı Münif'in manzum-mesnur olarak kaleme aldığı ve literatürde *Zafernmâme-i Münif* veya *Fetihnâme-i Belgrad* olarak adlandırılan eserdir. Bu dönemler içerisinde yazılan fetihnamelerin manzum olanları ise XVI. yüzyıl kapsamında kalmaktadır. XVII. yüzyılda yazılıp fetih odaklı konuya sahip olan ve incelediğimiz fetihnamelerle benzerlik arz eden, ancak gazaname veya zafername olarak adlandırılmış olan bazı manzum eserler ise fetihnamelere dâhil edilmemiştir. Tespit edilen ve listelenen fetihnamelerin azami çoğunluğu hakkında bir veya birden fazla çalışma olsa da hâlen çeviri yazı-inceleme, tahlil veya karşılaştırma gibi çeşitli çalışmalara konu olmayı bekleyen eserler de mevcuttur. Diğer taraftan, henüz tespiti yapılmamış fetihnamelerin ortaya çıkması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim, kaynaklarda kendisinden söz edilen ancak nüshası henüz tespit edilmemiş fetihnameler de söz konusudur.

Çalışmamızın ana inceleme konusu olan manzum fetihnameler hakkında ulaştığımız sonuçları, bu eserlerin yazılma amaçları ile şekil ve muhteva özellikleri üzerinden aktarabiliriz. Fetihnamelerin yazılma amaçları ve bununla ilişkili olarak isimlendirilmelerine baktığımızda Safâyî, Bahârî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (her iki eser) ve Nihâlî'nin eserlerinin fetihname olarak isimlendirildiği görülür. Bu şairlerden Rumûzî ve Nihâlî ayrıca sebeb-i teliflerinde de eserlerini fetihname olarak

adlandırmışlardır. Öte yandan Bahârî (Kıyâmetnâme⁹³⁸), Fütûhî (Enîsü'l-Guzât) ve Harîmî (Gonca-i Bâğ-ı Murâd) ise fetihnamelerine doğrudan türü anımsatmayan artistik isimler vermişlerdir. Fetihname şairleri sebep-i teliflerini açıklarlarken anlatacakları seferi ve fethi yazmayı amaçladıklarını belirtirler. Dolayısıyla bütün fetihname şairleri eserlerini fetihname olarak vasıflandırmaktadır. İstisna bir durum olarak, Adlî'nin eserinin sebep-i telifini de içermesi beklenen ilk kısımları kayıptır. Ancak metnin başlangıcında Şirvan ve Demirkapı fetihlerine ve Osman Paşa'nın savaşına dair risale olduğu belirtilir. Bahsi geçen şekilde isimlendirilmelerinden veya vasıflandırılmalarından hariç olarak, tespit ettiğimiz manzum fetihnameler Osmanlı Devleti'nin fetihlerin sık olduğu çağlarda yazılmış fetih konusuna odaklı eserlerdir. Ayrıca bu eserlerde ayetlerle, hadislerle veya çeşitli şekillerde fetih kavramına vurgular yapılmış ve çoğunlukla bahis konusu edilen fetihlere tarihler düşürülmüştür. Fetihnamelerin yazılmasında hamilik ilişkilerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira fetihname şairleri eserlerini ya doğrudan hamilerinin teşvikiyle yazmışlar veya yazdıkları eser için ihsan beklentisinde olduklarını ifade etmişlerdir.

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan manzum fetihnamelerin tertip özelliklerine genel açıdan bakıldığında Safâyî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (her iki eser) fetihnamelerinde mesnevilerin tevhid, münacat, naat, ashab-ı kirâm övgüsü⁹³⁹, devrin sultanının ve seferi yürüten paşanın övgüsü, sebep-i telif gibi gelenekselleşmiş giriş bölümlerine yer verildiği görülmüştür.⁹⁴⁰ Fütûhî'nin fetihnamesinde dönemin sultanı ile seferi yürüten paşanın övgüsüne ayrılan bölümler, Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise seferi yürüten paşanın övgüsüne ayrılan bölüm yer almamaktadır. Geriye kalan iki fetihname olan Bahârî ve Adlî'nin fetihnamelerinde mesnevilerin gelenekselleşmiş şekli olan giriş bölümleri bulunmaz. Fetihname şairlerinin hepsi ana bölümde aktaracağı konuyu çeşitli alt başlıklara ayırmıştır. Bahârî ve Fütûhî bu bölümü Farsça başlıklarla verirken diğer şairler Türkçe başlıklarla vermiştir. Bahârî, Nidâî ve Rumûzî'nin (her iki eser) fetihnamelerinde ana

⁹³⁸ Şair eserini bu şekilde adlandırmış olup metnin başlığı ise *Fetihnâme-i Gazâ-yı Üngürüs* (1b) şeklindedir.

⁹³⁹ Nidâî ve Merâhî'nin fetihnamelerinde bu bölüm bulunmaz.

⁹⁴⁰ Bazı fetihnamelerde bu geleneksel bölümlerde farklılık görülmektedir. Harîmî'nin eserindeki gazi ve mücahitlerin faziletlerine ve övgüsüne ayrılan bölüm bu açıdan dikkat çekicidir. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde sebep-i telif bölümü bulunmaz. Bu eser şairin Yemen seferini konu alan fetihnamesi ile aynı nüsha içerisinde bulunduğundan müellif tekraren bu bölüme yer vermemiş olabilir.

bölüme girişte konunun başlangıcı anlamına gelen “Matla-ı Dâsitân” veya “Âgâz-ı Dâsitân” ifadesi yer alır. Nihâlî’nin eserinde yer alan uzun başlıklar aynı zamanda ilgili bölümleri genel hatlarla özetleyici mensur açıklamalar şeklindedir. Harîmî’nin ve Merâhî’nin eserlerindeki bazı başlıklar da uzunluklarıyla dikkat çeker. Diğer taraftan, özellikle Harîmî’nin ve (bir ölçüye kadar) Merâhî’nin başlıkları Nihâlî’ye kıyasla şeklen secili ve anlam olarak mecaz ve teşbihlerle örülü birtakım ifadelerle bezelidir. Buradan hareketle, belagat yönü en güçlü fetihnamelerden biri olan Harîmî’nin eserinin, başlıklarının sanat yönü açısından da ön plana çıktığı söylenebilir. Nitekim, belagat yönü güçlü olan Bahârî ve Fütûhî’nin eserlerinde de başlıkların Farsça olduğunu hatırlatmalıyız. Merâhî diğer başlıklar yanında, sırası geldikçe tasvirini yaptığı şahıs, topluluk veya mekânlara dair “Sıfat-ı Yeniçeriyân-ı Kal‘a-sitân” veya “Evsâf-ı Kal‘a-i Göle” şeklindeki ifadelerle başlattığı başlıklar açmıştır. Nihâlî ve Rumûzî (her iki fetihname), mevcut başlıklardan başka yer yer konu geçişlerinde veya eklenen tarih manzumelerinden sonra “Hikâye” veya “Rücû be-Hikâyet” şeklinde ara başlıklar verip asıl konuya devam ederler. Diğer taraftan Rumûzî’nin her iki fetihnemesinde yer alan minyatürler için de açıklayıcı başlıklar bulunur.

Mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum fetihnamelerin çeşitli yerlerinde tarih manzumesi, kaside, terkiibent, terciibent, gazel, kıt’a vb. çeşitli nazım biçimlerine de rastlanır. Safâyî ve Fütûhî’nin fetihnameleri kasideler ve diğer bazı nazım biçimleri bakımından zengindir. Safâyî’nin eserinde dönemin sultanı ve paşalar adına kasideler, çeşitli konularda musammat şiirler, terkiibentler ve gazeller; Fütûhî’nin eserinde ise dönemin sultanı ve paşaları adına kaside, terciibent ve terkiibent şeklinde şiirler görülür. Rumûzî ve Nihâlî’nin eserleri ise içerdikleri tarih manzumeleriyle dikkat çeker. En fazla tarih manzumesine sahip olan Rumûzî’nin Yemen seferini konu alan fetihnemesinde 98 tarih manzumesi olup ayrıca eserde 2 gazel ve 1 de matla‘ vardır. Nihâlî’nin eserinde ise 18 tarih manzumesi vardır. Rumûzî’nin Tunus seferini konu alan fetihnemesinde de tarih manzumeleri ve kıtalar yanında 3 tane de gazel vardır. Diğer fetihnamelerin de muhtelif kısımlarında kimi nazım biçimlerine yer verildiği görülmektedir. Bu anlamda Bahârî’nin yazdığı fetihnamenin sonlarında dönemin sultanı adına bir kaside vardır. Nidâî, eserinin tevhid bölümünü hem mesnevi hem de kaside nazım şekliyle, dönemin sultanına

methiyesini hem mesnevi nazım şekliyle hem de beş bentlik muaşşerle, Piyale Paşa methiyelerini ise hem mesnevi hem de kaside nazım şekliyle yazmıştır. Merâhî'nin eserinde farklı nazım biçimi olarak yalnızca sebeb-i telif bölümünde bir gazel, Harîmî'nin eserinde ise mesnevi nazım biçimiyle yazılmış naat yanında bir de gazel nazım biçimiyle yazılmış naat örneği vardır.

Bahârî'nin fetihnamesi hariç incelenen fetihnamelerin hepsinde hatime bölümü bulunur. Nidâî ve Merâhî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde hatime bölümünden başka, dua bölümüne de yer verilmiştir. Safâyî'nin fetihnamesinde hatime bölümü yerine “Kasîdetü'l-hâtim” başlıklı sultanın övgüsüne ayrılmış bir kaside bulunur. Nidâî'nin eserinin sonunda fetihnamenin konusuyla ilişkili olarak yazılmış olan alegorik, temsilî bir hikâye içeren “Temsîl-i Hikâyet-i Pür-melâhat” şeklindeki bir bölüme de yer verilir. Adlî, ana konuyu tamamladıktan sonra hatime bölümü öncesinde sakiye hitap, kaleme övgü ve hatalı yazan kâtiplere eleştiri içeren bir bölüme yer verir. Harîmî ise diğer fetihnamelerden farklı olarak, hatime bölümünün ilk kısmında tam olmayan ve tertip olarak harflerin karışık şekilde sıralandığı elifname türünde bir şiire yer verir. Mesnevilerin tertiplerinde hatime bölümünden sonra eserlerin yazılış tarihleri veya istinsah tarihleri kaydebilebilmektedir. Nidâî, Rümûzî (her iki eser) ve Nihâlî'nin fetihnamelerinde, bu eserlerin yazılış tarihleri kayıtlıdır. Harîmî ve Adlî'nin eserlerinin yazılış tarihleri ise tahminî olarak anlaşılabilmektedir. İncelediğimiz diğer fetihnamelerde ise bu türden kayıtlar mevcut değildir.

Manzum fetihnamelerin vezin özelliklerine bakıldığında, Harîmî ve Adlî hariç tutulduğunda diğer bütün fetihname şairlerinin, klasik Türk şairlerince mesnevilerde yaygın olarak tercih ettiği şekliyle kısa vezinler kullanmışlardır. Bu vezinler, hacimli konuların anlatıldığı fetihnamelerinde kendilerine kolaylık sağlamıştır. Ayrıca bu vezinlerin çoğunluğu Türkçe kelimelerin doğasına daha uygun olan, Türkçedeki açık hece ihtiyacını daha fazla sağlayabilen vezinlerdir. Safâyî ve Rumûzî (her iki fetihname) aruz bahirleri içinden Cedid (Hafif) bahrinin on bir heceli *Fe'îlâtün* (*Fâ'îlâtün*) *Mefâ'ilün* *Fe'ilün* (*Fa'lün*) veznini, Merâhî Remel-i müseddesin on bir heceli *Fe'îlâtün* (*Fâ'îlâtün*) *Fe'îlâtün* *Fe'ilün* (*Fa'lün*) veznini, Bahârî ile Nihâlî Remel-i müseddesin on bir heceli *Fâ'îlâtün* *Fâ'îlâtün* *Fâ'ilün* veznini, Fütûhî ile Nidâî ise Hezec-i müseddesin on bir heceli *Mefâ'ilün* *Mefâ'ilün* *Fe'ülün* veznini

kullanmışlardır. Adlî ve Harîmî'nin tercih ettikleri vezinler ise mesnevilerde sık karşılaşılmayan, daha ziyade gazel gibi kısa nazım biçimlerinde tercih edilen, mesneviler açısından uzun sayılabilecek aruz vezinleridir. Adlî, Remel-i müseddesin on beş heceli *Fe'îlâtûn (Fâ'îlâtûn) Fe'îlâtûn Fe'îlâtûn Fe'îlûn (Fa'lûn)* veznini, Harîmî ise aynı aruz bahrinin on beş heceli *Fâ'îlâtûn Fâ'îlâtûn Fâ'îlâtûn Fâ'îlûn* veznini kullanmıştır. Bu iki fetihname şairinden Adlî'nin tercih ettiği vezin, Harîmî'nin veznine kıyasla açık heceleri daha fazla barındırır. Bu durum Adlî'ye biraz daha kolaylık sağlamaktadır. Harîmî'nin tercih ettiği vezin ise kapalı hecesi daha fazla bulunan, dolayısıyla uzun konuların anlatıldığı mesnevi geleneği açısından güçlükler çıkartabilecek bir vezindir.

Fetihname şairlerinin tercih ettikleri vezinler ile kullandıkları Türkçe ve Arapça-Farsça kelimelerin oransal dağılımları arasında ilişki vardır. Türkçe kelimelerin Arapça-Farsça kelimelere nazaran daha fazla kısa ünlünün bulunduğu açık hece barındırmasından ötürü şairler de çoğunlukla açık hecelere daha çok imkân veren vezinleri tercih etmeye çalışmış görünmektedir. Buradan hareketle bakıldığında, Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesi ile Harîmî'nin fetihnamesi haricinde, fetihnamelerde genel olarak Türkçe kelimelerin daha ziyade kullanıldığı görülür. Bu durum, kullandığı veznin de verdiği imkânla, Rumûzî'nin ilgili fetihnamesindeki aruz uygulamalarında görece bir fark oluşturmamış iken özellikle Harîmî'nin tercih ettiği vezin, açık hecelere pek olanak vermemektedir. Dolayısıyla, Harîmî'nin en fazla imâle-i maksûre uygulamasına başvuran fetihname şairi olmasında, tercih ettiği veznin hacimli bir mesnevi için ortaya çıkardığı zorluğun önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Bahsi geçen iki fetihname haricindeki manzum fetihnamelerde Türkçe kelimeler Arapça-Farsça kelimelerinden daha ziyade kullanıldığı için başvuru imâle-i maksûreler de buna paralel olarak birbirine yakın oranlarda kalmıştır. Diğer fetihname şairleri içinden birer istisna olarak Fütûhî ve Merâhî'nin eserlerinde ise Türkçe kelimeler ile Arapça-Farsça kelimeler arasında bir denge görülmektedir. Bu iki şairin tercih ettikleri vezinler daha ziyade kapalı hecelere imkân verdiğinden, imâle-i maksûre uygulamalarına diğer fetihname şairlerine nazaran biraz daha fazla başvurmaları anlaşılır hale gelmektedir.

Fetihname şairlerinin başvurdukları aruz ve kafiye uygulamalarına bakıldığında, genel olarak her fetihnamenin olay anlatımının arttığı kısımlarda aruz ve kafiye

tasarrufları veya kusurları artış göstermektedir. Bu durum, muhtemelen şairlerin eserin giriş kısmında daha bir özenli davranmaya çalıştıkları, olayları anlattığı orta kısımlarda ise aynı özeni gösteremediklerini düşündürür. Fetihname şairlerinin aruz tasarrufları veya kusurlarını değerlendirirken bu şairlerin çoğunluk olarak Türkçe kelimelere daha çok yer vermiş olmalarını ve fetihname türü eserlerin muhtevassından kaynaklanan zorlukları da hatırdan çıkarmamak gerekecektir. Aruz uygulamalarına bakıldığında, fetihname şairleri imâle-i maksûre uygulamalarını çoğunlukla Farsça tamlama kesresi (i) üzerinde veya kelime sonundaki Türkçe belirtme durumu eki (i) üzerinde yapmıştır. Nispeten daha az oranlarda olmak üzere kelime sonundaki Türkçe yönelme hali eki (a-e), bulunma hali eki (de-da) gibi sesler üzerinde de bu uygulamalarla karşılaşılabilir. Öte taraftan Farsça bağlaç vâvı üzerinde de imâle-i maksûre uygulamalarıyla karşılaşılabilir. Fetihnamelerin incelenen kısımlarından elde edilen sonuçlara göre Nidâî ve Rumûzî (her iki eser) beyit başına ortalama olarak ikiden daha az imâle-i maksûre uygulaması yapmakla bu uygulamaya en az başvuran fetihname şairleridir. Daha sonra sırasıyla Safâyî ve Adlî beyit başına ortalama olarak iki, Merâhî iki veya üç, Bahârî, Fütûhî ve Nihâlî üç, Harîmî ise dört-beş tane imâle-i maksûre uygulamıştır. Dolayısıyla bu uygulamayı en fazla yapan şair Harîmî'dir. Ancak, bu durumun önemli bir etkeni olarak şairin kullandığı veznin güçlüğünden daha önce söz edilmiştir. Uygulanan bu imâle-i maksûrelerin bazıları Türkçe kelime köklerinde veya bağlaç, edat, zarf gibi kelimeler üzerinde uygulanmıştır ki kelime kök veya gövdelerin yapılan bu tür uygulamalar klasik dönem şairleri tarafından hoş görülmeven uygulamalardandır. Ancak şairlerin bazı tasarrufları uygulanan imâle-i maksûreleri kusur olmaktan çıkarabilmektedir. Şairler oran olarak nispeten sık olmamakla birlikte kelime kök ve gövdelerinde de imâle-i maksûrelere başvurmuştur. Bu açıdan bakıldığında Safâyî, Bahârî, Nidâî ve Rumûzî'nin (her iki eser) fetihnamelerinde her iki imâle-i maksûreden biri; Fütûhî, Merâhî, Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde her üç imâle-i maksûreden biri; Nihâlî'nin fetihnamesinde ise her dört imâle-i maksûreden biri Türkçe kelime köklerinde veya bağlaç, edat, zarf gibi kelimeler üzerinde uygulanmıştır. Bu noktada şairler ya bazı imâle-i maksûreleri Türkçe telaffuza aykırılık teşkil etmeyecek şekilde hecedeki vurgu yoluyla şiiriye ve anlama katkı sağlar hale getirmektedir veya benzer sesleri mısralarında karşılıklı surette kullanarak sesler üzerinden paralelizm

sağlayabilmektedir. Böylece birtakım imâle-i maksûreler zaten kabul gören uygulamalardan iken bu tür uygulamalar da yapıları adeta kusur olmaktan çıkarıp sanat haline getirmektedir. Dolayısıyla fetihname şairlerinin imâle-i maksûre uygulamalarının azami çoğunluğu, klasik dönem şairlerince önemli bir kusur olarak görülmeyen uygulamalardandır. Fetihname şairlerinin imâle-i memdûde uygulamalarına genel olarak bakıldığında bu uygulamaya, tercih ettiği vezinle de bağlantılı olarak tıpkı imâle-i maksûrelerde olduğu gibi, en çok Harîmî başvurmuştur. Şair ortalama olarak her iki beyitte bir bu uygulamayı yapmıştır. Diğer şairlere baktığımızda Safâyî ve Rumûzî (her iki eser) ortalama olarak her dört beyitte bir, Bahârî, Fütûhî, Nihâlî her altı beyitte bir, Nidâî, Merâhî ve Adlî ise her on beyitte bir bu uygulamaya başvurmuştur. Klasik Türk şairlerinin bazı istisna örnekler dışında kaçındığı zihaf uygulamaları noktasında fetihname şairlerine baktığımızda şairlerin ortalama olarak her on beytin birinde bir zihafa yer verdiği görülür. Safâyî, Merâhî ve Nihâlî'nin eserlerindeki zihaf lar bu oranın biraz daha altındadır. Nidâî'nin incelediğimiz beyitleri içerisinde ise hiç zihafa rastlanmamıştır. Uygulanan bu zihaf lar genel olarak kelime sonundaki uzun i ünlüsünün vezin gereği kısa ünlü şeklinde, yani açık hece olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu uygulama klasik Türk şiirinde sıklıkla karşılaşılan tûtî, sâkî şeklindeki sonu y harfiyle biten kelimeler üzerindeki uygulamaların benzeridir. Diğer bazı zihaf lar ise kusur kabul edilenler zihaf lardan olup bir buçuk hecenin tek kapalı hece kabul edilmesi şeklindeki zihaf lardır. Şiirde akıcılığı olumsuz yönde etkileyen sekt örneklerine bakıldığında Bahârî, Adlî ve Harîmî kaba bir ortalamayla her beyitte bir sekt yaparak bu uygulamayı en fazla yapan fetihname şairleri olmuşlardır. Bunda, kullandıkları Remel-i müseddes vezninin daha ziyade kapalı hece barındırmasının da etkisi vardır. Rumûzî ise sekt uygulamasına en az yer veren şair olmuş, her iki eserinde de ortalama olarak on beyitte bir sekt yapmıştır. Diğer fetihname şairleri ise her iki veya üç beyitte bir sekt yapmıştır. Fetihname şairlerinin başvurdukları diğer aruz uygulamaları ise klasik Türk şairlerin başvurageldiği uygulamalardandır. Bu uygulamalarda Adlî hariç, fetihname şairleri arasında dikkat çekici farklılıklar yoktur. Adlî, diğer aruz uygulamalarına da sık başvurmuştur.

Manzum fetihnamelerde başvuru lan kafiyelere baktığımızda genellikle mücerred veya mürdef kafiyeler yoğun kullanılmış olup kullanılan redifler ise azami miktarda

Türkçe kelime veya eklerden meydana gelmiştir. Malum olduğu üzere kafiye kusurları da akıcılığa etki edebilmektedir. Uygulamalardaki kafiye kusurlarına bakıldığında ise bu kusurlar daha ziyade mücerred kafiyelerde ortaya çıkmaktadır. Mücerred kafiyelerin de çoğunlukla Türkçe kelime veya eklerden oluşturulduğunu hesaba kattığımızda Türkçe kelimelerin kafiye kurmak noktasında şairlere birtakım güçlükler çıkardığı anlaşılmaktadır. Tıpkı aruz uygulamaları veya aruz kusurları gibi kafiye kusurları da genel olarak fetihnamelerin olay anlatımının arttığı orta kısımlarında çoğalmaktadır. Bahârî, Fütûhî ve Rumûzî'nin (her iki eser) fetihnamelerinde kafiye kusurları pek az görülürken Safâyî, Merâhî ve Harîmî'de belirli miktarda, Nidâî, Nihâlî ve Adlî'de ise dikkat çekici orandadır. Bu şairler arasında kafiye kusurlarına en fazla düşmüş olan fetihname şairi Adlî'dir. Şairlerde görülen bu kafiye kusurları daha ziyade tevcîhin yani revî harfinden önceki harfin harekesinin farklı olmasından kaynaklanan ikvâ kusuru şeklinde veya kafiye getiren revî harflerinden birinin kelimenin kökünde değil Türkçe ekte olması şeklindedir. Uygulanan kafiye içindeki rediflerin ortalama oranlarına bakıldığında fetihname şairleri çoğunlukla her üç beyitte bir redife yer vermiş, Bahârî bu redif oranlarını biraz daha arttırmış, Adlî ise neredeyse her beyitte bir redife yer vermiştir. Bu durum da Bahârî'nin ve özellikle de Adlî'nin redif tekrarlarıyla şiirlerine ahenk sağlamaya çalıştıklarını gösterir. Diğer taraftan fasih bir dile sahip olan fetihname şairlerinden Merâhî ve Rumûzî (her iki eser), kafiye uygulamalarının akıcılığa sağladığı olumlu etki noktasında da ön plana çıkmaktadır.

Manzum fetihnamelerin dil özelliklerine bakıldığında Safâyî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî'nin eserleri XV ve XVI. yüzyılların dil özelliklerini yansıtır şekilde sade ve kolay anlaşılır metinlerdir. Bu eserlerde günlük konuşma dili daha hâkim olup Arapça-Farsça kelimeler veya bu kelimelerle yapılan üçlü dördü zincirleme tamlamalar sık görülmez. Buna mükabil, Eski Anadolu Türkçesi'ne has kelime ve ifade kalıpları ise bu eserlerde daha yoğun görülür. Dolayısıyla bugün arkaik olduğu düşünülen kelimelerle bu eserlerde sıkça karşılaşılır. Safâyî'nin eseri Sultan II. Bayezid döneminde yazılmış olup incelediğimiz en eski tarihli manzum fetihname olarak, Eski Anadolu Türkçesi'ne has kelime ve ifade kalıpları yönüyle dikkat çeker. Öyle ki eserdeki arkaik Türkçe kelimeler ve halk dilinden ifadelerin yoğunluğu bazen eserin anlaşılmasını

güçleştirir. Nihâlî'nin eseri ise arkaik Türkçe kelimeleri sınırlı miktarda barındırmak yönüyle diğerlerinden ayrılır. Dili, diğer manzum fetihnamelere nispetle Türkçe asıllı söz varlığı bakımından daha zayıf olan fetihnameler Bahârî ve Harîmî'nin fetihnameleri ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesidir. Bu eserlerde Arapça-Farsça kelime, ek veya tamlamalar (zincirleme tamlamalar da dâhil olmak üzere) diğer fetihnamelere nispetle yoğun görülür. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı edebiyatında Arapça-Farsça etkisinin arttığı bilindiğinden, bu durum, dönemin genel dil özellikleriyle de paralellik arz eder. Dolayısıyla, bu eserlerin dilleri Eski Anadolu Türkçesi'nden Osmanlı Türkçesi'ne geçiş döneminin özelliklerini taşır. Bu bilgilerden hareketle bahsi geçen eserlere sırayla bakacak olursak, Arapça ve Farsça'ya vakıf olduğu anlaşılan Bahârî'nin eserinde birçok Arapça-Farsça kelime ve eklerle karşılaşılırken yer yer zincirleme Farsça tamlamalara da rastlanır. Eserin övgü ve tasvir içerikli beyitlerinde ise bu tür örneklerin daha da yoğunlaştığı görülür. Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesine baktığımızda, olayların anlatımında genel olarak dilde sadelik hissedilirken özellikle methiyeler ile mekân ve savaş tasvirleri yapılırken kullanılan sanatlı dil ve Arapça-Farsça kelime yoğunlukları sebebiyle sadelikten uzaklaşıldığı görülür. Bahârî'nin fetihnamesi ile Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnamesinde Eski Anadolu Türkçesine has arkaik kelime ve ekler yoğun değil iken Harîmî'nin fetihnamesinde ise bir taraftan Eski Anadolu Türkçesi'ne has arkaik kelime, fiil ve ekler görülürken bir taraftan da Arapça-Farsça kelime ve terkipler de yoğun miktarda görülür.

Manzum fetihnameler, diğer birçok edebî eserler gibi deyim, darb-ı mesel, atasözü veya vecize şeklindeki örnekler yönüyle de zenginlik arz eder. Safâyî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Adlî ve Harîmî'nin eserlerinde bu örneklerle sık karşılaşılırken Bahârî, Nihâlî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd) eserlerinde ise daha az sıklıkta karşılaşılır. Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesi, en hacimli fetihname olmasıyla da ilişkili olarak, bu tür örnekler bakımından ön plana çıkar. Rumûzî'nin bu eseri yer yer halk dilinden argo ifadelerle rastlanması yönüyle de dikkat çeker. Ancak, bir levant olarak askerlerin arasında bulunan Safâyî'nin eserinde halk ağzından argo ve küfür şeklindeki çeşitli deyim ve ifadelerin Rumûzî'ye (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) nazaran daha sık zikredildiği görülür. Diğer fetihname şairlerinden Fütûhî, atasözü ve deyimleri sıkça

kullanmak yanında kendine ait birçok sözü de atasözü ve vecize şeklinde ifade etmiştir. Diğer taraftan Harîmî sık sık ayetlerden iktibaslar yapmasıyla, Fütûhî ve Nihâlî ise yer yer Arapça-Farsça iktibaslar yapmalarıyla dikkat çekerler. Özellikle Fütûhî, gaza ve fetihle ilgili çeşitli ayet ve hadislere veya Arapça-Farsça söz ve ibarelere sıkça başvurup iktibaslar yapmıştır.

Belagat yönlerine genel açıdan bakıldığında manzum fetihnamelerin çoğunluğunda olay anlatımı yoğun olup bunun için de günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır. Bu eserlerdeki mecazlı ifadeler ise özellikle tasvirlerde artış göstermektedir. Böylece, konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında canlılık ve renklilik kazanır. Manzum fetihnamelerde yapılan tasvirlerle ilgili bahiste ayrıntılı şekilde belirtileceği üzere, fetihname şairleri savaş, kale kuşatması, savaş aletleri, mevsim veya manzara gibi başlıklarda yaptıkları bu tasvirlerde istiare, teşbih, teşhis, mübalağa gibi mecaza dayalı edebî sanatları sık kullanmıştır.

Safâî'nin hacimli eseri Sultan II. Bayezid'in fetihlerini konu almakta olup eserde mecazlı anlatımdan ziyade günlük konuşma dili hâkimdir. Yer yer mecazlı sanatlar, orijinal benzetmeler, etkili tasvirler, akıcı ve zevkli beyitler görülse de bu tür örnekler az miktardadır. Dolayısıyla eserin belagat açısından güçlü olmadığını söyleyebiliriz. Bahârî, Fütûhî, Nidâî ve Merâhî'nin eserleri ise Kanuni Sultan Süleyman devrinde yazılmıştır. Bu eserlerin, Safâî'nin eserine kıyasla belagat açısından daha güçlü olmaları, devletin siyasi gücünün artmış olduğu bu dönemlerde edebî sahada da sanat yönüyle yükseliş olduğunu gösterir.

İncelediğimiz manzum fetihnameler içerisindeki en az hacimli fetihnamenin sahibi Bahârî, sebeb-i telifinde manalı ve muteber sözlerin kısa ve öz söylenen sözler olduğunu, dolayısıyla eserini kısa ve öz yazdığını ifade eder. Ayrıca şair, eserini yazmaktaki temel amacının yeni manalar bulmak ve yeni şeyler söylemek olduğunu da ifade etmiştir. Nitekim esere belagat yönüyle bakıldığında, görülecektir ki vakanın çok genel ve kısıtlı hatlarla aktarıldığı eserde sanat yapmak ön planda tutulmuş, olaylar ve şahıslar sanatın birer aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla eserde mecazlı anlatım ve mecaza dayalı sanatlar yoğun görülür. Şair tabiat, mekân ve savaş tasvirlerinde kendine has istiare ve benzetmeler kullanarak tasvir tekniğindeki

başarısını da gösterir. Neticede Bahârî, yazdığı muhtasar eseriyle fetihname geleneğine yeni mana ve mazmunların bulunduğu, belagatli ve fesahatli bir eser kazandırmıştır. Fütûhî'nin eserinde de Bahârî'nin eserine benzer özellikler görülür. Eserde günlük konuşma dili değil de mecazlı anlatım ön plandadır. Şair bizzat belagatine ve fesahatına atıf yapıp, yeni manalar ve mazmunlar bulan kişi olduğunu söyler. Ayrıca sebep-i telifinde kahramanlık ve cömertliğe dair olan bu kıssayı uzun sözlerle değil de muhtasar olarak fakat sanatlı yazacağını, manayı bedii bir şekilde aktarıp sözünü sultanın bayrağı gibi yükselteceğini söyler. Nitekim Fütûhî, eserinde de söylediklerini tatbik etmiştir. Başvurduğu birçok edebî sanatta, incelediğimiz diğer fetihnamelerde benzeri olmadığından kendine has diyebileceğimiz benzetmeler ve imgeler kullanır. Diğer taraftan şairin belagat gücü yaptığı tasvirlerle de yansır. Şair benzetme, istiare, teşhis, mecazımürsel gibi çeşitli edebî sanatlarını değerlendirerek kendine has tasvirler yapmıştır. Nidâî'nin fetihnamesine bakıldığında, şair, eserini daha çok hakikat ağırlıklı yani olayları anlatmaya odaklı kaleme almıştır. Ancak mecaza ve anlama dayalı birçok edebî sanata da yer vererek eserini belagat açısından da güçlendirmiştir. Ayrıca şairin, eserinin konusuyla ilişkili olarak başvurduğu mecaza dayalı sanatlardan bazı teşbihleri ve teşhisleri de dikkat çekicidir. Bunlar, incelediğimiz diğer fetihnamelerde de benzeri olmayan örneklerden olduğundan, şairin bu yönünün kendine has olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan şairin tasvirler noktasında da detaylı ve canlı örneklere yer vermiş olması eserin edebî değerini arttırmaktadır. Dolayısıyla eser belagat yönüyle diğer manzum fetihnamelere kıyasla dikkat çekici olanlardan biridir. Merâhî'nin eserine baktığımızda, eserdeki mecazlı anlatımların yalnızca tasvir kısımlarında değil olayların anlatıldığı diğer kısımlarda da sıkça görülmesi eseri fesahat açısından olduğu gibi belagat açısından da emsalleri arasında ön plana çıkarır. Şairin diğer fetihnamelerde benzeri bulunmayan kendine has bazı teşbih ve mübalağaları da eserini bu yönüyle emsallerinden değerli kılar.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yazılan bahsi geçen dört eserde ve bu eserler arasında özellikle Bahârî'nin eserinde gereksiz yere sözün uzatılması, ihtiyaç fazlası kelime kullanma gibi belagat kusurlarına da pek rastlanmaz. Dolayısıyla bu eserlerin icaz yönüyle de başarılı eserler olduğunu söyleyebiliriz.

II. Selim döneminde yazılan Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı eseri ile

Nihâlî'nin fetihnâmesi, incelediğimiz en hacimli ilk iki fetihnâmedir. Bu eserler hacimleriyle de ilişkili olarak belagat yönüyle güçlü eserler değildir. Her iki eserde de olay anlatımı yoğun olup bunun için de çoğunlukla günlük konuşma diline yakın bir dil kullanılır. Dolayısıyla her iki eserde de mecazi anlatımdan ziyade hakikat anlatımı ön plandadır. Rumûzî, sebep-i telifinde maksadının Yemen seferini tüm gerçekliğiyle anlatabilmek olduğunu, belagat açısından bir iddiası olmadığını ifade eder. Nitekim bahsi geçtiği üzere eser bu yönüyle güçlü değildir. Ancak şairin eseri deyimler, halk dilinden ifadeler, atasözleri, vecizeler ve ayet, nükte gibi çeşitli iktibaslar yönüyle zengin bir eserdir. Dolayısıyla şair eserinin belagattaki eksikliğini bu yönden telafi etmeye çalışmış görünmektedir. Şairin edebî anlamda dikkat çekici bir yönü de yer yer yaptığı tasvirlerdir. Eserde konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında kısmen canlılık ve renklilik kazanır. Bunda şairin söz konusu olay ve mekânların birçoğunu bizzat görmüş olmasının önemli bir payı olabilir. Ancak, bundaki asıl etken, şairin edebî maharetini bu tasvirlerle yoğunlaştırmış olmasıdır. Zira, şairin bizzat bulunması pek ihtimal dâhilinde görünmeyen ve rivayetleri dinleyip hayaller de katarak aktardığı anlaşılan savaş sahnelerinde de dikkat çekici tasvirler yapmıştır. Nihâlî'nin eserinde de Rumûzî'nin eserine benzer şekilde mecazlı anlatım sınırlıdır. Mecazlarla kurulan söz sanatlarına fazla yer vermeyen şairin, eserinin belagat yönündeki bu eksikliğini lafzi sanatlar üzerinden sesteş seslerle (aliterasyon, asonans), cinaslarla, iç kafiyelerle veya tezat kelimelerle kelime oyunları yaparak telafi etmeye çalıştığı görülür. Eserde tasvirler de sınırlı miktardadır. Ancak, eserdeki hususi bir özellik olarak, şair, hamisi Behrâm Paşa'nın sefer ve fetihlerini anlattığı eserin ikinci kısmında mecazlı anlatıma ve tasvirlere biraz daha fazla yer vermiştir. Dolayısıyla eserin ikinci kısmı belagat açısından ilk kısmına nisbetle biraz daha güçlüdür.

II. Selim'in son zamanlarında gerçekleşen Tunus seferini konu alan ve III. Murad'ın tahta geçişine de değinen Rumûzî'nin Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd adlı eseri belagat ve fesahat yönüyle ilk fetihnâmesinden daha güçlüdür. Yoğun olmamakla birlikte bu fetihnâmede şairin ilk fetihnâmesine nazaran daha fazla mecazlı anlatım ve tasvirler görülür. İki eser arasındaki bu farkta ikinci eserin hacminin ilk esere nazaran daha kısa olmasının da payı olmalıdır. Dolayısıyla bu eser, belagat açısından dikkat çeken fetihnâmelerden biridir. Şairin bu eserindeki mecazlı anlatımı tasvirlere

de yansımıştır. Tasvirlerinde diğer manzum fetihnamelerde benzerine rastlamadığımız, dolayısıyla kendine has diyebileceğimiz benzetme ve istiareler görülmektedir.

III. Murad devrinde yazılan Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerine belagat yönüyle baktığımızda, Kanuni dönemindeki fetihnamelerde görülen edebî sahadaki yükselişin bu dönemde de sürdürüldüğü görülür. Adlî, incelediğimiz diğer manzum fetihnamelerde benzerine rastlamadığımız, dolayısıyla kendine has diyebileceğimiz mecazlı ifadelerle başvurur. Şairin sıkça yer verdiği mecaza dayalı sanatlar içinde özellikle benzetme ve istiareler oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca, mecaz ağırlıklı yaptığı tasvirler de eserde hayli miktarda yer tutmaktadır. Dolayısıyla eserin fesahat yönü güçlü olmasa da belagat yönünün güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Harîmî'nin fetihnamesi hacimli fetihnamelerden biridir. Şair seferle ilgili birçok detay vermek yanında edebî açıdan da kıymetli bir eser ortaya koymuştur. Bu noktada, birçok hadiseyi doğrudan anlatmak yerine teşbih, istiare, kinaye, mübalağa gibi mecaza ve anlama dayalı sanatlar kullanmış, hakikatleri anlatması şiiriyetten uzaklaşmasına sebep olmamıştır. Diğer taraftan, eserin konusuyla da ilişkili olarak savaş sahnelerinin ve diğer bazı olayların aktarımında orijinal ve canlı tasvirler yapar. Eserde gereksiz yere sözün uzatılması, ihtiyaç fazlası kelime kullanma gibi belagat kusurlarına ise pek rastlanmaz. Dolayısıyla eser icaz yönüyle de güçlü görünmektedir.

Fetihnamelerin olay örgüsü genel olarak belirli bir yapı arz eder. Olaylar, devletin başı olan sultanın çeşitli sebeplerle bir kaleyi veya şehri ele geçirmeye karar vermesiyle başlar. Sultanın aldığı bu karar doğrultusunda gönderdiği ferman veya verdiği talimatlarla birlikte sefer için bir dizi hazırlık yapılır. Hazırlık sürecinden sonra çoğunlukla halkın da seyre geldiği sefere çıkış merasimiyle ordu sultanın nezaretinde veya sultanın tayin ettiği serdarın nezaretinde, dualar eşliğinde İstanbul'dan ayrılır. Eğer sultan seferde orduya nezaret etmeyecekse, ordu ayrılırken sultan da sarayındaki kasrından sefere çıkan orduyu (donanma) seyredip dualar ederek onları uğurlar. Seferin şartlarına göre kara ordusuyla karada veya leventlerle gemiler eşliğinde denizde harekete geçen ordu önceden planlanmış olan menzillerde konaklayarak ve bazen bu menzillerden takviye kuvvet veya techizat, erzak gibi unsurlar alarak fethetmedilen bölgeye ilerler. Zaman zaman uğranılan menzillerde

divan tertip edilir. Fethe azmedilen yere varıldığında, çoğunlukla kale hüviyetinde olan bu yerin kuşatılması için hazırlıklara başlanır. Siperler kazılır, eşya, teçhizat ve levazımat taşınır, toplar çekilip kurulur. Hazırlıklar sürecinde kaledekilere eman alarak kaleyi çatışmasız şekilde teslim edebilecekleri veya cizye ödemek şartıyla serbest bırakılabilecekleri teklif edilir. Karşı tarafın bu teklifleri kabul etmemeleri hâlinde kale kuşatması başlar. Toplar ve silahlar ateşlenip çatışmalar yaşanır. Çatışmalar esnasında zaman zaman kaleye doğru hücumlar yapılır. Bazı kuşatmalarda lağımcıların kaleye doğru lağım kazdığı da görülür. Bu şekilde devam eden kuşatma sürecinde savaşın süreçlerinin görüldüğü divanlar tertip edilir. Bu divanlarda düşman tarafından baş getirenler veya çeşitli başarılar gösterenler hilat veya çeşitli hediyelerle ödüllendirilir. Sefer sürecinde olduğu gibi fetihten sonra da yağmalar yapılabilir, alınan çeşitli ganimetler paylaşılır. Fetih, çoğunlukla uzun mücadeleler neticesinde gerçekleşir. Fethedilen yerde düzen sağlandıktan sonra, kalede kalmak ve güvenliği sağlamak amacıyla bir kısım asker geride bırakılıp ordu İstanbul'a dönmek üzere harekete geçer. Kara seferi ise karadan, deniz seferi ise gemilerle denizden harekete geçen ordu planlanan güzergâh üzerindeki menzil ve konaklara uğrayarak İstanbul'a döner. Sefere nezaret eden sultan ise ordusuyla İstanbul'da devlet erkânı ve halkın teveccühüyle, dualar eşliğinde karşılanır. Halkı selamlayan sultan sarayına geçer ve devlet erkânıyla seferin neticeleri hakkında toplantı yapıp istirahata çekilir. Sefere nezaret eden serdar ise İstanbul'da yine benzer şekilde karşılanır. Daha sonra sultanın huzuruna çıkar ve devlet erkânının da hazır bulunduğu toplantıda seferin neticeleri hakkında sultanı bilgilendirir. Sultan da serdara çeşitli hediyeler verip kendisine duacı olur. Toplantının ardından serdar sultandan izin alıp istirahata çekilir.

Yukarıda özetle ifade edilen olay örgüsüne sahip olan fetihnamelerde yalnızca seferle ve savaşla ilgili olaylardan değil, çeşitli sosyal veya siyasi konulardan da bahsedilebilmektedir. Hatta, bazı müellifler zaman zaman bu noktalarda çeşitli eleştirilerde de bulunabilmektedir. En hacimli fetihnameleri yazmış olan Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin eserlerinde sosyolojik ve kültürel konularda değerli örnekler görülmektedir. Öte yandan, özellikle Harîmî'nin fetihnâmesi başta olmak üzere, Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) ve Nihâlî'nin fetihnamelerinde müelliflerin çevresindekilere çeşitli eleştirilerde

bulunduğu görülür. Bu şairlerin seferde bizzat bulunan kişiler olması da yapılan eleştiriler açısından önem arz eder. Diğer taraftan bu şairlerin yalnızca alt rütbedeki kişileri değil, ileri gelen paşaları eleştirmeleri dikkat çekicidir. Hatta, Safâyî'nin sultanı dahi eleştirdiği görülür. Fetihnamelerdeki bu tür eleştiri örnekleri klasik Türk şiirimizdeki eleştiri geleneğine katkılar sağlaması yönüyle değerlidir.

Manzum fetihnamelerde sefer ve savaşlara dair çeşitli devlet ve ordu gelenekleri de muhtevaya yansımaktadır. Bir yönüyle yapılan seferin olay örgüsünü de yansıtmakta olan bu uygulamalar kültür tarihimize dair yapılacak araştırmalar için değerli malzeme oluşturmaktadır. İncelediğimiz fetihnamelerin çoğunluğunda bu noktada birbirine benzer belli başlı uygulamalar sık görülürken Safâyî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (her iki eser) ve Harîmî'nin fetihnamelerinde bu tür uygulamalara dair örnek çeşitliliği oldukça fazladır. Safâyî, Rumûzî (*Nâme-i Fütûh-ı Yemen*) ve Harîmî bizzat seferde bulunmuş olmak yanında bizzat devlet ve ordu içerisinde vazifeler almış kişiler olduklarından devlet erkânının ve ordunun âdetlerini eserine daha çok yansıtmış görünmektedirler. Nidâî'nin sefere bizzat katıldığı konusunda kesinlik yoktur. Ancak şairin, saray içinde veya çeşitli devlet adamlarının yanında uzun yıllar bulunmuş olması bu âdetleri ve gelenekleri eserine yansıtmada etkili olmuş olabilir. Çeşitli fetihnamelerde örnekleri görülen fetihten sonra sultana beşaretname mektubu gönderme geleneği ve müjde getirenin sultan tarafından mükâfatlandırılması, müstakil kitap formundaki fetihnamelerle mektup şeklindeki fetihnameler (beşaretname) arasındaki ilişkileri göstermesi açısından da kıymetlidir. Ayrıca ilgili sözlükte de örnekleri sıralandığı üzere fetihnameler askerî ve denizcilik terim ve teçhizatlarına dair önemli miktarda kelime kadrosu içermektedir. Bu kelimelerin fetihnamelere dair terim anlamlarının bilinmesi fetihname metinlerinin muhteva olarak doğru şekilde anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

En hacimli fetihname olan Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı fetihnemesi doğrudan seferi ve fethi anlatmayıp önce Kur'an tefsirlerine dayanarak Yemen tarihi aktarması yönüyle diğer fetihnamelerden ayrı bir yere sahiptir. İki defterden oluşan eserin ilk defteri bu konuyu işler. Şairin burada aktardığı bilgilerin amacı Yemenliler'in tarih boyunca fitne, isyan, bozgunculuk gibi özellikleriyle ön plana çıktıklarını isbatlamaktır. Böylece şair Yemen'de isyan çıkaran ve bazı bölgeleri ele geçiren Haricilerin imamı Mutahhar'a karşı Osmanlı Devleti'nin yapacağı sefere

meşruiyet de bulmuş olmaktadır. Rumûzî'nin eserini diğer fetihnamelerden ayıran bir diğer hususiyet ise, bu eserin Yemen'de gerçekleşen birçok sayıdaki fetihlere dair yazdığı tarih manzumelerinin derlemesinden hareketle ortaya çıkmasıdır. Bu fetihname, 98 tarih manzumesi barındırmak yönüyle en çok tarih manzumesi barındıran manzum fetihnamedir.

Klasik Türk edebiyatında mesneviler bazı özellikleriyle modern hikâye/roman tekniklerine benzerlikler taşımaktadır. Nitekim, incelediğimiz manzum fetihnamelerde olay zinciri, şahıs kadrosu, mekân, zaman gibi hikâye unsurları bulunduğu gibi müellifler eserini yazarken yine modern hikâye ve romanlarda görülen biçimde bakış açısı kullanmışlardır. Ayrıca şairler eserlerinin bazı yerlerinde “Hikâye” başlığını kullanarak veya eserlerinin bazı yerlerinde “kıssa etme”, “tahkiye etme”, “hikâye söyleme” şeklindeki ifadeler zikrederek fetihnamelerinin tahkiyevî yönüne vurgu yapmıştır. Dolayısıyla manzum fetihnamelerde de belirli açılardan roman/hikâye tekniklerinin kullanılmış olduğunu ve bu eserlerin bir tahkiye metni formunda hazırlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, elbette o dönem müellifleri bu teknikleri bugünkü gibi tanımlaması yapılmış ve sınırları belirlenmiş bir bilgi ve bilinçle tercih etmemişler, bu noktada gelenekten tevarüs ettikleri unsurları değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan modern roman/hikâye tekniklerinin gelenekteki bu tür örneklerle beslenerek geliştiğini de kabul etmek gerekecektir. İncelediğimiz manzum fetihnamelerden Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin fetihnamelerinde hâkim/ilahi bakış açılı üçüncü tekil (o) anlatıcı vardır. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Adlî'nin fetihnamelerinde ise şairler yine çoğunlukla olayları hâkim/ilahi bakış açısı anlatıcı şeklinde aktarsalar da yer yer bakış açılı birinci tekil (ben) anlatıcı olarak da olaylara dâhil olurlar. Dolayısıyla bu fetihnamelerde çoğulcu bakış açılı anlatıcı vardır. İstisna olarak, Harîmî de anlattığı seferde bizzat bulunduğu halde olaylara dâhiliyetini bu şekilde eserine yansıtmamıştır.

Fetihname şairleri ister seferde bizzat bulunup olaylara şahit olmuş olsun ister rivayetler üzerinden eserlerini yazmış olsun, tarihî bir olayı anlattıklarından ve olaylar arasındaki kronolojik sıraya müdahale etmediklerinden manzum fetihnamelerde aktarılan olaylar tek zincirle ilerler. Olaylar arasındaki kronolojik sıraya bağlı olan fetihname şairleri kurmaca metinlerde olduğu gibi önceden bir plan

ve yapı hazırlamamışlar ve bu noktada herhangi bir emek harcamamışlardır. Dolayısıyla bu eserlerdeki olay örgüsü karmaşık bir yapı arz etmez. İncelediğimiz fetihnameler içerisinde Safâî, Merâî ve Rumûî'nin (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) fetihnameleri ise kısmen istisnalık arz ederler. Bu eserlerde yer yer aynı anda yaşanan birden fazla olaydan bahsedildiğinden şairler bu olaylar arasında ileri geri atlamalar yapmıştır.

Manzum fetihnamelerin konusu gerçek olaylara dayandığından bu eserlerde bahsi geçen şahıslar, mekânlar ve zamanlar gerçektir. Modern hikâye ve romanlarda karşılaşıldığı şekilde kahramanların iç dünyaları veya dış görüşlerine dair yapılan ayrıntılı tasvirlerle bu eserlerde nadiren rastlanır. Ancak Safâî, Nidâî, Rumûî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî, Adlî ve Harîmî seferde bizzat yanında bulundukları, ayrıca kendilerine hamilik de yapmış olan paşaların (veya sefere katılmış ise sultanların) karakter özelliklerine dair belli başlı bilgiler vermişlerdir. Dolayısıyla bu eserlerde seferin başında bulunan serdar (veya sultan) ön planda olmakta, olaylar onun merkezinde anlatılmaktadır. Sefere bizzat katılmayan sultanlar ise maddi ve manevi destekleriyle hissedilmektedir. Ayrıca sultanlar, çoğunlukla ordunun sefere gidişi ve dönüşü esnasında orduyu uğurlarken veya karşılarken görülmektedir. En hacimli manzum fetihnamelerden olan Safâî, Rumûî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Harîmî'nin eserlerinde, seferi yürüten serdarın etrafında bulunan birçok şahıstan da bahsedilmektedir ki bu tür bilgiler ilgili kişilerin tarihî kimliklerinin detaylıca ortaya çıkarılmasına, dolayısıyla biyografi tarihi çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Nitekim, Safâî'nin fetihnâmesinde bir gemi reisi olarak ismi zikredilen Uluç Ali, Rumûî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin fetihnâmesinde Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Rumûî'nin Yemen seferini konu alan fetihnâmesinde bahsi geçen şahıslarda görüleceği üzere, bazen askerler arasındaki bir çavuş veya erin dahi kim olduğu ve yaptığı görev hakkında bilgiyle karşılaşılabilmektedir. Öte yandan, Nidâî'nin ve Adlî'nin fetihnamelerinde de hayli miktarda şahıstan ve bunların kişisel özelliklerinden bahsedilmiş, Bahârî, Fütûhî ve Merâî'nin fetihnamelerinde ise daha yüzeysel bir konu anlatımı olduğundan, zikredilen şahısların kişisel özelliklerine dair bilgilere pek yer verilmemiştir. Manzum fetihnamelerde bahsi geçen mekânlar hakkında tahkiye metinlerinde görebileceğimiz ayrıntılı mekân tasviri bulunmaz. Bu

durum da mekân tasvirleri üzerinden o mekânda yaşayanların karakterleri, sosyal ve kültürel kimlikleri hakkında malumat elde etme imkânı sağlamaz. Bu durumun bir istisnası olarak Rumûzî (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) ve Harîmî'nin fetihnamelerinde bazı iç mekân tasvirlerinde gerçeklikten uzaklaşıp hayalî-soyut hâle getirilen, dolayısıyla idealize edilmiş olan örnekler görülür. Diğer taraftan birçok fetihnamede kuşatılan kalenin yüksekliği ve metinliği belli başlı mübalağalarla anlatıldığından bu mekânlar kısmen idealize de edilmiş olmaktadır. Bahsi geçen mekânlar da çoğunlukla açık mekânlar olup menzilnamelerdeki gibi sıralanan bu menzil/konaklar aynı zamanda fetih rotasını da vermektedir. Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde hayli ayrıntılı açık mekân tasvirleri görülür. Bu eserlerin incelediğimiz en hacimli fetihnameler olması ve bu şairlerin bizzat seferde bulunmuş olmaları da bu tasvirlerin detaylı yapılmasında etkili olmuş olmalıdır. Manzum fetihnamelerde kapalı mekânlar sık zikredilmediği gibi bunların tasvirleri de açık mekânlara kıyasla çok az miktardadır. Manzum fetihnamelerdeki zaman unsuruna bakıldığında, bu eserlerde kurgusal içerikli metinlerdeki gibi itibari zamanların olmadığı, tamamen reel zamanların söz konusu edildiği görülür. Fetihname şairleri tıpkı olaylar gibi zamanları da kronolojik sırayla aktarır. Manzum fetihnamelerin çoğunluğunda menzilname türüne benzer şekilde sefer sürecinde menzil/konaklara uğranma tarihleri ile seferle ilgili başka birçok olayın gün ay ve yıl olarak lafzen tarihleri verilmektedir. Diğer taraftan fetihnamelerde zamanı belirtmek asli bir unsur şeklinde görünmemektedir. Nitekim Bahârî, Fütûhî ve Adlî'nin fetihnamelerinde seferin yapıldığı tarih veya fetih tarihi dahi belirtilmemiştir.

Günümüzde roman ve hikâye tarzındaki metinler için yapılan incelemelerde edebî bir teknik olarak değerlendirilen ve aynı zamanda hâkim/ilahî bakış açılı anlatım tekniğinin de unsurları arasında bulunan üst kurmaca tekniğinin izlerine, incelediğimiz manzum fetihnamelerde de rastlanmaktadır. Bu uygulamaları yapan fetihname şairleri, bugünkü tanımlamaların bilincinde olarak hareket etmemiş olsalar da yapılan bu uygulamalar fetihname şairlerinin de gelenekten tevarüs ettikleri bu tür uygulamalara başvurduklarını gösterir. Bahârî, Merâhî ve Harîmî'nin fetihnamelerinin haricindeki manzum fetihnamelerde bu tekniğe benzer örneklerle karşılaşılabilir. Fetihname şairleri bu uygulamayla doğrudan okuyucuya hitap

edip bazı ibret verici konulara değinirler ve misaller verirler. Böylece okuyucunun anlattığı hadiseden ibret almasını sağlamaya çalışırlar. Özellikle Rumûzî'nin *Nâme-i Fütûh-ı Yemen* adlı fetihnâmesinde bu uygulamanın tertipli şekilde ve sıklıkla yapıldığı görülür. Şairin, aynı zamanda incelediğimiz en hacimli manzum fetihname örneği olan eserinde bu uygulamayı ne maksatla yaptığını açıklaması da dikkat çekmektedir.

Manzum fetihnâmelerdeki anlatım tekniklerine bakıldığında, tahkiye metnlerinin ana unsurlarından biri olan özetleme tekniğinin benzeri örneklerine incelediğimiz fetihnâmelerin hepsinde çeşitli şekillerde başvurulduğu görülmüştür. Bahârî, Fütûhî, Merâhî ve Adlî'nin fetihnâmelerinin hacimleriyle ilişkili olarak genelde özetleme tekniğini kullanırken bazı kısımlarda ise detayları tamamen atlayarak bu teknikten yararlanma yoluna gitmiş ve olayları muhtasar şekilde aktarmışlardır. Eserlerini hacimli şekilde yazmış olan Rumûzî (*Nâme-i Fütûh-ı Yemen*) ile Safâyî'nin fetihnâmelerinde ise yer yer birden çok konu anlatıldığından bazen bir konunun bir kısmı anlatılıp aynı konuya daha sonra tekrar dönüldüğünde konunun ilk kısmı özetlenerek okuyucuya hatırlatılır. Anlatım teknikleri içerisinde yer alan gösterme/sahneleme tekniği edebî eserlerin önemli bir unsurudur. Manzum fetihnâmelerde gösterme/sahnelemeler özellikle tasvir ve diyaloglar üzerinden yapılmıştır. Tasvir, gösterme sahneleme tekniğinin en önemli ayağını oluşturan tekniktir. Konular anlatılırken ortaya çıkan monotonluk tasvirler esnasında canlılık ve renklilik kazanır. Bu tasvirler, özellikle savaş ve kale kuşatması tasvirleri olmak üzere, kaleler ve top gibi çeşitli savaş aletlerinin tasvirleri; ordunun İstanbul'dan uğurlanması ve İstanbul'da karşılanmasına dair tasvirler ya da sefer esnasında ordunun manzarasıyla ilgili diğer birtakım tasvirler şeklindedir. Fetihname şairlerinden Bahârî, Fütûhî ve Harîmî yaptıkları tasvirlerle ön plana çıkarken Nidâî, Merâhî, Rumûzî (*Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd*) ve Adlî'nin tasvirleri de dikkat çekicidir. Şairler yaptıkları bu tasvirlerde istiare, teşbih, mübalağa gibi mecaza dayalı sanatları sık kullanmıştır. Manzum fetihnâmelerde savaş aletlerinin tasvirinde ise teşhis sanatı dikkati çeker. Bu eserlerde ayrıca, bahar veya gün doğumu gibi bazı zaman ve manzara odaklı tasvirlerle de karşılaşılır. Bu noktada yine Bahârî, Fütûhî, Merâhî, Rumûzî (*Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd*) ve Harîmî'nin eserlerinde bir takım örnekler görülmekte olup bu tür tasvirlerde de teşhis sanatı sık kullanılmıştır.

Gösterme/sahneleme tekniğinin bir diğer unsuru olan, en az iki kişinin karşılıklı konuşmasıyla meydana gelen ve *dedim-dedi* şeklindeki ifadelerle aktarılan diyalog tekniğine ise bütün fetihname şairlerinin eserlerinde rastlanmaktadır. Öte yandan, Merâhî, Nidâî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde söz konusu edilen bazı ileri gelen şahısların diliyle aktarılan münacatlar da iç monolog örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mektup şeklindeki fetihnamelerde olduğu gibi müstakil kitap formundaki fetihnamelerde de propaganda yapılır. İncelediğimiz manzum fetihnamelerdeki propaganda zemini genellikle din ekseninde inşa edilir. Dinî açıdan sefere dair argümanlar üretilerek okuyucunun seferin meşruiyetine ikna olması amaçlanır. Adlî'nin eseri dışında, genel olarak fetihnamelerde Osmanlı sultanı *din padişahı*, *zıllullah* (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) veya *ulü'l-emr* (Müslümanların başı) olarak, Osmanlı askeri ise *İslam askeri*, *din askeri* olarak vasıflandırılır. Özellikle Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nidâî ve Harîmî'nin eserleri olmak üzere fetihnamelerin çoğunluğunda gazanın Müslümanlar üzerine farz olduğu dolayısıyla sultan, seferi yürüten serdar ve askerlerin bu emri yerine getirdikleri vurgulanır. Ayrıca gazanın faziletlerinden bahsedilip yapılan sefer için dinî alanda meşruiyet zemini bulunur. Böylece seferin gerçekleştirilmesi için temel bir argüman üretilmiş olur. Eğer sefer gayrimüslim ülkeler üzerine yapılıyorsa karşı taraf *din düşmanları* ve *küffâr* olarak vurgulanır. Seferin İslam bölgeleri üzerine yapılması durumunda, karşı taraf Arap bölgesi ise Haricîlikle, İran bölgesi ise Rafizilikle itham edilir. Bu noktada II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerini kapsayan Safâyî, Bahârî, Fütûhî, Nidâî ve Merâhî'nin fetihnamelerinde seferler gayrimüslim ülkeler üzerine yapıldığından karşı taraf *din düşmanları* ve *küffâr* olarak, II. Selim dönemini kapsayan Nihâlî ve Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde karşı taraftaki Yemenliler *Haricî* olarak, III. Murad dönemini kapsayan Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde ise karşı taraftaki İranlılar *Rafizi* olarak itham edilir. İslam bölgelerine yapılan bu seferlerde Osmanlı tarafının da kendisini Sünni taraf olarak konumlandığı görülür. Bu noktada karşı tarafın şeriate uymadığı, ulü'l-emre itaat etmediği, Hak mezhep üzere olmadığı, batıl yola saptığı dolayısıyla ortadan kaldırılması gerektiği iddia edilir. Fetihnamelerdeki diğer propoganda özelliklerine bakıldığında, özellikle belagat yönleri güçlü olan Fütûhî ve Harîmî'nin

eserlerinde, kısmen de diğer fetihname şairlerinin eserlerinde yer yer bazı olaylar kurgulanarak ya da hayal dünyasına göre tarihsel olandan biraz ya da tamamıyla farklılaştırılarak aktarılmıştır. Bu kurgulamalar özellikle düşman tarafının ileri gelenlerinin diyalogları veya düşman tarafına dair bazı olayların tasvirleri üzerinden yapılır. Yapılan bu kurgulamalarda Osmanlı tarafı iyi ve cesur olarak sunulup övgüyle anlatılırken düşman tarafı kötü olmakla aciz, zayıf ve korkak olmakla itham edilir. Fetihname şairlerinin eserlerine yansıttıkları bu tür vurgularla hem sefer hakkında malumat alan Osmanlı halkını veya askerini bir inanç etrafında toplamayı hem de Osmanlı düşmanlarının yalnızca devletin değil dinin de düşmanı oldukları şeklinde bir algı oluşturarak düşmanlara karşı Osmanlı toplumunun kenetlenmesini amaçladıkları anlaşılmaktadır. Böylece, hem Osmanlı Devleti'nin politik bakış açısı hem de fetihname şairlerinin şahsi inançları bu eserlere propaganda veya öznel yargılar şeklinde yansımış olmaktadır. Yalnızca olayı anlatmaya odaklı olan, mecazlı anlatımın az veya sınırlı olduğu Safâyî, Nidâî, Merâhî, Rumûzî (her iki fetihname), Nihâlî ve Adlî'nin fetihnamelerinde kurgusal kısımlar ya hiç yoktur veya bazı düşman tarafının diyaloglarında kısmî kurgusal örnekler vardır. Adlî'nin fetihnamesinde ise propaganda, kurgu veya mübalağa örnekleri neredeyse hiç yoktur. Fetihname şairlerinin eserlerindeki kurgusallık içeren kısmi örnekler anlatılan asıl konunun eksenini değiştirmeyen, yan unsurlardır. Dolayısıyla bunlar ana konuyu ve bu konunun hakikat yönünü gölgelemez.

Rumûzî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamesinin birinci defterinde yer alan ve hayli yekûn tutan bölümde Kur'an tefsirleri üzerinden aktarılan Yemen tarihinin amacıyla propaganda izleri sezilir. Şair burada her anlattığı kıssadan sonra Yemen'in tarih boyunca hep fitne ve fesat yeri olduğunu ifade eder. Böylece eserinin ikinci ve asıl kısmını teşkil eden, Mutahhar öncülüğündeki Zeydîlere karşı yapılan seferi konu alan fetihnamesi için meşru bir zemin oluşturur.

İncelediğimiz manzum fetihnameler birer edebî metin olmak yanında tarihî kaynak olarak da önemi haiz eserlerdir. Zira, fetihname şairlerinden Safâyî, Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen), Nihâlî, Adlî ve Harîmî anlattıkları seferlerde asker-şair olarak⁹⁴¹

⁹⁴¹ Rumûzî (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) bahis konusu olan yıllarda Yemen nâzır-ı emvâli olarak vazifeli olup seferin her sürecinde olayların dâhilinde bulunduğundan asker-şair olarak da kabul edilebilir. Safâyî ise hem asker-şair hem de duâgûyluk şeklindeki bir vazife ile ilgili

hamileriyle birlikte bizzat bulunmuşlar ve aktardıkları olayların çoğunluğuna bizzat şahit olmuşlardır. Dolayısıyla bu şairlerin fetihnameleri bahsi geçen seferler hakkındaki birincil kaynaklardandır. Seferde bizzat bulunan bu şairler, aynı anda başka bir yerde vuku bulan, dolayısıyla kendilerinin bizzat şahit olamadıkları bazı olayları ise o yerde bulunan ve o olaylara şahit olanlardan dinleyerek aktarmışlardır. Diğer fetihname şairleri olan Bahârî, Fütûhî, Nidâî, Merâhî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-Vâd) anlattıkları seferlerde bizzat bulunduklarına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak bunlardan Nidâî haricindekilerin eserlerindeki bazı ifadeleri anlattıkları seferde asker-şair olarak bulunmuş olmalarını hayli mümkün göstermektedir. Diğer taraftan bu şairler bizzat ilgili seferde bulunmamış olsalar dahi eserlerindeki ifade ve tasvirler seferin yapıldığı dönemi idrak ettiklerini, yüksek ihtimalle de seferin gerçekleştiği süreçte İstanbul'da bulunduklarını işaret etmektedir. Nidâî'ye baktığımızda ise ne fetihnâmesinde ne de hayatına dair bilgilerde asker-şair olduğuna dair işaret görülmez. Ancak, devlet idarecileriyle ve askeriye'den olanlarla ilişkilere sahip olan şair, Osmanlı sarayı çevresinde de tanınan bir kimsedir. Dolayısıyla Nidâî, seferde bizzat bulunmamış olsa dahi seferle ilgili aktardığı bilgileri bizzat seferde bulunanlardan dinleyerek rivayet etmiş olmalıdır. Öte yandan, anlattıkları seferlerde bizzat bulunduklarına dair kesin bilgi bulunmayan fetihname şairlerinin seferle alakalı aktardıkları bilgiler tarihî kaynaklarla karşılaştırıldığında, verilen bu bilgilerle tarihî kaynaklardaki bilgilerin de yüksek oranda paralellik arz ettiği görülmektedir.

Manzum fetihnamelerin tarihî bilgilere katkı sağlayan bir diğer özelliği ise bazılarında yüksek oranda bazılarında ise kısmi olmak üzere bu eserlerin resmî tarih grubunda değerlendirilen menzilnamelerle benzerlikleridir. Sefer boyunca geçilen menziller, bu menzillere uğranma tarihleri veya menziller arasında geçen süreçlerle ilgili verilen bilgiler bu açıdan önem arz eder. Özellikle Harîmî'nin fetihnâmesi bu türle en çok benzerliğe sahip olan eserdir. Zira şair yalnızca seferi ve fethi değil, seferin başından itibaren geçilen menziller/konaklar üzerinde de detaylıca durmuş, buralara dair çeşitli tasvirler yapmıştır. Şair bu menzillerin yalnızca isimlerini zikretmemiş, ordunun menzillere uğradığı ve ayrıldığı tarihleri de vermiştir. Ayrıca eserde bir menzilin diğer bir menzille arasındaki mesafenin belirtildiği örnekler de

seferde bulunmuş görünmektedir.

vardır. Rumûzî'nin fetihnameleri de çeşitli yönleriyle menzilname türüyle yakından ilişkili eserlerdir. Safâyî, Merâhî, Nidâî ve Nihâlî'nin fetihnamelerinde ise bahsi geçen ilk üç fetihname kadar olmasa da belirli oranda menzilname türüne yakınlıklar görülür. Ancak, bu eserlerde uğranılan yerlere uğranma tarihlerine veya bu konak yerlerinin durumuna dair bilgilere pek yer verilmemiştir. Dolayısıyla seferdeki menziller bu şairlerin odak noktası olmayıp menzilnamelerde görülen şekilde konaklara dair detaylı bilgi ve tasvirler yoktur. Bahârî ve Fütûhî'nin fetihnamelerinde menzilname türüne benzerlik arz edecek örnekler çok az iken Adlî'de ise benzerlik nerdeyse hiç yoktur.

Manzum fetihnamelerin bahsi geçen seferleri ve fetihleri ihtiva etmelerinin yanında, bu eserlerde söz konusu edilen şahıslar, zamanlar, mekânlar veya sosyal hayata dair hususlar da bu eserlerin tarihî kaynaklarda eksik kalan boşlukları doldurması yönüyle de önem arz edecektir. Manzum fetihnamelerde yalnızca tarihî bilgi değil, askerî ve denizcilik tarihi, biyografi tarihi, sosyal tarih, coğrafya gibi çeşitli alan ve disiplinler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında fetihnamelerin yalnızca birer edebî eser olarak değil tarihî, coğrafi ve sosyo-kültürel açıdan da istifade edilmeyi bekleyen kaynaklar oldukları anlaşılır. Edebî formda yazılmış olan manzum fetihnamelerdeki propaganda içerikli kısımlar, propagandayla ve edebî formla bağlantılı kurgusallık katılmış bazı kısımlar, öte taraftan edebî birer tasarruf olan bazı teşbih ve mübalağa gibi uygulamalar hariç tutulduğunda, aktarılan bilgilerin çoğunlukla tarihî kaynaklarla paralellik arz ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği fetihler hakkında inşa geleneği çerçevesinde kaleme alınan mektup şeklindeki fetihnamelerden başka, müstakil kitap formundaki manzum veya mensur fetihnameler, ayrıca divanlardaki fethi konu alan tarih manzumesi, kaside gibi farklı nazım biçimleriyle yazılmış olan şiirlerin de varlığı dikkate alındığında klasik edebiyatımızda *fetih edebiyatı* olarak tanımlanabilecek bir alanın var olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2007.
- Budak, Ali. *Zafernâme, Çağdaş Kuramlarla Bir Satir Analizi, Ziya Paşa'nın İroni ve Parodi Şaheseri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2013.
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yay., 2010.
- Çetişli, İsmail. *Metin Tahlillerine Giriş/2 Hikâye-Roman-Tiyatro*. Ankara: Akçağ Yay., 2004.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. c. 3. İstanbul: Türkiye Yayın Evi, 1972.
- Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yay., 2012.
- Gökcan Türkdoğan, Melike. *Klasik Türk Edebiyatı'nda Yusuf u Zuleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2011 (e-kitap).
- İnalcık, Halil. *Halil İnalcık'ın Merceğinden Osmanlı*. İstanbul: Profil Kitap, 2017.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi II*. Konya: SÜ Basımevi, 1994.
- Kut, Günay; Nimet Bayraktar. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı-İran Siyasi Münâsebetleri 1578-1612*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1993.
- İz, Fahir; Günay Kut. *Dîvân Nazım ve Nesri*. Büyük Türk Klâsikleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*. 2. Baskı. Ankara: TTK Yay., 2000.
- Mermer, Ahmet. *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., 2004.

- Saraç, Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yay., 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IX. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Tekin, Mehmet. *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Yay., 2006.
- Tuncel, Tuncay. *Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri*. İstanbul: Kökler Derneği Yay., Ocak 2014.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. c. 2-3. Ankara: TTK Yay., 1988.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Zulüm Kavramı*. Konya: İstişare Yay. 1990.
- Yavuz, Hulusi. *Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumûzî Târîhi*, II Cilt. Ankara: TTK Yay., 2003.
- Yavuz, Orhan ve Alaattin Aköz. *Tarih-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhâne-nâme'si)*, Konya: Palet Yay., 2019.
- Yurdaydın, Hüseyin G. *Matrakçı Nasûh*, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara Üni. Basımevi, 1963.
- Zeyrek, Yunus. *Târih-i Osman Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2001.

Hazırlanan Kitaplar

- Adlî. *Manzûme-i Feth-i Şîrvân ve Demirkapı*. Haz. K. Şamil Şahin. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017 (e-kitap).
- Âsafî Dal Mehmed Çelebi: *Şecâ'atnâme - Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*. Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çankaya Basım Yay., 2006.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Haz.: Filiz Kılıç. Ankara: Kültür Bak. Yay., 2018 (e-kitap).
- Bâkî Divanı*. Haz. Sabahattin Küçük, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2014 (e-kitap).
- Fuzûlî. *Türkçe Divan*. Haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur Ankara: TTK Yay., 1958.

Hâkanî Mehmed Bey. *Hilye-i Saadet*, Haz. İskender Pala (İstanbul: Kapı Yay. 2008),

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Ktg. Haz.: Günay Kut, Zehra Toska vd. Cilt: 1-2-3. İstanbul: İst. Araşt. Ens. Yay., Haziran 2014.

Merâhî'nin Fetihnâme-i Sigetvar'ı, Kanuni'nin Son Seferinin Şiirsel Anlatımı, Haz. H. Ahmet Arslantürk – Mücahid Kaçar. İstanbul: Okur Kitaplığı Yay., Ekim 2012.

Nâmî Hasan Ağa. *Fetihnâme-i Nâmî Der Hakk-ı Gürcistan*. Haz. M. Fatih Gökçek. İstanbul: Yeditepe Yay. 2021.

Nidâî. *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*. Haz. Ümran Ay. İstanbul: Kocav Yay. Temmuz 2015.

Kıvâmî. *Fetihnâme*. Haz. Ceyhun Vedat Uygur. İstanbul: YKY, 2007.

Konyalı Muhyî. *Tercüme-i İbtidânâme (İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Çeviri-Tıpkıbasım)*. Haz. Cihan Okuyucu, Sadık Yazar. Ankara: TDK Yay., 2018.

Zekeriyyazâde. *Ferah-Cerbe Fetihnâmesi*, Haz. Orhan Şaik Gökyay. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1988.

Makaleler

Acar, Şinasi; Murat Özveri. "Bir İstanbul Okçuluk Menzilhâmesi." *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, c. 18, s. 2 (2017): 24-58.

Afyoncu, Erhan. "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. V, s. 2 (2003): 101-177.

Aksoy, Hasan. "Tarihî Bir Belge ve Türk İslam Edebiyatı'nda Bir Tür Olarak Fetihnâmeler." *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, s. 2 (İstanbul: 1997): 9-19.

Aksoyak, İ. Hakkı. "Gelibolulu Mustafa Âlî: Fursatnâme." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 3, s. 1 (2019): 171-220.

_____. "Mahzenü'l-Esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevîlerdeki Ortak Hikâyeler." *Bilig*, s. 3 (Ankara: Güz, 1996): 182-189.

- Avcı, Necati. “Kanûnî Dönemi Tarihçilerinden Tabib Ramazan ve İki Eseri.” *Dini Araştırmalar*, s. 3/7 (Mayıs-Ağustos, 2000): 205-226.
- Avçin, Mehmet. “Nihâlî’nin Fetihnâme-i Yemen İsimli Mesnevîsi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, s. 50 (Haziran 2017): 16-24.
- Aydemir, Meltem. “Kanûnî’nin Macaristan Seferine Işık Tutan Bir Eser: Enîsü’l-Guzzât.” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 5/3 (Ankara: Summer 2010): 311-319.
- Aydüz, Salim. “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, s. 1 (İstanbul: 1995): 159-207.
- Başpınar, Fatih. “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Son Seferine Dair Bir Mesnevî: Merâhî’nin Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar Adlı Eseri.” *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 4 (Samsun: 2013): 18-74.
- Çaldak, Süleyman. “Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı).” *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, s. 77-78 (2000): 74-90.
- Çevikel, Nuri. “Pîrî’nin Fethiyye-i Cezîre-i Kıbrıs’ının Viyana Nüshası.” *Belleten*, c. LXVIII, s. 253 (Ankara: TTK, 2005): 633-648.
- Çolak, Ahmet. “Bahârî, Fetihnâme-i Üngürüs Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebi-Tarihi Üslupla Anlatılışı.” *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 10/4 (Ankara: Winter 2015): 373- 408.
- Elbir, Bilal. “Türk Edebiyatı’nda Mu‘ ammâ ve Surûrî’nin Bir Mu‘ ammâ Şerhi.” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 4/6 (Ankara: Fall-2009): 82-94.
- Eliaçık, Muhittin; Kürşat Şamil Şahin. “Sa’yî Mustafa Çelebi’nin Belgrad Fetihnâmesi.” *International Lournal of Language Academy*, vol. 3/4 (2015): 141-159.
- Erdemir, Avni. “Sinoplu Safâyî (ö. 940/1534) ve Bir Eseri: Terceme-i Vasâyâ-yı Şeyh Vefâ.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat*

Araştırmaları Dergisi, s. 9 (2001): 219-235.

Erdoğan, Mehtap. “Sıdkî Paşa’nın Alegorik Bir Eseri: Berf ü Bahâr.” *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Prof. Dr. Meserret Dirioz Hatırasına, s. 15, vol. 4/2 (Winter 2009): 393-438.

Eroğlu, Süleyman. “Sultan III. Murad Dönemi Osmanlı Şark Seferlerini İhtivâ Eden İki Manzum Tarih: Âsâfî’nin Şecâ’atnâmesi ve Harîmî’nin Gonca-i Bâğ-ı Murâd’ı.” *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c. 3, s. 3 (2020): 53-64.

_____. “Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bâğ-ı Murâd Mesnevîsi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, s. 32 (2014): 77- 94.

_____. “Âsâfî’nin Şecâ’atnâme Mesnevisi,” *Turkish Studies*, c. 4, s. 7 (Sonbahar, 2009): 253-297.

Ersoy, Ersen. “Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesinde Bulunan El Yazmalarının Dökümü.” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 22 (2019): 713-1034.

Esin, Emel. “Barak Reis’in Şehadeti.” *Millî Kültür*, s. 35 (Ankara: 1982): 11-13.

Demlikoğlu, Uğur. “Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 24, s. 2 (2014): 277-294.

Düzenli, Mesut Bayram; Şahap Bulak. “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri.” *SUTAD*, s. 43 (Bahar 2018): 145-171.

Şahin, Kürşat Şamil. “Fârisî’nin Ravza-i Alî Adlı Eserindeki Tarih Manzumeleri.” *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 20 (2020): 416-433.

_____. “Gazavatnameler Hakkında Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi.” *Turkish Studies*, s. 7/2 (2012): 997-1022.

Gülşen, Hacer. “Milli Mücade Dönemi’nde Savaş Edebiyatımız.” *İlmî Araştırmalar*, s. 25 (2008): 85-96.

Göger, Veysel; İrfan Aladağ. “Girit’in Osmanlılar Tarafından Fethiyle İlgili Bazı

- Yazma Eserler Üzerine Notlar.” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 5/2 (July 2019): 553-563.
- Göger, Veysel; Hüseyin Sarıkaya. “Mora’nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir’in Vâkı‘ât-ı Gazavât’ı.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 20 (2009): 1-32.
- Gökçek, Mehmet Fatih. “Avnî’nin Târîh-i Feth-i Kal‘a-ı Bağdâd An-Yed-i Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ İbn Sultân Ahmed Hân İsimli Kasidesi.” *Mavi Atlas*, s. 5 (2015): 1-13.
- Kaçar, Mücahit. “Bâkî’nin Dilinden Kanûnî’nin Son Seferi: Fezâil-i Cihad’da Yer Alan Sigetvar-nâme.” *Littera Turca*, s. 1 (2015): 27-46.
- Kaymaz, Fatma. “Mohaç Savaşı’na Dair Fetihnâmeler ve Bahârî Kadı Ali Efendi’nin Kıyâmetnâme adlı Fetihnâmesi.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 29 (İstanbul, 2013): 145-186.
- Kılıç, Atabey. “Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür?” *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*. Abdülkerim Abdulkadiroğlu Özel Sayısı, s. 3 (2016): 51-79.
- Köprülü, M. Fuat. “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar.” *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. 1 (İstanbul 1931): 165-309.
- Ölmez, Ahmet. “Behcetî Hüseyin Efendi ve Zafernâme Adlı Eseri Hakkında Bir Tespit.” *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, s. 1 (Sivas, 2001): 181-199.
- Öztürk, E. Can. “Lâmi‘î Çelebi’nin Şevâhidü’n-nübüvve Tercümesi’ne İlâveleri ve Moton Kalesi Fetihnâmesi.” *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 11/21 (Ankara, Eylül 2016): 313-338.
- Rodoplu, Fatma. “Türklerin Balkanlardaki Manevi Nüfuzu Olan Şeyh ve Dervişlerin Önemi: Demirbaba Örneği.” *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, c. 2, s. 2 (Aralık 2013): 115-135.
- Selçuk, Bahir. Selahattin Topbaş. “Hurûfilîğe Dair Bir Eser: Mustafa Rumûzî’nin

- Hakikatnâme'si." *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 24 (2016): 805-835.
- Şahabettin, Cenab. "Fetih Hakkında Bibliyografya." *İslam Medeniyeti*. s. 10 (29 Mayıs 1968): 16-21.
- Timurtaş, Faruk Kadri. "Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri." *Türkiyat Mecmuası*, c. 18 (İstanbul 1976): 331-368.
- Tökel, Dursun Ali. "Divan Edebiyatında Eleştiri." *Hece Aylık Edebiyat Dergisi, Eleştiri Özel Sayısı*, s. 77- 78-79 (Mayıs- Haziran-Temmuz, 2003): 15-47.
- Turan, Selami ve F. Duman. "III. Murad'a Sunulan Cihadnâme'nin Müellifi Üzerine Bir İnceleme." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , s. 44 (Ağustos 2018): 139-150.
- Ünlü, Osman." Erken Dönem Tarihi ve Edebi Kaynaklarda Kanije Müdafası. " *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 5, s. 4 (2016): 690-720.
- Üngün (İlgürel), Sevim. "Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetihnâmesi." *Tarih Dergisi*, s. 20 (İstanbul, 1965): 101-116; s. 21 (İstanbul, 1966): 63-76.
- Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi*, c. 11, s. 1 (Ankara 1993): 51-89.
- Yazar, Sadık. "Mora Fethinin Türk Şiirindeki Yansımaları ve Râzî'nin 'Fetihnâme' Konulu Bir Şiiri." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 23 (İstanbul 2019): 391-460.
- Yılmaz, Engin. "Gazavâtname Tanımı, Tarihi Gelişimi, Kapsamı, Yeni Bir Tasnifi." *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 118 (Şubat, 1999): 181-184.
- Yiğit, Bilge Kaya. "Sinoplu Safâyî Hayatı Eserleri ve İnebahtı ve Moton'un Fethini Anlatan Fetihnâmesi." *International Journal For Linguistik, Literary Cultural Research*, vol. 1, no 2 (Stip. 2016): 71-81.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Bazı Batılı Araştırmacılara Göre İlk İslam Fetihleri." *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. s. 6 (Konya 1996): 169-195.

Tezler

- Altuner, Nuran Üzer. "Safayî ve Tezkiresi" Doktora Tezi. İÜ, 1989.

- Aydemir, Meltem. “Enîsü’l-Guzzât (Metin-Dizin).” Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üni., 2006.
- Babür, Yusuf. “Nihâlî, Fethiyye-i Yemen Mesnevîsi (Giriş, İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Dil İçİ Çeviri ve Tıpkıbasım).” Doktora Tezi. Erzincan Üni., 2016.
- Bayraktar, Semanur. “Ömer Derya Bey’in Estergon Fetihnâmesi.” *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun On Dokuz Mayıs Üni., 2019.
- Çabuk, Vahid. “Tâlîkîzâde Mehmed Subhî Efendi’nin Eğri Seferi Şehnâmesi.” Doktora Tezi. İÜ, 1986.
- Dereli, Özlem. “Sinoplu Safâyî’nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eser.” Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üni., 2017.
- Duman, Filiz. “Klasik Türk Edebiyatı’nda Fetihnâme Geleneği ve Safî Mustafa Efendi nin Cihadnâme’si: İnceleme-Metin.” Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üni., 2019.
- Er, Harun. “Fetihnâmeler’deki Hadislerin Tesbîti ve Tenkidi.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üni., 2007.
- Güntan, İsmail. “Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699).” Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üni., Haziran 2015.
- Gürel, Rahşan. “Enderunlu Osman Vasıf, Gazeller.” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üni., 1987.
- Göçmen, Cemal. “Gelibolulu Mustafa Âli’nin Heft Meclisi.” Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üni., 2009.
- Göger, Veysel. “16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi).” Doktora Tezi. Marmara Üni., 2014.
- Gökçek, M. Fatih. “IV. Murâd’ın Bağdâd’ı Fethine Dair İki Eser: Nûrî İbrâhîm, Fetihnâme-i Bağdâd - Kâdîzâde Ahmed Çelebi, Fetihnâme-i Bağdâd (Transkripsiyon-Değerlendirme).” Doktora Tezi. Marmara Üni., 2013.
- Karanfil, Mustafa. “Harimi’nin Zafernâme ve Gonca’sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa.” Yüksek Lisans Tezi, İÜ, 1999.

- Naç, Kübra. “Âgehî’nin Fetihnâme-i Kal’a-i Sigetvar’ı (İnceleme-Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üni., 2013.
- Oral, Dikmen. “Tabib Ramazan’ın Kitâb-ı Tevârih-i Rodos Adlı Eseri (Tahlil ve Metin).” Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üni., 2014.
- Özkaya, Ahmet Sefa. “İstanbul’un Fethi ve İmamzâde Mehmed Es’ad Efendi’nin Târîh-i Feth-i Kostantîniyye’si.” *Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üni., 2018.
- Özkuzugündenli, Bülent. “Tâlikîzâde Mehmed Subhî Tebrîziyye.” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üni., 2005.
- Tübençokrak, Öznur. “Keyfiyyet-i Rusiyye’nin Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1206/M. 1791-1792).” Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osman Gazi Üni., 2007.
- Tökel, Dursun Ali. “Fütûhî Dîvânı (İnceleme-Metin-Sözlük).” Yüksek Lisans Tezi. On Dokuz Mayıs Üni., 1993.
- Topuz, Akif. “Kur’an’da Fetih Kavramı.” Doktora Tezi. Erciyes Üni. 2004.
- Uzun, Fatma Çiğdem. “Fethiyye-i Belgrad (Belgrad Hakkında Râgıp Paşa’ya Ait Bir Risâle-1739).” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üni., 2000.
- Ulucutsoy, Hasan. “Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda.” Doktora Tezi. Marmara Üni., 2019.
- Üzümcü, Hamza. “Zafernâme-i Ali Paşa (Transkript ve Değerlendirme),” Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üni., 2008.
- Yıldırım, Nermin. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi’nin Zafernâme Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin.” Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni., 2005.

Ansiklopedi Maddeleri

- Akün, Ömer Faruk. “Alâeddin Ali Çelebi.” *TDV DİA*. c. 2. İstanbul: TDV Yay., 1989. s.s. 315-318.
- Bostan, İdris. “Turgut Reis.” *TDV DİA*. c. 41. İstanbul: TDV Yay., 2012. s.s. 417-418.

- _____. “Piyâle Paşa.” *TDV DİA*. c. 34. İstanbul: TDV Yay., 2007. s.s. 296-297.
- _____. “Navarin.” *TDV DİA*. c. 32. İstanbul: TDV Yay., 2006. ss. 441-443.
- _____. “Kılıç Ali Paşa.” *TDV DİA*. c. 25. Ankara: TDV Yay., 2002. s.s. 411-412.
- _____. “Gemi”, *TDV DİA*. c. 14. İstanbul: TDV Yay. 1996. s.s. 8-11.
- Çiçek, Kemal. “Osman Paşa, Özdemiroğlu.” *TDV DİA*. c. 33. İstanbul: TDV Yay, 2007. s.s 471-473.
- Çiçekler, Mustafa. “Mesnevi.” *TDV DİA*. c. 29. Ankara: TDV Yay., 2004. s.s. 320-322.
- Dakukî, İbrahim. “Hoyrat.” *TDV DİA*, c. 18. İstanbul: TDV Yay., 1998. s.s. 259-260.
- Dàvid, Géza. “Sigetvar.” *TDV DİA*. c. 37. İstanbul: TDV Yay., 2009, s.s. 157-159.
- Dilek, Kaan. “Şerâfeddin Ali b. Yezdî.” *TDV DİA*. c. 38. İstanbul: TDV Yay., 2010. s.s. 551-552.
- Durmuş, İsmail. “Nesir.” *TDV DİA*, c. 33, İstanbul: TDV Yay., 2007. s.s. 6-8.
- _____. “İnşâ.” *TDV DİA*, c. 22, İstanbul: TDV Yay. 2000. s.s. 334-337.
- Elmalî, Hüseyin. “Kaside.” *TDV DİA*. c. 24. İstanbul: TDV Yay., 2001, s.s. 564-566.
- _____. “Hassân b. Sâbit.” *TDV DİA*. c. 16. İstanbul: TDV Yay., 1997. s.s. 399-402.
- Ensari, A. S. Bazmee. “Gülbeden Begüm.” *TDV DİA*. c. 14. İstanbul: TDV Yay., 1996. s.s. 235.
- Emecen, Feridun. “Mohaç Muharebesi.” *TDV DİA*. c. 30. İstanbul: TDV Yay., 2005: 232-235.
- Erkal, Mehmet. “Ganimet.” *TDV DİA*. c. 13. İstanbul: TDV Yay, 1996, s. s. 351-354.
- Erünsal, İsmail. E. “Tâcîzâde Câfer Çelebi.” *TDV DİA*, c. 39. İstanbul: TDV Yay., 2010, s.s. 353-356.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. “Kâşiflik.” *TDV DİA*. c. 25. Ankara: TDV Yay., 2002. s.s. 16-18.

- Fayda, Mustafa. "Fetih." *TDV DİA*, c. 12. İstanbul: TDV Yay., 1995. s.s. 467-470.
- Gazi Yurdaydın, Hüseyin. "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleymân Hân." *TDV DİA*. c. 6. İstanbul: TDV Yay., 1992., s.s. 27-28.
- Gallotta, Aldo. "Gazavât-ı Hayreddin Paşa." *TDV DİA*, c. 13. İstanbul: TDV Yay., 1996, s.s. 437-438.
- Göger, Veysel; Hüseyin Sarıkaya. "Vücûdî." *TDV DİA*, c. Ek 2 (üçüncü basım), Ankara: TDV Yay., 2019. s.s. 653-654.
- Harman, Ömer Faruk. Cemal Kurnaz, "Hüdhüd." *TDV DİA*. c. 18. İstanbul: TDV Yay., 1998. s.s. 462-463.
- Hamidullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması." *TDV DİA*. c. 18. İstanbul: TDV Yay., 1998. s.s. 297-299.
- İpşirli, Mehmet. "Koca Sinan Paşa." *TDV DİA*. c. 26. Ankara: TDV Yay., 2002. s.s.: 137-139.
- _____. "Eman." *TDV DİA*. c. 11. İstanbul: TDV Yay., 1995, s.s. 77-78.
- _____. "Duâgû." *TDV DİA*, c. 26. İstanbul: TDV Yay., 1994, s.s. 541-542.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Selmân-ı Sâvecî." *TDV DİA*. c. 36. İstanbul: TDV Yay., 2009. ss. 446-447.
- Karaismailoğlu, Adnan. "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi." *TDV DİA*. c. 19, İstanbul: TDV Yay., 1999. s.s. 16-18.
- Kurtuluş, Rıza. "Emîr Hüsrev-i Dihlevî." *TDV DİA*. c. 11. İstanbul: TDV Yay., 1995. s.s. 135-137.
- Kütükoğlu, Bekir. "Murad III." *TDV DİA*. c. 31. İstanbul: TDV Yay., 2006, 172-176.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Dânişmendnâme." *TDV DİA*, c. 8. İstanbul: TDV Yay., 1993. s.s. 478-480.
- _____. "Hidrellez." *TDV DİA*, c. 17. İstanbul: TDV Yay., 1998, s.s. 313-315.
- Özçelik, Saadettin. "Nidâî." *TDV DİA*. c. 33. İstanbul: TDV Yay., 2007. ss. 77-78.
- Özcan, Abdülkadir. "Münşeatü's-Selâtîn." *TDV DİA*, c. 32, İstanbul: TDV Yay.,

2006. s.s. 20-22.

_____. “Mustafa II.” *TDV DİA*. c. 31. İstanbul: TDV Yay., 2006. s.s. 275-280.

_____. “Mi’râcü’z-zafer.” *TDV DİA*, c. 30, İstanbul: TDV Yay. 2005. s.s. 140-141.

_____. “Feridun Ahmed Bey.” *TDV DİA*, c. 12, İstanbul: TDV Yay., 1995. s.s. 396-397.

_____. “Altı Bölük.” *TDV DİA*. c. 2. İstanbul: TDV Yay., 1989. s.s. 531.

Özcan, Nuri. “Mehter.” *TDV DİA*. c. 28. Ankara: TDV Yay., 2003. s.s. 545-549.

Özkan, İsmail Hakkı. “Rast.” *TDV DİA*. c. 34. İstanbul: TDV Yay., 2007. s.s. 461-462.

_____. “Ceng-i Harbî.” *TDV DİA*. c. 7. İstanbul: TDV Yay., 1993. s. 366.

Sanal, Haydar. “Kös.” *TDV DİA*. c. 26. Ankara: TDV Yay., 2002. s.s. 270-272.

Tekin, Erhan. “Zil.” *TDV DİA*. c. 44. İstanbul: TDV Yay., 2013. ss. 413-415.

Uzun, Mustafa. “Terciibent.” *TDV DİA*. c. 40. İstanbul: 2011. s.s. 487-489.

Yazıcı, Tahsin. “Ârifî Fethullah Çelebi.” *TDV DİA*, c. 3. İstanbul: TDV Yay., 1991. s.s. 371-373.

Yurdaydın, H. Gazi. “Matrakçı Nasûh.” *TDV DİA*, c. 28, Ankara: TDV Yay., 2003. s.s. 143-145.

Yüksel, Orhan. “Propaganda.” *Türk Ansiklopedisi*, c. 27. Ankara: Millî Eğitim Bas. Evi, 1978. s. 129

Sempozyum ve Kongre Kitabı

Çevikel, Nuri. “Kıbrıs Fetihnâmeleri ve Zîrek’in ‘Târîh-i Kıbrıs’ı.” *XIVth Congress of Turkish History* (9-13 October 2002 – Ankara) c. II, II. Kısım. Ankara, TTK, 2005: 1137-1152.

İmamoğlu, Abdullah Taha. “I. Dünya Savaşı’na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı’da Cihâd Risâleleri.” *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi*, c. 1, Ed. Halil Çetin-Lokman Erdemir, Çanakkale 2015, s.s. 152-179).

Öztoprak, Nihat “Elifnâmelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri.”
Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu (25-27 Nisan 2007), Bildiriler-2
(K-Z), Erzurum: 2009, s.s. 817-829.

Sözlükler

A Turkish and English Lexicon, By Sir James W. Redhouse, K, C., M., G., LL., D.,
Librairie Du Liban, Beirut. 1987 (İlk baskı 1890 tarihinde A. H. Boyajian
tarafından yapılmıştır).

Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Haz. İskender Pala, İstanbul: Kapı Yay., Ocak
2007.

Kamûs-ı Bahrî (Deniz Sözlüğü). Der. Süleyman Nutkî. Haz. Mustafa Pultar. İstanbul:
Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Mart 2011.

Kâmûs-ı Türkî. Der.: Şemseddin Sâmî. İstanbul: Çağrı Yay., 2010.

Kamus Tercümesi. Terc.: Asım Efendi, c. 1. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305/1887.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Haz. İlhan Ayverdi, c. 1 [A-G], 2 [H-N], 3 [O-Z].
İstanbul: Kubbealtı Yay., 2005.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Haz. Mehmet Zeki Pakalın, c. 1-2-3.
İstanbul: MEB Yay. 1993.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Haz. Ferit Devellioğlu. Ankara: Aydın
Kitabevi Yay., 2007.

Osmanlı Tarihi Sözlüğü (Kavramlar, Kurumlar, Olaylar). Haz.: Necdet Sakaoğlu.
İstanbul: Alfa Tarih Yay., 2016 .

Osmanlı Tarih Lûgatı. Haz. Midhat Sertoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Haz. Ferit Devellioğlu. Ankara: Aydın
Kitabevi Yay., 2007.

Ferheng-i Şu‘ûrî. Haz.: Şu‘ûrî Hasan Efendi. c. 1., İstanbul: Dârü’t-Tıba‘atü’l-
Âmire. 1155 (1742).

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü. c. 2. Ankara:
AKM Başkanlığı Yay. 2003.

Yazma Eserler

Rumûzî, Nâme-i Fütûh-ı Yemen. İÜ Nadir Eserler Ktp., T.Y. 6045, v. 661; Topkapı Sarayı Müz. Ktp., Revan 1297, v. 205.

Harîmî, Gonca-i Bâğ-ı Murâd, İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y. 2372, v. 53a-97b.

İnternet

Arslan, Ferdi. “Osmanlı Devleti ve Propaganda.” <https://alternatiftarih.com/2013/03/osmanli-devleti-ve-propaganda/> [Erişim 15.09.2019].

<https://sorularlaislamiyet.com/korku-icin-dua-tavsiye-eder-misiniz-hangi-dualar-okunmalidir> [Erişim Tarihi 22.10.2019]

<https://ganjoor.net/jami/7ourang/7-1/sd1/sh41/> [Erişim Tarihi: 29.03.2020].

“Kaç Çeşit Yemin Vardır?” <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/734/kac-cesit-yemin-varidir-> [Erişim: 25.10.2019].

Karadoğan, Sabri. “Türkiye’nin Akarsuları ve Vadileri.” https://techart.pw/web/20150104142719/http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/DOKUMAN/Turkiyenin_akarsulari_vadileri.pdf?_cpo=aHR0cDovL3d1Yi5hcmNoaXZlLm9yZW [Erişim 11.09.19].

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: <http://www.yazmalar.gov.tr/> [Erişim Tarihi: 13.12.2020].

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nami-ahmed> [Erişim Tarihi: 26.12.2020].

Türkiye Diyanet Vakfı’nın yeni meali: <http://www.kuranmeali.com> [Erişim Tarihi: 22.09.202].

Yılmaz, Hakan. “Sultan II. Bâyezîd Devrinde Yazılan ‘Fetih-nâme’ler ve Lâmi’î Çelebi’nin Bilinmeyen Bir ‘Fetih-nâme’si.” *Hakikat Dergisi*, s. 184 (Ocak 2009) <http://www.hakikat.com/dergi/184/hyilmaz184.html> [Erişim Tarihi: 26.12.2020]].

Yılmaz, Hakan. “Tarihten Sayfalar: Murâd Hüdâvendigâr Adına Yazılmış Bir Eser:

Tuhfetü'l-Guzât fî Fezâ'ilü'l-Cihâd.” *Hakikat Dergisi*, 2010
<https://www.hakikat.com/hakikat-dergisi/198/murad-hudavendigar-adina-yazilmis-bir-eser-tuhfetul-guzat-fi-fezailul-cihad> [Erişim Tarihi:
26.12.2020].

Ek-1. Terimler Sözlüğü⁹⁴²

Fetihnameler askerî ve denizcilik olarak kullanılan terim ve techizatlar yönüyle zenginlik arz eden eserlerdir. Bu terim ve techizatların bilinmesi fetihnamelerin doğru anlaşılabilmesi açısından önem arz ettiği gibi askerî ve kültür tarihimiz açısından da önem arz eder. İncelediğimiz fetihnamelerde genellikle kara savaşları konu alındığından kara savaşına dair terimler ön plana çıkmaktadır. Ancak, Safâyî Nidâî ve Rumûzî'nin (Fetihnâme-i Tûnus ve Halku'l-vâd) fetihnamelerinde hem donanma savaşlarından hem de hisar kuşatması sırasında kara savaşlarından bahsedildiğinden bu eserlerde her iki alana dair terim ve techizatlar zikredilmiştir. İncelediğimiz fetihnameler arasından Safâyî'nin fetihnamesi terimler yönüyle daha zengin bir içeriğe sahiptir. Bu durum şairin bizzat seferde bulunması ve denizcilikle ilgili bilgi ve tecrübeye sahip olmasıyla da yakından ilişkilidir. Nidâî'nin eserinde de terim ve techizatlara dair önemli miktarda örneklerle rastlanmaktadır. Diğer taraftan bu eserde yalnızca terim değil yine türün konusuna özgü deyim şeklindeki çeşitli ifade kalıplarına da rastlanmaktadır.⁹⁴³ Rumûzî'nin Tunus seferini konu alan fetihnâmesinde kullanılan terimler içerisinde filandra, samsoncubaşı gibi diğer fetihnamelerde rastlamamış olduğumuz örnekler de mevcuttur. Bahârî, Fütûhî, Merâhî, Adlî ve Harîmî'nin fetihnamelerinde kara seferi ve savaş konu alındığından yalnızca kara seferiyle ilgili askerî terim ve techizatlar zikredilmiş olup bunlar, eserlerin hacimleriyle de ilişkili olarak sınırlı miktardadır.⁹⁴⁴ Merâhî'nin fetihnamesinde *geyim* (b. 212), *kal'a-kûb* (b. 447), *parkan* (b. 455-456-458), Harîmî'nin fetihnamesinde ise *arkacı* (b. 80a-6), *azıkçı* (78a-14) gibi diğer manzum fetihnamelerde benzeriyle karşılaşılmamış olan terim örnekleri görülmüştür. Rumûzî

⁹⁴² Sözlükte anlamları verilen terimler ilgili fetihnameler üzerinde italik olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan fetihname metinlerinde zikri geçtiği halde yaptığımız özetlemede doğrudan terim ifadesi değil de anlamının çevirilerek aktarıldığı *ılgâr*, *leb-i deryâ*, *amûd*, *bengâh* gibi kelimeler yahut özetle teriminin kullanılmasına gerek kalmamış olan *gön*, *mahreç* gibi bazı kelimeler de sözlükte maddelenip açıklanmıştır

⁹⁴³ Eserde *kayığın veya kadirgaların donanması* (b. 244-259-269), *donanmacıların donanması* (b. 932-934), *geminin yağlanması* (b. 387-392-869), *lenger almak veya lenger salmak* (demir çapa atmak veya çekmek [b. 346-389-642]), *dâr u gîr etmek* (b. 459), *gemilerin alay bağlaması* (b. 559-930), *gemilerin birbirine çatması/çatılması* (gemilerin birbirine vurup bitişmesi [b. 304-464-558]), *istimâlet vermek* (b.525-767) gibi ifadeler görülmektedir.

⁹⁴⁴ Bu şairler arasındaki Merâhî ve Harîmî'nin eserlerinde, bu gruptaki diğerlerine nazaran biraz daha fazla terim görülür.

ve Nihâlî'nin Yemen seferini konu alan fetihnamelerinde denizcilikle ilgili de çok az miktarda terimler görülmekle beraber eserler özellikle kara savaşlarıyla ilgili terimler yönüyle zenginlik arz eder. Ayrıca bu fetihnamelerde *şeyh*, *kâşif*, *rehîn verme* gibi Yemen coğrafyasına has kavram ve ıstılahlar da görülür.⁹⁴⁵ Rumûzî'nin fetihnemesinde (Nâme-i Fütûh-ı Yemen) dikkat çeken bir başka husus ise devrin teknolojisinin bir yansıması olarak artık ok ve kılıçtan ziyade tüfeklerin ön plana çıkmış olmasıdır. Yemen seferinde tüfekler ok veya kılıçlara nazaran daha aktif kullanılmaktadır. Tüfeklerin de iptidâî ve gelişmiş olanları olmalıdır ki şair Holan Kalesi'ndeki tüfekli askerlerden ve Şebâm şehrini kuşatan Osmanlı tüfekçilerinden söz ederken tüfeklerinin on iki dirhemli findık atan büyük tüfekler olduğunu söyler.⁹⁴⁶ Bu durum savaş teknolojisinin yüzyıllar içerisindeki değişimini yansıtmaktadır.

Netice olarak başta Safâyî'nin eseri olmak üzere, Merâhî, Rumûzî (her iki eser), Nihâlî ve Harîmî'nin fetihnameleri barındırdıkları çeşitli terimler yönüyle zenginlik arz ederler. Ayrıca bu eserlerde yalnızca kendilerinde karşılaşılan birtakım terimler de görülmektedir. Manzum fetihnamelerde zikri geçen terimler şu şekildedir:

Ablak: Arapça asıllı olan ve hem sıfat hem de isim olarak kullanılan bu kelimenin çeşitli anlamları vardır. Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murad* adlı fetihnemesinde bu kelimeyle siyahlı beyazlı, gösterişli ve güzel anlamıyla at⁹⁴⁷ kast edilir (b. 74a-15-74b-1).

Acemioğlan: Yeniçeri ocağında istihdam edilmek üzere esirlerden veya devşirme usulüyle Hristiyanlardan toplanan çocuklara verilen addır.⁹⁴⁸

Ağa: Eskiden yüksek mevki sahipleri için kullanılan bir tabirdir. Yeniçeri ocağı zabitlerine umumiyetle ağa denilmiştir. Saray ağası, kapı ağası, harem ağası vb. çeşitli yerlerde bu tabir kullanılmaktadır Safâyî'nin (b. 781-839-2253) ve Nidâî'nin (b. 266-697) fetihnamelerinde bu kelimeyle muhtemelen tersane ağası (veya ağaları) kast edilmektedir Tersane ağası, tersanenin büyük memurlarından biridir. Kaptan

⁹⁴⁵ Zikredilen terimler hakkında sözlükte açıklama yapılacaktır.

⁹⁴⁶ Tüfeklerin Osmanlıdaki gelişim süreci hakkında bkz. Gabor Agoston, "Tüfek," *TDV DİA*, c. 41 (İstanbul: TDV Yay., 2012), s.s.: 459-461.

⁹⁴⁷ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 7.

⁹⁴⁸ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 7.

Paşa'nın tersanedeki vekili konumundadır.⁹⁴⁹

Akıncı: Düşman memleketlerine akın yapmaya çıkan öncü süvârî birliğine denir. Osmanlı ordusunda akıncı ocağına mensup olan bu kişiler bir nevi kara komandosu gibidirler.⁹⁵⁰

Akıntı önü (burnu): Akıntı önü (burnu) ifadesiyle Nidâî'nin fetihnâmesinde saray önünde saray burnunun etrafı kast edilmektedir. Zira, bu eserdeki ifadelerere göre, donanma İstanbul'dan ayrılırken ve sefer dönüşünde akıntı önü (burnu) şeklinde ifade edilen yerde gemilerden top atışları yaparak deniz kenarındaki köşkünde bulunan Sultan'ı selamlamıştır (b. 308-939).

Alay bağlama/gösterme: Eskiden geçit resmine verilen isimdi. Bu resim daha çok ecnebî sefirlerine karşı yapıldı. Vezirler ve beylerbeyleri de kanunen götürmeye mecbur oldukları maiyet halkıyla harbe iştirak ederken ordugâha iltihakları sırasında, ihtişamlarını göstermek için alay gösterirdi.⁹⁵¹

‘Amûd: Sütun, direk gibi anlamlara gelen kelime⁹⁵² incelediğimiz fetihnamelerde çadır direği kast edilerek kullanılır.

Ambar: Gemilerde tavlon (en alttaki güverte) ile sintine (tavlonun altı) arasındaki yer olup içerisine çeşitli malzemeler konur. İki güverteli ticaret gemilerinde güvertenin altına da üstüne de anbar denilmiştir.⁹⁵³

At gemisi: Safâyî'nin fetihnâmesinde atların taşınması için kullanılan gemiler için söylenmektedir (b. 379-485-607)

At oğlanı: Saray seyislerine denir. Bunlar padişah sefere çıktığında padişahın ve maiyetinin atlarını, develerle çadırları, hazineyi, silahları vb. ağırlıkları taşıyan beygirleri idare ile tımar ederlerdi.⁹⁵⁴

Alavende (alabanda) etmek: Safâyî'nin fetihnâmesinde geçen (b. 1541-2796) bu

⁹⁴⁹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 21; c. 3, s. 465.

⁹⁵⁰ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 173.

⁹⁵¹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 45.

⁹⁵² Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 133.

⁹⁵³ *Kamûs-ı Bahrî Deniz Sözlüğü*. Der. Süleyman Nutkî, haz. Mustafa Pultar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Mart 2011), s. 10.

⁹⁵⁴ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 112.

ifade gemi dümenini en son derecesine kadar bir tarafa çevirmek⁹⁵⁵ anlamına gelir.

Arkacı: Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnemesinde kullandığı bir askerî terimdir (b. 80a-6). Muhtemelen bu terimle, sefer sırasında ordunun gerisini karakol etmek için görevlendiren askerler kast edilmektedir .

Azab (Azep): Eskiden Türk ordusunda çeşitli zamanlarda piyade, istihkam ve bilhassa Tüfekçi deniz askerlerine bu isim verilmiştir.⁹⁵⁶ Evli olmayan anlamına gelen Arapça 'azeb kelimesinden gelir. XV. asrın ilk yarısından itibaren gemi hizmetlerinde kullanılan sınıfa denir. Başlarına reis denilir. Terfî edince kaptan yani kadirga kumandanı olurlardı. Her reisin emri altında yedi sekiz kişilik bölükler olurdu. Reis olan bir azab, kaptan olmazsa kethüdalığa kadar yükselebilirdi. İstanbul'da tersane yanında Azabların kışlası bulunurdu. Halen o mevkiye Azab kapısı denmektedir.⁹⁵⁷

Azıkçı: Harîmî'nin *Gonca-i Bâğ-ı Murâd* adlı fetihnemesinde rastlanılan bir terimdir (b. 78a-14). Azıkçılar muhtelen at, deve veya at arabası gibi bir unsurla ordunun yiyeceklerini taşıyan grup olmalıdır. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserinde bu seferi konu alırken, Azıkçı tabirinin bugüne kadar yalnızca Harîmî tarafından kullanıldığını, diğer bazı müelliflerin bu kişiler için *otlağa giden at oğlanları* (seyisler) olduklarını belirttiklerinden bahseder.⁹⁵⁸

Barça: Yük nakliyatı için kullanılan, altları düz olan eski büyük gemilerden birinin adıdır. Kalyonların bir türüdür (bkz. Kalyon, Göke). İlk defa Flemeknkler tarafından inşa edilmiş, Avrupa devletleri arasında kullanımı yaygınlaşmış ve en çok İspanyollar tarafından kullanılmıştır.⁹⁵⁹

Barut: Topun içerisinde yanmasıyla ortaya çıkan gazla mermiyi toptan fırlatan kimyasal karışıma denir. İki çeşit barut olup biri dumanlı (siyah barut) diğeri dumansız (koydayt) barutudur.⁹⁶⁰

Baştan kıça: Safâî'nin fetihnemesinde gemi içinde geminin baş tarafından son

⁹⁵⁵ Nutkî, a.g.s., s. 6.

⁹⁵⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 241.

⁹⁵⁷ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 128-129.

⁹⁵⁸ Danişmend, a.g.e., c. 3, s. 83.

⁹⁵⁹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 159.

⁹⁶⁰ Nutkî, a.g.s., s. 26.

kısmına kadar olan mesafeyi ifade etmek üzere kullanılmıştır (b. 647).

Bakır: Demir madenine göre daha yumuşak ve hafif bir maden olmasından dolayı miğfer, kalkan gibi silah araç gereçlerinin yapımında kullanılmıştır. Demir top güllerinin kalıbı da bakırdan yapılmaktaydı.⁹⁶¹

Bender: Farsça asıllı olan kelime işlek ticaret iskelesi, ticaret limanı anlamlarına gelir.⁹⁶² Kelime Rumûzî'nin fetihnemesinde sıkça zikredilir (b. 4767-4839-5636).

Bengâh: Mühim kimselere mahsus keçe çadır.⁹⁶³

Bey/mîr-i mîrân (beylerbeyi)/paşa: Osmanlılarda askerî ve mülkî olarak büyük devlet memurlarına ve devlet adamlarına Bey ünvanı verilmiştir. Miralay (albay)'a kadar askerî erkâna *bey* denilirken Mîr-i livâ ve onun üstündekiler *paşa* denirdi. Miralay (albay) terfi edince mîr-i livâ, mîr-i livâ terfi edince ferik olurdu. Eskiden sancak beylerine de mîr-i livâ denilmiştir. Mîr-i mîrân ise mülkî rütbelerden birinin adı olup beylerbeyi anlamına gelir. Beylerbeyilik valilik mertebesi olup beylerbeyileri askerî hizmetle de mükelleftirler.⁹⁶⁴

Biti: Eski Türkçe'de mektup anlamına gelen⁹⁶⁵ kelime Sinoplu Safâyî'nin metninde bu anlamıyla kullanılmıştır (b. 918-1785).

Bukağı: Eskiden mahkumların ayaklarına takılan ve ucuna pranga bağlanan demir halkaya denir.⁹⁶⁶ Rumûzî'nin fetihnemesinde zikredilir (b. 13971).

Bölükbaşı: Kısım, sınıf gibi anlamlara gelen bölük kelimesinden gelmedir. Osmanlı askerî teşkilatında kapıkulu ocakları ile eyalet ve maiyet askerlerinde bir ıstılah olarak kullanılmıştır. Zamana ve ocağa göre değişik şekiller almıştır. İlk yeniçeri ocağı bin kişiden ibaret olup her biri yüz kişilik on bölüğe ayrılmıştı. Bölük kumandanına yayabaşı deniyordu. Yeniçeri ocağında bölük kavramı orta anlamında da kullanılmıştır. Bölükbaşı tabiri ise yeniçeri ocağında ağa bölüklerinin bölük kumandanlarına denirdi. Altı tane bölükbaşı vardı. Yeniçeri ocağından başka kapı

⁹⁶¹ Uğur Demlikoğlu, "Osmanlı Devleti'nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulundurduğu Harp Malzemeleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 24, S. 2, 2014, s. 289.

⁹⁶² Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 329.

⁹⁶³ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 330.

⁹⁶⁴ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 213; c. 2, s. 543.

⁹⁶⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 387.

⁹⁶⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 421.

kulu süvarisinin, sekban, levent ve tüfekçi denilen eyalet ve maiyet teşkilatlarının da bölükbaşları bulunurdu.⁹⁶⁷

Cenderal (general, kaptan): Safâî'nin fetihnemesinde Venedik Kaptanı Markos kast edilmektedir (b. 1785-2028).

Ceng-i harbî/sâz-ı ceng: Mızrak veya süngü savaşı anlamındaki Farsça terkipten oluşan bu ifade, mehter musikilerinden biridir ve özellikle savaşta hücum sırasında çalınır. Askerî müzikle ilgili olarak tarihî ve edebî metinlerde geçen bu ifadeyle savaş meydanlarında çalınan ziller kast edilir. Allah Allah nidalarıyla beraber çalınan bu zillerle Osmanlı askerinin coşturulması, düşman askerinin ise sinirlerinin bozulması amaçlanırdı. Aynı zamanda savaş esnasında hücumun başladığının ilanı olan ceng-i harbîde ziller özel bir düzümle vurulurdu. Savaşta zillerin vuruşundan alınan ceng-i harbî, Osmanlı mehterinde bir usul ismi olmuştur.⁹⁶⁸

Cevşen/cebe/dır': Zincir ve puldan yapılan örme zırh.⁹⁶⁹

Ceyş/âdem/leşker/nefer: Asker.

Cünne: Kalkan.⁹⁷⁰

Çavuş: Muhtelif vazifelerde bulunurlardı. Bunlara *çavuşân-ı erkân-ı âlî* de denirdi. Divan çavuşlarından başka başta yeniçeri ocağı olmak üzere muhtelif kapıkulu ocaklarında başçavuşlar, küçük çavuşlar, orta çavuşlar ve ayrıca bunların vekilleri de bulunurdu.⁹⁷¹

Çarhacı: Yürüyüş halindeki ordunun öncü vazifesini gören seçkin süvari birliğine denir. Çarhacıların sayısı dört-beş bin civarında olurdu ve bu birliğin amirine *çarhacı başı* denirdi.⁹⁷²

Çırnık: Büyüklüğü 200 tonilatoyu bulabilen, tek ve yekpare direkli, çektirmeden büyük yelkenli kayığa denir. İki başı kesik dalyan veya tahıl kayığına da çırnık

⁹⁶⁷ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 242.

⁹⁶⁸ İsmail Hakkı Özkan, "Ceng-i Harbî," *TDV DİA*, c. 7 (İstanbul: TDV Yay., 1993), s. 366; Erhan Tekin, "Zil," *TDV DİA*, c. 44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), s. 414.

⁹⁶⁹ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 460-481-482-717-.

⁹⁷⁰ Devellioğlu, a.g.s., s. 148.

⁹⁷¹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 332-335.

⁹⁷² Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 326.

denmektedir.⁹⁷³

Çift: Safâî'nin fetihnamesinde iki atın çektiği araba anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır (b. 627).

Dâr-ı harb/dârü'l-harb/dârü'l-cihâd: Harp sahası, savaş alanı anlamına gelir. Müslüman idaresi altında bulunmayan ve her zaman harp sahası olabilecek yere denir.⁹⁷⁴

Dâr u gîr etmek: Nidâî'nin fetihnamesinde zikri geçen ifade (b. 459) savaşmak⁹⁷⁵ ele geçirmek anlamındadır.

Darbzen: Kale duvarı yıkmada kullanılan ve gülle atan top. Zarbazen de denilen bu toplar küçük çaplı toplardı. Çap olarak büyüğüne miyâne, daha büyüğüne şâhî denirdi. Yedi karış uzunluğundaki zarbazenlerin ikisi bir katıra yüklenerek sefere götürülürdü. Mermileri 50-100 dirhem (160-320 gr) idi.⁹⁷⁶

Demir top: Demir gülle.

Dümdâr: Merâhî'nin (b. 262) ve Rumûzî'nin (b. 7631) fetihnamelerinde geçen bu terim orduyu geriden takip ederek gerideki emniyeti sağlayan birlik anlamına gelir.⁹⁷⁷

Hevâyî top: Diğer toplara göre daha kısa namuludur. Kuyruk kısmında bulunan muylular sayesinde istenilen yükseklik ve açı verilebilmektedir.⁹⁷⁸

Kumbara: Rumûzî'nin fetihnamesinde *humbara* olarak zikredilen (b. 497-871-1094-2699) kelime Farsça küçük küp anlamına gelir. Yuvarlak bir demirin içerisine barut, demir ve kurşun parşaları doldurulup elle veya havan topuyla atılan harp aletine denir. Havan mermileri önceden taştan imal edilirken sonraları humbara mermileri gibi demirden imal edilmiştir.⁹⁷⁹

⁹⁷³ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 576.

⁹⁷⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 635.

⁹⁷⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 631.

⁹⁷⁶ Kale duvarı yıkmada kullanılan ve gülle atan top. Zarbazen de denilen bu toplar küçük çaplı toplardı. Çap olarak büyüğüne miyâne, daha büyüğüne şâhî denirdi. Yedi karış uzunluğundaki zarbazenlerin ikisi bir katıra yüklenerek sefere götürülürdü. Mermileri 50-100 dirhem (160-320 gr) idi (Necdet Sakaoğlu, a.g.s., s. 161, 744).

⁹⁷⁷ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 776.

⁹⁷⁸ Demlikoğlu, a.g.m., s. 281.

⁹⁷⁹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 854; Demlikoğlu, a.g.m., s. 282.

Defter: Safâyî, Nidâî ve Rumûzî'nin fetihnamelerinde zikri geçen bu kelime ordudaki askerin, ele geçirilen ganimet ve esirlerin, ayrıca öldürülen düşmanın başlarını getirenlerin isimlerinin kaydedildiği defter. Daha sonra kaydedilen bu kişiler ödüllendirilmektedir.

Dil ve dil alma (haber alma): Yakalanan esirlerden veya casuslar aracılığıyla düşman hakkında haber almaya dil alma denmektedir.

Dirlik: Osmanlılar'da devlet tarafından geçim vasıtası olarak verilen maaş veya timar, ulufe ve mevâcibe denilir. Dirlik demek çiftlik demek değildi. Dirlik sahipleri arazinin öşrünü, ferağ ve intikallerinde belirli olan harcını alırdı. Kısaca dirlik maaş anlamında kullanılmaktadır.⁹⁸⁰

Dizdar: Kelime anlamı kale muhafızı olmakla beraber Osmanlı tarihlerinde daha ziyade kale ağası anlamında kullanılmış olup kalenin bütün sorumluluğu bu kişi üzerinde olurdu.⁹⁸¹

Dülger: Yapıların kapı, pencere dışındaki tahta ve ağaç işlerini yapan ustaya denir.⁹⁸²

Raht ve esbâb: Çeşitli anlamlara gelen raht kelimesi at takımı, eyer takımı veya yola çıkılırken alınan eşya ve yol malzemesi anlamlarını karşılamaktadır. Esbâb kelimesi ise yolculuk için alınan çeşitli malzemeler veya kendini koruma malzemeleri gibi anlamlarda kullanılır.⁹⁸³

Esbâb-ı derya: Deniz seferi için gerekli her türlü malzeme kast edilmektedir.

Elleşmek: Harîmî'nin fetihnamesinde ilk çatışma, küçük çaplı çatışma anlamlarına gelen bir terim olarak zikredilmektedir (v. 79a-80a).

Fanus: Fanus mum, kandil ve petrol lambası gibi alevle yanan aydınlatma araçlarının ışığını rüzgârın söndürmesinden muhafaza etmek amacıyla etrafını kapatan camdan mahfazaya denir. Gemi kaptanlarının (kadirga reisleri) gemilerinde fener bulunurdu.⁹⁸⁴ Safâyî (b. 502-594-837) Nidâî'nin (b. 329) fetihnamelerinde

⁹⁸⁰ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 720; Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 455.

⁹⁸¹ Pakalın, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 469.

⁹⁸² Ayverdi, a.g.e., c. 1 [A-G], s. 775.

⁹⁸³ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 873.

⁹⁸⁴ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 589; c. 2, s. 130.

geçen bu kelimelerle seyir feneri görevi gören fanuslar kast edilmektedir.

Falya: Ağızdan dolan toplarda hartucu ateşlemek için topların kuyruk kısmındaki hazne üstüne ağızlık ve yemleme otu konulmak için açılmış olan deliğe denilmiştir. İtalyanca asıllı kelimedir.⁹⁸⁵ Gemide su sızıntısına neden olan yarık, delik veya bağlantı oyuğuna da denir. Nitekim divan şiirinde bu anlamda kullanılan örnekler vardır.⁹⁸⁶ Nidâî'nin fetihnamesinde kelime bu ikinci anlamıyla kullanılmıştır (b. 414).

Firkate: Buharlı gemilerinin icadından önce Osmanlı donanmasında savaş gemisi olarak kullanılan teknelerden birinin adıdır. 10-17 civarında oturakları olurdu. Süratli olduklarından daima donanma maiyetinde bulunur ve karakol görevi, haberleşme gibi çabuk olmayı gerektiren işlerde kullanılırdı. Eskiden bütün Akdeniz denizcileri tarafından kullanılmıştır. Uzun gemidir ve kürekleri kısadır. 32-50 civarında top bulunurdu.⁹⁸⁷

Filandra: Harp gemilerinin ve bütün beylik gemilerin grandi direklerine, gemi tek direkli ise pruva direğine ince ve uzun bir şerit biçimindeki sancak.⁹⁸⁸

Gemileri donatmak: Geminin eksiklerini tamamlayıp sefere hazır etmektir.⁹⁸⁹

Gemilerin alay bağlaması: Ordunun (donanma) düşman karşısında harekete geçmek üzere emir ve kumandayı beklemesine denir.⁹⁹⁰

Gemilerin birbirine çatması/çatılması: Bu terim, Safâî (b. 2742) ve Nidâî'nin (b. 304-464-558-646) fetihnamelerinde geçen bu ifade savaş esnasında gemilerin birbirine çarpıp bitişmesi anlamında kullanılır.

Geyim: Merâhî'nin fetihnamesinde zırh anlamında (b. 212) kullanılmıştır.

Gerevulya: Safâî'nin fetihnamesinde bir çeşit gemi kast edilerek zikri geçen bu kelime (b. 1252) hakkında malumat bulunamamıştır.

Gülbank: Eskiden muhtelif tarikatlerin âyinlerinde saray, lonca, yeniçeri, mehter vb.

⁹⁸⁵ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 588.

⁹⁸⁶ Tuncay Tuncel, *Osmanlı Şiirinde Gemicilik Terimleri* (İstanbul: Kökler Derneği Yay., Ocak 2014), s. 64.

⁹⁸⁷ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 631.

⁹⁸⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 961.

⁹⁸⁹ Nutkî, a.g.s., s. 76.

⁹⁹⁰ Pakalın, a.g.s., c.1, s. 45.

yerlerdeki muayyen merasimlerde belli tertibe göre yüksek sesle okunan dua ve ilahilere denir. Gülbank ya hep beraber veya belli bir kişi tarafından okunup diğerleri de *Allah Allah* veya *hû* şeklinde nidâlarla okuyana eşlik ederdi. Hep bir ağızdan gülbank okuma, gülbank çekme şeklinde söylenir.⁹⁹¹

Güherçile: Kalyum-nitrata denir. Güherçile barutun en önemli kimyasal bileşimidir. Kimyasal bileşime oksijen vererek karışımı yüksek gaz kütlesine çevirir.⁹⁹²

Gürz/salık/şesper/bozdoğan/debbûs: Top şeklindeki ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopa şeklindeki eski bir savaş aleti, gürz, şesper.⁹⁹³ Silahın icadından evvel kullanılan bir harp âletidir. Gürz, yekpare veya yalnız baş tarafı demir veya bakır, sapı ise ağaç, demir veya bakır olan bir nevi topuzdur. Bu sebeple buna topuz veya şesper de denilir. Gürzün Türkçesi *bozdoğan*dır. Bozdoğan bir cins yırtıcı kuştur. Gürz, bozdoğan adlı yırtıcı kuşun kafasına benzediği için bu adla anılmıştır. Gürzün baş kısmı çivili veya düz olurdu. Altı yüzlü olanlara *şesper* denilirdi.⁹⁹⁴

Gön: Eski Türkçe'den gelen bu kelime terbiye edilmiş, tabaklanmış deri anlamına gelir.⁹⁹⁵

Gönder: Ucuna bir şey takılan ve çeşitli yerlerde kullanılan uzun sııklara denir. Gönderler üzerine sancak çekilmek için veya denizcilerin kayığı, gemiyi kenardan uzaklaştırmak için kullanmalarına yarar.⁹⁹⁶

Göke: Buharlı gemilerin icadından önce kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden biridir. Yirmi altı çift kürekle çekilen, güvertesine toplar konulan, altı mavına üstü kalyon tarzındaki büyük savaş gemisidir. Bu gemilere kalyon da denmiştir. Osmanlı'da kalyon türü gemiler ilk defa olarak II. Bayezid döneminde kullanılmıştır ve bunlar *göge* (*göke*) adını taşıyordu. Sultan II. Bayezid döneminde iki tane inşa olunmuştur. İki üç ambarlı ahşap büyük harp gemileri bu adı alırlardı. Bunların *karaka*, *barça*, *karavelâ*, *burton* gibi muhtelif çeşitleri vardı. Sultan

⁹⁹¹ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], 1108.

⁹⁹² Demlikoğlu, a.g.m., s. 284-285.

⁹⁹³ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 1121.

⁹⁹⁴ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 689-690.

⁹⁹⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 1071.

⁹⁹⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 1 [A-G], s. 1071.

Süleyman devrinden sonra bir müddet bu gibi büyük gemilerin kullanılmasından vazgeçilmiş ise de daha sonra ihtiyaç olunca 1054/1644 tarihlerinde burton adlı kırk ve kırk beş adet top çeker kalyonlar kullanılmış, 1061/1650 tarihinden itibaren bu tür gemiler çoğaltılmış 1093/1682 tarihinde ise seksen bir pare top çeker iki ambarlılarla, yüz on pare toplar taşıyan üç ambarlı kalyonlar inşa edilmeye başlanmıştır.⁹⁹⁷

Gurâb: Gurâb, yelken ve kürekle hareket eden kadirga türünden bir gemi olup 140 (veya 180) kürekçisi olurdu.⁹⁹⁸

Gülle: Taştan veya demirden top mermisi.

Harbe: Kısa mızrak, süngü.⁹⁹⁹

Har-gâh: Büyük çadır, otağ.¹⁰⁰⁰

Hilat: Padişahlar veya vezirler tarafından birine iltifat veya mükafat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan.¹⁰⁰¹

Hoyrat: Safâî'nin fetihnâmesinde öldürülen Markos'un sancağı ve hoyradının getirildiği, daha sonra Sultan'ın emriyle hoyratın başının vurulduğu söylenir (b. 2839-2843-2847). Türkçe asıllı olan kelime, askerlikte öncü kolu anlamındaki haravul kelimesinden gelmektedir.¹⁰⁰² Dolayısıyla fetihnâmede bu kelimenin kullanılmasıyla, esir edilen seçkin askerlerin kast edildiği anlaşılmaktadır.

Hûd: Miğfer.¹⁰⁰³

Iğrıb: Dipten biraz yukarıda yüzen balıkları avlamak için kullanılan, kenarlarında ağırlık bulunan balıkçı ağına denir. Beş şifte kürekli balıkçı kayığına da Iğrıp kayığı denmektedir.¹⁰⁰⁴

İstimâlet vermek: Gönül çekme, teselli etme, hoşgörü ile kendi tarafına kazandırma

⁹⁹⁷ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 674; c. 2, s. 153.

⁹⁹⁸ İdris Bostan, "Gemi," *TDV DİA*, c. 14 (İstanbul: TDV Yay., 1996), s. 10.

⁹⁹⁹ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1181.

¹⁰⁰⁰ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1186.

¹⁰⁰¹ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1271.

¹⁰⁰² İbrahim ed-Dakukî, "Hoyrat," *TDV DİA*, c. 18 (İstanbul: TDV Yay., 1998), s. 259.

¹⁰⁰³ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1292.

¹⁰⁰⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1317.

anlamlarına gelir.¹⁰⁰⁵ Terim anlamıyla hoş görü siyaseti gütmenin kast edildiği bu ifade Nidâî'nin fetihnemesinde tesellî verip cesaretlendirmek anlamıyla kullanılmıştır. Piyale Paşa, yapılacak savaştan önce askerine istimâlet vererek onları cesaretlendirip savaşa teşvik etmiştir (b. 525-536).

İlgâr: Atın dört nala koşması veya düşman toprağına yapılan süvarî akını, hücum anlamlarına gelir.¹⁰⁰⁶

Kadırga: Buharlı gemilerin icadından önce kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden biridir. Yirmibeş oturaklı olup her küreği dörder kişi tarafından çekilirdi. İtalyan ve Fransızlar'ın *galer*, İngilizlerin *galles*, İspanyolların *galera* dedikleri gemilerin şeklen benzeridir. Bir kadırganın iki sabit ve kısa direği vardı ve bunlara seren takılırdı. 800 ile 1400 zira genişliğinde üç köşeli bir yelken açılırdı. Bu gemilerin genişlikleri az olduğunda sert havalarda yelken kullanılmazlar, direkleri aşağı alıp kürekle hareket etmeye mecbur olurlardı. Aksi halde genişlikleriyle uzunlukları dengeli olmadığından dalgaların çarpmasıyla bellerinin kırılıp batması riski vardı. Bu gemiler uzunlukları sebebiyle iyi havalarda süratli giderler, su kesimlerinin azlığı sebebiyle sert havalarda istedikleri liman ve koylara girebilirlerdi. Barındıkları yerde direkli aşağı alıp öyle yatarlardı böylece fark edilmezlerdi. Kadırgaların baş taraflarında on iki okkalık gülle atan bir top ve bunun yanında biraz daha küçük iki top bulunurdu.¹⁰⁰⁷

Kadırga koşısını itmek: Nidâî'nin fetihnemesinde zikredilen bu ifade Piyale Paşa'nın kadırgasında kadırga koşusunu yapıp diğer gemilerden ileriye geçtiği belirtilirken (b. 311) söylenmektedir.

Kalita: Buharlı gemilerinin icadından önce kullanılan savaş gemilerinden biridir. 20-24 civarı oturakları olurdu. İtalyanlar bu tip gemilere *galita*, Fransızlar *galiota*, İngilizler de *galyot* derdi. Osmanlılar da kalita şeklinde söylemiştir. Havan tekneleri olarak kullanılırdı. Ayrıca takip hizmetlerinde de kullanılırdı.¹⁰⁰⁸

Kal'a bozan, asarbozan: Muhtemelen kale duvarlarını yıkmaya yarayan darbzen, sayka cinsi büyük toplar kast edilmektedir.

¹⁰⁰⁵ Devellioğlu, a.g.s., s. 460.

¹⁰⁰⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1271.

¹⁰⁰⁷ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 129.

¹⁰⁰⁸ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 151.

Kaptan: Azab askerlerinin başında bulunan reisler terfi ettiklerinde kaptan yani kadirga kumandanı olurlardı (bkz. Azab). Sinoplu Safâî'nin eserinde *Kaptan* şeklinde zikredilen kişi herhangi bir kaptan olmayıp donanmanın başında bulunan Davud Bey kast edilmektedir.

Kapıkulu (sipah, silahtar ve dört bölük olmak üzere altı bölük): Kapıkulu denilen devletin merkezî askerinin piyade olanlarına *yeniçeri* denilmiş olup bunların süvari olanları *sipah* ve *silahtar* ile dört bölük de denilen *ulufeciyân-ı yemîn ve yesâr* ile *gurebâ-yı yemîn ve yesâr* olmak üzere altı bölükten teşekkül ederler. Dolayısıyla bu süvari birliklerine altı bölük de denmiştir. Kapıkulları harp esnasında hükümdarın kendisini, otağını, sancağını, hazine ile veziriazamı ve devlet erkânını muhafaza ile mükelleftir.¹⁰⁰⁹ Bu bölüklerin taşıdıkları bayraklardan dolayı, silahtar bölüğü sarı bayrak, sipah bölüğü kırmızı bayrak, sağ ulufecilere yeşil bayrak, öteki bölüklere de alaca bayrak adıyla anılmıştır.¹⁰¹⁰

Kanat: Safâî'nin fetihnamesinde bahsi geçen bu ifadeyle (b. 1652) geminin yanlarına doğru uzayan ahşap kısımların kast edildiğini tahmin etmekteyiz.

Kantar: Küçüklü büyüklü farklı cinsleri olan, ağırlık ölçmeye yarayan tartı aleti.¹⁰¹¹

Karavul (karakol): Moğalca *karağul* kelimesinden gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'nde güvenliği sağlamak, nöbet tutup düşmanın ani baskınlarına karşı uyanık beklemek gibi amaçlarla dolaştırılan veya nöbet tutturulan süvârî ve piyâde askerlere karavul denmiştir. Bugünkü tabirle gözcü ve nöbetçi anlamındadır. Kelime zamanla Osmanlı Türkçesi'nde karakol şeklini almıştır. Karavul gemisi ise düşman donanmasını gözlemek için donanmanın ilerisinde giden gözcü ve koruyucu süratli savaş gemisidir.¹⁰¹²

Kalyon: Bkz. Göke.

Kalita: Buharlı gemilerinin icadından önce kullanılan savaş gemilerinden biridir. 20-24 civarı oturakları olurdu. İtalyanlar bu tip gemilere galita, Fransızlar galiota, İngilizler de galyot derdi. Osmanlılar da *kalita* şeklinde söylemiştir. Havan tekneleri

¹⁰⁰⁹ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 173-174.

¹⁰¹⁰ Abdulkadir Özcan, "Altı Bölük," *TDV DİA*, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989), s. 531.

¹⁰¹¹ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1553.

¹⁰¹² Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1576.

olarak kullanılırdı. Ayrıca takip hizmetlerinde de kullanılırdı.¹⁰¹³

Kal‘a-kûb: Kale dövmeye mahsus toprak hakkında kullanılır. Kûb ifadesi ise Farsça döven dövücü anlamına gelir ve bileşik kelime yoluyla kale döven anlamına gelir.¹⁰¹⁴

Kâşif: Memluk ve Osmanlı dönemlerinde Mısır’ın yerli beylerine denir. Bu beyleri idare ettikleri bölgeler vardır.¹⁰¹⁵

Kayık: Ulakların gemisi haber ve posta işlerinde kullanıldığından diğer gemilerden daha hızlı idiler.¹⁰¹⁶ Nidâî’nin fetihnemesinde bahsi geçen kayık (b.226-244-273) bu kayıklardan olmalıdır. Safâyî’nin fetihnemesinde de çoğunlukla kayıklar haber getirip götüren kişilerin kullandıkları araçlar anlamında kullanılır (b. 380-418-487-607-761-1030-1132-1521). Bunlardan başka savaş için veya yük ve yolcu taşımak için de kayıkların kullanıldığına dair ifadeler geçer. Örneğin, şair, Kıfaline’ye ulaştırılacak iki kayığa azık ve techizatlarından başka yüz kişinin bindiğinden bahseder (b. 2066-2069).

Kece: Yün veya kıldan yahut her ikisinden oluşan unsurun üzeri katranlanır ve gemilerin altına kaplanan bakırın altına konulur.¹⁰¹⁷ Safâyî’nin fetihnemesinde bu kelimeyle geminin yürünebilen düz zeminlerinin veya buna benzer bir yerinin kast edildiği anlaşılmaktadır (b. 872-1080).

Keşîbân/ehlîkeştî: Gemiciler kast edilir.

Kethüda bey (tersane kethüdası): Çeşitli yerlerde farklı vazifeler için kullanılan bu kelime, saraydaki kethüdalar sadrazamın yardımcısı konumundaydılar. Bunlara kethüdâ-yı sadr-ı âlî denirdi. Askeriyede ise yeniçeri ağasının yardımcısı konumundaydılar. Bunlara da kul kethüdası veya ocak kethüdası denilmiştir. Kethüda bey, Ağa Divanı’nın azasından biridir. Bahriyede ise tersanenin büyük memurlarından birine tersane kethüdası denirdi. Kalyonların yaygınlaştığı döneme kadar tüm amiral mevkiindeydiler. Tersanenin inzibatından birinci derecede

¹⁰¹³ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 151.

¹⁰¹⁴ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 144.

¹⁰¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid, “Kâşiflik,” *TDV DİA*, c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2002), s.s. 16-18.

¹⁰¹⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3233.

¹⁰¹⁷ Nutkî, a.g.s., s. 155.

sorumluydular. Kaptan Paşa'dan sonra tersanenin birinci hâkimidir.¹⁰¹⁸ Nidâî'nin fetihnâmesinde bahsi geçen kethüda bey (b. 400), tersane kethüdası olmalıdır. Zira eserin bir başka kısmında tersane kethüdası zikredilir (b. 384).

Küttâb-ı erkân: Küttâb, devlet dairelerindeki yazıcılar için kullanılan bir tabirdir. *Küttâb-ı Hümayûn*, *Küttâb-ı Askeriye*, *Küttâb-ı Bahriye* şeklinde bağlı bulunduğu yere göre isimlendirilirler. Tersane defter emînî ve kâtiplerinin kast edilmesi de muhtemeldir. Tersane defter emînî, kaptan paşa eyaletinde sancakların tırmarlı sipahilerinin defterlerini tutturmakla vazifeli memurun ünvanıdır. Tersane reisine bağlıdır ve maiyetindeki defter kethüdası ve kâtipleri, günlük muameleleri yapıp tahvilleri Divan-ı Hümayun'un Ruûs Kalemi'ne bildirirlerdi.¹⁰¹⁹

Kürekçi: Devlet, gemilerde kürek çekmeye ve yelken açmaya muktedir kimseleri onar akçeyle istihdam eder ve bunların masraflarını *Kürekçiyân Avârızı* adı altında halktan vergi olarak alırdı.¹⁰²⁰

Kürekçi forsa: Buharlı gemilerin icadından önce kürek çekmeye mahkûm edilen savaş esirlerine de bu isim verilirdi. Kaçmamaları için bir ayakları güverteye çakılı bulunurdu. Ayakları bağlı olduğundan bu kişilere pâyzen de denirdi. Fakat pâyzen daha ziyade bir cürüm vey cinayet sebebiyle küreğe mahkûm olmuşlara denmiştir.¹⁰²¹

Kûs (kös): Tablın (davul) büyüğüne kös denir. Köş, genellikle bakır türü madenden yapılan, üzerine deve derisi gerilmiş olan büyük bir kazan şeklindedir ve gerilen derisine tokmakla vurularak çalınır. Savaş sırasında veya fetihten sonra vs. çeşitli yerlerde çeşitli amaçlarla çalınır.¹⁰²²

Kûs-ı rihlet (göç davulu): Tablın (davul) büyüğüne kös denir. Köş, genellikle bakır türü madenden yapılan, üzerine deve derisi gerilmiş olan büyük bir kazan şeklindedir ve gerilen derisine tokmakla vurularak çalınır. Savaş sırasında veya fetihten sonra vs. çeşitli yerlerde çeşitli amaçlarla çalınan köş, ordunun bir limandan veya konak yerinden ayrılması sırasında da hareket edildiğini bildirmek amacıyla kûs-i rihlet

¹⁰¹⁸ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 251; c.3, s. 466.

¹⁰¹⁹ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 345-346; c. 3, s. 465.

¹⁰²⁰ Pakalın, a.g.s., c. 2, s.342.

¹⁰²¹ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 635.

¹⁰²² Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 370; Haydar Sanal, "Kös," *TDV DİA*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), s. 271).

(göç kösü) çalınırdı. Osmanlı ordusunda çalınan kûs-ı rihlette kös ve boru bulunurdu.¹⁰²³ Fetihnamelerden bazısında *nefir-i rahîl* (göç borusu) de denilerek aynı şey kast edilmektedir (bkz. Adlî, Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı, b. 313).

Kol: Gemilerin veya ordudaki sınıfların dizildiği taraflar için kullanılır. Herkes kendi kolunda hareket eder.

Lağım-lağımcı: Savaşlarda düşman kalesi veya ordugâhını patlayıcı madde ile havaya uçurmak amacıyla toprak altında kazılan yer altı yoluna denir. Açılan bu lağım yoluna barut yerleştirip patlatmaya lağım atmak, lağım kazmakla görevli sınıfa da lağımcı denir.¹⁰²⁴ Fetihnamelerde nakb-zen/nakkâb, lağm-zen/laggâm şeklinde de ifade edilmektedir.

Leb-i deryâ: Deniz kenarı anlamına gelir.¹⁰²⁵

Lenger: Gemileri durduğu yerde tutabilmek için denize atılan demir zincir ve ucundaki çapa.¹⁰²⁶

Mahatta: Arapça olan kelime konak yeri, menzil, istasyon gibi anlamlara gelmekte olup¹⁰²⁷ Rumûzî'nin fetihnamesinde çadırların bulunduğu ordugâh kast edilerek kullanılır (b. 3454-3496-4127-5390-6568-6961-6976-7190-8876-9179-9385-10411-12441).

Mahmil: Deve, fil gibi hayvanların sırtına konan veya insanların omuzlarında taşınan, karşılıklı oturulacak şekilde yapılmış olan bir çeşit kapalı sepet, tahtirevan, mahfe.¹⁰²⁸

Mahmuz: Ata binenlerin hayvanı dürtüp hızlandırmak için çizme ökçelerinin arkasına taktıkları sivri demir parçası veya ufak dişli çelik çarka denir.¹⁰²⁹

Mahrec: Arapça'da dışarı çıkılacak yer, delik veya kapı şeklinde anlamlara gelen kelime¹⁰³⁰, Nihâlî'nin fetihnamesinde askeri sefer amacıyla bir bölgeye sevk etmek anlamında kullanılır (b. 2875-3471).

¹⁰²³ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 370; Sanal, a.g.m., s. 271.

¹⁰²⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1840.

¹⁰²⁵ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 357.

¹⁰²⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1861.

¹⁰²⁷ Devellioğlu, a.g.s., s. 565.

¹⁰²⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], 1905.

¹⁰²⁹ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1906.

¹⁰³⁰ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1907.

Mâl-ı maktû‘/bâc: Vergi.

Mavına: Buharlı gemilerin icadından önce Osmanlı donanmasında kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden biridir. Mavınalar başlarda sistemindeki gemilerdir. Başlarda biçimindeki geminin kış tarafı yuvarlak, teknesi de daha yüksek ve geniş ise ve de her küreği beşer, altışar yahut yedişer kişi tarafından çekiliyor ise bu gemiye mavına denir. Venediklilerin *mahon* veya *galizza* dedikleri gemiye benzer. Mavınalarda yirmi dört top bulunurdu. Topları yönüyle donanmanın en güçlü gemisidir. Mavınada 45 gemici, 30 topçu, 150 savaşçı, 362 de kürekçi olmak üzere 607 kişi bulunurdu. Eşya naklinde kullanılan kürekli gemilere de mavına denilmiştir.¹⁰³¹

Manka: Çeşitli anlamlara gelen kelime yelkenli savaş gemilerinde iki bumber, iki top veya herhangi iki delik arasında kalan kısma denir.¹⁰³² Forsaların oturduğu yer; kürekçilerin oturduğu sıra, halka. Gemicilerin sofrâ çevresine toplanır gibi karavana başında halka oluşturmalarına da manka denilmektedir.¹⁰³³

Meç: Süngü gibi batırmak suretiyle kullanılan ensiz ve düz kılıç.¹⁰³⁴

Mehter: Osmanlılarda askerî mızıkâ takımına denir. Bu takımda görevli ere de mehter denilir ve mehter sazıyla icra edilen musikiye de mehter musikîsi denir.¹⁰³⁵

Medfa‘: Arapça asıllı olan kelime askerî terim olarak top anlamına gelir.¹⁰³⁶ Nihâlî’nin fetihnâmesinde zikri geçmektedir (b. 626-1961-1980-2317).

Menâre: Minâre, fener kulesi gibi anlamlara gelen kelime¹⁰³⁷ Sinoplu Safâyî’nin fetihnâmesinde yanıcı bir madde anlamında kullanılmaktadır (b. 358-1090).

Merse: Gemilerin içerisine çekildiği liman anlamında kullanılır. Doğal şekilde oluşmuş etrafı belirli miktarda kapalı vaziyette olan deniz kenarındaki liman gibi yerlere de eserde merse denmiştir. Sinoplu Safâyî’nin fetihnâmesinde bahsi geçen Acısu Mersesi buna örnektir.

¹⁰³¹ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 423.

¹⁰³² Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1931.

¹⁰³³ Zekerîyyazâde, *Ferah-Cerbe Fetihnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s. 120.

¹⁰³⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1973.

¹⁰³⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 1984.

¹⁰³⁶ Devellioğlu, a.g.s., s. 598.

¹⁰³⁷ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2000.

Meteris: Metris kelimesi de aynı anlamda kullanılmıştır. Savaşta askerlerin arkasına geçip korundukları ve düşmana ateş ettikleri topraktan sipere metris denir. Metrise giren Osmanlı askerleri, siperden *metris tüfeği* adı verilen ağır tüfeklerle ateş ederdi.¹⁰³⁸

Müteferrika: Padişah veya sadrazam gibi önemli makamda bulunan kimselerin hizmetinde bulunan ve verdikleri emirleri yerlerine ulaştıran kimselere denirdi.¹⁰³⁹

Mismâr: Çivi veya kazık anlamına gelen kelime¹⁰⁴⁰ fetihnamelerde çadır kazığı kast edilerek kullanılır.

Mîl: Uzunluk ölçüsüdür. Denizcilikte 1852 metrelik mesafe bir mil sayılır. Mil-i bahrî de denir.¹⁰⁴¹

Nakip: Bir cemaatin büyüğü, bir kavim veya kabilede başkan veya başkan vekili olan kimse.¹⁰⁴²

Nây/kerrenây : Nefirin ucu kıvrık şeklidir. Büyük tunç veya gümüş boru olup eski bir nefesli saz çeşididir. Bas ses verir .¹⁰⁴³ Eskiden nây-ı Türkî denilen zurna¹⁰⁴⁴ kast edilmektedir.

Nacak/tişe (savaş baltası): Eskiden savaş aleti olarak kullanılan ağaç saplı geniş ve keskin ağızlı büyük baltaya denir. Piyade sınıfı askerler göğüs göğüse savaşlarda kullanırdı.¹⁰⁴⁵

Nefir: Boru şeklindeki nefesli musikî aletidir. Üzerinde parmak basacak delikler bulunmayıp pirinç, fildişi ve boynuzdan uzun bir boru şeklinde olan nefir, savaşlarda uyarı, işaret ve hücum borusu amacıyla çalınırdı. Aynı zamanda mehter musikîsinde kullanılır.¹⁰⁴⁶

Neft: Ham petrolün benzin ile gaz yağı arasındaki ara damıtma ürünüdür. Bizanslılar nefti, savaş gemilerindeki büyük bir tunç kazanından bakır boru bir pompayla

¹⁰³⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2041.

¹⁰³⁹ Ayverdi, a.g.s. c. 2 [H-N], s. 2258.

¹⁰⁴⁰ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2085.

¹⁰⁴¹ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 534.

¹⁰⁴² Ayverdi, a.g.s. c. 2 [H-N], s. 2292.

¹⁰⁴³ Ayverdi, a.g.s., c. 2, s. 1650.

¹⁰⁴⁴ Nuri Özcan, "Mehter," *TDV DİA*, c. 28 (Ankara: TDV Yay., 2003), s. 545.

¹⁰⁴⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2283; Demlikoğlu, a.g.m., s. 288.

¹⁰⁴⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2323.

düşman gemilerinin üzerine püskürterek ya da kundaklı yayla fırlatarak kullanmıştır. Neft, deniz ve kara kuşatmalarında bir pompa, şırınga ya da bir tulumba ile düşman üzerine atılan sıvı alevi olup günümüzdeki alev makinelerinin ibtidâî şeklidir.¹⁰⁴⁷

Neft oku: Safâyî'nin fetihnemesinde kullanılan anlamına göre ucuna neft sürülen ve düşman gemilerinde yangın çıkarmak için yelkenlere veya yanabilecek yerlere atılan oklara denir (b. 466-497-1093-1182). Neftler kundaklı yaylarla fırlatılarak da atılmaktadır. Bu konuda bkz. *Neft*.

Nevbet: Saray veya konaklarda günün belirli zamanlarında, ayrıca seferlerde konak yerlerinde ve padişahın otağı önünde çalınan askerî mızıkaya denir.¹⁰⁴⁸ Fetihnamelerde nevbet-i şâhî de denmektedir.

Odabaşı: Yeniçeri ocağında alaylardaki selam merasimini düzenleyen ve yöneten, bölüğün de düzeninden sorumlu subaya denir.¹⁰⁴⁹

Ot: Top ve tüfek gibi ateşli silahlara mahsus cephaneye denir.¹⁰⁵⁰

Ot (ağız otu): Rumûzî'nin fetihnemesinde ot ve ağız otu, top tüfek gibi silahların ateşlenmesi için kullanılan barut anlamında kullanılır (b. 17029).

Otağa: Moğolca otağa(n)'dan gelmedir. Eski Anadolu Türkçesi'nde tuğ, çelenk sorguç gibi anlamındadır.¹⁰⁵¹

Parkan: Palanka olarak da ifade edilir. Araları çitle örülmüş ahşap direklerin ortasına moloz taşı ve harç doldurmak suretiyle yapılmış, hendekle çevrili küçük hisara denir. Bu şekilde istihkâmla çevrili küçük kasabaya da aynı ad verilmiştir.¹⁰⁵²

Penc-gâh (hücum marşı), rast: Türk müziğinde bir perde ve makamın adıdır.¹⁰⁵³

Peşkeş: Farsça pîşkeş kelimesinden gelir. Hediye, bedava verilen şey anlamındadır.¹⁰⁵⁴

Pırankı: Osmanlı orudusunda kullanılan bir cins toptur. Çakaloz topundan büyük,

¹⁰⁴⁷ Demlikoğlu, a.g.m., s. 290.

¹⁰⁴⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 2 [H-N], s. 2339-2340.

¹⁰⁴⁹ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2376.

¹⁰⁵⁰ Nutkî, a.g.s., s. 219.

¹⁰⁵¹ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2404.

¹⁰⁵² Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2449.

¹⁰⁵³ İsmail Hakkı Özkan, "Rast," *TDV DİA*, c. 34 (İstanbul: TDV Yay., 2007), 461.

¹⁰⁵⁴ Pakalın, a.g.s., c.2, s. 772.

badaluşkadan ise küçüktür.¹⁰⁵⁵

Pûlâd: Farsça'da çelik anlamına gelen kelime¹⁰⁵⁶ Rumûzî'nin fetihnemesinde zırh anlamında kullanılır (b. 3922-7248-14393-16915).

Reis: Azab askerlerinin başında bulunan kişiye denir. Bkz. Azab.

Samsoncubaşı: Samsoncu, samsuncu, sansoncu, sansuncu şeklinde ifadeleri vardır. Önceleri padişahın av köpeklerini yetiştirip avlara katılmakla vazifeli iken daha sonraki süreçlerde askerlikle görevlendirilerek yeniçeri ocağının 71. ortasını meydana getiren yeniçerilere bu isim verilmiştir. Samsoncubaşı ise yeniçeri ocağının samsoncu (71.) ortasının başında bulunan rütbeli zabite verilen isimdir.¹⁰⁵⁷

Sandal: Genelde savaş gemilerinde kullanılan yedi çifteden on iki çifteye kadar kürekle çekilen filikalara denir. Bunlar gemi güvertelerinde sabitlenir ve gemiye su, erzak, mühimmat nakletmek ve karaya asker sevk etmek yahut diğer başka işlerde kullanılırdı. Ticarî vapurlarda yolcu ve yük çıkarak büyük teknekelere de sandal denilmiştir.¹⁰⁵⁸

Sanc: Mehter takımında çalınan zile denir.¹⁰⁵⁹ Zil iki yuvarlak metal plaktan meydana gelen ve birbirine vurularak ses elde edilen ritim aletidir. Araça olan sanc/sınc kelimesi zilin her çeşidinin adı olduğu gibi on üç-kırk telli harp benzeri bir çalgıya da isim olmuştur.¹⁰⁶⁰

Sancak Osmanlı Devleti'ne mensup harp ve ticaret gemilerinin bayraklarına denir. Kırmızı zemin üzerine beyaz bir hilal ile ortasında beş çatalı bir yıldız bulunur.¹⁰⁶¹

Sancak (livâ) ve Sancak Beyi: Osmanlı saltanatının sonuna kadar ülkenin idari taksimatı nahiye, kaza, sancak ve vilayet şeklindeydi. Nahiye hahiye müdürü, kazada kaymakam, sancakta mutasarrıf, vilayette de vali adı verilen idâreci bulunurdu. Eyalet teşkilatı ve tımar usulünün uygulandığı zamanlarda beş on kazanın mutasarrıfı ve bu kazalardaki sipahilerin kumandanı olan kimseye sancak beyi

¹⁰⁵⁵ Osmanlı Tarih Lûgatı, haz. Midhat Sertoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986), s. 281.

¹⁰⁵⁶ Devellioğlu, a.g.s., 868.

¹⁰⁵⁷ Ayverdi, a.g.s. c. 3 [O-Z], s. 2664.

¹⁰⁵⁸ Nutkî, a.g.s., s. 252.

¹⁰⁵⁹ Sakaoğlu, a.g.s., s. 161, 744.

¹⁰⁶⁰ Erhan Tekin, "Zil." *TDV DİA*, c. 44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), s. 413.

¹⁰⁶¹ Nutkî, a.g.s., s. 251.

denirdi. Beylere veya hükümdar evlatlarına has olarak verilen mıntikalara sancak (yahut livâ) denilir, bu sancaklara tasarruf edenlere de sancak beyi denirdi.¹⁰⁶²

Sarnıc: Yağmur sularını biriktirmek ve kullanmak amacıyla genellikle taştan yapılan çeşitli büyüklüklerdeki su deposuna denir.¹⁰⁶³

Seren: Yelkenli gemilerde üzerine yelken çekilmesi amacıyla direklere haç şeklinde çakılan gönder.¹⁰⁶⁴

Ser-leşker: Askerin en büyük âmiri anlamındadır. Bunlara çavuşân-ı erkân-ı âlî veya sipahsâlâr da denirdi. Muhtelif vazifelerde bulunurlardı. Divan çavuşlarından başka başta yeniçeri ocağı olmak üzere muhtelif kapıkulu ocaklarında başçavuşlar, küçük çavuşlar, orta çavuşlar ve ayrıca bunların vekilleri de bulunurdu.¹⁰⁶⁵

Sekbân: Yeniçerilerin ayrılmış olduğu üç kısımdan birine sekban denilirdi. Diğer iki kısma ise *Ağa bölükleri* ve *Cemaat* denilir. Sınır boylarında görev yapan, eyalet paşalarına veya sancak beylerine bağlı askerî gruba da bu ad verilirdi. Ayrıca mîr-i mîrân gibi devletin âsâyişinden sorumlu sınıfa da sekban denmiştir.¹⁰⁶⁶

Ser-i sekbân/sekbânbaşı: Yeniçerilerin ayrılmış olduğu üç kısımdan birine sekban denilirdi. Diğer iki kısma ise *Ağa bölükleri* ve *Cemaat* denilir. Sekbanbaşı ise yeniçeri ocağının büyük zabitlerinden birine verilen addır. Yeniçeri ağalarının reisliği altında toplanan divanın üyelerinden biridir.¹⁰⁶⁷

Sevb: Arapça'da elbise anlamına gelen ¹⁰⁶⁸ kelime fetihnamelerde çadır bezi anlamında kullanılır.

Siper (gemiler için): Safâyî'nin fetihnamesinde patlayıcı veya yanıcı silahlara karşı gemiyi korumak maksadıyla geminin dışına çakılan deri vb. unsurlar kast edilerek söylenir (b. 495).

Silahtar: Kapıkullarının altı bölük olan süvari teşekkülünün ikinci bölüğüne verilen isimdir. Harpte süvari olarak savaşır. Sarayın ileri gelen erkânından olan silahtar

¹⁰⁶² Pakalın, c. 3, s. 118-119.

¹⁰⁶³ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2682.

¹⁰⁶⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2741.

¹⁰⁶⁵ Pakalın, a.g.s., c. 1, s. 332-335; c. 3, s. 235.

¹⁰⁶⁶ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 145-147.

¹⁰⁶⁷ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 145-147.

¹⁰⁶⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2758.

ağaya da silahtar denilir.¹⁰⁶⁹ Fakat fetihname metinlerinde kast edilenler silahtar ağa değildir.

Sipahi: Kapıkullarının altı bölük olan süvari teşekkülünün birinci bölümüne verilen isimdir. Bunlara sipah bölümü denir. Ayrıca, tımar adıyla aldıkları arsaya karşılık Osmanlı ordusuna kendi hayvanları ve silahlı askerleriyle sefere katılan atlı süvarilere de sipahi denir ve bunlar *tımarlı sipahi* olarak bilinir.¹⁰⁷⁰

Solak: Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63. ortalara denir. Bunların boylu poslu olanlarından seçilip sultanların hizmetinde bulunanlarına solakân-ı hassa denirdi. Hassa solakları seferlerde ve rikâb-ı hümâyûn adı verilen merasimlerde sultanın etrafında yaya olarak yürürlerdi ve köprü geçilirken solakbaşı sultanın atının dizginlerini tutup atın ürkmesi gibi durumların olmamasına çalışırdı.¹⁰⁷¹

Subaşı: Subaşılık adıyla çeşitli memuriyetler vardır. Mîrî subaşıları şehirlerde gündüzleri çarşı ve mahallelerin temizliğini sağlamak, bozulan kaldırımları tamir ettirmek gibi vazifeleri yaparken geceleri de âsâyişi temin etmekten sorumlu idi. Tımar subaşıları ise sipahilik ile sancak beyliği arasında bir vazife olup eyalet ve sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların idaresinden sorumluydular. Bunlardan başka vezirlerin hususi hizmetkârlarına da vezir subaşıları denirdi.¹⁰⁷²

Surna/nây: Eskiden nây-ı Türkî denilen zurna kast edilmektedir.¹⁰⁷³

Süñü (Süngü)/Sinân/nîze: Savaş aletlerinin sivri ucu, mızrak.¹⁰⁷⁴

Şayka: Kale kuşatmalarında kullanılan büyük çapta gülle atan bir toptur. Tek parça tunçtan veya demirden iki parça halinde yapılanlar vardır. Demlikoğlu'nun görüşüne göre bu toplar, büyük, orta ve küçük şayka olmak üzere üç kısma ayrılır. Yirmi karış (1 karış, 22 cm) uzunluğa sahip olan büyük, on sekiz karış olan orta ve on altı karış olan küçük şayka topudur.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁶⁹ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 221-225.

¹⁰⁷⁰ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 225.

¹⁰⁷¹ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 254.

¹⁰⁷² Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 260-261.

¹⁰⁷³ Nuri Özcan, a.g.m., s. 545.

¹⁰⁷⁴ Ayverdi, a.g.s. c. 2 [H-N], s. 2360; Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2801.

¹⁰⁷⁵ Demlikoğlu, a.g.m., s. 280.

Şebhûn: Gece baskını.¹⁰⁷⁶

Seyh: Yemen ile ilgili fetihname müellifleri olan Rumûzî ve Nihâlî'nin eserlerindeki ifadelerine göre Yemen'de kabile reisleri veya bölge emirleri bu ünvanla anılır.

Tabl: Davul anlamına gelmekte olup davul çalanlara da tabl-bâz denilir.

Tabl-ı beşâret: Tablın (davul) büyüğüne kös denir. Kös, genellikle bakır türü madenden yapılan, üzerine deve derisi gerilmiş olan büyük bir kazan şeklindedir ve gerilen derisine tokmakla vurularak çalınır. Bir yerin fethinden sonra vurulan kös düzumüne ise beşâret kösü denirdi.¹⁰⁷⁷

Tenbih borusu: Rumûzî'nin fetihnamesinde askerin sefer için toparlanması amacıyla çalınan boru kast edilmiştir (b. 10777).

Temren: Orta Türkçe'den (Oğuzca) gelen kelime okların veya mızrakların ucuna takılan demir anlamına gelir.¹⁰⁷⁸ Ayrıca bkz. Sinân.

Temâşâlık: Safâyî'nin fetihnamesinde bahsi geçen bu kelimeyle, geminin güvertesi veya etrafın görebileceği seyir terası gibi bir alan kast edilerek söylenir. Kaptan Davud Bey donanmanın mersede yattığı zamanlarda bazen temâşâlığa çıkıp buradan reislerine talimatlar vermiştir (b. 464-662-697-701).

Terakki: Düzenli olarak verilen maaştan fazla olarak yapılan zam anlamında kullanılır. Yeniçerilere olduğu gibi timar ve zeamet sahiplerine de terakki yapılırdı. Terakki daha ziyade muharebelerde gösterilen yararlık neticesinde verilirdi. Diğer padişah cülûslarında atıyyeden başka terakki verilmesi de geleneklerde vardı.¹⁰⁷⁹

Tersane emîni: Tersanenin mâlî idarî işleriyle vazifeli kimseye denir. Tersaneye ait bütün irat ve masraf bu kimsenin nezaretinde yapılırdı. Kaptan Paşa denize çıktığında ona vekâlet ederdi. Divan-ı Hümayun toplantısında müzakerelere iştirak etmez fakat orada bulunarak kendisine sorulanlara cevap verir veya kendisine verilen emirleri dinlerdi.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 2921.

¹⁰⁷⁷ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 370; Haydar Sanal, a.g.m., s. 271.

¹⁰⁷⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3109.

¹⁰⁷⁹ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 458.

¹⁰⁸⁰ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 465.

Tınab: Çadırı kazığa bağlayan ip.¹⁰⁸¹

Timâr: Osmanlı Devleti'nde ve Anadolu Selçukluları'nda belirli bir hizmet karşılığında şahıslara tahsis edilen toprak parçasına denir.¹⁰⁸²

Tîg/şemşîr/seyf: Kılıç.¹⁰⁸³

Tîr/hadeng: Ok.¹⁰⁸⁴

Tirenkete: İtalyanca trinchetto kelimesinden gelen kelimeyi Safâyî, fetihnemesinde *Gazi (Kemal Reis) terenkete edip doğruca kâfirlere karşı gitti* (b. 1144-1145) şeklinde kullanır. Aynı kelime bir Türkçe yazma eserde ise ...*terenkete didiklerinde sancaklar güşâde ve kıçlarında kezâlik olub ba'dehû terenkete direkleri vaz' ve bağlanub...* şeklinde kullanılır.¹⁰⁸⁵ Her iki örneğe bakıldığında bakıldığında kelimenin hücum için yelkenlerin açılması (hücuma geçme) gibi bir anlamlarda kullanıldığı anlaşılır.

Tomruk: Eski zamanlarda suçluların ayaklarına geçirilen kütüğe denir. Tomruğa vurmak ise suçluları konuşturmak için bu kütüğe ayaklarını veya başlarını geçirmek demektir. Tomruğa vurulanların yatması, kalkması, uyuması, abdest bozması vs. hep tomrukta geçerdi.¹⁰⁸⁶

Top altı: Kale önündeki açıklık ve meydana denilir.¹⁰⁸⁷ Harîmî'nin fetihnemesinde zikredilen bir terimdir (b. 86a-15).

Top gemisi: Topların (ve muhtemelen diğer savaş techizatlarının da) taşınması için kullanılan gemilere denir.

Tûğ: Eskiden hükümdarlara, rütbelerine göre paşa ve şeyhülislamılarına verilen, ucuna altın yaldızlı bir top ve gümüş bir hilâl geçirilmiş olan, topun altından Eski Türklerde yak denilen hayvanın Osmanlılarda ise at kuyruğu kıllarının sarktığı bir sarıktan ibaret saltanat, şan ve şöhrat alâmeti. Savaşlarda Osmanlı padişahlarının tuğlarını

¹⁰⁸¹ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3163.

¹⁰⁸² Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3162.

¹⁰⁸³ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3169.

¹⁰⁸⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3171.

¹⁰⁸⁵ Öznur Tübençokrak, "Keyfiyyet-i Rusiyye'nin Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1206/M. 1791-1792)," (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osman Gazi Üni., 2007), s. 63-67 .

¹⁰⁸⁶ Pakalın, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 511 .

¹⁰⁸⁷ Pakalın, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 512.

menzilden menzile taşına görevlilere de tuğcu denilmiştir.¹⁰⁸⁸

Tüfek: Topun icadından elli yıl kadar sonra, 1381 tarihlerinde icad edilen tüfekler toplara nazaran daha seri atış yaptığından ve daha az kişiyle ve daha hızlı sevk edildiğinden bu silaha da ihtiyaç duyulmuştur. İlk yapılan tüfeklere metris tüfeği deniyordu. Uzun ve hantal olduğundan birkaç kişi tarafından taşınıp geçici tabyalara yerleştirilerek atış yapılıyordu. Ağızdan doldurulan taş ve gülleleri atabilen, uzaktan bir fitil yardımıyla ateşlenebilen tüfeklerdi. Sultan II. Bayezid döneminde yeniçeri askerlerinin çoğuna elle taşınabilen ve küçük top atabilen cinsten tüfekler verilmiştir. Kalelere de kurulabilen bu tüfekler, bir müddet sonra süvari askerlerine de verilecektir.¹⁰⁸⁹

Turnacıbaşı: Yeniçeri ocağını oluşturan 196 ortadan 68. ortanın başına verilen isimdir. Bu ad, ilk Osmanlı padişahlarının avcı ağalarından gelmez. Hristiyan ailelerden alınan devşirmelerin toplanması da bu ağaların vazifesiydi.¹⁰⁹⁰

Ulak: Haberci, haber getirip götüran kimse anlamına gelir. Ulakların gemisi haber ve posta işlerinde kullanıldığından diğer gemilerden daha hızlı idiler.¹⁰⁹¹

Ulufe/mevâcib: Osmanlı mâliye teşkilatında yeniçerilere üç ayda bir olmak üzere yılda dört defa verilen maaşa denmektedir.¹⁰⁹²

Vurtanar: Safâî'nin fetihnamesinde geçen bu kelimenin ne anlamda kullanıldığı tespit edilememiştir (b. 1929).

Vire/emân: Vire (vere) kelimesi Slav dillerinden gelme olup kale vb. müstahkem bir yerin düşmana teslim edilmesi anlamına gelir.¹⁰⁹³ Osmanlı döneminde kale kuşatması ve fethi sırasında kalenin eman ve barış yoluyla teslimi anlamına gelen vire ile teslim ifadesi sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Osmanlı belge ve kroniklerinde *eman*, *eman vermek*, *eman kağıdı* gibi tabirler yanında *vire*, *vire ile teslim*, *vire kağıdı*, *vire bayrağı* tabirlerine de rastlanır. Belgelerden anlaşılana göre eman ile vire kelimeleri aynı anlamda veya birbirlerini tamamlayan iki safhayı ifade

¹⁰⁸⁸ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3196.

¹⁰⁸⁹ Demlikoğlu, a.g.m., s. 282-283.

¹⁰⁹⁰ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 535.

¹⁰⁹¹ Ayverdi, a.g.e., c. 3 [O-Z], s. 3233.

¹⁰⁹² Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3234.

¹⁰⁹³ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3326.

eder. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bosna ve Budin beylerine gönderdiği iki hükümde karşı tarafın *vireye mugayir* harekette bulunmaması, Osmanlı idarecilerinin de *ahd ü emane riayeti* tenbih edilmiştir. Kalelerin vireyle teslimi genelde kolay olmamış, uzun süren kuşatma ve can ile mal kayıplarından sonra gerçekleşmiştir.¹⁰⁹⁴

Yağ: Yağ çok çeşitli yerde kullanılmıştır. Zeytin yağı top arabalarının aksamalarında, topçuların ve dökümcülerin tezgahlarında, topların yağlanmasında, fitil deliklerinin açılmasında vb. birçok amaçla kullanılmıştır.¹⁰⁹⁵

Yağma (nehb/gâret/talan): Zor kullanarak karşısına çıkan şeyleri alıp kaçma, çapul, talan gibi anlamlara gelen kelime, terim olarak bazı savaşlarda kumandanın izniyle ele geçirilen şehrin askerler tarafından yağmalanmasına da denir.¹⁰⁹⁶

Yaya başı: Yaya adı verilen piyade askerlerin başında bulunan kişiye denir. Yeniçeri ocağının yayabeyler denilen 1-101 ortanın çorbacı da denilen orta yani bölük kumandanlarına da yayabaşı denirdi. Emirleri altında yüz nefer bulunurdu.¹⁰⁹⁷

Yaya sancak beyi: Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Türklerden oluşturulan ulufeli piyade askerlerine yaya denir. Bunların başında bulunan kişiye de yayabaşı denir. Yeniçeri ocağının *yayabeyler* denilen 1-101 ortanın çorbacı da denilen orta yani bölük kumandanlarına da yayabaşı denirdi. Emirleri altında yüz nefer bulunurdu. Yaya adı verilen piyade askerlerin sancak beylerine de yaya sancak beyi denir. Yayabaşlarının üstüdür. Sancak beyleri yayaların işledikleri bir cürüm durumunda onları cezalandırmak yetkisine sahipti.¹⁰⁹⁸

Yeniçeri: Kapıkulu denilen devletin merkezî askerinin piyade olanlarına *yeniçeri* denilir. Süvari olanları ise *sipah* ve *silahdar* ile dört bölük de denilen *ulufeciyan-ı yemîn ve yesâr* ile *gurebâ-yı yemîn ve yesâr* olmak üzere altı bölükten teşekkül ederler. Dolayısıyla bu süvari birliklerine altı bölük de denmiştir.¹⁰⁹⁹

Zer (altın) üsküf: Eskiden giyilen başlıklardan biridir. Boru şeklinde ve bir endazeden uzun olup başa takınca yarısı arkaya sarkan yeniçeri borkünün kenarı

¹⁰⁹⁴ Mehmet İpşirli, "Eman," *TDV DİA*, c. 11 (İstanbul: TDV Yay., 1995), s. 77-78.

¹⁰⁹⁵ Demlikoğlu, a.g.m., s. 290.

¹⁰⁹⁶ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3343.

¹⁰⁹⁷ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 611.

¹⁰⁹⁸ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 608-611.

¹⁰⁹⁹ Pakalın, a.g.s., c. 2, s. 173-174.

sırmalı olanına denir. Sultan I. Murad zamanında Apolonya Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra bir yeniçeri ele geçen ganimetler arasındaki bir altın taşı saklamak amacıyla başına koyup üzerini de sarıkla sararak kapatmış fakat durum fark edilmiştir. Sultan Murad, yeniçeriye o taşı bırakmış ve bu şekil hoşuna gittiğinden bunun resmî serpuş şekli olmasını emretmiştir. I. Murad zamanında ön tarafı sırmayla işlenerek hükümdar ve ümerânın giydiği üsküfler Fatih zamanında daha süslü ve sırmalı bir şekle konulup Kapıkulları piyadesiyle (yeniçeriler) ve onların zabitlerine tahsis edilmiştir.¹¹⁰⁰ Altın üsküf denilmesi bu başlığın ortaya çıkma sebebi ve sormadan sırmalı bir şekilde süslenmesiyle ilişkili olmalıdır.

Zenberek: Farsça nezbürek (küçük top) kelimesinden gelir. Ayakla kurulan, kolları çelikten savaş yayına ve bu yayla atılan ve kalın duvarları dahi delebilen oklara verilen isim. Zemberek topu diye bilinen, tüfeğin icadından önce kullanılan toplar da kısaca zenberek olarak adlandırılmıştır.¹¹⁰¹ Nidâî'nin fetihnamesinde zikri geçen zenberek yay olan zenbektir (b.711).

Zevâd: Arapça'da zâd kelimesinin çoğulu olan kelime azıklar, yiyecekler anlamına gelir.¹¹⁰²

Zift: Daha çok gemi yapımında tahtayı neme karşı korumak maksadıyla kullanılmıştır. Soğukken katı olup ısıtıldığında akışkan hale gelen siyah renkli maddedir. Ya yalnız olarak veya reçine veya katranla eritilip büyük kazanlarda kaynatılıp sitil denilen ufak kazanlar içinde gemiye getirilir ve zift fırçasıyla sürülür.¹¹⁰³

Zih: Yay kirişi.¹¹⁰⁴

Zirâ': Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü (75-90 cm.)¹¹⁰⁵

¹¹⁰⁰ Pakalın, a.g.s., c. 3, s. 560-561.

¹¹⁰¹ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3487.

¹¹⁰² Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3495.

¹¹⁰³ Demlikoğlu, a.g.m., 291; Nutkî, a.g.s., s. 320.

¹¹⁰⁴ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3499.

¹¹⁰⁵ Ayverdi, a.g.s., c. 3 [O-Z], s. 3, s. 3509.

Ek-2. Taranan Katalog ve Tezkireler Listesi

BASILY YAZMA-MATBU ESER KATALOGLARI

Yurt İçi

Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. Yazmalar Kataloğu. c. I (2006), c. II (2008). Mustafa Çon A ve B Koleksiyonları. Haz.: Derya Örs, Kemal Tuzcu, Muhammet Hekimoğu. Ankara: 2006, 2008.

Askeri Müze Yazma Eserler Koleksiyonu. Askeri Müze ve Kùltür Sitesi Komutanlığı. Haz.: İsmail Orman (Müze Uzmanı). İstanbul: 2011.

Atatürk Üni. Merkez Ktp. Kemal Paşazâde'nin Eserlerine Ait Yazmalar. Haz.: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kılıçlı. Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri. Erzurum: 1992.

Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmalaları Alfabetik Kataloğu. Haz.: Nail Bayraktar. İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Ktp. ve Müz. Müd., İstanbul: 1998.

Atatürk Kitaplığına Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu I (2. Basım, 1998), II (1994). Haz.: Nail Bayraktar. İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Ktp. ve Müz. Müd., İstanbul: 1998, 1994.

Atatürk Kitaplığı Türkçe Yazma Divanlar Alfabetik Kataloğu. Haz.: Nail Bayraktar. İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Ktp. ve Müz. Müd., İstanbul: 2001.

Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kuran-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu. Haz.: Nail Bayraktar. İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Ktp. ve Müz. Müd., İstanbul: 1997.

Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu I. Haz.: Nail Bayraktar (1993); Cilt: II (1995), III (2001), IV. Haz.: Nail Byraktar, Hüseyin Türkmen. İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Ktp. ve Müz. Müd., İstanbul: 2003.

Atıf Ef. Ktp. Eserler Kataloğu. c. 1-2. TDV Genel Müdürlüğü. İstanbul: 1987.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Velîyüddin Efendi Yazma Eserler Kataloğu. Cilt: 1-2-3.
İstanbul: 1994.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Beyazıt Bölümü Yazma Eserler Kataloğu. Demirbaş
Sırasına Göre (8327-10028). İstanbul: 1995.

Divan Ed. Müzesi Yazma Eserler Eser Adı Kataloğu. TDV Genel Müdürlüğü,
İstanbul: 1990.

Diyarbakır Kütüphanesinde Bulunan Bazı Yazmalar. *Araştırma. Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Ens. Dergisi IV. Cilt.* Ankara:
1966.

Dr. Emel Esin Ktp. Kataloğu (Yazma Eserler). Haz. Mine Esiner Özen. İstanbul:
1995.

Ege Üni. Merkez Ktp. Yazmaları Alfabetik Kataloğu I (Türkçe, Arapça, Farsça). Haz.:
Atabey Kılıç. Kayseri: 2001.

Elazığ Halk Ktp. Eski Yazma Kitapları Tespit Fişleri. Mart 1994.

Erkal, Abdulkadir. “Atatürk Üni. Ktp. Seyfeddin Özege Kitaplığında Bulunan
‘Nâme’ ve ‘iye’ isimli Yazma Eserler.” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens.
Dergisi*, S. 15 (Erzurum 2000): 213-263.

Hacı Selim Ağa Ktp. Türkçe Mesnevi Yazm. Kataloğu. Haz.: Zehra Öztürk.
(Danışman: Abdülkadir Karahan). İÜ Türk Dili ve Ed. Bölümü, Eski Türk
Ed. Kürsüsü.

*Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Yazma Eserler Eser Adı Kataloğu (Hacı Selim Ağa,
Hüdai Efendi, Kemankuş, Nurbanı ve Yakup Ağa).* TDV Genel Müdürlüğü,
İstanbul: 1990.

Hafız Ali Ef. Yazma Eserler Kataloğu. Kahraman Maraş Valiliği İl Kültür ve Turizm
Müd., 2007.

İbnül-Emin Koleksiyonu. Konularına Göre Tasnifli Türkçe Eserler Kataloğu.
İstanbul: 1987.

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu. c. 1-2-3. Haz.: Günay
Kut, Zehra Toska vd. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Ens. Yay., Haziran

2014.

İstanbul Belediye Ktp. Alfabetik Kataloğu III, Osman Ergin Kitapları, Türkçe ve Yabancı Dil Basma Eserler. Tertipleyen: M. Orhan Durusoy. İstanbul: İstanbul Bld. Ktp. Müdürü, 1954.

İstanbul Büyükşehir Beld. Bşk. Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Kataloğu (Belediye ve Muallim Cevdet). TDV Genel Müdürlüğü, 1990.

İstanbul Galata Mevlevîhanesi İbrahim Müteferrika İhtisas Kütüphanesi Yazma Eserlere Ait Tescil Fişleri. T.C. İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü Galata Mevlevihanesi Şefliği: 18.12.1971.

İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususi Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler. İstanbul: İÜ Yay., Işıl Matbaası, 29 Mayıs 1953.

İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları. İstanbul: Maarif Vekilliği Kütüphaneler Katalogları Yay., Maarif Matbaası, 1943.

İÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Ktp. Yazma Eserler Kataloğu. Haz.: Mehmet Zeren-İsmail Güleç. İÜ Yay., 2009.

İÜ Edebiyat Fakültesi İslam Araştırmaları Merkezi Yazma Eserler Ktg. (Bu katalogtaki bilgiler İSARK dosyasına Kasım 1994'te Sema Doğan tarafından yazıldı.) İstanbul: 1994.

İzmir Millî Ktp. Yazma Eserler Ktg. IV Cilt. Haz.: Ali Yardım. İzmir Millî Ktp. Vakfı. İzmir: 1997.

Kayseri Raşit Ef. Eski Eserler Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu I ve II. Cilt. Ali Rıza Demircan. Ankara: Mektebe Yay., 1995.

Kayseri Raşid Ef. Kütph. Türkçe, Arapça, Farsça Basmalar Ktg. Haz.: A. Rıza Karabulut – İ. Hakkı Mercan.

Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu. Haz.: Ramazan Şeşen vd. İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı. İstanbul: 1415/1995.

Koç Üniversitesi Suna Kırac Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu. Haz. Ali Emre Özyıldırım. C. 1 İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., (2018); Haz. Sami Arslan, C. 2. İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2020.

Konya Akşehir İlçe Halk Ktp. Yazmalar Listesi.

Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Tarihçe Teşkilat ve Kataloğu. Konya: Arı Basımevi, 1986.

Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler Kataloğu. Haz. Şebnem Eryavuz, Orhan Sakin, Sabiha Göloğlu, Gülnur Duran. İstanbul: Kubbealtı Yay., 2021.

Manisa Genel Ktp. T. C. Yazmaları Kataloğu. (Türkçe Yazma Tarihler). Haz.: İsmet Parmaksızoğlu. Millî Eğitim Bakanlığı Ktp. Ktg. Yayınları. İstanbul: 1952.

Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu. c. I (1967), c. II (1971), c. III (1972), c. IV (1994). Haz.: Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: TTK Basımevi. 1967, 1971, 1972, 1994.

Millet Yazma Eser Ktp. Ali Emiri Efendi Bölümleri, Eser Adı Kataloğu (Coğrafya, Edebiyat, Farsça, Gazete ve Mecmualar). c. 1-2-3. TDV Genel Müd., İstanbul: 1990.

Önge, Yılmaz. *Konya Yusuf Ağa Ktp., Tarihçe Teşkilat ve Kataloğu.* Haz.: Lütfi İkiz. Konya: Arı Basımevi.

Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu. Haz. Prof. Dr. M. Fatih Köksal, Prof. Dr. Mücahit Kaçar, Arş. Gör. Mevlüt İlhan. İstanbul: Kesit Yay. 2018.

Ragıp Paşa Ktp. Yazma Eser Adı Kataloğu. İstanbul: TDV DİA Genel Müd., 1990.

Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp. Yazma Eserler Ktg. İSAR. Baskı ve Cilt: Seçil Ofset. İstanbul: 2013.

Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları Kataloğu. Haz.: İsmail Bakar. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2001.

Seyfettin Özege Kataloğu. VI Cilt. Erzurum: A. Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başk. Yayınları, A. Ü. Basımevi, 1989.

Sivas Müzesi İhtisas Kitaplığı Yazma ve Basma Eserler Listesi. Mart 1994.

S. M. Tevfik Bey. *Fihrist-i Kütüphane-i Hususî.* İstanbul: Maarif Matbası, 1345/1927.

- Şeker, Mehmet; İ. H.Mercan. “Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları.”
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 2 (İzmir 1985): 105-122.
- TBMM Kütüphane Fihristi, Şark Eserleri I.* Ankara TBMM Matbaası, 1931.
- T. C. Kültür Bak. Genel Md. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Auri Arlasez Koleksiyonu Yazmalar Kataloğu.* İstanbul: Bedir Yay., 1991.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Ktp. Başk. Millî Ktp. Yazmalar Kataloğu. Cilt I vd. (VIII cilt).* Haz.: Müjgan Cunbur vd. Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1987.
- Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (I).* Haz. Günay Kut. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.
- Tire Necip Paşa Kütüphanesi Yazma ve Basma Eserler Listesi.* Tarih ve Siyer. Mart 1994.
- Topkapı Sarayı Farsça Yazmalar Kataloğu. (1-940). Nr. 155.* Haz.: Fehmi Edhem Karatay. İstanbul: Topkapı Saray Müz. Yay., 1961.
- Trabzon İl Halk Ktp. El Yazmaları Kataloğu (Arapça Eserler).* Haz.: Murat Sula. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müd. Yay., 1999.
- TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 1* (Anıtkabir, Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Adıyaman İl Halk Ktp.). Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1979.
- TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 2* (Giresun, Ordu ve Rize İl Halk Kütüphaneleri). Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1980.
- TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 3* (İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ali Nihad Tarlan Koleksiyonu). Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1981.
- TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 4-8* (Antalya Müzesi, Alanya İlçe Müzesi, Akseki Yeğen Mehmed Paşa Ktp., Elmalı ve Tekeli İlçe Halk Ktp.) İstanbul: 1982.
- TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 9* (İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu) Ankara: 1984.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 10-12 (Adana İl Halk Ktp. ve Müzesi (Ankara: 1985-1986); 13 (Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Musa Nazif Ef. Koleksiyonu) (Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1987).

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 14-18 (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Yazmaları Kataloğu) (İstanbul: 1990-1995)

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 19 (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Mustafa Aşir Ef. Koleksiyonu), (Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1994).

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 20 (Afyon İli Yazmaları Katg. (Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., İl müzesi ve Dinar İlçe Halk Ktp.) (Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1996).

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 21 (Balıkesir İli Yazmaları Katg. Balıkesir İl Halk Ktp., Dursun Bey İlçe Halk Ktp. ve Edremit İlçe Halk Ktp.), Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1997.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 22 (Çankırı İl Halk Ktp. Yazmalar Ktg.). Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 1998.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) (Çankırı İl Halk Ktp Şarkiyat Enstitüsü Türkçe ve Arapça Eserler Kataloğu). İstanbul: 1987.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 23 (Isparta I, II) Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 2000.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 24 (Burdur I-II). Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 2000.

TÜYATOK (Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu) 25 (Eskişehir İl Halk Ktp. Yazm. Ktg.) Ankara: Millî Ktp. Basımevi, 2002.

Viyana Sefiri Ali Galib Bey'in Şahsi Kütüphanesindeki Eserleri. Haz.: Ahmet Bulut. İstanbul: 1978.

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu. Haz.:Yücel Dağlı; Orhan Bilgin. İstanbul: Y.K.Y., 2001.

Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Ktp. Nadir Eserler Kataloğu. Haz.: Kasım

Çelik. İstanbul: Y.K.Y., Mayıs 2002.

Bibliyografik Kitaplar

Türk Sefer ve Zaferleri Bibliyografyası (İzahlı). Haz.: İsmet Binark. Ankara: Milli Ktp. Yardım Derneği Yay., 1969.

Yurt Dışı

A Catalogue of Turkish Manuscripts in the Jhon Rylands University Library at Mancherster, Brill, Leiden–Boston, 2011.

A Descriptive Catalogue of The Orienteal MSS Belonging to The Late E. G. Browne. By Edward G. Browne vd. Cambridge, 1932.

Arabische, Türkische Und Persische Handschriften Der Universitätsbibliothek İn Bratislava. Prepared by Jozef Blaskovics. Bearbeiteten. 1961.

Bratislav Üni. Ktp. Dr. Safvet-beg Başagiç'in Özel Kütüphanesi Kataloğu. Haz.: Jan Molnar. Bratislava 1980.

Brina, Elsev. “Kosova’da Bulunan Oryantal El Yazmaları”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 34 (Ankara: Yaz 2005): 33-190.

Catalogue of the Arabic, Persican and Turkish Manuscripts in Belgium. Vol. 1. Üniversite de Liege. Frederic Bauden. Brill. Leiden-Boston.

Catalogue of The Turkish Manuscripts İn The British Museum, Reprint of The Edition London, Prepared by Charles Rieu, 1888. Otto Zeller Verlag – Osnabrück – 1978.

Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Minor Collection. Schmidt, Jan. Vol. 1, 2, 3. Leiden Univ., 2000, 2002, 2006.

Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Refiae. Monacensis. Joseph Aumer. Cilt. 1. München 1875.

Codices Arabici, Persici et Turcici. Bibliothecae Reglae Universitatis Upsaliensis. Prepared by C. J. Tornberg. Biblio Verlag – Osnabrück 1988.

Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der K. K. Orientalischen

Akademie Zu Wien. Von: Albrecht Krafft. Wien, 1842.

Die Arabischen Persischen Türkischen Handschriften der Kaiserlichen und Königlichen Hofbibliothek zu Wien. Prepared by Gustav Leberecht Flügel. 3 cilt, Wiemar, 1977.

Die Handschriften-Verzeichnisse der Köiglichen Bibliothek Zu Berlin. Türkischen Handschriften. Prepared by Wilhelm Pertsch. Berlin 1889.

Fihrisü'l-mahtûti't-Türkiyye el-Osmâniyye: elletî iktinethâ Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye münzü âm 1870 hatta nihâye 1980 m. C. 1 (1987), C. 2 (1989), C. 3 (1990), C. 4 (1992). Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.

Fransa Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu (Bibliothèque Nationale. Catalogue des Manuscrits Turcs). Par: E. Blochet. c. 1-2. MDCCCCXXXII. Paris.

Hasan Kafija Pruscak. İzabrani Spisi. Uvod, prevod i biljeske: Amir Ljubovic – Fehim Nametak. Veselin Maslesa 1983. İzdanje Arhiva Hercegovine Mostar, Svezak 2. Hıvziya Hasandedic, *Katalog Arapskih, Turških, Perzijskih Rukopisa.* Mostar 1977.

Islamic Manuscripts in The New York Public Library. Barbara Schmitz. Oxford Univ. New York Public Library, 1992.

Islamic and Indian Manuscripts and Paintings in The Pierpont Morgan Library. Barbara Schimitz. The Pierpont Morgan Library. New York 1997.

Katalog Arapskih, Turških, Perzijskih i Bosanskih rukopisa: Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu (Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian manuscripts; Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Kütüphane Katalogları El Yazmaları, Boşnakça Arapça İngilizce). 4 cilt. Obradio Fehim Nametak. -- London : al-Furqan Islamic Heritage Foundation 1998.

Katalog Der Türkischen Handschriften Der Österreichischen Nationalbibliothek – (Avusturya Millî Ktp.). Prepared by Smail Balic. Neuerwerbungen 1864-1994 Fünfter Band. (TTK, Ankara 2006)

Katalog Rukopisa Orijentalnog Instituta. Orijentalni Institut u Sarajevu. Prepared by Salih Trako, Lejla Gazic. Sarajevo 1997.

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar Kataloğu. Haz.: İsmail Parlatır, György Hazai. Türkiye Bilimler Akademisi Yay., S. 13; 2007.

Makedonya Kütüp. Türkçe Yazma Eserler Kataloğu. Haz.: Dr. Yaşar Aydemir, Dr. Abdülkadir Hayber. Ankara: TİKA Yay., 2007.

Orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha. Türkische Handschriften. Von: Wilhem Persch. Wien, 1859.

Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada, A Union Catalogue of the Four Collections. Prepared by Eleazar Birnbaum. Brill. Leiden/Boston, 2015.

Popara, Haso. *AL-FURQAN İslamic Heritage Foundation. Catalogue of The Arabic, Turkish, Persian, Bosnaian Manuscripts in The National and University Library of Bosnia and Herzegovina.* Prepared by Osman Lavic, London-Sarajevo, 2011 AD. Vol. I, II.

Supplementary catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue. by H. Ethe. By: Günay Kut. Oxford University Press, 2003

The University of Leeds. Department of Modern Arabic Studies. Catalogue of Oriental Manuscripts. M. J. L. Young. XI I. Urdu MSS 1-9. Malay MS 1. Turkish MS 8.

The University of Leeds Department of Semitic Studies Catalogue of Oriental Manuscripts. by M. J. L. Young. VIII. Arabic MSS 351 – 371. Turkish MSS 1 – 7. Kungl Bibliotekets Handlingar. Bilagor. Ny Föld 3. Uppsala 1923.

Turcica Vaticana, Delio V. Proverbio, Citta Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2010.

Türkische Handschriften. Teil I. Prepared by Barabara Flemming. Beschrieben Franz Steiner Verlag GMBH – Wiesbaden. 1968.

Türkische Handschriften. Beschrieben Von: Hanna Sohrweide. Teil III. Franz Steiner

Verlag GMBH – Wiesbaden. 1981. Staatsbibliothek Berlin.

Türkische Handschriften. Beschrieben Von: Manfred Götz. Teil IV. Franz Steiner Verlag GMBH – Wiesbaden. 1979. Staatsbibliothek Berlin.

Türkische Handschriften. Beschrieben Von: Hanna Sohrweide. Teil V. Franz Steiner Verlag GMBH – Wiesbaden. 1981. Staatsbibliothek Berlin.

DİJİTAL YAZMA-MATBU ESER KATALOGLARI

Yurt içi ve yurt dışı djital kaynakları, internet üzerinden *Feth*, *Fetih*, *Fetihnâme*, *Fütûh*, *Gaza*, *Gazavat*, *Gazavatnâme*, *Sefer*, *Sefernâme*, *Zafer*, *Zafernâme*, *Nusret*, *Selim*, *Selamnâme*, *Süleyman*, *Süleymannâme*, *Murad*, *Osman*, *Mahmud*, *Şah*, *Şahnâme* vb. başlıklı anahtar kelimeler ile taranmıştır.

Yurt İçi

İÜ Nadir Eserler Kataloğu: http://katalog.istanbul.edu.tr/client/default_tr

İSAM Kütüphanesi, Türkiye Kütüphaneleri VT, Dokümantasyon VT, İlahiyat Makaleler VT, İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı, Yusuf İzzeddin Efendi Ailesi Evrakı, Ziyad Ebüzziya Evrakı, Orhan Şaik Gökyay Evrakı, Osmanlıca Makaleler VT, Osmanlıca Risaleler VT (<http://ktp.isam.org.tr/>)

Koç

Üniversitesi

Koleksiyonu:

<http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/search/collection/MC>

Millî Kütüphane: <https://kasif.mkutup.gov.tr/DetayliArama.aspx>

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazmaları: www.yazmalar.org

Bibliyografyalı Djital Kaynaklar:

Kaynakçainfo: www.kaynakca.info/ (Bu sayfa, bibliyografik kaynaklar açısından yönlendirici olmuştur. Ayrıca, İsam Kütüphanesi ve İsam Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı, İÜ Nadir Eserler Veri Tabanı, YÖK Ulusal Tez

Tarama Veri Tabanı vb. diğer internet sayfalarından da konu ile ilgili çalışmaların künyesine ulaşılmıştır).

Yurt Dışı

Avusturya Millî Ktp.: <https://www.onb.ac.at/en/>

Catalogue of the Turkish manuscripts in the British museum:
<https://archive.org/stream/catalogueofturki00brituoft#page/n0/mode/2up>

Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani, and Pushto manuscripts in the Bodleian Library, part II. Hermann Ethe, Ph. D., HOn. M.A. Oxford – At The Clarendon Press.: <http://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/ssg/content/pageview/775141>

Catalogue Raisonne of the Arabic, Hindostani, Persian, and Turkish Mss. in the Mulla Firuz Library: <https://archive.org/details/catalogueraison00rehagoog>

Çek Cumh. Ulusal Kütüphanesi (National Library of the Czech Republic):
http://digit.nkp.cz/knihcin/digit/KatalogCD/EN/COLLEC_1/Collecti.htm

Digitized manuscripts from the Islamic Manuscripts Collection at The University of Michigan, Ann Arbor: <http://www.lib.umich.edu/searchtools>

Instutite of Oriental Manuscripts, Saint Petersburg, Russia:
http://www.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_publications&Itemid=75&list=9

Islamic Manuscripts from Mali, Library of Congress, USA:
<http://lcweb2.loc.gov/intldl/malihtml/malibibTitles1.html>

National Library of Iran, Tehran: <http://dl.nlai.ir/UI/Forms/Index.aspx>

Ömer Ali Bey Matbu Eser Kütüphanesi
www.omeralibey.yek.gov.tr/content/UploadFile/Doc/matbueserlistesi.xls

the Al-aqsa Mosque Library, East Jerusalem
<http://eap.bl.uk/database/results.a4d?projID=EAP521;r=41>

<https://www.hathitrust.org/https://babel.hathitrust.org/cgi/ls?field1=ocr;q1=feth;a=srchls;lmt=all;facet=language%3A%22Turkish%22;pn=80> (307 sayfa)

https://babel.hathitrust.org/cgi/mb?a=listis;c=1961411403;sort=title_a;pn=1

<http://www.islamicmanuscripts.info/>;<http://www.islamicmanuscripts.info/inventories>

</leiden/index.html> (Lediens Vol. 1, 2, 3,4...25);

<http://www.islamicmanuscript.org/extresources/manuscriptcatalogues.aspx>,

34 civarındaki çeşitli yazma eser kütüphanelerinin internet sitelerini barındırır).

Bibliyografya İçerikli Dijital siteler:

British Library. Explore Archives and Manuscripts:

http://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?dsent=1&fromLogin=true&dstmp=1307975735037&vid=IAMS_VU2&fromLogin=true

Explore the British Library:

http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?vid=BLVU1

Oklahoma State University Library: <http://www.library.okstate.edu/>

Princeton University Library: [http://catalog.princeton.edu/cgi-](http://catalog.princeton.edu/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?DB=local&PAGE=First)

[bin/Pwebrecon.cgi?DB=local&PAGE=First](http://catalog.princeton.edu/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?DB=local&PAGE=First)

SOAS University of London: <https://www.soas.ac.uk/>

University of Michigan, Mrlyn Library Catalogue: <https://mirlyn.lib.umich.edu/>

University of Pennsylvania Library:

<http://dla.library.upenn.edu/dla/franklin/search.html?q=feth&meta=t>

Union College Library: <https://ucollege.on.worldcat.org/advancedsearch>

Virginia Tech University Library: <http://www.vt.edu/>

<http://www.library.yale.edu/ysimg/> (Bu linkte diğer bazı online dijital kütüphanelerin linkleri de mevcuttur).

<http://web.library.yale.edu/international/near-east-collection>

<http://shelleygodwinarchive.org/search/#q=gaza&f=text>

TARANAN TEZKİRELER VE İLGİLİ DİĞER ESERLER

- Abdulkerim Abdulkadiroğlu. *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân (İsmail Belîğ-Bursalı (Tıpkıbasım))*. Ankara: Anıl Matbaa, 1998.
- Ali Emîrî Efendi. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Haz.: İdris Kadioğlu. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Ali Emirî Efendi. *İşkodra Vilayeti 'Osmanlı Şa'irleri*. Haz. Hakan T. Karateke. Ankara: KTB Yay., 2018
- Altuner, Nuran (Üzer). "Safâî ve Tezkiresi: İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks." Doktora Tezi. İÜ, 1989.
- Âşık Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Haz.: Filiz Kılıç. Ankara: Kültür Bak. Yay., 2018.
- Babinger, Franz. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke (GOW)*. Leipzig, 1927.
- Bağdatlı Ahdî. *Gülşen-i Şu'arâ*. Haz. Süleyman Solmaz. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Beyânî Mustafa b. Carullah. *Tezkiretü's-Şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk, Ankara: TTK Yay., 1997.
- Defter Emîni Silâhdârzâde Mehmed Emîn. *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*. Haz. Furkan Öztürk. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Es'ad Mehmed Efendi. *Bağçe-i Safâ-endûz*. Haz.: Rıza Oğraş. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Esrâr Dede. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Haz. İlhan Genç. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Fatîn Davud. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. Haz. Ömer Çiftçi. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Hafız Hüseyin Ayvansarâyî. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Haz. Ramazan Ekinci. Ankara: KTB Yay., 2017.

- Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (1067/1657), *Keşfü’z-zünun an esami’l-kütubi ve’l-fünun*. Terc. Rüştü Balcı. c. 1-2-3-4-5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007.
- İsmâil Belig. *Nuhbetü’l-âsâr li-Zeyli Zübteti’l-Eş’âr*. Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu. AKM Başk. Yay., Ankara: 1999.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü’ş-şu’arâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Latîfî. *Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*. Haz. Rıdvan Canım. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Mehmed Sirâceddîn. *Mecma’-i Şu’arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Haz. Mehmet Arslan. Ankara: KTB Yay., 2018.
- Mehmed Tevfik. *Kâfile-i Şu’arâ*. Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, Müjgan Çakır. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü’ş-şuarâ*. Haz. Adnan İnce. Ankara: KTB Yay., 2018
- Mustafa (Cârullahzâde). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü’ş-şu’arâ)*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddîn Efendi. *Mecelletü’n-Nisab (Tıpkıbasım)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2000.
- Nev’i-zâde Atâyî. *Şakâ’ik-i Nûmâniyye ve Zeyilleri*. V Cilt. Haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.
- Oğraş, Rıza. “Esad Mehmed Efendi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şâhidü’l-Müverrihîn Adlı Eserinin Edisyon Kritiği.” Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi, 1995 (KTB Yay., E-kitap).
- Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü’ş-şuarâ*. Haz. Namık Açıkgöz. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Sehi Bey. *Heşt Behişt*. Haz. Halil İpekten, Günay Kut vd. Ankara: KTB Yay., 2017.
- Şefkat-i Bagdâdî. *Şefkat Tezkiresi (Tezkîre-i Şu’arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*. Haz. Filiz Kılıç. Ankara: KTB Yay., 2017.

Ubeydî. *Netâyicü'l-ezhâr*. Haz. Esra Kılıç. Ankara: KTB Yay., 2017.

Yılmaz, Kâşif. “Güftû: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tezkireciliği ile Divan'ı, Zafernâme'si ve Teşrifâtı'ş-Şurâ'sının Tenkitli Metni.” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1983.

Zehr-i Mârzâde Seyyid Mehmed Rızâ. *Rızâ Tezkiresi*. Haz. Gencay Zavotçu. Ankara: KTB Yay., 2017.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Muhammed Emir TULUM

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 18 Eylül 1987, Gebze.

Elektronik Posta: emir_28@msn.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Gazi Üniversitesi Çorum Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Ed. Bölümü	2008
Yüksek Lisans	Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı	2014
Doktora	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Ed. Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı	2022

İŞ TECRÜBESİ

Kurum	Görev	Tarih
Yağıldere Lisesi (Giresun)	Ücretli Öğretmenlik (Türk Dili ve Edebiyatı)	2008-2009 Eğitim- Öğretim Yılı

Sakarya - Akyazı A.T.L ve E.M.L	Ücretli Öğretmenlik (Türk Dili ve Edebiyatı)	2009-2010 Eğitim- Öğretim Yılı
Ümraniye Boğaziçi Lider Eğt. Merkezi	İlk ve Ortaokul Öğrencilerine Türkçe (ve İngilizce) Etüt Dersleri	2012-2013 Eğitim- Öğretim Yılı

YAYINLAR

TULUM, Soner.¹¹⁰⁶ “Divan Şiiri’nde ‘Bakır’.” (Poster Sunum). *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Kitabı, TUDOK*. c. II, vol. 2. Yayına Haz.: Ö. Ceylan, H. B. Yeşiltaş, M. O. Hasdedeoğlu, C. P. Torun, E. Sarıkaya. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., 2009, s.s. 1172-1173.

TULUM, Soner. “Eski Türk Edebiyatı Araştırmacılarının Konu Tesbitinde Karşılaştıkları Güçlükler ve Bazı Öneriler.” (Sözlü Sunum). *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Kitabı, TUDOK*. c. I, vol. 1. Yayına Haz.: K. Şahan, H. B. Yeşiltaş, M. O. Hasdedeoğlu, N. Gür, K. Yıldırım. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., 2011, s.s. 655-660.

TULUM M. Emir. “Yenişehirli İzzet ve Divanı’na Dair.” *TÜRKÜL Uluslararası Dil, Ed. ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 2 (Haziran 2014): 240-260.

TULUM M. Emir. “Yenişehir-i Fener Müftüsü İzzet’in ‘Yeniçeridir’ Redifli Gazeli ve Bu Gazelin Balkanlar’da Yaşanan Cadı Vakalarıyla İlişkisi.” *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2014, 23-25 Haziran)*. Yayına Haz.: A. Dinçel, K. Şahan, N. Gür, Y. Yalçınkaya, E. B. Yeni. İstanbul: G. M. Matbaacılık ve Tic. A. Ş., Aralık 2014, s.s. 277-283.

TULUM, M. Emir. “Edebî Eserlerin İktisat Tarihine Kaynaklık Etmesi ve Yenişehirli İzzet Divanı.” *İBAV Uzman Araştırmacı Eğitim Programı (Makaleler I)*. Eds: Turgay Anar. İstanbul: İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı Yay. Temmuz 2017, s.s. 109-136.

¹¹⁰⁶ 2011 yılı öncesi Soner olan ön ismim, mahkeme yoluyla Muhammed Emir olarak değiştirilerek şifahen bilinen şekline dönüştürülmüştür.

TULUM, M. Emir. “Kıvâmî’nin Mısralarında Fâtih’in Bir Liderlik Vasfı.” *Fatih Sultan Mehmet Dönemi Osmanlı Dünyası (İdeoloji, Diplomasi, Savaş, Fetih) Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (12-13 Nisan 2019)*. FSM Vakıf Üni. Yay., İstanbul: Haziran 2021, s.s. 195-203.

Yayınlanan Diğer Çalışmalar:

TULUM, Soner. “Mustafa Alagözyaylası’ndan Derlenen Türkü ve Umumi Bilgiler.” *2009 Yılında Çorum’da Yaşayan Aşık Sanatı*. s. 81. Eds. M. Öcal Oğuz - Selcan Gürçay. Çorum Belediyesi Yayınları.

TULUM, Soner. “Necdet Selahattin Alagözyaylası’ndan Derlenen Perişan Meryem adlı Ağıt ve Umumi Bilgiler.” *2008 Yılında Çorum’da Yaşayan Aşık Sanatı*. s. 49. Eds. M. Öcal Oğuz - Tuğçe Işıkhân- Onur Karahalil. Gazi Üni. Çorum Fen-Ed. Fak. Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları.

TULUM, Soner. “Aysel Adıgüzel’ den Derlenen Ninniler.” *2006 Yılında Çorum’da derlenen Alkışlar, Kargışlar, Ninniler*. s. 134. Eds. M. Öcal Oğuz - Meltem Ağır – Şeyda Çakır. Çorum Belediyesi Yayınları.

TULUM, Soner. “Süleyman Denden’den Derlenen Üç Adet Karadeniz Fıkrası.” Eds. M. Öcal Oğuz - Selcan Gürçay. Çorum Belediyesi Yayınları.

İki Yıllık Eğitim Alarak Mezun Olduğu Akademi:

İstanbul Bilimler Akademisi (İbav: <http://www.ibav.org/>)

YABANCI DİLLER

İyi derecede İngilizce, orta düzeyde Arapça ve Farsça.

HOBİLER

Kitap okumak, seminer dinlemek; doğa, seyahat, bilim, tarih, antika eşya gibi konu ve başlıklarda belgesel izlemek; film izlemek; doğal veya tarihî yerleri gezmek; seyahat etmek ve kamp yapmak; yüzmek, bisiklete binmek; bitki bakımı ve peyzaj düzenlemesi yapmak.